T-65992

Tit Livije

ISTORIJA RIMA OD OSNIVANJA GRADA

Prevod, predgovor i objašnjenja
Miroslava Mirković

Službeni GLASNIK

PRVO PETOKNJIŽJE

TIT LIVIJE I NJEGOVO DELO

Biografija

Tit Livije, pisac najobimnije danas poznate *Rimske istorije* koja je obuhvatala vreme od početka rimske države do 9. godine pre n. e., jedna je od najmanje poznatih ličnosti među onima koje su se bavile istoriografskim radom u antičkom svetu. Dva su razloga za to: prvo, sam Tit Livije u svom delu ne daje nikakve podatke o sebi; drugo, pošto nije učestvovao u političkom životu, niti je obavljao bilo kakve civilne ili vojne funkcije, ostao je i javnosti nepoznat, pa i kod drugih pisaca ima veoma malo obaveštenja o njegovom životu. Kratka beleška o godini Livijevog rođenja i smrti sačuvana je u *Hronici* Hijeronima, znamenitog crkvenog pisca iz Stridona (†420. n. e.). Pod godinom 59. pre n. e. Hijeronim navodi rođenje dveju znamenitih ličnosti, govornika Mesale Korvina i istoričara Tita Livija: „Messala Corvinus orator nascitur et. T. Livius Patavinus scriptor historicus", Livijevu smrt beleži pod godinom 17. n. e.: „Livius historiographus Patavi moritur" (Livije istoriograf je umro u Pataviju). Sem nadimka Patavinus kod Hijeronima, na Livijevo poreklo iz Patavija (današnja Padova) upućuju i podaci, manje-više indirektni, kod drugih pisaca: ističe se *Patavinitas* u njegovom delu, pod čime se može podrazumevati jezička osobenost njegove *Istorije*, a možda, kako misli Ronald Sajm, njegov moralni stav na koji je uticala sredina iz koje je potekao; jedan pisac iz Patavija kaže za Livija „Livius noster" (naš Livije); najzad, u njegovom delu je veći broj podataka o Padovi i severnoj Italiji koji ukazuju na to da ih je dobro poznavao; ovo poslednje je upadljivo kod

pisca čija geografska znanja nisu bila velika. Livija pominju i neki pisci, kratko ocenjujući književnu vrednost njegovog dela (Kvintilijan, Plinije, Marcijal), ili ističući, u malo reči, njegov principijelni stav prema čoveku na vlasti, Avgustu (Tacit). Glavni podatak koji je u osnovi svih rekonstrukcija njegovog životnog puta danas – rekonstrukcije koja je u okolnostima i opštoj situaciji u rimskoj državi oko sredine I veka pre n. e. i mogućna i vrlo verovatna – ostaje ono što navodi Hijeronim. Pri tome, ako se godina rođenja i smrti i pomeri na nekoliko godina unazad, kako to čini Sajm, računajući sa 60. pre n. e. i 8. naše ere, ipak ostaje činjenica da je on pisac Avgustove epohe i da je bio očevidac uspostavljanja principata, novog političkog oblika koji će zameniti republiku u Rimu. To je okolnost koja će pisce dovesti u određen odnos prema prvom čoveku u državi, princepsu Avgustu. Važnost svakako ima i Livijevo poreklo iz jednog grada na severu Italije, daleko od Rima. Okolnost da je Livije proveo mladost i, kako se danas veruje, stekao celokupno obrazovanje u Pataviju, bila je značajna i za njegovo delo i za političke poglede.

Patavij je bio bogat ravničarski grad, *opulentissima urbs*, u Transpadanskoj Galiji, koja je relativno kasno uključena u rimsku državu. Njeno stanovništvo je steklo rimska građanska prava tek 49. pre n. e. Grad se nalazio u oblasti Veneta u kojoj su se mešali keltski i drugi etnički elementi. Livije u prvom poglavlju I knjige svoje *Istorije* govori i o doseljavanju paflagonskih Eneta u severnu Italiju posle pada Troje. Padova je u Livijevo vreme smatrana za sredinu strogih moralnih načela i prorepublikanskog stava. Pretpostavlja se da je pisac velike *Rimske istorije* tu stekao prvo obrazovanje i da je potom, pod nadzorom gramatika, čitao dela grčkih i rimskih pisaca i vežbao stil. Dalje školovanje u Rimu, što je bilo uobičajeno za mlade ljude iz provincije koji su težili višem obrazovanju, Livije je propustio. Smatra se da su to sprečile političke okolnosti; Cezar je ubijen u vreme kada je Livije imao oko 16 godina, dakle bio u uzrastu kad se odlazilo u Rim na usavršavanje kod nekog dobrog retora. Cezarovom ubistvu sledio je građanski rat koji će se uskoro premestiti u severnu Italiju, kod Mutine (današnja Modena), gde se utvrdio Decim Brut, odbijajući da provinciju preda Antoniju, Cezarovom prijatelju. Patavij se pominje u ovim događajima: kada je

Senat 43. pre n. e. proglasio Antonija za državnog neprijatelja (*hostis publicus*) i protiv njega uputio i konzule s vojskom i mladog Oktavijana, budućeg Avgusta, grad je odbio da primi Antonijeve poslanike, bilo zato što je želeo da sačuva neutralnost u građanskom ratu, bilo zato što nije hteo da pomogne čoveku koji se borio za ličnu vlast.

Građanski rat u sledećoj fazi, kada su se Oktavijan i Antonije, pomireni kod Mutine, zajedno borili protiv Cezarovih ubica u Grčkoj, sprečio je, kako se pretpostavlja, Livijev odlazak u Atinu ili na Rodos da bi se tamo, kao i drugi koji su se spremali za poziv pisca, usavršavao u besedništvu i filozofiji. Rat je učinio nesigurnim pomorske puteve, pa je svako putovanje van Italije bilo opasno. Moglo bi se, dakle, zaključiti, da se Tit Livije obrazovao i formirao kao ličnost u svom rodnom Pataviju, pa je i pretpostavka da je tu prihvatio moralne poglede i politička ubeđenja u kojima je propompejevski stav bio naglašen, verovatna i ubedljiva. Međutim, obrazovanje stečeno van velikih kulturnih centara, Rima, Atine ili Rodosa, imalo je nedostataka i oni se primećuju u Livijevom delu. Livije nije imao ni političkih ni vojničkih iskustava, što s jedne strane u izvesnoj meri doprinosi nepristrasnosti njegovog dela, dok s druge čini opise bitaka i vojnih stvari bledima, a prikaze funkcionisanja državnog aparata u nekim slučajevima nepreciznim.

Misli se da je Livije prešao u Rim po okončanju građanskih ratova, posle Oktavijanove pobede u bici kod Akcija, 31. pre n. e. Tada je mogao imati oko 30 godina. Građanski rat je očigledno uticao na tok njegovog života u mladosti i na njegovo obrazovanje. Međutim, kako u njemu nije učestvovao, on je mogao više od pesnika Meceninog kruga da zadrži nezavisnost u odnosu na prvog čoveka u državi. Livije nije imao razloga da bude u opoziciji prema pobedniku u građanskim ratovima Oktavijanu, kao što je to bio slučaj sa njegovim savremenikom istoričarom Azinijem Polionom, niti je morao svojim istoriografskim radom vraćati dug Avgustu za njegovo praštanje, kao pesnici te epohe. Ipak kao istoričar nije ostao po strani, niti ravnodušan prema Avgustinovim nastojanjima na obnovi, pre svega moralnoj, posle građanskih ratova, pa ni njegovo delo nije lišeno ideološke usmerenosti.

Stav prema Avgustu koji je posle građanskih ratova uspostavio mir, ali i vlast jednog čoveka u rimskoj državi, ostaje ključno pitanje pri proučavanju Livija kao istoričara. U modernoj nauci se različito gleda na to: jedni smatraju da je Livije zadržao nezavisnost u odnosu na vladajućeg princepsa; za druge, Livije na mnogim mestima svoje *Istorije* prikriveno slavi Avgusta i njegovu vlast. Mišljenje o politički nezavisnom Livijevom stavu počiva na znamenitoj rečenici kod Tacita (*Anali*, IV, 34). Ona je deo odbrane Kremucija Korda, istoričara iz Tiberijevog vremena, optuženog da je u svom istorijskom delu visoko cenio Cezarove ubice, Marka Junija Bruta i Gaja Kasija i da ih je nazvao „poslednjim Rimljanima". Braneći se od te optužbe, Kremucije Kord se u svom govoru poziva na čuveni primer iz nedavne prošlosti: Tit Livije, slavan po svojoj rečitosti (*eloquentia*) i pouzdanosti (*fides*), uzdigao je Gneja Pompeja, političkog protivnika Avgustovog adoptivnog oca Cezara, takvim pohvalama da ga je Avgust nazivao svojim pompejevcem (*pompeianus*), a da to nije smetalo njihovom prijateljstvu. Dakle, kao pisac zadržao je pravo da zauzima stav prema ljudima i događajima u prošlosti nezavisno od trenutne politike. Oni pak koji smatraju da je Livije stavio svoj istoriografski rad u službu novog režima i političke propagande Avgusta i njegovog političkog programa nalaze u Livijevom delu direktne ili indirektne potvrde za to: u prikazivanju likova ranih rimskih kraljeva, onih koji su utemeljili rimsku državu i religiju i doneli zakone, pisac bi prikriveno prikazivao Avgustove vrline; te vrline i veličina otkrivaju se i u opisu velikih junaka rane rimske istorije, kao na primer Kamila, pobednika nad Vejima i spasioca Rima od Gala; laskanje princepsu se otkriva i na drugim mestima, svuda gde se spominje Avgust, pa i sama titula Augustus.

Svi podaci iz Livijevog dela koji se navode kao potvrda mišljenja da je Livijeva *Istorija* bila pre svega propaganda novog režima, sigurno ne zaslužuju pažnju. Mnogi su u stvari samo obaveštenja koja nemaju ni ton laskanja ni osude. Dva među njima su međutim – na njih je skrenuo pažnju Volš u svojoj knjizi o Liviju – oni koji dozvoljavaju da se nasluti Livijev stav prema Avgustu, ali ne kao princepsu uopšte nego kao političaru

koji je uspostavio mir i nastojao da obnovi rimsku religiju kao osnovu rimskog morala. Prvi je podatak u I knjizi (19, 3), reč je o zatvaranju Janusovog hrama, simboličkoj radnji koja je značila da je u rimskoj državi nastupio period mira: prvi je, prema Liviju, to učinio rimski kralj Numa Pompilije, drugi put se to desilo posle Drugog punskog rata; ali i Livijeva generacija je videla zatvaranje Janusovog hrama nakon pobede Avgusta Cezara u borbi kod Akcija, kada je uspostavljen mir na kopnu i na moru. Kao očigledno, ovde se nameće poređenje Avgusta sa legendarnim kraljem koji je organizovao rimsku religiju. I nema sumnje da je delo ostvarenog mira u rimskoj državi ono što je Avgusta svrstalo u red ličnosti u kome je i Numa. Za ovoga Livije kaže da je nastojao da ljude u ranoj rimskoj državi kultiviše i da ih tako odvikne od oružja. Drugi podatak iz koga se vidi kako je Livije visoko cenio Avgusta jeste mesto iz IV knjige (20, 7). U diskusiji o zvanju koje je imao izvesni Kornelije Kos, koji je prvi posvetio *spolia opima* (oružje skinuto sa slavnog neprijatelja koji je pobeđen i ubijen) Jupiteru Feretriju, Livije neočekivano daje prednost Avgustovom svedočanstvu nad podacima koje je našao kod starijih pisaca. Kod nekih pisaca se, naime, Kornelije Kos pojavljuje kao konzul, a kod drugih kao vojni tribun. Livije je spreman da ga prihvati kao konzula zato što je Avgust kad je obnavljao hram Jupitera Feretrija video Kosov štit i tu pročitao *Cossus consul.* Pitanje da li je Avgust u ovom slučaju bio pouzdan svedok – ima modernih istraživača koji smatraju da je on to upotrebio kao argument da bi odbio *spolia opima* Liciniju Krasu 27. pre n. e. pod izgovorom da ovaj nije bio konzul – nema u ovom slučaju bitnu važnost. Važnija od toga jeste sama činjenica da mu Livije bezrezervno daje prednost, i to ne samo stoga što je bio neposredan svedok nego i zato što je obnovio stari hram i time doprineo obnovi starinske rimske religije i morala rimskog društva. Kao savremenik obnove hrama, Livije je verovatno i sam mogao proveriti ovaj podatak, ali on to nije učinio svakako zato da svoje svedočanstvo ne bi doveo u istu ravan sa onim koje potiče od prvog čoveka u državi.

Ne može se poreći da oba ova podatka, Avgustovo svedočanstvo o zvanju koje je imao legendarni junak Kornelije Kos i prećutno poređenje sa Numom, sadrže laskave tonove za prvi cepsa. Ima i drugih u kojima bi se moglo naslutiti da Livije slavi

one vrline koje su istaknute u prvi plan u Avgustovom programu obnove, pre svega u sferi morala. Činjenica da je Livije na više mesta odavao priznanje Avgustu zbog uspostavljenog mira ili obnavljanja starinske religije mogla bi se tumačiti i kao njegov pokušaj da svojim delom doprinese propagiranju tih ideja. Ti podaci su, međutim, pre svega svedočanstvo o Livijevom odnosu prema ličnosti Avgusta. Livije je bez sumnje bio blizak princepsu – što dokazuje Tacitov podatak o prijateljstvu princepsa i pisca – i dvoru, kako se može zaključiti po vestima kod Svetonija da se Klaudije, Livijin unuk i budući car, kao mladić odlučio da piše istoriju na Livijev podstrek. Dokle je išlo to prijateljstvo kada je u pitanju objektivnost Livija kao istoričara, teško je danas prosuditi iz dva razloga: prvo, delovi njegove *Istorije* u kojima je opisivao svoje vreme, građanske ratove i Avgustov dolazak na vlast nisu sačuvani; izgubljene su i knjige u kojima je bila reč o Gneju Pompeju i Cezaru, ono dakle što je Liviju doneo naziv *pompejevca*; drugo, javnost njegovog vremena nije očekivala od Livija ni hladnu objektivnost ni potpuno nezavisan stav.

Ako Livije i hvali Avgusta, on to čini i manje upadljivo i manje direktno od slavnih pesnika svoga vremena, Vergilija i Horacija. U spevu *Enejida*, započetom 29. pre n. e., samo nekoliko godina pre nego što će se pojaviti prve knjige Livijeve *Istorije*, Vergilije slavi sudbinom predodređenu veličinu Rima, ali i Avgusta i *gens Iuilia* kome je ovaj pripadao. Pesnik to čini direktno, kao na primer u *Enejidi* (VI, 788 i dalje):

A sad ovamo oči okreni i pogledaj ovaj
Narod – Rimljane tvoje; gle Cezara i sveg potomstva
Julova, koje će uspet do nebeske osi se velje.
To ti je onaj, koji obrečen često je tebi
Cezar Avgust, sin Božanskoga; zlatno će doba
Latinskim on dati poljanama, kojima nekad
Saturn vladaše bog.

(Prevod T. Maretić)

U *Pesmama o poljoprivredi* koje su nastale još 36–29. pre n. e., Verglije već slavi povratak miru i poljoprivredi, pa time propagira osnovne ideje Avgustovog političkog programa. Horacije se u *Pismima* iz razdoblja 20–8. pre n. e. obraća neposredno i Avgustu

i svom zaštitniku Meceni, otvoreno priznajući svoj dug koji treba da oduži stvaralaštvom. Taj dug i nije bio mali: Avgust na vlasti, koji je znao za političko praštanje, zaboravio je Horaciju da je kao oficir u Brutovoj vojsci učestvovao u bici kod Filipa 42. pre n. e. protiv Oktavijana, i na strani koja je izgubila. Njemu je, kao i Vergiliju, bio omogućen udoban i bezbrižan život u kome su sve snage angažovane u stvaralaštvu.

U Livijevoj biografiji, oskudnoj kakva jeste, ne nalazi se objašnjenje za njegovo prijateljstvo i stav prema Avgustu. Ono što je sigurno to je da nije učestvovao u građanskom ratu, pa ga ni opraštanje političkih „grehova" nije moglo obavezivati; koliko se zna, nije bio ni među onima za koje se Mecena pobrinuo da budu oslobođeni svih materijalnih briga kako bi se mogli posvetiti književnom stvaralaštvu. Ako je zahvalnost inspirisala njegov stav prema Avgustu, razlog za to bi se mogao potražiti u okolnosti da je Livije, stigavši u Rim iz provincije Padove, našao podršku na dvoru i kod princepsa. Van svake je sumnje da je ona bila u Rimu potrebna. Za uspeh u javnom životu, kao i u politici, bilo je potrebno da neko pripada senatorskom staležu, ili da ima zaštitu moćnog gensa. Istoriju su u Rimu uvek pisali senatori; to je bio zadatak onih koji su učestvovali u ratovima i politici. Livije nije pripadao tom sloju. Ostaje pretpostavka da je imao moćnog zaštitnika, a to je pre svih mogao biti Avgust. Kao i pesnik Vergilije, koji je takođe poticao iz malog mesta Andes u blizini Mantove, sa severa Italije, Livije je mogao preko Mecene upoznati princepsa. Kao što je Vergilije dolasku Eneje u Italiju posvetio čitav spev *Enejidu*, i Livije o tome govori u prvim redovima svoje *Istorije*.

Stavom, delom i tematikom blizak pesnicima svoga doba, Livije se bitno razlikovao od svog savremenika istoričara Azinija Poliona. Ovaj pripadnik senatorskog staleža i aristokrata, nekadašnji Cezarov prijatelj i učesnik u građanskom ratu, dugo će držati stranu Oktavijanovog protivnika Antonija. No ni kad je prijateljstvo sa Antonijem prestalo, ni kasnije kad je Oktavijan, budući Avgust, odneo konačnu pobedu u građanskom ratu, Azinije Polion nije promenio svoj politički stav: ostao je u opoziciji i, kako se danas misli, nezavisan, čitajući u krugu svojih prijatelja *Istoriju Rima* u tragičnim decenijama 60–42. pre n. e. Pisao ju je u stilu ranijih rimskih istoričara, posle povlačenja

iz politike. Pisanje mu je, kako je bilo uobičajeno u istoriografiji Rimske republike, pružalo priliku da brani svoj stav, svoja uverenja, svoje držanje u građanskim ratovima. Bio je već isuviše star da bi se približio Avgustu, a dovoljno nezavisan od njega da bi slavio novu politiku.

Ako bi se sumiralo ono što se zna o Livijevom političkom stavu, moglo bi se reći da je veći broj podataka koji ukazuju na njegovo držanje prema vladajućem princepsu nego onih koji bi otkrivali njegova politička uverenja uopšte. Ima, ipak, razloga da se veruje kako je on bio pristalica Rimske republike u kojoj su kažnjavane oholost i osionost aristokratije (pad i suđenje decemviru Apiju Klaudiju, na primer), i u kojoj se borilo protiv prazne demagogije plebejskih vođa (npr. narodnih tribuna koji su se borili za vlast). Međutim, Livije nije za okamenjeni oblik republike; on brani promene i ističe njihovu neophodnost (IV, 4). Takvim principijelnim stavom mogao je braniti i uvođenje principata pod Avgustom.

Cilj dela

Moć i snaga rimske države u prošlosti počivale bi na njenim vrlinama: hrabrosti (*virtus*), skromnosti (*modestia*), religioznosti (*pietas*), pouzdanosti (*fides*), slozi (*concordia*) postignutoj uprkos borbi staleža, blagosti (*clementia*) i prema pobeđenom neprijatelju i redu (*disciplina*). Kada su one oslabile ili nestale, rimska država je počela postepeno opadati, a u Livijevo vreme je već krenula u sunovrat. U predgovoru svom delu – onde gde obrazlaže i svoje namere i svoj cilj – Livije ističe da primerima iz prošlosti želi da utiče na buduće generacije i time doprinese da rimsko društvo moralno ozdravi, jer, kako ističe, već se stiglo dotle „da nismo kadri da podnosimo ni svoje mane ni da tražimo lek za njih“ („donec ad haec tempora quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumu perventum est“). Livije jasno formuliše svoj cilj; spas je u tome da se upoznaju primeri zdravih i plodonosnih stvari kojima treba težiti, a isto tako i onih koje, sramne po pobudama i rezultatu, treba izbegavati. U tom Livijevom didaktičkom programu jasno se čuje patriotska nota: ili ga ljubav prema započetom poslu vara, ili stvarno nije

nikad postojala država ni veća ni zdravija, niti bogatija dobrim primerima nego što je rimska, niti su u neku državu tako sporo prodirale gramzivost i težnja ka bogatstvu, a skromnost i štedljivost nigde tako dugo nisu ostale čast kao u rimskom društvu. Ukratko, dakle, Livije želi da izloži rimsku istoriju kao primer budućim pokolenjima, da prikaže rimsku *virtus* (vrlinu) koju Ferero naziva sintezom moralne i političke delatnosti.

Ovaj Livijev „Predgovor" o opadanju rimskih vrlina i zlu koje iz toga nastaje za rimsku državu mogao je imati za uzor Salustijev „Uvod" u *Katilininoj zaveri*. I ovaj istoričar naglašava da je moralnom opadanju rimskog društva u velikoj meri doprinela želja za bogatstvom i luksuzom. Međutim, sličnost ide samo do ove tačke. Dok Salustije jedino objašnjava razloge za opadanje i na tome se zaustavlja, Livije vidi i put ka ozdravljenju, i to u ugledanju na one koji su vrlinom, skromnošću, junaštvom, vernošću i državi i saveznicima doprineli rimskoj veličini i slavi. On piše svoju ogromnu *Istoriju* da bi istakao primere onih koji su stvorili rimsku državu i doprineli svojim delima da postane najmoćnija na svetu.

U uvodnim izlaganjima, Salustije i Livije se dodiruju još u jednoj tački: u istoriografskom radu traže odmor od zala kojima je svedok njihovo vreme, Livije od građanskih ratova u kojima stradaju već dva pokolenja, Salustije od politike u kojoj korupcija i zavist stoje na putu vrlini i časti, politike u kojoj je i sam aktivno učestvovao.

Nastanak Livijeve Istorije *i njeni izvori*

Tit Livije je započeo pisanje svoje *Istorije Rima* oko 29. godine pre n. e. Ona počinje pričom o dolasku Eneje u Italiju posle dugih lutanja Sredozemljem po padu Troje, a završava se 9. godinom pre n. e. Poslednji opisani događaj u Livijevom delu – smrt Avgustovog posinka i Livijinog sina Druza – nije događaj koji bi istoričar mogao uzeti kao kraj jedne epohe i svog izlaganja, pa je mogućno da je Livije imao nameru da ide dalje u opisivanju rimske prošlosti. Tako ni mišljenje mnogih današnjih naučnika da je „Liviju smrt otrgla pero iz ruke" nije neosnovano. Ogromno delo u 142 knjige Livije je sam grupisao

u celine, barem kad su u pitanju događaji obuhvaćeni u prvih 40 knjiga: knjige I–V sadrže rimsku istoriju od početaka do galske najezde, zauzimanja i oslobađanja Rima (387. pre n. e.); u knjigama VI–XV opisani su događaji do Prvog punskog rata; sa knjigom XVI proširuje se izlaganje i na ratove van Italije, sa Kartaginom i helenističkim monarhijama; u XVI–XXX prikazana su dva punska rata (264–201. pre n. e.); u XXXI–XL izloženi su događaji do kraja makedonske kraljevine (168. pre n. e.). U daljem rasporedu materijala ne uočavaju se granice pojedinih većih celina ni po pentadama (grupe od pet knjiga) ni u pojedinim knjigama. Podela na dekade (grupa od deset knjiga) izvršena je već u najstarijim srednjovekovnim prepisima (*codices*), preko kojih nam je Livijevo delo i sačuvano.

Od ovog ogromnog istorijskog dela, za čije je pisanje bio potreban ljudski vek – Livije ga je započeo sa svojih tridesetak godina i pisao ga do pred smrt – danas je sačuvano 35 knjiga: prva, treća, četvrta i polovina pete dekade, uz to i veći broj fragmenata i citata kod drugih pisaca. Sadržaj svih knjiga sem 136. i 137. poznat je na osnovu tzv. perioha ili epitoma, kratkih sadržaja koji su nastali i bili korišćeni još u antičko doba. Izvodi iz nekih knjiga sačuvani su i na jednom papirusu (P. Oxyrhynchus, 668, recto) i u malom delu Julija Obsekvensa o čudesima.

Livije nije kao Tukidid, Polibije ili Tacit pisao o događajima svog vremena, dakle nije opisivao ono što je imao pred sobom, gde bi nedostatak izvora mogao nadoknaditi sopstvenim iskustvom ili svedočenjem očevidaca. Predmet njegove *Istorije* je daleka prošlost, ona koju je pisac mogao samo u svom duhu rekonstruisati, i to na osnovu podataka, pa i objašnjenja za zbivanja koje je našao u starijih istoričara.

Pitanje Livijevih izvora je komplikovano i teško, pa u modernoj nauci ima već svoju dugu istoriju kojoj su temelje postavila istraživanja Hajnriha Nisena, Alfreda Kloca, Gaetana de Sanktisa i drugih. Osnovna teškoća je u tome što je Livije za ranu rimsku istoriju koristio dela koja nisu sačuvana; pisce čija dela su dospela i do nas Livije je koristio uglavnom u knjigama koje su danas izgubljene. Direktno upoređivanje je mogućno jedino u nekim poglavljima prve dekade u opisu događaja koji su poznati i na osnovu manjih fragmenata, sačuvanih iz starijih istoriografskih dela, i u prikazu ratova iz II veka pre n. e. u trećoj

dekadi, o kojima postoje paralelni prikazi kod Polibija. Zaključci o Livijevom istoriografskom postupku pri preuzimanju podataka od starijih rimskih pisaca počivaju na pretpostavkama o karakteru i sadržaju dela njegovih prethodnika. Stoga nije nekorisno skrenuti pažnju na važne pravce i pisce pre Livija i na neke karakteristike istorijskih dela.

Kao bitne karakteristike rimske istoriografije moglo bi se istaći sledeće: istoriju u Rimu do Tita Livija i kasnije, sve do Amijana Marcelina i Simaha, pišu vojskovođe i političari; istoriografija se nije razvila iz rimskih početaka, zvaničnih lista godišnjih magistrata i kratkih zapisa sveštenika o onome što se u toku godine dogodilo celoj zajednici (ratovi, poplave, nerodne godine, epidemije, religijska znamenja), nego je podstrek došao iz helenističke istoriografije. Opisujući događaje u prošlosti, prvi rimski istoričari uzimaju teme iz domaće tradicije koja je negovana u znamenitim rodovima; tu je istorija činila deo svakodnevnog života: u predvorjima kuća stajala su poprsja znamenitih predaka (*imagines*), sa natpisima (*tituli*) koji su nabrajali funkcije i slavna dela pokojnika. Istoriografija se u Rimu razvila relativno kasno – pre druge polovine III veka pre n. e. ne zna se ni za jedno ime u ovoj oblasti – pritom, prva dela su pisana na grčkom jeziku, bilo stoga što je latinski bio još nerazvijen da bi poslužio kao jezik istoriografije, bilo zato što su prvi istoričari imali na umu prvenstveno grčku publiku. Grčki se zadržao u rimskoj istoriografiji sve do Katonovih *Nastanaka gradova* (*Origines*), a grčki uticaj je ostao i u istorijskim delima koja su pisana na latinskom.

Prvi rimski istoričar Fabije Piktor, iz čuvenog roda Fabija, koji je gotovo ceo izginuo u borbi kod Kremere kad je taj rod na sebe preuzeo zadatak da sam odbrani rimsku državu, bio je poznat i kao vojskovođa u ratu protiv Hanibala i kao rimski poslanik u Delfima. On je Grcima na njihovom jeziku ispričao legendu o Romulu i Remu i osnivanju Rima – priču u koju Livijev savremenik Dionisije iz Halikarnasa unosi mnoge korekcije. Pouzdaniji je bio u prikazivanju svog vremena, tako da i znameniti istoričar Polibije preuzima iz njegovog dela govore nekih poznatih ličnosti. Livije ga često pominje.

Fabiju Piktoru slede drugi istoričari (Cincije Aliment i drugi) koji su pisali na grčkom; poznati su pod zajedničkim imenom stariji analisti. Prvo istorijsko delo na latinskom bili su Katonovi

Nastanci gradova. Vojskovođa i državnik Marko Porcije Katon Cenzorije (236–149 pre n. e.) više se ne obraća grčkom svetu svojim delom nego rimskom i italskom narodu. Boreći se protiv grčkog uticaja i u drugim sferama života iznosio je u svom delu primere zdravih običaja. Kao istoriograf, on je već pre Livija slavio ne samo poznate vojskovođe nego i anonimnog rimskog vojnika.

Druga značajna pojava u II veku pre n. e. jeste i Polibijevo istorijsko delo. Grk iz Megalepolja, strateg Ahejskog saveza i najzad rimski talac posle 169. pre n. e., Polibije je u Rimu napisao univerzalnu istoriju u kojoj je objasnio uspon Rima: nastao iz neznatnih početaka, Rim je zahvaljujući uravnoteženom državnom uređenju za relativno kratko vreme zagospodario Mediteranom. Polibije je istoričar visokog ranga; njegova istorija počiva na poznavanju rata i politike i na iskustvu državnika, pa je i namenjena državnicima da ih pouči u njihovom poslu. Njegovo delo su koristili potonji istoričari, pa i Livije, ali je njegova istorijska misao malo uticala na razvoj rimske istoriografije.

Posle Katona, latinski postaje jezik rimske istoriografije. Poznat je veliki broj imena tzv. pozne analistike: Kalpurnije Pizon, Valerije Ancija, Licinije Macer, Klaudije Kvadrigarije Elije Ruberon, Kornelije Sizena, Kasija Hemina, Celije Anipatar i drugi. Kalpurnije Pizon, konzul 133. pre n. e., opisivao je u svom istorijskom delu podvige znamenitih vojskovođa, počevši sa Romulom, sa očitim didaktičkim ciljem – sačuvani fragmenti otkrivaju njegovu sklonost ka anegdotama, često ispunjenim banalnim pojedinostima koje bi trebalo da olakšaju učenje istorije. Licinije Macer, poznati bezobzirni političar popularske struje u Rimu Suline i post-Suline epohe, ispunio je ranu rimsku istoriju, kako se danas primećuje, borcima za plebejska prava Licinijima. Valerije Ancija, poznati optimat toga vremena, to isto čini kad su u pitanju državnici iz roda Valerija. Livije koristi i jednog i drugog, pa se pretpostavlja da je od prvog preuzeo i poglede populara, a od drugog stav otpimata u prikazu nekih događaja iz unutrašnje istorije Rima. Često citira i Kalpurnija Pizona i Klaudija Kvadrigarija.

Salustije i Cezar, dva pisca s kraja Republike, umnogome se razlikuju od svojih prethodnika, premda su obojica pisala kao političari ili bivši političari. Salustije je rimsku prošlost posmatrao kao celinu koja ima svoju sudbinu; „rimska bolest" je opadanje

morala, izazvano težnjom za bogaćenjem i luksuzom. Kao primere koji to ilustruju bira Jugurtin rat i Katilininu zaveru. Cezarovi *Comentarii* (zapisi) o galskom i građanskom ratu spadaju u onu istoriografsko-literarnu vrstu kojoj je cilj da objasni, a često i da odbrani političku delatnost autora.

Istraživanja Livijevih izvora, zasnovana na podrobnoj analizi pojedinih poglavlja, pojedinih podataka i izraza, imala su više uspeha kad su u pitanju delovi *Istorije* nego celine. Ipak je danas opšteprihvaćeno sledeće: Livije je u prvoj dekadi koristio pre svega dela poznih analista. Premda kao autoritet u nekim spornim slučajevima citira Fabija Piktora, ipak izgleda da ga nije koristio direktno, nego preko na latinskom pisanih istorija pozne analistike. Posredno korišćenje podataka mogućno je i kad su u pitanju drugi stariji pisci. Za ekskurs o Galima u severnoj Italiji, Livije je u V knjizi, kako se veruje, preuzeo podatke od dva pisca iz I veka pre n. e. – Kornelija Nepota, koji je i sam poticao iz Transpadanske Galije, i Grka Timagena.

Pretpostavlja se da epski ton, vidljiv i prepoznatljiv u prvoj dekadi, i prilagođavanje teksta na nekim mestima, pa i u prvoj rečenici dela, heksametarskoj formi i daktilskom ritmu ukazuje na korišćenje pesničkih dela, pre svih Enijevog epa *Anali.* Livije je bez sumnje mogao koristiti delo znatno starijeg Enija (239–169. pre n. e.); međutim, treba dozvoliti sa Volšom i mogućnost da su epske tendencije u Livijevom stilu bile posledica obrazovanja i učenja pesničkih dela napamet; mogućno je da je koristio i istorijska dela koja su počivala na podacima iz pesničkog stvaralaštva.

U trećoj dekadi, u kojoj su opisani rimski ratovi van Italije, sa Kartaginom u severnoj Africi, sa Makedonijom i Grčkom na istoku, Livije je, po opštem uverenju danas, koristio kao izvor Polibijevu *Istoriju,* a uz to i Celija Antipatra, Valerija Anciju i Klaudija Kvadrigarija. Celije je opet i sam koristio Polibija, a uz to i Fabija Piktora od rimskih pisaca. Za ratove u Španiji, Livije je preuzimao podatke i od Katona, za kojeg na jednom mestu kaže da se Katon nije ustezao da istakne svoje zasluge u ratu. Analiza Livijevog stila, pa i rečnika, u knjigama XXI–XXX dovodi do zaključka da je Polibije bio Liviju osnovni izvor za događaje na helenističkom istoku, kako za ratove tako i za diplomatske misije i ratove u severnoj Africi; podatke za događaje u zapadnom Mediteranu i u samom Rimu mogao je naći kod latinskih pisaca pozne analistike.

Polibije je ostao Livijev izvor i za događaje četvrte dekade, verovatno i posle XLV knjige, sve do pada Kartagine 146. pre n. e. U izgubljenim knjigama korišćen je verovatno i Polibijev nastavljač Posejdonije; za Sulino vreme i događaje osamdesetih godina Livije je mogao naći podatke u Sulinim memoarima i kod Sizene; Cezarovi *Komentari o galskim ratovima* pružali su mnogostruka obaveštenja o ratovima, geografiji i etnologiji, pa ih je Livije po svoj prilici odatle preuzeo.

Dokumentarni materijal Livije je koristio posredno, preko istorijskih dela, a ne u originalu, mada je to mogao učiniti: *Annales maximi* koji su postojali u njegovo vreme kao zbirka zapisa sveštenika o glavnim događajima u toku godine pružali su obaveštenja o izboru magistrata, ratnim pohodima, dolasku stranih poslanika, a pre svega o događajima u sferi religije; isto tako su postojali i *Libri lintei* (Platnene knjige) i druge liste magistrata, čuvane u hramu Junone Monete. Pošto Livije nije istraživao rimsku istoriju, nego je u njoj tražio primere junaštva i vrline, on je prihvatao podatke onako kako su ih drugi pisci prenosili.

Religija, filozofija i ideologija u Livijevom delu

Livije je poslednji u ovom nizu republikanskih pisaca istorije koji je svojim delom obuhvatio rimsku istoriju kao celinu. Ta celina je trebalo da odgovori osnovnim načelima istorijskog prikazivanja, a isto tako da zadovolji i određene literarne zahteve.

U istorijskom prikazivanju, Ciceron (*O govorniku*, II, 62) na prvom mestu ističe istinitost (*veritas*). Svestan teškoće da se ona utvrdi kad je u pitanju daleka prošlost, Livije svoje napore usmerava ka tome da verno prenese ono što je našao u izvorima. Stoga kasniji pisci ističu pouzdanost (*fides*) njegovog dela. Već u „Predgovoru" Livije primećuje: „Ono što je prethodilo osnivanju Rima poznato je više na osnovu poetskih kazivanja negoli pouzdanih dokumenata o istorijskim zbivanjima, te se ne može ni prihvatiti ni odbaciti", i preporučuje drugim narodima da prihvate to što Rimljani za svog osnivača i praoca uzimaju Marsa, kao što prihvataju i rimsku vlast.

Dozvoljavajući mešanje božanskog i ljudskog u tako dubokoj prošlosti kao što je rimska, Livije ipak ne prihvata religijska

tumačenja kao uzrok zbivanja. Religijskim pričama često dodaje racionalna objašnjenja: kad je ostario, Romula su bogovi obavili oblakom i odneli na nebo, prema jednoj priči; po drugima, njega su rastrgli patriciji koji su stajali oko njega, željni vlasti; Rimljanima su bogovi preko proročanstva predočili galsku opasnost; međutim, do napada Gala na Rim došlo je određenim povodom, kada su rimski poslanici u svojoj misiji zgrabili oružje i tako se ogrešili o međunarodno pravo. Reč *fatum* (sudbina) Livije upotrebljava prvenstveno u smislu komunikacije sa bogovima koji šalju svoje poruke u vidu proročanstva.

Izvesna distanca prema religijskim tumačenjima ogleda se kod Livija u formulacijama kao što su „priča se", „kažu" i sl. Od čoveka I veka pre n. e. u Rimu nije se moglo očekivati bezrezervno verovanje u starinske bogove i znamenja. Van svake sumnje je, međutim, to da je Livije uviđao značaj društvene funkcije religije; religija je imala i civilizatorsku ulogu: uvođenje rituala i uređivanje religijskih stvari pod Numom Pompilijem ima isti značaj kao i uvođenje zakona kojima se reguliše moral društva ranog Rima, divljih pastira i došljaka sakupljenih sa raznih strana.

Tit Livije svakako nije bio originalan mislilac. Ako bi se tražio filozofski pravac koji mu je blizak, onda bi to pre svega bilo stoičko učenje, i to u nestoičkoj formi, kako je prihvaćeno i kod nekih drugih pisaca pozne republike u Rimu. Livije je ipak stvorio koherentnu istoriju u kojoj je kao dominirajući princip sproveo negovanje vrline i pojedinca i društva. Od svojih prethodnika istoričara preuzeo je pre svega primere, *exempla*, kao modele ponašanja za buduće generacije, sledeći u tome i stariju rimsku i helenističku istoriografiju. Istorija u službi morala i pouke nije strana Livijevim prethodnicima, ali je uvek bila reč o tome da istorija treba da pruži primere i pouke političarima i vojskovođama, dok Tit Livije ima na umu ceo rimski narod.

Odbrana rimske politike u odnosu na druge narode ima svoje mesto u Livijevoj *Istoriji*; u njoj je već Eneja nosilac prava (*ius*) i mira (*pax*). Rimska misija je da kazni oholost (*superbia*) i pokaže blagost (*clementia*) prema pobeđenima; Rim u toku svoje istorije vodi pravične ratove – ideologija po svoj prilici preuzeta iz analističke tradicije – i to najpre, do galske najezde, za učvršćivanje vlasti i odbranu svoje države, a potom, posle povlačenja Gala, za ponovno uspostavljanje moći; najzad,

Rim ustaje u odbranu svojih saveznika, u skladu sa onom vrlinom koja se naziva vernost (*fides*).

Livije je kod antičkih pisaca cenjen zbog pouzdanosti u prikazivanju rimske prošlosti, a isto tako i zbog književne vrednosti svog dela. Pod pouzdanošću se verovatno podrazumevalo verno prenošenje podataka iz starije rimske tradicije. On podatke ne proverava i istoriju ne istražuje, pa ni svoje mišljenje ne daje kada su u pitanju protivrečni ili različiti podaci kod starijih pisaca. On u stvari verno prenosi ono što je našao u izvorima, ponavlja (*repetit*), kako to ističe Plinije u *Naturalis historia*, 16. Stoga Livijevo delo u antici koriste pre svega oni pisci koji u istoriji traže primere kao moralne obrasce u životu – Seneka i Plutarh. Za pojedinost, podatak ili događaj, Livija u rimsko doba samo izuzetno citiraju – za to su postojala druga dela i stariji pisci. Tek je njihov gubitak učinio Livijevu *Istoriju* glavnim i često jedinim izvorom za najstariju rimsku prošlost.

Stil i književna vrednost

U književnom pogledu, Livije je u Rimu svrstavan među najbolje pisce. Ističu se njegova *eloquentia*, ugodna opširnost, retorika. U teorijskom spisu *O govorništvu* Kvintilijan obrazlaže svoj sud o visokoj istorijsko-literarnoj vrednosti Livijevog dela na sledeći način: „U istoriografiji ne zaostajemo za Grcima i ne bih se nimalo premišljao staviti Salustija uporedo sa Tukididom niti bi se Herodot ljutio da u isti rang s njim svrstamo Tita Livija. Ovaj poslednji u pripovijedanju posjeduje izvanrednu draž i jasnoću, a u njegovim govorima se nalazi takva rječitost, kakva se rijetko sreta. Sve je u njima lijepo izneseno i potpuno odgovara događajima i licima. Što se tiče emocionalnih pokreta, naročito onih nježnijih, neosporno ni jedan istoričar nije znao savršenije izraziti. Zato je on sasvim drugim odlikama dostigao Salustijevu brzinu i živost koje su ovoga učinile besmrtnim."[1]

U Rimu se smatralo da ukoliko neko piše o događajima o kojima su već pisali drugi, onda on treba da ih nadmaši ne istinitijim

[1] Kvintilijan, *O govorništvu*, X, 2, 101, preveo P. Pejčinović, „Veselin Masleša", Sarajevo, 1985.

nego lepše napisanim prikazom. U svom literarnom postupku pri pisanju tako opširnog dela, Livije je prihvatio neke principe helenističke istoriografije. To je pre svega dramatično, tragičko prikazivanje istorije – princip koji vodi do Aristotela i peripatetičara; to je i izbor lepog, korisnog i sjajnog predmeta, sa početkom, sredinom i krajem. Ovaj princip celine Livije nije mogao da sprovede u celokupnom delu, ali ga je primenjivao u obradi manjih celina i epizoda. U tipične primere spada priča o Lukreciji (I, 58) ili epizoda o Verginiji (III, 44). Ti delovi *Istorije* nisu ipak nezavisni ekskursi, nego se uklapaju u kontekst velikih tema: *rabies Lucretiae* je povod za isterivanje kraljeva, priča o Verginiji je deo borbe protiv vlasti decemvira i sukoba između patricija i plebejaca. Priče u oba slučaja imaju naglašen dramski karakter. Više od epizode o Lukreciji, priča o Verginiji pokazuje neke tipično rimske crte: u stradanje Verginije, nepravedno optužene da je ropskog porekla, upliću se raspravljanje o pravnoj strani stvari i politički govori Verginijinog verenika i oca, plebejskih prvaka. Sama Verginija ne izgovara ni reči: pravi primer starinske rimske čednosti (*pudicitia*). To naglašava tragičnost njenog položaja. Kada je presuda doneta i ona proglašena za robinju, premda je rođena slobodna, oni koji su je branili povlače se i ona ostaje sama na trgu, „plen nepravde", kaže Livije. Lukrecija takođe treba da pruži primer čednosti i vernosti. U poređenju sa Verginijom, ona deluje energično i svesna je svoje izuzetne vrline. Ona se brani, ona poziva svog muža i oca u pomoć; borba protiv onoga koji je povredio Lukrecijinu čast dovešće do pada kraljevstva u Rimu. I epizoda sa Verginijom dobija svoj dramski kraj onda kad su svi krivci bili kažnjeni: onda se i njen duh konačno smirio.

Livije postiže dramske efekte i u prikazu velikih bitaka, ali sam njihov tok, prikazan stereotipno po svim pravilima rimske vojne veštine, daje malo prilika za to. Stoga Livije pribegava opisu stanja u opsađenom gradu i time izaziva osećanje humanosti i saosećanje kod čitaoca.

Za prikazivanje borbe staleža u Rimu, rata i pregovora, Livije koristi govore. Računa se da govori čine 12 odsto teksta u prvoj dekadi; drže ih političari na skupšini i u Senatu, na sudu, vojskovođe pred bitku, poslanici pri pregovorima. U sastavljanju govora, Livije se držao helenističkih retorskih teorija. Govori su često izmišljeni da bi se ukratko izneo neki događaj i psihološki

osvetlili karakteri: u govoru se otkriva, na primer, ličnost decemvira Apija Klaudija, ili vojskovođe Kamila; suštinu pregovora između Rimljana i Makedonaca 184. pre n. e. – prema Polibiju, trajali su dva dana – Livije sažima u govore jedne i druge strane.

Livijev stil je primer književne proze Avgustove epohe. On teži čistom stilu u građenju rečenica i izboru reči, držeći se umnogome pravila koje je isticao Ciceron. Rečenicom često naglašava dramatičnost u prikazivanju. Poznati primeri za to su galska opsada Kapitola i pokušaj uspona na njega (V, 47). Livije započinje sa nekoliko kratkih rečenica, da bi zatim ceo pokušaj zauzimanja dao u jednoj dugoj rečenici. U njoj se jasno osećaju etape uspona: hod prethodnice, uspon vojnika, zveket oružja; najzad, epizoda se završava jednom prostom rečenicom. Međutim, ponekad Livijeve duge periode imaju i slabosti: ne polazi mu uvek za rukom da postigne harmoničnost Ciceronove rečenice. Glavna misao je ponekad zavisna od nove u sledećoj rečenici, pa tako celina postaje razvučena i manje jasna.

*

Od rane renesanse, Livijevo delo koriste pesnici (Petrarka i Dante, na primer) i političari, kao što je bio Kola di Rienco, koji se poput rimskih narodnih tribuna borio protiv rimske aristokratije u XIV veku. Rimska rana istorija je dugo pisana jedino na osnovu Livijevog dela. Prvo izdanje teksta Livijeve *Istorije*, istina sa lakunama, potiče iz XV veka (Rim, 1469), a slede mu potpuna izdanja iz 1531. i 1535. (Bazel). Rano se pojavila i sumnja, pa i prva kritika, na primer kod Holanđanina Perizonija (1651–1715) ili Điambatiste Vika (1668–1744). Iz njegovog dela, kao ilustraciju vrlina pojedinaca, političkog postupka ili uravnoteženog državnog uređenja, primere preuzimaju i politički teoretičari, pre svih Nikolo Makijaveli († 1527); Monteskje svoja *Rasuđivanja o uzrocima veličine i opadanja Rimljana* (1734) zasniva velikim delom na podacima iz Livija.

Prema Ciceronu (*Orator*, II, 36) istorija treba da bude „testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae" – svedok vremena, svetlost istine, život sećanja, učiteljica života. U tom smislu raspravlja Makijaveli o Livijevom delu u svojim *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* (*Discorsi sopra prima deca di Tito Livio*)

uporedujući rimske primere sa stanjem u Italiji u XVI veku, pre svega u Firenci. Makijaveli polazi od toga da „u uređenju republika, u održavanju države, u vladanju kraljevstvima, u uređenju vojske i vođenju ratova, u osuđivanju podanika, u povećavanju vlasti, nema nijednog vladara ni republike koji bi pribegavali primerima iz prošlosti". To je stoga, smatra on, što ljudi nemaju pravog poznavanja istorije da bi, čitajući, iz nje izvukli dve stvari: pouku i zadovoljstvo.

*

Livijevo delo u nekim srednjovekovnim prepisima nosi naslov *Ab urbe condita – Od osnivanja grada.* Prevedeno je kao *Istorija Rima od osnivanja grada.*

Za prevođenje je korišćen latinski tekst koji su izdali R. S. Conway i C. F. Walters, *Titi Livi Ab Urbe condita*, Oxford, 1969. (prvo izdanje 1914). Za sporna i loša tradirana mesta u originalnom tekstu sledila sam ispravke koje je usvojio B. O. Foster u dvojezičnom latinskom i engleskom izdanju u ediciji *The Loeb Classical Texts I–V*, London, 1919–1924.

Komentar je urađen na osnovu standardnih priručnika za klasične nauke: Pauly i Wissowa, *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaften* i *Der kleine Pauly*; Daremberg i Saglio, *Dictionaire des antiquités grecques et romaines*; Wilhelm Heinrich Roscher, *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie.* Izuzetno dobar komentar prvih pet Livijevih knjiga kod R. M. Ogilvija (*A Commentary on Livy Books*, 1–5, Oxford) korišćen je malo i izuzetno, jer je istraživački i namenjen pre svega stručnjacima u naučnoj javnosti, pa prema tome manje pogodan za komentar uz prevod koji je po svojoj suštini namenjen širem krugu čitalaca.

O Titu Liviju i njegovom delu postoji obimna i raznovrsna literatura. U osnovnu, moderniju literaturu koja je korišćena i za predgovor o Titu Liviju i njegovom delu, spadale bi sledeće knjige i studije: P. G. Walsh, *Livy, His historical Methods and Aims,* Cambridge, 1961; Alfred Klotz, *Livius*, Stuttgart, 1940; Hermann Tränkle, *Livius und Polybius*, Stuttgart, 1977; Ronald Syme, „Livy and Augustus", *Harvard Studies in Classical Philology*, No. 64, 1959, pp. 37–76.

Od članaka obuhvaćenih zbornikom *Wege zu Livius, Wege der Forschung*, Bd. CXXXII, Hrsg. von Erich Burck, Darmstadt, 1977, skrećemo pažnju na sledeće: Friedrich Klingner, „Römische Geschichtsschreibung" (1961), pp. 17–36; Erich Burck, „Livius als augusteischer Historiker" (1935), pp. 96–143; Heinz Haffter, „Rom und römische Ideologie bei Livius" (1964), pp. 277–298; Henri Bornecque, „Die Reden bei Livius" (1933), pp. 395–415. Koristan je i zbornik *Livy, Greek and Latin Studies, Classical Literature and its Influence*, ed. by T. A. Dorey, London–Toronto, 1971, pre svega članci o recepciji Tita Livija, npr. J. H. Whitfield, „Machiavelli's Use of Livy", pp. 73–97 i drugi.

*

Izvesnu teškoću u prevođenju stvaraju duge periode Livijeve rečenice. U slučajevima kada je i pored dužine zadržala unutrašnju harmoniju, zadržana je i u prevodu da bi se kod čitaoca stvorio i utisak o Livijevom stilu; kompozitna, duga rečenica deljena je na više samostalnih u prevodu onda kada je gubila jasnoću usled mnogobrojnih zavisnih rečenica i njihovog međusobnog odnosa.

Miroslava Mirković

I KNJIGA
(753)–509. godina pre n. e.

Predgovor

Ne znam pouzdano da li ću učiniti nešto što je vredno truda ako uzmem da opišem istoriju rimskog naroda od početka grada, ali i kad bih znao, ne bih se usudio da kažem, jer ja stvar vidim kao staru i vrlo poznatu, dok novi istoričari veruju da će i oni doprineti sigurnijem utvrđivanju istine i da će svojom veštinom pisanja prevazići sirovost starine. No bilo kako bilo, čoveka ipak raduje da i sam svojim snagama doprinese da se sačuva sećanje na istoriju najmoćnijeg naroda na svetu. I ako moje ime u mnoštvu tolikih pisaca ostane u senci, ja ću se tešiti vrsnošću i veličinom onih koji stoje na putu mojoj slavi. U pitanju je istorija čije izučavanje iziskuje veliki napor jer je započela pre više od sedam vekova, i od neznatnih početaka je tako narasla da već zamara svojom veličinom. Ne sumnjam u to da će većina čitalaca pokazati manje interesovanja za početke i ono što je počecima bliže i da će žuriti ka novijim vremenima u kojima je ostvarena moć već ranije superiornog naroda. Ja pak kao nagradu za toliki svoj trud vidim u tome da svoju pažnju okrenem od zla koje je naše pokolenje gledalo tokom tolikih godina. Dok svu tu prošlost ponavljam u pameti, oslobođen sam svih briga koje duh pisca mogu ipak uznemiriti, premda ga ne mogu odvratiti od istine.

Ono što je prethodilo osnivanju Rima poznato je više na osnovu poetskih kazivanja negoli pouzdanih dokumenata o istorijskim zbivanjima, te se ne može ni prihvatiti ni odbaciti. Dubokoj prošlosti je pak dozvoljeno da meša božanske i ljudske stvari da bi tako početke gradova učinila što veličanstvenijim. A ako je

ikojem narodu dozvoljeno da žrtvuje istinu o svojim počecima i da se poziva na bogove kao osnivače, onda su to Rimljani, čija je ratna slava takva da ako oni za svog osnivača i praoca uzimaju Marsa, onda ostali narodi to treba da prihvate kao što prihvataju i njegovu vlast. No ja ipak tim i sličnim legendama, mada su vredne pažnje i poštovanja, neću dati odlučujuću važnost. Meni je pre svega stalo do toga da svakom pokažem kakav je bio život i kakvi su bili običaji; koji ljudi i kojim snagama su u ratu i miru stvorili i povećali državu; kako je potom, pošto je red postepeno slabio, opadao i moral i kako smo, padajući sve niže, najzad strmoglavo došli do ovih vremena da više nismo kadri ni da podnosimo naše mane ni da se lečimo od njih.

Ono što izučavanje istorije čini zdravim i plodonosnim jeste upravo to što ti dozvoljava da vidiš poučne primere uzidane u spomenik slave; tu je tebi i državi dato da vidiš kakve primere treba podržavati, a šta treba izbegavati jer je sramno i po pobudama i po posledicama. Uostalom, ili me ljubav prema započetom poslu vara, ili stvarno nije nikad postojala država ni veća ni zdravija od rimske, niti bogatija dobrim primerima; nema države u koju su tako kasno prodrli luksuz i gramzivost; nigde tako dugo nije značilo čast biti skroman i štedljiv. Istina je da ukoliko ima manje bogatstva, manje je i pohlepe. Bogatstvo je odnedavno rodilo lakomost, a prevelika zadovoljstva su izazvala želju za luksuzom i razuzdanost; to je povuklo za sobom opšte propadanje i sunovrat.

No budući da nisu omiljene, iako su ponekad nužne, neka žalbe izostanu u početku tako velikog poduhvata. Radije započnimo, kao što je to običaj kod pesnika, dobrim predznacima i zavetima, molitvama bogovima i boginjama da omoguće uspeh velikom delu koje smo započeli.

*

1. Posle pada Troje,[1] kao što je opštepoznato, preduzete su kaznene mere protiv preživelih Trojanaca. Od primene ratnog

[1] Pad Troje: po tradiciji, rat je vođen u XIII ili XII veku pre n. e. između Grka pod vođstvom Agamemnona, kralja Mikene, i Trojanaca. Izbio je zato što je Paris, sin trojanskog kralja Prijama, ugrabio lepu Jelenu, ženu spartanskog kralja Menelaja. Grad Troja se nalazio na bregu Hisarlik iznad Helesponta; po mitu mu je osnivač bio Zevsov sin Dardanos; njegov

prava, Grci su se uzdržali jedino prema dvojici, Eneji i Antenoru,[2] zato što su s njima bili vezani starinskom obavezom gostoprimstva[3] i zato što su se ovi uvek zalagali za mir i želeli da se Jelena vrati. Posle mnogih doživljaja, Sa mnoštvom Eneta koji su bili proterani iz Paflagonije[4] i tražili nova sedišta i vođu, jer su svog vođu Pilemona izgubili pod Trojom,[5] Antenor je stigao do najsevernijeg zaliva Jadranskog mora.[6] Pošto su tu razbijeni

---

unuk Tros, očigledno eponim Troje, imao je tri sina: Ilosa, Asarakosa i Ganimeda. Jedan od Asarakosovih unuka bio je Enejin otac Anhiz. Bedeme Troje je po legendi podigao Laomedont, jedan od Ilosovih sinova. Prijam je bio Laomedontov sin sa mnogobrojnim potomstvom, među kojima su i sinovi Paris i Hektor.

[2] Antenor je bio trojanski junak koji se pominje i u Homerovoj *Ilijadi* (III, 203; VII, 347); zalagao se za to da se Jelena vrati Grcima. Eneja je bio sin Anhiza i boginje ljubavi Afrodite, jedan od trojanskih junaka, poznat iz Homerove *Ilijade* (II, 819 i V, 239). Kada je u dvoboju sa grčkim junakom Diomedom bio pogođen teškim kamenom, Afrodita ga je iznela iz borbe i prenela na planinu Idu: posle pada Troje, on je noseći starog oca Anhiza na ramenima napustio grad u plamenu. Izgubio je ženu Kreusu, ali je spasao sina Askanija, pa se preko Trakije i Delosa uputio prema Italiji; dospeo je na Siciliju, gde mu je otac umro i bio sahranjen. Potom, razbijen burom, stiže na obalu Afrike, gde ga prijateljski primi kraljica Didona, osnivač Kartagine. Ona želi da ga zadrži u Kartagini, ali Eneja odbija jer ga sudbina vodi dalje, prema Italiji gde mu je bio zadatak da osnuje carstvo Rima.

[3] Kada su grčki junaci Odisej i Menelaj došli u Troju da traže da im se vrati Jelena, uživali su Antenorovo gostoprimstvo. Zahvaljujući tome, u razaranju Troje njegova kuća je bila pošteđena, a njegov sin Glaukon je spasao život. Najstarija tradicija ne povezuje Eneju s tim gostoprimstvom.

[4] Paflagonija je bila oblast u severnoj Maloj Aziji, na obali Ponta. Njeni kraljevi i heroji se pominju u pričama o Trojanskom ratu, u kome su učestvovali na strani Troje; pominje se i u mitu o Argonautima i mitovima o Herkulu. Nikad nije bila čvrsto organizovana država; održale su se etničke grupe pod domaćim dinastima, a kasnije je ušla u sastav pontijske kraljevine Midridata.

[5] Pilemon se kao vođa Paflagonaca i saveznik Trojanaca pominje u Homerovoj *Ilijadi* (II, 851; V, 576); ubio ga je Menelaj.

[6] Prema tradiciji koja počiva na grčkim izvorima VI i V veka pre n. e., Antenor je osnovao koloniju u oblasti Veneta (današnja oblast Venecije). Antenor se kao osnivač grada Patavija, rodnog mesta Tita Livija, pominje u Vergilijevoj *Eneidi* (I, 242). Ipak se sumnja u to da veza Antenora i Veneta pripada istoriji; priča o Enetima iz Paflagonije počiva na jezičkoj sličnosti Eneti – Veneti.

Eugeneji,[7] koji su živeli između Alpa i mora, Eneti i Trojanci su zauzeli ove zemlje. Mesto na kome su se najpre iskrcali nazvali su Troja i otuda potiče ime Trojanskog sela.[8] Celo pleme se nazvalo Venetima. Eneja, koja je zbog istog događaja napustio otadžbinu, ali ga je sudbina vodila da započne mnogo značajnije stvari, najpre je stigao u Makedoniju,[9] a odatle dospeo na Siciliju, tražeći mesto za naseljavanje. Sa Sicilije su ga bogovi doveli do polja Laurenata.[10] I ovome mestu je ime Troja. Kada su se Trojanci, kojima posle dugih lutanja nije ostalo ništa sem brodova i oružja, iskrcali ovde i krenuli da pustoše polja, kralj Latin[11] i Aborigini[12] koji su držali ove oblasti dojurili su naoružani iz grada i sa polja, da se suprotstave sili pridošlica. O daljem toku događaja postoje dve priče: po jednoj je Latin, koji je bio pobeđen, najpre sklopio mir sa Enejom, a potom stupio sa njim u rodbinske veze; drugi pričaju da je kralj Latin, kad su obe strane već bile postavljene u bojni poredak, istupio i pre no što će biti dat znak trubom pozvao na razgovor nekog od prvaka

[7] Eugeneji su bili italski narod između Alpa i Jadrana. Među 41 utvrđenjem koje pominje Katon nalazili su se Verona, Akvileja, Altin, Patavij i drugi. Prema tradiciji, njih su potisli Veneti.

[8] Selo Troja se pominje u delu Stefana Vizantinca; istoimena mesta su potvrđena i na obali Lacija; nastanak ovih naziva je u vezi sa prenošenjem legende o Trojanskom ratu u Italiju.

[9] Ovde se misli na stari grad Makedoniju u makedonsko-tračkoj oblasti Rakelos; grad je kovao novac na kome je predstavljen Eneja, koji nosi Anhiza na ramenima.

[10] Laurenti kao naziv za narod upotrebljavan je alternativno ili zajedno sa nazivom Lavinati koji je u vezi sa imenom grada Lavinij (*Lavinium*). Adjektiv *Laurens* kao oznaka za narod pojavljuje se već u prvom ugovoru između Rimljana i Kartaginjana koji je sklopljen ubrzo posle uspostavljanja republike u Rimu.

[11] Latin, kralj Aborigina, bio je sin Telemaha, sina Odiseja i Kirke, a prema drugima sin Odiseja i jedne Hiperborejke. Prema rimskoj tradiciji bio je poslednji kralj najstarijeg naroda Lacija.

[12] Prema podacima sačuvanim kod Hesioda, najstariji stanovnici Lacija bili su Latini. Prema legendi o Eneji, međutim, Latini su nastali mešanjem Trojanaca i autohtonih Aborigina (*ab origine*, od nastanka). Ovi bi po poreklu bili Grci prema jednom fragmentu iz Katonovog dela, a Liguri prema Dionisiju iz Halikarnasa, Livijevom savremeniku. Došli su iz oblasti Reate, pa pošto su ih potisnuli Sakrani ili Sikuli, naselili su se u Laciju; kraljevi su im bili Saturn, Aventin, Faun i Latin.

i vođu došljaka. Potom se raspitao ko su oni, odakle su i zbog čega su napustili svoje domove i došli u polja Laurenata. Kad je čuo da su oni trojanski narod, da im je vođa Eneja, sin Anhiza i Venere, da su napustili domove pošto im je zavičaj spaljen i da traže mesto gde bi osnovali novi grad, Latin je, zadivljen slavom naroda i vođe, i njihovom spremnošću na rat i mir, pružio desnicu, utvrdio veru i buduće prijateljstvo. Pošto su vođe sklopile sporazum, vojske su se pozdravile. Eneja je potom uživao gostoprimstvo kuće Latina. Ovde je Latin kod svojih penata[13] dodao državnom sporazumu privatni, davši ćerku Eneji za ženu. Ova stvar utvrdi Trojance u nadi da je došao kraj njihovim lutanjima i da su našli stalno i sigurno mesto za naseljavanje. Osnovan je grad koji je Eneja nazvao Lavinij po imenu svoje žene.[14] Uskoro je u ovom braku rođen sin kome su roditelji dali ime Askanije.[15]

2. Kratko vreme posle toga Aborigini i Latini su zajednički poveli jedan rat. Turno, kralj Rutula,[16] kome je Lavinija obećana za ženu upre Enejinog dolaska, teško je primio činjenicu da je prednost data došljaku, pa je krenuo u rat protiv Eneje i Latina. Ni jedna ni druga vojska nije dobila ništa ovom borbom: pobedioci Aborigini i Trojanci su izgubili vođu Latina, a Turno i Rutuli, pošto su razbijeni, prebegli su Etrurcima, čija je moć cvetala, i njihovom kralju Mezenciju[17] koji je bio na vlasti

[13] Penati su kućni i porodični bogovi čije su likovne predstave bile postavljene u atriju rimske kuće, uz ognjište, gde su zajedno sa larima dobijali svakodnevne obroke. Prema legendi, penate je Eneja preneo iz Troje.

[14] Lavinij bi, prema grčkim i rimskim piscima, bilo prvo naselje koje je Eneja osnovao u Italiji: to je bio grad latinskog naroda Laurenata, nalazio se na obali Tirenskog mora, između ušća Tibra i Numika. Naziv bi poticao od Lavinije, ćerke kralja Latina i Amate.

[15] Askanije se zvao i sin Eneje i Kreuse; ime Jul bi bilo u vezi sa carskom porodicom Julija u Rimu, kojoj je pripadao i Avgust; tako bi preko Eneje i Venere poticali od bogova.

[16] Rutuli su bili narod u Laciju, sa središtem u gradu Ardeja; zvali su se i Ardeates Rutuli i pripadali latinskom savezu. Veze kralja Turna sa Etrurcima ne odgovaraju situaciji ove rane epohe.

[17] Za Mezencija, kralja etrurskog grada Cere, znaju i drugi antički pisci. Od svojih saveznika je zahtevao *primitiae* (prve plodove berbe) koje su posvećivane samo Jupiteru, pa ga je Eneja stoga ubio.

u moćnom gradu Cere[18] i od samog početka se nije mnogo radovao osnivanju novog grada. Smatrajući da jačanje trojanske moći nije dobro za susede, on je rado sklopio savez i udružio oružje sa Rutulima. U strahu od jednog takvog rata Eneja je, da bi pridobio naklonost Aborigina i da ne bi bili samo pravno zajedno nego ujedinjeni i imenom, nazvao oba naroda Latini. Aborigini posle toga nisu zaostajali za Trojancima u revnosti i vernosti prema kralju Eneji. Pouzdavajući se u srčanost obaju naroda, koji su se iz dana u dan sve više sjedinjavali, Eneja je pozvao svoje snage u borbu mada je i bedemima mogao da odoli napadu, iako je moć Etruraca bila već tolika da se glas o njihovoj slavi raširio po celoj Italiji na kopnu i moru, od Alpa do Sikulskog mora.[19] Latinima je ovo bila druga bitka, a Eneji poslednje delo među smrtnicima. Bilo da je smatran za čoveka ili boga, sahranjen je iznad reke Numika;[20] nazvan je potom Domaćim Jupiterom.[21]

3. Enejin sin Askanije ne beše još zreo da bi mogao upravljati, ali je vlast sačuvana za njega neokrnjena dok ne odraste. Pod tutorstvom žene – tolika beše prirodna Lavinijina obdarenost – latinska država i kraljevstvo oca i dede po majci ostali su dečaku. Ne postavljam kao pitanje – jer ko može u tako starim stvarima nešto pouzdano utvrditi – da li je to bio ovaj Askanije ili stariji od njega, onaj koga je rodila Kreusa dok Troja još nije bila razorena, onaj koji je pratio oca u lutanju i koga rod julijevaca naziva Julijem i smatra tvorcem svog imena.[22]

Bilo gde i bilo ko da ga je rodio, Askanije – koji je sigurno bio Enejin sin – pošto se stanovništvo Lavinija povećalo i grad

---

[18] Cere su jedan od etrurskih gradova; nalazile su se na oko 30 rimskih milja (oko 45 km, 1 milja – 1, 48 km) severno od Rima, nedaleko od Tirenskog mora na kojem su imale luku Pirgi. Tu su nedavno otkrivene zlatne lamele sa bilingvalnim tekstom, etrurskim na jednima i punskim na drugima. U cerskoj nekropoli, koja je jedna od najčuvenijih na teritoriji Etrurije, najstarije grobnice potiču iz VII veka pre n. e.

[19] Deo Tirenskog mora oko Sicilije.

[20] Reka *Numicus* ili *Numicius* teče od Albanskih planina i uliva se u Tirensko more između Lavinija i Ardeje.

[21] U tekstu „Iovem Indigetem", pri čemu znamenje atributa nije sasvim jasno; moglo bi značiti „božanski predak".

[22] Videti nap. 15.

cvetao, tako moćan grad je ostavio majci (ili maćehi), a sam je osnovao nov ispod Albanskih planina koji je zbog svog položaja, jer se pružao grebenom planine, nazvan Alba Longa.[23] Između osnivanja Lavinija i odvajanja kolonije u Alba Longu proteklo je gotovo trideset godina. Snaga naroda se tako uvećala, naročito posle razbijanja Etruraca, da se ni posle Enejine smrti, i dugo posle toga, za vreme regenstva žene i početka vladavine mladića, nisu usudili da ga napadnu ni Mezencije ni Etrurci, niti bilo koji drugi susedi. Mir sa Etrurcima je zaključen tako da je granica između njih i Latina bila reka Albula koju sada nazivaju Tibar.

Posle Askanija je vladao njegov sin Silvije, koji je slučajno rođen u šumi;[24] njegov sin je bio Silvije Eneja, a sin ovoga se zvao Latin Silvije. On je osnovao veći broj kolonija, a po njemu su nazvani i Prisci Latini.[25] Nadimak je potom ostao svim Silvijima koji su vladali u Albi. Od Latina potiče Alba, od Albe Atis, od Atisa Kapis, od Kapisa Kapet, od Kapeta Tiberin, koji se udavio pri prelasku reke Albule i takoreći dao ime koje je poznato potomstvu. Tiberinov sin bio je Agripa, a posle Agripe je državom koju je nasledio od oca vladao Romul Silvije. Kada je on poginuo od groma, vlast je prešla na Aventina. Ovaj, pak, sahranjen na bregu koji danas čini deo grada, dao je ime tom mestu.[26] Potom je vladao Proka, a njegovi sinovi su bili Numitor i Amulije. Kraljevstvo i vlast Silvijevog roda ostavio je Numitoru koji je bio stariji. Međutim, nasilje je nadjačalo očevu volju i pravo starešinstva. Zbacivši brata, Amulije je uzeo vlast.

---

[23] Alba Longa (Duga Alba), verovatno kod današnjeg Kastel Gandolfa na Albanskim planinama, u istorijsko doba nije postojala. Naziv *Albus*, sačuvan u imenu planine i reke Albule (Tibar), po svoj prilici nije u vezi sa *albus* – beo; mogućno je da je preindoevropskog porekla.

[24] Na latinskom *silva*, otuda ime *Silvius*.

[25] Naziv Prisci Latini (stari Latini) nije tako star; po svoj prilici nastao je 338. pre n. e. posle rimsko-latinskog rata kao etnička oznaka, jer je naziv Latini dobio pravni sadržaj kao oznaka za određenu kategoriju građana.

[26] Lista albanskih kraljeva se uz male razlike javlja i kod drugih pisaca. Neka imena označavaju patrone lokalnih mesta, kao *Capetus* (Kapitol), *Tiberus* (Tibar), *Aventinus* (breg Aventin), a druga treba da potvrde trojansko poreklo grada, kao Kapis – tako se zvao Anhizov otac po nekim mitovima. Atis je ime potvrđeno u liđanskoj kraljevskoj kući.

Ovom zločinu je dodao još jedan: iskorenio je bratovljev rod po muškoj liniji, a bratovoj ćerki Rei Silviji, koju je pod vidom počasti posvetio za vestalku, oduzeo je nadu na potomstvo zakletvom na doživotno devičanstvo.[27]

4. Inače smatram da tako veliki grad i najmoćnije kraljevstvo posle onog koje je na nebu duguje svoje početke sudbini. Pošto je rodila blizance, silovana vestalka je kao oca označila Marsa, bilo zato što je i sama u to verovala, bilo stoga što je bog kao vinovnik krivice bio časniji izgovor. Ali ni bogovi ni ljudi nisu mogli da spasu ni nju ni njen porod od kraljeve surovosti. Sveštenica je vezana i stavljena pod stražu, a decu je po naredbi trebalo baciti u reku. Dogodilo se međutim slučajno, voljom bogova, da se Tibar izlio preko obala u bare i da se nije mogao vratiti prirodnom toku. Iako je voda oticala sporo, ipak su se oni koji su doneli decu nadali da će se ona utopiti. I tako su, kao da su izvršili kraljevu zapovest, ostavili decu na naplavini, na mestu gde se sada nalazi smokvino drvo Ruminal (ranije se zvalo Romular).[28] Tada je bila prostrana nenaseljena oblast. Prema sačuvanoj priči, korito u kome su deca bila ostavljena dospelo je ploveći na suvo. Vučica koja je ožednela i sišla sa okolnih planina, čuvši plač dece, okrenula se njima. Ona je dečake nežno dojila, a upravnik kraljevih stada našao ju je kako ih jezikom liže. Priča se da se zvao Faustul. On ih je odneo u svoju kolibu i predao svojoj ženi Larenciji da ih gaji. Ima onih koji smatraju da je Larencija, jer je bila bludnica, među pastirima nazvana „vučica".[29] Tako je dato ime priči i čudu. Na taj način

[27] Vestalke su bile sveštenice boginje Veste, jednog od najstarijih božanstava čiji počeci idu do sinojkizma i nastanka Rima. Šest sveštenica su davale zavet devičanstva; prekršaj zaveta je kažnjavan smrću. Uživale su razne počasti: imale su u pratnji jednog liktora, pri svečanostima su sedele na počasnim sedištima, a uživale su autoritet i u svetovnom životu. Praznik Veste je slavljen 9. juna.

[28] *Ficus Ruminalis* je naziv istog korena kao i Roma; postojala je boginja Rumina koja se brinula o ishrani. Povezivanje imena osnivača Rima, *Romulus*, sa *ficus Ruminalis* kasnijeg je datuma i počiva na glasovnoj sličnosti reči.

[29] *Acca Larentia* je ime u čije pravo značenje je teško prodreti. Varon (116–27. pre n. e.), u delu o latinskom jeziku, povezuju ga sa praznikom *Larentalia* (23. decembra) i larima deifikovanih predaka.

rođeni i odgajani, kad su se zamomčili, odlazili su u šumu da love, ali nisu zapostavljali ni stado ni kuću. Stičući tako snagu tela i duha, ne samo da su bili kadri da se bore sa zverima nego su napadali i razbojnike i potom delili pastirima ono što bi od razbojnika oteli. Sa grupom mladića, koja je svakim danom bivala sve veća, delili su dobro i zlo.

5. Priča se da je već tada proslavljan na bregu Palatinu praznik Luperkalija[30] i da je breg nazvan po arkadskom gradu Penateju, najpre Palantij, a zatim Palatij.[31] Tu je Euander,[32] iz arkadskog roda koji je mnogo vekova pre našeg vremena držao ovu oblast, uveo godišnji ritual prenet iz Arkadije: slaveći pana Likeja, nagi mladići su trčali uz igru i razuzdane šale. Ovog pana su Rimljani kasnije nazivali Inuus.[33] Jednom kad su se mladići predali zabavi, a bilo je opštepoznato da se ona obavlja svake godine, razbojnici su, ljuti zbog gubitka plena, postavili zasedu, i dok je Romul uspeo da se odbrani snagom, zgrabili su Rema i zarobljenog ga predali kralju Amuliju. Njihova glavna optužba je bila ta da su ih napali na Numitorovoj zemlji i da su, okupivši mladiće, pljačkali kao neprijatelji. Tako je Rem predat Numitoru da bi ga on kaznio.

---

[30] *Lupercalia* u Rimu su praznik Fauna slavljen 15. februara. Praznik je u stvari imao magijsko obeležje i njegova veza sa Faunom je poznija; počinjao je u pećini Luperkal na padini Palatina; za kult su bila zadužena dva udruženja, Kvinktijali (*Quinctiales*) i Fabijani (*Fabiani*). Žrtvuje se koza, a mladići posle kultnog obeda trče kroz grad sa komadima kože žrtvene životinje kojima uz raskalašne šale udaraju one koje sretnu, prvenstveno žene. Ritual je očigledno bio u vezi sa stočarskim društvom i plodnošću.

[31] Ova etimologija Palatina nalazila se već u delu prvog poznatog rimskog istoričara Fabija Piktora (druga polovina III veka pre n. e.). Naziv može pripadati dubokoj, preindoevropskoj prošlosti Italije; kokrenski elemenat *pal* raširen je na širokom prostoru u Mediteranu.

[32] Mitski heroj Grčke, Euander je sin boga Hermesa i jedne rečne nimfe; kult je povezan sa Panom i raširen prvenstveno u Arkadiji. Prema nekim antičkim piscima, Euander je preneo u Italiju kult Fauna, a Eratosten ga smatra sinom Sibile. Prema jednoj legendi doplovio je sa svojim ljudima u Italiju 60 godina pre Trojanskog rata.

[33] Pan Likejski, nazvan po planini Likeios u Arkadiji, bio je prvobitno bog šuma i livada, sin Hermesa i jedne nimfe. Kao Inuus identifikuje se sa Panom i Faunom, bogom stada.

Faustul se već od samog početka nadao da gaji kraljevsko potomstvo jer je znao da su deca po kraljevoj naredbi ostavljena, a sa ovim se podudaralo vreme kad ih je on uzeo. Ali nije hteo da pre vremena otkrije stvar, sem ako se to ne bi slučajno dogodilo, ili ako na to ne bi bio prinuđen nevoljom. Nevolja dođe prva. Podstaknut strahom, on otkri stvar Romulu. A i Numitoru se, dok je držao Rema pod stražom, odnekud u duši probudilo sećanje na unuke kad je čuo da su braća blizanci i kad je s tim povezao njihove godine i prirodnu obdarenost, koja nikako nije bila ropska. Ispitujući sve ovo, nije bio daleko od toga da prepozna Rema. Tako se sa svih strana plela zamka kralju. Romul nije krenuo sa celom grupom mladića – nije bio spreman na otvoreno nasilje – nego je naredio pastirima da idu raznim putevima i da u određeno vreme izvrše napad na kralja. Rem je iz Numitorove kuće pomagao s drugom grupom mladića. Tako posekoše kralja.

6. U početku nemira, uzvikujući da je neprijatelj napao grad i kraljev dom, Numitor pozva omladinu Albe u tvrđavu da je drži pod zaštitom i da služi kao naoružana posada. Potom kad je video mladiće kako su se posle izvršenog ubistva uputili njemu da mu čestitaju, sazva savet i otkri zločinstvo brata prema sebi, poreklo unuka – kako su rođeni i odgajani i kako su prepoznati – i najzad ubistvo tiranina, za koje je kao izvršioca označio sebe. Upavši usred skupštine sa svojim pristalicama, mladići pozdraviše dedu kao kralja, na šta je usledilo jednoglasno odobravanje celog skupa koji je Numitoru potvrdio vlast i autoritet vladara. I tako, pošto je država u Albi predata Numitoru, Romula i Rema obuze želja da osnuju grad na mestu na kome su bili ostavljeni i potom odgojeni. A bilo je viška stanovništva, i Albana i Latina; tome su bili priključeni i neki pastiri, pa je sve zajedno upućivalo na to da će i Alba i Lavinij biti beznačajni u poređenju sa gradom koji će biti osnovan. Međutim, ovaj poduhvat je prekinut jer se zlo nasleđeno od dede izrodilo u pogubnu borbu koja je nastala iz neznatnog uzroka. Budući da su bili blizanci, starešinstvo nije moglo biti ono što će odlučiti ko će dati ime novom gradu i ko će njime vladati. Stoga su prepustili bogovima koji štite ovo mesto da to kažu preko znamenja. Romul uze Palatin kao mesto za posmatranje leta ptica, a Rem Aventin.

7. Priča se da se znamenje od šest jastrebova najpre ukazalo Remu i da je augurij već bio objavljen, kad se Romulu

ukazao dvostruki broj ptica. Njihovi pratioci pozdraviše obojicu kao kraljeve: jedni su smatrali da im kraljevstvo daje vremenska prednost, a drugi da je to broj ptica. Izbi svađa i sukob se izrodi u ubistvo. Tu poginu Rem pogođen u gužvi koja je nastala. Rašireno je i priča da je Rem da bi se podsmehnuo bratu preskočio novi bedem i da ga je na to ubio Romul, koji je ubistvo propratio rečima: „Tako i odsad kad god neko preskoči moje bedeme." Vlast uze sam Romul; a novi grad dobi ime osnivača.

Najpre je utvrdio Palatin, gde je i sam bio odgajen. Podigao je svetilište, jednim bogovima po običaju Albe, a po grčkom običaju Herkulu, kada je to bilo uvedeno od Euandera. Postoji predanje da je Herkul doterao u ove oblasti goveda prekrasne vrste pošto je ubio Geriona.[34] Da je zatim preplivao reku Tibar i terajući goveda ispred sebe našao livadu na kojoj ih je dobro napasao, a sam legao da se počine, umoran od puta. Dok je bio ophrvan snom, otežao od hrane i vina, jedan pastir iz ovih oblasti, ogromne snage, po imenu Kako,[35] opčinjen lepotom goveda požele da ih zapleni. No ako bi odveo stoku u pećinu, naveo bi vlasnika da joj sledi trag i to bi ga dovelo u pećinu. Stoga izdvoji volove izuzetne lepote i vukući ih za repove, natraške ih odvede u pećinu. Kad se Herkul u samu zoru probudio iz sna i kad je, preletevši stado očima, primetio da jedan broj nedostaje, on ode u najbližu pećinu da vidi da tragovi možda vode tamo. Opazivši da tragovi vode napolje, a ne na neku drugu stranu, on sav zbunjen odluči da odvede stado s ovog nesigurnog mesta. Pošto je stado

[34] Pobeda nad Gerionom spada u jedno od Herkulovih junačkih dela. Gerion je bio div sa trostrukim telom, sin Hrisoara koji je iskočio iz glave meduze Gorgone. Posedovao je krda prekrasnih goveda na ostrvu Eritrija, na dalekom zapadu. Na svom putu ka Eritriji, Herkul je otvorio Gibraltarski moreuz bacivši stene na obe obale, a zatim odapeo strelu na Heliosa, čiji su ga zraci pekli. Ubio je potom čuvara goveda, diva Euritija i dvoglavog psa Orthosa; kad je ubio i Geriona poterao je stada preko Španije, Italije i Sicilije prema Grčkoj.

[35] Kako (*Cacus*) bio je italski div, Vulkanov sin, zlotvor koji je bljuvao vatru i iz svoje pećine na Aventinu sačekivao i ubijao putnike. Po drugoj verziji, Kako je bio starinski rimski bog koji je prvobitno poštovan na Palatinu; odatle ga je potisnuo grčki heroj Euander. Borba između Kaka i Euandera predstavljena je kao borba dobrog (Euander) i zlog (Kako) čoveka. Ime je sačuvano u nazivu Kakove stepenice (*Scalae Caci*) koje su vodile obronkom Palatina prema Velikom cirkusu (*Circus Maximus*).

krenulo, neka grla su, kao što to biva, rikala za onima što su zaostala. Rika goveda koja su iz pećine odgovarala skrenu Herkulovu pažnju. Kad je Kako pokušao da ga silom spreči da uđe u pećinu, Herkul ga ubi štapom. Uzalud je ovaj dozivao pastire u pomoć.

Tada je u ovoj oblasti vladao Euander, izbeglica sa Peloponeza, služeći se više autoritetom nego silom. To je čovek dostojan svakog poštovanja jer je izmislio pismenost, a još više poštovan stoga što se verovalo da mu je majka Karmenta,[36] koju su ova plemena poštovala kao proročicu pre dolaska Sibile u Italiju,[37] božanskog porekla. Privučen strkom pastira koji su se okupili oko stranca, očevidnog krivca za ubistvo, te čuvši za zločin i njegov razlog i ugledavši čoveka po stasu i držanju višeg i dostojanstvenijeg od običnih smrtnika, Euander ga upita ko je. Kad je saznao iz koje je zemlje i ko mu je otac, on reče: „Budi zdravo, Herkule, sine Jupiterov.[38] Majka mi je prorekla kao verni tumač volje bogova da ćeš uvećati broj nebeskih bogova, da će tebi ovde biti posvećen žrtvenik i da će ga narod, koji će postati najmoćniji na svetu, zvati najvećim i posvetiti ga tvom kultu." Herkul pruži desnicu i reče da prihvata predznak i da će izvršiti ono što sudbina nalaže, pa tu postavi žrtvenik i posveti ga. Tada je prvi put Herkulu žrtvovan bik izabran iz stada. Za one koji će se brinuti za žrtve i ritualnu gozbu izabrani su rodovi Poticija i Pinarija,[39] najistaknutiji među onima koji su živeli u ovoj oblasti. Slučajno se dogodilo da su se Poticiji upravo tada zadesili tu i njima su dodeljeni srce i drob, a Pinariji su stigli kad je to već bilo pojedeno, na ostatak gozbe. Otuda je ostao običaj da Pinariji, dokle god je rod postojao, ne učestvuju u svečanoj podeli droba

[36] Karmenta (*Carmenta* ili *Carmentis*) bila bi starorimsko božanstvo žene i porođaja; imala je posebnog sveštenika i praznik *Carmentalia* (između 11. i 15. januara).

[37] Sibile su bile proročice poznate u raznim mestima u Grčkoj, u Delfima, Eritreji, Halkidi. U Italiji su imale proročište u Kumama, u grčkoj koloniji u Napuljskom zalivu, osnovanoj sredinom VIII veka pre n. e. Takozvane Sibilinske knjige pitane su za savet jedino po odluci Senata u Rimu. Od devet prvobitnih knjiga navodno su bile sačuvane tri.

[38] Prema mitu, Herkul je bio sin Zevsa i Alkamene, žene grčkog heroja Amfitriona.

[39] Poticiji i Pinariji su obavljali Herkulov kult do 312. pre n. e. kada su, kako se veruje, lišeni toga zbog zloupotrebe. *Potitius* bi bio *auctor* kulta, a *Pinarius* bi bio *custos*.

i srca žrtvenih životinja. Poticiji, koje je u to uputio Euander, ostali su sveštenici pri ovom žrtvovanju mnogo godina, sve dok rod nije izumro, a ova služba predata državnim robovima. Ovo je bio jedini strani ritual koji je Romul prihvatio, već tada služeći besmrtnosti rođenoj iz vrline na koju ga je upućivala njegova sudbina.

8. Kad je tako uredio religijske stvari, on sazva narod u skupštinu i dade zakonske uredbe pošto jedan narod ništa sem zakona ne može ujediniti u jedno političko telo. Smatrajući da će u jednom još nerazvijenom narodu biti smatrano za sveto ako sebe jasnim znacima vlasti učini dostojnim poštovanja, uzvišenim se pokaza posebnim držanjem i uze dvanaest liktora.[40] Neki smatraju da je time sledio broj ptica koje su mu pri posmatranju znamenja najavile kraljevsku vlast. Ja pak nisam nesklon da mislim kao oni koji smatraju da služba ove vrste, kao i kurulni presto i purpurna toga[41] potiču od susednih Etruraca. Izgleda da su taj broj uveli Etrurci, i to stoga što je kod njih dvanaest naroda biralo kralja,[42] a svaki od naroda je birao jednog liktora.

U međuvremenu je grad rastao, opasujući svojim bedemima jedno mesto za drugim, i to više u nadi u buduću veličinu nego zbog potrebe da se zaštiti postojeće stanovništvo. Da grad ne bi ostao nenaseljen, Rimljani su zatim radi povećanja stanovništva pribegli načinu koji su i ranije koristili osnivači gradova: okupljali su ljude mračnog i niskog porekla, predstavljajući stvar tako kao da im je to potomstvo iz postojbine. Na mestu gde je počinjao uspon na breg, u ogradi između dva luga, otvoriše azil. Tada su nagrnule svakakve gomile iz susednih naroda, bez razlike da li su robovi ili slobodni ljudi željni novih doživljaja. To je bilo prvo pojačanje za veličinu koju je Romul zamislio. Pošto je bio zadovoljan brojem ljudi, odlučio je da dade uređenje toj masi. Stvorio je Senat od 100 ljudi, bilo zato što je taj broj bio dovoljan, bilo stoga što nije bilo više od stotinu ljudi koji su

[40] Dvanaest liktora kao pratnja kraljeva, potom konzula u Rimu, nosili su svežnjeve pruća i u njih zadenute sekire kao znak da mogu kažnjavati.

[41] *Sella curulis* prvobitno je sedište u kraljevim kolima sa kojih je on sudio; *toga pratexta* je toga sa purpurnim rubom koju su nosili dečaci i magistrati.

[42] O organizaciji i prostiranju Etruraca, Livije u V knjizi, poglavlje 33, kaže da se nalaze između dva mora, Jadranskog i Tirenskog; organizovani su u saveze od po 12 gradova. Smatra se da su postojala dva takva saveza.

mogli biti senatori. „Očevima“[43] su sigurno nazvani iz počasti, a njihovi potomci su dobili naziv patriciji.

9. Rim je već bio toliko moćan da je mogao voditi rat protiv bilo kojeg od susednih naroda. Ali zbog nedostatka žena činilo se da će njegova veličina trajati samo jedan ljudski vek, jer niti je bilo izgleda da će ovi u Rimu imati potomstvo, niti su imali pravo na brak sa susedima. Tada je Romul na savet senatora uputio poslanike susednim narodima da traže savez i pravo na brak[44] za novi narod. I gradovi, kao i sve ostalo, nastaju iz neznatnih početaka; potom oni kojima to sopstvena vrlina i bogovi dozvole ostvaruju svoje velike nade i značajno ime. Poznato je da su u stvaranju Rima pomogli bogovi, a ni vrlinâ nije nedostajalo. Stoga neka ništa ne stoji na putu tome da ljudi s ljudima mešaju krv i rod. Međutim, upućeni poslanici nisu nigde bili saslušani blagonaklono jer su ih prezirali, a istovremeno se i plašili za sebe i svoje potomstvo od sile koja je među njima rasla. Mnogi su pitali poslanike da li otvaraju azil i za žene; to bi najzad bilo isto što i brak. Mladići u Rimu su to teško podnosili i izgledalo je da će se stvar nesumnjivo završiti nasiljem. Prikrivajući ljutinu, Romul je počeo da priprema svečane igre u čast Neptuna Konjičkog[45] i nazvao ih Konsualije. Naredi potom da se susedi obaveste o prazniku i da se svi zajedno pozabave pripremama koliko znaju i umeju kako bi se o tome raširio glas i da bi se željno očekivalo. Mnogi smrtnici dođoše u želji da vide novi grad, pre svih susedi Keninenzi, Krustumini i Antemnati,[46] a isto tako i mnoštvo

[43] *Patres* lat., otuda naziv patriciji.

[44] Pravo braka, *ius conubii*, jedno je od četiri prava rimskog građanina: podrazumeva legalno sklopljen brak i pravo potomstva na nasleđe.

[45] *Consualia* su praznik boga Konsusa koji je štitio žitnice i skladišta; praznovane su 21. avgusta i 15. decembra, kada su održavane i konjičke trke; one su ovde povezane sa Neptunom koji se naziva Konjički, mada Neptun u Rimu nije imao veze sa konjima. To je bio slučaj sa njegovom grčkom paralelom Posejdonom, koji je prvobitno bio bog konja, dok je Neptun bio samo bog mora.

[46] Keninenzi (*Caeninenses*) su stanovnici grada Kenina (*Caeninum*) koji u istorijsko doba nije više postojao. Plinije ga navodi među nestalim gradovima; morao se nalaziti blizu Rima. Krustumini su bili stanovnici grada Krustumera (*Crustumerum*) koji se nalazio na drugoj obali Tibra; ime je sačuvano u nazivu rimske tribe (opštine) Krustumina. Antemnati (*Antemnates*) su nazvani po zajednici *Antemnae* koja se nalazila na ušću reke Anijena u Tibar.

Sabinjana sa ženama i decom. Pozivani gostoljubivo u kuće, oni videše i položaj i bedeme; bili su začuđeni kako je Rim tako brzo nastao. Kad je došlo vreme za proslavu i dok su ljudi zauzeti onim što su oči gledale, nastalo je nasilje prema ranijem dogovoru: rimski mladići navališe da otmu devojke. Veliki broj bi slučajno otet, kako je kome palo u deo; one koje su bile osobito lepe bile su namenjene vodećim senatorima, pa ih plebejci kojima je bio poveren taj posao odneše njihovim kućama. Jednu koja je bila izuzetno lepa i stasita oteli su ljudi nekog Talasa. Kad su je nosili, svi su hteli da znaju kome je nose, pa su ovi pazeći da je neko ne bi povredio uzvikivali da je nose Talasu. Tako je stvoren nov svadbeni uzvik.[47] Pošto je svečanost ometena strahom, duboko ožalošćeni roditelji devojaka pobegoše uz optužbe da je izvršen zločin povrede gostoprimstva i pozivajući u pomoć bogove na čiju su svetkovinu i igre došli privučeni običajem i verom. Ni kod otetih nije bila ni nada veća, ni ogorčenje manje. Sam Romul je išao okolo i objašnjavao da je oholost njihovih očeva dovela do ovoga jer su odbili da udaju ćerke za susede. Oni će ipak zasnovati brak sa njima i deliti svu imovinu i građanska prava, od čega ljudima nije ništa draže. Ista prava će imati i njihova deca; neka ublaže svoju srdžbu i neka svoju dušu daju onima kojima su predale svoja tela. Neretko je iz ove nepravde bila kasnije rođena ljubav i muževi su im postali utoliko miliji što su se trudili da budu pažljivi i time im nadoknade čežnju za roditeljima i otadžbinom. Uz to su išla i uveravanja muškaraca koji su se pravdali da su to učinili iz želje i ljubavi, a to su reči koje najviše gode ženskoj duši.

10. Duhovi ugrabljenih devojaka već su bili smireni, ali su njihovi ožalošćeni roditelji sa suzama podsticali državu na sukob. Svoje žalbe nisu ograničili samo na sopstveni grad nego su se sakupili sa svih strana i došli Titu Taciju, sabinjanskom kralju.[48] Kako mu je ime bilo veoma poznato i čuveno u ovim

[47] Svadbeni uzvik u Rimu *talasa* ili *talassio* koji pominju i drugi pisci nema pravog objašnjenja. Livijevo tumačenje je preuzeto od analista (ranih rimskih istoričara) i ne zaslužuje poverenje. Mogućno je da je reč sabinjanskog porekla.

[48] Priča o zajedničkoj vladi Romula i Tita Tacija, legendarnog kralja sabinjanskog grada Kuresa, verovatno je izmišljena da bi se objasnila kasnija pojava dvojice konzula na čelu rimske države. Ličnost Tita Tacija je kod antičkih pisaca lišena individualnih crta.

krajevima, njemu su došli i poslanici: Keninenzi i Krustumini, kao i Antemnati, koji su takođe bili ovim pogođeni. Njima se činilo da Tacije i Sabinjani isuviše sporo vode ovu stvar i stoga se ova tri naroda zajedno pripremiše za rat. Ali ni Krustumini ni Antemnati nisu bili dovoljno brzi da bi zadovoljili srdžbu i žar Keninenza, pa stoga narod iz Kenina sam napade rimsku teritoriju. No kad su se rasturili po poljima radi pljačke, njima se suprotstavio Romul sa dobro uređenom vojskom i u lakom okršaju im dao pouku da je srdžba uzaludna ako nedostaju snage. Kad je okrenula da beži, razvijenu vojsku počeše goniti. Romul im pogubi kralja u borbi i skide mu oružje kao plen. Pošto im je vođa bio ubijen, grad je pao pri prvom napadu. Odatle se Romul vrati pobedničkoj vojsci, slavan po delima, ali ne manje sposoban da pokaže i svoje zasluge. Naredio je da mu se napravi otvorena nosiljka, po njoj izvešao plen sa ubijenog neprijateljskog vođe i noseći ga popeo se na Kapitol. Kada je to postavio kod hrasta koji su pastiri smatrali svetim, vešajući svoj dar obeležio je granicu Jupiterovog svetilišta i dao bogu nov naziv: „Jupiteru Feretrije“,[49] reče, „pobednik Romul kralj tebi donosi ovo kraljevsko oružje i posvećuje ti hram u ovim oblastima koje je sam omeđio da u budućnosti bude mesto na kojem će se ostavljati najslavniji plen i koji će buduća pokolenja ostavljati kada ubiju neprijateljske kraljeve i vođe, sledeći moj primer.“ Ovo je poreklo hrama koji je prvi u Rimu posvećen. Bogovi odlučiše da glas osnivača, koji je objavio da će potomstvo ovde donositi počasni plen, ne bude uzaludan, ali da ni slava ovog dara ne postane obična zbog velikog broja onih koji bi ga uživali. Posle tolikih godina i tolikih ratova, samo dva ovakva plena bila su ostvarena: tolika je bila retka sreća ove vrste odlikovanja.

11. Dok se ovo događalo u Rimu, vojska Antemnata je iskoristila priliku i odsustvo Rimljana i napala na rimske granice. Odmah je povedena na njih rimska legija i ona ih je potisnula dok su lutali poljima. Već pri prvom napadu i na prvi ratni poklič, neprijatelj je bio razbijen i grad zauzet. Dvostrukom

[49] Jupiterov nadimak *Feretrius* još je u antici dovođen u vezi sa glagolom *ferre* – donositi, jer su njemu na nosiljci, feretrumu, donošene *spolia opima*, oružje skinuto sa slavnog neprijatelja koji je pobeđen i ubijen.

pobedom ovenčanog Romula molila je sada žena Hersilija,[50] kojoj su dojadile molbe otetih žena, da oprosti njihovim roditeljima i da ih primi u državu; tako država može slogom ojačati. To je lako postignuto. Potom je krenuo protiv Krustumina, koji su i započeli rat. Ovde je bilo malo borbe jer su oni već bili obeshrabreni porazom drugih. Kolonisti su upućeni na oba mesta: našli su se mnogi koji su zbog plodnosti zemlje upisali svoja imena u Krustumer. I u Rim je bilo čestih doseljavanja, najviše roditelja i rođaka otetih žena.

Uskoro je izbio novi rat sa Sabinjanima, neuporedivo veći od svih; nije nastao ni iz srdžbe ni iz pohlepe, niti je bio objavljen pre nego što je započeo. Smišljenom potezu dodali su lukavstvo. Spurije Tarpej je komandovao rimskom tvrđavom. Njegovu ćerku je Tacije potkupio zlatom da primi naoružane vojnike u tvrđavu. Dogodilo se da je ona izišla van tvrđave da traži vodu za žrtvu. Kad su ušli u tvrđavu, ubili su je i pokrili štitovima da bi izgledalo kako je tvrđava silom zauzeta, ili radi primera onome ko izda, da ne bi nikad imao veru u izdajnika. Dodali su i priču da su Sabinjani obično nosili zlatne narukvice[51] velike težine na levoj ruci i prstenje sa dragim kamenjem velike vrednosti i da je devojka tražila ono što imaju na levoj ruci; umesto zlata, oni su na nju bacili štitove. Ima i onih koji kažu da je ona po dogovoru o izdaji tražila ono što nose na levoj ruci, u stvari oružje, i da je ubijena sopstvenom nagradom kada se uvidelo da ih vara.

12. Ipak su Sabinjani držali utvrđenje i ni sledećeg dana, dok je rimska vojska postrojena za boj ispunila dolinu između Palatina i Kapitola, nisu silazili u ravnicu, čekajući da Rimljane natera želja da ponovno zauzmu tvrđavu i da krenu uzbrdo protiv njih. Na obema stranama su borbu vodile vođe: na sabinjanskoj

---

[50] Prema jednoj tradiciji, Hersilija je Sabinjanka koja je zbog ćerke ostala u Rimu; smatrana je za ženu Hosta Hostilija i babu kralja Tula Hostilija; prema drugoj tradiciji, koju sledi i Livije, bila je Romulova žena. Posle smrti je divinizovana kao Hora Kvirina i tako je postala kultni par bogu Kvirinu.

[51] U pitanju je mit o Tarpeji kojim je objašnjavan naziv Tarpejske stene na Kapitolu. Prema drugoj verziji, ona je zbog izdaje bačena sa Tarpejske stene; izdala je ili zbog ljubavi prema Titu Taciju, vojskovođi neprijatelja, ili zbog ljubavi prema zlatu. Armile, narukvice sa talismanom, nosili su Etrurci, kako se vidi na freskoslikarstvu u etrurskim grobnicama.

Metije Kurcije, na rimskoj Hostije Hostilije.[52] On je rimsku stvar čvrsto vodio svojim duhom i hrabrošću, premda je položaj bio nepovoljan. Kad je Hostije pao, rimski bojni red je popustio i oni su razbijeni kod stare kapije Palatina. I sam povučen masom koja je bežala, podigavši oružje prema nebu, Romul uzviknu: „Jupiteru, ovde sam na Palatinu postavio najstarije temelje gradu podstaknut znakom tvojih ptica. Tvrđavu već drže Sabinjani, prevarom zauzetu, i već kreću i ovamo sa oružjem pošto su zauzeli dolinu između bregova. Ti, oče ljudi i bogova, odbij neprijatelja bar odavde, stišaj strah Rimljana, zaustavi ovo sramno bekstvo. Tebi ću kao Jupiteru Statoru[53] posvetiti hram koji će biti spomenik potomstvu da je grad spasen tvojom pomoću." Dok se ovako molio, kao da je osetio da je uslišen. „Rimljani!", povika, „ovde naređuje Jupiter najveći i najmoćniji da se zaustavite i obnovite borbu." Zaustaviše se Rimljani kao da im je naredio božanski glas; sam Romul se probi u prve redove. Metije Kurcije, vođa na sabinjanskoj strani, istrča iz tvrđave i navali na Rimljane rasturene na prostoru koji danas zauzima Forum. Već se približavao palatinskoj kapiji uzvikujući: „Pobedismo one koji su izdali sveto pravo gostoprimstva, a koji su sada kukavički neprijatelji. Neka znaju da ni izdaleka nije isto otimati devojke i ratovati sa muškarcima." Dok se on tako hvalisao, napade ga Romul sa grupom najodvažnijih rimskih mladića. Desilo se da se Metije borio na konju, što je olakšavalo napad na njega. Pošto ga nateraše u bekstvo, Rimljani nastaviše da ga gone. Ostala rimska vojska, podstaknuta hrabrošću kralja, razbi Sabinjane. Metijev konj, uplašen vikom gonilaca, zbaci konjanika u neku baruštinu. A Metije se izbavi uz ohrabrenje i pozive svojih, pa privrženosti mnoštva dodade i sopstvenu prisebnost. Rimljani i Sabinjani, međutim, nastaviše borbu u dolini između dva brega.

13. Na to su se Sabinjanke, zbog kojih je rat i započeo, pošto su raspustile kose i poderale haljine i pošto su im nedaće

[52] Hostije Hostilije je legendarni predak kralja Tula Hostilija; prema priči sačuvanoj kod Dionisija iz Halikarnasa, Livijevog savremenika, on se doselio u Rim iz albanske kolonije Medulija. Hostilije je staro latinsko gentilno ime koje je sačuvano i u nazivu *Curia Hostilia* (senatska zgrada na Forumu). *Mettius* bi bio latinizovani oblik osačkog *meddex* – godišnji magistrat.

[53] Prvi hram Jupiteru Statoru podignut je u stvari tek 296. pre n. e. na mestu gde se ranije nalazilo svetilište.

pobedile žensku stidljivost, usudile da se stave između letećih strela i da jurnu sa svih strana, razdvajajući neprijateljske redove i ublažavajući srdžbu, ovde moleći očeve, tamo muževe da ne skrnave porod ubistvom rođaka, jedni svojih unuka, drugi svoje dece. „Ako je srodstvo, ako je brak ono što ne podnosite, vi okrenite svoju srdžbu protiv nas; mi smo uzrok ratu, ranama i smrti naših muževa i roditelja. Radije ćemo umreti nego živeti lišene jednih ili drugih, kao udovice ili kao siročad." Ovo dirnu i vojsku i vojskovođe. Nasta ćutanje i neočekivani mir. Na to istupiše vođe radi sklapanja sporazuma. Ne samo da su zaključili mir nego su od dve države stvorili jednu. Udružili su se u jedno kraljevstvo, ali su celokupnu vlast predali Rimu. Pošto je grad tako udvojen, a da bi i Sabinjanima učinili neki ustupak, nazvaše građane Kviriti po gradu Kures.[54] U znak sećanja na ovu borbu, mesto na kome je Metijev konj izronivši iz duboke vode stao u plićak nazvaše Kurcijevo jezero.[55]

Srećan mir u koji se iznenada preokrenuo nesrećni rat učinio je da Sabinjanke postanu milije i muževima i roditeljima, a najviše samom Romulu. I tako kad je narod podelio na trideset kurija[56] dade im njihova imena. Međutim, nema podatka o tome kako su birana imena kurija, po godinama ili dostojanstvu, bilo žena ili njihovih muževa, ili kockom, jer je broj ovih žena bio mnogo veći od broja kurija. U isto vreme su formirane i tri centurije konjanika.[57] Ramni su nazvani po Romulu, a Ticiji po Titu Taciju; za Lucere su nepoznati i ime i poreklo.[58] Otad je bila zajednička ne samo vlast kraljeva nego je među njima vladala i sloga.

---

[54] Kures je bio sabinjanski grad na levoj obali Tibra. Livijeva etimologija reči *Quirites*, po svoj prilici nije tačna jer se stanovnici grada *Cures* nisu nazivali *Quirites* nego *Curenses*.

[55] *Lacus Curtius* je bio močvarni deo Foruma, kasnije sakralni bunar pokriven kamenim pločama u vreme Sule.

[56] Podela na kurije i tribe (plemena) bila bi najstarija poznata politička organizacija kod Rimljana; deset kurija činile su jedno pleme. Reč *curia* se dovodi u vezu sa prvobitnim *co-viria*, skup muškaraca. Naziv *comitia curiata* za jednu od skupština u Rimu sačuvan je i kasnije u vreme Republike.

[57] U početku bi trebalo da su postojale tri centurije konjanika, ukupno 300 konjanika; nosile su iste nazive kao i tri plemena u Rimu.

[58] Podela na tri plemena karakteristična je i za druge Indoevropljane; nazivi *Titienses*, *Ramnenses* i *Luceres* verovatno su etrurskog porekla.

14. Posle nekoliko godina, rođaci kralja Tacija uvrediše poslanstvo Laurenata i kako su ovi postupili po gentilnom pravu,[59] kod Tacija su više uspeha imale molbe prvih zbog naklonosti prema svojima. Tako je on kaznu koju su oni zaslužili primio na sebe i kad je došao u Lavinij radi svečane godišnje žrtve, Laurenti navališe na njega i ubiše ga. Kažu da je Romul primio ovu stvar manje ozbiljno nego što ona zaslužuje, bilo zato što je Tacije time izdao savladarstvo, bilo što je verovao da ovo ubistvo nije bilo nepravično. Tako se uzdržao od rata. Da bi se ublažili nepravda naneta poslanicima i ubistvo kralja, bio je obnovljen ugovor između Rima i Lavinija.

I dok je sa njima preko svakog očekivanja sačuvan mir, rat je izbio sa mnogo bližim susedom, gotovo na vratima grada. Smatrajući da su im susedi isuviše ojačali, Fidenjani[60] udariše na njih da ne bi dostigli snagu koju se činilo da će dobiti. Naoružavši omladinu poslali su je da pustoši polja koja leže između Rima i Fidena. Odatle okrenuše levo, jer je desnu stranu štitio Tibar, te njihovo pustošenje izazva strah kod seoskog stanovništva. Iznenadna buka, preneta sa polja u grad, bila je glasnik o tome. Romul odmah krenu – rat u takvoj blizini nije trpeo nikakvo odlaganje – izvede vojsku i postavi svoj tabor na hiljadu koraka od Fidena. Pošto je tu ostavio manji odred kao zaštitu, krenuo je napred sa svim snagama; jednom delu vojske naredi da ostane u zasedi na mestima oko gustih šibljaka. Sa većim delom i sa celom konjicom ode napred, nastojeći da iznenadnim napadom gotovo kod samih kapija izazove neprijatelja. Konjička borba činila je manje neobičnim razlog za bekstvo koje je nameravao da simulira. Dok se konjica kolebala kao između borbe i bekstva, a pešadija se povlačila, neprijatelj je navalio kroz širom otvorena vrata, te pošto je razbio rimski bojni red, u nastojanju da dalje napada i progoni stigao je do mesta gde su bile zasede. Ovde se iznenada pojaviše Rimljani i s boka napadoše fidenski bojni red. Strah su povećavali bojni znaci koji su bili pokrenuti s mesta gde je bila ostavljena zaštitnica. Tako su prestrašeni Fidenjani krenuli u bekstvo pre nego što su videli

[59] *Ius gentium* je za to vreme i te prilike bilo međunarodno pravo.

[60] Stanovnici Fidena, etrurskog grada na oko 5 do 6 milja od Rima, na Putu soli (*Via Salaria*).

da su Romul i njegovi, zatežući uzde, povrnuli konje i odjahali. Nastojali su da se dokopaju svog utvrđenja u mnogo većem neredu od onih koje su gonili, a koji su se pretvarali da beže, jer je sada bilo u pitanju pravo bekstvo. Ali nisu mogli da umaknu neprijatelju: Rimljanin se čvrsto držao iza njih, prodirući kao u jednom bojnom poretku, sve dok se krila kapije nisu isprečila.

15. Zbog rata sa Fidenjanima, na rat su bili podstaknuti i Vejani.[61] Ovde su duhovi bili uznemireni zbog srodstva sa Fidenjanima – naime, i ovi su Etrurci – ali i zbog blizine bojišta jer je rimsko oružje postalo opasno za sve susede. Vejani su upadali preko rimskih granica više zbog pljačke nego pravog rata. I tako, ne učvršćujući svoj položaj i ne sačekavši neprijateljsku vojsku, vraćali su se u Veje noseći plen koji su oteli sa polja. Suprotno tome, a pošto neprijatelja ne nađoše na polju i spremni za konačni obračun, Rimljani pređoše Tibar. Kada su u Vejima čuli da se postavlja vojni logor i da će krenuti na grad, oni im izađoše u susret želeći radije da u okršaju odluče ishod nego da se bore zaštićeni krovovima i bedemima. Ovde rimski kralj bez pomoći ikakve strategije odnese pobedu i goneći razbijene neprijatelje do zidina odustade od zauzimanja grada, koji je bio utvrđen i bedemima i samim svojim položajem. U povratku im je opustošio polja, ali više radi osvete nego radi plena. Pogođeni ovim više no porazom u bici, Vejani zatražiše mir i uputiše poslanike u Rim. Kažnjeni oduzimanjem dela teritorije zaključiše mir na sto godina.

Ovo su glavni događaji koji su se odigrali pod Romulom u ratu i miru. Nema u tome nijedne stvari koja ne bi odgovarala njegovom božanskom poreklu i njegovoj božanskoj prirodi, u koju se verovalo posle njegove smrti, bilo da se ima na umu preuzimanje kraljevstva nasleđenog od predaka, ili zamisao o osnivanju grada, ili njegovo jačanje u ratu i miru. Ono što je učinio pošto je država ojačala bilo je toliko trajno delo da je sledećih četrdeset godina vladao mir. Narodu je ipak bio miliji nego patricijima, a najviše su ga voleli vojnici. Držao je

[61] Veji su jedan od najznačajnijih etrurskih gradova, na oko 12 milja severno od Rima, na uzvišenju iznad jedne rečice; ovaj grad je po tradiciji u neprijateljstvu sa Rimom od Romulovih vremena.

u ratu i miru jednu gardu za telesnu zaštitu od trista naoružanih ljudi koje je nazivao „Hitri".[62]

16. Kad je izvršio ova besmrtna dela, dogodilo se, dok je držao skupštinu na polju kod Kozjeg jezera[63] radi popisivanja vojske, da se iznenada digla oluja uz veliku buku i gromove i kralja obavila tako gustom maglom da ga je potpuno sakrila od očiju okupljenih. Posle toga je Romul nestao sa zemlje. Pošto ih prođe strah jer se iz tako olujnog dana ponovo rodila vedra i mirna dnevna svetlost, i pošto videše prazan presto, rimske vojnike obuze tuga siročadi i oni izvesno vreme ostadoše kao zanemeli, iako su verovali patricijima, koji su stajali najbliže, da ga je oluja odnela u visine. Zatim kad je nekolicina započela, svi uzviknuše da je Romul bog, rođen od boga, i da je kralj i otac celog naroda; molitvama zatražiše da traje mir i da on blagonaklono čuva svoje potomstvo. Verujem da je bilo nekih koji su tajno tvrdili da je Romul rastrgnut rukama patricija. Ostao je ipak o tome neki glas, mada posve nesiguran. Širenju one druge verzije doprineli su divljenje prema čoveku i strah koji je potom ojačao. Tome je i mudrost jednog čoveka, kako se priča, doprinela veri u ovo. Kako je sva država bila uznemirena, a narod ogorčen na patricije zbog gubitka kralja, Prokul Julije,[64] pokretač teške, mada kako kažu velike stvari, istupi u skupštini i reče: „Romul, otac ovog grada u osvit današnjeg dana iznenada side s neba i pođe mi u susret. Kad sam mu pristupio, prestrašen i pun poštovanja, i zamolio ga da mi bude dozvoljeno da ga gledam u lice, on je rekao: 'Idi javi Rimljanima da bogovi žele da moj Rim bude središte sveta. Stoga neka neguju vojne stvari i neka znaju i neka prenesu potomstvu da nijedna sila neće odoleti rimskom oružju'. Ovo govoreći nestade u visinama." Začuđujuće koliko je vere poklonjeno čoveku koji je ovo javio i kako je Romulova smrt kod naroda i vojske olakšala stvaranje vere u besmrtnost.

---

[62] *Celeres* bi prema nekim antičkim piscima bili u stvari 300 konjanika Romulove vojske, a po drugima su vladarova garda. *Tribunus celerum*, koji je nekada morao biti važan vojni položaj, sačuvan je u potonjim vremenima u sferi kulta, u religijskom udruženju Saliji.

[63] Kozje jezero je bila močvara u donjem delu Marsovog polja, kod Panteona.

[64] Prema drugim izvorima, Prokul Julije je bio seljak iz Alba Longe.

17. Međutim, želja za vlašću uzburkala je patricije. Ipak se nije došlo do jedne ličnosti jer se u novom narodu niko nije isticao. Borba je vođena u staležima, između pojedinih grupacija. Da ne bi izgubili u društvu jednakost u posedovanju vlasti pošto su posle Tacijeve smrti ostali bez kralja, oni koji su poticali od Sabinjana nastojali su da ga daju iz svoje sredine, a Rimljani, stariji po poreklu, prezirali su kralja koji je bio stranac. Ali i pored sve razlike u željama, svima je bilo zajedničko da su želeli kraljevstvo jer još nisu iskusili slast slobode. Patriciji su se plašili i toga da bi se mogla uzdići neka strana sila pošto je država bez vlasti, vojska bez vojskovođe, a mnoge političke zajednice u susedstvu ogorčene na Rim. Svi su se slagali u tome da neko treba da bude na čelu, ali to u duši nije niko ustupao drugome. Stotinu senatora su tako međusobno uredili stvar da su stvorili deset dekurija, a na čelu svake postavili po jednoga. Ta desetorica su imala vlast: jedan među njima je nosio znake vlasti i imao liktore. Imperijum[65] se završavao u roku od pet dana, pa su se svi smenjivali ukrug. Tako je kraljevstvo trajalo jednu godinu. Ono je po tome nazvano interegnum – naziv koji i danas postoji.[66] Narod je negodovao zbog velikog broja onih kojima je trebalo služiti, jer je ovim umesto jednog gospodara stvoreno stotinu. Činilo se stoga da neće dozvoliti ništa drugo sem kralja, i to onog koga sam izabere. Kad su senatori osetili da se narod uskomešao, smatrali su da je bolje da sami predlože ono što gube, tako da time pridobiju narod, dozvoljavajući mu najvišu vlast pod uslovom da mu ne daju više prava nego što ga sami zadržavaju.

Odlučiše, dakle, da narod bira kralja, s tim da izbor postane punovažan onda kad ga Senat potvrdi. I danas postoji ovo pravo pri glasanju o zakonima i magistratima, ali mu je oduzeta snaga. Pre nego što bi narod počeo da glasa i u slučaju neizvesnog ishoda u skupštini, oci senatori su oni koji savetuju. Tako intereks sazva skupštinu i reče: „Kviriti, uz dobre, srećne i povoljne znake[67] neka bude poduhvat, izaberite kralja. Tako i senatori

[65] *Imperium*, najviša vojna i civilna vlast koju su u početku imali kraljevi, a potom, u doba Republike, najviši magistrati, konzuli pretori i diktator.

[66] U republikansko doba pribegavalo se interegnumu u slučaju smrti obaju konzula.

[67] *Bonum faustum felixque* bila je formula koja je primenjivana pri preduzimanju kako privatnih tako i državnih poslova.

misle. Zatim će oni ako izaberete dostojnog da bude drugi posle Romula potvrditi vaš izbor." Ovo se dopade narodu, koji nije želeo da izgleda kao da je pobeđen počašću da on samo glasa i predlaže, a Senat određuje ko će vladati Rimom.

18. U to vreme beše Numa Pompilije[68] čuven po pravičnosti i pobožnosti. Živeo je u sabinjanskom gradu Kuresu i bio mudar u svim ljudskim i božanskim stvarima, kao što to može biti čovek njegove dobi. Kako se ne zna pravo ime učitelja, pogrešno se pričalo da je Samljanin Pitagora bio onaj kome je dugovao svoju učenost.[69] Kao što je poznato, on je u vreme kad je Servije Tulije vladao u Rimu, na krajnjem jugu Italije, oko Metaponta, Herakleje i Krotona, okupljao omladinu koja je želela da se takmiči u njegovom učenju. Kako bi mogao stići glas o njemu do Sabinjana i u slučaju da je reč o istom vremenu? Kojim bi zajedničkim jezikom mogao podstaći nekoga ko je želeo da uči? I pod čijom bi zaštitom stigao jedan čovek kroz tolike narode, različite po jeziku i običajima? Smatram da je Numa svojom sposobnošću oplemenio duh vrlinom i da svoju učenost duguje ne toliko veštini koju je prihvatio od stranca koliko strogom i ozbiljnom učenju starih Sabinjana, od kojih nije bilo manje iskvarenog naroda. Premda se činilo da će prevagnuti Sabinjani ako se među njima izabere kralj, kad je Numa predložen, nije se ipak niko od rimskih otaca usudio da dade prednost bilo sebi bilo nekome od svojih, ili bilo kome od senatora i građana. Stoga se jednoglasno složiše da kraljevstvo treba predati Numi Pompiliju. Kad je pozvan, Pompilije je naredio da se u njegovo ime pitaju bogovi

[68] Numa Pompilije može biti sabinjanskog porekla, premda je ime etrursko ili etrurizovano, potom latinizovano.

[69] Pitagora Samljanin je živeo u VI veku pre n. e. Svoj zavičaj Samos napustio je oko 570. pre n. e. i posle lutanja po Vavilonu i Egiptu naselio se oko 530. pre n. e. u grčkoj koloniji Kroton, na jugu Italije; iz političkih razloga se preselio u Metapont, gde je umro oko 497–496. pre n. e. Snažno je uticao na svoje učenike: kao osnovna načela njegovog učenja važili su telesna i duhovna čistota kao preduslov za saznanje; priznavanje soterije (spasa) i sofije (mudrosti); besmrtnosti duše koja se po smrti tela seli u druga bića (palingenesija). U svetu vlada pravilnost koju je nazivao harmonijom. Pitagorejci su u početku bili i politički aktivni, ali su se potom povukli i odvojili od sveta, zatvoreni u svoje samostane. Učenje pitagorejaca je postalo tajno.

za savet, kao što je Romul osnivajući grad i uzimajući vlast dobio povoljna znamenja. Zatim ga je augur[70] – ovaj sveštenički položaj je otad zbog važnosti u državi postao stalan – odveo u tvrđavu i tu je seo na kamen, okrenuvši se prema jugu. Augur je zauzeo mesto levo od njega, pokrivene glave, držeći u desnoj ruci savijen štap bez čvorova koji se naziva palica. Pošto je sagledao grad i okolinu, odatle je moleći bogove izvršio podelu na regione, idući od istoka prema zapadu, te rekao da su desni delovi prema jugu, levi prema severu, a granični znak je u mislima postavio na mestu dokle je najdalje dopro pogledom. Potom premestivši palicu u levu ruku, desnu stavi Numi na glavu i ovako se pomoli: „Jupiteru oče, ako je pravo da ovaj Numa Pompilije, čiju glavu dodirujem, bude kralj Rima, oglasi se jasnim znakom u okviru ovih granica koje sam označio." Zatim rečima iskaza znamenja koja je želeo da budu poslana. Pošto se ona pojaviše, Numa bi proglašen za kralja i iziđe iz svetilišta.

19. Kada je došao na vlast, Numa se spremao da novi grad, već osnovan silom i oružjem, ponovo osnuje po zakonima i običajima. Videvši da se Rimljani ne mogu privići na to usled ratova koji ljude čine divljima, smatrao je da ih treba kultivisati odvikavanjem od oružja, pa stoga sagradi hram Janusu u podnožju Aventina da bi pokazivao stanje rata i mira:[71] da otvoren označava da je država u ratu, a zatvoren da su svi okolni narodi umireni. Samo je dva puta bio zatvoren posle Numine vlade: prvi put pod konzulom Manlijem posle završetka Prvog punskog rata, drugi put u naše doba dadoše bogovi da ga vidimo zatvorenog posle rata kod Akcija pošto je Cezar Avgust uspostavio mir na kopnu i na moru.[72] Kad je Numa zatvorio hram, stupio je

[70] *Augures* je bio sveštenički kolegijum, u početku od tri člana, po jedan iz svake tribe. Nisu predskazivali budućnost, nego su jedino tumačili da li su bogovi saglasni sa preduzetim poduhvatom; svi važni državni poslovi mogli su biti preduzeti tek posle obavljenih posmatranja znamenja (*auspicia*). Znamenja su se delila na dve glavne grupe: *auguria impetrativa* (tražena) i *auguria oblativa* (koja se pojavljuju netražena). Sami znaci su se delili u pet grupa: *ex caelo, ex avibus, ex tripudis, ex quadrupedibus, ex diris*. Sula je broj augura povećao na petnaest, a Cezar na šesnaest.

[71] Janus je imao malo pravougaono svetilište sa vratima koja su se otvarala na dve strane.

[72] Avgust je zatvorio Janusova vrata 29. pre n. e.

u prijateljske odnose sa gotovo svim susedima i sklapao saveze i ugovore. Pošto je otklonio brigu oko spoljnih ratova, trebalo se pobrinuti da narod, koga su suzdržavali strah od neprijatelja i vojnička disciplina, ne postane razuzdan u miru, pa je smatrao da će biti najbolje da u neukom narodu, još sirovom u tim ranim vekovima, probudi strah od bogova. Pošto strah nije mogao prodreti u čovekovu dušu bez nekog čuda, on je izmislio da se noću sastaje sa boginjom Egerijom,[73] da je po njenom savetu ustanovio ono što je za bogove najprihvatljivije i da je potrebno imenovati sveštenika za svakog od njih.

Najpre je podelio godinu na dvanaest meseci prema kretanju Meseca; no kako kretanje Meseca ne ispunjava 30 dana u svakom mesecu i pošto nedostaje 11 do potpune godine po okretanju Sunca, on je rasporedio interkalarne mesece tako da dani svake dvadesete godine budu u istom položaju u odnosu na Sunce od koga su i počeli, ispunjavajući vremenski prostor svake godine. Takođe je ustanovio praznične dane i one u kojima se radi, jer u nekim danima neće biti korisno za narod da bilo šta započinje.[74]

20. Isto tako je posvetio pažnju stvaranju svešteničkih položaja, premda je i sam obavljao mnoge religijske obrede, a pre svega one koji danas spadaju u delokrug sveštenika Diala.[75] S obzirom na to da su mnogi Rimljani smatrali da kraljevi treba pre da nalikuju Romulu nego Numi, te i sami da idu u rat, on je ne želeći da zbog religijske stvari napusti kraljevski položaj učinio da svešteničkí položaj Jupitera bude stalan i odredio mu svečanu odeću i kraljevsko kurulno sedište. Ovome dodade još dva sveštenika, jednog Marsu i drugog Kvirinu;[76] izabra device za vestalke, svešteničkí red koji je vodio poreklo iz Albe i koji nije

[73] Egerija, rimska izvorska nimfa, imala je kultna mesta u Rimu kod Kapenskih vrata (Porta Capena) i u Ariciji; naziv je verovatno izveden od gentilnog imena *Egerius*. Nosilo ga je nekoliko znamenitih ljudi u ranom Laciju.

[74] Smatra se da je Numin kalendar zamenio jedan stariji, tzv. Romulov, koji je obuhvatao samo deset zemljoradničkih meseci, važnih za obavljanje poljoprivrednih radova. Numa je nastojao da izjednači solarnu i lunarnu godinu. *Dies fasti* i *dies nefasti* stari su koliko i kalendar.

[75] *Flamen Dialis*, Jupiterov sveštenik, preuzeo je ovu funkciju od kralja koji je ranije bio vladar i sveštenik.

[76] *Flamines Dialis*, *Quirinalis* i *Martialis* su bili viši sveštenici, odgovorni za najvažnije žrtve.

bio stran rodu osnivača grada. Da bi one mogle doživotno biti sveštenice u hramu odredi im izdržavanje iz državne kase i učini ih poštovanim i svetim zbog devičanstva i drugih vrlina.[77] Odredi kolegijum od dvanaest salija za službu Marsu Gradivu,[78] dade im šarene tunike kao znak dostojanstva, te naredi da preko njih nose bronzane oklope i božanske štitove koji se nazivaju ancilia i da idu kroz grad pevajući u određenom ritmu svečanih skokova. Zatim izabra za sveštenika Numu Marcija, Marcijevog sina, iz redova patricija, i poveri mu da zabeleži i odredi sva religijska pravila: sa kojim žrtvama, u koje dane i u kojim hramovima će biti održavane verske svečanosti i odakle će se za njih tražiti sredstva. Ostale državne i privatne žrtve potčini pontifiku[79] da bi postojao neko kome se narod može obratiti za savet da se ne bi zanemarujući božansko pravo ogrešio o domaći običaj primajući strani. Isto tako, sveštenik je trebalo da poučava narod ne samo u božanskim svetim ritualima nego i u tome kako se vrši sahranjivanje i kako treba zadovoljiti mane,[80] kako se tumače znamenja po munjama i ostalim vidljivim znacima, te kako se o njima vodi briga. Da bi izvukao iz bogova saznanje, posvetio je na Aventinu žrtvenik Jupiteru Eliciju,[81] a boga je preko augura pitao za savet šta treba preduzeti.

21. Briga oko svega ovoga odvraćala je narod od nasilja i oružja. Ljudi behu ispunjeni i obuzeti neprestanom brigom za bogove. Kako se činilo da se bogovi interesuju za ljudske stvari,

---

[77] O Vesti i vestalkama videti nap. 27.

[78] Saliji (od *salire*, skakati) bili su organizovani u dva kolegijuma, *Palatini* i *Colini*; slični kultni kolegijumi su posvedočeni i kod drugih Latina. Njihovo naoružanje je bilo iz bronzanog doba, što ukazuje na starost kulta. *Ancilia* bi bio štit sa urezima sa obe strane, možda minojskog porekla; njihova kultna igra je ratničkog porekla. Mars Gradiv je u istorijsko doba bio nadležan za početak rata, a Mars Kvirin za njegov kraj.

[79] *Pontifex*, verovatno od *pons* i *facere*, praviti mostove, prvobitno je mogao biti nadležan za zaštitu puteva, potom za kult uopšte, za razliku od *flamines* koji su negovali kult pojedinih bogova.

[80] *Dii Manes* su u početku duhovi preminulih; pokojnici su najpre postajali *lemures*, potom *larvea* i najzad *manes*. Manima se posvećuje mesto gde je pokojnik sahranjen; onima koji to zapostave, bogovi šalju zle snove.

[81] Jupiter Elicije je obezbeđivao kišu: kamen, *manalis lapis*, rano je donet u grad i povezan je sa ritualom izazivanja kiše. Ceremonija je bila poznata kao *Aquilicium*.

takva pobožnost obuze srca ljudi da su vera i zakletva vladali državom umesto zakona i straha od kazne. I dok su Rimljani prema svome kralju kao jedinom primeru formirali svoje običaje, dotle su susedni narodi, koji su verovali da među njima nije nikao grad nego vojni logor kao pretnja opštem miru, došli u stanje takvog strahopoštovanja da su smatrali kako bi napad na državu tako odanu kultu bogova značio svetogrđe. Postojao je jedan lug koji je kvasila voda večnog potoka što je izvirao iz mračne pećine. Numa je tamo često odlazio bez pratnje, kao na sastanak sa boginjom Egerijom, i stoga je posvetio lug kamenama[82] koje su se ovde sastajale sa njegovom ženom Egerijom, a ustanovio je i praznik Vere. Naredio je da se sveštenici dovoze k njoj u pokrivenim dvokolicama i da ritual obavljaju ruku pokrivenih sve do prstiju, označavajući time da se vera mora poštovati i da je njeno mesto u ljudskoj desnici takođe sigurno i sveto. Uveo je i mnoge druge žrtve i mesta za vršenje svetih obreda, sa sveštenicima koje zovu argeji.[83] Za sve vreme njegove vladavine, najveće od svih njegovih dela beše zaštita koliko mira toliko i države. Tako su dva vladara jedan za drugim, premda različitim putevima, uvećali državu: jedan ratom, drugi mirom. Romul je vladao 37, Numa 43 godine. Tako je država bila i jaka i dobro organizovana u ratu i miru.

22. Kada je Numa umro, država se vratila na interegnum. Potom narod izabra za kralja Tula Hostilija, unuka onog Hostilija koji se istakao u borbi protiv Sabinjana pod tvrđavom. Oci senatori se složiše sa izborom. Tul ne samo da nije bio sličan prethodnom kralju nego je bio ratoborniji i od samog Romula. Ratoborni duh su mu podstrekivali kako snaga i mladost, tako i slava predaka. Smatrao je da država stari u dokolici i svuda je tražio razlog za rat. Dogodilo se da su seljaci iz Rima odneli plen sa polja Albe, a stanovnici Albe plen sa rimskih polja. U Albi je tada vladao Gaj Kluilije. Sa obe strane behu gotovo istovremeno upućeni poslanici da traže oduzeto. Tul je svojima naredio da

[82] Kamene (*Camenae*) su bile boginje izvora, kod Rimljana često izjednačene sa muzama.

[83] Argeja je bilo 27 u Rimu, u vezi su sa dva praznika:16–17. mart, kada je verovatno održavana procesija, i 14. maj, kada su vestalke bacale u Tibar 27 lutaka od slame koje su nazivane argeji.

ništa ne preduzimaju pre nego što im stigne njegova naredba. Dobro je znao da će Albani odbiti njegov zahtev i da će tako moći da objavi pravičan rat. Alba je sporo vodila stvar. Njeni poslanici, primljeni ljubazno i blagonaklono kod Tula, gostili su se zajedno sa kraljem. Za to vreme su Rimljani tražili da im se vrati što je oteto, a kako je Alba to odbila, oni objaviše rat koji će započeti za trideset dana. Ovo javiše Tulu, a on pozva poslanike Albe da kažu radi čega su došli. Ne znajući šta se dogodilo, ovi su najpre gubili vreme izvinjavajući se; pozvani, oni će reći nešto što se Tulu neće dopasti, ali se moraju pokoravati naređenju; došli su da traže da im se vrati uzeto; ako Rimljani ne pristanu naređeno im je da objave rat. Na to je Tul rekao: „Javite vašem kralju da rimski kralj poziva bogove za svedoke da onaj narod koji je, sa prezrenjem odbijajući zahtev, prvi otpustio poslanike koji su tražili da im se vrati stvar bude odgovoran za nesreće ovog rata."

23. Ovo poslanici Albe javiše kući. Na obe strane vršene su velike pripreme za rat, koji je bio sličan građanskom ratu, kao da se vodi između roditelja i dece, jer su i jedni i drugi poticali od Trojanaca: Lavinij je poticao od Troje, Alba od Lavinija, a poreklom iz Albe bili su rimski kraljevi. Ipak, početak rata je činio manje žalosnim sam događaj jer nije vođena borba, a pošto su u jednom od gradova bile porušene građevine, dva naroda su se izmešala u jedan. Najpre je ogromna vojska Albe napala na rimsku teritoriju. Postavili su utvrđeni logor na rastojanju ne većem od 5.000 koraka od grada i opkolili ga jarkom, koji se po imenu vojskovođe zvao Kluilijev jarak u toku više vekova, dok vremenom nisu nestali i jarak i naziv. U ovom utvrđenju umre kralj Albe Kluilije, a Albani postaviše za diktatora Metija Fufetija. Međutim, ratoborni Tul, naročito posle kraljeve smrti, ponavljajući da će stanovnike Albe stići kazna od najviših bogova za bezbožni rat i da su već to započeli od samog kralja, noću zaobišavši tabor krenu s vojskom na polja Albe. Ovo pak izazva Metija iz utvrđenog tabora i on dovede vojsku bliže neprijatelju. Odatle uputi glasnika Tulu da mu javi kako bi trebalo da razgovaraju pre nego što se sukobe. Ako se sretne s njim, neka zna da će izneti stvar koja će se ticati Rima koliko i Albe. Ne prezirući ovaj predlog, Tul je ipak izveo vojsku u bojnom poretku u slučaju da razgovor bude uzaludan. U susret im iziđoše i Albani.

Pošto su obe vojske stajale spremne, na sredinu izišle vojskovođe sa nekoliko prvaka. Tada vojskovođa Albe ovako započe: „Čuo sam od našeg kralja Kluilija da je uzrok ovom ratu učinjena nepravda i odbijanje da se uzeto vrati po ugovoru, a čini mi se da ćeš bez sumnje i ti reći isto. No ako smem izneti ono što je istinito, radije od onoga što je ugodno da se čuje, stvar koja je naterala u rat ova dva susedna i srodna naroda jeste želja za prevlašću. Da li je to dobro ili loše, ja neću ni pokušati da tumačim. To je stvar koju treba da odluči onaj ko je započeo rat. Ja sam samo vojskovođa koga stanovnici Albe izabraše da vodi taj rat. Ipak želim da te upozorim na ovo, Tule: koliko je velika moć Etruraca oko nas i oko tebe, ti to bolje znaš jer su ti bliži. Oni mnogo mogu na kopnu, još više na moru; imaj na umu da će oni kad budeš dao znak za borbu, gledati na ova dva bojna reda i da će napasti na umornog i iscrpljenog i pobeđenog i pobednika. I tako pošto nismo zadovoljni sigurnom slobodom i pošto sve stavljamo na kocku radi neizvesnosti ko će imati vlast a ko će postati rob, tako nam bogova nađimo neki način kojim će se odlučiti ko će kome gospodariti, bez velike nesreće i bez mnogo prolivene krvi obaju naroda."

Stvar se dopade Tulu, premda je bio ratoboran kako po svojoj prirodi tako i iz želje za pobedom. Pošto je stvar raspravljana na obe strane, to odlučiše da sve prepuste sreći.

24. Desilo se da su se u jednoj i drugoj vojsci nalazila braća rođena kao trojke, istih godina i iste snage. Kao što je poznato, to su bili Horaciji i Kurijaciji, te gotovo da nema događaja iz starine koji je bolje poznat od ovoga. Pa ipak je i u tako slavnoj priči ostala zbrka oko imena: kojem su narodu pripadali Horaciji, a kojem Kurijaciji. Pisci su u tome podeljeni, ali sam pronašao više onih koji tvrde da su se Rimljani zvali Horaciji, i stoga sam u duši sklon da sledim njih. Ovim trigeminima predložiše kraljevi da se oružjem bore svaki za svoju otadžbinu; prevlast će pripasti onom narodu čiji trigemini pobede. Oni prihvatiše i sporazumeše se oko mesta i vremena. Pre nego što je započela borba, sklopljen je sporazum između Rima i Albe da ona država čiji građani pobede u ovoj borbi vlada nad onom drugom u pravednom miru. Ugovori se razlikuju po odredbama, ali se svi sklapaju na isti način. U ovoj prilici saznao sam da je to ovako učinjeno i da se ne pamti nijedan ugovor stariji od ovoga.

Fecijal[84] je Tulu postavio pitanje: „Naređuješ li mi, kralju, da sklopim ugovor sa patrom patratom[85] kralja Albe?“ Kada kralj potvrdi, on nastavi: „Svetu travu tražim od tebe.“ Kralj reče: „Donesite čistu biljku.“ Fecijal donese sa livade u tvrđavi čistu biljku i upita kralja: „Kralju, proglašavaš li mene i moje pratioce za kraljevske glasnike rimskog naroda?“ Kralj odgovori: „Činim ono što će biti bez podvale s moje strane i sa strane rimskog naroda Kvirita.“ Fecijal je tada bio Marko Valerije, a on proglasi Spurija Fuzija za patra patrata, dodirujući svetim grančicama njegovu glavu i kosu. Pater patrat je izabran za obavljanje zakletve i za proglašenje ugovora svetim i neprikosnovenim. To je obavljeno mnogim rečima, složenim u stihove koji nisu vredni da budu navedeni. Zatim pošto je izrecitovao odredbe reče: „Čuj, Jupiteru, čuj patre patrate albanskog naroda, čuj i ti, narode Albe. Odredbe izrečene na ovim tablicama ili vosku,[86] bez zle namere i podvale, kao što se danas podrazumevaju da su pravične, rimski narod neće prvi izdati. Ako to prvi učini, uz javnu saglasnost svih i sa namerom da učini podvalu, tada ti, oče Jupiteru, učini sa rimskim narodom onako kako ću ja učiniti sa ovim veprom. To učini toliko jako koliko možeš i imaš snage.“ To rekavši, zakla vepra granitnim kamenom. Svoje svečane stihove i zakletve izrekoše građani Albe preko svojih sveštenika i svog diktatora.

25. Pošto je sklopljen sporazum, braća trigemini zgrabiše oružje kako je dogovoreno. Hrabreni s obeju strana – podsećali su ih na zavičajne bogove, na zavičaj i roditelje, na to da koliko god je građana u otadžbini i koliko ih je u vojsci, svi gledaju u njihovo oružje i njihove desnice – istupiše u sredinu između dve vojske, ratoborni i spremni za okršaj, dok su im u ušima brujali glasovi onih koji su ih podsticali. Dve vojske se postaviše ispred tabora, ne toliko zbog postojeće opasnosti koliko zbog brige za budućnost, jer je bila reč o tome da je pitanje vlasti zavisilo od

[84] Fecijali su stari svešteničkí kolegijum u Rimu; glavni zadatak im je bio da sklapaju sporazume sa drugim državama ili da objavljuju rat. Kolegijum je činilo 20 doživotno izabranih članova.

[85] *Pater patratus* je bio predstavnik kolegijuma fecijala; naziv je nepoznatog porekla i značenja. Daju mu se razna tumačenja, na primer „Otac očinstva“, „Otac koji izvršava“ i sl., ali nijedno se ne može dokazati.

[86] Izraz *ex tabulis cerave* kod Tita Livija preuzet je iz pravnog rečnika i očigledno je anahronizam za epohu u kojoj još nije bilo pismenosti.

hrabrosti i vrline tako malog broja ljudi. Uspravni i napeti borci upravi̇še pogled na ne mnogo prijatan prizor. Na dati znak, sa uperenim kopljima kao dva bojna reda, po tri mladića sa svake strane jurnuše uz najveću pažnju dve velike vojske. Ni jedni ni drugi nisu mislili na sopstvenu opasnost, nego na prevlast ili ropstvo svog naroda, kao i na to da će sudbina domovine u budućnosti biti onakva kakvom je oni sada učine. Kada pri prvom sudaru zazveča oružje i zasijaše sjajni mačevi, strah obuze gledaoce, a kako sreća nije pretezala ni na jednu stranu, oni zanemeše i zaustaviše dah. Borci se zatim dohvatiše rukama, pa se sada nije više pružao prizor kretanja tela i naizmeničnog potezanja mačeva i štitova, nego prizor rana i krvi. Dvojica sa rimske strane padoše jedan za drugim, dok su trojica iz Albe bila ranjena. Kad pade Rimljanin, uzviknu radosno vojska Albe; rimske legije napusti svaka nada, ali ostade strahovanje za svog čoveka jer su odmeravale kako nasuprot njihovog jednog stoje tri Kurijacija. Rimljanin slučajno nije bio ranjen, te iako se kao jedan prema trojici nalazio u neravnopravnom položaju, ipak je prema svakom pojedinačno bio zastrašujući. Dakle, da bi razdvojio protivnike krenuo je da beži, znajući da će biti gonjen koliko to dozvoljava ranjeno telo protivnika. Već je bio odmakao od mesta gde je vođena borba, kad je osvrnuvši se video da ga oni slede na izvesnom razmaku jedan od drugog. Jedan nije bio daleko od njega, pa se on vrati i snažno ga napade. I dok je vojska Albe uzvikivala Kurijacijima da priteknu bratu u pomoć, Horacije je, ubivši protivnika, već bio spreman za sledeću borbu. Tada Rimljani povicima kakvi se čuju pri neočekivano povoljnom obrtu ohrabriše svog borca, a ovaj požuri da okonča borbu: pre nego što je treći stigao – ne beše daleko – on pogubi i drugog Kurijacija. Tako Mars izjednači snage da po jedan ostane na svakoj strani, ali oni ne behu jednaki ni po nadama ni po snazi: jedan još neranjenog tela oružjem, ohrabren dvostrukom pobedom i željan trećeg okršaja; drugi umoran od rana i iscrpljen gonjenjem, vukući svoje telo, pobeđen već prethodnim porazom svoje braće, kretao je u susret protivniku pobediocu. Ono što je sledilo nije više bila borba. Rimljanin prkosno dobaci: „Dva brata već predadoh bogovima podzemlja, a trećeg ću žrtvovati onome radi čega je rat i počeo – vlasti Rima nad Albom.“ Tada udari Kurijacija mačem po vratu i sa palog

neprijatelja skide oružje kao plen. Rimljani uz ovacije i čestitanja prihvatiše Horacija, radujući se utoliko više što su bili veoma blizu propasti. Zatim se okrenuše sahrani mrtvih u različitom raspoloženju: jedni radosni jer su uvećali svoju vlast, drugi tužni jer su došli pod tuđu dominaciju. Sahranjeni su na mestima gde je ko poginuo: dva Rimljanina na jednom mestu blizu Albe, a tri junaka iz Albe u pravcu Rima, ali na raznim mestima, gde se s kojim odigrala borba.

26. Pre nego što su Albani napustili bojno polje, Metije upita Tula šta zapoveda po sklopljenom ugovoru. Ovaj naredi da drže vojsku pod oružjem jer će koristiti njihove snage ako zarati na grad Veje. Potom odvedoše vojske kućama. Ispred Rimljana je išao Horacije, noseći trostruki bojni plen. Njemu u susret kod Kapenskih vrata[87] iziđe sestra koja je bila zaručena s jednim Kurijacijem. Prepoznavši na bratovljevim plećima verenikov ogrtač koji je sama izradila, ona rasplete kosu i plačući poče dozivati mrtvog zaručnika. Zadrhta duša hrabrog mladića zbog glasnog sestrinog plača dok su se ostali radovali njegovoj pobedi. Tada istrže mač i pogubi devojku, istovremeno prateći ovo strašno delo rečima: „Idi i ti svom vereniku sa svojom nerazumnom ljubavlju jer si zaboravila dva mrtva i jednog živog brata i svoju otadžbinu. Ovako neka prođe svaki Rimljanin koji oplakuje neprijatelja."

Strašno se ovo učini i patricijima i plebsu, ali je nasuprot tome stajala nedavna Horacijeva zasluga. Ipak ga zgrabiše i izvedoše pred kralja da mu sudi. Da ne bi sam presuđivao u tako žalosnoj i nepopularnoj stvari i po osudi bio izvršitelj kazne, kralj sazva narod i reče: „Imenujem duovire koji će suditi Horaciju po zakonu o izdaji." A formula strašnog zakona je glasila: „Neka duoviri osude za izdaju; ako uloži apel na odluku duovira neka se o njemu javno raspravlja, a ako duoviri pobede, neka mu pokriju glavu, vežu ga za suvo drvo i neka bude išiban unutar gradskih granica ili van njih." Tim zakonom su stvoreni duoviri. Smatrajući da po odredbama ovog zakona ne mogu osloboditi ni nekoga ko je nevin, oni ga osuđuju, a jedan od njih reče: „Publije Horacije, osuđujem te za izdaju. Liktore, idi i veži mu ruke."

[87] Kapenska vrata, jedna od rimskih gradskih kapija, sa nazivom etrurskog porekla.

Pristupi liktor, namesti omču. Tada Horacije na podsticaj Tula, koji je ublažio zakon, uzviknu: „Ulažem apel.“[88] I tako se o apelu odlučivalo u narodu. Ljude je najviše dirnulo to što je otac Publija Horacija izjavio kako smatra da je njegova ćerka s pravom pogubljena; da se nije tako dogodilo, on bi je kaznio primenjujući pravo oca nad decom.[89] Molio je zatim da on koji se donedavno dičio divnim potomstvom ne bude sada lišen sve svoje dece. Zatim starac, zagrlivši sina i pokazujući ratni plen skinut sa Kurijacija, obešen na onom mestu koje se sada zove Horacijev stub, reče: „Zar možete, Kviriti, ovog čoveka koga ste gledali kako nastupa ovenčan pobedom i odlikovan, sada gledati kažnjenog i razapetog na raklje? Ovaj prizor jedva da bi mogle podneti oči i građana Albe. Idi, liktore, veži ruke koje su nedavno naoružane stvarale vlast rimskog naroda; idi, pokrij glavu oslobodiocu ovog grada; veži ga za drvo; šibaj ga u gradu između ovog stuba i ratnog plena skinutog sa neprijatelja, ili van grada između grobova Kurijacija. Kuda biste mogli odvesti ovog mladića gde ga njegova ratna odlikovanja ne bi oslobodila tako sramne kazne?“ Narod nije odoleo njegovim suzama, niti Horacijevoj hrabrosti u svakoj opasnosti, te ga oslobodi više iz divljenja prema hrabrosti nego po pravu. Da bi očigledno ubistvo bilo iskupljeno žrtvom, tada bi naređeno ocu da o državnom trošku na taj način otkloni zlo sa sina. Pošto je priredio neke žrtve pokajnice (one su potom ostale u nadležnosti Horacijevog roda), otac je iznad puta postavio gredu i poslao sina da prođe ispod nje pokrivene glave kao ispod jarma. Ovaj običaj je i danas ostao i radi se javno. Mesto se naziva Sestrina gredica.[90] Sestri Horaciji je podignut spomenik od tesanog kamena na mestu gde je pala pogubljena.

27. Mir sa Albom nije trajao dugo. Nezadovoljstvo naroda, koji je zamerao što je sudbina države bila poverena trojici

[88] U pitanju je *ius provocationis*, pravo priziva na narod koji može izmeniti odluku vrhovnog magistrata i kralja.

[89] *Patria potestas* je ocu porodice davala i pravo nad životom dece i svih onih koji su pod njegovom vlašću u porodici.

[90] *Tigullum sororis*, drvena kapija na dva vertikalna stuba, kroz koju je Horacije morao da prođe, nalazila se u blizini kasnijeg Koloseuma. Legenda o ubijenog sestri je etiološkog karaktera i trebalo je da objasni ovaj naziv. Ceremonija *Tigullum sororis* praznovana je u Rimu 1. oktobra.

mladića, pobedi slab duh diktatora i pošto nije pridobio narod dobrim savetima, on poče da to čini zlim. I tako, tražeći sada rat u miru kao što je pre tražio mir usred rata, videvši da je u njegovog naroda više ratničkog duha nego snage, poče podsticati druge narode da javno i po objavi vode rat, a za svoje zadrža izdaju pod vidom saveza. Na rat je podstakao Fidenjane koji su bili rimska kolonija, a za saveznike je pridobio grad Veje i obavezao se da će Alba preći na njegovu stranu. Kad se Fidene javno odmetnuše, Tul povede vojsku iz Albe protiv neprijatelja. Prešavši reku Anijen postavi tabor na njegovom ušću. Između ovog mesta i Fidena pređe Tibar vojska iz Veja. Ona je držala desno krilo u bojnom poretku pored reke. Levo su se u blizini planine nalazili Fidenjani. Tul povede svoju vojsku protiv Veja, a Albane postavi prema legiji Fidenjana. U Albana je bilo isto tako malo hrabrosti koliko i vernosti. Pošto se nije usuđivao ni da ostane ni da otvoreno pređe na stranu neprijatelja, neprimetno se primače planinama. Kad je ocenio da se dovoljno približio, on uspostavi potpun bojni poredak; još neodlučan u duši uređivao je redove da bi mu prošlo vreme. Odlučio je da okrene svoje snage onako kako se okrene ratna sreća. Rimljanima koji su stajali najbliže bi čudno u početku što su im bokovi otkriveni odlaskom saveznika. Potom konjanik obode konja i javi kralju da su Albani otišli. U toj opasnoj situaciji, Tul se zavetova da posveti dvanaest salija i svetilišta Paloru i Pavoru.[91] Konjaniku se glasno obrati, kako bi ga čuo i neprijatelj, i naredi mu da se vrati u borbu; nema razloga za uzbunu, jer je vojska Albe krenula na njegovu zapovest da napadne nezaštićenu pozadinu Fidenjana. Potom naredi konjanicima da usprave koplja i tako od pogleda najvećeg dela pešadije sakri povlačenje vojske Albana. Oni koji su ga videli, verujući u ono što su čuli od kralja, utoliko su se hrabrije borili. Strah pređe i na neprijatelje. Oni su čuli ono što je glasno naređeno budući da su Fidenjani znali latinski pošto su se među njima nalazili mnogi latinski kolonisti. I tako, da ne bi bili odsečeni od grada iznenadnim napadom Albana sa brda, okrenuše nazad. Tul navali i razbivši krilo Fidenjana okrenu se protiv vojske Veja, koja je već bila obeshrabrena strahom svojih saveznika. Ni ovi ne izdržaše napad, ali im

[91] *Pallor* (Strepnja) i *Pavor* (Strah), božanstva poznata u Grčkoj kod Homera i Hesioda kao Deimos i Fobos.

se u bekstvu kao prepreka nađe reka. Kako su bežali, sramno su bacali oružje i kao slepi hrlili u vodu, dok su drugi oklevali na obali, kolebajući se da li da beže ili da se bore. Nikad pre toga nije Rim vodio tako krvavu bitku.

28. Tada i vojska Albe, koja je bila posmatrač borbe, siđe u bojno polje. Metije je čestitao Tulu pobedu nad neprijateljem, a Tul je prijateljski odgovarao. Kako se sve okrenulo na dobro, on naredi da se albanski tabor priključi rimskom. Sledećeg dana je pripremao žrtvu očišćenja. Pošto je sve pripremljeno kako je bio običaj, u svanuće naredi da se sazove skupština obe vojske. Počevši od kraja tabora, glasnici najpre pozvaše vojsku Albe. Podstaknuti radoznalošću da čuju rimskog kralja, stajali su mu najbliže. Prema unapred smišljenom planu bili su opkoljeni rimskom naoružanom legijom. Centurionima je bilo dato u zadatak da bez odlaganja izvršavaju naredbe. Tada Tul započe ovako: „Rimljani, ako ikada za bilo šta treba da zahvalimo najpre bogovima, a zatim i sopstvenoj hrabrosti u nekom ratu, to je za jučerašnju borbu. Trebalo se boriti ne više protiv neprijatelja nego protiv izdaje i podlosti saveznika, a ta borba je i teža i opasnija. Jer da ne biste ostali u pogrešnom uverenju, vojska Albe se povukla prema brdima bez moje zapovesti. Nije bila u pitanju nikakva moja naredba nego lukavstvo i namera da vi ne biste, znajući da ste napušteni, odvratili pažnju od borbe i da vas, svesne da vas je opkolio neprijatelj, ne obuzme strah i želja da pobegnete. Krivica o kojoj je reč ne tiče se svih onih koji su iz Albe; sledili su svog vođu kao što biste i vi učinili ako bih ja nameravao da izbegnem neku borbu. Metije je vođa ovog marša, Metije je vinovnik ovog rata; on je prekršio ugovor između Rima i Albe. Na to će se usuditi i drugi ako ovim ne dam jasan primer svim smrtnicima."

Naoružani centurioni opkoliše Metija, dok je kralj nastavio započeti govor: „Neka je srećno, dobro i u pravi čas rimskom narodu, meni i vama, Albani, da prevedemo ceo albanski narod u Rim, da damo narodu građanska prava, a prvake da biramo u Senat, da stvorimo jedan grad i jednu državu. Kao što je albanski narod bio nekad podeljen na dva, tako neka se sada ujedini." Na ovo je albanska vojska, razoružana a opkoljena naoružanom vojskom, ćutala obuzeta opštim strahom, premda je u duši drugo želela. Tada Tul još reče: „Metije Fufetije, kada bi mogao naučiti da služiš zadatku vere i saveza, ostavio bih te da živiš

i da to naučiš; ali pošto tvojoj duši nema ozdravljenja, svojom kaznom nauči ljudsko društvo da drži za sveto ono što si ti prekršio, i kao što si ti malopre svoj duh podelio u stvarima između Fidena i Rima, tako neka tvoje telo sada bude rastrgnuto na sve strane." Potom naredi da se dovedu dva četvoroprega i da se Metije razapne na jedna i druga kola. Zatim su konji poterani u raznim pravcima, vukući telo koje je rastrgnuto na jednim i drugim kolima, dok su udovi visili na točkovima. Svi okrenuše glave od takvog strašnog prizora. Ovo je kod Rimljana bio prvi i poslednji primer takve kazne koja se malo obzirala na zakone humanosti. No treba istaći da ni kod drugih naroda i u ostalim stvarima nisu bile uobičajene blaže kazne.

29. U međuvremenu su već bili upućeni konjanici u Albu da prevedu narod u Rim, a zatim su upućene legije da razore grad. Kada su one ušle na kapije, nije nastala panika, kako je često bivalo pri osvajanju gradova kad se provale kapije i razruše bedemi ratnim spravama ili kad se silom zauzme tvrđava, pa nastane vika neprijatelja i trka naoružanih ljudi i sve se preda ognju i maču. Ali su tužna tišina i tiha žalost tako skamenile duše svih da su u nedoumici šta da ostave, a šta da ponesu, pitajući jedni druge, nesposobni da donesu pravu odluku, čas stajali na pragovima kuća, čas tumarali gledajući poslednji put svoje domove. Kad se već čula vika konjanika koji su naređivali da se izlazi, kada se prolomio prasak srušenih krovova iz najudaljenijih delova grada i kad se izdaleka digla prašina i sve ispunila kao oblak, zgrabiše ko je šta mogao poneti. Pošto su izišli ostavljajući lare[92] i penate i krovove pod kojima su rođeni i odgajeni, neprekidna kolona iseljenika već je ispunila drumove, a prizor je izazivao suze zbog uzajamnog sažaljenja. Čuli su se tužni povici, naročito žena, kad se prolazilo pored svetinja i hramova koji su sada poseli naoružani ljudi, pa se činilo da su ostavljali svoje bogove zarobljene. Pošto je stanovništvo izišlo, Rimljani su sve sravnili sa zemljom, i privatne i javne građevine, pa je za jedan čas pretvoreno u ruševine sve ono što je u Albi postojalo 400 godina. Hramove bogova su ipak poštedeli – tako je naredio kralj.

30. Propašću Albe ojačao je Rim. Broj građana se udvostručio; gradu je dodat i breg Celij, a pošto je bio gusto naseljen, Tul ga

[92] Lari su bili duhovi zaštitnici domaćeg ognjišta.

je izabrao za mesto za kraljevsku kuću i otad je tu boravio. Prvake iz Albe, rodove Julija, Servilija, Kvinkcija, Geganija, Kurijacija, Kloelija izabra u Senat kako bi ojačao i taj deo države. Kao osveštено mesto za ovaj stalež, koji je ojačan njegovom zaslugom, sagradio je većnicu koja se i kasnije zvala Kurija Hostilija, sve do vremena naših otaca. I da bi svi staleži dobili pojačanje iz novog naroda, dodao je deset odreda konjanika regrutovanih među Albanima; legije koje su već postojale dopunio je ovim ljudima, a osnovao je i neke nove.

Uzdajući se u te snage, Tul objavi rat Sabinjanima, plemenu koje je posle Etruraca bilo najmoćnije i po oružju i po broju ljudi. Nepravde su činjene i sa jedne i sa druge strane, ali je satisfakcija uzalud tražena. Tul je tražio rimske trgovce zarobljene kod svetog luga Feronije,[93] koji je radi trgovine bio često posećivan, a Sabinjani su tražili svoje koji su ranije pobegli u sveti lug i bili zadržani u Rimu. To dovede do rata. Sećajući se vrlo dobro da je Tacije preselio u Rim deo njihovih snaga i da je rimska država još više ojačala preseljavanjem albanskog naroda, Sabinjani su tražili pomoć spolja. Etrurija nije bila daleko, a od Etruraca im je najbliže bio grad Veji. Ljutnja koja je ostala iz ratova, snažno podstičući ljude na revolt, dovela je ovde dobrovoljce; za skitnice i siromašni plebs plaćanje je imalo privlačnu snagu. Zvanično nisu pružili nikakvu pomoć, jer je u Vejima – uostalom, to je manje čudno – držano do primirja koje je sklopljeno sa Romulom. Kako su se obe strane svim snagama spremale za rat, izgledalo je da će se stvar okrenuti u korist onih koji prvi zgrabe oružje. Tul ih preduhitri i upade na sabinjansku teritoriju. Surova borba se odigrala kod Zle šume,[94] gde su Rimljani pobedili zahvaljajući snazi pešadije, ali i konjici koja je nedavno bila povećana. Na neočekivani napad konjice, pokolebali su se sabinjanski bojni redovi; potom niti su mogli da stupe u borbu niti da beže, a da se ne izlože velikim gubicima.

31. Posle pobede nad Sabinjanima, rimska moć i Tulovo kraljevstvo su cvetali. Tada bi javljeno kralju i Senatu da na Albu pada

[93] Boginja Feronija je pripadala rimskom zvaničnom panteonu i praznovana je 13. novembra; kult joj je bio raširen u srednjoj Italiji, a svetilišta je imala u zemlji Sabinjana, Umbra, Volska i drugih.

[94] *Silva Malitiosa* je nepoznato mesto.

kiša od kamenja. Pošto se u to jedva moglo poverovati, poslani su ljudi da vide čudo; i pred njima je padalo s neba mnogobrojno kamenje kao gust grad koji vetar nanosi na zemlju. Učini im se da su čuli gromki glas sa najvišeg vrha ovog luga da Albani treba da prinesu žrtve po običaju predaka, koje kao da su predali zaboravu, ostavljajući ih zajedno sa otadžbinom, pošto su ili primili rimske običaje, ili su, kako se to događa, ogorčeni na svoju zlu sreću napustili kult bogova. Rimljani su takođe morali po ovom proročanstvu da javno izvrše devetodnevno svečano žrtvovanje, ili zato što je i njima bio upućen nebeski glas sa albanskog vrha – jer i to se priča – ili su ih opomenuli njihovi vračevi. U svakom slučaju, ostalo je da se praznuje devet dana kad god bi se javilo ovo čudo.

Uskoro zatim, Rim zadesi epidemija. Ona je izazvala tromost u obavljanju vojne službe, ali ratoborni kralj nije dozvoljavao nikakav predah od rata, verujući da će vojska biti zdravija u ratu nego ako ostane kod kuće, sve dok i sam nije bio zahvaćen bolešću. Tada je s telom slomljen i njegov ratoborni duh, pa dok je ranije smatrao da nema stvari koja manje od religije treba da zaokuplja vladarev duh, sada je iznenada počeo da sprovodi sva mala i velika sujeverja i da uliva narodu verska osećanja. Ljudi su već javno tražili da se vrati stanje kakvo je bilo pod Numom, verujući da je jedini lek njihovim bolesnim telima da od bogova izmole milost i mir. Priča se da se i sam kralj, kad je listajući Numine komentare našao u njima tajne svečane žrtve Jupiteru Eliciju, odao njihovom vršenju. Ali kako je taj ritual preduzet i izvršen na nepropisan način, ne samo da mu nije doneo pojavu boga nego je, izazvavši Jupiterovu srdžbu iskrivljenom religijom, bio pogođen munjom i izgoreo zajedno sa svojom kućom. Tako je Tul vladao 32 godine, proslavivši se u ratu.

32. Kada je Tul umro, državna uprava je, kako je to od početka bilo urađeno, vraćena Senatu, a on je imenovao intereksa, koji je potom sazvao narodnu skupštinu. Narod izabra za kralja Anka Marcija, a senatori potvrdiše izbor. Anko Marcije je bio unuk Nume Pompilija, sin njegove ćerke. Sećajući se s jedne strane slave svoga dede, a sa druge i prethodne vladavine koja je, mada u ostalim stvarima veoma dobra, bila u jednoj stvari loše sreće, jer je religija bila ili zapostavljena ili kult nije vršen na pravi način, i smatrajući da je najvažnije da religijske stvari treba vršiti onako kako ih je Numa uspostavio, Anko naredi

svešteniku da iz kraljevskih komentara iznese sve na nabeljenu tablu [album] i da je javno izloži. Tako je građanima koji su bili željni mira i susednim narodima vraćena nada da će on kao kralj prihvatiti običaje i način vladavine svoga dede. Onda Latini, s kojima je sklopljen ugovor za vreme Tula, ohrabreni izvršiše upad u rimska polja, a Rimljanima koji su tražili da im se vrati oduzeto, to oholo odbiše, uvereni da će rimski kralj miroljubivo voditi kraljevstvo između svetilišta i žrtvenika. Anko je bio čovek mirne naravi, a sećao se i Nume i Romula. Smatrao je da u vreme vladavine njegovog dede bio neophodan mir, jer je narod bio mlad i necivilizovan, ali da će njemu biti teško da održi mir a da ne pretrpi nepravdu; pokušava strpljivošću, no pokušaj se prezire, a vremena su sličnija onima Tulove vladavine nego Numine. Ipak, pošto je Numa u miru organizovao religiju, on će uspostaviti ratni ceremonijal tako da se ratovi ne samo vode nego i objavljuju po određenom ritualu. Stoga je od starog gensa Ekvikola[95] preuzeo pravo koje sada imaju fecijali i odredio na koji način se traži povraćaj opljačkanog.

Kad dođe na granicu kod onih od kojih zahteva da mu se vrati oduzeto, poslanik, glave pokrivene vunenom tkaninom, izgovara sledeće reči: „Čuj, Jupiteru, čujte granice" – tu imenuje pleme čije su – „čuj i ti, božansko pravo. Ja sam javni glasnik rimskog naroda; dolazim kao poslanik, pravedno i pobožno, i neka se veruje mojim rečima." Zatim izloži šta traži. Na to pozva Jupitera za svedoka: „Ako bezbožno i nepravično tražim da mi se predaju ovi ljudi i sve stvari, ne daj da ikad ugledam svoju otadžbinu." Ovo bi ponavljao dok bi prelazio granicu, kad bi susreo prvog čoveka, kada bi ulazio kroz gradsku kapiju i stupao na trg, neznatno menjajući ove formule i zakletve. Ako ono što je traženo ne bude vraćeno u roku od 33 dana – toliko je bilo uobičajeno – tada ovako objavljuje rat: „Čuj, Jupiteru i Jane Kvirine,[96] čujte, vi nebeski bogovi i vi zemaljski, kao i vi podzemni, čujte! Pozivam vas za svedoke da ovaj narod" – tu imenuje narod

[95] *Gens Aequicoli* nosi ime po plemenu Ekvi; ime je sačuvano i posle nestanka plemena.

[96] Rukopisno je tradirano na ovom mestu *Juno Quirine*, što svi moderni izdavači smatraju za nemoguće. *Janus Quirinus*, koji se usvaja kao izmena, poznat je i u drugim izvorima.

koji je u pitanju – „čini nepravdu i ne drži se zakona. Ali o ovim stvarima ćemo se savetovati sa starijima[97] u svojoj otadžbini na koji način da steknemo ono što nam pripada."[98] Tada se glasnik vraća u Rim na savetovanje. Na to kralj odmah pristupa savetovanju sa ocima senatorima, i to ovim rečima: „O ovim stvarima, sukobu i uzrocima govorio je pater patrat Kvirita, rimskog naroda, patru patrata Starih Latina i ljudstvu Starih Latina.[99] Oni ove stvari niti vratiše, niti izvršiše ono što je rečeno. Reci", tada bi se obratio onome čije je mišljenje želeo da bude prvo, „da li smatraš da ovu stvar treba vratiti, razrešiti i izvršiti?" Na to bi ovaj: „Slažem se i glasam da se stvar razreši čistim pravičnim ratom." Potom bi ostali bili redom upitani za mišljenje. Ako većina onih koji su prisutni zastupa isto mišljenje, rat je odlučen. Bilo je uobičajeno da fecijal baci prema njihovoj granici gvozdeno koplje, ili koplje čiji je samo vrh prevučen gvožđem,[100] i da kaže u prisustvu ne manje od trojice odraslih ljudi: „Pošto su narodi Starih Latina i ljudi Starih Latina protiv rimskog naroda Kvirita učinili i skrivili i pošto je rimski narod Kvirita naredio da bude rat sa Starim Latinima, a Senat rimskog naroda Kvirita se saglašava i glasa da bude rat sa Latinima, zbog toga ja i rimski narod objavljujemo rat narodima Starih Latina i ljudima Starih Latina i započinjemo rat."[101] Kada to izgovori baca koplje na njihovu granicu. Na taj način je bila tražena stvar od Latina i rat objavljivan, a taj običaj je prihvatilo i potomstvo.

33. Pošto se pobrinuo za religiju, flamine i druge sveštenike, Anko skupi novu vojsku i krenu na Politorij, jedan od latinskih

[97] Pod „starijim" se ovde podrazumevaju senatori.

[98] Ovde je lakuna u prepisima Livijevog dela, ali ona bitno ne smeta razumevanju smisla.

[99] Na ovom mestu Livije pravi razliku između patra patrata celog naroda Starih Latina i patra patrata pojedinaca; to znači da je Rim preduzimao mere odbrane kad bi nepravdu Rimu naneo bilo ceo narod bilo pojedinac.

[100] Koplje je ovde magično, a ne simbolično; gvožđe je zbog magnetskih osobina rano smatrano za izvor magije.

[101] Stara ceremonija objavljivanja rata imala je tri stupnja: *denuntiatio* (prijava), *testatio* (svedočenje) i *indictio* (objava). Početkom II veka pre n. e. običaj je pao u zaborav, ali je oko 136. pre n. e. ponovo oživljen; formula koju prenosi Livije potiče iz izvora II veka pre n. e.

gradova, i silom ga zauzme. Sledeći primer ranijih kraljeva koji su državu ojačali time što su primali neprijatelja u svoju državu, ceo narod deportova u Rim, i dok je Palatin bio sedište starih Rimljana, te Kapitol i tvrđavu naseljavali Sabinjani, a Celij Albani, on dade Aventin novonaseljenom narodu.[102] Uskoro su mu priključeni novi građani iz zauzetih gradova Telena[103] i Fikane. Protiv Politorija preduzet je novi rat jer su prazan grad ponovo zauzeli Stari Latini. Rimljanima nije ostalo drugo sem da razore grad da ne bi ponovo bio utočište neprijatelju. Najzad, pošto su Latini u ratu bili potisnuti do Medulije,[104] gde je borba za izvesno vreme bila neodlučna, borilo se uz promenljivu ratnu sreću. Kako je grad bio zaštićen bedemima i jakom posadom, a tabor postavljen na otvorenom polju, to je latinska vojska nekoliko puta došla u sukob prsa u prsa sa Rimljanima. Najzad Anko, oslanjajući se na celokupne snage, najpre izvojeva pobedu, a potom se noseći ogroman ratni plen vrati u Rim; pri tome su mnogi Latini bili primljeni u rimsku državu. Njima je bilo dozvoljeno da se nasele kod Murcije,[105] i tako je Palatin spojen sa Aventinom. Janikul je takođe uključen u Rim, ne zbog nedostatka prostora nego zato da ne bi postao tvrđava neprijatelja. Odlučeno je da se Janikul ne samo utvrdi nego i da se mostom na gredama – prvim koji je napravljen preko Tibra – spoji sa gradom radi lakše komunikacije. Ne manji poduhvat je bio jarak, koji je prokopan na mestima koja su ravna i lako pristupačna, što je takođe delo kralja Anka.

Kako je tim ogromnim prilivom ljudi bilo povećano stanovništvo, to se gubila razlika između dobra i zla, i stoga su se događala skrivena zločinstva. Zbog toga je podignut zatvor usred grada, iznad Foruma, da bi se sprečila razuzdana drskost. Pod ovim kraljem su povećani ne samo stanovništvo nego i teritorija i bile pomerene granice. Od Veja je oduzeta šuma Mezija a vlast Rima je proširena do mora. Na ušću Tibra osnovan je grad

[102] Na bregovima Palatin, Kapitol, Celij, Viminal, Kvirinal i Eskvilin, te Janikul na desnoj obali Tibra, razvio se antički Rim.

[103] Telene su bile grad Telija, prema Strabonu u blizini Ardeje, verovatno na obroncima Albanskih planina.

[104] Za Meduliju se veruje da se nalazila kod Nomentuma u Laciju.

[105] *Ad Murciae,* kapela između Palatina i Aventina, kasnije u Velikom cirkusu.

Ostija,[106] a u okolini su napravljene solane; pošto su ratovi uspešno vođeni proširen je hram Jupitera Feretrija.

34. Za vreme Ankove vladavine, u Rim je pobegao Lukumon,[107] vredan i veoma bogat čovek, podstaknut željom i nadom da će u Rimu steći velike počasti koje u Tarkvinijima,[108] jer odatle je poticao, a budući iz stranog roda – nije mogao dobiti. Bio je sin Demarata Korinćanina[109] koji je pobegao iz otadžbine zbog bune, nastanio se stalno u Tarkvinijima, tu se oženio i dobio dva sina. Zvali su se Lukumon i Aruns. Lukumon je ostao u životu i postao naslednik imovine, a Aruns je umro pre oca, ostavivši ženu koja je očekivala dete. Otac nije dugo nadživeo sina. Ne znajući da mu snaha očekuje porod, umro je ne pomenuvši unuka u poslednjoj oporuci. Kako po dedinoj smrti nije imao nikavog udela u imovini, nazvan je Egerije[110] zbog siromaštva. Nasuprot tome, Lukumonu, nasledniku svih dobara, bogatstvo je dalo samopouzdanje. On ga i poveća ženeći se Tanakvilom,[111] koja je bila vrlo visokog porekla i nije se lako mirila sa tim da promeni uslove u kojima je rođena za one u kojima se našla udajom. Pošto su Etrurci prezirali Lukumona koji je poticao od došljaka izgnanika, ona nije više mogla podnositi poniženje, pa je zaboravljajući ljubav prema otadžbini počela nagovarati muža da emigriraju iz Tarkvinija samo da bi ga videla u počastima. Činilo se da je Rim najpogodnije mesto za to: u jednom mladom društvu, u kome je sva aristokratija nova

[106] Kako je arheološki potvrđeno, Ostija je podignuta tek u IV veku pre n. e. Solane su, međutim, znatno starije, od njih je vodio Put soli (*Via Salaria*) prema zemlji Sabinjana.

[107] Lukumon je etrurska reč za najviši politički položaj u gradu-državi, smatra se da je ekvivalent za latinsko *rex*.

[108] Tarkviniji su jedan od najznačajnijih gradova u Etruriji. Tarkvinije je često etrursko lično ime; podseća na ime etrurskog heroja Tarhona.

[109] Priča o migraciji Demarata iz Korinta mogućna je; smatra se da je mogao pobeći u vreme ustanka tiranina Kipsela protiv aristokrate Bakijada. Međutim, sumnja se u njegovo srodstvo sa Takvinijem.

[110] *Egerius*, čije bi ime bilo u vezi sa glagolom *egere* – oskudevati, nazvan je Kolatinjanin (*Colaltinus*) jer je dobio upravu nad zauzetim latinskim gradom Kolacija (*Collatia*). Njegov sin je Lukrecijin muž Lucije Tarkvinije Kolatinjanin koji ima značajnu ulogu u priči o padu kraljevske vlasti u Rimu.

[111] Prema Varonu, žena Tarkvinija Starijeg zvala se Gaja Cecilija.

i nastala po hrabrosti, biće mesta za jakog i preduzimljivog čoveka. Tu je vladao Tacije koji je bio Sabinjanin, Numa je došao iz Kuresa, a Anko je imao majku sabinjanskog porekla i bio je aristokrata[112] jedino po Numi. Lako ga je nagovorila i zbog njegove želje za vlašću, ali i zato što su mu Tarkviniji bili otadžbina jedino po majci. Pokupivši dakle svoju imovinu krenuše u Rim i tako slučajno stigoše na Janikul. Dok je Lukumon tu sedeo sa ženom na kolima, spusti se orao i, blago lebdeći na krilima, diže mu putničku kapu sa glave, a zatim lebdeći iznad kola uz glasno kliktanje, kao da ga je za tu službu poslalo samo božanstvo, ponovo mu je stavi na glavu i nestade u visinama. Kažu da je Tanakvila, budući žena koja se razumevala u nebeska znamenja, što je čest slučaj kod Etruraca, srećno prihvatila ovaj znak. Zagrlivši muža reče da se nada izuzetnom i visokom položaju: ova ptica na ovom delu neba i kao glasnik ovoga boga donosi predznak najvišeg čovekovog uspona, podigavši kapu sa njegove glave, ona ju je po božanskoj volji ponovo vratila. Noseći takve nade stigoše u Rim i pošto tu stekoše dom, Lukumon uze ime Lucije Tarkvinije Prisk. Okolnost da je bio nepoznat i bogat činili su ga u Rimu uglednim. On sam je pomogao svojoj sreći ljubaznim govorom i gostoprimstvom, a čineći dobročinstva vezivao je ljude za sebe, sve dok o tome nije stigao glas do kralja. Nedugo posle ovog upoznavanja, pošto je počeo učestvovati u poslovima kod kralja slobodno i spretno, stekao je pravo porodičnog prijateljstva, tako da je mogao da učestvuje savetom podjednako u državnim i privatnim stvarima, u ratu i miru, pa je najzad zbog iskustva u svemu određen testamentom za tutora kraljevoj deci.

35. Anko je vladao 24 godine, ne zaostajući iza svojih prethodnika veštinom u ratu i miru. Sinovi su se već približavali mladićkom dobu. Utoliko je Tarkvinije više nastojao da se održi skupština radi izbora kralja. U vreme kad je skupština bila zakazana, on posla dečake u lov. Kažu da je Tarkvinije bio prvi koji je iz častoljublja tražio kraljevski položaj i da je držao govor tako pripremljen da pridobije narod: on ne traži ništa što bi

[112] Na latinskom: „nobilemque una imagine Numae esse", što bi značilo da je jedino po Numi imao *ius imaginum*. To je bilo pravo aristokratije da maske svojih predaka koji su vršili visoke kurulne dužnosti drže u atriju kuće.

bilo novo jer nije prvi – tome se neko može diviti ili to smatrati za nedostojno – nego treći stranac koji bi stekao vlast u Rimu. Tacije je ne samo kao stranac nego i kao nekadašnji neprijatelj postao kralj; Numa je ne poznajući grad i ne tražeći kraljevstvo bio pozvan da to bude; najzad, on je da bi postao svoj čovek emigrirao u Rim sa ženom i celokupnom imovinom. Veći deo života – tokom koga ljudi učestvuju u državnim poslovima – proveo je u Rimu nego u staroj otadžbini, pod učiteljem koga se ne sme stideti, pod samim kraljem, te u ratu i miru naučio rimske zakone i rimske običaje. U odanosti i služenju kralju takmičio se sa ostalima, a u dobročinstvima koja je činio drugima i sa samim kraljem. Kako ih je podsećao na nešto što je stvarno bila istina, narod ga izabra za kralja uz opštu saglasnost. Dakle, ovaj vrstan čovek je kao vladar nastojao da sledi ono što je činio u vreme kad je tražio vlast. Imajući na umu jačanje države isto toliko koliko i njeno povećanje, izabra u Senat još stotinu ljudi, koji su potom nazvani „oci manjih rodova", bez sumnje među pristalicama kralja čijom su zaslugom došli u Kuriju.

Najpre je ratovao sa Latinima i silom zauzeo utvrđenje Apiole i odatle odvukao plen koji je bio veći od ratne slave, a javne igre koje je priredio bile su bogatije i bolje od onih koje su priređivali kraljevi. Tada je prvi put bilo određeno mesto za cirkus koji se sada zove Veliki cirkus.[113] Tu su određena sedišta ocima senatorima i pripadnicima konjičkog staleža, odakle će ko posmatrati priredbe; nazivali su ih „redovi". Posmatralo se iz gledališta podignutog na račvama koje su postavljene dvanaest stopa od zemlje. Takmičenja su bila konjička ili u pesničenju, većim delom preuzeta od Etruraca. Otad su ostale i svečane godišnje igre, nazivane različito, „Rimske" ili „Velike".[114] Isti kralj je odredio mesto oko Foruma za kuće koje je trebalo da sazidaju privatna lica; sagrađeni su tremovi i radnje.

36. Spremao se da opaše grad kamenim bedemom, kad ga u tome prekide rat sa Sabinjanima. Ovo se dogodilo tako neočekivano da je neprijatelj prešao reku Anijen pre nego što je rimska vojska mogla da mu izađe u susret i da ga spreči. U Rimu zavlada strah; najpre je vođena borba sa neodlučnim uspehom

[113] Veliki cirkus (*Circus Maximus*) nalazio se između Palatina i Aventina.
[114] Igre su održavane na septembarske ide (13. septembar).

i uz obostrane žrtve. Kad su se neprijateljske snage povukle u svoj logor, Rimljanima je dat predah da se ponovo pripreme za rat. Smatrajući da njegovoj vojsci najviše nedostaje konjice, Tarkvinije naredi da se centurijama koje su od Romulovog vremena davali Ticiji, Ramni i Luceri dodaju druge i da se nazovu po njemu kako bi se razlikovale od postojećih. Pošto je Romul stvorio ove uz saglasnost znamenja, to je Acije Navije, čuveni augur onog vremena, smatrao da se ništa ne može ni menjati ni novo stvoriti ako ptice ne odobre. Kažu da je kralj, potaknut srdžbom, uzviknuo ismejavajući ovu veštinu: „Hajde, dakle, proriči i reci posmatrajući ptice da li će se dogoditi ono što sam ja pomislio." Kad je ovaj to potvrdio izvršivši obred, kralj reče: „U duši sam smislio da ćeš brijačem raseći kamen. Uzmi, dakle, ovo i učini to što su tvoje ptice prorekle da je mogućno učiniti." Augur na to bez ikakvog oklevanja rascepi kamen. Postojala je statua Acija pokrivene glave na mestu gde se ovo dogodilo, na stepenicama u skupštini, levo od Kurije.[115] Stavljen je i kamen, kažu, kao svedočanstvo potomstvu o tome čudu. Proročanstvo ove vrste donelo je toliku slavu sveštenicima augurima da se kasnije nije ništa preduzimalo ni u ratu ni u miru bez prethodnog posmatranja leta ptica: skupština, regrutovana vojska, stvari najvećeg značaja – sve je otkazivano ukoliko ptice odbiju da potvrde stvar. Tarkvinije nije ništa menjao u organizaciji centurija konjanika. Broj je povećao tako da je u sve tri centurije bilo 1.800 konjanika.[116] Imenom „kasniji" nazvani su oni koji su dodati. Pošto je broj udvostručen nazivane su „šest centurija".

37. Kad je ojačao taj deo vojnih snaga, ponovo se sukobio sa Sabinjanima. Sem što je povećao vojsku, ratu je dodao i jedno skriveno lukavstvo: poslao je ljude da zapale ogromnu količinu drveća na obali i da ga bacaju u reku. Drvo se rasplamsalo uz

[115] Acije Navije je uz Romula smatran za osnivača kolegijuma augura. Priča o njegovom čudu nalikuje na onu o legendarnom čudotvorcu Epimenidu sa Krita.

[116] Nije jasno kako Livije dolazi do broja 1.800 ako je broj konjanika udvostručen; naime, njih je od Romulovog vremena bilo 300, a ako se tome dodaju i *Celeres*, to je onda 600, pa bi udvostručen broj iznosio 1.200. Njih je bilo 1.800 od vremena reforme Servija Tulija kada je bilo 18 konjičkih centurija.

pomoć vetra i njegov veći deo je zapao između brodova i greda, pa se tako zapalio most. Ovo izazva strah kod Sabinjana, a onima koji su bili razbijeni u borbi spreči i samo bekstvo. Pošto su umakli neprijatelju, mnogi smrtnici nestadoše u reci. Njihovo oružje koje je plovilo Tibrom prepoznaše u Rimu i tako vest o pobedi stiže pre nego što je to javljeno. U ovoj borbi se posebno istakla konjica. Ona je bila postavljena na oba krila, pa kad se pešadijski bojni red u sredini počeo povlačiti, ona je s bokova tako napala da nisu odolele ni sabinjanske legije, koje su divlje gonile neprijatelja u povlačenju, pa su okrenule u bežanje. Razbijeni Sabinjani su se uputili prema planinama, ali ih je tamo stigao mali broj; veći deo je, kako smo rekli, bio bačen u reku. Tarkvinije je smatrao da treba goniti prestrašenog neprijatelja. Pošto je plen i zarobljenike poslao u Rim, a oružje neprijatelja kao zavetni dar Vulkanu zapalio na velikoj gomili, krenuo je prema teritoriji Sabinjana vodeći vojsku. Premda je stvar loše vođena i mada se u budućnosti nisu mogli nadati boljem, a kako nije bilo vremena za odlučivanje, Sabinjani ipak u razbijenoj gomili izađoše u susret protivniku. Kada su i drugi put bili razbijeni i gotovo uništeni, zatražili su mir.

38. Kolacija[117] i polja oko nje behu oduzeti od Sabinjana. Egerije, sin kraljevog brata, bi ostavljen u Kolaciji da stražari. Primljena je predaja Sabinjana i, kako sam saznao, to se odvijalo na sledeći način: Kralj je pitao: „Da li ste vi poslanici i govornici koje je uputio kolatinski narod da predate sebe i narod Kolacije?“ „Jesmo.“ „Da li je kolatinski narod svoj gospodar?“ „Jeste.“ „Da li vi i narod Kolacije predajete pod moju vlast i vlast rimskog naroda svoj grad, svoja polja, vode, međaše, svetilišta, oruđa, sve ljudske i božanske stvari?“ „Predajemo.“ „A ja prihvatam.“[118] Po završetku rata, Tarkvinije se u trijumfu vrati u Rim. Potom zarati na Stare Latine. Ovde nije nikad došlo do toga da se Rim angažuje u jednoj opštoj borbi, nego je vodio vojsku na pojedine gradove dok nije pokorio sve Latine. Kornikulum, Stara Fikuleja,

[117] Latinski grad Kolacija nalazio se na oko 10 milja istočno od Rima; *oppidum* kod Cicerona, *kome* (selo) kod Strabona. U istorijsko doba nestao je bez traga, ali je njegovo ime sačuvano u nazivu Kolatinski put (*Via Collatina*), između reke Anijena i Prenestinskog puta (*Via Praenestina*).

[118] To je formula, tzv. *deditio*, bezuslovne predaje; u ovom slučaju predaja je dobrovoljna, *deditio in fidem.*

Kamerija, Krustumer, Ameriola, Medulija, Nomentum – to su gradovi osvojeni od Starih Latina, ili onih koji su prišli Latinima. Potom je sklopljen mir.

Sa još većom energijom od one kojom je vodio rat okrenuo se delu mira da narod ne bi u miru bio opušteniji nego u bojnom polju. Spremao se da građenjem kamenih bedema – početak je bio ometen ratom sa Sabinjanima – opaše grad koji još nije bio utvrđen. Niža mesta u gradu, oko Foruma i u dolinama između bregova, sa kojih je sporo oticala voda, isušio je kanalima koji su imali nagib i odvodili vodu u Tibar. Postavio je temelje za hram Kapitolskom Jupiteru i posvetio ga sabinjanskom ratu, naslućujući buduću veličinu ovog mesta.

39. U to vreme dogodi se u kraljevskoj kući čudo i po izgledu i po ishodu. Kažu da se naočigled svih zapalila glava dečaka koji se zvao Servije Tulije. Vika koja se digla zbog takvog čuda dovela je i kraljevski par; kad je neko doneo vodu za gašenje, kraljica ga je zadržala i pošto je utišala masu, naredila je da ne pomeraju dečaka dok se sam ne probudi; sa snom će otići i plamen. Potom odvodeći muža na stranu, Tanakvil mu reče: „Vide li ovog dečaka koga smo odgajili u poniznosti? Znaj da će on biti svetlost u našoj budućoj nevolji i zaštitnik kraljevske kuće u nesreći. Stoga ono što će biti na veliku diku u državnim i privatnim stvarima gajimo sa velikom brižljivošću." Potom su ga držali kao sina i omogućili mu da uči veštine koje su podsticale duh da služi velikoj stvari. Volja bogova je lako ostvarena. Mladić je doista postao dostojan vlasti, pa kad je Tarkvinije tražio muža za ćerku nije bilo rimskog mladića koji je mogao da se takmiči sa njim u bilo kojoj stvari; tako kralj udade ćerku za njega. Ovako visoka čast, bez obzira na to zbog čega mu je data, ne dozvoljava da se veruje kako je ovog dečaka rodila robinja, ili da je sam služio kao rob. Pre prihvatam mišljenje onih koji kažu da je pri zauzimanju Kornikuluma,[119] kada je bio ubijen Servije Tulije, koji je u njemu vladao, njegova žena, koja je očekivala dete, bila prepoznata između ostalih zarobljenika po izuzetnoj otmenosti i na zapovest kraljice bila pošteđena ropstva. Potom se porodila u palati Tarkvinija Starijeg. Zbog toliko dobročinstva, povećala

[119] Plinije navodi Kornikulum u listi nestalih gradova; morao se nalaziti na Kornikulskim planinama (*Montes Corniculani*).

se i bliskost među ženama, a dečak koji je odmalena odgajan u kraljevskoj kući bio je voljen i cenjen. Sudbina majke, koja je pala u ruke neprijatelja kad joj je otadžbina pokorena, učinila je da se veruje da ga je rodila robinja.

40. Prošlo je gotovo 38 godina otkako je Tarkvinije počeo vladati, a Servije Tulije je uživao počasti ne samo kod kralja nego i kod Senata i naroda. Međutim, Ankova dva sina su i ranije uvek smatrala da je veoma nedostojno što su tutorovom prevarom potisnuti od očinskog prestola i što u Rimu vlada došljak koji ne samo da nije iz susedstva nego nije ni italskog porekla. Njihovo nezadovoljstvo se sada povećalo i time što Tarkvinije ne namerava da im vrati kraljevstvo, nego ga i dalje gura u propast, jer će u državi sto godina posle Romula, koji je rođen od boga i sam bio bog, vlast koju je on držao dok je bio na zemlji preći u ruke roba koga je rodila robinja. Biće sramota za rimsko ime, a posebno za njihovu kuću, ako dozvole da u Rimu i pored muškog kraljevog potomstva vlada stranac, koji je uz to i rob, te odlučiše da oružjem spreče sramotu. Gnev zbog nepravde više ih je podsticao protiv Tarkvinija nego protiv Servija, koliko zato što bi kralj ako preživi bio strašniji osvetnik od privatnog lica, toliko i zbog toga što bi kralj ukoliko Servije bude ubijen mogao izabrati drugog zeta i učiniti ga naslednikom kraljevstva, pa stoga pripremiše zasedu samom kralju. Za izvršioce zločina behu izabrana dva veoma divlja pastira. Naoružani primitivnim oružjem kome su bili vični, izazvaše gužvu u predvorju kraljeve kuće pod vidom međusobne svađe i time privukoše pažnju svih kraljevskih slugu. Kako su obojica pozivali kralja i kako je buka doprla u unutrašnjost kuće, to su bili pozvani i potom izišli pred kralja. Najpre su vikali jedan na drugog, nadmećući se ko će koga da nadviče. Pošto su ih liktori naterali da govore svaki ponaosob, najzad su prestali da grde jedan drugog, pa je jedan od njih izložio stvar onako kako je unapred dogovoreno. Dok se kralj, slušajući ga, potpuno okrenuo, drugi je izvadio sekiru i udario ga po glavi. Ostavivši oružje u rani, obojica istrčaše.

41. Dok su umirućeg Tarkvinija prihvatili oni koji su stajali okolo, liktori su uhvatili begunce. Nastade vika i narod dotrča pitajući šta se zbilo. Usred gomile, Tanakvil naredi da se zatvori kraljevska kuća i izbace svedoci. Istovremeno se brinula i za ranu, ukoliko bude nade, i za drugu pomoć, ako nada izda.

Pozivajući žurno Servija pokazala mu je gotovo beživotno muževljevo telo, pa ga je dižući desnu ruku preklinjala da ne dozvoli da tastova smrt ostane neosvećena i da ga ne ostavi za porugu neprijatelju. „Tvoje je kraljevstvo, Servije", reče, „a ne onih koji su tuđom rukom počinili ovaj najstrašniji zločin. Uzdigni se i kao vođa sledi bogove koji su jasno predskazali da ćeš biti slavan; to je bilo onda kad su tvoju glavu ovenčali božanskim plamenom. Sada neka te podstakne isti plamen i sada se stvarno probudi. I mi stranci sada vladamo. Misli na to ko si, a ne gde si rođen. Ako je tvoj razum obamro zbog iznenadnog događaja, sledi moj savet." Kako su se povici i nadiranje mnoštva jedva mogli zadržati, Tanakvil, sa sprata kuće, sa prozora koji gleda na Novi put[120] – kralj je, naime, stanovao kod hrama Jupitera Statora – progovori narodu. Zahteva da budu strpljivi; kralj je onesvešćen iznenadnim udarcem; oružje nije duboko prodrlo u telo i on se već povratio; pošto je krv zaustavljena, sve će biti dobro. Neka imaju poverenja, uskoro će videti i njega samog. U međuvremenu naređuje da se narod pokorava Serviju Tuliju, koji će vršiti sudske i druge kraljevske dužnosti. Servije se pojavio u svečanoj odori sa liktorima, te sevši na kraljevski presto, neke je stvari sam odlučivao, a za druge se pretvarao da pita kralja za savet. Iako je Tarkvinije već bio izdahnuo, Servije je tako radio više dana skrivajući njegovu smrt, i pod izgovorom da vrši drugi posao, učvrstio je svoju vlast. Najzad je smrt bila obelodanjena i na dvoru izvršeno oplakivanje. Okružen jakom stražom, Servije je najpre vladao bez saglasnosti naroda, ali po odobrenju senatora. A kad im je javljeno da su izvršioci njihovih zločina uhvaćeni, da je kralj živ i da je tako velika Servijeva moć, Ankovi sinovi odoše u progonstvo u Suesu Pomeciju.[121]

42. Kad je Servije učvrstio vlast, ne manje privatnim no državnim sredstvima, on je, da ne bi kod Tarkvinijevih sinova izazvao istu netrpeljivost kakva je postojala kod Ankovih sinova prema Tarkviniju, udao svoje dve ćerke za dva kraljevića, Lucija i Arunsa Tarkvinija. Pa ipak nije uspeo da ljudskom razboritošću izbegne neminovnost sudbine, jer zavist zbog vlasti čini

[120] Novi put (*Via nova*) nalazio se na obronku Palatina.

[121] Suesa Pomecija se nalazila na teritoriji plemena Volska, južno od Lacija.

da se na sve gleda s nepoverenjem i neprijateljski. Najbolji se za očuvanje postignutog stanja mira pokazao rat preduzet protiv Veja – primirje je već bilo isteklo – i ostalih Etruraca. U ovom ratu su zablistali Tulijeva hrabrost i sreća. Pošto je razbio ogromnu neprijateljsku vojsku, sada već kralj u koga se nije sumnjalo bilo da se pita narod ili oci senatori, vratio se u Rim. Potom je pristupio organizovanju velikog dela mira. I kao što je Numa bio tvorac religijskog prava, tako je Servije ostao zapamćen u potomstvu kao tvorac podele građana i staleža koji su se razlikovali po stepenu dostojanstva i po imovini. Uspostavio je cenzus koji se pokazao kao veoma dobra stvar za državu koja će postati tako velika, jer obaveze i dužnosti u ratu i miru nisu bile jednake za sve kao ranije, nego su utvrđene prema imovinskom stanju. Podelio je narod u klase i centurije, što se pokazalo kao dobro i u ratu i u miru.

43. Od onih koji su imali 100.000 asa[122] i više po cenzusu načinio je 80 centurija, 40 od seniora i 40 od juniora. Svi su nazvani prva klasa. Seniorima je bila dužnost da uvek budu spremni da čuvaju grad, a juniorima da vode rat van granica. Od njih je traženo da od oružja imaju kacigu, štit, kolenice, oklop za grudi – sve od bronze – da bi im telo bilo pokriveno. Oružje za napad su bili koplje i mač.[123] Ovoj klasi su dodane dve centurije zanatlija koje su služile bez oružja, a dužnost im je bila da prave ratne mašine. Drugu klasu su činili oni čiji je godišnji prihod bio od 75.000 do 100.000 asa. Među njima je regrutovano 20 centurija seniora i juniora. Od oružja je trebalo da imaju veliki štit umesto ovalnog, a osim oklopa sve ostalo je bilo isto kao kod prve klase. Za treću klasu je zahtevano da cenzus bude 50.000 asa. Od nje je tražen i isti broj centurija, a one su bile na isti način podeljene po godinama starosti. U naoružanju im ništa nije bilo promenjeno osim što su im oduzete kolenice. Cenzus u četvrtoj klasi iznosio je 25.000 asa i davala je isti broj centurija.

[122] *Aes grave* je bio najstariji bronzani novac u Italiji (težak oko 327 grama); uskoro posle 300. pre n. e. pojavljuje se u Rimu, Etruriji i Umbriji. *Census* je popis građana sa ciljem da im se procene prihodi i da se oni razvrstavaju u imovinske klase. Od 366. pre n. e. vršili su ga dva cenzora koji su birani svake pete godine da bi svoju dužnost obavili za 18 meseci. Popis građana je vršen na Marsovom polju, van grada.

[123] Opisano naoružanje je hoplitsko, kao kod Grka i Etruraca iz VI–V veka pre n. e.

Oružje im je drugačije: nije im bilo ostavljeno ništa drugo sem koplja za borbu i koplja za bacanje. U petoj klasi broj regruta je povećan i ona je formirala 30 centurija. Regruti su nosili praćke i kamenje za bacanje. Ovima su bili priključeni duvači u rog i trubači, podeljeni u dve centurije. Po cenzusu, ova klasa je imala 11.000 asa. Ostala masa je imala cenzus niži od ovoga; činili su jednu centuriju, a ostali su bili oslobođeni vojske.

Pošto je tako uredio i podelio pešadiju, obrazovao je i 12 centurija konjanika od vodećih ljudi u državi. Šest drugih centurija – tri je uveo Romul – uze pod imenima pod kojim su osnovane. Za kupovinu konja isplaćeno je iz državne kase 10.000 asa, a udovice su određene da hrane konje; svaka od njih je davala po dve hiljade asa svake godine. Tako je sav teret obaveza prenet sa siromašnih na bogate. Zatim su podeljene počasti i dužnosti. Nisu svakom bez razlike dati ista prava i ista moć, kao što je bilo nasleđeno od Romula i od ostalih kraljeva prihvaćeno, nego je načinjena gradacija tako da nikom nije bilo ništa uskraćeno, a vlast je ipak ostala u rukama državnih prvaka. Konjanici su prvi prozivani da glasaju, a potom 80 centurija prve klase. Ukoliko bi postojala razlika među njima, što se retko događalo, bilo je uređeno tako da se proziva druga klasa, a gotovo nikad nisu išli toliko naniže da bi došli do poslednje klase. Ne treba se čuditi što sadašnja organizacija sa 35 triba[124] i brojem dva puta većim od broja centurija seniora i juniora ne odgovara više broju koji je uveo Servije Tulije, jer je on podelivši grad na četiri regiona prema naseljenim oblastima i bregovima, te delove nazvao „tribama", kako ja smatram po tributu [porezu]. I on je u početku nameravao da izvrši jednaku podelu na osnovu cenzusa. Ove tribe se ne odnose ni na podele na centurije ni na njihov broj.[125]

44. Pošto je izvršio cenzus kome su svi pristupili iz straha od zakona koji je pretio smrću ili zatvorom onima koji se ne prijave, kralj je naredio da svi rimski građani, pešaci i konjanici, svaki u svojoj centruriji, u osvit zore dođu na Marsovo polje.

[124] Tribe ili opštine u Rimu su teritorijalne administrativne jedinice u kojima su vođeni spiskovi građana. Neke su nazivane po čuvenim rodovima, neke po toponimima. U početku su bile samo četiri gradske tribe, zatim 16; broj se povećavao do 35. Poslednja je dodata 241. pre n. e.

[125] Ovde je Livijevo izlaganje konfuzno zato što veći broj podataka izlaže u malo rečenica.

Ovde je opremljenu vojsku podvrgao svečanom očišćenju, uz žrtvovanje svinje, ovna i bika. Naziva se „izvršeni lustrum" otuda što označava kraj izvršenog cenzusa. Kažu da je u ovom cenzusu bilo popisano 80.000 građana. Fabije Piktor[126] dodaje da je to bio broj onih koji su mogli nositi oružje. Bilo je jasno da se grad morao proširiti za ovo mnoštvo, pa mu je kralj priključio dva brega, Kvirinal i Viminal, a potom se odatle proširio i na Eskvilin, gde je i sam stanovao da bi mesto dobilo dobru reputaciju. Grad je utvrdio jarkom i bedemom i tako proširio pomerijum.[127] Oni koji gledaju jedino na njenu etimologiju tumače ovu reč kao „prostor iza bedema" [*postmoerium*], ali je njeno pravo značenje „prostor sa obe strane bedema" [*circamoerium*]. Naime, podižući gradove, Etrurci su nekad na mestu gde će biti bedem posvećivali prostor između dva međaša uz svečani augurij da se građevine sa unutrašnje strane ne bi spajale sa bedemima, kao što se to danas po pravilu događa, a da bi zemlja sa spoljne strane bedema ostala slobodna od svakog ljudskog korišćenja. Nije bilo dopušteno ni naseljavati ni obrađivati ovaj prostor. Kod Rimljana je bio nazvan pomerijum isto toliko po tome što je on posle bedema, koliko i po tome što bedem posle njega, i uvek su ovi posvećeni međaši bili pri povećavanju grada pomerani napred donde dokle su stigli gradski bedemi.

45. Pošto je država bila povećana širenjem grada i u njoj sve tako uređeno da služi u ratu i miru, kralj odluči da diplomatskim putem poveća vlast ne želeći da uvek snagom oružja jača moć Rima, a ujedno i da doda novi sjaj gradu. Već tada je bilo čuveno svetilište Dijane Efeske; pričalo se da su ga zajedno podigli gradovi Azije.[128] Ovu slogu i ujedinjenje u kultu bogova

[126] Fabije Piktor je bio prvi poznati rimski istoričar iz druge polovine III veka pre n. e. Napisao je rimsku istoriju na grčkom jeziku, od početka do svog vremena.

[127] *Pomerium* je granica gradske teritorije u Rimu; podizanje takozvanih Servijevih bedema u Rimu arheološki se datuje u IV vek pre n. e.

[128] Hram Artemide Efeske, Artemision, nije nikad bio panjonski centar, a oko Dijaninog hrama na Aventinu, kao i onoga u Ariciji, okupljali su se Latini jednom godišnje. Takvi sabori su imali i kultno i političko obeležje. Kult Artemide Efeske su verovatno preneli na zapad Fokejci koji su oko 600. pre n. e. osnovali koloniju *Massilia* (Marsej); oni su, po tradiciji, preneli statuu boginje u Rim.

hvalio je Servije kod latinskih velikaša, s kojima je nastojao da se poveže gostoprimstvom i prijateljstvom. Čestim ponavljanjem je najzad postigao to da su latinski narodi zajedno su rimskim narodom podigli zajedničko svetilište Dijani u Rimu. Ovo je značilo i priznanje da je Rim bio središte, a o tome se često odlučivalo oružjem. Premda je izgledalo da su svi Latini izgubili interesovanje za takav postupak jer je stvar toliko puta uzaludno pokušavana oružjem, ipak se jednom Sabinjaninu učinilo da mu slučaj daje priliku da na privatnu inicijativu povrati prevlast. Pričalo se da je neki domaćin u sabinjanskoj zemlji imao kravu izuzetne veličine i izgleda. U predvorju Dijaninog hrama obešeni su rogovi da mnogim generacijama budu svedočanstvo toga čuda. Stvar je kao takva smatrana za proročanstvo; profeti rekoše da će imati prevlast onaj narod čiji pripadnik žrtvuje ovu kravu Dijani. Ovo proročanstvo je došlo do ušiju sveštenika Dijaninog hrama. Sabinjanin dovede kravu u Rim prvog dana koji mu se učini povoljnim za žrtvovanje i postavi je ispred žrtvenika. Podstaknut veličinom žrtve o kojoj se već proširio glas i imajući na umu odgovor proročanstva, rimski sveštenik mu se obrati rečima: „Šta to spremaš, stranče? Zar ćeš grešan žrtvovati Dijani? Zašto prethodno ne izvršiš svečano očišćenje u tekućoj vodi? Dole u dnu doline teče Tibar." Podstaknut religijskim obzirom, Sabinjanin koji se brinuo da sve bude učinjeno onako kako običaj nalaže, odmah side na Tibar. Sveštenik u međuvremenu žrtvova kravu Dijani. Ovo je na čudesan način bilo povoljno i za kralja i za državu.

46. Servije je bez sumnje već u praksi imao kraljevsku vlast. Ipak, čujući povremeno da mladi Tarkvinije širi glasove da on ne vlada po volji naroda, usudio se, najpre pridobivši plebs deleći svima zemlju zauzetu od neprijatelja, da stvar iznese pred narod i zapita da li se slaže da on vlada. Izabran je uz takvu opštu saglasnost kao nijedan kralj pre njega. Ali ovo nije smanjilo nadu Tarkvinija da će steći vlast, utoliko pre što je čuo da je dodeljivanje zemlje izvršeno protiv volje Senata. Smatrao je da mu to daje priliku da Servija okrivi u Senatu i da poveća svoj uticaj u Kuriji. I sam mladić je bio usijana glava, a kod kuće mu je žena Tulija podstrekavala nemirni duh. Rimska kraljevska kuća pruži tako nov primer tragičnog zločina, mada je zbog mržnje na kraljeve brže došla sloboda. Poslednja vladavina je rođena iz zločina. Ovaj Lucije Tarkvinije – nije jasno da li je bio sin ili unuk

kralja Tarkvinija (sledeći mnoge pisce smatram da je bio sin) – imao je brata Arunsa Tarkvinija, mladića blage naravi. Obojica su bila oženjena ćerkama kralja Tula, koje su se takode veoma razlikovale po naravi. Dogodilo se da slučaj nije spojio u braku dve nasilne naravi, pa verujem da je bilo na sreću rimskog naroda to što je Servije duže vladao i što su se rimski običaji mogli ustanoviti. Divlju Tuliju je mučila misao da u njenom mužu nema ni ambicije ni hrabrosti. Stoga se sva okrenula drugom Tarkviniju: njemu se divila, za njega je govorila da je čovek potekao iz kraljevske krvi. Sestru je prezirala zato što je slučajem dobivši takvog muža zaostajala za njim u ženskoj hrabrosti. Ovo dvoje je ubrzo spojila sličnost, kako to biva gotovo uvek, zlo je zlu najbliže. No sve zlo je ipak poteklo od žene. Ona je uobičajila da tajno razgovara sa sestrinim mužem i nije štedela reči da sramoti svog muža kod njegovog brata, ni sestru kod njenog muža. Tvrdila je da bi bilo pravičnije da je ona neudata, a on da je ostao neoženjen, nego što su vezani brakom za one koji im nisu ravni, tako da se moraju povlačiti zbog tuđeg kukavičluka. Da su njoj bogovi dali za muža onoga koga je dostojna, uskoro bi videla kraljevsku vlast u svojoj kući, onu koju sada gleda kod svog oca. Veoma brzo je pridobila mladog čoveka za svoj zločinački poduhvat. Usledila su dva pogreba jedan za drugim i tako je u ispražnjenim domovima načinjeno mesto za novu svadbu. Ubrzo su stupili u brak koji je Servije više trpeo nego što ga je odobravao.

47. Tako je iz dana u dan rasla opasnost za Tulijevu starost, a postalo je nesigurno i kraljevstvo: žena je posle prvog zločina mislila na sledeći, a mužu nije davala mira ni danju ni noću kako već počinjena ubistva rođaka ne bi bila uzaludna. Nije joj bilo dovoljno da kaže da je udata, niti da s nekim zajedno robuje; ona je želela nekog ko bi se smatrao dostojnim kraljeve vlasti, ko ne zaboravlja da je sin Tarkvinija Starijeg, ko više želi da ima vlast nego da joj se nada. „Ako si ti onaj za koga smatram da sam se udala, zvaću te mužem i kraljem, a ako ne, onda je stvar promenjena nagore jer je uz kukavičluk sada došao i zločin. Zašto ne preduzmeš nešto? Ti ne moraš ostvarivati kraljevsku vlast u tuđini, došavši iz Korinta ili Tarkvinija kao tvoj otac. Čine te kraljem i na presto pozivaju bogovi i očinski penati, slika tvog oca, kraljevska palata i u palati ime Tarkvinija. Ako za to nemaš hrabrosti, zašto obmanjuješ građane, zašto

dozvoljavaš da te smatraju za kraljevića? Idi nazad u Tarkvinije ili u Korint, vrati se u svoj rod kad si sličniji bratu no ocu." Ovim i drugim prekorima podsticala je mladog čoveka, a sama nije mogla mirovati jer samo je Tanakvil kao strankinja mogla da toliko postigne snagom svog duha, da obezbedi dve uzastopne vladavine, najpre mužu, a potom zetu, dok ona, Tulija, kraljevskog porekla nije ništa učinila ni u davanju ni u oduzimanju vlasti. Ženskom pomamom pokrenut, Tarkvinije je išao okolo i razgovarao, a najviše sa glavarima značajnih rodova. Podsećao ih je na dobročinstva svog oca i zauzvrat tražio njihovu podršku, a poklonima je privlačio mladiće na svoju stranu. Obećavao je mnogo s jedne strane, a na drugoj je napadima na kralja svuda jačao svoj položaj. Kad mu se najzad učinilo da je došlo vreme za akciju, okružen četom oružanih ljudi upao je na Forum. Potom kad je zavladao opšti strah, on je sedeći ispred Kurije na kraljevskom sedištu naredio senatorima preko glasnika da pohitaju kralju Tarkviniju. Odmah dođoše svi, jedni unapred pripremljeni, drugi iz straha da će biti kažnjeni ako ne dođu, zapanjeni novošću i čudnim događajima i verujući da je reč o Serviju. Ovde Tarkvinije započe svoje klevete u vezi s poreklom Servija: da je rob koga je rodila robinja nedostojno posle smrti njegova oca; da pošto nije bio uspostavljen interegnum kao ranije, niti je održana skupština ni sprovedeno glasanje naroda, niti je dobijena saglasnost otaca senatora, on je zauzeo vlast kao ženin poklon. Tako je rođen, tako je postao kralj koji je kao zaštitnik najniže vrste ljudi, iz čije je sredine i sam poticao, i iz mržnje prema tuđoj časti oduzeo zemlju prvim ljudima u državi i podelio je onima koji su bili najmanje časni. Sve terete koji su nekada bili zajednički preneo je na prvake u državi. Uveo je cenzus, da bi bogatstvo imućnih izložio očima zavidljivaca i pripremljeno da se deli najsiromašnijima kad on poželi.

48. Usred ovog govora pojavio se Servije i, uznemiren nepovoljnom vešću, već iz predvorja Kurije glasno doviknuo: „Šta ovo znači, Tarkvinije? Kakva je to smelost da za moga života sazivaš oce senatore i da sediš na mom prestolu?" Kad je ovaj na to prkosno odgovorio da se on drži sedišta svog oca sa više prava kao sin kralja i naslednik prestola nego bivši rob, te kako ga je dovoljno dugo trpeo da se ruga i napada na gospodara, tada zagrajaše pristalice i jednog i drugog, pa se svi sjuriše

u Kuriju. Činilo se da će vladati onaj ko pobedi u borbi. Nateran krajnjom nuždom, a mnogo jači i po godinama i po snazi, Tarkvinije se usudi da zgrabi Servija oko pasa i da ga, iznoseći ga iz Kurije, baci niz stepenice. Zatim se vrati u Kuriju da bi sakupio Senat. Nastade bekstvo kraljevih slugu i pratilaca. Servija, koji je gotovo iskrvario,[129] kad se bez pratnje dokopao kuće ubili su gonitelji koje je Tarkvinije poslao za njim. Veruje se da je to učinio po nalogu Tulije, koja se nije ustezala od drugog zločina. Kako se pouzdano zna, ona se dovezla kolima na Forum i ne ustežući se pred skupom muškaraca pozvala muža iz Kurije i prva ga nazvala kraljem. On joj naredi da ode iz ove gužve. Kad se vraćala kući i stigla na vrh ulice Kiprije,[130] gde se donedavno nalazila Dijanina kapela, i kad su kola skrenula nadesno na Urbijsku okuku[131] da bi je dovezla na Eskvilin, vozač zaprege poblede, ispusti uzde i pokaza gospodarici ubijenog Servija koji je tu ležao. Priča se o sramnom i neljudskom postupku – spomen na to je ovo mesto koje se zove Ulica zločina – da je Tulija, bezumna i gonjena furijama[132] sestre i prvog muža, naredila da kola pređu preko tela njenog oca i tako je na krvlju poprskanim kolima, i sama poprskana i okrvavljena, svojim penatima i penatima svog muža donela deo krvi ubijenog roditelja. Obest njenog muža je zlosrećnom početku vladavine ubrzo pripremila sličan kraj.

Servije Tulije je vladao 44 godine i njegovom nasledniku je bilo teško da podržava njegovu dobru i umerenu vladavinu. Ono što ga čini slavnim jeste i to da je sa njim nestao pravičan i zakonit oblik kraljevske vlasti. Neki pisci kažu da je on sam, premda je blago i umereno upravljao, nameravao da napusti vlast jer je pripadala jednom čoveku, ali je zločin iz njegove porodice prekinuo njegove planove za oslobođenje otadžbine.

---

[129] U rukopisima je tekst na ovom mestu oštećen – ispravlja se prema smislu na osnovu teksta Dionisija iz Halikarnasa, Livijevog savremenika.

[130] *Ciprius vicus* (manje naselje, potom ulica) nalazio se na Veliji, uzvišenju između Palatina i Eskvilina. Dijanino svetilište može biti ono za koje Ciceron kaže da je u njegovo vreme bilo porušeno.

[131] *Clivus Urbius*, kod drugih pisaca *Clivus Orbius*, prema Varonu je postalo od *Ciprius*.

[132] Furije su osvetnice za teške zločine i one dovode krivca u stanje u kome više nema okajanja, jer ih krv srodnika zauvek odvaja od kućnih bogova penata.

49. Tada započe svoju vladavinu Tarkvinije, kome su njegovi postupci doneli nadimak Oholi jer je kao zet zabranio sahranu svog tasta, govoreći da je i Romul nestao bez pogreba. Senatore za koje je verovao da su bili Servijeve pristalice pogubio je. Svestan da njegov primer kako se zločinom dolazi do vlasti mogu primeniti i drugi, okružio se stražom jer sem sile nije imao nikakvo pravo na vlast, pošto nije vladao ni po odluci naroda ni po odobrenju Senata. Uz to je, pošto nije bilo nikakvih izgleda da će ga narod voleti, terorom morao održavati svoju vlast. Da bi zastrašio što više ljudi, sam je bez savetnika sudio u najvažnijim procesima jer je pod tim izgovorom mogao pogubiti, prognati i lišiti imovine ne samo one koji su bili sumnjivi ili koje nije trpeo, nego i one gde se nije nadao drugom doli pljački. Pošto je na taj način posebno smanjio broj senatora, Tarkvinije nije dozvolio da se izabere nijedan novi senator kako bi tom telu zbog malog broja članova umanjio značaj i da ga oni ne bi prezirali zato što se ne bavi državnim poslovima. Kažu da je on bio prvi kralj koji je prekinuo običaj predaka da se u svim državnim stvarima savetuje sa Senatom; upravljao je savetujući se jedino sa svojima u kući. Sam je započinjao rat i sklapao mir, saveze i prijateljstva po svojoj volji, ne pitajući ni Senat ni narod. Najviše se povezao sa latinskim narodom da bi uz pomoć stranaca bio sigurniji među sopstvenim građanima, tako da je s njihovim prvacima bio vezan ne samo običajem gostoprimstva nego i srodničkim vezama. Oktaviju Mamiliju iz Tuskula – ovaj je odavno bio vođa latinskog naroda i, ako je verovati priči, poticao od Odiseja i boginje Kirke[133] – dao je svoju ćerku za ženu i preko tog braka stekao mnoge prijatelje i rođake.

50. Tarkvinije je već bio stekao veliki ugled kod latinskih prvaka, kada ih pozva da se u određeni dan sakupe u Ferentinskom gaju:[134] ima stvari zajedničkog interesa o kojima želi da

[133] Tuskul je bio latinski grad, moćan koliko i Rim, jedan od prvih rimskih saveznika. Smatralo se da *gens Mamilia* potiče od Telegona, sina Odiseja i Kirke, čarobnice sa ostrva Aja, ćerke Heliosa. Odisej, čije je drugove čarobnica pretvorila u svinje, ostao je na ostrvu godinu dana.

[134] Sveti gaj i izvor Ferentina (*Lucus ad caput aquae Ferentinae*) nalazili su se na obroncima Albanskih planina, nedaleko od Albanskog jezera. U Ferentinskom gaju sastajao se Latinski savez da bi zajednički proslavljao Jupitera.

raspravlja. Oni se u velikom broju sakupiše već u osvit dana, dok se Tarkvinije držao određenog dana, ali je stigao nešto pre zalaska sunca. Ovde su tokom celog dana u raznim govorima na skupu iznete mnoge stvari. Turno Herdonije iz Aricije[135] žestoko je napao odsutnog Tarkvinija: nije čudo što je u Rimu dobio nadimak Oholi – to su potajno šaputali, ali su ga ipak svi tako zvali – a šta ima oholije od toga nego kad se igra s celim latinskim narodom? Latinski prvaci su davno izišli iz kuća, a onaj koji je sazvao skupštinu nije još stigao. On u stvari iskušava strpljenje, jer ako prime jaram, on će poslušne pritisnuti. Kome nije jasno da on žudi za vlašću nad Latinima? Da je njegov sopstveni narod smatrao za dobro da mu veruje, ili da mu je vlast poverena a ne ugrabljena uz oceubistvo, verovali bi mu i Latini, premda ne bi trebalo pošto je stranac. No kako su i njegovi podanici njime nezadovoljni, jer jedan za drugim bivaju ubijeni, proganjani i gube imanja, kako se nadati da će Latinima biti bolje? Ako njega slušaju, treba da se vrati svak svojoj kući i da se ne obazire na dan skupštine više od onoga ko ju je sazvao. Dok je ovo i slično propovedao ovaj buntovnik i smeo čovek, koji je tim osobinama stekao uticaj u svom narodu, naišao je Tarkvinije. To učini kraj govoru – svi se okrenuše da bi pozdravili Tarkvinija. Nasta tišina. Pošto su ga oni oko njega nagovarali da se opravda što dolazi tek sada, kralj izjavi da je bio uzet za sudiju u sporu između oca i sina i da ga je zadržala briga oko toga da ih pomiri, pa kako mu je ta briga oduzela ovaj dan, to će sledećeg uraditi ono što je mislio danas. Kažu da Turno nije ovo primio ćuteći, rekavši da nema kraće sudske odluke negoli u svađi između oca i sina jer je ovih nekoliko reči dovoljno da reše spor: „Ako se ne pokoriš svom ocu biće gore za tebe."[136]

51. Podrugujući se rimskom kralju, tako ovaj čovek iz Aricije ode sa skupštine. Kako je ovo primio teže nego što se opažalo, Tarkvinije poče odmah smišljati ubistvo Turna; tako je isti strah kojim je pritiskivao duše svojih građana uneo i među Latine. Pošto nije mogao da ga pogubi javno, u svojstvu koje mu pruža

[135] Latinski grad Aricija nalazio se na oko 1,5 milju od jezera Nemi, po tradiciji kolonija Alba Longe, ili ga je osnovao Sikul Arhiloh.

[136] Misli se na *patria potestat* koja je dozvoljavala ocu punu vlast nad sinom i kad je on bio punoletan.

imperijum, on mu izmisli lažnu krivicu i pogubi ga nevinog. Preko nekih građana Aricije koji su pripadali suprotnoj grupaciji podmiti zlatom Turnovog roba, koji dozvoli da se tajno unese ogromna količina mačeva u Turnovo konačište. Kada je to bilo izvršeno u toku jedne noći, Takvinije je nešto pre zore pozvao prvake Aricije, kao da je uznemiren novostima, i rekao im da je njegovo jučerašnje zakašnjenje, kao da ga je proviđenje udesilo, donelo i njemu i njima spas. Reče da je Turno pripremao ubistvo i njemu i vođama naroda da bi sam došao na vlast kod Latina. Trebalo je da bude napadnut juče na skupu; stvar je odložena pošto je inicijator sastanka, koga je najpre tražio, bio odsutan. Otuda je nastao onaj napad na odsutnog, jer ga je odlaganje prevarilo u očekivanjima. Ako je istina ono što mu javljaju, Tarkvinije ne sumnja da će u ranu zoru kada se ponovo sastanu, doći Turno sa grupom zaverenika opremljen i naoružan. Javljeno mu je da je ogroman broj mačeva donet kod Turna. Da li je to istina ili laž mogu odmah svi saznati. On zahteva od njih da smesta odu sa njim kod Turna. Stvar su činili sumnjivom i plahovita Turnova narav i jučerašnji govor i Tarkvinijevo kašnjenje, jer je izgledalo da je ubistvo odloženo zbog toga. Krenuli su skloni u duši da veruju, premda bi ipak sve smatrali za izmišljeno da nisu zatekli mačeve. Kada stigoše tamo, straža opkoli Turna, bunovnog od sna. Pošto su zgrabili robove, koji su iz odanosti prema gospodaru nameravali da pruže otpor, počeli su da iznose mačeve iz svih odaja u kući. Kako se stvar doista činila jasnom, Turna su stavili u lance. Smesta je uz veliku buku sazvan skup Latina. Kad su mačevi stavljeni na sredinu, nastalo je takvo ogorčenje da je Turno, kao da je krivica dokazana, umoren novom vrstom smrti: bačen je u Ferentinski izvor i utopljen pošto su preko njega stavljeni pleter i gomila kamenja.[137]

52. Potom je ponovo sazvana skupština Latina, a Tarkvinije je, pohvalivši ih što su Turna kaznili dostojnom kaznom za očiglednu veleizdaju, održao ovakav govor: on može da postupi po starinskom pravu pošto su svi Latini potekli iz Albe uključeni u ugovor po kome je država Albana još u Tulovo vreme sa svim

[137] Takva kazna je kasnije, u Avgustovo doba, bila predviđena za oslobođenike i robove. Neobično je u ovom slučaju davljenje u svetom izvoru.

svojim kolonijama potpala pod rimsku vlast. Uostalom, on smatra da bi više služilo zajedničkoj stvari da obnove ovaj ugovor i bilo bi povoljnije za sreću rimskog naroda ako bi u njoj uzeli udela i Latini, nego da stalno iščekuju ili trpe pustošenje polja i uništavanje gradova, koja su vršena ranije pod Ankom, zatim i za vlade njegovog oca. Nije bilo teško nagovoriti Latine na to, premda je rimska država po ovom ugovoru imala prevlast. Uostalom, uz kralja su stajale vođe latinskih plemena i bilo je očevidno da se saglašavaju sa njim, a o opasnosti kojoj bi se izložio onaj ko bi se suprotstavio imali su skorašnje svedočanstvo. Tako ugovor bi obnovljen; mlađim Latinima je naređeno da se po ugovoru pojave određenog dana pod oružjem u Ferentinskom gaju. Kada su se sakupili, po kraljevom naređenju bili su izmešani Latini sa Rimljanima da ne bi imali svoje vođe, niti slušali tajna naređenja, niti imali svoje bojne znake, pa tako od dve manipule stvori jednu, a od jedne dve. Tim udvostručenim manipulama stavi na čelo centurione.

53. Kralj nije bio tako loš vojskovođa u ratu kao što je bio nepravičan u miru. Bio bi u ovome jednak ranijim kraljevima da mu izopačenost u drugim stvarima nije kvarila slavu. On je prvi započeo rat sa Volscima,[138] koji će trajati 200 godina posle njega, i silom im oduzeo Suesu Pomeciju. Prodavši stečeni plen, dobio je 40 talanata u srebru i namenio ga za hram Jupiteru koji bi svojom veličinom bio dostojan kralja bogova i ljudi i koji bi odgovarao rimskoj imperiji i veličanstvenosti samog mesta. Novac iz zauzetog grada odvojio je za građenje hrama.

Zatim se angažovao u ratu sa susednim gradom Gabiji[139] u kome nije bilo brzog uspeha. Započeo je rat napadom, ali pošto je izgubio nadu da ga može dobiti opsadom, jer je bio odbijen od njegovih bedema, pribegao je lukavstvu i prevari, sredstvu koje ni najmanje ne priliči Rimljanima. Kao da je napustio rat, pretvarao se da postavlja temelje za hram i da se bavi drugim gradskim poslovima, dok njegov sin Sekst, najmlađi od trojice

[138] Volsci su narod u srednjoj Italiji, između Lacija i Kampanije, u dolinama reka Liris, Melpis, Tolkrus i Ufeus. Prema tradiciji, Rimljani su ratovali protiv njih još u vreme kraljeva.

[139] Gabiji su bili latinski grad na oko 12 milja južno od Rima, na pola puta prema gradu Preneste; osnovali su ga kolonisti iz Alba Longe ili Sikuli.

koje je imao, nije po dogovoru prebegao u Gabije, žaleći se da ne može izdržati grubost oca jer je surovost prema drugima okrenuo prema svojima; mrzeći što ima decu, osamljenost koju je stvorio u Senatu preneo je i u kuću da ne bi ostavio nekog potomka ili naslednika. On je izmakao očevim strelama i mačevima, pa veruje da mu nema nigde spasa i sigurnosti sem kod neprijatelja Lucija Tarkvinija. Neka se ne zavaravaju, ostaje im rat; Tarkvinije se samo pretvara da ga je napustio, ali čim mu se ukaže prilika napašće ih neoprezne. Ako kod njih nema mesta za one koji mole za utočište, on će protumarati po celom Laciju, pitaće i Volske i Ekve[140] i Hernike,[141] sve dok ne stigne do onih koji znaju da štite decu od surovih i bezbožnih zlostavljanja njihovih očeva. Možda će ipak naći i neku spremnost i oružje za vođenje rata protiv najoholijeg kralja i najdivljijeg naroda. Pošto se činilo da će uvređen otići dalje ako oni ne budu marili, bio je blagonaklono primljen u Gabijima. Smatrali su da se ne treba čuditi što je kralj onakav kakav je prema građanima i saveznicima kad je takav i prema svojoj deci. Najzad će besneti protiv samog sebe ako nikoga ne bude u blizini. Njima je došljak drag, a veruju da će uz njegovu pomoć u skoroj budućnosti preneti rat od gabijskih kapija pod bedeme Rima.

54. Sekst je potom bio primljen u narodnu skupštinu i tu je rekao da se u stvarima koje su poznatije starim Gabinjanima slaže sa njima, ali da ostaje inicijator rata zato što u tim stvarima ima veća znanja jer poznaje snage oba naroda, a pouzdano zna i to da građani mrze kraljevu oholost koja je nepodnošljiva i njegovoj deci. I tako dok je malo-pomalo podsticao prvake Gabinjana na rat, sam je sa grupom najratobornijih mladića išao u pljačku i napade, čineći i govoreći sve onako kako je bio naučio za prevaru. Budeći lažne nade, najzad bi imenovan za vođu u ratu. I dok narod nije ni znao o čemu je reč, odigrali su se manji okršaji u kojima su Gabinjani većinom odneli prevagu; pripadnici najviših i najnižih slojeva Gabinjana verovali su,

[140] Ekvi su narod u srednjoj Italiji. Spustili su se sa gornjeg toka reke Anijena do Tuskula u Laciju i do reke Algid.

[141] Hernici su bili narod u srednjem Laciju, u srednjem toku reke Trera. Na njihovoj teritoriji su bili gradovi Alatrij, Ferentin, Verule, Anagnija i drugi.

nadmećući se, da im je Sekst Tarkvinije poslan za vođu kao dar samih bogova. Učestvujući podjednako u opasnostima i naporima i darežljivo deleći plen postao je tako omiljen kod vojnika da ni sam otac Tarkvinije nije bio moćniji u Rimu od sina u Gabijima. Pošto mu se najzad učinilo da je skupio dovoljno snage za svaki poduhvat, poslao je jednog od svojih ljudi ocu u Rim da pita šta želi da se učini sada kad su mu bogovi dali da samo on, i to javno, ima svu vlast u Gabijima. Ovom glasniku – verujem zbog toga što je bio sumnjive vernosti – Tarkvinije ništa ne odgovori rečima, nego kao radi razmišljanja iziđe u vrt svoje kuće u glasnikovoj pratnji. Šetajući se bez reči, kažu da je štapom otkidao cvetove najviših makova. Tražeći i očekujući odgovor, glasnik se umorio i naposletku, kao da zadatak nije ni obavljen, vratio se u Gabije. Tu je izvestio Seksta šta je sam rekao i šta je video: ili iz srdžbe, ili zlovolje, ili pak iz urođene oholosti, kralj nije izgovorio nijednu reč. Tada je Sekstu postalo jasno šta njegov otac želi i nalaže zagonetkom bez reči, te pogubi prvake države, jedne optužujući kod naroda, a ostali su mu sami dali priliku za to jer su bili omrznuti.[142] Mnogi su javno pogubljeni; one koje nije mogao optužiti na uverljiv način pogubio je tajno. Onima koji su hteli da beže bio je otvoren put, ali su bili prinuđeni na progonstvo, a njihova dobra su bila razdeljena kao i ona koja su pripadala pogubljenima. Otuda darežljivost i zaplenjena dobra. Zadovoljstvo zbog lične koristi otupilo je osećanje za zlo koje se čini državi sve dok gabijska država, lišena svakog razumnog saveta i pomoći, bez ikakvog otpora nije pala pod vlast Rima.

55. Pošto je stekao vlast u Gabijima, Tarkvinije je sklopio mir sa plemenom Ekva, a obnovio i ugovor sa Etrurcima. Potom se okrenuo poslovima u gradu, a od njih je na prvom mestu bilo građenje hrama Jupiteru na Tarpejskoj steni[143] kao spomenik svoje vlasti i svog imena: od dvojice kraljeva Tarkvinija, otac se zavetovao, a sin izvršio zavet. Da bi ovaj prostor bio oslobođen od ostalih religija i da bi ceo pripao Jupiteru i njegovom hramu koji će biti sagrađen, naredio je da se ukinu osvećenje za

[142] Istu anegdotu priča Herodot (V, 92) za Trasibula iz Mileta. Njemu se za savet obratio Periandar, tiranin iz Korinta, koji je malo pre 600. pre n. e. došao na vlast.

[143] O Tarpejskoj steni na Kapitolu videti nap. 51.

mnogobrojna svetilišta i kapele na koje se nekad ovde zavetovao prvi kralj Tacije u odlučujućem trenutku borbe protiv Romula, a potom ih svečano posvetio i otvorio. Priča se da su bogovi na samom početku ovog posla dali svoj znak kako bi pokazali moć ovog ogromnog kraljevstva. Jer dok su ptice svojim letom pokazale da dozvoljavaju ukidanje osvećenja za sva svetilišta, to nisu učinile za svetilište Termina.[144] Ovaj znak i proročanstvo su tako protumačeni da postojanost sedišta kulta Termina i okolnost da jedino ovaj bog nije pomeren sa svog mesta koje mu je posvećeno predskazuje sigurnost i stalnost svega. Kada je primljen taj predznak trajnosti, pojavilo se drugo čudesno znamenje koje je predskazalo buduću veličinu imperije: kažu da se onima koji su kopali temelje za hram ukazala ljudska glava sa netaknutim licem. Ova pojava je nedvosmisleno najavljivala da će ovde biti tvrđava carstva i središte celog sveta. To su predskazivali i proroci koji su se nalazili u gradu i oni koji su bili pozvani na savetovanje iz Etrurije. Sve to je povećalo spremnost kralja da uloži novčana sredstva. Plen iz Pomecije[145] koji je bio predviđen da dovede građevinu do krova, jedva je bio dovoljan za temelje. Utoliko više verujem Fabiju[146] – on je sem toga i stariji – da je bilo samo 40 talanata, nego Pizonu[147] koji piše da je za ovaj poduhvat bilo ostavljeno 40.000 funti srebra, suma koja se ne može očekivati kao ratni plen bilo kojeg grada, a nema ni građevine za čije temelje to ne bi bilo dovoljno.

56. Neumoran u naporima da završi hram, pozivao je zanatlije sa svih strana Etrurije, trošeći za ovo ne samo državni novac nego koristeći i rad plebsa. Ovaj posao, koji sam po sebi nije bio mali, bio je pridodan vojnoj službi. Narod se ipak osećao manje opterećen time što je svojim rukama gradio hramove bogovima, no drugim poslovima na koje je bio prebačen; oni su naizgled

[144] Termin (*Terminus*) je bio bog graničnog kamena; praznik *Terminalia*, koji je praznovan 23. februara, kod graničnih suseda bio je posvećen njemu. Pri građenju hrama Jupiteru na Kapitolu, Termin je ostao zatvoren u njemu.

[145] Grad Pomeciju, kao i *ager Pomptinus*, teško je lokalizovati; pošto su grad zauzeli Volsci, od njega nije ostao nikakav trag.

[146] Misli se na istoričara i senatora Fabija Piktora.

[147] U pitanju je Kalpurnije Pizon, istoričar iz grupe analista, verovatno onaj isti koji se kao konzul pominje 133. pre n. e.

bili manji, ali su po trudu koji je trebalo uložiti bili znatno teži. Građenje sedišta u Cirkusu i Velike kloake,[148] sprovedene pod zemlju da bi se u nju skupljala sva nečistoća u gradu, dva su posla sa kojima bi se teško mogla meriti današnja velika dela. Kada je plebs bio iskorišćen u ovim poslovima, Tarkvinije je, pošto je smatrao da brojno stanovništvo predstavlja teret ukoliko ne može biti upotrebljeno i želeći uz to da proširi granice vlasti kolonizatorskim delom, poslao koloniste u Signiju i Circeji.[149] Ove kolonije će i u budućnosti predstavljati predstražu Rima na kopnu i moru.

Dok je on to obavljao, pojavilo se zastrašujuće znamenje: iz stuba je ispuzila zmija i izazvala paničan strah na dvoru. Kraljevo srce nije bilo toliko potreseno iznenadnim strahom koliko su ga ispunile teskobne slutnje. I tako, pošto se etrurski proroci uzimali samo za tumačenje javnih predskazanja, a kako je bio uplašen pojavom u svojoj kući, za ovo naredi da se uputi poslanstvo u Delfe,[150] najpoznatije proročište na svetu. Kako se nije usuđivao da odgovor sudbine poveri bilo kome drugom, to posla u Grčku svoja dva sina preko tada nepoznatih zemalja i još nepoznatijih mora. Tako Tit i Aruns odoše na put. Kao pratilac im je pridodan i Lucije Junije Brut, sin kraljeve sestre Tarkvinije, mladić sasvim različitog uma od onog koji je pokazivao pretvarajući se da je lud. Kad je čuo da su vodeći ljudi u državi, a među njima i njegov brat, ubijeni po stričevom nalogu, odlučio je da svojim umom ne pokaže bilo šta čega bi se kralj mogao bojati, a u svojoj imovini ništa što bi kralj mogao poželeti. Smatrao je da će prezren biti siguran u situaciji u kojoj mu je pravo pružalo malo zaštite. Stoga se namerno pretvarao da je lud i pošto je dozvolio da sva njegova imovina postane kraljev plen, prihvatio je nadimak Brut.[151] Tako je zaklonjen ovim nadimkom, duh oslobodioca rimskog naroda skriven čekao svoj trenutak. Njega, dakle, povedoše Tarkviniji u Delfe više radi šegačenja nego kao pratioca. Kažu da je nosio

[148] Velika kloaka (*Cloaca maxima*), najstarija kanalizacija u Rimu; njome je isušena močvara u dolini između bregova.

[149] Signija se nalazila severno od volških planina, a Circeji južno od njih, na morskoj obali.

[150] U Delfima se nalazilo najpoznatije proročište u antičkom svetu; posvećeno je Apolonu. Pitija ili proročica je sedeći na tronošcu iznad svetog izvora proricala budućnost jednom godišnje.

[151] *Brutus* na latinskom znači glup, tupoglav.

zlatan štap, stavljen u jedan drugi šuplji drenov, kao dar Apolonu i kao znak svog dvostrukog karaktera. Kad su stigli tamo i kada je izvršen očev nalog, u srcima mladića rodi se želja da pitaju kome će od njih pripasti rimsko kraljevstvo. Kažu da se iz dubine pećine vratio glas: „Vrhovnu vlast će imati onaj od vas, mladići, ko prvi poljubi majku." Da Sekst, koji je ostao u Rimu, ne bi saznao odgovor i da bi tako ostao lišen vlasti, Tarkviniji narediše da se stvar drži u strogoj tajnosti. Oni sami prepustiše kocki da odluči pitanje ko će prvi poljubiti majku po povratku u Rim. Shvatajući da Pitijin glas ima drugi smisao, Brut pade kao da se okliznuo i dotače ustima zemlju, svakako zato što je ona zajednička majka svih smrtnika. Potom se vratiše u Rim, gde su vršene velike pripreme za rat sa Rutulima.

57. Rutuli su držali grad Ardeju, a za ono vreme i onaj prostor bili su veoma moćni po bogatstvu. Razlog za rat je bio to što je rimski kralj i sam nastojao da se obogati. Bio je iscrpljen velikim javnim radovima, pa bi plenom mogao smiriti narod koji je bio ozlojeđen, pored ostalih obesti vlasti i time što ih je kralj ponizio da tako dugo obavljaju zanatske poslove koji su smatrali za ropske. Pokušano je da se Ardeja zauzme pri prvom jurištu. Pošto ovo nije uspelo, započeo je da kopa šanac i da opsadom pritiska neprijatelja. U taboru, kao što to biva u ratu koji je pre dugotrajan nego oštro vođen, bilo je prilično slobodno kretanje, i to pre vojskovođa nego vojnika, a prinčevi su provodili vreme u zajedničkim gozbama i pijankama. I tako dok su pili kod Seksta Tarkvinija, gde se kao gost nalazio i Egerijev sin Tarkvinije Kolatinjanin, slučajno se dogodilo da se povela reč o ženama. Svak je hvalio svoju sa oduševljenjem. Pošto se diskusija rasplamsala, Kolatinjanin je odricao da se samo za nekoliko sati može izreći koliko njegova Lukrecija nadmašuje ostale: „Ako je u nama snage mladosti, zašto ne bismo uzjahali konje i lično videli kako se osećaju naše žene? To će najrečitije pokazati kako će koja izgledati pri neočekivanom dolasku muža." Na to svi, zagrejani vinom, rekoše: „Hajdemo!" Obodoše konje i odjuriše u Rim. Kad su stigli tamo, već se bio spustio mrak i oni se uputiše u Kolaciju; tu zatekoše Lukreciju ne kao one kraljevske snahe koje su viđali na gozbama i u luksuzu kako među sebi jednakima provode vreme, nego kako sedi u sobi zauzeta predenjem među sluškinjama koje drže luč pošto je noć bila već poodmakla. Tako u nadmetanju

vrlina svih njihovih žena, pohvala pripade Lukreciji. Pristigli muž i Tarkviniji behu lepo primljeni; muž pobednik ljubazno ugosti kraljeviće. Tu Seksta obuze pogubna strast da silom obeščasti Lukreciju. Podsticali su ga i njen izgled i njena očigledna čednost. Ali tada se posle noćne mladićke igre vratiše u vojni logor.

58. Prošlo je nekoliko dana. Sekst Tarkvinije bez Kolatinjaninovog znanja dođe u Kolaciju samo sa jednim pratiocem. Tu su ga lepo primili oni koji nisu slutili šta mu je na umu i posle obeda ga odveli u gostinsku sobu. Pošto je video da je okolo sve mirno i da su svi zaspali, goreći od pohote, sa isukanim mačem priđe usnuloj Lukreciji i pritiskujući joj levom rukom grudi reče: „Ćuti, Lukrecijo, ja sam Sekst Tarkvinije; u ruci mi je oružje i ako pustiš glas umrećeš." Kada žena, bunovna od sna, vide da joj nema spasa pred smrću koja preti, Tarkvinije započe da joj ispoveda ljubav, da moli, da s molbama meša pretnje i da na sve načine nastoji da pridobije ženino srce. Videći da je nepokolebljiva i da ostaje uporna i pred strahom od smrti, strahu dodade i pretnju da će je osramotiti: uz nju mrtvu će ostaviti zaklanog i golog roba da se priča kako je ubijena u sramotnoj preljubi. Kad je ovim zastrašivanjem požuda silom pobedila i kad je Tarkvinije otišao pošto je savladao njenu žensku čast, Lukrecija, unesrećena tolikim nasiljem, posla glasnika ocu u Rim i mužu pod Ardeju sa porukom da svaki dođe sa vernim prijateljima. Mora se raditi brzo, dogodila se strašna stvar. Spurije Lukrecije stiže sa Volesijevim sinom, Publijem Valerijem, a Kolatinjanin sa Lucijem Junijem Brutom, s kojim se slučajno vraćao u Rim kad je sreo glasnika koga mu je žena uputila. Lukreciju zatekoše kako ožalošćena sedi u svojoj odaji. Kada stigoše njeni, grunuše joj suze i na pitanje muža „Da li si dobro?" odgovori: „Ni najmanje. Kako može biti dobro žena koja je izgubila čast. Tragovi drugog čoveka su u tvom krevetu, Kolatinjanine. Uostalom, samo je telo silovano, duša je nevina i smrt će to posvedočiti. No dajte jednim drugima desnice i veru da preljubnik neće ostati nekažnjen. Sekst Tarkvinije je onaj koji se prošle noći vratio kao neprijatelj umesto kao gost, te silom i naoružan doneo meni – pa ako ste ljudi, onda i sebi – ovu propast." Oni na to dadoše veru jedan drugom. Tešili su je ožalošćenu, prebacujući krivicu od one koja je zlostavljana na prestupnika: duša se prlja a ne telo, i gde nema te namere, krivica ne postoji. „Vi vidite", reče

ona, „šta se njemu duguje. Premda se oslobađam krivice, ja se ne mogu osloboditi kazne i neka ni u budućnosti ne živi nijedna obeščašćena žena, sledeći primer Lukrecije." Tada nož koji je imala sakriven ispod haljine zabi u srce i, posrnuvši od rane, pade umirući. Muž i otac zakukaše.

59. Dok su svi bili obuzeti žalošću, Brut izvuče nož iz Lukrecijine rane i dok je krv kapala sa njega držao ga je govoreći: „Zaklinjem se ovom krvlju koja je bila najčistija pre kraljevog nasilja i vas bogove prizivam za svedoke da ću Lukrecija Tarkvinija Oholog, zajedno sa zločinkom ženom i svom decom i potomstvom uništavati mačem, ognjem i svakom silom gde god mogu i neću dozvoliti da on ili bilo ko drugi vlada Rimom." Onda nož predade Kolatinjaninu, potom Lukreciju i Valeriju. Oni su bili zaprepašćeni ovim čudom; otkud novi duh u Brutovim grudima. Zakleše se kako je bilo rečeno i svi preokrenuše žalost u jarost, pa već tada nazvaše Bruta vođom i slediše ga u isterivanju kraljeva. Lukrecijino telo bi izneseno iz kuće i preneto na Forum i, kako to biva, zbog neobičnosti događaja i zbog njegove gnusnosti sakupiše se ljudi. Svi su se žalili na zločin i nasilje što ih je kralj učinio prema njima. Dirnuli su ih koliko tuga oca toliko i Brut, koji ih je prekorevao za suze i jalove žalbe, i pozivao kao ljude i Rimljane da nađu snage i da zgrabe oružje protiv neprijatelja. Kad su se najhrabriji mladići latili oružja i dobrovoljno se prijavili, ostali su ih sledili. Pošto su oca ostavili u Kolaciji kao zaštitu i pošto su postavili stražu da neko ne bi javio kraljevima za ovaj pokret, ostali naoružani krenuše u Rim. Kada su tamo stigli, naoružana grupa je izazivala strah i nemir gde god se pojavila. Međutim, pošto su videli da državni prvaci idu napred, smatrali su da šta god da je, to nije slučajno. Ovaj strašni događaj nije ni u Rimu izazvao manje uzbuđenja nego u Kolaciji. Dakle, iz svih delova grada strčaše se na Forum. Kada svi stigoše, glasnik pozva narod ka tribunu „Brzih", tu dužnost je sada vršio Brut. On je održao govor koji nikako nije odgovarao po razumu onome što je simulirao do toga dana: o nasilju i pohoti Seksta Tarkvinija, o nečuvenom obeščašćenju Lukrecije, o tragičnoj smrti, o Tricipitinu[152] koji je ostao bez dece, a kome je i sama ćerkina smrt

[152] *Tricipitinus*, Spurije Lukrecije, Lukrecijin otac; nadimak verovatno potiče od toga što je u porodici negovan kult troglavog božanstva.

manje teška od razloga njene smrti. Ovome je dodao i kraljevu oholost i bedu i kulučenje plebsa, zagnjurenog u jarke i kloake koje mora prokopavati. Rimljani, pobednici svih okolnih naroda, pretvoreni su u zanatlije i kamenoresce umesto da budu ratnici. Pomenuo je i nedostojno ubistvo kralja Servija Tulija i ono kako je ćerka bezbožno prešla kolima preko tela svog oca, a prizivani su i bogovi osvetnici ubistva roditelja. Podsećao ih je na ove, a verujem i na mnogo surovije stvari koje padaju na pamet onome ko prisustvuje nasilju, ali koje piscu koji ih kasnije izlaže nije lako da reprodukuje, i tako nagonio zapaljenu masu da proglasi da se kraljevska vlast ukida, te da Lucije Tarkvinije zajedno sa ženom i decom mora u progonstvo. Sa mladićima koji su se prijavili, pošto ih je primio u vojsku i naoružao da bi mu se mogli priključiti, krenuo je s vojskom prema Ardeji, u tabor protiv kralja. Vlast u gradu je ostavio Lukreciju, koga je kralj bio već imenovao za komandanta grada. U toj zbrci Tulija je pobegla od kuće; gde god je stupila proklinjali su je i muškarci i žene i prizivali furije, osvetnice ubijenih roditelja.

60. Kad su vesti o ovim događajima stigle u tabor i kada je kralj, uplašen prevratom, krenuo u Rim da uguši pokret, Brut je skrenuo s puta – naime osetio je njegov dolazak – da bi izbegao susret sa njim. Tako su gotovo istovremeno stigli Brut pod Ardeju, a Tarkvinije u Rim. Pred Tarkvinijem su zatvorene kapije i izrečeno mu progonstvo. Tabor je radosno dočekao oslobodioce grada, iz kojega su isterani kraljevi sinovi. Dvojica su pratila oca i otišla sa njim u grad Cere u Etruriji; Sekst Tarkvinije je otišao u Gabije kao u svoje kraljevstvo, ali su ga ubili oni koji su se osvetili za stare prevare, ubistva i pljačke.

Lucije Tarkvinije Oholi je vladao 25 godina. Rimom su od njegovog osnivanja do oslobođenja vladali kraljevi ukupno 244 godine. Potom su izabrana dva konzula, Lucije Junije Brut i Lucije Tarkvinije Kolatinjanin na predlog komandanta grada u centurijskoj skupštini.

II KNJIGA
508–468. godina pre n. e.

1. Sada ću preći na ono što je postigla država oslobođenog rimskog naroda u ratu i miru: na magistrature[1] koje su se smenjivale svake godine i na zakone čija je moć bila iznad ljudskih stvari. Sloboda je bila utoliko milija što je došla neposredno posle surove vladavine poslednjeg kralja. Ali njegovi prethodnici su tako vladali da se s pravom mogu smatrati za utemeljivače pojedinih delova grada u kojima je masa, uvećana njihovom zaslugom, dobijala domove. Nema sumnje da Brut, koji je stekao toliku slavu isterivanjem oholog kralja, ne bi dobro uradio da je ukinuo vlast nekog od ranijih kraljeva iz želje za slobodom za koju Rimljani nisu još bili zreli. Naime, šta bi se dogodilo da je ona gomila pastira i došljaka koji su napustili svoj narod i našli utočište u nepovredivom hramu, naviknuta na neograničenu slobodu i svako odsustvo kazne, slobodna i od straha od kraljeva, dakle šta bi bilo da je, podstaknuta burama koje su izazvali narodni tribuni,[2] stupila u borbu sa patricijima u gradu koji

[1] Po isterivanju kraljeva 509. godine pre n. e. rimska država je postala republika, na čelu sa dva konzula. Kasnije je broj magistrata povećan, a pod magistraturama su sem konzula i pretora podrazumevani cenzori, kvestori i edili. Birani su svake godine i svaku je činio kolegijum od najmanje dva člana; služba državi nije plaćana nego je smatrana za najvišu počast

[2] Narodni tribuni su bili plebejska magistratura; prvobitni broj im se ne zna, a birani su svake godine posle secesije plebejaca 496. pre n. e. U početku su imali dužnost da štite plebejce od nasilja patricija; kasnije su stekli pravo na intercesiju (pravo da stave zabranu, *veto*, na svaku odluku magistrata) i pravo na zakonsku inicijativu u tributskim skupštinama. Smatrani su za *sacrosancti*, nepovredivi u religijskom smislu.

joj je bio tuđ; pre nego što su joj zalog postale žene i deca i pre nego što joj je ljubav prema samoj zemlji koja je nastajala tokom mnogih godina ujedinila srca? Neredi bi doveli do propasti države koja je još bila nerazvijena. Ovako je spokojstvo umerene vlasti, koja je dalje negovana, dovelo dotle da već sazrele snage rađaju dobre plodove slobode.

Sloboda se ogledala više u tome što su stvoreni položaji konzula sa vlašću ograničenom na godinu dana, nego u tome što je vlast kraljeva bila ukinuta. Prvi konzuli su u stvari imali sva prava i sva spoljna obeležja kraljevske vlasti. Jedino se pazilo da fasces[3] ne nose obojica kako to ne bi izazivalo dvostruki strah. Brut ih je prvi nosio uz saglasnost svog kolege u konzulatu i bio je kasnije ne manji čuvar slobode no što je ranije bio borac za nju. Da se narod ne bi kasnije pokolebao na molbe ili radi darova, zakleo ga je da nikada nikome ne dozvoli da kao kralj vlada u Rimu. Zatim, da bi u Senatu doveo do većeg mešanja staleža, broj senatora, inače smanjen u vreme propasti kralja, popunio je do 300 članova izborom iz redova prvaka konjičkog staleža. Priča se da je tom prilikom ušlo u običaj da pri sazivanju Senata budu pozivani oni koji su patres i oni dopisani.[4] Dopisani su, razume se, bili oni novoizabrani. Čudesno je koliko je to doprinelo slozi u državi i jedinstvu naroda i Senata.

2. Bila je posvećena briga i religijskim stvarima. I pošto su religijske obrede ranije vršili sami kraljevi, a da to ne bi izazvalo želju za kraljevima, bio je uveden kralj za žrtvene obrede.[5] Međutim, on je bio potčinjen vrhovnom sveštenik da ne bi,

---

[3] Fasces kao *insignia imperii* (znaci vlasti) bili su svežnjevi pruća u koje su bile zadenute sekire; nosili su ih liktori, pratioci visokih magistrata; kraljevi su kao pratnju imali dvanaest fascesa. Smatra se da je običaj preuzet od Etruraca.

[4] *Patres et conscripti*, senatori i dopisani; termin *dopisani* je već u antici izazivao nedoumice i različita tumačenja. Preovladavalo je mišljenje da su *patres* bili vodeći članovi značajnih gensova (*maiores gentes*), a *conscripti* plebejci koje je Romul uveo u Senat.

[5] *Rex sacrificiorum*, ili kako je na natpisima uvek navođeno *rex sacrorum*, bio je naslednik kraljeve religijske funkcije; kasnije ga je potisnuo vrhovni sveštenik (*pontifex maximus*). Njegovo sedište je bilo u zgradi koja se zvala Regija, gde je kasnije boravio vrhovni sveštenik. Dužnost mu je bila da prinosi žrtvu pre pohoda i da vrši inspekciju vojske pre i posle pohoda.

dodajući i veliku počast ovom nazivu, naškodio slobodi, o kojoj je tada vođena velika briga. A ne znam da li ovom preteranom brigom, čuvajući je, nisu preterali. Drugi konzul, Tarkvinije,[6] nije imao nikakve krivice sem što je nosio ime koje se nije dopadalo Rimljanima. Govorilo se da su Tarkviniji isuviše navikli da budu kraljevi. Najpre je na presto došao Tarkvinije Stariji, a potom Servije Tulije. Ali ni Servije nije postigao to da Tarkvinije Oholi zaboravi na kraljevsku vlast, ili da shvati da ona pripada drugom; smatrao je da je ona porodično nasleđe i počinio je zločin da bi je povratio. Po izgnanju Tarkvinija Oholog, vlast je ostala Tarkviniju Kolatinjaninu; Tarkviniji ne znaju da žive kao privatni građani. Ime im se nije dopadalo jer su ga smatrali pretnjom slobodi. U početku je ovo govorkanje imalo malo odjeka, a zatim se postepeno proširilo na ceo narod. I pošto je narod bio uznemiren sumnjom, Brut ga je sazvao na skup. Ovde je najpre podsetio na zakletvu naroda „da nikome neće biti dopušteno da vlada kao kralj i da ne može ostati u Rimu onaj ko predstavlja opasnost za grad." Nad ovim se mora bdeti sa velikom brigom i ne sme se prevideti nijedna stvar koja se tiče bezbednosti. On nerado govori, zbog čoveka koji je u pitanju, i ne bi uzeo reč da nije u njemu pobedila ljubav prema otadžbini. Rimski narod ne veruje da je stekao potpunu slobodu. Kraljevski rod, kraljevsko ime, ne samo da su ostali u državi nego i među nosiocima vrhovne vlasti. Ono smeta, ono je na štetu slobode. „Ovaj strah", reče, „ukloni ti sam, Lucije Tarkvinije. Pamtimo i kažemo: 'Da, ti si proterao kraljeve'. Završi svoje delo, ukloni iz Rima ovo kraljevsko ime. Tvoja dobra će ti građani ne samo vratiti, ja ti to jemčim, nego će, ako ti nešto nedostaje, to obilato nadoknaditi. Otiđi kao prijatelj, oslobodi državu straha, možda bezrazložnog. U narodu je takvo uverenje da će tek odlaskom roda Tarkvinija otići i kraljevska vlast." Konzul Tarkvinije najpre zaneme od čuđenja zbog tako neočekivanog toka stvari, ali kad potom pokuša da govori opkoliše ga prvaci države i molbama zatražiše od njega to isto. Drugi ga nisu mnogo dirnuli, ali kad Spurije Lukrecije, najstariji po godinama i dostojanstvu, sem toga i njegov tast, poče da ga nagovara i da ga savetuje da

[6] Misli se na Tarkvinija; prema nekim izvorima, među kojima je i Plutarh, Tarkvinije je pripremao zaveru protiv Republike u Rimu.

popusti pred jednodušnim zahtevom građana, konzul u strahu da će ako postane privatno lice, to biti praćeno gubitkom dobara i drugim nevoljama, odreče se konzulske vlasti, pa prenevši svu svoju imovinu u Lavinij napusti Rim. Na to Brut po nalogu Senata predloži narodu da se prognaju svi pripadnici roda Tarkvinija. Na centurijskim komicijama je uzeo za kolegu Publija Valerija, uz čiju je pomoć zbacio kraljeve.

3. Ono u šta niko nije sumnjao bilo je to da predstoji rat sa Tarkvinijima. Protivno svakom očekivanju, to je ipak došlo kasnije; usledilo je odmah nešto čega se niko nije plašio: zbog podlosti i izdaje, zamalo je bila izgubljena sloboda.

U Rimu je postojala grupa mladih ljudi čije poreklo nije bilo beznačajno. Njihove slobode nisu ograničavane pod kraljevima; vršnjaci i drugovi sa mladim Tarkvinijima navikli su da žive na kraljevski način. Sada kad su svi bili izjednačeni u pravima, oni su izgubili raniju slobodu i međusobno se žalili kako se sloboda drugih preokrenula za njih u ropstvo. Govorili su da je kralj čovek, da zna kad je reč o pravdi a kad o nepravdi, zna za milost i za dobročinstvo, može se ljutiti i opraštati, zna da razlikuje prijatelje od neprijatelja. Zakoni su gluva stvar, nemilosrdni su, korisniji i bolji za siromaha nego za moćnog čoveka; nema milosti ni popuštanja ako u nečemu preteraš. Opasno je da kod tolikih ljudskih zabluda žive samo ispravni. Tako su oni već bili neprijateljski raspoloženi kada su se pojavili kraljevi poslanici, koji nisu pominjali povratak kraljeva, nego su jedino tražili povratak kraljeve imovine. Pošto su u Senatu saslušane njihove reči, usledilo je savetovanje nekoliko dana: ako im ne vrate imovinu, to bi mogao biti razlog za rat; vraćeno bi pak bilo iskorišćeno kao pomoć i sredstvo za rat. A za to vreme su poslanici nastojali i na drugim stvarima: javno su tražili imovinu, a potajno smerali da povrate kraljevstvo. Pretvarajući se da obilaze ljude radi onoga zbog čega su došli, oni su iskušavali aristokratsku omladinu. Onima koji su ih slušali sa odobravanjem pokazivali su pismo Tarkvinija i pregovarali o tome da noću puste kraljeve u grad.

4. Prvi kojima je stvar poverena bila su braća Viteliji i Akviliji.[7] Sestra Vitelija bila je udata za konzula Bruta i iz ovog braka

[7] Prema podatku kod Plutarha (*Poplicola*, 3), Akviliji su bili rođaci Tarkvinija Kolatinjanina.

su sinovi Tit i Tiberije bili već mladići. Njih su ujaci uvukli u ovo društvo. Sem toga bili su svesno u to upućeni i neki drugi mladi nobili,[8] o kojima se izgubilo sećanje zbog duboke prošlosti. U međuvremenu je su Senatu pobedilo mišljenje da se kralju vrate njegova dobra, pa je i to bio izgovor poslanicima da produže svoj boravak u gradu onoliko koliko su im konzuli odredili za pripremu kola kojima će biti prevezena kraljeva dobra. Sve to vreme upotrebili su za savetovanje sa zaverenicima i uspeli da ih nagovore da pošalju pismo Tarkvinijima „jer ko će inače poverovati da kao poslanici lažno ne predstavljaju takve stvari?" Takvo pismo, dato da bude zalog vernosti, postalo je svedočanstvo njihovog zločina. Naime, dan pre nego što će se poslanici vratiti Tarkvinijima, desilo se da su ručali kod Vitelija. Zaverenici su ovde, daleko od svedoka, vodili duge razgovore, kao što to već biva, o novim planovima. Njihov razgovor je čuo jedan od robova, koji je već ranije shvatio o čemu je ovde reč, ali je čekao priliku kad pismo bude predavano poslanicima da bude uhvaćeno i da može sve dokazati. Kad je video da je pismo predato dostavio je stvar konzulima. Konzuli koji su stigli da pohvataju poslanike i zaverenike savladali su ih bez buke. Pismo je bilo njihova prva briga: nastojali su da ne bude uništeno. Izdajnici su odmah okovani, a sa odlukom o sudbini poslanika se oklevalo, premda je bilo jasno da su oni zaslužili da se prema njima postupi kao prema neprijateljima, no ipak je poštovano gentilno pravo.

5. Pitanje kraljevih dobara, za koja je ranije bilo odlučeno da se vrate, ponovo je vraćeno pred Senat. Obuzeti ogorčenjem, senatori zabraniše da se ona vrate, a isto tako odbiše da se ona uzmu kao državno dobro: predata su narodu da ih pljačka.[9] Pljačkanjem kraljevskih dobara izgubljena je svaka nada da se može postići sporazum sa njima. Posed Tarkvinija koji se nalazio između grada i Tibra bio je posvećen Marsu i otad nosi naziv Marsovo polje. Slučajno se, kažu, dogodilo da je žito na njemu bilo zrelo za žetvu. Međutim, kako ovi plodovi zemlje nisu smeli

[8] Nobili (*nobilitas*) kao pojam pod kojim su podrazumevane malobrojne porodice iz kojih su poticali najviši magistrati u Rimu, pretori i konzuli, znatno je kasnija pojava, posle nestajanja razlike između patricija i plebejaca.

[9] Prema svedočanstvu Dionisija iz Halikarnasa, kraljeva dobra su podeljena siromašnim građanima.

biti pokupljeni pošto je ona bila posvećena, veliko mnoštvo ljudi se prihvatilo posla i pune korpe useva zajedno sa slamom bacalo je u Tibar. U Tibru je bila niska voda, kao što obično biva za vreme velikih žega, pa su se u plićacima, gde se voda zadržavala, gomile žita mešale s muljem i od toga i ostalog što je voda nosila, postepeno su se stvarala ostrvca. Potom je, verujem, dodata i kamena masa, te radom ljudi postignuto da se stvori velika i čvrsta podloga koja može izdržati hramove i tremove.

Pošto su konfiskovana kraljeva dobra, izdajnici su kažnjeni – kazna utoliko teža što je položaj konzula nalagao ocu da kazni sinove. Tako je njemu, koji nije trebalo da bude ni posmatrač, sudbina dodelila da bude izvršilac pogubljenja. Stajahu mnogi mladići plemenita roda svezani za stub. No svi su okretali oči od drugih, kao da su neznatnog porekla, ka sinovima konzula. Kazna ih je potresla isto toliko koliko i zločin zbog kojeg su kaznu zaslužili. Ovo je izazivalo pažnju toliko više što se sve odigralo u godini u kojoj je domovina oslobođena, a otac bio oslobodilac; konzulat je ponikao u kući Junija,[10] a oni su se spremali da izdaju i Senat i narod i sve rimske bogove i ljude nekada oholom kralju, a sada opasnom prognaniku. Konzuli su zauzeli svoja mesta, i liktorima je naređeno da izvrše kaznu. Oni su išibali nage krivce, a zatim su ih sekirama pogubili. Za sve vreme je otac, njegovo lice i oči u kojima se ogledala duša, bio izložen pogledima dok je kazna izvršavana. Da bi bio pružen primer za sprečavanje zločina, pored kažnjavanja krivaca, iz državne kase je data nagrada robu koji ih je potkazao, a uz to sloboda i građansko pravo. Ovo je, kažu, bio prvi primer oslobađanja roba preko „štapa" [*vindictae*].[11] Neki smatraju da i vindikta nosi ime po ovom robu jer se on zvao Vindicio. Posle toga je postalo pravilo da se oni koji su oslobođeni na takav način smatraju građanima.

6. Kada je ovo javljeno Tarkviniju, on je ne samo ojađen zbog propalih nada nego i iz mržnje i ljutnje, a pošto je video da je put prevari zatvoren, krenuo da obilazi etrurske gradove, smatrajući da silom treba krenuti u otvoren rat. Najviše je molio

[10] *Junius* je bilo gentilno ime Bruta, prvog rimskog konzula.

[11] *Vindictae* su označavale oslobađanje roba u prisustvu magistrata; uz slobodu su mu u takvom slučaju davana i građanska prava.

za zaštitu građane Veja i Tarkvinija: da ne dozvole da čovek poreklom iz njihove sredine, koji je njihova krv, bude izgnan iz takvog kraljevstva i osiromašen, te da na njihove oči propada zajedno sa svojim mladim sinovima; drugi, stranci, pozvani su da vladaju u Rimu, a njega su kao kralja koji je ratom uvećao rimsku državu prognali njegovi najbliži služeći se zločinačkom zaverom; pošto su smatrali da nijedan pojedinac nije dostojan celokupne kraljevske vlasti, između sebe su razgrabili njene delove; imovinu koju su mu oduzeli razdelili su narodu da bi tako svi bili umešani u zločin. On traži ponovo svoju otadžbinu i svoje kraljevstvo, traži da kazni nezahvalne građane; neka skupe snagu, neka pomognu; neka pođu da osvete stare nepravde koje su im učinjene, kada su im tolike legije uništene, polja oduzeta. Ovo je pokrenulo građane Veja i svi su preteći uzvikivali: „Bar pod rimskim vođom treba zahtevati da se vrati u ratu izgubljeno i izbrisati neslavno." Pokrenuli su ih i ime Tarkvinija i srodstvo sa njim. Dopadalo bi im se da njihovi vladaju u Rimu. I tako su dve vojske iz dva grada[12] radi ponovnog uspostavljanja kraljevske vlasti i radi kažnjavanja Rimljana ratom sledile Tarkvinija. Kada su ušli na rimsku teritoriju, konzuli su krenuli u susret neprijatelju. Valerije je vodio pešadiju u kvadratnom bojnom poretku, a Brut je kao izvidnica išao napred sa konjicom. Na isti način je i neprijateljeva konjica išla napred. Njome je komandovao kraljev sin Arunt Tarkvinije, a kralj ga je sledio s pešadijom. Aruns prvi spazi konzule izdaleka po liktorima, a zatim bliže i sigurnije prepozna Brutovo lice, pa planuvši gnevom uzviknu: „To je onaj koji nas je kao prognanike isterao iz otadžbine, to je onaj koji ukrašen našim insignijama[13] stupa napred. Bogovi, zaštitnici kraljeva, budite uz nas!" Potom obode konja mamuzama i spreman za borbu krenu na konzula. Vide Brut da ovaj ide na njega. Tada je još bila čast za vođu da lično prihvati borbu; i tako se orno prihvati borbe. Jurnuše jedan drugom u susret sa toliko žara da nijedan nije mislio na sopstvenu zaštitu dok je ranjavao neprijatelja. Tako su obojica pogođeni udarcem kroz mali štit[14] pali s konja umirući,

[12] To jest iz Cera, gde je kralj bio prognan, i iz Veja.

[13] Konzuli su preuzeli i spoljne znake (*insignia*) kraljevske vlasti.

[14] Štit *parma* koji su nosili konjanici bio je znatno manji od *scutuma*, velikog štita koji je nosila pešadija.

probodeni kopljima. U isto vreme su se sudarile obe konjice, a zatim je u akciju stupila pešadija. Pobeda je išla čas na jednu čas na drugu stranu, a ratna sreća kao da je bila izjednačena. Desno krilo i jednih i drugih pobeđivalo je, levo je bilo tučeno. Vojska Veja, koja je i ranije trpela poraze od Rimljana, razbijena je i rasturena. Tarkviniji, pak, kao novi neprijatelj ne samo da su odolevali nego su na svojoj strani i potisnuli Rimljane.

7. I tako dok je borba vođena, Tarkvinije i Etrurce neočekivano obuze takva panika da su, smatrajući da je stvar izgubljena, noću okrenuli svojim kućama. Dodane su i neke čudesne pojave ovoj borbi: u tišini noći koja je nastupila čuo se prodoran glas iz šume Arsija.[15] Verovalo se da je to bio Silvan.[16] On reče: „Jedan Etrurac više je pao u borbi, pobednici u ratu su dakle Rimljani." Tako su Rimljani sigurno izišli kao pobednici, a Etrurci kao poraženi. Kada je svanulo, nijedan Etrurac se nije nalazio na bojnom polju, te konzul Valerije pokupi ratni plen i trijumfalno se vrati u Rim. Pogreb kolege konzula bi izvršen sa svom mogućnom pompom. Mnogo veća počast pokojniku bila je, međutim, opšta javna žalost, u kojoj je iznad svega isticano to da su ga rimske matrone žalile godinu dana kao roditeljke jer je bio tako hrabar osvetnik ugrožene ženske čednosti.[17]

Kako je ćud mase promenljiva, popularnost konzula koji je preživeo pretvorila se ubrzo u zavist, a rodile su se i sumnje i surova optužba. Širio se glas da on želi kraljevski presto jer nije tražio da mu se izabere kolega umesto Bruta, kao i stoga što je gradio kuću na najvišem delu brega Velije.[18] Govorilo se: „Ovde će na utvrđenom mestu biti neosvojiva tvrđava." Ono što se ne samo govorilo nego i verovalo uznemiravalo je i vređalo konzula, te on sazva narod na skupštinu. Odloživši fasces, popeo se na govornicu. Masi se dopao ovaj prizor, da su pred njom ležali položeni znaci konzulske vlasti, čime je priznato da je moć naroda veća od snage i dostojanstva konzula. Pošto zatraži da ga saslušaju, konzul uze da hvali sreću svog kolege koji je, boreći se i oslobodivši otadžbinu, poginuo u najvećoj opasnosti i na vrhuncu

[15] Ne zna se gde se nalazila *Silva Arsia.*
[16] *Silvanus* je bio bog šume.
[17] Misli se na Lukreciju.
[18] Velija je uzvišenje na severoistočnom delu Palatina.

slave koja se još nije bila preokrenula u zavist. Međutim, on je, pošto je svoju slavu nadživeo, ostao za zlodela i zavist da bi se prema njemu kao oslobodicu zemlje postupalo kao prema Akvilijima i Vitelijima. „Da li ste ikada", reče im, „videli neku vrlinu a da je niste zavišću omalovažili? Da li i ja kao ogorčeni protivnik monarhije treba da strepim od optužbe kako težim kraljevskoj vlasti? Treba li da mislim da se moram plašiti svojih sugrađana i onda kad bih stanovao u Kapitolskoj tvrđavi? Zar moj dobar glas zavisi od tako beznačajnih uzroka? Zar je tako plitka vera u mene da je važnije gde sam nego ko sam? Vašoj slobodi, Kviriti, neće biti prepreka kuća Publija Valerija. Biće vam sigurna Velija. Ne samo da ću preneti kuću u ravnicu nego i ispod brega da biste vi stanovali iznad osumnjičenog građanina; na Veliji neka grade kuće oni kojima se pre može poveriti sloboda nego Publiju Valeriju." Pošto je odmah preneo građu ispod Velije, sagradio je kuću u podnožju, na mestu gde je sada hram Vike Pote.[19]

8. Potom su doneti zakoni koji ne samo da su oslobodili konzula sumnje da teži kraljevstvu nego su sada toliko išli u suprotnom pravcu da su ga učinili popularnim kod naroda. Otuda mu je dat nadimak Publikola.[20] Pre svih su bili zakoni o prizivu na narod [pravo provokacije][21] i zakon o prokletstvu imovine i ličnosti onoga ko namerava da uzme kraljevsku vlast; ti zakoni su se dopali mnoštvu. Kada je ovo sam izvršio kako bi zasluga za to pripala samo njemu, sazvao je skupštinu da bi zatražio izbor kolege. Za konzula je izabran Spurije Lukrecije, čovek već u poodmaklim godinama, i kako su mu snage bile slabe za obavljanje konzulske dužnosti, ubrzo je umro. Umesto Lukrecija izabran je Marko Horacije Pulvil. Kod nekih starijih pisaca nisam našao konzula Lukrecija – kod njih Brut direktno nasleđuje Horacija. Verujem da se sećanje na njega izgubilo zato što nije izvršio ništa značajno.

Jupiterov hram na Kapitolu nije još bio posvećen. Konzuli Valerije i Horacije vukli su kocku koji će od njih to učiniti. Kocka

[19] *Vica Pota* je bila veoma staro božanstvo u Rimu; naziv se dovodi u vezu sa *vincere* (pobediti) i *potiri* (postići, držati u vlasti); kod nekih pisaca se naziva *Victa et Pouta*. Praznovana je 5. januara.

[20] *Publicola* ili *Poplicola*, u vezi sa *popul colendi*, brinuti o narodu; nadimak je ostao u porodici i kasnije.

[21] Pravo priziva na narod, *ius provocationis*.

pade na Horacija, a Publikola ode u rat protiv Veja. Valerijevi prijatelji su teže no što priliči primili odluku da posvećenje tako slavnog hrama pripadne Horaciju. Pokušavali su na sve moguće načine da to spreče, ali se sve pokazalo kao uzaludno. Na to oni, dok je konzul već dodirivao vrata hrama, usred molitve proture gnusnu vest da mu je sin umro, te pošto je u žalosti ne može posvetiti hram. Da li on u to nije poverovao, ili je imao takvu snagu duha – o tome stari pisci ništa ne kažu, a danas je to teško tumačiti – konzul nije odustao od nauma, nego je samo naredio da se telo ukopa i, držeći se vrata hrama, obavio molitvu i posvetio hram.[22]

Ovo su događaji u Rimu i na bojnom polju u prvoj godini posle isterivanja kraljeva.

9. Potom konzuli postadoše Publije Valerije, drugi put, i Tit Lukrecije, a Tarkviniji pobegoše Larsu Porsini,[23] kralju u Kluziju.[24] Ovde su, prepličući molbe sa savetima, čas molili da se ne dozvoli da oni koji potiču od Etruraca i iste su krvi i mesa sa njima ostanu u bedi i prognani, čas su opominjali da se ne dozvoli da novonastali običaj progona kraljeva ostane nekažnjen. „Sloboda je sama po sebi dovoljno slatka. Ako sa istom onom snagom kojom narodi nastoje da je steknu ne budu kraljevi branili kraljevsku vlast, doći će do izjednačavanja najnižeg sa najvišim. Neće ostati ništa u državi što će biti uzvišeno, što će se uzdizati nad ostalima. To će biti kraj kraljeva, najdivnije institucije za koju bogovi i ljudi znaju." Porsina je smatrao da je velika prednost za Etrurce ako u Rimu vlada kralj, i to onaj etrurskog porekla, pa stoga krenu sa vojskom na Rim. Nikada dotle nije

---

[22] Posvetu (*dedicatio*) hrama mogao je izvršiti jedino magistrat koji je imao imperijum sem ako narod tu dužnost ne poveri kolegijumu dvojice, *Duoviri aedi dedicante*; pri tome je bio prisutan vrhovni sveštenik. Akt posvete je obavljan držanjem za dovratak hrama i izgovaranjem određene formule. Poznat je primer takve funkcije na jednom natpisu iz Salone kod Splita, *Corpus inscriptionum latinarum*, III, br. 1933. Smrtni slučaj čini da je porodica *funesta* (zlokobna, oskrnavljena) i bez akta očišćenja nije mogla vršiti religijski obred.

[23] Etrurska reč *lars* označavala bi kralja ili komandanta u ratu. U rukopisu Livijevog dela tradiran je oblik *Porsinna*.

[24] Kluzij (*Clusium*) značajan etrurski grad (današnji Kjuzi) prema Liviju, ranije se zvao *Camars*, što bi ukazivalo na umbrijski uticaj (videti Livije, X, 25).

Senat bio uhvatio takav strah, jer je u Kluziju tada bila moćna država i slavno ime Porsine. Nisu se plašili samo neprijatelja nego i sopstvenih građana, rimskog plebsa koji bi, obuzet strahom, mogao primiti kraljeve nazad u Rim, plaćajući tako mir ropstvom. I stoga Senat u to vreme dade mnoge povlastice rimskom plebsu. Pažnja je na prvom mestu bila posvećena snabdevanju: upućeni su ljudi, jedni Volscima, drugi u Kume,[25] radi nabavke žita. Pošto je za so tražena visoka cena, njena prodaja je oduzeta od privatnih lica i stavljena pod nadzor države. Plebs je bio oslobođen i plaćanja carina i poreza, da bi ceo taj teret bio prebačen na bogate ljude „koji su u državi zato da podnose sav teret; siromašni dovoljno plaćaju time što gaje decu". Ovo popuštanje Senata u teškim trenucima koji su usledili, u opsadi i gladi, tako je održalo slogu u državi da se ni najviši slojevi nisu plašili imena kraljeva više od onih najnižih. Niko nikad nije kasnije postigao toliku popularnost demagoškim merama koliku je tada imao Senat dobrim upravljanjem.

10. Kada se neprijatelj pojavio, svi su sa polja pobegli u grad, a sam grad je bio opkoljen stražama. S jedne strane su grad osiguravali bedemi, a sa druge Tibar. Međutim, neprijatelj bi zamalo prešao preko Sublicijskog mosta[26] da nije bilo jednog čoveka, Horacija Kokla.[27] Ovaj most je bio spomenik koji je tog dana držao sudbinu grada Rima. Desilo se da je Kokle stražario na mostu kad je neprijatelj neočekivanim napadom zauzeo Janikul. Sa mosta je video neprijatelja kako juri napred i uznemirenu rulju Rimljana koji su ostavljali oružje i napuštali bojni red. Hvatajući jedne, stajući na put drugima, prizivao je za svedoke bogove i ljude i pozivao ih da ne beže i ne ostavljaju položaje, uveravajući ih da će ako ostave slobodan prelaz preko mosta iza svojih leđa, imati uskoro više neprijatelja na Kapitolu i Palatinu nego na Janikulu. Nagovarao ih je i savetovao da most poruše

[25] *Cumae* ili *Kyme* najstarija je grčka kolonija u Italiji, osnovana sredinom VIII veka pre n. e. Osnovali su je Grci iz eubejske Halkide u Napuljskom zalivu.

[26] *Pons Sublicius* je po tradiciji bio najstariji most u Rimu; nalazio se ispod ostrva na Tibru, u blizini Stočnog trga (*Forum Boarium*), a građen je od drveta bez eksera.

[27] Horacije Kokle (*Coclus*) iz poznatog gensa *Horatii* u Rimu, s nadimkom koji znači „Jednooki".

čim god mogu, ognjem ili mačem. On se prihvati da svojim telom zaustavi neprijatelja koliko god duže bude mogao. Otišao je potom na početak mosta, uočljiv između leđa onih koji su napuštali borbu, spremnog oružja za predstojeći okršaj prsa u prsa. Ovom čudesnom hrabrošću zbunio je i samog neprijatelja. Savest je ipak držala uz njega još dvojicu: Spurija Larcija i Tita Herminija; obojica su bili slavni i po poreklu i po delima. Sa njima je nakratko izdržao opasnost prvog napada, koji je i najopasniji u borbi. Onda je i njih naterao da se povuku na sigurno mesto pošto je ostao samo mali deo mosta i pošto su ih pozivali oni koji su most rušili. Zatim je, upirući preteći i strašan pogled na etrurske prvake, čas ih pozivao na borbu, čas im dovikivao: „Robovi oholih kraljeva, zaboravljate na svoju slobodu i dolazite da ugrožavate tuđu." Oklevali su za trenutak, gledajući jedan drugog ko će započeti borbu. Potom je iz stida započeo okršaj. Uz veliku buku bacali su strele na jedinog neprijatelja. On ih je sve dočekivao isturajući štit, nepokoleban da održi most. I već su napadom pokušavali da ga potisnu, kad ih zaustavi strah od praska porušenog mosta i uzvika Rimljana, razdraganih zbog izvršenog dela. Tada Kokle uzviknu: „Oče Tiberine, molim te, presveti, primi ovog ratnika i ovo blagovremeno oružje!" I tako skoči u Tibar zajedno sa oružjem; dok je kiša strela padala oko njega, on dopliva svojima nepovređen. Usudio se na delo koje će potomstvu izgledati više slavno nego verovatno. Iz zahvalnosti za toliku hrabrost, država mu je postavila statuu u skupštini i dala mu je toliko zemlje koliko može poorati za jedan dan. I pojedinci su se nadmetali sa državom, jer mada je vladala velika oskudica u namirnicama, svak mu je ponešto doneo, lišavajući sebe hrane.

11. Odbijen pri prvom pokušaju, Porsina je nameru da napadne grad zamenio planom o opsadi, te postavivši straže na Janikulu, utvrdio se u ravnici na obali Tibra. Prikupivši lađe sa svih strana, postavio ih je kao stražu da spreči dovoz žita u Rim, a vojsku je prebacivao na razna mesta preko reke radi pljačke kad god bi se ukazala prilika. Uskoro mu je uspelo da sva polja oko Rima postanu nesigurna, tako da su Rimljani bili prinuđeni da unesu u bedeme ne samo svu imovinu nego i da uteraju stoku; niko se nije usuđivao da iziđe van kapija. Ovu slobodu su dozvoljavali Etrurcima ne iz straha nego namerno: očekujući

priliku da iznenada napadne veće neprijateljeve snage rasturene po polju, konzul Valerije nije hteo da se sveti u malim stvarima, nego je čekao da postane teški osvetnik u velikim. I tako, da bi namamio one koji pljačkaju, naredio je svojima da sledećeg dana isteraju stoku u velikom broju na Eskvilinska vrata,[28] koja su se nalazila najdalje od neprijatelja. Verovao je da će neprijatelj biti obavešten o tome jer je bilo robova koji su mu prebegavali zbog opsade i gladi. A saznali su to iz obaveštenja jednog prebega i sada ih je mnogo više prelazilo reku, nadajući se opštoj pljački. Na to konzul naredi Titu Herminiju da sa izvesnim brojem ljudi postavi zasedu na drugoj milji puta prema Gabijima, a Spuriju Larciju da ostane kod Kolinskih vrata[29] sa četom lako naoružanih mladića dok neprijatelj ne prođe, a zatim da se postavi tako da im spreči povratak na reku. Drugi konzul, Tit Lukrecije, izišao je na Nevijeva vrata[30] sa nekoliko manipula vojnika, a sam Valerije je izveo izabrane kohorte na breg Celij; njih je neprijatelj prve opazio. Čuvši buku, Herminije je dojurio iz zasede i kad su Etrurci krenuli na Lukrecija, udario im je s leđa. Odjek se vraćao zdesna nalevo, od Kolinskih do Nevijevih vrata. Tako su neprijatelji razbijeni po sredini nejednakih snaga za borbu i odsečeni od puteva za bekstvo. To je bio poslednji put da tako rastureni lutaju.

12. Opsada je nastavljena, a u gradu je nastala oskudica u žitu uz ogromno povećanje cena. Nastavljajući opsadu, Porsina je verovao da će tako zauzeti grad. Tada je Gaj Mucije – mladić plemenitog porekla kome se činilo nedostojnim da rimski narod dok je robovao pod kraljevima nije nikad opkolio nijedan neprijatelj, a sada kad je slobodan opsedaju ga Etrurci, čiju je vojsku često pobeđivao – došao na zamisao da velikim i moćnim činom osveti ovo poniženje. Najpre je nameravao da sam prodre u tabor neprijatelja, ali plašeći se da bi ga, ako bude išao bez ičije naredbe i ako za njegov poduhvat niko ne bude znao,

[28] Eskvilinska vrata (*Porta Esquilina*) nalazila su se na Servijevom bedemu, od nje su počinjali Tiburtinski i Labikanski put (*Via Tiburtina* i *Via Labicana*).

[29] Kolinska vrata su takođe na Servijevom bedemu, na severoistočnom kraju Kvirinala.

[30] Nevijeva vrata (*Porta Naevia*), na krajnjem jugozapadu bedema.

mogla uhvatiti rimska straža i vratiti kao begunca, što bi potvrđivalo i nesrećno stanje u kome se grad nalazio, on ode u Senat i reče: „Hoću, oci senatori, da uđem u tabor neprijatelja, ako budem mogao, i to ne kao osvetnik zbog pljačke ili da uzmem plen; veći poduhvat imam na umu, ukoliko mi bogovi pomognu." Senatori odobriše i on ode krijući mač pod odećom. Kad je stigao tamo našao se u blizini kraljevog tribunala, u gomili koja se tiskala oko njega. Dogodilo se da je upravo deljena plata vojnicima. Jedan pisar, sedeći sa kraljem i slično odeven kao on, bio je najviše zauzet oko toga i vojnici su se najviše njemu obraćali. Bojeći se da pita koji je od ove dvojice Porsina da se ne bi otkrilo ko je, pustio je da ga vodi sreća, pa je umesto kralja ubio pisara. Bežeći zatim, krčio je sebi put okrvavljenim bodežom kroz uplašenu gomilu. Na krike u masi dotrčaše kraljevi pratioci, uhvatiše ga i sprovedoše kroz kraljev tribunal. Uprkos takvoj promeni sreće, tu je više zastrašivao druge nego što se sam plašio. Reče: „Ja sam rimski građanin i zovem se Gaj Mucije. Hteo sam da te ubijem kao neprijatelj neprijatelja, i isto toliko imam srčanost da umrem kao što sam je imao da ubijem: izvršiti delo i ispaštati za to, rimska je vrlina. Ja nisam jedini koji je ovo imao na umu protiv tebe: iza mene je dugi red ljudi koji žele istu ovu čast. Dakle, ako ti se dopada ovaj rizik, pripremi se da braniš svoju glavu svakog trenutka, kao i na to da te neprijateljev pogodak vreba čak i u predvorju carske palate. Ovaj rat objavljuje ti rimska omladina. Ne treba da se plašiš nikakve bitke, nikakvog boja – sve će se odigrati između jednog jedinog Rimljanina i tebe." Kada je kralj, uplašen opasnošću i razjaren besom, naredio da ga predaju ognju ako odmah ne otkrije kakva je to zavera čije mu pretnje prenosi na prikriven način, ovaj uzviknu: „Evo ti prilike da vidiš kako je bezvredno telo onima koji gledaju u velike ideale" i na to prinese desnicu gorućem plamenu kao žrtvu. Kada je sagoreo ruku kao da mu je duša lišena svakog osećanja, zaprepašćeni kralj skoči sa svog sedišta i naredi da mladića sklone sa žrtvenika. „Odlazi", reče mu, „ti koji se usuđuješ na veći zločin prema sebi nego prema meni. Smatrao bih se srećnim da je ta hrabrost bila za moju zemlju. No sada te po ratnom pravu oslobađam kazne, nasilja i mučenja i puštam te da odeš." Tada Mucije, kao da vraća dobročinstvo, reče: „Pošto se i kod tebe ceni vrlina, tvoje dobročinstvo je

postiglo ono što nisu pretnje: ima nas trista rimskih mladića i mi smo skovali da te svuda na ovom pohodu napadamo. Ja sam prvi izvukao kocku: ostali, kako ko dođe na red, svaki će u svoje vreme biti ovde dok nam te sreća ne preda."

13. Pošto je Mucije, koji je potom dobio nadimak Scevola zbog gubitka desne ruke,[31] bio otpušten, stigli su u Rim poslanici koje je uputio Porsina. Bio je toliko potresen zbog opasnosti od ovog prvog pokušaja, u kome ga je spasla jedino greška pri napadu, te uplašen zbog predstojeće borbe sa zaverenicima, od kojih je preostao tako veliki broj, da je od svoje volje predložio Rimu uslove za mir. U uslove je ipak ubacio da bi Tarkvinijima trebalo vratiti kraljevsku vlast, više stoga što nije mogao da odbije Tarkvinijima nego zato što nije znao da će Rimljani to odbiti. Postignuto je i to da se gradu Veji vrati oduzeta zemlja. Rimljanima je nametnuta obaveza da daju taoce ukoliko žele da se sa Janikula povuku straže. Pošto je pod tim uslovima sklopljen mir, Porsina je odveo vojsku sa Janikula i povukao se sa rimske teritorije. Kao nagradu za hrabrost, Senat je Gaju Muciju dodelio zemlju preko Tibra; ona je kasnije nazivana Mucijeva polja.[32]

Dakle, tako nagrađena hrabrost probudila je i kod nekih žena želju za počastima. Devojka Klelija, jedan od talaca, videvši da se tabor Etruraca nalazi nedaleko od obale Tibra, zavarala je stražu i predvodeći grupu devojaka, pod kišom neprijateljskih strela preplivala Tibar i sve taoce vratila rođacima u Rim. Kada je to javljeno Porsini, najpre je planuo gnevom i uputio poslanstvo u Rim koje je zatražilo taoca Kleliju, ne brinući za ostale. Zatim njegov bes pređe u divljenje i reče da je njen podvig veći od onog koji su izvršili Kokle i Mucije. Izjavio je da je odbijanje da se daju taoci jednako kršenju mira, ali da će je, ako mu bude izručena, vratiti netaknutu njenima. Reč je održana s obe strane: Rimljani su vratili zalog mira po ugovoru, a kod Etruraca ne samo da je sačuvana vrlina nego je bila i slavljena. Kralj reče slavnoj devojci da će je darivati izvesnim brojem talaca i neka

[31] Priča o Gaju Muciju Scevoli sačuvana je i u jednom fragmentu iz dela Kasija Hemine, istoričara iz sredine II veka pre n. e. Nadimak *Scaevola* znači levoruki. Kasniji Scevole u Rimu bili su plebejski rod.

[32] Misli se da su Mucijeva polja u vezi sa poznatim toponinom Mucijeve are (žrtvenici) na granici između Rima i Veja; to bi značilo da su Muciji imali tu svoje posede.

sama izabere one koje želi. Kada su svi izvedeni, kažu da je izabrala one koji su bili još deca, što je dolikovalo njenoj čednosti, a i odgovaralo opštem mišljenju talaca da taj uzrast treba najpre osloboditi od neprijatelja jer je najviše izložen nasilju. Pošto je tako mir ponovo uspostavljen, Rimljani su ovu novu ženinu hrabrost obdarili novom vrstom počasti: konjičkom statuom. Na vrhu Svetog puta postavljena je statua devojke na konju.[33]

14. Od ovog mirnog odlaska etrurskog kralja odudara običaj nasleđen od starine i zajedno sa ostalim sačuvan do danas: to je „prodaja dobara kralja Porsine". Ovaj običaj je mogao nastati i u toku rata, pa se zadržao i u doba mira, a možda je reč i o blažem postupku nego što kaže naziv o prodaji neprijateljevih dobara. Najbliže istini bila bi tradicija prema kojoj je Porsina, napuštajući Janikul, svoj tabor, obilato snabdevan sa obližnjih plodnih polja Etrurije, dao na poklon Rimu, tada osiromašenom gradu usled duge opsade. Da ne bi bio opljačkan kao neprijateljski ako se narod umeša, tabor je bio prodan i nazvan „Porsinino dobro". Naziv je više priznanje za uslugu koja je učinjena, nego za javnu prodaju kraljevih dobara, koja nisu ni bila u vlasti rimskog naroda.[34]

Pošto je prekinuo rat protiv Rima, Porsina je uputio sina Arunsa sa delom trupa da napadne Ariciju kako ne bi izgledalo da je uzalud izveo vojsku u ovu zemlju. U početku je ovaj neočekivani napad prepao građane Aricije, a potom su dobivši pomoć od latinskih naroda i od Kume, uvećali toliko svoje vojne snage da su se odvažili da se s neprijateljem ogledaju u boju. Na početku borbe napad Etruraca bio je tako silovit da su razbili one iz Aricije. Međutim, koristeći vešitnu protiv snage, kohorte iz Kume su malo odstupile i, okrenuvši oružje, neprijatelja, koji je prolazio u neredu, napale su s leđa. I tako su Etrurci, koji su bili gotovo pobednici, bili uništeni. Izgubivši vođu, a pošto nije bilo drugog pribežišta, samo mali broj izbegao je u Rim, zlosrećan, sa izgledom ljudi koji mole za milost. Bili su prijateljski primljeni i smešteni

[33] Konjička statua na vrhu Svetog puta (*Via Sacra*) u Rimu mogla je, kako se veruje, predstavljati božanstvo; njeno poreklo je neizvesno. Izgorela je u I veku pre n. e. i zatim ponovo podignuta.

[34] „Prodaja dobara kralja Porsine" u stvari je formula koja je i kasnije izgovarana pri prodaji ratnog plena: glasnik bi najavljivao aukciju kao „ono što pripada Porsini". Priča koja Porsinu od neprijatejla pretvara u prijatelja mora biti da je kasnije izmišljena.

kod patricija. Kad su ovde zalečili rane, neki su se vratili kućama kao glasnici gostoprimstva i dobročinstva, a mnoge su u Rimu zadržali gostoprimstvo i srdačnost grada. Za stanovanje im je bilo određeno mesto koje je po njima dobilo ime Etrursko selo.[35]

15. Konzuli su potom bili Spurije Larcije i Tit Herminije, a za njima Publije Lukrecije i Publije Valerije Publikola. Te godine su najzad stigli Porsinini poslanici i zatražili povratak Tarkvinija. Pošto im je odgovoreno da će Senat uputiti poslanike kralju, odmah su poslani neki od najcenjenijih senatora. Izabrani senatori su mu upućeni ranije nego što je bio dat odgovor poslanicima u Rimu, ali ne stoga što je hitno trebalo odneti odgovor da kraljeve ne primaju, nego da bi se zauvek učinio kraj ovoj stvari koja je pretila da poremeti ono što je obostranim dobročinstvima do tada postignuto. Kako oni zahtevaju ono što bi bilo protiv slobode rimskog naroda, a da ne bi radili na svoju propast, Rimljani ovo odbijaju onome kome inače ne žele ništa odbiti. Rimski narod ne živi pod vlašću kraljeva, nego je slobodan. Pre bi otvorili kapije neprijatelju no kraljevima; jednodušan je zavet da bi kraj slobode bio u isti mah i kraj grada Rima. Stoga ih mole da, ukoliko žele dobro Rimu, neka dozvole da grad ostane slobodan. Pobeđen ovom smernošću, kralj reče: „Pošto ste tako ubeđeni i sigurni, neću ni ja nastojati na ovim neprekidnim i uzaludnim zahtevima, niti ću zavaravati Tarkvinije u nadi na pomoć koja nije u mojoj vlasti. Neka potraže drugo utočište u svom progonstvu, bilo da su im namere miroljubive ili ratne, da ne bi narušavali naš međusobni mir." Ovim rečima je dodao i prijateljska dela: taoce koji su ostali kod njega vratio je, kao i teritoriju Veja koju je dobio po ugovoru na Janikulu. Lišen svake nade na povratak, Tarkvinije nađe utočište u progonstvu kod svog tasta Mamilija Oktavija u Tuskulu. I tako je bio obezbeđen mir između Rimljana i Porsine.

16. Konzuli su potom bili Marko Valerije i Publije Postumije. Te godine je uspešno vođena borba protiv Sabinjana; konzulima je dodeljen trijumf. Zatim su Sabinjani spremali rat sa još većom vojskom. Zbog toga, ali i da ne bi iz Tuskula došlo neprijateljstvo, koje istina nije bilo otvoreno, ali se moglo naslutiti,

[35] *Vicus Etruscus* je u stvari ulica koja je vodila od Foruma na Veliki cirkus, između Palatina i Kapitola.

za konzule su izabrani Publije Valerije, četvrti put, i Tit Lukrecije, drugi put. Razdor koji je nastao kod Sabinjana između pristalica rata i zagovornika mira doveo je deo njihovih snaga u Rim. Naime, Acije Klauzije, koji je kasnije u Rimu uzeo ime Apije Klaudije, pristalica mira, pritisnut onima koji su želeli rat i nedorastao ovoj stranci ostavio je Inregil[36] i, praćen velikim brojem klijenata, prebegao je u Rim. Njemu je dato rimsko građansko pravo i dodeljena zemlja preko reke Anijena. Po njemu je nazvana stara triba Klaudija,[37] kojoj su potom dodani novi članovi poreklom iz ove zemlje. Apije je izabran za senatora i uskoro je postao jedan od najviđenijih. Konzuli su izveli vojsku i upali na teritoriju Sabinjana koju su tako opustošili i potom njihove snage tako porazili da se dugo nije trebalo bojati pobune na ovoj strani. U trijumfu su se vratili u Rim.

Publije Valerije, po opštem priznanju najsposobniji u ratu i miru, umro je sledeće godine kad su konzuli bili Agripa Menenije i Publije Postumije. Čovek ogromne slave, ali tako neznatne porodične imovine da nije bilo sredstava za njegov pogreb. Sahranjen je o državnom trošku, a matrone su ga oplakivale kao Bruta. Iste godine su dve latinske kolonije, Pomecija i Kora,[38] prešle na stranu Aurunka.[39] Sa Auruncima je započet rat. Posle poraza velike vojske koja se suprotstavila konzulima, a oni su prešli granicu sa velikim ogorčenjem, rat sa Auruncima je skoncentrisan oko Pomecije. Nije bilo mnogo milosti ni u toku borbe ni posle nje; bilo je više ubijenih no zarobljenih, a zarobljeni su svuda ubijani. Nisu se uzdržali od ratnog besa ni prema taocima, kojih su uzeli tri stotine. I te godine se u Rimu trijumfovalo.

---

[36] *Inregillum* bi prema nekim tumačenjima bio isto što i *Regillum*, grad u blizini sabinjanskog Kuresa. Drugi pisci takođe dovode u vezu poreklo gensa Klaudija u Rimu sa gradom Regilom.

[37] To bi bila teritorijalna triba, jedna od kasnijih 35, koliko ih je bilo u Rimu. Epitet „stara" (*vetus*) kod Livija može značiti da su joj tom prilikom samo dodani novi stanovnici.

[38] Kora je bila grad na severozapadnom obronku Lepinskih planina (*Montes Lepini*); po legendi je osnovao Koras ili Dardanos 498. pre n. e.

[39] Aurunci su italski narod čije su ostatke pobedili Rimljani između reka Liris i Volturna. Nekada su živeli sve do juga Italije, gde im je prema Katonovom svedočanstvu pripadao i Region pre dolaska Grka.

17. Konzuli za sledeću godinu, Opiter Verginije i Spurije Kasije, napali su na Pomeciju najpre s vojskom, a zatim „zaštitnim krovovima“[40] i drugim opsadnim spravama. Na ovo su Aurunci istrčali, podstaknuti više neutoljivom mržnjom negoli nadom ili povoljnom prilikom, naoružani pre ognjem no mačem, sejući svuda smrt i paleći. Pošto su zapalili „zaštitne krovove“, ranili su i ubili mnoge napadače, a zamalo su usmrtili i jednog konzula – stari pisci ne kažu koga od dvojice – oborenog s konja teškim pogotkom. Kako je stvar loše vođena, Rimljani su se vratili tamo odakle su i došli. Među mnogim ranjenicima nošen je i konzul, uz neizvesnu nadu da li će preživeti. Posle kraćeg vremena, koliko je bilo dovoljno za lečenje rana i popunjavanje gubitaka, on je sa još većim žarom i znatno brojnijim snagama izvršio novi napad na Pomeciju. Kada su sa popravljenim „zaštitnim krovovima“ i ostalim opsadnim spravama uspeli da se popnu na bedeme, Pomecija se predala. Ali Aurunci nisu prošli bolje što je grad predan nego da je bio osvojen: prvaci su poubijani sekirama, građani kolonije su prodani kao roblje, utvrđenje je porušeno, a zemlja takođe prodata. Više zbog ove surove odmazde nego zbog značaja samog rata, konzuli su dobili trijumf.

18. Sledeća godina imala je konzule Postumija Kominija i Tita Largija. Kada su sabinjanski mladići iz obesti ugrabili kurtizane za vreme svečanosti, strčao se narod i nastala je svađa, pa je izgledalo da će zbog neznatnog povoda uslediti veliki nered. Uz to je nastao i strah od latinskog rata, izazvan okolnošću da se znalo kako se trideset latinskih zajednica zaverilo protiv Rima na podstrek Oktavija Mamilija. U državi koja je bila uznemirena, u očekivanju takvih događaja, prvi put je pomenuto imenovanje diktatora.[41] No malo je verodostojnijih podataka o tome; koje godine i pod kojim konzulima (optuživali su ih da iz redova pristalica Takvinija, to se sačuvalo u izvorima) ne zna se pouzdano, kao ni to ko je prvi diktator. Kod najstarijih pisaca našao sam da je za prvog diktatora bio postavljen Tit Largije, a Spurije Kasije za njegovog komandanta konjice. Da se na ovaj položaj izaberu

[40] *Vinea*, reč koja znači i vinograd; u ovom slučaju posredi su zaštitni krovovi koji su štitili napadača od neprijateljskih strela.

[41] Diktator je u Rimu biran jedino u trenucima velike opasnosti; biran je na šest meseci, sa neograničenim ovlašćenjima u vojsci i upravi.

bivši konzuli, propisivao je zakon koji je donet u vezi sa izborom diktatora. Utoliko više imam razloga da verujem kako je to pre bio Largije kao bivši konzul, nego što bih verovao da je Manije Valerije, sin Marka i unuk Valerija, koji još nije bio konzul, pridodan konzulima kao upravljač i komandant. Jer ako su toliko želeli da iz ove porodice izaberu diktatora, pre bi izabrali njegovog oca Marka Valerija, čoveka velikih zasluga i bivšeg konzula.

Kada je u Rimu bio imenovan diktator, sekire[42] koje su nošene ispred njega izazvale su kod plebejaca veliki strah, tako da su bili veoma spremni da mu se pokoravaju. Nije bilo moguće kao kod konzula, jer obojica su imala istu vlast, da se traži pomoć onog drugog, niti je postojalo pravo apela na narod, niti je bilo kakvog drugog izlaza sem punog pokoravanja. Činjenica da je u Rimu izabran diktator izazvala je strah i kod Sabinjana, utoliko pre što su verovali da je to učinjeno zbog njih, pa stoga uputiše poslanike da pregovaraju o miru. Ovi su molili diktatora i Senat da oproste mladim ljudima. Odgovoreno im je da se mladićima može oprostiti, ali ne i starijim ljudima koji idu iz jednog rata u drugi. Ipak su održani razgovori o miru i on bi bio zaključen da su Sabinjani pristali da priznaju ratnu odštetu Rimu, kao što je bilo traženo. Rat je bio objavljen ali je primirje prećutno sačuvano godinu dana.

19. Konzul Servije Sulpicije i Manije Tulije: ništa vredno pomena nije urađeno. Posle njih behu konzuli Tit Ebutije i Gaj Vetusije. Pod ovim konzulima opsednute su Fidene i zauzeta Krustumerija. Preneste[43] se odmetnu od Latina i pređe Rimljanima, te se rat sa Latinima, koji je tinjao već nekoliko godina, nije mogao odložiti. Aul Postumije kao diktator i Tit Ebutije kao komandant konjice, krenuvši sa velikim pešadijskim i konjičkim snagama, susretoše neprijatelja na Regilskom jezeru,[44] na tuskulskoj teritoriji. Kad se pročulo da su Tarkviniji u vojsci

[42] Sekire su uzete iz snopova pruća koje su nosili liktori.

[43] Preneste, latinski grad na oko 23 milje jugoistočno od Rima, na obroncima Apenina; prema legendi, osnovao ga je Cekulus Prenestin (*Caeculus Praenestes*), sin Latina ili unuk Odiseja, a prema nekim verzijama priče, Odisejev sin Telegon.

[44] Položaj Regilskog jezera nije poznat; moguće je da se nalazilo na Albanskim planinama, u blizini današnjeg mesta Fraskati. Veza sa sabinjanskim gradom Regilom ne smatra se mogućnom.

Latina, Rimljani nisu mogli da se uzdrže i smesta napadoše. Stoga i borba beše ogorčenija i surovija od drugih. Vojskovođe nisu bile tu samo zato da bi stvar vodile svojim zapovestima, nego su se i lično umešali u borbu i, boreći se, bili su ranjeni gotovo svi komandanti i na jednoj i drugoj strani, sem diktatora. Na Postumija, koji je bio u prvom bojnom redu i hrabrio i usmeravao svoje vojnike, ustremio je svog konja Tarkvinije Oholi, premda je već bio onemoćao od godina. Udarenog s boka, spasili su ga njegovi ljudi koji su brzo dotrčali. Na drugom krilu je Ebutije, komandant konjice, napao na Oktavija Mamilija. No njegov napad ne promače tuskulskom vođi i on okrenu svog konja prema njemu. I takva je bila udarna snaga neprijatelja koji su dolazili jedan drugom u susret da je Ebutiju odsečena ruka, a Mamiliju su probodena prsa: ovoga prihvatiše Latini iz drugog bojnog reda, a Ebutije napusti borbu pošto ranjenom rukom nije mogao držati koplje. Latinski vođa, koga rana nije zaplašila, podstrekivao je borbu, a kad je video da su njegovi razbijeni, pozvao je kohortu rimskih emigranata koju je predvodio Tarkvinijev sin. I pošto se on borio veoma ogorčeno zbog oduzetog imanja i izgubljene otadžbine, za kratko vreme je uspeo da oživi boj.

20. Rimljani su već počeli da se povlače na ovom delu, kada Publikolin brat Marko Valerije, opazivši mladog Tarkvinija u prvom bojnom redu neprijatelja, goreći porodičnim slavoljubljem da pošto se porodica proslavila isterivanjem kraljeva, njegova slava bude ubistvo kralja, obode konja mamuzama i ustremi se na Tarkvinija sa uperenim kopljem. Tarkvinije izmače u redove svojih vojnika pred ogorčenim neprijateljem, a Valerija, koji je neoprezno upao u neprijateljski bojni red, neko sa strane napade i pogodi. Kako ranjeni jahač nije mogao zaustaviti konja, umirući Rimljanin pade na zemlju pod oružjem koje ga pokri. Videvši da takav čovek pade i da emigrantska kohorta nezadrživo napada dok se njegovi povlače razbijeni, diktator Posumije naredi kohorti, koja se oko njega nalazila kao zaštita, da svakog Rimljanina koji bude bežao smatra za neprijatelja. Našavši se tako između dve opasnosti, Rimljani su odustali od bekstva i okrenuli se na neprijatelja. Tako je ponovo uspostavljen bojni red. I tada diktatorova kohorta uđe u borbu. Sveži snagom i duhom, ratnici napadoše umorne emigrante i razbiše ih. Potom nasta drugi dvoboj između vođa. Kad je latinski imperator video da je diktator gotovo

potisnuo kohortu emigranata, on uze iz rezervi nekoliko manipula i ubaci se sa njima u prvi bojni red. Ugledavši ove kako dolaze u bojnom poretku i prepoznavši među njima Mamilija, koji se isticao po oružju i odeći, legat Tit Herminije započe boj sa vođom neprijatelja, sa žestinom koja je bila veća od one komandanta konjice malo pre toga, pa je tako jednim udarcem pogodio Mamilija u prsa i na mestu ga ubio. Ali dok je skidao oružje sa neprijatelja, bio je i sam pogođen kopljem. Kao pobednika ga preneše u vojni logor, gde pri prvom vidanju rane izdahnu. Tada diktator odjuri konjanicima i pozva ih da sjašu s konja i nastave borbu pošto je pešadija već umorna. Pokoriše se zapovesti: skočivši s konja, odjuriše napred i postaviše štitove ispred boraca u prvim redovima. Time se podiže duh pešadijskih odreda čim videše da povlašćeni borci, na isti način kao i oni, preuzimaju na sebe deo opasnosti u boju. Tako je najzad zadan udarac Latinima, pa je njihov slomljeni vojni poredak popustio. Konjanici su potom ponovo uzjahali konje da bi mogli goniti neprijatelja; sledila ih je i pešadija. Na to se diktator, ne zapostavljajući ništa od ljudskih ili božanskih stvari što bi moglo pomoći, zavetova da će podići hram Kastoru.[45] Kažu da je obećao i nagradu vojnicima koji kao prvi i kao drugi uđu u neprijateljski tabor. I toliko je povećao žestinu rimskog napada da su u istom trenu razbili neprijatelja i ušli u njegov tabor. Tako se borilo na Regilskom jezeru. Diktator i komandant konjice trijumfalno su se vratili u Rim.

21. U sledeće tri godine nije bilo ni sigurnog mira ni otvorenog rata. Konzuli su bili Kvint Lelije i Tit Larcije, zatim Aul Sempronije i Marko Minucije, pod kojima je posvećen Saturnov hram, a Saturnalije proglašene za praznični dan.[46] Posle toga su za konzula izabrani Aul Postumije i Tit Verginije. Neki istoričari kažu da se borba kod Regilskog jezera odigrala tek te godine. Aul Postumije je abdicirao jer nije imao poverenja u kolegu; potom je naimenovan za diktatora. Kako su magistrati različito navedeni kod raznih pisaca, to u pogledu datovanja vlada takva

[45] Kastor, jedan od Dioskura, Poluksov brat blizanac, bio je zaštitnik konjice, to verovanje je preuzeto od grčkih kolonija na jugu Italije.

[46] Saturn, bog sejanja i zemljoradnje u Rimu, bio je otac Jupitera, a kada mu je on oduzeo vlast pobegao je u Italiju. Praznici *Saturnalia*, koji su mu posvećeni, praznovani su 17–19. decembra, uz razuzdanost, kao današnji karnevali; robovi i gospodari su 19. decembra menjali svoje uloge i odeću.

zbrka da se ne može utvrditi ni redosled događaja ni konzula kod tolike starosti ne samo događaja nego i pisaca.

Za konzule su potom izabrani Apije Klaudije i Publije Servilije. Ta godina je značajna po smrti Tarkvinija: umro je u Kumama, sklonivši se od tiranina Aristodema[47] posle sloma latinskih snaga. Ova vest obradova patricije, a isto tako i plebejce. Međutim, ova radost je kod patricija bila suviše razuzdana, a za plebs, čijim se zahtevima dotad ugađalo, započeše nepravde koje su im činili prvaci. Iste godine je kolonija Signija, koju je osnovao Tarkvinije, pojačana slanjem novih kolonista. U Rimu je osnovana 21 triba;[48] na majske ide posvećen je hram Merkuru.

22. Sa plemenom Volska za vreme latinskog rata nije vladao ni rat ni mir. Volsci su pripremali pomoćne trupe koje bi poslali Latinima da rimski diktator nije požurio, a on je to učinio da ne bi istovremeno vodio rat i protiv Latina i protiv Volska. Naljućeni time, rimski konzuli povedoše legije na teritoriju Volska. Ne plašeći se kazne za ono što su samo nameravali, Volsci se ipak prepadoše ovog neočekivanog obrta. Ne pomišljajući da pruže otpor, dadoše 300 talaca, decu prvaka u Kori i Pomeciji. I tako su legije vraćene bez borbe. No uskoro zatim, kad su se povratili od straha, Volsci povratiše i staru ćud: ponovo su potajno pripremali rat, primivši Hernike u vojni savez. Da bi podstakli Latine na rat, uputiše svoje poslanike na sve strane. Međutim, zbog poraza koji su nedavno pretrpeli na Regilskom jezeru, ogorčeno mrzeći svakog ko bi im savetovao da ratuju, Latini se nisu uzdržali od nasilja ni prema samim poslanicima: njih su odveli u Rim i predali ih konzulima. Istovremeno su javili da Volsci i Hernici pripremaju rat Rimljanima. Kada je o tome podnet izveštaj u Senatu, to je izazvalo toliku zahvalnost patricija da su Latinima odmah vratili 6.000 talaca, a na nove konzule je prenet zadatak da sklope savez koji su dotad uvek odbijali. I tako su Latinima priredili veliku radost, a oni koji su bili za mir postali su veoma slavni. Kao dar Jupiteru poslaše

[47] Tiranin Aristodem, s nadimkom Malakos, spasao je 524. pre n. e. Kume od Etruraca i drugih naroda, a 505. pre n. e. ponovo od Etruraca pod Porsininim sinom Arunsom. Uz pomoć vojske i naroda, Aristodem je postao tiranin, ali je aristokratija 490. pre n. e. povratila vlast i ubila ga zajedno s porodicom.

[48] U pitanju su četiri gradske tribe, 16 seoskih i nova triba Krustumina.

zlatan venac na Kapitol. Sa poslanicima koji su doneli venac stiže i mnoštvo onih koji su kao taoci bili vraćeni kućama. Odoše u domove onih kod kojih su služili kao taoci i zahvališe na tome što su držani kao slobodni ljudi i imali utočište u svojoj nesreći. Sklopiše i uzajamno zavet gostoprimstva. Nikada ranije privatne i javne veze između Latina i rimske države nisu bile tešnje.

23. Međutim, rat s Volscima je i dalje pretio, a i sama država je bila razdirana neslogom između patricija i plebejaca, najviše zbog odvođenja u ropstvo za dugove. Jadikovali su da se van Rima bore za slobodu i vlast, dok ih u zemlji tlače sugrađani, da je sloboda plebejaca sigurnija u ratu nego u miru, sigurnija među neprijateljima no među sugrađanima. Ovo nezadovoljstvo, koje je tinjalo samo od sebe, rasplamsalo se zbog izuzetne nevolje jednog čoveka. Stariji čovek, sa svim znacima svoje patnje, baci se na Forum. Odeća mu je bila pokrivena blatom, a još jadnije je izgledalo, njegovo telo, mršavo i koščato. Uz to su duga brada i kosa davali divlji izgled njegovu licu. Ipak se mogao prepoznati i pored tolikog nagrđivanja. Govorilo se, žaleći ga, da je komandovao jednim centurijom, a pominjana su mu i vojna odlikovanja. I sam je, kao dokaze svog isticanja u borbama na mnogim mestima, pokazivao ožiljke na grudima. Kada se gomila skupila kao da je skupština, onima koji su ga zapitkivali kako je došao u to stanje, odakle ta unakaženost, odgovorio je da se borio u sabinjanskom ratu, pa kako su polja usled ratnog pustošenja ostala bez žetve, uz to bila zapaljena, a stada odvedena, te kako je porez zahtevan od njega u nepovoljno, ali strogo određeno vreme, on se zadužio; kako se dug povećavao kamatama, najpre se odrekao imanja nasleđenog od oca i dede, zatim i druge imovine, ali dug, kao bolest koja napreduje, najzad dođe i do tela: poverioci su ga odveli ne u ropstvo, nego u radionicu za pritvorenike da bi tu bio zlostavljan.[49] Na to pokaza svoja leđa unakažena svežim tragovima šibanja. Kada je narod to video i čuo, podigao je veliku buku. Nered nije zahvatio samo Forum nego se proširio i po celom gradu. Dužnici koji su izgubili slobodu istrčavali su, vezani ili slobodni, sa svih strana

[49] Reč je u stvari o privremenom porobljavanju za dugove; dužnik je morao da odradi ono što je dužan poveriocu, i nazivao se *nexum* ili *vinctus* (vezan).

na ulice, preklinjući Kvirite da ih zaštite. Nije bilo mesta gde se nisu pridružili i dobrovoljni pratioci ove pobune. Sa svih strana mnoge kolone su se uz viku slivale na Forum. Velika opasnost je nastala za one senatore koji su se zatekli na Forumu i upali u ovu gomilu. I ne bi se mase umirile da nisu konzuli Publije Servilije i Apije Klaudije posredovali za stišavanje pobune. A masa je, okrećući se njima, pokazivala svoje lance i druge strahote. „Ovo su naše nagrade", uzvikivali su i navodili mesta kod kojih su se borili kao vojnici. Tražili su, više preteći nego moleći, da se sazove Senat. Zaposeli su Kuriju kao da su budući gospodari i upravljači državnog saveta. Konzuli sakupiše nekolicinu senatora, one koje su slučajno sreli. Ostale je strah zadržavao dalje ne samo od Kurije nego i od Foruma, pa Senat nije mogao da održi sednicu zbog nedovoljnog broja. Masa je smatrala da je prevarena i izigrana i da su senatori odsutni ne zbog straha ili slučajno nego zato da bi onemogućili rešavanje stvari, da i sami konzuli oklevaju i da beda naroda služi, bez sumnje, za podsmeh. Gotovo da je došlo dotle da ni autoritet konzula nije mogao obuzdati gnev ljudi. Ne znajući da li je bolje da ostanu ili da odu, oni su se ipak pojavili u Senatu. Kad se najzad sakupio dovoljan broj senatora, opet nije bilo saglasnosti ne samo među njima nego ni među konzulima. Apije, čovek naprasite naravi, smatrao je da stvar treba srediti služeći se konzulskim ovlašćenjima: pošto se jedan ili dva zatvore, ostali će se smiriti. Servilije, više sklon blažim rešenjima, smatrao je da uznemirene duhove treba pre saviti nego slomiti, što je i sigurnije i lakše.

24. Usred svega toga stiže još i veća nevolja: latinski konjanici dojuriše sa uznemirujućom vešću da Volsci sa spremnom vojskom kreću da napadnu grad. Na tu vest – u tolikoj meri je unutrašnji sukob od jedne države činio dve – drugačije su se držali patriciji, drugačije plebejci. Plebejci su klicali od radosti, govoreći da su se sami bogovi pojavili kao osvetnici za oholost particija. Jedni druge su pozivali da ne unose svoja imena u regrutne spiskove; radije neka propadnu svi nego oni sami. Neka patriciji ratuju, neka se late oružja i izlože opasnostima rata oni koji od toga imaju najviše koristi. A Kurija,[50] ojađena i uznemirena

[50] Misli se na Senat, gde je naziv zgrade u kojoj je Senat zasedao upotrebljen u značenju samog tela.

dvostrukim strahom, i od građana i od neprijatelja, molila je konzula Servilija, koji je više bio naklonjen plebsu, da spase državu poljuljanu tolikim strahovima. Tada konzul raspusti Senat i izađe pred narod. Ovde pokaza da se patriciji brinu za interese plebejaca, ali odlučivanje o ovom, premda najvećem no ipak samo jednom delu države, prekinula je briga za celu državu. Kad je neprijatelj pred vratima, ne može se ni o čemu raspravljati pre negoli o ratu. I da ima nekog rešenja, ne bi bilo časno od plebejaca da odbiju da se late oružja za otadžbinu ako najpre ne prime nagradu, niti bi bilo dovoljno dostojanstveno od patricija da iz straha rešavaju pitanje svojih sugrađana radije sada pod pritiskom nego što bi to kasnije učinili svojom voljom. Ono što je rekao na skupštini potvrdio je time što je izdao zakon „da niko ne drži rimskog građanina vezanog ili zatvorenog da ne bi mogao u svoje ime govoriti pred konzulom i da niko ne uzima ili prodaje zemlju vojnika dok je on u ratu, niti da zadržava njihovu decu ili unuke".[51] Kad je ovaj zakon izrečen, svi prisutni dužnici su se odmah upisali među regrute, a u celom gradu su iz privatnih domova istrčavali oni koje poverioci nisu više imali prava da zadrže i sjurili su se na Forum da i oni polože vojničku zakletvu. Bio ih je veliki broj, a u ratu protiv Volska su se najviše isticali hrabrošću. Konzul je poveo vojsku protiv neprijatelja i postavio je vojni logor na malom rastojanju od njih.

25. Računajući na rimsku neslogu, Volsci su sledeće noći napali logor, nadajući se da bi u toku noći moglo biti prelazaka na njihovu stranu ili izdaje. Opazi ih straža, uznemiri se vojska, na dati znak zgrabiše oružje. I tako propade ovaj pokušaj Volska. Ostatak noći provedoše mirno obe strane. Sledećeg dana su Volsci, nasuvši jarak, krenuli na naš bedem. Sa svih strana su već rušili utvrđenje; premda su svi, a dužnici pre svih, uzvikivali da dade znak za uzbunu, konzul je ipak malo oklevao da bi iskušao srčanost vojnika; i pošto mu se ratničko oduševljenje učinilo dovoljno snažnim, davši znak za napad, povede vojnike željne borbe. Neprijatelj je razbijen odmah pri prvom napadu. One koji su bežali sustizala je pešadija koliko je mogla i s leđa ih ubijala; tako preplašene, konjica je sledila sve do njihovog tabora.

[51] Prema rimskom pravu, i na njih se prenosila obaveza da plaćaju dugove roditelja.

Pošto su ga opkolili legionari, uskoro je tabor bio zauzet i opustošen, dok je strah isterao Volske iz njega. Sledećeg dana legije su povedene na Suesu Pomeciju, u koju se sklonio neprijatelj. Za nekoliko dana je i ovo utvrđenje bilo zauzeto i opljačkano. Odatle je vojska, koja se malo oporavila, bila vraćena; ovenčanu slavom, konzul je svoju pobedničku vojsku vratio u Rim. Na putu ga stigoše poslanici Ecetrana[52] i Volska, strahujući za sebe posle zauzimanja Pomecije. Njima je po senatorskoj odluci garantovan mir, ali im je oduzeta zemlja.

26. Uskoro zatim i Sabinjani zadadoše strah Rimljanima. To behu pre uznemiravanja nego rat. Noću je javljeno u Rim da je sabinjanska vojska stigla na reku Anijen u nameri da pljačka, da pustoši na sve strane i spaljuje poljska dobra. Tamo je odmah upućen sa svim konjičkim odredbima Aul Postumije, koji je za vreme latinskog rata bio diktator, a sledio ga je konzul Servilije sa izabranim odredom pešadije. Veći deo neprijatelja koji je bio rasut po poljima savlada konjica, a sabinjanska legija nije mogla da se odupre pešadijskoj koloni koja je zatim stigla. Umorni od puta i noćnih pljački, na poljskim dobrima zasićeni vinom i hranom, Sabinjani su jedva našli snage za bekstvo.

Iste noći je stigla vest i o napadu i o završetku rata sa Sabinjanima; kako se upravo rađala nada u nastanak mira, sledećeg dana stigli su poslanici Aurunka u Senat i izjavili da će objaviti rat ukoliko Rimljani ne napuste teritoriju Volska. Istovremeno sa poslanicima krenula je iz zemlje i vojska Aurunka. Glas da je viđena nedaleko od Aricije izazva takvo uzbuđenje u Rimu, da se ta stvar nije mogla ni izneti kako treba pred Senat, niti su senatori mogli da daju miran odgovor naoružanom protivniku i sami se oružajući. Krenuli su smesta prema Ariciji u bojnom poretku i nedaleko od grada sukobili se sa Auruncima: u jednoj borbi rešen je rat.

27. Posle poraza Aurunka i posle tolikih pobeda za samo nekoliko dana očekivalo se da se ispuni ono što je konzul obećao i Senat zajemčio. Međutim, zbog neobične oholosti i zato da bi se zadata reč njegovog kolege pokazala kao lažna, konzul Apije izdade najoštriji mogući zakona o dužnicima. Na to su one koji su bili zaduženi ranije predali poveriocima, a druge su

[52] Ecetra je bila grad Volska na severnom obronku Lepinskih planina.

zatvarali. Kako se to dogodilo i nekim vojnicima, oni se obratiše njegovom kolegi u vlasti. Okupili su se oko Servilija i podsećali ga na dato obećanje, iznosili mu svoje ratne zasluge i pokazivali zadobijene rane. Zahtevali su da to ili iznese pred Senat, ili da ih u svojstvu konzula zaštiti kao građane, onako kako je zapovednik učinio sa vojnicima. Ovo je konzula dirnulo, ali ga je situacija prinudila da okleva jer su drugu stranu zastupali ne samo konzul nego i nobili. I pošto se tako držao neutralno, nije ga mimoišla mržnja naroda, niti je izazvao zahvalnost Senata. Senatori su smatrali da je konzul popustljiv i demagog, narod je smatrao da je lažljivac. Ukratko, pokazalo se da je bio omrznut isto tako kao i Apije. Sukob među konzulima nastade i oko toga ko će posvetiti Merkurov hram.[53] Senat je odluku preneo na narod i odredio da onaj od dvojice koji posveti hram po odluci naroda treba da odlučuje i o podeli žita, da osnuje udruženje trgovaca[54] i vrši svečani obred umesto sveštenika. Narod dade pravo posvete hrama Marku Letoriju, centurionu najvišeg ranga, što se lako moglo protumačiti da je učinjeno ne zato da se on istakne time što mu se daje više počasti od one koju dozvoljava njegov rang, nego da bi se omalovažili konzuli. Ovo je razbesnelo bar jednog od njih i senatore. Ali sada je samopouzdanje plebejaca poraslo i oni su pošli drugačijim putem od ranijeg. Ne očekujući više pomoći od konzula i Senata, dotrčali su sa svih strana kad su prvi put videli da odvode jednog dužnika. Od silne buke i graje nije se mogla čuti odluka konzula, niti se ko pokoravao onome što je odlučeno. Nasilno se postupalo i sada su se sav strah i strepnja za slobodu preneli od dužnika na poverioce, jer su mase naočigled konzula napale pojedince. Uz to je došlo i strahovanje od sabinjanskog rata. Po donošenju odluke o regrutovanju, niko se nije upisao u vojnike. To je izazvalo gnev Apija, koji je optuživao svog slavoljubivog kolegu da je demagoškim ćutanjem prodao državu i, pošto nije predložio zakon o dužnicima, da je odbio i da izvrši regrutovanje koje je Senat naredio. Uprkos svemu, država nije bez odbrane niti

[53] Merkur je bio bog trgovine koji je odgovarao grčkom Hermesu.

[54] *Mercatorum collegium*, udruženje trgovaca za uzajamnu pomoć članovima; verovatno da je Merkur bio njihov zaštitnik, a za njegov kult se brinuo kolegijum sveštenika, *Mercuriales*.

je konzularna vlast sasvim oborena: on će sam biti branilac i svog dostojanstva i dostojanstva Senata. Kako je kao i svakog dana okolo stajala gomila, dok je razuzdanost rasla, on naredi da se zatvori jedan koji se isticao kao vođa pobune. Dok su ga liktori odvodili, ovaj zatraži zaštitu od naroda. Konzul ne bi popustio – nije bilo nikakve sumnje kakva je bila odluka naroda – da njegova upornost nije bila pobeđena ne vikom naroda nego razumom i autoritetom prvaka. On sam je imao toliku snagu duha da savlada mržnju.

Otad se zlo povećavalo iz dana u dan i, što je bilo još opasnije, to se događalo na tajnim sastancima i razgovorima. Omrznuti konzuli odoše najzad s vlasti: Servilije lišen zahvalnosti i jednih i drugih, Apije veoma cenjen od Senata.

28. Posle njih stupiše na dužnost konzuli Aul Verginije i Tit Vetusije. Pošto nije znao kako će se konzuli držati, narod je nastavio da se sakuplja noću, delom na Eskvilinu delom na Aventinu, da ne bi na Forumu zbog iznenadnih odluka i kolebanja odlučivao na brzinu i slučajno. Smatrajući ovu stvar opasnom, kao što je i bila, konzuli su je izneli pred Senat, ali se o njoj nije raspravljalo kao što treba. Vest je primljena sa velikom bukom, sa uzvicima sa svih strana, i uz negodovanje senatora: ono što treba da rade na osnovu svojih ovlašćenja, konzuli iznose pred Senat zbog nepopularnosti stvari. Uostalom, ako Rim ima svoje magistrate, nikakve druge skupštine ne treba da postoje u Rimu sem onih zvaničnih. A država je razbijena u hiljade kurija i skupština. Zapravo bi jedan čovek – a to znači biti više od konzula – kao što je Apije Klaudije razbio začas ovakve skupove. Kada ukoreni konzuli upitaše šta im Senat nalaže da učine – obećaše da neće postupiti ni blaže ni mirnije nego što Senat odredi – odgovoreno im je da energično pristupe regrutovanju: dokolica kvari narod. Raspustivši Senat, konzuli se popeše na tribunal. Prozivahu mladiće po imenima: niko se ne odazva. Okupljeno mnoštvo je stajalo okolo kao na skupštini i dovikivalo da se narod ne može više prevariti. Nijednog vojnika neće dobiti ukoliko ne daju javnu garanciju. Svakom najpre treba vratiti slobodu, pa mu onda dati oružje u ruke, da bi se borio za svoju otadžbinu, a ne za svoje gospodare. Konzuli su imali na umu ono što im je Senat naložio da čine, ali od onih koji su između zidova Kurije tako hrabro govorili nije bilo nikoga sada ovde da s njima deli

nepopularnost, a na pomolu je bila teška borba sa plebejcima. Stoga su smatrali da pre nego što preduzmu krajnje mere, treba još jednom da se posavetuju sa Senatom. Na to najmlađi među senatorima kao da dolete do sedišta konzula i zatraži od njih da abdiciraju i da predaju ovlašćenja za koja nemaju dovoljno hrabrosti da ih primenjuju.

29. Pošto je stvar razmotrena sa raznih strana, najzad će konzuli: „Da ne biste posle rekli kako niste bili obavešteni, znajte, oci senatori i dopisani članovi, da predstoji ogromna pobuna. Stoga zahtevamo da oni koji najviše napadaju našu slabost budu prisutni kada budemo vršili regrutovanje. Stvar ćemo voditi na najoštriji način pošto tako zahtevate." Vratiše se potom na tribunal i narediše da se namerno po imenu prozove jedan od onih koji su stajali okolo. Kako je on ostao ćuteći, a ljudi oko njega stvarali grupu da slučajno ne bi bio napadnut, konzuli poslaše liktora k njemu. Kad ovog oteraše, senatori koji su se nalazili oko konzula povikaše: „To je nedolično zlodelo" i dotrčaše na tribunal da pomognu liktoru. Ali posle liktora, kod koga su se ograničili samo na to da ga spreče da izvrši hapšenje, napad se okrete na senatore. Konzulovim posredovanjem bi smirena pobuna, koja ipak prođe bez bacanja kamenja i strela, te sa više buke i vike nego nasilja. Senat je bučno sazvan, a još bučnije se održa sednica. Pitanja su postavljali oni koji su bili razbijeni, a odluka je doneta više vikom i galamom negoli glasanjem. Najzad, pošto se ogorčenje stišalo i pošto su konzuli prigovarali da ni u Senatu nema sigurnosti više nego na Forumu, započelo je razmatranje stvari na regularan način. Bila su tri predloga. Publije Verginije je smatrao da stvar ne treba uopštavati i da treba raspravljati samo o onima koji su na zadatu reč Publija Servilija ratovali protiv Volska, Aurunka i Sabinjana; nasuprot tome, Tit Largije je smatrao kako sada nije vreme da se postavlja pitanje samo onih koji imaju zasluge. Ceo plebs je ogrezao u dugovima, i to se ne može zaustaviti, sem ako se ne pobrinu o svima. Jer ukoliko se jedni izdvoje sa posebnim uslovima, razdor će se više rasplamsati nego stišati. Apije Klaudije, po prirodi surov, sada i podstaknut s jedne strane mržnjom na plebejce, a sa druge pohvalama senatora, reče da razlog za pobunu nije beda nego raspuštenost i da su plebejci pre razuzdani no ogorčeni. Zlo je niklo iz prava apelovanja na narod. Stoga konzul može

da preti, ali ne i da odlučuje dokle god oni koji su skrivili imaju pravo pozivanja na narod. „Treba izabrati diktatora", reče, „na čije odluke ne postoji pravo apela. On će smiriti obest koja se sad svuda rasplamsava. Neka mi onda udari liktora onaj ko zna da je pravo na njegov život samo u rukama onoga čije je dostojanstvo povredio."

30. Mnogima se Apijev predlog učini strašan i surov, kakav je u stvari i bio. Na drugoj strani se činilo da predlozi Verginija i Largija ne daju dobar primer, a naročito su smatrali da Largijev predlog ukida svako poverenje pri davanju zajma. I premda su Verginijev predlog smatrali umerenijim i srednjim rešenjem, duh političkih grupacija i poštovanje privatnih interesa, koji su uvek stajali i stoje na putu državnim interesima, učinili su da Apije pobedi i gotovo je došlo do toga da se on sam imenuje za diktatora. Takav obrt bi još više otuđio narod u ovo opasno vreme, kada su Volsci, Ekvi i Sabinjani istovremeno stajali pod oružjem, pa su konzuli i najstariji senatori nastojali da se ova vlast, sama po sebi ogromna, poveri umerenijem čoveku. Za diktatora izabraše Marka Valerija, sina Volesova.[55] Premda su videli da je izbor diktatora uperen protiv njih, plebejci se ipak nisu bunili pošto je njegov brat bio predlagač da se dade pravo apela, i stoga se nisu bojali da bi od ove porodice moglo doći nešto nepovoljno ili surovo po njih. Edikt koji je zatim doneo, samo je ojačao njihovo poverenje jer je bezmalo potpuno odgovaralo Servilijevom predlogu. Smatrajući da je bolje za njih da imaju poverenje u čoveka i njegov autoritet, pristupili su upisivanju u vojsku. Nikada tolika vojska nije bila regrutovana: deset legija od kojih su po tri date konzulima, a četiri su ostale diktatoru.

Rat se nije mogao dalje odlagati, jer su Ekvi već upali na teritoriju Latina. Latinski poslanici su tražili od Senata ili da pošalje pomoć, ili da njima dozvoli da se naoružaju kako bi sami branili svoje granice. U Rimu su smatrali da je bezbednije da se zaštite nenaoružani Latini nego da im se dozvoli da uzmu oružje u ruke. Poslaše konzula Vetija i to učini kraj pljačkanju. Ekvi su napustili ravnicu i, pouzdavajući se više u povoljan položaj nego u svoje snage, držali se najviših planinskih venaca. Drugi konzul

[55] Livije je ovde pomešao Manija Valerija, sinovca Publikole i Marka, njegovog brata.

je krenuo na Volske, a da ne bi uzalud gubio vreme, opustošio je sva polja kako bi naterao neprijatelja da primakne bliže svoj tabor i da prihvati borbu. Usred polja, između dva tabora, svak postavi svoj bojni red ispred šančeva. Po broju ljudi, Volsci su bili unekoliko nadmoćniji i stoga uđoše u okršaj bez pravog bojnog poretka, potcenjujući neprijatelja. Rimski konzul nije pomerio svoje trupe napred, nego je naredio da ne odgovaraju na bojni poklič neprijatelja i da ostanu mirni sa oborenim kopljima. „Kad neprijatelj dođe nadohvat oružja, tada krenite i celu stvar rešite mačevima." Volsci, koje su trka i povici iscrpli, stigavši do Rimljana koji su izgledali kao da su ukočeni od straha, opaziše da napad dolazi sa suprotne strane i videše mačeve koji su sevali, pa okrenuše da beže kao da su upali u zasedu. No za bekstvo nisu imali snage jer su trčeći ušli u borbu. Nasuprot tome, Rimljani koji su početak okršaja dočekali stojeći mirno bili su puni snage i lako odneli prevagu nad umornim neprijateljem, te na juriš zauzeli njihov tabor. Neprijatelja koji je napustio tabor gonili su sve do Velitra,[56] do koga su istovremeno stigli i pobednici i pobeđeni. Ovde je proliveno krvi u svim načinima pogibije više nego u toku borbe. Samo malom broju koji se predao dato je pomilovanje.

31. Dok se ovo događalo sa Volscima, diktator je razbio Sabinjane, sa kojima je postojalo mnogo duže neprijateljstvo, i isterao ih iz vojnog tabora. Konjicom je napao centar koji su slabo štitila suviše široko postavljena krila. Pošto je izazvan nered napala je pešadija. U toku istog napada bio je i tabor zauzet i neprijatelj pobeđen. Od vremena boja kod Regilskog jezera nije bilo slavnije borbe. Diktator se trijumfalno vratio u Rim i tu je pored uobičajenih počasti dobio i počasno mesto u Cirkusu za sebe i svoje potomke, a na tom mestu je postavljeno i tzv. kurulno sedište.[57]

Posle pobede nad Volscima oduzeta je zemlja gradu Velitre, u koji su potom upućeni kolonisti iz Rima pa je osnovana kolonija. Nakon izvesnog vremena obnovljen je rat sa Ekvima, unekoliko protiv konzulove volje jer se moralo poći na neprijatelja

[56] Velitre, grad Volska na jugoistočnim obroncima Albanskih planina.

[57] *Sella curulis* je sedište visokih magistrata, ukrašeno slonovačom; veruje se da je prvobitno imao pravo na to samo vrhovni sveštenik, a potom i zaslužni pojedinci.

sa nepovoljnijeg položaja. No vojnici su ga optuživali da stvar razvlači kako bi diktator otišao sa vlasti pre nego što se oni vrate u Rim i da će tako obećanja koja su im data ostati neispunjena kao i ona koja im je kozul dao ranije, te ga nateraše da gotovo bez zaštite uputi kolonu prema planini. Ovaj loše započet poduhvat pretvori neprijateljev kukavičluk na dobro: pre nego što su im Rimljani došli nadomak strela, a uplašeni njihovom smelošću, ostaviše svoje utvrđenje koje se nalazilo na dobro zaštićenom mestu i spustiše se u dolinu s druge strane. Ovde dođoše do plena i do pobede bez krvi.

No i pored toga što je rat na tri mesta uspešno vođen, ni patricije ni plebejce nije napuštala briga za domaće nevolje. Poverioci su se pripremali da zahvaljujući koliko pomoći toliko i veštini prevare ne samo plebejce nego i samog diktatora. Jer Valerije je odmah po povratku konzula Vetusija, pre svih drugih stvari tražio u Senatu da se reši položaj pobedničkog plebsa i postavi na dnevni red pitanje ropstva za dug. Kada je predlog odbijen, on reče: „Ne dopadam vam se kao tvorac sloge; uskoro ćete, tako mi bogova, poželeti da rimski plebejci imaju zaštitnika sličnog meni. Što se mene tiče, niti ću dalje zavaravati svoje sugrađane, niti ću dalje uzalud vršiti vlast diktatora. Unutrašnji razdori i spoljni ratovi su učinili da u državi bude neophodna ova magistratura: mir koji je stvoren van granica, ugrožen je u državi; ja ću radije kao privatni građanin nego kao diktator učestvovati u nemirima." Na to izađe iz Kurije i odreče se diktature. Plebejcima je bilo jasno da je ostavio svoju magistraturu ogorčen zbog njih. I tako kao da je ispunio obećanje – jer on nije bio kriv što ga nije održao – bi ispraćen kući s naklonošću i pohvalama.

32. Senatori su strahovali da ponovo ne dođe do tajnih sastanaka i zavera ukoliko raspuste vojsku. I kako se smatralo da su vojnici vezani zakletvom jer su je položili konzulima, mada ih je diktator regrutovao, narediše da se legije izvedu iz grada pod izgovorom da je obnovljen rat sa Ekvima. Time je samo ubrzana pobuna. Kažu da se najpre govorilo da se ubistvom konzula oslobode zakletve, ali pošto su saznali da se religijske obaveze ne mogu osloboditi ubistvom, na savet nekog Sicinija odbili su da se pokoravaju konzulu i povukli se na Sveto brdo. Ono se nalazilo s one strane reke Anijena, na tri milje od grada. Ovo je priča koja se kod pisaca može češće naći od one koju prihvata

Pizon,[58] prema kome je povlačenje izvršeno na Aventin.[59] Ovde su bez vođe, u taboru utvrđenom palisadama i jarkom, ne uzimajući ništa sem onoga što je bilo neophodno za održavanje života, ostali mirno nekoliko dana a da nisu nikoga izazivali, niti je ko njih izazivao. U gradu – strah: strahovali su jedni od drugih, čime je sve bilo zaustavljeno. Pošto su ih njihovi ostavili, plebejci su strahovali od nasilja patricija; plašili su se i patriciji plebejaca koji su ostali u gradu, ni sami ne znajući da li bi više voleli da i ovi odu ili da ostanu. Pitali su se koliko će dugo ostati masa koja se odvojila. Šta će biti ako u međuvremenu izbije neki spoljni rat? Bez ujedinjenja svih građana, stanje se činilo beznadežnim, a dužnost je države da uspostavi red, prelazeći i preko onoga što je pravo i što nije. Senatori su se složili da se kao poslanik plebejcima uputi Menenije Agripa, čovek rečit i drag plebejcima jer je i sam poticao iz njihove sredine. Primljen u tabor plebejaca, kažu da je, služeći se starinskim i nedoteranim govorom, rekao ovo: „U vreme kad ljudsko telo nije kao sada predstavljalo harmoničnu celinu, nego je svaki deo imao svoje mišljenje i svoj glas, svi su bili nezadovoljni time da svojim radom i svojom službom snabdevaju želudac, a ovaj da miruje postavljen u sredini, da ne radi ništa drugo sem da se koristi datim zadovoljstvima. Skovaše stoga zaveru da ruke više ne prinose hranu ustima, ni usta da je prihvate, niti zubi da sažvaću ono što prihvate. Zbog ove pobune, kojom su hteli da glađu pokore želudac, svi delovi i ceo organizam dođoše u stanje krajnje slabosti. Tako se pokaza da dužnost želuca nije nikako beznačajna i da se on sam ne hrani više nego što hrani druge, vraćajući u sve delove ono što omogućava da živimo i jačamo, raspoređujući podjednako u vene proizvod svarene hrane, krv.“ Upoređujući ovu unutrašnju pobunu u telu sa ogorčenjem plebejaca na patricije, uspeo je da preokrene raspoloženje ljudi.

33. Potom se počelo raditi na uspostavljanju sloge: učinjen je ustupak da plebejci imaju svoje magistrate, da oni budu nepovredivi, da imaju pravo da ih zaštite od konzula i da konzuli

[58] Misli na istoričara Kalpurnija Pizona.

[59] To je bila prva secesija plebejaca, 494. pre n. e. Secesija (*secessio*) je bila oblik borbe plebejaca protiv patricija: nezadovoljni, plebejci su napuštali rimsku državu s namerom da stvore svoju.

budu isključeni sa ovih položaja. Tako su imenovana dva tribuna, Gaj Licinije i Lucije Albin. Oni su izabrali trojicu kolega, među kojima je bio i vođa pobune Sicinije. O drugoj dvojici se malo zna. Ima pisaca koji kažu da su na Svetom brdu izabrana samo dva tribuna i da je donet Sveti zakon o nepovredivosti tribuna.[60]

Za vreme secesije plebejaca, na konzulsku dužnost su stupili Spurije Kasije i Postumije Kominije. Za dužnosti ovih konzula zaključen je mir sa Latinima, radi čega je jedan od konzula ostao u Rimu, a drugi je upućen u rat protiv Volska. On je Volske razbio kod Ancija[61] i potom ih je sledio do Longula, gde ih se domogao u bedemima grada. Odatle je krenuo dalje i zauzeo Polusku, takođe uvrđenje Volska, a zatim je krenuo u silovit napad na Korioli.[62] U vojsci se među mladim nobilima nalazio i Gnej Marcije, mladić hitre pameti, u akciji brz i odlučan, kasnije nazvan Koriolan. Iznenada, dok je rimska vojska opsedala Korioli zauzeta samo onima koji su se nalazili u utvrđenju i ne plašeći se nikakva napada spolja, legije Volska napadoše došavši iz Ancija, a istovremeno istrčaše neprijatelji i iz grada. Slučaj je hteo da na straži bude Marcije. Sa grupom izabranih vojnika, on je ne samo odbio napad onih koji su navalili iz grada nego je hrabro uskočio kroz otvorenu kapiju i napravio pokolj u tom delu grada, pa dohvativši buktinju bacio je na kuće koje su se nalazile uz bedem. Povici iz grada koji su se mešali s kuknjavom žena i dece, kako to biva u prvom trenutku požara, ohrabriše Rimljane i zbuniše Volske. Mislili su da je grad kojem su oni došli u pomoć zauzet. Tako su bili razbijeni Volsci iz Ancija i zauzeto utvrđenje Korioli. Marcije je svojom slavom zasenio konzula. I tako da na ugovoru sa Latinima, urezanom na bronzani stub, nije bio spomenut samo Spurije Kasije,[63] dok mu je kolega bio odsutan, ne bi se ni znalo da je rat s Volscima vodio Postumije Kominije.

---

[60] Ovim zakonom je trebalo da budu učinjeni nepovredivim, tj. *sacrosancti.*

[61] Grad Ancij na reci Liris u Laciju; stanovnici su bili Antijati koji se često pominju u istoriji rimskih ratova sa Latinima.

[62] Grad Korioli nalazio se na Albanskim planinama, između Aricije i Ardeje; prema Pliniju, nestao je *sine vestigiis* (bez traga).

[63] Takozvani *Foedus Cassianum* (Kasijev ugovor) bio je verovatno izložen na bronzanoj tabli na Forumu; jednu verziju ugovora navodi i Dionisije iz Halikarnasa.

Iste godine je umro Menenije Agripa, čovek koji je celog života uživao ugled i kod patricija i kod plebejaca, a kod ovih poslednjih naročito posle secesije. Ovaj čovek koji je bio posrednik i arbitar u uspostavljanju sloge, i koga su patriciji kao poslanika poslali plebejcima, nije ostavio ni toliko iza sebe da bi mogao biti sahranjen. Sahraniše ga plebejci dajući jedan sekstans[64] po glavi.

34. Sledeći konzuli su bili Tit Geganije i Publije Minucije. Te godine je vladao mir na granicama, u zemlji su se smirili unutrašnji neredi, ali je drugo, mnogo veće zlo pogodilo državu: najpre nije bilo dovoljno hrane jer su polja ostala neobrađena zbog povlačenja plebejaca, a zatim je usledila prava glad kao u nekom opsednutom gradu. To bi dovelo do propasti, prvenstveno robova i plebejaca, da se konzuli nisu pobrinuli da pošalju ljude po hranu na sve strane, i to ne samo u Etruriju, severno od Ostije i na jug prema Volscima, uz more sve do Kuma, nego i na Siciliju. Neprijateljstvo suseda ih je primoralo da žito traže tako daleko. Kada je žito skupljeno u Kumama, tiranin Aristodem je zadržavao brodove kao nadoknadu za imanje Tarkvinija, čiji je naslednik bio. Kod Volska i u Pomptinu nisu mogli ništa da kupe. Postojala je opasnost da i one koji su kupovali žito napadne stanovništvo. Od Etruraca stiže žito Tibrom[65] i ono održa plebejce. Nevolje bi imali i sa ratom pri takvom načinu snabdevanja da Volske, koji su već zgrabili oružje, nije zahvatila epidemija. Ova nesreća je toliko zaplašila neprijatelja da ga je držala u strahu i onda kada je prošla. Rimljani su obnovili koloniju u Velitrama i u Norbu,[66] a u planinama je osnovana nova kolonija, kao tvrđava u zemlji Pomptina.

Pod konzulima sledeće godine, Markom Municijem i Aulom Sempronijem, stigla je velika količina žita sa Sicilije, a u Senatu je raspravljano o tome po kojoj će ceni biti davano plebejcima. Mnogi su smatrali da je došlo vreme da se plebejci pritisnu i da im se oduzmu prava koja su nasilno i secesijom uzeta

[64] Pored asa, u Rimu su kovani *semis* (1/2 asa), *triens* (1/3 asa), *quadrans* (1/4 asa), *sextans* (1/6 asa) i *uncid* (1/12 asa).

[65] Tibar je u to vreme bio plovan uzvodno sve do Rima.

[66] Norba je bila rimska kolonija na zapadnom obronku Lepinskih planina.

od Senata. Među ovima se naročito isticao Marcije Koriolan, protivnik tribunske vlasti, koji je rekao: „Ako hoće žito po staroj ceni, neka vrate stara prava patricijima. Zašto da ja gledam plebejske magistrate i jednog svemoćnog Sicinija, a sam kao da sam poslan 'pod jaram',[67] kao da sam otkupljen od neprijatelja? Zašto da trpim to poniženje duže nego što je neophodno? Da podnosim Sicinija, ja koji nisam podnosio Tarkvinija kao kralja. Neka se sada plebejci odvoje i pozovu narod da ih sledi! Otvoren je put na Sveto brdo i ostale bregove! Neka sada prigrabe žito sa naših polja, kao što su ga grabili pre dve godine! Neka sada žanju ono što su u svom besu posejali! Usuđujem se kazati da će, savladani ovim zlom, radije sami obrađivati polja nego što će naoružani sprečavati da se ona obrađuju." Nije lako reći da li je to trebalo učiniti, ali smatram da je Senat mogao usloviti sniženje cena žitu time da se oslobodi tribunske vlasti i svega onoga s čim se preko volje složio.

35. I Senatu se predlog učini suviše oštar, a plebejci se tako ražestiše da je malo nedostajalo da zgrabe oružje. Govorili su da ih glađu sada pritišću kao neprijatelja, varaju ih za žito i namirnice. Žito doneto sa strane, koje je kao jedinu hranu donela neočekivana sreća, oduzimaju im od usta ako se Gneju Marciju ne predaju svezani narodni tribuni, ako on ne uspostavi svoju dominaciju nad rimskim plebsom. On se pojavljuje kao novi krvnik koji naređuje ili da se pokore ili da služe. Bio bi izvršen napad na njega po izlasku iz Senata da ga tribuni nisu optužili i tako se bes stišao; svak je sebe video kao njegovog sudiju i kao gospodara njegovog života i smrti. Najpre je Marcije s prezirom slušao pretnje tribuna – tribunima je dato pravo da pomognu plebejcima, a ne pravo da kazne; oni su tribuni plebejcima, ne patricijima. No ogorčenje plebejaca je bilo tako veliko da je patricijima valjalo da žrtvuju čoveka da bi ga stišali. Ipak su odolevali mržnji protivnika, koristeći i lični uticaj i snagu celog staleža. Da bi celu stvar osujetili time što su pojedince plašili preko poslatih klijenata, najpre su pokušali da se ne sastaju i ne organizuju zavere. Zatim je stupio Senat kao celina – što znači

[67] Pobeđeni neprijatelji morali su da prođu ispod jarma (*sub iugum*) napravljenog od tri koplja, od kojih su dva pobodena u zemlju, a treće stavljeno preko njih.

svi optuženi – i molio plebejce da „jednog građanina, jednog senatora, ako već neće da ga oslobode, neka daruju kao krivca". Kako se on sam na dan suđenja nije pojavio, neprijateljstvo je ostalo. Osuđen je u odsustvu i kao prognanik je otišao Volscima, preteći otadžbini, već neprijatelj u duši.

Kada je došao Volscima, oni su ga rado primili i iz dana u dan su ga prihvatali sve radije ukoliko je više plamteo mržnjom na svoje i ukoliko su češće slušali njegove žalbe i pretnje. Uživao je gostoprimstvo Acija Tulija, koji tada beše neuporedivo najugledniji među Volscima i nepomirljiv neprijatelj Rimljana. I tako, dok je jedan podgrevao staru mržnju, a drugi novo ogorčenje, dogovarali su se o ratu protiv Rima. Znali su da ne mogu lako pokrenuti narod Volska da se ponovo prihvati oružja posle tolikih nesrećnih pokušaja. U mnogim ratovima i epidemijama izgubio je omladinu, duh mu je slomljen. Potrebno je vešto raditi da bi se mržnja, koja je s vremenom oslabila, ponovo rasplamsala nekom nevoljom.

36. Dogodilo se da su u Rimu upravo tada vršene pripreme za obnavljanje Velikih igara. Tome je bio ovaj razlog: za vreme Igara je rano ujutru, pre nego što je predstava započela, jedan gospodar uveo u cirkus roba sa rakljom na vratu, šibajući ga. Potom započeše igre, kao da se ovaj događaj ne tiče svetog obreda. Međutim, uskoro posle toga, Tit Latinije, čovek plebejskog porekla, usni san: pojavi mu se Jupiter i reče da mu se kolovođa[68] za vreme Igara ne dopada. Ako se Igre, koje su njemu posvećene, ne ponove na veličanstveniji način, grad će doći u opasnost. Stoga neka to javi konzulima. Premda u duši ne beše sasvim slobodan od religijskog straha, ipak odneše prevagu respekt prema magistratima i strah da pred ljudima ne ispadne smešan. Ali to oklevanje je skupo platio: za malo dana posle toga izgubio je sina. Da ne bi bilo sumnje u uzrok ove nesreće, ožalošćenom čoveku se u snu pojavi ista lebdeća prilika i upita ga da li smatra da je dovoljno kažnjen za to što je prezreo božanstvo. Očekuje ga još veća nevolja ako odmah ne ode i ne javi konzulima: stvar je veoma hitna. Kako je opet oklevao i odlagao pogodi ga teška bolest i iznenadna oduzetost. Tada ga srdžba bogova najzad opomenu. Umoran od nevolja, prošlih

[68] *Precursor*, po svoj prilici igrač koji je otvarao procesiju u Cirkusu.

i sadašnjih, on sazva skup rođaka i izloži im šta je čuo i video: pojavu Jupitera u snu, pretnje rasrđenog boga i nesreće koje su se obistinile. Uz saglasnost svih prisutnih odnet je u nosiljci pre konzule na Forum. Odatle je odnet u Kuriju po naređenju konzula i kada je sve to ispričao senatorima, uz opšte čuđenje stiže novo čudo: bio je oduzet u svim udovima kad je donet u Kuriju, a kada je izvršio obavezu, vratio se svojim nogama kući, tako se priča.

37. Senat odluči da se održe velelepne Igre. Na njima je učestvovalo i veliko mnoštvo Volska na inicijativu Acija Tulija. Kako se kod kuće beše dogovorio sa Marcijem, Tulije dođe konzulima pre no što su Igre započele i reče da će im saopštiti tajnu koja se tiče državnih interesa. Kad su svedoci uklonjeni, on započe: „Nerado ću govoriti o onome što može biti zlo za moje sugrađane. Ne dođoh ipak da ih optužim za neko zlo koje su učinili, nego da ih sprečim da ga ne učine. Ćud naših je prevrtljivija no što bih ja želeo. Ovo smo videli u mnogim porazima, kada nismo bili pošteđeni našom zaslugom nego vašim strpljenjem. Sada se veliko mnoštvo Volska nalazi ovde. Igre su i narod je zabavljen predstavom. Sećam se šta su u sličnoj situaciji učinili sabinjanski mladići u ovom gradu. U duši strepim da se i sada ne dogodi nešto nerazumno i neočekivano. Smatrao sam, konzuli, da je u vašem i našem interesu da vam ovo unapred kažem. Što se mene tiče, nameravam da se vratim kući da ne bih, ovde prisutan, bio rečju ili delom umešan u nešto što daje loš primer." To rekavši, ode. Kada su konzuli saopštili senatorima ovu neizvesnu sumnju koja je poticala iz pouzdanog izvora, više ih je, kako se to događa, podstakla ličnost koja ih je obavestila nego sama stvar da preduzmu mere opreznosti, koje su se mogle pokazati i kao suvišne. Senat je doneo odluku „da Volsci napuste grad" i preko glasnika naredio da odu svi pre nego što padne noć. Najpre ih obuze strah, pa otrčaše svojim domaćinima da pokupe svoje stvari. Potom su počeli da negoduju kad su krenuli: „Terajući nas sa Igara, smatraju nas saučesnicima u nekom zločinu; u ove svete dane ko da su nas isterali iz društva ljudi i bogova."

38. Kako su išli u jednoj gotovo neprekidnoj koloni, Tulije, idući napred, stiže prvi do Ferentinskog izvora. Tu je prvake, kako je ko stizao, primao uz jadikovke i negodujući. Pomno su

slušali reči koje su povećavale njihovo ogorčenje i to ih je privuklo, a preko njih i mnoštvo koje se nalazilo u polju ispod puta. Ovde je, kao na skupštini, održao govor. „Da sve druge stare nepravde rimskog naroda i poraze plemena Volska zaboravimo, ali kako da podnesemo ovu današnju uvredu što su našim poniženjem otvorili Igre? Zar ne vidite da je danas slavljen trijumf nad vama? Niste li vi odlazeći bili predstava za građane i strance i za tolike susedne narode? Nisu li vaše žene i vaša deca odvođeni pred očima svih ovih ljudi? Oni koji su čuli poruku glasnika, koji su nas videli da odlazimo, oni koji su našoj neslavnoj koloni dolazili u susret – šta mislite da su pomislili drugo, sem da je učinjeno neko svetogrđe, jer ako smo prisustvovali Igrama morali smo ih osramotiti i počiniti greh kad su nas udaljili sa sedišta pobožnih ljudi i sa ovog skupa? Šta još? Zar ne shvatate da smo ostali živi zato što smo se potrudili da odemo, ukoliko se ovo može nazvati odlaskom a ne bekstvom? Zar ne smatrate za neprijatelja ovaj grad u kojem biste svi izgubili život da ste se zadržali samo jedan dan? Vama je rat objavljen: na zlo onih koji su ga objavili ako ste ljudi." Već i sami ogorčeni, a uz to još i podstrekivani, vratiše se svojim kućama. Tu je svak podjarivao svoje sugrađane, što je dovelo dotle da se ceo narod Volska odmetne.

39. Za vojskovođe u ovom ratu su uz opštu saglasnost izabrani Acije Tulije i Gnej Marcije, rimski emigrant u koga su polagali još veće nade. U tim nadama se nisu prevarili, jer se jasno pokazalo da glavnu snagu Rima ne čini vojska nego vojskovođe. Najpre je krenuo na Circeje[69] i pošto je odavde isterao rimske koloniste, grad je kao slobodan predao Volscima. Potom Rimljanima oduze Satrik, Longulu, Polusku i Korioli koje su oni nedavno stekli; ponovo zauze Lavinij, zatim pređe na Latinski put prečicama i redom zauze Korion, Veteliju, Trebij, Labike i Pedum. Najzad od Peduma krenu vojsku na Rim i kod Kluilskih šanaca,[70] na 500 koraka od grada, postavi svoj tabor. Odatle

[69] Circeji su bili grad na *Mons Circeus*, brdu južno od Rima. Rimljani su ovde osnovali koloniju tek 393. godine pre n. e.

[70] Navedena mesta se ne nalaze sva na istom putu; stoga se pretpostavlja da je Koriolan idući od Lavinija, preko raskrsnice severozapadno od Albanskih planina stigao na Latinski put.

je pustošio rimska polja, šaljući čuvare s pljačkašima da čuvaju nedirnuta patricijska polja. To je činio ili stoga što je na plebejce bio više ogorčen, ili da bi izazvao razdor između patricija i plebejaca. Razdor bi stvarno i nastao – toliko su tribuni podstrekivali plebejce, divlje same po sebi, optužujući državne prvake – da ljude nije vezivao strah od spoljnog neprijatelja, najbolja spona za slogu duhova, premda su bili međusobno neprijatelji i sumnjičili jedni druge. Jedino se nisu slagali u tome što su Senat i konzuli polagali svu nadu u oružje, dok je narod najmanje želeo rat. Sada su već bili konzuli Spurije Naucije i Sekst Furije. Kad su vršili smotru legija i raspoređivali straže po bedemima i ostalim mestima gde je bilo pogodno imati predstraže i osmatračnice, ogromno mnoštvo koje je tražilo mir prepade ih najpre povicima, a zatim ih prisili da sazovu Senat, zahtevajući da se Gneju Marciju upute poslanici. Patriciji prihvatiše predlog i uputiše poslanike Marciju. Oni doneše strašan odgovor: o miru se može razgovarati jedino ako se Volscima vrati zauzeta teritorija. Ukoliko mir žele zato da bi mogli uživati u ratnom plenu, onda neka znaju da on pamti i nepravdu svojih sugrađana i dobročinstva koja uživa kao gost; pokazaće da ga je izgnanstvo ogorčilo, ali mu nije slomilo duh. Upućeni ponovo, poslanici nisu bili ni primljeni u njegov tabor. Priča se da su i sveštenici, glave pokrivene povezima, išli u tabor neprijatelju, ali nisu mogli, kao ni poslanici, da mu promene odluku.

40. Rimske matrone su se okupljale oko Koriolanove majke Veturije i njegove žene Volumnije. Da li je to bilo zbog zvaničnog savetovanja ili ženskog straha, nisam mogao da otkrijem. Sigurno je, međutim, da je odlučeno da Veturija, žena već u godinama, i Volumnija, vodeći sa sobom dva Marcijeva sina, odu u neprijateljski tabor i da ženskim suzama i molbama brane grad pošto ga muškarci ne mogu odbraniti oružjem. Kad su stigle u neprijateljski tabor i kad je Koriolanu javljeno da je mnoštvo žena tu, on, koga nisu pokolebali ni veliki javni ugled poslanika koji su mu bili upućeni, ni religijski prizori što su ga sveštenici pružali očima i duši, u početku je bio još neosetljiviji prema suzama žena. Međutim, neko od njegovih prijatelja prepozna Veturiju koja se, stojeći između snahe i unuka, svojim dostojanstvenim držanjem isticala među ostalima, pa uzviknu: „Ako me oči ne varaju, ovde su tvoja majka i žena sa decom.“ Uzbuđen

do bezumlja, Koriolan skoči sa sedišta i polete majci u zagrljaj, ali ona, promenivši ton od molbe u ljutnju, reče: „Pre nego što me zagrliš hoću da znam da li sam došla neprijatelju ili sinu, da li sam u tvom taboru kao majka ili kao zarobljenica. Eto, dokle su me doveli dug život i nesrećna starost da te vidim najpre kao prognanika, a zatim i kao neprijatelja. Kako možeš pustošiti zemlju koja te je othranila? Zar ti srdžba nije iščilela – ma koliko da si došao uvređen i s pretnjama na umu – kad si prešao granicu? Zar nisi sam sebi rekao kada si ugledao Rim: 'Tu, među tim bedemima su moj dom, moji penati, majka, žena i deca'? Da te ja nisam rodila, Rim ne bi bio opsednut; da nisam rodila sina umrla bih kao slobodna žena u slobodnoj zemlji. Ali meni se ne može dogoditi više ništa što bi za tebe bilo sramotnije i za mene žalosnije; ako budem još jadnija, to neće dugo trajati. Misli na one koje će pogoditi ili prerana smrt ili dugo robovanje ako dalje napreduješ." Zagrljaj žene i dece, plač žena sa svih strana koje su oplakivale i državu i same sebe, najzad slomiše ovog čoveka. Zagrli svoje i otprati ih, a zatim tabor pomeri dalje od grada. Potom je odveo legije sa rimske teritorije; jedni kažu da je uništen mržnjom koju je ovim stekao, a drugi navode drukčiju smrt. Kod Fabija,[71] koji je mnogo stariji pisac, nađoh da je doživeo duboku starost. On obaveštava da je Koriolan u starosti često ponavljao: „Mnogo je teže starcu biti izgnanik." Ljudi u Rimu nisu uskratili ženama slavu jer nije bilo zavisti zbog tuđe slave. Kao sećanje na ovo podignut je hram Ženskoj Sreći.[72]

Kasnije su se Volsci vratili na rimsku teritoriju ujedinjeni sa Ekvima, ali ovi nisu dalje trpeli Acija Tulija kao vođu. Iz tog nadmetanja – da li će Ekvi ili Volsci dati vođu ujedinjenoj vojsci – najpre je nastao razdor, a zatim i žestok sukob. Tako su, na sreću rimskog naroda, oba neprijatelja bila satrvena u borbi isto toliko pogubnoj koliko i dugotrajnoj.

Konzulat Tita Sicinija i Gaja Akvilija: Siciniju je data komanda protiv Volska, a Akviliju protiv Hernika jer su se ovi podigli

[71] Misli na istoričara Fabija Piktora; priča je već u to vreme bila kontaminirana pričom o Temistoklu i njegovom odlasku Persijancima.

[72] Hram *Fortunae Muliebris* bio je udaljen 4 milje od Rima, na Latinskom putu (*Via Latina*); verovatno je u kasnije doba povezan sa pričom o Koriolanu.

na oružje; iste godine su Hernici pobeđeni. U ratu s Volscima su se razišli pošto je i jedne i druge pratila ista ratna sreća.

41. Sledeće godine su bili konzuli Spurije Kasije i Prokul Verginije. Sa Hernicima je sklopljen mir po kome su izgubili dve trećine teritorije. Konzul Kasije je smatrao da jednu polovinu treba dati Latinima, a drugu podeliti plebejcima u Rimu; tom poklonu je dodao i neka polja koja su pripadala državi, a bespravno su je držala privatna lica. Ovo je izazvalo strah kod mnogih patricija, koji su sami bili posednici, da je ugrožen njihov interes. No i opšti interes je podsticao patricije jer je konzul svojom darežljivošću stvarao moć koja je opasna za slobodu. Tada je prvi put predložen agrarni zakon, koji potom, kako se zna, nije nikad donet u Rimu bez socijalnih nereda. Drugi konzul se protivio ovoj darežljivosti uz odobravanje patricija, ali i dela plebejaca jer su prezirali poklon koji je postao opšti i prenet od građana i na saveznike.[73] Često su potom slušali konzula Verginija koji je na skupštinama govorio, kao da proriče, da je poguban dar koji nudi njegov kolega, da će ta zemlja doneti ropstvo onima koji je prime i da će otvoriti put monarhiji. „Zašto da se ona podeli i Latinima i saveznicima? Zašto je treći deo vraćen Hernicima, koji su donedavno bili neprijatelji, sem zato da bi ovo pleme umesto Koriolana imalo sada za vođu Kasija?" Tako je postao popularan kao protivnik agrarnog zakona. Došlo je dotle da su se oba konzula nadmetala u tome ko će više ugoditi plebejcima. Verginije je izjavio da će dozvoliti da prođe zakon o dodeljivanju zemlje pod uslovom da se ona podeli samo građanima, a Kasije je, pošto je agrarnim zakonom kojim je pridobio saveznike izazvao prezir građana, nastojao da ih pridobije drugim poklonom: naredio je da se novac primljen za žito sa Sicilije razdeli narodu. Međutim, plebejci su to prezreli jer se činilo da je u pitanju samo kupovanje kraljevske vlasti. Sumnja da on želi da uspostavi kraljevsku vlast bila je tolika da su odbili sve njegove ponude kao da imaju svega u izobilju. Kasnije je, kao što je poznato, bio osuđen i pogubljen čim je otišao sa položaja. Neki smatraju da je kaznu izvršio njegov otac: kod kuće je

[73] Reč je o anahronizmu kada su u pitanju i agrarni zakon i saveznici; ovi poslednji su bili predmet zakonskog projekta tek u vreme tribunata Livija Druza, 91. pre n. e.

doneo presudu, sina je išibao i ubio, a njegovu imovinu posvetio Cereri. Tu je stajala statua sa natpisom: „Poklon porodice Kasija".[74] A kod nekih pisaca sam našao – i to mi se čini verovatnije – da su ga kvestori Cezon Gaj Fabije i Lucije Valerije izveli na sud zbog veleizdaje, i da ga je narod osudio, a kuća mu je javno porušena. To je sada prostor ispred hrama Boginje zemlje.[75] Uostalom, bilo da je presuda bila privatna ili javna, kazna je izvršena pod konzulima Servijem Kornelijem i Kvintom Fabijem.

42. No mržnja naroda na Kasija nije dugo trajala. I kad je nestao tvorac zakona ostala je njegova privlačnost koja je uznemiravala duhove. Želju da se zakon ostvari pojačavala je opakost patricija, koji su posle pobede nad Volscima i Ekvima u ovoj godini lišili vojnike ratnog plena. Sve što je oduzeto od neprijatelja, konzul Fabije je prodao i uložio u državnu kasu. Zbog ovog konzula ime Fabija je bilo omrznuto kod plebejaca, ali su patriciji i pored toga uspeli da Cezon Fabije bude konzul sa Lucijem Emilijem. Ogorčeni time, plebejci su izazvali unutrašnje nerede koji su opet doveli do jednog spoljnog rata, a on je potom prekinuo domaću neslogu. Patriciji i plebejci su jednodušno pod komandom konzula Emilija pobedili u srećnom boju Volske i Ekve. Ipak je više kukavičluk neprijatelja nego sama borba doveo protivnika do propasti, jer su konjanci progonili već rasturene neprijatelje. Iste godine na dan 14. kvinktila [jula] posvećen je Kastorov hram,[76] na šta se zavetovao diktator Postumije u latinskom ratu. Posvetu je izvršio njegov sin, izabran za ovu priliku za duovira. Plebejce je i te godine uznemiravala misao na agrarni zakon. Tribuni su sticali moć jednim popularnim zakonom. Uvereni da je i nenagrađena obest gomile već dovoljno velika, patriciji su se plašili ove darežljivosti koja je bila opasan mamac za plebejsku raspuštenost. Među patricijima su najoštriji otpor pružali konzuli. Patriciji odneše pobedu i za konzule izabraše Marka Fabija, brata Cezonovog (za ovu koja je u toku i za sledeću godinu) i Lucija Valerija, koga su plebejci

[74] Cerera je bila boginja zemljoradnje, a odgovarala je grčkoj Demetri; hram joj se nalazio na Aventinu, u blizini zapadnog kraja Cirkusa.

[75] *Tellus*, boginja zemlje; srodna je Cereri.

[76] Hram se nazivao Kastorov, iako je bio posvećen obojici Dioskura, Kastoru i Poluksu.

mrzeli jer je podneo tužbu protiv Spurija Kasija. Te godine je došlo i do sukoba s narodnim tribunima. Neosnovan zakon i njegovi tašti tvorci razmetali su se predlažući privilegiju koju nisu mogli da sprovedu. Ime Fabija steče ogromnu slavu posle tri uzastopna konzulata, u toku kojih se vešto borio protiv tribuna. I tako se dobro zasnovana čast dugo održala u ovom gensu. Zatim je rat izbio sa gradom Veji i obnovljen sa Volscima. No kako su neprijatelja neuporedivo prevazilazili u snagama, to su ih trošili u međusobnim borbama. Opšte zlo raspoloženje povećavala su rđava znamenja koja su se preteći svakodnevno pokazivala na nebu, u Rimu ili u okolini. Privatno i javno, proroci su po drobu žrtvenih životinja ili letu ptica tumačili da srdžba bogova dolazi otuda što se sveti obredi obavljaju bez verskog rituala. Ovaj strah se raširio, a kao žrtva je pala vestalka Opija koja je kažnjena zbog bezbožništva.

43. Potom su konzuli bili Kvint Fabije i Gaj Julije. I u toj godini nije malaksala građanska nesloga, a zaoštrili su se i spoljni ratovi. Ekvi se latiše oružja, a vojska Veja uđe pljačkajući na rimsku teritoriju. Kako je briga zbog ovih ratova bila sve veća, za konzule su izabrani Cezon Fabije i Spurije Furije. Latinski grad Ortonu opseli su Ekvi, a vojska Veja, već puna plena, pretila je da će opsesti i Rim. Strah koji je trebalo da ukroti plebejce, u stvari im je ojačao duh. Vratio se stari običaj plebejaca da odbijaju vojnu službu, ali sada ne na sopstvenu inicijativu. Smatrajući da treba iskoristiti ovu krajnje opasnu situaciju i da je došao čas da se patricijima nametne agrarni zakon, narodni tribun Spurije Licinije započeo je ometati vojne pripreme. Međutim, ogorčenje protiv tribuna bilo je ovog puta usmereno samo na ovog inicijatora, protiv koga su se njegove kolege tribuni podigli oštrije od samih konzula, pa su konzuli uz njihovu pomoć izvršili regrutovanje. Vojska je regrutovana istovremeno za dva rata: Fabiju je data komanda protiv Veja, a Furiju protiv Ekva. U ratu protiv Ekva nije postignuto ništa što bi bilo vredno pamćenja. Fabije je imao više nevolja sa građanima nego s neprijateljem. Samo je jedan čovek, i to lično konzul, vodio računa o državnom interesu, dok je vojska iz mržnje prema konzulu vršila sabotažu koliko je do nje stajalo. Kada je konzul, pošto je pored ostalih veština komandovanja kojima se priprema i vodi rat, postavio bojni red tako da je konjica razbila neprijatelja, pešadija je odbila da goni

razbijenog protivnika. Da ubrza korak ili da se bar drži u bojnom poretku, nju nije mogla naterati ako ne komanda omrznutog vođe, a ono makar njena greška i sadašnja sramota, te najzad i opasnost ukoliko neprijatelj povrati hrabrost. Bez date zapovesti, vojska se okrete i oborene glave kao da je pobeđena vrati se u tabor, proklinjući čas zapovednika čas podvig koji je ostvarila konjica. Za tako pogubno držanje nije ni sam komandant tražio lek: i izvrsnim ljudima pre će nedostajati veština kojom se upravlja građanima nego ona kojom se pobeđuje neprijatelj. I tako se konzul vrati u Rim a da ništa nije dodao slavi, niti je postigao drugo sem što je ogorčio vojnike i povećao mržnju prema sebi. No i pored toga patricijima je pošlo za rukom da konzulat ostane u gensu Fabija. Marko Fabije je izabran za konzula, a za njegovog kolegu je postavljen Gnej Manlije.

44. I ova godina je imala jednog narodnog tribuna koji je predlagao agrarni zakon. To je bio Tiberije Pontificije; idući istim putem kao i Spurije Licinije, on je izvesno vreme otežavao regrutovanje. Ponovno uplašenim patricijima, Apije Klaudije reče: „Tribunska vlast je pobeđena u prošloj godini, a sada i ubuduće biće poražena jer je otkriveno da se ona može uništiti sopstvenim snagama. Naime, uvek će se naći neko ko će želeti da sebi obezbedi i pobedu nad kolegom i zahvalnost boljeg dela društva za opšte dobro. Ako bude potrebno, biće više tribuna, spremnih da pomognu konzule, a dovoljan je i samo jedan od njih.[77] Neka se potrude konzuli i prvaci patricija da ako ne mogu sve, onda barem neke od tribuna privuku na svoju stranu i na stranu države." Podstaknuti Apijevim savetima, patriciji su uljudno i predusretljivo pozdravljali narodne tribune, a bivši konzuli, ukoliko su se i svađali s pojedinim tribunima, sada su nešto dobrom voljom, a nešto autoritetom postigli da se snage tribuna stave u službu države. Tako su konzuli uz podršku četvorice tribuna protiv jednog, koji je sprečavao stvar opšteg interesa, izvršili regrutovanje.

Potom krenuše u rat protiv Veja. Pomoć je stigla Vejima iz cele Etrurije, ne toliko zbog naklonosti prema njima koliko

[77] Odluke kolegijuma tribuna, uključuju i onu o stavljanju zabrane na odluke magistrata, mogle su biti donete jedino onda kad su svi tribuni saglasni.

zbog nade da unutrašnji sukobi mogu srušiti rimsku državu. Na skupovima svih etrurskih naroda, prvaci su govorili: „Rimska moć će biti večita ako je ne slome unutrašnji neredi. To je jedini otrov, to je propast za moćne države, to je nešto što i moćne imperije dovodi do prolaznosti. Ovo zlo, dugo odlagano delom mudrošću patricija, a delom strpljenjem plebejaca, sada je dostiglo vrhunac. Od jedne države stvorene su dve, s tim da svaki deo ima svoje magistrate i svoje zakone. Najpre se bune protiv regrutovanja, ali se potom u ratu pojavljuju zajedno pod svojim vođom. Bez obzira na to kakvo je stanje u gradu, oni se mogu održati ako vojska ostane disciplinovana. Ali naviku da se ne pokoravaju magistratima, sada vojnici prenose i u vojni logor. U nedavnom ratu, trupe su se složile da se pobeda dobrovoljno preda pobeđenim Ekvima, bojni znaci su ostavljeni, zapovednik u borbi je napušten i bez naredbe su se vratili u vojni tabor. Izvesno je da je Rim uz malo upornosti mogao biti pobeđen sopstvenom vojskom. Ništa drugo ne treba činiti, nego jedino objaviti rat. Ostalo će voditi sama sudbina i bogovi." Sa tom nadom su se Etrurci naoružavali, uz mnoge naizmenične pobede i poraze.

45. A rimski konzuli se nisu ničega toliko plašili koliko svoje vojske i svog oružja. Sećanje na najgori primer skorašnjeg rata unosilo je strah da ne rizikuje tamo gde je postojala opasnost od dve istovremene bitke. I tako su se držali vojnog tabora, kloneći se opasnosti sa dve stane. Nadali su se da će vreme možda ublažiti srdžbu i dovesti ljude zdravom razumu. Utoliko više su nastojali Veji i Etrurci da se stvar ubrza. Pokušavali su da izazovu borbu time što su najpre dojahali do tabora, ali pošto se ništa nije pokretalo počeli su grditi čas konzule čas vojsku: „Pretvaraju se da su u međusobnoj zavadi da bi tako našli opravdanje za svoj kukavičluk, a konzuli više sumnjaju u vrednost nego u vernost svojih vojnika. To je neka nova vrsta pobune, ćutanje i mirovanje vojske pod oružjem." Ovome dodaše i poruge zbog skorojevićkog porekla i roda, nešto izmišljeno, a nešto i istinito. To je odjekivalo do kapija i nasipa, pa dok su konzuli to mirno podnosili, kod mladića su se smenjivali ogorčenje i stid, i to ih je odvraćalo od unutrašnjih ratova. Nisu želeli da neprijatelj ostane nekažnjen, ali nisu želeli ni uspeh patricija i konzula. Mešala se mržnja prema unutrašnjem i prema spoljnom neprijatelju. Najzad je preovladala ona prema spoljnom, koji ih je tako drsko

i oholo ismevao. Često su dolazili u pretorij:[78] tražili su borbu i zahtevali da im se daju bojni znaci. Konzuli su, kao da o tome odlučuju, glavu uz glavu dugo razgovarali. Želeli su da započnu bitku, ali je želja morala biti uzdržana i sakrivena da bi navodnim oklevanjem i protivljenjem, kad su vojnici jednom pokrenuti, povećali napetost. Odgovoreno je da je stvar nezrela, da još nije vreme za borbu, pa zato neka se još drže vojnog logora. Izdali su i naredbu da se uzdrže od borbe. Ako neko bez naređenja stupi u okršaj smatraće se za neprijatelja. I tako ih otpustiše. A u ovima je utoliko veći borbeni žar ukoliko su više verovali da konzuli ne žele borbu. Neprijatelj je napadao mnogo žešće kad je saznao da su konzuli odlučili da se uzdrže od borbe. Verovao je da će nekažnjeno vršiti upade; vojniku se ne poverava oružje, najzad će buknuti ustanak i to će biti kraj rimske vlasti. Pouzdajući se u tom, pritrčavali su kapijama rimskog tabora, dobacivali pogrde i jedva se uzdržavali da ne započnu opsadu. I zaista se Rimljani nisu mogli dalje uzdržavati. Sa svih strana, iz celog vojnog logora trčali su konzulima. Nisu kao ranije posredno preko centuriona iznosili svoje zahteve, nego su svi vičući iskazivali svoje želje. Stvar je bila zrela, a ipak se oklevalo. Na to je Fabije, dok je njegov kolega već uzmicao pred masom, plašeći se pobune, dao trubom znak za tišinu i rekao: „Ja znam, Gneju Manlije, da ovi ljudi mogu da pobede, ali ne znam da li to oni sami žele učiniti. I tako sam čvrsto odlučio da ne dam znak za početak borbe dok se ne zakunu da će iz nje izaći kao pobednici. Vojska je jednom pogazila zakletvu datu konzulu u jednoj borbi; bogovima to neće nikad učiniti." Beše u vojsci jedan centurion, Marko Flavolej, jedan od najžešćih pobornika boja. „Kao pobednik ću se, Marko Fabije, vratiti iz borbe", reče. A ako izda zakletvu priziva Jupitera, Marsa Gradiva[79] i ostale bogove za osvetnike. Za njim se zakleše svi vojnici, jedan po jedan. Potom konzul dade znak: oni zgrabiše oružje i jurnuše u borbu, ispunjeni srdžbom i nadom. „Sad neka nam Etrurci dobacuju uvrede", uzvikivali su, „sada kad smo naoružani neka se pokaže neprijatelj, tako spreman na rečima!" Tog dana je bila izuzetna hrabrost i plebejaca i patricija.

[78] *Praetorium* je bio sedište komandanta u vojnom logoru, na raskršću njegovih saobraćajnica.

[79] *Gradivus* je epitet za Marsa nepoznatog značenja.

Najviše je zasijalo ime Fabija; ono je bilo omrznuto kod plebejaca u mnogim građanskim sukobima. Sada su Fabiji odlučili da u ovoj borbi ponovo pridobiju plebejce.

46. Nastupiše u bojnom poretku, ali ni legije Veja i ostalih Etruraca nisu odstupale. Gotovo su bili sigurni u svom ubeđenju da se Rimljani neće boriti s njima više nego što su se borili sa Ekvima. Moglo se očekivati da će izdaja biti još veća u tako haotičnoj situaciji i uznemirenosti duhova. No stvar se odigra sasvim drugačije. Nikad ni u bilo kom drugom ratu nisu Rimljani ušli tako spremni za borbu – toliko su bili ogorčeni, s jedne strane napadima neprijatelja, a sa druge oklevanjem konzula. Jedva da su Etrurci imali vremena da razviju bojni red, jer dok je trajala prva uzbuna, oni su više nasumce bacali koplja, a Rimljani su već potezali mačeve, s kojima je borba najsurovija. Među prvima je padao u oči rod fabijevaca i kao prizor i kao primer svojim sugrađanima. Jednom od njih, Kvint Fabiju koji je tri godine pre toga bio konzul i koji je prvi išao protiv zbijenih etrurskih redova, dok se neoprezno probijao kroz mnoštvo neprijatelja probi mačem grudi jedan Etrurac, strašan po snazi i vešt po oružju. Kad je oružje izvučeno, Fabije preminu. Obe strane osetiše pad ovog čoveka. Rimljani već ustuknuše, kad konzul Marko Fabije preskoči preko tela koje je ležalo i navukavši štit uzviknu: „Zar ste se na to zakleli, vojnici, da ćete se bežeći vratiti u logor? Zar se i tako beznačajnog neprijatelja više bojite nego Jupitera i Marsa kojima ste se zakleli? A ja kojima se nisam zakleo, ili ću se vratiti kao pobednik ili ću pasti pored tebe, Kvinte Fabije, boreći se." Na to će Cezon Fabije, konzul iz prethodne godine: „Zar veruješ, brate, da ćeš ove podstaći rečima da se bore? To će postići bogovi kojima su se oni zakleli. A mi ćemo, kako dolikuje ljudima plemenitog roda i dostojni imena Fabija, pre borbom nego rečima ohrabrenja podstaći vojnike." Tako napred izleteše dvojica Fabija s podignutim kopljima i za sobom povukoše celokupnu vojsku.

47. Time je uspostavljen poredak na jednom delu bojnog reda; na drugom krilu je ništa manje energično vodio borbu konzul Gnej Manlije, i tu se sreća preokrenula na isti način. Jer kao što je Kvint Fabije na jednom krilu, tako je konzul Manlije na drugom lično progonio neprijatelja, koji je gotovo bio razbijen, na čelu vojnika koji su ga neumorno sledili; tada bi teško ranjen i nestade iz bojnog reda. Verujući da je ubijen, vojnici su

se pokolebali i napustili bi borbu da nije drugi konzul s manjim odredom konjice stigao u galopu na ovo krilo, vičući da mu je kolega živ i da je on pobedio na drugom krilu; i tako zaustavi osipanje. Radi uspostavljanja bojnog poretka, pojavi se i sam Manlije. Prepoznavši lica dvojice konzula, i vojnicima se povrati hrabrost. Istovremeno ni bojni red neprijatelja nije više bio tako zbijen. Pouzdavši se u svoj ogroman broj, Etrurci su odvojili rezerve i poslali ih da osvoje rimski tabor. Ovaj je zauzet na juriš bez velike borbe i dok je neprijatelj zabavljen više pljačkom nego borbom gubio vreme, rimski trijariji[80] koji nisu uspeli da izdrže prvi napad poslaše glasnike konzulima da jave kako stoji stvar, a sami se okupiše i vratiše u pretorij i nastaviše borbu. Manlije se vrati u logor, postavi vojnike na sve kapije i zatvori put neprijatelju. Beznadežan položaj u koji su time dovedeni, raspali kod Etruraca više bezumlje nego hrabrost. Pošto su uzalud pokušavali napad na sve tačke gde su videli mogućnost da prođu, grupa mladića navali na konzula koji se isticao svojim oružjem. Najpre je njegova pratnja, koja ga je opkolila, odbijala strele, ali nije mogla duže izdržati napad. Konzul pade smrtno pogođen, a njegova pratnja se razbeža. Etrurci su se ohrabrili, a Rimljani su zahvaćeni panikom trčali tamo-amo po logoru i došlo bi do najgoreg da legati, zgrabivši konzulovo telo, nisu otvorili put neprijatelju na jednoj kapiji. Ovi u neredu navališe na nju i izlazeći naleteše na drugog, pobedničkog konzula. Ovde drugi put behu sasečeni i razbijeni. Tako je zadobijena sjajna pobeda, ali ipak žalosna zbog dve slavne pogibije. Stoga je konzul rekao kad mu je Senat dodelio trijumf: „Ako vojska može da trijumfuje za izuzetna dela bez zapovednika u ovom ratu, lako ću se složiti. Ali dok mu je porodica u žalosti zbog smrti brata Kvinta Fabija, a država osiromašena gubitkom konzula, ja neću primiti lovorov venac, koji je potamneo zbog jednog privatnog i jednog javnog pogreba." Odbijanjem da slavi trijumf, njegov trijumf je postao još slavniji. Tako se slava, prezrena u tom trenutku, još više povećala. Zatim je obavio jedan za drugim dva pogreba i sahranio brata i kolegu. Lično je održao posmrtne

[80] Trijariji su iskusni vojnici koji su već smatrani za veterane; legija se u doba Republike delila na hastate, koji su bili najmlađi, principije, vojnike u punoj snazi i trijarije.

besede i dok je njima pripisivao svu slavu, sam je stekao još veću. Nije mu bilo zaboravljeno ni to što se držao onog što je u početku svog konzulata obećao da bi stekao naklonost plebejaca: da će ranjene vojnike rasporediti kod patricija da se brinu o njima. Najveći broj su primili Fabiji i nigde tako nisu bili negovani kao kod njih. Otuda potiče popularnost Fabija, a stekli su je ničim drugim sem služeći državi.

48. Stoga je Cezon Fabije izabran za konzula isto toliko nastojanjem plebejaca koliko i patricija, zajedno sa Titom Verginijem. Najpreča briga mu nije bila ni vođenje rata ni regrutovanje, niti bilo šta drugo sem jačanja već rođene nade u uspostavljanje jedinstva patricija i plebejaca. I tako je na početku godine svoje vlasti predložio da patriciji, pre nego što se pojavi neki narodni tribun i predloži agrarni zakon, sami obave svoju dužnost i da zemlju koju su zauzeli podele plebejcima što ravnopravnije: „Pravo da je poseduju oni čijom je krvlju i znojem stečena." Patriciji su to prezrivo odbili, a neki su jadikovali: „Prevelika slava učinila je da nekad tako živ duh Cezona postane popustljiv i da sam sebe uništi." To ipak nije izazvalo političke grupacije u Rimu. Lacij je, međutim, bio uznemiren upadima Ekva, pa je protiv njih upućen Cezon, koji je opustošio njihovu teritoriju. Ekvi su se na to povukli u utvrđenje i držali se bedema. Nije bilo nijedne borbe vredne pomena. Od Veja je pretrpljen poraz zbog nesmotrenosti drugog konzula i vojska bi pretrpela isto da Cezon Fabije nije pravovremeno stigao u pomoć. Od tog vremena nije sa Vejima bio ni rat ni mir, a neprijateljstvo je poprimilo vid razbojništva. Pred rimskim legijama su uzmicali u grad, a kad bi videli da su se legije povukle, napadali bi na polja, izbegavajući tako rat mirovanjem i izigravajući mir ratom. I tako se cela stvar nije mogla ni napustiti ni okončati. U međuvremenu su novi ratovi ili izbijali, kao onaj sa Ekvima i Volscima, koji su mirovali samo dotle dok nije prošla žalost zbog skorašnjeg poraza, ili su već predstojali kao onaj sa Sabinjanima, stalnim neprijateljima, ili sa celom Etrurijom. Međutim, neprijatelj iz Veja je pre neprestanim negoli teškim napadima zaokupljao pažnju Rimljana, oni se nisu mogli zapostaviti, niti su dozvoljavali da se Rim okrene na drugu stranu. Na to je gens Fabije došao u Senat, a konzul je u ime celog gensa izjavio: „Rat sa Vejima, oci senatori, zahteva pre stalnu nego veliku zaštitu. Vi se brinite za druge ratove, a Veje prepustite Fabijima.

Garantujemo da će ovde biti sigurna čast rimskog imena. Nameravamo da ovaj rat vodimo kao porodičnu stvar i o svom trošku. Država za ovo neće dati ni vojnike, niti će imati troškova." Senat je bio veoma zahvalan na tome. Konzul izađe iz Kurije praćen kolonom Fabija, koji su stajali u predvorju čekajući odluku Senata, i vrati se kući. Primivši naređenje da se sutradan pojavi naoružan pred konzulovom kućom gens se razide.

49. Raširi se glas po gradu. Fabije su hvalili i u zvezde kovali: jedan rod preuzima na sebe državni teret; rat sa Vejima je pretvoren u privatnu brigu, u privatno naoružavanje. Kada bi Rim imao dva gensa te snage, jedan bi izazvao u boj Volske, drugi Ekve, pa bi i rimski narod ostajući u miru potčinio svojoj vlasti sve susedne narode. Sutradan Fabiji dođoše pod oružjem tamo gde je bilo zakazano. Konzul u ratnoj opremi izađe i osmotri ceo svoj gens, koji je bio postrojen u predvorju. Primljen u sredinu naredi da se podignu zastave. Nikad manja četa, ali ni čuvenija ni dostojnija divljenja, nije prošla kroz grad. Tri stotine šest vojnika, svi patriciji, svi pripadnici istog roda, od kojih bi svaki bio dostojan da stoji na čelu Senata u njegovim najboljim danima, marširali su preteći da samo snagom svog gensa donesu propast celom narodu Veja. Pratila ih je gomila ljudi, među kojima s jedne strane njihovi rođaci i prijatelji, kod kojih nije ništa bilo umereno, ni nada ni briga, nego je sve što im je na srcu ležalo bilo prekomerno; drugi su bili ispunjeni brigom za državne stvari, zanemeli u privrženosti i divljenju. Uzvikivano je: „Pođite hrabro, pođite srećno, i neka vam uspeh bude dostojan zamisli. Neka vas greje nada na konzulate, trijumfe i sve počasti." Kad su prolazili pored Kapitola, tvrđave i hramova, molili su bogove koji su im bili pred očima ili u duši da ovoj četi podari srećan i povoljan odlazak, te da se zdravi vrate u otadžbinu i rođacima. No uzaludne behu molitve. Nesrećnim putem kroz desni luk Karmentalskih vrata[81] izađoše i stigoše na reku Kremeru.[82] Mesto se činilo kao povoljno za podizanje utvrđenja.

[81] Karmentalska vrata (*Porta Carmentalis*) nalazila su se na jugozapadnom uglu Kapitola, između Kapitola i Tibra; kasnije su nazvana *Porta Scelerata* (Zločinska vrata).

[82] Kremera je u stvari bio potok koji je proticao i pored Veja, a ulivao se u Tibar na oko 8 milja severno od Rima.

Za konzule behu izabrani Lucije Emilije i Gaj Servilije. I dokle god je bila reč o pljačkaškim upadima, Fabija je bilo dovoljno ne samo za zaštitu utvrđenja; oni su i desnu obalu, na kojoj se etrurska oblast graničila sa rimskom, učinili bezbednom za svoje, a nesigurnom za neprijatelja, krstareći duž obeju granica. Tako nastade kratak predah u pljačkaškim napadima. No kako su oni iz Veja, s vojskom koju su doveli iz cele Etrurije, napali na utvrđenje na Kremeri, rimske legije koje je doveo Lucije Emilije suprotstaviše se Etrurcima u pravoj borbi. Jedva da je vojska Veja imala vremena da se postavi za boj; na prvu uzbunu, dok su se postrojavali iza svojih zastava i postavljali rezerve, rimska konjica ih iznenadnim napadom s boka liši položaja ne samo za napad nego i za odbranu. Tako odbijeni nazad ka Crvenoj steni[83] gde su imali logor, ponizno zatražiše mir. Kad su ga dobili, njihov nestalni duh postade nezadovoljan njime pre nego što su rimske snage evakuisale logor na Kremeri.

50. Ponovo je došlo do sukoba između vojske Veja i Fabija bez ikakve veće vojne pripreme. Nisu bili u pitanju samo upadi i napadi na one koji su upadali nego je više puta došlo do sukoba na ravnom polju i u pravoj borbi. Dešavalo se da je samo jedan rimski gens često odnosio pobedu nad jednim od najmoćnijih etrurskih gradova, kako su tada stvari stajale. Ovo se Etrurcima u početku činilo kao strašno i nedostojno, a zatim je iz toga stvoren plan da se hrabri neprijatelj uhvati u zasedi. Čak su i s radošću gledali kako smelost fabijevaca raste sa svakim novim uspehom. I tako su onima koji su išli da pustoše polja, više puta slali u susret stada kao da se to slučajno dogodilo, ili su se seljaci koji su napuštali polja i naoružani odredi koji su upućivani protiv pljačkaša davali u bekstvo, iz straha češće lažnog nego pravog. Već su i Fabiji tako prezirali neprijatelja da su verovali kako on ne može odoleti njihovom nepobedivom oružju ni na kom mestu i ni u koje vreme. To ih je odvelo tako daleko da su se sjurili ka stadu koje su ugledali daleko od Kremere, rasuto u ravnici, premda su videli i neke naoružane protivnike. I tako su, nesmotreno se rasturivši, trčeći prošli pored zasede koja je

[83] *Saxa Rubra*, današnja Prima Porta, udaljena 5 milja od Rima, na Flaminijevom putu (*Via Flaminia*); tu se nalazio prelaz preko Tibra prema Fidenama, na južnoj obali reke.

bila postavljena pored puta, pa dok su tako rastureni grabili stoku koja se razbežala na sve strane, kako to obično čini kada je uplašena, neprijatelj iznenada iskoči iz zasede i opkoli ih sa svih strana. Najpre ih je prestrašio uzvik koji se zaorio, a zatim su počele da padaju strele sa svih strana. Kada su se Etrurci spojili, Fabiji su bili odvojeni neprekidnom kolonom naoružanih ljudi i ukoliko se neprijatelj više primicao, oni su tim više bili prinuđeni da se skupe ukrug, što je činilo još upadljivijim i njihov mali broj i mnoštvo Etruraca čiji su redovi bili umnogostručeni na malom prostoru. Pošto su najzad odustali od borbe koju su na sve strane podjednako usmeravali, svi su se okrenuli u jednom pravcu i načinivši klin telima i oružjem otvorili sebi put koji je vodio ka blagoj uzvišici na bregu. Najpre su se tu zaustavili. Položaj na uzvišici dozvoljavao im je da odahnu i da se povrate od tolikog straha, ali i da razbiju one koji su dolazili. I ova mala grupa bi pobedila, koristeći povoljan položaj, da se nisu oni iz Veja, koji su poslani naokolo, popeli grebenom na vrh brežuljka. I tako je neprijatelj ponovo postao nadmoćan. Fabiji su pobijeni svi do jednog, a utvrđenje je osvojeno. Opšte je poznato da je poginulo 306 ljudi. Ostao je samo jedan dečak da održi stablo roda Fabija, tako da rimskom narodu bude oslonac u teškim danima, u ratu i miru.

51. Kad se čulo za ovu pogibiju, konzuli su već bili Gaj Horacije i Tit Menenije. Menenije je odmah upućen protiv Etruraca koji su bili poneseni pobedom. I tada se loše borilo i neprijatelj je zauzeo Janikul. I grad bi opseli, jer ga je sem rata pritiskivala i nestašica hrane – Etrurci su naime već prelazili Tibar – da nije konzul Marcije, koji se nalazio kod Volska, pozvan nazad. Rat je vođen tako blizu gradskih bedema da je prva, nerešena borba bila kod hrama Nade,[84] a druga kod Kolinskih vrata. Premda je rimska premoć u ovoj borbi bila neznatna, ipak je doprinela da vojnici povrate staru hrabrost i postanu bolji za buduće okršaje.

Konzuli potom postadoše Aul Verginije i Spurije Servilije. Posle poraza koji su pretrpeli u poslednjoj borbi, Veji su se uzdržavali od napada, ali su sa Janikula kao iz neke tvrđave vršili

[84] *Templum Spei* je sagrađen posle Prvog punskog rata na mestu starijeg svetilišta.

upade na rimsku teritoriju. Nije bilo sigurnosti ni za stoku ni za ljude sa sela. Najzad su bili uhvaćeni u klopku na isti način na koji su oni uhvatili Fabije. Sledeći stoku koja je namerno bila isterana napred kao mamac, upali su u zasedu. No kako ih je bilo više, i pokolj je bio veći. Ovaj poraz izazva veliku i pogubnu mržnju i još veću nesreću. Prešavši preko Tibra jedne noći, nameravali su da napadnu na logor Servilija; tu odbijeni, povukli su se na Janikul uz velike gubitke. Na to je i sam konzul prešao Tibar i postavio svoj logor ispod Janikula. Sledećeg dana kad se pojavilo sunce, nestrpljiv zbog jučerašnje sreće u borbi, a još više zbog nedostatka hrane, doneo je odluku, nepromišljenu ali brzu, i postavi svoj bojni red u podnožju Janikula prema neprijateljskom logoru. Tu je pretrpeo sramniji poraz od neprijatelja nego neprijatelj od njega prethodnog dana, i samo je intervencija njegovog kolege konzula spasila i njega i vojsku. Između dve kolone, pošto su i pred jednom i pred drugom naizmenično bežali, Etrurci su bili sasvim uništeni. Tako je jedna srećna neopreznost okončala rat sa Vejima.

52. Sa povratkom mira u Rim nastalo je obilje zahvaljujući dovozu žita iz Kampanije, kao i tome što su svi izneli ono što je bilo skriveno, jer je prošao strah od oskudice. Obilje i dokolica su ponovo uneli obest među ljude, pa kako su nestala ranija spoljna zla tražili su ih u zemlji. Narodni tribuni su delovali svojim otrovom – agrarnim zakonom. Protiv patricija koji su se opirali podstrekivali su narod, i to ne samo protiv svih kao staleža nego i protiv pojedinaca. Kvint Kosidije i Tit Genucije su kao podnosioci agrarnog zakona izveli na sud Tita Menenija. Optužili su ga da je predao stražu kod Kremere pošto je kao konzul imao svoj logor nedaleko odatle. To ga je uništilo, iako su se za njega zalagali senatori, a ni popularnost njegovog oca Agripe nije još bila zaboravljena. Tribuni su pokazali umerenost u određivanju kazne: mada su tražili smrtnu kaznu osudili su ga samo na to da plati 2.000 asa. To se, međutim, preokrenulo u tragičan kraj: kažu da nije mogao podneti ovu sramotu i tugu, pa se razboleo i umro.

Zatim su drugog optuženog, Spurija Servilija, kada je otišao sa konzulske vlasti, za vreme konzula Gaja Naucija i Publija Valerija, na samom početku godine izveli na sud tribuni Lucije Keducije i Tit Stacije. Za razliku od Menenija, imao je da izdrži napad tribuna ne pomoću preklinjanja, bilo svog bilo senatorskog,

nego samo verom u svoju nevinost i uticaj. Bio je optužen zbog borbe sa Etrurcima na Janikulu. Ali ne manje žestok sada kad je sam bio u opasnosti nego ranije kada je opasnost bila opšta, prekorevajući u srčanom govoru ne samo narodne tribune no i sve plebejce za osudu Tita Menenija, čijem ocu pripada zasluga da oni imaju magistrate koji danas besne i zakone kojima se služe, uspeo je da otkloni opasnost svojom hrabrošću. Pomagao mu je i kolega, pozvan kao svedok, budući da je sa njim delio slavu. Više od toga koristila mu je osuda Menenija – toliko se raspoloženje bilo promenilo.

53. Unutrašnje borbe su tako završene, ali je sada izbio rat sa Vejima, koji su udružili oružje sa Sabinjanima. Konzul Publije Valerije, s vojskom kojoj su dodane pomoćne trupe Latina i Hernika, bi upućen protiv Veja. On odmah krenu ka logoru Sabinjana koji je bio postavljen ispod bedema njihovih saveznika. Njegov napad izazva toliku paniku da je on, dok su jedni u neredu a drugi u manipulama[85] iskakali da se suprotstave neprijatelju, zauzeo prvu kapiju na koju je udario. Ono što se potom u logoru zbilo, pre je ličilo na pokolj nego na borbu. Buka iz logora dopre i do Veja i građani, kao da je grad već zauzet, prestrašeni potrčaše po oružje. Jedan deo pojuri Sabinjanima u pomoć, a drugi se okrenu Rimljanima koji su bili zauzeti napadom na logor. Rimljani ostadoše zbunjeni za trenutak, a zatim pružiše otpor i jednima i drugima; konjica koju je poslao konzul razbi Etrurce i natera ih u bekstvo. U jednom satu savladane su dve vojske, dva najveća i najmoćnija susedna plemena.

Dok je trajala ova borba sa Vejima, Ekvi i Volsci su postavili logor na teritoriji Latina i pustošili su im zemlju. Latini su ih sopstvenim snagama zajedno sa Hernicima oterali iz logora a da im Rimljani nisu poslali ni vojskovođu ni pomoć. Ugrabili su ogroman plen, a uz to povratili ono što im je bilo opljačkano. Ipak su Rimljani uputili konzula Gaja Naucija protiv Volska. Verujem da se smatralo kako ne odgovara običaju da saveznici bez rimskog vojskovođe i rimske vojske vode ratove sopstvenim snagam i po sopstvenoj odluci. Nije bilo nijedne vrste uvreda i nevolja kojih su Volsci bili pošteđeni od Rimljana, ali ipak nisu mogli biti naterani da prime borbu.

[85] Manipula je vojni odred, deo legije.

54. Sledeći konzuli su bili Lucije Furije i Gaj Manlije. Kao oblast vojnih akcija, Manlije je dobio Veje. Međutim, nije bilo ratovanja: na njihovu molbu zaključeno je primirje na 40 godina, a od njih su zahtevani žito i godišnji porez. No čim je uspostavljen mir, nastali su unutrašnji nemiri. Narod, koga su podstrekavali narodni tribuni, bio je uzbuđen zbog agrarnih zakona. Nimalo zaplašeni sudbinom Menenija ni opasnošću u kojoj se nalazio Servilije, konzuli su se oduprli s velikom snagom. Kada su otišli sa vlasti, optužio ih je narodni tribun Gnej Genucije.

Lucije Emilije i Opiter Verginije stupiše na konzulski položaj. U nekim analima, međutim, nađoh kao konzula Vopiska Julija umesto Verginija. Ove godine (bez obzira na to ko su bili konzuli) Furije i Manlije, optuženi pred narodom, bedno odeveni obilazili su ne samo plebejce nego i mlade patricije. Savetovali su i opominjali da odustanu od počasti i učešća u upravi državom; da u konzulskim insignijama, u togi pretekst,[86] u svečanom sedištu ne gledaju drugo doli svečani pogreb; svečanim insignijama su obeleženi kao belim trakama žrtvene životinje određene da umru. Ali ako konzulat ima za njih toliko privlačnu snagu, neka znaju da je konzulat pritisnut i potčinjen tribunatu. Konzuli su potčinjeni službenici tribunske vlasti i valja im činiti sve na mig i zapovest tribuna. Ako se pokrenu, ako se obaziru i na patricije, ako ne veruju da su plebejci sve u državi – neka se sete progonstva Gneja Marcija i osude i smrti Menenijeve. Zagrejani ovim rečima, patriciji su održavali savetovanja, ali ne javna nego zatvorena i skrivena od plebsa. Složiše se da treba optužene spasiti, zakonitim ili nezakonitim sredstvima, i prihvatiše veoma surovu odluku, a našao se i izvršilac zločina, mada je poduhvat bio opasan. Na dan donošenja odluke, narod je sakupljen na Forumu stajao pun očekivanja i čudio se što se tribun ne pojavljuje. Zatim su, kad je zakašnjenje postalo već sumnjivo, poverovali da su ga zaplašili državni prvaci, te jadikovali da je napustio i izdao javni interes. Najzad oni koji su izišli pred njega u vestibul objaviše da je tribun nađen u kući mrtav. Kao što se u borbi rasprši vojska na sve strane kad vojskovođa

[86] *Toga praetexta*, toga sa crvenim rubom. Nekadašnja odeća kraljeva, kasnije je rezervisana za visoke državne činovnike i neke sveštenike. Nosila su je i deca slobodnih ljudi do svoje sedamnaeste godine.

bude ubijen, tako se i sada ceo skup rasturio kad je stigao glas o pogibiji. Najveći strah obuze narodne tribune, kojima smrt kolege pokaza da ih ne štite ni religijski zakoni. A na drugoj strani, nisu patriciji skrivali svoju radost niti krili zločin do te mere da su i oni koji ga nisu počinili želeli da se smatra kako je to njihovo delo i javno govorili da „zločinom treba ukrotiti tribunsku vlast".

55. Odmah posle ove pobede, koja pruža primer najgore vrste, proglašeno je regrutovanje; i dok su tribuni drhtali od straha, konzuli ga sprovedoše bez ikakvog otpora. Plebejci su bili ogorčeni, ali više na ćutanje tribuna nego na vlast konzula. Govorili su da je u pitanju njihova sloboda i da se sve vratilo na staro; da je zajedno sa Genucijem mrtva i sahranjena tribunska vlast. Treba nešto drugo preduzeti i smisliti na koji način se odupreti patricijima. Plebejcima ostaje jedino to da se sami brane jer druge pomoći nema. Dvadeset četiri liktora služe konzulima, sami iz redova plebejaca. Nema ničeg bednijeg ni prezrenijeg ukoliko ima nešto što preziru. Sami su ih učinili velikim i zastrašujućim. I dok su jedni druge podstrekivali takvim pričama, konzuli su uputili liktora Voleronu Publiliju, čoveku iz redova plebejaca, koji je odbijao da bude vojnik pošto je sam komandovao jednim odredom. Voleron se pozva na tribune; kako nije bilo pomoći, to konzuli narediše da se čovek svuče i išiba. „Apelujem na narod", uzviknu Voleron, „jer narodni tribuni više vole da se rimski građanin pretuče batinama na njihove oči nego da ih vi ubijate u krevetu." Što je on jače vikao, to je liktor žustrije kidao odelo s njega. Na to Voleron, i sam jak čovek, ali i pomognut onima koji su priskočili, uteče tamo gde je gomila njegovih istomišljenika bila najgušća i povika: „Pozivam se na plebejce i tražim njihovu zaštitu. Dođite, građani, dođite, saborci! Nema pomoći od tribuna jer je i njima samima potrebna pomoć!" Uzbuđeni ljudi su se pripremali kao da će biti okršaja; činilo se da je svako zločinstvo tu, niko nije poštovao bilo šta, ni javna ni privatna prava. U nastojanju da se suprotstave takvoj oluji, konzuli su se ubrzo osvedočili da je dostojanstvo nesigurno bez sile; liktori su napadnuti, štapovi su im slomljeni, a oni pobegli sa Foruma u Kuriju, ne znajući dokle će Voleron ići u svojoj pobedi. Potom kad su se neredi stišali i Senat bio sazvan, konzuli su se žalili na počinjene nepravde, na nasilje plebejaca,

na Voleronovu drskost. Iako su bila izrečena mnoga smela mišljenja, ipak pobediše stariji koji ne odobriše da se Senat gnevom bori protiv razuzdanosti plebejaca.

56. Rado prihvatajući Volerona, plebejci ga izabraše za tribuna na prvoj plebejskoj skupštini, za godinu u kojoj su konzuli bili Lucije Pinarije i Publije Furije. Suprotno opštem očekivanju da će koristeći tribunska ovlašćenja napasti konzule iz protekle godine, Voleron je dao prednost državnim interesima nad ličnim stradanjima, tako da čak ni rečju nije uvredio konzule nego je podneo predlog da se plebejski magistrati biraju na tributskim komicijama.[87] To nije bila mala stvar, iako je predložena u blagoj formi, jer je patricijima time oduzimano pravo da zahvaljujući glasovima svojih klijenata[88] izaberu tribune koje sami žele. Ovoj veoma važnoj akciji za plebejce suprotstaviše se patriciji svom snagom, ali ni konzuli svojim autoritetom ni prvaci u državi nisu mogli da postignu ono što je bio jedini način da se spreči promena: da neko od kolega tribuna stavi veto. Stvar važna sama po sebi protegla se uz političku borbu na celu godinu. Plebejci su ponovo izabrali Volerona za tribuna, a patriciji, predviđajući da će se borba do krajnosti zaoštriti, izabraše za konzula Apijevog sina Apija Klaudija koga je već politika njegovog oca učinila neprijateljem plebejaca. Za kolegu mu je imenovan Tit Kvinkcije.

Na početku godine raspravljano je prvenstveno o zakonu. Voleron je bio tvorac zakona, a kolega mu Letorije bio je njegov novi i vatreni pobornik. Odvažnim ga je činila velika ratna slava; u njegovoj generaciji niko nije bio odlučniji od njega. Dok se Voleron ograničavao na to da govori o zakonu, uzdržavajući se od svakog napada na konzule, Letorije je započeo napadom na Apija i njegovu porodicu, „koja je najoholija i prema rimskom plebsu najokrutnija". Ali kad je tvrdio da „patriciji nisu izabrali konzule nego dželate za mučenje i zlostavljanje plebejaca", njegov

[87] *Comitia tributa* su u početku skupštine plebejaca po tribunama; patriciji su bili isključeni sa njih.

[88] Klijenti (*clienti*) su pripadali nižim društvenim kategorijama, bili su to siromašni građani ili zemljoradnici koji su se stavljali pod zaštitu moćnih patrona i uživali njihovu materijalnu pomoć i drugu zaštitu. Zauzvrat su glasali za njih u skupštini; vezivala ih je uzajamna *fides* (vera i poverenje).

sirov vojnički govor nije bio u skladu s njegovom slobodom i hrabrošću. I kako više nije nalazio reči, on uzviknu: „Kviriti, ja ne govorim lako, ali ono što kažem, to i izvršim; budite sutra tu i ja ću ili poginuti na vaše oči ili doneti zakon." Sutradan tribuni zauzeše mesto za skupštinu, a konzuli i nobilitet se okupiše da bi sprečili donošenje zakona. Letorije naredi da se uklone svi oni koji nemaju pravo da glasaju, ali su mladi aristokrati i dalje stajali. Na to Letorije naredi da se neki od njih zatvore. Konzul Apije mu odreče pravo da zapoveda bilo kome drugom sem plebejcima: to nije magistrat celog naroda nego samo plebejaca. Ali i da jeste, on po običaju predaka ne može nikoga sam udaljiti jer se ovako kaže: „Ako smatrate da treba, vi se raziđite, Kviriti." Ovlaš i prezrivo govoreći o pravu mogao je lako da zbuni Letorija. Planuvši gnevom, tribun uputi glasnika na konzula, a konzul posla liktora na tribuna uzvikujući: „On je privatno lice bez prava komande, bez državne funkcije." Tribun bi bio napadnut da cela skupština nije gnevno ustala protiv konzula u zaštitu tribuna i da nije mnoštvo uzbuđenih ljudi dojurilo na Forum iz svih delova grada. Apije je ipak uporno odolevao takvoj bujici. Došlo bi i do borbe, koja ne bi prošla bez krvi, da nije Kvinkcije, drugi konzul, naložio bivšim konzulima da njegovog kolegu silom odvedu sa Foruma ako ne može drugačije. Sam je čas molbama pokušavao da ublaži razjarene plebejce, a čas je molio tribune da raspuste skupštinu. Neka daju vremena svom gnevu; vreme mu neće oduzeti snagu, ali će snazi dodati mudrost. Senat je potčinjen narodu, a konzuli Senatu.

57. Teško je bilo Kvinkciju da umiri plebejce, a još teže senatorima da smire njegovog kolegu. Pošto je skup plebejaca najzad raspušten, konzuli sazvaše Senat. Kako su se strah i ogorčenje smenjivali u govorima, to se prešlo na savetovanje, pa što je vreme od napada više odmicalo, sve su se više protivili borbi, tako da su na kraju zahvaljivali Kvinkciju što je njegovim nastojanjem ublažena nesloga. Od Apija se tražilo da ne zahteva veće dostojanstvo za konzule nego što ono može biti u složnoj državi. Jer ako konzuli i tribuni vuku svak na svoju stranu, nikakve snage neće ostati između: država će biti rastrgana i pocepana; biće važnije u čijim je rukama, nego da ostane celokupna. Apije je nasuprot tome, prizivajući bogove i ljude za svedoke, tvrdio da je država izdana i napuštena iz straha; nije Senat lišen konzula,

nego konzul Senata; primiće još gore zakone od onih koji su primljeni na Svetom brdu. Najzad se umiri pobeđen slogom Senata; zakon prođe bez reči protivljenja.

58. Tada su narodni tribuni prvi put bili izabrani na tributskim komicijama. Njihovom broju su dodana još trojica; prema Pizonovom svedočanstvu ranije su bila samo dva. Ovu petoricu navodi i poimenice: Gnej Sicije, Lucije Numitorije, Marko Duilije, Spurije Icilije, Lucije Mecilije.

Usred ovih nemira u Rimu dignu se na oružje Ekvi i Volsci i opustеše polja da bi plebejce primili kod sebe u slučaju da se otcepe. Apije Klaudije je upućen protiv Volska, dok je Kvinkcija zapalo da ratuje protiv Ekva. Apije je pokazivao i u vojsci istu strogost kao u Rimu, i to u još većoj meri jer ga nisu ometali narodni tribuni, a plebejce je prezirao još jače nego njegov otac. „Šta, da njega pobede ovi, njega koji je posebno zato izabran za konzula da bi se odupro narodnim tribunima, zar da za njegove funkcije bude donet zakon koji su prethodni konzuli uspeli da spreče uz manje napora, iako senatori nisu polagali toliko nade u njih!" Gnev i zlovolja su zbog toga podsticali njegovu inače arogantnu prirodu da kinji vojnike strogim zapovestima, ali ih nikakvim merama nije mogao potčiniti – toliko je njihov duh bio prožet otporom. Sve naredbe su izvršavali tromo, lenjo, nemarno i prkosno, nisu ih obuzdavali ni stid ni strah. Ako bi on naredio da se kolona kreće brže, namerno bi usporavali; ako bi on počeo da ih hrabri u poduhvatu, napuštala ih je marljivost koju su sami aktivirali. U njegovom prisustvu su obarali glave; kad je prolazio, nemo su ga proklinjali. Na kraju je i ovaj nesalomljivi duh bio uzdrman mržnjom plebejaca. Kad je svu oštrinu uzalud isprobao, nije više hteo da ima bilo šta sa vojnicima. Govorio je: „Vojsku su iskvarili centurioni." Podsmevajući se, ponekad ih je nazivao „narodnim tribunima" i „voleronima".

59. Ništa od svega toga nije promaklo Volscima, pa su napadali utoliko više što su se nadali da će rimska vojska pokazati isti otpor prema Apiju kakav je imala prema konzulu Fabiju. Uostalom, otpor prema Apiju bio je mnogo žešći od onoga prema Fabiju. Ne samo da nisu želeli da pobede kao vojska Fabija nego su hteli da budu pobeđeni. Izvedeni u boj, u sramnom bekstvu su tražili svoj logor i nisu se zaustavili dok nisu videli Volske kako napadaju logor i sramni pokolj poslednjih redova.

Tada su bili prinuđeni da se brane, pa je neprijatelj, koji je već bio pobednik, oteran sa nasipa. Bilo je jasno da rimski vojnik jedino ne želi da izgubi logor, a inače se na drugom mestu raduje svom porazu i sramoti. Ni time nije bio slomljen Apijev oholi duh; kad je uz sve to hteo da pojača strogost i sazove skupštinu vojnika, dojurli su centurioni i tribuni, opominjući ga da „ne primenjuje svoje vrhovnu vlast, čija je sva snaga u saglasnosti sa onima koji joj se potčinjavaju; vojnici javno odbijaju da idu na skupštinu i svuda se čuju zahtevi da se logor digne sa teritorije Volska. Neprijatelj je nedavno bio gotovo na kapijama i nasipu, pa ne samo sumnja nego i jasna predstava o veličini nesreće lebde pred očima." Najzad je bio pobeđen jer „ništa drugo nisu dobili sem odlaganja kazne", te je raspustivši skupštinu naredio da se objavi pokret za sledeći dan. U ranu zoru dade znak bojnom trubom za polazak. Kad je kolona krenula iz logora, Volsci, kao da su stavljeni u pokret istim znakom, napadoše na poslednje redove. Pošto se nered prenese prema čelu kolone, panika izazva pometnju bojnih redova i znakova, tako da niti su slušali zapovest niti su uspostavljali bojni poredak. Niko ni na šta drugo nije mislio sem na bekstvo. U neredu su odstupali preko gomile leševa i oružja, pa je neprijatelj pre odustao od gonjenja nego Rimljani od bežanja. Najzad konzul, koji ih je sledio u uzaludnom pokušaju da ih vrati, sakupi vojnike iz razbijenog bojnog poretka i postavi logor na sigurnom mestu. Sazvavši skupštinu, optuži vojsku, s pravom, da je izdala vojnu disciplinu, da je ostavila bojne znake. „Gde su zastave, gde vam je oružje?", pitao je pojedince. Vojnike koji nisu imali oružje, zastavnike koji su izgubili zastave, centurione i duplikarije[89] koji su ostavili svoja mesta, najpre pretuče šibama, a zatim ih sekirama pogubi. Što se tiče ostale vojske, pogubi svakog desetog, izabranog kockom.

60. Nasuprot tome, protiv Ekva su se i konzuli i vojska borili uz dobru volju i saglasnost. Kvinkcije je i po prirodi bio blaži, a uz to je i nesrećna strogost njegovog kolege učinila da se još više raduje svojoj naravi. Zbog tolike sloge između vojskovođe i vojske, Ekvi se nisu usudili da se pokažu; pustili su neprijatelja

[89] Centurioni (satnici) komandovali su centurijama koje su brojale sto ljudi: duplikariji su bili oficiri koji su primali dvostruku platu, u ovo rano vreme verovatno dvostruko sledovanje, jer vojnici još nisu bili plaćani.

da krstari i pljačka po zemlji. Nikad ni u jednom ranijem ratu nije bilo toliko plena. Sve je bilo razdeljeno vojnicima, a tome su dodane i pohvale, što vojnike nije manje radovalo od nagrade. Tako je vojskovođa postao još omiljeniji po povratku, a zbog vojskovođe i Senat. Govorili su da im je Senat za vojskovođu dao oca, a onoj drugog gospodara.

Različita je bila ratna sreća, a u zemlji i van nje teški razdor. Ono po čemu je protekla godina najviše poznata bile su tributske komicije – međutim, stvar veća zbog pobede započetog poduhvata nego po stvarnim rezultatima. Dostojanstvu skupštine je više oduzeto odstranjivanjem patricija iz nje, nego što je bilo dodano snazi plebejaca ili oduzeto patricijima.

61. Usledila je još nemirnija godina za vreme konzula Lucija Valerija i Tita Emilija, podjednako zbog borbe staleža oko agrarnog zakona i zbog suđenja Apiju Klaudiju. Ovog ogorčenog protivnika agrarnog zakona, koji je podržavao posednike državne zemlje kao da je bio treći konzul, izvedoše na sud Marko Duilije i Gnej Sicije. Nikad do tad nije bio izveden na sud neko koga je narod toliko mrzeo, opterećeni svojom i očevom nepopularnošću. Ni patriciji se ni za koga više nisu više zalagali, i to s pravom; bio je branilac Senata i zaštitnik njegovog dostojanstva; suprotstavljajući se svakoj pobuni tribuna i plebejaca bio je izložen mržnji plebejaca samo zato što je u borbi prešao meru. Jedini od patricija koji nije držao ni do tribuna ni do plebejaca niti do osude bio je sam Apije Klaudije. Njega nisu mogle naterati ni pretnje plebejaca ni molbe patricija ne samo da promeni odeću[90] i da smerno moli ljude nego ni da ublaži uobičajenu oštrinu govora i da popusti kada stvar bude vođena pred narodom. Zadržao je isti izraz lica, isti prkos u pogledu, isti duh u govoru, tako da su se mnogi plebejci plašili Apija i sada kad je optužen kao i u vreme kada je bio konzul. Samo je jednom govorio, i to na način kao što je uvek imao običaj da čini, optužujućim tonom. Toliko je zaprepastio i tribune i plebejce da su mu dobrovoljno odložili dan suđenja, a potom dopustili da se stvar odugovlači. Međutim, vreme ih je preduhitrilo: pre zakazanog suđenja, on je umro od bolesti. Kad je jedan narodni tribun pokušao da spreči da mu

[90] U takvim prilikama, optuženi su se odevali u crno (otuda naziv *sordidatus*, „u crno odeven") da bi izazvali sažaljenje.

se održi posmrtna pohvala, plebejci su odbili da takvog čoveka liše počasti poslednjeg časa. Pohvalu mrtvom su isto tako pažljivo slušali kao što su slušali optužbe protiv živog, te su u velikom broju prisustvovali njegovom pogrebu.

62. Iste godine je konzul Valerije krenuo s vojskom protiv Ekva, pa kako nije mogao izazvati neprijatelja na borbu, krenuo je u napad na njegov logor. To je sprečila strašna oluja; nebo su parali gromovi i sevale munje. Začuđenost se poveća kada se povrati mirna vedrina čim je dat znak za povlačenje. I pošto je izgledalo da neko božanstvo štiti logor, to je bila prepreka da se on ponovo napadne. Sav ratni žar se iskaza u pljačkanju polja. Drugi konzul je vodio rat protiv Sabinjana. I ovde su pustošena polja jer se neprijatelj držao svojih bedema. Pošto su spaljivana ne samo poljska dobra nego i sela u kojima je živeo veliki broj ljudi, to Sabinjane izazva da se suprotstave pljačkašima. I kako je borba ostala nerešena, Rimljani sledećeg dana povukoše logor na sigurnije mesto. Ovo se konzulu učini dovoljnim da ostavi neprijatelja kao da je pobeđen i da se povuče posle nerešenog ishoda sukoba.

63. Usred ovih ratova, dok je još trajao i unutrašnji sukob, za konzule su izabrani Tit Numicije Prisk i Aul Verginije. Činilo se da narod neće dalje podnositi odlaganje agrarnog zakona. I dok su pripremane nasilne mere, po dimu spaljenih poljskih dobara i bekstvu seljaka saznade se da su Volsci tu. To spreči već pripremljenu pobunu, koja samo što nije izbila. Na poziv Senata, konzuli odvedoše omladinu iz grada u rat, pa tako i ostali plebs postade mirniji. A neprijatelj se, pošto nije učinio drugo sem što je lažno uplašio Rimljane, povuče ubrzanim maršem. Numicije je krenuo na Ancij protiv Volska, a Verginije na Ekve. Ovde bi pretrpeo veliki poraz da hrabrost vojnika nije spasla stvar koja je krenula u propast zbog nemarnosti konzula. Operacije protiv Volska bile su bolje vođene. Neprijatelj je bio razbijen u prvom okršaju i krenuo je prema Anciju, u to vreme veoma bogatom gradu. Konzul se nije usuđivao da ga napadne, pa je krenuo na Cenon, ne tako bogat grad, i oduzeo ga Antijatima. Dok su Ekvi i Volsci zadržavali rimsku vojsku, Sabinjani su pljačkajući stigli sve do kapija Rima. No uskoro zatim su dva konzula i obe vojske prešli njihovu granicu i naneli im mnogo veće gubitke od onih koje su oni izazvali svojim upadom.

64. Na samom kraju godine bilo je malo mira, ali je kao i uvek ranije bio narušen borbom između patricija i plebejaca. Ogorčeni plebejci nisu hteli da učestvuju na izborima za konzule, a patriciji su sa svojim pristalicama izabrali za konzule Tita Kvinkcija i Kvinta Servilija. Imali su godinu sličnu prethodnoj: nemiran početak, i posle spoljnih ratova mir. Sabinjani su brzim maršem prešli Krustuminska polja i pošto su pobili i popalili sve oko reke Anijena, bili su razbijeni tek kod Kolinskih vrata i bedema. Ipak su odneli veliki plen u stoci i zarobili mnoge ljude. Konzul Servilije je progonio Sabinjane sa vojskom spremnom za napad, ali nije mogao dočekati neprijateljsku kolonu na ravnom terenu i stoga je zemlju opustošio na sve strane, tako da ništa nije bilo pošteđeno. Tako je povratio plen, mnogostruko veći od onoga koji je odnet.

I protiv Volska je stvar odlučno vođena nastojanjem i vojskovođe i vojske. Najpre su ukrstili oružje na bojnom polju, uz ogroman broj palih sa obeju strana. Rimljani, koji su jače osetili gubitak usled svog malog broja, povukli bi se da konzul nije spasonosnom obmanom podstakao borbu uzvikujući da je neprijatelj na drugom krilu pobegao. I tako obnoviše napad i, verujući da su pobednici, zaista pobediše. Plašeći se da će suvišnim navaljivanjem obnoviti okršaj, konzul dade znak za povlačenje. Prošlo je nekoliko dana i obe vojske su mirovale kao u nekom prećutnom primirju. Za to vreme je ogroman broj ljudi stigao iz svih oblasti Ekva i Volska u logor, ne sumnjajući u to da će se Rimljani noću povući čim to opaze. I tako nešto pre ponoći (malo pre trećih straža) pođoše s namerom da napadnu rimski logor. Pošto je stišao nemir izazvan iznenadnim strahom, Kvinkcije naredi vojnicima da ostanu mirni u šatorima, a kohortu Hernika izvede na stražu, pa postavivši trubače i duvače u rogove na konje ispred jarka, naredi im da trube i drže neprijatelja budnog do svitanja. Ostatak noći je prošao mirno u rimskom taboru i vojnici su mogli dovoljno da spavaju. Izgled naoružanih, za koje se verovalo da su Rimljani i da ih je veći broj, topot i rzanje konja koji su bili uznemireni zbog neobičnih jahača i zvukova trube iznad svojih ušiju, držali su Volske u napetosti kao da predstoji napad neprijatelja.

65. Kada je svanulo, Rimljani, sveži i dobro naspavani, stupiše u borbu i u prvom napadu oboriše Volske, umorne od

stajanja i bdenja. Pa ipak se pre može smatrati da je neprijatelj odstupio nego da je bio pobeđen, jer su iza njega bili bregovi na koje se povukao štićen prvim redovima, u neporemećenom bojnom poretku. Pošto je stigao na neravan teren, konzul zaustavi svoju kolonu. Vojnici su se teško dali zadržati: vikali su i tražili da se nastavi gonjenje neprijatelja koji beži. Najratobornije se držala konjica; opkolivši vojskovođu, konjanici su uzvikivali da će ići ispred bojnih znakova.[91] Dok je konzul oklevao, uzdajući se s jedne strane u hrabrost vojnika, ali s druge ne poznajući teren, ljudi su uzvikivali da će krenuti, a uzvicima je usledio pokret. Zabadajući koplja u zemlju da bi lakše savladali teškoće zbog strmine, penjali su se trčećim korakom. Pošto su odbili koplja koja su na njih bačena prvi prvom napadu, Volsci su kotrljali kamenje na one što su nastupali i zbunjene su ih pritesnili čestim hicima sa uzvišice. I gotovo bi bilo skršeno levo krilo Rimljana da konzul nije onima koji su se već povlačili, prebacujući im čas nesmotrenost čas kukavičluk, stidom potisnuo strah. Najpre su se odlučno suprotstavili, a zatim odbili napad pošto su se dokopali terena i odvažili se da napreduju, te ponovo uzvikujući krenuli u borbu. U novom pokušaju popeli su se i savladali uzvišicu. Gotovo su se već dokopali vrha brega, kad neprijatelj poče bežati, razbijen u trku, te bezmalo u istom redu stigoše do tabora Volska i oni koji su bežali i oni koji su ih gonili. Utom panika zahvati i tabor. Volsci koji su mogli da umaknu bežali su u Ancij, na koji je povedena i rimska vojska. Malo dana je trebalo za opsadu bez novog napada opsađenih, jer su Volsci izgubili prisebnost posle nesrećne borbe i zauzimanja njihovog logora.

[91] Liniju fronta su označavali bojni znaci („zastave") pešadije, a ispred njih su ponekad išli elitni vojnici, *antesignani* („oni koji idu ispred bojnih znakova").

III KNJIGA
467–446. godina pre n. e.

1. Posle zauzimanja Ancija, za konzule su izabrani Tit Emilije i Kvint Fabije. To je bio Fabije koji je jedini preostao od ovog roda izginulog kod Kremera. Emilije je već u svom prethodnom konzulatu predlagao da se zemlja dodeli plebejcima. I tako se za vreme njegovog drugog konzulata rodila nada za one koji žive od zemlje da će zakon proći, a tribuni koji su često ustajali protiv konzula, sada su se ponovo prihvatili ove stvari, smatrajući da je mogu ostvariti uz pomoć konzula. I konzul je ostao pri svom ranijem stavu. Žaleći se na to kako se prvi čovek u državi razmeće tribunskom politikom i postaje popularan deleći tuđe, vlasnici zemlje i veliki deo patricija okrenuše mržnju sa tribuna na konzula. Nastala bi oštra borba da Fabije nije svojom odlukom, koja je odgovarala i jednoj i drugoj strani, okončao stvar: „Pod vođstvom Tita Kvinkcija i njegovim auspicijama,[1] prethodne godine je zauzeta znatna zemlja u Anciju; pošto je u pitanju grad sa pogodnim položajem na moru, tamo se može osnovati kolonija. I tako će plebejci ne izazivajući žalbe posednika doći do zemlje, a država će ostati složna". Ovaj predlog je bio prihvaćen, a za trijumvire za podelu zemlje imenovani su Tit Kvinkcije, Aul Verginije i Publije Furije. Bilo je naređeno da se prijave svi koji žele da dobiju zemlju. No kako to obično biva kada se ponudi nešto što se lako dobija, to izazva prezir i tako se mali broj Rimljana javio da su radi popune dodani

[1] Auspicije (*auspicia*) su obred ritualnog posmatranja povoljnih i nepovoljnih znakova pred bitku ili neki značajan poduhvat. Ukoliko bi znaci (*omina*) bili nepovoljni, vojskovođa se nije usuđivao da započne pohod ili uđe u bitku, jer su bogovi protiv toga.

Volsci kao kolonisti. Ostali su više voleli da u Rimu zahtevaju zemlju nego da je dobiju na drugom mestu.

Ekvi su od Fabija, koji je tamo upućen, tražili mir, ali su ga sami prekršili upadom na rimsku teritoriju.

2. Sledeće godine je Kvint Servilije – on je bio konzul sa Spurijem Postumijem – upućen protiv Ekva, pa je postavio svoj logor na teritoriji Latina. Prinudno mirovanje je zadržavalo vojsku koja je napadnuta bolešću. Rat se protegao i na treću godinu, na konzulat Kvinta Fabija i Tita Kvinkcija. Fabiju je ova komanda data preko reda[2] zato što je kao pobednik zaključio mir sa Ekvima. Krenuvši sa pouzdanom nadom da će njegova slava dovesti do pokoravanja Ekva, on uputi poslanike da jave savetu plemena da im konzul Fabije poručuje kako on koji je doneo u Rim vest o miru sa Ekvima, sada iz Rima donosi rat Ekvima onom istom oružanom desnicom koju je ranije pružao u znak prijateljstva; a da je do ovoga došlo zbog njihovog verolomstva i nepravičnosti, svedoci su bogovi, koji će uskoro biti i osvetnici. No bilo kako je bilo, on bi i sada više voleo da se Ekvi od svoje volje pokaju nego da stradaju u ratu. Ako se pokaju biće sigurno prihvaćeni sa blagošću koju već poznaju, ali ako radije istraju u svom verolomstvu, rat će biti poveden više zbog toga što su rasrdili bogove negoli što su neprijatelji. Ovim rečima nije ništa postigao, poslanici zamalo nisu napadnuti, a vojska je upućen na Algid[3] protiv Rimljana. Kada je ovo javljeno Rimu, više je uvreda nego opasnost naterala drugog konzula da krene iz Rima. I tako su dve konzulske vojske napredovale prema neprijatelju, svrstane u takav bojni poredak da odmah mogu stupiti u borbu. No kako se dan bližio kraju, jedan iz neprijateljske straže uzviknu: „Ovo je za pokazivanje a ne za vođenje rata, Rimljani; postavljate bojni red pred samu noć. Nama je potreban dug dan za okršaj koji predstoji. Sutra kada svane dan vratite se u bojne

[2] Senat je određivao svake godine provincije, a konzuli su ih kockom izvlačili, ili su ih dobijali u međusobnom dogovoru. U vreme krize, Senat je neposredno određivao konzula koji će voditi pohod.

[3] Planina Algid preko koje je Latinski put prelazio Albanske klance, mesto čestih sukoba Rimljana sa Ekvima i Volscima, ovde se pominje prvi put. Odatle je bilo moguće kontrolisati komunikacije od Tuskula prema istoku.

redove, biće dovoljno borbe, ne plašite se." Razljućeni ovim, vojnici su vraćeni u logor, da sačekaju sledeći dan, uvereni da noć koja nailazi znači predugo odlaganje borbe. Ipak se okrepiše i hranom i snom. Sutradan kad je svanulo, Rimljani prvi postaviše svoj bojni red. Najzad se i Ekvi približiše. Žestoko se borilo sa obe strane: Rimljani su se borili sa ogorčenjem i srdžbom, a Ekvi sa svešću da je njihovom krivicom izazvana opasnost. Znali su da im se više neće verovati i stoga su bili prinuđeni na krajnju odvažnost i spremni na napore, ali nisu izdržali rimski napad. Potisnuto na svoju teritoriju, a pošto nije bilo naklonjeno miru ništa više no ranije, ovo divlje mnoštvo napade svoje vojskovođe zato što su dozvolili da se borba vodi na način koji su Rimljani izvrsno znali. Ekvi su bolji kad je reč o upadima i pljačkanju, i mnogo lakše ratuju protiv manjih raštrkanih odreda nego protiv velike vojske.

3. Ostavljajući dakle straže u logoru, izišće i s tolikom bukom napadoše rimsku teritoriju da se strah proširio sve do Rima. Napad je izazivao utoliko veću paniku što nije bio očekivan. Naime, ničega se nije trebalo manje bojati negoli toga da će neprijatelj, probeđen i gotovo opkoljen u svom logoru doći na ideju da pljačka seosko stanovništvo. Preplašeni seljaci su upadali kroz kapije vičući i sve preuveličavajući u svom bezumnom strahu: govorili su da nije u pitanju samo mala grupa pljačkaša, nego su tu vojska i legije neprijatelja koji u kolonama za napad prodire u grad. Oni koji su to prvi čuli, dalje su prenosili ove neprecizne i utoliko alarmantnije vesti. Trčanje i uzvici onih koji su pozivali na oružje ličili su na paniku u zauzetom gradu. Međutim, slučajno se desilo da se u to vreme konzul Kvinkcije vraćao sa Algida i to je smirilo strah. Pošto je stišao uzbunu postavio je straže na kapijama, podsmevajući se što se boje pobeđenog neprijatelja. Potom je sazvao Senat i uz odobrenje senatora obustavio sve sudske poslove,[4] a zatim je krenuo da obezbedi granicu, ostavljajući za komandanta grada[5] Kvinta Servilija, ali neprijatelja nije našao u poljima. Drugi konzul je

[4] U slučaju velike opasnosti za Rim obustavljani su svi sudski i zakonski postupci. *Incedere* je termin za proglašavanje, a *remittere* ili *exuere* za kraj suspenzije.

[5] Komandant grada je ovde anahronizam.

već bio obavio sledeći posao: naime, znajući kuda će neprijatelj krenuti, opterećen plenom i utoliko manje spreman za borbu, napade ga i krvlju poprska plen. Samo je mali broj neprijatelja umakao ovoj zasedi, a celokupan plen je vraćen. Povratak konzula Kvinkcija u grad učini kraj suspenziji sudova koja je trajala četiri dana.

4. Sledeći konzuli su bili Aul Postumije Alb i Spurije Fuzije Fusk – neki Furije pišu Fuzije.[6] Ovo navodim zato da ne bi neko mislio da su zamenjeni ljudi, a u stvari je u pitanju jedino pisanje imena. Nema sumnje da je jedan od konzula vodio rat protiv Ekva. Stoga Ekvi zatražiše pomoć od Volska iz Ecetrana, a oni im rado izidoše u susret. Mržnja na Rim u ovim gradovima je bila tolika da su se u njoj nadmetali i spremali se svim snagama za rat. Za to su čuli Hernici i obavestili Rim da se Ecetran odmetnuo Ekvima. Sumnjalo se i na Ancij, jer je velika masa ljudi prebegla odatle Ekvima kada je grad bio zauzet. Oni su u prošlom ratu sa Ekvima dali najhrabrije vojnike. Pošto su Ekvi potom bili razbijeni u svojim utvrđenjima, vratili su se u Ancij i tu su koloniste, koji su već i sami izneverili, sasvim odvojili od Rima. Dok stvar sa otcepljenjem još nije biła gotova i kad je javljeno Senatu šta se priprema, konzuli su zaduženi da pozovu prvake kolonije u Rim i da ispitaju u čemu je reč. Prvaci su došli bez oklevanja. Kad su ih konzuli uveli u Senat i počeli im postavljati pitanja, oni su tako odgovarali da su bili otpušteni kao još sumnjiviji nego što su došli.

Izgledalo je da je rat neizbežan. Spurije Furije, jedan od konzula kome je ova oblast dopala kao delokrug komande, krenu protiv Ekva i nađe neprijatelja u poljima Hernika kako pljačka. Ne znajući koliko ih ima, jer se cela masa nije nikada pokazivala, neoprezno je izveo vojsku u borbu, po broju nejednaku neprijatelju. Odbijen pri prvom sudaru, povuče se u svoj logor. Ali to nije bio kraj opasnosti: u toku noći i sledećeg dana tolike snage su opkolile rimski logor da nije bilo moguće ni glasnike uputiti u Rim. Hernici su javili i o porazu i o tome da je konzul opkoljen. Time su uneli toliki strah u Senat da je doneta odluka kojoj se pribegavalo jedino u slučaju krajnje opasnosti,

[6] Izgovor *Fusius* je arhajski, kao i *Valesius* za *Valerius* i pripada vremenu pre tzv. rotacizma, pretvaranja *s* u *r*.

naime da se Postumije, drugi konzul, pobrine „da država ne bude oštećena".[7] Smatralo se da će biti najbolje da konzul ostane u Rimu i izvrši regrutovanje svih onih koji mogu nositi oružje, a da se kao pomoć onima u logoru umesto konzula uputi Tit Kvinkcije zajedno sa savezničkim snagama. Naređeno je Latinima, Hernicima i koloniji Anciju da za popunjavanje ovih odreda daju „na brzinu regrutovane" vojnike – tako su se nazivale ove pomoćne čete, prikupljene na taj način.

5. Tokom sledećih dana vršeni su mnogi pokreti trupa, a ponegde i mnogi napadi, jer je neprijatelj koristeći svoju brojčanu nadmoćnost razvlačio rimske snage na mnoge strane, uveren da one nisu dovoljne za sve pošto je istovremeno napadan logor i deo snaga upućen da pljačka rimsku teritoriju, te da napadne i sam Rim ako se ukaže prilika. Lucije Valerije je ostavljen kao zaštita gradu, a konzul Postumije je upućen da zaustavi pljačkanje teritorije. Nije bilo predaha ni od briga ni od napora na bilo kojoj strani: bdenja u gradu, straže ispred kapija, predstraže raspoređene po bedemima, a sem toga su sudovi obustavili rad u toku dana, kao što je bilo neophodno u takvim prilikama. U međuvremenu je konzul Furije, koji se najpre mirno držao u opsednutom logoru, iznenadio neopreznog neprijatelja izišavši na dekumansku kapiju,[8] i mada je mogao goniti neprijatelja, odustao je od toga iz straha da bi logor mogao biti napadnut s druge strane. Konzulov brat, legat Furije, ponesen opštom trkom ode dalje, jer u žaru gonjenja nije video ni da su se njegovi saborci vratili, ni da mu neprijatelj prilazi s leđa. I tako odsečen, pošto je uzaludno pokušavao da probije put nazad u logor, poginu boreći se hrabro. Kada je konzulu javljeno da mu je brat opkoljen, on se vrati u borbu i dok se borio više nasumice i sa manje opreza zadobio je ranu, pa su ga njegovi pratioci s mukom

[7] Posredi je *senatus consultum ultimum de republica defedenda*, kojim se skreće pažnja konzulima da je država u opasnosti; međutim, to im ne daje veću vlast od one koju imaju. Smatra se da je prvi put izdat 121. pre n. e. u vreme borbe optimata protiv Gaja Graha i da je ovde u pitanju anahronizam.

[8] *Porta decumana*, jedna od četiri glavne kapije na rimskom vojnom logoru: nazvana je po tome što je u njenoj blizini bila smeštena deseta (*decima*) kohorta svake legije.

izvukli sa bojišta. Time je uneo uznemirenost kod svojih vojnika, a neprijatelja učinio još smelijim. Pošto su ih ohrabrili legatova smrt i konzulovo ranjavanje, više ih nikakva sila nije mogla zadržati od napada. Rimljani koji su se povukli u logor bili su ponovo opsednuti, pritom nemajući ni iste snage ni iste izglede kao neprijatelj. Došli bi u krajnju opasnost da nije stigao Tit Kvinkcije sa trupama Latina i Hernika. On se pojavio iza leđa Ekvima, koji su napadali rimski logor, divljački pokazujući legatovu glavu. Na znak da je on u blizini, izvršen je i juriš iz logora. Ekvi su imali malo gubitaka, ali su bili razbijeni na rimskoj teritoriji. Rasturene i natovarene plenom, napadao ih je konzul Postumije, koji je na pogodnim mestima postavio predstraže. Bežeći u neredu, naleteli su na Kvinkcija koji se vraćao sa ranjenim konzulom. Tako je vojska bivšeg konzula osvetila i konzulovu ranu i pogibiju legata i kohorti.

Tih dana su obe strane i primile i nanele mnoge gubitke. Teško je da se tačno u brojevima navede za tako jedno davno doba koliko ih se borilo i koliko je izginulo. Ipak se Ancije Valerije[9] usudio da navede ukupne brojeve: Rimljana je palo 5.800 na teritoriji Hernika; od Ekva koji su radi pljačke lutali po rimskoj teritoriji, konzul Aul Postumije je ubio 2.400; od ostalih koji su noseći plen naleteli na Kvinkcija takođe je izginuo veliki broj. Kaže da je ubijeno oko 4.000 ili, da bi bio precizniji, 4.230 Ekva.

Kada su se vratili u Rim, ponovo su otvoreni sudovi. Na nebu su viđeni mnogi plamenovi kako gore i druga znamenja.[10] Neka su stvarno opažena, druga su bila privid koji se ukazivao uplašenima. Da bi se ovaj strah uklonio, bili su određeni trodnevni praznici tokom kojih je mnoštvo žena i muškaraca ispunilo sva svetilišta, tražeći mir od bogova. Kohorte Hernika i Latina vraćene su kući, uz zahvalnost Senata za hrabro držanje u ratu. Hiljadu vojnika iz Ancija, koji su kasno stigli u pomoć, posle borbe su otpušteni gotovo uz pogrde.

---

[9] Valerije Ancija je jedan od istoričara iz grupe poznih analista, iz prve polovine I veka pre n. e.

[10] To spada u često navođena tzv. nebeska čudesa, *prodigia caelestia*; takvi podaci potiču uglavnom iz starorimskih hronika, Anala, koje su vodili vrhovni sveštenici.

6. Potom su održane skupštine, a za konzule su izabrani Lucije Ebucije i Publije Servilije; stupili su na dužnost 1. avgusta, na koji je tada padao početak godine.[11] Vreme je bilo teško i godina ispunjena bolestima i u gradu i na selu, i oboljevali su i ljudi i stoka. Bolesti su se proširile kad je seosko stanovništvo koje se bojalo pljačkanja bilo primljeno u grad. Ova mešavina svih vrsta živih bića uznemiravala je građane neobičnim mirisima, a seljaci su, smešteni u uskim kućama, patili zbog vrućine i neprestanog bdenja. Bolest se širila i neprestanim međusobnim dodirom i usled obavljanja poslova.

Jedva odolevajući tadašnjim nevoljama, Rimljani primiše neočekivanu vest preko poslanika Hernika da Ekvi i Volsci ujedinjenim snagama postavljaju vojni tabor na njihovoj teritoriji i da sa ogromnom vojskom pustoše njihovu zemlju. Po tome što se u Senatu sakupio mali broj ljudi, postalo je saveznicima jasno da je država skrhana bolešću. Dat je i žalostan odgovor: „Neka Hernici zajedno sa Latinima sami brane svoje posede; iznenadni gnev bogova uništava bolešću grad Rim. Ako dođe kakvo smirenje ove bolesti, kao prethodne godine, kao uvek dosad, poslaće pomoć saveznicima." Odoše glasnici noseći tužnu vest i još tužniji odgovor, jer kako će se sami suprotstaviti u ratu u kome su jedva i uz rimsku pomoć odoleli? Neprijatelj se, međutim, nije dugo zadržao na zemlji Hernika, nego krenu dalje na rimska polja, koja su i bez rata bila opustela. Pošto im ovde niko, čak i nenaoružan, ne iziđe u susret, predoše preko polja koja su napustile ne samo predstraže nego i oni koji su obrađivali zemlju i stigoše na Gabijski put,[12] na treću milju od grada. Beše umro i Ebucije, rimski konzul; i njegovog kolegu je slaba nada održavala u životu. Bolešću je bila zahvaćena i većina državnih prvaka, mnogi senatori i bezmalo čitava generacija vojnika, tako da ih nije bilo dovoljni ni za mirnodopske straže, a kamoli za pohode. Stražarsku dužnost vršili su sami senatori

[11] Misli se na konzularnu godinu; tradicionalni datum stupanja konzula na dužnost bio je 1. mart; međutim, u početku 509–479. pre n. e. to je bilo 1. septembra ili 1. avgusta; 1. januar je kao početak konzularne godine uveden tek 153. pre n. e.

[12] Gabijski put (*Via Gabina*) vodio je kroz Eskvilinska vrata prema latinskom gradu Gabiji, istočno od Rima.

koliko su im to godine i zdravlje dozvoljavali. Obilaženje i zbrinjavanje preuzeli su plebejski edili; oni su uzeli i vrhovnu vlast i autoritet konzulske vlasti.[13]

7. U toj napuštenosti, bez vođstva i bez snage, spas doneše bogovi zaštitnici i Sreća grada[14] koji su Volscima i Ekvima podarili duh pljačkaša a ne ratnika. I tako im dušu nije obuzela nikakva želja ne samo da zauzmu nego ni da priđu rimskim bedemima. Krovovi koji su se nazirali i bregovi koji su ih nadvisivali odvratili su ih, pa se u celom taboru čulo gunđanje: zašto da gube vreme na pustom i napuštenom polju, između leševa ljudi i životinja koji se raspadaju, lišeni plena, kad mogu krenuti na netaknuta polja Tuskula koja obiluju svim i svačim. I tako iznenada digoše bojne znake i poprečnim putevima, preko ravnice Labika, predoše na tuskulske bregove. Na tu stranu behu sada okrenute i ratna oluja i sva sila. U međuvremenu je i Hernike i Latine pokrenuo stid a ne samo sažaljenje da se upute ka Rimu ujedinivši vojsku, kad se već nisu spremnim snagama suprotstavili zajedničkom neprijatelju koji je već kretao na Rim, niti su opsednutim saveznicima pružili bilo kakvu pomoć. Kad neprijatelja ne nađoše tu, sledeći glasove i tragove krenuše mu u susret dok je od Tuskula silazio u Albansku dolinu. U nejednakoj borbi vernost saveznika ovom prilikom bila je loše sreće, ali ni u Rimu nisu gubici od bolesti bili manji nego kod saveznika od mača. Umro je i drugi konzul, a umrli su i drugi slavni ljudi: Marko Valerije i Tit Verginije Rutul, koji su bili auguri, te Servije Sulpicije, vrhovni kurijalni sveštenik.[15] I preko glava

[13] Edili (*aediles*), visoki činovnici u rimskoj državi. Naziv verovatno potiče od *aedes*, kuća, pa i svetilište, budući da su prvobitno bili čuvari hrama boginje Cerere; kasnije su se brinuli o uređenju grada, o javnom redu, snabdevanju grada i priređivanju svečanih igara. Birani su na godinu dana kao i ostale magistrature. U početku su bili plebejska magistratura, dvojica plebejskih edila koji su birani svake godine bili su pomoćnici narodnih tribuna, a od 366. pre n. e. biraju se i dva kurulna edila među patricijima. Zajedno sa plebejskim činili su kolegijum.

[14] Misli se prvenstveno na Jupitera najvećeg i najmoćnijeg (*Iuppiter Optimus Maximus*). Sreća grada (*Fortuna urbis*) umesto Fortuna rimskog naroda.

[15] Na čelu svake kurije, kao dela plemena, nalazio se *curio* koji je prvobitno imao i upravnu funkciju, a kasnije samo religijsku.

nepoznatih široko se razmahivala snaga smrti. Lišen ljudske pomoći, Senat okrenu bogovima molitve naroda. Bi naređeno da ljudi sa ženama i decom odu da se mole i traže pomoć od bogova. Javno pozvani da odu tamo kuda ih je gonila i sopstvena nesreća, ispunili su sva svetilišta. Prostrevši se po podu i brišući hramove svojom kosom, žene su molile milost od naljućenog neba da učini kraj bolesti.

8. Potom postepeno, bilo stoga što je mir izmoljen od bogova, bilo zato što je teško vreme u godini već proteklo, tela oslobođena bolesti počela su se oporavljati. Već su se okrenuli i državnim brigama. Kako je prošlo nekoliko interegnuma, to sada Publije Valerije Publikola, kada je kao intereks ušao u treći dan, postavi za konzule Lucija Lukrecija Tricipitana i Tita Veturija Gemina (ili je to bio Vetusije); stupili su na dužnost 11. avgusta. Država je već bila dovoljno jaka ne samo da spreči rat nego i da ga započne. Stoga kad Hernici javiše da neprijatelj prelazi preko njihove granice, Rimljani im spremno obećaše pomoć. Bile su regrutovane dve konzulske vojske: Veturije je bio upućen na Volske, a Tricipitan, suprotstavljajući se pljačkanju savezničke teritorije, nije odmakao dalje od zemlje Hernika. Veturije u prvoj borbi razbi neprijatelja i natera ga na bekstvo. Dok se nalazio u zemlji Hernika, Lukrecije je propustio pljačkašku kolonu koja je prešla planine kod Preneste, a zatim sišla u ravnicu i opustošila polja Prenesta i Gabija, te sa gabijskih bregova okrenula ka tuskulskim. To u Rimu izazva veliki strah, više zbog neočekivanosti događaja, nego zbog toga što ne bi bilo dovoljno ljudi da se zadrži ova sila. U gradu je komandovao Kvint Fabije; on je naoružao omladinu, postavio predstraže i time sve učinio mirnim i sigurnim. Pošto je pokupio plen iz okoline, a ne usuđujući se da se približi gradu, neprijatelj se vraćao kružnim putem, te ukoliko se više udaljavao od grada utoliko je bio bezbrižniji. Tako nalete na konzula Lukrecija, koji je pažljivo ispitao puteve i čekao u dobrom poretku spreman za boj. Dobro pripremjeni Rimljani napadoše neprijatelja zahvaćenog iznenadnom panikom, pa iako brojčano unekoliko slabiji, razbiše ogromnu vojsku, nateraše je u bekstvo i sateraše u duboke doline iz kojih izlazak nije bio lak i opkoliše je. Ovde su Volsci bili gotovo uništeni: 13.470 ih je poginulo u borbi i bekstvu, 1.750 je uhvaćeno živih, a doneto je 27 bojnih znakova, kako sam našao

u nekim hronikama. Ako je ovde nešto i dodano brojevima, ipak je krvoproliće sigurno bilo veliko. Konzul pobednik, natovaren ogromnim plenom, vratio se u svoj stalni logor. Potom su konzuli spojili svoje logore, a Ekvi i Volsci ostatke svojih snaga. To je u ovoj godini bila treća bitka. Ista sreća donese nam pobedu: neprijatelj je razbijen, a njegov tabor zauzet.

9. Tako su stvari u Rimu dovedene u red, a uspešni ratovi su odmah izazvali nemire u gradu. Te godine je narodni tribun bio Gaj Terentilije Harsa. Smatrajući da odsustvo konzula ostavlja slobodno polje za akcije narodnih tribuna, tokom više dana je nastupao pred narodom i optuživao oholost patricija; posebno se oborio na vlast konzula, smatrajući je prevelikom i nepodnošljivom u slobodnoj državi. Po nazivu je samo manje nepodnošljiva, a u suštini je mnogo surovija od kraljevske vlasti. Umesto jednog, sada su prihvaćena dva gospodara; s neumerenom i neograničenom vlašću, oslobođeni svakog straha i razuzdani, okrenuli su svu strogost i zakonske kazne protiv plebejaca. Da njihova samovolja ne bi trajala večno, oni će predložiti zakon da se izaberu petorica ljudi sa zadatkom da propišu zakon o konzulskoj vlasti. Narod će odrediti prava konzula kojima će se oni koristiti, a neće svoju samovolju i htenja smatrati za zakon. Pošto je taj zakon predložen, a patriciji bili uplašeni da će u odsustvu konzula biti prisiljeni da prihvate jaram, prefekt grada Kvint Fabije sazva Senat i tako oštro napade i na zakonski predlog i na podnosioca da ni suprotstavljanje obojice konzula ne bi značilo veću pretnju ni veće zastrašivanje. Prema njegovim rečima, narodni tribun je koristeći situaciju postavio zasedu i napao državu. Da su razljućeni bogovi nekim slučajem dali njemu da bude tribun prošle godine, za vreme epidemije i rata, Rimljani se ne bi mogli održati; kako su oba konzula bila preminula, a bolest opterećivala državu, u opštem metežu bi bili doneti zakoni o ukidanju konzulske vlasti, čime bi narodni tribun postao vođa Ekvima i Volscima u napadima na grad. Šta najzad? Ako konzuli postupe oholo i surovo prema nekim građanima, zar nije dato pravo da ga izvede na sud i preda na suđenje onima iz čije sredine potiče čovek kome je učinjena nepravda? Ovo je razlog da bude omrznut i postane nepodnošljiv ne konzularni imperijum, nego tribunska vlast. Posle umirenja i pomirenja sa patricijima, ponovo se vraća na stara zla. On ga ne moli da odustane

od onoga što je započeo. „A vas, drugi tribuni", nastavi Fabije, „molimo da mislite na to da je vaša vlast u početku stvorena radi pomoći pojedincima, a ne na propast svih. Izabrali ste narodne tribune, a ne protivnike patricija; za vas je nečasno, a za nas nesreća da zauzimate nezaštićenu državu. Nećete umanjiti vaša prava nego vašu mržnju ako se sporazumete sa vašim kolegom da se stvar ostavi takva kakva je do dolaska konzula. Kad nas je bolest napala prošle godine, i sami Ekvi i Volsci su nas poštedeli strahota nemilosrdnog rata." Tribuni su se savetovali s Terentilijem i akcija je naizgled odložena, a u stvari je prekinuta, pa su konzuli odmah pozvani nazad.

10. Lukrecije se vratio sa ogromnim ratnim plenom i sa još većom slavom. Slavu je uvećao i time što je po dolasku izložio ratni plen na Marsovom polju, kako bi svak prepoznavši svoje, to odneo u roku od tri dana. Ono za šta se nije javio vlasnik bilo je prodato. Po opštem uverenju, konzul je zaslužio trijumf, ali je stvar odlagana jer je tribun insistirao na zakonu. „Ova stvar je važnija konzulu", rekao je. O tome je raspravljano više dana i u Senatu i u narodnoj skupštini. Najzad je tribun uzmakao pred autoritetom konzula i odustao od svog predloga. Tada je i vojskovođi i vojsci ukazana dužna počast; konzul je trijumfovao za pobedu nad Ekvima i Volscima, a u trijumfu su ga pratile njegove legije. Drugom konzulu je data počast da ovenčan uđe u grad, ali bez svojih vojnika.[16]

Sledeće godine je Terentilijev zakon, koji je sada podržao ceo kolegijum tribuna, dočekao nove konzule Publija Volumnija i Servija Sulpicija. Te godine je viđeno kako nebo gori, a zemlju je zaljuljao snažan potres.[17] Bik je progovorio – priča u koju se te godine poverovalo, a prošle godine nije. Pored drugih čuda padala je i kiša od mesa, a pričalo se da je leteo

[16] Razlika između trijumfa i ovacije bila je u tome što komandant pobednik nije oblačio togu Jupitera i kralja pri ovaciji, nego je nosio skiptar i išao pešice, a ne na četvoropregu (kvadrigi) kao vojskovođa kome je dodeljen trijumf; ovenčan je mirtom, a ne lovorom. Odluku o trijumfu ili ovaciji donosio je Senat. Smatra se da je trijumf dodeljivan samo za veliku i krvavu pobedu.

[17] Zemljotres 461. pre n. e. bio je deo velikog seizmičkog potresa u Mediteranu, onog istog koji je 464. pre n. e. pogodio Peloponez u vreme helotskog ustanka.

ogroman broj ptica i grabio tu kišu. Ono što je palo na zemlju ležalo je razbacano nekoliko dana a da nije promenilo miris. Religijski kolegijum duovira je proučio Sibilinske knjige. One su proricale opasnost od jedne zajednice stranaca čiji će napad biti usmeren na visoko mesto u Rimu i otuda će nastati nesreća. Pored ostalog, opomenuti su da se okanu unutrašnjih sukoba. Tribuni su ih optuživali da je to učinjeno samo zato da bi se sprečilo donošenje zakona i da predstoji velika borba. I evo, kao da se svake godine okreće isti krug. Hernici javiše da Ekvi i Volsci opet spremaju vojsku, mada im je imovina oduzeta. Središte poduhvata je u Anciju; kolonisti iz Ancija su javno držali skupove u Ecetri. Tamo je bilo vođstvo, ovde glavne snage za rat. Kad je to javljeno Senatu, bilo je naređeno da se izvrši regrutovanje i da konzuli međusobno podele vođenje rata: jedan da uzme komandu protiv Volska, drugi protiv Ekva. Tribuni su na Forumu uzvikivali da je priča o ratu sa Volscima izmišljena, da je Senat nagovorio Hernike. Slobodu rimskog naroda ne izigravaju više pričama o hrabrosti nego smicalicama. Pošto sada niko ne bi poverovao da se Ekvi i Volsci, gotovo potpuno uništeni i poraženi, mogu podići na oružje izmišljen je nov neprijatelj: osumnjičena je verna kolonija koja je u blizini. Rat se objavljuje nedužnom Anciju, a u stvari se ratuje s rimskim plebejcima koje će, opterećene oružjem, užurbanim maršom odvesti iz grada i tako udaljavanjem i progonstvom građana kazniti narodne tribune. I tako će – pošto nije reč ni o čemu drugom – zakon propasti ako ne budu pazili da ne budu prognani iz grada i ne prime jaram dok je stvar još neokrnjena i dok su još u zemlji i civili. Ako pokažu srčanost neće izostati pomoć; tribuni su međusobno složni. Ne treba da strahuju od spoljnog neprijatelja, nema nikakve opasnosti: bogovi su pomogli prošle godine da se sloboda može braniti bez opasnosti. Tako učiniše tribuni.

11. Na drugoj strani su konzuli, postavivši svoja svečana sedišta naočigled svih, vršiti regrutovanje. Ovamo dojuriše tribuni, vodeći za sobom sakupljeni narod. Prozvana je nekolicina kao da se stvar ispituje, a onda izbi nasilje. Koga god bi liktor zgrabio po naredbi konzula, narodni tribun bi naredio da se pusti. I niko nije činio ništa onako kako je imao pravo, nego je koristio nasilje da bi silom dobio ono čemu je težio.

Kako su se držali tribuni sprečavajući regrutovanje, tako su i patriciji stvarali teškoće zakonu koji je predlagan za vreme dok je skupština zasedala. Svađa je započela kad su narodni tribuni naredili narodu da se podeli po tribama, dok su patriciji odbijali da se pomere. Stariji ljudi jedva su učestvovali u tome pošto stvar nije vođena razumom, nego je bila dozvoljena svaka nepromišljenost i drskost. I konzuli su se uzdržavali od bilo kakvog mešanja da ne bi u opštem metežu izložili uvredi svoje dostojanstvo.

Beše neki Cezon Kvinkcije, odvažan mladić čemu su doprineli i plemenito poreklo i njegova stasitost i snaga. Vrlinama kojima su ga obdarili bogovi dodao je i sam mnoga ratna odlikovanja i rečitost na Forumu, tako da niko u državi nije bio spremniji od njega i na reči i na delu. Kada bi ovaj čovek nastupio između senatorskih redova, nadvisujući sve kao da mu sav autoritet diktatora i konzula izbija i iz glasa i iz snage, sam je odolevao i napadima tribuna i oluji naroda. Pod njegovim vođstvom često su sa Foruma bili oterani tribuni, razbijen i rasteran plebs. Ko god bi se suprotstavio, otišao bi izubijan i bez odeće, pa je postalo jasno da će zakon pretrpeti neuspeh ukoliko stvar bude tako vođena. I dok su ostali tribuni bili zaplašeni, Aul Verginije jedini iz kolegijuma zatraži da se Cezon osudi na smrt. Ali hrabri duh ovog čoveka nije se time zastrašio nego samo raspalio i još oštrije suprotstavio donošenju zakona, rasterivao je plebejce, progonio tribune kao u pravom ratu. Tužilac je pustio tuženog da sam sebe uništi, da doda vatru mržnji i pruži materijal za optužbu. Zakon je predlagao ne toliko u nadi da će biti donet koliko da bi izazvao Cezonovu nesmotrenost. Od tada je sve ono što je omladina često govorila i nepromišljeno činila, pripisivano samo Cezonovom sumnjivom karakteru. Ipak se suprotstavio zakonu. Na to je Aul Verginije rekao narodu: „Zar ne uviđate, Kviriti, da ne možete u isto vreme imati i Cezona kao građanina i zakon koji želite? Uostalom, zašto kažem 'zakon'? U stvari, on se suprotstavlja slobodi. Ohološću je nadmašio sve Tarkvinije. Čekajte da ovaj koga sada gledate da vlada kao običan građanin svojom snagom i drskošću, postane konzul ili diktator." Sa tim su se slagali mnogi, žaleći se da su potisnuti, pa su podsticali tribuna da stvar dalje vodi.

12. Već je došao i dan suđenja, i mnogim ljudima se činilo da je pri suđenju Cezonu bila reč o slobodi. Najzad priteran

uza zid, Cezon se ponizio i rešio da moli pojedince. U njegovoj pratnji nalazili su se rođaci, prvaci države. Tit Kvinkcije Kapitolin, koji je tri puta bio konzul, pošto je najpre podsetio na svoja lična i porodična odlikovanja, tvrdio je da ni u gensu Kvinkcija ni u rimskoj državi nisu nikad postojale takva prirodna obdarenost i tako velika hrabrost, prvu vojsku je služio pod njim i on je svedok njegove borbe protiv neprijatelja. Spurije Furije je potvrdio da mu je Kvinkcije Kapitolin poslao njega kao potporu u teškim trenucima; smatra da niko drugi ne bi više učinio za popravljanje položaja. Lucije Lukrecije, konzul prethodne godine, još u sjaju skorašnje slave, reče da deli svoju slavu sa Cezonom, da se seća bitaka, da može ispričati njegove slavne podvge i u pohodima i u borbama; savetuje i opominje: to je izvrstan mladić, obdaren od prirode i sreće svim dobrima, izuzetno važan za svaku državu u kojoj se nađe, pa bi trebalo da su srećni što je njhov građanin, a ne podanik neke druge države. Ono što mu zamera – žestinu i drskost – ublažiće se vremenom; promišljenost koja mu nedostaje povećava se s godinama. Pošto mu mane opadaju, a vrlina sazreva, on zaslužuje da dočeka svoju starost u državi. Među ovima je bio i njegov otac Lucije Kvinkcije koji je imao nadimak Cincinat; on nije ponavljao pohvale, da ne bi izazvao zavist, nego je tražio oproštaj zbog mladalačke zablude i molio da njemu koji nije nikada povredio ni rečju ni delom daruju sina. Jedni su odbijali molbe ili iz straha ili iz obzira; drugi su, žaleći se da su bili pretučeni ili oni ili njihovi prijatelji, odgovarali oštro i time unapred pokazivali svoj sud.

13. Sem mržnje mase, optuženog je teretio i jedan pravi prestup. Naime, Marko Volscije Fiktor,[18] koji je nekoliko godina ranije bio narodni tribun, pojavio se kao svedok i izjavio da je malo posle epidemije u gradu naišao na grupu mladića koji su lutali po Suburi. Izrodi se svađa i njegov stariji brat, koji se ne beše oporavio od bolesti, pade pogođen Cezonovom pesnicom. Polumrtvog su ga na rukama odneli kući, ali je on umro bez sumnje od toga. Da goni tako surovog krivca nisu dozvolili konzuli iz ranijih godina. Dok je Volscije ovo iznosio, nastalo je takvo uzbuđenje da je malo nedostajalo da narod ubije Cezona.

[18] Ime *Fictor* moglo je, kako smatra Ogilvi, biti u vezi sa prevarom (od *fingo*, prevariti).

Verginije na to zapovedi da se čovek odvede u zatvor, a patriciji se nasilju odupreše silom. Tit Kvinkcije uzviknu da onoga ko je optužen za smrtni zločin, čije je suđenje zakazano i čija će osuda biti uskoro doneta, niko nema pravo da zlostavlja dok ne bude saslušan i osuđen. Tribun izjavi da nema nameru da ga kazni pre nego što presuda bude izrečena, ali će ga držati u zatvoru do dana suđenja kako bi onome ko je izvršio ubistvo izrekao kaznu rimski narod. Pozvani su ostali narodni tribuni, a oni su donoseći umerenu odluku iskoristili svoje pravo da pomognu pojedincu: nisu dozvolili da se optuženi otkuje, ali su odredili da krivac dođe na ročište i da plati kauciju narodu, za slučaj da se ne pojavi. Međutim, bili su u nedoumici koliku sumu da zatraže kao dovoljnu garanciju, pa stoga prebaciše pitanje na Senat. Dok se o tome odlučivalo, krivac je zadržan na javnom mestu. Određeno je da se daju jemci i da se svaki od njih obaveže na sumu od 3.000 asa; o broju jemaca ostavljeno je tribunima da odluče. Oni odrediše deset; sa toliko jemaca, tužitelj je prihvatio garanciju za optuženog. Cezon je prvi za koga se zna da je dao javnu garanciju. Pušten da ode sa Foruma, on noću pobeže u progonstvo Etrurcima. Iako je njegov postupak pravdan time da je dobrovoljno otišao u progonstvo, Verginije je na dan suđenja ipak sazvao skupštinu, pa su pozvane njegove kolege da je raspuste. Kaucija je nemilosrdno tražena od oca, tako da je morao prodati celokupno imanje, pa je izvesno vreme živeo u nekoj kolibi s one strane Tibra, usamljen kao prognanik.[19]

14. Državu su potresali ovo suđenje i predlaganje zakona; od spoljnih ratova nastao je predah. Osećajući se kao pobednici jer su patriciji bili zaplašeni Cezonovim progonstvom, tribuni su bili uvereni da je zakon već donet. Ali dok su se stariji patriciji odrekli vlasti, mlađi, naročito oni iz Cezonovog društva, nisu umanjili svoju netrpeljivost prema plebejcima, niti su izgubili hrabrost. Međutim, naučili su da svoje napade učine umerenijim. Kada je posle Cezonovog progonstva ponovo učinjen pokušaj da se donese zakon, oni su organizovano i spremno sa ogromnom vojskom svojih klijenata napali narodne tribune čim

[19] *Prata Quinctia* su se nalazila, prema podatku kod Plinija (*Naturalis historia*, 18–20), na desnoj obali Tibra, na *ager Vaticanus*. Mogućno je da je priča o Cincinatu etiološkog karaktera sa namerom da objasni naziv.

su nastupili, dajući priliku za napad, i to tako da se nijedan nije isticao, pa ni mržnja ni slava nisu pali samo na jednu kuću, te se plebsu činilo da sada umesto jednog imaju hiljade Cezona. A u dane kad se nije odlučivalo o zakonu nije niko bio blaži i mirniji od njih: uljudno su pozdravljali plebejce, razgovarali s ljudima iz plebsa, pozivali ih u svoje kuće, raspravljali na Forumu o njihovim stvarima, a dopuštali su i tribunima da drže skupštine bez remećenja. Nikad ni prema kome nisu bili neprijatni sem ukoliko nije bila reč o zakonu. Inače je ova omladina bila veoma popularna. Čak ni glas nisu dizali, a kamoli da su počinili neko nasilje. I tako su postepeno, gladeći ga i baveći se njime, pripitomili plebs. Na taj način su veštinom tokom cele godine izbegli donošenje zakona. Dopuštali su tribunima ne samo da sve mirno vode nego i da budu izabrani za sledeću godinu.

15. Tako su konzuli Gaj Klaudije, Apijev sin, i Publije Valerije Publikola primili vlast u već smirenoj državi. Nova godina nije donela ništa novo. Glavna briga u državi je bilo predlaganje ili prihvatanje zakona. Ukoliko su mladi patriciji imali više uspeha kod plebejaca, utoliko su ih tribuni oštrije napadali, nastojeći da ih učine sumnjivima plebsu. Optuživali su ih da je stvorena zavera, da je Cezon u Rimu; odlučeno je da se tribuni biju, a plebejci poseku; da su stariji patriciji omladini dali u zadatak da ukine tribunsku vlast u državi i da se Republika vrati u stanje kakvo je bilo pre nego što je Sveto brdo bilo zauzeto. I dok su se, kao gotovo svake godine, pribojavali rata sa Volscima i Ekvima desi se jedno mnogo bliže i neočekivano zlo: prognanici i robovi, oko 2.500 ljudi, pod vođstvom Sabinjana Apija Herdonija zauzeše noću Kapitol i tvrđavu. U tvrđavi je odmah izvršen pokolj onih koji nisu hteli da se priključe zaveri, ili da se late oružja. Neki su iskoristili nastalu zabunu i poneseni strahom dojurili na Forum. Naizmenično su se čuli povici: „Na oružje!" i „Neprijatelj je u gradu!" Konzuli su bili u nedoumici da li da naoružaju narod, ne znajući kakvo se zlo iznenada pojavilo: spolja ili iz samog grada, iz plebejske mržnje ili robovske podlosti. Smirivali su nemir, ali su ga time samo povećali. Ni vrhovna vlast nije imala snage nad preplašenim mnoštvom. Dadoše oružje, ali ne svima nego samo toliko da svi budu zaštićeni od nepoznatog neprijatelja. Uznemireni, jer nisu znali ni ko je neprijatelj ni koliki je, ostatak noći su proveli razmeštajući straže na pogodnim mestima

po celom gradu. Najzad dan otkri i kakav je rat u pitanju i ko je njegov vođa. Apije Herdonije je sa Kapitola pozivao robove na slobodu: on preuzima stvar ovih najbednijih u svoje ruke, da one koji su nepravedno prognani vrati u otadžbinu i da robove oslobodi teškog jarma ropstva. Više bi voleo da ovo izvrši sam rimski narod, ali ako za to nema ovde nade, on će pokrenuti Volske i Ekve i preduzeti sve krajnje mere.

16. Tako stvar postade jasnija i patricijima i konzulima. Ipak su strahovali da ono što je javljeno ne krije neke tajne namere Sabinjana i Veja i da, pošto u gradu ima toliko neprijatelja, uskoro ne stignu po dogovoru i legije Sabinjana i Etruraca, te da i stari neprijatelji Rima, Volsci i Ekvi, ne dođu ovog puta ne radi pljačke polja kao ranije nego u sam grad koji je već delom zauzet. Mnogi i različiti strahovi su ih potresali; između ostalog je bio veliki strah od robova, jer se svako plašio da možda ima neprijatelja u kući kome se nije moglo verovati niti ne verovati da ne bi postao još opasniji ako mu se uskrati poverenje. Izgledalo je da se i sloga jedva može održati. Tolika druga zla i nevolje su se pojavljivali i pretili da se niko više nije plašio ni narodnih tribuna ni plebejaca. Ovo svakodnevno zlo, koje se budilo uvek kad su druge nevolje mirovale, izgledalo je kao da sada miruje, utišano strahom od spoljnog neprijatelja. A u stvari je upravo ono najviše pritiskivalo dok su stvari išle nizbrdo. Takvo ludilo je držalo tribune da su tvrdili kako nije u pitanju rat nego lažna slika rata koja je postavljena na Kapitol da odvrati pažnju plebejaca od brige za zakon. „To su prijatelji i klijenti patricija", govorili su, „koji će ukoliko vide da su se uzalud bunili, pošto zakon bude donet, otići u još većoj tišini od one kojom su stigli." Potom su održali skupštinu radi donošenja zakona, odvlačeći tako narod od oružja. Konzuli su držali sednicu Senata, pri čemu se strah od tribuna pokazao veći od onoga koji su neprijatelji uneli noćnim upadom.

17. Pošto je javljeno da su ljudi ostavili oružje i napusti stražarska mesta, Publije Valerije ostavi kolegu u Senatu, istrča iz Kurije, dođe na sveto mesto[20] gde su tribuni držali skupštinu

[20] *Templum* u originalu, ovde ne označava hram nego mesto osvećeno ritualom augura; to jest mesto na Forumu gde je održavana skupština (*comitia*), pa prema tome i samu skupštinu.

i povika: „Šta ovo znači, tribuni? Zar ćete pod vođstvom i auspicijama Apija Herdonija oboriti državu? Zar će biti takve sreće da vas zavede onaj koji nije uspeo pokrenuti ni robove? Da li će vam neprijatelj kad vam bude gospodario dozvoliti da ostavite oružje i donosite zakone?“ Potom se okrenu masi i nastavi: „Ako vas, Kviriti, nije briga ni za ovaj grad ni za vas same, barem brinite za svoje bogove koje je neprijatelj zarobio. Opsednuti su Jupiter najveći i najmoćnji,[21] Junona, kraljica neba, Minerva i drugi bogovi i boginje. U ropskom taboru drže zarobljene vaše državne bogove zaštitnike. Zar je to za vas zdrava država? Toliko je već neprijatelja ne samo u bedemima nego i u tvrđavi, iznad Kurije i iznad Foruma. Međutim, skupština se održava na Forumu, Senat zaseda u Kuriji, senatori drže govore, a ostali građani sprovode glasanje kao da vlada mir. Zar nije zadatak i patricija i plebejaca, koliko god ih ima, konzula i tribuna, svih ljudi i bogova da zgrabe oružje i jurnu na Kapitol da oslobode i umire ovaj uzvišeni dom Jupitera najvećeg i najmoćnijeg? O, oče Romule, daj svom potomstvu onu istu srčanost kojom si ti povratio ovu tvrđavu što su je Sabinjani dobili pomoću zlata. Učini da krenu onim istim putem kojim si ti nekad kretao sa svojim vojnicima. Prvo ću evo ja kao konzul, koliko to mogu kao smrtnik, tebe boga slediti i krenuti tvojim tragom.“ Kraj govora je bio sledeći: „Sam uzimam oružje i pozivam građane da učine to isto. Ako se bilo ko odupre tome, ja ću svestan konzulskih ovlašćenja zaboraviti na tribunsku moć i svete zakone i smatraću ga za neprijatelja bilo gde da se nalazi, na Forumu ili Kapitolu.“ Pošto su zabranili da se to učini protiv Apija Herdonija, narodni tribuni sada narediše da se zgrabi oružje protiv Publija Valerija. Usudio se da protiv tribuna uradi ono što je njegov najstariji predak uradio protiv kraljeva. Izgledalo je da će nastupiti krajnje nasilje i da će rimski građanski rat biti prizor za neprijatelja. Niti je zakon mogao biti donet, niti je konzul mogao krenuti na Kapitol. Noć prekide započetu borbu. I tribuni su se povukli kada je noć nastupila, bojeći se konzulovog oružja. Pošto su se podstrekači pobune povukli, patriciji su krenuli da obilaze plebejce, da se uključuju u njihove grupe i da za tu priliku drže prigodne govore.

[21] Posredi je Kapitolski Jupiter, *Iuppiter Optimus Maximus*, vrhovni bog rimske države.

Opominjali su ih da vode računa o tome u kakve nevolje uvlače državu, da nije u pitanju borba patricija i plebejaca, nego da i jedni i drugi zajedno predaju gradsku tvrđavu neprijatelju, kao i hramove bogova, privatne i javne penate. Dok se ovo dešavalo na Forumu, konzuli su u međuvremenu obilazili kapije i bedeme u strahu od pokreta Sabinjana i neprijatelja iz Veja.

18. Iste noći stigoše glasnici u Tuskul i javiše o zauzimanju tvrđave, posedanju Kapitola i stanju u pobunjenom gradu. U Tuskulu je tada bio diktator[22] Lucije Mamilije. On odmah sazva Senat i, sprovodeći glasanje, iznese svoje mišljenje. Smatrao je da ne treba čekati da iz Rima stignu glasnici koji će tražiti pomoć, jer opasnost i nesreća koji prete, te savezнички bogovi i njihova vernost savezu zahtevaju da se ona odmah uputi: „Bogovi nam neće nikada dati sličnu priliku da zaslužimo zahvalnost države koja je tako moćna i nalazi se u susedstvu." Odlučiše da se pošalje pomoć, regrutovaše omladinu i dadoše joj oružje. U osvit dana su stigli u Rim, a izdaleka su ličili na neprijatelja: činilo se da su stigli Volsci i Ekvi. Kad se oslobodiše nepotrebnog straha, Rimljani ih primiše u grad i oni u koloni siđoše na Forum. Pošto je kolegu ostavio kao zaštitu kod kapije, ovde je Publije Valerije počeo postrojavati vojsku u bojni poredak. Pokrenuo ih je autoritet čoveka. On je tvrdio da će, ako mu dozvole, čim Kapitol bude ponovo zauzet i grad umiren pokazati kakvu uprevaru kriju tribuni u znaku koji predlažu i da neće praviti smetnje narodu u skupštini, sećajući se svojih predaka i veran svom nadimku kojim kao da mu je od predaka preneta u nasleđe i briga za narod. Ovog vojskovođu su sledili uprkos otporu narodnih tribuna i svrstali se u bojni red na Kapitolskoj okuci. Pridružile su im se legije iz Tuskula. I građani i saveznici su se nadmetali u tome kome će pripasti čast da zauzme tvrđavu. Obojica vojskovođa su hrabrila svoje. Neprijatelj je strahovao jer nije imao drugog oslonca sem svoga položaja. Dok su ovi drhtali, Rimljani i saveznici su izvršili napad na njih; već su upali u predvorje hrama, kad Publije Valerije, koji je išao napred među prvima, pogibe boreći se. Videvši ga kako pada, bivši konzul Publije Volumnije dade znak svojima da ga pokriju, a sam zauze

[22] Diktator je u Tuskulu bio na čelu države kao i u mnogim drugim latinskim zajednicama.

mesto konzula. Usled žestine napada, ovaj događaj nisu primetili vojnici tako da su odneli pobedu pre nego što su shvatili da se bore bez vojskovođe. Mnogi od prognanika su svojom pogibjom oskrnavili hram, a mnogi su bili zarobljeni. Herdonije je ubijen. Tako je Kapitol bio povraćen, a zarobljenici su kažnjeni prema svom statusu, zavisno od toga da li je bio u pitanju rob ili slobodan čovek. Ljudima iz Tuskula odata je zahvalnost, a Kapitol je ritualno očišćen i osvećen.[23] Priča se da su plebejci ubacivali kvadranse[24] u kuću poginulog konzula da bi time doprineli da pogreb bude veličanstveniji.

19. Kad je mir uspostavljen, tribuni su tražili od patricija da ispune ono što se zadatom verom obavezao Publije Valerije i da Gaj Klaudije nastoji da na bogovima manima njegovog kolege ne leži teret prevare,[25] te da dozvoli da se raspravlja o zakonu. Konzul je odbio da se raspravlja o zakonu pre nego što mu bude izabran kolega. Ovo je produžilo stanje napetosti sve do skupštine za izbor konzula. U decembru je uz veliku podršku patricija izabran za konzula Cezonov otac Lucije Kvinkcije Cincinat, koji odmah zauze svoj položaj. Plebejci su strahovali da će imati konzula ozlojeđenog na njih, moćnog i zbog omiljenosti kod patricija, i zbog vrline, i zbog svoja tri sina, od kojih nijedan nije bio manje hrabar od Cezona, a po mudrosti i umerenosti nadmašivali su ga kad su to prilike zahtevale. Od trenutka kad je stupio na dužnost, stalno je održavao skupove radi suđenja i u tome nije bio stroži u zauzdavanju plebejaca od ukoravanja Senata. Usled inertnosti ovog tela, tribuni, neprestano na vlasti, vladaju i svojim jezikom i svojim nedelima ne kao u državi rimskog naroda nego kao u nekoj propaloj kući. Govorio je da su vrlina, postojanost i sva odličja mladosti u ratu i miru prognani iz grada Rima zajedno sa njegovim sinom Cezonom. Brbljivci, bundžije, pravo seme razdora, ti tribuni, birani i treći put, služeći se najgorim veštinama žive razuzdano kao kraljevi: „Zar ovaj Aul Verginije, koji nije bio na Kapitolu, manje zaslužuje smrt od Apija Herdonija? Pre nego on, Herkula mi, ako

[23] Zbog ubistva u hramu, ritualno očišćenje je vršeno vodom i vatrom.

[24] Kvadrans je bio četvrtina asa.

[25] Misli se na obećanje da će biti održana rasprava o *lex Terentillia*. *Manes* ovde u značenju „duša".

se pravo prosuđuje. Izjavljujući da je neprijatelj, Herdonije je ako ništa drugo, barem doprineo da zgrabite oružje. Odričući da je reč o ratu, ovaj drugi vam je oduzeo oružje i goloruke vas izložio vašim robovima i emigrantima. A da li ste se vi (govorim s dopuštenjem Gaja Klaudija i pokojnog Publija Valerija) postrojili na Kapitolskoj okuci pre nego što ste neprijatelja izbacili sa Foruma? Kakva sramota pred bogovima i ljudima! Kad je neprijatelj bio u tvrđavi, na Kapitolu, kad je vođa izgnanika i robova, skrnaveći sva ta mesta imao svoje sedište u svetilištu Jupitera najvećeg i najmoćnijeg, u Tuskulu je zgrabljeno oružje pre nego u Rimu. Ne zna se da li je to bio Lucije Mamilije, tuskulski vođa, ili su to bili konzuli Publije Valerije i Gaj Klaudije koji su oslobodili rimsku tvrđavu. Kada su nekad Latini hteli da brane sopstvenu zemlju, kad im se neprijatelj nalazio na granici, nismo im dozvolili da zgrabe oružje; da sada Latini nisu dobrovoljno pritekli u pomoć bili bismo porobljeni i uništeni. Zar to znači, tribuni, pomagati plebejcima da ih nenaoružane predate neprijatelju da ih uništi? Dakle, ako bi neko od vaših plebejaca iz najnižeg sloja – plebejaca koje ste učinili odsečenim delom od ostalog naroda i pretvorili ga u svoju i svojevrsnu državu – javio da mu je kuća opkoljena naoružanim robovima, smatrali biste da mu treba priskočiti u pomoć, a kada su Jupitera najvećeg i najmoćnijeg opkolili naoružani robovi i emigranti smatrali ste da nije dostojan nikakvog ljudskog poduhvata. I zar vi tražite da vas smatramo za neprikosnovene, vi kojima ni sami bogovi nisu ni sveti ni nepovredivi? I tako opterećeni zločinom i prema ljudima i prema bogovima, neprestano ponavljate da ćete ove godine doneti zakon. Ako ga donesete, onda, Herkula mi, država nije dobro vođena onog dana kada sam izabran za konzula; to će biti još gore od pogibije konzula Publija Valerija. Pre svega, Kviriti, dužnost moja i mog kolege je da ove godine vodimo legije protiv Volska i Ekva. Ne znam zbog čega, ali bogovi su nam naklonjeniji kada ratujemo nego kada smo u miru. Kakva bi nam opasnost zapretila od ovih naroda da su znali da su Kapitol zaposeli prognanici, mnogo je bolje nagađati sada kada je sve prošlo, nego u stvarnosti iskusiti."

20. Konzulov govor naiđe na odjek kod plebejaca. Ohrabreni patriciji su smatrali da je država umirena. Pre spreman da sledi nego da sam predlaže, mada je prepustio starijem kolegi

da preduzme tako ozbiljnu akciju, drugi konzul je tražio svoje mesto u vršenju konzulske vlasti. Ismevajući ovaj govor kao prazno hvalisanje, tribuni napadoše pitajući na koji će način konzuli povesti vojsku čije regrutovanje nije odobreno. Na to Kvinkcije odgovori: „Mi nemamo koga da regrutujemo, jer kad je Publije Valerije naoružao plebejce radi zauzimanja Kapitola, svi su položili zakletvu da će se sakupiti na poziv konzula i da se neće razići pre njegove naredbe. Naređujemo, dakle, svima koji su se zakleli da sutra naoružani dođu na Regilsko jezero." Tribuni su hteli da nađu izgovor i da razreše narod obaveze tako što su govorili da je Kvinkcije bio privatno lice onda kad su ovi položili zakletvu. No tada još nije bila zavladala bezbožnost od koje pati naše doba i niko nije smatrao da može tumačiti zakletvu i zakone kako to njemu odgovara, nego je svoje shvatanje prilagođavao njima. I pošto je bilo malo izgleda da mogu sprečiti stvar, tribuni su nastojali da se odloži odlazak vojske, utoliko pre što se pričalo da je i augurima naređeno da budu na Regilskom jezeru kako bi posvetili mesto na kome bi se potom mogla držati skupština po religijskim pravilima. Tako bi sve ono što je u Rimu izglasano za tribunsku moć, ovde bilo nevažeće.[26] Sve bi bilo onako kako narede konzuli. Na udaljenosti većoj od jedne milje od grada ne postoji pravo apela na narod, pa ako tribuni tamo dođu pomešani sa ostalom masom Kvirita, biće takođe pod vlašću konzulskog autoriteta. Plašili su se i toga, ali ih je mnogo više uznemiravao strah od onoga što je Kvinkcije često govorio, naime da neće održati skupštinu radi izbora konzula. „Država je tako bolesna da se ne može oporaviti uobičajenim lekovima; diktator treba da se pobrine za državu i to tako da onaj ko krene da ruši državni poredak uvidi da diktatura ne dozvoljava pravo apela."

21. Senat se održavao na Kapitolu; tamo dođoše i tribuni sa uznemirenim plebejcima. Masa je uz ogromnu buku moleći tražila pomoć čas od senatora, čas od konzula. Međutim, konzuli se nisu dali pokolebati sve dok tribuni nisu obećali da će se ubuduće pokoravati autoritetu Senata. Kad je konzul obavestio o zahtevima tribuna i plebejaca, Senat je odlučio da tribuni

[26] Vlast narodnih tribuna je prostorno bila ograničena na grad Rim i okolinu do udaljenosti od jedne milje.

te godine ne donose zakon, a konzuli da ne odvode vojsku iz grada. Uostalom, Senat je smatrao da je svako produžavanje magistrature, kao i ponovni izbor istih tribuna, protivno državnom uređenju. Konzuli su se potčinili autoritetu Senata, ali su tribuni uprkos protivljenju konzula bili ponovo izabrani. Na to i patriciji ponovo predložiše za konzula Lucija Kvinkcija da ne bi u čemu ustupili pred plebejcima. Nastup konzula nije nikad bio žešći u toku cele godine: „Da li se treba čuditi, oci senatori i dopisani, da je vaš autoritet nemoćan u odnosu na plebejce? Pa vi ste ga oslabili, jer kad je plebs prekršio odluku Senata o produžavanju magistrature, i sami ste krenuli da je kršite kako ne biste u nepromišljenosti zaostali za plebejcima. Kao da se stiče više moći u državi ako je više lakomislenosti i raspuštenosti. Ipak je nepromišljenije i lakomislenije poništavati sopstvene odluke i dekrete nego tuđe. Ugledajte se i vi, oci senatori, na nerazumnu gomilu! Vi, koji treba da budete primer drugima, radije grešite sledeći primer drugih nego da drugi čine dobro po ugledu na vas! Ali ja neću sebi dozvoliti da oponašam tribune i da budem proglašen za konzula uprkos odluci Senata. A tebe, Gaju Klaudije, pozivam da sprečiš rimski narod u ovoj nezakonitosti, i ja ću to primiti ne kao da se protiviš mojoj vlasti nego kao da doprinosiš mojoj slavi pri odbijanju prezrene počasti, te da ćeš me poštedeti prezira zbog ovakvog produžavanja magistrature." Potom zajednički doneše dekret „da ne treba ponovo imenovati za konzula Lucija Kvinkcija, ako je nešto u tom pravcu učinjeno, da oni takvo glasanje neće smatrati važećim".

22. Za konzule su izabrani Kvint Fabije Vibulan treći put i Lucije Kornelije Maluginensis. Te godine je sproveden cenzus. Završna žrtva očišćenja bila je odložena zbog zauzimanja Kapitola i konzulove smrti.

Odmah na početku godine u kojoj su konzuli bili Kvint Fabije i Lucije Kornelije nastali su nemiri. Tribuni su podbadali narod. Od Latina i Hernika stizale su vesti o velikom napadu Volska i Ekva i o tome da su legije Volska već u Anciju. Postojala je i opasnost da će se kolonija odmetnuti. S mukom je postignuto da tribuni dozvole da se rat preduhitri. Potom su konzuli podelili vojnu komandu: Fabija je zapalo da vodi legije na Ancij, a Kornelija da ostane kao zaštita u Rimu ako bi deo neprijatelja došao radi pljačke, kao što su Ekvi imali običaj da čine. Od Latina

i Hernika je po ugovoru zatraženo da daju vojnike, tako da su dve trećine u vojsci činili saveznici, a jednu rimski građani. Kad su u zakazani dan stigli saveznici, konzul je postrojio vojsku ispred Kapenskih vrata. Pošto je ovde izvršio svečano očišćenje vojske,[27] krenuo je ka Anciju i zauzeo položaj nedaleko od neprijateljskog utvrđenja i logora. Kako se Volsci u očekivanju da stignu Ekvi nisu usuđivali da stupe u borbu nego su se pripremali da se obezbede nasipom, Fabije je već sledećeg dana, ne mešajući vojsku građana i saveznika, postavio bojni red kod nasipa neprijateljskog utvrđenja u tri posebne kolone, a sam se nalazio u središtu u rimskim legijama. Potom naredi saveznicima da paze na bojni znak i da se ravnaju prema njemu, bilo u napredovanju ili povlačenju, ako za to bude dat znak. Isto tako je i konjanike svakog dela postavio odmah iza prve linije. Tako je sa tri strane opkolio tabor i pritisnuvši sa svih strana, oterao Volske sa nasipa. Prešavši zatim preko opkopa, izbaci iz logora gomilu koja se preplašena sabila u jedan njegov deo. Konjica, koja nije mogla preskočiti opkop i stoga se dotle uzdržavala od borbe kao posmatrač, sada je na slobodnoj ravnici dočekala one koji su preplašeni bežali i tako dala svoj doprinos pobedi ubijajući ih. Veliki je bio pokolj i onih u utvrđenju i onih koji su iz njega bežali, ali je ratni plen bio važniji jer neprijatelj jedva da je mogao poneti i oružje a kamoli plen. Vojska bi bila potpuno uništena da šuma nije skrila begunce.

23. Dok se ovo događalo kod Ancija, Ekvi su u međuvremenu, šaljući napred jak odred omladine, zauzeli Tuskul iznenadnim noćnim napadom. Ostatak vojske zauze položaj u blizini Tuskula da bi se tako razdvojile snage neprijatelja. Vest o tome stiže brzo u Rim, a iz Rima u tabor kod Ancija, što izazva uzbunu kod Rimljana kao da je javljeno da je Kapitol zauzet. Toliko je bilo sveže sećanje na zaslugu Tuskula i na sličnost opasnosti da je bilo jasno da to traži vraćanje pružene pomoći. Ostavljajući sve, Fabije je odvezao plen u Ancij i tu ostavio malobrojnu stražu, te brzim maršem krenuo prema Tuskulu. Vojniku je dozvolio da ponese samo oružje, a od hrane ono što mu se našlo pri ruci. Snabdevanje je dovezao konzul Kornelije iz Rima.

[27] *Lustrum exercitus* je bilo svečano „očišćenje" vojske pred rat, uz prozivanje vojnika i prinošenje žrtve.

Borba oko Tuskula je trajala nekoliko meseci. Konzul je s jednom polovinom svojih snaga napadao tabor Ekva, a druga polovina je bila ustupljena građanima Tuskula da bi povratili tvrđavu. Napadom ne bi nikad mogao stići ovde, ali je glad najzad izvukla neprijatelja napolje. Kada su konačno prinuđeni na to poslednje sredstvo, bili su razoružani, a građani Tuskula su ih nage poslali pod jaram. Dok su se u nečasnom bekstvu vraćali kući, rimski konzul ih je sledio i sve do jednoga pogubio na planini Algidu. Kao pobednik vrati vojsku prema Kolumenu – ovo je naziv toga mesta – i tu postavi svoj logor. Kako je sada pošto je neprijatelj razbijen, nestala svaka opasnost za Rim, i drugi konzul iziđe iz grada. I tako su sada dva konzula sa raznih strana ušla na teritoriju neprijatelja i sa velikim snagama pustošili zemlju Volska i Ekva.

Kod mnogih pisaca sam našao da se te iste godine odmetnuo i Ancij, da je ovaj rat vodio konzul Lucije Kornelije i da je zauzeo utvrđenje. Ipak se ne usuđujem ovo tvrditi kao pouzdano jer kod starijih autora nema ni pomena o tome.

24. Kad je ovaj rat završen, patricijima je kod kuće pretio rat od narodnih tribuna. Vikali su da je vojska prevarom držana van grada; to je učinjeno zbog donošenja zakona, ali ih to neće sprečiti da stvar dovedu do kraja. Ipak je zapovedniku grada Luciju Lukreciju uspelo da se akcija tribuna odloži do dolaska konzula. Nastade i nov razlog za uzbunu: kvestori[28] Aul Kornelije i Kvint Servilije optužiše Marka Volscija da je bez ikakve sumnje bio lažni svedok protiv Cezona. To je potvrđivalo više činjenica: prvo, otkako se razboleo, Volscijev brat ne samo da nije viđen u javnosti nego se nije ni dizao iz postelje, pa je i umro posle nekoliko meseci teške bolesti; drugo, u vreme događaja za koji ga je svedok optuživao, Cezon nije mogao biti viđen u Rimu jer je prema svedočenju onih koji su tada služili vojsku, bio sve vreme u vojsci s njima bez odsustva. Ako tako nije bilo, mnogi su privatno nudili Volsciju da se pojave na sudu. Kako se

[28] Kvestori, magistrati koji su se u Rimu kasnije brinuli o državnoj kasi i finansijama, u doba rane Republike imali su i neke dužnosti u sudstvu. Postavljao ih je konzul *ad hoc* da ispitaju optužbu i formulišu krivicu; otuda i naziv *quaestor* (od glagola *quarere*, istraživati, pitati). Nisu imali prava da donesu presudu. Ova rana funkcija kvestora potvrđena je i u Zakonima XII tablica.

on nije usuđivao da izađe na sud, sve skupa je nesumnjivo ukazivalo na osudu Volscija, kao što je njegovo svedočenje učinilo neminovnom osudu Cezonu. Stvar su odugovlačili tribuni, koji su odbijali da daju saglasnost za sazivanje skupštine radi ovog okrivljenog dok ne bude sazvana radi donošenja zakona, pa su tako obe stvari odlagane do dolaska konzula. Kada su oni s vojskom trijumfalno ušli u grad nije se više čulo da se priča o zakonu, pa je većina smatrala da su se tribuni uplašili. Žudeći za tim da i četvrti put budu tribuni, i sami su rasprave u skupštini okretali od zakona ka borbi za izbore pošto je godina već bila na izmaku. Mada su se i konzuli borili protiv zakona o produžavanju tribunata, ništa manje nego kada je bila reč o donošenju zakona kojim bi se umanjivala njihova moć, prednost ipak ostade na strani tribuna.

Iste godine je prihvaćen mir koji su ponudili Ekvi. Cenzus, započet prethodne godine, bio je završen. Izgleda da je to bila deseta svečana žrtva očišćenja od osnivanja grada. Popisano je 117.319 građana. Konzuli za ovu godinu su stekli veliku slavu i u ratu i kod kuće. U spoljnoj politici postigli su mir i mada nije bilo sloge, država je manje nego obično bila potresana.

25. Sledeći konzuli Lucije Minucije i Lucije Naucije nasledili su dva problema iz prethodne godine. Konzuli su na isti način sprečavali donošenje zakona kao što su tribuni sprečavali suđenje Volsciju. Međutim, novi kvestori su imali veću vlast i autoritet. Sa Markom Valerijem, Manijevim sinom i Volezijevim unukom, kvestor je bio Tit Kvinkcije Kapitolin, koji je tri puta biran za konzula. Mada se porodici Kvinkcija nije mogao vratiti Cezon, a državi najbolji mladić, Kvinkcije je pravičnom i poštenom borbom progonio lažnog svedoka koji je nevinog čoveka lišio prava da se brani. Dok se Verginije zalagao za zakon najviše od svih tribuna, konzulima je dat rok od dva meseca da ispitaju zakon i kad pokažu narodu kakve se skrivene prevare donose, da dozvole da se pristupi glasanju. Davanjem ovog intervala umiren je grad. Ali Ekvi nisu dozvolili dug mir; raskinuvši ugovor koji su sklopili s Rimljanima prethodne godine, komandu su poverili Grahu[29] Kloeliju, koji je bio neuporedivo

[29] Nadimak Grah je veoma redak u Rimu; potvrđen je još jedino kod Sempronija Graha, znamenitog reformatora.

najbolji među njima. Pod Grahovim vođstvom pljačkajući stigoše na labikanska polja, a zatim i na tuskulska. Natovareni plenom postaviše logor na Algidu. Ovde stigoše Kvint Fabije, Publije Volumnije i Aul Postumije kao poslanici Rima, optužujući Ekve za verolomstvo i tražeći da se oduzeto vrati kao što je predviđeno ugovorom. Zapovednik Ekva im reče da ono što im je zapovedio rimski Senat kažu hrastu,[30] a on ima da obavi druge poslove. Hrast je bio jedno ogromno drvo koje se nadnosilo nad sedištem komandanta i davalo hladovinu mestu u svojoj senci. Na to jedan od poslanika reče odlazeći: „Neka čuju ovaj sveti hrast i svi bogovi da ste vi prekršili ugovor. Našim žalbama će se uskoro pridružiti i oružje kad budemo kažnjavali povredu i ljudskih i božanskih prava." Čim su se oni vratili u Rim, Senat naredi jednom od konzula da povede vojsku protiv Graha na planinu Algid, a drugom dade u zadatak da pustoši polja Ekva. Tribuni su po svom običaju sprečavali regrutovanje, i možda bi to na kraju i sprečili da se nije pojavila nova opasnost.

26. Ogromna masa Sabinjana stiže gotovo do bedema grada, pljačkajući sve usput; opustošena su polja, strah je zavladao u gradu. Na to su plebejci dobrovoljno zgrabili oružje. Dok su tribuni protestovali, dve velike vojske su bile regrutovane. Sa jednom je Naucije krenuo protiv Sabinjana i postavio svoj tabor kod Eretuma.[31] Zatim je pretežno noćnim upadima naneo sabinjanskoj zemlji toliku pustoš da je rimska teritorija u poređenju sa ovim izgledala gotovo netaknuta ratom. Minucije nije imao ni takvu sreću, a ni snagu duha u vođenju rata. On je postavio tabor blizu neprijatelja i mada nije pretrpeo nijedan teži poraz, uplašeno se držao utvrđenja. Kada neprijatelj to vide, njegova hrabrost se, kako to obično biva, poveća zbog straha protivnika i on noću napade na rimski logor. Pošto je neposrednim napadom malo postigao, sledećeg dana je opkolio utvrđenje šancem. Pre nego što je šanac, postavljen oko celog nasipa, zatvorio izlaz iz logora, petorica konjanika su se probila između neprijateljskih straža i javila u Rim da su konzul i vojska opkoljeni. Ništa se

[30] Govor hrastu je u vezi sa starim verovanjem kod Latina da je Jupiter i bog drveta.

[31] Eretum je u istorijsko doba bio beznačajno sabinjansko naselje, stanica udaljena 17 milja od Rima, na Putu solu.

neočekivanije nije moglo dogoditi. To izazva takav strah i takvo uzbuđenje kao da neprijatelj opseda sam Rim, a ne vojni logor. Pozvaše nazad konzula Naucija. Kako im se činilo da ni to nije dovoljno za zaštitu, odlučiše da imenuju diktatora koji će učvrstiti poljuljanu sigurnost. Uz saglasnost svih, na taj položaj bi imenovan Lucije Kvinkcije Cincinat.

Zaslužuje pažnju da ovo prvenstveno čuju oni koji sem bogatstva preziru sve ljudske vrline i smatraju da nema mesta ni časti ni vrlini sem tamo gde obilato pritiče moć. Kvinkcije, jedina nada rimske imperije, obrađivao je svoja četiri jugera[32] zemlje s one strane Tibra, na onom istom mestu gde se sada nalaze brodske radionice koje nazivaju Kvinkcijeve livade. Dok je ili kopao jarak nagnut nad svojom motikom, ili je orao – u svakom slučaju je bio zabavljen obradom zemlje – pozdraviše ga poslanici i zatražiše da „odeven u togu sasluša nalog Senata za svoje dobro i za dobro države". Začuđen, on upita: „Da li je sve u redu?" i zatraži od žene Racile da brzo iznese togu iz kolibe. Kada je, istovremeno brišući znoj i prašinu, odenu i pristupi im, poslanici ga pozdraviše kao diktatora, čestitaše mu, pozvaše ga da dođe u grad i obavestiše ga kakva je panika zavladala u vojsci. Kada je brod koji je dala država prispeo na drugu obalu, Kvinkcija prihvatiše tri njegova sina, ostali rođaci i prijatelji i veliki broj senatora. Opkoljen gomilom koja se tiskala, sa liktorima koji su išli ispred njega, bio je otpraćen kući. Dotrčali su i plebejci u velikom broju, ali oni nisu bili srećni što vide Kvinkcija, smatrajući da je i ova moć isuviše velika, a Kvinkcije sam još moćniji od ove vlasti. Te noći se ništa drugo nije dogodilo sem što se stražarilo u gradu.

27. Došavši pre zore na Forum sledećeg dana, diktator odredi za zapovednika konjice Lucija Tarkvinija, koji je bio patricijskog porekla. On je smatran za neuporedivo najboljeg rimskog mladića u ratu, mada je služio u pešadiji zbog svog siromaštva.[33] Zajedno sa komandantom konjice stiže diktator u skupštinu i objavi zatvaranje sudova i radnji u celom gradu; zabrani da se iko bavi bilo kakvim privatnim poslom. Zatim izdade

[32] Jedan juger iznosi oko 25 ari.

[33] U Rimu se u to vreme služilo o sopstvenom trošku. Tarkvinije nije mogao služiti u konjici jer je morao izdržavati i konja.

komandu da svi koji su u godinama da mogu služiti vojsku dođu naoružani pre zalaska sunca na Marsovo polje sa pripremljenom hranom za pet dana i sa po 12 kočeva za palisade. Onima koji su bili stari za vojsku naredi da pripreme hranu susedu vojniku dok ovaj sprema oružje i traži kočeve. Mladići se rastrčaše da traže kočeve; svako je uzimao tamo gde je bilo najbliže i niko ih u tome nije sprečavao. Svi su bili spremni da slušaju diktatorovo naređenje. Zatim je lično diktator poveo legije, formirajući kolonu pogodnu za put, ali i za borbu ako bi slučajno došlo do toga, a komandant konjice povede konjanike. U obadve kolone hrabrili su vojnike onako kako su prilike zahtevale: da ubrzaju korak kako bi do noći mogli da stignu do neprijatelja; opkoljeni su rimski konzul i vojska, već treći dan su zatvoreni; neizvesno je šta može doneti noć, a šta dan; često jedan trenutak dovede do preokreta i u najvećim stvarima. „Požuri, zastavniče!", „Sledi, vojniče" – dovikivali su jedan drugom, što je bilo po volji vojskovođama. U ponoć su stigli na Algid, pa kako su znali da je neprijatelj već blizu, tu su se zaustavili.

28. Diktator je nadgledao koliko je to noć dozvoljavala, jašući okolo na konju, kakvi su oblik i položaj vojnog logora. Izdao je naređenje tribunima neka zapovede da se vojnički prtljag istovari na jednom mestu, a da se vojnici sa oružjem i palisadama vrate u stroj. Bi učinjeno kako je naredio. Zatim je komandovao da u poretku u kakvom je došla celokupna vojska jednom kolonom opkoli neprijateljski tabor i da na dati znak digne viku; potom kad se ona začuje, neka svak iskopa rov ispred sebe i postavi kočeve. Po izdavanju komande usledio je bojni znak, a vojnici su izvršili naređenje. Njihova vika je stigla do neprijatelja, a potom se njen odjek vratio do konzulovog logora. Jednoj strani je doneo strah, drugoj ogromnu radost. Rimljani su čestitali jedni drugima jer je to bila vika njihovih sugrađana, što znači da je pomoć tu; uz to su i iz straža i predstraža zastrašivali neprijatelja. Konzul je bio protiv bilo kakvog odlaganja; ova vika ne znači samo njihov dolazak nego najavljuje da su prijatelji započeli borbu. Čudili bi se da već nisu napadnuti poslednji redovi neprijatelja. I tako naredi svojim ljudima da uzmu oružje i da ga slede. Okršaj započe noću. Opkoljeni Rimljani dadoše vikom znak diktatorovim legijama da su i oni stupili u akciju. Ekvi su se spremali da spreče svoje opkoljavanje, ali kad

je neprijatelj koga su opkolili započeo borbu, oni se, u strahu da će biti izvršen napad na njihov logor, okrenuše od onih koji su se utvrđivali prema onima koji su napadali, ostavljajući im tako mirnu noć; sa konzulom su se borili do zore. U ranu zoru već ih je bio opkolio diktator i uskoro su imali da izdrže borbu protiv jedne od rimskih vojski. Tada su Kvinkcijeve trupe, čim su završile posao, ponovo uzele oružje i napale na nasip. Ovde nastade nova borba, a da se ona ranija nije stišala. Pošto im je opasnost pretila sa obe strane, Ekvi se ostaviše borbe i okrenuše se molbama; molili su čas diktatora čas konzula da ne iskoriste borbu za njihovo uništenje i da im dozvole da se povuku razoružani. Konzul im naredi da se obrate diktatoru, a on, ogorčen, njihovoj predaji dodade i poniženje, te naredi da se Grah Kloelije i ostali prvaci dovedu vezani njemu i da se svi povuku iz utvrđenog mesta Korbiona. On ne želi krv Ekva i dozvoliće im da odu, ali kao priznanje da su pobeđeno i pokoreno pleme, treba da prođu ispod jarma. Jaram bi načinjen od tri koplja tako što su dva pobodena u zemlju, a treće ostavljeno poprečno preko njih. Pod ovaj jaram posla diktator Ekve.

29. Pošto je zauzet neprijateljski tabor u kome su Ekvi sve ostavili – naime, dozvolio im je da odu bez ičega – sav plen je razdelio samo svojim vojnicima. Konzulskoj vojsci i konzulu reče podsmevajući se: „Bićeš lišen dela plena, vojniče, koji potiče od onog neprijatelja čiji plen si zamalo i sam postao. A ti, Lucije Minucije, dokle god ne stekneš duh konzula komandovaćeš ovim legijama kao legat." Na to se Minucije odrekao konzulskog položaja i ostao u vojsci kako mu je bilo naređeno. Tada se mirno pokoravalo boljoj komandi u tolikoj meri da se vojska toga sećala pre kao dobročinstva nego kao degradacije; dodelila je diktatoru zlatan venac težak jednu libru,[34] a kad je odlazio, pozdravila ga je kao zaštitnika. U Rimu je zapovednik grada Kvint Fabije održao sednicu, pa je odlučeno da Kvinkcije trijumfujući uđe u grad sa onim bojnim poretkom sa kojim je stigao. Ispred njegovih kola vođeni su neprijateljski prvaci, a pred njima su nošeni njihovi bojni znaci; sledila je vojska, natovarena ratnim plenom. Priča se da su pred svim kućama bile postavljene trpeze

[34] Jedna libra je različito težila u raznim gradovima u Laciju; u Rimu je iznosila 325,45 grama.

za gozbu i da su učesnici na njima, pevajući trijumfalne pesme i uz uobičajene šale,[35] sledili trijumfalna kola. Istog dana je uz opšte odobravanje bilo dodeljeno pravo rimskog građanstva Luciju Mamiliju iz Tuskula. Diktator bi odmah vratio ovlašćenja da nije morao održati suđenje Marku Volsciju, lažnom svedoku. Strah je sprečavao narodnog tribuna da se ovome suprotstavi. Volscije je osuđen na progonstvo i otišao je u Lanuvij.[36] Kvinkcije, koji je primio diktaturu na šest meseci, abdicirao je posle 60 dana. Tih dana se konzul Naucije izvrsno borio protiv Sabinjana kod Fretuma. Pored toga što su im polja bila opustošena, Sabinjane je zadesio i ovaj poraz. Fabije je upućen na Algid da zameni Minucija. Tribuni su krajem godine pokretali pitanje o zakonu, ali kako su dve vojske bile odsutne, senatori nisu dozvolili da se bilo šta predloži narodu. Plebejci su uspeli da iste tribune izaberu i peti put. Priča se da su na Kapitolu viđeni vukovi koje su gonili psi i da je zbog tog znamenja izvršeno svečano očišćenje Kapitola. To su događaji iz ove godine.

30. Sledeći konzuli su bili Kvint Minucije i Marko Horacije Pulvil. Pošto je na granicama vladao mir, u državi su isti tribuni, sa istim zakonskim predlogom, početkom godine doveli do nereda. Duhovi su toliko bili zagrejani da bi se išlo i dalje da nije javljeno, kao da je to namerno učinjeno, kako je pri noćnom napadu Ekva izgubljena straža u Korbionu. Senat je pozvao konzule i naredio im da na brzinu sakupe vojsku i da je vode na Algid. I tako zakon osta po strani i nastade borba oko regrutovanja. Konzulska vlast bi pravom tribuna da intervenišu bila pobeđena da se nije pojavila nova opasnost: sabinjanska vojska je stupila na rimsku teritoriju, pljačka polja i ide prema gradu. Ova opasnost je doprinela da tribuni dozvole da se prikupi vojska, ali uz pogodbu: pošto su oni izigravani pet godina i pošto ništa ne mogu učiniti za plebejce, ubuduće da se bira deset tribuna. Ova nevolja je naterala patricije da se slože, ali su prihvatili pod uslovom „da zatim ne gledaju uvek iste tribune". Odmah su održane

[35] Više je podataka kod Livija i drugih pisaca o grubim vojničkim pesmama za vreme trijumfa; one su se ponekad odnosile i na vojskovođu.

[36] Lanuvij je jedan od latinskih gradova na južnim obroncima Albanskih planina. Po tradiciji ga je posle pada Troje osnovao Diomed, kralj tračkih Bistona, sin Aresa i Kirene. Čuven je po kultu Junone sa nadimkom Sispes Mater Regina.

skupštine radi izbora tribuna kako to posle rata ne bi bilo nevažeće. Trideset šest godina posle izbora prvih narodnih tribuna izabrana su desetorica tribuna, po dvojica iz svakog imovinskog razreda,[37] a predviđeno je da se tako biraju i kasnije.

Regrutovanje je potom obavljeno i Minucije je krenuo na Sabinjanje, ali nije nigde našao neprijatelja. Pošto su Ekvi već uništili stražu u Korbionu,[38] a pored toga zauzeli i Ortonu, Horacije se sa njima borio na Algidu. Mnoge je pobio, a neprijatelja oterao sa Algida, iz Korbiona i Ortone. Korbion je razorio zato što je izdao svoj garnizon.

31. Potom su za konzule izabrani Marko Valerije i Spurije Verginije. Mir je vladao i u zemlji i na granicama, ali je stradala žetva usled preobilnih kiša. Donet je zakon o podeli zemlje na Aventinu. Ponovo su izabrani isti narodni tribuni. Sledeće godine, za vreme konzula Tita Romilija i Gaja Veturija, oni su na svakom skupu plebejaca hvalili zakon. Govorili su da se stide svog velikog broja jer ova stvar za vreme njihove službe ostaje isto tako zanemarena kao što je bila i prethodnih pet godina. U jeku ove kampanje stigoše preplašeni glasnici iz Tuskula sa vešću da su Ekvi na njihovoj teritoriji. U Rimu su se stideli svakog oklevanja posle pomoći koju im je nedavno pružio ovaj narod. Oba konzula upućena sa vojskom nađoše neprijatelja na njegovom terenu, na Algidu. Tu nastade borba; ubijeno je više od 7.000 neprijateljskih vojnika, a ostali su se razbežali. Zadobijen je i značajan ratni plen, ali su ga konzuli morali prodati zato što je državna kasa bila prazna. To izazva nezadovoljstvo kod vojske i pruži priliku tribunima da optuže konzule kod plebejaca. I tako, kad su otišli sa vlasti, bili su optuženi za vreme konzula Spurija Tarpeja i Aula Alternija, s tim što je Romilija optužio Gaj Kalvije Ciceron, narodni tribun, a Veturija izveo na sud Lucije Alijen, plebejski edil. Obojica su osuđena uz veliko negodovanje senatora, i to Romilije da plati 10.000 asa, a Veturije 13.000 asa. Ova nevolja prethodnika nije, međutim, umanjila odlučnost novih konzula. Govorili su da i oni mogu biti kažnjeni, ali da plebejci i tribuni ne mogu doneti zakon. Na to su tribuni ublažili svoj

[37] Misli se na podelu na imovinske klase u vreme Servija Tulija.

[38] Za Korbion se ne zna tačno gde se nalazio; pretpostavlja se da je mogao biti na istočnim obroncima Albanskih planina.

odnos prema patricijima, odbacili zakon čiji je predlog bio zastareo: „Učinićemo kraj sukobima; ako se plebejski zakoni ne odobravaju, barem dozvolite da se izaberu zajednički donosioci zakona iz redova plebejaca i patricija koji će predložiti ono što je korisno i jednim i drugima, pa i time osigurati jednaku slobodu za sve." Patriciji nisu prezreli ovaj predlog, ali su govorili da niko drugi sem patricija ne može donositi zakone. I premda su bili za zakone, ipak su se razilazili u pogledu donosioca. Stoga su uputili poslanstvo u Atinu: Spurija Postumija Alba, Aula Manlija i Publija Sulpicija Kamerina. Bilo im je naloženo da prepišu čuvene Solonove zakone[39] i da upoznaju institucije i zakone drugih grčkih država.

32. Godina je bila mirna što se tiče spoljnih ratova, a još mirnija je bila sledeća pod konzulima Publijem Kurijacijem i Sekstom Kvinktilijem, uz neprekidno ćutanje narodnih tribuna. Čekalo se na poslanike iz Atine i na strane zakone. Uz to su nastala istovremeno dva velika zla; glad i epidemija, strašne koliko za čoveka toliko i za stoku. Polja su opustela, a Rim iscrpljen neprekidnim pogrebima. Mnoge čuvene kuće su zavijene u crno: umrli su Servije Kornelije, sveštenik boga Kvirina, i augur Gaj Horacije Pulvil, na čije mesto su auguri izabrali Gaja Veturija, utoliko radije što su ga osudili plebejci; umrli su i konzul Kvinktilije i četvorica narodnih tribuna. Godina je bila strašna zbog tih mnogobrojnih nesreća. Neprijatelj se inače držao mirno. Potom su konzuli bili Gaj Menenije i Publije Sestije Kapitolin. Ni ove godine nije bilo spoljnih ratova, ali su nastali neredi u zemlji. Vratili su se i poslanici sa atičkim zakonima, pa su tribuni utoliko upornije nastojali da se najzad započne pisanje zakona. Odlučeno je da se izabere komisija od deset članova na čije odluke ne postoji pravo apela i da se te godine ne biraju drugi magistrati. Izvesno vreme je bilo sporno da li da se uključe i plebejci. Najzad su se saglasili da ostanu samo patriciji, pod uslovom da Icilijev zakon o Aventinu[40] i drugi sakralni zakoni ne budu ukinuti.

[39] Solon je bio atinski zakonodavac i arhont 494–493. pre n. e. Podelio je atinske građane prema njihovim prihodima u četiri klase i svakoj odredio mesto u političkom životu države.

[40] Pri prvom pomenu podele zemlje na Aventinu, Livije u drugoj knjizi ne pominje Icilija.

33. Tako se u 302. godini od osnivanja grada Rima[41] menjao drugi put oblik državnog uređenja: od konzula je vlast preneta na decemvire, kao što je ranije bila preneta od kraljeva na konzule. Ova promena je, međutim, bila manje značajna jer nije bila dugotrajna. Posle sjajnog početka, nova magistratura je postala suviše razuzdana i utoliko je stvar brže propala. Vraćen je ponovo izbor dvojice kojima su dati titula konzula i vrhovna vlast.

Za decemvire su izabrani Apije Klaudije,[42] Tit Genucije, Publije Sestije, Lucije Veturije, Gaj Julije, Aul Manlije, Publije Sulpicije, Publije Kurijacije, Tit Romilije i Spurije Postumije. Klaudiju i Genuciju, koji su bili određeni za konzule u toj godini, umesto te počasti data je decemvirska; bivši konzul Sestije bio je izabran zato što je dao takav predlog Senatu, uprkos protivljenju svog kolege; pored njih su izabrana i tri člana komisije koja je bila u Atini. Tu počast su dobili kao nagradu za tako daleku misiju, a uz to se verovalo da će kao poznavaoci stranog prava biti korisni pri donošenju novih zakona. Ostali su dopunjavali broj. Priča se da su izabani ljudi u godinama da bi se manje oštro suprotstavljali predlozima drugih. Vođstvo u magistraturi imao je Apije zbog popularnosti: toliko je promenio svoju ćud da je od strogog i surovog protivnika plebejaca postao čovek koji se brine o njima i hvata svaki znak njihove naklonosti. Svakog desetog dana jedan od decemvira bavio se sudstvom i tada je onaj ko je predsedavao sudom imao 12 liktora – ostala devetorica su imala samo po jednog slugu. U jedinstvenoj međusobnoj slozi – slozi koja je pojedincima bila nekorisna – u odnosu na ostale bili su savršeno pravični. Dovoljno je navesti samo jedan primer kao dokaz njihove umerenosti: iako su bili izabrani s tim da ne postoji pravo apela na njihove odluke, ipak je decemvir Gaj Julije optužio Sestija, čoveka patricijskog roda, kad je otkriven zakopan leš u njegovoj kući i kada je to izneto pred narod kao prekršaj jasan i strašan, te je kao tužilac podržao tužbu u narodnoj skupštini, u kojoj je u stvari bio sudija. Svoje sudsko pravo ustupi narodu i tako poveća njegovu slobodu na račun svoje moći.

[41] U pitanju je 451. pre n. e., jer se računa sa 753. pre n. e. kao godinom osnivanja grada Rima.

[42] Apije je bio sin aristokrate Apija o kome je reč u drugoj knjizi.

34. Kada su decemviri proučili tadašnje pravo, čisto kao da je donet po proročanstvu, pristupili su kodifikovanju zakona. Dok je narod mnogo očekivao od toga, sazvaše narod na skupštinu i predložiše zakone na deset tablica, pozivajući ljude da ih upoznaju. Predložili su zakone za sreću, uspeh i prosperitet rimske države i njihove dece. „Mi smo", rekoše, „koliko je to mogućno da misao desetorice ljude predvidi, nastojali da uspostavimo jednakost za velike i male pred zakonom. Više od toga može učiniti jedino mišljenje i savet mnogih ljudi. Stoga neka svak u duši pretrese svaku pojedinu stvar, neka o tome razgovaraju i potom javno iznesu šta nedostaje ili šta je suvišno. Rimski narod će tako ne samo određivati da se donesu zakoni, nego će i sami građani učestvovati u njihovom donošenju." Pošto se činilo da su zakoni dovoljno ispravljeni, prema javnom mišljenju o svakom poglavlju, na centurijskim komicijama su doneti Zakoni deset tablica. Oni su i danas u ogromnom obilju zakona, nagomilanih jedni na druge, izvor sveg privatnog i javnog prava.

Uto se proširio glas da nedostaju dve tablice, pa ukoliko se one dodaju, moglo bi se završiti nešto kao korpus celokupnog rimskog prava. Takvo očekivanje izazva kod naroda nameru uoči izbora da ponovo izabere decemvire. Uostalom, plebejci koji nisu mrzeli konzule manje nego kraljeve nisu tražili ni pravo narodnih tribuna da im pomognu otkako su decemviri, u slučaju primene prava na priziv, to ustupali jedan drugom.

35. Pošto je objavljeno da će se skupština za izbor decemvira održati za 24 dana,[43] agitovanje se tako rasplamsalo da su neki državni prvaci – verujem iz straha da će položaj sa toliko vlasti pripasti nekom nedostojnom ako ga oni napuste – hvatali ljude i ponizno od plebejaca, svojih starih protivnika, molili počast protiv koje su se borili. Opasnost da izgubi položaj u tim godinama i posle takvih značajnih funkcija podsticala je i Apija Klaudija; nije se znalo da li se svrstava među decemvire ili one koji tek traže taj položaj. Ipak je više bio nalik na onoga koji traži, nego na onoga ko obavlja magistraturu. Napadao je optimate, a među kandidatima uzdizao one najneznatnije i najnižeg porekla. Obilazio je Forum u društvu bivših tribuna,

[43] To je bio uobičajeni razmak između dveju skupština u Rimu.

raznih Duilija i Icilija,[44] i preko njih preporučivao sebe plebejcima, dok su njegove kolege, dotad jedino njemu odane, sada upirale oči u njega, pitajući se šta to on traži za sebe. Izgledalo je da tu ništa nije pošteno: svakako nije uzaludna tolika ljubaznost inače veoma oholog čoveka; isuviše se praviti ponizan i mešati se sa ljudima, karakteristično je ne za onoga ko želi da napusti vlast, nego za onoga ko traži put za produženje magistrature. Ne usuđujući se da se javno suprotstave njegovoj želji, krenuli su da popuštanjem ublaže napad. Dopustili su mu da vodi skupštinu budući da je bio najmlađi među njima. Lukavstvo je bilo u tome što nije mogao birati sam sebe, jer to sem narodnih tribuna (a taj primer je najgore vrste) nije niko nikad učinio. Uz molitvu za dobar obrt, on zaista prihvati da drži skupštinu, ali je ovu teškoću preokrenuo u prednost. Pomoću udruživanja[45] izbacio je sa položaja dvojicu Kvinkcija, Kapitolina i Cincinata, i svog strica Gaja Klaudija, čoveka najodanijeg stranki optimata, te mnoge druge istog ranga, i učinio da za decemvire budu izabrani oni koji im nisu bili jednaki po dostojanstvu, na prvom mestu on sam, što časni ljudi isto tako nisu odobravali, jer nisu verovali da će se neko usuditi da učini tako nešto. Sa njim su izabrani Marko Kornelije Maluginensis, Marko Sergije, Lucije Minucije, Kvint Fabije Vibulan, Kvint Petelije, Tit Antonije Merenda, Cezon Duilije, Spurije Opije Kornicen i Manije Rebulej.[46]

36. Ovo je bio kraj Apijevog pretvaranja u drugu ličnost. Započeo je da vodi život koji odgovara njegovoj prirodi, a nove kolege je pre nego što su započeli svoju magistraturu počeo formirati po svom duhu. Svakodnevno su se sastajali daleko od očiju drugih. Posle toga, poučeni opakim savetima koji su smišljeni u potaji, nisu više skrivali svoju aroganciju: teško im je bilo prići, teško i govoriti sa njima. I tako su se držali do

[44] Valeriji i Iciliji su bile poznate plebejske porodice koje su često davale narodne tribune.

[45] U pitanju je postupak koji je u Rimu označavan kao *coitio*, što je podrazumevalo sporazum između dvojice kandidata, pri čemu jači daje podršku slabijem da bi pobedio trećeg.

[46] Prema svedočanstvu Dionisija iz Halikarnasa, Peteliji, Duiliji i Opiji su bili plebejskog roda; smatra se da su i Antoniji i Rabuleji bili plebejski rodovi.

majskih ida,[47] koje su bile dan svečanog primanja magistrature. Prvi dan svog dolaska na vlast obeležili su strašnom pretnjom. Dok su raniji decemviri postupali tako da je samo jedan imao pravo na svežnjeve pruća, s tim da ovaj kraljevski znak ide po redu svakom naizmenično, ovi su se svi odjednom pojavili u javnosti sa po 12 liktora. Forum je ispunilo 120 liktora; išli su napred sa sekirama zadenutim u snopove pruća, uz objašnjenje kako nije potrebno da se sekire izvade jer su u pitanju magistrati na čije odluke ne postoji pravo apela. Bili su nalik na deset kraljeva, i to prestraši ne samo niže slojeve nego i same patricijske prvake. Tražili su razlog i povod ubistvima i ukoliko bi neko, sećajući se slobode, progovorio u Senatu ili Skupštini, pruće i sekire su bili odmah spremni i za zastrašivanje drugih. Ne samo da nije bilo pomoći od naroda, jer je pravo apela bilo ukinuto, nego su svojom jednodušnošću sprečili svako mešanje u njihov posao. Raniji decemviri su dozvoljavali da se njihove odluke koriguju, pozivajući se na kolegu, a narodu su ustupali one poslove koji su se činili da spadaju u njegovu nadležnost. Izvesno vreme su svi bili zahvaćeni strahom, a zatim je on postepeno prešao samo na plebejce. Uzdržavali su se u odnosu na patricije, ali su zato prema najnižima postupali samovoljno i surovo. Okrenuli su se protiv ljudi, a ne protiv uzroka, jer je uticaj zauzeo mesto prava. Presude su pripremali kod kuće, a objavljivali na Forumu. Ako bi neko apelovao na kolegu decemvira, onaj kod koga bi došao ispratio bi ga tako da se taj neko kajao što nije ostao pri presudi prvog. Uz to se širio glas, istina anoniman, da se nisu zaverili da čine nepravdu samo u sadašnjosti, nego su sklopili tajni sporazum pod zakletvom da više ne sazivaju izbornu skupštinu i da kao večni decemviri zadrže zauvek vlast koju imaju.

37. Plebejci su upirali pogled u lica patricija, udišući dah slobode od onih koji su ih nekad plašili ropstvom i tako doveli državu u ovo stanje. Prvaci patricija su mrzeli decemvire, ali su mrzeli i plebejce. Nisu odobravali ono što se dogodilo, ali su verovali da je to zasluženo. Nisu hteli da pomognu onima koji su tako žudno hrlili iz slobode u ropstvo. Pustili su da se gomilaju nepravde da bi se kad dodija sadašnje stanje rodila želja da se

[47] Ide u maju su padale na dan 15. u mesecu.

vrate dva konzula i predašnji poredak. Veći deo godine je već bio prošao i još dve tablice su dodate na deset predašnjih, pa ako centurijske komicije izglasaju i njih, ne ostaje ništa više što bi ova magistratura mogla raditi. Očekivalo se da se što pre sazove skupština radi izbora konzula. Plebejci su brinuli jedino o tome kako će obnoviti tribunsku vlast, stub slobode, stvar koja je bila izgubljena. Međutim, nije bilo nikakvog pomena o skupštini. A decemviri, koji su se nekad pojavljivali pred narodom okruženi bivšim tribunima, jer su smatrali da ih to preporučuje narodu, sada su za gardu i pratnju uzeli mlade patricije. Njihova četa je opsedala tribune; tiranisali su narod i oduzimali mu imovinu, jer je sreća bila naklonjena onima koji su bili jači. Nisu se više uzdržavali od nasilja prema ličnostima: jedne su izložili batinama, druge sekirama, a da ova surovost ne bi bila besplatna, sledilo je grabljenje imovine pogubljenih vlasnika. Takvom nagradom korumpirana aristokratska omladina ne samo da se nije suprotstavljala nepravdi nego je javno davala prednost svojoj razuzdanosti nad slobodom svih.

38. Došle su majske ide. Ne predlažući nikakve magistrate, decemviri se pojaviše kao privatni građani, ne umanjujući želju za vlašću i nošenjem znakova počasti. Ovo je bez sumnje izgledalo kao kraljevska vlast. Neprestano je oplakivana sloboda, ali nije bilo zaštitnika, niti se on nazirao u budućnosti. Ne samo da su sami klonuli duhom nego su i susedni narodi počeli da ih preziru, smatrajući da nisu dostojni vrhovne vlasti oni kod kojih nema slobode. Sabinjani su sa velikim snagama upali na rimsku teritoriju, pustošili je i nekažnjeno plenili stoku i zarobljavali ljude, pa sakupivši u bojni poredak kod Eretuma sve one koji su lutali, postavili su svoj vojni logor, polažući nade u rimsku neslogu: „Ona će sprečiti regrutovanje". Nemir u grad doneše ne samo glasnici nego i bežanija seljaka. Prepušteni sami sebi usled mržnje i patricija i plebejaca, decemviri su se savetovali šta im valja raditi. Slučaj dodade ovome i novu nevolju: Ekvi su na drugoj strani postavili svoj tabor na Algidu i odatle su upadima pustošili tuskulska polja. Ovo javiše poslanici Tuskula i zamoliše za pomoć. Strah natera decemvire da sazovu Senat pošto je Rimu pretio rat sa dve strane. Narediše da se senatori odmah okupe u Kuriji, znajući kakva im oluja neprijateljstva preti. Odgovornost za pustošenje polja i za uzroke preteće opasnosti sručiće

se na njih; biće učinjen pokušaj da se obori njihova vlast ako složno ne pruže otpor i ne spreče druge da ostvare ono što imaju na umu, primenjujući vrhovnu vlast protiv nekolicine najhrabrijih. Kad se na Forumu čuo glasnik koji je pozivao senatore u Kuriju decemvirima, ovaj neočekivan događaj izazva pažnju začuđenog naroda koji se pitao šta se zbiva; pošto je već duže vreme izišlo iz običaja da se Senat pita za savet, zbog čega je ovaj tako dugo zapostavljeni običaj ponovo uveden. „Ratovima i neprijatelju treba zahvaliti što se čini nešto što je uobičajeno u slobodnoj državi." Upirali su oči na sve strane Foruma da bi ugledali kojeg senatora, ali je bio mali broj onih koje su videli. Gledali su Kuriju i u njoj usamljene decemvire, koji su shvatili da je njihova vlast omrznuta, dok je narod smatrao da senatori nisu došli zato što privatna lica ne mogu sazvati Senat. To bi bio i početak ponovnog uspostavljanja slobode, ukoliko bi plebejci sledili primer senatora, pa kao što se senatori nisu sakupili, tako i oni mogu odbiti regrutovanje. O tome se šuškalo na Forumu. Gotovo nijedan senator nije bio na Forumu, a malo ih je bilo i u gradu. Nezadovoljni stanjem povukli su se iz grada na svoja imanja i obavljali svoje poslove, a napuštali javne jer su smatrali da će biti pošteđeni nepravde ukoliko se povuku iz svakog saobraćanja i sastanaka sa despotskim gospodarima. Pošto se nisu odazvali na poziv, njihovim kućama su upućeni niži činovnici da uteraju kaznu i ujedno da se raspituju da li su to namerno odbili. Bili su obavešteni da su članovi Senata na poljima.[48] Time su decemviri bili zadovoljni više nego da su čuli da su senatori u gradu i da ne priznaju njihovu vlast. Narediše da se svi pozovu sa polja i sazvaše Senat za sledeći dan; došli su u većem broju nego što su se decemviri nadali. Zbog toga su plebejci smatrali da su senatori izdali slobodu jer su se ponašali tako kao da se postupa u skladu sa zakonom, mada su ih sazvali oni koji ne vrše magistraturu i koji bi bili privatni građani kad se ne bi održavali nasiljem.

39. Međutim, kažu da je njihova spremnost da dođu bila veća negoli da pokorno iznesu svoja mišljenja. Lucije Valerije Potit je ostao u sećanju po tome što je posle izlaganja Apija Klaudija i pre nego što će senatori redom biti upitani za mišljenje

[48] Rimski senatori su pripadali sloju zemljoposedničke aristokratije.

zatražio da se govori o stanju u državi, a kada su decemviri to preteći odbili, izjavio je da će se obratiti narodu, što je izazvalo veliki nemir. Isto tako hrabro uđe u borbu i Marko Horacije Barbat koji decemvire nazva „desetoricom Tarkvinija" i podseti ih da su pod vođstvom Valerija i Horacija bili isterani kraljevi. „Nije naziv kralja ono što je ljudima dodijalo, jer je dozvoljeno tako zvati Jupitera i Romula, osnivača grada i potonje kraljeve, a naziv je i u religijskim obredima zadržan kao svečani naziv; ono što se kod kralja mrzi, to su oholost i nasilnost. I zar će ono što nisu trpeli ni kod kralja ni kod kraljevog sina[49] podnositi kod tolikih privatnih lica? Ukoliko ljudima zabrane da govore u Kuriji, oni će podići svoj glas van Kurije." On ne vidi zašto bi njemu bilo manje dopušteno da kao privatno lice sazove skupštinu naroda, negoli njima da sazivaju Senat. To mogu učiniti kad budu hteli da iskuse koliko je hrabrost nesrećnika koji se bore za slobodu jača od težnje za nezakonitom vlašću. Obaveštava se o ratu sa Sabinjanima kao da je rimskom narodu bilo koji rat preči od onoga protiv njih koji, izabrani da donesu zakone, nisu ostavili nikakvog traga od prava u državi; koji su ukinuli i narodnu skupštinu i godišnje magistrate i smenu na vlasti, što jedino predstavlja jednakost i slobodu; koji kao privatni građani imaju fascese i kraljevsku vlast. Posle isterivanja kraljeva, patriciji su držali magistrature, a posle secesije dobili su ih i plebejci. Pa kojoj strani oni pripadaju: jesu li populari? Šta su oni učinili za narod? Optimati?[50] Oni koji gotovo godinu dana nisu sazvali Senat, sada su ga sazvali zato da bi zabranili razgovor o stanju u državi! Neka ne polažu mnogo nade u strah od onih sa strane: čini se da je sadašnje stanje teže od onog koga se plaše.

40. Dok je Horacije tako govorio, a decemviri bili u nedoumici da li da se ljute ili da pređu preko toga, ne shvatajući na šta će stvar ispasti, započe govor Gaj Klaudije, stric decemvira Apija, glasom koji je bio bliže molbi nego srdžbi: zaklinjao ga je senima svog brata i njegovog oca da pre ima na umu civilizovanu sredinu iz koje potiče negoli bezbožni savez u kome se

[49] Misli se na Tarkvinija Oholog koji je bio kraljev sin.

[50] Populari i optimati su dve grupe vodećih političara; prvi su se u svojoj politici oslanjali na Skupštinu i tribune, drugi na Senat; nazivi i grupacije nisu stariji od III veka pre n. e.

našao zajedno sa svojim kolegama. Ovo ga moli pre zbog njega samog nego zbog države. Jer ukoliko ne može ostvariti pravo uz njihovu saglasnost, država će to učiniti i protiv njihove volje. Ali velika borba izaziva veliko ogorčenje, od čega on strepi. Mada su hteli sprečiti da se govori o bilo čemu drugom sem o onom o čemu su referisali, decemviri su se ipak ustezali da prekinu Klaudija. On stoga izreče mišljenje da Senat ne treba da donese nikakvu odluku. Svi su shvatili da ih je Klaudije smatrao za privatne građane, a mnogi od bivših konzula složili su se sa ovim. Drugi predlog, naizgled oštriji, ali ipak manje važnosti, tražio je od patricija da se sastanu radi izbora intereksa. Smatralo se da onaj ko saziva Senat mora biti magistrat da bi se moglo o nečemu odlučivati, a ukoliko to učine privatna lica, Senat ne može doneti nijednu zvaničnu odluku. I kako je stvar decemvira na taj način gotovo propala, reč uze Lucije Kornelije Maluginensis, brat decemvira Marka Kornelija, koristeći svoje pravo da govori kao poslednji među bivšim konzulima.[51] Pretvarajući se da brine zbog rata, branio je stvar svoga brata i njegovih kolega. Govorio je da se čudi kakvim se to slučajem dogodilo da decemvire napadaju samo oni, ili najviše oni koji su i sami nastojali da budu decemviri. Dok je tokom tolikih meseci vladao mir u državi, niko nije postavio pitanje da li su na čelu države pravi magistrati, a sada kad je neprijatelj pred vratima seju politički razdor. Nije li to zbog toga što će u smutnom vremenu biti manje jasno o čemu je u stvari reč? Uostalom, nije li pravo da sud o takvoj stvari bude odložen dok su duhovi zauzeti važnijom brigom? On smatra da je bolje da Senat raspravlja o onome što traže Valerije i Horacije: da decemviri ostave vlast pre majskih ida, po okončanju ratova koji prete i pošto se mir vrati u državu. A Apije Klaudije neka već sada zna da će podneti računa u skupštini kojom je predsedavao kad su birani decemviri; da li su bili izabrani na godinu, ili dok ne donesu zakone. U sadašnjem trenutku treba sve ostaviti po strani sem rata. Ako smatraju da su glasnik i poslanici Tuskula doneli samo prazne glasine, on predlaže da pošalju izvidnike koji će stvar tačnije utvrditi. A ukoliko veruju glasniku i poslanicima neka izvrše regrutovanje

[51] U Senatu se govorilo po strogo utvrđenom redu koji je zavisio od ranga, ugleda i starosti senatora.

što pre, neka decemviri povedu vojsku na onu stranu kuda sami odluče i neka ništa nema prednosti nad ovim.

41. Mlađi senatori su pristali da se o ovom mišlenju raspravlja. Na to su se Valerije i Horacije još oštrije usprotivili, vičući da treba raspravljati o državi i da će se okrenuti narodu ako ih u Senatu spreče političke grupacije. Njima se ne mogu suprotstaviti privatna lica ni u Senatu ni u Skupštini, niti će oni ustuknuti pred izmišljenim znacima vlasti. Smatrajući da će biti srušena njihova vlast ako na njihovu žestinu ne odgovori isto tako smelo, Apije odgovori: „Bilo bi bolje da ne govorite sem o onome o čemu raspravljamo" i na to posla liktora ka Valeriju, koji je vikao da neće dopustiti da ga ućutka privatni građanin. Valerije je sa praga Kurije[52] već pozivao u pomoć građane, kada Lucije Kornelije, obrglivši Apija, savetujući ga ne zbog onog zbog čega se prikazivao da ga savetuje, spreči sukob. Preko Kornelija je dozvoljeno Valeriju da kaže šta želi, ali kako ta sloboda nije išla dalje od njegovog glasa, decemviri su ostali pri svom zahtevu. Iz stare mržnje na narodne tribune, a smatrajući da narod mnogo više želi njihovu vlast od konzulske, neki bivši konzuli i stariji senatori su više voleli da decemviri kasnije odu sa vlasti svojom voljom nego da sada, iz neprijateljstva prema njima, ponovo podbunjuju narod. Smatrali su da ako bi se stvar mirno vodila, konzuli bi se vratili bez buke populara, a da bi u međuvremenu ratovi ili razumno primenjivanje konzulske vlasti mogli dovesti do toga da se zaboravi na narodne tribune.

Uz ćutanje senatora narediše regrutovanje. Kako je bila reč o naređenju na koje nije bilo prava apela, mladići se povinovaše pozivu. Pošto su legije regrutovane, decemviri između sebe odrediše ko treba da ide u rat i ko da komanduje vojskom. Vođe decemvira behu Kvint Fabije i Apije Klaudije. Kako se činilo da je rat veći u državi nego van njenih granica, smatrali su da je Apijeva žestina pogodnija za stišavanje gradskih nemira, a da je Fabijeva narav manje pouzdana u dobru nego što je postojana u zlu. Ovog čoveka, koji je nekad bio izvrstan i u ratu i u miru, decemvirat i kolege su promenile u tolikoj meri da je više voleo da bude sličan Apiju no samom sebi. Fabiju je poveren rat protiv Sabinjana, a kao kolege su mu dodani Marko Rabulej i Kvint

[52] Vrata Kurije su ostajala otvorena za vreme senatskih sednica.

Petelije. Marko Kornelije bi upućen na planinu Algid zajedno sa Lucijem Minucijem, Titom Antonijem, Kesonom Duilijem i Markom Sergijem. Spurije Opije bi određen za pomoćnika Apiju Klaudiju radi nadgledanja grada; ista ovlašćenja su imali svi decemviri.

42. Državni poslovi nisu dobro vođeni ni u zemlji ni u ratu. Uostalom, jedina greška vojskovođa bila je u tome što su bili omrznuti kod građana. Sve ostalo je bila krivica vojnika. Da ne bi nešto pod komandom i auspicijama decemvira bilo srećno vođeno, oni su dozvoljavali da budu pobeđeni na svoju i njihovu sramotu. Sabinjani razbiše vojsku kod Eretuma, Ekvi na Algidu. Bežeći u noćnoj tišini od Eretuma postaviše svoj logor u blizini Rima, na uzvišici između Fidena i Krustumerije. Kako su ih neprijatelji sledili, nikad se nisu sukobili u otvorenoj borbi nego su se štitili prirodom mesta i bedemom, a ne hrabrošću i oružjem. Veća sramota i poraz dogodili su se na Algidu, gde je utvrđenje izgubljeno, a vojnici su se, oslobodivši se svih stvari, dokopali Tuskula, gde im je ipak iz savezničke vernosti ukazano milosrđe i gostoljublje. U Rimu je nastala takva panika da su senatori, ostavljajući po stranu mržnju na decemvire, odlučili da se u gradu postave straže i naredili da svi koji su u godinama da mogu nositi oružje čuvaju bedeme i obavljaju stražu na kapijama. Odlučiše da se i u Tuskul uputi oružje kao pomoć, da decemviri izađu iz Tuskula i drže vojsku u logoru, da se drugi vojni logor premesti iz Fidena na sabinjansku teritoriju i da prenoseći rat na onu stranu, prinude neprijatelja da odustane od napada na grad.

43. Ovim porazima koje su pretrpeli od neprijatelja, decemviri su dodali i dva nečuvena zločina u ratu i u zemlji. U sabinjanskom ratu, koristeći mržnju na decemvire, Lucije Sicije je u tajnim razgovorima sa vojnicima pominjao secesiju i izbor narodnih tribuna. Njega poslaše da osmotri mesto za logor, a vojnicima koje su mu dali kao pratioce dadoše zadatak da ga ubiju čim ugrabe zgodnu priliku. Ali on nije poginuo neosvećen; oko njega su pali i mnogi od onih koji su mu postavili klopku, jer je bio veoma snažan i branio se podjednako i snagom i hrabrošću. Oni koji su preživeli javili su u logor da su upali u zasedu, da se Sicije izvrsno borio i da su neki poginuli zajedno sa njim. Po dozvoli decemvira, otišla je jedna kohorta da sahrani one koji

su pali. No kad su videli da ni sa jednog poginulog nije skinuto oružje i da Sicije leži u sredini sa svojim oružjem, dok su mrtvi vojnici bili okrenuti prema njemu, a među njima nije bilo nijednog neprijatelja niti bilo kakvog traga od njihovog povlačenja, oni odnesoše njegovo telo u tabor i izjaviše da su ga ubili njegovi vojnici. Ogorčenje ispuni vojni logor i bi odlučeno da Sicijevo telo odnesu odmah u Rim, ali decemviri požuriše da mu prirede pogreb s vojnim počastima o državnom trošku. Bio je sahranjen uz duboku žalost vojnika, dok se o decemvirima širio najgori glas.

44. Potom je sledio zločin u Rimu, i to iz požude, po posledicama isto tako sraman kao Lukrecijino obeščašćenje i smrt, zločin koji je doveo do zbacivanja Tarkvinija sa vlasti i njihova proterivanja. Ne samo da su decemviri doživeli isti kraj kao kraljevi nego je i uzrok koji je doveo do toga bio isti. Naime, Apija Klaudija obuze strast da obeščasti devojku plebejskog porekla. Devojčin otac Lucije Verginije služio je na Algidu sa višim činom i bio primer ispravnosti i u ratu i u miru. Tako mu je i žena bila odgajena, a tako su vaspitavali i decu. Ćerku je verio sa bivšim tribunom Lucijem Icilijem, čovekom strogih vrlina i oprobane hrabrosti u borbi za stvar plebejaca. Kad je odrasla, devojka je bila prekrasnog izgleda, pa je Apije, lud od ljubavi,[53] pokušavao da je privuče poklonima i obećanjima. No pošto se ona branila, puna čednosti, okrenuo se surovom i strašnom nasilju: naredio je svom klijentu Marku Klaudiju da devojku proglasi za robinju i da ne dozvoli da bude oslobođena, smatrajući da odsustvo njenog oca daje priliku za takvo nedelo. Ovaj sluga decemvirove strasti stavi ruku na devojku[54] kad je došla na Forum – naime, tu se u barakama nalazila osnovna škola – reče da je ona ćerka njegove robinje i naredi joj da ga sledi. Kako se ona opirala, on je silom povuče. Dok je devojka bila zanemela od straha, dadilja je dozvala u pomoć, pa se na njene uzvike sakupiše građani. Njen otac Verginije i verenik Icilije bili su dva poznata omiljena imena. Oni koji su ih znali stavili su se na devojčinu stranu iz prijateljstva, a masa zbog nedostojnog postupka. Već je bila i oslobođena, kad onaj koji je pokušao da je prisvoji reče da

[53] Na latinskom *amore amens*, sa aliteracijom koja pojačava značenje.

[54] Reč je o arhajskom pravnom postupku *manus iniectio* pri zahtevu za posedovanjem.

nema potrebe da se narod uznemirava, on nastupa s pravom a ne silom i pozva devojku na sud. Prisutni su joj savetovali da pođe i tako su izišli na sud pred Apija. Tužilac započe ulogu koja je dobro bila poznata sudiji pošto je lično on bio autor predstave: „Devojka je rođena u njegovoj kući i potajno preneta u kuću Verginija i podmetnuta kao njegova. On ima i dokaze za to i dokazaće da prosudi i sam Verginije, na kome je i najveći deo krivice. U međuvremenu, pravo je da robinja sledi svog gospodara." Oni koji su branili devojku izjaviše da je Verginije odsutan zbog državnih poslova i da može stići za dva dana ako mu bude javljeno, a da nije pravo da se o deci raspravlja dok je on odsutan. Tražili su od Apija da celu stvar odloži do dolaska njenog oca, a da je prema zakonu koji je sam doneo, ostavi na slobodi kako dobar glas odrasle devojke ne bi došao u opasnosti pre nego njena sloboda.

45. Pre no što će doneti odluku, Apije izjavi da je zakon koji navode Verginijevi prijatelji kao dokaz svog zahteva, zaista u duhu slobode. Ali on može biti čuvar slobode jedino ukoliko se isto primenjuje u svim stvarima i prema svim licima. Međutim, to je zakonito u slučajevima kad bilo ko može po zakonu tražiti oslobađanje, a kod ove koja je pod očevom vlašću[55] nema nikog drugog kome bi gospodar roba ustupio pravo posedovanja. Dakle, njegova je odluka da se otac pozove; u međuvremenu, tražilac neće žrtvovati svoje pravo i stoga neka vodi devojku uz obećanje da će je dovesti kad stigne onaj koji kaže da joj je otac.

Dok su mnogi negodovali na ovu nepravednu odluku, ali se niko nije usudio da optuži, nastupiše Publije Numitorije, stric mlade devojke, i verenik Icilije. Masa je napravila put, jer je verovala da Icilije svojim nastupom može najpre da se odupre Apiju. No liktor uzviknu „Odluka je doneta!" i ukloni Icilija koji je protestovao. Takva surova nepravda razjarila bi i veoma mirnog čoveka. Icilije povika: „Moraćeš oružjem da me ukloniš, Apije, da bi u tišini sproveo ono što želiš sakriti. Ovu devojku ću odvesti i imaću je kao čednu suprugu. Stoga pozovi i sve liktore svojih kolega i naredi da potegnu šibe i sekire, ali Icilijeva verenica neće ostati van kuće svog oca. Ako je oduzeto pravo

[55] Kao i svi članovi porodice, uključujući i odrasle sinove, ona je bila *in patris manu*, to jest pod očevom vlašću.

narodnih tribuna i pravo na apel – dve kule koje su čuvale slobodu – još nije data vlast našoj požudi nad našom decom i našim ženama. Udarajte po našim leđima i našim glavama: bar čednost neka ostane sigurna. Ako se prema ovoj devojci primeni sila, ja ću sve prisutne građane pozvati u pomoć za svoju verenicu, a Verginije vojnike za jedinu ćerku. Prizivamo u pomoć sve bogove i ljude i ti nikad nećeš ostvariti tu odluku sem preko naših leševa. Pozivam te, Apije: dobro gledaj, ponovo razmisli kuda ideš. Verginiju prepusti da po povratku vidi šta će sa ćerkom; ja izjavljujem samo to da ukoliko ustukne pred zahtevima ovoga čoveka moraće da traži drugu priliku za udaju svoje ćerke. A ja ću u traženju slobode za svoju verenicu pre žrtvovati život nego vernost."

46. Narod se uskomešao i činilo se da predstoji sukob. Liktori su opkolili Icilija, ali se nije otišlo dalje od pretnje pošto je Apije izjavio da Icilije ne brani devojku Verginiju, nego da je u pitanju buntovnik koji, želeći tribunat, traži povod za pobunu. Reče da mu danas neće dati povoda za to, ali neka zna da to nije ustupak zbog njegove drskosti, nego zbog toga što je Verginije odsutan; zbog oca i zbog slobode, on danas neće doneti odluku niti proglasiti presudu; traži od Marka Klaudija da odstupi od svog prava i dozvoli da se o slobodi devojke raspravlja sledećeg dana. A ako se otac ne pojavi objavljuju Iciliju i onima koji su mu slični da neće izostati predlagač njegovog zakona niti odlučnost decemvira; niti će on pozvati liktore svojih kolega da kazne podstrekivače nereda jer će za to biti dovoljni i njegovi.

Pošto je odloženo vreme nepravde, devojčini branioci se povukoše. Odlučeno je da Icilijev brat i Numitorijev sin, vrsni mladići, krenu odmah i da što je moguće brže pozovu Verginija sa fronta: spas devojke leži jedino u tome da se branilac slobode pojavi sledećeg dana na vreme. Primivši nalog, krenuše bodreći konje da jave ocu vest. Sada je i onaj koji je tražio devojku nastojao da se ona oslobodi i da se nađe jemac, a to isto je tražio i Icilije, namerno odugovlačeći stvar, dok su glasnici upućeni u vojni logor žurno grabili prema njemu. Mnogi ljudi su dizali ruke i time je svaki pokazivao Iciliju da je spreman da garantuje. A ovaj sa suzama reče: „Hvala vam, sutra ću koristiti vašu pomoć; sada imam dovoljno jemaca." Tako je Verginija oslobođena uz pomoć svojih rođaka. Apije je još malo oklevao

kako ne bi izgledalo da je tu ostao samo zbog svoje stvari. No pošto na druge nije obraćana pažnja jer su svi bili zauzeti jednim, i niko nije pristupio, on se povuče u svoju kuću i uputi pismo kolegama u vojni logor da ne dopuste Verginiju izlazak iz logora i da ga stave pod stražu. Međutim, ova podla poruka zakasni, kao što je i trebalo, i Verginije krenu već o prvim stražama; pismo da se on zadrži stiglo je sledećeg dana ujutro.

47. Već u osvit dana, dok su svi građani stajali u gradu na Forumu, budni u očekivanju, Verginije u crnini dovede ćerku u starim haljinama, u pratnji nekoliko matrona i sa ogromnim brojem branilaca. Ovde je išao od jednog do drugog i molio ljude tražeći njihovu pomoć ne samo kao prolaznu milost nego kao što mu oni duguju: on za njihovu decu i žene stoji svakodnevno u borbi i nema čoveka čija bi odvažna i hrabra dela u ratu bila brojnija od njegovih. A šta to koristi ako se u gradu koji je bezbedan događa njihovoj deci ono od čega bi strahovali da je grad zauzet? Slično je govorio i Icilije. Ženska pratnja je svojim tihim plačem ganula ljude više od bilo koje reči. Apije ostade tvrdoglav na sve ovo – razum mu je pomutila snaga mahnitosti pre nego ljubavi – pope se na tribunal. Posle nekoliko reči žalbe onoga koji je tražio devojku, žalbe na pristrasnost što ga je prethodnog dana sprečila da traži presudu, Apije uze reč pre nego što je žalilac izrekao do kraja svoj zahtev i Verginije imao vremena da odgovori. Možda je kod nekih starih pisaca sačuvan tačan podatak o govoru kojim je obrazložio svoju odluku, ali kako ja u velikom broju dekreta nisam našao nijedan koji bi bio nalik na istinu, to mi ostaje da iznesem samo suva fakta: doneo je odluku u korist zahteva za ropstvo. Najpre su svi zanemeli od zaprepašćenja zbog tako surove odluke; ćutanje je potrajalo jedan trenutak, a zatim Marko Klaudije priđe matronama da bi uzeo devojku, dočekan njihovim tužnim plačem i kukanjem. Na to Verginije pružajući ruku prema Apiju uzviknu: „Ćerku sam obećao Iciliju, a ne tebi, Apije. Odgajio sam je za udaju, a ne za sramotu. Da li treba kao stoka ili divlje životinje, mešajući se slučajno, da srljamo u konkubinat? Ne znam da li će to biti dozvoljeno ili neće, ali se nadam da oni koji nose oružje to neće dopustiti." Kada su žene odbile onoga koji je zahtevao devojku i napravile krug oko nje braneći je, preko glasnika se čuo zahtev da bude tišina.

48. Poludeo od strasti, decemvir povika da ne samo jučerašnje Icilijevo protivljenje i Verginijevo nasilje, čemu je danas svedok rimski narod, nego i neki sigurni izvori potvrđuju da su cele noći održavani sastanci u gradu s ciljem da se izazovu nemiri. I stoga je, svestan ovog sukoba, došao na Forum sa oružanom pratnjom, ali ne da bi napao nekog ko se mirno drži, nego da bi one koji remete mir u državi kaznio u ime magistrature koju drži. Stoga je bolje da ostanu mirni. „Idi", reče liktoru, „ukloni rulju i oslobodi put gospodaru da uzme svoju robinju." Kad je ovo gromoglasno izgovorio, ispunjen gnevom, masa se ukloni, a napuštena devojka, plen nepravde, ostade sama. Kad vide da nema druge pomoći, Verginije reče: „Molim te, Apije, najpre oprosti očevom bolu što sam te oštrije napao i dozvoli da u devojčinom prisustvu pitam dadilju šta sve ovo znači kako bih lakše otišao odavde ako sam lažno nazvan ocem." Pošto mu je to dozvoljeno, on odvede devojku i dadilju kod radnji koje se danas zovu Nove barake,[56] u blizini Kloakine, pa zgrabivši nož od kasapina uzviknu: „Ćerko, jedino te na ovaj način mogu osloboditi" i na to probode devojčino srce, pa okrećući se tribunalu povika: „Ova krv, Apije, neka padne na tebe i na tvoju glavu." Začu se graja zbog strašnog dela, a uzbuđeni Apije naredi da uhvate Verginija. Ovaj je mačem probijao sebi put dok nije, štićen pristalicama, stigao do gradskih kapija. A Icilije i Numitorije podigoše beživotno telo i izložiše ga pred narodom. Oplakivahu Apijev zločin, nesreću lepotu devojke, očevu nesreću. Pratile su ih matrone uz naricanje: „Zar za to rađamo decu? Zar je ovo nagrada za čednost?", navodeći i drugo što u takvim prilikama govori bol žene; ukoliko je jači od slabijih duhova, utoliko više izaziva sažaljenje. U govorima ljudi, pre svega Icilija, bila je reč o tribunskoj vlasti, ukinutom pravu apela i opštem nezadovoljstvu.

49. Uzbuni se narod, delom zbog strašnog zločina, a delom u nadi da se pruža prilika da bi se ponovo mogla steći sloboda. Apije najpre naredi da se Icilije pozove, a pošto je on to odbio

[56] Takozvane Nove barake nalazile su se na ivici Foruma u Rimu, između Skupštine i Emilijeve bazilike; tu se nalazilo i svetilište Venere Kloakine koja je bdela nad čednošću i brakom. Barake su izgorele 216. pre n. e. i ponovo su podignute oko 192. pre n. e.

naredi da se uhapsi; kako nije bio napravljen prolaz za niže službenike da priđu, to on sam sa grupom mladih patricija, probijajući se kroz masu, naredi da se Icilije stavi u lance. Međutim, sada se oko Icilija nalazilo ne samo mnoštvo nego i njegove vođe Lucije Valerije i Marko Horacije. Horacije odgurnu liktora i izjavi da ako je po zakonu, on će braniti Icilija od privatnog građanina, a ako pribegne sili, on mu neće ostati dužan. Tu izbi oštra svađa. Decemvirov liktor napade Valerija i Horacija; na to masa polomi njegovo pruće, a Apije se pope na tribunu; sledili su ga Horacije i Valerije. Njih je skup slušao, a decemvira je prekidao u govoru. Već je Valerije u ime vlasti naređivao liktorima da napuste privatno lice, kad Apije, kome je ponestala svaka hrabrost, plašeći se za život pobeže u kuću u blizini Foruma, pokrivene glave i neprimećen. Da bi pomogao svom kolegi, Spurije Opije upade u Forum s druge strane i vide kako pada vrhovna vlast pobeđena silom. Uplašen i uznemiren savetima koje je primao sa svih strana, najzad sazva Senat. Pošto je izgledalo da većina senatora ne odobrava vlast decemvira, ovaj akt umiri narod u nadi da će ona biti oborena. Međutim, Senat je smatrao da narod ne treba suviše izazivati i da se pre treba brinuti o tome da Verginijev dolazak ne izazove nered u vojsci.

50. I tako u vojni logor koji se nalazio na brdu Veciliju,[57] behu upućeni mlađi senatori. Oni opomenuše decemvire da svim sredstvima spreče pobunu u vojsci. Ovde je Verginije izazvao veće uzbuđenje od onoga što ga je ostavio u gradu. Pored toga što su ga videli da se približava sa grupom od oko 400 ljudi koji su mu se priključili kao pratioci ozlojeđeni na strašne događaje, skrenuo je pažnju na sebe i zbog isukanog mača i što je bio poprskan krvlju. Kako su se ljudi u togama rasturili po celom logoru, dobijao se utisak da je masa iz grada mnogo veća. Na pitanje šta se dogodilo, dugo nije mogao odgovoriti zbog suza. Najzad kad se sakupilo mnoštvo onih koji su dotrčali i kad je nastala tišina, ispriča sve po redu šta se dogodilo. Zatim podiže ruke i pozivajući svoje saborce zamoli ih da njemu ne pripisuju zločin, jer je to u stvari zločin Apija Klaudija, i da mu ne okrenu leđa kao decoubici. Njemu bi život njegove ćerke bio draži

[57] *Mons Vecilius* se pominje jedino ovde. Ogilvi pretpostavlja da se mogao nalaziti na Algidu.

od sopstvenog da joj je bilo dopušteno da živi slobodna u svojoj čestitosti. Ali kad je video da će biti ugrabljena kao robinja da bi bila obeščašćena, smatrao je da je bolje da ugrabi smrt nego sramota, i tako je iz milosrđa upao u nešto što je naizgled surovost. On ne bi nadživeo ćerkinu smrt da ga nije držala nada da će se osvetiti uz pomoć svojih saboraca. I oni imaju i žene, i ćerke, i sestre, a Apijeva požuda se ne bi ugasila njegovom ćerkom, nego bi, ukoliko bi ostala nekažnjena, bila još razuzdanija. Tuđa nesreća im je upozorenje da se čuvaju takve nepravde. Što se njega tiče, sudbina mu je oduzela ženu, a ćerka mu je završila život strašnom, ali časnom smrću pošto nije mogla dalje časno živeti. U njegovoj kući nema više mesta za Apijevu strast. A drugih nasilja ovog čoveka će se isto tako osloboditi kao što je oslobodio i svoju kćer; na njima je da se brinu za sebe i svoju decu.

Dok je Verginije tako govorio, masa je uzvikivala da neće zanemariti ni njegov bol ni svoju slobodu. Pomešani sa vojnicima, građani su ponavljali iste žalbe upozoravajući ih koliko je gore videti zlo nego čuti o njemu i obaveštavajući ih da je vlada u Rimu već srušena. Oni koji su pristizali pričali su da je Apije propao i otišao u progonstvo, pa je došlo dotle da se začuju povici „Na oružje!" Podigavši bojne znake, krenuše na Rim. Zbunjeni istovremeno i onim što su videli i onim što su čuli da se zbiva u Rimu, decemviri su se rastrčali na sve strane tabora da bi umirili pobunu. Kad su postupali blago nisu dobijali nikakav odgovor; kad su pokušali primeniti vlast odgovarano im je da su muškarci i da su naoružani. U bojnom poretku krenuše na Rim i zauzeše Aventin; svakog plebejca na koga su nailazili podstrekivali su da traži slobodu i izbor narodnih tribuna. Međutim, nije se čuo nikakav nasilnički glas. Spurije Opije je sazvao Senat. Smatralo se da ne treba preduzimati nasilne mere, jer bi one mogle biti povod za pobunu. Poslanstvo od tri člana, koje su sačinjavali bivši konzuli Spurije Tarpej, Gaj Julije i Publije Sulpicije, Senat je ovlastio da pita na čiju su naredbu napustili vojni logor i šta traže trupe koje su oružjem zauzele Aventin i koje su, okrenuvši leđa neprijatelju, napale sopstvenu otadžbinu. Imalo je šta da se odgovori, ali nije bilo čoveka koji bi dao odgovor jer nisu imali određenog vođu, a pojedinci se nisu usuđivali da se izlože neprijatnostima. Masa je jedino tražila da se pošalju Lucije Valerije i Marko Horacije, pa će njima dati odgovor.

51. Pošto su poslanici otišli, Verginije skrenu pažnju vojnicima na to da ih je zbunila upravo jedna stvar, koja sama po sebi nije važna, zato što je mnoštvo bez glave, a odgovor, premda nije nekoristan, više je rezultat slučajne saglasnosti nego zajedničkog dogovora. Stoga predlaže da izaberu desetoricu koji će imati vrhovnu komandu i da ih nazovu vojnim tribunima, pošto imaju vojni položaj. Kada su ovu počast ponudili njemu odgovorio je: „Sačuvajte svoj dobar sud o meni za bolja vremena i za mene i za sebe; ja ne mogu podneti da uživam bilo kakvu počast dok mi ćerka ne bude osvećena. Sem toga, nije korisno da vas u državi koja je u neredu vodi onaj koji je najviše izložen mržnji. Ako mogu nešto da vam pomognem, toga se neću ništa manje prihvatiti ni kao privatno lice." Tako izabraše deset vojnih tribuna.

Nije mirovala ni vojska na sabinjanskom bojištu. Ovde je na Icilijev i Numitorijev podstrek došlo do prekida s decemvirima. Uzbuđenju je doprinelo obnovljeno sećanje na Sicijevo ubistvo isto toliko koliko i nova vest o sramnom postupku sa devojkom zbog požude. Ovde je Icilije saznao da su na Aventinu izabrani vojni tribuni. Plašeći se da skupština građana, sledeći vojničke skupštine, ne izabere te iste za narodne tribune, pozivajući plebejce i težeći za ovom vlašću, on se pre odlaska u Rim postarao da isti broj sa istim ovlašćenjima bude izabran među njegovim ljudima. Ušli su u grad kroz Kolinska vrata sa bojnim znacima i preko centra grada uputili se na Aventin.[58] Tu su se spojili sa drugom vojskom i ovlastili dvadesetoricu vojnih tribuna da između sebe izaberu dvojicu koja će imati vrhovnu vlast. Izabrali su Marka Opija i Seksta Manlija.

Kako je Senat držao sednice svakog dana, senatori uznemireni opštom situacijom tratili su vreme na svađe, a ne na odlučivanje. Optuživali su decemvire za Sicijevo ubistvo, za Apijevu požudu i za sramne poraze u ratu. Smatrali su da Valerije i Horacije treba da odu na Aventin. Oni odbiše, ukoliko decemviri ne vrate ovlašćenja vlasti čiji je rok istekao još prethodne godine. Žaleći se da ih lišavaju položaja, decemviri izjaviše da neće otići sa vlasti pre nego što donesu zakone, radi čega su i izabrani.

52. Plebejci su saznali preko narodnog tribuna Marka Duilija da ništa neće proizaći iz neprekidnih sednica, da su sa Aventina

[58] U Rim se u normalnim okolnostima nije ulazilo pod oružjem.

prešli na Sveto brdo pošto je Duilije tvrdio da patriciji neće ozbiljno uzeti stvar ukoliko oni ne napuste grad. Sveto brdo će ih podsetiti na postojanost plebejaca i na to da se bez uspostavljanja njihove vlasti ne može učvrstiti sloga u državi. Uputivši se Nomentanskim putem, koji se tada zvao Fikulski,[59] postaviše svoj tabor na Svetom brdu; ugledajući se na svoje očeve u umerenosti, nisu učinili nikakvo nasilje. Plebejci su sledili vojnike, te niko ko je bio u dobu da je mogao ići nije izostao. Sledili su ih žene i deca, jadikujući zašto da ostanu u gradu u kome nisu svetinja ni sloboda ni čednost.

Ovo načini neuobičajenu prazninu u Rimu; na Forumu nije bilo nikog sem nekoliko staraca, pa se senatorima, koji su hitno pozvani na sastanak, Forum učinio pust, tako da je sem Horacija i Valerija bilo i drugih koji su uzvikivali: „Šta čekate, oci senatori i dopisani članovi Senata? Zar ćete dozvoliti da se sve sruši i izgori ako decemviri istraju u svojoj tvrdoglavosti? I kakva je to vlast, decemviri, koju ste prigrlili i držite? Zar ćete pravdu deliti zidovima i kućama? Zar se ne stidite toga da je broj vaših liktora na trgu veći od broja svih građana? Šta ćete učiniti ako se neprijatelj pojavi u gradu? Šta ako plebejci uskoro dođu sa oružjem pošto malo postignu secesijom? Zar hoćete da padom grada okončate svoju vlast? Treba ili da izgubimo plebejce, ili da imamo plebejske tribune? Pre ćemo se mi odreći patricijskih magistratura, nego oni plebejskih. Kao novu i neočekivanu, oni su svoju vlast oteli od naših otaca. Pošto su jednom okusili slast vlasti, oni neće dozvoliti da je budu lišeni, pogotovu stoga što smo mi u našoj vlasti toliko neumereni da je njima potrebna pomoć." Pošto su ovakve stvari uzvikivane sa svih strana, decemviri popustiše pred opštim mišljenjem i obećaše da će se potčiniti autoritetu Senata zato što stvari tako stoje. Jedno su ipak tražili: da ih zaštite od mržnje plebejaca i da plebejce ne navikavaju da patricijskom krvlju kažnjavaju njihovu krivicu.

53. Tako su Valerije i Horacije upućeni plebejcima sa uslovima pod kojima je bio moguć njihov povratak i sređivanje stvari, a bilo im je naloženo i da decemvire zaštite od srdžbe i napada mase.

[59] Put je tako nazvan zato što je vodio prema gradu Fikule, koji su prema jednoj legendi osnovali Aborigini, a prema drugoj kralj Tarkvinije Stariji.

Kada su stigli bili su primljeni u plebejski tabor uz veliku radost kao nesumnjivi oslobodioci na početku pobune i na završetku poduhvata. Zbog toga su im pri dolasku izrazili zahvalnost. U ime naroda je govorio Icilije. Kada je bila reč o uslovima, on je na pitanje poslanika šta traže plebejci odgovorio (pošto je pre toga održano savetovanje) tako da se činilo kako polaže više nade u postizanje jednakosti nego u oružje. Ponovo su, dakle, tražili tribunsku vlast i uspostavljanje prava priziva na narod, što je predstavljalo oslonac plebejcima pre dolaska decemvira na vlast, a zatim da više ne bude nepravdi koje će izazvati vojnike ili plebejce da traže prava secesijom. Njihov zahtev je bio surov jedino u pogledu kažnjavanja decemvira: smatrali su da je pravo da im se oni predaju i pretili da će ih žive ognjem spaliti. Na to su poslanici rekli: „Vaš zahtev je tako pravičan da bi ga i bez vas trebalo ispuniti jer to tražite radi zaštite slobode, a ne zato da biste mogli druge kažnjavati. Na drugoj strani, vašoj srdžbi treba pre oprostiti nego joj popustiti pošto iz mržnje prema okrutnosti upadate i sami u surovost; pre nego što ste i sami slobodni, želite da gospodarite nad protivnicima. Da li će naša država ikad odahnuti od zločina patricija prema plebejcima, ili plebejaca prema patricijima? Vama je potrebniji štit od mača. Običnom čoveku je sasvim dovoljno da živi ravnopravno u državi i da ne trpi, ali i da ne nanosi nepravdu. A ako vi nekad budete u situaciji da se drugi plaše vas, pa ako odluke o našim životima i imovini budu zavisile od vas, kad povratite vaše magistrate i sudova, tada sudite svakom pojedincu prema zasluzi; sada će biti dovoljno da ponovo steknete svoju slobodu.

54. Svi se slože da poslanici učine onako kako žele, a oni obećaše da će se uskoro vratiti pošto postignu sporazum. Kad su se vratili izložili su senatorima ono što su plebejci tražili. Pošto suprotno očekivanju nije bilo reči o njihovom kažnjavanju, ostali decemviri su se složili sa svim što je rečeno. Međutim, zbog svoje loše ćudi i posebno omrznut, a plašeći se mržnje koju su drugi osećali prema njemu i svoje prema drugima, Apije reče: „Znam kakva me sudbina čeka. Vidim da se napad na nas odlaže dok se oružje ne preda našim protivnicima. Mržnju treba utoliti krvlju. Neću ni ja oklevati da napustim decemvirat." Doneta je senatska odluka da decemviri abdiciraju, da vrhovni sveštenik Kvint Furije, izvrši izbor narodnih tribuna i da niko ne ispašta

zbog secesije vojnika i plebejaca. Pošto je ova odluka doneta, Senat je raspušten, a decemviri su izišli pred narodni skup i odrekli se vlasti na ogromnu radost naroda. Ovom mnoštvu iziđe u susret druga masa iz vojnog logora. Čestitali su jedni drugima slobodu i ponovo uspostavljenu slogu u državi. Poslanici se tada obratiše skupu: „Neka je na sreću, radost i dobro vama i državi, vratite se otadžbini i na svoja ognjišta, svojoj deci i svojim ženama. Onu umerenost koju ste pokazali kad i pored tolikih potreba velikog mnoštva nije dirnuta ničija zemlja, sada tu umerenost unesite i u grad. Krenite na Aventin odakle ste i došli. Tamo na osvećenom mestu, na kome ste zasnovali početke svoje slobode, izaberite narodne tribune; tamo će biti vrhovni sveštenik koji će održati skupštinu." Nasta veselje uz opšte odobravanje. Potom su razvili zastave i krenuli u Rim, nadmećući se su radosti sa onima koji su im dolazili u susret. Pod oružjem prodoše kroz grad i stigoše na Aventin. Tu je vrhovni sveštenik odmah održao skupštinu, a izabrani su i narodni tribuni: pre svih Lucije Verginije, zatim Lucije Icilije i Verginijin ujak Publije Numitorije, pokretači secesije, zatim Gaj Sicinije, potomak čoveka koji je po pričanju bio prvi tribun izabran na Svetom brdu, te Marko Duilije, koji je bio istaknuti tribun pre izbora decemvira i koji nije izdao narod ni u borbi sa decemvirima; zatim su više zbog nadanja koja su u njih polagana nego zbog zasluga bili izabrani Marko Titinije, Marko Pomponije, Gaj Apronije, Apije Vilije i Gaj Opije. Čim primiše tribunat, Lucije Icilije predloži narodu i on to izglasa da niko ne bude gonjen zbog pobune protiv decemvira. Odmah zatim je Marko Duilije izneo na glasanje izbor konzula, uz pravo na apel narodu. Sve je to izvršeno na plebejskom skupu na Flaminijevim poljima koja se sada zovu Flaminijev cirkus.[60]

55. Preko intereksa su izabrani konzuli Lucije Valerije i Marko Horacije koji su odmah stupili na dužnost. Njihov konzulat je bio naklonjen popularima; patriciji nisu učinili nikakvu nepravdu, mada je bilo nezadovoljstva jer su patriciji smatrali da je sve ono što je učinjeno za zaštitu plebejaca oduzeto od

[60] *Prata Flaminia* ili *Campus Flaminius*, prema podatku kod Varona bila su na južnom delu Marsovog polja; tu je cenzor Flaminije oko 220. pre n. e. podigao *Circus Flaminius*.

njihove moći. Pre svega, kad se postavilo pitanje da li su odluke plebejaca obavezne za patricije, konzuli su doneli odluku o centurijskim komicijama da je ono što se odluči na tributskim komicijama obavezno za ceo narod.[61] Ovim zakonom dato je tribunima predlagačima jedno strašno oružje u ruke. Zatim je pravo apela na narod, koje je kao jedina zaštita slobode bilo ukinuto u vreme vlasti decemvira, drugim konzulskim zakonom bilo ne samo ponovo uspostavljeno nego i obezbeđeno za budućnost. Donet je nov zakon da se nikakva magistratura ne može birati bez prava apela. Ako neko bude izabran uprkos tome, on može biti ubijen a da se to ne smatra ni zakonskim ni religijskim prekršajem. Kad su plebejci dovoljno ojačali, s jedne strane preko prava na priziv, a sa druge preko tribunske vlasti, narodnim tribunima su ponovo vratili pravo nepovredivosti. Ovu stvar, koja je bila gotovo zaboravljena, vratiše uz svečani obred; učiniše ih nepovredivima ne samo u religijskom nego i u pravnom smislu, donevši zakon prema kome „onaj ko nanese zlo narodnim tribunima, edilima ili desetorici sudija, glava će mu biti žrtvovana Jupiteru, a imovina predata hramu Cerere, Libera i Libere".[62] Tumači zakona odriču da je neko sakrosanktan [neprikosnoven] po ovom zakonu, jer po njemu samo onaj ko povredi nekog od pomenutih magistrata biva svečano žrtvovan Jupiteru. Činjenica da plebejski edil može biti uhapšen i priveden po nalogu viših magistrata, premda nije po zakonu (povređuje onoga koga po zakonu ne sme da povredi), ipak je dokaz da oni nisu smatrani za neprikosnovene. Tribuni su učinjeni svetim i neprikosnovenim po staroj zakletvi plebejaca, iz vremena kada je nastala ova vlast. Ima onih koji tumače stvar tako da su ovim istim Horacijevim zakonom bili zaštićeni i konzuli i pretori ukoliko su bili izabrani po istim auspicijama kao i konzuli: naime, konzula su nazivali sudijom. Međutim, ovo tumačenje se pobija time da u to vreme nije bio običaj da se konzul naziva „sudija" nego „pretor".[63]

[61] Zakon Valerija i Horacija padao bi u 449. ili 448. pre n. e. Nezavisnost plebejskih skupština postignuta je tek Hortenzijevim zakonom 287. pre n. e.

[62] Cerera, Liber i Libera su popularna agrarna božanstva.

[63] *Praetor,* u stvari, prvobitno znači „predvodnik, onaj koji ide napred". Naziv *consul* mlađi je od Zakona XII tablica.

Ovo su bili zakoni koje su doneli konzuli. Isti konzuli su uveli praksu da se odluke Senata uručuju plebejskim edilima u hramu Cerere; pre toga je konzulima bila ostavljena mogućnost da se odluke spreče ili izmene. Zatim je narodni tribun Marko Duilije predložio, a narod izglasao, da „svak ko ostavi plebejce bez tribuna ili izabere nekog magistrata bez prava priziva na narod bude kažnjen po leđima i glavi". Sve ovo je, mada nije bilo po volji patricijima, prošlo bez njihovog protivljenja jer niko nije lično bio napadnut.

56. Kada su čvrsto zasnovani i tribunska vlast i sloboda plebejaca, a smatrajući da je sada sigurno i da je situacija za to zrela da se krene i protiv pojedinaca, narodni tribuni odlučiše da Verginije tuži Apija. Kad je Verginije pozvao Apija na sud i kad je Apije, opkoljen mladim patricijima, sišao na Forum, svima koji ga ugledaše ožive sećanje na najsramniju vlast. Tada Verginije uze reč: „Govor je ustanovljen za stvari u kojima ima kolebanja. Ja stoga neću gubiti vreme optužujući vam ovoga; njegove surovosti ste se i sami oslobodili, niti ću dozvoliti da besramnost svoje odbrane doda ostalim svojim zločinima. Opraštam ti, Apije Klaudije, sve što si jedno za drugim bezbožno i grešno počinio u toku dve godine; samo ću za jedan zločin narediti da te okuju: ako ne nađeš sudiju koji će dokazati da nisi slobodno lice odveo u ropstvo." Apije nije imao nikakvih izgleda ni na pomoć narodnih tribuna, ni od priziva na narod. Ipak pozva u pomoć narodne tribune, ali pošto se nijedan nije pokrenuo, glasnik ga zgrabi. „Prizivam narod!" uzviknu. Ova reč, branilac slobode, potekla iz usta koja su nedavno izgovarala reči lišavanja slobode naiđe na ćutanje. Svak je za sebe govorio da ipak ima bogova i da nisu zanemarili ljude; premda zakasnela, teška kazna za oholost i surovost ipak stiže. Apeluje na narod čovek koji je to pravo ukinuo, i moli pomoć od naroda onaj koji je tom narodu oduzeo sva prava; sada je vođen u lancima i lišen slobode onaj koji je slobodno lice odveo u ropstvo. U ovom mrmljanju na skupu čuo se i glas Apija koji je prizivao u pomoć rimski narod. Nabrajao je zasluge svojih predaka za državu u ratu i miru, svoju zlosrećnu brigu za rimski plebs, svoje zalaganje za jednakost svih pred zakonom, uz veliko protivljenje patricija, te činjenicu da se odrekao konzulata; pozivao se na svoje zakone koji ostaju dok njega kao njihovog tvorca vode u tamnicu. Uostalom, ako

mu bude data mogućnost i sloboda da govori, on će objasniti svoja i dobra i rđava dela. Zasad traži da mu se u saglasnosti sa opštim pravima građana omogući kao rimskom građaninu da kao optuženi govori i da se izloži sudu rimskog naroda. Nije toliko uplašen mržnjom sugrađana prema sebi da bi izgubio svaku nadu u njihovu pravičnost i milosrđe. Pa ako ga ipak vode u zatvor, premda kao krivac nije saslušan, on drugi put poziva narodne tribune i opominje ih da ne slede primer onih koji osuđuju. Ako tribuni priznaju da su obavezni da odbiju njegov zahtev po istom načelu za koje optužuju decemvire, on se poziva na narod i zakon koji su tribuni i konzuli doneli ove iste godine. Naime, čemu pravo provokacije ako ono nije dozvoljeno onome koji još nije kažnjen ni saslušan? Kakva će pomoć biti zakon plebejcu ili običnom čoveku ako nije njemu, Apiju Klaudiju? Njegov slučaj će biti dokument o tome da li se novim zakonom jača vlast i sloboda i da li priziv na tribune i narod protiv nepravde magistrata predstavlja paradu praznih reči ili je stvarna dobit.

57. Na ovo je Verginije odgovorio da je Apije Klaudije jedini i van zakona i van građanskih i ljudskih dogovora. „Pogledajte, građani, na tribunal, na uporište svih zločina sa koga je ovaj čovek kao večiti decemvir, opasan po imovinu u ličnost, po živog građana, preteći šibama i sekirama, prezirući ljude i bogove, praćen krvnicima a ne liktorima, okrenuvši pažnju od grabljenja i ubistava ka požudi prema devojci, slobodnoj u očima rimskog naroda, koju je kao da je u ratu zarobljena, otrgnutu iz očeva zagrljaja, predao kao dar podvodaču i svom klijentu. Odavde je surovom odlukom i bezbožnom presudom dao ocu oružje u ruke protiv ćerke; odavde je naredio da se devojčin verenik i ujak odvedu u zatvor kad su podigli njeno umiruće telo, podstaknut na to pre osujećenom požudom nego dužnošću da kazni zločin. On je taj koji je sagradio zatvor što ga je obično nazivao 'prebivalištem rimskog naroda'. Pa ako Apije ponovo i više puta apeluje na narod, ja ću ponovo i više puta ponoviti odluku ukoliko ne dokaže da nije slobodnog pretvorio u roba. Ukoliko se ne pojavi na sudu, narediću da se zatvori kao da je osuđen." I kako niko nije protestovao, Apije je bačen u zatvor uz veliko uzbuđenje, jer se činilo da je moć naroda isuviše porasla osudom tako poznatog čoveka. Tribun je odredio dan suđenja.

U međuvremenu stigoše poslanici Latina i Hernika da čestitaju Rimljanima na postignutoj slozi između patricija i plebejaca i tim povodom doneše na Kapitol kao dar Jupiteru najvećem i najmoćnijem zlatan venac nevelike težine jer im države nisu bile bogate, a religiju su negovali pre pobožno nego velelepno. Od ovih istih glasnika se saznalo da Ekvi i Volsci vrše velike pripreme za rat. Stoga je naređeno konzulima da međusobno podele oblasti u kojima će ratovati: Horaciju su dopali Sabinjani, a Valeriju Ekvi. Kada je naređeno regrutovanje za ove ratove, plebejci su zbog njihove popularnosti bili spremni da se sami prijave u regrute, i to ne samo mlađi ljudi nego i mnogi dobrovoljci koji su već odslužili vojsku. I tako je vojska postala jača ne samo po broju nego i po kvalitetu pošto su se priključili veterani. Pre no što su krenuli iz grada, konzuli su javno izložili zakone decemvira urezane u bronzi koji se nazivaju Zakoni XII tablica.[64] Ima pisaca koji kažu da su ovu dužnost izvršili edili na zapovest tribuna.

58. Ogorčen na nedela decemvira i uvređen ohološću svog sinovca, Gaj Klaudije se povukao u Regil, staru postojbinu. Sada već u godinama, vratio se da bi molio spas za onoga od čijih je nedela pobegao. Odeven u crninu, praćen rođacima i klijentima, na Forumu je presretao pojedince i molio ih da ne dozvole da na klaudijevskom rodu ostane ova mrlja kao da zaslužuju zatvor i lance. Čovek čija će posmrtna maska[65] biti u potomstvu veoma poštovana, čovek koji je doneo zakone i utemeljio rimsko pravo leži u zatvoru među noćnim protuvama i razbojnicima. Neka načas okrenu pažnju od srdžbe ka priznavanju i razmišljanju; neka radije oproste jednom, za koga toliki Klaudiji mole, nego da zbog mržnje na jednog prezru molbe ostalih. On ovo čini radi svog roda i imena, i ne miri se sa onim kome hoće da pomogne u zlehudoj sreći. Hrabrošću su povratili slobodu, a praštanje može učvrstiti slogu među staležima. Bilo je ljudi koje je ganuo, ali više svojom smernošću nego zbog stvari onoga za

[64] Najpre su zakoni bili dati na deset tablica, a zatim su dodane još dve. Mogućno je da su tablice najpre bile od drveta (kako smatra Ogilvi), a potom od bronze.

[65] Posmrtne maske znamenitih predaka čuvenih aristokratskih rodova (*ius imaginum*) bile su izložene u atriju kuće.

koga je molio. A Verginije je tražio da pre žale njega i njegovu ćerku i da ne slušaju žalbe klaudijevskog klana, stvorenog da nameće vlast plebejcima, nego Verginijine rođake, trojicu tribuna koji izabrani da pomognu plebsu, sada sami traže pomoć od plebejaca. Svakako su ove suze bile pravičnije, pa tako Apije, lišen svake nade, sam sebi okonča život pre nego što je osvanuo dan suđenja.

Odmah zatim Numitorije napade Spurija Opija, sledećeg po nepopularnosti, koji se nalazio u Rimu kad je njegov kolega doneo nepravičnu odluku. Međutim, Opije je navukao mržnju više nedelima koja je učinio negoli onima koja nije sprečio. Pojavio se svedok koji je nabrojao 27 godina vojne službe i bio osam puta vanredno odlikovan; iznoseći pred narod svoja odlikovanja i poderavši odeću pokaza leđa išarana šibom. Nije tražio ništa drugo sem da ga optuženi, ukoliko mu može reći kakva je njegova krivica, kazni ponovo, sada kad je privatni građanin. Opije je tako odveden u zatvor i tu je učinio kraj svom životu pre nego što je došao dan suđenja. Klaudijevu i Opijevu imovinu konfiskovali su tribuni; njihove kolege u decemviratu su prognane, a imovina im je takođe konfiskovana. I Marko Klaudije, koji je tražio da odvede Verginiju, izveden je na sud i osuđen na smrt, ali je na zahtev Verginija izbegao najtežu kaznu i otišao u progonstvo u Tibur.[66] I tako se Verginijin duh, srećniji sada kad je mrtva nego za njenog života, bludeći kroz tolike domove i tražeći kaznu, najzad smirio pošto nije ostao nekažnjen nijedan krivac.[67]

59. Patriciji behu u velikom strahu: tribuni su sada imali isto ponašanje kakvo su pre imali decemviri. Tada narodni tribun Marko Duilije, postavljajući trezveno među preteranoj vlasti, reče: „Dovoljno je i naše slobode i kažnjavanja naših neprijatelja; stoga ove godine neću dozvoliti ni sudske procese niti kaznu zatvora. Nije dobro da se vraćamo na stare grehe, danas već zaboravljene, jer su noviji iskupljeni kažnjavanjem decemvira. S druge strane, neće niti biti potrebno da se zahteva intervencija narodnih tribuna pošto briga dvojice konzula

[66] Tibur je bio jedan od značajnih gradova Lacija, na reci Anijenu.

[67] Manes Verginije i njen duh koji bludi dok krivica ne bude kažnjena, reminiscencija je na grčke furije i priču o Tuliji.

garantuje za vašu slobodu." Ova umerenost narodnog tribuna najpre ublaži strah patricija, ali u isto vreme pojača netrpeljivost prema konzulima što su u tolikoj meri odani plebejcima da su se za spas i slobodu patricija više brinuli plebejski magistrati nego patricijski. Izgledalo je da su se neprijatelji pre zasitili njihovih kažnjavanja nego što su se konzuli suprotstavljali njihovoj razuzdanosti. Bilo je mnogo onih koji su govorili da je odlučeno blaže zato što su senatori bili inicijatori zakona koje su ovi doneli. Bilo je jasno da su u pomućenom stanju u državi popustili političkoj situaciji.

60. Pošto su sredili stvari u gradu i učvrstili položaj plebejaca, svaki konzul je otišao na svoju komandu. Valerije je protiv snaga Ekva i Volska, koji su već ujedinili vojsku na Algidu, namerno odlagao rat, jer da je odmah i na sreću krenuo, ne znam ne bi li ishod bitke bio na veliku štetu Rimljana s obzirom na stanje duhova i kod Rimljana i kod neprijatelja posle nesrećnog ishoda rata koji su vodili decemviri. On je postavio svoj logor na 1.000 stopa udaljenosti od neprijatelja i tu zadržavao svoje snage. Neprijatelj je ispunjavao prostor između dva tabora, postrojen za borbu. Na izazove na okršaj Rimljani nisu odgovarali. Najzad, umorni od stajanja i uzaludnog iščekivanja, u uverenju da im je predata pobeda, Ekvi i Volsci se delom okrenuše pljačkanju Hernika, delom Latina. U taboru su ostavili nešto ljudi, više kao stražu negoli snage dovoljne za borbu. Kad konzul saznade za ovo, osveti im se za ranije izazivanje, pa uspostaviviši bojni poredak, sada on izazva neprijatelje. Znajući koliko im je ljudi odsutno, ovi su odbili da se bore, pa su se Rimljani toliko ohrabrili da su one koji su drhtali iza palisada već smatrali pobeđenima. Celog dana su stajali spremni za borbu, da bi se povukli kad je pala noć. Ispunjeni nadom, Rimljani su održavali telesnu snagu. Neprijatelj, čije pouzdanje nije bilo ni približno jednako rimskom, posla glasnike na sve strane da pozovu one koji su otišli u pljačku. Dotrčali su oni koji su se nalazili u blizini, a oni udaljeni nisu bili ni pronađeni. Kada je svanulo Rimljani su izišli iz logora spremni da napadnu i na nasip ukoliko se ne ukaže prilika za borbu. I kako je već uveliko bio dan, a na neprijateljskoj strani se nije ništa kretalo, konzul naredi napad. Kad je vojska krenula, Ekvi i Volsci se postideše da se kao pobednici više štite nasipom negoli hrabrošću i oružjem; i tako i oni,

tražeći od komandanta znak, prihvatiše borbu. I već je jedan deo izišao kroz kapiju, a ostali ih sledili u redu, svak na svom mestu, kad rimski konzul, pre nego što je neprijatelj postavio bojni red, dade znak za napad. Krenuvši pre no što su svi izišli, a ni oni koji su izišli nisu još bili na svojim mestima, konzul napade na užurbanu gomilu u pokretu koja je gledala na sve strane, na sebe i na svoje, dok su vika i napad povećavali zbunjenost. Neprijatelj je najpre okrenuo nazad, a potom kad se pribrao i kad su oficiri sa svih strana povikali: „Zar se povlačite pred onima koji su pobeđeni?" započe borba.

61. Na drugoj strani, konzul je podsećao Rimljane da se tog dana prvi put kao slobodni ljudi bore za slobodu grada Rima. Biće pobednici za same sebe, a kao pobednici neće biti plen decemvira. Rat se ne vodi pod Apijevim vođstvom, nego pod konzulom Valerijem, koji potiče od oslobodioca rimskog naroda, a uz to je i sam oslobodilac. Pokazaće da je krivica do vojskovođa a ne do vojnika što u ranijim borbama nisu pobedili. Bilo bi sramno pokazivati više hrabrosti u građanskom ratu nego protiv neprijatelja, i više se plašiti ropstva u zemlji no van nje. Verginija je bila jedina čija je čednost došla u opasnost u vreme mira, Apije je bio jedini građanin opasan zbog svoje strasti; ako se pak preokrene ratna sreća, postoji opasnost za svu decu od tolikih hiljada neprijatelja. On ne želi da ih podseća na ono što ni Jupiter ni Mars neće dozvoliti da se dogodi gradu, osnovanom uz povoljne predznake koje su oni dali. Hrabrio ih je da na Aventin i Sveto brdo, gde se samo pre nekoliko meseci rodila sloboda, donesu svoju vlast neokrnjenu; neka pokažu da rimski vojnici imaju istu onu sposobnost posle odlaska decemvira kakvu su imali pre nego što su oni izabrani, te da izjednačenje u upravima nije dovelo do opadanja hrabrosti rimskog naroda. Kad je ovo izgovorio kod bojnih znakova pešadije, odjurio je konjanicima: „Krenite, mladići, nadmašite hrabrošću pešadiju, kao što ste ispred nje u počastima i po rangu. U prvom napadu, pešak je pokrenuo neprijatelja; vi ga, ustremivši konja, razbijenog izbacite iz tabora. Neće izdržati napad; i sada više oklevaju nego što pružaju otpor." Na to su podstakli konje i okrenuli ih na neprijatelja koji je već bio razbijen u pešadijskom okršaju. Kroz probijenu bojnu liniju odbacili su ih do poslednjih redova. Jedan deo je jašući pored nasipa oko slobodnog prostora terao

od vojnog logora one koji su se strčali sa svih strana. Pešadija, konzul i bezmalo sve vojne snage uđoše u tabor koji je zauzet uz veliki broj pobijenih neprijatelja i još veći ratni plen.

Glas o ovoj borbi stigao je ne samo u Rim nego i do druge vojske u zemlji Sabinjana. U Rimu je to radosno proslavljeno, a na bojištu je podstaklo ljude da se sa ovim nadmeću u odličju. Već je i Horacije ispadima i lakim okršajima navikavao vojnike da se pouzdaju u sebe i da zaborave sramni poraz koji su pretrpeli pod komandom decemvira. Manji okršaji su budili nadu u dobar ishod glavne stvari. Nisu odstupali ni Sabinjani, hrabri zbog toga što su u prethodnoj godini imali uspeha; izazvali su, pretili i pitali: „Zašto samo radi male pljačke kreću napred i povlače se, gubeći vreme i razbijajući u bezbroj malih borbi celinu jednog rata? Zašto se ne sukobe u bici i ne prepuste sreći da odluči stvar?"

62. I pored toga što su uz sopstveno nastojanje stekli pouzdanje, Rimljane ipak obuze nezadovoljstvo: „Druga vojska će se već vratiti u grad kao pobednik, a mi smo još izloženi i uvredama neprijatelja. Kada ćemo ako ne sad pokazati da smo dorasli neprijatelju?" Čuvši da se o ovome govori u taboru, konzul sazva skupštinu i reče: „Verujem da ste čuli, vojnici, kako se odigrala borba na Algidu. Vojska se pokazala onakva kao što priliči slobodnom narodu. Pod komandom mog kolege i hrabrošću vojnika, izvojevana je pobeda. Što se mene tiče, ja ću se srcem i dušom držati onoga na šta ste spremni vi, vojnici. Rat možete i korisno odugovlačiti i brzo okončati. Ako ga treba odugovlačiti, ja ću to učiniti onom disciplinom koju sam uspostavio da bih iz dana u dan jačao vaše samopouzdanje i hrabrost. A ako ste već dovoljno ohrabreni i želite da sukobom odlučite stvar, učinite to, pa ratni poklič kakav ćete pustiti u borbi, pustite sada kao izraz svoje volje i hrabrosti." Pošto su uz ogromnu razdraganost prolomio bojni poklič, on potvrdi da će, neka se na dobro okrene, postupiti po njihovoj želji i sledećeg dana će ih voditi u boj. Ostatak dana su proveli u pripremanju oružja.

Čim su sledećeg dana videli da se Rimljani postrojavaju za borbu, Sabinjani su krenuli i sami željni borbe. Nastade okršaj u kome je jednima davala pouzdanje stara neprekinuta slava, a drugima nedavno stečena sloboda. Sabinjani su promišljeno koristili snage: uspostavljajući liniju uporedo sa rimskom,

povukli su 2.000 ljudi u rezervu da bi izvršili napad na levo krilo Rimljana. Kad su ovi napali iskosa i gotovo opkolili naše krilo, konjanici obeju legija, njih bezmalo 600, skočili su sa konja, pa kako su njihovi drugovi već odstupali dojurili su u prve redove, istovremeno se odupirući neprijatelju, te savladavši prvu opasnost pridružili se pešadiji i naterali je da se postidi. I trebalo se stideti jer se konjica borila i za svoju i za tuđu pobedu, a pešadija nije bila ravna konjanicima koji su sjahali s konja.

63. Krenuše dakle ponovo u okršaj prekinut na delu koji su oni držali i ponovo zauzeše položaje sa kojih su se bili povukli. I ne samo da su odmah nastavili borbu nego su i potisnuli sabinjansko krilo. Pokriveni redovima pešadije, konjanici ponovo uzjahaše i odjuriše na drugo krilo kao glasnici pobede. Istovremeno napadoše na već prestrašenog neprijatelja, jer mu je bilo razbijeno jače krilo. Nijedan drugi odred nije tako zablistao u ovoj borbi kao oni. Konzul je sve nadgledao, hvalio je hrabre i grdio onde gde je borba malaksavala. Oni koje je kudio, odmah su činili ista dela kao i hrabri; njih je podsticao stid kao što su druge podsticale pohvale. Uz bojni poklič nasrnuše ponovo sa svih strana i tako potisnuše neprijatelja da više nije mogao odoleti rimskoj sili. Sabinjani se rasturiše po polju, a svoj vojni logor prepustiše neprijatelju da ga opljačka. Ovde nisu kao na Algidu bila u pitanju dobra saveznika nego rimska imovina koju je neprijatelj opljačkao na rimskim poljima.

Dvostruka pobeda je stečena u dvema posebnim borbama, a Senat je zlonamerno odredio samo jedan dan za svečane molitve zahvalnosti u ime konzula. No plebejci su i bez naredbe Senata išli i drugog dana u velikom broju da izjave zahvalnost bogovima,[68] pa je ova nezvanična molitva bila gotovo čuvenija zbog truda ljudi. Konzuli su namerno prisustvovali tome dva dana u gradu, a skupštinu sazvaše na Marsovom polju. Kad su tu podnosili izveštaj o svojim delima, prvaci Senata su ih upitali da li se senatska sednica održava među vojnicima zato da bi se kod njih izazvao strah. Da ne bi bilo povoda za optužbu, konzuli sazvaše skupštinu na Flaminijevim poljima, gde se sada

[68] Svečane molitve zahvalnice, *supplicationes*, određivao je Senat; za vreme dok su one obavljane, hramovi su bili otvoreni, a statue bogova su stavljane na sofe gde je narod donosio darove.

nalazi Apolonov hram, a mesto se još onda zvalo Apolonovim.[69] Pošto je ovde ogromna većina senatora odbila da dodeli trijumf, narodni tribun Lucije Icilije iznese predlog za trijumf konzula pred plebejce. Mnogi su istupili protiv toga, a najviše Gaj Klaudije, uzvikujući da konzuli ne žele da trijumfuju nad neprijateljem nego nad patricijima; oni traže zahvalnost za privatnu uslugu koju su učinili narodnom tribunu, a ne počast zbog hrabrosti. Ranije se nije nikad odlučivalo o trijumfu preko naroda; odluka i ocena ove počasti bila je uvek ostavljena Senatu, jer čak ni kraljevi nisu izbegli ovlašćenja ovog najvišeg tela. Stoga neka ni tribuni ne potčinjavaju sve svojoj vlasti i neka dozvole da postoji i ovaj državni savet. Najzad, u tome će i biti slobodna država, u tome je zakonska jednakost da svak zadrži svoje pravo i svoje dostojanstvo. Premda su u tom smislu mnogo rekli i drugi stariji senatori, ipak su sve tribe glasale za predlog. Tada je prvi put odlukom naroda, bez saglasnosti Senata, održan trijumf.

64. Međutim, ova pobeda narodnih tribuna i plebejaca izokrenula se u opasnu razuzdanost: tribuni su se zaverili da ponovo budu izabrani isti, a da bi njihova pohlepa za vlašću manje padala u oči neka i konzuli produže svoju vlast. Kao razlog za to navodili su složnost senatora da „uvredom konzula uzdrmaju prava plebejaca". Šta će tek biti u budućnosti, dok zakoni još nisu učvršćeni, ako nove tribune napadnu konzuli koji pripadaju senatorskoj stranci? Neće uvek biti konzuli Valeriji i Horaciji, koji su svoje snage stavili u službu slobode. Srećnom slučajnošću se dogodilo da je kockom bio izabran da predsedava u skupštini niko drugi nego Marko Duilije, razuman čovek koji je smatrao da će produžavanje vlasti odmah izazvati zavist. Kad je izjavio da neće uzeti u obzir nijednog starog tribuna, njegove kolege su nastojale da prepusti tribama da slobodno glasaju, ili da predsedavanje prepusti kolegama koje će glasanje izvršiti prema zakonima, a ne po volji patricija. Izbi rasprava i Duilije zapita konzule, zamoljene da dođu do klupa [tribuna], šta nameravaju

[69] Senat se mogao sazvati jedino na osvećenom mestu. Marsovo polje je spadalo u takva mesta, jer su na njemu održavane centurijske skupštine; stoga se naglašava da se na Flaminijevim poljima nalazilo Apolonovo svetilište.

činiti na skupštinama za izbor konzula.[70] Oni odgovoriše da će birati nove konzule; pošto on nađe da ovi tvorci popularske politike nisu populari, to iziđe s njima pred narodnu skupštinu. Kad su se konzuli pojavili pred narodom, on ih upita šta će učiniti ako ih narod, sećajući se da je preko njih stekao slobodu u zemlji, sećajući se njihovih ratničkih dela, ponovo predloži za konzule. Kako oni nisu promenili svoje mišljenje, on ih pohvali da su ostali dosledni i do kraja različiti od decemvira, pa održa skupštinu. Pošto su bila izabrana petorica tribuna – zbog otvorene agitacije devetorice koji su se nadmetali, ostali kandidati nisu dobili većinu – on je raspustio skupštinu i nije je više zakazivao radi izbora. Govorio je da je zadovoljen zakon koji nije nikad propisivao određen broj, nego samo to da tribuni ostanu, a da izabrani kooptiraju kolege. Citirao je zakon u kome je stajalo: „Ako se glasa za deset tribuna, a vi danas izaberete manje od deset, u tom slučaju su legalni i oni koje ovi sebi kooptiraju kao kolege i po istom zakonu su narodni tribuni kao i oni koje ste danas izabrali za narodne tribune." Pošto je istrajao do kraja, odričući mogućnost da država ima petnaest narodnih tribuna i pobedivši tako kod svojih kolega pohlepu za vlašću, Duilije najzad napusti svoj položaj.

65. Novi tribuni su u kooptiranju kolega nastojali da ugode patricijima. Kooptirali su takođe i dvojicu patricija, bivše konzule Spurija Tarpeja i Aula Alternija. Izabrani za konzule, Spurije Herminije i Tit Verginije Celimontan nisu posebno naginjali ni patricijima ni plebejcima i imali su mir u zemlji i na granicama. Zamerajući patricijima što su ga prevarili u izboru tribuna kooptiranjem, a kolege ga izdale, narodni tribun Lucije Trebonije je predložio zakon „da onaj ko rukovodi izborom narodnih tribuna čini to sve dok ne izabere deset narodnih tribuna". Svoj tribunat je vršio napadajući patricije i to mu je donelo nadimak Žestoki [Asper].

Sledeći konzuli su bili Marko Geganije Macerin i Gaj Julije. Pobunu tribuna protiv mladih nobila umirili su bez povrede vlasti tribuna i uz očuvanje dostojanstva patricija. Plebejce su odvratili od pobune protiv odluke o regrutovanju za rat protiv

[70] Magistrat koji ih je sazvao mogao je biti pozvan pre glasanja i upitan šta želi; međutim, ovako rano nisu narodni tribuni imali takvo pravo.

Volska i Ekva time što su tu odluku ukinuli, tvrdeći da „ako je u gradu mirno, i van njega će vladati mir jer unutrašnji nemiri ohrabruju one van granica". Želja za mirom održavala je i unutrašnju slogu. Ali uvek je jedan stalež koristio umerenost drugog. Dok su se plebejci držali mirno, mladi patriciji su započeli napade.

Od samog početka je bilo malo koristi od toga što su narodni tribuni nastojali da pomognu nižim slojevima. Potom i sami nisu bili sigurni od nasilja, naročito poslednjih meseci kad je nastajala nepravda i zbog udruživanja moćnih, a i snaga vlasti je u drugoj polovini godine malaksavala. Već su i plebejci polagali nade u tribune koji bi bili slični Iciliju pošto već dve godine imaju samo imena, a ne i narodne tribune. Mada su i sami nalazili da se njihova omladina suviše osmelila, stariji senatori su ipak više voleli da je tako, pa ako se pređu granice da nadvladaju njihovi, a ne protivnici. Zaista je bilo teško biti umeren u čuvanju sopstvene slobode dok se svak, pretvarajući se da želi jednakost, uzdizao pritiskujući drugog. Nastojeći da sebe spasu od straha, ljudi su pokušavali da zastraše druge. Braneći se nepravde – kao da je neophodno ili činiti ili trpeti zlo – nanosili smo je drugima.

66. Za konzule su potom izabrani Tit Kvinkcije Kapitolin četvrti put i Agripa Furije, koji nisu zatekli ni unutrašnje nemire ni rat, ali je pretilo i jedno i drugo. Nesloga građana se nije više mogla suzbijati pošto su i tribuni i plebejci već bili besni na patricije, dok je suđenje nekom od nobila uvek dovodilo do potresa u skupštini. Već na prvi glas o tome, kao na ugovoreni znak zgrabili su oružje Ekvi i Volsci, koje su na to nagovorile njihove vođe željne plena. Uveravali su ih „da se regrutovanje objavljeno pre dve godine ne može izvršiti jer plebejci više ne priznaju vlast. Stoga protiv nas i nije poslata vojska. Raspuštenost je razorila njihov ratni moral i Rim im nije više zajednička otadžbina; svu ogorčenost i neprijateljstvo, nekad usmerene protiv neprijatelja, sada su okrenuli protiv samih sebe; sada je prilika pobediti vukove[71] zaslepljene unutrašnjim razdorom." Sa ujedinjenom vojskom su najpre opustošili latinska polja,

[71] Vukovi su ovde sećanje na poreklo Romula i Rema i na ulogu vučice u njihovom odgoju. Rimljani su na takav naziv bili ponosni.

a zatim, pošto se nije pojavio niko da ih kazni, uz prkosno ponašanje napadača stigoše do samih bedema Rima, pljačkajući oblast sve do Eskvilinskih vrata, ostavljajući građanima opustošena polja. Kako su se nekažnjeni, noseći plen, kretali prema Korbionu, konzul Kvinkcije sazva narod na skupštinu.

67. Govorio je, kako sam saznao, u ovom smislu: „Premda sam svestan da mi niko ne može prebaciti krivicu, građani, ipak sa velikim stidom stupam pred vas. Vi već znate, a tako će se i u potomstvu pamtiti, da su Ekvi i Volsci, koji se jedva mogu meriti sa Hernicima, za vreme četvrtog Kvinkcijevog konzulata mogli nekažnjeno sa oružjem stići do bedema grada Rima. Premda se već duže živi, tako da se duša ne nada nikakvom dobru, da sam znao da zlo preti u ovoj godini, ovu sramotu sam, ako drugog izlaza ne bi bilo, mogao izbeći odlaskom u progonstvo ili smrću. Da su ovi junaci imali oružje koje se nalazi u našim kapijama mogli su zauzeti Rim za moga konzulovanja! Dovoljno je bilo počasti, dovoljno i suviše života: trebalo je da umrem posle trećeg konzulata.

Koga, najzad, prezire neprijatelj kao najveću kukavicu? Nas konzule, ili vas Kvirite? Ako je krivica do nas, onda oduzmite vlast onima koji su nedostojni da je nose, a ako je i to malo, tražite i kaznu. Ako je pak do vas, ne bi se, Kviriti, našao ni čovek ni bog koji bi vas za vaše grehe kaznio; jedino se vi možete pokajati za njih. Neprijatelj ne prezire vaš kukavičluk, niti se pouzdava u svoju hrabrost, jer je i vas i sebe upoznao kad je toliko puta razbijen bežao, kad je bio izbačen iz sopstvenog logora i sa svojih polja, i kad je bio poslan pod jaram. Nesloga staleža i otrov za ovaj grad jeste borba patricija i plebejaca; dokle god nama ne bude dovoljno vlasti i vama slobode, jačaće njihov moral. Za ime bogova, šta vi hoćete? Žudeli ste za narodnim tribunima – radi sloge popustismo; želeli ste decemvire – dozvoliti smo da se izaberu; vama su decemviri dojadili – prinudili smo ih da predaju vlast. Pošto je u vama ostala mržnja prema pojedincima, dozvolili smo da izginu ili da odu u progonstvo ličnosti najpoznatije po poreklu i po položaju. Zatim ste poželeli da ponovo birate narodne tribune i izabraste ih; da birate konzule iz svoje stranke i mi smo, mada je bilo očito da se patricijima čini nepravda, ipak videli da patricijska magistratura postaje dar plebejcima. Pravo plebejaca na zaštitu, pravo priziva na narod, odluke plebejskih

skupština nametnute patricijima, naše pravo umanjeno pod izgovorom jednakosti pred zakonom – sve smo mi to dozvolili i još dozvoljavamo. Kakav će biti kraj neslogama? Da li će ovaj grad ikad biti složan i da li će ikad postati zajednička otadžbina? Mi kao pobeđeni spokojnije mirujemo nego vi kao pobednici. Nije li vam dovoljno to što moramo strahovati od vas? Protiv nas je upereno zauzimanje Aventina, protiv nas je i odlazak na Sveto brdo; gledamo kako neprijatelj gotovo zauze Eskvilin, kako Volsci skaču na bedeme, a neprijatelja niko ne tera: protiv nas ste junaci, protiv nas dižete oružje.

68. Krenite, dakle, i kao što ste opsedali Kuriju, a Forum činili nesigurnim, te zatvor punili prvacima, sada sa istom hrabrošću izađite pred Eskvilinska vrata ili, ako se ne usuđujete to učiniti, gledajte sa bedema kako vaša polja pustoše ognjem i mačem, kako se plen odnosi i kako se posvuda diže dim sa zapaljenih krovova. A zbog svega ovoga trpi zajednička stvar: polja gore, grad je opsednut, slava je na strani neprijatelja. Šta, zatim? Kako stoji stvar sa privatnim interesom? Već se svakom od vas javlja kakva je šteta učinjena na poljima. Šta je kod kuće, čime ćete ovo nadoknaditi? Da li će vam tribun vratiti ili nadoknaditi izgubljeno? Biće reči i uzvika koliko hoćete i optužbi protiv prvaka i zakona, predloženih jednih preko drugih, i skupština, ali se sa tih skupština neće niko od vas vratiti kući bogatiji. Da li je odavde neko doneo ženi ili deci nešto drugo sem mržnje, uvreda javnih i privatnih, od kojih ste vi bili pošteđeni ne zbog svoje hrabrosti ili nedužnosti nego tuđom pomoći. A tako mi Herkula, kada ste služili u vojsci pod komandom konzula a ne tribuna, i u vojnom logoru a ne na Forumu, i kad su se vaših pokliča plašili neprijatelji na ratištu a ne patriciji u skupštini, vraćali ste se kući svojim penatima trijumfalno posle podele plena i pošto ste polja zauzeli od neprijatelja, ispunjeni uspehom i slavom koja je bila i vaša i javna. Sada dozvoljavate neprijatelju da ode natovaren vašom imovinom, a vi se držite čvrsto skupštine i živite na Forumu; usledиće već nužnost da se ratuje, od čega sada bežite. Bilo vam je teško da krenete protiv Volska i Ekva: sada je rat tu, pred vratima. Ako neprijatelj ne bude odavde oteran, uskoro će se naći u bedemima, popeće se na tvrđavu i na Kapitol i vas će progoniti u vašim kućama. Ima već dve godine kako je Senat naredio regrutovanje i pokret vojske prema

Algidu, a mi sedimo besposleni u kući i svađamo se kao žene, spokojni zbog sadašnjeg mira, i ne vidimo da će iz ovog malog predaha nastati mnogo veći rat.

Znam da bi bilo mnogo prijatnije reći nešto drugo, ali ja radije govorim ono što je istina nego ono što je prijatno. Ako to i nije moja priroda, nužnost me na to primorava. Voleo bih, Kviriti, da vam se dopadnem, ali bih još više voleo da vas spasem bez obzira na to šta ćete misliti o meni. Tako je to po prirodi određeno da je onaj ko govori za svoje dobro ljudima miliji od onoga ko ne gleda ni na šta drugo sem na dobro države. Da možda ne smatrate da oni koji se ulaguju javnosti, takozvani prijatelji plebejaca, koji vam ne dozvoljavaju ni rat ni mir, da vas podstiču i pokreću za vaše dobro? Budeći se, vi služite njihovoj slavi ili koristi. I pošto vide da u složnoj državi ne predstavljaju ništa, oni više vole da svoju vlast upotrebe za nerede i pobune pre nego da je izgube. Ako su vam ove stvari dojadile i ako se želite vratiti starinskim običajima, vašim i vaših očeva, i napustiti ove novotarije, ja pristajem na svaku kaznu ukoliko se za nekoliko dana ne otresem ovih pljačkaša naših polja, ako ih ne rasteram i zauzmem njihov logor, ako ovaj strah od koga ste bledi ne prenesem od naših kapija i bedema na njihove gradove."

69. Retko se događalo da govor nekog narodnog tribuna pun laskanja narodu bude tako primljen kod plebejaca kao tada govor ovog veoma strogog konzula. I omladina koja je odbijanje vojne službe u tako opasnoj situaciji obično smatrala najjačim oružjem u borbi protiv patricija, sada je željno očekivala rat i oružje. Bekstvo seljaka, i onih koji su na poljima opljačkani i ranjeni, i onih koji su obaveštavali o događajima gorim od onoga što se moglo videti, ispuni ceo grad gnevom. Kada se Senat sastao, sve oči su bile uprte u Kvinkcija u kome su videli jedinog branioca rimskog dostojanstva, a prvaci su izjavili da je njegov govor bio dostojan njegovog konzulskog autoriteta, dostojan tolikih konzulata koje je dotad imao, dostojan njegovog celokupnog života punog počasti koje je vršio, a još češće zasluživao. Drugi konzuli su ili laskajući plebsu izdavali dostojanstvo patricija, ili su, suviše štiteći interese svog staleža, činili masu još ogorčenijom, težeći da joj gospodare. Tit Kvinkcije je držao govor u kome je imao na umu dostojanstvo patricija, slogu staleža, a pre svega sadašnji trenutak. Stoga su molili njega

i njegovog kolegu da se posvete državnim poslovima. Molili su i tribune da jednodušno sa konzulima nastoje da oteraju neprijatelja od gradskih bedema i da utiču na plebejce da se u jednom tako kritičkom trenutku pokore patricijima. Tribune poziva zajednička otadžbina i traži njihovu pomoć dok su polja opustošena, a grad gotovo napadnut. Regrutovanje je uz opštu saglasnost naređeno i izvršeno. Konzuli su objavili u skupštini da sada nije vreme da se utrđuju uzroci za nečije izostajanje: neka se svi mlađi skupe sledećeg dana na Marsovom polju. Za ispitivanje razloga zbog čega su izostali oni koji se nisu prijavili, biće vremena kad se rat završi. Smatraće se za dezertera svak ko ne bude mogao opravdati svoj izostanak. Sledećeg dana se prikupila celokupna omladina. Svaka kohorta[72] je izabrala centurione, a svakoj kohorti su data po dva senatora kao vojskovođe. Kažu da je sve bilo tako spremno da su kvestori istog dana uzeli bojne zastave iz državnog trezora,[73] izneli ih na Marsovo polje i u četvrti sat[74] krenuli. Ta vojska novih regruta, kojima su se dobrovoljno pridružile malobrojne kohorte starih vojnika, zaustavila se na desetoj milji od grada. Već sledećeg dana ukazao se neprijatelj, a vojni logor je postavljen blizu neprijateljskog na Korbionu. Trećeg dana, dok je Rimljane pokretala srdžba, a neprijatelja, koji je toliko puta započinjao rat, mučila svest o krivici i beznađe, nije bilo nikakvog odlaganja sukoba.

70. Premda su oba konzula imala istu vlast, što je bilo veoma dobro u upravljanju velikim stvarima, Agripa ipak ustupi vrhovnu vlast svom kolegi.[75] Zadovoljan što se ovaj tako lako potčinio, Kvinkcije mu se odužio time što je sa njim delio sve pohvale i držao se prema njemu kao prema jednakom, mada mu je bio potčinjen. Kvinkcije je komandovao desnim krilom, Agripa levim, centar je poveren legatu Spuriju Postumiju Albu, a drugi legat Publije Sulpicije komandovao je konjicom.

[72] Kohorta je kao deo legije imala tri manipule, a svaku manipulu su činile dve centurije; međutim, takva organizacija nije verovatno starija od Marijeve vojne reforme (poslednje decenije II veka pre n. e.).

[73] Ovde se kvestori prvi put pojavljuju kao nadležni za trezor, pa prema tome i za finansije.

[74] Misli se na četvrti sat dana, *quarta ora diei.*

[75] Konzuli, jednaki po vlasti, u slučaju da ujedine snage, smenjivali su se u komandi svakog dana.

Pešadija na desnom krilu se sjajno borila, ali se Volsci nisu lako predavali. Publije Sulpicije je sa konjicom prodro kroz centar neprijateljske linije. I mada se mogao vratiti svojima pre nego što neprijatelj ponovo uspostavi bojni red, ipak je smatrao da je bolje da napadne neprijatelja s leđa. I u tom trenutku bi napadajući poremećeni bojni red razbio neprijatelja, zaplašenog sa dve strane, da ga unekoliko nisu zadržali svojim napadima konjanici Ekva i Volska. Ovde Sulpicije uzviknu da nije vreme za oklevanje; biće odsečeni od svojih i opkoljeni ako svom snagom ne napadnu neprijateljsku konjicu. Nije dovoljno sigurno ako se konjica samo dade u bekstvo: treba uništiti i konje i ljude da se neko ne bi vratio u borbu; neće uspeti da se odupru njegovim ljudima, pred kojima su se povukli i tesno zbijeni redovi pešadije. Nije govorio gluvima: jednim napadom je konjica bila razbijena, mnogi su oboreni sa konja, a kopljima su probadali i konje. To je bio kraj konjičke borbe. Potom napade pešadiju i posla glasnika konzulima da jave o događajima, dok je neprijateljska vojna linija već popuštala. Glasnik je podigao moral Rimljanima koji su pobeđivali i zastrašio Ekve koji su se povlačili. Najpre su popustili u centru, gde je napad konjice već poremetio njihove redove, a potom je na levo krilo izvršio napad konzul Kvinkcije. Na desnom je bilo teže. Mlad i pun snage, kad je video da borba bolje napreduje na svim stranama nego kod njega, Agripa zgrabi bojne znake od zastavnika, lično ih ponese i neke baci na guste redove neprijatelja. Podstaknuti strahom od te sramote, vojnici krenuše u napad i tako je pobeda zadobijena svuda podjednako. Uto stiže glasnik od Kvinkcija sa vešću da on kao pobednik preti već i neprijateljevom logoru, ali neće napasti pre negoli sazna je li neprijatelj potučen i na levom krilu. Ako je Agripa razbio neprijatelja, neka sakupi svoje čete da bi cela vojska zajedno stigla do plena. Pobednik Agripa stiže svom kolegi pobedniku kod neprijateljskog logora i tu jedan drugom čestitaše. Potom su se malobrojni branioci odmah razbežali, u logor su upali bez borbe. Tako je vojska, došavši do ogromnog plena, krenula nazad, povrativši i ono što je bilo izgubljeno pri pljačkanju rimskih polja. Kako sam saznao, trijumf nisu tražili ni oni sami, niti im ga je Senat ponudio. Ne kaže se šta je bio uzrok da prezru počast, ili da joj se ne nadaju. Koliko mogu naslutiti posle toliko proteklog vremena, pošto je Senat uskratio trijumf

konzulima Valeriju i Horaciju, koji su stekli slavu završavajući rat ne samo sa Volscima i Ekvima nego i sa Sabinjanima, sada su se konzuli ustezali da ga traže za dvostruko manji uspeh da ne bi izgledalo kako se dodeljuje više zbog ličnosti nego zbog zasluga, mada su ga zaslužili.

71. Na časno odnetu pobedu nad neprijateljem pala je senka zbog sramne odluke u Rimu o granicama saveznika. Naime, pošto su se u ratu često sukobljavali zbog dela sporne teritorije, najzad umorni od poraza koje su trpele obe strane, Aricini i Ardeati[76] uzeše za arbitra rimski narod. Kada su došli da mole za svoju stvar, magistrati sazvaše skupštinu, u kojoj potom nastade žučna rasprava. Kada su svedoci već bili određeni i kad je trebalo da se prozovu tribe i narod da započne glasanje, podiže se Publije Skaptije, plebejac već u godinama, i reče: „Ako je reč o državnom interesu, konzuli, ne dozvoljavam da se narod vara u ovoj stvari." Konzuli rekoše da ga tako zaludnog ne treba slušati, a kad je uzviknuo: „Država je izdana!", narediše da ga uklone, ali on pozva narodne tribune. Tribuni, koji su gotovo uvek dozvoljavali da masa pre njima gospodari nego da je oni vode, dozvoliše da Skaptije kaže plebejcima šta želi, spremnim da ga čuju. Na to on započe: njemu je već osamdeset treća godina i on je ratovao za zemlju koja je u pitanju, ali ne kao mladić nego u dvadesetoj godini vojne službe, kad se ratovalo oko Koriolija. On će reći stvari koje su vremenom zaboravljene, no koje je sačuvao u svom sećanju: zemlja o kojoj je reč bila je deo teritorije Koriolija, a posle zauzimanja ovog grada postala je po ratnom pravu državno dobro rimskog naroda. Čudi se smelosti Aricina i Ardeata, koji nisu nikad polagali pravo na tu zemlju dok je postojala država Koriolija, a sada se nadaju da će je ugrabiti od rimskog naroda time što ga imenuju za arbitra umesto za vlasnika. Njemu je ostalo malo od života, ali ipak se ne može uzdržati od toga da zemlju čijem je osvajanju i on kao vojnik doprineo, sada kao starac ne brani rečima, jedinim sredstvom koje mu je još ostalo. On ozbiljno savetuje narodu da iz nepotrebnih obzira ne kažnjava samog sebe.

72. Kad konzuli shvatiše da Skaptija ne slušaju ćuteći nego uz odobravanje, prizivajući bogove za svedoke da se priprema

[76] Stanovnici latinskih gradova Aricije i Ardeje.

velika sramota, oni poslaše po državne prvake. Zajedno sa njima obilazili su tribe moleći ih da ne čine ovo zlo koje će biti presedan, da sudije okreću spor u svoju korist. Pa mada je u redu da se sudiji prizna pravo da se brine za svoj interes, ipak neće dobiti toliko prisvajanjem zemlje koliko će izgubiti time što će izigrati poverenje saveznika čineći nepravdu. Šteta zbog izgubljenog dobrog glasa i poverenja tako je velika da se ne može proceniti. Ovo će poslanici javiti kući, o tome će se svuda pričati, to će čuti i saveznici i neprijatelji, jedni žalosteći se, drugi sa zadovoljstvom. Zar da saveznici smatraju da su upućeni na ovog Skaptija, koji je osedeo sedeći u skupštini? Ovo će biti slavni natpis na Skaptijevom posmrtnom spomeniku, ali će rimskom narodu doneti glas potkazivača i sudije koji koristi tuđu nevolju. Koji bi se sudija usudio da u privatnoj parnici dosudi sebi spornu stvar? I sam Skaptije to ne bi učinio, premda mu je stid davno mrtav. Ovo su govorili konzuli i senatori, ali su prevagnuli pohlepa i Skaptije kao njen podstrekač. Prozvane tribine izglasaše da zemlja koja je u pitanju spada u vlasništvo rimskog naroda. Ne može se reći da tako ne bi bilo i da su se obratili drugom sudiji. No dobrim izgovorom se ne može ublažiti besmrtnost sudske odluke. Rimski senatori nisu manje od Aricije i Ardeje osećali sramotu i gorčinu.

Ostatak godine je prošao bez unutrašnjih i spoljnih nemira.

IV KNJIGA
445–404. godina pre n. e.

1. Ovima uslediše kao konzuli Marko Genucije i Gaj Kurijacije. Bila je to godina unutrašnjih i spoljnih nemira. U njenom samom početku, narodni tribun Kanulej predloži zakon o braku između patricija i plebejaca,[1] za koji su patriciji smatrali da će doneti kvarenje njihove krvi i povredu prava gensova. Potom prvi pokušaj tribuna, iznet oprezno, da bi jedan od konzula trebalo da bude biran među plebejcima dovede dotle da devetorica tribuna predlože da narod može birati konzule i među patricijima i među plebejcima. Patriciji su verovali da ukoliko se ovo dogodi, onda sa najnižim slojevima neće samo deliti vlast nego će ona biti preneta od prvaka u državi na plebejce. Stoga su s radošću slušali vesti o tome da se narod Adreata odmetnuo od Rima zbog nepravde u dosuđivanju zemlje, o tome kako su oni iz Veja pljačkali rimske pogranične zemlje i kako se govori da Volsci i Ekvi utvrđuju Veruginu: toliko im je bio miliji i nesrećan rat od neslavnog mira. Ove vesti su i preuveličavali kako bi se u buci tolikih ratova utišali predlozi narodnih tribuna. Narediše da se izvrši regrutovanje, da se rat i oružje pripreme sa velikim zalaganjem, pa čak aktivnije, ako je moguće, nego u vreme konzulata Tita Kvinkcija. Na to je Gaj Kanule izjavio kratko u Senatu: „Uzalud konzuli zastrašivanjem odvraćaju pažnju plebejaca od novih zakona; regrutovanje se dok sam ja živ neće održati sve dok narod ne donese odluku o onome što smo ja i moje kolege predložili." Odmah zatim sazva skupštinu.

[1] Pravo braka (*ius conubii*) nije se ticalo pojedinaca nego grupe, bilo u okviru rimske zajednice ili između Rima i drugih naroda. Tako su npr. građani Kapue stekli pravo braka sa rimskim građanima.

2. U isto vreme konzuli su podsticali Senat protiv tribuna, a tribuni narod protiv konzula. Konzuli su govorili da se obest tribuna ne može više podneti, da su došli do krajnjih granica; veći rat izazivaju u zemlji od onoga koji se vodi na granicama. Krivica za to pada ne toliko na plebejce koliko na patricije, ne više na tribune nego na konzule. Jer stvar na koju se blagonaklono gleda u državi najviše raste i umnožava se; tako se formiraju dobri ljudi i u ratu i u miru. U Rimu se najviše cene pobune, i stoga su one uvek doprinosile počastima i svih i pojedinaca. Neka se sete dostojanstva Senata kakvog su primili od svojih otaca i onoga što će predati svojim sinovima, ili načina na koji se plebejci mogu hvaliti da su postali i važniji i moćniji. Ovome nema kraja niti će ga biti dokle god su pobune uspešne, a njihovi začetnici slavljeni. Kakve i kolike stvari je preduzeo Gaj Kanulej: mešanje rodova, narušavanje i privatnih i javnih prava vlasti da ništa ne bi ostalo čisto i neuprljano, da ukidanjem svake razlike ne bi niko prepoznao ni sebe ni svoje. Kakav bi drugi smisao imali mešani brakovi sem da se patriciji i plebejci kao divlje zveri mešaju u seksualnim odnosima? Da onaj ko se rodi ne zna ni čije je krvi, ni kome kultu pripada; pola patricij, pola plebejac, ni sa samim sobom neće više biti u saglasnosti. Malo im se čini to što su poremetili sve ljudske i božanske stvari: sada je konzulat postao meta podstrekačima naroda. Najpre su u razgovorima pokušavali da postignu to da samo jedan od konzula bude plebejac; sada već stavljaju na glasanje mogućnost da narod bira konzule bilo među patricijima bilo među plebejcima. I bez sumnje će biti izabrani oni plebejci koji su najveće bundžije. Tako će Kanuleji ili Iciliji postati konzuli. Neka Jupiter najveći i najmoćniji ne dozvoli da vlast koja ima isti značaj kakva je imala kraljevska padne ovako nisko. Sami bi hiljadu puta radije umrli nego što bi dozvolili da dođe do takve sramote. Ne treba sumnjati u to da bi njihovi preci da su mogli predvideti kako će ustupajući im sve imati plebejce koji nisu blaži prema njima nego mnogo energičniji u svojim sve većim i većim nepravičnim zahtevima pošto su postigli prve uspehe, radije prihvatili bilo kakvu borbu negoli dozvolili da im se ovi zakoni nametnu. Jer kada je s narodnim tribunima učinjen ustupak, ovaj je povukao sledeći i tako bez kraja. Ne mogu opstati u istoj državi i narodni tribuni i senatori; ili se mora ukinuti ovaj stalež ili ova

magistratura; bolje je kasno nego nikada suprotstaviti se ovoj drskosti i raspuštenosti. Zar da nekažnjeni ostanu oni koji sejući razdor među građanima izazivaju spoljne ratove, a zatim zabranjuju da se država naoruža i brani od onih koje su oni izazvali? I šta znači kad ne dozvoljavaju da se vojska regrutuje protiv neprijatelja, koga samo što nisu pozvali, nego slušaju ovog Kanuleja kako govori u senatu da će zabraniti da se vojska regrutuje ako senatori ne prime njegove zakone kao da je pobednik? Šta je to drugo doli pretnja da će izdati državu, da će dozvoliti da bude napadnuta i porobljena? Zar u ovim rečima nije ohrabrenje pre za Volske, Ekve i grad Veje, nego za rimski narod? Zar se ovi ne nadaju da će pod vođstvom Kanuleja moći da se popnu na Kapitol i tvrđavu? Ako narodni tribuni, pošto su senatorima oduzeli njihovo pravo i njihovo dostojanstvo, nisu oduzeli i hrabrost, konzuli su spremni da krenu na njihovom čelu najpre protiv zločina građana, a zatim protiv neprijatelja.

3. Upravo kad se o ovome raspravljalo u Senatu, Kanulej je braneći zakone i napadajući konzule rekao sledeće: „S kakvom snagom vas, Kviriti, preziru patriciji, smatrajući vas nedostojnim da živite sa njima u istom gradu i u istim bedemima, mislim da ste često i ranije primećivali, a pogotovo sada kad su tako odlučno ustali protiv naših zakonskih predloga, kojima mi u stvari samo podsećamo da smo i mi njihovi sugrađani i da, iako nismo tako bogati, živimo u istoj otadžbini. Jednim od zakona tražimo pravo na mešoviti brak, koji već imaju običaj da daju susednim i stranim narodima; i pravo građanstva, što je više od prava na takav brak, dajemo i pobeđenim neprijateljima. Drugim zakonom ne predlažemo ništa novo sem ono što narod ima: ponovo tražimo i zahtevamo da može poveriti najviše položaje onome kome hoće. Šta je to, najzad, zbog čega uzbunjuju nebo i zemlju, zašto me jedino u Senatu napadaju, odričući da ćemo se uzdržati od nasilja, objavljujući da će biti napadnuta sveta vlast? Ako se rimskom narodu dozvoli slobodan izbor da konzulat poveri onome kome sam želi, zar država ne može opstati ako se to pravo ne uskrati jednom plebejcu ukoliko je on dostojan te najviše vlasti? Zar je u pitanju njen opstanak? Pa ako dođe do toga da plebejac postane konzul, zar će za konzula biti biran rob ili oslobođenik? Zar ne vidite, plebejci, kako vas preziru? Oduzeli bi vam i deo svetlosti kada bi mogli, preziru vas što dišete, što glas puštate,

što ljudski oblik imate. Takođe kažu, neka mi bogovi oproste, da je greh ako plebejac postane konzul. Molim vas, iako nismo primljeni na liste konzula i među vrhovne sveštenike, zar ne znamo ono što znaju već svi, pa i stranci, da su naši konzuli stupili na mesto kraljeva i da nema nijednog ovlašćenja, nijednog dostojanstva koje ranije nije pripadalo kraljevima? I verujte da se odavno čulo da se govori kako Numa Pompilije ne samo da nije bio patricij nego ni rimski građanin, i da je bio pozvan iz sabinjanske zemlje po nalogu naroda uz odobrenje senatora da upravlja u Rimu. Ili da je potom Lucije Tarkvinije, koji nije bio ni iz rimskog ni iz italskog roda nego sin Korinćanina Demarata i naseljen u Tarkvinijima, proglašen za kralja dok su još bili u životu Ankovi sinovi. Da je posle ovoga Servije Tulije, sin robinje iz Kornikuluma i nepoznatog oca, urođenim darom i hrabrošću držao kraljevsku vlast. Najzad, šta da kažem za Tita Tacija, Sabinjanina koga je sam Romul, praroditelj Rima, uzeo za savladara? Onda kad nije bio preziran nijedan rod u kome je rođena vrlina, rimska moć je napredovala. Hajde, stidite se sada plebejskih konzula dok se naši stari nisu stideli ni kraljeva došljaka! I kad kraljeva nije više bilo, grad nije bio zatvoren za vrline stranaca. Kad je ukinuta kraljevska vlast, klaudijevski rod iz sabinjanske zemlje ne samo da smo primili u državu nego smo ga uvrstili i u patricije. Od stranca je postao patricij, zatim konzul; zar će onda rimskom građaninu koji potiče iz sloja plebejaca biti uskraćena nada na konzulat? Zar nismo kadri poverovati u to da čovek hrabar i odvažan, dobar i u ratu i u miru, može poticati iz sloja plebejaca sličan Numi, Luciju Tarkviniju i Serviju Tuliju? I zar nećemo dozvoliti da dođe na kormilo države ako se nađe neki takav? Zar ćemo radije pristati na decemvire, najsramnije među smrtnicima, koji su svi bili iz sloja patricija, nego na konzule, nove ljude, slične najboljim kraljevima?

4. Međutim, može se primetiti da posle ukidanja kraljevstva nijedan plebejac nije bio konzul. Pa šta? Zar ništa novo ne treba uneti, pa ako nečeg nije dosad bilo – mnogo je stvari koje se dosad nisu desile u jednom novom narodu – treba li ga se odreći čak i kad je korisno? Za vreme Romula nije bilo ni sveštenika ni augura; stvorio ih je Numa Pompilije; u državi nije bilo ni popisa građana, ni upisivanja u centurije i u imovinske staleže – to je učinio Servije Tulije; konzuli nisu uopšte postojali – izabrani

su tek posle ukidanja kraljevstva; nije bilo diktature ni kao položaja ni kao naziva – prvi put je uvedena za naših otaca; nije bilo ni narodnih tribuna, ni edila, ni kvestora – odlučeno je da se i oni uvedu. Decemvire smo izabrali sa zadatkom da napišu zakone, a ukinuli smo ih u državi u toku poslednjih deset godina. Zar neko sumnja u to da se u Rimu, osnovanom za večna vremena i beskonačno jačanje, stalno uvode novi državni položaji, sveštenička zvanja, prava rodova i pojedinaca? Pa i to da se između pripadnika plebejaca i patricija ne može sklopiti brak, zar nisu uveli decemviri pre nekoliko godina, i to na najgori način, nanoseći veliku nepravdu plebejcima?[2] Zar može biti veće uvrede od one da se deo građana, kao da je uprljan, smatra nedostojnim takvog braka? Šta je to drugo za nas nego da smo prognani u okviru bedema, da smo u izgnanstvu? Čuvaju se da se ne pomešaju s nama ni vezom ni srodstvom, da se krv ne meša. Ako ovo prlja vašu otmenost – koju mnogi od vas po rodu i krvi nisu imali, budući da potiču iz Albe ili iz sabinjanske zemlje, nego su postali patriciji pošto su kooptirani,[3] ili po izboru koji su vršili kraljevi, ili posle njihovog izgona po odluci naroda – da li je možete održati čistom svojom privatnom odlukom, ne uzimajući žene iz sloja plebejaca i ne dozvoljavajući vašim ćerkama i sestrama da se udaju van patricijskog staleža? Nijedan plebejac nije na silu uzeo patricijsku devojku: to su činili patriciji iz požude. Niko vas ne može naterati da preko svoje volje zaključite bračni ugovor. U stvari, ako se to zabrani zakonom i ukine brak između patricija i plebejaca, to će doneti nevolje samo plebejcima. Najzad, zašto ne zabranite brak između bogatih i siromašnih? Ono što je uvek i svuda bila privatna odluka, to je da se žena udaje u onu kuću koju sama izabere i da muškarac uzme ženu iz one kuće sa kojom se sam dogovorio, a vi hoćete da to okujete obavezom preko jednog veoma surovog zakona kojim biste civilizovano društvo podelili, praveći od jedne države dve. Zašto ne zabranite da plebejac bude sused patriciju, da se kreće istim putem kojim on ide, da učestvuje na istoj gozbi sa njim i

[2] Decemviri su samo kodifikovali postojeći nepisani zakon. Ciceron (*De re publica* 2, 63) navodi da je ta zabrana samo uneta u Zakone XII tablica.

[3] Kooptiranje u gensove patricija vršile su kurijatske komicije; patriciji nisu mogli sami da kooptiraju pojedince u svoje porodice.

da stoji na istom Forumu? To je isto i kad plebejac uzima ženu iz sloja patricija, ili patricij plebejku. Koje je pravo tu povređeno? Svakako, deca slede pravni položaj oca.[4] Mi ne tražimo ništa drugo od vašeg prava sem da nas ubrojite među ljude, među građane. Vi nemate drugog razloga da se opirete doli želje da nas ponižavate i vređate.

5. Najzad, da li vrhovna vlast pripada vama ili rimskom narodu? Pošto su kraljevi izgnani, da li je rođena sloboda za sve ili samo vaša vlast nad svima? Rimskom narodu je dozvoljeno da donosi zakone ako želi. Zar da vi za kaznu određujete regrutovanje čim neki zakon bude predložen? Čim ja kao tribun budem počeo prozivati tribe da glasaju, ti ćeš kao konzul pozvati mladiće pod zakletvu i odvesti ih u vojni logor, preteći plebejcima, preteći tribunu. Pa zar već dva puta niste iskusili da takve pretnje ništa ne vrede protiv jednodušne volje plebejaca? Kao da je to za naše dobro što se uzdržavamo od borbe. Da li zato nije došlo do okršaja što je jača strana ujedno i umerenija strana? Sada neće biti borbe, Kviriti; ovi uvek iskušavaju vašu odlučnost i neće nikad iskusiti vašu snagu. I tako, konzuli, plebejci su vam spremni za rat pravi ili izmišljen ako vratite pravo na mešoviti brak i najzad ovu državu učinite jedinstvenom, ako se stopimo u jedno, ako plebejci mogu da se privatnim srodstvom povezuju i mešaju s vama, ako im se pruži nada, ako se dozvoli dolazak na najviše položaje odvažnim i hrabrim ljudima, ako budu učestvovali u zajedničkoj sudbini i državnoj zajednici, ako je sloboda jednaka, ako se u magistraturama godišnje smenjuju i naizmenično se potčinjavaju i upravljaju. Ukoliko neko ovo sprečava, onda govorima možete voditi ratove i širiti glasove o njima: niko se neće prijaviti u vojsku, niko se neće prihvatiti oružja, niko se neće boriti za ohole gospodare s kojima ne učestvuje ni u vlasti u državi, niti preko braka u privatnom životu."

6. Kad su konzuli nastupili u skupštini, beskonačne govore su preokrenuli u raspravu i na pitanje tribuna zašto plebejci ne treba da budu konzuli odgovorili su možda tačno, ali neprikladno za tadašnju situaciju: „Da plebejac ne bi vršio auspicije, decemviri su ukinuli pravo na brak sa plebejcima kako potomstvo izvesnog

[4] Status oca nasleđivala su deca jedino u legalno sklopljenom braku; u svim ostalim slučajevima nasleđivala su status majke.

porekla ne bi unosilo nemir u auspicije." Ovo izazva veoma veliko ogorčenje kod plebejaca, jer je odricano da mogu vršiti auspicije kao da ih besmrtni bogovi ne vole. Budući da su u tribunima imali veoma energične vođe, ali su se i sami uporno borili, nisu se mirili dok patriciji najzad ne biše pobeđeni i pristadoše na pravo na mešoviti brak, najviše zato što su smatrali da će tribuni ili sasvim napustiti ili odložiti zahtev za plebejskim konzulima do završetka rata i da će plebejci, zadovoljni pravom u vezi sa brakom, biti spremni da pristupe regrutovanju.

Ali dok je Kanulej postao tako silan i pobedom nad patricijima i naklonošću plebejaca, ostali tribuni su se svom silom borili za svoje predloge, te kako su se glasovi o ratu umnožavali iz dana u dan, sprečavali su regrutovanje. Pošto preko Senata nisu mogli ništa postići jer su tribuni uvek stavljali zabranu,[5] konzuli su privatno održavali sastanke vodećih ljudi. Bilo je jasno da moraju popustiti ili neprijatelju ili svojim sugrađanima. Od bivših konzula, jedino Valerije i Horacije nisu učestvovali u odlukama. Gaj Klaudije je bio za to da se konzuli naoružaju protiv tribuna; obojica Kvinkcija, Cincinat i Kapitolin, bili su protiv toga da se primeni sila, ili da se povrede oni koji su po ugovoru sa plebejcima priznali za neprikosnovene. Rezultat ovih savetovanja bio je taj da je dozvoljeno da se vojni tribuni sa konzulskom vlašću biraju naizmenično među patricijima i plebejcima, a da se u izboru konzula ništa ne menja. Ovim su bili zadovoljni i tribuni i plebejci. Zakazane su skupštine radi izbora tri tribuna sa konzulskom vlašću. Čim je za to određen dan, svi oni koji su se ikad pokazali kao buntovnici, na rečima ili na delu, a pre svih bivši narodni tribuni, počeli su da agituju kod birača i da odeveni u bele toge kandidata[6] obilaze Forum, tako da su patriciji najpre odustali pošto su izgubili nadu da će dobiti takve položaje razjarenih plebejaca, prezrevši počast koju bi trebalo da dele sa takvim kolegama. Zatim su na insistiranje državnih prvaka pristali da se nadmeću kako ne bi izgledalo da odustaju od vlasti u državi. Ishod ovih izbora je pokazao da je duh naroda u borbi za slobodu i počasti bio različit od onoga

[5] Reč je o primeni prava intercesije (*veto*, zabranjujem); ovo je prvi poznati slučaj njegove primene na odluku Senata.

[6] Otuda i reč *candidatus* za onoga ko se nadmeće za neki položaj.

kad borba prestane i njegov sud se pokaže kao ispravan: narod je sve vojne tribune izabrao među patricijima, zadovoljan već time što se računalo na plebejce. Ovakvu skromnost, nepristrasnost i širinu duha koje je tada pokazao ceo narod, danas ne možeš naći ni kod pojedinca.

7. Godine 310. od osnivanja grada Rima,[7] prvi put su umesto konzula stupili na dužnost vojni tribuni: Aul Sempronije Atratin, Lucije Atilije i Tit Klelije. Za vreme njihove magistrature vladali su sloga u državi i mir na granicama. Neki pisci kažu da su tri vojna tribuna, sa vlašću i insignijama konzula, izabrani zato što dva konzula nisu mogla da istovremeno idu u tolike ratove budući da je sukobu sa Ekvima i Volscima i pobuni u Ardeji dodan i rat sa Vejima, a ne spominju zakonski predlog o izboru konzula među plebejcima. Zakonski položaj ove magistrature ipak nije još bio utvrđen jer su tribuni trećeg meseca po izboru morali da abdiciraju po odluci augura kao da nisu izabrani kako treba: naime, Gaj Kurijacije, koji je predsedavao skupštini pri njihovom izboru, nije dovoljno pravilno postavio augurski šator.[8]

Poslanici Ardeje stigoše u Rim da se žale na našu nepravdu, ali je izgledalo da će ostati u savezu i prijateljstvu s nama ako se pridobiju i ako im se vrati oduzeta teritorija. Senat im je odgovorio da on ne može ukinuti ono što je narod odlučio; to bi bilo bez primera, a sem toga nema ni pravo da to učini i zbog sloge među staležima. No ako Ardeati mogu pričekati povoljan trenutak i prepustiti Senatu da ispravi nepravdu koja im je učinjena, kasnije će se radovati što su obuzdali svoj gnev, znajući da se senatori brinu podjednako da oni ne učine nepravdu i da se učinjena nepravda njima ispravi. I pošto su poslanici rekli da će o ovome obavestiti svoje sugrađane, bili su uljudno otpušteni.

Kako je država ostala bez kurulnih magistrata,[9] patriciji su se sakupili i izabrali intereksa. Rasprava da li da se biraju konzuli

[7] U pitanju je 444. pre n. e.

[8] *Tabernaculum* (vrsta šatora) postavljan je na mestu osvećenom augurskom ceremonijom (*templum*); preko otvora na krovu posmatran je let ptica. Bilo kakav propust u ritualu i proceduri dovodio je do poništavanja rezultata glasanja.

[9] Kurulni magistrati su oni koji su imali pravo na *sella curulis*, tj. na svečano sedište od slonove kosti; tu su spadali konzul, pretor, diktator, cenzor i kurulni edil.

ili vojni tribuni ostavila je državu više dana u interegnumu. Intereks i Senat su nastojali da se izaberu konzuli, a narodni tribuni i plebejci su želeli da se biraju vojni tribuni. Pobediše patriciji pošto su se i plebejci, znajući da će bilo ovaj bilo onaj položaj biti dodeljen patricijima, okanuli uzaludne borbe, a vođe plebejaca su više voleli izbore na kojima se ne bi kandidovali nego one na kojima bi prošli nedostojno. I tako narodni tribuni napustiše borbu bez rezultata i na korist patricijskih lidera. Intereks Tit Kvinkcije Barbat[10] imenova za konzule Lucija Papirija Mugilana i Lucija Sempronija Atratina. Pod ovim konzulima obnovljen je savez sa Ardeatima. To je dokaz da su ovi konzuli bili na vlasti te godine, premda se ne nalaze ni u starim analima ni u knjigama magistrata,[11] verujem stoga što su u početku godine postojali vojni tribuni i kao da su ostali na vlasti cele godine, a konzuli koji su ih zamenili nisu bili uneti u spisak. Licinije Macer[12] je pisac kod koga nalazimo da su ova imena uneta i u ugovor sa Ardeatima i u Platnene knjige[13] u hramu Junone Monete.[14] Na spoljnim granicama i u zemlji je vladao mir, premda je bilo mnogo pretnji od suseda.

8. Ovoj godini, bilo da je imala samo tribune ili konzule koji su zamenili tribune, sledila je ona u kojoj su bez sumnje konzuli bili Marko Geganije Macerin drugi put i Tit Kvinkcije Kapitolin peti put. U ovu godinu pada i nastavak cenzure, službe čiji su počeci bili skromni, ali je potom imala takav razvoj da je nadgledala običaje i pravila života rimskog naroda, da su u delokrugu ove službe bile oduke o počastima i degradaciji

[10] U stvari T. Kvinkcije Kapitolin.

[11] *Annales* su bile liste magistrata, koje su dopunjavane svake godine posle izbora; uz imena magistrata unošeni su ukratko i glavni događaji koji su se ticali cele zajednice (suša, ratovi, poplave, epidemije). Skupio ih je i objavio vrhovni sveštenik Mucije Scevola, oko 130. pre n. e. Oni su u osnovi lista magistrata u Platnenim knjigama (*Libri lintei*) i drugim spisima.

[12] Licinije Macer je rimski istoričar Suline epohe, iz grupe takozvanih poznih analista.

[13] Sam naziv *Libri lintei* pokazuje da su pisane na platnu; sadržavale su liste magistrata, preuzete iz *Annales* i uređene hronološkim redom. Ne zna se ni kada su nastale ni ko je izvršio ovu kompilaciju.

[14] Hram Junone Monete podignut je na Kapitolu tek 344. pre n. e. Naziv je etiološkog karaktera; po svoj prilici, u vezi je sa glagolom *monere*, opominjati.

Senata i konjičkih centurija, pravo da nadgleda javna i privatna dobra i prihode rimskog naroda. Razlog za njeno ustrojstvo bio je u tome što u narodu nije vršen popis tokom mnogih godina. On nije mogao biti odložen, a konzuli nisu imali vremena za taj posao pošto su toliki narodi pretili ratom. Stvar je izneta pred Senat: „Posao je hitan, a najmanje ga mogu obavljati konzuli, pa stoga zahteva posebnu magistraturu koja će se brinuti o službi beležnika, o čuvanju javnih spiskova i određivati način popisa."[15] I tako su senatori, premda je stvar bila beznačajna, to rado prihvatili da bi u državi bilo što više patricijskih magistratura, smatrajući takođe, verujem (što je kasnije i bio slučaj), da će moć onih koji je imaju doprineti da se ovoj počasti dodaju i druga prava i dostojanstvo. Ne videći u toj funkciji ništa drugo sem ono što je tada bilo, dakle obezbeđenje službe više potrebne nego značajne, tribuni nisu pružali otpor da se ne bi suprotstavljali beznačajnim stvarima. Pošto su poznate ličnosti prezirale ovu službu, to su Papirije i Sempronije, čiji je konzulat bio doveden u sumnju, da bi ovom magistraturom dopunili nepotpun konzulat, bili izabrani da izvrše popis. Cenzorima su nazvani po poslu koji su obavljali.[16]

9. Dok se ovo događalo u Rimu, stigli su poslanici iz Ardeje da bi pozivajući se na veoma star savez, koji je nedavno obnovljen, zatražili pomoć za grad koji je gotovo razoren. Naime, nije im se dalo da uživaju u miru, koji je mudro obezbeđen sa rimskim narodom, jer su nastali unutrašnji sukobi. Priča se da je razlog i početak ovoga nastao iz borbe političkih grupa, a to je bio i biće razlog propasti mnogih naroda pre nego spoljni ratovi, pre nego glad ili bolesti i pre svih drugih zala koje izaziva srdžba bogova. Bila je reč o tome da su devojku plebejskog porekla, veoma poznatu po lepoti, tražila dvojica mladića: prvi po rodu jednak devojci, koji je imao podršku ktitora iz istog staleža, a drugi, plemenitijeg porekla, koji je bio opčinjen samo njenom lepotom. On je imao i podršku optimata, pa se borba

[15] Cenzori su imali i dužnost pisara i čuvara tablica, takozvanih *tabulae censoriae* koje su sadržavale popis građana i njihove imovine; oni su vodili i proceduralni postupak pri donošenju načela kojih se moralo držati pri vršenju cenzusa.

[16] To jest po cenzusu.

među političkim grupama prenela i na devojčinu kuću. Nobil je bio nadmoćniji i zbog naklonosti devojčine majke, koja je želela da ćerku što bolje udomi. Tutori[17] u ovome nisu videli drugo doli stranačku borbu, pa su štitili svoje. Kako stvar nije mogla da se sredi između četiri zida, stigla je pred sud. Pošto je saslušao zahtev majke i tutora, magistrat je pravo udaje odredio poštujući majčino mišljenje. Međutim, nasilje je bilo jače: okruženi svojim ljudima, tutori su javno raspravljali na Forumu o nepravdi i, sakupivši grupu, oteli su devojku iz majčine kuće. Protiv njih se podiže još ratobornija grupa optimata iz pratnje mladića, uvređenog nepravdom. Razvi se oštra borba. Razbijeni plebejci, drugačije postupajući od rimskih, pod oružjem izidoše iz grada, zauzeše jedno brdo i ognjem i mačem počeše napadati polja optimata. Pripremali su se da opsednu i grad, pozivajući mnoštvo zanatlija i onih koji su ranije ostali van sukoba, ali su se sada nadali plenu. Nije nedostajala nijedna vrsta ratnih strahota, i kao da je cela država upala u ludilo dvojice mladića koji su težili svojoj pogubnoj svadbi preko ruševina otadžbine. I to što su oružje i rat u kući, bilo je malo obema stranama: optimati su zatražili pomoć od Rima za opsednuti grad, a plebejci su pozvali Volske da zajedno napadnu Ardeju. Volsci su pre stigli pod vođstvom Ekva Kluilija[18] i jarkom opkolili neprijateljske bedeme. Kada je o tome javljeno u Rim, konzul Marko Geganije je odmah krenuo s vojskom i na tri milje od neprijatelja zauzeo mesto za svoj logor; pošto se dan već bližio kraju, naredio je vojnicima da se okrepe. Zatim krenu za četvrte straže. Poduhvat je izveo tako brzo da su Volsci pri izlasku sunca videli da su Rimljani napravili oko njih čvršći obruč nego oni oko grada. Na drugoj strani, konzul je povezao svoj bedem rukavcem sa Ardejom da bi svojim pristalicama omogućio saobraćaj.

10. Komandant Volska, koji za ovakav slučaj nije pripremio snabdevanje nego je vojnike hranio žitom koje je dnevno pljačkao

[17] Očevidno je devojka bila bez oca i stoga „pod vlašću" tutora.

[18] Nadimak *Aequius* verovatno označava njegovu etničku pripadnost plemenu Ekva, pa je neobično što ga nosi čovek koji predvodi drugo pleme, Volske; mogao je u stvari biti vođa ujedinjenih snaga Ekva i Volska, kako smatra Ogilvi.

s polja, te sada odsečen jarkom trpeo oskudicu u svemu, pozvao je rimskog konzula na razgovor i rekao mu da će odvesti Volske ako ga Rimljani oslobode opsade. Na to je konzul odgovorio da su pobeđeni oni koji primaju uslove, a ne oni koji ih predlažu, pa Volsci ne mogu onako kako su došli da napadnu saveznike rimskog naroda po sopstvenoj odluci da tako i odu. On im naređuje da predaju svog vođu i oružje, da priznaju kako su pobeđeni i da se pokore. U protivnom, bilo da ostanu ili odu, on će im biti ogorčeni neprijatelj i radije će u Rim poneti pobedu nad Volscima no nesiguran mir. Volsci su pokušali da iskoriste ovu neznatnu priliku da zgrabe oružje pošto nije postojao nikakav drugi izlaz. Ali pored drugih okolnosti koje im nisu išle naruku, mesto na kome su se nalazili bilo je nepovoljno za napad, a još nepovoljnije za bekstvo, pa kako su ubijani na sve strane, prešli su od borbe na molbe; pošto su predali vođu i oružje, bili su poslani pod jaram samo u jednoj odeći, a posle tog poniženja i poraza bili su pušteni. Kada su se zaustavili nedaleko od grada Tuskula, bili su onako nenaoružani napadnuti i kažnjeni zbog stare mržnje koju su građani osećali prema njima, tako da su se jedva spasli oni koji su i javili za poraz. Rimljanin je u Ardeji sredio stanje poremećeno unutrašnjim sukobom tako što je smrću kaznio one koji su izazvali nemire, a njihova dobra konfiskovao u korist državne kase u Ardeji. Ardeati su verovali da su Rimljani ovim dobročinstvom izbrisali nepravdu učinjenu im nepravičnom presudom, a Senatu se pak činilo da je ostalo još nešto da bi se izbrisalo sećanje na opštu pohlepu. Konzul se trijumfalno vratio u Rim; vođu Volska Kluilija je vodio ispred svojih kola, a napred je kao plen nošeno oružje koje je skinuto sa neprijatelja kada je vođen pod jaram.

Konzul Kvinkcije se – što nije bilo lako – u miru izjednačio po slavi sa svojim kolegom koji je ratovao. Odmeravajući pravo najnižih i najviših slojeva, on je tako dobro održavao unutrašnji mir da su ga patriciji smatrali strogim, a plebejci blagim konzulom. Narodnim tribunima je pružao otpor više svojim autoritetom negoli u otvorenoj borbi. Pet konzulata koje je imao držeći se istih načela i gotovo ceo život proveden dostojan konzulskog položaja bili su razlog da se čovek više ceni od položaja koji je zauzimao. Tako pod ovim konzulima nije bilo nikakvog pomena vojnih tribuna.

11. Za konzule behu izabrani Marko Fabije Vibulan i Postumije Ebucije Kornicen. Videvši kolika je bila vojna i politička slava koju su nasledili u zemlji i van nje, te kako je godina ostala u sećanju i kod saveznika i kod neprijatelja najviše po tome što je Ardeji, kad se našla u teškom položaju, Rim spremno pomogao, konzuli Fabije i Ebucije su nastojali utoliko spremnije da iz svesti ljudi izbrišu sramotu ranije sudske odluke. Pošto je Ardeja spala na mali broj ljudi zbog unutrašnjih sukoba, doprineli su da Senat donese dekret da se regrutuju kolonisti koji bi bili tamo upućeni kao zaštita od Volska. Ovo je javno obnarodovano na tablama kako bi se od plebejaca i narodnih tribuna sakrilo da je reč o odluci kojom se poništava ranija presuda. Saglasili su se da se u koloniste uvrsti mnogo veći broj kolonista Rutula[19] nego Rimljana, da im se ne dodeljuje druga zemlja nego ona koja je bila oteta sramnom sudskom odlukom i da nijedan Rimljanin ne dobije zemlju pre negoli se ona podeli svim Rutulima. Na taj način je Ardeatima vraćena njihova teritorija. Imenovani su trijumviri koji će odvesti koloniste, i to Agripa Menenije, Tit Klelije Sikul i Marko Ebutije Helva. Sem što su obavljali posao koji nije bio ni najmanje popularan – da kolonistima dodeljuju zemlju koju je rimski narod odredio za sebe i time se zamere plebejcima – ove ljude nisu prihvatali ni patriciji jer ništa nisu učinili da bi pridobili bilo čiju naklonost. Izbegli su napade plebejaca, čiju su skupštinu već bili zakazali narodni tribuni, tako što su ostali u koloniji koja je bila svedok njihove pravičnosti i nepristrasnosti.

12. Mir je vladao u zemlji i na granicama kako ove tako i sledeće godine za vreme konzula Gaja Furija Pakula i Marka Papirija Krasa. Svečane igre koje su izglasali decemviri u vreme odvajanja plebejaca od patricija održane su po odluci Senata ove godine. Petelije, koji je drugi put izabran za tribuna, tražio je priliku za pobunu, jer je tu svoju nameru najavio, ali uzalud. Nije mogao da natera ni konzule da pred Senat iznesu predlog o podeli zemlje plebejcima, a kad je uz veliki otpor postigao da se u Senatu glasa da li će se birati konzuli ili vojni tribuni, odlučeno je da se biraju konzuli. Pretnje tribuna koji je najavio da će sprečiti regrutovanje izazvale su podsmeh pošto nije bilo ni rata ni ratnih priprema jer su se susedi držali mirno.

[19] Rutuli su stanovnici Ardeje i nazivaju se i Ardeates Rutuli.

Ovom mirnom stanju stvari usledila je godina sa konzulima Prokulom Geganijem Macerinom i Lucijem Menenijem Lanatom, poznata po mnogim nesrećama, opasnostima, ustancima, gladi i pokušaju da se zavede kraljevstvo, čija je privlačna darežljivost zamalo dovela do toga da na sebe prime jaram. Jedino je izostao spoljni rat; da je i on dodan svemu ovome, teško da bi izdržali i uz svu pomoć bogova. Nevolje su počele sa glađu koja je nastala ili zato što je godina bila nepovoljna za žetvu, ili stoga što su ljudi, privučeni privlačnošću skupština i grada, ostavljali polja neobrađena. U izvorima se mogu naći oba objašnjenja. Patriciji su optuživali plebejce za nerad, a narodni tribuni okrivljavali konzule za prevaru i nebrigu. Najzad prinudiše plebejce, čemu se Senat nije opirao, da se za prefekta za snabdevanje izabere Lucije Minucije. Na ovom položaju je imao više uspeha kao branilac slobode nego u obnavljanju same službe, premda je obaranjem cena hrani stekao zasluženu slavu i zahvalnost. Pošto su mnoga poslanstva upućena susedima kopnom i morem bila uzaludna sem onoga koje je iz Etrurije donelo nešto hrane, čime se snabdevanje ipak nije popravilo, on se vratio na raspodelu oskudice, tražeći da se žito prijavi i da se preda ono što je preteklo od mesečnih potreba, lišavajući robove dela dnevne hrane, optužujući trgovce hranom i izlažući ih gnevu naroda. Strogim istraživanjem je pre otkrivao nego što je ublažavao nestašicu, tako da su se mnogi plebejci, izgubivši nadu, radije bacali u Tibar pokrivene glave[20] negoli da se razapinju održavajući goli život.

13. Tada se Spurije Melije, koji je pripadao konjičkom staležu i bio jedan od najbogatijih ljudi u to vreme, prihvatio jednog korisnog posla, ali na veoma rđav način i sa još gorom namerom. Naime, pošto je u Etruriji kupio žito preko prijatelja i klijenata – verujem da je time otežao nastojanje države da obori cene – započeo je da ga deli besplatno. Ovim poklonom je pridobio plebejce, na njega se gledalo gde god bi se pojavio, uzdizan je iznad onoga što priliči privatnom građaninu, vukao ih je za sobom, a nada i simpatije koje je budio, bez sumnje su

[20] *Capitibus obvolutis* (pokrivenih glava), verovatno ostatak starog običaja da se starci bacaju u Tibar kao žrtve rečnom bogu. Pokrivanje glave, npr. kod samoubica, često je posvedočeno u antici.

mu osiguravali konzuli. A on sam je, kako je već ljudski duh nezasit onim što mu sreća nagoveštava, težio ka višem i onome što nije dopušteno. Da bi mogao da otme i sam konzulat, budući da su se senatori tome protivili, počeo je raditi na uspostavljanju kraljevstva. Jedino bi to bila dostojna nagrada za koju se treba znojem izboriti, tako velikim pripremama i borbom.

Već je održavana skupština za izbor konzula. To ga je iznenadilo budući da njegovi planovi nisu još bili ni zreli ni dovoljno pripremljeni. Za konzula je šesti put izabran Tit Kvinkcije Kapitolin, najmanje pogodan za bilo kakav prevrat, za kolegu mu je izabran Agripa Menenije, čiji je nadimak bio Lenat; prefekt snabdevanja[21] Lucije Minucije ili je bio ponovo izabran, ili je, pošto je situacija tako zahtevala, bio izabran na neograničeno vreme. Nema drugih obaveštenja sem da je ime ovog prefekta navedeno u Platnenim knjigama među magistratima ove godine. Ovaj Minucije je imao zvanično istu dužnost koju je Melije privatno uzeo za svoju brigu, a kako su se u kućama i jednog i drugog kretali isti ljudi, on otkri stvar i o tome obavesti Senat: da se oružje donosi u Melijevu kuću i da se održavaju savetovanja, s nesumnjivom namerom da se uspostavi kraljevstvo; vreme akcije još nije utvrđeno, a ostalo je dogovoreno. Tribuni su potkupljeni da izdaju slobodu, podeljene su dužnosti vođama masa. On obaveštava o ovome nešto kasnije nego što to sigurnost zahteva da ne bi izneo nešto što nije sigurno ili nije tačno. Kada su ovo saslušali, prvaci Senata su se podigli sa svih strana i napali konzule iz prethodne godine što su dozvolili da se vrše besplatno deljenje žita i sastanci u privatnoj kući, a nove konzule zbog toga što su čekali da o tako važnoj stvari obaveštava prefekt snabdevanja; hteli su da konzul bude ne samo pokretač nego i osvetnik. Na to Kvinkcije odgovori da konzuli ne zaslužuju da budu tako napadnuti jer su im ruke vezane zakonom o prizivu na narod koji je donet da se skrši njihova vlast; njihova ovlašćenja nisu dovoljna za njihove namere da se ova stvar kazni kako zaslužuje po svojoj strahoti. Ovo nije stvar hrabrog čoveka nego slobodnog od zakonskog ograničenja i okova. Stoga će on imenovati za diktatora Lucija Kvinkcija, koji je duhom dorastao

[21] U normalnim situacijama, edili su u Rimu vodili brigu o snabdevanju zajedno sa kvestorom u Ostiji.

tolikoj vlasti. Dok su svi to odobravali, Lucije je najpre odbio i postavio im pitanje šta oni žele kad ga na izmaku života izlažu takvom sukobu. Međutim, kako su sa svih strana uzvikivali da u njegovom staračkom duhu ima više i mudrosti i hrabrosti negoli u svih drugih i pošto je obasut pohvalama koje nisu bile nezaslužene, a konzul nije povukao predlog, on najzad prihvati prizivajući bogove u pomoć da njegova starost ne bude na štetu i sramotu države u tako burnim okolnostima, te ga konzuli naimenovaše za diktatora. On je potom postavio Gaja Servilija Ahalu za komandanta konjice.

14. Sledećeg dana kad je postavivši službu zaštite sišao na Forum, sve oči se okretoše prema njemu zbog čudnog obrta situacije, dok su Melijeve pristalice i sam Melije videli da je protiv njih uperena tolika sila vrhovne vlasti. Oni koji nisu učestvovali u zaveri za uspostavljanje kraljevstva pitali su: „Kakva je to opasnost ili neočekivani rat koji zahteva i diktatorska ovlašćenja, te je Kvinkcije, koji je napunio 80 godina, određen da sredi stvar?" Diktator uputi komandanta konjice Servilija ka Meliju. „Zove te komandant", reče ovaj. Kada Melije prebledevši zapita šta hoće diktator, a Servilije odvrati da treba da se brani od optužbe koju je Minucije podneo Senatu, Melije se povuče u gomilu svojih pristalica, najpre unezvereno gledajući na sve strane i oklevajući. Kad ga potom službenik po naređenju komandanta konjice htede privesti, on se otrže od onih koji su ga opkoljavali i pokuša da beži, prizivajući u pomoć rimske plebejce, govoreći da je žrtva senatorske zavere zbog svoje darežljivosti prema plebejcima; molio ih je da mu pomognu jer je u krajnjoj nevolji i da ne dozvole da bude pogubljen na njihove oči. Dok je to uzvikivao, Ahala Servilije ga je stigao i ubio. Poprskan krvlju i opkoljen gomilom mladih patricija, Ahala reče diktatoru: „Pozvao sam Melija k tebi i kad je on odbio tvog službenika i podstrekivao masu, dobio je zasluženu kaznu." Na to će diktator: „Neka ti je na sreću, Gaje Servilije, oslobodio si državu."

15. Kako se masa uskomešala ne znajući šta da misli o onome što se dogodilo, diktator naredi da se sazove skupština i tu objavi da je Melije s pravom pogubljen. Naime, iako je bio nevin u vezi sa optužbom da je hteo da uspostavi kraljevstvo, kriv je što se nije odazvao diktatorovom pozivu preko komandanta

konjice. On bi zasedao da bi istražio krivicu i kad bi ona bila utvrđena, Melije bi dobio kaznu koja odgovara krivici. Pokušao je nasilno da izbegne pravdi i zato je kažnjen primenom sile. S njim nije ni trebalo postupiti kao s građaninom: rođen u slobodnoj državi u kojoj se živi po pravnim normama i zakonima, u gradu iz koga su, kao što je opštepoznato, kraljevi prognani, a iste godine je i sinove kraljeve sestre i konzula, oslobodioca zemlje, posekao sopstveni otac jer se pokazalo da su sklopili zaveru da kralja ponovo prime u grad. U gradu u kome je konzulu Tarkviniju Kolatinjaninu bilo naređeno da abdicira i ode u progonstvo samo zato što je ime bilo omrznuto, gradu u kome je nekoliko godina kasnije nad Spurijem Kasijem izvršena smrtna kazna zato što je nameravao da uspostavi kraljevstvo, gradu u kome su decemviri zbog oholosti kao da su kraljevi bili kažnjeni konfiskovanjem imovine, izgnanstvom i smrću – dakle, u tom gradu je Spurije Melije gajio nadu na kraljevstvo. I kakav je to čovek? Bez plemenitog porekla, nije imao ni visok položaj ni bilo kakvih zasluga, a krčio je sebi put prema najvišoj vlasti. Klaudiji[22] i Spuriji su konzulatima, decemvirima i počastima koje su dobili i oni i njihovi preci bili ohrabreni da teže onome što nije dozvoljeno. A Spurije Melije, za koga je i tribunat nešto o čemu je pre mogao da sanja nego da mu se nada, bogataš koji je raspolagao hranom, ponadao se da će mu građani za libru žita prodati svoju slobodu; smatrao je da će nudeći žito uspeti da pretvori u roblje narod koji je pobedio tolike susedne narode, da će u državi koja je jedva mogla da ga podnese i u Senatu biti kralj, da će nositi znake kraljevskog dostojanstva i imati istu vlast kao Romul, osnivač grada koji je poticao od bogova i posle smrti vraćen među bogove. Ovo treba smatrati ne samo za zločin nego i za monstruozno delo. Ni svojom krvlju nije dovoljno okajao svoju krivicu. Treba porušiti krov i zidove među kojima se začelo toliko bezumlje i konfiskovati njegovu imovinu koju je nudio kao cenu za kupovanje kraljevske vlasti. Zatim naredi da se njegova dobra prodaju i da se ono što se dobije preda državnoj kasi.

16. Odmah naredi da se poruši njegova kuća da bi kao prazno polje ostala za sećanje na osujećenu zločinačku nameru; to je

[22] Misli se na Apija Klaudija.

nazvano Ekvimelijum.[23] Lucije Minucije je nagrađen statuom zlatnog bika koja je bila postavljena ispred Trigeminskih vrata.[24] Tome se nisu protivili ni plebejci pošto im je podelio Melijevo žito po ceni od jednog asa za modij.[25] Kod nekih pisaca sam našao da je ovaj Minucije od patricijskog roda prešao u plebejski, da je kooptiran kao jedanaesti narodni tribun i da je umirio pobunu koja je nastala posle Melijevog ubistva. No teško je poverovati da bi senatori dozvolili da se poveća broj narodnih tribuna, a još manje da bi taj presedan uveo čovek patricijskog porekla, ili da plebejci, ako bi to jednom bilo učinjeno, ne bi to zadržali ili bar pokušali da zadrže. Ali ono što prvenstveno dokazuje netačnost natpisa na posmrtnoj bisti jeste činjenica da je nekoliko godina pre toga bilo zakonom predviđeno da tribun ne može kooptirati kolegu. Kvint Cecilije, Kvint Junije i Sekst Titinije su bili jedini iz kolegijuma narodnih tribuna koji nisu podržavali predlog o dodeljivanju počasti Minuciju. Oni su optuživali čas Minucija, a čas Servilija, i neprestano su govorili da Melije nije zaslužio smrt. Postigli su da se izvrši izbor vojnih tribuna a ne konzula, bez sumnje zato da bi dobili šest mesta za plebejce – naime, to je bio broj koji je trebalo birati – koji bi osvetili Melijevo ubistvo. Međutim, premda su ove godine bili uznemireni raznim pokretima, plebejci nisu izabrali više od tri vojna tribuna sa konzulskom vlašću, a među njima i Cincinatovog sina Lucija Kvinkcija. Mržnja prema Cincinatorovoj diktaturi služila je kao izgovor za nerede. Po broju glasova, Kvinkcija je nadmašio Mamerko Emilije, čovek velikog ugleda; kao treći je bio izabran Lucije Julije.

17. Za vreme njihove magistrature, rimska kolonija Fidene je prešla na stranu Larsa Tolumna,[26] kralja iz Veja. Ovom odmetanju

[23] *Aequimelium* je bio otvoren prostor na *vicus Ingarius*, na jugoistočnom uglu Kapitola, u blizini Minucijevog trema koji je podignut 106. pre n. e. Tu je deljeno žito plebejcima. Ciceron dovodi naziv u vezu sa rečju *aequum*, pravično, a Varon sa glagolom *aequare*, izjednačiti.

[24] Drugi pisci pominju statuu kod Trigeminskih vrata, koja su se nazivala i Minucijeva vrata (Porta Minucia); nalazila su se na Servijevom bedemu, ili na usponu Aventina, ili prema Tibru.

[25] Modij je iznosio 8,754 ili 8,733 l (1/3 amfore).

[26] Tolumnus je etrursko ime, poznato po natpisu iz Veja još u VI veku pre n. e.

dodan je još veći zločin: rimski poslanici Gaj Fulcinije, Klelije Tul, Spurije Ancije i Lucije Roscije, koji su bili upućeni iz Rima da saznaju za uzrok ovog preokreta, bili su ubijeni na Tolumnovu zapovest. Neki umanjuju krivicu kralja: u bacanju kocke, njegov glas je navodno imao dvostruko značenje:[27] kako se činilo da naređuje ubistvo, Fidenjani su to prihvatili kao razlog da pobiju poslanike. Nije verovatno da on ne bi odvratio pažnju od kocke kad su došli novi saveznici Fidenjani da se posavetuju oko ubistva kojim se krši međunarodno pravo, ili da potom ne bi priznao zločin kao grešku. Pre se čini kao verovatno da je on time hteo učiniti da fidenski narod, svestan takvog zločina, ne očekuje bilo kakvu pomoć od Rimljana. Poslanicima koji su ubijeni u Fidenama, država je podigla statue kod Rostra.[28]

Sa Vejima i Fidenjanima započeo je rat i predstojala je teška borba ne samo zato što su bili prvi susedi nego i zbog takvog grešnog čina. U veoma velikoj brizi oko ovako važnog pitanja, plebejci su se držali mirno, a tribuni se nisu protivili kad su za konzule izbrani Marko Geganije Macerin treći put i Lucije Sergije Fidena – verujem da je tako nazvan po ratu koji je potom vodio. Naime, on je bio prvi koji se s one strane Anijena sukobio sa kraljem Veja u borbi sa dobrim ishodom, ali je odneo krvavu pobedu, tako da je bol za izgubljenim građanima bio veći od radosti pobede nad neprijateljem. Kao što je bio običaj u opasnim situacijama, Senat naredi da se za diktatora imenuje Mamerko Emilije, koji postavi za komandanta konjice Lucija Kvinkcija Cincinata, kolegu sa kojim je prethodne godine bio vojni tribun sa konzulskom vlašću. Mladić je bio dostojan svog oca. Trupama koje su regrutovali konzuli dodali su stare centurione, sa iskustvom u prethodnom ratu, a popunjeni su i gubici nastali u nedavnoj borbi. Diktator naredi da ga kao legati prate Tit Kvinkcije Kapitolin i Marko Fabije Vibulan. Kako su vojne snage bile veće, a imale su i komandanta koji im je odgovarao, neprijatelj je proteran sa rimske teritorije na onu stranu Anijena.

[27] Prema podatku kod Valerija Maksima (9, 9, 3), bila je u pitanju igra bacanja tesere, pri čemu su igrači uzvikivali „ubij", *occide*, ako bi srećno pala.

[28] Rostra je platforma na Forumu, na južnom delu osvećenog mesta gde su održavane komicije. Posle pobede nad Ancijem 338. pre n. e. mesto je ukrašeno „kljunovima" (*rostra*) uništenih neprijateljskih brodova.

Prešavši Anijen, neprijatelji zauzeše bregove između Fidena i Anijena i premestiše gore svoj vojni logor. U ravnicu nisu silazili pre nego što su legije Faliska[29] došle u pomoć; tada su Etrurci najzad postavili vojni logor ispred bedema Fidena. I rimski diktator se učvrstio nedaleko odatle, kod ušća, na obe obale reke koju je mogao slediti pošto je duž nje izgradio nasip. Sledećeg dana uspostavi bojnu liniju.

18. Kod neprijatelja nastade razlika u mišljenju: teško podnoseći pohod daleko od kuće i pouzdavajući se u sebe, Falisci su tražili borbu, a Veji i Fidene su sve nade polagali u odugovlačenje rata. Premda je delio mišljenje svojih, Tolumno naredi da se stupi u borbu sledećeg dana da Falisci ne bi trpeli zbog duge vojne. Diktator i Rimljani se ohrabriše kad saznaše za neslogu među neprijateljima. Sledećeg dana vojnici su već izjavljivali da će napasti i grad i neprijateljski logor, kad obe vojske iziđoše u polje između dva tabora. Raspolažući sa dovoljnim snagama, Vejani uputiše deo iz planina da bi napali na rimski tabor u toku borbe. Vojska triju naroda je stajala tako postrojena da su desno krilo držali Vejani, levo Falisci, dok su u sredini bili Fidenjani. Diktator krenu desnim krilom na Faliske, protiv Vejana nastupi Kapitolin Kvinkcije, a protiv fronta u sredini krenu komandant s konjicom. Za trenutak zavlada tišina: Etrurci nisu hteli da uđu u borbu ukoliko ne budu naterani, a diktator je gledao prema tvrđavi u Rimu na ugovoreni znak od augura, čim let ptica to po običaju dozvoli. Kad je ugledao znak, najpre je uputio konjicu uz bojni poklič na neprijatelja. Ni na jednom delu nisu Etrurci izdržali napad rimskih legija; konjica je najduže odolevala, a od konjanika je neuporedivo najhrabriji bio kralj koji je, napadajući sa svih strana na Rimljane što su ga rastureni pratili, produžavao borbu.

19. Među konjanicima se tada nalazio vojni tribun Aul Kornelije Kos, čovek izuzetne lepote, podjednako jak duhom i telom, sa svešću o svom rodu koji je i do njega bio veoma poznat, a on ga je kao još slavniji predao potomstvu. Kada vide da Tolumno

[29] Falisci su bili pleme srodno Latinima po jeziku; živeli su u južnoj Etruriji, između Sorakte i Tibra. Jezički ostaci pokazuju da Falisci nisu bili Etrurci nego Italici. Srodni Latinima, po jeziku su pripadali istoj grupi italskih plemena, tzv. Latinofaliscima.

nanosi strah rimskim trupama gde god usmeri svoj napad i kad ga prepozna po kraljevskim insignijama kako leti kroz ceo bojni red, on uzviknu: „To je onaj koji krši ugovore među ljudima i međunarodno pravo! Ja ću ga ako bogovi žele da na zemlji ostane nešto neprikosnoveno, već posvetiti kao zavetnu žrtvu podzemnim bogovima ubijenih poslanika!" Zatim obode konja i sa uperenim kopljem ustremi se protiv ovog jedinog neprijatelja. Kad ga je jednim udaracem oborio s konja i sam se, držeći se koplja, dočekao na noge. Kralja, koji se podigao, oborio je ponovo udarcem štita i kopljem ga prikovao za zemlju. Zatim je sa krvavog leša skinuo oružje i odsekao glavu; noseći je na koplju kao pobedilac, rasterao je neprijatelja strahom zbog ubijenog kralja. Tako je razbijena i linija fronta konjanika, koji su jedini činili borbu neizvesnom. Diktator je u stopu jurio razbijene legije i ubijao ih, progoneći ih sve do njihovog logora. Mnogi Fidenjani pobegoše u planine zahvaljujući tome što su poznavali puteve. Kos sa konjicom pređe Tibar i sa vejanskih polja odnese ogroman plen u Rim. Borba je vođena i oko rimskog logora protiv onoga dela etrurskih snaga koje je Tolumno, kako je već navedeno, uputio na rimski logor. Fabije Vibulan je najpre branio nasip kordonom, a pošto su neprijatelji bili zauzeti oko toga, izišao je na desnu kapiju[30] sa trijarijima i iznenada ih napao. Prepavši ih, pobio je nekolicinu jer su bili malobrojni, a bekstvo im je bilo isto tako užurbano kao i borba.

20. Pošto je rat dobro vođen na svim frontima, diktator se po odluci Senata i naroda vratio trijumfalno u Rim. Najsjajniji prizor za vreme trijumfa bio je Kos koji je nosio zaplenjeno kraljevo oružje. O njemu su vojnici pevali u nedoteranim stihovima, izjednačavajući ga sa Romulom. Ovaj ratni plen je uz svečani obred postavljen kao zavet u hramu Jupitera Feretrija pored Romulovog plena, koji je prvi bio nazvan *spolia opima* i koji se dotad kao jedini tu nalazio. Sa diktatora su svi okretali pogled prema njemu i on je gotovo jedini uživao počast ovoga dana. Diktator je po odluci naroda stavio na Kapitol o državnom trošku zlatan venac težak jednu libru kao dar Jupiteru.

Sledeći sve prethodne istoričare, ja sam izneo kako je Aul Kornelije Kos bio vojni tribun drugi put kada je u hram Jupitera

[30] Po pravilu, desna kapija je okrenuta jugu.

Feretrija doneo *spolia opima*. Međutim, plenom ove vrste smatra se samo onaj koji donese vojskovođa kad ga skine sa drugog vojskovođe. Kako za vojskovođu priznajemo jedino onog pod čijim se auspicijama vodi rat, natpis urezan na ovom plenu govori i protiv mene i protiv mojih prethodnika istoričara jer pokazuje da ih je Kos stekao kao konzul. I ja sam čuo da je Cezar Avgust, koji je osnovao ili obnovio mnoge hramove, kada je došao u svetilište Jupitera Feretrija, koje je takođe obnovio[31] jer je od starosti bilo oronulo, lično pročitao natpis ispisan na lanenom oklopu.[32] Smatram da bi bio greh da se Kos i njegov plen liše takvog svedoka kao što je Cezar,[33] koji je obnovio i ovo svetilište. Ostavljam svakom da sam prosudi o kakvoj je grešci ovde reč kad i stari anali i liste magistrata, čuvane u hramu Junone Monete kao Platnene knjige, koje Licinije Macer navodi kao svoje izvore, konzulat Aula Kornelija Kosa zajedno sa Titom Kvinkcijem Penom navode sedam godina posle ovoga. Uz to ide i činjenica da se tako poznata bitka ne može datovati u ovo vreme jer su gotovo tri godine protekle bez rata, a za vreme konzulata Aula Kornelija beleže se epidemije i glad, tako da anali, kao da su pogrebni, navode jedino imena konzula. Treće godine po konzulatu, Kos se pominje kao vojni tribun sa konzulskom vlašću, a iste godine i kao komandant konjice. U tom zvanju je vodio drugu konjičku bitku u kojoj se istakao. Ispravka u ovom slučaju je mogućna, ali ja smatram da je ne treba vršiti: potrebno je odbaciti sve pretpostavke jer je onaj koji je vodio bitku postavio novostečeni plen na sveto mesto, gledajući u samog Jupitera kome ga je posvetio i u Romula; njih ne treba prezreti kao lažne svedoke da je natpis napisao Aul Kornelije Kos, konzul.

21. Pod konzulima Markom Kornelijem Maluginensisom i Lucijem Papirijem Krasom, vojska je odvedena na teritoriju Veja i Falerija[34] i otuda su dovedeni zarobljeni ljudi i doterana zaplenjena stoka. Na neprijatelja se nije naišlo u poljima i tako

[31] Oktavijan je 28. pre n. e., pre nego što je proglašen za Avgusta, preko Senata zatražio obnavljanje 42 hrama u Rimu.

[32] Običaj da se nose laneni oklopi kod Italika nije nestao iz upotrebe ni u Livijevo vreme.

[33] Misli se na Oktavijana Cezara.

[34] Faleriji su grad u južnoj Etruriji; po tradiciji osnovao ga je Argivac Halesus.

se nije ukazala prilika za borbu. Na gradove nisu napadali zato što je bolest zahvatila narod. U zemlji je učinjen pokušaj da se digne pobuna, ali bez uspeha. Na to je podsticao narodni tribun Spurije Melije koji je, misleći da će nešto postići zahvaljujući istom imenu, optužio Minucija i podneo zakonski predlog da se konfiskuje imanje Servija Ahale, tvrdeći da je Melije zbog lažnih Minucijevih optužbi doveden u bezizlazan položaj i optužujući Servilija za ubistvo građanina bez suđenja. I narodu je ovo izgledalo još lažnije i od samog predlagača. Uostalom, više su ga brinuli bolest koja se širila, zastrašujući događaji i čudesna znamenja, a najviše to što je javljeno o čestim zemljotresima na selu koji su rušili krovove. Stoga je narod predvođen duovirima[35] obavljao javne molitve.

Bolest se još više raširila u sledećoj godini pod konzulima Gajem Junijem (konzul drugi put) i Lucijem Verginijem. Ona je izazvala takav strah i takvu pustoš da nikome nije padalo na pamet da izide sa rimske teritorije radi plena, a ni patriciji ni plebejci nisu pomišljali na rat, puštajući Fidenjane, koji su se ranije držali planina ili svojih bedema, da siđu radi pljačkanja na rimsku teritoriju. Zatim su na to podstakli i vojsku Veja – Falisci se nisu dali nagovoriti da obnove rat ni rimskom nevoljom ni molbama saveznika – i dva naroda su prešla reku Anijen i postavila svoje bojne znake nedaleko od Kolinskih vrata. Uzbuđenje zbog toga ne beše manje u gradu nego na selu. Konzul Junije je rasporedio svoje snage da grade utvrđenja i bedeme, a Verginije je održavao savetovanje sa Senatom u hramu Kvirina.[36] Odlučiše da se za diktatora imenuje Kvint Servilije, kome kao nadimak jedni pisci navode Prisk, a drugi Strukt. Verginije se zadržao savetujući se sa kolegom, pa kad se ovaj saglasio, on je noću proglasio diktatora, a ovaj uzeo za komandanta konjice Postumija Ebucija Helvu.

[35] *Duoviri sacris faciundis*, kolegijum od dva člana do 367. pre n. e. kad je kolegijum povećan na deset članova (*decemviri*), a 82. ili 81. pre n. e. na petnaest članova (*quindeceviri*). U početku su bili čuvari Sibilinskih knjiga, a kasnije su se brinuli za grčki kult u Rimu. Ovde su predvodnici u pevanju svečane pesme (*carmen*).

[36] Hram Kvirinu na bregu Kvirinalu svečano je otvoren 326. pre n. e. Na istom mestu ranije se moralo nalaziti svetilište bogu od koga potiče i naziv brega. Senat se mogao održavati i na ovom mestu jer je bilo posvećeno ritualom augura.

22. Diktator je naredio da se svi nađu kod Kolinskih vrata čim svane, pa se svak ko je bio sposoban da nosi oružje našao na tom mestu. Uzete su zastave iz državnih trezora i donete diktatoru. Kada je ovo izvršeno, neprijatelj se povukao na uzvišice. Na to diktator krenu u bojnom poretku naviše, pa nedaleko od Nomentuma[37] ukrsti oružje s neprijateljem i razbi etrurske legije. Potom ih satera u grad Fidene i opkoli rovom, ali ovaj grad, na uzvišici i utvrđen, nije mogao zauzeti ni pomoću lestvica, niti je mogao nešto postići opsadom jer je u gradu bilo u obilju hrane koju su Fidenjani ranije dovezli. I pošto je tako napustio nadu da ga može napadom osvojiti ili prinuditi na predaju, diktator je naredio da se prokopa podzemni hodnik prema tvrđavi na mestu koje je zbog blizine bolje poznavao, a koje nije bilo dobro čuvano jer je bilo prirodno utvrđeno. Sam je pristupio gradskim bedemima na sasvim suprotnoj strani i, podelivši vojsku na četiri dela da bi jedni druge smenjivali u borbi, produžavao je bitku danju i noću kako bi odvratio pažnju neprijatelja od onoga šta radi, sve dok put kroz planinu nije bio probijen do tvrđave. Pošto su Etrurci skrenuli pažnju od prave opasnosti ka lažnim pretnjama, to im glasovi iznad njihovih glava pokazaše da je grad zauzet.[38]

Iste godine su cenzori Gaj Furije Pakul i Marko Geganije Macerin primili državnu vilu[39] na Marsovom polju i tu je prvi put izvršen popis stanovništva.

23. Kod Macera Licinija sam našao da su isti konzuli izabrani ponovo i za sledeću godinu, i to Julije treći put, a Verginije drugi put. Valerije Ancije i Tuberon[40] navode kao konzule iz te godine Marka Manlija i Kvinta Sulpicija, ali uprkos toj razlici, i Tuberon i Macer su koristili Platnene knjige. Obojica se slažu u tome da stariji pisci za ovu godinu navode vojne tribune. Tuberon nije bio siguran šta je tačno. Neka prema tome i ovo ostane neizvesno pored ostalih stvari koje skriva prošlost.

---

[37] Nomentum je bilo malo mesto udaljeno 14 milja od Rima, na kasnijem Nomentanskom putu (*Via Nomentana*); navodno kolonija Alba Longe.

[38] Priča anticipira postupak pri zauzimanju Veja.

[39] Ova *vila publica* nalazila se van gradskih bedema, na Marsovom polju; koristili su je magistrati koji su vršili regrutovanje, obavljali cenzus ili držali skupštinu.

[40] Licinije Macer, Valerije Ancija i Elije Tuberon su analisti Suline epohe.

U Etruriji je nastalo uzbuđenje posle zauzimanja Fidena. Ne samo da je one u Vejima obuzeo strah da će im se slično dogoditi nego i Faliske, koji su pamtili da su zajedno sa njima započeli rat, premda se nisu pridružili pobunjenicima. Uputivši poslanike kod dvanaest naroda,[41] ove dve države su postigle da se sazove skup svih Etruraca kod svetilišta Voltumne.[42] Kako je otuda pretila velika bura, Senat je naredio da se Mamerko Emilije ponovo imenuje za diktatora, a ovaj uze za komandanta konjice Aula Postumija Tuberta. Pripreme za ovaj rat bile su veće od onih za prethodni, jer je i opasnost od cele Etrurije bila veća nego od dvaju naroda.

24. Događaj je prošao mirnije nego što je iko očekivao. Trgovci javiše da je pomoć Vejima odbijena i da su pozvani da „rat koji su na svoju ruku započeli, sopstvenim snagama nastave i da u nepovoljnoj situaciji ne pozivaju za saveznike one sa kojima nisu delili nadu u dobar ishod rata". Da ne bi izgledalo da je uzalud izabran, jer je nestala mogućnost da se proslavi u ratu, diktator je poželeo da u miru učini nešto o čemu bi ostalo sećanje na njegovu diktaturu. Pripremao se da umanji značaj cenzure, bilo zato što je smatrao da je suviše moćna, bilo zato što ga je dugo trajanje ove magistrature[43] uznemiravalo više od njenog dostojanstva. Sazvavši skupštinu, on izjavi da su bogovi preuzeli da vode državu u spoljnoj politici i da je učine sigurnom; stoga će se on pobrinuti za stvari unutar bedema i za slobodu rimskog naroda. Ona se najbolje može zaštititi ako javne službe ne budu dugotrajne i ako im se postavi vremenska granica pošto im se prava ne mogu ograničiti. Sve magistrature traju godinu dana, a cenzura pet. Teško je kroz tolike godine da veći deo života provedu potčinjeni njima. On stoga predloži zakon da cenzura ne traje duže od godinu i po dana. Uz glasove ogromne većine, on donese zakon sledećeg dana i reče: „Da biste se uverili da nisam pristalica dugotrajne magistrature, odustajem od diktature." Ostavljajući svoju i ograničavajući tuđu

[41] Etrurci su bili organizovani kao savez dvanaest naroda.

[42] U svetilištu Voltumne (*ad fanum Voltumnae*) održavan je skup svih Etruraca; ne zna se gde se ono nalazilo. Voltumna je bila glavna etrurska boginja.

[43] Funkcija cenzora je u početku trajala pet godina; kasnije su birani svake pete godine, ali su funkciju obavljali 18 meseci.

magistraturu, vrati se kući uz velika čestitanja i opštu naklonost naroda. Međutim, pošto su loše prošli, a pod izgovorom da je umanjio moć magistrata rimskog naroda, cenzori su izbacili Mamerka iz njegove tribe[44] i odredili mu da plaća osmostruki porez. Kažu da je on to veoma hrabro podneo, gledajući radije na uzrok ovog poniženja negoli na samo poniženje. Premda nisu želeli da se umanjuju prava cenzora, državni prvaci su bili pogođeni ovim primerom cenzorske strogosti, jer je svaki od njih shvatio da će mnogo duže i češće biti potčinjen cenzorima nego što će sam vršiti cenzuru. Kažu da je u narodu nastalo takvo nezadovoljstvo da je jedino Mamerkov autoritet mogao spasiti cenzore od nasilja.

25. Narodni tribuni su neprestanim opiranjem sprečavali izbore konzula i kako je stvar dovedena gotovo do interegnuma, oni su uspeli u tome da se biraju vojni tribuni sa konzulskom vlašću. Ali nagrada koju su očekivali za svoju pobedu – da se biraju i plebejci – nije se ostvarila: svi su bili izabrani među patricijima, i to Marko Fabije Vibulan, Marko Folije i Lucije Sergije Fidena.

Bolest je ove godine bila razlog da se ne misli na druge stvari. Posvećen je hram Apolonu za zdravlje naroda;[45] duoviri su po nalogu knjiga [Sibilinskih] učinili sve da bi umirili srdžbu bogova i odvratili bolest od naroda, ali je i pored toga bio veliki pomor i ljudi i stoke na selu i u gradu. Plašeći se gladi, jer je epidemija zahvatila i ljude koji su obrađivali polja, poslaše po žito u Etruriju, na pomptinsku teritoriju,[46] u Kume, i najzad na Siciliju. Izbori za konzule nisu više pominjani. Za vojne tribune sa konzulskom vlašću izabrani su patriciji Lucije Pinarije Mamerk, Lucije Furije Medulin i Spurije Postumije Alb.

U ovoj godini je snaga epidemije popustila, a nije postojala ni oskudica u hrani pošto je bila unapred obezbeđena. Održavana su savetovanja o ratu na skupštinama Ekva i Volska i u

[44] U tribama su vođeni spiskovi građana i po njima se i glasalo. Cenzori su imali pravo da proveravaju liste i da iz njih izbace građane za koje su smatrali da nisu dostojni da se nađu u njima; takva lica su ipak morala da plaćaju porez, ponekad i uvećan, i da služe u vojsci.

[45] U pitanju je grčki Apolon Pajan, lat. Apolon Medikus; hram mu se nalazio van grada, između *Circus Flaminius* i *Forum Holitorium*.

[46] *Pomptinus ager* je teritorija grada Pomecija, čiji se položaj ne može tačno utvrditi; prvobitno latinsko stanovništvo potpalo je pod vlast Volska.

Etruriji, u svetilištu Voltumne. Stvari su odgođene za godinu dana i odlučeno je da se skupština ne drži pre toga, mada se narod Veja žalio da mu preti ista ona sudbina koja je dovela do razaranja Fidena.

U međuvremenu su plebejski prvaci u Rimu, već duže vreme polažući uzaludne nade u više položaje, koristeći mir na granicama, održavali sastanke u kućama narodnih tribuna. Na tim tajnim savetovanjima žalili su se da ih narod toliko prezire da nijednom plebejcu, premda se već toliko godina biraju vojni tribuni sa konzulskom vlašću, nije omogućen dolazak na taj položaj. Njihovi preci su to predvideli kada nijednom patriciju nisu dozvolili pristup na plebejske položaje. Njihovi ih se toliko stide da bi i za narodne tribune trebalo da imaju patricije; plebejci ih preziru isto onoliko koliko i patriciji. Drugi su pravdali plebejce i svu krivicu prebacivali na patricije: oni su svojim zalaganjem i veštinom zatvorili plebejcima put ka položajima. Ako plebejci odahnu od njihovih molbi pomešanih sa pretnjama, misliće na svoje kada budu išli da glasaju, pa kad najpre dobiju pomoć ići će i na to da dobiju vrhovnu vlast. Da bi se sprečio obilazak glasača, odlučeno je da narodni tribuni predlože zakon kojim bi se zabranilo beljenje odeće[47] radi nadmetanja za vlast. Stvar danas izgleda beznačajna i jedva dostojna ozbiljne rasprave, ali tada se oko toga rasplamsala velika borba između plebejaca i patricija. Ipak su pobedili tribuni i doneli svoj zakon. Bilo je jasno da će plebejci, koji su bili razdraženi, ostati na strani svojih. Da ne bi u tome slobodno odlučivali doneta je senatska odluka da se izaberu konzuli.

26. Izgovor za to bili su nemiri kod Ekva i Volska, o čemu su javljali Latini i Hernici. Za konzule su izabrani Lucijev sin Tit Kvinkcije Cincinat, koji je imao i nadimak Pen,[48] i Gnej Junije Menton. Opasnost od rata nije se mogla odgoditi. Pošto je izvršeno regrutovanje pomoću svetog zakona,[49] koji je imao veoma veliku snagu pri sakupljanju vojske, dve moćne vojske su

[47] Toge od prirodne vune su posebno beljene za tu priliku da bi oni koji se nadmeću za položaje bili upadljiviji.

[48] *Poenus* (Kartaginjanin) neobičan je nadimak za ono vreme.

[49] Svak ko je bio sposoban za vojsku i rat, a ne bi se odazvao pozivu za regrutovanje bio bi posvećen bogovima i postajao *sacer*. Isti običaj je postojao i kod drugih italskih naroda.

krenule prema Algidu i tu stale jedna nasuprot drugoj. Ovde su Ekvi i Volsci svaki za sebe podigli po jedan logor, a vojskovođe su više nego ikad posvetile pažnju utvrđivanju tih logora i vežbanju vojnika. Utoliko su veći strah izazvali glasnici u Rimu. Senat je odlučio da se imenuje diktator. Premda je bila reč o narodima koji su često pobeđivani, sada su se pobunili sa većom snagom no bilo kad ranije, dok je jedan veliki deo rimske omladine odnela bolest; a najviše su se plašili pakosti konzula, njihove nesloge i borbe oko svih odluka. Neki pisci kažu da su se ovi konzuli loše borili na Algidu i to smatraju razlogom za imenovanje diktatora. Ono što je sigurno bilo je to da su se u svemu razilazili, ali su se složili u otporu prema odluci Senata da se imenuje diktator. I dok su stizale vesti jedna gora od druge, a konzuli se nisu potčinjavali autoritetu Senata, Kvint Servilije Prisk, koji se istakao na najvišim položajima, reče: „Vas, narodni tribuni, Senat poziva da upotrebite svoju vlast pošto se država nalazi u krajnjoj opasnosti i da prinudite konzule da imenuju diktatora." Čuvši te reči, narodni tribuni poverovaše da im se pruža prilika da povećaju svoju moć i pošto se povukoše, u ime celog kolegijuma izjaviše kako smatraju da konzuli treba da se pokore naredbi Senata; ako se usprotive odluci najvišeg tela u državi, narediće da ih zatvore. Konzuli su se radije pokorili tribunima nego Senatu, podsećajući na to da su senatori izdali zakone najviše vlasti i stavili konzulat pod jaram tribunske vlasti. Pošto tribuni u ime te vlasti mogu preduzeti nešto i protiv konzula – a čega bi se i privatno lice moglo više bojati – mogu ih odvesti i u zatvor. Kocka da imenuje diktatora, jer se kolege nisu sporazumele ni o tome, pala je na Tita Kvinkcija. On imenova za diktatora Aula Postumija Tuberta, svog tasta i čoveka veoma strogog u svom autoritetu, a ovaj uze Lucija Julija za komandanta konjice. Istovremeno naredi i regrutovanje i obustavljanje svih sudskih poslova; naredi da se ni u gradu ne čini ništa drugo sem priprema za rat. Ispitivanje onih koji se ne prijave za vojsku odlaže se za vreme nakon rata; tako su se prijavili za rat i oni koji su se kolebali. Zatraženi su i vojnici od Hernika i Latina; i jedni i drugi su se revnosno potčinili diktatoru.

27. Sve je ovo učinjeno veoma žurno. Gnej Julije je bio ostavljen da štiti grad, a komandant konjice Lucije Julije bio je određen za neposrednu službu u ratu, da vojnici ne bi zbog nečeg

što im nedostaje ostali u logoru. Pošto se predvođen vrhovnim sveštenikom Aulom Kornelijem zavetovao da će organizovati svečane igre za uspeh u ratu, diktator krenu iz grada i podelivši vojsku sa konzulom Kvinkcijem stiže do neprijatelja. Kad su videli dva neprijateljska logora na malom rastojanju jedan od drugog, i sami su na jednu milju od neprijatelja postavili svoje logore; diktator prema Tuskulu, a konzul na mestu bliže Lanuviju. I tako su četiri vojske i isto toliko utvrđenja imali u sredini ravnicu koja je bila dovoljna za borbu ne samo u sitnim okršajima nego i za razvijanje pravih borbenih linija i jednih i drugih. Kada su postavljeni logori, uz njih nisu prestajale male čarke, a diktator je rado dozvoljavao ljudima da oprobaju svoje snage u nadi na opštu pobedu navikavajući se malo-pomalo na uspeh u borbi. I tako je neprijatelj, pošto mu nije ostavljena nikakva nada na uspeh u pravoj borbi, noću krenuo na konzulov logor i stvar prepustio slučaju u ovom opasnom poduhvatu. Njegov poklič ne samo da je podigao na noge konzulove straže i celu vojsku nego je trgnuo iz sna i samog konzula. Kako su prilike zahtevale hitnu akciju, konzulu nisu nedostajale ni hrabrost ni inicijativa: delom vojske je ojačao straže na kapijama, a deo je opkolio bedeme. U drugom logoru kod diktatora, gde je uzbuna bila manja, bolje se videlo šta treba činiti. Odmah je upućena pomoć u drugi logor pod komandom legata Spurija Postumija Alba. A sam diktator je sa delom snaga, napravivši malo zaobilaženje, tražio mesto dobro skriveno od borbe odakle bi neprijatelja iznenada napao. U logoru ostavi za komandanta legata Kvinta Sulpicija, a legatu Marku Fabiju dodeli konjanike i naredi da ne kreće pre zore, jer je ovim odredom teško upravljati u noćnoj borbi. Učinio je i predvideo sve ono što bi učinio i drugi valjan i oprezan vojskovođa, ali primer izuzetne procene i hrabrosti i svakako vredno velike pohvale bilo je to što je uputio Marka Geganija sa izabranim kohortama da napadne neprijateljski logor iz kojega je vojska, kako je bilo izvesno, velikim delom odmarširala. Nakon napada na one koji su postali neoprezni jer je opasnost bila okrenuta na druge, te su zapostavili straže i predstraže, zauzeo je logor pre nego što su neprijatelji postali svesni da su napadnuti. Odatle je dao znak dimom kao što je bilo dogovoreno, pa čim ga je diktator primetio, uzviknuo je da je neprijateljski logor zauzet i naredio da se to svuda razglasi.

28. Već je bilo svanulo i sve se ukazalo pred očima; i Fabije napade sa konjicom i konzul navali na logor protivnika koji je već bio u neredu; diktator se ustremio s druge strane na rezerve i drugu bojnu liniju, te kada se uznemireni neprijatelj okrenuo na vojni poklič koji je dolazio s druge strane, on mu je suprotstavio svoje pobedonosne pešake i konjanike. Opkoljeni u sredini, svi bi odreda bili kažnjeni za pobunu da Vetije Mesije, jedan od Volska, više poznat po svojim delima nego po svom poreklu, nije jasnim glasom doviknuo svojima koji su se sakupili ukrug: „Zar ćete se predati mačevima neprijatelja ne braneći se i stojeći mirno? Zašto oružje nosite i zbog čega ste započeli rat ako ste samo u miru buntovni, a u ratu nepokretni? Čemu se nadate tako stojeći? Zar mislite da će vas zaštititi neki bog i da će vas odneti odavde? Oružjem treba probiti put! Ovamo kuda vas ja predvodim krenite svi koji želite ponovo videti svoj dom, žene i decu! Na putu vam ne stoji ni bedem ni jarak, nego ratnici ratnicima. Po hrabrosti ste jednaki, a po nevolji koja je poslednje i najbolje oružje, vi ste nadmoćniji." Tada su krenuli za onim koji je tako govorio, i sam postupajući u skladu sa svojim rečima, te uz bojni poklič navalili tamo gde im je Postumije Alb suprotstavio kohorte. I potisnuše pobedioce, koji već okrenuše u bekstvo kadli im diktator dođe u pomoć. Borba se okrenu ka ovoj tački. Sudbina neprijatelja zavisila je samo od jednog čoveka, od Mesija. Mnogo je bilo ranjenih na obe strane i mrtvih posvuda. Već su se i rimske vojskovođe borile okrvavljene; samo se Postumije povukao iz borbe jer mu je bačeni kamen razbio glavu. Ali se ni diktator, koji je bio ranjen u rame, ni Fabije, čije se bedro gotovo zalepilo za konjske slabine, ni konzul, kome je ruka bila odsečena, nisu povukli iz tako opasne bitke.

29. Mesije načini prodor sa grupom najhrabrijih mladića kroz redove neprijatelja, posečenih u ovom pokolju, prema logoru Volska, koji još nije bio zauzet. Borba se prenese ovamo. Konzul je pratio begunce sve do nasipa, a onda napao i na nasip i na logor. Ovamo pokrenu svoje snage i diktator. Napad nije bio ništa blaži od same bitke. Kažu da je konzul postavio bojni znak na nasip da bi vojnici oštrije napadali i da bi povratili bojni znak. Oni izvršiše prvi napad, a diktator preko porušenog nasipa prenese okršaj u logor; neprijatelji su se na sve strane bacali oružje i predavali se. Pošto je logor zauzet, ovi zarobljeni

su svi prodati sem senatora. Deo plena je vraćen Latinima i Hernicima, koji su prepoznavali ono što je njihovo, a ostalo je diktator prodao. Ostavljajući konzula za komandanta u logoru, diktator se trijumfalno vrati u Rim i tu se odreče diktature. Kod nekih pisaca je tamna mrlja u sećanju na ovu sjajnu diktaturu. Oni saopštavaju da je sin Aula Postumija, zaveden željom da se proslavi, bez naređenja napustio stražu i da je kao pobednik bio po očevoj naredbi pogubljen sekirom. U to ne treba verovati, što dozvoljava činjenica da o tome postoje različita mišljenja. Dokaz bi bio to što se kaže „manlijevska" disciplina a ne „postumijevska", i ta surova mera je nazvana po onome ko ju je prvi primenio.[50] Sem toga, Manliju je dat nadimak Imperiozus, a Postumije nije dobio nikakav ružan nadimak.

Konzul Gnej Julije je izvršio posvećenje Apolonovog hrama bez izvlačenja kocke jer mu je kolega bio odsutan. Kad je raspustio vojsku i vratio se u Rim, Kvinkcije je to teško podneo i žalio se Senatu, ali uzalud.

Krupnim događajima ove godine dodaje se i nešto što se činilo bez značaja za rimsku državu. Kartaginjani, naši budući veliki neprijatelji, zbog pobune Sikula tada su prvi put prebacili svoju vojsku na Siciliju kao pomoć suprotnoj strani.

30. U Rimu su narodni tribuni nastojali da se biraju vojni tribuni sa konzulskom vlašću, ali to nisu postigli. Za konzule su izabrani Lucije Papirije Kras i Lucije Julije. Kada su poslanici Ekva zatražili od Senata da sklope mir umesto saveza, predloženo im je da se predaju, ali su oni ipak postigli primirje na osam godina. Pored poraza koji su pretrpeli na Algidu, Volsci su bili uvučeni u unutrašnje svađe i razdor usled stalne borbe između pristalica rata i zagovornika mira. U Rimu je na svim stranama vladao mir. Tribuni su pripremali zakon o proceni dugova, koji je dobrodošao narodu; konzuli, koji su za to saznali zahvaljujući izdaji jednog od njihovih kolega, sami su ih preduhitrili i doneli ga.

Konzuli su bili Lucije Sergije Fidena drugi put i Hostije Lukrecije Tricipitin, pod kojima nije učinjeno ništa vredno pomena.

[50] Reč je u stvari o Titu Manliju Torkvatu, konzulu 347. pre n. e., koji je dobio nadimak *Imperiosus*, „onaj koji se vlada despotski". Pogubio je svog sina zbog neposlušnosti u borbi (videti Livije, VIII, 7).

Njima su usledili konzuli Aul Kornelije Kos i Tit Kvinkcije Pen drugi put. Vejani su vršili upade na rimsku teritoriju, širio se glas da su u tim pustošenjima učestvovali i neki mladići iz Fidena. Bilo je naloženo Luciju Sergiju, Kvintu Serviliju i Mamerku Emiliju da ovu stvar ispitaju. Neki od optuženih su upućeni u Ostiju pošto se nije znalo zbog čega su tih dana bili odsutni iz Fidena. Pojačan je broj kolonista, a dodeljena im je zemlja onih koji su poginuli u ratu. Suša je ove godine donela mnoge nevolje, nije nedostajala samo kiša s neba nego ni zemlja nije imala svoju prirodnu vlažnost. U rekama je jedva bilo vode, koju su inače imale preko cele godine; voda je svuda nedostajala, pa je to stada koja su umirala od žeđi dovodilo do presušenih izvora i potoka. Druge životinje su bile napadnute i šugom. Bolest se dodirom prenela i na ljude: najpre je napala seljake i robove, a zatim je zaražen i grad. Nisu ljudi bili zahvaćeni bolešću samo telesno nego su im i duh obuzela razna praznoverja, većinom strana. Novi običaji u vezi s prinošenjem žrtava uneti su u kuće onih čija je duša bila zarobljena sujeverjem, sve dok ta javna sramota nije stigla i do prvaka u državi, koji su gledali kako se u svakom selu i u malim kapelama traži mir od bogova stranim i neobičnim žrtvama. Najzad je naloženo edilima da nastoje da se ne odaje počast drugim bogovima sem rimskim i da se ne vrše drugi religijski obredi sem onih koji su nasleđeni od predaka.

Osveta Vejima je odložena za sledeću godinu pod konzulima Gajem Servilijem Ahalom i Lucijem Papirijem Mugilanom. No i tada rat nije odmah objavljen iz religijskih razloga, niti je vojska upućena tamo. Smatralo se da najpre treba poslati fecijale da traže povraćaj onoga što je Rimu uzeto.

Sa Vejanima su se nedavno ogledali u borbi kod Nomentuma i Fidena; posle toga nije bio sklopljen mir nego primirje, čije je vreme već bilo isteklo, a oni su ga i pre toga narušili. Ipak su upućeni fecijali; kada su, zaklevši se po običaju predaka, zatražili povraćaj stvari, njihove reči nisu saslušane. Potom je bilo sporno da li će rat biti objavljen odlukom naroda, ili je dovoljna odluka Senata. Pobedili su narodni tribuni koji su izjavili da će sprečiti regrutovanje ukoliko konzul Kvinkcije ne iznese pitanje pred narod na glasanje. Sve centurije ga prihvatiše. Plebejci su nadvladali još u jednoj stvari tako što su odlučili da u sledećoj godini ne biraju konzule.

31. Izabrana su četiri vojna tribuna sa konzulskom vlašću: Tit Kvinkcije Pen, koji je već bio konzul, Gaj Furije, Marko Postumije i Aul Kornelije Kos. Kos je komandovao u gradu, a ostala trojica su krenula na Veje pošto su izvršila regrutovanje, pružajući dokaz kako je komanda većeg broja ljudi u ratu štetna. Kako se svaki držao svog mišljenja jer je drugačije gledao na stvari, to su dali neprijatelju priliku da iskoristi tu situaciju. Bojna linija se kolebala pošto je jedan davao znak za napad, a drugi je naređivao da se trubi na povlačenje, što je davalo priliku Vejanima da napadnu. Bežeći u neredu, vojnici se dokopaše logora koji je bio u blizini; to je bila pre sramota nego poraz. Ožalošćena beše država, nenaviknuta na poraze; narod nije želeo tribune, tražio je diktatora jer je u njemu video spas države. Kako je i ovde postojala jedna religijska smetnja – naime, jedino su konzuli mogli imenovati diktatora – tražen je savet od augura kako da se ukloni ova teškoća. Aul Kornelije je imenovao diktatora Mamerka Emilija, a ovaj je njega postavio za komandanta konjice. I tako, čim je sudbina države zahtevala pravu vrednost, procena cenzora nije bila prepreka da se sređivanje stvari poveri kući koja je bila nepravično ocenjena.

Osokoljeni uspehom, Vejani su uputili poslanike po Etruriji; hvaleći se da su trojicu rimskih vojskovođa razbili u jednoj borbi i mada nisu sklopili nijedan zvaničan savez, prikupili su dobrovoljce sa svih strana, privučene nadom na plen. Jedino je narod Fidena odlučio da ponovo ratuje, pošto su smatrali da je greh započeti rat drugačije doli zločinom, Fidenjani natopiše svoje oružje krvlju novih kolonista, kao što su to ranije učinili sa rimskim poslanicima, i priključiše se Vejanima. Usledilo je savetovanje među prvacima dvaju naroda o tome da li će baza u ratu biti u Vejima ili u Fidenama. Činilo se da su Fidene za to podesnije, pa je vojska Veja prešavši Tibar prenela ratne operacije u Fidene. U Rimu nastade veliki strah; i sama zastrašena rđavo vođenom akcijom, vojska je povučena od Veja, a logor postavljen ispred Kolinskih vrata; na bedemima su postavljene straže, sudovi na Forumu su zatvoreni, a takođe i radnje, tako da je sve ličilo pre na vojni logor nego na grad.

32. Šaljući glasnike kroz ulice, diktator je sazvao na skupštinu preplašene građane. Tu ih je grdio što su se prepali zbog tako beznačajnog kolebanja sreće i tako neznatnog poraza koji

nije posledica ni hrabrosti neprijatelja ni nespremnosti rimske vojske, nego nesloge komandanata; što drhte pred neprijateljem iz Veja koga su dosad šest puta pobedili i pred Fidenama koje su više puta bile zauzimane negoli napadane. Ni Rimljani ni njihovi protivnici nisu se promenili tokom vekova: isti je duh, ista telesna snaga, isto oružje. Imaju za diktatora Mamerka Emilija, onog istog što je kod Nomentuma ranije razbio vojsku Vejana i Fidenjana, kojima su se pridružili i Falisci, a komandant konjice biće onaj isti Aul Kornelije koji je u prethodnom ratu kao vojni tribun ubio Larsa Tolumna, kralja Veja, dok su ga gledale dve vojske, i doneo počasni plen Jupiteru Feretriju u hram. I stoga kad budu uzimali oružje neka imaju na umu da će biti njihovi trijumfi, njihov ratni plen, njihova pobeda, dok su na strani neprijatelja ubistvo poslanika, suprotno svakom međunarodnom pravu, ubistvo fidenskih kolonista za vreme mira, narušavanje primirja i sedam neuspelih pobuna. Čim svoj logor približe neprijateljskom, uveriće se da protivniku neće dugo trajati radost zbog sramote rimske vojske, a rimski narod će shvatiti koliko su za državu zaslužniji oni koji ga treći put imenuju za diktatora od onih koji su nametnuli pad njegove druge diktature zato što je sprečio cenzore da vladaju kao kraljevi. Zatim je, nakon što se zavetovao, krenuo i postavio svoj logor na 1.500 koraka od Fidena, obezbeđen s desne strane bregovima, a sa leve Tibrom. Legatu Titu Kvinkciju Penu naredi da zauzme bregove i da potajno drži planinski prevoj koji je neprijatelju iza leđa.

Dok su Etrurci sutradan, ohrabreni događajem iz prethodnog dana koji je za njih pre srećna slučajnost nego bitka, krenuli u bojnom poretku, diktator je malo oklevao u očekivanju da ga izvidnica obavesti da je Kvinkcije stigao na planinski prevoj u blizini Fidena. Potom je podigao bojne znake, postavio pešadiju u bojni poredak i krenuo punom snagom na neprijatelja. Komandantu konjice zapovedi da ne ulazi u borbu pre nego što mu naredi – on će dati znak kad bude potrebna pomoć konjice. A tada neka krene u boj, sećajući se borbe sa etrurskim kraljem, počasnog dara i Romula i Jupitera Feretrija. Legije se sukobiše u strašnom okršaju. Poneti mržnjom, Rimljani su nazivali Fidenjane bezbožnicima, a Vejane pljačkašima i kršiocima primirja, ljudima čije su ruke okrvavljene neviđenim ubistvom poslanika,

koji su poprskani krvlju rimskih kolonista; nazivali su ih nevernim saveznicima i kukavičkim protivnicima, pa su tako delom i rečima utoljavali svoju mržnju.

33. Već pri prvom sudaru su razbili neprijatelja, ali se tada iznenadno otvorila kapija Fidena i izišla nova bojna kolona, nečuvena i neviđena do tog vremena: jedno ogromno mnoštvo naoružano ognjem, svetleći zapaljenim bakljama, kao da je podbodeno na fanatičan trk, navali na neprijatelja. Ova neuobičajena vrsta napada prestraši za trenutak Rimljane. Na to je diktator pozvao komandanta konjice, konjanike i Kvinkcija sa brda, a sam je, povlačeći borbu prema levom krilu koje se, kao da je u pitanju požar a ne boj, prestrašeno povlačilo pred plamenom, dojurio i jasnim glasom uzviknuo: „Zar ste dimom pobeđeni, kao roj pčela oterani sa svojih mesta i predajete se nenaoružanom neprijatelju? Zar ćete biti pobeđeni plamenom, a ne oružjem? Ako se borimo vatrom, zar neće svaki od vas zgrabiti ove iste baklje i bacati ih nazad? Krenite imajući na umu slavu rimskog imena i hrabrost očeva i svoju, okrenite ovaj požar na neprijateljski grad i razorite Fidene njenim sopstvenim plamenom, kad već niste uspeli da je pridobijete ogromnim dobročinstvima. Na to vas opominje krv vaših poslanika i vaših kolonista, kao i opustošena zemlja." Na diktatorovu zapovest krenu ceo bojni red: hvatali su baklje koje su bile bačene, druge su otimali, pa su obe bojne linije bile naoružane bakljama. Komandant konjice je uveo nov način borbe: naredi da se konjima olabave uzde i pošto mamuzama obode konja oslobođenog uzda, prvi se nađe usred plamena; isto tako i drugi konji, podbodeni, slobodno pojuriše i poneše konjanike prema neprijatelju. Prašina koja se podigla pomešana s dimom zakloni vidik i ljudima i konjima, ali prizor koji je uplašio ljude nije zadavao konjima nikakav strah. Kuda god bi se okrenuli, konjanici su donosili uništenje i propast. U tom trenutku začuše se novi povici. Kad se ratnici oba fronta začuđeno okrenuše, diktator uzviknu da je to Kvinkcije koji je krenuo na neprijatelja s leđa, pa odgovarajući na bojni poklič, napade još oštrije. Kako su Etrurci imali neprijatelja na obe strane i kako su i sa fronta i s leđa navaljivali na njih, a nije bilo izlaza za bekstvo ili za povratak ni u logor ni u brda jer je otuda dolazio u susret novi neprijatelj – uz to su razuzdani konji nosili konjanike na sve strane – najveći broj Vejana

je u rasulu hitao prema Tibru, dok su preživeli Fidenjani krenuli prema Fidenama. Međutim, bekstvo ih dovede usred masakra: pobijeni su na obali reke, a one koji su padali u reku odneli su vrtlozi. Pa i one koji su vešto plivali vukli su nadole strah i umor. Od ogromnog broja samo je malo njih uspelo da prepliva reku. Druga kolona je prošla kroz logor i krenula prema gradu. Tu ih stiže rimski napad; najžešći su bili Kvinkcije i vojnici koji su sišli s brda, odmorni za napad jer su stigli potkraj borbe.

34. Ove trupe izmešane s neprijateljem uđoše kroz gradsku kapiju, zauzeše bedeme i odatle dadoše svojima znak da je grad zauzet. Kad je diktator ovo ugledao, već je i sam bio prodro u logor koji je neprijatelj napustio; vojnike koji jurnuše željni plena povede ka izlazu, stavljajući im u izgled još veći plen u gradu. Čim se našao u bedemima grada, odmah je krenuo prema tvrđavi, kuda je hrlila masa begunaca. Pokolj u gradu nije bio ništa manji od onoga u toku borbe i trajao je sve dok se nisu predali diktatoru, bacivši oružje i ne tražeći ništa drugo sem da im pošteđi goli život. Grad i logor su bili porušeni. Pošto su konjanici i centurioni izvlačili kockom po jednog zarobljenika, a oni koji su se istakli hrabrošću po dva, i pošto su ostali prodani kao roblje, diktator je sledećeg dana vratio pobedničku vojsku u Rim, noseći ogroman plen. Na njegovo naređenje abdicirao je komandant konjice, a potom se i on sam odrekao diktatorskih ovlašćenja; vrhovnu vlast koju je primio u ratu i opasnosti vratio je šesnaestog dana, kad je nastupio mir. Ima analista koji navode da je bitka protiv Vejana kod Fidena vođena i brodovima. To je ipak malo verovatno zato što reka ni danas nije dovoljno široka za brodove, a tada je, prema svedočanstvima starijih pisaca, bila još uža. Moguće je da je bio izvestan broj brodova za prelaz preko reke, a to je, kako obično biva, bilo preuveličano da bi se na posmrtnom natpisu[51] slavila lažna pobeda u okršaju brodovima.[52]

[51] Misli se na natpis (*titulum*) ispod Emilijevog portreta.

[52] Moguće je, kako se pretpostavlja (u engleskom dvojezičnom izdanju Livija, *Loeb Classical Texts* i francuskom, *Les Belles lettres*), da je u Livijevim izvorima pogrešno shvaćena reč *classis*, koja u klasično doba znači flota, ali kod najstarijih pisaca označava imovinski razred ili razrede. Tako bi prvobitni tekst u kome je bilo reči o učešću svih imovinskih razreda u bici, dakle celokupne pešadije, kod kasnijih istoričara postao svedočanstvo o učešću flote.

35. Sledeća godina je opet imala vojne tribune sa konzulskom vlašću Aula Sepronija Atratina, Lucija Kvinkcija Cincinata, Lucija Furija Medulina i Lucija Horacija Barbata. Vejanima je dato primirje na dvadeset godina, a Ekvima na tri godine iako su ga tražili na duže. Nastao je i predah od unutrašnjih nemira.

Sledeća godina nije bila obeležena ni spoljnim ratovima ni unutrašnjim sukobima; slavnom su je učinile svečane igre na koje su se Rimljani zavetovali u ratu. Sjaj su im dali vojni tribuni i prisustvo mnogih susednih naroda. Vojni tribuni sa konzulskom vlašću bili su Apije Klaudije Kras, Spurije Naucije Rutul, Lucije Sergije Fidena i Sekst Julije Jul. Predstava je gostima bila još milija zbog ljubaznosti domaćina kod kojih su došli po zvaničnoj odluci. Posle svečanih igara, narodni tribuni su držali buntovničke govore kojima su prekorevali mnoštvo što se glupo divilo onima koje mrzi, dok sebe drži u večnom ropstvu i ne usuđuje se ne samo da se nada da može učestvovati u konzulatu nego i da misli na sebe i svoje pri izboru vojnih tribuna, na položaj koji je bio dostupan i patricijima i plebejcima. Neka se ne čude što o dobru plebejaca ne brine više niko: napor se ulaže i izlaže se opasnosti tamo gde se očekuju dobit i slava. Nema stvari koje ljudi neće postići ako se velikom poduhvatu stavi u izgled velika nagrada. A ukoliko neki narodni tribun u borbi navaljuje kao slep, uz ogromnu opasnost i nikakvu korist, rezultat će biti taj da će ga patriciji, koji su mu protivnici, zasigurno progoniti, a od plebejaca za koje se borio ne treba se ni nadati ni tražiti da bude cenjen. Za velike počasti potrebna je velika hrabrost. Nijedan plebejac neće sebe prezirati kad drugi prestanu da ga preziru. Najzad, treba u jednom ili drugom slučaju videti da li su plebejci sposobni da vrše visoke dužnosti, ili treba oglasiti čudo ako neki energičan i sposoban čovek ima plebejsko poreklo. Izboreno je uz veliki napor da se vojni tribuni sa konzulskom vlašću biraju i među plebejcima. Prijavili su se kao kandidati ljudi slavni i u ratu i u miru. U prvim godinama bili su naruženi, odbijeni i ismejani od patricija; najzad su odustali od toga da sami sebe izlažu neprijatnosti. Ne vide nikakvog razloga, rekoše, zbog čega se ne bi ukinuo zakon koji dozvoljava ono što nikad ne može biti; manja je sramota da su nejednaki u pravima, nego da se prelazi preko njihovog ponižavanja.

36. Govori ove vrste, koji su slušani sa odobravanjem, podstakli su neke ljude da se kandiduju za vojne tribune, obećavajući ove ili one mere koje će doneti u korist plebejaca za vreme svoje magistrature. Stavljali su im u izgled podelu državne zemlje, osnivanje kolonija i uvođenje poreza za zemljoposednike da bi se obezbedila plata za vojnike. Međutim, vojni tribuni su iskoristili priliku kad su ljudi bili van grada da tajnom porukom sazovu senatore za određeni dan kako bi se donela senatska odluka da vojni tribuni u odsustvu narodnih tribuna odu da se obaveste o situaciji pošto se prenosio glas da su Volsci upali na teritoriju Hernika radi pljačke, te da se održe izbori za konzule. Vojni tribuni odoše, a za zapovednika grada ostaviše Apija Klaudija, sina nekadašnjeg decemvira, mladog i sposobnog čoveka, ali od detinjstva nadahnutog mržnjom prema narodnim tribunima. Narodni tribuni nisu mogli da ostvare ono što su nameravali, ni sa onima koji su doneli senatsku odluku jer su bili odsutni, ni sa Apijem budući da je stvar bila svršena.

37. Za konzule su izabrani Gaj Sempronije Atratin i Kvint Fabije Vibulan. Jedna neobična stvar vredna pomena dogodila se ove godine. Etrurski grad Volturnum (sadašnja Kapua) zauzeli su Samniti i nazvali ga Kapua po svom vođi Kapiju ili, što je verovatnije, po poljima u okolini grada.[53] Zauzeli su ga kad su ih Etrurci, umorni od ratovanja, primili da zajedno drže i grad i okolinu. Međutim, na dan nekog praznika, novi kolonisti se podigoše noću i pobiše stare stanovnike, otežale od gozbe i sna.

Dok se sve ovo događalo, novi konzuli koje smo pomenuli stupili su 13. decembra na dužnost. I upravo tada javiše da preti rat sa Volscima; to su javili ne samo oni koji su bili poslani da izvide situaciju nego i poslanici Latina i Hernika koji su obavestili da Volsci aktivnije nego ikad vrše izbor vođa i prikupljaju vojsku. Svuda se govorilo da ne smeju ustupiti ni hrabrošću ni izdržljivošću ni vojnom veštinom pred onima sa kojima se bore oko prevlasti ukoliko ne žele predati oružje zaboravu i prihvatiti ropski jaram.

[53] Ta etimologija koja naziv Kapua (*Capua*) dovodi u vezu sa *campestris ager*, danas izgleda malo verovatna; pre bi mogla biti u pitanju grčka reč *kepos*, vrt. Mogućno je i da je Kapua etrurskog porekla kao i naziv *Volturnum*. Volturno (*Volturnus*) je reka kod Eserije, na granici Falerna i Kampanije.

To nisu bile prazne reči, ali ipak nisu pokrenule senatore na akciju. Gaj Sempronije, kome je komanda bila dodeljena kockom, pouzdajući se u sreću kao da je to nešto najsigurnije, kao komandant pobedničkog naroda protiv pobeđenog pokazao je takvu nemarnost i nebrigu da je rimske discipline bilo više kod Volska nego u rimskoj vojsci. Sreća je kao i u drugim prilikama pratila hrabrost. Sempronije je ušao neoprezno i nesmotreno u prvu borbu: bojna linija nije bila ojačana rezervom, a konjica se nije našla na pravom mestu kad je došlo do sukoba. Već je ratni poklič bio prvi znak kako će se borba odvijati: dok je kod neprijatelja bio jasan i čvrst, kod Rimljana je neusaglašen i neujednačen, više puta bezvoljno ponavljan, otkrivao strah u duši. To je ohrabrilo neprijatelja da navali štitovima, da seva mačevima dok su Rimljani okretali glave sad na jednu, sad na drugu stranu, pri čemu su im se šlemovi njihali; tako neodlučni su drhtali i sakupljali se u gomile. Bojne znake su čas ostavljali oni koji su išli napred, čas su ih povlačili u manipule. Nisu bili sigurni ni poraz ni pobeda. Rimljani su se pokrivali umesto da se bore. Volsci kretoše u napad i razbiše našu liniju, pri čemu su mogli videti više ubijenih Rimljana nego onih koji su bežali.

38. Rimljani su već svuda odstupali, dok ih je konzul Sempronije uzalud i grdio i hrabrio. Nisu pomagali ni vrhovna komanda ni autoritet, te bi uskoro svi okrenuli leđa neprijatelju da nije priskočio u pomoć Sekst Tempanije, dekurion u konjici,[54] koji je sačuvao prisebnost duha u situaciji koja je postala beznadežna. Kada je snažnim glasom uzviknuo da svi konjanici koji žele spas državi sjašu s konja, sve su se turme pokrenule kao da je naredio konzul. Tada on reče: „Ako se ova kohorta sa malim štitovima ne odupre neprijateljskom napadu, doći će u pitanje vrhovna vlast. Sledite moje koplje umesto zastave; pokažite i Rimljanima i Volscima da vam kao konjanicima nije ravna nijedna konjica, kao što vam kao pešadiji nije dorasla nijedna pešadija." Njegovom podsticaju usledili su uzvici odobravanja i on krenu držeći visoko koplje. Na svom putu su silom otvarali prolaz. Pokriveni svojim malim štitovima išli su tamo gde su videli da je

[54] Dekurion je bio komandant odreda od deset konjanika; tri dekurije su činile turmu, kojih je bilo ukupno deset. Raspoređeni u tri centurije pratile su legiju.

njihovim trupama najteže. Gde god su oni napali, borba je bila ponovo uspostavljena. Nije bilo nikakve sumnje da bi neprijatelj odasvud okrenuo u bekstvo da su oni tako malobrojni mogli da se nađu svuda gde je bilo potrebno.

39. Kako nigde nisu mogli da odole njihovom napadu, komandant Volska dade znak da se omogući prolaz ovoj trupi sa malim štitovima, novoj kohorti neprijatelja, dok se poneta napadom ne odvoji od svojih. Kada se to dogodilo, konjanici su bili odsečeni i nisu se mogli probiti do mesta gde bi prošli jer su neprijatelji bili najgušće zbijeni tamo gde su oni načinili proboj. Pošto više nisu videli one koji su bili zaštita celoj vojsci, konzul i rimske legije su krenuli da ih spasu na svaki način kako neprijatelj ne bi tolike vrsne ljude opkolio i uništio. Volsci su se okretali na dve strane: na jednoj su se odupirali konzulu i legijama, a na drugoj navaljivali na Tempanija i njegove konjanike. A ovi posle neuspelog pokušaja da se spoje sa svojima, zauzeše jednu humku i tu obrazovaše krug braneći se i sveteći se onima koji su ih napadali. Borba nije prestala pre noći. Ni konzul nije napuštao bitku, držeći neprijatelja dokle god je bilo svetlosti. Noć prekide okršaj a da nijedna strana nije odnela prevagu; tada strah od nepredviđenog ishoda tako obuze obe strane da su se obe vojske povukle u brda kao da su pobeđene, ostavljajući ranjenike i veliki deo vojne opreme. Opsada onih na humci trajala je do ponoći, ali kad im je javljeno da je rimski logor napušten, oni se, uvereni da su njihovi pobeđeni, i sami razbežaše u tami kuda je koga strah nosio. Tempanije je iz straha od zasede držao svoje na mestu do svitanja. Kad je zatim izišao sa malim brojem ljudi radi izviđanja i pitajući protivničke ranjenike, saznao da je logor Volska napušten, radosno je pozvao svoje sa humke da uđu u rimski logor. Pošto i tu nađe sve napušteno i prazno, istu pustoš kao i kod neprijatelja, a ne znajući na koju stranu je otišao konzul, on krenu najkraćim putem prema Rimu noseći ranjenike koliko se moglo.

40. U Rim je već stigao glas o nepovoljnom ishodu borbe i napuštanju logora. Najviše su žalili konjanike i privatno i javno. Zbog straha koji je zavladao u gradu, konzul Fabije je već bio postavio straže na kapijama, kad u daljini ugledaše konjanike i uplašiše se jer nisu znali čiji su. Uskoro su ih prepoznali i strah se preokrenuo u veliku radost, pa je grad bio ispunjen veselim

uzvicima; čestitali su jedni drugima što su se konjanici vratili živi i još kao pobednici. Iz kuća koje su malo pre toga u žalosti oplakivale svoje na sav glas, sada izjuriše svi na ulice; majke i žene, blede od žalosti, zaboravljajući u radosti na pristojnost, trčale su u susret koloni i ne vladajući ni sobom ni svojim srcem, bacale se svojima u zagrljaj.

Narodnim tribunima se činilo da im se pruža prilika da iskoriste novu mržnju prema konzulu Sempronij za oživljavanje mržnje prema Marku Postumiju i Titu Kvinkciju, koje su optuživali da se njihovom krivicom loše borilo kod Veja. I tako pošto su sazvali skupštinu, izjavili su da su kod Veja izdale državu vojskovođe, pa kako su ostale nekažnjene, to su i konzuli u ratu protiv Volska izdali i prepustili propasti najhrabrije konjanike, dok je vojni logor bio sramno napušten. Potom jedan od narodnih tribuna, Gaj Junije, naredi da se pozove konjanik Tempanije; kada se ovaj pojavi, on mu reče: „Sekste Tempanije, pitam te da li smatraš da je konzul Gaj Sempronije započeo borbu na vreme, da li je bojnu liniju obezbedio rezervnim trupama i da li je u bilo u čemu dobro obavljao konzulsku dužnost. Da li si ti po sopstvenoj odluci pretvorio konjanike u pešake pošto su rimske legije pobeđene i ponovo započeo borbu? I potom, kad ste ti i konjanici bili odsečeni od naše bojne linije, da li je konzul lično pritekao u pomoć, ili je poslao pomoć? Da li si sledećeg dana imao ikakvo pojačanje, ili si sopstvenom hrabrošću sa svojim kohortama upao u naš logor? Da li ste u logoru našli konzula, da li ste našli vojsku, ili samo napušten logor i ostavljene ranjenike? Tvoja vrlina i vernost, koje su jedine spasle državu u ovom ratu, nalažu ti danas da ovo kažeš. Najzad, gde je Gaj Sempronije, gde su naše legije? Da li si ti napustio konzula i vojsku, ili si bio napušten? Najzad, da li smo pobeđeni, ili smo pobedili?

41. Kažu da je Tempanije na ovo odgovorio nedoteranim, uostalom na vojnički način teškim jezikom, ne hvaleći se svojim zaslugama i ne radujući se optužbi drugog. Kakva je ratna veština Gaja Sempronija, nije na vojniku da prosuđuje; to je posao rimskog naroda, koji ga je na skupštini birao za konzula. Stoga ne treba pitati njega ni o tome šta je komandant nameravao ni o sposobnosti konzula, jer su za prosuđivanje toga potrebni i veliki um i inteligencija. Ali može izneti ono što je video. Pre nego što je bio odsečen od glavnine vojske video je konzula u prvoj

bojnoj liniji kako hrabri svoje ljude, krećući se između rimskih bojnih znakova i neprijateljskih kopalja. Potom je svoje izgubio iz vida, ali bi po buci i uzvicima rekao da je borba vođena do mraka; veruje da nije bilo moguće probiti se do humke koju je on držao zbog množine neprijatelja. On ne zna gde je bila vojska; međutim, kao što bi on u opasnoj situaciji tražio mesto gde će zaštititi sebe i svoje vojnike smatra da je i konzul, da bi spasao svoju vojsku, zauzeo neko mesto sigurnije od vojnog logora. Ne veruje da Volsci bolje stoje od Rimljana; slučaj i noć doveli su do zabune i na jednoj i na drugoj strani. Kad je zatim zamolio da ga umornog od napora i od rana ne zadržavaju više, dozvoljeno mu je da ode uz velike pohvale, ne samo zbog hrabrosti nego i zbog skromnog držanja. Dok se ovo odigravalo, konzul je Labinskim putem već bio stigao do Hrama Mira.[55] Tamo behu iz grada upućena teretna kola sa zapregom da prihvate vojsku, iznurenu od borbe i noćnog marša. Uskoro zatim je u grad ušao i konzul, koji je nastojao da se opravda za svoju grešku isto toliko koliko i da oda pohvalu za Tempanijeve zasluge. Zbog toga što je država oštećena lošim vođenjem rata i zbog mržnje na komandante, na sud je izveden Marko Postumije, koji je kod Veja bio vojni tribun sa konzulskom vlašću, i kažnjen sa 10.000 bronzanih asa.[56] Njegov kolega Tit Kvinkcije, koji je protiv Volska bio konzul pod komandom diktatora Postumija Tuberta, a kod Fidena kao legat drugog diktatora Mamerka Emilija uspešno vodio rat, svu krivicu za taj dan prebacio je na kolegu koji je već bio osuđen; sve tribe su glasale za njegovo oslobađanje kao nedužnog. Kažu da su mu pomogli sećanje na njegovog oca Cincinata, čoveka dostojnog poštovanja, i okolnost da je Kvinkcije Kapitolin, čovek u poodmaklim godinama, usrdno molio da se ne dozvoli, pošto mu je od života još malo ostalo, da tako tužnu vest odnese Cincinatu na onaj svet.[57]

42. Plebejci su izabrali za narodne tribune Seksta Tempanija, Marka Azelija, Tiberija Antistija i Tiberija Spurilija u odsustvu.

[55] *Fanum Quietis* na latinskom ukazivalo bi na ranu pojavu apstraktnih božanstava; pretpostavlja se da je mogao biti u pitanju Vulkan koji je nosio i epitet *quietus*.

[56] Suma je bila ogromna: 1 as je bio težak 273 grama bronze.

[57] Ideja o prenošenju poruka mrtvima je strana rimskoj eshatologiji; moguć je uticaj grčke religijske misli.

Njih su konjanici na Tempanijev savet izabrali da ih predvode kao da su centurioni.[58] Kako je konzulsko zvanje izazvalo otpor zbog mržnje na Sempronija, Senat naloži da se izaberu vojni tribuni sa konzulskom vlašću. Izabrani su Lucije Manlije Kapitolin, Kvint Antonije Merenda i Lucije Papirije Mugilan. Već na samom početku godine narodni tribun Lucije Hortenzije podneo je tužbu protiv Gaja Sempronija, konzula iz prethodne godine. Kad su ga četvorica njegovih kolega molila pred rimskim narodom da ne optužuje svog komandanta, kome se ne može zameriti drugo sem to da je bio loše sreće, Hortenzije je ovo ljutito primio, smatrajući da se stavlja na probu njegova postojanost i da se optuženi u stvari ne pouzdaje u molbe narodnih tribuna, koje su iznete samo da bi se spasla forma, nego u njihovo pravo da pruže pomoć. Stoga se najpre okrenu optuženom i zapita ga gde mu je patricijski duh, gde mu je pouzdanje koje počiva na uverenju da je nevin. Zar se čovek konzulskog ranga krije u senci narodnih tribuna? Potom se okrenu svojim kolegama. „A šta ćete vi učiniti ako optuženog izvedem na sud? Zar ćete narodu oduzeti njegovo zakonsko pravo i srušiti moć narodnih tribuna?" Na to ovi odgovoriše da narod ima suvereno pravo kada je reč o Sempronijju, kao i o svakom drugom, a da oni neće i ne mogu ukinuti odluku naroda, ali ako njihove molbe ne pomognu komandantu koji bi mogao da im bude otac, oni će sa njim zameniti svoju odeću. Na to Hortenzije uzviknu: „Ne, rimski narod neće videti svoje tribune u crno odevene. Gaja Sempronija neću zadržavati ako je svojom komandom postigao da bude tako drag svojim vojnicima." Ni blagost četvorice tribuna nije se toliko dopala i plebejcima i patricijima koliko Hortenzijeva spremnost da popusti na pravedne molbe.

Sreća nije bila dalje naklonjena Ekvima, koji su prigrabili sumnjivu pobedu Volska kao da je njihova.

43. Sledeće godine, pod konzulima Numerijem Fabijem Vibulanom i Kapitolinovim sinom Titom Kvinkcijem Kapitolinom, i pod komandom Fabija, kome je ova provincija dodeljena kockom, nije izvršeno ništa što bi bilo vredno pomena. Kad su Ekvi izišli u susret, nesigurni u svom bojnom poretku, bili su odmah razbijeni i sramno se razbežali, a da se konzul nije

[58] Centurioni su komandovali odredom od 100 ljudi u pešadiji.

pri tome proslavio. Trijumf mu je bio odbijen, ali kako je ovim ublažio sramotu Sempronijevog poraza, dozvoljeno mu je da ovenčan uđe u grad.

Dok je rat bio završen manjim sukobom nego što se strahovalo, u gradu se usred mira podiže neočekivano težak sukob između patricija i plebejaca. Započeo je oko pitanja u vezi s povećanjem broja kvestora. Kad su konzuli predložili da se pored dva gradska kvestora izaberu još dva koja će biti uz konzula u ratu, senatori su se odmah složili, dok su narodni tribuni započeli borbu oko toga da se jedan broj kvestora – pošto su u to vreme birani samo patriciji – bira među plebejcima. Ovom predlogu su se najpre svom snagom opirali konzuli i senatori; potom su se složili da se pri izboru kvestora ostavi narodu sloboda kao i pri izboru vojnih tribuna sa konzulskom vlašću. Kako su tim predlogom malo postigli, to su digli ruke od ovog pitanja. Narodni tribuni su pak prihvatili ono od čega su ovi odustali, a zatim su krenuli i u druge buntovničke akcije, među kojima su bili i agrarni zakoni. Pošto je Senat zbog ovih nemira bio pre za to da se biraju konzuli nego vojni tribuni, to se nije moglo doneti senatska odluka o tome jer su narodni tribuni stavljali veto, pa tako država pređe od konzulata na interegnum. Međutim, ni ovo se nije moglo izvršiti bez velike borbe zato što su narodni tribuni sprečavali patricije da se sastanu. Veći deo sledeće godine protekao je u borbama novih narodnih tribuna i nekih intereksa, pri čemu su tribuni čas zabranjivali senatorima da se sastanu, čas sprečavali intereksa da sprovede senatsku odluku o izboru konzula. Najzad Lucije Papirije Mugilan, izabran za intereksa, ukori i patricije i narodne tribune što je država zapostavljena i podseti ih da ona i dalje postoji zahvaljujući božanskom proviđenju i brizi, primirju sa Vejima i oklevanju Ekva. Zar žele da država bude slomljena bez patricijskih magistrata ukoliko naiđe neka opasnost? Zar da ne bude ni vojske ni vojskovođe koji će je regrutovati? Zar će unutrašnjim sukobima odbiti neprijatelja? Ako oba zla zajedno dođu, jedva da će i božanska pomoć sprečiti rušenje države. Zašto i jedni i drugi, odustajući od krajnjih zahteva, umerenim stavom ne omoguće sporazum, pri čemu bi patriciji dozvolili da vojni tribuni zamene konzule, a narodni tribuni ne bi sprečavali da četvoricu kvestora bira narod naizmenično među patricijima i plebejcima?

44. Najpre su održani izbori za narodne tribune; za vojne tribune sa konzulskim ovlašćenjima izabrani su patriciji Lucije Kvinkcije Cincinat treći put, Lucije Furije Medulin drugi put, Marko Manlije i Aul Sempronije Atratin. Ovaj poslednji je održao skupštinu radi izbora kvestora i premda su se pored ostalih plebejskih kandidata nadmetali i sin Aula Antistija, narodnog tribuna, i brat Seksta Pompilija, drugog narodnog tribuna, nisu im pomogle ni njihova zvanična vlast ni podrška. Narod je dao prednost onima koji su bili plemenitog porekla, čije su očeve i dedove videli kao konzule. Na ovo su besneli svi narodni tribuni, a najviše Pompilije i Antistije, razjareni time što su njihovi odbijeni. „Šta to znači!", uzvikivali su, zar ni njihova dobročinstva ni nepravde koje čine patriciji, najzad zar ni želja da se koriste svojim pravom jer je sada dozvoljeno ono što ranije nije bilo, ne mogu postići barem to da kvestori, ako ne vojni tribuni, budu izabrani među plebejcima? Uzalud su bile molbe oca za sina i brata za brata – obojica su bila narodni tribuni, neprikosnovene ličnosti i izabrane da pomognu narodu. Svakako je u pitanju bila prevara, a Aul Sempronije je uneo na skupštinu više veštine nego poverenja. Smatrali su da je njegova pristrasnost kriva što su pretrpeli poraz pri traženju najviših položaja. Pošto njega nisu mogli da napadnu jer je bio siguran zato što je bio nevin, kao i zbog položaja na kome se nalazio, okrenuli su mržnju na Atratinovog sinovca Gaja Sempronija i uz pomoć njegovog kolege Marka Kanuleja optužili ga za sramni poraz u ratu protiv Volska. Uskoro zatim isti tribuni su pomenuli u Senatu podelu zemlje, čemu se Gaj Sempronije uvek najoštrije suprotstavljao. Smatrali su, a tako je i bilo, da će on ili napustiti svoje gledište i time oslabiti podršku patricija, ili će ostati pri svom mišljenju do dana suđenja i time se zameriti plebejcima. On je izabrao to da se izloži neprijateljstvu protivnika i da pre nanese štetu svojim interesima negoli da izda državne. Ostao je pri svom mišljenju da ne treba vršiti nikakvo besplatno deljenje zemlje, koje bi išlo u korist trojici tribuna, jer se ne traži toliko zemlja za plebejce koliko se izaziva mržnja na njega, Sempronija. On će hrabro odoleti ovoj oluji. A senat ne treba toliko da podržava njega, kao uostalom ni bilo kog pojedinca, da bi zbog zaštite jednog nastalo zlo za celu stvar. Kada je došao dan suđenja branio je svoju stvar nimalo ne popuštajući, i premda su senatori sve učinili da umilostive plebejce, ipak je bio kažnjen sa 15.000 asa.

Iste godine je vestalka Postumija optužena da je prekršila zavet čednosti.[59] Nevina u vezi sa tom optužbom, ipak nije uspela da otkloni svaku sumnju zato što je isticala svoju lepotu i bila slobodnijeg ponašanja nego što to priliči devici. Kad je ispitana, bila je oslobođena, pri čemu joj je vrhovni sveštenik, izražavajući mišljenje kolegijuma, naredio da bude uzdržanija u svom ponašanju i da više neguje pobožnost nego lepotu.

Iste godine su Kampanci zauzeli Kume, grad koji su dotad držali Grci.

Sledeća godina je imala za vojne tribune sa konzulskom vlašću Agripu Menenija Lanata, Publija Lukrecija Tricipitina i Spurija Naucija Rutula.

45. Godina značajna, srećom za rimski narod, više po velikoj opasnosti nego po porazu. Robovi su se vratili da zapale grad, podmećući vatru na međusobno udaljenim mestima, pa dok narod bude na sve strane zauzet spasavanjem svojih kuća, oni da zauzmu Kapitolsku tvrđavu. Ovo grešno zlodelo sprečio je Jupiter; na dostavu dvojice, krivci su bili pohvatani i kažnjeni. Dostavljačima je kao nagrada isplaćeno iz državne kase 10.000 bronzanih asa, što je u to vreme predstavljalo pravo bogatstvo, i data im je sloboda.

Potom su Ekvi ponovo počeli da se pripremaju za rat. U Rim je stigao glas iz pouzdanih izvora da su novi protivnici Labikani sklopili savez sa starim rimskim neprijateljima. Na Ekve se država već bila navikla kao na godišnje neprijatelje. Labikanima su, međutim, upućeni poslanici, a oni su doneli neodređen odgovor iz koga se moglo zaključiti da rat ne spremaju, ali ni da mir neće dugo trajati. Na to je Tuskulu poveren zadatak da pazi da kod Labikana ne nastaju novi nemiri.

Vojnim tribunima sledeće godine, Luciju Sergiju Fideni, Marku Papiriju Mugilanu i Priskovom sinu Gaju Serviliju, pod kojim su dok je bio diktator pale Fidene, već pri stupanju na dužnost stigoše poslanici iz Tuskula. Oni javiše da su se Labikani prihvatili oružja, da su zajedno sa vojskom Ekva opustošili polja Tuskula i da su postavili logor na Algidu, pa je Labikanima objavljen rat. Kad je doneta senatska odluka da dvojica od

[59] Mogućno je da je u optužbi protiv vestalke Postumije reč o napadu na gens Postumija; njen brat Postumije bio je meta istog napada kao i Gaj Sempronije.

vojnih tribuna krenu u rat, a jedan da se brine za poslove u Rimu, odmah je izbila svađa među njima. Svaki je sebe isticao kao boljeg vojskovođu, a čuvanje grada su prezirali kao beznačajnu i nezahvalnu službu. Dok su senatori zapanjeni gledali nedostojnu borbu među kolegama, Kvint Servilije reče: „Pošto nema nikakvog poštovanja ni prema senatorskom staležu ni prema državi, autoritet oca je prekinuti ovu raspravu. Moj sin će bez odlučivanja kockom preuzeti komandu u gradu. A rat neka vode oni koji to žele, ali neka im pri tom budu promišljenost i sloga veći nego želja kad su ga tražili."

46. Odlučeno je da se ne vrši regrutovanje u celom narodu i svuda, nego je kockom izvučeno deset triba.[60] Iz njih su regrutovani mladići koje su dvojica tribuna odvela u rat. Svađa među njima započeta u gradu nastavljena je još žešće u vojnom logoru iz pohlepe za vlašću. Ni u čemu se nisu slagali, oko svake odluke su se svađali. Svaki je hteo da važe njegovi planovi, svaki da se sluša njegova komanda. Međusobno su se prezirali sve dok najzad nisu, prekoreni od svojih legata, uredili tako da su se smanjivali na komandi svakog dana. Kada je o tome stigla vest u Rim, kažu da je Servilije, poučen godinama i iskustvom, molio besmrtne bogove da razdor među tribunima ne bude za državu još opasniji od onoga kod Veja, i kao da nije sumnjao u to da preti poraz, navaljivao je na sina da regrutuje vojnike i pripremi oružje. Nije bio lažni prorok jer su se Rimljani pod komandom Lucija Sergija, čiji je bio dan komande, našli u nepovoljnom položaju ispod neprijateljskog logora. Tu su dospeli u uzaludnoj nadi da će zauzeti logor. Pretvarajući se da je uplašen, neprijatelj se povuče iza bedema; zatim su naši iznenadnim napadom Ekva razbijeni na strmim padinama doline i mnogi su, pre u padu nego u bekstvu, savladani i pobijeni. Vojni logor se toga dana teško održao, da bi sutradan, kad ga je neprijatelj opkolio gotovo sa svih strana, bio sramno napušten kroz sporedni izlaz. Vojskovođe i legati i deo vojnih snaga oko zastava krenuše ka Tuskulu; ostali rastureni po poljima, raznim putevima su se uputili prema Rimu kao glasnici većeg poraza nego što je u stvari bio. To nije donelo veliku uznemirenost jer se dogodilo ono čega su se ljudi plašili i jer je rezervu, u koju su se mogli

[60] U to vreme je u Rimu postojala 21 triba.

pouzdati u časovima opasnosti, već bio pripremio vojni tribun. Po njegovoj naredbi niži magistrati su stišavali uzbuđenje u gradu, a izvidnici, koji su ubrzo poslani, javili su da su vojskovođe i vojska u Tuskulu i da neprijatelj nije pomerio svoj vojni logor. Ono što je najviše ohrabrilo ljude bila je senatorska odluka da se za diktatora imenuje Kvint Servilije Prisk, čovek čiju je dalekovidost iskusila država i u raznim ranijim prilikama i u ovom ratu: on je bio jedini koji je predviđao zlo iz sukoba tribuna pre nego što je došlo do poraza, kako kažu jedni istoričari. Pošto je za komandanta konjice postavio svog sina, koji je njega imenovao za diktatora – prema drugim istoričarima, komandant konjice te godine bio je Ahala Servilije – sa novom vojskom kojoj su se pridružili i svi oni koji su bili u Tuskulu krenuo je i u rat i zauzeo mesto za logor na dve milje od neprijatelja.

47. Usled uspeha, Ekvi preuzeše od rimskih vojskovođa oholost i nemarnost tako da su u prvoj borbi, kad je diktator uveo konjicu, neprijateljski vojnici u prvim redovima bili razbijeni. Potom je naredio pešadiji da odmah krene u borbu, a kad je jednog zastavnika pogubio zato što je oklevao, borbeni žar je bio toliki da Ekvi nisu izdržali napad. Kad su kao pobeđeni naterani u bekstvo, pojurili su u svoj logor, ali je on zauzet za kraće vreme nego što je trajala borba. Pošto je logor zauzet i opljačkan i pošto je diktator dozvolio vojnicima da uzmu plen, konjica koja je gonila neprijatelja u bekstvu iz logora vratila se sa vešću da su svi pobeđeni Labikani i veliki deo Ekva pobegli u Labike. Sutradan je vojska povedena na Labike; utvrđenje je opkoljeno kordonom, te uz pomoć lestvica zauzeto i opljačkano. Diktator se s pobedničkom vojskom vratio u Rim i abdicirao osmog dana posle imenovanja. Senat je iskoristio priliku, pa je pre nego što su narodni tribuni izazvali agrarne bune predlogom o podeli labikanske zemlje, velikom većinom odlučio da se osnuje kolonija u Labikama. Bilo je upućeno 15.000 kolonista i svaki je dobio po dva jugera zemlje.

Posle zauzimanja Labika, u vreme vojnih tribuna sa konzulskom vlašću Agripe Menenija Lanata, Lucija Servilija Strukta, Publija Lukrecija Tricipitana (svi izabrani drugi put) i Spurija Rutilija Krasa, kao i sledeće godine za vreme Aula Sempronija Atratina, izabranog treći put, Marka Papirija Mugilana i Spurija Naucija Rutula (obojica drugi put), dve godine je vladao mir na granicama, dok je u zemlji bilo nesloge oko agrarnih zakona.

48. Podstrekači nereda bili su Spurije Mecilije, narodni tribun četvrti put, i Marko Metilije treći put, obojica izabrana u odsustvu. Oni su podneli zakonski predlog da se sva zemlja zauzeta u ratu podeli pojedincima. Pošto bi ovom odlukom naroda bila konfiskovana imovina velikog dela aristokratije – naime, kao što se može očekivati u gradu osnovanom na tuđoj teritoriji nije bilo zemlje koja nije bila zauzeta i nije bilo drugih sem plebejaca koji su posedovali ono što je država prodala ili dodelila – izgledalo je da predstoji oštar sukob između patricija i plebejaca. Vojni tribuni ni u Senatu ni na privatnim savetovanjima sa državnim prvacima ne nađoše nikakav put ka rešenju. Na to je Apije Klaudije, kao najmlađi u Senatu, unuk onog Apija koji je bio jedan od decemvira izabranih da napišu zakone, rekao da je iz kuće poneo jedan stari savet: njegov čukundeda Apije Klaudije pokazao je senatorima da jedini put za rušenje moći narodnih tribuna ide preko prava na veto njihovih kolega. Autoritetom prvaka je lako nagovoriti skorojevića da promeni mišljenje ako se u međuvremenu drže govori u kojima se pre ističu prilike nego razlika u rangu. Oni se drže prema prilikama: kada budu videli svoje kolege kako kao prvaci vode stvari, zadobijajući unapred popularnost kod plebejaca i ne ostavljajući mesta za njih, lako će se okrenuti stvari Senata da bi pridobili ne samo Senat nego i njihove prvake.

Uz opšte odobravanje svih, a posebno Kvinta Servilija Priska, koji je hvalio mladića da se nije izrodio iz gensa Klaudija, svak se obavezao da će nastojati da pridobije nekog od narodnih tribuna da stavi svoj veto. Pošto je Senat raspušten, počeo je pritisak na narodne tribune: savetovali su ih i opominjali, obećavajući da će za ovo imati i privatnu zahvalnost pojedinaca i celog Senata, pa su tako pridobili šestoricu da se suprotstave. Kad je sledećeg dana u Senatu raspravljano, kako je unapred bilo određeno, o neredima koje su izazvali Mecilije i Metije darežljivošću koja je pružala primer najgore vrste, senatski prvaci su izjavili da ne vide drugog izlaza iz situacije sem u pravu narodnih tribuna da pruže pomoć. Država traži od njih da pomognu, kao da je ona bedni plebejac[61] i da kod njih traži utočište. Kakva slava za njih i njihovu moć da u tribunatu ne koriste svoje snage da bi

[61] Pravo na pomoć (*ius auxilii*), narodni tribuni su mogli primenjivati jedino kad su u pitanju plebejci.

činili zlo Senatu, ili izazivali neslogu među staležima, nego da bi se suprotstavljali svojim nepravičnim kolegama. Na to se u Senatu podiže žagor; sa svih strana su pozivali tribune. Kada je nastala tišina, oni koji su zahvaljujući prvacima bili pripremljeni pokazali su se spremni da se suprotstave ukoliko neki od predloga njihovih kolega po oceni Senata ruši Republiku. Senat je izrazio zahvalnost onima koji će staviti veto. Kad su predlagači zakona sazvali skupštinu, ove su nazvali izdajnicima plebejskih interesa, robovima bivših konzula,[62] te prebacujući im i druge stvari u ljutim govorima, ipak su odložili akciju.

49. Sledeća godina u kojoj su vojni tribuni sa konzulskom vlašću bili Publije Kornelije Kos, Gaj Valerije Potit, Kvint Kvinkcije Cincinat i Numerije Fabije Vibulan imali bi dva rata da sukob sa Vejima nije odložen zbog religijskih obzira prvaka čija je imanja najviše opustošio Tibar, izlivši se preko svojih obala i porušivši vile.[63] Istovremeno je poraz koji su pretrpeli pre tri godine sprečio Ekve da pruže pomoć Bolanima,[64] narodu svog plemena. Ovi su vršili upade na granici teritorije Labikana i zaratili sa novim kolonistima. Verovali su da će ih od posledica ove krivice braniti svi Ekvi, ali napušteni od svojih saplemenika, opsednuti u ratu u jednom manjem okršaju koji ne zaslužuje ni pomena, izgubili su i utvrđenje i teritoriju. Pokušaj narodnog tribuna Lucija Dacija da donese zakon o upućivanju kolonista u Bole, kao što je to učinjeno slanjem u Labike, osujećen je intervencijom kolega koji su pokazali da neće dozvoliti da prođe bilo koja plebejska odluka ako je Senat ne odobri.

Bole su ponovo zauzeli Ekvi sledeće godine i tu osnovali koloniju, a garnizon ojačali novim snagama. U to vreme su u Rimu bili vojni tribuni sa konzulskom vlašću Gnej Kornelije Kos, Lucije Valerije Potit, Kvint Fabije Vibulan, svi izabrani drugi put, i Marko Postumije Regilenezis, koji je primio komandu u ratu sa Ekvima; bio je čovek zle ćudi koju je više pokazao u pobedi nego u ratu. Pošto je vojsku brzo regrutovao i odveo protiv Bola slomio je hrabrost Ekva u manjim borbama, a zatim je upao

[62] Misli se na Senat u čiji su sastav ulazili bivši konzuli, konzulari.

[63] To se u Rimu smatralo i za omen, loše predskazanje.

[64] *Bola* ili *Bolae* je stara latinska zajednica; ne zna se gde se nalazila. Dionisije iz Halikarnasa je dovodi u vezu sa Koriolanovim ratom.

u utvrđenje. Od tog trenutka okrenuo se protiv svojih sugrađana, pa iako je za vreme opsade obećao da će plen pripasti vojnicima, prekršio je obećanje kad je grad zauzet. Ovo navodim utoliko pre što verujem da je to pravi razlog za ogorčenje vojnika, a ne to što je u gradu koji je nedavno bio opljačkan i u novoj koloniji bilo manje plena nego što je tribun obećao. Ogorčenje na njega povećalo se i time što je, vrativši se u Rim zbog pobune tribuna, bezumno i glupo podigao svoj glas u skupštini, kad je narodni tribun Marko Sekstije podneo agrarni zakon, a istovremeno predložio da se u Bole pošalju kolonisti. Kada je ovaj rekao da smatra kako je pravo da grad Bole i njegovu teritoriju imaju oni koji su ih stekli oružjem, Postumije uzviknu: „Teško[65] mojim vojnicima ako ne ostanu mirni." Kad se čulo za ovo, bila je uvređena najpre skupština, a uskoro zatim i senatori. A narodni tribun, čovek oštrouman i rečit, pošto je naišao na protivnika oholog duha i neodmerenog jezika koji ga je mogao, ako se izazove i usmeri, navesti na takve reči koje će se okrenuti ne samo protiv njega nego i protiv celog staleža i njihovih interesa, nikoga od vojnih tribuna nije u svoje rasprave mešao češće od Postumija. Na tako surove i nehumane reči uzviknu: „Čujete li, Kviriti, kako isto zlo preti vojnicima kao da su robovi? I ipak se vama ovo čudovište čini dostojnijim tolike počasti od onih koji vas šalju u koloniju, darujući vam grad i zemlju, koji se brinu da u starosti imate svoje domove, koji se za vaše dobro bore protiv tako okrutnog i oholog protivnika. Počnite najzad da se čudite zašto je tako mali broj ljudi koji se bore za vaše interese. Čemu da se nadaju od vas? Magistraturama? Njih radije dajete svojim protivnicima nego borcima za rimski narod. Uzdišete samo kada čujete ovaj glas. A čemu to? Kad bi se glasalo, vi biste pre dali prednost onome ko vam zlom preti nego onome ko vam obezbeđuje zemlju, ognjište i imanje."

50. Kad su vojnici čuli za ono što je Postumije rekao, u vojnom logoru je nastalo još veće nezadovoljstvo. Zar čovek koji im je oduzeo ratni plen i koji ih je prevario, još i preti vojnicima? I tako, kad je nezadovoljstvo postalo otvoreno, kvestor Publije Sekstije, smatrajući da se pobuna može ugušiti istim nasilnim merama kojima je i izazvana, posla liktora jednom od vojnika

[65] U originalu *malum*, što je u vojsci moglo značiti i *fustuarium*, batinanje.

koji je držao govor. Na to se diže vika, a kvestor[66] se povuče pogođen kamenom, dok mu se onaj koji ga je pogodio podsmehnu da je dobio ono čime je komandant pretio vojnicima. Pozvan nazad zbog tih nereda, Postumije je stvar otežao oštrim ispitivanjem i surovim kaznama. Najzad, niko nije znao za meru u svojoj srdžbi, kad su se ljudi skupili na zapomaganje onih koje je osudio da budu ubijeni pod pleterom,[67] on dojuri pomamno sa tribunala u nameri da kazni one koji su ometali kaznu. Pošto su se liktori i centurioni podigli protiv mase da bi je suzbili i rasterali, buknulo je takvo nezadovoljstvo da je vojnog tribuna kamenovala sopstvena vojska.[68] Kad je o tom strašnom zločinu stigla vest u Rim i kad je Senat naložio vojnim tribunima da ispitaju smrt svog kolege, narodni tribuni su stavili veto. No ovaj sukob je bio povezan sa još jednim: senatori su se bojali da plebejci iz straha od istrage ovog slučaja ne izaberu vojne tribune među plebejcima, pa su svim silama nastojali da se biraju konzuli. Kako narodni tribuni nisu dozvolili da se donese senatska odluka o tome, sprečavajući i konzularne izbore, sukob dovede do interegnuma. I tako pobeda ostade senatorima.

51. Skupština kojom je predsedavao intereks Kvint Fabije Vibulan izabra za konzule Aula Kornelija Kosa i Lucija Furija Medulina. Pod ovim konzulima je na samom početku godine doneta senatska odluka da narodni tribuni što pre iznesu pred plebejce pitanje Postumijeve smrti i da plebejci odrede koga sami žele da rukovodi ovom istragom. Plebejci su stvar jednodušno poverili konzulima, a ovi su to obavili s najvećom umerenošću i blagošću, kažnjavajući samo mali broj ljudi koji su, kako se verovalo, sami sebi okončali život. A ipak nisu mogli da izbegnu da ne dođe do krajnjeg nezadovoljstva plebejaca. Žalili su se da predlozi, povoljni za njih, leže tako dugo zapostavljeni, ali kad je u pitanju njihovo kažnjavanje i smrt, odmah je donet zakon koji je odmah i sproveden, i to sa kakvom žestinom! Bio

[66] Kvestor je imao i dužnost da raspodeli plen vojnicima, ili da ga proda u korist državne kase ako to vojskovođa naredi.

[67] *Sub crate*, surova kazna, pri čemu bi osuđeni bio zagnjuren u vodu, a preko njega bi bili stavljeni pleter i kamenje. Kod Livija se već pominje u opisu Herdonijeve smrti.

[68] Starinski običaj prema ljudima koji su prokleti.

je dakle veoma povoljan trenutak da se posle kažnjavanja pobune izvrši podela bolenske teritorije radi smirivanja duhova. Kada su to učinili, smanjili su želju za agrarnim zakonom kojim bi patriciji bili oterani sa državne zemlje jer su je nezakonito držali. No tada je isto osećanje nepravde pritiskalo dušu: patriciji tvrdoglavo zadržavaju ne samo zemlju koju su silom uzeli, nego ni pustu zemlju koja je nedavno oduzeta od neprijatelja neće da podele plebejcima, pa će i ona kao i ostala postati uskoro plen nekolicine.

Iste godine je konzul Furije odveo legije protiv Volska koji su pljačkali na granicama Hernika; kad neprijatelja nije našao tu, zauzeo je Ferentin[69] u koji se povuklo mnoštvo Volska. Ratnog plena je bilo manje od očekivanog jer su Volsci, budući da je nada na odbranu bila mala, noću napustili utvrđenje i odneli plen. Sledećeg dana je utvrđenje zauzeto gotovo pusto; ono je zajedno sa teritorijom dato na poklon Hernicima.

52. Godinu koja je bila mirna zahvaljujući umerenosti tribuna smenila je ona u kojoj je narodni tribun bio Lucije Icilije, dok su konzuli bili Kvint Fabije Ambust i Gaj Furije Pakul. Icilije je na samom početku godine, kao nešto što duguje i svom imenu i svom rodu, prouzrokovao nemire predlažući agrarne zakone. Izbi i epidemija, više preteća nego smrtonosna, ali je misli ljudi ipak okrenula od Foruma i političkih sukoba prema kućama i brizi za bolesnike. Verovalo se da je bolest manje pogubna od pobune.

Grad je pretrpeo male gubitke s obzirom na broj obolelih. Godinu u kojoj je bila epidemija smenila je ona u kojoj je zavladala nestašica hrane usled zapuštanja polja, kao što to biva u takvim prilikama. Konzuli su bili Marko Papirije Atratin i Gaj Naucije Rutul. Glad bi bila još pogubnija od epidemije da nisu upućeni poslanici na sve strane, kod raznih naroda koji naseljavaju obale Etrurskog mora[70] i obale Tibra, radi kupovine hrane da bi se ublažila nestašica. Samniti koji su držali Kapuu i Kume odbili su oholo svaku trgovinu sa poslanicima; nasuprot

[69] Ferentin, grad Hernika uključen u Lacij; nalazio se na Latinskom putu.

[70] Etrursko more je Tirensko more, koje takođe nosi naziv po Etrurcima ili Tirsenima.

tome, blagonaklono su ih primili sikulski tirani.[71] Najveću količinu žita dovukli su Tibrom, uz veliko zalaganje Etruraca. Koliko je malo ljudi u gradu, konzuli su najbolje iskusili kad u poslanstva nisu mogli poslati više od jednog mladića iz senatorskog staleža kome su dodali po dvojicu iz konjičkog ranga. Sem bolesti i nestašice hrane, u toj godini se ništa drugo nepovoljno nije dogodilo. A kada su prestale ove nevolje, nastale su one koje obično potresaju državu: u zemlji neredi, a na granicama ratovi.

53. U vreme konzula Marka Emilija i Gaja Valerija Potita, Ekvi su vršili pripreme za rat, a Volsci, mada se nisu javno naoružavali, dobrovoljno su im se pridružili kao plaćeni najamnici. Kad je stigla vest o ovim neprijateljima – naime, već su bili ušli na teritoriju Latina i Hernika – konzul Valerije je pristupio regrutovanju, ali ga je u tome ometao narodni tribun Marko Menenije, tvorac agrarnog zakona, koji nikome od pozvanih nije dozvoljavao da položi zakletvu. Uto stiže neočekivana vest da je neprijatelj zauzeo tvrđavu Karaventum.[72] Ovaj sramni poraz izazva ogorčenje patricija na Menenija, a ostalim narodnim tribunima dade povod da stave veto na agrarni zakon, na šta su bili već unapred pripremljeni. I dok je stvar tako odugovlačena dugim raspravama, pri čemu su konzuli prizivali za svedoke bogove i ljude da će za poraz koji su pretrpeli ili koji im preti kriv biti Menenije jer sprečava regrutovanje, a Menenije odgovarao da neće sprečavati regrutovanje ako posednici napuste državnu zemlju koju nezakonito drže, devetorica tribuna donеše odluku da se prekine sukob i u ime kolegijuma izjaviše da će, uprkos opoziciji svog kolege, pružiti podršku konzulu Valeriju ako u nastojanju da regrutuje vojsku primeni novčanu ili drugu kaznu ukoliko neko odbije da služi u vojsci. Kada je konzul, naoružan ovim dekretom, zgrabio za vrat nekolicinu koji su se pozivali na narodnog tribuna, ostali su, zaplašeni,

[71] Nijedan grčki grad na Siciliji nije oko 411. pre n. e. imao tirane na vlasti. Tek 406. pre n. e. Dionisije Stariji je kao tiranin došao na vlast u Sirakuzi; to je takozvana mlađa tiranija, poseban politički oblik čija je osnovna karakteristika bila nasilno uzimanje vlasti.

[72] Karventum je bio latinski grad čiji tačan položaj nije poznat pošto u istorijsko doba nije više postojao.

položili zakletvu. Vojska je odvedena na Karventum, pa iako je mrzela i napadala konzula, ipak je zauzela tvrđavu čim je stigla pošto je na brzinu odbacila one koji su bili ostavljeni da je čuvaju; neoprezno se rasturivši radi pljačke, garnizon je tako pružio napadačima povoljnu priliku. Plen je bio znatan zato što je sve ono što su stekli neprestanim pljačkanjem bilo prikupljeno na sigurnom mestu. Konzul naredi kvestorima da prodaju plen i da se sve vrati u državnu kasu, rekavši pritom da vojnici koji su odbijali regrutovanje ne mogu deliti plen. Ovo poveća ogorčenje plebejaca i vojnika na konzula, pa kad je po odluci Senata ovenčan ušao u grad, naizmenično su dobacivali nezgrapne stihove i grube vojničke šale u kojima je bio kuđen, a hvaljeno slavno ime Menenija; na svaki pomen tribunovog imena, odobravanje i pljeskanje onih koji su okolo stajali nadmetalo se sa glasovima vojnika. Ovo je patricije više zabrinjavalo od gotovo uobičajene razuzdanosti vojnika prema konzulu jer su znali da ukoliko se budu birali vojni tribuni, ta počast bi bez sumnje pripala Meneniju, pa je on isključen tako što su održani izbori za konzule.

54. Za konzule su izabrani Gnej Kornelije Kos i Lucije Furije Medulin. Nezadovoljstvo plebejaca nije bilo nikada veće nego tada kada im nisu dozvolili da biraju vojne tribune. Svoje ogorčenje su pokazali na izborima kvestora i ujedno se i osvetili tako što su prvi put izabrali plebejce za kvestore: od četiri mesta, samo jedno je prepušteno patricijima. Patricije je bio Cezon Fabije Ambust, a plebejci Kvint Silije, Publije Elije i Publije Pupije, kojima je data prednost nad mladićima iz najčuvenijih rodova. Oni koji su narod podstrekivali da tako slobodno glasa bili su, kako sam saznao, Iciliji iz roda veoma neprijateljski raspoloženog prema patricijima. Iz njega su trojica bila izabrana za narodne tribune ove godine. Oni su velike i mnoge stvari stavljali u izgled narodu, koji je samo to i želeo, ali su tvrdili da se neće ni pokrenuti da to učine ako se na izborima za kvestore, za koje je Senat jedino dozvolio da se biraju i među patricijima i među plebejcima, ne nađe kod plebejaca dovoljno srčanosti da ostvare ono čemu već dugo vremena teže i što je sada i zakonom dozvoljeno. Ovo je mnogo značilo plebejcima, koji kvesturu nisu inače smatrali svojim krajnjim dometom u počastima, nego su u tome videli otvoren put novim ljudima prema konzulatu

i trijumfima.[73] Nasuprot tome, patriciji su negodovali ne zato što dele položaje s plebejcima nego zato što ih gube. Govorili su da ako to bude tako, oni neće podizati decu koja će biti potisnuta s položaja svojih predaka i gledati kako ih drugi zauzimaju dok se njima ne ostavlja drugo sem da budu članovi kolegijuma salija[74] i sveštenici koji nemaju druge dužnosti sem da se brinu za javne žrtve bez vojne i civilne vlasti. I jedni i drugi su bili razdraženi, ali dok su plebejci stekli pouzdanje imajući za vođu tri najslavnija čoveka stranke populara, patriciji su, smatrajući da će sve biti isto kao i na kvestorskim izborima, nastojali da se biraju konzuli, položaj koji još nije bio dostupan plebejcima. Nasuprot tome, Iciliji su se izjasnili za izbor vojnih tribuna da bi i plebejci najzad stekli udeo u vlasti.

55. Međutim, dok konzuli nisu ništa preduzimali da ih spreče u onome što su hteli, čudnom slučajnošću se desilo da su Ekvi i Volsci prešli svoje granice i radi pljačke stigli na teritoriju Latina i Hernika. Kada su konzuli po senatskoj odluci pristupili regrutovanju, narodni tribuni su se odlučno suprotstavljali ističući da je sama sudbina poslala ovaj rat i njima i plebejcima. Sva trojica su bila odlučnog karaktera i istaknutog roda, premda plebejskog. Dvojica su preuzela na sebe da svaki motri na po jednog konzula, dok je treći brinuo o tome da plebejce čas zadržava od skupova, a čas da ih na to podstiče. Tako ni vojni tribuni nisu mogli da izvrše regrutovanje, niti narodni tribuni da obave izbore koje su želeli. I kada je već sreća počela da naginje na stranu plebejaca, stigoše glasnici koji javiše da su Ekvi, dok se garnizon ostavljen da čuva tvrđavu Karventum rasturio po poljima radi pljačke, napali i zauzeli tvrđavu i pobili malobrojne čuvare; jedni su pobijeni dok su bežali u tvrđavu, drugi dok su lutali poljima. Ova vest, nepovoljna za državu, dade nove snage aktivnosti tribuna. Uzalud su ih saletali da se okanu ometanja rata, pa kako se nisu povukli ni pred olujom koja je pretila državi ni pred ogorčenjem koje se sručilo na njih, uspeli su da se donese senatska odluka o izboru vojnih tribuna. Ipak je postignuta pogodba da se pri izboru ne uzima u obzir niko ko je te

[73] Trijumf je mogao biti dodeljen jedino diktatoru, konzulima i pretorima.

[74] *Salii*, „skakači", bili su religijski kolegijum.

godine bio narodni tribun i da nijedan narodni tribun ne bude ponovo izabran za sledeću godinu. Očigledno je da je Senat time mislio na Icilije, koji su optuživani da kao nagradu za svoj buntovnički tribunat traže konzulat. Tako je uz saglasnost svih staleža odlučeno da se izvrše regrutovanje i pripremanje za rat. Kod pisaca nema saglasnosti o tome da li su oba konzula otišla u rat na Karventum, ili je jedan ostao da izvrši izbore. Međutim, ono što ne podleže sumnji i u čemu se istoričari slažu jeste to da su se Rimljani povukli od tvrđave Karventum posle duge i uzaludne opsade, da je ista vojska ponovo zauzela Veruginu od Volska, da su izvršena velika pustošenja teritorija Ekva i Volska i da je zadobijen veliki plen.

56. Premda su u Rimu pobedili plebejci u tome da se vrše oni izbori koje oni žele, rezultatom izbora su pobedili patriciji jer su, suprotno svakom očekivanju, za vojne tribune s konzulskom vlašću izabrana trojica patricija: Gaj Julije Jul, Publije Kornelije Kos i Gaj Servilije Ahala. Kažu da su patriciji primenilu lukavstvo, a za to ih optužuju i Iciliji, i da su dobre kandidate umešali u gomilu nedostojnih, pa se narod iz odvratnosti prema onima koji su bili prezreni odbio od plebejskih kandidata.

U međuvremenu stiže glas da su Ekvi i Volsci sa velikom silom krenuli u rat, bilo stoga što su se ohrabrili pošto su se održali u tvrđavi Karventum, ili zato što su podstaknuti na mržnju zbog izgubljenog garnizona u Verugini. Na čelu se nalazio Ancij, a njegovi poslanici su obilazili narode oba plemena i prekorevali ih za kukavičluk što su, krijući se iza bedema, dozvolili Rimljanima da u toku prošle godine krstare njihovim poljima pljačkajući i da rzabiju garnizon u Verugini. Opominjali su ih da Rimljani ne šalju samo vojsku sa oružjem na njihove granice nego i svoje kolonije; ne zadovoljavajući se samo time da dele plen među sobom, tako su Hernicima poklonili Ferentin koji su zauzeli od njih. Kada su time raspalili ljude regrutovali su veliki broj mladića svuda gde su stigli. Najzad je omladina svih naroda sakupljena u Ancij, tu je postavila logor i čekala na neprijatelja. Kada je u Rim javljeno o tome, uz veće uzbuđenje nego što je stvar inače zasluživala, Senat je pribegao krajnjoj odluci – kao što je bilo uobičajeno u takvim situacijama – i imenovao diktatora. Kažu da je to izazvalo otpor Julija i Kornelija, pa je stvar vođen uz veliki sukob duhova; pošto su se uzalud žalili da se

vojni tribuni nisu potčinili autoritetu Senata, njegovi prvaci su se najzad obratili narodnim tribunima, podsećajući ih na to da i konzuli u sličnim okolnostima podležu njihovoj vlasti. Zadovoljni zbog nesloge Senata, narodni tribuni izjaviše da ne mogu pomoći oni koji se ne ubrajaju u građane, pa čak ni u ljude. Kada najviši položaji jednom postanu zajednički, tada će se i oni brinuti o tome da oholost magistrata ne ometa zaključke Senata. A dotle dok su patriciji oslobođeni strahopoštovanja prema zakonu i magistratima, neka oni vrše i tribunsku vlast.

57. Ova svađa u trenutku koji je za to bio najmanje pogodan, kad je nešto trebalo učiniti sa tolikim ratom, zaokupila je pažnju ljudi, pa dok su Julije i Kornelije jedan za drugim opširno razlagali kako nije pravo da im se oduzme počast koju im je poverio narod jer su dovoljno podobne vojskovođe za ovaj rat, Ahala Servilije, treći vojni tribun, reče da on tako dugo ćuti ne stoga što nije siguran u svoje mišljenje – zar dobar građanin odvaja svoje interese od državnih? – nego zato što više voli da se njegove kolege od svoje volje potčine autoritetu Senata, a ne da dozvole da se protiv njih primeni vlast narodnih tribuna. Kad bi okolnosti dozvoljavale, sada bi radije ostavio vremena ovima da sami povuku svoje isuviše tvrdoglavo mišljenje. Ali kako nužnost rata ne čeka na ljudske namere, on će dati prednost državi nad sobom i svojim kolegama, pa ako je Senat ostao pri svojoj odluci, on će imenovati diktatora sledeće noći, a ukoliko neko ospori odluku Senata, on će se zadovoljiti njegovim autoritetom. Pošto je ovo učinio i dobio zasluženu pohvalu i zahvalnost sa svih strana, i on je za diktatora imenovao Publija Kornelija, a ovaj njega izabra za komandanta konjice. To je bio primer onima koji su videli njega i njegove kolege da zahvalnost i položaj lakše dolaze onima koji ih ne traže. Rat nije bio vredan pomena. U jednom lakšem sukobu pobeđeni su neprijatelji kod Ancija, a pobednička vojska je opustošila polja Volska. Napadnuto je i utvrđenje na Fucinskom jezeru i pri tom je zarobljeno 3.000 ljudi, a Volsci su naterani u bedeme, pa su ostavli svoja polja bez odbrane. Diktator koji je rat vodio tako da je izgledalo kako je samo koristio svoju sreću, vrati se u grad više uz čestitanja nego slavljen, a potom je vratio svoja ovlašćenja. Ne pominjući konzularne izbore, verujem zato što su bili ljuti zbog izbora diktatora, vojni tribuni zakazaše skupštinu radi izbora vojnih tribuna.

Uznemirenost patricija se poveća kad videše da su njihovi izdali sopstvenu stvar. Pa kao što su prethodne godine preko nedostojnih plebejskih kandidata izazvali odvratnost i prema onima koji to nisu zaslužili, sada su pripremili najčuvenije patricije po slavi i popularnosti da se prijave kao kandidati da bi tako osigurali sva mesta za sebe i da im ne bi bio pridodan neki plebejac. Izabrana su četvorica koja su već ranije vršila ovu dužnost: Lucije Furije Medulin, Gaj Valerije Potit, Numerije Fabije Vibulan i Gaj Servije Ahala; ovaj poslednji je izabran da produži svoj mandat delom zbog drugih vrlina, a delom i zbog popularnosti koju je stekao svojom jedinstvenom umerenošću.

58. Pošto je ove godine isteklo primirje sa Vejima, preduzeti su koraci preko poslanika i fecijala da se ono obnovi. Kad su ovi stigli na granicu, u susret im je izišlo poslanstvo iz Veja i zatražilo da se ne ide u Veje pre nego što oni, Vejani, iziđu pred rimski Senat. Oni su u Senatu postigli da se od Veja, zauzetih unutrašnjim sukobima, ne traži povraćaj onoga što je uzeto: toliko su senatori bili daleko od toga da u tuđoj nevolji traže svoju korist. U zemlji Volska pretrpljen je poraz i izgubljen garnizon u Verugini. Ovde je bila reč samo o vremenu, jer da se požurilo onda kad su vojnici opsednuti Volscima zatražili pomoć, mogli su biti spaseni. Vojska upućena u pomoć stigla je da napadne neprijatelja koji se već rasturio u pljačku posle skorašnjeg pokolja. Za kašnjenje je kriv koliko Senat koji se kolebao toliko i tribuni koji – pošto je javljeno da se svom snagom odoleva – nisu shvatili da nikakva hrabrost ne može zameniti ljudsku izdržljivost. Ovi hrabri vojnici nisu ipak ostali neosvećeni ni dok su bili u životu ni posle smrti.

Sledeće godine, pod vojnim tribunima sa konzulskom vlašću Publijem Kornelijem Kosom, Gnejom Kornelijem Kosom, Gnejom Fabijem Ambustom i Lucijem Valerijem Potitom započeo je rat sa Vejima zbog oholog odgovora njihovog Senata; naime, on je naredio da se rimskim poslanicima koji su tražili da se vrati uzeto odgovori kako će im dati ono što im je nekad dao Lars Tolumno[75] ukoliko odmah ne napuste grad i njegovu teritoriju. Ovaj odgovor razjari senatore, te odlučiše da vojni tribuni što pre iznesu pred narod objavu rata Vejima. Kad je ovo

[75] To jest da će ih ubiti, kao što je učinio sa rimskim poslanicima.

učinjeno, omladina je počela gunđati da rat ni sa Volscima nije još završen, da su dva utvrđenja izgubljena, a treće se s mukom drži, da nema godine u kojoj nisu u ratu i da se, kao da nema dovoljno nevolja, priprema rat sa moćnim susedom koji će uznemiriti celu Etruriju.

Ovom spontanom pokretu priključili su se narodni tribuni. Ponavljali su da je patricijima najvažniji rat sa plebejcima: njih namerno odvode u vojsku i izlažu ih neprijatelju da ih ubija, šalju ih daleko od grada da kod kuće ne bi u miru razmišljali o slobodi i odvode ih u kolonije kako ne bi mislili na državnu zemlju ili na slobodno glasanje. Hvatali su veterane i brojali im godine vojne službe, rane i ožiljke, i pitali ih da li na njihovim telima ima mesta da prime nove rane i da li u njima ima još krvi koji bi mogli dati za otadžbinu. Kako su ovo stalno ponavljali u govorima i na skupovima uspeli su da odvrate plebejce od toga da započnu rat, te odgodili vreme za donošenje zakona koji ne bi prošao ako bi naišao na otpor.

59. U međuvremenu je odlučeno da vojni tribuni odvedu vojsku protiv Volska; u Rimu je ostao jedino Gnej Kornelije. Pošto neprijateljskog logora nigde ne beše i pošto se činilo da borbe neće ni biti, trojica tribuna podeliše vojsku na tri dela i krenuše da pustoše zemlju. Valerije je krenuo na Ancij, a Kornelije prema Ecetri, pustošeći i polja i naselja gde god bi stigli da bi snage Volska držali razdvojene; Fabije je kao glavni cilj preduzeo napad na Anksur i tu je stigao ne pljačkajući usput. Anksur, današnja Taracina,[76] bio je grad na padini prema močvarama. Fabije je odlučio da ga opseda sa tri strane, dok su četiri kohorte pod Servilijem Ahalom zaobišle grad i kada su zauzele breg iznad grada, sa uzvišenja na kome nije bilo nikakve straže napale su gradske bedeme uz glasne povike i s velikom snagom. Oni koji su branili donji grad od Fabija, zbunjeni ovom vikom dozvoliše neprijatelju da donese lestvice. Sve začas ispuniše neprijatelji; nastade ubijanje i onih koji su bežali i onih koji su ostajali, i naoružanih i onih bez oružja. Već su i poraženi bili prinuđeni da prihvate borbu, jer onima koji su se povlačili nije

[76] Anksur se nalazio na steni između pomptinske ravnice i mora, oko 122 km udaljen od Rima. Kasniji naziv Taracina verovatno je grčkog ili etrurskog porekla.

bila ostavljena velika nada, kadli iznenada bi naređeno da se ne napada niko sem onih koji su naoružani; na to svi dobrovoljno položiše oružje. Zarobljeno je 2.500 ljudi. Fabije je zabranio vojnicima svaku pljačku dok mu kolege ne stignu, govoreći da su oni pomogli da se zauzme Anksur, jer su sa svojim vojskama sprečavali ostale Volske da dođu u pomoć ovom mestu. Kada su kolege stigle, tri vojske su opljačkale ovaj veoma bogati grad koji je dugo uživao prosperitet. Ova vojskovođina darežljivost prva je pomirila patricije i plebejce; uz to je usledio i najveći dar svih prvaka dat mnoštvu: Senat je odlučio, i pre nego što su zatražili tribuni ili plebejci, da vojnici primaju platu od države budući da je dotad svak služio o svom trošku.

60. Priča se da plebejci nisu primili nijednu odluku sa toliko radosti kao tu. Dojurili su do Kurije i stezali ruke senatorima koji su izlazili, govoreći im da se s pravom nazivaju oci senatori. Rekli su da za tako širokogrudu otadžbinu neće niko žaliti ni svoje telo ni svoju krv dokle god ima snage u njima. Zato što će ovim biti pomognute porodice bar u vreme dok se oni nalaze u službi države, ali i zato što je ova pomoć ponuđena, a nisu je tražili narodni tribuni niti je iznuđena njihovim govorima, cela stvar je bila još popularnija i izazvala još veću radost. Narodni tribuni, jedini isključeni iz radosti i sloge obaju staleža, govorili su da ovo nije radost za sve patricije i da to neće ispasti tako srećno kako oni veruju. Ova namera izgleda na prvi pogled bolja nego što će se pokazati u praksi. Odakle se može uzeti taj novac sem ako se narodu ne nametne porez? Dakle, senatori su darežljivi sa tuđim. Čak ako se ostali i slože sa tim, oni koji su već odslužili vojsku neće dozvoliti da drugi ratuju pod boljim uslovima od onih pod kojima su oni ratovali, te pošto su sami služili vojsku plaćajući, neće to činiti i za druge. Ovako govoreći pridobili su jedan deo plebejaca. Najzad kad je porez već bio određen, tribuni su izjavili da će uzeti u zaštitu svakog ko bude odbio da daje porez za vojničku platu. Međutim, senatori su nastavili da brane ovu dobro započetu stvar; sami su prvi dali porez, pa kako srebrni novac još nije bio zvanično kovan,[77] to su nesignirani bakar dovozili kolima u državnu kasu, a taj dovoz

[77] Kovanje srebrnog novca po grčkom modelu započelo je u Rimu verovatno između 338. i 311. pre n. e.

je predstavljao zanimljiv prizor. Kada su senatori platili porez uz najveće poverenje prema proceni svoje imovine, odmah su počeli da ga plaćaju i plebejski prvaci, prijatelji nobila. Pošto su obični ljudi videli da patriciji hvale one koji su davali, a ljudi koji treba da služe vojsku smatraju ih dobrim građanima, oni prezreše nagovor tribuna i iznenada počeše da se nadmeću u plaćanju. I kada je doneta odluka da se Vejima objavi rat, novi vojni tribuni sa konzulskom vlašću povedoše na Veje vojsku koju su najvećim delom činili dobrovoljci.

61. Tribuni su bili Tit Kvinkcije Kapitolin, Kvint Kvinkcije Cincinat, Gaj Julije Jul drugi put, Aul Manlije, Lucije Furije Medulin treći put i Marko Emilije Mamerk. Oni su najpre opseli Veje. Ubrzo po početku opsade, Etrurci su se više puta sastali na savetovanje kod svetilišta Voltumne, ali nije bilo jasno odlučeno da li će ceo narod zvanično ući u rat da bi odbranio Veje.

Opsada je sledeće godine nešto popustila zato što je deo vojske sa tribunima bio opozvan zbog rata sa Volscima. Ta godina je imala za vojne tribune sa konzulskom vlašću Gaja Valerija Potita treći put, Manija Sergija Fidenu, Publija Kornelija Maluginensisa, Gneja Kornelija Kosa, Gaja Fabija Ambusta i Spurija Naucija Rutula drugi put. Oštra borba je vođena sa Volscima između Ferentina i Ecetre. Rimljanima je bila naklonjena sreća. Potom su tribuni započeli opsadu Artene,[78] volškog utvrđenja. Kada su neprijatelji pri pokušaju da izvrše izlazak iz grada bili saterani nazad, Rimljanima se pružila prilika za napad, pa su sve zauzeli sem tvrđave. Ona je bila prirodno utvrđena i u nju se povukla grupa ratnika. U donjem gradu su mnogi bili ubijeni ili zarobljeni. Najzad se pristupilo opsadi tvrđave. Silom nije mogla biti zauzeta jer je za prostor koji je zauzimala imala dovoljno zaštite, a nije bilo ni nade da će se predati pošto je državno žito bilo sakupljeno u tvrđavi pre nego što je grad pao. Rimljani bi morali da se povuku da im jedan rob nije izdao tvrđavu; on je pustio rimske vojnike da uđu na strmoj strani, pa kad su ovi pobili stražare, ostali su se predali obuzeti paničnim strahom. Tvrđava i grad su porušeni, a legije vraćene iz zemlje Volska, te su celokupne rimske snage bile okrenute protiv Veja. Izdajniku je

[78] Ni o jednoj ni o drugoj Arteni, onoj na teritoriji Veja i drugoj blizu Cera, ne zna se ništa pouzdano.

sem slobode kao nagrada dato imanje jedne porodice, a nazvan je Servije Roman.[79] Ima ih koji smatraju da je Artena pripadala Vejima a ne Volscima. Zabunu stvara to što se grad istog imena nalazio između Cera i Veja, ali njega su razorili rimski kraljevi i nije pripadao Vejima nego Cerama. Drugi grad ovog imena se nalazio na teritoriji Volska i njegova propast je opisana.

[79] Gentilno ime *Servius*, kao i kod kralja Servija Tulija, dovodi se u vezu sa *servus*, rob.

V KNJIGA
403–390. godina pre n. e.

1. Mir je bio uspostavljen na drugim stranama, ali su i Rimljani i Veji ostali pod oružjem uz toliko ogorčenja i mržnje da je bilo jasno da onoga ko bude pobeđen očekuje uništenje. Održani su izbori kod oba naroda, ali su oni bili različiti. Rimljani su povećali broj vojnih tribuna i izabrali osam, kao nikad ranije: Marka Emilija Mamerka drugi put, Lucija Valerija Potita treći put, Apija Klaudija Krasa, Marka Kvinkcija Vara, Lucija Julija Jula, Marka Postumija, Marka Furija Kamila[1] i Marka Postumija Albina. Nasuprot tome, iz otpora prema godišnjim smenjivanjima na vlasti, što je uvek dovodilo do unutrašnjih sukoba, u Vejima izabraše kralja. Narodi Etrurije su bili ovim povređeni, jer ništa manje nisu mrzeli kraljevsku vlast od samog kralja. I ranije su ga teško podnosili, kao čoveka bogatog i oholog, kad je nasilno zaustavio svečane igre, koje je bilo greh prekinuti. Ljut zbog toga što je dvanaest etrurskih naroda glasanjem dalo prednost drugom pri izboru sveštenika, on iznenada usred svečanosti odvede glumce koji su većim delom bili njegovi robovi.[2] Etrurski narod, najviše od svih odan religiji, ističući se među ostalima i u veštini negovanja svetih obreda, odluči da Vejima uskrati svaku pomoć dokle god budu pod kraljevima. Glas o ovoj odluci nije stigao do Veja iz straha od kralja koji je svakog koga bi čuo da govori o tome smatrao ne za donosioca lažnih glasova nego

[1] Marko Furije Kamil, znameniti vojskovođa u ratu sa Vejima i potom sa Galima, ovde se pominje prvi put.

[2] Reč je o religijskim svečanostima kod Voltumninog svetilišta kojima je rukovodio sveštenik. U toku svečanih igara izvođene su i scenske predstave.

za vođu pobune. Premda je Rimljanima javljeno da se Etrurija drži mirno, oni su ipak, znajući da se o ovoj stvari raspravljalo na svim etrurskim skupovima, tako spremali odbranu da su se dvostruko obezbedili: s jedne strane su se okrenuli prema gradu za slučaj da odatle bude izvršen napad, a sa druge su se obezbedili prema Etruriji da bi sprečili pomoć ako bi slučajno stigla otuda.

2. Pošto su rimske vojskovođe polagali više nade u opsadu nego u napad, počeli su da grade zimske zaklone – stvar nova za rimsku vojsku – jer su nameravali da tu prezime i da ne prekidaju rat. Kada je vest o ovome stigla do narodnih tribuna u Rimu, a kako već duže nisu imali izgovor za pobunu, oni požuriše u skupštinu i uznemiriše duhove plebejaca, govoreći da je to ono zbog čega su uvedene plate za vojnike; da su oni već videli da je to otrovni dar neprijatelja; da je kupljena sloboda plebejaca; da je omladina zauvek odvojena i odvedena daleko od grada i države, te da se u tome ne odustaje ni pred zimom i lošim vremenom u godini kako ne bi mogli videti svoje domove i imanja. Šta misle, kakav je razlog za neprekidne vojne službe? Ne može se naći drugi razlog sem da žele sprečiti ove mlade ljude, koji su sva snaga plebejaca, da svojim brojem omoguće neki poduhvat koji bi bio u njihovom interesu. Oni su podvrgnuti patnji i strahu mnogo gorima nego oni u Vejima: ovi provode zimu pod svojim krovovima, sigurni u jakim bedemima u gradu prirodno utvrđenom, dok rimski vojnik, u tegobama i naporu, zatrpan snegom i ledom, izdržava pod šatorima, ne odlažući oružje ni zimi, kad je svuda prekid ratova, i na kopnu i na moru. To ropstvo da se vojna služba produži unedogled nisu uveli ni kraljevi ni oholi konzuli iz vremena pre uspostavljanja vlasti narodnih tribuna, ni nesalomljiva vlast diktatora, pa ni bahati decemviri. Šta bi ovi koji su sliku konzula učinili tako strašnom i pretećom učinili da su sami postali konzuli ili diktatori? Ali, ovo što se dogodilo nije nezasluženo: ni među osmoricom tribuna nije bilo mesta ni za jednog plebejca. Nekada su patriciji zauzimali tri mesta, i to uz veliku borbu; sada po osmorica kreću da zauzmu vrhovnu vlast, a ovoj grupi se ne priključuje nijedan plebejac koji bi, ako ništa drugo, bar opomenuo svoje kolege da ratuju slobodni ljudi i njihovi sugrađani a ne robovi, i da ih zimi treba vratiti kućama pod sopstvene

krovove da bi makar jedan deo godine gledali svoje roditelje, žene i decu, koristili svoju slobodu i birali magistrate.

Dok su to i slično ponavljali, naišli su na sebi ravnog protivnika, na Apija Klaudija, koga su kolege ostavile u gradu da stišava bune što ih izazivaju tribuni. Bio je još od mladosti iskusan u borbi sa plebejcima i, kako sam već pomenuo, od njega je poticala ideja da se tribunska vlast razori opozicijom njihovih kolega.

3. Obdaren ne samo prirodnom lakoćom nego imajući i iskustvo u praksi, on održa ovakav govor: „Ako ste ikada bili u nedoumici, Kviriti, da li su narodni tribuni podsticali na pobune radi svog ili vašeg dobra, mislim da ove godine nema više mesta sumnji. Srećan sam što ste vi najzad izišli iz tako dugotrajne zablude, a još srećniji što se to dogodilo u okolnostima koje su povoljne za vas i čestitam vama, a zbog vas i državi. Zar ima ikoga ko sumnja u to da nikakva nepravda prema vama – ako je slučajno neka i bila – nije tako pogodila i podstakla tribune kao što je sada povlastica koju su patriciji dali plebejcima kada su uveli plaćanje vojne službe? Zar verujete da se ovi bilo čega više plaše ili žele da bilo šta onemoguće nego slogu među staležima koja po njihovom mišljenju ruši tribunsku vlast? Oni, Herkula mi, kao rđave zanatlije uvek traže posao, uvek žele da je u državi nešto bolesno radi čijeg ozdravljenja biste ih pozvali u pomoć. Da li vi, tribuni, branite plebejce ili ih napadate? Da li ste protivnici onih koji ratuju ili branite njihove interese? Sem ukoliko ne govorite ovako: sve što rade patriciji ne odobravamo, bilo da je to dobro za plebejce ili protiv njih, pa kao što neki gospodari zabranjuju svojim robovima da bilo šta imaju sa drugim ljudima, smatrajući da je svejedno da li je reč o njihovom dobru ili zlu, tako vi zabranjujete patricijima bilo kakav posao sa plebejcima da svojom predusretljivošću i darežljivošću ne bi pridobili plebejce, ili da ne bi čuli ono što mi govorimo i pokorili se. Ako među vama ima, neću reći građana nego ljudi, trebalo bi da se, koliko je do vas, radujete i svom snagom podržite dobronamernost patricija i poslušnost plebejaca. Ako bi sloga bila trajna, nema čoveka koji ne bi garantovao da će naša moć za kratko vreme biti najveća među susedima.

4. Kasnije ću reći da je namera mojih kolega da vojsku ne odvedu od Veja dok ne završe posao ne samo korisna nego i neophodna; a sada ću govoriti o uslovima u kojima se nalaze

oni koji ratuju. Kada ovaj govor ne bih držao pred vama nego pred onima u vojnom logoru, verujem da bi vojnici, ukoliko bi o njemu raspravljali, smatrali da je pravičan. Ako mi ne bi palo na pamet šta da kažem u njemu, zadovoljio bih se govorima protivnika. Nedavno su govorili da vojnicima ne treba davati platu jer se to nije nikad činilo. Kako sada mogu zameriti što se od onih kojima je data neka privilegija traži i neki nov napor? Nema truda bez nagrade, niti se dobija nagrada bez uloženog napora. Rad i zadovoljstvo, po suštini različiti, ipak su povezani nekom prirodnom vezom.[3] Vojniku je ranije bilo teško da o svom trošku vrši službu državi; radovao se, međutim, da tokom jednog dela godine obradi svoje polje ili da stekne nešto čime bi zbrinuo svoje i sebe kod kuće i za vreme rata. Sada se raduje što ima koristi od države i što prima platu, pa stoga neka mirno podnosi da bude nešto duže odvojen od kuće i porodičnih stvari, koje ga sada ne koštaju mnogo. Pa ako ga država poziva da izravna račune, zar nema pravo da kaže: 'Imaš platu godinu dana i za to vreme vrši vojnu službu; zar smatraš da je pravo da za vojnu službu od šest meseci primaš platu za godinu dana?'

Nerado se, Kviriti, zadržavam na ovom delu svog govora. Ovako treba da postupa onaj ko ima najamničku vojsku. Mi pak želimo da postupamo kao sa građanima, a smatramo da sa nama treba postupati kao sa državnom vlašću. Ili rat ne treba započeti, ili ga treba voditi kako dolikuje rimskom narodu i završiti ga što pre. A to možemo učiniti ako pritisnemo opsađene, ako se ne povučemo pre nego što izvršimo ono što smo naumili i ne zauzmemo Veje. I, Herkula mi, ukoliko nema drugog razloga, čast je ta koja nas treba naterati da izdržimo u onome što smo započeli. Nekada su svi Grci opsedali jedan grad deset godina zbog jedne žene,[4] premda su bili daleko od otadžbine – koliko ih je mora od nje delilo, koliko zemalja! A vama je teško da vršite opsadu godinu dana samo na 20 milja udaljenosti, gotovo nadomak grada. Da li se podrazumeva kako je uzrok ratu neznatan i da nema pravog bola koji bi nas podstakao da izdržimo? Sedam puta su se dizali protiv nas, u miru nisu nikada bili verni,

[3] Ovo mesto je, direktno ili indirektno, preuzeto iz Platonovog *Fedona* (60, b–c).

[4] Misli se na Trojanski rat.

naša polja su hiljadama puta pustošili, naterali su Fidenjane da se odmetnu od nas, pobili su naše koloniste koji su se tamo nalazili. Protivno svakom pravu savetovali su da se bezbožno pobiju naši poslanici, hteli su da pobune celu Etruriju protiv nas, to i danas nameravaju, a naše poslanike zamalo da pobiju kad su zatražili da se vrati ono što nam je oduzeto.

5. I zar protiv takvih ljudi odlagati rat, ili ga voditi bez žestine? Pa ako nas pravična mržnja ni na šta ne pokreće, zar će nas, molim vas, bilo šta pokrenuti? Grad je odsečen ogromnim postrojenjima i njima se neprijatelj drži opsednut u bedemima. Polja se više ne obrađuju, a ona koja su bila obrađena opustošena su ratom. Ako sada povučemo vojsku, zar iko sumnja u to da će oni napasti na naša polja, ne samo iz želje da se osvete nego i naterani nuždom da uzimaju tuđe pošto su svoje izgubili? Ako poslušamo vaš savet, nećemo odložiti rat nego ćemo ga dovesti na našu teritoriju. Šta, dakle? Ono što se tiče samih vojnika, kojima su „dobri" narodni tribuni hteli oduzeti platu, a sada su iznenada za njih zabrinuti – kako stoji stvar sa tim? Oni su kroz toliki prostor načinili palisade i sproveli jarak, i jedno i drugo uz ogroman napor; najpre su sagradili mali broj manjih utvrđenja, a zatim su ih povećali onda kad se i vojska povećala; postavili su utvrđenu liniju ne samo prema gradu nego i prema celoj Etruriji kao prepreku ukoliko bi neka pomoć stigla otuda; šta opet da kažem o pokretnim kulama, o zaštitnim krovovima, o „kornjačama"[5] i ostalim spravama za opsedanje gradova? I kada je najzad obavljen toliki posao i kada je došao kraj naporu, zar smatrate da sve to treba napustiti da bi se na leto ponovo znojili u naporu kako bi sve ovo ponovo uspostavili? Koliko je jednostavnije da se ono što je urađeno sačuva, da se nastavi i istraje, te najzad okonča ova briga. Stvar će za kratko vreme biti obavljena ako se uradi u jednom dahu, ako svoje nade ne oslabimo prekidima. Govorim o radu i gubljenju vremena. A šta je sa opasnošću koju dodajemo ako odložimo rat? Zar možemo zaboraviti da se u Etruriji tako često održavaju savetovanja o slanju pomoći Vejima? Kako stvar sada stoji, ljutnja i mržnja na Veje odlaže slanje pomoći; koliko zavisi od njih, oni će dozvoliti da se

[5] *Testudo,* zaštita napravljena od drveta za one koji su opsedali grad; naziv nosi po štitovima kojima su se vojnici štitili pri napadu na tvrđave.

Veji zauzmu. Međutim, ko garantuje da će Etrurci zadržati svoj stav čak i ako se rat prekine i kada, pošto im daš predah, budu krenula brojnija i češća poslanstva, kada se ono što sada vređa Etrurce – to što je izabran kralj u Vejima – može promeniti, ili vremenom ili saglasnošću svih u državi, da bi se time uspostavila sloga u Etruriji, ili voljom samog kralja ako ne bude hteo da svoju kraljevsku vlast suprotstaviti spasu otadžbine? Vidite li šta i kakve nekorisne posledice nastaju ukoliko nastavite tim putem: napuštanje dela završenog uz toliki napor; prepuštanje naših polja na milost neprijateljskim pljačkanjima; podsticanje rata sa celom Etrurijom umesto samo sa Vejima. To su naši saveti, tribuni. Slični ste onima koji postupaju sa bolesnim čovekom koji bi mogao odmah ozdraviti kad bi se držao strogog režima, ali vi produžavate njegovu bolest i činite ga neizlečivim zbog sadašnje želje za jelom i pićem.

6. No, vere mi,[6] ako i ne bi bio u pitanju ovaj rat, veoma je važno za vojnu disciplinu da naš vojnik nauči ne samo da uživa unapred u pobedi nego i da podnosi teškoće dužeg pohoda, da bude strpljiv i onda kad se nade sporo ostvaruju, te ako rat ne bude završen leti da čeka zimu, a ne kao letnje ptice koje traže gnezda i skloništa čim stigne jesen. Molim vas, zar želja za lovom ne odvodi ljude preko snega i leda u planine i šume? Zar zbog nužnosti rata nećemo postupiti isto kao u slučaju kad su u pitanju zadovoljstvo i zabava? Zar su tela naših vojnika tako mekušna i duh tako slab da ne mogu izdržati jednu zimu u vojnom logoru i odsustvo od kuće? I zar, kao da vode rat na moru, koristeći lepo vreme i pazeći na godišnje doba, ne mogu podneti ni žegu ni zimu? Pocrveneli bi svakako ako bi im neko ovo prebacio i tvrdili bi da je u njihovom telu i duhu dovoljno izdržljivosti, da i pored zime i vrućine mogu voditi ratove i da nisu tribunima poverili zadatak da štite mekuštvo i tromost; da se prisete kako njihovi preci nisu taj položaj stekli ni u senci ni zaštićeni krovovima.

Dostojno je hrabrosti naših vojnika i rimskog imena da ne gledate samo na ovaj rat koji predstoji sa Vejima, nego da steknete dobar glas i za druge ratove, za druge narode i za budućnost.

[6] U originalu „Me Dius Fidus [iuvat]"; isti bog je pod imenom *Semo Sanctus* bio veoma poštovan kod Sabinjana, odakle su poreklom i Apiji.

Zar smatrate da će iz ove stvari uslediti mali preokret u mišljenju? Ako neki grad izdrži nakratko napad rimskog naroda, da li će susedi smatrati da nema više čega da se plaše ili će strahovati i od samog našeg imena jer se rimska vojska ne boji duge opsade, pošto je nikakva jačina zime ne može pomeriti od grada koji je jednom opkolila, da ne zna za drugačiji kraj rata sem za pobedu, da vodi rat isto tako napadom kao i istrajnošću? Ona je nužna u svakom ratu, a najviše pri opsadi gradova jer mnogi od njih, neosvojivi zbog utvrđenja i prirodnog položaja, najzad budu pobeđeni vremenom usled gladi i žeđi. Tako će i Veji biti pobeđeni ako im ne pomognu narodni tribuni i ako u Rimu ne nađu zaštitnike koje su uzaludno tražili u Etruriji.

Ima li ičega što bi Veji više želeli od toga da rimski grad zahvati pobuna i da se kao bolest prenese na vojni logor? A kod naših neprijatelja, Herkula mi, vlada takva razboritost da ni nevolje, ni opsade, ni kraljevska vlast nisu izazvali nikakvu pobunu, a nije ih uznemirilo ni to što im je Etrurija uskratila pomoć. Svako ko bi pokrenuo pobunu bio bi odmah osuđen na smrt, a niko ne sme da izrekne ono što vi nekažnjeno govorite. Smrt pod batinama[7] očekuje onoga ko bi ostavio oružje ili napustio stražu. One koji nagovaraju da se baci oružje ili napusti logor ne saslušavaju jedan ili dva vojnika, nego cela vojska, javno i na skupštini. A vi ste, Kviriti, do te mere navikli da slušate ono što govore narodni tribuni i kad je reč o izdaji otadžbine ili razaranju države, da zarobljeni čarima njihove moći dozvoljavate da maskirani time donesu svako moguće zlo. Ostaje da ono što ovde govore to i ostvare kod vojnika u logoru, te vojsku tako iskvare da se ne potčinjava vojskovođama pošto je, najzad, sve to dozvoljeno i u Rimu; da se ne poštuju ni Senat, ni magistrature, ni zakon, ni običaji predaka, ni institucije koje smo nasledili, pa ni vojna disciplina."

7. Apije već beše izjednačio izglede na uspeh sa tribunima u narodnoj skupštini, kad se iznenada dogodi nevolja kod Veja,

[7] To je takozvani *fustuarium* koji navodi i Polibije (VI, 37, 1–3); kažnjeni vojnik bi obično umirao od batina ili kamenja koje su na njega bacali drugi vojnici. Kažnjavanje je započinjalo tako što bi komandant dotakao osuđenog svojim štapom (*fustis*), a ostali vojnici bi na to nastavili da ga tuku. U slučaju da preživi, bio mu je zabranjen povratak kući. Mogućno je da je običaj bio etrurski.

i to tamo gde bi se najmanje očekivalo, i dade Apiju nov argument u dokazivanju, a doprinese i tome da se postigne veća saglasnost među staležima i poveća odlučnost u nameri da se Veji i dalje opsedaju. Naime, kad su naši već primakli drvenu konstrukciju gradu, a zaštitni krovovi samo što nisu bili vezani za bedeme, pa kako su više napora ulagali u rad danju nego u stražu noću, iznenada su se otvorile gradske kapije i ogromno mnoštvo naoružano bakljama krenulo je da ih pali. Vatra za jedan sat proguta i drvenu konstrukciju i zaštitni krov, rezultat tako dugog napora. Ovde mnogi ljudi nađoše smrt od oružja ili ognja, pokušavajući da spasu stvar. Vest o tome izazva u Rimu žalost kod svih, a kod senatora brigu i strah da neće uspeti da zadrže pobunu ni u gradu ni u vojnom logoru i da će gledati prkosne narodne tribune kao da su oni pobedili državu. Međutim, tada oni koji su pripadali konjičkom staležu, ali kojima država nije dala konje,[8] pošto su se međusobno složili, iznenada dođoše u Senat i kad im je bilo dozvoljeno da govore, obećaše da će u vojsci služiti sa sopstvenim konjima. Kad im je Senat zahvalio rečima punim pohvale, glas o tome se raširi po gradu i na Forumu. Na to plebejci dojuriše pred Kuriju i izjaviše da će formirati odrede pešadije, obećaše da će služiti Republici i bez naredbe i da će ići tamo kuda budu odvedeni, protiv Veja ili drugde. Obećaše da se neće vratiti pre nego što grad bude zauzet ako ih odvedu na Veje; pri tome su se svi jedva uzdržvali da ne pokažu ogromnu radost koja ih je obuzela. Ovde nije kao kod konjanika neki magistrat zadužen za to održao pohvalni govor, niti su pozvani u Kuriju da čuju odgovor, nego je svak sa izdignutog mesta glasno i mašući rukama iskazivao radost narodu koji je stajao na skupu; govorili su da je srećan i nepobediv rimski grad, da je večna ova sloga, hvalili su konjanike, hvalili narod i sam ovaj dan uzdizali pohvalama; govorili su da su nadmašene dobrota i dobronamernost Senata. Nadmećući se, patriciji i plebejci su lili suze od radosti sve dok senatori nisu pozvani nazad u Kuriju, gde je doneta odluka da vojni tribuni sazovu skupštinu, da zahvale konjanicima i pešadiji, da kažu

[8] Broj onih koji su imali pravo na državnog konja bio je ograničen na 1.800 konjanika; ostali građani konjičkog cenzusa, oni čiji je godišnji prihod bio iznad 100.000 asa, služili su kao teško naoružani pešaci.

kako će Senat pamtiti njihovu odanost otadžbini i da je odlučeno da prime platu svi oni koji su se vanredno i dobrovoljno prijavili u vojsku. I konjanicima je takođe određena izvesna suma; tada su konjanici prvi put služili u vojsci sa sopstvenim konjima. Vojska dobrovoljaca koja je odvedena ka Vejima ne samo da je popravila uništena postrojenja nego je napravila nova. Iz grada je brižljivije nego ranije dovezeno snabdevanje da tako zaslužna vojska ne bi oskudevala ni u čemu.

8. Sledeće godine su vojni tribuni sa konzulskom vlašću bili Gaj Servilije Ahala treći put, Kvint Servilije, Lucije Verginije, Kvint Sulpicije, Aul Manlije drugi put i Manije Sergije drugi put. Kako je pod ovim tribunima bila sva briga okrenuta prema Vejima, to je zapostavljen garnizon u Anksuru, pa dok su se vojnici nalazili na odsustvu, volški trgovci su pušteni da uđu i pošto su straže izdale, tvrđava je na prepad zauzeta. Manje vojnika je izgubljeno stoga što su se svi sem onih koji su bili bolesni rasturili kao nabavljači hrane po poljima i obližnjim gradovima radi trgovine. Ali rat nije nije bolje vođen ni pod Vejima, premda je bio glavna briga države, jer su rimske vojskovođe gajile više netrpeljivosti jedni prema drugima, nego što su imale hrabrosti u odnosu na neprijatelja, a sem toga se i rat proširio jer su se iznenada umešali Kapenati[9] i Falisci.[10] Ova dva etrurska naroda, teritorijalno najbliža, verovala su da će doći na red kad Rim bude pobedio Veje. Falisci su bili uznemireni i iz posebnog razloga, naime zato što su već ranije bili umešani u rat zajedno sa Fidenjanima. I tako, pošto su izmenjivali poslanstva, obavezali su se uzajamno zakletvom, pa se njihova vojska iznenada pojavila kod Veja. Slučajno su postavili svoj logor na onom sektoru kojim je komandovao vojni tribun Marko Sergije i to je izazvalo veliki strah kod Rimljana, jer su poverovali da je ustala cela Etrurija i da je tu ogromna masa. Ista misao je podstakla i Vejane u gradu. I tako napadoše na rimski logor sa dve strane. Rimljani se strčaše, noseći bojne znake čas na jednu čas na drugu stranu, pa niti su mogli one iz Veja zadržati u opsadi, niti odbiti napad od svojih utvrđenja, a ni odbraniti se od neprijatelja spolja.

[9] Stanovnici grada Kapene, koji se nalazio pored teritorije Faliska, nedaleko od svetilišta Feronije; po tradiciji osnovali su ga Veji.

[10] Stanovnici grada Faleriji u južnoj Etruriji, na ušću reke Trera u Tibar.

Jedinu nadu su polagali u odlazak trupa iz većeg vojnog logora, s tim da se jedne legije bore protiv Kapenata i Faliska, a druge protiv onih koji su napadali iz grada. Ali u ovom logoru je komandovao Verginije, privatno ogorčeni neprijatelj Sergija, koji je sa svoje strane mrzeo njega. Kada je Verginiju javljeno da je većina utvrđenja zauzeta, da je linija opsade probijena i da neprijatelj preti sa dve strane, on je zadržavao naoružane vojnike, govoreći da će kolega tražiti pomoć ukoliko mu ona zatreba. Njegovoj oholosti bila je jednaka tvrdoglavost ovog drugog koji je, da ne bi izgledalo kako traži pomoć od svog ličnog neprijatelja, više voleo da ga neprijatelj pobedi nego da odnese pobedu uz pomoć svog suparnika Rimljanina. Našavši se između dve vojske, rimski vojnci su dugo ubijani. Najzad su napustili opsadnu liniju, pa su se neki uputili ka većem utvrđenju, dok je većina zajedno sa Sergijem krenula prema Rimu. Pošto je on ovde svalio svu krivicu na svog kolegu, bilo je odlučeno da se Verginije opozove iz logora, a da komandu u međuvremenu preuzmu legati. Zatim se o tome raspravljalo u Senatu, pri čemu su se kolege nadmetale u klevetama. Malo je bilo onih koji su govorili u interesu države; jedni su stajali na stranu jednog, drugi na stranu drugog, kako je ko bio privatno zainteresovan ili naklonjen.

9. Bilo da je tako sraman poraz nanet greškom komandanata ili njihovom lošom srećom, prvaci Senata odlučiše da se ne čeka zakonski rok za izbore nego da se odmah izaberu vojni tribuni koji bi stupili na dužnost 1. oktobra. Dok se ostali vojni tribuni nisu protivili kad se odlučivalo o tome, Sergije i Verginije, zbog kojih se Senat i opredelio protiv magistrata za ovu godinu, najpre su molili da budu pošteđeni ovog poniženja, a zatim su se usprotivili senatskoj odluci i odbili da napuste položaj pre 13. decembra, datuma kad magistrati zvanično stupaju na dužnost. U međuvremenu su narodni tribuni, koji su bili prinuđeni da ćute dokle god je bilo sloge među ljudima i sreće u državi, iznenada divljački zapretili vojnim tribunima da će narediti da ih okuju ako se ne pokore autoritetu Senata. Na to će Gaj Servilije Ahala, vojni tribun: „Što se tiče vas, narodni tribuni, i vaših pretnji, radije ne bih iskusio da li je u njih više zakona ili u vas hrabrosti. Greh je opirati se autoritetu Senata. No prestanite da u našim sukobima tražite mesta za nepravdu; moje kolege će se

ili pokoriti onome što traži Senat ili ću, ako ostanu tvrdoglavi, imenovati diktatora koji će ih prinuditi da odu s vlasti." Govor je primljen uz opšte odobravanje, a senatori su bili zadovoljni što je bez zastrašivanja narodnih tribuna pronađen viši autoritet koji će obuzdati magistre. Pobeđeni saglasnošću svih, održaše izbore vojnih tribuna koji će stupiti na vlast 1. oktobra, a sami se povukoše s vlasti pre tog datuma.

10. U vreme kad su vojni tribuni sa konzulskom vlašću bili Lucije Valerije Potit četvrti put, Marko Furije Kamil drugi put, Manije Emilije Mamerk treći put, Cezon Fabije Ambust i Lucije Julije Jul, dogodile su se mnoge stvari u zemlji i u ratu. Rat je vođen istovremeno na više mesta: kod Veja, kod Kapene i Falerija, i protiv Volska da bi se od neprijatelja povratilo utvrđenje Anksur. U Rimu je bilo istovremeno teškoća i pri regrutovanju i pri plaćanju poreza, a spor je izbio i oko kooptiranja narodnih tribuna; veliko uzbuđenje je izazvalo i suđenje dvojici koji su malo pre toga imala konzulsku vlast.

Vojnim tribunima je bila prva briga da izvrše regrutovanje; nisu bili regrutovani samo mladići nego su i stariji bili naterani da se prijave da bi vršili stražarsku službu u Rimu. Međutim, ukoliko je bilo više vojnika utoliko je bilo potrebno više novca za plate, a to je obezbeđivano iz poreza što su ga oni koji su ostali kod kuće nerado davali, jer je i čuvanje grada bila vojna obaveza i služba državi. Ovo stanje, teško samo po sebi, učinili su još sramnijim narodni tribuni u buntovničkim govorima. Tvrdili su da su vojničke plate i uvedene zato da bi se uništili plebejci, jednim delom službom u vojsci, drugim delom – porezom; isti rat se razvlači već na treću godinu i namerno se rđavo vodi da bi duže trajao. Zatim je za četiri rata izvršeno jedno regrutovanje, a uzeti su u vojsku i dečaci i starci; više se ne pravi razlika između leta i zime kako jadni plebejac ne bi nikad imao mira, a evo sada je porezom doveden do krajnje bede; kada se vrate uništenih tela od napora, rana i godina, i kad imanja nađu neobrađena zbog svog dugog odsustvovanja, tada i porez pritiska zapušteno očinsko dobro, pa se vojnička plata, višestruko ponovo vraća državi kao da je primljena uz kamate.

Usled regrutovanja, poreza i zauzetosti ljudi brigama oko važnijih stvari, na tribunskim skupštinama se nije mogao izabrati pun broj narodnih tribuna i stoga je nastala borba oko toga da

se na prazna mesta kooptiraju patriciji. Ovo nisu mogli dobiti, ali da bi oborili Trebonijev zakon,[11] postignuto je da se kao narodni tribuni kooptiraju Gaj Lacerije i Marko Akucije, bez sumnje uz podršku patricija.

11. Slučaj je hteo da narodni tribun te godine bude Gnej Trebonije, koji je smatrao da mu dug prema porodici i imenu nalaže da brani Trebonijev zakon. Rekao je da su ono što su patriciji tražili i što je pri prvom pokušaju osujećeno, naposletku izborili vojni tribuni; izjavio je da je Trebonijev zakon poništen, a narodni tribuni su imenovani ne glasanjem naroda nego uz pomoć vrhovne vlasti patricija. Stvar je tako preokrenuta da bi patriciji ili prijatelji patricija mogli da postanu narodni tribuni; ukidaju se sveti zakoni, oduzima se vlast narodnim tribunima. Tvrdio je da je ovo postignuto prevarom patricija, izdajom i zločinom kolega.

Tako raspaljena mržnja okrenula se isto toliko protiv patricija koliko i protiv narodnih tribuna, kooptiranih i onih koji su ih kooptirali. Plašeći se za sebe, na to trojica iz kolegijuma, Publije Kurijacije, Marko Metilije i Marko Minucije, napadoše Sergija i Verginija, vojne tribune prethodne godine. Tako su, tužeći ih, ogorčenje naroda okrenuli od sebe na njih: podsećali su narod na to da će im dati mogućnost i pravo da progone ovu dvojicu okrivljenih zbog privatnog i javnog gubitka, i to svakom kome su teško pali i regrutovanje i plaćanje poreza i duga vojna služba i odugovlačenje rata, svakom ko je u žalosti zbog pogibije kod Veja, zbog izgubljenih sinova i braće, drugih rođaka i bliskih, te žalosti u kući. Dakle, Verginije i Sergije su bili uzrok svih nedaća. Ovo se moglo zaključiti isto toliko po onome što su tvrdili tužioci, koliko i po onome što su sami optuženi govorili jedan o drugome. Krivi i jedan i drugi, međusobno su se optuživali: Verginije Sergija za bekstvo, Sergije Verginija za izdaju. Njihovo bezumlje je tako neverovatno da je bliže istini kako su sve to radili po dogovoru radi zajedničke patricijske zavere: patriciji su i ranije dali priliku onima iz Veja da spale rimske ratne sprave da bi se rat produžio, a sada su izdali vojsku i predali Faliscima rimsko utvrđenje. Sve čine da bi

[11] Trebonijev zakon (*lex Trebonia*), kojim je bilo zabranjeno da patriciji budu birani za narodne tribune, donet je 448. pre n. e.

rimska omladina osedela kod Veja, da bi narodne tribune sprečili da pred narod iznesu pitanje zemlje i drugih privilegija za plebejce, da gradske skupove upoznaju sa svojim akcijama i da se odupru zaveri patricija. Presudu optuženima su već doneli i Senat i rimski narod, ali i same njihove kolege: oni su odlukom Senata uklonjeni sa vlasti, ali su odbili da je se odreknu, pa su ih na to naterale kolege strahom od diktature. A rimski narod je izabrao vojne tribune koji su stupili na vlast 1. oktobra, a ne 13. decembra, kako je to bilo uobičajeno, jer država ne bi mogla opstati da su oni duže ostali na vlasti. I premda su tužbama opterećeni i unapred osuđeni, oni ipak izlaze pred sud narodne skupštine, smatrajući da su oslobođeni, jer su već dovoljno kažnjeni time što su napustili vlast dva meseca pre roka i postali privatni građani. Oni ne shvataju da im je vlast oduzeta da ne bi dalje nanosili štetu, a nije izrečena kazna – i njihove kolege su lišene vlasti, mada nisu ništa skrivile. Neka se Kviriti sete svog raspoloženja kad su nedavno pretrpeli poraz, kad su gledali uplašene vojnike, prekrivene ranama i ispunjene strahom, kako upadaju na gradsku kapiju, ne optužujući za to zlu sreću niti nekog od bogova, nego jedino svoje zapovednike. Sigurno nema nikoga ko danas stoji na ovoj skupštini, a ko onoga dana nije proklinjao i prezirao ličnost, kuću i imanje Lucija Verginija i Manija Sergija. Nema ni najmanjeg razloga da se ne upotrebi sopstvena moć protiv onih na koje se priziva srdžba bogova kad za to postoji opravdanje i kada to treba. Bogovi nikad ne dižu sami ruku na onoga ko je zgrešio; dovoljno je da onome ko je pogođen nepravdom daju priliku za osvetu.

12. Podstaknuti ovim govorima, plebejci kazniše optužene sa po 10.000 bronzanih funti,[12] premda je Sergije optuživao Marsa za zlu sreću, a Verginije molio da ga ne čine nesrećnijim kod kuće nego što je bio u ratu. Pošto je tako srdžba naroda okrenuta protiv ovih, pali su u zaborav kooptiranje narodnih tribuna i prevara učinjena protiv Trebonijevog zakona.

Da bi nagradili narod za održano suđenje, pobednici tribuni predložiše agrarni zakon i zabraniše da se sakuplja ratni porez u trenutku kada je plata bila potrebna za toliku vojsku i kad se, mada je stvar uspešno vođena, ni u jednom ratu nije stiglo do

[12] Bronzana funta je u stvari „teški as" (*aes grave*).

željenog cilja. U stvari, logor kod Veja, koji je bio izgubljen, ponovo je vraćen, a linija utvrđena kastelima i predstražama. Komandu su imali vojni tribuni Manije Emilije i Cezon Fabije. Marko Furije na teritoriji Faliska i Gnej Kornelije u kapenskoj zemlji nisu sreli nijednog neprijatelja van bedema. Opljačkali su polja, zapalili vile i žetvu, opustošili zemlju, ali gradove nisu ni napadali ni opsedali. Kod Volska su opustošili zemlju i uzaludno napadali na Anksur, koji se nalazio na uzvišici. Pošto je napad bio bezuspešan počeli su grad opkoljavati nasipom i jarkom. Oblast Volska je potpala pod komandu Valerija Potita. Tako su stajale stvari na bojištima, kad izbiše unutrašnji neredi većom snagom od one kojom su vođeni spoljni ratovi. Kako su narodni tribuni sprečavali da se prikupi ratni porez, pa se ni vojnička plata nije mogla poslati zapovednicima, a vojske su tražile platu, malo je nedostajalo da se i na vojni logor prenese odjek pobune u gradu. Usred ovog ogorčenja plebejaca na patricije, narodni tribuni su govorili plebsu da je sada vreme za uspostavljanje slobode i za prenošenje najviše vlasti sa takvih kao što su Sergije i Verginije na ljude iz sloja plebejaca, hrabre i odvažne, ali se ipak nije dalje otišlo od imenovanja jednog plebejca, Publija Licinija Kalva, za vojnog tribuna s konzulskim ovlašćenjima, da bi se dokazalo pravo na to. Ostali izabrani vojni tribuni bili su patriciji: Publije Manlije, Lucije Ticinije, Publije Melije, Lucije Furije Medulin, Lucije Publije Volsk. Sami plebejci su se isto toliko čudili šta su postigli koliko i onaj koji je izabran: čovek koji do tada nije vršio nikakvu javnu dužnost sem što je dugo bio senator i sada već u godinama. Nije dovoljno poznato zašto je on prvi izabran na ovaj položaj i radije od nekog drugog. Jedni veruju da je dospeo do takve počasti zahvaljujući bratu Gneju Korneliju,[13] koji je kao vojni tribun prethodne godine dao trostruku platu konjanicima, a drugi da je to stoga što je sam držao prigodan govor o slozi staleža, te da je bio omiljen i kod patricija i kod plebejaca. Srećni zbog ovog uspeha na izbornoj skupštini, narodni tribuni su popustili u pitanju poreza, što je za državu bilo najvažnije. Poslušno su ga platili i on je upućen vojnicima.

[13] S obzirom na različita gentilna imena, mogućno je da su bili braća po majci, ali ne i po ocu.

13. Ubrzo je Anksur bio zauzet pošto su branioci jednog prazničnog dana zanemarili stražu.

Godina je bila izuzetna po ledenoj i snežnoj zimi tako da su putevi bili neprohodni, a Tibrom se nije moglo ploviti. Međutim, žito nije menjalo cenu jer se odranije već nalazilo u skladištu. Pošto je Publije Licinije izabran bez protivljenja, s tim što su se plebejci tome više radovali nego što su se patriciji žalostili, on je postupao tako da se rodila želja da se i na sledećim izborima izaberu plebejci za vojne tribune. Od patricijskih kandidata je jedino Marko Veturije sačuvao mesto; sve centurije su jednodušno izabrali plebejce Marka Pomponija, Gneja Duilija, Volerona Publilija, Gneja Genucija i Lucija Atilija.

Teškoj zimi sledilo je nezdravo leto, puno bolesti za sve životinje, bilo zbog neumereno brze promene vremena iz jedne krajnosti u drugu, bilo iz nekog drugog razloga. Kako je ova nevolja bila bez leka, a nisu joj se videli ni uzrok ni kraj, Senat je odlučio da se pogledaju Sibilinske knjige. Tada su duoviri zaduženi za ritual po prvi put u Rimu priredili lektisternij,[14] koji je trajao osam dana, da bi umilostivili Apolona i Latonu, Dijanu i Herkula, Merkura i Neptuna, prostrevši gozbu na tri ležaja, najviše što su mogli. I privatno je vršen isti obred. Kažu da su vrata na svim kućama u celom gradu bila otvorena, a iznete su i stvari za opštu upotrebu; svuda su primani u goste poznati i nepoznati došljaci; čak se i sa neprijateljima dobronamerno i ljubazno razgovaralo, a uzdržavalo se od sukoba i svađa. I zatvorenicima su tih dana bili skinuti okovi; bila je sveta obaveza da se ne okiva onaj koga su bogovi toga oslobodili.

U međuvremenu se strah Rimljana pod Vejima umnogostručio, jer su iz jednog rata nastala tri. Naime, dok se kao i ranije borilo oko utvrđenja, dolazak Kapenata i Faliska u pomoć, doveo je do borbe na dve strane protiv neprijatelja. Ono što je najviše pomoglo bilo je sećanje na kaznu izrečenu Sergiju i Verginiju. Stoga su iz glavnog logora, odakle je prošlog puta izostala pomoć, odvedene trupe kratkim obilaznim putem i one

[14] Lektisternij (od *lectus sternere*, prostirati ili postavljati ležaje za gozbu) jeste gošćenje bogova; na ležajevima su postavljane likovne predstave bogova i pred njih su iznošeni darovi. U izuzetnim prilikama, to je vršeno za više bogova odjednom.

su s leđa napale Kapenate, okrenute prema rimskom nasipu. Borba koja je nastala prestrašila je i Faliske, tako da ih je jedan rimski srećno izveden napad iz vojnog logora naterao u bekstvo. Tako razbijene, pobednik ih je gonio i naneo im strašan poraz. Uskoro zatim su naišli na Rimljane koji su pljačkali po kapenatskoj teritoriji, pa su i oni koji su preživeli borbu bili tu pobijeni. A mnogi od Vejana koji su bežali nazad u grad bili su pobijeni kod kapija, koje su zatvorene da sa s njima ne bi ušli i Rimljani, pa su poslednji begunci ostali napolju.

14. To su bili događaji ove godine. Već su se približavali izbori za vojne tribune; oni su patricije brinuli više od rata jer su smatrali da vrhovnu vlast ne dele sa plebejcima, nego da su je gotovo izgubili. I tako pošto su se dogovorili da za nadmetanje pripreme najslavnije ličnosti, za koje su verovali da će se ljudi stideti da ih mimoiđu na izborima, sami su ništa manje od kandidata učinili sve, prizivajući i ljude i bogove i predstavljajući izbore iz dve poslednje godine kao religijski prekršaj: prve godine je bila ljuta zima, kao predskazanje bogova, a druge nije bilo predskazanja, nego se nevolja i ostvarila; bolest koja se pojavila na selu i u gradu, bez sumnje je izraz srdžbe bogova koju je, kako su našli u knjigama sudbine,[15] trebalo ublažiti. Izbore izvršene pod takvim nebeskim znacima, bogovi smatraju za nedostojno profanisanje visokih položaja i za brisanje razlike među rodovima. Iz divljenja prema visokom poreklu kandidata i zaplašeni religijom, ljudi su izabrali za vojne tribune s konzulskom vlašću samo patricije, većim delom najuglednije, Lucija Valerija Potita peti put, Marka Valerija Maksima, Marka Furija Kamila drugi put, Lucija Furija Medulina treći put, Kvinta Servilija Fidenu drugi put i Kvinta Sulpicija Kamerina drugi put. Za vreme ovih tribuna nije se pod Vejima dogodilo ništa vredno pomena. Sva sila se okrenula pustošenju. Dva najviša komandanta, Potit iz Falerija i Kamil iz Kapena, odneše ogroman plen, ne ostavljajući čitavo ništa što mač i oganj mogu uništiti.

15. U međuvremenu je javljeno o mnogim znamenjima. Budući da su za svedoke imala pojedince, ona su pretežno izazivala

[15] Knjige sudbine (*libri fatales*) podrazumevaju razne zbirke proročanstava i gatanja, kao što su Sibilinske knjige, knjige etrurskog proročanstva i slične.

neverovanje i prezir, jer kako su bili u ratu sa Etrurcima, nije bilo haruspika[16] koji bi ih protumačili. Ipak je jedno od tih čudesa izazvalo opštu pažnju: voda jezera u Albanskoj gori, bez ikakvih kiša ili drugih razloga kojima bi se ovo čudo moglo objasniti, porasla je do neuobičajene visine. Da bi se saznalo šta bogovi poručuju ovim čudom, upućeno je poslanstvu u Delfe da pita. No kao bliži tumač sudbine pojavio se jedan starac iz Veja koji je, dok su se rimski i etrurski vojnici zadirkivali na stražama i stanicama, izjavio u obliku proročanstva da „Rimljani neće zauzeti Veje pre nego što voda istekne iz Albanskog jezera". Na ovo, kao na nešto što je slučajno dobačeno, nije u početku obraćena pažnja, ali se o tome počelo kasnije pričati, pa je jedan iz rimske predstraže odlučio da se raspita kod jednog od najbližih iz grada – pošto je rat dugo trajao imali su običaj da stupaju u razgovor – ko je čovek koji je dobacio zagonetku o Albanskom jezeru. Kada je čuo da je u pitanju haruspik, ovaj čovek sklon sujeverju namami proroka na razgovor pod izgovorom da ga želi pitati za jedno znamenje koje se tiče njega lično. Pošto su se, obojica nenaoružani, bez ikakvog straha nešto udaljili od svojih, snažni mladić je naočigled svih zgrabio slabog starca i mada su Etrurci digli uzbunu, odneo ga je svojima. Izveden pred komandanta, bio je upućen u Rim pred Senat. Kada su ga upitali šta znači ono što je rekao o Albanskom jezeru, on je odgovorio da su se bogovi verovatno naljutili na Veje onog dana kada su njemu dali misao da izda sudbonosnu propast svoje otadžbine. I tako ono što je izrekao, nadahnut bogom, ne može poreći kao da nije učinio, jer prećutkivanje onoga što bogovi hoće da otkriju znači isti greh kao kad bi otkrio ono što inače treba sakriti. Tako kažu knjige sudbine, a tako je i prema etrurskom proricanju: ako vodu koja poraste u Albanima Rimljani puste da otiče po određenim ritualima, biće im data pobeda nad Vejima; sve dok se to ne dogodi, bogovi neće napustiti bedeme Veja. Potom je opisao ritual kojim se voda odvodi. Ne poklanjajući veru ovom beznačajnom svedoku u tako važnoj stvari, senatori odlučiše da sačekaju povratak poslanika i odgovor Pitijinog proročišta.[17]

[16] Haruspik je gatar koji vrača iz utrobe (*exta*) žrtvenih životinja; tumačenja haruspika spadala su u *disciplina Etrusca* (gatanje, tumačenja čudesa i sl.).

[17] Misli se na Pitijino proročište u Delfima u Grčkoj.

16. Ali pre nego što su se poslanici vratili i pre nego što je nađena mogućnost da se iskupi znamenje iz Albe, na dužnost su stupili novi vojni tribuni s konzulskom vlašću: Lucije Julije Jul, Lucije Furije Medulin četvrti put, Lucije Sergije Fidena, Aul Postumije Regilensis, Publije Kornelije Maluginensis i Aul Manlije. Ove godine su se pojavili Tarkvinjani[18] kao nov neprijatelj. Kada su videli da su Rimljani u isto vreme zauzeti mnogim ratovima, sa Volscima kod Anksura, gde je garnizon bio opkoljen, sa Ekvima kod Labika, koji su ovde napadali rimsku koloniju, a pored toga i sa Vejima, Faliscima i Kapenatima, pri čemu ni u rimskim bedemima nije situacija bolja usled borbe patricija i plebejaca, smatrajući da se tu stvara prostor za nasilje, uputiše svoje kohorte na rimsku teritoriju da pljačkaju. Smatrali su da će Rimljani ili ostaviti to bez odmazde da se ne bi opterećivali novim ratom, ili će ih progoniti sa neznatnom, pa prema tome i slabom vojskom. Rimljani su bili više povređeni u svom dostojanstvu nego što ih je zabrinjavalo pustošenje Tarkvinjana. Stvar nije preduzeta sa velikim pripremama, ali nije ni odlagana. Aul Postumije i Lucije Julije nisu pristupili pravom regrutovanju – to su sprečavali narodni tribuni – nego su sakupili grupu sastavljenu gotovo samo od dobrovoljaca, koje su ohrabrili da se prijave, i sa njom su prečicom došli preko teritorije Cera i presreli Tarkvinjane koji su se vraćali iz pljačkanja natovareni plenom. Mnoge su pobili, a sve su lišili tovara; pošto su tako povratili ono što je odneto sa njihovih polja, Rimljani su se vratili u grad. Ostavili su dva dana vlasnicima opljačkanog da svako prepozna svoje. Trećeg dana su ono što niko nije prepoznao (pošto je veći deo toga pripadao neprijatelju) prodali ispod koplja,[19] a novac koji je za to dobijen bio je razdeljen vojnicima.

Ostali ratovi, a prvenstveno onaj kod Veja, imali su neizvestan ishod. Gubeći nadu u ljudsku moć, Rimljani su već gledali u bogove, kadli stiže poslanstvo iz Delfa i donese proročanstvo koje se poklapalo sa odgovorom zarobljenog proroka: „Rimljanine, čuvaj se toga da albansku vodu zadržiš u jezeru, čuvaj se i toga da dozvoliš da ona otiče u more svojim kanalom; pusti je

[18] Stanovnici etrurskog grada Tarkviniji.

[19] Prodaja *sub hasta* podrazumeva razne javne prodaje, kao i davanje državne zemlje u zakup. *Hasta* (koplje) je simbol pravnog poseda.

da navodnjava polja i ona će se tako razlivena iz obala izgubiti. I tada ti navali na neprijateljske bedeme i imaj na umu da će ti nad gradom koji tolike godine opsedaš biti data pobeda preko sudbine koja ti se otkriva. Kad završiš rat donesi mom hramu bogat dar, a potom sveti običaj koji je zapostavila tvoja otadžbina obnovi u tradicionalnom obliku."[20]

17. Posle toga je i prorok koga su zarobili bio na velikom glasu, pa su ga vojni tribuni Kornelije i Postumije pozvali da se pobrine za znamenje na Albanskoj gori, a započeli su i ritual da bi umilostivili bogove. Potom je otkriveno gde su zapostavljeni sveti obred i propuštene svečanosti rasrdili bogove: sigurno nije bilo u pitanju ništa drugo sem to da su magistrati, nepravilno izabrani, pogrešno odredili Latinske praznike i svete obrede na Albanskoj gori.[21] A to se može iskupiti samo na jedan način: da vojni tribuni abdiciraju, da se obred ponovi od početka i da se uspostavi interegnum. Ovo je sve učinjeno po odluci Senata. Usledila su tri intereksa, Lucije Valerije, Kvint Servilije Fidena i Marko Furije Kamil. No unutrašnji neredi nisu nikako prestajali, a narodni tribuni su sprečavali skupštinu dok se ne dozvoli da veći deo vojnih tribuna bude biran među plebejcima.

Dok se ovo događalo, sastanci Etruraca su održavani kod svetilišta Voltumne. Kapenatima i Faliscima koji su tražili da zajedničkom odlukom i svim srcem svi narodi Etrurije oslobode Veje, odgovoriše da su ovo Vejima ranije odrekli, jer pošto u tako važnoj stvari nisu tražili savet, to ne treba da traže ni pomoć. Sada im to odriču zbog sebe i svoje imovine, najviše u ovom delu Etrurije: tu je pleme do sada nepoznato u Etruriji, novi stanovnici sa kojima nije pouzdan ni mir ni rat. Ipak će popustiti zajedničkom srodstvu i imenu, te u opasnosti koja preti srodnom narodu neće sprečiti ukoliko neko od omladine dobrovoljno želi otići u taj rat. U Rim je stigla vest da se pozivu odazvao veliki broj neprijatelja. I tada su počeli da se stišavaju unutrašnji sukobi zbog zajedničkog straha, kako to često biva.

[20] Misli se da je ovo prozni oblik proročanstva koje je davano u stihu (*carmen*); u nauci je učinjen pokušaj da se ovaj tekst versifikuje. Ogilvi pretpostavlja da je u pitanju prevod sa grčkog.

[21] Latinski praznici (*Feriae Latinae*) spadali su u *feriae conceptivae*, praznik koji se pomera; datum praznovanja su određivali konzuli pri stupanju na dužnost. Pogrešno izabrani magistrati nisu mogli voditi religijske ceremonije.

18. Senatori se nisu protivili kada su centurije koje prve glasaju izabrale za vojnog tribuna Publija Licinija Kalva, mada on to nije tražio. On je pokazao umerenost u prethodnom tribunatu i sada je već bio u poodmaklim godinama. Činilo se da treba ponovo izabrati sve iz kolegijuma ove godine, Lucija Ticinija, Publija Menija, Gneja Genucija i Lucija Atilija. Pre nego što je to objavljeno i pre nego što su pozvani tribuni, kako je zakon nalagao, Publije Licinije Kalv po odobrenju intereksa uze reč: „U tome što sećajući se naše ranije magistrature glasate za nas i za sledeću godinu vidim znak sloge, Kviriti, koja je veoma potrebna u ovakvim vremenima. Ali dok moje kolege birate kao iste ljude koji su postali još bolji zbog iskustva, mene ne gledate kao istog nego senku i ime koje je ostalo od nekadašnjeg Licinija. Snage tela su iscrpene, sluh i vid su popustili, um i snaga duha slabe. Evo vam mladića", reče pokazujući na svog sina, „koji je slika i prilika čoveka koga ste nedavno kao prvog plebejca izabrali za vojnog tribuna. Njega dajem državi kao naslednika odgajenog u mom duhu. Stoga vas molim, Kviriti, da ovu visoku počast koju ste ponudili meni date njemu koji je traži, dodajući tome i moje molbe." Ovo je ispunjeno ocu koji je molio, pa je njegov sin Publije Licinije proglašen za vojnog tribuna sa konzulskom vlašću, zajedno sa onima koje sam već pomenuo. Vojni tribuni Ticinije i Genucije krenuli su protiv Faliska i Kapenata, ali su rat vodili sa više žara nego mudrosti i tako su upali u zasedu. Genucije je svoju lakomislenost platio časnom smrću i pao u prvim redovima ispred zastava; Ticinije je u nastalom metežu sakupio vojnike i iz nereda uspostavio bojnu liniju, ali ipak nije susreo neprijatelja na ravnom terenu. Poraz koji je bio više sraman nego poguban, zamalo se pretvorio u katastrofu jer su raznovrsni glasovi o tome izazvali u Rimu veliki strah, a isto tako i u logoru kod Veja. Teško su uspevali da zadrže vojnike od bekstva kad su do vojnog logora stigle glasine da su vojskovođe i vojska pobijeni, da su pobednici postali Kapenati i Falisci, a sva etrurska omladina nije daleko. Još veći metež je bio u Rimu pošto se verovalo da je i logor kod Veja već napadnut i da deo neprijatelja kreće u koloni prema Rimu. Otrčaše na bedeme; žene, izvučene iz domova opštim strahom, molile su se u hramovima, tražeći od bogova da otklone propast od grada, kuća, hramova, rimskih bedema

i da ovu propast okrenu na Veje ako je sveti ritual obnovljen kako treba i ako je iskupljeno znamenje.

19. Već su Latinski praznici bili obnovljeni, voda iz Albanskog jezera je puštena u polja i sudbina se približavala Vejima. Već je Marko Furije Kamil, sudbonosni vođa koji će uništiti ovaj grad i spasti otadžbinu, bio imenovan za diktataora i odredio Publija Kornelija Scipiona za komandanta konjice. Sa promenom zapovednika, sve se iznenada promeni: promenila se nada, drugačiji je bio duh ljudi, preokrenula se čak i sreća grada. On je pre svega po vojnički kaznio sve one koji su u strahu bežali od Veja i time je postigao da vojnik shvati da neprijatelj nije ono čega se najviše treba plašiti. Zatim je zakazao regrutovanje za određeni dan, a u međuvremenu je odjurio do Veja da ohrabri vojnike; otud se vratio u Rim da izvrši regrutovanje novih vojnika. Niko nije odbio da se prijavi u vojsku. A i omladina Hernika i Latina, koja nije imala rimska građanska prava, došla je da ponudi svoje snage za ovaj rat. Njima je diktator javno zahvalio u Senatu i pošto je izvršio sve pripreme za rat zavetovao se po odluci Senata da će prirediti velike svečane igre kad Veji budu zauzeti, da će obnoviti i ponovo posvetiti hram Majke Matute[22] koji je nekad posvetio Servije Tulije. Potom je izišao s vojskom iz grada, praćen većim željama nego nadom u uspeh, i najpre se na Nepesinskom polju[23] sukobio sa Faliscima i Kapenatima. Pošto je sve radio sa najvećojm pažnjom i oprezom, sreća ga je pratila, kako to obično i biva. Neprijatelja je ne samo razbio u borbi nego ga je izbacio iz vojnog logora i došao do ogromnog plena. Najveći deo je ustupljen kvestoru,[24] a ostatak podeljen vojnicima. Odatle je vojsku odveo na Veje. Tu je na manjim rastojanjima postavio kastele i izdao naredbu da prestanu čarkanja, koja su često vođena na prostoru između gradskih bedema i rimskog nasipa, jer su nekorisna, te vojnike odveo na radove radi opkoljavanja. Najveći od tih radova bilo je prokopavanje

[22] *Mater Matuta* je bila staro italsko božanstvo; ime pokazuje da se brinula o sazrevanju (*maturus*, zreo) i plodnosti. Praznik *Matralia* je slavljen uz učešće žena 11. juna; posebnost praznovanja je u tome što se žene nisu molile boginji za svoju decu nego za sestrinu decu.

[23] Teritorija etrurskog grada Nepeta.

[24] Misli se na državnu kasu.

tajnog tunela prema neprijateljevoj tvrđavi. Da se posao ne bi prekidao i da rad pod zemljom ne bi iscrpeo ljude, podelio je one koji su u tom učestvovali na šest grupa, a svaka od njih je na smenu radila šest sati. Radovi nisu prekidani ni danju ni noću sve dok podzemni prolaz do tvrđave nije bio prokopan.

20. Kada je diktator video da mu je pobeda već u rukama, da će zauzeti grad i da će pri tome steći plen kakav nije zadobijen u svim prethodnim ratovima zajedno, a ne da bi kod vojnika izazvao ozlojeđenost zbog štedljive podele tolikog plena, ili da rasipnom darežljivošću ne bi izazvao zavist senatora, poslao je pismo Senatu, obavestio ga da su Veji gotovo u rimskim rukama zahvaljujući naklonosti bogova, njegovoj mudrosti i strpljenju vojnika, i zapitao šta treba učiniti sa ratnim plenom. Senat se podelio između dva mišljenja. Jedno je izneo stari Publije Licinije, koga je, kako kažu, njegov sin upitao za mišljenje: on je predložio da se javno objavi da oni koji žele da učestvuju u podeli plena treba da krenu prema logoru kod Veja; drugo je izneo Apije Klaudije koji, tvrdeći da je ta nova darežljivost čudna, nepravična i nerazumna, pa ako se smatra da je grešno da se ono što je oduzeto od neprijatelja nađe u državnoj kasi iscrpljenoj od rata, on predlaže da se od tog novca daju plate vojnicima kako bi se time smanjio ratni porez koji plaćaju plebejci. Tako će vrednost ovog dara osetiti sve kuće u državi, pa se neće dogoditi da gramzive ruke gradskih besposličara željnih pljačke oduzmu od hrabrih vojnika ono što je njihova nagrada, pošto se uvek događa da su u uzimanju plena sporiji oni koji su vredniji u naporima i brži u opasnostima. Licinije odvrati da ovaj novac uvek izaziva sumnjičenja i zavist, razlog je za optužbu pred narodom i pruža povod za pobunu i revoluciju. Stoga je bolje da se ovim darom pridobiju plebejci i da se pomogne onima koji su iscrpljeni i ogoljeni ratnim porezom tokom tolikih godina, da to nadoknade plenom iz rata u kome su ostareli. Svak bi bio srećniji i zadovoljniji da odnese kući ono što je svojom rukom oduzeo od neprijatelja nego da dobije i mnogo puta više, ali tuđom odlukom. Sam diktator želi da izbegne zavist i optužbe koje bi proistekle iz ovoga i stoga je sve preneo na Senat. A pošto je stvar preneta na njega, Senat treba da dozvoli da svaki plebejac zadrži ono što mu ratna sreća dodeli. Ovo mišljenje se činilo kao sigurnije jer je moglo doneti popularnost Senatu.

Stoga je donet proglas da svak ko želi videti nešto od plena iz Veja neka krene diktatoru u vojni logor.

21. Krenu ogromna masa i ispuni vojni logor. Na to diktator, pošto je preuzeo auspicije, naredi vojsci da uzme oružje i krene. „Pod tvojim vođstvom, pitijski Apolone“,[25] reče, „podstaknut tvojim imenom krećem da razorim grad Veje i tebi zaveštavam deseti deo ratnog plena. A tebe, Junono kraljice, koja si sada u Vejima, molim da nas kao pobednike vratiš u grad koji je naš, a koji će postati i tvoj, u kome ćeš imati hram dostojan tebe i tvoje veličine.“[26] Ovako se moleći, prilazio je Vejima sa ogromnom masom sa svih strana kako bi se manje osetila opasnost koja je dolazila kroz prokopani prolaz. Ne znajući da su ih izdali sopstveni proroci i predala strana proročanstva, da su već jedni bogovi pozvani da uzmu deo plena iz grada, a da je drugima upućena molba preko zaveta da napuste njihov grad i potraže hramove kod neprijatelja i nova sedišta, da im je došao poslednji dan, ne sluteći da su im bedemi podriveni podzemnim prolazom i da je tvrđava već puna neprijatelja, Vejani su naoružani skakali na bedeme, čudeći se šta je to sada: dok se tokom tolikih dana nije niko ni pomerio u rimskim predstražama, sada kao da su iznenada poludeli jure prema njihovim bedemima, zaboravljajući na svaku opreznost.

Na ovom mestu se umeće priča: dok je kralj Veja prinosio žrtvu, u trenutku kad je haruspik rekao da će pobeda pripasti onome ko odseče utrobu žrtvene životinje, to su čuli rimski vojnici iz podzemnog prolaza i odlučili da naprave otvor kroz koji su zgrabili drob i odneli ga diktatoru. Kada je u pitanju tako stari događaj, ja se zadovoljavam time da ono što se čini verovatnim uzmem za istinito. A što se tiče ovoga, pogodnijeg za prikazivanje na sceni kojoj dolikuju čudesa nego za verovanje, mislim da nije vredno ni da se dokazuje ni da se odbaci.

Iz podzemnog prolaza, koji se već ispunio odabranim vojnicima, iznenada kod hrama Junone koji se nalazio na tvrđavi

[25] Priziva Apolona jer je Pitija prorekla pad Veja.

[26] Premda zaštitnica Veja, Junona je bila privučena na rimsku stranu. Prema Katonu, to se vrši pomoću tzv. *evocatio* pod kojom je podrazumevana neka vrsta ugovora sa božanstvom; obećavane su žrtve i novi dom ako promeni stranu. Reč je o starom indoevropskom običaju.

Veja iskočiše naoružani ljudi. Jedan deo ovih napade s leđa neprijatelja na bedemima, a deo otvori brave na kapijama, dok su ostali podmetali požar, jer su žene i robovi bacali kamenje s krovova kuća. Sve je odjekivalo od uzvika koji su se mešali sa prestrašenim glasovima i kuknjavom žena i dece. Ubrzo su branioci bili pobacani s bedema i kapije otvorene. Dok su jedni Rimljani u koloni ulazili u grad drugi su uskakali preko bedema koji su bili napušteni, i tako se grad začas ispunio neprijateljima. Na sve strane je vođena borba. Zatim je malaksavala pošto su mnogi poubijani, pa je diktator preko glasnika naredio da se nasilje ne primenjuje prema nenaoružanima. To učini kraj pokolju; nenaoružani su počeli da se predaju, a vojnici su pojurili da pljačkaju po diktatorovoj dozvoli. Kažu da je diktator kad je video tako veliki plen koji je prevazilazio svako očekivanje, podigavši ruke k nebu molio da ako se nekom od ljudi ili bogova čini kako je njegova sreća ili sreća rimskog naroda prevelika, neka utoli zavist nekom malom nezgodom, bilo njegovom bilo rimskog naroda. Kažu i da se usred te molitve okliznuo i pao. Oni koji su posle događaja tumačili stvar, već u ovome su videli predznak kažnjavanja Kamila i zauzimanja Rima nekoliko godina kasnije.[27] A taj dan je prošao u ubijanju neprijatelja i pljačkanju ovog veoma bogatog grada.

22. Sledećeg dana je diktator prodao u roblje one zarobljenike koji su bili slobodnog porekla. Jedino je taj novac vraćen u državnu kasu, ne bez protesta plebejaca. Za plen koji su poneli, zaslugu nisu pripisivali vojskovođi jer se odrekao svog prava da o tome odlučuje i iznoseći stvar pred Senat tražio ko će podržati njegov zao plan, a takođe ni Senatu, nego porodici Licinija iz koje je sin izneo pred Senat ono što je predložio njegov otac. Kada su ljudska dobra izneta iz Veja započelo je odnošenje božanskih trezora i kipova bogova, što je činjeno više iz obožavanja nego zbog pljačke. Iz cele vojske su izabrani mladići, opranih tela, odeveni u belo, da prenesu Junonu kraljicu u Rim. Najpre su pobožno ušli u njen hram i po ritualu približili ruke k njoj, jer ovaj kip po običaju Etruraca nije niko doticao sem sveštenika iz

[27] Plutarh u Kamilovoj biografiji saopštava da je Kamil u ovome želeo videti povoljan znak, kao da je time pobeđena zavist bogova (*invidia deorum*).

određenog roda. Zatim je jedan od njih, ili nadahnut bogom ili iz mladićke šale, upita: „Hoćeš li, Junono, da ideš u Rim?" Ostali povikaše da je boginja klimnula glavom. Kasnije je dodano priči da se čuo glas koji je rekao da hoće. Saznali smo da je pomerena sa svog čvrstog postolja uz mali napor, uz podupirače, i da je njeno prenošenje bilo lako; preneta je na Aventin, svoje večno središte, gde ju je pozvao zavet rimskog diktatora i gde je potom isti Kamil podigao hram, kako je i obećao.[28]

Ovo je bila propast Veja, moćnog etrurskog grada. I pad grada ukazuje na njegovu veličinu pošto je deset leta i zima bio opsedan bez prekida; više je poraza naneo nego što je primio i najzad je, pošto je tako sudbina htela, zauzet više lukavstvom i veštinom nego napadom.

23. Kada je u Rim javljeno da su Veji pali, premda je time upravljalo znamenje, a to najavili i odgovor proroka i pitijsko proročanstvo, i premda su da bi pomogli rat izabrali za vrhovnog vojskovođu najvećeg od svih, Marka Furija, da bi i ljudskim snagama pomogli u ratu, pa kako se ovde toliko godina borilo sa promenljivom srećom, pri čemu su doživljeni i mnogi porazi, ipak je nastala velika i neočekivana radost tako da su pre no što je Senat doneo odluku svi hramovi bili ispunjeni matronama koje su zahvaljivale bogovima. Senat je doneo odluku da se bogovima priređuju zahvalnice u toku četiri dana – duže nego za bilo koji rat vođen dotad. Pri dolasku diktatora, u susret su mu išli svi staleži, svečanije no bilo kom vojskovođi ranije, a pri njegovom trijumfu je bilo prevaziđeno sve što je bilo uobičajeno u počastima do toga dana. Najsjajniji prizor je pružao on sam: dovezao se u kolima u koje su bili upregnuti beli konji, što se činilo neprikladnim ne samo za građanina nego i za smrtnika uopšte. Smatrali su za svetogrđe to što se diktator po konjima izjednačava sa Jupiterom i Suncem, pa je trijumf tako bio više slavan nego prijatan ljudima. Potom odredi mesto za hram Junoni kraljici na Aventinu i izvrši posvećenje hrama Majci Matuti. Pošto je obavio ove ljudske i božanske poslove odrekao se diktature.

[28] Hram je sagrađen na Aventinu kod današnje Crkve Svete Sabine, van gradskih bedema, jer se u ovu Junonu, kao zaštitnicu neprijatelja nije imalo poverenja. Međutim, Junona je veoma rano poštovana na Kapitolu; ovde je kult bio prenet preko etrursko-latinskih zajednica.

Zatim je počelo raspravljanje o daru Apolonu. Kada je Kamil rekao da mu je obećao deseti deo od plena, sveštenici su se saglasili da je obaveza naroda da izvrši ovaj zavet, ali nije bilo lako naći način da se narodu naredi da vrati plen kako bi se iz toga izdvojio deo za sveti dar. Najzad se pribeglo načinu koji je izgledao najbezbolniji: da svak ko želi da se on i njegova kuća oduže ovom zavetu neka sam proceni plen koji je stekao i donese u državnu kasu deseti deo njegove vrednosti; iz toga bi se načinio dar u zlatu koji je bio dostojan slave hama i imena boga, a isto tako odgovarao i dostojanstvu rimskog naroda. Ovaj novčani doprinos je unekoliko udaljio plebejce od diktatora. U međuvremenu stigoše poslanici Ekva i Volska i postigoše mir, više stoga da bi država odahnula iscrpljena u tako dugom ratu, nego zato što su tražili nešto što su zaslužili.

24. U godini posle zauzimanja Veja bilo je šest vojnih tribuna sa konzulskom vlašću: dvojica Publija Kornelija, Kos i Scipion, Marko Valerije Maksim drugi put, Cezon Fabije Ambust treći put, Lucije Furije Medulin peti put i Kvint Servilije treći put. Kornelijima je kockom dodeljen rat sa Faliscima, a Valeriju i Serviliju rat sa Kapenatima. Oni nisu napadali gradove ni silom ni lukavstvom, nego su pustošili polja i pljačkali sela: nijedno drvo niti bilo šta drugo što donosi plod nije ostalo na poljima. Ovom nevoljom pobeđen je kapenatski narod; kad je zatražio mir, on ga je i dobio. Ostao je rat sa Faliscima.

U Rimu je u međuvremenu došlo do raznih pobuna. Da bi se one umirile, odlučeno je da se na teritoriji Volska osnuje kolonija za koju je upisano 3.000 građana. U tu svrhu izabrani trijumviri podelili su svakom po tri jugera i sedam dvanaestina zemlje.[29] Međutim, ovo su počeli prezirati jer su smatrali da je to uteha koja treba da im odvrati nadu od nečeg većeg. Zašto premeštaju plebejce na teritoriju Volska kad su na vidiku prekrasni grad Veji i njegova polja, plodnija i prostranija od rimskih? Ovaj grad su stavljali ispred Rima i po položaju i po sjaju privatnih i javnih građevina. Zaista su pokrenuli akciju za preseljavanje u Veje, na kojoj se mnogo više nastojalo u vreme kad su Gali

[29] Reč je o površini nešto manjoj od jednog hektara. Broj od 3.000 kolonista veliki je i izaziva sumnju; u vojničke kolonije kakve su osnivane u ovo vreme upućivano je oko 300 ratnika s porodicama.

zauzeli Rim. Uostalom, odrediše da deo plebejaca i deo Senata treba da pređe u Veje tako da se rimski narod može naseliti u dva grada u zajedničkoj državi. Protiv ovoga se podigoše optimati s takvom žestinom da izjaviše kako bi pre pomrli na oči rimskog naroda nego što bi bilo šta od toga stavili na glasanje. Jer ako je sada toliko neslaganja u jednom gradu, šta bi tek bilo u dva? Zar više vole pobeđenu od svoje otadžbine pobednice, i zar će dozvoliti da veća sreća zadesi Veje kao pokoreni grad nego kao slobodan? Najzad, u otadžbini ih mogu napustiti sugrađani, ali ih nikakva sila neće nikad naterati da napuste svoju otadžbinu i svoje sugrađane i da slede Tita Sicinija – to je bio jedan od narodnih tribuna koji je predlagao ovaj zakon – novog osnivača Veja, ostavljajući boga Romula, božanskog sina i osnivača grada Rima.

25. O ovome se raspravljalo uz ogorčenu borbu, jer su senatori pridobili na svoju stranu i neke od narodnih tribuna, pa ništa drugo nije moglo da zadrži pesnice plebejaca tako kao što su to učinili prvaci Senata; naime, čim su plebejci započeli svađu i počeli da viču, prvaci su istupili i zatražili od gomile da najpre njih izudara i ubije. Plebejci su se uzdržali od nasilja prema ovima zbog njihovih godina, dostojanstva i počasti koje su imali, a potom su iz stida odbacili ogorčenje i na ostale.

A Kamil je na sve strane držao govore u javnosti: „Nije čudo", govorio je, „što ludilo vlada u gradu, kažnjenom zbog zaveta, jer se za sve više brine nego za ispunjenje svete obaveze." A šta da kaže o dobrovoljnom doprinosu, koji je pre milostinja no deseti deo plena, jer se svak privatno obavezao na to, dok je narod kao celina oslobođen. Svakako, njemu savest ne dozvoljava da prećuti kako je određeno da se priloži deseti deo od pokretnih dobara, a niko ne pominje zauzeti grad i njegovu teritoriju, što je takođe uključeno u zavet. Kada je ovo pitanje, koje se Senatu činilo spornim, preneto na sveštenike, a pošto je i Kamil bio pozvan, kolegijum je odredio da deseti deo od svega onog što je pripadalo Vejima pre nego što je dat zavet i što je posle zaveta pripalo rimskom narodu, sada pripadne Apolonovom svetilištu. Tako u procenu ulaze i grad i njegova teritorija. Spremljen je novac iz državne blagajne, a vojnim tribunima s konzulskom vlašću dat je nalog da za njega nabave zlato. Kako ga nije bilo dovoljno, matrone su se dogovorile i obećale zlato

vojnim tribunima, pa su svoj nakit donele u državnu kasu. Senat je za ovo zahvalio više nego za bilo šta drugo. Matronama je zbog ove darežljivosti dodeljena počast da mogu koristiti svečani četvoropreg za odlazak u hramove prilikom žrtvovanja i svečanih igara, a dvokolice u praznične i radne dane. Pošto je bilo procenjeno zlato koje je dobijeno od pojedinaca da bi novac za njega mogao biti isplaćen, odlučeno je da se načini zlatan krater[30] i da se odnese Apolonu u Delfe kao dar.

Čim su odahnuli od ove religijske obaveze, narodni tribuni su ponovo započeli pobunu. Podsticali su gomilu protiv svih prvaka, a najviše protiv Kamila: on je plen iz Veja sveo ni na šta davši ga državi i bogovima. One koji nisu bili tu, besno su napadali; ustezali su se da predaju prisutne koji su se mogli suprotstaviti ovoj mržnji. Pošto su videli da će se stvar protegnuti i preko ove godine, oni su iste narodne tribune koji su podneli zakonski predlog izabrali i za sledeću godinu, dok su patriciji dali podršku onima koji će se suprotstaviti zakonu. I tako su većim delom bili izabrani isti narodni tribuni.

26. Na izborima za vojne tribune, senatori su uz veoma veliki napor postigli da se izabere Marko Furije Kamil, pretvarajući se da biraju vojskovođu za rat. U stvari, tražen je neko ko će se suprotstaviti rasipnosti narodnih tribuna. Zajedno sa Kamilom za vojne tribune s konzulskom vlašću izabrani su Lucije Furije Medulin šesti put, Gaj Emilije, Lucije Valerije Publikola, Spurije Postumije i Publije Kornelije drugi put. Narodni tribuni nisu početkom godine ništa pokretali sve dok Furije Kamil, određen da ratuje protiv Faliska, nije krenuo iz grada. Pokret je oslabio zbog odlaganja, a u zemlji Faliska je porasla slava Kamila, neprijatelja koga su se najviše plašili. U početku je neprijatelj smatrao da je najsigurnije da se drži bedema, a Kamil ga je pustošeći polja i spaljujući sela prinudio da izađe iz grada, ali ga je strah sprečavao da ide dalje. Vojni logor su postavili na jednu milju od grada, smatrajući da ništa ne daje takvu sigurnost kao nepristupačan položaj: sve okolo je bilo strmo i stenovito, a i putevi su bili ili strmi ili uzani. Međutim, koristeći zarobljenika

[30] Reč *krater* je u grčkom označavala posudu određenog oblika, sa stopom i drškama pri dnu, gore neznatno proširenu. U dobrom latinskom, reč se upotrebljava jedino kao oznaka za zavetni dar.

kao vodiča, Kamil je usred noći pomerio svoj logor iz polja i u svitanje se pojavio na mestu iznad neprijatelja. Podeljeni u tri dela, Rimljani su se utvrđivali, a ostatak vojske je bio spreman za borbu. Kad je neprijatelj krenuo sa namerom da spreči utvrđivanje, bio je razbijen i dao se u bekstvo. Faliscima je uteran takav strah da su bežeći u neredu mimoišli svoj logor, koji je bio bliži, u nastojanju da se dokopaju grada. Mnogi su ubijeni ili ranjeni pre nego što su u panici upali kroz kapije. Logor im je zauzet, a plen predan kvestoru uz veliko ogorčenje vojnika. No pobeđeni strogošću komande, tu njegovu vrlinu su i mrzeli i divili joj se. Zatim je pristupio opsadi grada i počeo graditi utvrđenja oko njega; u međuvremenu su oni iz grada napadali na rimske predstraže i bilo je manjih čarkanja; vreme je proticalo, a uspeh nije pretezao ni na jednu ni na drugu stranu. Žita i ostalog što je unapred bilo dovučeno u grad opsađeni su imali više od onih koji su ih opsedali, a izgledalo je da će opsada trajati isto tako dugo kao kod Veja ako sreća i poznata hrabrost u ratnim operacijama ne ubrzaju pobedu rimskog komandanta.

27. Kod Faliska je bio običaj da isti učitelj uči decu i da vrši nadzor nad njima, i mnogi dečaci su, kao danas u Grčkoj, poveravani brzi jednog čoveka.[31] Kao što je to običaj, decu prvaka je podučavao čovek koji se isticao znanjem. On je imao običaj da u miru izvodi dečake van grada radi igre i vežbe, pa to nije prekidao ni u vreme rata; odvodio ih je nekad na kraće, nekad i na duže rastojanje od kapija, uz razne igre i razgovore. I kada je jednom otišao dalje nego obično, doveo je decu kroz rimske predstraže u rimski logor, u glavni Kamilov štab. Ovde je ovom zločinačkom postupku dodao još gore reči: da predaje u rimske ruke grad Falerije pošto rimskoj vlasti predaje ove dečake čiji su očevi tamo na vlasti. Kada je ovo čuo, Kamil je odgovorio: „Nisi došao sebi sličnom ni narodu ni vojskovođi, ti, zločinče, koji si doneo zločinački dar. Između nas i Faliska ne postoji nikakav savez nastao po ljudskom ugovoru, ali onaj koji je prirodno urođen, taj postoji između nas i njih i uvek će postojati. Postoji zakon i u ratu i u miru, i mi smo naučili da ga sprovodimo isto

[31] Obrazovanje koje je davao učitelj (*paedagogos*) jeste grčki običaj koji je relativno kasno prodro u Rim; tu je bilo uobičajeno da roditelji podučavaju decu. Mogućno je da je kod Faliska ranije prodro grčki uticaj.

toliko pravično koliko i hrabro. Oružje ne nosimo protiv onog uzrasta koji biva pošteđen i kad se zauzme neki grad, nego protiv ratnika, protiv onih koji su, premda ih nismo ni uvredili ni izazvali, napali rimski logor kod Veja. Koliko je do tebe stajalo, ti si ih pobedio nečuvenim zločinom, a ja ću ih kao i Veje pobediti hrabrošću, naporom i oružjem." Zatim mu je skinuo odeću i sa rukama vezanim na leđa predao ga dečacima da ga vode u Falerije, a predao im je i šibe da ga udaraju pri povratku. Narod se najpre sakupio na ovaj prizor, a potom je sazvan Senat zbog ove novosti, pa je nastao takav preokret u dušama Faliska da su oni koji su nedavno u besu i srdžbi više voleli propast Veja nego mir Kapenata, sada jednodušno zatražili mir. Rimska vernost i pravičnost vojnog zapovednika slavljeni su na Forumu i u Senatu. Uz opštu saglasnost upućeni su poslanici najpre Kamilu u vojni logor, a zatim po njegovoj dozvoli i Senatu u Rim. Uvedeni u Senat, priča se da su ovako govorili: „Oci senatori i dopisani, pobeđeni od vas i vašeg vojskovođe na način na kome vam neće zameriti ni bog niti ikoji čovek, mi se predajemo vama jer smatramo da vam kao pobedniku ne može biti ništa draže od toga da želimo živeti pod vašom vlašću pre nego po našim zakonima. Ovaj rat je dao dva spasonosna primera ljudskom rodu: vi ste dali prednost pravičnosti u ratu nad pobedom koja je bila tu, a mi, podstaknuti pravičnošću, donosimo pobedu ovamo. Pod vašom smo vlašću: pošaljite ljude koji će primiti naše oružje, naše taoce i naš grad koji je otvorio kapije. Vi nećete zažaliti zbog svoje pravičnosti, kao ni mi zbog vaše vlasti." Kamilu su izrazili zahvalnost i neprijatelji i sugrađani. Od Faliska je zahtevana plata za vojnike za tu godinu da bi rimski narod bio oslobođen ratnog poreza. Pošto je mir zaključen, vojska je povučena u Rim.

28. Mnogo više nego kada je trijumfovao u zaprezi sa belim konjima, Kamil je hvaljen sada što je pravičnošću i vernošću pobedio neprijatelja, a njegovo skromno ćutanje nije sprečilo Senat da bez odlaganja izvrši njegov zavet. Zlatni krater kao dar delfijskom Apolonu odneli su poslanici Lucije Valerije, Lucije Sergije i Aul Manlije, koji su otplovili velikom lađom, ali su lađu napali liparski gusari nedaleko od Sicilijanskog moreuza i odvukli je na Liparska ostrva. Običaj ove zajednice bio je da gusarenje smatraju javnom delatnošću i da dele tako stečeni plen. Te godine je vrhovnu vlast kod njih imao neki Timasitej, čovek koji je bio sličniji Rimljanima

nego svojima. Status poslanika, zavetni dar i bog kome je dar upućen izazvali su njegovo poštovanje, pa je on i kod ostalih probudio religijske obzire pošto je masa često slična onome ko njome vlada. Primio je poslanike kao zvanične goste, a zatim ih je otpratio u Delfe štiteći ih brodovima i vratio ih u Rim nepovređene. S gusarima je stoga po odluci Senata sklopljen sporazum o međusobnom gostoprimstvu[32] i uručeni su im državni pokloni.

Iste godine se ratovalo sa Ekvima uz promenljivu sreću, tako da ni vojska ni oni u Rimu nisu znali da li su pobednici ili pobeđeni. Od vojnih tribuna rat su vodila dvojica, Gaj Emilije i Spurije Postumije, i to najpre zajednički. Pošto su razbili neprijatelja, odlučeno je da Emilije drži garnizon u Verugini, a da Postumije pustoši neprijateljsku teritoriju. Ali Postumija, koji je išao u razbijenoj koloni, nebrižljiv zato šo je bio ohrabren uspehom, napali su Ekvi i naterali ga u obližnje bregove, unevši paniku među vojnike. Strah se odatle prenese i na drugu vojsku, na garnizon u Verugini. Pošto je svoje povukao na sigurno mesto, Postumije naredi da se sazove skupština i na njoj napade strah vojnika i njihovo bekstvo, govoreći da ih je rasterao najneiskusniji i najkukavičniji neprijatelj. Sva vojska je uzvikivala da joj se s pravom ovo govori i da priznaje sramno držanje, ali da će grešku ispraviti i da se neprijatelj neće dugo radovati. Zahtevali su da ih odmah vodi na neprijateljski logor – ovaj je postavljen u ravnici gde se jasno video – i spremni su na bilo kakvu kaznu ako ga je ne zauzmu pre noći. Pošto ih pohvali, Postumije im naredi da se okrepe i da budu spremni oko četvrte straže. Da bi sprečio bekstvo Rimljana sa bregova u toku noći putem koji vodi u Veruginu, neprijatelj im iziđe u susret. Borbu su započeli pre svitanja, ali je mesečina sjala cele noći, pa je bilo vidno kao da je vođena po danu. Međutim, uzvici su doprli do Verugine, pa kako su vojnici pomislili da je rimski logor zauzet, tako su se prestrašili da su uprkos Emilijevim naporima i protivljenju krenuli prema Tuskulu. Otuda stiže glas u Rim da su Postumije i vojnici izginuli. A Postumije, čim mu je svetlost dana pokazala

[32] Javno gostoprimstvo (*hospitium publicium*), formalna veza između države i pojedinca druge države, pri čemu bi ovaj poslednji primio poslanike države o kojoj je reč u svoju kuću kao goste; sam je uživao gostoprimstvo države s kojom je sklopio *hospitium.*

da se ne treba plašiti zasede ukoliko bi u razbijenom bojnom poretku sledio neprijatelje, dojaha do svoje bojne linije i opomenu vojnike na ono što su obećali. Time im je ulio takav borbeni žar da Ekvi nisu mogli izdržati njihov napad. Nastade takvo ubijanje onih koji su bežali kakvo se događa kad ljude vodi više ogorčenje nego hrabrost, i ono se nastavi do uništenja neprijatelja. Tužnoj vesti iz Tuskula, koja je bezrazložno uplašila državu, sledilo je lovorom ovenčano Postumijevo pismo da je pobeda pripala rimskom narodu i da je vojska Ekva uništena.

29. Pošto akcije narodnih tribuna još nisu bile dovele do cilja, plebejci su nastojali da produže tribunat podnosiocima zakona, a patriciji da ponovo izaberu tribune koji će stavljati veto na zakone. Plebejci su odneli prevagu na svojim izborima. Sveteći se za ovaj poraz, patriciji su senatskom odlukom postigli da se biraju konzuli – magistratura koju plebejci nisu voleli. Tako su posle petnaest godina ponovo izabrani konzuli Lucije Lukrecije Flav i Servije Sulpicije Kamerin. Kako im niko od kolega nije pružio otpor, narodni tribuni su početkom godine energično krenuli da donesu zakon, a konzuli su se iz istog razloga, ništa manje energično, borili protiv toga. Dok se cela država okrenula ovome kao jedinoj brizi, Ekvi su napali na Viteliju[33], rimsku koloniju na svojoj teritoriji. Pošto je tvrđava zauzeta noću izdajom, veći deo kolonista je nepovređen izbegao preko suprotnog dela grada i potražio utočište u Rimu. Komanda za rat je kockom pripala konzulu Luciju Lukreciju, koji je odveo vojsku i pobedio neprijatelja u borbi, a zatim se vratio u Rim na još veću borbu. Bio je određen dan za suđenje tribunima iz prethodne dve godine, Aulu Verginiju i Kvintu Pomponiju, čija se odbrana, po opštem uverenju patricija, ticala časti Senata. Njih ni u privatnom životu ni u javnoj funkciji nisu optuživali za drugo sem za suprotstavljanje zakonskom projektu tribuna, jer su time činili po volji senatorima. Ipak je zahvalnost Senata bila pobeđena plebejskim ogorčenjem, pa su oni, iako nevini, bili osuđeni da svaki plati po 10.000 teških asa, što predstavlja žalostan primer. Ovim su patriciji bili veoma nezadovoljni, a Kamil je javno prekoreo plebejce za zločin kojim su se okrenuli

[33] Naziv je mogao biti u vezi sa *vitellum*, tele, pa je možda u vezi sa kultom bika, kako pretpostavlja Ogilvi.

protiv svojih ljudi, ne shvatajući da ovom nepravičnom osudom oduzimaju narodnim tribunima pravo na veto, a oduzimajući to pravo ruše tribunsku moć. Oni se varaju ako misle da će patriciji podnositi razuzdanu samovolju ove magistrature. Ukoliko se tribunsko nasilje ne bude moglo suzbiti uz pomoć pojedinih tribuna, senatori će naći drugo oružje. Konzule je prekorio što su ćuteći dozvolili da se tribuni koji su služili autoritetu Senata liše javne zaštite. Iznoseći ovo u svojim govorima, iz dana u dan je povećavao ogorčenje ljudi.

30. A Senat je neprestano podsticao protiv zakona: onog dana kad se bude donosio zakon neka siđu na Forum, nemajući na umu ništa drugo sem da brane svoje žrtvenike i ognjišta, hramove svojih bogova i zemlju u kojoj su rođeni. A što se njega lično tiče, ako ne bi bio greh misliti na sopstvenu slavu dok se u otadžbini vodi borba, za njega bi bilo sjajno da se u gradu koji je zauzeo tiska gomila, da svakodnevno uživa u spomeniku svoje slave, da pred očima ima grad koji je imao mesto u njegovom trijumfu i da ceo svet ide stopama njegovog podviga. Ali greh je voditi ljude da nasele grad koji su ostavili besmrtni bogovi, a rimskom narodu ne priliči da se naseli na porobljenoj zemlji i da zameni pobedničku domovinu sa onom koja je pobeđena.

Ovakvim podsticanjem svog prvaka bili su ohrabreni senatori, stari ljudi i mladići, da na dan donošenja zakona dođu na Forum u zbijenim redovima; zatim su raspoređeni po tribama saletali svaki svoje tribule[34] i plačući ih molili da ne napuštaju ovu otadžbinu za koju su se uspešno i hrabro borili i oni i njihovi očevi; pokazivali su na Kapitol, na hram Veste i ostale hramove bogova koji su se nalazili oko Foruma; govorili su da rimski narod ne bi trebalo odvoditi u grad neprijatelja kao da je prognan i oteran sa tla otadžbine i od domaćeg penata, i stvar dotle dovesti da bi bilo bolje da Veji nisu zauzeti, jer Rim onda ne bi bio napušten. Kako stvar nisu vodili nasiljem nego molbama, pri čemu su često pominjali bogove, to su kod mnogih probudili religijsku svest, pa je zakon odbačen sa većinom od jednog glasa. Ova pobeda je tako obradovala patricije da je sledećeg dana na predlog konzula doneta senatska odluka da

[34] Tribuli su oni koji su pripadali istoj tribi, pa su prema tome zajedno glasali. Svaka triba je na skupštini pri glasanju važila kao jedan glas.

se teritorija Veja podeli plebejcima, po sedam jugera zemlje po glavi, i to da se ne deli samo ocu porodice nego i ostalim slobodnim članovima kuće kako bi imajući to u izgledu odgajali decu.

31. Pridobijeni ovim darom, plebejci nisu pružili nikakav otpor pri izboru konzula. Izabrani su Lucije Valerije Potit i Marko Manlije, koji je kasnije dobio nadimak Kapitolin. Ovi konzuli su priredili Velike igre na koje se zavetovao diktator Marko Furije u toku rata sa Vejima. Iste godine je osvećeno i svetilište Junoni, što je bio zavet istog diktatora u ovom ratu; kažu da je osvećenje izvršeno uz veliku revnost matrona.

Sa Ekvima je vođen rat na Algidu, jedva vredan pomena: neprijatelj je razbijen gotovo pre nego što je i došlo do sukoba. Valeriju, koji je bio uporniji u uništavanju neprijatelja u bekstvu, dodeljen je trijumf, a Manlije je dobio pravo da ovenčan uđe u grad. Iste godine je izbio novi rat sa narodom Volsinija. Zbog gladi i epidemije koja se proširila na teritoriji Rima, zatim usled suše i preterane žege, vojska nije mogla biti izvedena u rat. Ovim ohrabrenim Volsinjani, kojima su se pridružili i Sapinati,[35] upali su na rimsku teritoriju. Na to je objavljen rat i jednom i drugom narodu. Umro je cenzor Gaj Julije, a na njegovo mesto je imenovan Marko Kornelije. To se kasnije tumačilo kao povreda božanskog prava, jer je Rim bio zauzet u toku njegovog lustruma.[36] Posle toga, cenzor koji bi umro nije nikad bio zamenjivan drugim. Kako je bolest zahvatila i konzule, bilo je odlučeno da se auspicije obnove izborom intereksa. I tako pošto su konzuli po odluci Senata abdicirali, za intereksa je izabran Marko Furije Kamil, koga je smenio Publije Kornelije Scipion, a ovoga Lucije Valerije Potit. Ovaj poslednji je imenovao šest vojnih tribuna sa konzulskom vlašću da bi država imala dovoljno magistrata ako bi se neko od njih razboleo.

32. Na dan 1. jula[37] stupili su na dužnost Lucije Lukrecije, Servije Sulpicije, Marko Emilije, Lucije Fuzije Medulin sedmi put, Agripa Furije i Gaj Emilije drugi put. Lucije Lukrecije i Gaj

[35] Sapinati se pominju jedino kod Livija, i to kao *Sapientes, Salpentes* i *Sappinates.*

[36] U ovom slučaju, lustrum označava razdoblje od pet godina, tj. vreme između dva izbora cenzora i popisa građana.

[37] Ovo je nova promena datuma stupanja konzula na vlast zbog epidemije.

Emilije su za komandu dobili oblast Volsinija, a protiv Sapinata su određeni Agripa Furije i Servije Sulpicije. Najpre se ratovalo sa Volsinjanima; rat je bio značajan po broju neprijatelja, ali oštrih sukoba nije bilo. Razbijeni pri prvom napadu dali su se u bekstvo; 8.000 ljudi, opkoljenih našom konjicom, položili su oružje i predali se. Glas o ovoj borbi je bio razlog da Sapinati odustanu od rata; potražili su utočište u bedemima. Rimljani su odvukli ogroman plen i sa sapinatske i sa volsinijske teritorije, a da se pri tome njihovoj sili niko nije suprotstavio. Najzad je Volsinjanima, iscrpljenima u ratu, dato primirje na dvadeset godina pod uslovom da Rimljanima vrate ono što su opljačkali i da rimskim vojnicima daju platu za tu godinu.

Iste godine je Marko Cedicije, jedan plebejac, obavestio tribune da je na Novom putu, gde je sada kapela iznad Vestinog hrama, čuo u tišini noći glas, jasniji od ljudskog, koji mu je naredio da obavesti magistrate da dolaze Gali. Kao što to često biva, ovo je bilo prezreno zato što je vest doneo beznačajan čovek, a osim toga je bilo u pitanju jedno daleko pleme o kome se ništa nije znalo. Ne samo da je opomena bogova bila prezrena dok se sudbina približavala nego su i jedinu ljudsku pomoć koju su imali u ličnosti Marka Furija udaljili iz grada. Pošto ga je narodni tribun Lucije Apulej optužio zbog plena iz Veja, Kamil, koji je upravo izgubio sina mladića, pozva u svoju kuću članove svoje tribe i klijente koji su većim delom bili plebejci da bi ispitao njihovo raspoloženje. Dobio je odgovor da će oni platiti sumu na koju on bude osuđen, ali da ga ne mogu osloboditi kazne. Na to on ode u progonstvo, moleći besmrtne bogove da ga nezahvalna otadžbina što pre poželi ako mu je ova nepravda naneta kao nevinom. U odsustvu je osuđen da plati 15.000 teških asa.

33. Tako prognaše građanina za koga bi se moglo tvrditi, ukoliko ima ičega što je u ljudskim stvarima sigurno, da Rim ne bi mogao biti zauzet da je on ostao. Dok se gradu približavala sudbonosna propast, stigoše poslanici iz Kluzija da zatraže pomoć protiv Gala. Ovo pleme, kaže predanje, prešlo je Alpe i zauzelo polja koja su ranije obrađivali Etrurci, privučeno plodovima naše zemlje, a najviše vinom koje je tada za njih predstavljalo novo zadovoljstvo. A vino je u Galiju izvezao Aruns iz Kluzija da bi namamio ovo pleme. On je bio ljut na Lukumona, čiji je tutor bio, zato što mu je ovaj zaveo ženu. Kako je mladić bio

veoma moćan, Aruns mu se nije mogao osvetiti sem uz pomoć strane sile. On je bio vođa Galima pri prelasku Alpa i podstrekač napada na Kluzij. Dakle, ja ne poričem da je Gale doveo na Kluzij Aruns, ili neko drugi iz ovog grada. No opšte je poznato da Gali koji su napali na Kluzij nisu bili prvi koji su prešli Alpe. Dva veka pre napada na Kluzij i zauzimanja Rima, Gali su prešli u Italiju, pa ovi iz Kluzija nisu bili prvi Etrurci sa kojima su oni ratovali. Mnogo ranije se galska vojska često sukobljavala sa ljudima koji su živeli između Apenina i Alpa. Etrurska vlast se pre rimske prostirala daleko na kopnu i na moru. Kolika im je bila moć pokazuju nazivi Gornjeg i Donjeg mora kojima je Italija opkoljena kao neko ostrvo, jer su italska plemena jedno zvali Toskansko po opštem nazivu za narod, a drugo Hatrijatsko po etrurskoj koloniji Hatriji,[38] dok su Grci ova mora nazivali Tirenskim i Adriatskim. Okrenuti prema jednom i drugom moru, Etrurci su naseljavali dvaput po dvanaest gradova, najpre sa ove strane Apenina, prema Donjem moru, a zatim isto toliko sa one strane Apenina, osnivajući onoliko kolonija koliko je prvobitno bilo gradova i one su držale sva mesta od reke Poa do Alpa sem ugla što su ga držali Veneti koji su živeli oko morskog zaliva. Alpska plemena su bez sumnje istog porekla, naročito Reti koji su zbog prirode tla postali tako divlji da od starine nisu sačuvali ništa sem svog govora, pa i to iskvareno.[39]

34. O prelasku Gala u Italiju saznali smo ovo: u vreme kad je Tarkvinije Prisk vladao u Rimu, tada su nad Keltima, koji su činili trećinu Galije, vrhovnu vlast imali Biturigi;[40] oni su Keltima davali kralja. Ambigat, koji je tada vladao, zahvaljujući sreći i hrabrosti kako svojoj tako i svog naroda, bio je veoma moćan, tako da je Galija u vreme njegove vlasti obilovala i u plodovima

[38] *Hatria* ili *Hadria* nalazila se u italskoj oblasti *Picenum*, na oko 6 milja udaljenosti od mora; kolonija je osnovana 289. pre n. e. na mestu starijeg naselja. Dvanaest etrurskih gradova mogli su biti: *Arretium, Cortona, Perusia, Volsinii, Caere, Tarquinii, Vetulonia, Vulci, Volaterrae, Clusium, Rusellae, Veii*, a kasnije je tom broju dodana i *Populonia.*

[39] Reti su bili mnogobrojna plemena u Alpima, između Pijave i jezera Komo, južnog Tirola i doline Rajne do Bodenskog jezera. Jezik im je pripadao mediteransko-preindoevropskim govorima.

[40] Biturigi su bili galski narod u Keltskoj Galiji (*Gallia Celtica*), kasnijoj Akvitaniji.

zemlje i u ljudima, pa je izgledalo da se takvim mnoštvom ljudi jedva može upravljati. I sam već u godinama, Ambigat je u želji da rastereti kraljevstvo od tolike mase ljudi koji su ga već pritiskivali objavio da će sinove svoje sestre, Beloveza i Segoveza, dva valjana mladića, poslati da traže nova sedišta koja će im bogovi pokazati preko znamenja. Dozvoliće im da povedu onoliko ljudi koliko žele kako ih nijedno pleme ne bi moglo odbiti kada dođu. Segovezu je kockom dopala Hercinijska gora,[41] a Belovezu, koji je bio mnogo srećniji, bogovi odrediše put u Italiju. On odvede sa sobom one koji su bili prekobrojni: Biturige, Arverne, Senone, Hedue, Ambare, Karnute i Aulerke. Krenuvši sa ogromnim mnoštvom konjanika i pešaka stiže do Trikastina.[42] Ovde su kao velika prepreka stajali Alpi. Ne čudim se što su izgledali neprelazni, jer preko njih nije bilo puta od vremena dokle dopire ljudsko pamćenje, sem ako se ne poveruje u legendu o Herkulu.[43] Dok je visina planina držala Gale ovde kao odsečene, oni su gledali sve strane preko kojih će od prelaza što su se spajali s nebom preći na drugu stranu sveta. Držao ih je i religijski strah, jer se širio glas da došljake koji traže zemlju napada pleme Salvi. To su bili Masilioti koji su brodovima došli iz Fokeje.[44] Smatrajući da je to predznak njihove sreće, Gali im pomogoše da utvrde prvo mesto na koje su se iskrcali, što su Salvi dopustili. Sami su mirno prešli Alpe preko Taurinskog prevoja i prevoja Durija, te Etrurce razbili nedaleko od reke Ticina.[45] Kad su čuli da zemlja koju su zauzeli nosi isti naziv Insubrij[46] kao i jedna oblast kod Hedua, a smatrajući to dobrim predznakom za mesto, osnovali su tu grad koji su nazvali Mediolanum.[47]

---

[41] *Hercynia saltus* je visoravan u južnoj Germaniji koju su, prema Cezaru i Tacitu, naseljavala galska plemena.

[42] U pitanju su plemena centralne Galije; Trikastini su živeli u kasnijoj rimskoj provinciji Narbo, na jugu, u današnjoj Provansi.

[43] Prema nekim verzijama mita o Herkulu, on je terajući Gerionova goveda prošao preko Galije.

[44] Koloniju *Massilia* (današnji Marsej), osnovali su maloazijski Grci iz Fokeje oko 600. pre n. e.

[45] Reka Tičino (*Ticinus*) u severnoj Italiji, pritoka Poa.

[46] Insubri su u stvari bili veliko galsko pleme u severnoj Italiji.

[47] Mediolanum, današnji Milano. Insubri su pored toga imali i gradove *Comum, Ticinum, Novaria.*

35. Uskoro je usledila nova grupa stopama prethodnika: Cenomani su pod vođom Etovijem prešli preko istog prevoja uz pomoć Beloveza i naselili se tamo gde su danas gradovi Briksija[48] i Verona. Posle njih su se naselili Libui i Saluviji u blizini starog plemena Levi Liguri,[49] koje je živelo oko Ticina. Potom su Peninske Alpe[50] prešli Boji i Lingoni, pa kako su sve zemlje između Alpa i reke Poa bile već zauzete, oni pređoše preko Poa splavovima i oteraše sa njihove zemlje ne samo Etrurce nego i Umbre. Ipak su se zadržali na Apeninima. Tada su Senoni, koji su kao došljaci stigli poslednji, zauzeli zemlje od reke Utenta do granice Ezisa.[51] To su bili oni Gali koji su došli do Kluzija i do Rima, kako sam doznao. Međutim, nije sigurno da li su to bili jedino oni, ili su im se pridružili i narodi iz Ovostrane Galije.[52]

Uplašeni od novog rata kad su ugledali rulju, lica ljudi dotad neviđena i novu vrstu oružja, a slušajući često o tome kako su Gali i sa ove strane Poa razbili etrurske legije, stanovnici Kluzija uputiše u Rim poslanstvo da traži pomoć od Senata, premda sa Rimljanima nisu imali nikakav savez ili ugovor o prijateljstvu sem što narod Veja, koji im je bio srodan, nisu branili od Rimljana. Što se tiče pomoći nisu postigli ništa, ali su bila upućena tri poslanika, sinovi Marka Fabija Ambusta, da u ime rimskog naroda i Senata razgovaraju sa Galima i zatraže da ne napadaju saveznike i prijatelje rimskog naroda koji im nisu naneli nikakvo zlo. „Rimljani će se", rekoše, „u ratu braniti ako prilike budu zahtevale; čini se ipak bolje da se rat otkloni ukoliko je moguće no i da Gale, novo pleme, pre upoznamo u miru nego u ratu."

36. Bilo bi to mirno poslanstvo da se poslanici nisu divljački ponašali i bili slični pre Galima no Rimljanima. Pošto su ono što im je naloženo izložili na skupštini Gala, dobili su ovaj odgovor: premda nisu čuli za Rimljane, veruju da su oni hrabri ljudi pošto su Klužani zatražili pomoć od njih u trenutku opasnosti.

---

[48] Briksija je bila na mestu današnje Breše u severnoj Italiji.

[49] *Laevi Ligures* su verovatno dva plemena, premda ih Livije navodi kao jedan narod. Liguri su pripadali preindoevropskim narodima u Italiji; u istorijsko doba su živeli oko Đenovskog zaliva.

[50] *Alpes Poenini* su deo Alpa oko prelaza Sv. Bernard. Boji i Lingoni su pored Senona najveća keltska plemena u severnoj Italiji.

[51] *Utentum* je kod današnjeg Montonea, a *Aesis* je današnji Ezino.

[52] U pitanju je *Gallia Cisalpina*, sa ove, tj. italske strane Alpa.

I kako radije šalju poslanstvo nego oružje na njih da bi zaštitili svoje saveznike, oni neće prezreti mir koji im nude pod uslovom da Galima, koji nemaju zemlje, narod Kluzija, koji je ima više nego što može obraditi, ustupi jedan deo svoje teritorije. Mir se ne može postići na drugi način. Žele da u prisustvu Rimljana čuju odgovor Klužana, pa ako budu odbijeni vodiće borbu u prisustvu Rimljana tako da mogu javiti kući koliko Gali nadmašuju sve druge. Kad su ih Rimljani upitali s kojim pravom traže zemlju od onih koji je poseduju, ili prete ratom, i šta Gali traže u Etruriji, ovi im oholo odgovoriše da im pravo leži u oružju i da onima koji su jaki sve pripada; tada planuše gnevom i jedni i drugi, zgrabiše oružje i započe borba. Pošto se zla sudbina već približavala Rimu, rimski poslanici zgrabiše oružje, što je protivno svakom međunarodnom pravu. Nije moglo ostati nezapaženo da se ispred etrurskog bojnog reda bore tri veoma hrabra rimska mladića iz najplemenitijeg roda, jer je hrabrost stranaca padala u oči. Uz to je Kvint Fabije, koga je konj povukao van bojnog reda, ubio galskog vođu napadajući na bojne znake, probivši mu kopljem bokove. Dok mu je skidao oružje, Gali ga prepoznadoše i objaviše celom bojnom redu da je to rimski poslanik. Zaboravljajući na mržnju prema Kluziju, na to Gali dadoše trubom znak za povlačenje, preteći Rimljanima. Bilo je onih koji su predlagali da se odmah krene na Rim, ali je pobedilo mišljenje starijih da se najpre pošalju poslanici da se žale na nepravdu i da traže da se predaju Fabiji koji su povredili pravo među narodima. Kad su poslanici Gala rekli šta im je naloženo, senatori nisu odobrili ono što su Fabiji učinili, a uz to im se i zahtev varvara učinio pravedan. Međutim, nisu odlučili onako kako su smatrali da treba jer je tome stajao na putu ugled ovih ljudi visokog roda. I tako da krivica ne bi bila do njih ako bi u ratu sa Galima pretrpeli poraz, oni obavestiše narod o zahtevima Gala, s tim da on o tome odluči na skupštini. Ovde su bogatstvo i uticaj toliko cenjeni da su one o čijem je kažnjavanju bila reč izabrali za vojne tribune sa konzulskom vlašću za sledeću godinu. Kad je to učinjeno, uvređeni Gali se, kako je trebalo vratiše svojima, javno preteći ratom. Zajedno sa Fabijima, za vojne tribune su izabrani Kvint Sulpicije Long, Kvint Servilije četvrti put i Publije Kornelije Maluginensis.

37. Dok je pretila tolika opasnost, dotle država, koja je u borbi protiv Fidenjana i Vejana i drugih susednih naroda

pribegavala poslednjem sredstvu i u velikim nevoljama imenovala diktatora, sada nije tražila nikakvu izuzetnu vlast ili pomoć protiv neprijatelja, koga dotad nije nikad videla niti je za njega čula, neprijatelja koji dolazi s mora i sa kraja sveta donoseći rat: toliko su ljudi bili zaslepljeni sudbinom da nisu pružali otpor njenoj moći koja je neumoljivo nastupala. Tribuni čijom je nesmotrenošću došlo do rata imali su vrhovnu komandu i vršili regrutovanje ništa veće od uobičajenog kad su u pitanju osrednji ratovi, ublažavajući i glasove o ratu. U međuvremenu su Gali, koji su saznali da su oni koji su prekršili pravo dobili još i počasti i da je njihovo poslanstvo ismejano, planuli gnevom, a kako je ovo pleme neumereno u tome, ono je odmah zgrabilo bojne znake i ubrzanim maršem krenulo na Rim. Pošto se u gradovima preko kojih je prelazila njihova užurbana masa, u strahu dohvatalo oružje, a stanovnici sela bežali pred njima, oni su glasno uzvikivali kud god su prolazili da idu na Rim, te nadugačko i naširoko razvijenom linijom pešadije i konjice ispunjavali ogroman prostor. Ispred njih su išli glas o njima i glasnici iz Kluzija, a zatim i mnogih drugih naroda. Neprijateljeva brzina je izazvala ogroman strah u Rimu; s vojskom u neredu, prikupljenom na brzinu, jedva iziđoše u susret Galima na jedanaest milja od grada, na mesto na kome se reka Alija, tekući sa Krustuminskih gora u dubokom kanjonu, nedaleko od puta uliva u Tibar. Već je sve i ispred i okolo bilo ispunjeno neprijateljima. Ovo pleme po prirodi bučno, divlje pevajući i kričeći, sve je ispunjavalo zastrašujućim zvukom.

38. Ovde vojni tribuni, koji nisu prethodno izabrali mesto za vojni logor, niti ga utvrdili jarkom iza koga će se povući, ne sećajući se ni bogova ako su već zaboravili na ljude, bez auspicija i povoljnih žrtava, postaviše svoju liniju veoma široko, sa razvučenim krilima, da bi izbegli opkoljavanje. Ipak nisu uspeli da izjednače linije sa neprijateljskim, mada su svoju tako rastegli da su oslabili centar koji se jedva držao. Na desnoj strani su imali malu uzvišicu, na koju su rešili da sakupe svoje rezervne trupe. Kao što je ovo bio početak panike i bekstva, tako je bio i jedini spas beguncima. U stvari se Bren,[53] vođa jedne grupe

[53] Bren se zvao i vođa Kelta koji su iz Podunavlja krenuli u pohod na Grčku 280. pre n. e.

Gala, s obzirom na mali broj neprijatelja, bojao njegove ratne veštine. Uveren da je ova uzvišica zauzeta zato da bi Gali bili napadnuti s boka i sa leđa ako bi krenuli na frontalnu liniju koju su držale legije, on okrenu napad prema rezervnim trupama ne sumnjajući u to da će ukoliko ove otera sa uzvišice, lako odneti pobedu u ravnom polju zahvaljujući svojoj borbenoj nadmoći. Tako je na strani varvara bila ne samo sreća nego i razložnost. A na drugoj strani, ni komandanti ni vojnici nisu više ličili na Rimljane. Strah i misao na bekstvo tako su ih obuzeli da ni na šta drugo nisu mislili, pa je veći deo bežao radije prema Vejima, neprijateljskom gradu, iako je na toj strani bio Tibar kao prepreka, nego desnom obalom prema Rimu, svojim ženama i deci. Kratko vreme je rezervu štitio položaj; ali čim se čuo ratni poklič – oni koji su bili najbliži čuli su ga s boka, oni poslednji sa leđa – i pre nego što su videli nepoznatog neprijatelja, vojnici sa ostalog dela fronta ne samo da nisu ni pokušali da se bore nego nisu uzvratili ni ratni poklič; odmah su pobegli čitavi i bez rana. U borbi nije bilo nikakve pogibije, ali su sa leđa ubijali svoje koji su im u gužvi smetali pri bekstvu. Na obali Tibra, gde je pobeglo celo levo krilo bacivši oružje, nastade velika propast: mnoge koji nisu znali da plivaju, ili one kojima je ponestalo snage jer su ih otežavali oklop i drugo oružje, progutala je matica. Ipak je veliki deo pobegao u Veje, odakle ne samo da nije bila upućena nikakva pomoć nego ni glasnici koji bi javili Rimu za poraz. Sa desnog krila, koje se nalazilo daleko od reke i u podnožju uzvišice, svi su krenuli u Rim, pa zatim, ne stigavši ni kapiju da zatvore, pobegli u tvrđavu.

39. Čudo tako neočekivane pobede ostavilo je Gale zaprepašćene, pa su u početku, i sami stajali kao prikovani strahom, kao da ne znaju šta se dogodilo. Potom su se uplašili da nije u pitanju zaseda; najzad pokupiše plen i oružje s poginulih na gomilu, kao što je kod njih bio običaj i pošto nisu videli nikakav trag od neprijatelja, krenuli su dalje i pre zalaska sunca stigli do grada Rima. Kad konjanici koji su išli napred naiđoše na otvorenu kapiju, bez straža koje bi je čuvale i bez naoružanih ljudi na bedemima, njih ponovo zadrža čuđenje, slično prethodnom. Plašeći se noći i nepoznatog grada zastali su između Rima i Anijena, a izvidnike poslali da obiđu rimske bedeme i druge kapije da bi videli šta neprijatelj namerava u ovoj beznadežnoj situaciji.

Pošto je veći deo vojske posle bitke pobegao u Veje a ne u Rim, Rimljani su poverovali da sem onih koji su pobegli u grad niko nije preživeo, pa su podjednako oplakivali i žive i mrtve tako da je ceo grad bio ispunjen kukanjem. No, uskoro lična žalost ustuknu pred zajedničkim strahom pošto je javljeno da je neprijatelj tu. Uskoro začuše urlikanje i neskladno pevanje varvara koji su u gomilama lutali oko bedema. Sve do svitanja su držani u neizvesnosti kada će uslediti napad na grad: odmah pri dolasku, kad su ih videli da se približavaju gradu, smatrali su da bi ostali na Aliji ako im to nije bila namera; zatim pri zalasku sunca, pošto nije još mnogo ostalo od dana, da nameravaju napasti pre noći; potom, da su napad odložili za noć kako bi zadali više straha; najzad, pri približavanju zore već su izdisali od straha; konačno, neprestani strah zameni samo zlo kad neprijatelj svoje bojne znake uputi prema kapiji. Ali ni ove noći ni sledećeg dana, rimska država nije više bila slična onoj koja je preplašena napustila bojno polje na Aliji. Pošto nije bilo nikakve nade da se grad može odbraniti sa tako malom grupom ljudi koja je preostala, odlučeno je da se mladići ratnici sa ženama i decom i Senat sklone u Kapitol i tvrđavu, te da pokupivši hranu i oružje, sa ovog utvrđenog mesta brane i bogove i ljude i slavu rimskog imena; da flamen i vestalke sklone državne svetinje daleko od rušenja i požara kako kult ne bi bio napušten dokle god ima ko da ga obavlja. Ako rušenje koje preti gradu prežive tvrđava i Kapitol, sedište bogova, ako prežive Senat kao glava državne uprave i mladi vojnici, lako je žrtvovati gomilu staraca koji će ostati u gradu i koji su inače osuđeni na smrt. Da bi masa plebejaca ovo lakše podnela, starci koji su nekad trijumfovali i bili konzuli, javno su izjavili da će zajedno sa ostalima umreti i da svojim telima koja su preslaba da nose oružje, pa ne mogu braniti otadžbinu, neće opterećivati oskudno snabdevanje ratnika.

40. Ovako su starci osuđeni na smrt tešili jedni druge, a potom uputili ohrabrenje odredu mladića koji je kretao na Kapitol i tvrđavu, preporučujući njihovoj hrabrosti i mladosti sve ono što je ostalo od sreće grada koji je u toku 360 godina pobeđivao u svim ratovima. Kada su se oni koji su sa sobom odneli svu nadu i svu pomoć razdvojili od onih koji su odlučili da ne prežive pad i rušenje grada, prizor je već sam po sebi bio veoma

žalostan, ali je lelek žena koje su trčale čas na jednu čas na drugu stranu, pitajući svoje muževe i rođake kakvoj ih sudbini prepuštaju, dostizao vrhunac ljudskog bola. Mnoge od njih su pratile svoje i u tvrđavu, a niko im to nije ni odobrio ni zabranio jer bi bilo nehumano reći ono što je bilo bolje za opsednute: da treba da bude što manje onih koji nisu borci. Ostalo mnoštvo, uglavnom plebejci, pošto tako mali prostor na bregu nije mogao da ih primi, niti da ih hrani u takvoj oskudici, napuštali su grad i u koloni kretali prema Janikulu. Odavde se jedni rasturiše po poljima, a drugi krenuše prema susednim gradovima, bez vođe i bez zajedničkog dogovora, pa izgubivši svaku nadu u zajedništvo, svak je tražio način za svoj spas i sledio svj plan. A flamen i vestalke, ne misleći na sebe, savetovali su se šta da ponesu, a pošto nije bilo snage da se sve ponese, onda šta da ostave i koje bi mesto bilo sigurno da se sakrije ono što ostavljaju. Smatrali su da je najbolje da to stave u ćupove i da zakopaju u blizinu kuće Kvirinovog sveštenika, na mestu gde je i danas zabranjeno pljunuti.[54] Ostali teret podeliše među sobom i poneše putem koji je preko Sublicijskog mosta vodio na Janikul. Tu na okuci, u gomili onih koji su kao nesposobni za rat napuštali grad, ugleda ih Lucije Albin, čovek plebejskog porekla koji je u kolima vozio svoju ženu i decu. U svojoj pobožnosti bio je svestan toga da postoji razlika između ljudskih i božanskih vrednosti, pa kad je ugledao državne sveštenike kako idu pešice noseći svetinje rimskog naroda, dok se njegova porodica vozi kolima, on naredi ženi i dečacima da siđu, a device sa svetim predmetima pope u kola u odvede ih u Cere, kuda su se sveštenice uputile.

41. A u Rimu su se za to vreme, pošto je sve što je uobičajeno u takvim prilikama bilo pripremljeno za odbranu tvrđave, svi starci vratili svojim kućama i čvrsto rešeni da umru očekivali su neprijatelja. Oni među njima koji su nekada vršili kuralne magistrature, da bi umrli sa oznakama nekadašnje sreće, počasti i hrabrosti, obukoše najsvečaniju odeću[55] koju nose oni što

[54] Po tradiciji, Kvirinov sveštenik (*flamen Quirinalis*) i vestalke čuvali su *sacra*, to jest razne svete predmete i dragocenosti koje su se nalazile u Vestinom hramu.

[55] Najsvečanija (*augustissima*) toga je *toga picta*, purpurne boje sa zlatnim rubom, a nošena je jedino pri trijumfu.

voze sveta božanska kola, ili oni koji trijufuju, te sedoše usred svojih domova u sedišta od slonovače.[56] Ima pisaca koji kažu da su za vrhovnim sveštenikom Markom Folijem ponavljali svečane stihove,[57] zavetujući se za otadžbinu i rimske građane.

Pošto im je borbeno oduševljenje popustilo u toku noći i pošto se nisu borili u okršaju sa neizvesnim ishodom, a grad nisu zauzeli napadom ili silom, sledećeg dana su Gali bez ogorčenja i žestine u srcu ušli u grad kroz otvorena Kolinska vrata, stigli na Forum, i gledali okolo na hramove bogova i tvrđavu, koja je jedino imala ratničkih izgled. Zatim pošto su ostavili malu stražu da ne bi neko iz tvrđave ili sa Kapitola izvršio napad dok su oni rastureni, krenuše u pljačku praznim ulicama na kojima nije bilo nikog ko bi im izišao u susret, pa dok su jedni u grupi navalili na najbliže kuće, drugi su tražili udaljenije, nedirnute i pune plena. A potom uplašeni prazninom i strepeći da ih neprijatelj ne uhvati nekom prevarom dok sami lutaju, oni se sakupljeni u grupe vratiše na Forum i u deo grada u njegovoj blizini. Dok su plebejske kuće bile zatvorene, a atriji državnih prvaka širom otvoreni, oni su više oklevali da krenu u otvoreno nego u zaključano; naime, ništa drugačije nego kao obožavatelji gledali su na ljude koji su sedeli u predvorjima kuća, po ukrasima i držanju viši od onoga što je ljudsko, a po uzvišenosti, izrazu i ozbiljnosti lica, više slični bogovima. Dok su stajali pred njima kao da su statue, kažu da je jedan od njih, Marko Papirije, udario po glavi štapom od slonovače Gala koji je pomilovao njegovu dugu bradu kakvu su tada svi imali, i time je započelo nasilje, pa su svi pobijeni na svojim sedištima. Posle ovog pokolja prvaka nisu poštedeli ni ostale smrtnike; kuće su opljačkali i pošto su ih ispraznili predali su ih ognju.

42. Uostalom, bilo zato što nisu želeli da unište ceo grad, bilo zato što su galske vođe odlučile da izazovu požar kako bi time izazvali strah i prinudili opkoljene da se predaju, čineći to radi svojih domova, Gali nisu spalili sve kuće. Ono što je preostalo od grada trebalo je da bude zalog koji će delovati na neprijatelja da smanji svoju borbenost. I tako se požar prvog

[56] Na svečana sedišta (*sella curulis*) imali su pravo samo najviši magistrati u rimskoj državi; bila su ukrašena slonovačom.

[57] U pitanju je *carmen* ili svečana formula.

dana nije proširio i obuhvatio sve, kao što je to uobičajeno u zauzetom gradu. A Rimljani, gledajući iz tvrđave na grad ispunjen neprijateljima, na njihovo trčanje kroz sve ulice dok je u jednom ili drugom delu grada vršeno ubijanje, ne samo da nisu to umom mogli shvatiti nego ni verovati svojim očima i ušima. Bledi, okretali su svoju pažnju i svoje poglede tamo gde bi se čuli uzvici neprijatelja, plač žena i dece, ili prasak plamena i tresak krovova koji su se rušili, kao da ih je zlehuda sreća odredila za svedoke propasti sopstvene otadžbine, pri čemu nisu mogli braniti ništa drugo svoje sem svojih tela. Njih je trebalo žaliti više od svih koji su ikada bili opkoljeni, jer su odvojeni opsadom gledali svoje u vlasti neprijatelja. Najzad je svetlost dana punog neizvesnosti smenila strahotu noći, a da prizori ubijanja nisu prestajali nijednog trenutka. No premda su videli kako je sve sravnjeno plamenom i rušenjem, ni toliki teret zla nije ih mogao odvratiti od toga da brane tako usamljen i malen breg koji su držali kao poslednje utočište slobode. I kako se ovo svakodnevno ponavljalo, činilo se kao da su se bili navikli na zlo i odvratili duh od svojih stvari, gledajući na oružje i mač u svojoj desnici kao na jedinu nadu koja im je ostala.

43. Pošto su se nekoliko dana uzaludno borili samo protiv kuća, a videvši da između ruševina i požara u zauzetom gradu nije ostalo ništa drugo sem naoružanih neprijatelja koje tolikim ubistvima nisu zaplašili, niti su im pokolebali hrabrost i naterali ih da se predaju, Gali su rešili da primene silu, da preduzmu krajnje mere i izvrše napad na tvrđavu. U cik zore su se na dati znak sakupili svi na Forumu, a odatle su uz ratni poklič i načinivši „kornjaču" krenuli uz breg. Protiv ovih nisu Rimljani preduzeli ništa ni nerazborito ni užurbano. Na svim prolazima su ojačali straže, a tamo gde su videli da nadiru neprijatelji suprotstavili su im najbolje ljude; dozvolili su neprijatelju da se penje jer su smatrali da ukoliko se više popne strmim putem, utoliko će ga lakše oterati dole strminom. Sačekali su ga na sredini uzvišice, a onda su sa još izdignutijeg mesta, koje kao da ih je samo po sebi guralo na neprijatelja, izvršili napad i razbili Gale uz takvo ubijanje i uništavanje da više ni svi Gali ni neki njihov odred nisu pokušali da izvrše tu vrstu napada. Napustivši nameru da se popnu silom i oružjem spremali su opsadu. Ali kako do tog

vremena nisu znali za tako nešto, oni su ranije požarom uništili sve žito koje se nalazilo u gradu, a pošto se ono što je bilo sakupljeno po poljima nalazilo u Vejima, morali su podeliti vojsku: jedan deo odrediše da pljačka kod susednih naroda, a drugi ostaviše da opseda tvrđavu da bi tako oni koji pljačkaju polja obezbedili žito onima koji vrše opsadu.

Gale koji su krenuli iz grada sama je sudbina, da bi iskušala rimsku vrlinu, odvela u Ardeju, gde je Kamil provodio vreme svog izgnanstva. Tu je stario žalosniji zbog državne nesreće nego zbog svoje, optužujući ljude i bogove, pitajući se i čudeći se s negodovanjem gde su oni ljudi sa kojima je zauzeo Veje i Falerije, koji su i druge ratove vodili više uz pomoć svoje hrabrosti nego sreće. Iznenada je čuo da galska vojska dolazi i da uplašeni Ardeati drže savet. Kao da je bio taknut božanskim dahom dođe usred skupa, on koji ih se ranije klonio, i reče:

44. „Ardeati, stari prijatelji i sada moji novi sugrađani – vaše dobročinstvo mi je to dozvolilo, a moja huda sreća me je na to prinudila – neka niko od vas ne smatra da ovde nastupam zaboravljajući svoj položaj. Ali okolnosti i zajednička opasnost nas primoravaju da svak doprinese onoliko koliko može spasu u tako opasnoj situaciji. I kad bih vam zahvalio za toliko dobročinstvo koje ste mi učinili ako bih sada izostao? I gde bih vam mogao biti koristan ako ne u ratu? Po vojničkoj sposobnosti bio sam poznat u otadžbini, ali dok sam u ratu bio nepobediv, u miru su me prognali nezahvalni građani. Sada vam se, Ardeati, pružila prilika da pokažete zahvalnost za tolika dobročinstva koja vam je učinio rimski narod, ona kojih se i sami sećate – ne treba ih pominjati onima koji ih pamte – kao i gradu da stekne ogromnu slavu u ratu protiv zajedničkog neprijatelja. Kako je priroda ovom plemenu koje nastupa u gomili dala snažna tela i hrabrost, ali ne i čvrstinu, oni u borbu unose više straha nego snage. Dokaz za to je rimski poraz: zauzeli su otvoren grad, ali iz tvrđave i Kapitola pružila im je otpor mala grupa ljudi i evo, već umorni od opsade, odstupaju i lutaju rastureni po poljima. Zasićeni hranom i pićem koje uzimaju na brzinu, čim padne noć polažu uz reku na sve strane kao životinje, bez straže i zaštite, a sada još neopreznije posle uspeha koji su imali. Ako nameravate sačuvati svoje bedeme i ako nećete dozvoliti da sve ovo postane Galija, vi kod prvih straža zgrabite oružje i sledite me

u što većem broju u, neću reći borbu, nego u pokolj. Ako vam ih savladane snom ne predam kao stoku za klanje, pristajem da iz Ardeje budem prognan na isti način kao iz Rima."

45. I prijatelji Kamila i njegovi protivnici bili su ubeđeni da takvog ratnika nisu imali do tog vremena. Raspustivši skupštinu, okrepili su se i čekali na ugovoreni znak. Kada je on dat, nastupili su u tišini noći, spremni kod kapija da prime Kamilovu komandu. Pošto su izišli nedaleko od grada, kako je bilo dogovoreno, napadali su uz poklič sa svih strana na nezaštićen i zapušten tabor Gala. Borbe nije bilo nego se ubijalo na sve strane. Ubijali su naga tela ophrvana snom. Oni koji su se nalazili najdalje, a isterani iz svojih legala strahom i ne znajući kakva je to sila i odakle dolazi, dali su se u bekstvo, dok su neki nesmotreno naletali na neprijatelja. Mnoge je bekstvo dovelo na teritoriju Ancija, pa dok su lutali, građani su izvršili napad iz grada i opkolili ih.

Na sličan način je na teritoriji Veja izvršeno uništenje i Etruraca. Susedi više od četiri stotine godina, oni prema gradu koji je bio pritisnut neviđenim neprijateljem, za koga se dotad nije ni čulo, do te mere nisu imali samilosti da su upravo u to vreme vršili upade na rimsku teritoriju i pljačkali, a nameravali su da napadnu i rimski garnizon u Vejima, poslednju nadu rimske države. Rimski vojnici su ih videli rasturene po poljima kako u koloni teraju plen pred sobom, videli su i njihov logor postavljen nedaleko od Veja. Najpre ih obuze žaljenje samih sebe, zatim ogorčenje i najzad srdžba. Zar Etrurci, zbog kojih su Gale okrenuli protiv sebe, prave igru od njihove propasti i pogibije? Jedva su se obuzdavali da odmah ne izvrše napad. Zadržao ih je centurion Kvint Cedicije, koga su izabrali za komandanta, i tako su odložili napad do noći. Jedino im je nedostajao vođa koji bi bio ravan Kamilu. Ostalo se zbilo istim redom i imalo isti srećan ishod: uzevši za vodiče zarobljenike koji su preživeli noćni pokolj, stigli su do druge grupe Etruraca, kod Solana;[58] sledeće noći su izvršili još veći pokolj, pa su se ovenčani dvostrukom pobedom vratili u Veje.

46. U međuvremenu je opsada u Rimu vođena traljavo tako da je zatišje nastalo na obe strane. I dok su Gali pazili jedino na

[58] Solane su se nalazile na ušću Tibra, na desnoj obali.

to da im neko od neprijatelja ne promakne između straža, jedan rimski mladić izazva divljenje i sugrađana i neprijatelja. Gens Fabija se od starine brinuo za kult i žrtve na bregu Kvirinalu i radi toga je Gaj Fabije Dorson, opasan na gabijski način,[59] sa sakralnim posudama sišao sa Kapitolskog brega, prošao kroz neprijateljske straže neometen ni uzvicima ni bilo kakvim pretnjama i stigao na Kvirinal. Pošto je ovde sve obavio na svečan način, on se istim putem, istim čvrstim korakom i mirnog lica, uzdajući se u bogove u čijem kultu ga nije mogao sprečiti ni smrtni strah, vratio svojima na Kapitol, dok su Gali ostali zapanjeni bilo čudeći se hrabrosti, bilo iz religijskih obzira, u čemu ovo pleme nije bilo nemarno.

U Vejima su u međuvremenu iz dana u dan rasle ne samo hrabrost nego i vojne snage. Ovde su se prikupili Rimljani koji su posle nesrećne bitke lutali poljima i oni koji su se tu našli posle zauzimanja grada, a pridružili su im se i dobrovoljci iz Lacija da bi učestvovali u plenu. Izgledalo je da je došlo vreme da se vrate u otadžbinu i da je otrgnu iz ruku neprijatelja, ali je ovom snažnom telu nedostajala glava. Već je i samo mesto podsećalo na Kamila, a u vojsci je bio veliki broj onih koji su pod njegovim vođstvom i njegovim auspicijama srećno ratovali. I Cecidije je govorio da neće žaliti ako mu neko od bogova ili ljudi oduzme vlast, pa imajući na umu svoj rang, i sam bi radije tražio vojskovođu. Uz opštu saglasnost odlučeno je da se Kamil pozove iz Ardeje, ali da se pre toga traži savet od Senata, koji se nalazio u Rimu – red je poštovan do te mere da su u gotovo izgubljenoj situaciji vodili računa o razlikama u ovlašćenjima. Da bi se to postiglo, trebalo je proći kroz neprijateljske straže i izložiti se ogromnoj opasnosti. Za ovaj podvig se prijavio Pontije Komin, hitar mladić. On je ležeći na pluti stigao Tibrom do grada i tu se na delu tvrđave koji je bio najbliže obali, a koji su zbog strmih stena zapostavile neprijateljske straže, popeo na Kapitol i odveden pred magistrate, izložio šta mu je vojska naredila. Pošto je

[59] Gabijski način opasivanja je u stvari poseban način nošenja toge pri prinošenju žrtava: leva ruka je ostajala slobodna, dok je jedan skut toge bio prebačen preko levog ramena, prihvaćen s desne strane i vezan za pojas, a drugi skut je pokrivao glavu. Verovatno su se tako odevali gabijski sveštenici pre nego što su grad pokorili Rimljani.

primio senatsku odluku da kurijatske komicije[60] pozovu Kamila iz progonstva, da se zatim po odluci naroda odmah imenuje za diktatora kako bi vojnici imali vojskovođu koga žele, glasnik se hitno vratio istim putem u Veje. Odmah su upućeni glasnici Kamilu u Ardeju i oni ga dovedoše u Veje, ili, što se čini verovatnije, on nije krenuo iz Ardeje pre nego što je donet zakon, pošto nije smeo napustiti mesto izgnanstva dok to narod ne odobri, a u vojsci nije imao pravo na auspicije dok ne bude imenovan za diktatora: dakle, kurijatski zakon[61] je donet i on je u odsustvu imenovan za diktatora.

47. Dok se ovo događalo u Vejima, tvrđava u Rimu i Kapitol našli su se u velikoj opasnosti. Bilo zato što su otkrili tragove ljudskih stopa koje je ostavio glasnik iz Veja, ili su sami primetili da je pristup kod Karmentske stene[62] lak, a pošto su prethodno poslali nenaoružanog čoveka da ispita put, Gali su noću pri mesečini, dodajući jedni drugima oružje gde je tle bilo neravno, praveći lestvice dok su se jedni saginjali a drugi uspravljali kako je teren zahtevao, i tako noseći jedni druge, stigli do vrha u takvoj tišini da su zavarali ne samo straže nego i pse, koji su inače osetljivi na noćne šumove. Međutim, nisu mogli iznenaditi guske, posvećene Junoni i pošteđene, iako je vladala velika oskudica u hrani. One su spasle stvar: na njihovo gakanje i lepetanje krilima probudio se Marko Manlije, koji je pre dve godine bio konzul i iskusan ratnik. Zgrabivši oružje, on pozva na uzbunu i ostale, pa dok su oni hitro poskakali, on obori jednog Gala, koji se već bio popeo na vrh, udarivši ga šiljkom štita. Taj svojim padom povuče one koji su mu stajali najbliže, a ostale koji su u strahu ispustili oružje ubijao je Manlije dok su se rukama držali za stenu sa koje su visili. Uskoro su se i ostali sakupili, pa bacajući strele i kamenje zbunili neprijatelja, a zatim se cela kolona,

[60] Prema običaju koji je bio poštovan i krajem Republike, magistrati nisu mogli vršiti imperijum u vojnoj sferi pre nego što se njihov izbor ne izvrši i u kurijatskim komicijama. Ova skupština, koju su nekada činili svi muški članovi kurija, u istorijsko doba je postojala kao institucija u kojoj je svaku kuriju predstavljao po jedan liktor.

[61] *Lex curiata*, zakon kojim je potvrđivan imperijum.

[62] Prema jednom mitu, Karmenta je bila Euanderova majka. *Carmentae* su spadale u najstarija rimska božanstva, sa praznikom 11. i 15. januara; po njima se zvao jedan deo Kapitola.

poremećena i padajući, sručila u sunovrat. Pošto su zatim stišali uzbunu, ostatak noći su proveli u miru koliko se to moglo s obzirom na uznemirenost, jer je i opasnost koja je prošla izazivala uzbuđenje. Kada je izišlo sunce, vojnici su trubom pozvani na skup kod tribuna: i dobro i loše držanje zahtevalo je ocenu. Najpre je Manlije pohvaljen za hrabrost; nagradili su ga ne samo tribuni nego mu je svak, uz opštu saglasnost vojnika, u kuću koja se nalazila u tvrđavi doneo po pola libre brašna i četvrt vina. To je pojedinost koju pominjem zato što je to u opštoj oskudici bio dokaz velike omiljenosti, jer je svak sebe lišavao dela snabdevanja, otkidajući od usta ono što mu je bilo neophodno da bi to doneo kao počast jednom čoveku. Zatim su prozvani oni koji su stražarili na mestu gde ih je neprijatelj zavarao i uspeo da se popne. Premda se vojni tribun Kvint Sulpicije izjasnio da se svi kazne po vojničkom običaju,[63] od toga bi odvraćen povicima svih vojnika, koji grešku onih koji su zanemarili stražu prebacište na jednog, a ostali su pošteđeni kazne. Onoga čija je krivica po svedočenju svih bila nesumnjiva bacio je sa stene. Potom su kod jednih i drugih straže postale budnije; kod Gala zato što su saznali da između Veja i Rima saobraćaju glasnici, a kod Rimljana zbog sećanja na noćnu opasnost.

48. No više od svih nevolja opsade i rata, obe vojske su pritiskivala glad, a Gale još i bolest jer su imali tabor između brežuljaka, u dolini ispunjenoj vrelinom od požara i parom, te kada bi dunuo vetar donosio je ne samo prašinu nego i pepeo. To je teško podnosilo pleme koje je bilo naviknuto na vlagu i hladnoću. Mučeni vrućinom i gušenjem umirali su od bolesti koja se širila kao kod stoke i uskoro im je dosadilo da mrtve pojedinačno sahranjuju, pa su ih spaljivali u gomilama; tako je i mesto dobilo naziv Galsko spalište.[64] Sa Rimljanima su sklopili primirje i vodili razgovore po dozvoli komandanata. Kako su

[63] Kazna „na vojnički način" mogla je biti decimacija, pri čemu je ubijan svaki deseti vojnik, ili viktimizacija, kada je kažnjavana cela vojska.

[64] Galsko spalište (*Busta gallica*) pominje Livije još jednom (XXII, 11) usred grada, a pominje se i na jednom natpisu iz Sulinog vremena. Ne zna se gde se nalazilo. Običaj da se pepeo sahrani na istom mestu na kome je izvršeno spaljivanje kao tipičan keltski običaj pominje i Pausanija (X, 21).

Gali u razgovorima neprestano pominjali glad i pozivali Rimljane da se predaju zbog te nevolje, kažu da je sa Kapitola na mnogim mestima bacan hleb na galske predstraže da bi se neprijatelj razuverio. Ali najzad to više nisu mogli da kriju, niti da dalje podnose glad. I tako dok je diktator sam vršio regrutovanje, poslavši komandanta konjice Lucija Valerija da izvede vojsku iz Veja, i vežbao tako da se mogao meriti s neprijateljem, vojska na Kapitolu, umorna od stražarenja i bdenja, pošto je savladala sve ljudske nevolje sem gladi, koja po prirodi stvari nije mogla biti pobeđena, a izgledajući iz dana u dan da li je na pomolu kakva pomoć od diktatora, najzad lišena ne samo hrane nego i nade tako da su vojnici padali pod težinom oružja kada su išli na stražu, dakle, vojska odluči da se preda ili da se otkupi pod bilo kakvim uslovima, jer su Gali javno govorili da ne bi tražili veliku nagradu da dignu opsadu. Senat se na to sastao i zadužio vojne tribune da pregovaraju o miru. Vojni tribun Kvint Sulpicije i galski vođa Bren vodili su pregovore o miru: hiljadu zlatnih funti je bila cena za narod koji će uskoro vladati plemenima. Ovoj stvari, sramnoj samoj po sebi, dodat je još jedan nedostojan postupak: Gali su izvršili netačno merenje, pa kad je tribun prigovorio, drski Gal je dodao meri i svoj mač, te izgovorio za Rimljane nepodnošljivu rečenicu: „Teško pobeđenima".

49. Međutim, bogovi i ljudi nisu dozvolili da Rimljani žive kao otkupljen narod; naime, pre no što je sramna nagrada predata neprijatelju, jer zbog prepirke nije sve zlato još bilo izmereno, na sreću, pojavio se diktator i naredio da se zlato odnese, a Galima da idu. Kad su se Gali usprotivili i rekli da je sa njima sklopljen ugovor, on je odgovorio da ugovor ne može biti važeći jer je sklopljen sa magistratima nižeg ranga, i to u vreme kad je on već bio izabran za diktatora. Stoga neka se Gali pripreme za borbu. Svojima naredi da vojnički prtljag stave na gomilu, da zgrabe oružje i da mačem a ne zlatom povrate svoju zemlju. Pred očima su im svetilišta bogova, žene i deca, otadžbinska zemlja opustošena ratom i sve ono što treba braniti, ponovo osvajati i osvetiti. Potom je postavio svoje ljude u bojni poredak, onako kako je dozvoljavala priroda tla, u poluporušenom gradu i na neravnom zemljištu, i predvideo sve što njegovi treba da izaberu i pripreme za srećno vođenje rata. Nasuprot tome, zbunjeni ovim obrtom, Gali dograbiše oružje i više besno nego razumno navališe na Rimljane.

Sada se ratna sreća preokrenula: pomoć bogova i mudrost ljudska bili su na rimskoj strani. Pri prvom sudaru, Gali su bili razbijeni isto tako brzo kao što su kod Alije odneli pobedu. Zatim su se sudarili u drugoj, pravoj borbi na osmoj milji od Rima, na putu prema Gabijima, gde su se Gali sakupili posle bekstva, pa su Rimljani pobedili pod Kamilovim vođstvom i auspicijama. Ovde je poraz Gala bio opšti: zauzet je galski logor, a nije preživeo ni glasnik koji bi izvestio o porazu. Pošto je otadžbinu ponovo osvojio od neprijatelja, diktator se trijumfalno vratio u grad, a vojnici su ga u veselim i grubim vojničkim stihovima s pravom nazivali Romulom, ocem otadžbine i novim osnivačem grada.

Služio je otadžbinu u ratu, a isto tako i u miru kad je zabranio da se presele u Veje, premda su narodni tribuni na tome još upornije nastojali pošto je grad bio spaljen, a plebejci bili veoma skloni da poslušaju taj savet. To je bio razlog što se posle trijumfa nije odrekao diktature, jer ga je Senat molio da državu ne ostavlja u tako neizvesnoj situaciji.

50. Pošto je bio veoma odan religiji i kultu, pre svega je izvestio o stanju stvari koje se tiče bogova, na šta je Senat doneo odluku da se sva svetilišta, ukoliko ih je neprijatelj držao, obnove i da se utvrde njihove granice i izvrši svečano očišćenje, a da duoviri potraže u svetim knjigama za to odgovarajući ritual; da se sa građanima Cera sklopi javno gostoprimstvo[65] zato što su primili svetinje i sveštenike rimskog naroda, pa je tako zahvaljujući njihovom dobročinstvu sačuvan neprekidan kult besmrtnih bogova; da se održe Kapitolske igre[66] jer je Jupiter najveći i najmoćniji zaštitio svoje središte i tvrđavu rimskog naroda u velikoj opasnosti; da kolegijum koji će se o tome brinuti imenuje diktator Marko Furije, i to među onima koji stanuju na Kapitolu i u tvrđavi. Pominje se i to da je odlučeno da se podigne hram na Novom putu i da se posveti Ajusu Lokucijusu[67] kako bi

[65] Građani Cera su posle isterivanja Gala iz Rima dobili i rimsko građanstvo, ali bez političkih prava.

[66] Prema Plutarhu, svečane Kapitolske igre uveo je Kamil posle pobede nad Vejima 396. pre n. e.; ranohrišćanski pisac Tertulijan pripisuje njihove početke Romulu.

[67] Božanstvo *Aius Locutius* od glagola *aio*, kažem, i *locutio*, govor; kao bog kazivanja u Rimu je imao najpre kapelu (*sacellum*), potom hram (*templum*).

se umirio noćni glas koji je najavio propast pre galskog rata, a nije bio prihvaćen. Zlato koje je oduzeto od Gala i ono koje je u vremenu nemira bilo doneto iz drugih hramova u Jupiterovu kapelu proglašeno je za sveto i stavljeno pod Jupiterov tron, jer nije bilo jasno sačuvano u sećanju kome ga treba vratiti. Već i ranije je odanost religiji u gradu pokazana time što su matrone donele zlato pošto ga nije bilo dovoljno za otkup koji je obećan Galima, i ono je bilo primljeno da ne bi bilo dirano zlato koje pripada svetinji. Matronama je za to odata zahvalnost, kojoj je dodana i počast da im se posle smrti drže pohvalne besede kao muškarcima. Tako je izvršeno ono što se ticalo bogova, ukoliko se to moglo preko Senata. Potom, kako su narodni tribuni u govorima neprestano podsticali plebejce da ostave grad u ruševinama i da se presele u Veje, Kamil je došao na skupštinu praćen senatorima i održao ovakav govor:

51. „Građani, ova nadmetanja sa narodnim tribunima toliko su mi mučna da mi je za vreme veoma tužnog progonstva, dok sam živeo u Ardeji, jedina uteha bilo to što sam daleko od ovakvih sukoba i stoga sam bio odlučio da se i uz hiljade senatskih odluka da budem pozvan nazad iz progonstva, nikad ne vratim. Ali ono što me je sada nateralo da se vratim nije bila promena mog mišljenja nego vaše sreće. Naime, bila je reč da li će otadžbina opstati, a ne da li ću ja biti u njoj. I sada bih radije mirovao i ćutao da opet nije u pitanju borba za otadžbinu. Izostati iz nje dokle god ima daha u čoveku, sramota je za sve, a za Kamila je to i greh. Zašto smo otadžbinu povratili, zašto smo je otrgli iz ruku neprijatelja koji ju je opseo ako je sada kad smo je povratili, sami napuštamo? Kad su Gali pobednici zauzeli čitav grad, ljudi su držali Kapitol i tvrđavu i u njima živeli zahvaljujući bogovima i ljudima; zar će Rimljani sada kao pobednici, pošto su povratili grad, napustiti i tvrđavu i Kapitol, i zar će grad učiniti pustim više naša sreća nego uspeh neprijatelja? I kada nam religijski običaji, osnovani zajedno sa gradom, ne bi bili predani u nasleđe, božanska moć je u ovim teškim vremenima tako očigledno bila na rimskoj strani da smatram kako zapostavljanje kulta bogova ne bi bilo dozvoljeno čoveku. Pogledajte unazad na naše uspehe i nesreće u toku poslednjih godina: videćete da je sve išlo dobro onda kad smo slušali bogove, a zlo kad smo ih prezreli. Na prvom mestu i pre svega, rat sa Vejima, vođen

toliko godina i uz tolike napore, nije završen pre nego što smo na opomenu bogova ispustili vodu iz Albanskog jezera. Kakva je potom nova nesreća zadesila naš grad? Zar se ona dogodila pre nego što je prezren glas koji je poslat s neba da opomene kako dolaze Gali? Ili pre nego što su naši poslanici povredili međunarodno pravo i pre no što smo mi kojima je bila dužnost da ih kazne propustili da to učinimo zbog istog zapostavljanja bogova? Dakle, pobeđeni, pokoreni i otkupljeni, tako su nas kaznili i bogovi i ljudi da smo celom svetu dali primer. Potom nas je nesreća vratila religiji. Pobegli smo na Kapitol bogovima, u sedište Jupitera najvećeg i najmoćnijeg; dok se država rušila sklonili smo svete predmete, jedne u zemlji, a druge smo sklonili od očiju neprijatelja u susedne gradove; premda su nas napustili i bogovi i ljudi, kult bogova nismo prekinuli, pa su nam bogovi vratili i otadžbinu i pobedu i staru ratnu slavu koja je bila izgubljena, a na neprijatelja, koji je slep od pohlepe izneverio ugovor i poverenje, okrenuli su strah, bežanje i smrt.

52. Kad vidite, Kviriti, da poštovanje bogova ili njihovo zapostavljanje imaju takav značaj u ljudskim stvarima, zar ne osećate da izbegavši brodolom zbog ranije greške, sada pripremamo grešno delo? Imamo grad osnovan po auspicijama i augurijumu; nema mesta u njemu koje nije ispunjeno religijom i bogovima. Za svečane žrtve ima isto toliko određenih dana koliko i mesta na kojima se obavljaju. Zar ćete, građani, napustiti sve ove bogove, privatne i državne? Zar ste učinili bilo šta što bi se moglo uporediti sa podvigom koji je nedavno za vreme opsade izveo izvrsni mladić Gaj Fabije, izazivajući podjednako i vaše divljenje i protivnikovo kada je kroz naoružane neprijatelje sišao iz tvrđave da bi obavio svečani kult gensa Fabija na bregu Kvirinal? Zar dok gentilne svetinje nisu bile napuštene ni u ratu, vi se odlučujete da u miru napustite zajedničke svetinje i rimske bogove? I zar pontifici i flamini[68] imaju pravo da napuste javni kult pre nego jedno privatno lice gentilne svetinje? Možda će neko reći da ćemo ovo vršiti u Vejima, ili ćemo ovamo poslati naše sveštenike koji će to obaviti. Ni jedno ni drugo se ne može uraditi a da se ne povredi sveti običaj. I da ne nabrajam sve ceremonije poimenično i sve bogove, zar se igde sem na Kapitolu

[68] *Pontifices* su bili sveštenici uopšte, a *flamines* za pojedina božanstva.

na Jupiterov praznik može prirediti svečani jastuk?[69] Šta tek da kažem o večnoj vatri Veste i o simbolu[70] koji ovaj hram drži kao zalog naše vlasti, a šta o vašim službenicama, Marsu Gradive, i ti, oče Kvirinu? Odlučeno je da se sve ove svetinje ostave na mestu koje je profano, svetinje koje su isto toliko stare koliko i grad, a neke i starije od početka grada.

A vidite kakva je razlika između nas i naših predaka. Od njih smo primili neke religijske rituale koje treba obavljati na Albanskim planinama ili u Laviniju. I dok je prenošenje svetinja iz neprijateljskih gradova nama u Rim bilo religijsko, zar ih možemo bez greha preneti u neprijateljski grad Veje? Prisetite se koliko puta su bila obnovljena žrtvovanja zato što je nešto od predačkih običaja iz nemarnosti ili slučajno bilo propušteno. Najzad, šta bi posle proročansta o Albanskom jezeru pomoglo u ratu sa Vejima da nisu obnovljene žrtve i ponovo izvršene auspicije? Nismo li takođe, mada poštujemo staru religiju, u Rim preveli strane bogove i uveli nove? Junonu kraljicu smo nedavno preneli iz Veja na Aventin; kako je bio divan dan zbog sjajnog oduševljenja matrona kad je ona posvećena! Naredismo da se podigne svetilište Ajusu Lokucijusu na Novom putu zbog nebeskog glasa koji se tu čuo; Kapitolske igre smo dodali drugim svečanostima i za tu novinu smo uveli kolegijum po senatskoj odluci. Zašto sam preuzeo brigu oko svih ovih stvari ako smo hteli da zajedno s Galima napustimo rimski grad, ako na Kapitolu nismo dobrovoljno ostali kroz tolike mesece pod opsadom, nego smo bili zadržani jedino strahom od neprijatelja? Govorimo o kultu i hramovima; a šta je sa sveštenicima? Zar nikome ne pada na um kakav će se tu greh počiniti? Vestalkama je ovo svakako jedino sedište koje nisu nikad napustile sem kada je grad bio zauzet. Za flamina Diala[71] greh je ako i jednu noć provede van Rima. Da li će ovi sveštenici pripasti Vejima umesto Rimu, da li će tebe, o Vesto, napustiti vestalke, i zar će

[69] Praznik Pulvinara (od *pulvinus*, jastuk za sedenje) bila je gozba za bogove koju je država prirešivala 15. novembra. Ležaj za gozbu (*lectus*) bio je postavljen za Jupitera, a s leve i desne strane bile su postavljene statue Junone i Minerve.

[70] Misli se na statuu Paladija, koju je, prema legendi, Eneja doneo iz Troje u Italiju.

[71] *Flamen Dialis* je bio Jupiterov sveštenik.

flamin, živeći u tuđini iz noći u noć, navući strašan greh i na sebe i na našu Republiku? Šta ćemo sa ostalim što se obavlja pod auspicijama i u okviru gradskih granica, kakvom zaboravu i kakvoj nebrizi ćemo to predati? Kurijatske komicije koje se brinu o vojnim stvarima, centurijske komicije na kojima biramo konzule i vojne tribune sa konzulskom vlašću, na kome drugom mestu se mogu držati pod auspicijama sem na onom koje je uobičajeno? Zar ćemo sve to preseliti u Veje, ili će se narod, uz svu neprijatnost, sakupljati radi održavanja skupština u gradu koji su napustili i ljudi i bogovi.

53. Reći ćete da je ovde sve obesvećeno i da se ne može očistiti nikakvim žrtvovanjima, da vas nužnost tera da napustite grad koji je požarom i rušenjem opustošen i da se odselite u Veje, u kojima je sve sačuvano, kako obnovom ne biste opteretili siromašne plebejce. To je pre izgovor nego pravi razlog i smatram da i vi to, građani, vidite i da vam ja ne kažem, jer se svakako sećate da je i pre dolaska Gala, dok su krovovi privatnih i javnih građevina stajali netaknuti, na ovaj korak na isti način podsticano da se preselimo u Veje. I vidite, tribuni, koliko se moje mišljenje razlikuje od vašeg. Ako to onda i nije trebalo učiniti, vi sada smatrate da treba učiniti; suprotno tome – nemojte se čuditi pre nego što čujete šta hoću da kažem – premda sam tada smatrao da se treba preseliti dok je grad bio čitav, sada kada je u ruševinama smatram da ga ne treba napustiti. Jer tada je razlog da se preselimo u osvojeni grad bila pobeda, slavna i za nas i za potomstvo; sada bi preseljavanje bilo za nas jadno i sramno, a za Gale slavno. Čineći to sada, mi otadžbinu ne bismo ostavili kao pobednici, nego bismo je izgubili kao pobeđeni; to bi bilo naše bekstvo sa Alije, pad grada i opsada Kapitola, koji su nas prinudili da napustimo naše penate, svesni da nam ostaju jedino progonstvo i bekstvo sa mesta koje ne možemo braniti. Zar su Gali mogli da razore Rim, a Rimljani, kako se čini, nisu kadri da ga obnove? Šta drugo ostaje sem da dopustite, ukoliko dođu sa novim snagama – naime, poznato je da ih ima veoma mnogo – da se ako žele nastane u gradu koji su oni zauzeli, a vi napustili? Šta opet ako to ne budu Gali, nego ako vaši stari neprijatelji Ekvi i Volsci odluče da se zajednički dosele u Rim, da li želite da u tom slučaju vi postanete Vejani, a oni Rimljani? Zar ne biste više voleli da ovo bude vaša pustinja nego neprijateljski

grad? U stvari ne vidim šta bi bilo veći greh. Zar ste spremni da podneste i taj zločin i to poniženje jer ne želite ponovo graditi? I kad u celom gradu ne bi bilo bolje ni veće građevine od ove kolibe našeg osnivača, zar i u tom slučaju ne bi bilo bolje da kao pastiri živimo među našim svetinjama i penatima nego da javno idemo u progonstvo? Naši preci, došljaci i pastiri, pošto u ovim oblastima nije bilo ničeg drugog sem šuma i močvara, za veoma kratko vreme su sagradili grad, a nama je teško da ponovo sagradimo ono što je spaljeno, mada tvrđava i Kapitol stoje, kao i hramovi bogova. I zar ono što bi svak učinio za sebe da mu je kuća stradala u požaru, svi odbijamo da učinimo posle opšteg požara?

54. Šta najzad, ako u Vejima slučajno ili namerno izbije požar i ako vetar proširi plamen, što je mogućno, i on proguta veći deo grada? Zar ćete se onda uputiti u Fidene ili Gabije, ili ćete potražiti neki drugi grad u koji biste se preselili? Zar vas ništa ne zadržava na tlu otadžbine i na ovoj zemlji koju nazivamo majkom, i zar vam ljubav prema njoj zavisi jedino od onoga šta je na površini i sagrađeno od greda? I reći ću vam, iako mi nije drago da vas podsećam na nepravdu koju ste mi učinili, da mi je otadžbina često padala na pamet kada sam bio u progonstvu i sve mi je izlazilo pred oči: i bregovi i polja i Tibar i predeo na koji mi je pogled bio navikao i ovo nebo pod kojim sam rođen i odgajen. Voleo bih da i vas sada sve ovo svojom milinom podstakne da ostanete, radije no da vas kasnije, kada sve to napustite, mori želja za tim. Nisu bez razloga bogovi i ljudi izabrali upravo ovo mesto da na njemu osnuju grad: bregovi su zdravi, sa pogodnom rekom kojom se mogu dovesti proizvodi zemalja u unutrašnjosti, a koja prima i morske tovare; more je u blizini i može se koristiti, a zemlja se ne nalazi neposredno uz more gde bi bila izložena opasnosti od stranih brodova; ona leži usred Italije i jedinstveno je mesto za razvoj grada. Dokaz za to je i današnja veličina tako novog grada; reč je, Kviriti, o 365 godina njegovog postojanja! Smešteni među tolike narode, vodili ste ratove i tako vam vremenom u tome niko više nije bio ravan, da ne pominjem pojedinačne gradove, ni ujedinjeni Ekvi i Volsci, ni čitava Etrurija, tako moćna na kopnu i na moru, zauzimajući u Italiji prostor između dva mora. Kada je to tako, onda kakvo je to zlo koje je razlog da vi, što ste iskusili te stvari, iskusite

i druge, jer dok vaša hrabrost može biti preneta i na drugo mesto, sreća ne može. Ovde je Kapitol; kad je tu nađena ljudska lobanja, odgovor proročišta je bio da će na ovom mestu biti centar sveta i sedište carstva. Kada je Kapitol svečano očišćen uz ritual augura, Juventas[72] i Termin nisu dozvolili da budu pomereni na veliku radost vaših predaka; ovde su plamenovi Veste, ovde su i štitovi s neba poslani, ovde će vam i bogovi biti naklonjeni ako ostanete."

55. Kažu da je Kamil kako drugim tako i ovim govorom koji se ticao religije, najviše dirnuo ljude. Stvar je ipak razrešena pomoću reči koja je izgovorena u povoljnom trenutku. Dok je Senat nešto kasnije raspravljao o ovome u Kuriji Hostiliji, a kohorte koje su se vraćale sa straže u koloni prelazile preko Foruma, stigao je centurion do skupa i uzviknuo: „Zastavniče, postavi bojni znak, biće najbolje da ovde ostanemo". Kada se začuo ovaj glas, Senat ga je prihvatio kao znak i senatori koji su izišli iz Kurije to su odobravali uzvicima, a plebejci koji su stajali okolo su prihvatili. Pošto je zakonski predlog o seobi odbijen, zajednički su započeli da obnavljaju grad. Država je snabdevala opekom, a što se tiče vađenja kamena i drugog materijala, bio je donet zakon da svak to uradi gde hoće pošto su primljena uveravanja da će građenje biti završeno te godine. Žurba ih je oslobodila brige za pravilne ulice, a razlika između svojeg i tuđeg bila je zapostavljena, tako da se gradilo na svakom praznom prostoru. To je razlog što stara kanalizacija, koja je najpre sprovedena preko državne zemlje, sada ide ispod privatnih kuća, dok je oblik grada pre nalik na onaj u kome je zemlja zauzimana, a ne planski deljena.

[72] Livije pominje *Iuventas* ili *Iuvetus* kao boginju u knjizi XXI (62, 6); imala je edikulu u Minervinoj kapeli na Kapitolu. Kada je mladić oblačio *toga virilis* i postajao odrastao čovek, plaćao je u kasu njenog hrama. *Terminus* je neobrađeni kamen na Kapitolu kao simbol granice koju je uspostavljao Numa Pompilije; to je takođe i svaki kamen koji su postavili Tit Tacije ili Numa.

DRUGO PETOKNJIŽJE

UZ DRUGO PETOKNJIŽJE LIVIJEVE *ISTORIJE*

Prvobitni plan da prevedem samo prvih pet knjiga iz obimnog dela Tita Livija *Istorija Rima od osnivanja grada* (*Ab urbe condita*) promenila sam na podsticaj izdavača i nastavila prevođenje sledećih pet posle objavljivanja prve pentade u LXXXIV kolu Srpske književne zadruge. Tako će se sa ovom novom knjigom na srpskom pojaviti prvi put celina prve dekade Tita Livija, znamenita po tome što je jedina sačuvana istorija postanka rimske države, po uticaju koji je imala na političke teoretičare i pesnike od vremena humanizma i renesanse i po diskusiji koju pokreće u nauci o nastanku Rima i rimske države.

Od ukupno 142 knjige Livijevog dela *Ab Urbe condita*, podeljene na 14 dekada (grupa od deset knjiga), sačuvane su, osim prve dekade (koja je prevedena), treća, četvrta i polovina pete, kao i više fragmenata iz mnogih knjiga. Dakle, ostalo bi kao posao za budućnost da se ukupno prevede još 25 knjiga.

Prva dekada

Prva dekada Livijeve *Istorije*, čiji je prevod dat u ove dve knjige, smatrana je za posebnu celinu već u antičko doba; i danas se izdvaja po svom značaju među sačuvanim dekadama. Njome je obuhvaćena najstarija istorija drevnog Rima i rimske države, od dolaska trojanskog junaka Eneje na ušće Tibra, posle dugih lutanja morima, do 293. pre n. e. Prva pentada u okviru prvih deset knjiga čini tematsku celinu, kako je i Livije zamislio. Ona se završava galskim zauzimanjem Rima. To je događaj koji bez sumnje označava kraj jednog perioda rimske istorije. On čini prekid u dotadašnjem razvitku i zaustavlja širenje rimske

dominacije u Italiji. Šesta knjiga je nov početak, *ab secunda origine*, i Livije joj daje novi uvod u kome ukratko rezimira sadržaj prethodnih pet knjiga i objašnjava razliku između njih i onih koje slede: „Ti događaji malo su poznati ne samo zbog svoje starosti, zbog koje se u dalekim vremenima jedva naziru, nego i zato što je pismenost u to vreme malo i retko korišćena, tako da je sećanje jedini pouzdan izvor za ono što se događalo. Ako je nešto i bilo zapisan u hronikama sveštenika i drugim javnim i privatnim dokumentima, to je većinom propalo u vreme kada je grad goreo. O onome što se dogodilo u unutrašnjoj i spoljnoj politici posle ponovnog podizanja grada, koji je iz starih korena nikao veći i moćniji, izlaganje će biti jasnije i pouzdanije." O najstarijoj epohi, Livije slično govori i u „Predgovoru": „Ono što je prethodilo osnivanju Rima poznato je više na osnovu poetskih kazivanja negoli pouzdanih dokumenata o istorijskom zbivanjima, te se ne može ni prihvatiti ni odbaciti."

Šesta knjiga počinje obnovom Rima posle povlačenja Gala; dakle, u njoj Livije nastavlja izlaganje događaja tamo gde se završava V knjiga. U njoj je izložena i ključna faza u borbi plebejaca za politička prava i za zakone koji su predložili Licinije i Sekstije 367. pre n. e. Od VII knjige, Livije izlaže tok ratova za pokoravanje Italije. Dekada se završava 293. godinom pre n. e. Smatra se da taj datum ne predstavlja nikakvu prekretnicu u rimskoj istoriji, bilo da je reč o unutrašnjem razvoju ili spoljnoj politici, i da stoga prva dekada nije ni bila tematska celina: kraj istorije borbe plebejaca za politička prava, sa Hortenzijevim zakonom iz 278. pre n. e., bio je izložen u XI knjizi koja nije sačuvana, kao ni ostale koje su ulazile u drugu dekadu. U početku druge dekade bio je izložen i poslednji rat za pokoravanje Italije sedamdesetih godina III veka pre n. e. Međutim, to ne znači da je ni Livije nije smatrao celinom. Raspored događaja u ostalim knjigama – što se može pouzdano utvrditi na osnovu sačuvanih epitoma, kratkih sadržaja pojedinih knjiga – pokazuje da u tako ogromnoj građi nije bilo moguće stvoriti tematski samostalne celine od deset knjiga. Sačuvana prva knjiga treće dekade, XXI, počinje Drugim punskim ratom, a ne, kako bi se očekivalo, Prvim ako bi delo bilo podeljeno tematski, pa ipak sadrži poseban uvod kao i knjige VI i XXXI. Čini se da je jedino onom delu istorije u kome je rekonstrukcija prošlosti izvršena

u obliku mita i legende bilo mogućno unapred odrediti obim, i stoga su posle V knjige jasno označeni prekid i kraj jedne epohe. Dalja istorija Rima teče kontinuirano, bez naglih prekida i promena, te je podela istorijskog prikaza na dekade mogla biti izvršena mehanički. Ipak se prva dekada izdvaja kao celina jer se tiče najdublje rimske prošlosti.

Prva dekada je posvećena nastarijim događajima rimske istorije, onima za koje ima malo dokumentarnog materijala ili sačuvanih dela drugih istoričara. U tome se, po karakteru i pouzdanosti obaveštenja, u izvesnoj meri razlikuju već prva i druga pentada. Za događaje opisane u knjigama VI–X, Livije češće i više no ranije, ponekad i uz navođenje starijeg istoričara, iznosi i drugačije mišljenje, bilo da su u pitanju događaji ili ličnosti. Naprotiv, započinjući izlaganje rimske istorije od mitskih vremena i Eneje, on u „Predgovoru" kaže: „Dubokoj prošlosti je pak dozvoljeno da meša božanske i ljudske stvari da bi tako početke gradova učinila što veličanstvenijim". Razliku između prve i druge dekade nije mogućno utvrditi jer je druga izgubljena; razlika je nesumnjiva između prve i treće dekade. U trećoj dekadi izloženi su događaji iz dobro poznate rimske istorije, od 219. pre n. e. i početka Drugog punskog rata do Hanibalovog poraza kod Zame 201. pre n. e. I u njoj ima dosta anegdotskog, ali je reč o događajima za koje je Livije imao bolje izvore. Neki od njih kao Polibije, i danas su delom sačuvani, pa nauka može proveravati kako ih je koristio. Razlika između prve dekade i ostalih knjiga Livijeve istorije u stvari je razlika između mitske i legendarne prošlosti, s jedne strane i istorije koja se može proveravati i kod drugih pisaca, sa druge strane.

Prva dekada i pesnici, politički teoretičari i istoričari u potonjim vekovima

Istoriju Rima Tita Livija su još u antici cenili i savremenici i kasniji rimski istoričari i ranovizantijski hroničari. Bilo je i njenih prerada već u poznoj antici. Jedan papirološki tekst (P. Oxyrhynchus, 668, recto), otkriven 1903. u Oksirinhu u Egiptu, sadrži deo rimske istorije sačinjen u IV veku na osnovu Livijevog teksta.

U ranom srednjem veku, u vreme karolinške renesanse, Livije je uticao na obrazovanje i na istoričare. On je jedan od pisaca na čijem se tekstu učio latinski u Akademiji u Ahenu, a uticao je i na Ajnharta, istoričara Karla Velikog. Livije je i kasnije, u italijanskom humanizmu i renesansi, visoko cenjen kod istoričara i političkih mislilaca zbog svog moralnog idealizma, patriotizma i istoriografske pouzdanosti. Podatke su koristili i pesnici: Bokačo je napisao Livijevu biografiju, Petrarka ga je prevodio, a za Dantea je Livije istoričar koji se nikad ne vara: „Come scrive Livio che non erra". Kao jedina sačuvana istorija najstarije rimske prošlosti, prva dekada Tita Livija je više i ranije od ostalih bila predmet diskusije; priče i legende koje ona sadrži korišćene su u pesničkim delima, a kao primeri ljudskog ponašanja, dobri ili rđavi, nalaze se u traktatima namenjenim političarima i državnicima.

Livijev cilj je da pruži primere dobre i rđave, one koje treba slediti i one koje treba izbegavati: „Ono što izučavanje istorije čini zdravim i plodonosnim upravo je to što ti dozvoljava da vidiš poučne primere uzidane u spomenik slave; tu je tebi i državi dato da vidiš kakve primere treba podražavati, a šta treba izbegavati jer je sramno i po pobudama i po posledicama." Ovako formulisanim Livijevim ciljevima, najviše će se približiti Makijaveli. Već u jednom malom ranom traktatu, *O načinu postupanja sa pobunjenim narodom Valdihijane* (*Del modo di trattare i populi della Valdichiana ribellati*, 1503), Makijaveli preporučuje isto što i Herenije kod Livija (IX, 3), upitan za savet kako postupiti prema Rimljanima zarobljenim u Kaudijskom klancu; ili oprostiti i steći prijateljstvo pobeđenih, ili ih sve pobiti. Vidan je Livijev uticaj i u znamenitom Makijavelijevom delu *Vladalac*. Prvoj dekadi je posvetio posebnu raspravu, *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*. Kako u svom vremenu nije video primere koje treba podržavati, on se okreće Liviju i, upoređujući svoju stvarnost sa Livijevom istorijom, smatra da se lek za iskvareni svet mora tražiti u neiskvarenom delu rimskog sveta; ostatak treba da služi kao ilustracija slučaja, ali ne kao način za ozdravljenje ili oblik ponašanja. Pišući komentare za Livijevo delo, Makijaveli zanemaruje vreme koje ga deli od rane rimske istorije. Prva lekcija koju bi, po njegovom mišljenju, trebalo naučiti od Rima jeste to da su „leggi e ordine a beneficio della pubblica libertà",

to jest zakoni i red su na dobro javne slobode. I za Monteskjea i njegovu istorijsko-filozofsku raspravu *Duh zakona* i *Razmatranja o uzrocima veličine Rima i njegove propasti* (1748) Livijevo delo je važno ne zbog opisa pojedinih događaja ili njihove istinitosti, nego za utvrđivanje duha naroda. Rimska vrlina bi bila ljubav prema otadžbini i zakonima.

Drugačiji su cilj i postupak u korišćenju Livijevog dela kod Bartolda Georga Nibura, znamenitog istoričara čija *Rimska istorija* označava početak uvođenja naučnog metoda u proučavanju istorije. Za njega je to izvor za ranu rimsku istoriju, i on u njemu ne traži primere moralnog ponašanja nego istorijske činjenice. Glavno pitanje je da li se Liviju može verovati ili ne. Kritikujući Livijev tekst, pre svega prvu dekadu, Nibur postavlja temelje naučnom pristupu izvorima. Objavljivanje njegove *Istorije Rima* (1811–1812) izazvalo je veliku pažnju u javnosti i predstavljalo kulturnu senzaciju. Premda je i sam nekada zauzimao značajan položaj u politici, Nibur je Livijevom tekstu pristupio kao istoričar; on ocenjuje njegovu tačnost i pouzdanost obaveštenja. O njegovoj oceni Livijevog dela diskutovano je u krugu prijatelja, među kojima su bili V. Humbolt, Gete, K. F. Savinji i drugi. Gete se na ovaj predmet vraćao u svojim pismima prijateljima tokom 20 godina, sve do svoje smrti 1831. godine. Nibur je sa skepsom uzimao Livijeve podatke o ranoj rimskoj istoriji i bio sklon zaključku da je ona pre legendarna no istorijska. Međutim, kako su pokazali kasniji razvitak nauke i arheološka istraživanja, ova skepsa je bez sumnje bila preterana. Već je potvrđen i sam datum osnivanja Rima 753. pre n. e. jer su arheološka istraživanja pokazala da je najstarije naselje na teritoriji Rima nastalo sredinom VIII vek pre n. e.

Rukopisna tradicija prve dekade

Knjige I–X sačuvane su u dvostrukoj rukopisnoj tradiciji: jedno je MS Veronensis, koji je u stvari palimpsest od šest listova (fragmenti III–VI knjige), pisan uncijalom IV veka. Taj tekst je dešifrovao i publikovao Momzen 1868. godine. Druga „porodica" rukopisa je takozvana *Nikomahijska*. To je prva dekada koju je po nalogu Kvinta Aurelija Simaha, konzula u Rimu 391. godine,

prepisao izvesni Tascije Viktorijan i njegov potpis nose sve knjige od I–IX: „Victorianus emendavit dominis Symachis". Na knjigama VI–VIII nalazi se i potpis Nikomaha Flavijana, zeta Simahovog, koji je bio gradski prefekt Rima, a na knjigama III–V potpis njegovog sina Nikomaha Dekstera. Od ovog arhetipa potiču svi kasniji rukopisi Livijeve prve dekade osim pomenutog MS Veronensis. Najpoznatiji danas sačuvani prepis jeste MS Mediceus, mali kodeks iz X–XI veka koji sadrži prvih deset knjiga. Prepisi su verni originalu do apsurdnosti: preuzimaju se i greške, ditografije i slično.

Editio princeps (prvo izdanje) izdao je Andreas, kasnije episkop Alerije; štampano je u Rimu 1469. godine. Prvo potpuno izdanje izdao je Lusignanus u Rimu 1616. godine.

Za prevod u ovom tomu, kao i u prvom, korišćeno je oksfordsko izdanje, R. S. Conway i C. F. Walters, *Titi Livi ab urbe condita*, 1969, i kritičko izdanje teksta u Bibliotheca Teubneriana, Leipzig, 1858–1859. Komentar je urađen na osnovu standardnih priručnika za klasične nauke, pomenutih u predgovoru prve knjige.

Miroslava Mirković

VI KNJIGA
389–367. godina pre n. e.

1. U prvih pet knjiga sam izložio šta se događalo u Rimu od njegovog osnivanja do galskog osvajanja, koji su ratovi vođeni i kakvi su bili unutrašnji nemiri najpre pod kraljevima, zatim pod konzulima i diktatorima, pod decemvirima i vojnim tribunima s konzularnom vlašću.[1]

Ti događaji su malo poznati, ne samo zbog svoje starosti, pa se u dalekim vremenima jedva naziru, nego i zbog toga što je pismenost u to vreme malo i retko korišćena, tako da je sećanje jedini pouzdan izvor onoga što se događalo. Ako je nešto i bilo zapisano u hronikama sveštenika[2] i drugim javnim i privatnim[3] dokumentima, to je većinom propalo u vreme kada je grad goreo.[4] O onome što se dogodilo u unutrašnjoj i spoljnoj politici posle ponovnog podizanja grada, koji kao da je iz starih korena nikao viši i moćniji, izlaganje će biti i jasnije i pouzdanije.

Prvo, pošto je u podizanju grada pomogao Marko Furije, znameniti i prvi građanin, nisu mu dozvolili da abdicira pre no

[1] Na početku VI knjige, Livije daje kraći uvod u kome rezimira sadržaj prethodnih knjiga. To potvrđuje teoriju da je Livije pisao svoje ogromno delo u pentadama, po pet knjiga.

[2] Sveštenici u Rimu beležili su iz godine u godinu, po imenima konzula na vlasti, glavne događaje značajne za zajednicu i državu. Ove hronike su nazivane *Annales* (godišnjaci ili letopisi).

[3] U privatne dokumente spadaju pre svega tituli, natpisi na bistama znamenitih ličnosti koje su čuvane u atrijumu kuća ljudi iz slavnih rodova.

[4] Misli se na požar u vreme kada su Gali držali Rim, 387. pre n. e.

što se godina završi.[5] Kako nisu želeli da se konzularni izbori za godinu koja dolazi obave pod vojnim tribunima[6] pod kojima je grad pao u ruke Gala, vratili su se na interegnum.[7] Dok je država bila zauzeta napornim i neprestanim radom na ponovnom uzdizanju grada, narodni tribun Gnej Marcije optužio je Kvinta Fabija, čim je ovaj sišao s vlasti, zato što se potukao s Galima kojima je bio upućen kao poslanik i tako povredio međunarodno pravo. Osude ga je spasla smrt, koja ga je zadesila u tako pogodnom trenutku da su mnogi poverovali da je bila dobrovoljna.

Započe interegnum: najpre je bio intereks Publije Kornelije Scipion, a posle njega Marko Furije Kamil. Pod ovim poslednjim su za vojne tribune sa konzularnom vlašću izabrani Lucije Valerije Publikola drugi put, Lucije Verginije, Publije Kornelije, Aul Manlije, Lucije Emilije i Lucije Postumije. Kad su ovi stupili na dužnost odmah posle interegnuma, najpreči zadatak im je bio da se posavetuju sa Senatom oko religijskih stvari. Kao prvo naredili su da se skupe ugovori i zakoni – već su postojali Zakoni XII tablica[8] i neki kraljevski zakoni[9] – ako mogu da se nađu. Neki od njih bili su obnarodovani. Ono, međutim, što se ticalo kulta, sveštenici su držali u tajnosti da bi religijom držali u potčinjenosti duhove mnoštva. Tada su donete odluke o datumima u religiji; 18. sekstil [jul] obeležila je dvostruka nesreća: tog dana su izginuli Fabiji kod Kremere,[10] a istog datuma je vođena bitka kod Alije[11] i izgubljen je Rim. Prema ovom poslednjem

[5] Marko Furije Kamil, pobednik nad Vejima. Diktator je biran na šest meseci, ali je mogao da abdicira – što se od njega i očekivalo – ako bi pre isteka tog vremena obavio zadatak zbog koga je bio izabran.

[6] Vojni tribuni sa konzulskom vlašću birani su od 444. pre n. e. umesto konzula. Na taj položaj su mogli biti birani i plebejci.

[7] U slučaju smrti oba konzula, do izbora novih biran je svakih pet dana jedan *interrex* među senatorima.

[8] Zakoni XII tablica predstavljaju prvo zapisivanje rimskog običajnog prava; taj posao je završen 449. pre n. e.

[9] *Leges regiae* je zbirka zakona koja je pripisivana rimskim kraljevima.

[10] Bitka kod Kremere se odigrala 477. pre n. e. i u njoj se gens Fabija borio protiv Veja; svih 306 članova roda je izginulo. Dan bitke, po tradiciji 18. jul, ušao je u rimski kalendar kao *dies ater* (crni dan).

[11] Na rečici Aliji odigrao se sudbonosni sukob između Rimljana i Gala 387. pre n. e.; posle toga su Gali zauzeli Rim (videti Livije, V, 35 i dalje).

događaju nazvali su ga Alijskim danom i naredili da se toga dana ne obavlja nikakav posao, ni javni ni privatni. Stoga što vojni tribun Sulpicije nije dan posle julskih ida prineo pravu žrtvu bogovima, tako da rimska vojska nije dobila saglasnost bogova ni trećeg dana, a on ju je ipak suprotstavio neprijatelju, određeno je da se i na dan koji sledi idama uzdržava od svakog religijskog rituala. Priča se da je tada ušlo u običaj uzdržavanja od religijskih rituala i jedan dan posle kalenda i ida.[12]

2. Nije bilo dato Rimljanima da se duže vreme na miru bave podizanjem svoje zemlje iz tako teške propasti. S jedne strane zgrabiše oružje Volsci, stari rimski neprijatelji, s namerom da iskorene i samo rimsko ime, a sa druge strane trgovci doneše glas da su se prvaci svih etrurskih naroda, u svetilištu Voltumne, zaverili na rat protiv Rima. Nov strah unese vest da su se odmetnuli Latini i Hernici, koji se posle bitke kod Regila,[13] gotovo 200 godina, nikad nisu pokolebali u vernosti i prijateljstvu prema rimskom narodu. Kako je tako velika opasnost pretila sa svih strana, i kako je svima bilo jasno da se rimski ugled rušio ne samo zbog mržnje neprijatelja nego i zbog prezira saveznika, odlučeno je da se država brani pod istim auspicijama pod kojima je i spasena od opasnosti, a za diktatora je imenovan Marko Furije Kamil. Ovaj za komandanta konjice imenova Gaja Servilija Ahalu. Naredio je da se obustave svi sudski poslovi, izvršio je regrutovanje mladića, a i starije je uzeo pod zakletvu u centurije, ukoliko je u njima još bilo snage.

Tako regrutovanu i naoružanu vojsku podelio je u tri dela: jedne je suprotstavio Etrurcima kod Veja, drugom delu je naredio da postavi svoj logor ispred grada. Ovima je bio na čelu vojni tribun Aul Manlije, a onima koji su bili upućeni protiv Etruraca komandovao je Lucije Emilije. On sam je poveo treći deo vojske protiv Volska i nedaleko od Lavinija – mesto se zvalo Mecij – krenuo u napad na njihov logor. Ovi krenuše u borbu s nipodaštavanjem jer su verovali da su rimsku omladinu satrli

[12] Ide su 15. dan u martu, maju, junu i oktobru, i 13. u ostalim mesecima. Kalende su prvi dan u mesecu.

[13] Bitka kod Regilskog jezera odigrala se 496. pre n. e. između Rimljana i Latina; ishod je bio nerešen. Mir je zaključen 486. pre n. e. kao *foedus aequum* (mir pod podjednakim uslovima za obe strane).

Gali. No kad su čuli da ih vodi Kamil, tako su se prepali da su se odmah utvrdili nasipom, a preko njega nabacali drveće da Rimljani ne bi mogli prodreti u utvrđenje. Kada je Kamil ovo video naredio je da se zapale barikade koje su stajale na putu. Slučajno se dogodilo da je vetar velike snage duvao prema neprijatelju, tako da je ne samo put bio otvoren vatrom nego su i plamen koji je prodro u neprijateljski logor, pomešan s dimom i parom, a uz to i pucketanje zapaljenog zelenog drveća tako prestrašili neprijatelja da su rimski vojnici bez ikakvog napora preskakali barikade zahvaćene požarom. Kada su neprijatelji razbijeni i pobijeni, diktator je na juriš zauzeo logor i prepustio vojnicima plen. Pošto je to došlo od vojskovođe koji nije bio darežljiv, donelo mu je kod vojnika još veću omiljenost. Goneći potom begunce, opustošio je celu teritoriju Volska i najzad ih je, posle sedamnaest godina rata, naterao da kapituliraju. Nakon pobede nad Volscima, Kamil se okrenuo protiv Ekva koji su se pripremali za rat protiv Rima. Njihovu vojsku je potukao kod Bola i ne samo da je napao na njihov logor nego je zauzeo i njihovo glavno utvrđenje pri prvom napadu.

3. Dok je u delu vojske, kojom je komandovao Kamil, ratna sreća bila na rimskoj strani, druge dve vojske je snašla velika nevolja. Etrurci, svi pod oružjem, krenuli su u opsadu Sutrija,[14] saveznika rimskog naroda. Kada su sutrijski poslanici stigli pred rimski Senat s molbom da im se pomogne u nesreći koja ih je snašla odlučeno je da diktator dovede pomoć što je moguće brže. Kako ni ovo nije moglo doneti odlaganje nesreće opsednutih, malobrojni koji su ostali u utvrđenju, iznureni naporom, stražarenjem i ranama – sve je to pritiskivalo uvek iste ljude – predadoše grad neprijatelju pod uslovom da ga mogu napustiti bez oružja, samo u donjoj odeći. Tako su u tužnoj povorci napustili svoje penate. Upravo u tom trenutku stigao je Kamil s rimskom vojskom. Kada mu se ova tužna masa bacila pred noge i kad je govor prvaka, koji je prikazivao krajnju opasnost, zagluši plač žena i dece koji su pratili izgnanike, Kamil im reče da prestanu da jadikuju: on sada Etrurcima nosi žalost i suze. Ostavljajući ovde teret i malu stražu, zaustavi Sutrijane, a vojnicima naredi da s oružjem krenu za njim. Kada je s tako spremnom

[14] Sutrij, grad na Kasijevom putu (*Via Cassia*), na 33 milje od Rima.

vojskom krenuo na Sutrij, naišao je, kako je i mogao očekivati kad se stvar srećno preokrene, bedeme bez ikakve straže i kapije širom otvorene. Tada Sutrij bi drugi put osvojen u toku istog dana. Pobedioce Etrurce sada su ubijali novi neprijatelji, koji im nisu dozvolili da se skupe kao jedinstvena vojska niti da zgrabe oružje. Kada svi pojuriše prema kapijama da bi nekako izašli napolje, nađoše ih zatvorene jer je tako naredio diktator. I dok su jedni uzimali oružje, drugi, koje je uzbuna slučajno zatekla s oružjem, pozvaše svoje da krenu u bitku. Kako je neprijatelj bio u beznadežnom položaju, došlo bi do žestokog okršaja da diktator nije poslao glasnika kroz grad da ih pozove da odlože oružje i da objavi kako će sila biti primenjena jedino protiv onih koji su naoružani. Na to su se Etrurci, premda spremni na borbu na život i smrt, predali neprijatelju kad im je data nada u spas. Zatim je masa bila razdvojena i stavljena pod stražu. Grad je pre noći bio vraćen Sutrijanima neoštećen i spasen svih ratnih nevolja, jer nije bio zauzet nego se predao po sporazumu.

4. Kamil se vratio trijumfalno u Rim kao pobednik u tri bitke. Ispred kočija je išla duga kolona zarobljenika iz Etrurije. Kada ih je prodao ispod koplja[15] dobio je toliko da je mogao novcem platiti zlato matronama, a od onoga što je preostalo dao je da se načine tri zlatne vaze koje su, kao što je poznato, s urezanim njegovim imenom stajale pre požara na Kapitolu, u Jupiterovom svetilištu, pred nogama Junone.

Iste godine je dato rimsko građansko pravo građanima Veja i Kapene, kao i Faliscima, koji su za vreme rata prešli na rimsku stranu, i ovim novim građanima je dodeljena zemlja. Po odluci Senata, iz Veja su pozvani da se vrate oni koji su se tamo odselili da ne bi morali da popravljaju svoje kuće u Rimu. U Vejima su se naselili u opustele kuće. Isprva su odbili da se vrate, prezirući naredbu, ali kada je određen rok i predviđena smrtna kazna za one koji se ne vrate u Rim, strah ih podeli i oni se pokoriše. Tako se u Rimu povećalo stanovništvo i grad se polako dizao iz ruševina. Država je pomagala u troškovima, a edili su nadgledali radove kao da su u pitanju javne građevine. A građani su žurili

[15] *Sub hasta*; pri bezuslovnoj predaji, zarobljenici su morali da prođu ispod „jarma" koji su činila tri koplja, dva pobodena u zemlju i treće vodoravno preko njih.

da završe domove jer ih je podsticala želja da u njima žive. I tako je grad u toku samo jedne godine bio ponovo podignut.

Krajem godine su održani izbori za vojne tribune s konzularnom vlašću. Izabrani su Tit Kvinkcije Cincinat, Kvint Servilije Fidena peti put, Lucije Julije Jul, Lucije Akvilije Korv, Lucije Lukrecije Tricipitan i Servilije Sulpicije Ruf. Jedna vojska je bila upućena protiv Ekva, ali ne radi rata – priznali su, naime, da su pobeđeni – nego iz mržnje, radi pustošenja njihove zemlje da im ne bi ostalo snage za novu pobunu. Druga vojska je bila upućena na teritoriju Tarkvinjana. Ovde su na juriš zauzete i razorene etrurske tvrđave Kortuoza i Kontenebra. Kod Kortuoze nije bilo nikakve borbe; zauzeta je preko svakog očekivanja lako i na prvi napad, a zatim je opljačkana i spaljena. Kontenebra je izdržala nekoliko dana opsade, ali ju je iscrpla neprestana borba koja nije prestajala ni noću. Kada je rimska kolona, podeljena u šest odreda koji su se naizmenično borili po šest sati, prodrla u grad, suprotstavila joj se grupa koja se neprestano borila i koja je već bila umorna. Najzad su odustali od borbe i otvorili kapije Rimljanima. Vojni tribuni su odlučili da se ratni plen preda državi. Ali u izdavanju naređenja bili su sporiji no u odluci i, dok se oklevalo, plan se već našao u rukama vojnika i nije mogao biti vraćen osim po cenu velikog zameranja.

Da se građevinska aktivnost ne bi ograničila samo na privatne kuće, Kapitol je podzidan velikim kamenim kvaderima – delo koje se može videti i usred sadašnje veličine našeg grada.

5. I u gradu koji je bio zauzet građenjem, plebejski tribuni su nastojali da privuku mnoštvo na svoje skupštine pomoću agrarnih zakona. Stavljali su mu u izgled i pomptinsku teritoriju, čije posedovanje sada nije dolazilo u sumnju jer je Kamil pobedio Volske. Uzvikivali su da je ona sada više u opasnosti od nobila[16] no što je pre bila od upada Volska. Neprijatelj je, naime, vršio upade dok je imao moć i oružje; nobili grabe i osvajaju državnu zemlju. I ako se ona ne podeli pre no što je zgrabe, narodu neće ostati ništa. Kod plebejaca, međutim, ovim

[16] Livije ovde, kao i na drugim mestima, upotrebljava termin nobili (*nobilitas*) kad misli na aristokratiju ili senatorski stalež. U poznoj republici, termin označava najviši socijalni sloj u rimskoj državi. Pripadali su mu samo oni čiji su preci dospeli bar do preture, ako ne do konzulata.

nisu mnogo postigli, bilo stoga što su bili retko u Forumu jer su bili zauzeti građenjem, bilo stoga što ovde, iscrpljeni troškovima oko građenja, nisu mislili na zemlju za čiju obradu su takođe bila potrebna sredstva.

Ovom gradu, koji je već bio veoma poznat kao religijski centar, a čije su vođe posle poslednje katastrofe postale i veoma sujeverne, vraćen je interegnum da bi se obnovile auspicije. Intereksi su bili, jedan za drugim, Marko Manlije Kapitolin, Servije Sulpicije Kamerin, Lucije Valerije Potit. Najzad ovaj poslednji obavi izbore vojnih tribuna s konzularnom vlašću. Behu izabrani sledeći da od interegnuma preuzmu svoju magistraturu: Lucije Papirije, Gaj Kornelije, Gaj Sergije, Lucije Emilije drugi put, Lucije Menenije i Lucije Valerije Publikola treći put.

Ove godine je podignut hram Marsu na šta su se zavetovali u galskom ratu. Posvetio ga je Tit Kvinkcije, duovir za vršenje svetih obreda. Gradu su dodate četiri tribe koje su sačinjavali novi građani: Stelatina, Tromentina, Sabatina i Arnijensis. Time je broj triba povećan na ukupno dvadeset četiri.

6. Pitanje pomptinske zemlje postavio je pred narod, koji je bio sve mnogobrojniji na skupštini, narodni tribun Lucije Sicinije. Narod je sada bilo lakše pokrenuti no ranije jer je bio pohlepan da dobije zemlju. Pitanje rata protiv Latina i Hernika, pokrenuto u Senatu, bilo je odloženo zbog pretnje jednog većeg rata: Etrurija je stajala pod oružjem. Vlast i brigu oko države ponovo preuze Kamil, izabran za vojnog tribuna s konzularnom vlašću. Dodata su mu petorica kolega: Servije Kornelije Maluginensis, Kvint Servilije Fidena, koji je to bio šesti put, Lucije Kvinkcije Cincinat, Lucije Horacije Pulvil i Publije Valerije. Početkom godine, pažnju ljudi je od etrurskog rata odvukao drugi događaj: kolona begunaca s pomptinske zemlje iznenada se pojavila pred gradom, noseći vest da su Antijati pod oružjem i da su Latini svoju omladinu ovima tajno priključili, ali da to javno odriču. Govorili su da oni ne mogu sprečiti svoje ljude da budu dobrovoljci u kome god hoće ratu.

Rimljani su videli da ne smeju zanemariti ove ratove. I tako Senat zahvali bogovima što je u tom trenutku bio na vlasti Kamil; no i da nije bio imenovali bi ga za diktatora. Njegove kolege su govorile da vlast treba dati jednom čoveku i bili su u duši spremni da se potčine Kamilovoj vrhovnoj komandi ako bi

opasnost od rata porasla. Smatrali su da njihovo dostojanstvo neće biti okrnjeno ako ustupe komandu takvom čoveku. Senat je zahvalio tribunima, kao i sam Kamil, duboko dirnut ovim. Potom reče da mu je narod nametnuo veliku odgovornost kada ga je izabrao četvrti put. Isto tako ga je i Senat obavezao tako visokim mišljenjem o njemu, kao i kolege koje su, premda slavne, spremne da se njemu potčine. Stoga, ako još može da poveća svoje nastojanje i brigu boriće se i sa samim sobom da bi opravdao tako visoko mišljenje celokupne države o sebi.

Što se tiče Antijata i rata s njima, to je bila više pretnja nego prava opasnost. No Kamil je smatrao ako se nečega ne treba bojati, to ne treba ni potcenjivati. Rim je opkoljen zavišću i neprijateljstvom suseda. Stoga je smatrao da je državi potrebno i više vojskovođa i više vojske. „Ti se, Publije Valerije", reče, „pridruži meni u vrhovnom vođenju rata i u savetima, i zajedno sa mnom povedi legije na ancijskog neprijatelja; ti, Kvinte Servilije, organizuj drugu vojsku i pripremi se da držiš logor u blizini grada, spreman za borbu ako u međuvremenu Etrurci krenu na grad, kao što su nedavno učinili, ili to učine Latini i Hernici, koji su sada nova briga. Siguran sam da ćeš stvar tako voditi da bude dostojna tvog oca i dede i tebe samog i tvojih šest tribunata. Treću vojsku neka regrutuje Lucije Kvinkcije među onima koji su otpušteni iz vojske zbog povreda i među starijim ljudima i neka ostane kao zaštita gradu i bedemima. Neka se Lucije Horacije pobrine za oružje i koplja, kao i za žito i sve drugo što je potrebno kada je država u ratu. A tebe, Servilije Kornelije, imenujem u ime svih kolega da budeš na čelu državnog saveta, čuvar religije, skupštine, prava i zakona i svih stvari koje se tiču grada." Svi su prihvatili zadatke koji su im određeni i obećali da će ih revnosno ispunjavati. Valerije, izabran da deli komandu s Kamilom, dodao je da će Marka Furija smatrati diktatorom i da će mu služiti kao komandant konjice. Jer kakav im je stav prema jednom vođi, takva će im biti i nada u ishod rata. Senatori su s radošću uzviknuli da se nadaju najboljem u ratu i miru i u celoj državi, da u rimskoj državi nikad ne bi ni bilo potrebe za diktatorom da su imali takve magistrate, tako povezane i složne, spremne da se pokoravaju isto toliko koliko i da naređuju, spremne pre da doprinesu svojom slavom opštoj stvari no da opštu stvar iskoriste za svoju slavu.

7. Pošto su sudovi obustavili rad i izvršeno regrutovanje, Furije i Valerije su krenuli ka Satriku,[17] kod koga su Antijati skupili ne samo vojsku regrutovanu među novom generacijom Volska nego i ogromnu silu Latina i Hernika, naroda koji su usled dugotrajnog mira veoma ojačali. Novi neprijatelj ujedinjen sa starim pokoleba hrabrost rimskog vojnika. Kamilu, koji je već postavio bojni red, centurioni su javili da vojnici neodlučno prihvataju oružje, da oklevaju i da se opiru izlasku iz utvrđenog logora, jer slušaju glasine da će u borbi na jednog doći sto neprijatelja; ovom mnoštvu teško mogu odoleti i kad je nenaoružano, a još manje kada je pod oružjem. Kada Kamil to ču, skoči na konja, izjaha ispred bojnih znakova i bojne linije i uzviknu: „Kakva je to zlovolja, kakvo je to čudno oklevanje, vojnici? Zar ne poznajete ni neprijatelja, ni mene, ni sami sebe? Šta je neprijatelj drugo no izvor vaše hrabrosti i slave? Pa vi ste pod mojim vodstvom – da ne pominjem zauzimanje Falerija i Veja, ili pogibiju galskih legija u otadžbini, koji su oni već bili osvojili – postigli trostruku pobedu nad ovim istim Volscima i Ekvima, kao i nad Etrurcima i za to ste nagrađeni slavnim trostrukim trijumfom. Zar me ne priznajete za vođu zato što vam znak za početak bitke dajem kao vojni tribun, a ne kao diktator? Ali ja nisam želeo najvišu vlast kao vaš komandant, i vama ne priliči da u meni gledate što drugo osim mene samog. Diktatura nije nikad uticala na moju hrabrost, a ni progonstvo mi je nije oduzelo. Svi smo dakle isti kao što smo pre bili i pošto u ovaj rat ulazimo s istim osobinama možemo i očekivati isti ishod kao i u ranijim ratovima. Stoga krenimo i neka svak učini ono što je uvek činio, što je navikao: vi ćete pobediti, neprijatelji će pobeći s bojnog polja."

8. Pošto dade znak za početak boja, siđe s konja i zgrabivši bojni znak koji mu je najbliže stajao ponese ga na neprijatelja uzvikujući: „Podigni, vojniče, zastavu!" Kad videše da sam Kamil, čovek u godinama, čija je snaga već malaksavala, kreće na neprijatelja pojuriše svi uz poklиče: „Sledimo komandanta!" Kažu da je na Kamilovu zapovest bačena zastava na bojnu liniju neprijatelja. Da bi je povratili, oni u prvim bojnim redovima morali su da požure. Kada su iz prvog pokušaja razbili Antijate, panika se

[17] Satrik, grad u Laciju, oko 40 milja jugoistočno od Rima.

nije ograničila samo na njihove prve redove nego se raširila sve do središta rezerve. Ono što je Volske najviše plašilo nije bila vojna sila, koju je bodrilo prisustvo vojskovođe, već zastrašujući lik Kamila koji se iznenada pojavio. Kuda god bi se on okrenuo, bio je siguran da sa sobom nosi pobedu. Ovo je bilo naročito očigledno kad se okrenuo prema levom krilu koje je bilo sasvim razbijeno. Dojurivši zaklonjen pešačkim štitom, on je već svojom pojavom uspostavio bojni red, pokazujući na ostalu bojnu liniju koja je odnosila pobedu. Već je i pobeda bila sigurna. Neprijatelju je smetalo mnoštvo pri bekstvu i da bi se to mnoštvo pobilo trebalo je izvršiti pokolj, a vojnici su bili umorni. No iznenada uz strašnu oluju pljusnu kiša i prekide ne toliko bitku koliko posve sigurnu pobedu. Dat je znak za povlačenje i noć koja je nastupila donela je kraj rata Rimljanima, a da se nisu dalje borili. Hernici su okrenuli kući, ostavljajući Volske same, što je bio ishod dostojan njihovog podlog poduhvata. Kada su Volsci videli da su ih ostavili oni u koje su se pouzdali pri pobuni, napustili su utvrđene položaje i zatvorili su se u bedeme Satrika. Njih je Kamil najpre odvojio bedemom i nasipom, pa krenuo da ih opseda. No kad je video da ga oni iza bedema ne ometaju u tome nikakvim napadima, odustao je od toga da dugo čeka na pobedu. Vojnike je podsticao da se ne satiru u dugoj opsadi kao pod Vejima i u poslu bez kraja kad već imaju sigurnu pobedu. Krenuvši sa svih strana ka bedemima uz glasne povike vojnika, on lestvama zauze tvrđavu, a Volsci baciše oružje i predadoše se.

9. No duh vojskovođe je stremio većoj stvari, osvajanju Ancija. On je bio središte Volska i tu je i izbio poslednji rat. Ali kako ovako utvrđeni grad nije mogao zauzeti bez dobre opreme, ratnih mašina i sprava za bacanje oružja, on, ostavljajući kolegu kod vojske, krenu u Rim da ubedi Senat da preduzme razaranje Ancija. Dok je on govorio – verujem da je bogovima bilo na srcu da produži život državi Antijata – stigli su poslanici iz Nepeta[18] i Sutrija da traže pomoć protiv Etruraca, naglašavajući da je ta pomoć neophodna u što kraćem roku. Tako je sudbina time okrenula Kamilov udarac od Ancija na drugu stranu. Ova dva mesta su u stvari okrenuta prema Etruriji i predstavljaju kao neku branu i kapiju prema rimskoj oblasti. Etrurci su koristili

[18] Nepet, etrurski grad istočno od Sutrija.

svaku priliku da ih ponovo napadnu, a Rimljani su nastojali da ih sačuvaju i brane. Stoga Senat predloži Kamilu da napusti Ancij i da se prihvati rata s Etrurcima. Dodeljene su mu legije koje su se nalazile u gradu pod Kvinkcijevom komandom. Premda je više voleo uvežbanu vojsku koja je ratovala protiv Volska i bila naviknuta na njegovu komandu, on ni ovo nije odbio. Jedino je tražio da Valerije deli komandu sa njim. Kvinkcije i Horacije su bili upućeni kao zamena Valeriju u ratu protiv Volska.

Kada su Furije i Valerije stigli do Sutrija zatekli su Etrurce koji su već bili zauzeli jedan deo utvrđenja, a građane kako iz drugog dela grada, iza barikada, s mukom odbijaju napade neprijatelja. Dolazak rimske pomoći i samo ime Kamila, poznato i neprijateljima i saveznicima, kao da su u trenutku zaustavili pogubni tok događaja, ostaviše vremena da se pruži pomoć. Kamil je podelio vojsku i naredio kolegi da s jednim delom krene u napad na onaj deo bedema koji je držao neprijatelj. Nije, naime, mogao da zauzme, utvrđenje pouzdajući se jedino u lestve, nego je nastojao da odvrati pažnju neprijatelja na tu stranu i tako olakša onima u utvrđenju da, umorni od borbe, predahnu. Tako bi on mogao da uđe u grad i zauzme bedeme bez borbe. Kako su jedna i druga akcija istovremeno bile izvedene i kako je neprijatelj bio ugrožen i sa jedne i sa druge strane, to jest kako su protivnici napadali s velikom silom na bedemu, a videli su ih i u bedemima, pojurili su u panici kroz jednu kapiju koja je slučajno ostala bez straže. Nastade veliki pokolj neprijatelja koji je bežao, i u gradu i van bedema. Furijevi vojnici su ih ubijali u gradu, a Valerijevi su ih ubijali u bekstvu. Tek je ponoć prekinula ubijanje, jer se neprijatelj nije više video. Kada je Sutrij ponovo bio osvojen i vraćen saveznicima, vojska je krenula prema Nepetu koji su već držali Etrurci pošto se grad predao.

10. Zauzimanje ovog grada činilo se da će biti veoma teško, ne samo stoga što je već bio u rukama neprijatelja nego i zbog izdaje jednog dela građana koji su predali grad Etrurcima. Ipak je bilo odlučeno da se uputi poruka njihovim vođama da napuste Etrurce i da vernost koju su tražili od Rimljana sada i sami pokažu prema Rimljanima. Odgovorili su da ništa ne mogu učiniti, jer Etrurci drže grad i stražu na kapijama i bedemima. Prvo su pokušali da ih zaplaše time što su im opustošili polja. No kako im je svetija bila zakletva pri predaji nego pri savezu,

rimska vojska se približila bedemima noseći snopove suvog granja koje je pokupila po poljima. Pošto su time ispunili jarak i pošto su postavili lestve, uz uzvike su krenuli u napad i utvrđenje je zauzeto na prvi juriš. Zatim je naređeno stanovnicima da polože oružje i nenaoružani su bili pošteđeni. Etrurci su svi pobijeni, oni sa oružjem i bez njega. Oni stanovnici Nepeta koji su bili krivi za izdaju posečeni su sekirama. Nedužnima je vraćena imovina koja im je bila oduzeta, a u utvrđenju je ostavljen garnizon. I tako, pošto su oba saveznička grada povraćena od neprijatelja, vojni tribuni su uz veliku slavu vratili pobedničku vojsku u Rim.

Iste godine je zatraženo od Latina i Hernika objašnjenje zašto poslednjih godina nisu slali vojnike kako je bilo određeno ugovorom. I jedan i drugi narod, na skupštini kojoj su svi prisustvovali, odgovore da to nije bila ni krivica plemena niti odluka države što je jedan deo omladine ratovao na strani Volska. Ovi su pak sami bili kažnjeni za svoj postupak, jer se nijedan nije vratio iz rata. Vojnike nisu poslali iz straha od Volska, koje su imali uz svoj bok kao veliku nevolju koju u tolikim ratovima nisu mogli da otklone. Ovaj odgovor je izneo pred rimski Senat, a senatori su smatrali da više nedostaje vremena no razloga za rat s njima.

11. Sledeće godine, pod vojnim tribunima Aulom Manlijem, Publijem Kornelijem, Titom i Lucijem Kvinkcijem Kapitolinom, Lucijem Papirijem Kursorom – ova dva poslednja s drugi put birana na tu dužnost – i Gajem Sergijem, takođe izabranog drugi put, izbio je ozbiljan rat sa spoljnim neprijateljem, a još teži u samoj državi: ratu s Volscima pridružio se ustanak Latina i Hernika; sukob u Rimu je došao odakle se najmanje očekivalo, od Marka Manlija Kapitolina, čoveka i čuvenog roda i priznate slave. On je u duši prezirao kolege osim jednog kome je zavideo i na izuzetnim počastima i na hrabrosti: to je bio Marko Furije. Teško je podnosio što je ovaj uvek ili na položaju ili je s vojskom. Toliko je blistao da one koji su izabrani pod istim auspicijama nije smatrao za kolege nego za pomoćnike. Pri svemu tome, smatrao je on, ako neko pravo prosuđuje, Marko Furije ne bi mogao da spase otadžbinu od galske opsade da nije on, Manlije,[19] pre toga sačuvao Kapitol i tvrđavu. On je napao Gale kad

[19] Marko Manlije Kapitolin je poznati branilac Kapitola u vreme galske opsade Rima, 387. pre n. e.

su primali zlato i kada im je već zaključeni mir uspavao hrabrost. On je bio taj koji ih je oterao kad su s oružjem krenuli da zauzimaju tvrđavu. Deo Kamilove slave pripada vojnicima koji su sa njim zajedno odneli pobedu, a on svoju pobedu ne deli ni s jednim smrtnikom. Takve misli su mu ispunjavale dušu, a i nekom greškom prirode bio je žestoke ćudi i sklon nasilju, pa kad je video da od senatora ne dobija priznanje za svoje sposobnosti, kako je verovao da zaslužuje, okrenuo se plebejcima – bio je prvi patricij koji je vodio popularsku politiku[20] – i počeo je da sarađuje s plebejskim magistratima. Napadajući senatore nastojao je da pridobije mnoštvo, ne upravljajući se više po razumu nego se zanoseći laskanjima plebejaca. Više je voleo da mu slava bude velika no lepa. Nezadovoljan agrarnim zakonima, koji su uvek pružali povod narodnim tribunima za izazivanje pobuna, počeo je da podriva narodno poverenje: smatrao je da dugovi više ugrožavaju ljude, jer ne prete samo materijalno, nemaštinom, nego i okovima i lancima, strašnom kaznom za slobodnog čoveka.[21] U stvari, dugovi i jesu bili velika opasnost koja je pretila i bogatima jer su se zbog građenja zaduživali. Rat s Volscima, težak sam po sebi, a još više otežan i odmetanjem Latina i Hernika, bio je izgovor da se pribegne jednoj izuzetnoj komandi. No više od toga Manlijeva pobuna je naterala Senat da izabere diktatora. Imenovan je Aul Kornelije Kos koji je sebi za komandanta konjice uzeo Tita Kvinkcija Kapitolina.

12. Diktator je uviđao da predstoje veće borbe u državi no u ratu s neprijateljem, ali je ipak izvršio regrutovanje i uputio se na teritoriju Pomptina kada je čuo da su se tu skupili Volsci. Na to se odlučio zato što je rat zahtevao da požuri, ili zato što se nadao da će pobedom i trijumfom ojačati svoju diktaturu. Nema sumnje da će onima koji čitaju tolike knjige o ratovima s Volscima, pored sve zasićenosti time pasti na pamet pitanje, koje je i meni palo dok sam čitao pisce koji su bliže događajima,

[20] Govoreći o popularskoj politici, Livije u prošlost prenosi politički termin svog vremena, kada su populari predstavljali političku grupaciju koja je svoju politiku sprovodila preko narodne skupštine, za razliku od optimata koji su se oslanjali na Senat. Ovde Livije misli na političare koji su se oslanjali na plebejce.

[21] U ranom Rimu se zbog dugova mogla izgubiti sloboda; dužnik je mogao biti zatvoren, pa i prodan „preko Tibra", to jest van Rima.

kako su Volsci, toliko puta već pobeđeni, još uvek mogli da regrutuju vojnike. No kad stari pisci ćutke prelaze preko toga, što tek ja mogu učiniti sem da nagađam? Čini mi se da je blizu istine pretpostavka da su čitave generacije koje su stasale između ratova uzimane u vojsku kao što se danas čini u Rimu, ili da regrutovanje možda nije uvek vršeno u istom plemenu, premda je uvek isti narod započinjao rat; najzad, mogućno je da je u mestima u kojima se danas jedva može regrutovati nešto vojnika, a rimski robovi ih spasavaju da sasvim ne opuste, nekada živelo nebrojeno mnoštvo slobodnih ljudi. U svakom slučaju, svi pisci se slažu u tome da je vojska Volska bila ogromna, premda je malo pre toga pretrpela znatne gubitke od ruke i pod auspicijama Kamila. Pridružili su im se Latini i Hernici, neki iz Circeja, pa i rimski kolonisti iz Velitra.

Diktator je postavio svoj logor i već sutradan je, pošto je izvršio auspicije i prineo bogovima žrtvenu životinju moleći ih da mu budu naklonjeni, pristupio vojnicima koji su već zorom stavljali oružje i bili spremni, kako je naređeno, za prvi bojni znak. „Naša je pobeda, vojnici", uzviknu, „ako bogovi i njihovi tumači mogu da predvide budućnost. I zato, kako dolikuje onima koji su ispunjeni pouzdanjem kada se sukobljavaju s neprijateljem koji im nije ravan, nastupimo s kopljima spuštenim k nozi, naoružavši samo desnice mačem. Ne bih želeo da neko istrči ispred bojne linije, nastupite čvrstim korakom i dočekajte napad neprijatelja. Kada oni već bace koplja uzalud i kada u neredu nalete na vas, vi ostanite čvrsto zbijeni i tada neka sevnu mačevi. Imajte na umu da bogovi pomažu Rimljanima, bogovi koji su nas poslali u boj dajući povoljan znak po letu ptica. A ti, Tite Kvinkcije, zadrži konjicu i pazi na znak za početak bitke. Kada budeš video da se bojna linija primiče i da čovek ide na čoveka, konjicom zaplaši one koje već drži jedan strah i naletom rasturi redove napadača." Tako su se borili i pešak i konjanik, i tako komandant nije prevario legije niti je sreća izdala njega.

13. A masa neprijatelja, ne pouzdajući se u drugo do u svoj veliki broj, mereći samo očima jedan i drugi bojni poredak, uđe nasumice u boj i isto ga tako neočekivano ostavi. Posle pokliča i bacanja kopalja, što je strašno samo pri prvom napadu, protivnik je bio nemoćan protiv mačeva u sukobu prsa u prsa

i nije mogao da izdrži videvši lica protivnika na kojima su se odražavali žar i hrabrost. Kada su prvi redovi razbijeni, strah se raširio na one iza njih. I rimska konjica je dala svoj udeo u izazivanju straha. Mnogi redovi su razbijeni; sve je bilo poljuljano i bojni red neprijatelja se razlio kao voda. Kada su prvi redovi pali i kad je svak video da mu se približava propast, okrenuli su u bekstvo. Rimljani su ih gonili u stopu i dok su još pod oružjem i u zbijenim redovima bežali, bio je zadatak pešadije da ih goni, kada se videlo da bacaju oružje na sve strane i da bekstvo preko polja razbija neprijateljsku kolonu, protiv njih su upućene konjičke turme sa naredbom da se ne zadržavaju ubijajući neprijatelja pojedinačno i time dadu priliku većini da umakne: dovoljno je da konjica unese strah, spreči bekstvo i jahanjem zadrži kolonu dok ne stigne pešadija i uništi neprijatelja u pravom pokolju. Tek je noć učinila kraj bekstvu i gonjenju. Istoga dana je zauzet i opljačkan volški logor. Sav plen je osim zarobljenih slobodnih ljudi prepušten vojnicima. Najveći deo zarobljenika bili su Latini i Hernici. Nisu svi bili, kako bi se moglo verovati, plebejci koji su ratovali za nagradu; tu su se našli i neki mladići visokog porekla, što je jasno pokazivalo da su se po zvaničnoj odluci priključili Volscima kao neprijatelji. Prepoznati su i neki stanovnici Circeja, kao i neki rimski kolonisti iz Velitra. Poslati su u Rim i kada su ih senatori ispitivali, objasnili su, isto kao i diktatoru, odmetanje naroda kojima su pripadali.

14. Diktator je držao vojsku u vojnim logorima, ne sumnjajući u to da će Senat narediti rat sa ovim narodima. Međutim, velika nevolja u zemlji pozva ga nazad u Rim, jer se pobuna iz dana u dan sve više širila, a onaj koji ju je podstakao činio ju je još strašnijom. Svojim govorima Manlije je pridružio akcije koje su na izgled bile popularne, a u stvari bundžijske s obzirom na to kakva im je namera bila. Kada je ugledao kako jednog centuriona, koji je stekao ugled ratnim podvizima, odvode u zatvor zbog dugova, pojurio je na Forum sa svojom bandom i uzeo ga u zaštitu. Potom, grdeći oholost patricija i surovost poverioca, vikao je da su plebejci bedni i isticao vrline ovog čoveka i njegovu zlu sudbinu. Najzad je uzviknuo: „Uzalud sam ja ovom desnicom spasao Kapitol i tvrđavu ako moram gledati da ovog građanina i mog saborca vode u ropstvo i lance kao da je galski

zarobljenik." Na to je javno, pred narodom, isplatio poveriocu dug i oslobodivši dužnika pomoću libre i bakra,[22] otpustio ga. Ovaj pozva bogove i ljude da zahvale Marku Manliju, njegovom oslobodiocu i ocu rimskog naroda. Gomila ga odmah prihvati, dok je on povećavao nemir pokazujući ožiljke od rana zadobijenih u ratovima protiv Veja i Gala i drugih neprijatelja. Govorio je da je ratovao, da je potom ponovo podigao porušeni dom, a dug, već sto puta otplaćen, ponovo se pojavio u vidu kamate. Najzad su ga slomile kamate. Ako ponovo gleda svetlost dana i Foruma i lica svojih sugrađana, to je zaslugom Marka Manlija. Sva dobročinstva koja bi se mogla očekivati od jednog oca potiču od ovog čoveka; stoga njemu zavetuje sve što mu je ostalo od snage, života i krvi. Veze koje ga povezuju sa otadžbinom, sa privatnim i javnim penatima, ubuduće će zavisiti od Marka Manlija, samo od njega. Ovim rečima podstaknut, sav narod već beše na njegovoj strani. Tada Manlije, da bi ga još više razdražio na pobunu, dodade i drugu stvar, dobro proračunatu: reče da je poljsko dobro u Vejima, glavni očinski posed, prodao preko glasnika, „da ne bi neko od vas, Kviriti", reče, „dokle god je u mene neke imovine, na moje oči bio osuđen i bačen u okove". Ovo je tako raspalilo duhove, da su bili spremni da ga kao branioca slobode prate svuda, u dobru i u zlu.

Kod svoje kuće je, kao da je u skupštini, držao govore optužujući senatore. Pri tome je gubio svaku meru i mešao stvarno i izmišljeno. Optuživao je patricije da su sakrili galsko zlato i da se nisu zadovoljili samo time da poseduju državnu zemlju nego su prigrabili i državni novac. Kada bi se našlo ovo blago, mogli bi se plebejci osloboditi duga. Ova nada zavede narod, jer se činilo da su nedostojno prevareni: zlato dato radi otkupa države od Gala bilo je sakupljeno od poreza, a kad je oduzeto od neprijatelja postalo je plen pojedinaca. I tako su počeli da istražuju gde je sakriveno blago; govorio je da će im u svoje vreme otkriti tu tajnu, da će zapostaviti sve ostalo i da će mu to biti prva briga. Činilo se da za istinito otkriće neće biti mala zahvalnost, kao ni kazna ako je optužba lažna.

[22] Prodaja pomoću *ses* i *libra* vršena je tako što bi državni činovnik držao vagu u prisustvu pet svedoka, punopravnih rimskih građana, a kupac izgovarao određenu formulu držeći bakarni novac.

15. Situacija je bila veoma opasna i stoga bi pozvan diktator, koji ostavi vojsku i pojavi se u Rimu. Sledećeg dana je održao sednicu Senata i kad je saznao šta ljudi hoće zabranio je senatorima da se udaljavaju i zajedno sa mnogima od njih krenuo je u skupštinu, gde je bilo postavljeno njegovo sedište. Zatim je uputio glasnika Marku Manliju. Kada je ovome stigao poziv koji mu je uputio diktator, on dade znak svojima da se približava čas borbe i praćen velikom gomilom stiže pred tribunal. Na jednoj strani su bili senatori, a na drugoj narod, i svak je gledao u svog vođu kao da su se spremili za boj. Kad je nastala tišina, diktator reče: „Neka bi se ja i patriciji rimski složili sa rimskim plebejcima i u drugim stvarima, kao što ćemo se složiti u onome što se tebe tiče i u stvarima koju ću od tebe tražiti. Vidim da si kod građana probudio nadu da mogu, ne krnjeći poverenje, da vrate svoje dugove od zlata koje su prvaci Senata sakrili. Ja sam daleko od toga da te sprečavam u toj stvari, čak te i podržavam, Marko Manlije, u tome da rimski plebs oslobodiš kamata i da oduzmeš skriveni plen od pljačkaša koji leže na državnom blagu. Ako ovo ne učiniš narediću da te bace u okove i odvedu u zatvor pod optužbom da si uzeo učešća u pljački, ili zbog lažne optužbe, ali neću dalje trpeti da narod uznemiravaš lažnim nadama."

Na to Manlije odgovori da mu je jasno da diktator nije izabran zbog Volska, koji su im već toliko puta bili neprijatelji koliko je to odgovaralo patricijima, niti protiv Latina i Hernika koji su samo zbog lažnih optužbi naterani u rat, nego je to učinjeno radi borbe protiv njega i rimskog naroda. Sada kad je prošao rat koga u stvari nije ni bilo, svoju moć je diktator okrenuo protiv nega. Diktator već poziva poverioce na zločin protiv plebejaca; već i naklonost mase prema njemu pripisuje mu u krivicu da bi ga uništio. „Zar tebe, Aule Kornelije, i vas, oci senatori, vređa to što je narod na mojoj strani? Zašto je svaki od vas ne odvodi od mene svojim dobročinstvom? Hajde, oslobodite svoje sugrađane okova, zabranite da dužnike osuđuju i vode ih u zatvor; pomozite onim što vam pretiče one koji ništa nemaju. No zašto vas ja podstičem da od svoga dajete? Zadovoljite se jednom određenom sumom, odvojite od glavnice interes koji ste već više puta uračunavali, i moja pratnja će biti isto tolika kao i u svakog drugog. Ali, recite zašto se ja jedini brinem o narodu? Nemam ništa drugo da odgovorim, nego isto kao i da me pitaš

zašto sam upravo ja spasao Kapitol i tvrđavu. Tada sam pomogao svima; sada moja pomoć spasava pojedince. Što se tiče galskog zlata, stvar je po sebi prosta, ali je komplikovanom čini samo pitanje. Zašto pitaš ono što vi svi znate? Zašto naređuješ da se ispita ono što vi nosite u naborima svoje toge, umesto da to vi sami iznesete, ukoliko u tome nema neke podvale? Ukoliko više naređujete da se pokažu vaše podvale, utoliko se ja više plašim da ćete nas na sopstvene oči prevariti dok gledamo u vas. Stoga neka ne budem ja taj koji će izneti na videlo vašu pljačku; to ste pre vi koje treba navesti da to pokažete."

16. Na to je diktator naredio da se mane okolišavanja i da iznese prave dokaze, ili da prizna krivicu za lažnu optužbu protiv Senata i za to što ga je izložio mržnji zbog lažne optužbe. Kada je Manlije odgovorio da neće da govori po naređenju svojih neprijatelja, diktator je naredio da ga vode u zatvor. Kad ga je diktatorov glasnik zgrabio, on je uzviknuo: „Jupiteru najveći i najmoćniji, Junono kraljice, Minervo, i svi drugi bogovi i boginje koji nastanjujete Kapitol i tvrđavu, zar dozvoljavate da vašeg vojnika i zaštitnika vuku neprijatelji? Zar da ova desnica koja je oterala Gale od vašeg svetilišta, sada bude lancima okovana?" Nije bilo nikoga ko je mogao da gleda niti da sluša ovo poniženje. Međutim, država je bila neumoljiva i postojana u svom nastojanju da prinudi na pokoravanje zakonima, i tako se ni plebejci ni narodni tribuni nisu usudili da izuste ni reč protiv diktatorove vlasti, ni pogled da podignu. Odvođenje Manlija u zatvor bilo je razlog da se mnogi plebejci obuku u crno, da mnogi puste kosu i bradu, a masa se u tuzi skupljala u predvorju zatvora.

Diktator je trijumfovao zbog pobede nad Volscima, ali je time stekao više mržnje no slave. Saputalo se da je trijumf stekao u Rimu a ne u ratu, boreći se ne protiv neprijatelja, nego protiv sugrađana; da je njegovoj oholosti nedostajalo jedino to što Marko Manlije nije vođen ispred njegovih kola. Pobuna samo što nije bila izbila. Da bi ublažio nezadovoljstvo, Senat je iznenada postao darežljiv i, premda niko nije tražio, osnovao je koloniju u Satriku, narediv̌si da se u nju odvede 2.000 građana. Svakome je bilo dodeljeno po dva i po jutra zemlje. Pošto je to dato malom broju i tako malo, to se tumačilo kao nagrada onima koji su izdali Marka Manlija. Ovaj „lek" je samo pojačao nezadovoljstvo. I već su se Manlijeve pristalice mogle lakše

prepoznati i po crnoj odeći i po licu koje je bilo kao u onih koji su optuženi. S abdikacijom diktatora posle trijumfa nestao je strah od njegove vlasti, a oslobodio se i jezik ljudima.

17. Tako su se sada u javnosti čuli glasovi onih koji su prekorevali narod da svoje branioce uzdiže kada je teškoća tu i daje im podršku, a u opasnosti ih uvek napušta. Tako su postupili sa Spurijem Kasijem[23] koji je pozivao narod da podeli zemlju, tako je prošao i Spurije Melije[24] dok je građane spasavao od gladi o svom trošku; tako je i Marko Manlije predat svojim neprijateljima dok je veliki deo građanstva, koje je propadalo zbog kamata, izvlačio na svetlost i slobodu: kljuka narod svoje vođe da bi ih potom zaklao. Zar je toliki greh ako neko ne odgovori diktatorovom naređenju, i to čovek koji je nekada bio konzul? Čak i ako se pretpostavi da je najpre lagao i da posle nije znao šta da odgovori. No da li je ikada iko, čak i ako je rob, bio bačen u lance samo zato što je lagao? A kad je Manlije u pitanju, tar je tako lako zaboravljena ona noć koja zamalo nije bila za Rim poslednja i večna? Ili izgled galske kolone koja se penje uz Tarpejsku stenu?[25] Zar se zaboravilo kako izgleda sam Marko Manlije – naoružan, obliven znojem i krvlju kao da samog Jupitera otima iz ruku neprijatelja? Zar na taj način zahvaljuju spasiocu otadžbine što mu daju pola funte hleba? I zar onaj koga su do neba uzdizali i nadimkom ga izjednačili s Jupiterom Kapitolinom, sada trpi vezan u zatvoru i provodi dane u očekivanju odluke krvnika? I zar nije taj jedan čovek bio spremniji da pomogne svima, no što su toliki ljudi spremni da pomognu njemu jednom? Sada se veliko mnoštvo ljudi nije više ni noću razilazilo s ovog mesta, preteći da će na silu otvoriti zatvor. No tada im bi dato ono što bi sami oteli: senatskom odlukom, Manlije bi oslobođen. Međutim, ovim nije učinjen kraj pobuni: samo joj je dat vođa.

---

[23] Spurije Kasije, konzul u Rimu, optužen da želi kraljevsku vlast (videti Livije, II, 41 i dalje).

[24] Spurije Melije, bogati plebejac koji je za vreme gladi 440–439. pre n. e. iz svojih sredstava pomogao narod žitom; kasnije je optužen da teži tiraniji, bio zatvoren i pogubljen (videti Livije, IV, 13 i dalje).

[25] Tarpejska stena (*Tarpeium saxum* ili *rupes*) na jugoistočnoj okomitoj padini Kapitola. Sa nje su bacani oni koji lažno svedoče, izdajnici svojih gospodara ili izdajnici države. Ta vrsta kazne je poslednji put izvršena 43. pre n. e. i potom zabranjena.

Tih dana je Latinima i Hernicima, a u isto vreme kolonistima iz Circeja i Velitra, koji su se pravdali zbog učešća u poslednjem ratu i tražili da im se vrate zarobljenici da ih kazne po zakonima, upućen nepovoljan odgovor. Još stroži su Rimljani bili prema kolonistima koji su kao rimski građani pristali da učestvuju u napadu na svoju otadžbinu. Ne samo da je odbijen njihov zahtev da im se vrate zarobljenici nego je Senat njihovim poslanicima naredio – toga su bili pošteđeni saveznici – da što pre odu iz grada i uklone se s očiju rimskog naroda, jer su se plašili da ih neće zaštititi ni zakon koji štiti poslanstva, predviđen ne za građane nego za strance.

18. Manlijeva pobuna se ponovo rasplamsala krajem godine kada su izvršeni izbori i izabrani vojni tribuni s konzularnom vlašću, i to patriciji Servije Kornelije Maluginensis treći put, Publije Valerije Potit drugi put, Marko Furije Kamil peti put, Servije Sulpicije Ruf drugi put, Gaj Papirije Kras i Tit Kvinkcije Cincinat drugi put. Spoljni mir početkom ove godine bio je dobrodošao i plebejcima i patricijima: plebejcima jer ih je oslobodio regrutovanja, a to im je budilo nadu da će pod takvim vođom izboriti obaranje kamata; patricijima – da im spoljna opasnost neće odvući pažnju od sređivanja unutrašnjih prilika. Dakle, i jedna i druga strana su energično nastupile i čas sukoba se približavao. Manlije je noću pozivao plebejce u kuću i držao je sastanke s vođama pobune, mnogo više ispunjen i ogorčenjem i žestinom no ranije. Njegovu mržnju je raspaljivalo nedavno pretrpljeno poniženje, jer u duši nije bio naviknut da pretrpi uvredu. Hrabrost mu je povećavalo to što se diktator nije usudio da postupi s njim onako kako je Kvinkcije Cincinat postupio sa Spurijem Melijem i što je ogorčenje koje ja izazvalo njegovo hapšenje prinudilo diktatora da se povuče, a ni Senat nije mogao da mu se suprotstavi. Tako svim ovim i uzoholjen i ohrabren, podsticao je plebejce koji su i sami već bili razdraženi:

„Dokle ćete zaboravljati na svoju snagu? Priroda je odredila da su je i životinje svesne. Bar izbrojte koliko je vas, a koliko neprijatelja. Onoliko koliko vas je bilo kao klijenata oko jednog patrona, toliko će vas sada biti na jednog neprijatelja. Čak i ako se sukobite jedan protiv drugog, verujem da ćete se vi hrabrije boriti za slobodu no oni za vlast. Samo pokažite rat – imaćete mir. Ako vide da ste spremni na otpor, i oni će vam

sami vratiti vaša prava. Ili neka svi zajedno pokažu odvažnost, ili će svaki pojedinačno morati da trpi. Dokle ćete gledati jedino na mene? Ja neću prevariti nikoga od vas; nastojte da sreća ne prevari mene. Ja kao vaš zaštitnik, začas sam nestao kad je to hteo neprijatelj. A vi ste gledali kako me odvode u zatvor, mene koji sam svakog od vas štitio od zatvora. Čemu onda da se nadam ako protivnik ponovo krene protiv mene? Očekuje li i mene sudbina Kasija i Melija? Dobro je ako se toga gnušate. I bogovi su protiv toga, ali zbog mene nikad neće sići s neba. Vama treba da daju snagu da to sprečite, kao što su meni dali snagu kao građaninu i kao vojniku da vas branim od spoljnog neprijatelja i oholih sugrađana. Zar je u tako velikog naroda tako sitan duh da ste zadovoljni kada vam pomoć protiv patricija pruže vaši tribuni i nikad se niste borili protiv patricija osim kada ste im dozvolili da vama vladaju. Poslušnost vam nije data od prirode, na nju ste se navikli. Zar se ne borite protiv spoljnog neprijatelja tako hrabro da biste pokazali kako je vaše pravo da vladate nad njim? Ako se s njim borite za vlast, utoliko pre treba da to pokušate s patricijima jer je sloboda u pitanju. No bilo kog vođu da ste imali i bilo kakvi da ste vi sami bili, sve ono što ste do sada tražili dobili ste ili silom, ili što vam je sreća bila naklonjena. Došlo je vreme da se preduzmu veće stvari: iskušajte svoju sreću i mene kao vođu u čiju ste se sreću već uverili. Uz mali napor patricijima ćete nametnuti onoga ko će da im zapoveda, kao što ste im nametnuli one koji se odupiru njihovim zapovestima. Potrebno je ukinuti diktaturu i konzulat, pa će rimski plebejci dignuti glavu. Stoga krenite, zabranite zatvor zbog dugova. Ja ću biti zaštitnik plebejaca – to sam zasluzio brigom za narod i svojom vernošću. A vi ukoliko svom vođi budete dali naziv koji pokazuje više moći i počasti, utoliko ćete pre postići ono što želite." Kažu da je od tog dana počeo da teži kraljevskoj vlasti. No s kim se o tome dogovarao i s kojim ciljem, u izvorima nije rečeno.

19. Senat je uznemiravala secesija plebejaca,[26] ovog puta u privatnoj kući koja se uz to slučajno nalazila na tvrđavi, kao i opasnost koja je pretila slobodi. Mnogi su uzvikivali da je ovde

[26] Secesija (*secessio*) bila je oblik borbe plebejaca protiv patricija: nezadovoljni, plebejci su napuštali rimsku državu s namerom da stvore svoju.

potreban jedan Servilije Ahala,[27] koji ne bi državnog neprijatelja zatvarao i time izazivao još veće uznemirenje javnosti, nego bi žrtvujući jednog čoveka uklonio opasnost od građanskog rata. Najzad je doneta odluka koja je, premda je po rečima bila blaža, imala istu snagu: „Neka oni koji upravljaju državom učine sve da se grad spase od opasnosti koja mu preti zbog pobune Marka Manlija."[28] Na to su se svi vojni tribuni s konzulskom vlašću i narodni tribuni – ovi poslednji su shvatili da s nestankom slobode nestaje i njihova vlast – potčinili autoritetu patricija i učestvovali u raspravljanju o onome šta valja činiti. I dok nikome ništa drugo nije padalo na um osim nasilja i prolivanja krvi, pošto su smatrali da predstoji strašan sukob, Marko Menenije i Kvint Publije, narodni tribuni, rekoše: „Zašto postupak prema jednom zlokobnom građaninu pretvaramo u sukob između patricija i plebejaca? Zašto napadati plebejce zajedno s onim čovekom koga je najbolje napasti pomoću plebejaca, tako da padne ugrožen sopstvenom snagom? Predlažemo da se on izvede na sud. Ništa nije tako nepopularno kao kraljevstvo i kada narod vidi da se bitka ne bije s njim, od branilaca će se pretvoriti u sudije i plebejci tužioci će gledati u ovome patriciju krivca koji hoće kraljevsku vlast; narod, naime, nikoga ne stavlja iznad svoje slobode."

20. Ovo su prihvatili svi, pa je zakazan dan suđenja. To je izazvalo veliko uzbuđenje, naročito kada su videli optuženog odevenog u crno, a da uz njega niko, ne samo od senatora nego ni od rođaka ili prijatelja, pa ni njegova braća, Aul i Tit Menenije, nije to isto učinio. To se još nije dogodilo da se u takvoj opasnosti za optuženog niko, pa ni njegovi najbliži, ne odene u crno: kada je Apije Klaudije vođen u zatvor, u crnini su bili Gaj Klaudije, njegov protivnik, i sav klaudijevski gens.[29] Bilo je očigledno da su se svi složili u tome da treba uništiti ovog prijatelja plebejaca kao prvog patricija koji je prešao na njihovu stranu.

---

[27] Servilije Ahala je bio komandant konjice 439. pre n. e. On je ubio Spurija Melija (videti nap. 24).

[28] To je postupak koji je u rimskoj državi nazivan *Senatus consultum ultimum* (poslednja odluka Senata).

[29] Apije Klaudije je ozloglašeni decemvir, jedan od desetorice koji su bili izabrani da donesu Zakone XII tablica (videti Livije, III, 33 i dalje).

Dan suđenja je došao; međutim, ni kod jednog pisca nisam našao da je Manlija bilo ko optužio da teži kraljevskoj vlasti. Optuživan je da skuplja narod i poziva na ustanak, da rasipa novac i lažno optužuje. No bez sumnje, optužbe su bile teške, pa ako je narod oklevao da ga osudi, to nije bilo zbog same stvari nego zbog mesta suđenja.[30] Smatram da treba skrenuti pažnju na jednu stvar: zasluge koje je imao njegova želja za kraljevskom vlašću učinila je ne samo bezvrednim nego i omrznutim. Kažu da je imenovao oko 400 ljudi kojima je zajmio novac bez kamata, spasavajući njihova dobra od prodaje, a njih od zatvora; svoje ratne zasluge ne samo da je nabrojao nego je doneo i dokaze: oružje skinuto sa 30 ubijenih neprijatelja, 40 odlikovanja dobijenih od svojih komandanata, među njima dva venca za osvajanje bedema, osam za spasavanje građana, od kojih je imenovao i Gaja Servilija, komandanta konjice, koji ovome nije prisustvovao. Pošto je tako svoje ratne zasluge pomenuo u govoru što je svojom veličanstvenošću odgovarao veličini dela, izjednačavajući po veličini reči i podvige, otkri svoja prsa pokrivena ožiljcima stečenim u ratovima i pozva Jupitera i druge bogove u pomoć svojoj sreći, upirući pogled u Kapitol. Molio je da onaj isti duh koji su njemu udahnuli kada je sačuvao kapitolsku tvrđavu spasavajući rimski narod, sada udahnu rimskom narodu na njegovom suđenju. Molio je sve i pojedince da mu sude gledajući na Kapitol i tvrđavu, kao da se okreće samim bogovima.

Narod je bio sazvan na Marsovo polje da bi glasao po centurijama. Kako je optuženi, pružajući ruke prema Kapitolu, okretao svoje molbe od ljudi prema bogovima, tribuni su shvatili da ukoliko ne okrenu poglede naroda od mesta koje podseća na tolike Manlijeve podvige, neće nikad doći do osude, jer će pažnja ljudi biti zaokupljena jedino njegovim dobročinstvima. I stoga na dan koji je bio određen za donošenje presude sazvaše narod u Petelijskom gaju iza Flumentanskih vrata,[31] odakle se Kapitol nije video. Ovde je krivica dokazana i izrečena dotad nečuvena kazna, strašna i za same sudije. Prema nekim piscima, presudu su doneli duoviri izabrani da mu sude za veleizdaju.

[30] Mesto suđenja je bilo Marsovo polje odakle se video Kapitol.

[31] Flumentanska vrata (*Porta Flumentana*) nalazila su se na rimskom bedemu između Aventina i Kapitola.

S Tarpejske stene su ga bacili vojni tribuni. Tako je ovo mesto za jednog čoveka bilo spomenik i velike slave i najgore kazne.

Smrtnoj kazni dodate su i druge odluke od kojih je jedna bila javna i ticala se njegove kuće koja se nalazila na mestu gde su danas hram i kovnica Monete:[32] traženo je da narod izglasa odluku da patriciji više ne stanuju ni na Kapitolu ni u tvrđavi. Druga je potekla iz njegovog klana i njome se zabranjuje da se neko u njemu ubuduće zove Marko Manlije. Takav je bio kraj čoveka koji bi, da nije bio rođen u slobodnoj državi, ostao ime vredno pomena. Potom ga se narod, kada je nestala opasnost od njega, sećao samo po njegovim zaslugama. Jednu zarazu koja se pojavila bez nekog posebnog razloga, kao javna nesreća, mnogi su smatrali kaznom za pogubljenje Marka Manlija. Smatralo se da je Kapitol oskrnavljen krvlju svog spasioca, da bogovima nije po volji što je pred njihovim očima izvršena kazna nad onim koji je njihove hramove otrgao iz ruku neprijatelja.

21. Posle epidemije usledila je nestašica hrane i pošto se glas o oba zla raširio, u sledećoj godini je usledilo više ratova, za vreme vojnih tribuna s konzularnom vlašću Lucija Valerija, izabranog četvrti put, Aula Manlija treći put, Servija Sulpicija treći put i Marka Trebonija. Osim Volska, koje kao da je sudbina odredila da se na njima vežbaju rimski vojnici, i kolonija Circeji i Velitre, koje su već duže vreme smišljale otcepljenje, i Lacija, čija je lojalnost postala sumnjiva, pojavio se kao nov neprijatelj Lanuvij koji je nekad bio najverniji grad. Senatori su smatrali da je toliko potcenjivanje Rima došlo otuda što je tako dugo ostavio nekažnjenim pobunu rimskih građana u Velitrama, i stoga odlučiše da iznesu predlog pred narod da im se objavi rat. Da bi pridobili plebejce za rat izabrali su kvinkvevire za deljenje pomptinske zemlje i trijumvire radi osnivanja kolonije Nepeta.[33] Tada je sazvan narod da odluči o ratu i sve su tribe za to glasale[34] uprkos protivljenju narodnih tribuna, koji su ga uzalud od toga odvraćali. Rat je bio pripremljen ove godine,

[32] Hram Junone Monete zavetovao je Lucije Furije Kamil 345. pre n. e., a osvećen je 1. jula 341. pre n. e. U hramu je kovan novac.

[33] Kvinkveviri i trijumviri – komisije od pet, odnosno tri člana.

[34] U rimskoj tributskoj skupštini (*comitia tributa*) nije se glasalo pojedinačno nego po tribama, tako da je svaka triba imala jedan glas.

ali vojska nije izvedena iz grada zbog epidemije. Ovo oklevanje dalo je priliku kolonistima da zamole Senat za oproštaj; već je većina bila za to da se poslanstvo sa takvom molbom uputi u Rim. I do toga bi došlo da nije, kako se često događa, opasnost za celu zajednicu bila povezana s opasnošću za pojedince. Pokretači odmetanja su, naime, iz straha da se oni sami ne bi izložili rimskom gnevu odvratili koloniste od mirovnih namera. Ne samo da su sprečili svoj senat da uputi poslanike nego su podstakli veći deo naroda da krene u pustošenje rimske zemlje. Ta nova krivica oduzela je svaku nadu na mir. Ove godine je stigao u Rim prvi put i glas o odmetanju Prenestinaca.[35] Kada su ovo obelodanili Tuskulani, Gabinjani i Labikani,[36] na čije su granice takođe napadali, rimski Senat je tako blago odgovorio da je bilo jasno kako nije poverovao u optužbe zato što nije želeo da one budu tačne.

22. Novi vojni tribuni s konzularnom vlašću, izabrani za sledeću godinu, Spurije i Lucije Papirije poveli su vojsku na Velitre, dok su četvorica njihovih kolega, Servije Kornelije Maluginensis, izabran treći put, Kvint Servilije i Gaj Sulpicije i Lucije Emilije, izabran četvrti put, ostavljeni da štite grad ako bi bilo javljeno o nekom novom pokretu iz Etrurije – na ovoj strani sve je bilo sumnjivo. Kod Velitra je s povoljnim ishodom vođena bitka protiv trupa koje su u pomoć poslali Prenestini i koje su bile veće od snaga kolonista. Blizina grada bila je razlog da neprijatelj brzo pobegne s bojnog polja, a to mu je davalo i jedinu mogućnost da se spase. Konzularni tribuni nisu krenuli na grad, plašeći se da bi ishod napada bio neizvestan, a uz to su smatrali da ne treba ratovati tako da kolonija dođe u opasnost da bude razorena. Pismo kojim su javljali Senatu za pobedu, oštrije je optuživalo Prenestine no koloniste iz Velitra.

I tako je na predlog Senata i po odluci naroda objavljen rat Prenestinima, koji su se ujedinili s Volscima i sledeće godine krenuli na Satrik, koloniju rimskih građana. Premda je ona pružila

[35] Stanovnici grada Preneste, na 23 milje od Rima. Grad je bio čuven po velikom svetilištu na padini brega, na četiri terase; verovatno je bilo posvećeno Fortuni Primigeniji. Po tradiciji, grad je kolonija Albe.

[36] Stanovnici Tuskula, Gabija i Labika (*Tusculum, Gabii, Labici* ili *Labicum*), latinskih gradova jugozapadno od Rima.

odlučan otpor, zauzeli su je na juriš i sramno postupili s onima koji su im se predali, koristeći svoju pobedu. Ogorčeni, Rimljani izabraše Marka Furija Kamila za vojnog tribuna šesti put. Za kolege je imao Aula i Lucija Postumija Regilensisa, Lucija Furija zajedno s Lucijem Lukrecijem i Markom Fabijem Ambustom.

Vođenje rata s Volscima dato je, preko uobičajenog reda, Marku Furiju. Od ostalih tribuna, za pomoćnika mu je određen Lucije Furije, ne toliko zbog državnih interesa koliko da bi to bio razlog počasti datoj Kamilu, koji je popravio stvar koju je ovaj u svojoj površnosti propustio i koji je više voleo da od Lucijeve greške stekne njegovu zahvalnost no slavu za sebe. Kamil je već bio veoma star. Pri izboru je hteo, polažući zakletvu, da se izgovori lošim zdravljem, ali ga je narod u tome sprečio. Krepak duh je još goreo u snažnim grudima i um mu je još uvek bio svež, i premda se više nije bavio politikom, rat ga je nadahnjivao. Regrutovao je četiri legije, svaku od po 4.000 vojnika, pa sazvavši vojsku sledećeg dana kod Eskvilinskih vrata, krenu ka Satriku. Napadnuta kolonija nije se preplašila, pouzdajući se u svoj veliki broj vojnika, i očekivala ga je. Kad videše da se Rimljani približavaju, krenuše u borbu u želji da bez oklevanja okušaju sreću u jednoj odlučujućoj bici, smatrajući da kod tako malog broja neprijatelja, sve sposobnosti jednog vojskovođe, u koga se on jedino pouzdavao, ne mogu mnogo koristiti.

23. Isti borbeni žar bio je obuzeo i rimsku vojsku i jednog od njena dva komandanta. Od upuštanja u borbu čiji bi ishod zavisio jedino od sreće sprečila ih je mudrost i zapovest jednog čoveka, komandanta koji je čekao povoljnu priliku i zato produžavao rat da bi razumno sačuvao svoje ljude. Neprijatelj je činio sve da bi izazvao sukob: ne samo da je svoju bojnu liniju razvio ispred logora nego je izašao do sredine polja i, noseći bojne znake, stigao se do rimskih opkopa, pokazujući oholost i samopouzdanje. Rimski vojnici su ovo teško podnosili, a još teže drugi komandant, Lucije Furije, smeo i zbog svoje mladosti i zbog svoje naravi, a podstaknut i nadom koju je gajila masa vojnika kojoj je i najneznatniji povod podizao duh. Furije je još jače podsticao vojnike koji su i sami bili uzbuđeni, imajući prednost nad kolegom zbog svoje mladosti – jedino ga je u tome i prevazilazio – govoreći da je rat za mlade ljude i da duh zajedno sa telom i cveta i sahne. Govorio je da je Kamil

od energičnog vojskovođe postao kolebljivac i da onaj, koji je nekad u prošlosti osvajao gradove pri prvom napadu, sada sedi i traći vreme zaštićen bedemima. Kakvom se on napredovanju svojih snaga i povlačenju neprijatelja može nadati? Kakva je to povoljna prilika, koje je to vreme i mesto što ih on priprema za zasedu? Venu i postaju beživotni planovi starog čoveka. Kamil je dosta živeo i dosta mu je slave; šta mogu postići ako snaga države, koja treba da je večna, počne da stari zajedno sa smrtnim telom jednog čoveka?

Takvim rečima je Lucije Furije pridobio na svoju stranu sav vojni logor. Kako je na sve strane traženo da se uđe u bitku, on reče Kamilu: „Marko Furije, ne možemo izdržati pritisak vojnika, a ni neprijatelja, čija se hrabrost povećava zbog našeg oklevanja i čija se nadmenost više ne može izdržati. Popusti: ti si jedan protiv svih i dopusti i prihvati savet da ćeš pre pobediti ako stupiš u borbu." Na to mu Kamil odgovori da je do sada sve ratove vodio pod sopstvenim auspicijama i da se ni on ni rimski narod nisu mogli požaliti ni na njegovu strategiju ni na ratnu sreću. Sada znaju da on ima kolegu koji mu je po komandi i pravu jednak, a da ga nadmašuje snagom i mladošću. Što se tiče vojske, navikao je da on njom komanduje, a ne ona njime, ali svog kolegu ne može sprečiti u onome što hoće: neka, uz pomoć bogova, učini ono što je dobro za državu. Za svoju starost traži samo jednu milost: da ne bude u prvom bojnom redu. On neće zapostaviti ono što je dužnost jednog starca u ratu. A besmrtne bogove moli da se ne dogodi da njegov bojni plan postane dostojan pohvale.

No niti su ljudi slušali ove mudre reči, niti su bogovi čuli njegovu pobožnu molitvu. Prvi bojni red postavi onaj koji je želo bitku. Kamil je učvrstio rezervu i postavio snažnu predstražu ispred vojnog logora. Sam je stao na uzvišenje – pažljivi posmatrač tuđe strategije i njenog ishoda.

24. Čim je pri prvom sudaru zazvečalo oružje, neprijatelj je okrenuo u bekstvo, ali ne iz staha nego zbog lukavstva. Između bojnog polja i neprijateljskog vojnog logora, sa zadnje strane bila su blaga padina i jedno uzvišenje. Zahvaljujući svom velikom broju, neprijatelj je mogao da ostavi u logoru nekoliko dobro uvežvanih i naoružanih kohorti da napadnu kad započne bitka i Rimljani se približe bedemima. Rimljani su u rasturenom

bojnom poretku sledili neprijatelja koji se povlačio i tako su bili navučeni na neravan teren. Tu je stvorena prilika neprijatelju za napad. Sada je strah prešao na dosadašnjeg pobedioca. Zbog pojave novih neprijateljskih snaga, a i zbog padine koja se strmo uzdizala, rimska bojna linija se rasula. U stopu su je gonili novi odredi Volska koji su izjurili iz logora. Pridružili su im se i oni koji su napustili bitku, pretvarajući se da beže. Rimski vojnik se nije povlačio u redu; zaboravljajući na nedavnu hrabrost i staru slavu, okrenuo je da beži tražeći zaštitu u vojnom logoru. Kamil, koga je njegova pratnja stavila u sedlo, izvodeći smesta svoje rezervne odrede uzviknu: „Zar je ovo, vojnici, bitka koju ste tražili? Koji je to čovek ili bog koga za ovo smete optužiti? To je samo vaša nepromišljenost i vaša nespremnost. Do sada ste sledili jednog komandanta – sada sledite Kamila i odnećete pobedu, onako kako ste navikli kada vas ja vodim. Šta gledate na bedeme i na logor? Nikoga od vas oni neće primiti osim kao pobednike."

Najpre su se postideli, a potom kad su videli da se zastave i bojna linija okreću prema neprijatelju i da se komandant, odlikovan tolikim trijumfima i uprkos tolikim godinama, izlaže u prvim bojnim redovima, gde su i najveći napor i opasnost, stekoše ponovo hrabrost i ona se proširi na ceo front, jer su jedni druge hrabrili i kroz celu vojsku se zaori poklič. Tu je bio i drugi vojni tribun; njega je kolega, koji je uspostavio red u pešadiji, poslao konjici, ali ne da kažnjava. Tu je on naredbu zamenio molbama: molio je pojedince i sve zajedno da ga, krivca za ishod ovog dana, oslobode krivice. Govorio je: „Zanemarujući kolegu, ja sam prihvatio nerazumnost mnogih pre no opreznost jednog među nama. Kakav god da je obrt vaše sreće, Kamil će u tome naći svoju slavu. Ja ću, ako se bitka ne obnovi iskusiti zajedno sa svima nesreću, a sramotu ću sam snositi." Činilo se da je najbolje da se konji puste, pošto se bojna linija još kolebala, i da se napad izvrši pešadijom. Napredovali su ističući se i oružjem i hrabrošću; kretali su prema onom delu gde su videli da su pešadijski odredi najviše pritisnuti. Sva pažnja i vojnika i komandanata bila je koncentrisana na bitku. Buđenje hrabrosti imalo je uticaja i na neprijatelja: Volsci koji su pre toga ustuknuli simulirajući strah, sada su se dali u pravo bekstvo; mnogi su bili ubijeni u samoj bici, a mnogi i u bekstvu, najzad i u samom logoru koji je zauzet pri prvom napadu. Ipak je više bilo zarobljenih no ubijenih.

25. Pri prebrojavanju zarobljenika prepoznati su neki iz Tuskula, odvojeni su od ostalih i odvedeni pred tribuna. U ispitivanju su priznali da su ratovali po naređenju države. Uplašen rata koji je mogao izbiti u neposrednoj blizini Rima, Kamil reče da će zarobljenike odmah sam odvesti u Rim da bi Senat obavestio da je Tuskul napustio savez. Za vreme njegovog odsustva logor i vojska bi ostali pod komandom njegovog kolege. U toku jednog jedinog dana, ovaj je naučio da svojoj nameri ne daje prednost nad savetom boljeg od sebe. Ni on niti ko drugi u vojsci nisu verovali da će Kamil oprostiti grešku koja je dovela državu u tako težak položaj. Ne samo u vojsci nego i u Rimu svak je znao da je u ratu s Volscima koji je vođen s promenljivom srećom, krivicu za poraz i povlačenje snosio Lucije Furije, a da sva zasluga pripada Marku Furiju. Kad su zarobljenike izveli pred Senat, odlučeno je da se Tuskulu objavi rat. Imenovan za komandanta u tom ratu, Kamil je zatražio da mu se odredi jedan pomoćnik u komandi, i kada mu je dozvoljeno da sam među kolegama izabere jednog, on je, suprotno svakom očekivanju, izabrao Lucija Furija. Ovim velikodušnim gestom je umanjio sramotu svog kolege, a za sebe stekao veliku slavu.

No rat s Tuskulom nije vođen. Kako rimsku silu nisu mogli da savladaju oružjem, to su učinili mirnim držanjem. Kad su Rimljani stigli na njihovu teritoriju, oni se nisu povukli iz mesta koja su se nalazila pored puta, niti su prekinuli rad na poljima; kroz gradske kapije koje su bile širom otvorene, mnogi su u togama i bez oružja izlazili rimskim vojskovođama u susret; bez srdžbe su rimskoj vojsci dovlačili snabdevanje u vojni logor, i iz grada i sa polja. Postavivši vojni logor ispred kapija, Kamil je ušao u grad želeći da vidi da li je i u gradu ista miroljubivost kao na poljima. Tu je naišao na otvorena vrata na kućama, na otvorene radnje u kojima je sve bilo izloženo bez skrivanja. Zanatlije su bile zauzete svojim poslom, iz škole su dopirali veseli glasovi đaka, ulice su bile pune ljudi, žene i deca su išli tamo-amo, kuda je koga vodio posao. Ne samo da nije bilo straha nego ni bilo čega što bi se moglo nazvati čuđenjem. Kamil je gledao na sve strane ne bi li ugledao neki znak rata, ali nikakvog traga nije bilo ni da je nešto sklonjeno zbog opasnosti od rata ni odneto: sve je bilo spokojno i vladao je takav mir da je izgledalo da ovde nije dospeo ni glas o ratu.

26. Pobeđen najzad strpljivošću neprijatelja, Kamil naredi da se sazove njihov senat i onda im reče: „Sami ste, Tuskulani, smislili pravo oružje i našli pravu snagu kojom ćete se odbraniti od rimske srdžbe. Idite u Rim pred Senat: senatori će oceniti da li ćete biti kažnjeni za ono ranije, ili će vam biti oprošteno zbog ovog sada. Ja neću primiti vašu zahvalnost pre no što vam javno ne bude oprošteno. Dajem vam priliku da molite; na vaše molbe, Senat će odgovoriti kako sam odluči."

Tako su Tuskulani stigli u Rim. Kada su u Rimu videli ojađenost senata jednog donedavno vernog saveznika kako ponizno čeka u predvorju Kurije, rimski senatori su se sažalili i naredili da ih pozovu u Senat više kao prijatelje no kao neprijatelje. Na to diktator Tuskula ovako progovori: „Kao oni kojima ste rat objavili i koje ste napali, oci senatori, mi sada izlazimo pred vas isto onako naoružani i spremni, i kao što nas sada vidite u predvorju vaše Kurije, tako smo izašli u susret vašim zapovednicima i vašoj vojsci. To je i naše držanje i držanje našeg naroda bilo i uvek će biti osim ako se ne dignemo na oružje po vašem naređenju, ili braneći vaše interese. Zahvalni smo vašim vojskovođama i vašim četama što su više poverovali onome što su videli svojim očima no onome što su čuli, i što nisu nastupili kao neprijatelji tamo gde nije ni bilo neprijateljstva. Istu miroljubivost koju smo pokazali, sada molimo od vas. Preklinjemo vas, okrenite rat na drugu stranu; ako moramo da pretrpimo ono što nam vaše oružje nanosi, iskusićemo to bez oružja. To je naš stav, i bogovi će dati da bude srećan onoliko koliko je iskren. Što se tiče krivice zbog koje ste nam objavili rat, ona se ne može izbrisati rečima jer nije ni počinjena. Ipak, čak i da je to tačno, smatramo da mirno možemo priznati da smo krivi posle tako očiglednog kajanja. Dopustite ljudima da vam nanose uvredu dokle god ste dostojni da primite ovakvu satisfakciju." Tako rekoše Tuskulani. Tada su dobili mir, a uskoro zatim i rimsko građansko pravo. Rimske legije su povučene iz Tuskula.

27. Kamil se zatim povukao s dužnosti, istakavši se mudrošću i hrabrošću u ratu protiv Volska, a srećom u ratu protiv Tuskula, te u jednom i drugom ratu – posebnim strpljenjem i umerenošću prema svom kolegi.

Za sledeću godinu izabrani su za vojne tribune Lucije Valerije peti put, Publije Valerije treći put, Gaj Sergije treći put,

Lucije Menenije drugi put, Publije Papirije i Servije Kornelije Maluginensis. Te godine su bili neophodni i cenzori[37] zbog nekih neodređenih glasina o dugovima. Narodni tribuni su preterivali u ocenjivanju ove inače teške stvari, dok su je činili lakšom oni koji su smatrali da je dug u opasnosti više zbog nepouzdanosti dužnika no zbog nemogućnosti da se plati. Za cenzore su izabrani Gaj Sulpicije Kamerin i Spurije Postumije Regilensis, i oni su već započeli posao, ali je bio prekinut Postumijevom smrću. Religija je zabranjivala da se cenzoru ponovo bira kolega. Kada je Sulpicije abdicirao, izabrani su drugi cenzori, ali kako je izbor izvršen nepropisno, oni nisu stupili na dužnost. Izbor trećih cenzora nije religija dozvoljavala, pa se činilo da bogovi ne odobravaju cenzuru u ovoj godini. Narodni tribuni su smatrali da je to izigravanje stvari i da to ne treba trpeti. Govorili su da Senat nastoji da sakrije javne tablice koje svedoče o cenzusu svakog čoveka[38] da se ne bi videlo kolika je visina duga. To bi pokazalo da jedna polovina građana pritiskuje drugu polovinu, dok su zaduženi plebejci izloženi uvek novim neprijateljima; rat se traži na sve strane bez ikakvih obzira; od Ancija se prelazi na Satrik, od Satrika na Velitre, odatle se legije vode na Tuskul. Već se planira da se oružjem krene na Latine, Hernike i Prenestine, i to više iz mržnje prema građanima no prema neprijateljima, s namerom da se plebejci satru u ratu kako im se ne bi dozvolilo da predahnu u gradu i da u miru razmišljaju o slobodi, ili da prisustvuju narodnim skupštinama gde se ponekad čuje i glas narodnih tribuna koji traže ukidanje kamate ili drugih nepravdi. No kada bi plebejci imali sposobnost da prizovu u sećanje slobodu svojih predaka, ne bi nikad dozvolili da se rimski građani odvode u zatvor zbog duga, niti da se izvrši regrutovanje dok se ne ispita visina duga i predloži njegovo

[37] Cenzori su kao magistratura u Rimu ustanovljeni Emilijevim zakonom 366. pre n. e. Podatak kod Livija (IV, 8, 1) da je cenzura postojala u Rimu već 443. pre n. e. utoliko je netačan što je tada bila reč samo o privremenom odvajanju te dužnosti od dužnosti konzula. Od 339. pre n. e. cenzori su mogli biti i plebejci. Vršili su popis građana i procenjivali njihovu imovinu, sastavljali spisak senatora i vodili brigu o moralu u Rimu.

[38] Javne tablice su svedočile o cenzusu svakog građanina. Pri popisu je sastavljana lista građana po tribama, po kojima su i glasali. Na kraju popisa je objavljen svečani lustrum sa žrtvom.

smanjenje kako bi svak znao šta je još njegovo a šta nije, da li mu ostaje sloboda, ili već i svoje telo predaje lancima.

Kada je tako stavljena u izgled nagrada za pobunu, ona je odmah i izbila, jer mnogi su već bili osuđeni zbog duga, a i senatori su doneli odluku o regrutovanju novih legija na vest o ratu sa Prenestinima. Narodni tribuni su nastojali da spreče i jedno i drugo, te da svojim autoritetom uzmu u zaštitu plebejce: nisu dozvolili da dužnici budu odvedeni, niti da se mladići upišu u vojsku. Senatori su više brinuli za regrutovanje no za uterivanje dugova, jer je javljeno da je neprijatelj već napustio Preneste i da je ušao na gabinsku teritoriju. Glas o ovome nije zadržao narodne tribune, nego ih je i više nadahnuo za započetu borbu no što ih je zaplašio. Za gušenje pobune u gradu, rat je mogao pomoći jedino ako se približi gradskim kapijama.

28. Naime, kad je javljeno Prenestinima da u Rimu još nije regrutovana nikakva vojska, da još niko nije sigurno izabran na komandni položaj, da su patriciji i plebejci okrenuti jedni protiv drugih, njihove vođe su odmah krenule sa svojim trupama, smatrajući da im se ukazala povoljna prilika; pošto su pustošili obližnja polja krenuli su sa svojim bojnim znacima prema Kolinskim vratima. Na to je u gradu nastala velika uznemirenost. Upućen je poziv da se zgrabi oružje i svi se sjuriše prema bedemima i kapijama. I najzad se od pobune okrenuše ratu i izabraše za diktatora Tita Kvinkcija Cincinata, koji sebi za komandanta konjice uze Aula Sempronija Atratina. Kada se o ovome raširio glas, već je strah i od samog njegovog imena bio tako velik da su se istovremeno i neprijatelji povukli od bedema, a mlađi Rimljani se sakupili bez protivljenja kad ih je on sazvao.

Dok je u Rimu regrutovana vojska, neprijatelj je postavio svoj logor nedaleko od reke Alije. Odatle je na sve strane harao, hvaleći se da je zauzeo mesto zlokobno za Rimljane.[39] Zadaće im isti strah i nateraće ih u bekstvo kao što je to bilo u galskom ratu. Jer ako se Rimljani plaše i dana koji je, noseći naziv po ovom mestu, ušao kao „crni dan" u njihov kalendar, zar se neće još više no Alijskog dana plašiti same Alije koja ih podseća na ovaj poraz? Pred očima će imati Gale i u ušima će im odjekivati njihov glas. Baveći se ovim nekorisnim kombinacijama

[39] Reka Alija je bila mesto poraza Rimljana 387. pre n. e.

i zavaravajući se lažnim nadama, neprijatelj je tako vezivao svoj spas za slučajnost ovog mesta. Nasuprot tome, Rimljani, bez obzira na to gde su se sada nalazili, gledali su u Latinima one koje su pobedili na Regilskom jezeru i držali ih u pokornosti sledećih sto godina. A mesto, značajno po tome što ih je podsećalo na poraz, pre ih je podsticalo na to da boreći se izbrišu uspomenu na sramotu no što im je izazivalo strah; zar postoji neka zemlja koja bi sprečavala njihovu pobedu? Čak i kada bi im se sami Gali suprotstavili na ovom mestu, borili bi se tako kao što su se borili u Rimu da bi povratili svoju otadžbinu i kao što su se borili sledećeg dana kod Gabija, da ne dopuste da iko od neprijatelja ko je jednom kročio u rimske bedeme preživi kako bi odneo glas o promenljivosti sreće u svoju otadžbinu.

29. Tako su razmišljali jedni, a tako drugi kad su stigli do Alije. Kada je rimski diktator video neprijatelja u bojnom poretku i spremnog za borbu reče svome kolegi: „Vidiš li, Aule Sempronije, da su se ovi postavili na Aliji računajući na sreću mesta? Neka im bogovi besmrtni ne daju ništa sigurnije u šta bi verovali i ništa značajnije što bi im bilo od pomoći. A ti, pouzdavajući se u oružje i sopstvenu prisebnost, pobodi konja i napadni centar njihove bojne linije, a ja ću s pešadijom usmeriti napad na one koji su ispali iz bojnog poretka i koji su prestrašeni. Pomozite, bogovi, koji ste svedoci položene zakletve i sklopljenog ugovora i očekujte da će biti kažnjeni oni koji su istovremeno zgrešili i prema vama, vređajući vas, i prema nama, jer su se ogrešili o vaše sveto ime izdajući nas." Prenestini nisu odoleli ni konjici ni pešadiji i pri prvom napadu i bojnom pokliču, njihovi bojni redovi su se rasturili. Potom su, kako se front nigde nije održao, okrenuli u bekstvo u panici i strahom nošeni projurili pored svog logora i nisu se zaustavili u bekstvu sve dok nisu ugledali Preneste. Tu se zaustaviše i zauzeše užurbanim naporom jedno uzvišenje. Bojali su se, naime, da ne budu opsednuti u gradu ako se povuku u bedeme, jer će polja biti odmah spaljena i sve opustošeno. No kada se pojaviše pobedioci Rimljani, pošto su zauzeli logor na Aliji, oni napustiše i ovaj položaj. I smatrajući da ih i bedemi teško mogu zaštititi, povukoše se u grad Preneste. Pod vlašću Preneste nalazilo se još osam utvrđenja. Borba je preneta i na njih. Pošto su ih zauzeli bez velike borbe, Rimljani odvedoše vojsku na Velitre i one behu zauzete. Najzad stigoše

do Preneste, odakle je rat i započeo. Grad nije zauzet silom jer se predao. Kvinkcije, pobednik u jednoj bici, osvajač dva neprijateljska logora i devet utvrđenja, primio je predaju Preneste i potom se vratio u Rim. U trijumfalnoj povorci odneo je na Kapitol kip Jupitera Imperatora koji je doneo iz Preneste. Svečano je postavljen između svetilišta Jupitera i Minerve i na njemu je u znak sećanja na Kvinkcijeva dela postavljen natpis s ovakvim tekstom: „Jupiter i svi bogovi su podarili Titu Kvinkciju, diktatoru, da osvoji devet gradova".[40] Odrekao se diktature dvadeset dana posle svog imenovanja.

30. Potom behu održani izbori za vojne tribune s konzularnom vlašću, među kojima je bio podjednak broj plebejaca i patricija. Među patricijima su izabrani Publije i Gaj Manlije, zajedno s Lucijem Julijem; plebejci su bili Gaj Sekstilije, Marko Albinije i Lucije Antistije. Manliji su po rodu imali prednost nad plebejskim tribunima, a u popularnosti nad Julijem, pa im je tako data komanda u ratu s Volscima bez određivanja kockom ili dogovora s kolegama. Zbog toga su se i oni sami kasnije kajali, kao i senatori koji su im to dali. Bez prethodnog ispitivanja terena, kohorte su poslate da prikupe hranu. I verujući da su opkoljene, jer je stiglo lažno obaveštenje o tome, ostali im požuriše u pomoć ne zadržavajući ni samog glasnika ove vesti – to je bio neprijatelj Latin preodeven u rimskog vojnika – i upadoše u klopku. I dok su se ovde na neravnom terenu održavali jedino zahvaljujući hrabrosti vojnika, koji su obarajući druge i sami ginuli, neprijatelj s druge strane napade na rimski logor koji se nalazio u ravnici. Tako su vojskovođe svojom nepromišljenošću izdale stvar na dva mesta. Ono što je spaseno, za to treba zahvaliti jedino hrabrosti rimskih vojnika kojima više niko nije komandovao. Kada je o ovome stigla vest u Rim, najpre odlučiše da izaberu diktatora; potom, kada je javljeno da Volsci miruju, pozvaše nazad i vojsku i vojskovođe, jer se činilo da Volsci ne znaju ni pobedu da iskoriste na vreme. Tako je nastao mir, bar što se tiče Volska. Jedino je krajem godine izazvala uznemirenost pobuna Prenestinaca, koji su na to podsticali i druge latinske narode. Iste godine su upisivani novi kolonisti za Setiju[41]

[40] Prema piscu Festu, zavetni dar je bio zlatna kruna teška 2,3 libre.
[41] Setija, latinski grad na zapadnim obroncima Lepinskih planina.

pošto su se tamo žalili da nemaju dovoljno ljudi. Dok u ratu nije bilo sreće, u zemlji je, za utehu, vladao mir. Tome su doprineli ljubav i poštovanje plebejaca prema svojim tribunima.

31. Na samom početku sledeće godine buknula je velika pobuna. Vojni tribuni s konzularnom vlašću su bili Spurije Furije i Kvint Servilije, ponovo izabran, Lucije Menenije treći put, Publije Kloelije, Marko Horacije i Lucije Geganije. Predmet i razlog pobune bili su dugovi. Da bi se stvar ispitala imenovani su cenzori Spurije Servilije Prisk i Kvint Lelije Sikul. Rat ih je međutim sprečio da to učine. Najpre su uplašeni glasnici doneli vest – a to je potvrdilo i bekstvo ljudi sa polja – da su legije Volska prešle na rimsku teritoriju i da pljačkaju na sve strane. No u tako alarmantnoj situaciji, strah od spoljnog neprijatelja nije sprečio građanski sukob nego je delovao suprotno i povećavao moć narodnih tribuna, koji su činili sve da spreče regrutovanje; s druge strane, patriciji su postavili uslov da niko ne plaća ratni porez dok traje rat, niti da se donose presude o dugovima. Plebejci, dobivši tu olakšicu, pristadoše na regrutovanje. Pošto su sakupljene nove legije odlučeno je da se vojska podeli i tako odvede na teritoriju Volska: Spurije Furije i Marko Horacije su krenuli desno, prema Ancijumu i obali, a Kvint Servilije i Lucije Geganije levo, prema planinama i Ecetri. Ni jednoj ni drugoj vojsci nije neprijatelj izašao u susret. Kada su krenuli u pustošenje njihove zemlje, Rimljani to nisu činili u neredu kako su to obično radili Volsci, koji su kao pljačkaši, pouzdavajući se u neslogu neprijatelja, a plašeći se njegove hrabrosti, drhteći skupljali plen, nego su tome pristupili kao vojska i sprovodili na pravi način, i ukoliko je to duže trajalo imalo je teže posledice. Volsci su, plašeći se da iz Rima ne izađe vojska, vršili napade u pograničnim oblastima. Rimljanima je, naprotiv, bio cilj da neprijatelja koji je mirovao izazovu na borbu. I stoga su na sve strane spaljivali kuće na poljima i u selima, a nisu poštedeli ni drveće s voćem, niti bilo šta od onoga što je trebalo da donese plod. Odvodeći kao plen sve što se od stoke i ljudi nalazilo van bedema, obe rimske vojske se vratiše u grad.

32. Dužnicima je bilo ostavljeno kratko vreme da predahnu: kako se neprijatelj držao mirno, sudovi su ponovo oživeli. Dok je nada na brisanje starih dugova postepeno iščezavala, nastajali su novi zbog uvođenja poreza koji su postavili cenzori

za građenje bedema od kamenih kvadera. Ovim teretom bili su slomljeni plebejci, jer nije bilo potrebe za regrutovanjem koje bi sprečili narodni tribuni. Uticaj moćnih ljudi bio je dovoljno velik da svi vojni tribuni budu izabrani među patricijima: Lucije Emilije, Publije Valerije četvrti put, Gaj Veturije, Servije Sulpicije, Lucije i Gaj Kvinkcije Cincinat. Ovi su ujedinjenim snagama postigli da se protiv Latina i Volska, koji su zajedno nastupali i svoj logor postavili kod Satrika, regrutuju tri vojske. Niko nije protestovao kad su ovi mladići položili zakletvu. Jedan deo vojske bio je ostavljen za zaštitu grada, druga je bila određena za iznenadne napade ako bi negde izbila pobuna, a treću, neuporedivo najjaču, poveli su Publije Valerije i Lucije Emilije na Satrik. Oni naiđoše na neprijatelja u ravnici, spremnog za borbu, i odmah ga napadoše. I dok još nije bilo jasno na čijoj je strani ratna sreća, pljusak koji se izlio uz oluju prekide bitku u trenutku kad je mnogo obećavala. Sledećeg dana je bitka obnovljena i izvesno vreme su latinske legije odolevale, jednake i u hrabrosti i u sreći rimskim, od kojih su mnogo naučile u dugotrajnom savezu. No onda je nastupila konjica koja je razbila bojni poredak, a na rasturene bojne redove navalila je pešadija. I koliko je rimska bojna linija napredovala, toliko je neprijateljska uzmicala. I kada je jednom nastao obrt u bici, rimski udar je bio nezadrživ. Razbijeni neprijatelj nije bežao u svoj logor nego u Satrik, koji je bio udaljen dve milje odatle, trpeći velike gubitke, naročito od konjice. Njihov vojni logor je zauzet i opljačkan. Oni su u noći koja je sledila bitku napustili Satrik i u koloni kao begunci krenuli prema Anciju. Rimska vojska ih je u stopu pratila, a njihovoj brzini je više doprinosio strah nego bes. I tako su neprijatelji ušli u bedeme pre no što su Rimljani mogli da stignu ili zadrže poslednje redove. Rimljani su ostali ovde nekoliko dana pustošeći polja; bedemima nisu pristupili jer nisu bili dovoljno opremljeni opsadnim mašinama, a neprijatelji se nisu usudili da izađu u borbu.

33. A onda izbi sukob između Antijata i Latina. Dok su Antijati, izmučeni ratnim nevoljama i ratom u kome su rođeni i ostareli, bili spremni da se predaju, Latine je, ojačane u dugom miru i svežeg duha, ova nova pobuna ohrabrila da istraju u ratu. Kraj međusobne borbe nastupio je onda kada su i jedni i drugi shvatili da nijednoj strani ništa ne stoji na putu da postupi

onako kako je naumila. Latini su otišli oslobađajući sebe, kako su smatrali, od saveza u jednom nečasno sklopljenom miru, a Antijati, pošto su se oslobodili nezgodnog sudije svoje spasonosne namere, predali su i grad i teritoriju Rimljanima. U besu zbog toga što nisu ni Rimljanima naškodili ratom, niti su Volske mogli oružjem zadržati, Latini spališe Satrik, grad u kome su našli prvo utočište posle poraza u bici. Nije ostala nijedna kuća čitava, jer su bakljama podjednako potpalili sve privatne i javne građevine osim hrama Majke Matute.[42] Kažu da ih je ovde zadržao ne religijski obzir ili strahopoštovanje pred bogovima, nego zastrašujući glas iz svetilišta koji im je pretio strahotama ako plamen ne otklone od svetinje. Pošto su ovde sve predali plamenu, s istom žestinom su krenuli prema Tuskulu, besni na ovaj grad što je napustivši Latinsku ligu ne samo ušao u savez sa Rimom nego je primio i rimsko građansko pravo. Kapije su bile otvorene jer napad nije očekivan, i pri prvom jurišu zauzet je ceo grad osim tvrđave. U tvrđavu su pobegli građani sa ženama i decom, a glasnici su upućeni u Rim da obaveste Senat o tome šta se dogodilo. Bez oklevanja, rimska vojska je krenula prema Tuskulu, kako je već dolikovalo vernosti rimskog naroda. Vodili su je vojni tribuni Lucije Kvinkcije i Servije Sulpicije. Nađoše zatvorene kapije Tuskula i Latine, koji su istovremeno i opsedali i bili opsednuti: na jednoj strani su branili bedeme, a na drugoj su opsedali tvrđavu, i sami zastrašeni dok su drugima izazivali strah. Strah kod Tuskulana pređe u veliku radost, a kod Latina sigurno verovanje da će, pošto su zauzeli grad, sigurno zauzeti i tvrđavu, uskoro zameni slaba nada u sopstveni spas. Na poklič Tuskulana, iz tvrđave još jačim odgovoriše Rimljani. Latini su bili pritisnuti sa dve strane: nisu mogli da izdrže napad Tuskulana iz tvrđave jer je dolazio s višeg mesta, niti su mogli da zaustave Rimljane koji su odozdo prilazili bedemima; dve su reze na kapijama već popuštale. Ovi su najpre zauzeli bedeme, a potom su razbili brave na kapijama. Kako su bili napadnuti

[42] *Mater Matuta* je, prema Lukreciju (5, 656), „rana svetlost" koju donosi Aurora, dok je kod drugih pisaca sama Aurora (zora). U Rimu hram joj se nalazio na Stočnom trgu, prema tradiciji, još od vremena Servija Tulija; izgoreo je 213. pre n. e. Praznik joj je bio 11. juna i na njemu su učestvovale *matronae univiriae* (matrone koje su se jednom udavale). U Satriku je bila glavno božanstvo, a imala je hram i u Prenestama.

sa dve strane, za borbu nisu imali snage, a za bekstvo nije bilo izlaza i tako su ovde svi do jednog poubijani. Pošto je Tuskul povraćen od neprijatelja, rimska vojska se povukla.

34. Država je bila mirna od spoljnog neprijatelja zahvaljujući uspešnim ratovima, ali je u državi utoliko više rasla moć patricija na jednoj i beda na drugoj strani. Dugovi su morali da se plate, ali je nedostajala mogućnost da se to i učini. I kako imovina nije bila dovoljna za vraćanje duga, na red su došli ugled i ličnost dužnika koji su odvođeni u zatvor, i tako je poverenje ustupilo mesto kazni. Zavisnost je zarobila dušu ne samo prostih plebejaca nego i njihovih vođa, pa se nisu više nadmetali ne samo za vojni tribunat – za to su se nekada borili s mnogo energije – nego je i za plebejske magistrature nedostojao čovek velike snage i hrabrosti. Činilo se da su plebejci samo privremeno uzurpirali pravo na državne položaje, na nekoliko godina, i da su ih sada patriciji povratili zauvek.

No da ipak ne bi sva radost samo na jednoj strani, zbog jedne neznatne stvari – kako se to često događa – nastade velika promena: Marko Fabije Ambust, čovek koji je imao veliki ugled ne samo u staležu kome je pripadao nego i kod plebejaca, od svoje dve ćerke jednu je udao za Servilija Sulpicija, a drugu je dao za ženu Gaju Liciniju Stolu, izvrsnom čoveku premda plebejcu, jer nije prezirao ni ovaj stalež. Kako je cenio i ovo srodstvo, to mu je donelo naklonost plebejaca. Jednom se dogodilo slučajno da su se sestre, kako se često događalo, duže zadržale u razgovoru u kući Servija Sulpicija, vojnog tribuna. Kada je ovaj s Foruma stigao svojoj kući, liktor koji ga je pratio štapom je zakucao na vrata kako je bio običaj. Kad se mlađa sestra Fabija, koja za taj običaj nije znala, preko mere uplašila, starija se nasmejala čudeći se da sestra za to ne zna. No ovaj podsmeh posta podstrek u ženskoj duši, osetljivoj na sitne stvari. Verujem da je i mnoštvo ljudi koji su pratili tribuna, moleći ga za razne stvari, doprinelo tome da joj se sestrin brak činio srećnim, dok se ona svog stidela zbog lošeg rasuđivanja koje dovodi do toga da ljudi ne žele da ih neko od bliskih u nečemu nadmaši. Kad ju je otac slučajno sreo, snuždenu zbog nedavnog događaja koji ju je u srce pogodio, i upitao da li je dobro, ona najpre sakri pravi razlog koji bi pokazao da nije dovoljno privržena sestri ni dovoljno časna prema mužu; ali kad je on, ljubazno se raspitujući,

ipak izvukao odgovor, ona reče da je tužna zbog toga što je udata za čoveka koji joj nije ravan i u kuću koja je zatvorena za počasti i javnu naklonost. Ambust, tešeći ćerku, reče joj da se razvedri: uskoro će i u svojoj kući videti one počasti koje je videla kod svoje sestre. Onda je počeo da se dogovara sa zetom, a pridružio im se i Lucije Sekstije, mlad čovek kome je jedino nedostajao patricijski rod.

35. Prilike za promenu čini se da su nastale usled ogromnog duga koji narod nije znao kako bi drugačije zbacio osim ako ne dovede svoje ljude na najviše položaje. Trebalo se pripremiti za ovu nameru. Pokušavajući i radeći u tom pravcu, plebejci su već načinili takav napredak da su, ukoliko bi dalje nastojali, mogli doći do vrha i izjednačiti se s patricijima kako u počastima tako i u dostojanstvu. Za ovaj trenutak odlučeno je da to budu narodni tribuni koji će preko ove magistrature otvoriti sebi put za druge počasti. Za tribune su izabrani Gaj Licinije i Lucije Sekstije, koji su predložili zakone protiv moći patricija: jedan o dugovima, da se od glavnice oduzme ono što je od dužnika kao kamata prekomerno uzeto, a ono što je preostalo da se u toku tri godine u jednakim ratama otplati; drugi o veličini zemlje, da neko ne bi posedovao više od 500 jugera; treći, da ne bude izbor vojnih tribuna i da jedan od konzula bude biran među plebejcima. Sve je to imalo ogroman značaj i nije se moglo postići bez velike borbe.

Pošto su sve stvari za kojima smrtnici imaju neumerenu želju, zemlja, novac i vlast, zajedno stavljene na odlučivanje, uplašeni patriciji su se užurbali i posle javnih i privatnih savetovanja nisu našli nikakav drugi odgovor doli veto,[43] primenjivan već i ranije u borbama, i pripremili su protiv tribuna njihove kolege. Ovi, kada su videli da Licinije i Sekstije prozivaju tribe da glasaju, okruženi patricijskim stražama nisu dozvolili da se objave rogacije,[44] niti da se objave uobičajene svečanosti oko plebiscita.[45] I pošto su se plebejske skupštine više puta uzaludno

[43] *Intercessio* (od *intercedere*, nastupiti između), pravo narodnog tribuna da stavi zabranu (*veto*, zabranjujem) na svaku odluku u rimskoj državi osim na onu koju donese diktator. To pravo su tribuni stekli početkom V veka pre n. e. posle prvog povlačenja plebejaca iz rimske države.

[44] To jest da se postavi stvar na glasanje.

[45] *Plebis scita* su odluke plebejaca donete na tributskoj skupštini. Mogle su postati i zakoni ukoliko ih odobri i Senat.

sastajale, pri čemu je ostalo po starom, Licinije je uzviknuo: „Neka bude tako, kada hoćete da se upotrebi pravo veta, istim oružjem ćemo štititi narod. Krenite, dakle, patriciji, zakažite skupštine radi izbora vojnih tribuna. Potrudiću se da nekoga ne obraduje ova ista reč *veto*, koju sada, kada je pevaju neke naše kolege, tako rado slušate." To nisu bile uzaludne pretnje: nisu držane druge skupštine, osim onih radi izbora narodnih tribuna i edila. Licinije i Sekstije, koji su ponovo birani za tribune, nisu dozvolili da se uopšte biraju kurulni magistrati.[46] Odsustvo magistrata je trajalo pet godina jer je narod izabrao dvojicu tribuna koji su sprečavali održavanje izbora za vojne tribune.

36. Srećom, nije bilo velikih ratova. No kolonisti Velitra, koji su ojačali u miru, znajući da u Rimu ne postoji nikakva vojska, ne samo da su vršili česte upade na rimsku teritoriju nego su započeli opsadu Tuskula. Stvar Tuskulana pak, koji su bili stari saveznici i sada novi sugrađani[47] i koji su tražili pomoć, nije ostavila ravnodušnim ne samo patricije nego i plebs. Pošto su narodni tribuni popustili, održana je skupština pod predsedništvom intereksa i izabrani su vojni tribuni Lucije Furije, Aul Manlije, Servije Sulpicije, Servije Kornelije, Publije i Gaj Valerije. Ali narod nije ni izdaleka bio tako spreman za regrutovanje kao što je bio za izbore. Uz veliki napor unovačili su vojsku i napredovali, pa su ne samo prinudili neprijatelja da digne opsadu Tuskula nego su ga naterali u sopstvene zidine i opsedali su ga s isto tako velikim snagama kao što su Velitre opsedale Tuskul. No oni koji su započeli opsadu nisu je mogli okončati pre izbora novih vojnih tribuna. Izabrani su bili Marko Kornelije, Kvint Servilije, Gaj Veturije, Aul Kornelije, Kvint Kvinkcije i Marko Fabije. Ovi tribuni nisu izvršili ništa značajnije pod Velitrama.

Unutrašnje stvari u Rimu kretale su se opasnim tokom. Osim Licinija i Sekstija, koji su predlagali zakone i koji su osmi put bili birani za narodne tribune, za zakone se zalagao i Fabije, vojni tribun i tast [Licinija] Stola. On je bio i tvorac zakona. Pošto je od osam narodnih tribuna koji su u početku stavljali

[46] U kurulne magistrate spadali su konzul, pretor, diktator, cenzor i kurulni edil.

[47] Novi sugrađani, to jest oni koji su tom prilikom stekli rimska građanska prava.

svoj veto sada ostalo samo pet, i kako često biva kod onih koji napuste svoju stranku, zarobljenog i zbunjenog duha, sa svojom intercesijom samo su ponavljali ono što ih je drugi naučio da kažu: da je veliki deo plebejaca odsutan jer je s vojskom kod Velitra, da skupštinu treba odlagati do dolaska vojske da bi sav plebs mogao da glasa o stvarima koje se njega tiču. Licinije i Sekstije s delom kolegija narodnih tribuna i jednim vojnim tribunom, Fabijem, postali su već dugim iskustvom veoma vešti u postupanju s narodom; istaknute prvake Senata zaokupljali su pitanjima o pojedinostima koje će postaviti pred narod: da li će se usuditi da dok narodu dele po dva jugera zemlje, sebi dozvole više od pet stotina jugera, da dok sami imaju posed jednak posedu tri stotine građana, plebejcu zemlja jedva da pokriva onoliko koliko je potrebno za krov nad glavom ili za grob? Ili im je po volji da plebs, doveden u škripac dugovima, radije preda svoje telo u okove i zatvor no da reši osnovni dug? Da li su za to da svakodnevno u gomilama odvode osuđene s Foruma i da ljudima koji su u okovima ispunjavaju otmene domove i tako mesta u kojima stanuju patriciji pretvaraju u zatvore za druge?

37. Kada su govoreći ovo, što je sramno i jadno čuti, kod onih među slušaocima koji su se plašili za sebe stvorili veće nezadovoljstvo no kod samih sebe tvrdili su da nema drugog načina da patriciji ne zauzimaju zemlju i ne ubijaju narod kamatom osim da jedan od konzula, branilac njihove slobode, bude biran među plebejcima. Za prezirање su neki narodni tribuni, jer sopstvenu moć lome stavljanjem zabrane. Ne može se raditi s jednakim pravom ako je pravo da zapovedaju kod jednih, a kod drugih samo pravo na pomoć. Dok ne bude imao i pravo da zapoveda, narod neće imati jednaku ulogu u državnoj upravi. Niko ne smatra da je dovoljno to da se plebejski predlog uzme u obzir na konzularnim izborima; ako se ne postavi kao obavezno da jedan od konzula bude plebejac, niko od plebejaca tu neće biti. Zar je već iščilelo iz sećanja da su se u vreme kada je rešeno da radije biraju vojne tribune no konzule složili da ta počast bude otvorena i za plebejce, a da za četrdeset četiri godine nije nijedan plebejac izabran za vojnog tribuna? Ko može verovati da bi sada, kad su u pitanju samo dva mesta, svojom voljom ustupili tu čast plebejcima oni koji su navikli da sami zauzimaju osam mesta vojnih tribuna, i da će proći na putu konzulata oni koji su tako dugo držani po

strani od tribunata? Zakonom neka se odbije ono što skupština nije htela milom i neka bez izborne borbe bude izdvojeno za plebs jedno konzulsko mesto, jer ako se to prepusti borbi, nagrada će uvek pripasti onome koji je moćniji. Tako neće moći da se kaže, što su patriciji ranije rado činili, da među plebejcima nema pogodnog čoveka za kurulne magistrature. Zar nije državna uprava i aktivnija posle tribunata Publija Licinija Kalva, koji je prvi izabran među plebejcima, kada osim patricija niko drugi nije bio vojni tribun? Štaviše, neki patriciji su kažnjeni posle tribunata, od plebejaca niko. Kvestori su se od pre nekoliko godina, kao i narodni tribuni, počeli birati među plebejcima i narod ni u jednom slučaju nije nezadovoljan njima. Plebejcima ostaje još konzulat; to je tvrđava slobode, to je stub. Ako se i to postigne, rimski narod će moći da smatra da je zaista isterao kraljeve i da ima čvrstu slobodu. S tim danom narod će steći sve ono čime se patriciji odlikuju, vrhovnu komandu i čast, ratnu slavu, čuveno poreklo i otmenost, sebi na uživanje i još više da ostavi deci.

Kada su videli da je ova vrsta govora bila prihvaćena, predložili su nove mere; da se umesto duovira koji nadgledaju religijske rituale biraju decemviri, i to da jedan deo bude iz redova plebejaca, a jedan deo iz redova patricija. Sve ove zahteve skupština je odložila dok se ne vrati vojska koja je opsedala Velitre.

38. Protekla je čitava godina dok se nisu vratile legije iz Velitra. Tako prekinuta stvar oko zakona bila je preneta na nove vojne tribune. Narod je među narodnim tribunima ponovo birao onu dvojicu koji su predlagali zakone. Za vojne tribune su izabrani Tit Kvinkcije, Servije Kornelije, Servije Sulpicije, Spurije Servilije, Lucije Papirije i Lucije Veturije. Već u samom početku godine došlo je do veoma oštre borbe oko zakona. I kada su tribe bile prozvane da glasaju i kada nije usledila nijedna intercesija kolega prema donosiocima zakona, uplašeni patriciji su pribegli dvema krajnjim merama: najvišoj vlasti i najmoćnijem građaninu: odlučili su da imenuju diktatora. Izabran je Marko Furije Kamil, koji je sebi uzeo za komandanta konjice Lucija Emilija. Da bi se suprotstavili takvim merama protivnika, predlagači zakona su, probudivši u narodu entuzijazam, sazvali skup plebejaca i pozvali tribe da glasaju.

Kada je diktator seo, opkoljen patricijima, ispunjen srdžbom i pretnjom, stvar je započela uobičajenom borbom između

tribuna koji su predlagali zakone i onih koji su se tome suprotstavljali, stavljajući na te predloge veto. Premda je veto po pravu bio jači, ipak su pobedili predlagači zakona i snagom samih predloga i predlagača. Kada su se prve tribe izjasnile „neka bude kao što tražiš", Kamil reče: „Kviriti, pošto se vi ne pokoravate zakonu nego samovolji narodnih tribuna, i pošto pravo veta tribuna činite nekorisnim, ja ću kao diktator, štiteći isto toliko vaš interes koliko i interes cele države, lično zaštićen vrhovnom vlašću koju imam, uzeti u odbranu i podržaću pravo na stavljanje zabrane na zakonski predlog [veto], kao i vaše pravo na traženje zaštite. Služiću se pri tome istim sredstvom kojim ste vi ova prava stekli i odvešću plebejce iz države. Ako se Gaj Licinije i Lucije Sekstije povinuju zabrani svojih kolega, ja neću nametati patricijsku vlast plebejskoj skupštini; ali ako uprkos intercesiji svojih kolega i dalje nastoje da nametnu svoje zakone rimskoj državi kao da je pokorena zemlja, ja neću dozvoliti da se tribunska vlast sama od sebe ruši."

Kada su, uprkos tome, narodni tribuni, prezirući njegove reči, nastavili da vode stvar s istom snagom, Kamil je poslao liktore u gomilu i dodao pretnju da će sve mladiće odmah uzeti pod zakletvu i kao vojsku odvesti iz grada ako nastave i dalje istim putem. Plebs je ovim veoma zastrašio, ali je vođama plebsa samo još više raspalio duhove za borbu. No kako je stvar ostala nerešena, magistrat je abdicirao, bilo zato što je načinjena greška pri njegovom izboru,[48] kao što neki pišu, bilo stoga što su tribuni predložili, a narod izglasao da Marko Furije plati kaznu od 500.000 asa ukoliko bilo šta preduzme protiv njih u svojstvu diktatora. Radije verujem, sudeći po prirodi čoveka, da je bio više zaplašen nepovoljnim auspicijama, nego načinom glasanja koji je bez presedana; jer njega je odmah kao diktator zamenio Publije Manlije – zašto bi ovoga imenovali za borbu koju je već izgubio Furije? Ovaj isti Marko Furije sledeće godine je imenovan za diktatora. On bi se bez sumnje stideo da preuzme vrhovnu komandu da je ona bila slomljena u prethodnoj godini kada ju je on držao. Uz to je u ono vreme, za koje se priča da je izglasana kazna za njega kojom je trebalo da bude lišen autoriteta,

[48] Nepravilnost pri izboru ticala se religijskog obreda i nepovoljnih auspicija.

mogao da ima moć da se suprotstavi ovom predlogu, ili nije mogao da spreči ono radi čega je taj predlog i podnet. U svim slučajevima, za koje se do našeg vremena zna, u kojima su se sporili narodni tribuni i oni s konzulskom vlašću, diktatura je uvek bila nadmoćnija.

39. U vremenu između abdiciranja diktatora i početka nove diktature Manlija, narodni tribuni su kao u interegnumu održali skupštinu plebsa i tu se pokazalo šta je narodu korisno, a do čega drže predlagači. Plebs je glasao za predloge o kamati i o zemlji, a odbio predlog o plebejskom konzulatu. I stvar bi se time završila da nisu narodni tribuni zahtevali da narod odluči o sva tri predloga zajedno. Potom je diktator Publije Manlije, naklonjen plebsu, imenovao Gaja Licinija, plebejca koji je bio vojni tribun, za komandanta konjice. Saznao sam da su senatori teško dopustili da ovo prođe. Diktator se pravdao time da mu je Licinije blizak rođak, a u isti mah je odricao da komandant konjice ima veću vlast od konzularnih tribuna.

Kada su Licinije i Sekstije zakazali skupštinu radi izbora narodnih tribuna držali su se tako kao da odbijaju da ostanu na ovom položaju, a pritom su raspaljivali narod za ono što su u stvari tražili, pretvarajući se da to neće: već devet godina stoje kao u borbi protiv optimata, uz veliku opasnost za sebe, a bez ikakve javne koristi. Zastareli su time i predloženi zakoni i vlast narodnih tribuna. Najpre su se borili za svoje zakonske predloge uz opoziciju svojih kolega, a pored slanja omladine pod Velitre, najzad je na njih uperena i munja diktatora. Sada im ne stoje na putu ni kolege ni diktator, jer je, pored ostalog, znak plebejskog konzulata dat komandantu konjice, izabranom među plebejcima. To sada sam narod stoji na putu svojim interesima. Narod može ako hoće da ima grad i Forum slobodan od poverilaca, slobodna polja od nepravičnog zaposedanja. Kakva nagrada i kolika zahvalnost treba po mišljenju naroda da pripadnu onima što su predložili zakone koje oni usvajaju ako im uskrate i nadu na počasti? Ne priliči skromnosti rimskog naroda da zahteva da se kamata ukine i da se zemlja oduzme od moćnih koji su je nepravično zaposeli, a da one preko kojih su to postigli ostave da ostare kao tribuni ne samo bez političkih položaja nego i bez nade na njih. U početku su pripremili duhove za ono što hoće, zatim su na tributskim komicijama objavili svoju volju: ako donesu

sva tri zakona koje im oni predlažu, tada pristaju da ponovo budu narodni tribuni. Sprovešće, dakle, ono što su predložili. Ako pak neko hoće da prihvati samo ono što se tiče privatnih interesa, onda nema razloga za produžavanje njihove službe: oni će biti bez tribunata, a narod bez onoga što je predloženo.

40. Protiv tako odlučnog govora tribuna, dok je nezadovoljstvo tokom stvari i zaprepašćenje ostavilo senatore neme i nepokretne, istupio je Apije Klaudije Kras, unuk decemvira[49] i, kako kažu, više iz mržnje i u ljutini no zbog nade da će nekog razuveriti, uzeo reč i rekao približno ovo:

„Ne bi bilo ni novo ni neočekivano ako bih ja sada čuo ono što su uvek zamerali našoj familiji pobunjeni tribuni: da Klaudijevom gensu nije ništa preče u državi od dostojanstva senatora, da su uvek protiv interesa plebsa. Ovu prvu stvar niti odbijam niti poričem, a da smo mi, otkad smo primljeni u rimsku državu i među senatore, redovno nastojali da dostojanstvo rodova, među kojima smo i mi, pre bude uvećano preko nas no umanjeno, to se može mirno reći. A za ovo drugo usuđujem se da tvrdim za sebe i za svoje pretke, o, Kviriti, da protiv plebsa nismo ništa učinili, ni privatno ni s državnog položaja, niti se kao istinito može tvrditi da smo išta rekli ili učinili protiv vaših interesa, premda ne i protiv vaše volje, osim ako neko smatra da ono što je u interesu cele države da je to protiv plebejaca, kao da oni žive u nekom drugom gradu. No i da ne potičem iz gensa Klaudija i da nisam patricijske krvi, nego da sam bilo ko od Kvirita, rođen od slobodnih roditelja i da znam da živim u slobodnom gradu, da li bih mogao da prećutim da ovaj Lucije Sekstije i ovaj Gaj Licinije, večni tribuni po dozvoli bogova, toliku slobodu uzmu za devet godina, koliko vladaju, da vama odriču mogućnost slobodnog glasanja i u izborima i u donošenju zakona.

'Pod određenim uslovima', kažu, 'možete nas izabrati za tribune deseti put.' Šta je drugo rečeno time no to: 'što drugi traže, mi u toj meri preziremo da to nećemo prihvatiti bez velike nagrade.' No kakva je, najzad, nagrada to da vas imamo uvek kao narodne tribune? 'Da naše predloge', kažu, 'bilo da vam se dopadaju ili ne, bilo da su korisni ili štetni, sve zajedno izglasate.'

[49] Decemviri su bili članovi komisije izabrane da zapiše zakone u Rimu (videti Livije, III, 33 i dalje). O Apiju Klaudiju videti nap. 29.

Preklinjem vas, o, narodni tribuni tarkvinijevskog soja, zamislite mene kao jednog od građana kako uzvikujem usred narodne skupštine: 'Priliči vašoj zahvalnosti da od svih predloga izglasate ono što smatramo da je za nas dobro, a ostalo ostavite po starom. Ne priliči tebi', kažu, 'koji rešavaš o kamati i o zemlji, što se tiče svih vas, da se ne postaraš da u rimskom gradu budu konzuli Lucije Sekstije i Gaj Licinije', oni koji ti predlažu ono što smatraš za nedostojno i čega se gnušaš. 'Ili sve prihvati, ili nijedan zakon neću doneti'; to je kao kad neko onome ko umire od gladi donese hranu s otrovom i traži da ili odustane od onoga od čega život zavisi, ili da pomeša smrtonosno sa životnim. Da je ovo bila slobodna država ne bi tvoji pratioci uzvikivali: 'Idi sa svojim tribunatom i sa svojim predlozima!' Šta, zar ako ti ne predložiš ono što je u interesu naroda, nema nikoga ko će takve zakone doneti? Ako bi neki patricij, ako bi neki – koga smatrate veoma omraženim – Klaudije ovo rekao: 'Ili sve prihvatite, ili ništa neću predložiti', ko bi od vas, o, Kviriti, to podneo? Da li ćete ikada gledati pre na suštinu stvari nego na predlagača? Umesto toga, uvek spremno slušate ono što govore ovi magistrati, a odbijate ono što mi kažemo.

Ovaj govor, Herkula mi, mogli biste reći da ne odgovara državi. Šta? Kakav je predlog koji ste vi s prezrenjem odbacili? Veoma sličan ovom govoru, Kviriti. 'Ne priliči vama', kaže, 'da birate konzule koje hoćete.' Zar drugo traži onaj ko vam dopušta da jedan konzul bude plebejac, a ne daje vam pravo da birate dva patricija? Da su sada ratovi, kao što je bio onaj kada je Porsina držao posednut Janikul, ili kakav je bio onaj galski kad je osim Kapitola i tvrđave bilo sve u rukama neprijatelja, i da ovaj Lucije Sekstije traži konzulat s ovim Markom Furijem, ili bilo kojim drugim patricijem, da li biste mogli postići da Sekstije bude sigurno izabran za konzula, a Kamil da se bori da ne izgubi? Zar se to naziva zajedništvo u počastima da dva plebejca mogu da budu konzuli, a da to ne priliči dvojici patricija? I da je neophodno jednog birati iz plebsa, a da se izbegava da obojica budu patriciji? Kakvo je to društvo, kakvo zajedništvo? Zar je jednakost ako ti, koji dosad nisi imao nikakvog udela u upravi, sada učestvuješ tražeći deo, a uzimajući sve? 'Plašim se', kažeš, 'da ako bude dozvoljeno da se biraju dva patricija da nijedan plebejac neće biti izabran.' Koje drugo značenje ima ovo doli 'pošto nedostojne

nećete da birate od svoje volje, nametnuću kao nužnost da birate one koje nećete.' Šta drugo iz ovog sledi sem da narodu ne duguje zahvalnost jedan plebejac ako se nadmeće s dvojicom patricija i ako se kaže da nije izabran glasanjem nego po zakonu?

41. Traže način na koji bi iznudili počasti, a ne kako bi ih stekli. I tako će najviše dobiti, a da ništa, pa ni najmanje, ne daju. Više vole da steknu počasti zakonima koji su im naklonjeni no zaslugama. Ima onih koji se i plaše da budu ispitani i ocenjeni, koji smatraju da su im osigurani državni položaji za koje se drugi kandidati bore, koji veruju da su izuzeti od svakog vašeg ocenjivanja, koji glasanje vas slobodnih građana čine uzaludnim i ropskim. Ostavljam po strani Licinija i Sekstija čije godine večne vlasti već brojite kao da su kraljevi na Kapitolu. Ima li u državi danas ikoga ko je tako beznačajan da mu put do konzulata nije ovim zakonima učinjen mnogo lakšim no što je onaj za nas i za našu decu? Neke od nas nećete moći da birate i ako budete želeli, a neke od njih ćete biti prinuđeni da birate i ako ne budete hteli.

O onome što je nedostojno, dovoljno je rečeno. Ali i dostojanstvo se tiče ljudi. Šta da kažem o religiji i auspicijama čije napadanje predstavlja bogohuljenje? Ovaj grad je osnovan pod dobrim znamenjem, svi znaju da se u ovom gradu sve obavlja posle posmatranja znamenja. U koga je to pravo nasleđeno od predaka? Svakako u patricija, jer nikad nijedan plebejac nije izabran na neki položaj posle posmatranja znamenja. Nama pripada pravo auspicija ne samo stoga što narod bira patricijske magistrate prema njima nego i stoga što mi sami, bez glasanja naroda, biramo intereksa pošto smo obavili taj obred. Mi i privatno imamo pravo na auspicije, koje plebejci nemaju ni kod zvaničnih položaja. Šta drugo, u stvari, čine oni koji stvaraju plebejske konzule sem što oduzimaju od države i od patricija ono što jedino oni mogu imati. Da li dolikuje da ismevaju religiju oni koji kažu: 'Šta znači ako kokoši ne kljucaju, ako iz kaveza kasnije izađu, ako ptica zloslutno zapeva?'[50] Ovo su

[50] Reč je o religijskom obredu sa „svetim pilićima" koji su nošeni i u rat. Po tome da li su pred bitku kljucali zrnevlje ili nisu, tumačena je volja bogova i da li su naklonjeni Rimljanima; ako su kljucali, to je bio dobar omen. Posmatran je i let ptica.

sve sitne stvari; ali ne prezirući male stvari, vaši preci su učinili ovu državu velikom. Sada smo mi, pošto bogovi u miru ne igraju nikakvu ulogu, sve obrede oskrnavili. Neka se među ruljom biraju sveštenici, auguri, kao kraljevi žrtvovanja.[51] Bilo kome stavljamo na glavu tijaru flamina Dijala[52] samo ako je ljudsko biće, dopuštamo da se služe svetim stvarima i da ulaze u sveta mesta, prepuštamo i bogove i brigu za bogove onima kojima ih je greh prepustiti. Neka ne donose zakone posmatrajući znamenja, neka ne biraju magistrate, neka ne budu senatori inicijatori centurijatskih i kurijatskih skupština! Licinije i Sekstije vladaju u Rimu kao Romul i Tacije,[53] jer oni odlučuju o dugovima i oni dodeljuju zemlju na poklon. Zar toliko uživaju u pljačkanju tuđeg imanja da im ne pada na pamet da će jednim od ovih zakona nastati prostrane pustinje na poljima teranjem zemljoposednika, a po drugom da će se uništiti poverenje kojim se celo ljudsko društvo održava? Zbog svega toga smatram da treba odbaciti ove predloge. Ako ovo učinite, bogove ćete usrećiti."

42. Apijev govor je uticao samo toliko da se vreme donošenja odluke odgodi. Izabrani deseti put za tribune, Sekstije i Licinije su doneli zakon da se jedan deo decemvira koji se brinu o svetim stvarima bira među plebejcima. Birano je pet patricija i pet plebejaca; činilo se da je ovim već učinjen jedan korak na putu ka konzulatu. Ovom pobedom zadovoljan, plebs je učinio

[51] *Rex sacrorum* ili *rex sacrificulus* bio je rimski sveštenik, prvi u kolegijumu, iznad Jupiterovog sveštenika (*Flamen Dialis*). Posle isterivanja kraljeva preuzeo je kraljevu svešteničku dužnost u koju je spadalo žrtvovanje Janusu u zgradi *Regia* (kraljevska kuća), žrtve na kalende zajedno sa vrhovnim sveštenikom (*pontifex maximus*), imenovanje praznika na none posle prinošenja žrtve na tvrđavi, učestvovanje u kultu zajedno sa vestalkama, religijske službe (*res divinae*) na dane 24. marta, 24. maja, a možda i 24. februara itd. Imenovao ga je vrhovni sveštenik na kurijatskoj skupštini, a služba je bila doživotna. Uvek je morao biti patricij, pa i u vreme kad je nestala razlika u pravima između patricija i plebejaca.

[52] *Flamen Dialis* je bio Jupiterov sveštenik, jedan od trojice najviših sveštenika u Rimu, pored sveštenika Marsa i sveštenika Kvirina. Do III veka pre n. e., te položaje su mogli zauzimati samo pripadnici patricijskog staleža.

[53] Tit Tacije je bio sabinski kralj koji je vladao zajedno sa Romulom.

ustupak patricijima i, izostavljajući imena konzula u tom trenutku, izabrao vojne tribune. Izabrani su Aul i Marko Kornelije drugi put, Marko Geganije, Publije Manlije, Lucije Veturije i Publije Valerije šesti put.

Dok je rimska spoljna politika mirovala, osim opsade Velitra čiji je ishod više kasnio no što je dolazio u sumnju, iznenadna vest o ponovnom ratu s Galima stiže i natera državu da imenuje Marka Furija za diktatora četvrti put. Ovaj imenova za komandanta konjice Tita Kvinkcija Pena. Tokom ove godine ratovalo se s Galima na reci Anijen, kako obaveštava Klaudije [Kvadrigarije], i tu na mostu se odigrala čuvena bitka u kojoj je Tit Manlije ubio Gala koji ga je izazvao na dvoboj i u prisustvu dveju vojski oduzeo mu ogrlicu. No sledeći većinu drugih autora, pre verujem da se ovo dogodilo deset godina kasnije, a da se u ovoj godini odigrala bitka s Galima pod diktatorom Markom Furijem na Albanskom polju.[54] Bitka nije bila ni teška niti je ishod dolazio u sumnju, premda su Gali zadavali strah zbog sećanja na ranije poraze. Hiljade varvara je ubijeno u bici, a mnogi su nastradali kad im je logor zauzet. Rasuti, jedni su se, najviše se uputivši prema Apuliji, spasli od neprijatelja, dok su ih rasturili kako bekstvo u udaljene krajeve tako istovremeno i strah i lutanje. Diktatoru je dodeljen trijumf uz saglasnost senatora i plebsa.

Jedva da je ovaj rat bio okončan, kad je izbio još opasniji ustanak u zemlji, pa su diktator i Senat u teškoj borbi pretrpeli poraz, a predlozi tribuna su prihvaćeni. Održana je skupština za izbor konzula uz protivljenje nobiliteta i na njoj su plebejci izabrali kao svog prvog konzula Lucija Sekstija. No i to nije bio kraj borbe. Pošto su patriciji odbili da sankcionišu buduće izbore došlo je do secesije plebsa, do strašnih stvari i drugih pretnji građanskim ratom, dok diktator nije smirio nerede kompromisom. Patriciji su dozvolili narodu plebejskog konzula, a plebs je nobilitetu učinio ustupak da jedan od pretora, zadužen za sudstvo u gradu, bude biran među patricijima. I tako su se staleži pomirili posle dugotrajne svađe. Tako je Senat smatrao da ova stvar zaslužuje, ako je ikad nešto zasluživalo, da se slave

[54] Albansko polje je bila teritorija nekadašnjeg grada Alba Longe koji su Rimljani razorili.

besmrtni bogovi, da se proslave Velike igre[55] i da se na dotadašnja tri dana doda još jedan. Pošto su plebejski edili odbili ovu dužnost, mladi patriciji su uzviknuli da će oni to dobrovoljno obaviti u počast besmrtnim bogovima. Kada je ovo obavljeno uz zahvalnost svih, Senat je odlučio da diktator pita narod za izbor dva edila koji se biraju među patricijima, a da Senat ratifikuje sve izbore u toj godini.

[55] Velike igre (*ludi magni*), svečane igre u Rimu u čast Jupitera najvećeg i najmoćnijeg (*Iuppiter Optimus Maximus*), slavljene su svake godine, navodno od 366. pre n. e.

VII KNJIGA
366–342. godina pre n. e.

1. Ovu godinu su obeležile dve stvari: jedan skorojević[1] je došao na najviši položaj, a uvedene su i dve nove magistrature, pretura[2] i kurulni edilitet.[3] Ove položaje su tražili patriciji za sebe, a zauzvrat su bili spremni da ustupe plebejcima položaj jednog od konzula. Plebejci su konzulsku vlast poverili Luciju Sekstiju, čoveku čijom zaslugom im je ovaj položaj i postao dostupan. Patriciji su dobili preturu za Spurija Furija Kamila, Markovog sina, a edilitet za Gneja Kvinkcija Kapitolina i Publija Kornelija Scipiona, ljude iz svog staleža, zahvaljujući uticaju koji su imali na Marsovom polju.[4] Luciju Sekstiju je dodat kolega patricijskog porekla, Lucije Emilije Mamerk.

---

[1] *Homo novus* (skorojević) u rimskom javnom životu bio je onaj ko je dospeo do najviših državnih položaja a da niko od njegovih predaka nije obavljao kurulne funkcije.

[2] Pretori su najviši državni funkcioneri u rimskom sudstvu. Kolegijum su činilia dvojica od kojih je jedan, *praetor urbanus*, obavljao sudske poslove u gradu i nije smeo odsustvovati duže od deset dana. Prvi plebejac na ovom položaju bio je Kvint Publilije Filon, izabran 337. pre n. e. Od 242. pre n. e. biran je i *praetor peregrinus* koji je rešavao sporove između Rimljana i stranaca. Od 227. pre n. e. biran je po jedan pretor za Siciliju i Sardiniju, a od 197. pre n. e. i dva pretora koja su upravljala španskim provincijama.

[3] Dva kurulna edila su zajedno s dvojicom plebejskih činili kolegijum. Ne zna se kakva je razlika bila između kurulnih i plebejskih edila. Ciceron u govorima protiv Vera kaže da su kurulni edili bili glavni i da su predsedavali igrama i svečanostima; jedino su oni imali pravo na kurulno sedište (*sella curulis*).

[4] Marsovo polje je mesto na kome je održavana centurijatska skupština. Na njemu su Rimljani, razvrstani u 198 centurija, birali najviše magistrate i odlučivali o spoljnoj politici.

Početkom godine se raširio glas da se Gali, koji su najpre lutali po Apuliji, sada skupljaju, a govorilo se i o odmetanju Hernika. Patriciji su namerno odlagali sve akcije da ne bi plebejski konzul nešto preduzeo. U svemu nastupi ćutanje i prekid, pa i u sudskim poslovima. No narodni tribuni nisu mirno prešli preko toga što su patriciji kao zamenu za jednog plebejskog konzula zauzeli tri kurulna položaja i što sede na kurulnim sedištima kao da su konzuli, ulazeći tako u rimski nobilitet.[5] Pretor je dobio pravo da sudi i tako postao kolega konzulima, izabran pod istim auspicijama. Senat se postideo što je naredio da se kurulni edili biraju među patricijima, pa je najpre odlučio da se taj položaj ustupi plebejcima svake druge godine, a potom je ta služba postala zajednička.

Sledeće godine, konzuli su bili Lucije Genucije i Kvint Servilije. Nastupio je predah i od pobuna i od ratova, ali da ne bi bilo sasvim bez straha i briga, izbi strašna epidemija. U toku epidemije izgubiše život jedan cenzor, jedan kurulni edil i tri narodna tribuna, dok je i u narodu pomro srazmerno veliki broj ljudi. Ako ni po čemu drugom, ova epidemija je ostala u sećanju po smrti Marka Furija. Premda je bila očekivana, smrt je ipak bila tužna. Bio je čovek jedinstven u svakom pogledu, prvak u ratu i miru pre svog progonstva, potom još istaknutiji u progonstvu, kada se ima na umu kako je nedostajao otadžbini koja je, zauzeta od neprijatelja, vapila za njegovom snagom, ili kada je, ponovo vraćen, on sam vratio slobodu svojoj otadžbini. Za sledećih 25 godina, koliko je potom živeo, zadržao je ugled slavnog čoveka toliko da se smatralo kako je dostojan da se nazove drugim osnivačem Rima posle Romula.

2. Epidemija je trajala i ove i sledeće godine, za vreme konzula Gaja Sulpicija Petika i Gaja Licinija Stolona. Te godine se nije dogodilo ništa značajno osim što je priređena gozba za bogove – treća od osnivanja Rima – da bi se od njih izmolila milost.[6] I kako snaga bolesti nije umanjila ni ljudsku preduzimljivost

[5] Za upotrebu termina nobilitet (*nobilitas*), videti Livije, VI, nap. 16.

[6] Lektisterij je gozba priređivana bogovima: statue bogova su postavljane na jastuke i sofe i pred njih su iznošena jela. U izuzetnim situacijama, takve gozbe su priređivane za više bogova. Prvi lektisternij je bio priređen 399. pre n. e. zbog kuge u gradu (videti Livije, V, 13). Taj običaj je bio poznat i u Etruriji još u V veku pre n. e.

ni moć bogova, popustilo se sujeverju. Priča se da su uvedene, pored ostalog, i pozorišne igre da bi se ublažio gnev neba. To je bila novina kod ovog ratničkog naroda, koji je dotad znao jedino za cirkuske predstave. Ovi počeci su, kao i svaki drugi, bili skromni, a i to je bilo doneto sa strane. Bez ikakvog pevanja ili pokreta koji bi podržavali pevanje, igrači dovedeni iz Etrurije skakali su po ritmu koji je davala frula, krećući se na dopadljiv način po etrurskom običaju. Njih je potom počela da podržava omladina koja je svoje međusobne šale kazivala u neveštim stihovima, dovodeći to u izvestan sklad s pokretima. Stvar je potom bila prihvaćena i čestim izvođenjem je počela da živi. Kako se na etrurskom igrač zove ister, domaći umetnici su nazivani histrioni. Nisu više kao ranije izmenjivali grube stihove bez ritma, kao Fescenini,[7] nego su izvodili predstave u saturi,[8] punoj melodije, u stihovima usaglašenim sa zvukom i ritmom flaute.

Livije Andronik[9] je bio prvi koji je nekoliko godina kasnije napustio sature i koji se usudio da u komad unese priču. Kao što je tada bio običaj, kažu da je sam igrao u svojim komadima, pa kako je, često pozivan, gubio glas, tražio je i dobio dečaka koji je stojeći ispred flautiste pevao monodiju. Tako je on mogao da vodi komad življim ritmom, jer mu nije smetalo istovremeno pevanje. Od tada su glumci počeli da se služe pevačima, a njihovom glasu su bili ostavljeni samo dijalozi. Potčinjene tom pravilu, predstave su se oslobađale šala i smeha, a igra je postepeno postajala umetnost. A mladići su, prepuštajući pozorišnu predstavu glumcima, ponovo počeli da na starinski način dobacuju šale u stihovima i tako je rođeno ono što je kasnije nazvano završetak [*exodium*] i što je sačuvano u komadima zvanim

---

[7] Naziv potiče ili od grada Fescenija u Etruriji, ili od reči *fascinus*, simbol falusa. U pitanju su prvobitno bile šaljive i raskalašne svadbene pesme (*nuptialia camina*), često opscenog karaktera.

[8] Satura je književna vrsta kod Rimljana. Značenje reči se bitno razlikuje od modernog koje podrazumeva ličnu ili političku invektivu. U najstarijem značenju, satura je delo mešovitog ritmičkog metra, zbirka različitih stihova.

[9] Livije Andronik je bio Grk rob, poreklom iz Tarenta, 280–204. pre n. e. Bio je glumac, učitelj i književnik i prvi je u Rimu prevodio sa grčkog; preveo je Homerovu *Odiseju* na latinski. Pisao je komedije i tragedije po ugledu na grčke. Od njegovih dela su sačuvani neznatni odlomci.

atelana.[10] Atelanskom je zvana posebna vrsta komedija preuzeta od Oska.[11] Nju su i adići zadržali za sebe i nisu dozvolili da je glumci iskvare. Stoga je i ostala tradicija da oni koji su učestvovali u atelani nisu bili isključeni iz triba[12] i služili su vojsku kao da nisu učestvovali u ovoj vrsti igre. Čini se da je dobro istaći poreklo igre, kao i ostalih stvari koje su imale skromne početke, da bi se videlo kako je stvar iz zdravih korena dostigla ovu ludost naših dana koju i bogatstvo kraljeva jedva može da izdrži.

3. Ipak igre, prvi put uvedene iz religijskih razloga, nisu oslobodile ni duh ljudi straha od bogova, ni telo od bolesti. U stvari, kad se usred igre izlio Tibar i prekomerna voda preplavila Cirkus, to je izazvalo veliki strah kod ljudi, jer se činilo kao da su se bogovi okrenuli od njih, preziruć sredstvo kojim su ovi nastojali da ublaže njihovu srdžbu. I tako za vreme drugog konzulata Gneja Genucija i Lucija Emilija Mamerka, pošto su žrtve pomirenja više uznemirile duhove ljudi no bolest telo, priča se da su se stariji ljudi setili da je epidemija nekad bila stišana kad je diktator zakucao klin. Podstaknut ovim verovanjem, Senat naredi da se odredi diktator radi zabijanja klina. Izabran je Lucije Manlije Imperiozus koji je sebi za komandanta konjice uzeo Lucija Pinarija.

Postoji zakon iz davnih vremena, zapisan starinskim pismom i starinskim jezikom, o tome da veliki pretor zabija klin na septembarske ide. On je bio pričvršćen desno od hrama Jupitera najvećeg i najmoćnijeg, s one strane gde je Minervin hram. Kažu da je služio za obeležavanje broja godina u ono vreme kad se jedva znalo za pismenost. Stoga je i ovaj zakon bio posvećen Minervi jer je ona izmislila broj. U Volsinijima se godine takođe označavaju pomoću klinova koji su fiksirani u hramu Nortije, etrurske boginje. To potvrđuje i Cincije[13] koji je brižljivo

[10] Naziv atelana potiče od malog grada Atela u Kampaniji; u pitanju je farsa sa stalnim karakternim likovima, *Bucco*, *Dosenus*, *Pappus* i drugima.

[11] Osci su bili italsko pleme srodno Samnitima; i samnitski jezik je smatran osačkim. Nekada su živeli u Kampaniji.

[12] Glumci su spadali u niži društveni sloj, pa im nije bilo dozvoljeno da se upisuju u rimske tribe kao građani niti da služe vojsku.

[13] Cincije Aliment je bio rimski istoričar analist, savremenik Fabija Piktora, najstarijeg rimskog istoričara. Živeo je krajem III i u prvoj polovini II veka pre n. e. Moguć no je da je to isti Cincije Aliment, pretor, koji je bio zarobljen u vreme Hanibalovog rata. Pisao je na grčkom jeziku rimsku istoriju od njenog početka do svog vremena.

beležio takva sećanja. Prema ovom zakonu, konzul Marko Horacije je bio taj koji je posvetio hram Jupiteru najvećem i najmoćnijem u godini u kojoj su izgnani kraljevi.[14] Kasnije su konzuli preneli na diktatora svečano zabijanje klinova jer je njegova vlast viša od njihove. Kako je običaj pao u zaborav, činilo se da je već samo radi toga vredno izabrati diktatora. Tako izabraše Lucija Manlija, a ovaj kao da je izabran da ratuje, a ne iz religijskih razloga, objavi rat Hernicima i energično krenu u regrutovanje omladine. Najzad se protiv toga digoše svi narodni tribuni i diktator se odreče diktature, pobeđen ili silom ili stidom.

4. Ipak je sledeće godine, za vreme konzula Kvinta Servilija Ahale i Lucija Genucija, narodni tribun Marko Pomponije izveo Manlija pred sud. Strogost koju je pokazao pri regrutovanju bila je nečuvena: građane je kažnjavao ne samo globom nego i telesnim kaznama, one koji se nisu odazvali regrutovanju tukao je šibama, a neke je dao da se odvedu u zatvor. Najviše je bila omrznuta surovost njegovog duha i njegov nadimak Imperiozus,[15] težak slobodnoj državi, a stekao ga je po tome što je posedovao surovost koju je pokazivao i prema drugima i prema svojim rođacima. Tribun ga je, pored ostalog, optuživao i zato što je svog sina, koji je bio mladić, bez ikakve krivice isključio iz kuće i iz grada, odvojivši ga od penata, od Foruma i od svetlosti, od druženja i od vršnjaka. Naterao ga je da radi robovske poslove, držeći ga u zatvoru ili robovskoj radionici. Tu je ovaj mladić, rođen u najvišem staležu i sin diktatora, naučio u svakodnevnoj bedi kako zapoveda otac koji ga je rodio. A zbog kakve krivice? Samo stoga što je bio nespretan na rečima. Da li otac, ako je u njega iole humanosti, grešku prirode treba da nastoji da izleči, ili da je kaznom i mučenjem učini još upadljivijom? Čak i nemušte životinje ništa manje ne gaje i ne hrane porod koji je slab. „Herkula mi", govorio je narodni tribun, „Lucije Manlije još i uvećava zlom nesreću svog sina, a sporost njegovog uma isuviše pritiskuje, pa ako i ima neke male snage, ona se u njemu gasi jer živi na selu gde ga otac drži, baveći se seljačkim poslovima, među životinjama."

[14] U pitanju je godina 509–508. pre n. e.

[15] Nadimak *Imperiosus* znači onaj koji rado zapoveda, koji se vlada despotski.

5. Ali ove optužbe su više ogorčile ostale no samog mladića. Njemu je teško padalo to što je protiv svoje volje postao predmet optužbe protiv oca i razlog ogorčenja na njega. I da bi svi ljudi i bogovi znali da on pruža podršku ocu, doneo je jednu odluku u svojoj priprostoj i nekultivisanoj duši koja je, premda nije primer civilizovanog postupka, za svaku pohvalu jer je bila nadahnuta odanošću. Ne obaveštavajući nikoga, samo s velikim nožem za pojasom, uputio se ujutru u grad i krenuo pravo na vrata narodnog tribuna Marka Pomponija. Vrataru reče da ima neodložnog posla s njegovim gospodarem i da ga mora odmah videti; neka mu javi da je tu Tit Manlije, Lucijev sin. Uskoro je uveden. Očekivalo se da ga je podstaklo ogorčenje na oca, ili da ima neki novi plan kako da se postupi sa njim. Pošto su izmenjali pozdrave reče da želi s njim razgovarati, ali pošto se uklone svedoci. Kada se svi udaljiše, on potegnu nož i stojeći s uperenim oružjem nad tribunom na ležaju, zapreti mu da će ga smesta probosti ako se ne zakune, ponavljajući reči zakletve za njim, da nikad neće održati skupštinu da bi optužio njegovog oca. A tribun, bled od straha, gledajući kako mu sečivo blista pred očima, dok je sam nenaoružan, i snažnog mladića, uz to i ludo hrabrog zbog svoje snage – toga se takođe trebalo plašiti – zakune se onim rečima kako je to od njega traženo. Potom je u javnosti govorio da je silom bio nateran da odustane od onoga što je bio započeo. A plebs, kao što je pre toga želeo da sudi krivcu zbog surovosti, sada to nije zamerao sinu jer se usudio da to učini za oca. Ovaj postupak su utoliko više smatrali vrednim pohvale što ni surovost oca nije mogla da odvrati duh sina od odanosti. I tako, ne samo da su odustali od optužbe protiv oca nego su i sinu dali počasti: ove godine je prvi put odlučeno da se vojni tribuni legija biraju, dok su ranije, kao i danas, one koji se nazivaju rufuli[16] birali komandanti – i on je izabran kao drugi između šestorice. Ali ni u ratu ni u miru nije imao zasluga da bi postao omiljen. To se i moglo očekivati od čoveka koji je mladost proveo na selu i daleko od svakog dodira s ljudima.

[16] Prema jednoj vesti kod starih pisaca, postojale su dve vrste vojnih tribuna: rufuli, koji su imenovani u vojsci i komicijati (*comitiati*), imenovani u skupštini (komicijama) u Rimu.

6. Te godine, bilo zbog zemljotresa ili dejstva neke druge sile, Forum se raspukao gotovo po sredini i ukazala se kažu, pukotina velike dubine. Ovaj ambis se nije mogao popuniti nabacivanjem zemlje koju su svi donosili. Najzad, opomenuti od bogova, počeli su da traže ono što predstavlja glavnu snagu rimskog naroda; jer, kako su proricali gatari, to je trebalo žrtvovati na ovom mestu ako su želeli da Rimska država bude večna. Kažu da je Marko Kurcije, mladić izvrstan u ratu, prezirao one koji su sumnjali u to da rimsko dobro može biti nešto drugo doli oružje i hrabrost. Kada su svi zaćutali, on je gledajući na hramove besmrtnih bogova koji su blistali na Forumu i na Kapitol, i pružajući ruke najpre prema nebu, a potom prema pukotini koja je zjapila i podzemnim bogovima, zavetovao samog sebe. Uzjahavši konja koji je bio prekrasno opremljen, a i sam pod oružjem, spustio se u ovaj bezdan. Mnogi ljudi su ga zasipali darovima i plodovima. Jezerce na ovom mestu nazvano je Kurcijevim po njemu, a ne po onom starinskom Kurciju Metiju, vojniku Tita Tacija.[17] Ja ne bih žalio truda ako bi postojao bilo kakav put koji bi vodio do istine. No danas treba ostati na sećanju u svim stvarima gde starost ne dozvoljava da se istina utvrdi. Stoga treba verovati da ime jezerca potiče od ove novije, bolje poznate ličnosti.

Pošto je problem ovog znamenja rešen na taj način, iste godine se Senat pozabavio Hernicima. Kako je uzalud slao fecijale[18] da traže nazad ono što je uzeto, smatrao je da može već sledećeg dana izneti pred narod predlog o objavljivanju rata Hernicima. U skupštini u punom sastavu, narod se odlučio za rat. Kockom bi odlučeno da se ova komanda poveri Luciju Genuciju. Cela država je bila u očekivanju jer je on bio prvi plebejski konzul koji će pod sopstvenim auspicijama voditi rat i na osnovu toga, kako stvar bude izvedena, sudiće se o tome da li je takva počast data na dobro državi ili na zlo. Slučaj je hteo da je Genucije, krenuvši s velikim poletom na neprijatelja, naleteo na zasedu i pošto su se legije preplašene iznenadnim napadom

[17] Rimski pisac Varon pominje treću verziju po kojoj je jezero nazvano po konzulu Kurciju jer je on ogradio mesto iz koga je izbijala para.

[18] O fecijalima, svešteničkom kolegijumu koji se brinuo o poštovanju međunarodnog prava i normi, videti Livije, I, 24; 32.

razbežale, konzul je izgubio život od onih koji nisu ni znali koga su ubili. Kada je o tome stigla vest u Rim, patriciji su, ne toliko ožalošćeni zbog javne nesreće koliko besni zbog držanja nesrećnog plebejskog konzula, pokazivali svuda svoje nezadovoljstvo: neka samo i dalje biraju plebejskog konzula, neka prenose auspicije na one na koje je greh prenositi ih; mogli bi odlukom plebejaca da i patricije liše počasti koje im po pravu pripadaju. Zar taj zakon donet protiv auspicija nije i protiv besmrtnih bogova? Osvetili su bogovi svoje ime i svoje auspicije. Kada ih je prvi put dotakao onaj ko na to nema ni pravo ni odobrenje bogova, vojska je zajedno s vojskovođom uništena, a to je opomena i skupštini koja je vodi računa o pravu gensova. Takvi glasovi su odjekivali u Kuriji i na Forumu. Apije Klaudije, koji je bio protiv takvog zakona, sada je s još većim autoritetom osuđivao događaj koji se odigrao protiv njegove volje. Uz saglasnost senatora, konzul Servilije ga je imenovao za diktatora. On je preduzeo regrutovanje i obustavio rad sudova.

7. Pre no što je diktator s novim legijama stigao do Hernika, legat Gaj Sulpicije je vodio rat s mnogo uspeha. Rimska vojska je napala na Hernike koji su posle konzulove smrti nastupali nehajno, nadajući se da će bez otpora zauzeti logor. Bila je ispunjena srdžbom zbog poniženja, a podsticao ju je legat. Tako je Hernicima izmakla nada da će se približiti palisadama i morali su da se povuku u neredu. S dolaskom diktatora, staroj vojsci se priključila nova, pa su se tako rimske snage udvostručile. Diktator je pred sakupljenim vojnicima pohvalio i legata i vojsku, čijom je hrabrošću spasen logor. Time je podigao duh onima kojima su pohvale bile upućene, a u isto vreme je podstakao ostale da slede njihov primer. Sada je i neprijatelj shvatio rat isto tako ozbiljno: sećajući se ranijeg rimskog uspeha i znajući da su Rimljani povećali svoje snage, i neprijatelj je pojačao svoju vojsku. Bili su pozvani da stupe u vojsku svi pripadnici plemena koji su bili za vojnu službu. Regrutovano je osam kohorti od po 400 ljudi koji su bili izabrani. Ovaj cvet omladine pridobili su i time što su im obećali dvostruku platu. Obećali su im i to da će biti oslobođeni uobičajenih vojničkih poslova i da će biti čuvani samo za velike bitke. Znali su da treba da se istaknu više no što je to u moći običnog čoveka. Postavljeni su van bojne linije da bi se bolje videla njihova hrabrost.

Rimski i hernički tabor razdvajala je ravnica široka dve milje. Bitka nastade usred toga polja, na jednakom rastojanju od jednog i drugog logora. Bitka je u početku bila neizvesna; uzalud je rimska konjica pokušavala da razbije neprijateljski poredak. Kako je konjička bitka po rezultatu bila još manje uspešna no prvi pokušaji, konjanici su, pošto su se posavetovali s diktatorom, po njegovom odobrenju ostavili konje. Potom su krenuli uz gromoglasne pokliče ispred zastava i obnovili bitku, i niko im ne bi mogao odoleti da im se nisu suprotstavile specijalne kohorte, podjednako snažne i telom i duhom.

8. Ovde je bitku rešavao sukob najboljih u oba naroda. I kada je ratni bog Mars odneo na jednoj ili drugoj strani po nekog, gubitak je bio mnogo veći nego što je to broj palih pokazivao. Kao da je bitku prenela na prvake, ostala gomila vojnika je svoju budućnost poverila hrabrosti drugih. Mnogi su pali i na jednoj i na drugoj strani, mnogi su bili ranjeni. Najzad su se konjanici, upućujući jedni drugima prekore, pitali šta im preostaje ako nisu neprijatelja razbili dok su bili na konjima, a kao pešaci nisu više postigli; da li očekuju treću bitku? Zašto su tako hrabro izleteli ispred bojnog reda da se bore na tuđem mestu? Tako su, podstrekujući jedni druge tim rečima, ponovo jurnuli napred uz poklič. Najpre su potisnuli neprijatelja, potom ga razbili i najzad konačno odbacili. Teško je reći šta je preteglo na rimsku stranu pri tako jednakim snagama osim ako nije bila reč o ratnoj sreći jednog i drugog naroda; ona je mogla ili da podigne moral ili da obeshrabri. Rimljani su sledili Hernike u bekstvu sve do njihovog logora. Odustali su od napada na logor jer se već smrkavalo. Bitka u stvari nije počela pre sredine dana, kad je diktator dao znak za napad. Do tada je čekao na povoljan ishod žrtvovanja. Stoga se i bitka protegla sve do noći. Sledećeg dana su Hernici pobegli, ostavljajući logor pust; ostavljeni su bili jedino ranjenici. Kolonu begunaca su razbili oni iz Signije ugledavši je s bedema kad je prolazila pored grada s malobrojnim bojnim znacima. Potom su se razbežali na sve strane.

9. Konzuli sledeće godine Gaj Sulpicije i Gaj Licinije Kalv, ponovo su poveli vojsku protiv Hernika i kako neprijatelje nisu našli u polju, silom su zauzeli njihov grad Ferentin.[19] No kada

[19] Ferentin se nalazio nedaleko od sadašnjeg Viterba.

su se vraćali, Tibur[20] im je zatvorio kapije. Ovo je bila poslednja kap: i pre toga su mnoge tužbe išle i tamo i ovamo, i kako je preko fecijala uzalud traženo da se uzeto vrati, bi objavljen rat tiburtinskom narodu.

Kako je poznato, te godine je bio diktator Tit Kvinkcije Pen, a komandant konjice Servije Kornelije Maluginensis. Licinije Macer[21] piše da je imenovanje diktatora izvršeno radi održavanja izbora i da je to učinio konzul Licinije da bi se suprotstavio rđavoj nameri svog kolege, koji je žurio da održi izbore pre početka rata kako bi sebi produžio konzulat. Međutim, Licinijevo svedočanstvo ima malu težinu jer je ovim tražio slavu za svoj gens. O tome nisam u starim hronikama našao nikakav pomen, pa sam stoga sklon da verujem kako je imenovanje diktatora izvršeno zbog rata s Galima. Pouzdano se zna da su Gali te godine postavili svoj logor na trećoj milji Puta soli,[22] posle mosta preko reke Anijen.

Diktator je zbog galske opasnosti obustavio rad sudova i pošto je uzeo pod zakletvu sve mlađe ljude, izveo je iz grada ogromnu vojsku. Svoj logor je postavio na levoj obali Anijena. Između njih se nalazio most, koji ni jedna ni druga strana nije porušila da to ne bi bilo protumačeno kao znak straha. Bilo je više sukoba pri pokušajima da se most zauzme i nije se moglo predvideti ko će ga se dočepati. No onda stupi na most Gal izuzetnog rasta i gromoglasno uzviknu: „Neka izađe da se sa mnom bori čovek koji je najjači u Rimu, a ishod naše borbe neka pokaže koji je od dva naroda bolji u ratu."

[20] Grad Tibur na reci Anijen osnovali su po jednoj priči Aborigini, a po drugoj Arkađani; oni su iz utvrđenja proterali Sikane, poreklom sa Sicilije. U jeziku je ostao jak uticaj sabinskog. Posle pobede nad Volscima osnovali su svešteničkí kolegijum salija (skakača) koji su u proleće pod oružjem svečano obilazili gradsku granicu. Takav kolegijum je postojao i u Rimu.

[21] Licinije Macer je bio rimski istoričar o kome se malo zna. Pripadao je rimskom nobilitetu i bio pretor u Rimu 68. pre n. e., a zatim je upravljao jednom provincijom. Ciceron ga je kao pretor optužio za zloupotrebe u provinciji; bio je osuđen, premda mu je političar Kras pružio podršku. Napisao je *Anale* od kojih je sačuvano dvadesetak fragmenata.

[22] Put soli (*Via Salaria*), tako nazvan zato što su Sabinjani njime dovozili so sa mora.

10. Kod mladih rimskih prvaka nastade tajac; bojali su se da odbiju borbu, a nisu hteli ni da izazivaju sudbinu hrleći u opasnost. No tada se Tit Manlije, Lucijev sin, koji je izbavio oca od optužbi tribuna, sa svog mesta uputio diktatoru i rekao: „Bez tvog naređenja se, imperatore, ne bih borio čak i ako bih video sigurnu pobedu. Ali s tvojom dozvolom hteo bih da pokažem ovoj zveri, koja tako divlje iskače ispred bojnog reda, da potičem iz porodice onog čoveka koji je galsku kolonu bacio s Tarpejske stene." Na to će diktator: „Neka ti je na sreću i hrabrost i odanost, kako prema ocu tako i prema otadžbini – pođi i uz pomoć bogova sačuvaj nepobedivost rimskog imena." Potom su ga njegovi vršnjaci naoružali: on uze pešadijski štit i opasa španski mač, pogodan za borbu izbliza. Tako naoružanog i opremljenog ispratiše ga protiv Gala. Ovaj je bio budalasto veseo i – ovo su stari pisci smatrali vrednim da se zabeleži – isplazio je jezik, podsmevajući se. Kada su se drugi povukli, njih dvojica ostadoše sami u sredini, jedan prema drugom, naoružani više za predstavu no po pravilima rata: jedan stasa natprirodne veličine, u šarenoj odeći koja je bleštala i šarama i zlatnim ukrasima; drugi vojnik osrednjeg stasa, sa skromnim oružjem, koje je pre bilo lako za korišćenje no ukras. Nije bilo pesme, ni skokova, ni uzaludnog mahanja oružjem, ali je bilo srca ispunjenog tihim gnevom i hrabrošću: svu srčanost je čuvao za odlučni trenutak. Dok su tako stajali između dva bojna reda, one okolo su ispunjavali i nada i strah. Gal je kao ogromna sena pretio odozgo, isturivši levom rukom štit da bi se zaštitio od oružja protivnika koji se približavao. Kada je uz strašan zveket izvukao mač, udario je u prazno. A Rimljanin, isturivši visoko mač u svojoj desnici, štitom je udario donji deo Galovog štita i celim telom se našao u njegovom zaklonu, zaštićen od ranjavanja, a zatim je, našavši se između napadača i njegovog oružja, drugim udarcem rasporio neprijatelju trbuh i slabine. Neprijatelj se sruši i pokri ogroman prostor. Telo koje je ležalo Rimljanin poštede svakog drugog udarca. Jedino je sa njega skinuo ogrlicu poprskanu krvlju i stavio je sebi oko vrata. Gali stajahu zapanjeni od straha i divljenja, a Rimljani, razdragani, pojuriše u susret svom vojniku: čestitajući mu i hvaleći ga odvedoše ga diktatoru. U vojničkim šaljivim i neveštim stihovima čuo se nadimak Torkvat.[23]

[23] „Ogrličar", od reči *torques*, ogrlica.

Slavan i častan, ovaj nadimak ostade i potomstvu u ovoj porodici. Diktator mu dodeli zlatan venac i u divnim pohvalama uzdiže njegov dvoboj pred okupljenim vojnicima.

11. I tako mi Herkula, ova borba je bila veoma značajna za ishod celog događaja; Gali su u toku noći žurno ostavili svoj logor i prešli na tiburtinsku teritoriju. S njima su sklopili savez i pošto su ih Tiburti snabdeli, dobrovoljno su prešli u Kampaniju. Ovo je bio razlog što je konzul sledeće godine, Gaj Petelije Balb, kada je njegovom kolegi Marku Fabiju Ambustu pripala komanda u ratu protiv Hernika, po odluci naroda poveo vojsku protiv Tibura. A kad su ovom gradu stigli u pomoć Gali iz Kampanije izvršeno je strašno pustošenje zemlje Labikana,[24] Tuskulana i Albana, bez sumnje pod vođstvom Tiburta. I dok je državi za vođenje rata protiv Tibura bio dovoljan konzul, zbog galske opasnosti je bila prinuđena da imenuje diktatora, Kvinta Servilija Ahalu, koji je za komandanta konjice izabrao Tita Kvinkcija i zavetovao se, po odobrenju Senata, da će prirediti Velike igre ako se rat povoljno završi. Diktator je odlučio da vojska ostane konzulu da bi dalje vodio rat protiv Tibura, a sam je primio pod zakletvu svu omladinu, ne dozvoljavajući nikakav izgovor da bi se izbegla vojna služba. Bitka je vođena nedaleko od Kolinskih vrata, tako da su rimski vojnici iz celog grada bili pred očima roditelja, žena i dece. To im je bilo veliko ohrabrenje i onda kad su se borili daleko, a sada kad su se borili tu, ispunjavalo ih je sve i stidom i saosećanjem. Gubici su bili veliki i na jednoj i na drugoj strani, ali ipak prvi popusti galski front. Bežeći, Gali potražiše Tibur koji im je bio kao ratni logor. Dok su lutali, nedaleko od Tibura susreo ih je konzul Petelije i kad su im iz Tibura izašli u pomoć morali su zajedno da potraže utočište iza kapija grada. I konzul i diktator su izvrsno vodili rat. Sa svoje strane je i drugi konzul, posle nekih manjih uspeha protiv Hernika, pobedio u jedinoj, pamćenja vrednoj bici pošto ga je neprijatelj našao sa svim snagama. Diktator je i jednog i drugog konzula visoko uzdigao svojim pohvalama, dajući njihovoj počasti i neke svoje zasluge, pa se potom odrekao diktature. Petelije je slavio

[24] Labikansko polje (*campus*), teritorija grada Labike u Laciju, 18 milja jugoistočno od Rima. Rimljani su poslali tamo svoje koloniste još 418. pre n. e

dvostruki trijumf; za pobedu nad Galima i nad Tiburom. Za Fabija je odlučeno da je dovoljno da ovenčan uđe u grad.

Tiburti su ismevali Petelijev trijumf: „Gde se to on s njima sukobio u bici? U stvari, nekolicina posmatrača je izašla ispred kapije i posmatrala bekstvo i paniku Gala, a kada su videli da se napad okreće i protiv njih i da Rimljani ubijaju sve bez razlike povukli su se u grad. Ovo su Rimljani smatrali dostojnim trijumfa. Zar se čude što su izazvali paniku pred tuđim vratima, kad su još veću sami videli pod sopstvenim bedemima?"

12. Tako su sledeće godine, za vreme konzula Marka Popilija Lenata i Gneja Manlija, krenuli iz Tibura svoju vojsku kada je nastupila noć i stigli pod Rim. Neočekivan događaj i noćni strah izazvali su paniku među ljudima koji su se probudili iz sna. Većina pritom nije znala ni ko je neprijatelj ni otkuda dolazi. Ubrzo su, međutim, pozvani pod oružje, na kapijama su postavljene straže, a bedemi su zaštićeni. A kada se pri prvoj svetlosti dana pokazalo da je pod bedemima samo omanja grupa i da neprijatelj nije niko drugi do Tiburti, konzuli su izašli kroz dve kapije i krenuli protiv neprijatelja koji je u dve kolone već bio stigao do bedema. Pokazalo se, međutim, da su došli pre koristeći priliku no što su se pouzdavali u svoju hrabrost, tako da su jedva izdržali prvi rimski napad. Njihov dolazak se Rimljanima ipak pokazao kao dobrodošao jer je sukob između plebejaca i patricija, koji se već osećao u vazduhu, potisnut iz straha od neprijatelja koji je tako blizu.

Drugi upad neprijatelja bio je još teži za rimska polja. Tarkvinjani, željni pljačke, upali su na rimsku teritoriju i to na onom delu koji se graniči sa Etrurijom.[25] Kada su odbili da vrate ono što su uzeli, konzuli Gaj Fabije i Gaj Plaucije objavili su im rat po odobrenju naroda. Fabiju je pao u deo rat protiv njih, a Plaucije je dobio komandu za rat protiv Hernika.

Širio se glas i o upadu Gala. No kod tolikih opasnosti, uteha je bila to što je s Latinima, na njihovo traženje, sklopljen ugovor. Prema starom ugovoru, koji je tokom mnogih godina bio zapostavljen, od njih su dobili veliki broj vojnika. Ova pomoć je bila velika potpora Rimljanima, pa su lakše podneli vest da su Gali već stigli do Preneste i da su se utvrdili kod

[25] Granica rimske teritorije prema Etruriji bila je na Tibru.

Peduma.[26] Odlučeno je da se za diktatora imenuje Gaj Sulpicije, te su poslali po konzula Plaucija da ga imenuje. Diktatoru je dat za komandanta konjice Marko Valerije. Oni su protiv Gala poveli vojnike izabrane iz dve konzularne vojske.

Rat se otezao više no što je želela i jedna i druga strana. Isprva su Gali želeli borbu, ali kad je rimski vojnik zgrabio oružje i ušao u borbu, galska hrabrost je malo popustila, a rimska porasla. Diktatoru se to nije dopalo jer nije želeo da ulazi u borbu na sreću, kada ga na to ništa nije prisiljavalo, protiv neprijatelja koga će vreme oslabiti na stranom terenu i bez zaliha hrane i utvrđenog položaja gde bi se zadržao. Uz to, posredi je bio neprijatelj čija se snaga i duha i tela ispoljavala u napadu, a malaksavala pri svakom oklevanju.

Imajući ovo na umu, diktator je odugovlačio rat i zapretio teškom kaznom onome ko bi bez naređenja započeo bitku. Vojnici su to teško podnosili i gunđali su protiv diktatora u međusobnim razgovorima na položajima i predstražama, a napadali su i patricije što nisu ostavili vođenje rata konzulima. Umesto toga izabrali su vanrednog komandanta kao jedinog vođu koji čeka da mu pobeda padne s neba. Uskoro su mu te i mnogo gore prigovore i javno ponovili: ili će i bez njegove naredbe ući u boj, ili će se u bojnom poretku vratiti u Rim. Uskoro su se vojnicima pridružili i centurioni, i to više nisu bila šaputanja u malim grupama nego su se i na glavnim prolazima kroz logor i pred šatorom komandanta svi razgovorili svodili samo na to. Na skupovima se povećavala masa i sa svih strana se čuo glas da se ide diktatoru. U ime vojnika trebalo je da govori Sekst Tulije, i to na način koji je odgovarao njegovoj hrabrosti.

13. Tulije je već sedmi put bio prvi centurion, i u vojsci, među onima koji su služili u pešadiji, nije bilo istaknutijeg čoveka od njega. Na čelu grupe vojnika uputio se prema tribunalu i obratio diktatoru, koji se nije toliko začudio kada je video grupu koliko njenom vođi Tuliju, koji je kao vojnik bio najrevnosniji u ispunjavanju naredbi. „Diktatoru", reče on, „ako je dopušteno da ti kažem, cela vojska smatra da si je kaznio zbog kukavičluka i da je radi te kazne držiš ovde nenaoružanu. Molila me je da

[26] Pedum, latinski grad između Tibura i Prenesta, nekadašnji član lige albanskih gradova. Osvojio ga je Koriolan.

o toj stvari s tobom razgovaram. Dakle, i ako bi nam se prebacilo da smo napustili položaje, da smo okrenuli u bekstvo, da smo sramno izgubili zastave, smatram da bi i u tom slučaju mogao dozvoliti da svoju grešku iskupimo hrabrošću i da novom slavom izbrišemo sećanje na grešku. I legije koje su na Aliji zbog straha izgubile otadžbinu, kasnije su je povratile nastupajući iz Veja. Nama će ostati neokrnjena slava i čitava domovina božjom pomoći, tvojom srećom i srećom rimskog naroda. Jedva se usuđujem da govorim o slavi kad nam se i neprijatelj smeje da smo se kao žene sakrili iza palisada od svake opasnosti, dok ti, naš zapovednik – to nam još teže pada – smatraš da je tvoja vojska bez junačkog srca i bez oružja i bez ruku, i pre no što si nas iskušao prezireš nas kao da si vođa bogalja i slabića. Šta drugo možemo misliti da je razlog tome da kao iskusan vojskovođa, izuzetne hrabrosti u ratu, sediš, kako kažu, skrštenih ruku. Bilo kako da stvar stoji, čini se da ti pre sumnjaš u našu hrabrost nego mi u tvoju. Ali ako ovo nije tvoj stav i ako ovo nije rat protiv Gala, no neka zavera patricija da nas drže daleko od grada i naših penata, onda te molim da smatraš da ovo nije govor vojnika upućen zapovedniku, nego su reči plebejaca patricijima. Ako vi vodite svoju politiku, oni će imati svoju. I ko na kraju može da se ljuti na to što smo mi vojnici, a ne robovi? Poslani smo u rat, a ne u progonstvo. Ako bude dat znak, povedi nas u bitku i mi ćemo se boriti kako dolikuje ljudima i rimskim građanima. A ako nema posla za oružje, zar ne bismo radije provodili vreme u Rimu no u vojnom logoru? Ovo je ono što bismo rekli patricijima. A tebe kao zapovednika molimo kao vojnici da nam pružiš priliku za borbu. Ako želimo pobedu, želimo je pod tvojim vođstvom; tebi ćemo doneti lovorov venac, s tobom ćemo u trijumfu ući u Rim i u pratnji tvoje trijumfalne kočije ući ćemo u hram Jupitera najvećeg i najmoćnijeg, ovenčani slavom i zahvalni." Tulijev govor podržaše vojnici svojim molbama. Sa svih strana su se čuli povici da dade znak za borbu i izda naredbu da se zgrabi oružje.

14. Premda je smatrao da ova stvar, dobra po pobudama, neće biti dobar primer po načinu izvođenja, diktator je preduzeo da učini onako kako su svi vojnici želeli. A ipak je Tulija odveo na stranu i zapitao ga o čemu je zapravo reč i kako je do ovoga došlo. Tulije je iskreno molio diktatora da mu veruje da nije zaboravio na vojničku disciplinu, da ima na umu i svoje

diktatorsko dostojanstvo. Uznemirena masa ide uvek za onima koji su je pokrenuli; on nije odbio da im bude vođa da ne bi pobunjena masa, kako se obično događa, izabrala drugog. On sam neće ništa učiniti protiv volje svog komandanta. Ipak mu se čini da je veoma teško zadržati vojnike; stvar se ne može odlagati ako su duhovi tako uznemireni: sami će odabrati i vreme i mesto za bitku ako to zapovednik ne učini. Dok su oni razgovarali, dogodi se da je jedan Gal pokušao da odvede stoku koja se slučajno napasala u blizini palisada. Dva rimska vojnika su ga sprečila u tome, pa su ih Gali gađali kamenjem. Na to se digoše povici na rimskim položajima, te sa jedne i sa druge strane pojuriše ljudi. Došlo bi do prave bitke da ih centurioni nisu razdvojili. Ovaj događaj je pokazao Sulpiciju koliko je Tulije u pravu. Situacija nije dozvoljavala nikakvo odlaganje i diktator najavi da će sutradan stupiti u bitku.

Pošto se odlučio za bitku, pouzdajući se više u hrabrost nego u snagu svoje vojske, diktator je gledao i razmišljao kako bi i na koji način izazvao strah kod neprijatelja. Brižljivo je razmišljao o jednom načinu, koji su potom i naši i strani komandanti koristili sve do naših dana: naredio je da se mulama skinu samari i ostave samo pokrivači, a konjušare je naoružao oružjem koje je pripadalo neprijatelju ili vojnicima koji su bili bolesni. Ovih je bilo oko 1.000, a dodao im je i 100 konjanika i naredio da se noću povuku u brda iznad logora i da se sakriju u šumu, te da odatle ne kreću dok im on ne bude dao znak. A sam je u svitanje u podnožju brda namerno razvukao svoju bojnu liniju kako bi neprijatelja naterao da se postavi prema brdu. Tu je izvršio pripreme da ih prestraši, znajući da se praznim strahom postiže više no pravom snagom. Galske vođe su mislile da Rimljani neće sići u ravicu; zatim kad su ih videli kako ipak silaze, željni bitke grunuše u napad i tako borba započe pre no što su vođe dale znak.

15. Gali su oštro napali na desno krilo i ono ne bi moglo izdržati napad da se tu slučajno nije našao sam diktator. Pozvao je Seksta Tulija po imenu i zapitao ga zar je osećao da će se vojnici tako boriti. Gde su sada oni uzvici kojima su tražili oružje, gde su pretnje da će i bez naredbe diktatora ući u borbu? Sada ih sam zapovednik poziva da krenu napred. Usuđuju li se sada da krenu za njim oni koji su bili spremni i da vode, oni koji su hrabri u logoru, a kukavice u bici? Tako im je govorio istinu i oni su je

čuli. Stid ih je pokrenuo i oni su jurnuli u susret neprijatelju, zaboravljajući na opasnost. Ovaj napad, gotovo bezuman, zbuni neprijatelja, a onda tako zbunjen krenu da beži pred rimskom konjicom. A diktator, videvši da bojni poredak na drugoj strani popušta, prenese bojne znakove na levo krilo gde su neprijatelji zbijali svoje redove, pa onda dade znak onima u brdima da krenu. Kad se odande zaori nov bojni poklič i kada Gali videše da ovi kreću prema njihovom logoru, napustiše bitku iz straha da ne budu odsečeni i u neredu krenuše ka logoru. Kada im se tu suprotstavio Marko Valerije, komandant konjice, koji je goneći desno krilo neprijatelja stigao do njihovog utvrđenja, oni okrenuše prema brdima i šumi. Ovde su, pošto se bitka već smirila, lažni konjanici i konjušari hvatali one koji su bežali u šumu; nastade strašno ubijanje. Od vremena Marka Furija nije bilo zasluženijeg trijumfa nad Galima od onoga koji je proslavio Gaj Sulpicije. Zlato koje je zaplenio od Gala u velikoj količini posvetio je na Kapitolu, ogradivši ga zidom od tesanog kamena.

Ove godine su i konzuli vodili ratove, ali je ishod bio različit. Gaj Plaucije je pobedio i pokorio Hernike, dok se protiv Tarkvinjana borio njegov kolega Fabije, neoprezno i lakomisleno. Nije bilo toliko gubitaka u bici koliko je Rimljane pogodilo to što su Tarkvinjani prineli na žrtvu 307 zarobljenih rimskih vojnika. Ova sramna kazna bila je još upadljivija opomena rimskom narodu. Na taj poraz se nadovezalo i pustošenje rimske teritorije na koju su upali najpre Privernati, potom Velitrani. Iste godine su osnovane još dve rimske tribe, Pomptina i Publilija. Održane su i svečane igre na koje se zavetovao Marko Furije kao diktator. Zakon protiv podmićivanja prvi put je predložio u skupštini narodni tribun Petelije po odobrenju Senata. Verovalo se da će se ovim zakonom suzbiti običaj pridobijanja glasača, pre svega kod skorojevića koji su radi toga obilazili vašare i druge skupove.

16. Zakonski predlog Marka Duilija i Lucija Menenija, narodnih tribuna, o kamati od jedne uncije [dvanaestine],[27] podnet

[27] *Unciarum fenus*, unicijarna kamata, značila bi jednu dvanaestinu; međutim, ne zna se kako to treba shvatiti, kao dvanaestinu od cele sume duga ili od kamate, koja, prema jednoj vesti kod Tacita (*Annales*, VI, 16), već po Zakonima XII tablica nije smela biti veća od jedan posto. Misli se da je u pitanju jedan posto mesečno, ili jedna dvanaestina godišnje.

sledeće godine za vreme konzula Gaja Marcija i Gneja Manlija, nije bio po volji patricijima, ali su ga plebejci izglasali s većim oduševljenjem no bilo koji drugi zakon. Pored ratova, na koje su se odlučili prethodne godine, Rimljanima su se pojavili i Falisci[28] kao nov neprijatelj. Njihova krivica je bila dvostruka: prvo, njihovi mladići su ratovali protiv Rima zajedno s Tarkvinjanima; drugo, one Rimljane koji su posle poraza pobegli u Falerije nisu vratili kad su ih fecijali zatražili nazad. Komanda protiv njih pripala je Gneju Manliju, dok je Marcije odveo vojsku na teritoriju Privernata i na njihova polja, koja su usled dugog mira bila pošteđena svakog pljačkanja, i tu se vojnici natovariše plenom. Ovome je dodao i sopstvenu darežljivost, tako da državna kasa nije trpela, a time je doprineo da se poveća privatna imovina vojnika. Dok su Privernati boravili u utvrđenom logoru ispred svojih bedema, on sazva vojnike u skupštinu i reče: „Predaću vam kao plen i logor i grad neprijatelja ako mi obećate da ćete se u borbi hrabro držati i da ćete misliti na boj, a ne na pljačku." Odmah su zatražili bojne znake, uz glasne povike i oduševljenje, i kako se ukazala sigurna nada, uđoše u bitku. Tu ispred bojnih znakova, Sekst Tulije, o kome je napred bilo reči, uzviknu: „Evo, komandante, kako tvoja vojska ispunjava obećanje" i oborivši koplje izvuče mač i jurnu na neprijatelja. Tulija su sledili svi koji su išli napred i pri prvom napadu razbiše neprijatelja, a kada se ovaj rasturen dade u bekstvo, krenuše za njim. Kad su bedemima primakli lestve prinudili su grad na predaju. Za pobedu nad Privernatima bio je proslavljen trijumf.

A drugi konzul nije postigao ništa što bi bilo vredno pomena osim što je na način koji nije bio uobičajen u logoru kod Satrija doneo zakon o porezu od pet posto na oslobađanje robova, koji su izglasali vojnici razvrstani po tribama.[29] Senat je prihvatio ovaj zakon jer je donosio veliki prihod praznoj državnoj kasi. Ali narodni tribuni, uznemiren ne toliko zbog zakona

[28] Falisci su stanovnici grada Falerija u južnoj Etruriji, na ušću reke Trer u Tibar. Jezički ostaci ukazuju na to da nisu bili Etrurci nego verovatno Sabeli.

[29] U pitanju je tributska skupština koja je do 287. pre n. e. okupljala samo plebejce, a posle te godine, kada su njene odluke i bez potvrde Senata imale snagu zakona, sve rimske građane. Veliki značaj u rimskom političkom životu imale su u drugoj polovini II veka pre n. e.

koliko zbog primera koji su drugi mogli slediti, zatražiše smrtnu kaznu za onoga ko sazove narod u skupštinu van Rima.[30] Ako bi se to dozvolilo, po njihovom mišljenju, vojnici koji su se zakleli konzulima doneli bi odluku o bilo čemu, pa i o onome što je pogubno po narod. Iste godine je Licinije Stolon na tužbu Marka Popilija Lenata, po ovom zakonu osuđen da plati 10.000 asa zato što je posedovao 1.000 jugera zemlje zajedno sa sinom, koga je oslobodio očinske vlasti[31] da bi izigrao zakon.

17. Novi konzuli, Marko Fabije Ambust i Marko Popilije Lenat, obojica izabrana drugi put, vodili su dva rata; jedan od njih, koji je Lenat vodio protiv Tiburta, bio je lak: neprijatelja je oterao u grad i opustošio mu polja. Drugog konzula su porazili Falisci i Tarkvinjani u prvom sukobu. Paniku su izazvali njihovi sveštenici koji su nastupali kao mahniti, sa zapaljenim bakljama i noseći zmije; preplašeni strašnim prizorom, rimski vojnici se ludi od straha i zaprepašćenja povukoše u svoj logor u neredu. No potom, kada su ih konzul, legati i tribuni ismejali zato što se kao deca plaše praznih utvara i kad su ih izgrdili, njih obuze stid i kao slepi se ustremiše na one od kojih su pobegli. Pošto su tako razbili najpre utvare kod neprijatelja, udariše na one koji su nosili oružje i nateraše u bekstvo čitav bojni red. Istog dana su se dokopali i njihovog logora i, zadobivši veliki plen, vratili se kao pobednici. U vojničkim šalama podsmevali su se i pojavi neprijatelja i svom strahu. No potom se diže sva Etrurija i pod vođstvom Tarkvinjana i Faliska stiže do Salina. Ovoj opasnosti se suprotstavi Gaj Marcije Rutul, prvi diktator plebejaca. Za komandanta konjice imao je Gaja Plaucija, takođe plebejca. Patricijima se činilo nedostojnim da čak i diktaturu dele s plebejcima i stoga su pravili sve moguće smetnje diktatorovim odlukama i pripremama za ovaj rat. Utoliko je narod spremnije prihvatao sve ono što je diktator predlagao. On izađe iz grada i splavovima preveze vojsku s jedne obale Tibra na drugu da bi oterao one koji su se rasturili po poljima radi pljačke. Neočekivano se pojavivši,

[30] Vlast narodnih tribuna prestajala je na jednu milju od Rima; tako je vlast konzula van Rima bila neograničena.

[31] Prema zakonu Licinija i Sekstija iz 367–366. pre n. e., niko nije smeo posedovati više od 500 jugera državne zemlje. Sin oslobođen očeve vlasti (*patri potestas*) mogao je i sam imati 500 jugera, a dok se nalazio pod vlašću oca porodice, mogao je imati najviše 250 jugera.

zauze im i vojni logor. Zarobio je 8.000 neprijatelja, dok je ostale ili pobio ili naterao da ostave rimsku zemlju. Trijumfovao je po odluci naroda i bez odobrenja Senata.

Kako patriciji nisu želeli da konzularne izbore održi plebejski diktator ili konzul, a drugog konzula je zadržavao rat, država se odlučila na interegnum. Intereksi su bili, jedan za drugim, Kvint Servilije Ahala, Marko Fabije, Gnej Manlije, Gaj Fabije, Gaj Sulpicije, Lucije Emilije, Kvint Servilije i Marko Fabije Ambust. Za vreme drugog intereksa nastala je rasprava o tome što su oba kandidata za konzule bili patriciji. Narodni tribuni su na to stavili veto, na šta je intereks Fabije objavio da prema jednom od Zakona XII tablica, ono što narod odluči ima snagu zakona i pošto je narod glasao, to je i važeća odluka. Svojom intervencijom tribuni nisu ništa drugo postigli osim to da se skupština odloži. Za konzula su izabrani Gaj Sulpicije Petik (treći put) i Marko Valerije Publikola, obojica patriciji. Istog dana su stupili na dužnost.

18. To je bilo 400 godina posle osnivanja grada Rima, a 35 godina posle oslobađanja od galske opsade. Konzulat je oduzet od plebejaca pošto su ga držali 11 godina. Ove godine je Empul oduzet od Tiburta, a da pri tome nije vođena bitka koja bi bila vredna pomena. Vođen je rat pod auspicijama dvojice konzula, kako neki pisci kažu, ili je Sulpicije pustošio polja Tarkvinjana, dok je u isto vreme Valerije vodio legije protiv Tiburta.

U Rimu je vođena teška borba s plebejcima, koje su predvodili narodni tribuni. Konzuli su smatrali da je pitanje ne samo časti nego i hrabrosti da konzulat koji su dobili kao patriciji predaju sledeće godine patricijima. Smatrali su da ga ili u celini treba napustiti, tako da bude plebejska magistratura, ili ga u celini zadržati budući da su ga kao takvog primili od predaka. Plebejci ustadoše protiv toga: zašto žive i računaju se kao deo građanstva ako ne mogu da dobiju sve ono što je već ostvareno hrabrošću dvojice ljudi, Lucija Sekstija i Gaja Licinija? Radije ću trpeti kraljeve ili decemvire, ili neku još goru vlast, no što će mirno gledati da oba konzula budu patriciji. Ne smenjuju se oni koji komanduju i oni koji slušaju da bi jedan deo građanstva večno bio na vlasti, a plebejci određeni da robuju. Tu su bili i narodni tribuni kao inicijatori, ali kako su uz pobunu svi pristali, vođe su se jedva isticale. Pošto je narod više puta uzalud

silazio na Marsovo polje i mnoge skupštine prošle u pobunama, najzad pobedi upornost konzula. Na to u narodu izbi takvo nezadovoljstvo da su tribuni uzvikivali da je sloboda izgubljena i da treba napustiti ne samo skupštinu nego i grad, sada osvojen i pritisnut kraljevskom vlašću patricija. Konzuli su završili izbore vrlo energično bez obzira na to što ih je deo naroda napustio i uprkos malom broju glasača. Za konzule su bili izabrani patriciji Marko Fabije Ambust treći put i Tit Kvinkcije. U nekim hronikama kao konzula nađoh Marka Popilija umesto Tita Kvinkcija.

19. Ove godine su s uspehom vođena dva rata: protiv Tarkvinjana i Tiburta; s Tiburtima se ratovalo sve dok nisu prinuđeni na konačnu predaju. Od njih je oduzet i grad Sasula. I ostali gradovi na njihovoj teritoriji imali bi istu sudbinu da se celo pleme nije predalo na veru konzulu. Za pobedu nad Tiburtima proslavljen je trijumf, premda pobeda nije bila surova. Prema Tarkvinjanima nije pokazana nikakva milost: mnogi smrtnici izgubiše život u ovom ratu, a iz ogromnog broja zarobljenika izabrano je 358 najboljih po poreklu i poslato u Rim, dok su ostali pobijeni. No narod nije blaže postupio ni prema onima koji su stigli u Rim: nasred Foruma su najpre pretučeni batinama, a zatim posečeni sekirama. Ovo je bila odmazda za Rimljane koji su bili žrtvovani na Forumu u Tarkvinijima. Uspešno vođeni ratovi naterali su i Samnite da traže rimsko prijateljstvo. Senat je njihovim poslanicima dao povoljan odgovor, pa je sklopljen ugovor o prijateljstvu.

No rimski plebs nije imao toliko sreće kod kuće kao što je imao u ratu. Premda je uvođenje kamate od jedan posto olakšavalo vraćanje dugova, siromašne je i sama glavnica uništavala i oni su dospevali u dužničko ropstvo. Tako im ni okolnost da su oba konzula izabrana među patricijima, ni briga za komicije nisu mogle odvojiti pažnju od njihovih privatnih problema. A konzulat je ostao kod patricija. Za konzule su izabrani Gaj Sulpicije Petik, njemu je ovo bio četvrti izbor, i Marko Valerije Publikola drugi put.

Država je sada bila zaokupljena brigom zbog rata s Etrurijom. Govorilo se da su se Cere[32] i iz sažaljenja i zbog srodstva priključile Tarkvinjanima. U isto vreme latinski poslanici su javljali

[32] Cere su stari etrurski grad, severno od Rima.

da Volsci vrše regrutovanje i naoružavaju vojsku, da već prete njihovim granicama; odatle će uskoro stići i na rimska polja. Senat je odlučio da ne zanemari ni jednu ni drugu vest i naredio da se izvrši regrutovanje za oba rata, a da konzuli preuzmu komandu. Ipak je pažnja bila više okrenuta ratu s Etrurcima pošto se iz pisma konzula Sulpicija, kome je pripadala komanda za rat protiv Tarkvinjana, saznalo da je opustošena teritorija oko rimskih solana i da je deo plena odvučen u zemlju Cera jer se među onima koji su pljačkali nalazila i omladina ovog grada. I tako je Senat naredio da se konzul Valerije, koji je krenuo u susret Volscima i postavio logor kod Tuskula, vrati i da imenuje diktatora. On imenova Tita Manlija, Lucijevog sina. Ovaj se, pošto je za komandanta konjice uzeo Aula Kornelija Kosa, zadovoljio konzulskom vojskom i po odobrenju Senata i odluci naroda objavio rat Ceritanima.

20. Na to Ceritane obuze pravi strah od rata, kao da je u rečima neprijatelja bilo više snage da se izazove rat no u njihovim postupcima i pljačkanju, koje je i izazvalo Rimljane da im objave rat. Kako su jasno videli da svojim snagama nisu dosrasli ovome ratu, izrazili su kajanje zbog pljačkanja i proklinjali Tarkvinjane koji su ih nagovorili da se odmetnu. Nisu se naoružavali i nisu se spremali za rat; svak je tražio da se upute poslanici da traže oproštaj za grešku koju su počinili. Kada su poslanici stigli u Senat, ovaj ih je uputio na narod. Ovde su prizivali bogove, čije su svete predmete kulta primili u vreme galske najezde i o njima se brinuli kako to kult nalaže, da sada kad su Rimljani ponovo srećni pokažu prema njima onu samilost koju su oni pokazali prema rimskom narodu u teškim vremenima. Okrećući se prema Vestinom hramu, podsećali su i sveštenike i vestalke na svoje gostoprimstvo,[33] čisto i ispunjeno religijskim obzirom. Zar će neko verovati da će i posle tolikih zasluga za rimski narod postati neprijatelji bez razloga? Zar bi namerno skorašnjim nedelom pokvarili svoja nekadašnja dobročinstva prema onima koji su puni zahvalnosti? Prema narodu čije prijateljstvo sada traže ispunjeni kajanjem? Neka se ne naziva slobodnom odlukom ono što je strah i prisila. Kad su Tarkvinjani prelazili preko

[33] U vreme galskog osvajanja u Cere su se sklonili i sveštenici, noseći svete predmete koji se koriste u kultu.

njihove teritorije u punom bojnom poretku, nisu ništa drugo tražili osim prolaza, ali su sa sobom kao pratioce povukli neke seljake da zajedno učestvuju u pljački koja se sada svima pripisuje kao krivica. Ako ove treba da im predaju, oni su spremni da to i učine, a ako Rimljani zahtevaju da se oni kazne, i to će učiniti. Cere kao svetilište rimskog naroda, utočište sveštenika i sklonište za rimske svetinje, neka ostanu nedirnute i čiste od krivice za rat zbog gostoprimstva koje su ukazali vestalkama i zbog negovanja kulta bogova. Narod, više dirnut starom zaslugom no sadašnjom krivicom, bio je pre spreman da zaboravi skorašnje zlo nego staro dobročinstvo, i tako je podaren mir narodu Cere. Sklopljeno je primirje na sto godina i odlučeno da se to zabeleži na bronzanoj tabli. Sva vojna sila sada je bila okrenuta protiv Faliska, koji su bili optuženi za istu stvar. Ali se na neprijatelja nije naišlo. Rimljani su pljačkajući prešli preko njihove zemlje, ali su se uzdržali od napada na gradove. Legije su vraćene u Rim, a ostatak godine je prošao u popravci bedema i kula; Apolonu je posvećen hram.

21. Krajem godine, konzularne izbore je prekinula borba između patricija i plebejaca. Dok su narodni tribuni govorili da neće dozvoliti da se održe izbori ukoliko se ne budu poštovali zakoni Licinija i Sekstija, diktator je uporno ostao pri tome da će radije ukinuti konzulat u državi no što će dozvoliti da taj položaj dele patriciji i plebejci. Izbori su odloženi dok diktator nije otišao s vlasti, a onda se država vratila interegnumu; kako su intereksi smatrali da su plebejci opasni za patricije, sve do jedanaestog interegnuma[34] borili su se protiv tribuna, koji su se razmetali da štite Licinijeve zakone. Plebejcima su, međutim, dugovi bili veća briga jer su se sve više povećavali, pa je tako privatni problem izbio u prvi plan u javnim sukobima. Kada mu je ovo dodijalo, Senat je naložio Luciju Korneliju Scipionu, jednom intereksu, da radi opšte sloge pri izborima poštuje Licinijeve zakone. I tako je Publije Valerije Publikola dobio za kolegu plebejca Gaja Marcija Rutula. Pošto su time mnogi duhovi bili smireni, novi konzuli su pokušali i da ublaže teret kamata pošto se činilo da to razdvaja ljude. Rešavanje dugova su preneli na

[34] Kako je svakih pet dana biran novi intereks, ukupno je prošlo 55 dana bez konzula.

državu, izabravši komisiju od pet članova [kvinkvevire] koji su nazivani mensariji[35] jer su delili novac. Izabrani su Gaj Duilije, Publije Decije Mur, Marko Papirije, Kvint Publilije i Tiberije Emilije. Ovaj posao nije bio lak pošto su često i jedna i druga strana bile nezadovoljne, a jedna uvek. Oni su ga uspešno obavili jer su imali umeren stav i nisu rasipali državni novac. Plaćanja koja su kasnila pre zbog sporosti dužnika no zbog nedostatka sredstava, rešili su tako što su na Forumu postavili stolove, pa su dugove ili plaćali iz državne kase pošto bi primili garanciju, ili su dužnike oslobađali nakon što bi pravično procenili njihovu imovinu. Tako je rešena ogroman deo dugova i bez nepravde i bez ijednog spora među strankama. Potom, kako je nastao neosnovan strah od Etruraca jer je stigao glas da su zaverilo dvanaest etrurskih naroda,[36] bio je imenovan diktator. Imenovanje je izvršeno u vojnom logoru pošto je senatska odluka tamo upućena konzulima. Za diktatora je izabran Gaj Julije kome je kao komandant konjice dat Lucije Emilije. Međutim, na svim granicama je vladao mir.

22. Pokušaj diktatora u Rimu da za konzule dovede dvojicu patricija vratio je državu na interegnum. Dva intereksa, Gaj Sulpicije i Marko Fabije, sproveli su ono što je diktator uzalud pokušavao. Oba konzula su izabrana među patricijima jer je narod postao pomirljiviji zbog nedavne pomoći oko izmirivanja dugova. Bili su izabrani sam Gaj Sulpicije, koji je prvi napustio položaj intereksa, i Tit Kvinkcije Pen. Neki Kvinciju dodaju prenomen Cezon, drugi – Gaj. Obojica krenuše u rat, Kvinkcije protiv Faliska, Sulpicije protiv Tarkvinjana. Kako im neprijatelj nigde nije izašao u susret, rat su vodili više tako što su spaljivali i pustošili polja no što su se borili s ljudima. Pošto je otpor oba naroda bio savladan, na isti način kao što duga bolest savlada starost, zatražili su najpre primirje od konzula, a zatim, po dozvoli konzula, od Senata. Bilo je zaključeno na 40 godina.

Tako je otklonjena briga o dva rata koji su pretili i vojska je najzad mogla da predahne. Pošto je nastupio period relativnog

[35] Naziv *mensarium* (bankar) potiče od reči *mensa,* sto.

[36] U pitanju je poznati savez dvanaest etrurskih naroda (*XII populi Etruriae*), koji je imao prvenstveno religijsko, a potom i političko obeležje, ali bez čvrste organizacije i zajedničkih institucija.

mira odlučeno je da se izvrši popis stanovništva i procena imovine, pošto je rešavanje pitanja dugova dovelo do toga da su mnoge stvari promenile vlasnike. Ali kad su zakazani izbori za cenzore i kad je Gaj Marcije Rutul, prvi diktator izabran među plebejcima, objavio da će se nadmetati za cenzuru, to je narušilo slogu među staležima. Čini se da je svoj zahtev postavio u nezgodno vreme, kada su oba konzula bili patriciji koji su izjavili da neće glasati za njega. No on se držao onoga što je započeo i postigao je cilj i svojom upornošću i uz pomoć narodnih tribuna, koji su ulagali napor da plebejci ponovo steknu konzulat koji su izgubili na poslednjim izborima. Njegovo dostojanstvo je otvorilo put plebejcima do diktature, pa je pomoću istog dela naroda nastojao da dođe i do cenzure. I tako nije bilo mnogo protivljenja kad je Marcije izabran za cenzora zajedno sa Manlijem Nevijem.

Ove godine je izabran za diktatora Marko Fabije, ne zbog ratne opasnosti nego stoga da bi na konzularnim izborima sprečio da se primeni Licinijev zakon. Komandant konjice mu je bio Kvint Servilije. Ipak ni izbor diktatora nije pomogao; njegova vlast je malo uticala jer su patriciji bili isto tako nemoćni kao i pri izboru cenzora.

23. Od plebejaca je bio izabran za konzula Marko Popilije Lenat, a patriciji su dali Lucija Kornelija Scipiona.

Zahvaljujući sreći, veća slava je pripala plebejskom konzulu. Kada je javljeno da se ogromna galska vojska utaborila na latinskoj teritoriji, komanda za rat protiv Gala preko reda je dodeljena Popiliju jer je Scipiona napala teška bolest. Popilije je hitno pristupio regrutovanju vojske i naredio da svi mlađi ljudi pod oružjem dođu do Marsovog svetilišta, s one strane Kapenskih vrata,[37] a da kvestori iznesu bojne znake iz erarijuma.[38] Pošto je od sakupljenih popunio četiri legije, ostale je predao pretoru Publiju Valeriju Publikoli. Od Senata je zatražio

[37] Kapenska vrata su se nalazila na Servijevom bedemu u Rimu, na padini brega Celija, prema dolini Kamena. Ovde je počinjao Apijev put (*Via Appia*), koji je vodio na jug.

[38] Erarijum (*eraruium*), državna riznica u kojoj je čuvana pokretna imovina rimske države; pored srebra i drugih dragocenosti, tu su čuvani državni ugovori i državne zastave. Erarij se nalazio u Saturnovom hramu i bio je pod nadzorom kvestora.

da se regrutuje još jedna vojska koja bi štitila državu u slučaju da dođe do nepredviđenog obrta u ratu. Pošto je sve valjano proučio i pripremio, sam je krenuo na neprijatelja. Da bi svoje snage isprobao pre no što dođe do prave opasnosti, zauzeo je jedan brežuljak koji je ležao veoma blizu galskog tabora i započeo da ga utvrđuje palisadama. Kada je ovo divlje pleme, u duši željno okršaja s Rimljanima, ugledalo rimske zastave, postavilo se tako kao da će smesta ući u bitku. Potom kada su videli da Rimljani ne silaze u ravnicu i da su se utvrdili, kako prirodnim položajem uzvišenja tako i bedemom, poverovali su da su se preplašili. Smatrajući da je to povoljna prilika za napad, jer su Rimljani zauzeti svojim utvrđivanjem, nastupiše uz strašnu buku. Rimljani, međutim, nisu odustajali od svog posla: trijariji su radili na utvrđivanju, a hastati i principiji[39] su stajali ispred njih pod oružjem i oprezno se suprotstavili napadu. Osim hrabrosti pomogla je i okolnost da je mesto bilo na uzvišici tako da koplja nisu bacali uzalud, kao što se često događa u ravnici, nego su sva, kao da su oslobođena sopstvene težine, pogađala cilj. A Gali, približavajući se u trku, zastali su neodlučno jer su ih sada koplja opterećivala bilo da su se zbijala u njihove štitove ili ih probadala. Sopstveno kolebanje im je smanjivalo hrabrost, a u isti mah povećavalo smelost neprijatelja, te oni grunuše nazad, jedni preko drugih. Sudarajući se međusobno, još više su sami doprinosili svojoj pogibiji: tako su se strmoglavili niz padinu da ih je više pogaženo u gužvi nego što su stradali od mača.

24. No rimska pobeda još nije bila konačna. Kada su sišli u polje naišli su na drugu masu neprijatelja, jer ogromno galsko mnoštvo nije ni osetilo prethodne gubitke i uspostavljalo je novu bojnu liniju, dovlačeći uvek nove vojnike protiv pobedonosnog neprijatelja. Rimljanin se zaustavi u svom jurišu; bio je umoran da bi se ponovo izložio napadu. Osim toga je i konzul, dok je podsticao one u prvim redovima, neoprezno sebe izložio i kako mu je levo rame bilo gotovo odsečeno, on se zakratko povuče iz borbe. I kad je izgledalo da je pobeda izgubljena zbog oklevanja, konzul se, pošto mu je rana bila previjena, vrati do zastava i uzviknu: „Što stojiš, vojniče? Nije reč o neprijatelju kao

[39] O podeli rimske vojske na hastate, principije i trijarije videti Livije, VIII, nap. 4–10.

što su Latini ili Sabinjani, koje ćeš posle pobede pretvoriti od neprijatelja u saveznika; oružje smo podigli na zveri; ili ćemo tuđu krv proliti, ili ćemo sami izginuti. Oterali ste ih od logora, odbacili ste ih u dolinu; stali ste nogom na leševe pobijenih neprijatelja, a vi ste još na nogama. Pokrijte polje njihovim mrtvima kao što ste ispunili brda. Ne nadajte se da će neprijatelj uzmaći ako vi stojite: podignite zastave i krenite napred." Ohrabreni ovim rečima, ponovo su krenuli i oterali prve manipule Gala. Zatim su kao klin prodrli među neprijateljske redove. Tu su varvari počeli da se rasturaju i, nemajući ni discipline ni vođe, okrenuše napad na svoje saveznike. Rasturivši se po polju i mimoišavši sopstveno utvrđenje, tražili su najviši među bregovima koji su ih opkoljavali i dohvatili se Albanskih planina. Konzul ih nije sledio dalje od logora, prvo stoga što mu se rana pogoršavala, a drugo zato što nije hteo da vodi vojsku ispod bregova koje su zauzeli neprijatelji. Pošto je sav plen iz neprijateljskog logora razdelio vojsci, vratio je pobedničke čete u Rim natovarene plenom. Konzulova rana je dovela do odlaganja trijumfa. To je bio razlog da Senat imenuje diktatora radi održavanja konzularnih izbora jer su oba konzula bila bolesna. Izabran je Lucije Furije Kamil, a za komandanta konjice Publije Kornelije Scipion, koji je patricijima vratio starinsko pravo konzulata. Zbog ove zasluge je, uz veliko zalaganje patricija, bio izabran za konzula; on objavi izbor svog kolege, Apija Klaudija Krasa.

25. Pre no što su novi konzuli stupili na dužnost, Popilije je proslavio trijumf za pobedu nad Galima, na veliku radost i oduševljenje plebejaca. Međusobno su se došaptavali i pitali da li sada ima nekoga kome se konzul ne dopada. U isto vreme su napadali diktatora da je samog sebe izabrao za konzula i da je na taj način preziruć Licinijev zakon, gramzivošću i javnom nepravdom stekao ovu sramnu nagradu.

Godini su dali obeležje mnogi i raznovrsni potresi. Gali su silazili s Albanskih planina jer nisu mogli da izdrže oštrinu zime; pljačkali su rastureni po poljima i primorskim mestima. More, kao i obalu kod Ancija, u laurentinskoj oblasti, i ušće Tibra ugrožavali su grčki brodovi. Posle neodlučenih bitaka s neizvesnim ishodom, Gali su se povukli u svoj logor, a Grci na svoje brodove, ne znajući da li su pobeđeni ili su pobedili. Ali neuporedivo veći strah no ovi događaji izazvala je skupština

Latina koja je održana u Ferentinskom gaju. Kada su Rimljani zatražili da im pošalju trupe za njihove ratove, odgovorili su im bez ikakvog okolišenja da prestanu komandovati onima od kojih traže pomoć; Latini će se rado latiti oružja kad je u pitanju njihova sloboda, ali to neće učiniti na tuđu komandu. Uplašen zbog ovog odmetanja saveznika usred dva istovremeno vođena rata, Senat je naredio konzulima da primene svoja ovlašćenja u punoj snazi i da izvrše regrutovanje, uvidevši da strahom treba zadržati od odmetanja one koje ne zadržava obaveza vernosti: kad je saveznik izdao treba se osloniti na vojsku građana. Kažu da je regrutovanje vršeno i među gradskom omladinom i u selima, i da je stvorena vojska od deset legija, svaka od 4.200 pešaka i 300 konjanika. Ako bi danas grunuo neki spoljni neprijatelj, ovaj broj bi teško mogla da dostigne sveukupna snaga rimskog naroda, premda je svet jedva izdržava: u toj meri je jasno da smo uvećali naše snage jedino za našu propast, za bogatstvo i luksuz.

Među ostale tužne događaje iz ove godine spada i smrt jednog od konzula, Apija Klaudija, koji je umro usred priprema za rat. Sva vlast je data Kamilu kao jedinom konzulu jer je Senat odbio da imenuje diktatora, bilo stoga što Kamil zbog svog ugleda ne bi mogao da mu se potčini, ili stoga što je njegovo ime bilo srećan omen[40] u ratu s Galima. Konzul je dve legije ostavio u gradu, a ostalih osam je podelio s pretorom Lucijem Pinarijem. Sećajući se očeve slave uzeo je komandu za rat protiv Gala, ne prepuštajući izbor kocki, a pretoru je naredio da obezbedi obalu i da grčke brodove drži dalje od kopna. Kada je sišao u pomptinska polja izabrao je pogodno mesto za utvrđeni logor. Želeo je da izbegne bitku na otvorenom polju ukoliko to bude moguće. Smatrao je da će savladati neprijatelja ako ga spreči da pljačka, jer je navikao da živi od toga.

26. Dok je tako prolazilo vreme ispunjeno mirovanjem i stražarenjem, napred istupi Gal, upadljiv i po svojoj veličini i po oružju. Udarajući kopljem po štitu izazvao je tišinu i onda je zatražio nekog od Rimljana ko će se s njim ogledati u oružju. Beše neki mlad tribun po imenu Marko Valerije, koji je sebe

[40] Omen je znak koji daju bogovi pri auspicijama i na taj način pokazuju svoju volju, tj. da li poduhvat odobravaju ili ne odobravaju.

smatrao dostojnim one iste časti koju je stekao Manlije i, zatraživši dozvolu od konzula, pojavi se pod oružjem nasred polja. No intervencija bogova u ovoj bici unekoliko je umanjila slavu učesnika. Rimljanin se već bio angažovao u borbi kad mu iznenada na šlem slete gavran, okrenut prema neprijatelju. On to s radošću primi kao srećan predznak poslat s neba, a zatim se pomoli da mu, bilo da je u pitanju bog ili boginja, u borbi bude naklonjen. Čudno je da je ptica ne samo ostala tamo gde je sletela nego je kljunom i kandžama napadala neprijatelja kad god je Rimljanin krenuo u napad. Najzad je Valerije posekao Gala, prestravljenog što je i video i shvatio takvo čudo, a na to se gavran izgubio iz vida i nestao prema istoku. Do tog trenutka obe vojske su ostale mirne, ali kad je Valerije počeo da skida plen sa ubijenog neprijatelja, Gali se nisu više držali svojih položaja; Rimljani behu još brži od njih i stigoše do pobednika. Ovde nastade borba oko palog neprijatelja, i to dovede do prave bitke. Stvar nisu više vodile manipule koje su najbliže stajale, nego i legije na jednoj i drugoj strani. A Kamil, srećan zbog pobede tribuna i zbog naklonosti bogova, naredi vojnicima da krenu u bitku. Pokazujući na tribuna koji je na sebe stavio oružje neprijatelja rekao je: „Ovoga podražavajte; oborite i galske horde pored vođe prostrtog na zemlji." U ovoj bici uzeli su učešća i bogovi i ljudi i borili se do kraja. U ishod bitke nije postojala više nikakva sumnja: dvoboj dvaju vojnika uticao je na duh vojnika i na jednoj i na drugoj strani. Ostatak Gala, pre no što su im se Rimljani primakli nadomak koplja, krenu u bekstvo. Najpre su se rasturili po zemlji Volska i na teritoriji Falerna, a odatle se uputili prema Apuliji i prema donjem moru.[41]

Konzul je sazvao zbor vojnika i pohvalivši tribuna obdario ga s deset volova i zlatnim vencem. Senat je naložio konzulu da se i sam pobrine za rat na moru i da ujedini snage s pretorom. Ali videvši da će se rat otegnuti zbog tromosti Grka koji se nisu upuštali u borbu, konzul po odobrenju Senata imenova za diktatora Tita Manlija Torkvata radi održavanja izbora. Diktator, uzevši za komandanta konjice Aula Kornelija Kosa, održa konzularne izbore. Pod njegovim predsedništvom bi izabran za konzula njegov takmac u slavi, Marko Valerije Korv – otad je nosio

[41] Livije naziva Tirensko more donjim morem.

ovaj nadimak[42] – mladić od 23 godine, uz veliko oduševljenje naroda. Korv je za kolegu dobio Marka Popilija Lenata koji je izabran među plebejcima i koji je već četvrti put bio izabran za konzula. U borbi protiv Grka Kamil nije postigao ništa značajnije, niti su oni bili ratnici na kopnu, niti Rimljani na moru. Najzad su odbijeni od obale, a oskudica u vodi ih je naterala da ostave Italiju. Ne zna se sigurno kome su narodu ili kome plemenu pripadali ovi brodovi. Veruje se da su to bili tirani sa Sicilije a ne iz Grčke, koja je u to vreme bila zauzeta unutrašnjim ratom i uz to strepela od moći Makedonije.

27. Kako je zahvaljujući slozi među staležima vladao mir u zemlji, a i na granicama, vojska je bila raspuštena. Ali da sreća ne bi bila potpuna, u državi nastade epidemija, što je nateralo Senat da naredi decemvirima da pogledaju u Sibilinske knjige. Po njihovom savetu bi priređen lektisternij. Iste godine su Antijati poslali koloniste u Satrik, a grad koji su bili porušili Latini ponovo je bio podignut. U Rimu je sklopljen savez s Kartaginom preko njenih poslanika koji su došli da traže ugovor o prijateljstvu.

Mir se održao u zemlji i za vreme konzula Tita Manlija Torkvata i Gaja Plaucija. Stopa interesa na dugove smanjena je od uncija na pola uncije,[43] a dugovi su se mogli otplaćivati u jednakim ratama u toku tri godine, s tim da prva četvrtina bude odmah plaćena. Taj problem je i dalje pritiskivao deo plebejaca, ali je Senatu bilo važnije uspostavljanje javnog poverenja nego teškoće pojedinaca. No stvar je bila olakšana time što nije bilo ni ratnog poreza ni regrutovanja.

Treće godine po obnavljanju Satrika, za vreme konzula Marka Valerija Korva, koji je na tu dužnost izabran treći put zajedno s Gajom Petelijem, bi javljeno iz Lacija da ancijski poslanici obilaze latinske narode i da ih podstiču na rat. Valerije odluči da zarati na Volske pre no što se poveća broj neprijatelja i krenu u napad na Satrik. Čuvši za to, Antijati i Volsci, sa snagama koje su unapred pripremili za slučaj ako od Rima krene napad, bez ikakvog oklevanja pođoše u susret neprijatelju, ispunjeni mržnjom koja se nakupila za vreme dugog mira.

[42] Od *corvus*, gavran.

[43] Uncija je kao novac bila jedna dvanaestina asa, težinski to je 70 grama.

Ali Volsci, hrabriji u pobuni no u bici, bili su pobeđeni i povlačeći se u neredu, žurili su prema bedemima Satrika. Kako im ni bedemi nisu više pružali pravu nadu za spas, jer su rimski vojnici već bili opkolili grad i gotovo ga osvojili pomoću lestvi, predalo se oko 4.000 vojnika i mnoštvo onih koji se nisu ni borili. Grad je razoren i zapaljen; od požara je sačuvan jedino hram Majke Matute.[44] Vojnicima je razdeljen ogroman plen. Od onih koji su se predali na milost izabrano je 4.000 ljudi. Njih je konzul vezane vodio ispred kočija u svom trijumfu. Kada su prodati, veliki novac je vraćen u državnu kasu. Ima pisaca koji kažu da su to u stvari bili robovi, ali je ipak mnogo verovatnije da je reč o zarobljenim građanima.

28. Potom su usledili konzuli Marko Fabije Dorson i Servije Sulpicije Kamerin. Preduzet je rat protiv Aurunka,[45] koji su u svojim iznenadnim napadima pljačkali tuđe teritorije, a iz straha da njihov primer ne slede svi Latini, izabran je diktator koji će se oružjem suprotstaviti Laciju. Izbor je pao na Lucija Furija, a on je za komandanta konjice uzeo Gneja Manlija Kapitolina. Pošto su obustavljeni svi sudski procesi, što se događalo kad bi nastupila velika opasnost, uzimani su u vojsku svi bez izuzetka i legije su što je moguće brže odvedene protiv Aurunka. No pokazalo se da su oni pre pljačkaši nego pravi neprijatelji, tako da su u prvoj bici bili poraženi. Ali kako su oni izazvali rat i kako su i bitku prihvatili bez oklevanja, diktator je smatrao da treba da obezbedi i božansku pomoć i stoga je u toku same bitke zavetovao hram Junoni Moneti. Obavezan ovim zavetom, on pobedi i kad se vrati u Rim odreče se diktature. Radi građenja ovog hrama, po nalogu Senata behu izabrani duoviri. Hram je trebalo da odgovara veličini rimskog naroda. Za to je određeno mesto na tvrđavi, tamo gde je stajala kuća Marka Manlija Kapitolina. Vojsku diktatora preuzeli su konzuli i s njom su zaratili protiv Volska i zauzeli Soru, napavši iznenada neprijatelja.

Godinu dana posle zaveta, hram Monete bio je posvećen za vreme konzula Gaja Marcija Rutula, izabranog treći put,

[44] *Mater Matuta*, videti Livije, V, nap: 22 i VI, nap. 42.

[45] Aurunci su bili italski narod čiji su ostaci živeli između reka Liris i Volturno. U V veku pre n. e. borili su se sa Rimljanima oko pomptinske teritorije. Rimljani su ih gotovo uništili u IV veku pre n. e.

i Tita Manlija Torkvata, na ovom položaju drugi put. Neposredno posle posvećenja pojavilo se priviđenje, slično onome koje je nekad viđeno na Albanskim gorama: padala je kiša od kamenja i činilo se da se usred dana spušta noć. Dok je cela rimska zajednica bila ispunjena pobožnim strahom ispitane su svete knjige, a Senat je naredio da se izabere diktator koji će odrediti praznične dane. Izabran je Publije Valerije Publikola, a za komandanta konjice dodeljen mu je Kvint Fabije Ambust. Odlučeno je da se prirede molitve ne samo u svim tribama u Rimu nego i kod susednih naroda. Utvrđen je i red kog dana će se ko moliti. Kažu da je ove godine i narod oštro optužio zajmodavce i da su ih edili izveli na sud. Potom je došlo do interegnuma iz razloga koji nije poznat. Prestao je pošto su za konzule izabrana dvojica patricija, pa bi to objasnilo i zašto je uveden. Izabrani su Marko Valerije Korv, na tom položaju treći put, i Aul Kornelije Kos.

29. Sada ćemo već govoriti o ratovima velikim i po tome koliko je bilo neprijatelja i koliko su trajali i po velikom prostoru na kome su vođeni. U ovoj godini se, naime, krenulo na Samnite,[46] pleme koje je bilo moćno i po oružju i po snazi. Posle rata sa Samnitima, koji je imao neodređen ishod, pojavio se Pir kao neprijatelj,[47] a za Pirom su sledili Kartaginjani. Kako su to bili strašni događaji! Mnogo puta se došlo u krajnju opasnost, da bi se iz toga podiglo carstvo do sadašnje veličine, toliko teške da se jedva može podneti.

Razlog rata sa Samnitima, s kojima su Rimljani bili povezani savezom i prijateljstvom, nije nastao između njih nego je došao spolja. Kad su Samniti započeli nepravičan rat sa Sidicinima[48] samo zato što su ih snagom prevazilazili, ovi u svojoj nemoći potražiše pomoć moćnijih i ujediniše se s Kampancima. Kampanci su im mogli pomoći pre svojom reputacijom no pravom snagom: oslabljeni luksuzom bili su razbijeni na sidicinskim poljima od

[46] Samniti su skup plemena u srednjoj Italiji, povezanih u labavu federaciju; krajem V veka pre n. e. krenuli su u napad na Kapuu i Kume. Glavna plemena su bili Hirpini, Kandini, Peutri, Karaceni, možda i Frentani.

[47] Pir je bio kralj Molosa u Epiru 306–302. i 297–272. pre n. e. i hegemon Epirskog saveza. Od 280. do 275. pre n. e. ratovao je protiv Rimljana na poziv grčkog grada Tarenta.

[48] Sidicini su narod u severnoj Kampaniji, sa glavnim gradom Tean Sidicin (*Teanum Sidicinum*).

naroda očvrslog u stalnim ratovima, tako da su ih sada okrenuli protiv sebe. Sada su Samniti ostavili Sidicine i napali Kampance i njihovu tvrđavu koja se nalazila u susedstvu. Pobeda je bila laka, a plen i slava veliki. Zauzeli su bregove Tifate koji se dižu iznad Kapue,[49] a zatim su u kvadratnoj formaciji išli u polje između grada i Tifate. Ovde su se ponovo sukobili i posle nepovoljnog ishoda bitke, Kampanci su se povukli iza bedema. Kako su njihove snage bile oslabljene, to se nisu mogli nadati skorom spasu i bili su prinuđeni da se Rimljanima obrate za pomoć.

30. Njihovi poslanici, izvedeni pred Senat, govorili su najviše u ovom smislu: „Narod Kampanaca vam šalje, oci senatori i dopisani članovi, svoje poslanike da od vas traže prijateljstvo za večna vremena, a pomoć u sadašnjem trenutku. Da smo ovo tražili u srećnijim vremenima, prvo bi brzo bilo postignuto, ali bi obaveza bila slabija. Jer u tom slučaju dolazili bismo kao jednaki jednakima da tražimo prijateljstvo i, premda prijatelji, manje bismo imali razloga da vam budemo zahvalni i potčinjeni. No sada, obavezni vašim milosrđem i branjeni vašom pomoći u ovim teškim trenucima, moramo pamtiti primljeno dobročinstvo da nas ne bi smatrali nezahvalnim i nedostojnim ljudske i božanske pomoći. Smatramo, tako nam Herkul pomogao, da okolnost što ste već prijatelji i saveznici sa Samnitima ne treba da bude smetnja da nas primite za prijatelje. Oni imaju prednost samo zbog ranga i starosti saveza, ali savez s njima ne može vas sprečiti da sklapate nove saveze.

Kod vas je pri sklapanju prijateljstva uvek bilo važno da ga potraži onaj ko ga želi. Kampanci, premda im trenutna situacija ne dozvoljava da se hvale, ne ustupaju ni pred jednim narodom osim pred vama, ni u veličini svog grada ni u plodnosti svojih polja, i sklapajući prijateljstvo s nama povećavate svoj prosperitet. Mi stojimo iza leđa Ekvima i Volscima, vašim neprijateljima, i na putu smo im bilo kuda da krenu. I ono što vi budete učinili za naš spas, mi ćemo uvek činiti za vašu moć i vašu slavu; kada budete pokorili ove narode koji se nalaze između vas i nas, što skora budućnost obećava, kao i vaša hrabrost

[49] Kapua je jedan od najznačajnijih gradova Kampanije; kao i Nolu, osnovali su je Etrurci oko 800. pre n. e. Samniti su je osvojili 424. pre n. e. Oslobodila se 343. pre n. e. uz pomoć Rima.

i ratna slava, dopreće vaša vlast sve do našeg grada. Surovo je i jadno to na šta nas vaša huda sreća primorava i šta sve moramo da kažemo. Došli smo dotle, oci senatori, da se predamo ili prijateljima ili neprijateljima: pripašćemo, mi Kampanci, vama ako nam pomognete; ako ne, pripašćemo Samnitima. Odlučite, dakle, da li želite da Kapua i Kampanci uvećaju vaše snage ili snage Samnita.

Istina je, Rimljani, da su vaša pomoć i vaša milost svima podjednako dostupne, ali pre svega onima koji su drugima pošli u pomoć, dok su imali snage, a kada im je ponestalo snage došli su u taj žalosni položaj da i sami mole za podršku. Premda smo se, na reči, borili za Sidicine, mi smo u stvari to činili radi sebe. Kada smo videli da Samniti kreću na ovaj narod, koji je u našem susedstvu, radi bezbožnog razbojništva shvatili smo da će se požar na nas preneti kada Sidicini izgore. Sada Samniti kreću u napad na nas ne stoga što su pretrpeli nepravdu, nego zato što su srećni da su dobili izgovor za to. Da je ovo bila osveta iz srdžbe, a ne prilika da se ostvari pohlepa, zar se ne bi zadovoljili time što su pobedili naše legije najpre u zemlji Sidicina, potom u samoj Kampaniji? Kakva je to neutoljiva srdžba koja se nije mogla umiriti krvlju prolivenom u dvema bitkama? Pa ako se tome doda i pustošenje polja i odvođenje ljudi i stoke kao plen, paljenje i rušenje kuća u polju i pustošenje ognjem i mačem na sve strane, zar je sve to nedovoljno da se utoli njihov gnev i bes? U pitanju je njihova pohlepa koju je trebalo zadovoljiti: to je ono što ih je vodilo da napadnu Kapuu. Želeli su ili da razore ovaj lepi grad, ili da ga se dokopaju. A vi, Rimljani, zar ne biste radije svojim dobročinstvom zauzeli ovaj grad nego dozvolili da ga oni svojim zlodelom dobiju? Govorim pred narodom koji ne odbija da uđe u pravičan rat. No ako samo pokažete svoju spremnost da nam pomognete neće ni biti potrebno da sami ratujete. Prezir Samnita je stigao do nas, ali se dalje neće penjati. I tako bismo se pod senkom vaše pomoći branili, a sve što potom budemo imali, sve što budemo postigli, smatraćemo da je to i vaše. Za vas će se obrađivati kampansko polje, za vas će se Kapua ispuniti ljudima. Vi ćete biti svrstani među osnivače, među praroditelje, među bogove besmrtne; neće biti nijedne vaše kolonije koja će nas prevazići u odanosti i vernosti prema vama. Podarite, oci senatori, vašu milost i vašu nepobedivu

pomoć Kampancima i dozvolite da se nadamo da će Kapua preživeti. Teško možete zamisliti kolika nas je gomila svakovrsnog naroda ispratila kad smo vama krenuli; kako smo ostavili sve u suzama i zavetima; možete li zamisliti u kakvom su iščekivanju sada naš Senat i narod kampanski, i naše žene i naša deca? Sigurni smo da sveukupan narod sada stoji na kapiji i gleda na put koji ovamo vodi. Kakvu vest naređujete, oci senatori, da odnesemo tamo onima čiji se duh koleba i strepi? Jedan odgovor bi značio spas i pobedu, svetlost i slobodu; užasavamo se i da zamislimo šta bi drugi doneo. Stoga odlučite o nama ili kao o budućim prijateljima i saveznicima, ili kao o onima kojih u budućnosti više neće biti."

31. Poslanici su se potom povukli, a Senat je odlučivao. Pošto je grad bio najbogatiji i najveći u Italiji, s plodnom teritorijom i u blizini mora, mnogi su smatrali da bi mogao biti žitnica koja bi hranila rimski narod. Ipak je i nad takvom koristću data prednost vernosti i konzul je po ovlašćenju Senata ovako odgovorio:

„Senat smatra da ste vi Kampanci dostojni naše pomoći, ali da s vama možemo uspostaviti prijateljske odnose samo tako da time ne povredimo neko ranije prijateljstvo i savez. Sa Samnitima smo vezani ugovorom i stoga odbijamo da vam damo vojnu pomoć protiv njih, jer bi time povredili pre božansko nego ljudsko pravo. No uputićemo poslanike Samnitima kao saveznicima i prijateljima, kako nalaže pravo i kako je red, s molbom da vam ne nanose nikakvo zlo." Na to vođa poslanstva – tako mu je kod kuće bilo naloženo – reče: „Pošto nećete na nepravdu koja je nama naneta i na nasilje da odgovorite silom, sigurno ćete braniti vašu stvar. Stoga pod vašu vlast i vlast rimskog naroda predajemo i kampanski narod i grad Kapuu, polja i hramove bogova, sve što je ljudsko i božansko, oci senatori. Sve ono što potom budemo trpeli, trpećemo kao oni koji su se vama predali."

Govoreći ovo, pružali su ruke prema senatorima i plačući se prostrli u predvorju Kurije. Senatori behu duboko dirnuti promenljivošću ljudske sreće: ovaj narod ogromne moći, čuven i po luksuzu i oholosti, od koga su susedi donedavno tražili pomoć, sada je tako slomljenog duha da sebe i sve ono čime raspolaže predaje u vlast drugome. Sada su smatrali da je pitanje časti da

se ne izdaju oni koji su im se predali. Verovali su da će i samnitski narod uvideti da nije pravično da napadne zemlju i grad koji se predao rimskom narodu. Stoga su odlučili da odmah upute poslanike Samnitima. Naloženo im je da ih obaveste šta su Kampanci molili i šta im je Senat odgovorio, imajući na umu prijateljske odnose sa Samnitima i, najzad, kako su se predali vlasti Rima; da zatraže u ime saveza i prijateljstva da poštede one koji su se predali na milost Rimu i da ne vrše upad u zemlju koja je sada postala rimska. Ako govoreći blago postignu malo, neka opomenu Samnite u ime rimskog naroda i Senata da se drže dalje od grada Kapue i kampanske teritorije. Ovim poslanicima, pošto su govorili u skupštini Samnita, dat je oštar odgovor: ne samo da će voditi ovaj rat nego i da su njihovi komandanti, dok su rimski poslanici još tu stajali, izašli i pozvali komandante kohorti i glasno im naredili da odmah krenu u pustošenje kampanskih polja.

32. Kad su poslanici ovo javili u Rim, oci senatori su ostavili sve druge poslove po strani i poslali fecijale da traže ono što je opljačkano. Kako Samniti nisu ništa vratili, smatralo se da je rat po svim pravilima objavljen. Odlučeno je da se stvar što pre iznese pred narod. Po odobrenju naroda, oba konzula su sa dvema vojskama krenuli iz Rima. Valerije u Kampaniju, a Kornelije u Samnij. Jedan se ulogorio u planini Gaur,[50] a drugi u blizini Satikule.[51] Samnitske legije su najpre naišle na Valerija, smatrajući s pravom da s te strane dolazi glavni udar. Bili su ogorčeni na Kampance koji su tako spremno zatražili stranu pomoć protiv njih. Čim su ugledali rimski logor, svi su hrabro tražili od vojskovođe znak za borbu. Govorili su da će Rimljani doneti Kampancima istu sreću pomažući ih kao što su Kampanci doneli Sidicinima.

Valerije je nekoliko dana isprobavao neprijatelja u lakim okršajima, a zatim je dao znak za bitku, prethodno ohrabrivši svoje vojnike s malo reči: ne treba da se plaše ni novog rata ni

[50] Planina Gaur (*Gaurini Montes*) je kraterski venac u Kampaniji, istočno od Kapue; bila je čuvena po vinogradima. Tu se odigrala bitka sa Samnitima 343. pre n. e.

[51] Satikula je bila utvrđeni grad u Kampaniji, osvojena tek posle teške borbe. Rimljani su u nju uputili svoje koloniste 313. pre n. e.

novog neprijatelja; što dalje napreduju od Rima, naići će na plemena koja su sve manje spremna na rat; neka ne prosuđuju o hrabrosti Samnita po tome što su Kampanci i Sidicini pretrpeli poraz od njih. Borile su se dve strane: kakvi god da su jedni i drugi, jedni moraju pobediti. Kampanci su bez sumnje pobeđeni stoga što su utonuli u luksuz, pa ih je savladalo njihovo sopstveno mekuštvo, ne neprijatelj. Šta su najzad dva uspešna rata Samnita u toku tolikih vekova u poređenju s tolikim slavnim delima Rimljana, u kojih je proslavljeno više trijumfa no što je godina proteklo od osnivanja grada. Oko njih su narodi koji su svi oružjem pobeđeni: Sabinjani, Etrurci, Latini, Hernici, Ekvi, Volsci, Aurunci; najzad, i Gale su toliko puta pobedili da su ih konačno naterali na brodove i prinudili da morem pobegnu. Treba da krenu u borbu uzdajući se u svoju ratnu sreću i u svoju hrabrost; treba da imaju na umu i to pod čijim vođstvom i auspicijama ulaze u boj: da li je reč o nekome ko izvrsno hrabri druge dok ga slušaju i hrabar je jedino na rečima, dok sam ne ulazi u borbu, ili čoveku koji sam baca koplje, ide ispred bojnih znakova i zna da se snađe i usred teške bitke. „Voleo bih, vojnici", reče, „da sledite moja dela, a ne moje reči i da od mene ne tražite samo komandu no i dobar primer. Ja nisam preko političkih veza ili intrigama stekao tri konzulata, nego svojom desnicom i najvećim pohvalama. Bilo je vreme kada se i ovako moglo reći: 'Ti si patricij i vodiš poreklo od oslobodioca države; tvoja porodica je dobila konzulat one godine u kojoj je rimska država dobila konzule.'[52] Ali sada je i nama patricijima i vama plebejcima podjednako dostupan konzulat, i on više nije kao nekad nagrada za plemenito poreklo no za hrabrost. Stoga gledajte, vojnici, na ono što predstavlja najviše odlikovanje. Ako ste mi dali nov nadimak Korv, kome su bogovi uzrok, nemojte zaboraviti ni stari nadimak Publikola u mom rodu.[53] Ja sam uvek, i u ratu i u miru, kao privatno lice i na državnim položajima malim i velikim, bilo kao tribun ili konzul, podjednako u toku svih svojih konzulata brinuo i sada brinem za plebejce.

[52] O prvom rimskom konzulu Publiju Valeriju videti Livije, II, 9.

[53] Nadimak *Publicola* znači „onaj koji se brine o narodu"; prvi u ovom rodu koji je nosio taj nadimak bio je Valerije Publikola, pobednik nad Latinima kod Regilskog jezera 496. pre n. e. (videti Livije, II, 18, 1).

U onome što nam sada predstoji potražite, uz pomoć bogova, zajedno sa mnom nov i do sada neviđen trijumf nad Samnitima."

33. Nije bilo vojskovođe koji je bio tako blizak s vojnicima. Uzimao je s lakoćom učešća u dužnostima zajedno s vojnicima najnižeg ranga. Osim toga, u vojničkim igrama, kad bi se vršnjaci nadmetali međusobno u brzini i snazi, pobedu kao i poraz primao je uljudno i lako i nije prezirao nikoga ko bi mu se kao njemu ravan suprotstavio. Dobronameran u delima, u govorima je imao na umu isto toliko tuđu slobodu koliko i svoje dostojanstvo. I ono što se posebno dopadalo narodu: na isti način je obavljao svoje visoke funkcije kao što ih je i stekao. I tako je sva vojska, uz veliko oduševljenje, odgovarajući na vojskovođino ohrabrenje, napustila utvrđenje.

Bitka je započela više no ikada dotle s jednakom nadom za obe strane, s podjednakim snagama, s verom u sopstvene snage i bez potcenjivanja neprijatelja. Samnitima je povećalo hrabrost ono što se nedavno dogodilo, kao i dvostruka pobeda nekoliko dana ranije. Rimljane je pak hrabrilo 400 godina neprekidne slave i pobeda od samog osnivanja grada. Ali i jedne i druge uznemiravalo je to što su pred sobom imali novog neprijatelja. Bitka je pokazala duh koji je vodio jedne i druge, jer nijedna strana nije imala prevlast. Tada konzul, pošto silom nije mogao da potisne neprijatelja, odluči da unese nered kod njega i posla konjicu da mu razbije prve redove. Kad je video da konjičke turme uzalud manevrišu na uskom prostoru i da ne mogu sebi otvoriti put ka neprijatelju odjurio je prvim redovima pešadije i, skočivši s konja, uzviknuo: „Na nama pešacima je sada zadatak, vojnici. Krenite čim me vidite da krećem prema neprijateljskom frontu i mačem probijam put. Neka svaki od vas poseče one na koje naiđe. Prostor ispred vas, na kome se sada blistaju uspravljena neprijateljska koplja, uskoro ćete videti pokriven palim neprijateljima." Kada ovo reče, naredi konjanicima da se povuku na krila i da tako otvore put legijama u sredini svoje bojne linije. Ispred svih je u napadu išao konzul, pa kako bi naišao na neprijatelja posekao bi ga. Ovim primerom podstaknuti, vojnici su i desno i levo stupali u borbu ispred sebe, u borbu koja će se pamtiti. Samniti su, međutim, čvrsto stajali pružajući otpor, premda su više rana zadobili no što su ih zadali. Borba je trajala već neko vreme i oko samnitskih zastava je nastao veliki pokolj,

ali ni jedna ni druga strana nije odstupila jer su bile odlučile da samo smrću budu pobeđene. Kada su primetili da im snaga kao da otiče od umora i kao da im ponestaje, Rimljani se bacišе još jednom na neprijatelja, ispunjeni mržnjom. I onda su prvi put primetili da Samniti kreću u bekstvo: tada su ih ubijali ili zarobljavali, i ne bi ih mnogo preteklo da noć nije prekinula pre bi se reklo pobedu nego bitku. Rimljani su govorili da se nikad nisu sukobili sa upornijim neprijateljom, a Samniti su, kada su ih pitali šta ih je najzad nagnalo u bekstvo posle tako uporne borbe, govorili da su videli kako Rimljanima plamte oči, da im je lice imalo divlji izgled i da je to izazvalo veći strah no sve ostalo. Ovaj strah je doveo do ishoda bitke, ali i do povlačenja Samnita sledeće noći. Ujutru su se Rimljani dokopali praznog neprijateljevog logora. Tu je dotrčalo mnoštvo Kampanaca da im čestita.

34. No malo je nedostajalo da ova pobeda bude obezvređena zbog strašnog poraza u Samniju. Ovde je konzul Kornelije, krenuvši od Satikule, neoprezno uveo vojsku u šumu kroz jednu duboku dolinu. Kada je već duboko zašao u nju, do tačke odakle nije više mogao da se povuče, opazio je iznad glave neprijatelja koji je pretio. Samniti su ostali mirni sve dok rimska vojska nije stigla do dna doline. Tada je vojni tribun Publije Decije ugledao u šumi jedno uzvišenje koje je dominiralo nad neprijateljskim taborom. Bilo je teško za uspon opterećenoj koloni, ali ne i lako naoružanim vojnicima. I pristupivši prestrašenom konzulu, on reče: „Vidiš li, Aule Kornelije, ono uzvišenje iznad neprijatelja? Ono je stožer naše nade i našeg spasa ako uspemo da ga se hitro dočepamo: Samniti su ga slepo prevideli. Daj mi ne više nego principe i hastate[54] jedne legije. Kada ja sa njima stignem tamo, kreni prema vrhu bez straha i sačuvaj i sebe i vojsku. A neprijatelj neće moći da krene a da se ne izloži opasnosti našeg udara. Ostalo će razrešiti ili sreća rimskog naroda ili naša hrabrost." Uz sve pohvale od konzula dobio je malu pratnju i krenuo krišom kroz šumu. Neprijatelj ga nije ugledao pre no što se približio mestu kome se bio uputio. Zatim, kad su svi Samniti, bledi od čuđenja, okrenuli oči prema njemu, konzul je iskoristio vreme da dovede kolonu na povoljnije mesto. On sam

[54] Vojnici iz prve i druge borbene linije.

je zauzeo položaj na vrhu uzvišenja. Dok su okretali oružje čas na jednu čas na drugu stranu, Samniti su propustili priliku, pa niti su mogli da progone konzula kroz onu istu dolinu u kojoj su ga malo ranije držali u klopci svojim strelama, niti su mogli da povedu bojnu kolonu na uzvišenje iznad svoga logora jer ga je Decije već bio zauzeo. Bes ih je, međutim, podsticao protiv onih koji su im oduzeli priliku da odnesu pobedu, čiji je broj uz to bio mali, a mesto na kome su se nalazili bilo u njihovoj neposrednoj blizini. Čas su hteli da opkole breg sa svih strana da bi Decija odsekli od konzula, čas da mu ostave otvoren put kako bi ga izazvali da krene u dolinu i da ga onda napadnu. Dok su oni tako neodlučno čekali pala je noć.

Decije se najpre nadao da će se boriti s višeg mesta kada oni krenu prema bregu; zatim nada ustupi mesto čuđenju kad oni ne krenuše u bitku, a nisu se ni osigurali bedemom ili utvrđenjem pošto ih je njegov plan doveo u nepovoljniji položaj. Stoga sazva centurione i reče im: „Kakvo je ovo nepoznavanje ratne veštine, kakva je ovo nepokretnost? Na kakav način su ovi stekli pobedu nad Sidicinima i nad Kampancima? Gledajte kako pomeraju zastave tamo-amo, kako ih skupljaju i ponovo izvlače. Niko ne započinje da radi, premda smo već mogli biti zatvoreni palisadama. I mi ćemo biti slični njima ako duže ostanemo ovde gde nam je sigurno. Pokrenite se, pođite sa mnom da ispitamo dok je još svetlosti dana gde su im postavljene straže i gde se otvara prolaz odavde." Sve je potom obišao odeven u obično vojničko odelo i praćen centurionima, koji su takođe bili odeveni kao ostali kako neprijatelj ne bi primetio da je i komandant s njima.

35. Pošto je razmestio straže naredio je da svima ostalim daju naredbu: kada za druge straže bude dat znak, neka svi naoružani i u tišini dođu k njemu. Kada su učinili kako je naređeno i u tišini došli, on im reče: „Budite tihi, vojnici, jer treba da čujete ono što ću vam reći, ne izražavajući glasno svoju saglasnost. Kad vam budem izložio svoj plan, oni koji se slažu neka u tišini pređu na desnu stranu. Na kojoj strani bude većina, toj odluci ćemo se prikloniti. A sada čujte šta nameravam: neprijatelj vas je opkolio ovde gde vas nije dovelo bekstvo, niti zadržala nepokretnost. Svojom hrabrošću ste dospeli na ovo mesto i hrabrošću treba iz njega da se izvučete. Dospevši ovde sačuvali ste jednu

izvrsnu vojsku rimskom narodu. Vaša je zasluga što ste, premda malobrojni, doneli spas mnogima, a pritom vama samima nije potrebna ničija pomoć. Pred vama je neprijatelj koji je u jučerašnjem danu propustio priliku da uništi svu našu vojsku, i to zbog svoje nemarnosti, jer nije primetio iznad svoje glave ovo uzvišenje pre no što smo ga mi zauzeli. Osim toga nije nama, kojih ima tako malo, s toliko hiljada ljudi zatvorio put ovom uzvišenju, niti nas je opkolio kada smo ga zauzeli, premda je još dosta bilo ostalo od dnevne svetlosti. Kada ste uspeli da ga prevarite dok se još videlo i dok je stražario, morate ga prevariti i sada kada je ophrvan snom. Naša situacija je takva da vam ja ukazujem na to što treba u ovom trenutku činiti, a ne govorim kao neko ko je već stvorio plan. Ne može se odlučivati da li ćete ostati ili otići ako znate da vam sreća nije ostavila drugo sem oružja i hrabrosti duha; umrećemo od gladi i žeđi ako se budete plašili oružja više no što dolikuje ljudima i što dolikuje Rimljanima. Stoga je jedini spas u tome da se probijemo i odemo. Ovo se mora učiniti bilo danju ili noću. Ovo poslednje je sigurnije, jer ako očekujemo dan, kako se možemo nadati da nas neprijatelj neće opkoliti jarkom i neprekidnim bedemom kad je već sada napravio obruč oko brega svim svojim snagama? Pa ako je ova noć pogodna za napad, kao što jeste, onda je sada nastupio čas koji nam najviše odgovara. Sakupili ste se na znak za vreme druge straže, onda kad smrtnike pritiska najdublji san. Ići ćete preko pospanih tela bešumno da ne biste probudili one koji su neoprezno zaspali, ili ako vas primete, onda uz viku da biste ih uplašili iznenadnim povicim. Vi samo sledite mene kao što ste i dosad činili, a ja ću ići za srećom koja me je ovamo dovela. Vi koji smatrate da nam ovo može doneti spas krenite i pređite na desnu stranu."

36. Svi su prešli na desnu stranu i krećući prema onim mestima na kojima nije bilo straže, pratili su Decija. Već su bili zauzeli pola neprijateljskog logora, kad jedan vojnik izazva buku udarivši u štit dok je preskakao stražara. Uznemireni stražar probudi onog do sebe i obojica se podigoše i probudiše ostale, ne znajući da li je u logoru njihov ili neprijateljski odred koji se povlači, ili konzul koji je zauzeo logor. Tada je Decije, pošto nije uspeo da ih prevari, naredio vojnicima da dignu buku i time prestraše još bunovne neprijatelje. Strah je tako sprečio

neprijatelje da hitro zgrabe oružje da nisu mogli ni da se odupru Rimljanima ni da ih gone. Rimski odred iskoristi opštu paniku i gužvu, te ubijajući stražare koji su se suprotstavili krenu prema konzulovom logoru.

Preostali deo noći su proveli na sigurnom, a Decije im reče: „Svaka čast vašoj hrabrosti, vojnici; vaš put i povratak biće kroz vekove hvaljen. No da bi se videla tolika vaša hrabrost potrebna je svetlost dana, jer vi niste zaslužili da toliku slavu povratka u glavni logor sakrivaju ćutanje i noć. Stoga ćemo ovde mirno sačekati svetlost dana." Povinovaše se onome što je rekao, a kad je svanulo uputiše glasnika napred konzulu. To izazva ogromnu radost u glavnom logoru, a glas se brzo raširio da su se bezbedno vratili oni koji su sebe izložili opasnosti radi spasa svih. Susretali su ih s pohvalama, čestitali im i nazivali ih svojim spasiocima, zahvaljivali su bogovima i hvaleći Decija uzdizali ga do neba. Ovo je bio pravi Decijev trijumf u logoru: stupao je sredinom logora s naoružanim pratiocima, dok su svi pogledi bili okrenuti njemu; ukazivali su mu počasti kao da je konzul. Kada su stigli do konzulovog šatora, konzul je dao da se trubom sazove skupština i započeo zasluženu pohvalu Deciju. No Decije ga prekide i on raspusti skupštinu. Predložio je da se sve to odloži za kasnije i naterao konzula da krenu na neprijatelja dok im je data prilika za to. Neprijatelj se još nije povratio od noćnog straha i bio je rasturen po malim utvrđenjima oko brega. Verovatno su neki koji su bili poslati da gone Rimljane, još lutali po šumi. Naređeno je legijama da zgrabe oružje i da krenu iz logora, jer je šuma postala poznata preko izvidnika i put se otvarao prema neprijatelju. Krenuvši iznenada našli su ga nespremnog: samnitski vojnici su još bili rastureni na sve strane, mnogi i bez oružja. Sada nisu mogli ni da se sakupe i da uzmu oružje, a ni da se povuku iza bedema. Najpre su ih saterali u logor, a potom su logor zauzeli pošto su savladali predstraže. Uzvici su se čuli svuda oko brega i svak je napuštao svoj položaj. I tako se povukao veći deo neprijatelja koji je bio van logora, a svi oni koje je strah odveo u utvrđenje – bilo ih je oko 30.000 – bili su pobijeni, dok je logor opljačkan.

37. Pošto se to tako okončalo, konzul je ponovo sazvao skupštinu i izneo pohvale Deciju, ne samo one koje je započeo nego je ovima dodao i nove za hrabrost koju je još jednom pokazao.

Pored vojničkih nagrada podario mu je zlatan venac i sto volova, među njima i jednog izuzetnog, belog, predivnog, s pozlaćenim rogovima. Vojnike koji su išli s njim u izvidnicu obdario je dvostrukim sledovanjem i za budućnost, a u sadašnjosti – svakog po jednim bikom i dve tunike. Sledeći konzula, legije su obdarile Decija i uz opšte odobravanje stavile mu na glavu venac od bilja kao priznanje za oslobađanje iz opsade. Drugim vencem ga je ovenčala njegova pratnja u znak priznanja za iste zasluge. Ukrašen ovim insignijama žrtvovao je belog bika Marsu, a sto volova je razdelio vojnicima koji su sa njim išli u pohod. Ovim vojnicima su i legionari doneli po libru brašna i sekstarij vina.[55] I sve se ovo odigralo uz bučne povike i veselje vojnika u znak odobravanja.

Treća bitka se odigrala kod Suesule.[56] Samnitska vojska koja je umakla Marku Valeriju pozvala je pod oružje svu omladinu u svojoj zemlji i rešila da okuša ratnu sreću u trećoj bici. Glasnici njihovih suseda stigoše užurbano u Kapuu, a odatle brzi konjanici behu upućeni Valeriju da izmole pomoć. Rimljani su smesta podigli bojne znake i kolona je žurno krenula, ostavljajući komoru s jakom zaštitom u logoru. Za logor izabraše veoma usko mesto nedaleko od neprijatelja. Ono je moglo da primi konje, ali ne i ostalu stoku i komordžije.

Samnitska vojska postavi bojni red kao da će do bitke odmah doći. Pošto im niko nije izašao u susret, podigli su bojne znake i krenuli prema neprijateljskom logoru. Kada su videli da su vojnici u zaklonu i kad im je izvidnica sa svih strana javila da je logor podignut na veoma uskom prostoru, te da je prema tome u njemu mali broj neprijatelja, sva vojska je bučno tražila da se zatrpaju rovovi oko logora, poruše palisade i napadne na logor. I ovim bi se rat i završio da vojskovođe nisu zadržale napad vojnika. No kako je ogromna samnitska vojska imala teškoća oko snabdevanja (a ono je i ranije zbog zadržavanja kod Suesule, kao i sada zbog odlaganja bitke, bilo takvo da se već oskudevalo u svemu) i pošto se neprijatelj skrivao zatvoren u svoje bedeme, odlučiše da pokupe žito s polja i da ga vojnici

[55] Libra je rimska funta ili 12 uncija, to jest 327,45 g; sekstarij je rimska mera za tečnost, oko 0,5 litra.

[56] Suesula je bila kampanski grad između Kapue i Nole.

dovuku u logor. Za to vreme Rimljani su ostali mirni, premda su oskudevali u svemu, jer su u logor stigli sa onoliko žita koliko je svaki vojnik mogao da ponese na svojim ramenima zajedno sa oružjem.

Kada je konzul video da je neprijatelj rasturen po poljima, a da su na položaju ostavljene samo malobrojne straže, ohrabrivši vojnike s malo reči povede ih na neprijateljski logor. Pošto ga je zauzeo u prvom jurišu, više je neprijatelja pobio u šatorima nego na kapijama ili na palisadama. Naredio je potom da se zaplenjene zastave donesu na jedno mesto, i ostavivši dve legije radi zaštite i straže, strogo im naredio da se uzdrže od svake pljačke dok se on ne vrati, pa s ostalom vojskom krenuo u strogom vojnom poretku. Kada je napred poslata konjica saterala Samnite u logor, naredio je bespoštedan pokolj. Prestrašeni, nisu bili u stanju da odluče pod kojom će se zastavom sakupiti, niti da li da traže spas u logoru ili da beže što dalje. Tolika ih je panika obuzela pri bežanju da je konzulu doneto 400 štitova, premda toliko neprijatelja nije bilo pobijeno, i oko 170 zastava zajedno s onima koje su stečene pri zauzimanju logora. Kada se konzul vratio u logor, vojnicima je bilo dozvoljeno pljačkanje.

38. Srećan ishod ove bitke naterao je Faliske, s kojima je bilo sklopljeno primirje, da traže sklapanje mira od Senata, a Latine da već spremnu vojsku za rat protiv Rima okrenu protiv Peligna.[57] Glas o ovim događajima se raširio i van Italije, pa su Kartaginjani uputili u Rim poslanike da čestitaju pobedu, sa zlatnim vencem kao poklonom koji su položili u svetilištu Jupitera na Kapitolu. Bio je težak 25 funti. Oba konzula su trijumfalno ušla u Rim, a pratio ih je Decije, koji je skretao pažnju na sebe i zbog pohvala i zbog darova. U vojničkim pošalicama, ime tribuna nije bilo manje slavljeno od konzulovog.

Potom su primljena poslanstva Kapue i Suesule. Na njihovu molbu je odobreno da se predstraže upute i u toku zime da bi se zaštitila ona mesta na kojima Samniti vrše upade. Kapua nikako nije bila mesto gde se mogla održavati vojnička disciplina. S onim zadovoljstvima koja je pružao, grad je zarobljavao duh vojnika i odvraćao ga od misli na otadžbinu. Tako je u ovom zimskom logoru stvoren plan da se Kapua oduzme Kampancima

[57] Peligni su italski narod na srednjem toku Aterna.

na isti način kako su je ovi oduzeli starom stanovništvu. Smatrali su da Kampanci zaslužuju da se njihov sopstveni primer iskoristi protiv njih. Zašto bi najplodnija polja Italije i grad koji je dostojan centar takve oblasti držali Kampanci, koji ne mogu da obezbede sigurnost ni sebi ni onome što im pripada, a ne pobednička rimska vojska koja je svojom krvlju i znojem oterala Samnite odavde? Zar je pravo da oni koji su se predali na milost i nemilost drugome uživaju ovo obilje i ovu lepotu, a da se oni kao pobednici bore protiv nemaštine na suvoj i neplodnoj zemlji u okolini Rima, ili da u samom Rimu trpe strašan teret kamate koje rastu iz dana u dan?

Ovaj plan, stvaran na tajnim sastancima, otkrio je novi konzul Gaj Marcije Rutul dok se glas o tome još nije bio raširio među svima. Njemu je kockom bila dodeljena komanda u Kampaniji, dok je njegov kolega Kvint Servilije ostao u gradu. I tako kad je saznao kako je sve ovo vođeno preko tribuna, Rutul po godinama i delima već iskusan čovek, jer mu je ovo bio četvrti konzulat, smatrao je da će najbolje osujetiti vojni napad ako pobunjenicima ostavi nadu da će moći da ostvare svoje namere kad budu hteli. Stoga je raširio glas da će i iduće godine preko zime držati stražu u istim utvrđenjima. Vojnici su, naime, bili razdeljeni po kampanskim gradovima, a iz Kapue su širili svoje namere po celoj vojsci. Dajući ovim predah pobunjenicima, trenutno je smirio pobunu.

39. Konzul je odveo vojnike u polja i dok su Samniti mirovali preduzeo je čišćenje vojske od buntovnih vojnika. Otpuštao ih je iz vojske govoreći jednima da su već odslužili svoj rok, a drugima da ih opterećuju godine i da ih izdaje snaga. Na odsustvo je slao najpre pojedince, a zatim čitave kohorte, pod izgovorom da su zimu proveli daleko od kuće i od svojih imanja. Pod izgovorom da treba da obave neki vojni zadatak, jedni su upućivani na jednu stranu, drugi na drugu, tako da većina više nije bila tu. One koji su upućeni u Rim, pretor je zadržavao pod raznim izgovorima. Ne sluteći prevaru, najpre su se radovali da ponovo vide svoje domove. Potom kada su videli da se oni koji su zimovali u Kampaniji ne pozivaju više pod zastavu i da se otpuštaju samo oni koji su bili podstrekači prevrata, isprva im dušu obuze čuđenje, a zatim i strah da su njihovi planovi izašli na videlo: već su osećali da će biti ispitivanja, da su sigurno otkriveni,

videli tajna kažnjavanja pojedinaca, kao i primenu neograničene i okrutne vlasti konzula i senatora. Takvi su bili strahovi koji su se širili na tajnim sastancima onih koji su ostali u logoru; shvatili su da su veštinom konzula osujećeni njihovi zaverenički planovi.

Jedna kohorta koja se nalazila nedaleko od Anksura bila je poslata da zauzme položaj nedaleko od Lautula,[58] u uskom klancu između mora i planine, i da sakupi one koje je konzul pod raznim izgovorima poslao na razne strane, kao što je napred rečeno. Oni su već predstavljali dosta brojan odred, a da bi bili prava vojska, nije im nedostajalo ništa drugo osim vođe. Tako rastureni, stigoše pljačkajući na Albanska polja i pod grebenom Alba Longe utaboriše se i podigoše bedem. Pošto su obavili taj posao, ostatak dana su proveli u raspravljanju o komandantu. Nisu se pouzdavali ni u jednog od prisutnih. Koga bi mogli iz Rima da izvuku? Ko bi, bilo da je patricij ili plebejac, znajući kakva je opasnost, sebe ponudio? Ili kome bi oni poverili vojsku, pomahnitalu zbog nepravde, a da je ne izdaju? Sledećeg dana, dok su još o tome raspravljali, neko od onih koji su pljačkajući lutali okolo obavesti ih kako je saznao da Tit Kvinkcije živi nedaleko od Tuskula, obrađujući svoju zemlju i ne misleći više ni na grad ni na počasti. On je bio čovek patricijskog roda čija je vojna karijera, ispunjena slavom, bila prekinuta zato što je bio ranjen u nogu i postao hrom. Zbog toga je živeo na selu daleko od politike i Foruma. Čim su čuli to ime, shvatiše o kome je reč i narediše da ga dovedu, nadajući se dobrom obrtu stvari. Kako je bila mala nada da će nešto postići milom, odlučiše se da primene silu i zastrašivanje. I tako, tiho se usred noći uvukoše se pod krov vile oni koji su njemu bili poslati. Kvinkcija, još bunovnog od sna, pritisnuše rekavši mu da nema izbora: ili će prihvatiti vojnu komandu i počasti, ili će ga ubiti ako pruži otpor. I tako ga odvukoše u svoj logor. Čim je stigao, odmah su ga proglasili za vojnog zapovednika i dok je još bio prestrašen iznenadnim i čudnim događajem, navukoše mu insignije ovog počasnog položaja i narediše da krene na Rim. A potom, vođeni pre svojom žestinom no njegovom komandom, uspostaviše bojni poredak i stigoše na osmu milju od grada, na put koji se

[58] Anksur je staro ime za Taracinu, na obali Tirenskog mora, u južnom Laciju, a Lautule su prelaz preko brega istočno od Taracine.

sada naziva Apijevim.[59] Krenuli bi oni odmah na Rim da nisu čuli da protiv njih ide vojska s Markom Valerijem Korvom, koji je sada bio izabran za diktatora, zajedno sa komandantom konjice Lucijem Emilijem Mamerkom.

40. Čim su stigli dotle da su mogli ugledati grad i prepoznati rimsko oružje i zastave, misao na otadžbinu je svima ublažila gnev. Ljudi još nisu bili kadri da prolivaju krv sugrađana, a znali su jedino za rat protiv neprijatelja; odvajanje od sopstvenog naroda smatrali su najvećim ludilom. Tako su i vođe i vojnici i na jednoj i na drugoj strani tražili da se sastanu i razgovaraju. Kvinkciju je bilo dosta i oružja i vojne službe za otadžbinu, a kamoli protiv nje; s druge strane, Korv je svoju blagost pokazivao prema građanima, a pre svega prema svojima. Ovaj krenu u razgovore. Odmah je bio prepoznat i suprotna strana ga primi smerno i u tišini. On započe: „Besmrtne bogove, vojnici, koji su i naši i vaši, preklinjao sam polazeći iz grada i smerno sam od njih molio milost da mi daju slavu da uspostavim slogu, a ne pobedu nad vama. Ratova u kojima se stiču slava i odlikovanja bilo je i biće; ovde treba uspostaviti mir. A vi mi možete pomoći da ispunim jedan od zaveta koje sam dao bogovima ako budete mislili na to da niste podigli logor ni u Samniju ni kod Volska, nego na rimskoj zemlji i ako budete imali na umu da su bregovi koje vidite bregovi naše otadžbine, da je ovo vojska vašeg sugrađana, da sam ja vaš konzul pod čijom ste komandom i auspicijama prošle godine dva puta razbili samnitske legije i dva puta zauzeli njihov logor. Vojnici, ja sam Marko Valerije Korv čije ste patricijsko poreklo iskusili ne kao nepravdu no kao dobročinstvo prema vama; nisam nikad predložio neki zakon protiv vas, niti ijednu surovu odluku Senata; za sve vreme dok sam bio na vlasti bio sam stroži prema sebi nego prema vama. Ako nekoga može poreklo, hrabrost ili uzvišenost, ako nekoga mogu i počasti ispuniti ponosom, ja sam rođen u takvim prilikama i ja sam dao dokaz o svojim sposobnostima. Izabran sam za konzula tako mlad, sa 23 godine, da sam mogao pokazati neobuzdanost ne samo prema plebejcima nego i prema patricijima. Da li ste čuli neke moje reči ili videli neki moj postupak kao konzula koji bi

[59] Apijev put vodi od Rima prema Kapui; nazvan je po Apiju Klaudiju Slepom, cenzoru koji je dao da se sagradi.

bio stroži no u tribuna? U tom duhu sam radio tokom svoja dva uzastopna konzulata i tako obavljam i svoju diktaturu koja daje tako veliku vlast. Ne bih bio blaži ni prema svojim vojnicima no prema vama – užasavam se da to i kažem – kao neprijateljima. Pre bih dozvolio da vi potegnete oružje na mene nego ja na vas; ako se treba sukobiti, na vašoj strani će prvo biti trubom dat bojni znak, kod vas će se prvo podići bojni poklič i početi napad. Odlučite u duši ono na šta se nisu odlučili ni vaši očevi, ni vaši dedovi, ni oni koji su se odvojili na Sveto brdo, ni oni koji su se povukli na Aventin.[60] Očekujte onda da pojedincima među vama izađu u susret majke i žene, raspuštene kose kao u žalosti, kao nekada Koriolanu.[61] No tada su se legije Volska držale mirno jer su imale rimskog komandanta. A zar vi, rimski vojnici, nećete odustati od ovog grešnog rata? A ti, Tite Kvinkcije, bilo da si tu i na tom položaju zato što hoćeš, ili protiv svoje volje, povuci se među one najmlađe vojnike u poslednjim redovima ako dođe do rata. Biće časnije da budeš pobeđen i da okreneš u bekstvo pred građanima, no da se boriš protiv otadžbine. A ako ćeš biti tumač u ovom spasonosnom razgovoru ostani u prvim redovima, časno među prvima, radi mirnog rešenja. Tražite i predložite pravednu stvar. Pre treba dozvoliti i nepravičan zakon nego da se ogrešimo u međusobnom sukobu." Tit Kvinkcije se sa suzama okrete svojima i reče: „Ja bih radije bio vođa u miru no u ratu ako se od mene može još imati neka korist. Jer čovek koji vam je govorio nije bio ni Volsk ni Samnit, nego je vaš konzul, vaš komandant, vojnici, na svoju korist ste iskusili u borbi njegove auspicije; nemojte sada iskusiti njegovu snagu okrenutu protiv vas. Senat ima i druge vojskovođe koji bi se energičnije borili protiv vas, a izabrao je ipak onoga, vojnici, koji će vas najpre poštedeti, onoga kome ćete vi, kao svom komandantu, najviše verovati. Oni koji mogu da pobede žele mir, a šta vi želite? Zašto ne biste napustili gnev i svoje namere i predali svoje interese u ruke čoveku poznate vernosti?"

41. Dok su svi odobravali povicima, Tit Kvinkcije je izašao ispred zastava i izjavio da će se vojnici potčiniti vlasti diktatora. Molio ga je da u svoje ruke uzme stvar svojih jadnih sugrađana

[60] Misli se na pobunu i secesiju (odvajanje) plebejaca 494. pre n. e.
[61] Za Koriolana videti Livije, II, 33 i dalje.

i da se o njoj brine kao što je uvek činio kada je bio na čelu države. „Za mene samog", reče, „ja ne brinem. Nada mi je moja nevinost u svemu ovome. Ali vojnicima treba pružiti garanciju sada, kao što su nekada patriciji garantovali plebejcima, da neće biti kažnjeni zbog pobune."

Pošto ga je Kvinkcije pohvalio i time izazvao nade kod drugih, diktator je uzjahao konja i vratio se u grad. Uz odobrenje Senata postigao je na narodnoj skupštini u Petelijskom gaju[62] da niko od vojnika ne bude kažnjen zbog pobune. Molio je takođe Kvirite da im niko to ni u šali ni ozbiljno ne prebaci. Donet je i jedan sveti vojni zakon da ime nijednog vojnika ne bude izbrisano iz spiska osim ako to on sam ne želi. Ovom zakonu je dodato i to da ako je neko bio vojni tribun, on ne može više komandovati centurijom. Ovo su tražili zaverenici zbog Publija Salonija koji je, naizmenično, jedne godine bio tribun, a sledeće prvi centurion (ono što danas nazivaju primipil). Vojnici su zbog toga bili ozlojeđeni na njega jer je stalno napadao njihove buntovničke planove, a da ne bi u njima učestvovao pobegao je u Lautulu. No Senat nije hteo da primeni ovo pravilo na njega. Ali on je molio senatore da ne cene više njegovu čast no građansku slogu i naterao ih da se i to izglasa. Isto tako je uzaludno traženo da se smanji plata konjanicima – u ovo vreme je bila trostruko veća nego u pešadiji – jer su bili protiv zavere.

42. Osim ovoga, kod nekih pisaca našao sam da je Lucije Genucije, narodni tribun, doneo jedan zakon protiv kamata na dug. Drugom odlukom naroda zabranjeno je da se ista magistratura ponovo drži pre no što prođu dve godine. Isto tako je dozvoljeno da i oba konzula mogu biti plebejci. Ako su svi ovi ustupci učinjeni plebejcima, onda snaga ove pobune nije bila mala. U drugih pisaca sam našao i podatak da Valerije nije bio imenovan za diktatora, nego da su celu stvar vodili konzuli, i da zaverenici nisu zgrabili oružje pre no što su stigli do Rima; da zaverenici nisu izvršili napad noću na vilu Tita Kvinkcija, nego na kuću Gaja Manlija, i da su njega naterali da im bude vođa; da su potom došli na četvrtu milju od Rima i da su se tu utvrdili; da slogu nisu uspostavile vođe, nego da su se dve vojske pozdravile kada su se približile jedna drugoj naoružane, da su

[62] Petelijski gaj se nalazio između Aventina i Kapitola.

vojnici plačući pružili jedni drugima ruku i da su konzuli, kada su videli da su vojnici odustali od bitke, bili prinuđeni da obaveste Senat o uspostavljenoj slozi. Tako se stari pisci ne slažu ni u čemu drugom osim u tome da je bilo pobune.

Glas o ovoj pobuni i vest o tome da je u Samniju preduzet težak rat odbio je neke narode od saveza s Rimom i osim nevernih Latina, i Privernati su iznenada napali rimske kolonije Norbu i Setiju i opustošili ih.[63]

[63] Norba i Setija su gradovi na zapadnim obroncima Lepinskih planina.

VIII KNJIGA
341–322. godina pre n. e.

1. Već su bili stupili na dužnost konzuli Gaj Plaucije, izabran drugi put, i Lucije Emilije Mamerk, kada u Rim stigoše kolonisti iz Setije i Norbe kao glasnici odmetanja Privernata, žaleći se na nevolje koje su od njih pretrpeli. Javljeno je takođe da je vojska Volska pod vođstvom Antijata opsela Satrik. I jedan i drugi rat bio je kockom dodeljen Plauciju. Najpre je krenuo protiv Privernata i odmah ih napao. Neprijatelj je pobeđen bez muke, utvrđenje je zauzeto i vraćeno Privernatima, ali je ostavljena jaka rimska posada. Oduzete su im i dve trećine teritorije. Odatle je pobednička vojska odvedena pod Satrik protiv Antijata. Ovde se odigrala strašna bitka, uz velike gubitke i sa jedne i sa druge strane. Rimljani nisu posustali kad ih je oluja razdvojila pre no što je pobeda pretegla na jednu ili drugu stranu, te su se i pored neodređenog ishoda pripremali da nastave borbu sledećeg dana; no Volsci, kad su procenili koliko su ljudi izgubili u bici, nisu bili raspoloženi da je nastave. Stoga su u toku noći krenuli ubrzanim maršem u Ancij kao da su pobeđeni, ostavljajući ranjenike i jedan deo opreme. Rimljani su našli mnogo oružja među telima pobijenih neprijatelja, a isto tako i u logoru. Konzul je naredio da se ono posveti boginji Lua Mater,[1] a zatim je opustošio neprijateljsku zemlju sve do mora. Drugi konzul, Emilije, nije našao u samnitskoj zemlji ni vojni logor ni neprijateljske legije. Kada je ognjem i mačem opustošio njihova polja stigli su poslanici Samnita da ga mole za mir. On ih je uputio

[1] Lua Mater je boginja ispaštanja, Saturnova žena; u kultu je ujedinjena sa Marsom i Minervom. Oružje zaplenjeno od neprijatelja spaljivano je njoj u čast.

Senatu i kada im je dozvoljeno da govore, oni su, zaboravljajući na svoju gordost, zatražili mir za sebe i pravo da mogu ratovati protiv Sidicina. Smatrali su da imaju pravo da ovo traže, jer su stupili u prijateljski savez s Rimom u vreme svog prosperiteta, a ne pritisnuti nevoljom kao Kampanci. Okrenuće oružje na Sidicine, svoje vekovne neprijatelje, s kojima Rimljani nisu nikad bili u prijateljstvu. Oni nisu tražili rimsko prijateljstvo u miru kao Samniti, a ni pomoć u ratu kao Kampanci. Najzad, oni nisu ni pod zaštitom ni pod vlašću rimskog naroda.

2. Kada je pretor Tit Emilije izvestio Senat o zahtevima Samnita i kad su senatori odlučili da s njima obnove mir, on im je rekao da ne postoje nikakve smetnje da se sa njima obnovi prijateljstvo. Stalno prijateljstvo nisu prekinuli Rimljani. Osim toga, krivicu za rat preuzimaju na sebe. Što se tiče Sidicina, samnitski narod ništa ne sprečava da slobodno odlučuje o ratu i miru. Tako su se Samniti po zaključenju mira vratili nazad, a rimska vojska je povučena iz njihove zemlje pošto je od njih primila platu za godinu dana i snabdevanje za tri meseca, kako je zahtevao konzul pri zaključenju primirja dok se poslanici ne vrate iz Rima.

Tako su Samniti s istim snagama koje su upotrebili za rat protiv Rima krenuli na Sidicine, u čvrstoj nadi da će brzo zauzeti neprijateljski grad. Međutim, dogodilo se da su Sidicini započeli pregovore s Rimljanima o sopstvenoj predaji. I pošto je Senat odbio njihov predlog, jer je stigao suviše kasno i bio izazvan krajnjom nevoljom u kojoj su se našli, oni se okretoše Latinima, koji su već svojom voljom dograbili oružje. Ni Kampanci se nisu uzdržali od rata jer su se življe sećali nepravde koju su im naneli Samniti nego dobročinstva koje su im učinili Rimljani. Ogromna vojska, sastavljena od svih ovih naroda, napala je pod vođstvom Latina samnitsku zemlju i nanela joj više zla pljačkanjem no bitkama. Latini, koji su u borbama uvek izlazili kao pobednici, ipak su radije pljačkali zemlju neprijatelja da ne bi morali da idu iz bitke u bitku. Ovo je dalo vremena Samnitima da upute poslanike u Rim. Kada su ovi izašli pred Senat požalili su se da sada kao rimski saveznici trpe isto kao da su im neprijatelji; ponizno su molili Rimljane da ne dozvole da ih sada, pošto su im oduzeli pobedu nad Kampancima i Sidicinima, pobede tako slabi narodi. Ako su Latini i Kampanci pod rimskom

vlašću neka im se zabrani da pustoše samnitsku teritoriju. Ako oni odbiju da se pokore neka se oružjem na to prisile. Dobili su neodređen odgovor pošto je Rimljanima bilo neugodno da priznaju kako Latini nisu više u njihovoj vlasti, a plašili su se da će ih sasvim odbiti ako to i pokažu. Kampanci, rekoše, imaju drugi status: oni nisu ugovorom došli pod rimsku vlast, nego predajom po sopstvenoj odluci. Stoga će, bilo da to žele ili ne, položiti oružje. U ugovoru s Latinima, međutim, nema odredbe koja bi im zabranjivala da ratuju sa kim žele.

3. Dok je ovaj odgovor ostavio Samnite u neizvesnosti šta će Rimljani preduzeti, on je kod Kampanaca izazvao strah i oni su se povukli; međutim, Latine je uverio da nema stvari u kojoj im Rimljani ne bi popustili, i to ih učini još drskijim. Tako su, pod izgovorom da se spremaju na rat sa Samnitima, često zakazivali skupove, a prvaci su na tajnim razgovorima pripremali rat protiv Rimljana. U tome su uzimali učešća i Kampanci protiv svojih spasilaca. No premda su sve ovo radili u velikoj tajnosti, jer su hteli da se oslobode Samnita iza leđa pre nego što napadnu na Rim, ipak su neki Latini koji su bili povezani s Rimom ličnim prijateljstvom ili srodstvom obelodanili ovu zaveru. Konzuli su pozvani natrag da bi se izabrali novi koji će se suprotstaviti tolikoj opasnosti. Iskrsla je, međutim, jedna religijska teškoća: izbore nisu mogli da održe oni čija je vlast već bila prestala. Tako je uveden interegnum. Smenila su se dva intereksa, Marko Valerije i Marko Fabije, i ovaj poslednji je sproveo izbore. Izabrani su Tit Manlije Torkvat treći put i Publije Decije Mus.

Poznato je da je iste ove godine flota epirskog kralja Aleksandra pristala uz obalu Italije. I da je u prvom pokušaju uspeo, rat bi se proširio do Rima. To je bilo vreme podviga Aleksandra Velikog, koji je bio sestrić ovog kralja. On je na drugom kraju sveta, nepobediv u ratu, bio uništen bolešću kao mlad čovek.

A Rimljani su, premda nije bilo nikakve sumnje da će se saveznici i svi Latini pobuniti, i kao da su više brinuli o Samnitima no o sebi, pozvali desetoricu latinskih prvaka u Rim i izložili im šta Rim želi. Latini su imali dva pretora, Lucija Anija iz Setije i Lucija Numizija iz Circeja. Obojica su poticala od rimskih kolonista i oni su podstakli rimske kolonije Signiju i Velitre da se pobune, a uvukli su u rat i Volske. Odlučeno je da se oni poimenice pozovu. Pošto su znali zašto su pozvani, sazvali su

skupštinu pre no što su pošli i obavestili da ih je rimski Senat pozvao, rekli šta pretpostavljaju da će biti u pitanju i zapitali šta treba da odgovore.

4. Mišljenja su bila podeljena. Na to Anije reče: „Premda sam ja pitao Savet šta treba odgovoriti, smatram da za nas ima mnogo veći značaj ono što treba preduzeti nego ono što treba reći. Lako će se naći reči za dela kad se naumljeno izvrši. Ako sada možemo u senci ravnopravnog saveza da trpimo ropstvo, zar ćemo oklevati da se, izdavši Sidicine, prividno potčinimo ne samo onome što narede Rimljani nego i Samniti, te odgovorimo Rimljanima da ćemo položiti oružje onda kada oni daju za to znak? No ako najzad i nama želja za slobodom razdire dušu, ako savez i udruživanje jesu izjednačavanje u pravima, ako smo mi iste krvi kao i Rimljani – što je nekad bilo sramno, a danas je slavno – ako je naša vojska takva da ukoliko se s njom udruže, oni udvostručuju svoje snage, ako na nju gledaju kao na deo svojih planova vođenja i okončavanja sopstvenih ratova, zašto se onda u svemu ne izjednačimo? Zašto onda jednog konzula ne daju Latini? Tamo gde je deo snaga, tamo neka bude i deo komande. Ovo samo po sebi i ne bi predstavljalo veliku stvar za nas, jer smo Rimu dozvolili da bude centar Lacija. No sada se čini da mnogo zahtevamo zato što smo dugo dopuštali da tako bude. Ali ako ste ikada poželeli da dođe vreme da s njima zajedno učestvujete u vlasti, ono je sada tu. Priliku će vam dati vaša hrabrost i božja pomoć. Iskušali ste njihovo strpljenje kada ste odbili da im date vojnike. Zar je iko sumnjao u to da će se oni razbesneti kad im prekinemo običaj star više od dvesta godina? Pa ipak su oni podneli ovo razočaranje. Mi smo vodili rat u svoje ime protiv Peligna, a oni se ipak nisu usprotivili, premda nam ranije nisu dozvoljavali da sami vodimo brigu o svojim granicama. Čuli su da smo Sidicine uzeli pod zaštitu, da su se Kapuanci odmetnuli protiv njih i da vojsku spremamo protiv Samnita, a da se nisu ni pomerili iz grada. Otkud bi imali tu uzdržanost da nisu svesni i svojih i naših snaga? Imam pouzdanog svedoka koji me je obavestio da su se Samniti žalili na nas i da je rimski Senat tako odgovorio da se lako moglo razumeti kako više i ne traže da Lacij bude pod njihovom vlašću. Krenite, dakle, i tražite ono što vam je prećutno već dato. Ako vas strah zadržava da to kažete, ja vam obećavam da ću ja reći dok slušaju rimski

narod i Senat, dok sluša i sam Jupiter, koji obitava na Kapitolu, da Rimljani treba da traže od nas jednog konzula i pola Senata ako žele da su sa nama i dalje u savezu i prijateljstvu." Dok je ovo prkosno ne samo savetovao nego i obećavao, svi su mu uzvicima odobravali da govori i čini sve ono što je u interesu svih Latina i što odgovara njegovoj časti.

5. Kada su stigli u Rim, Senat ih je primio na Kapitolu. Ovde je s njima u ime Senata vodio razgovor konzul Tit Manlije i savetovao im da ne vode rat protiv Samnita, koji su rimski saveznici. Na to je Anije, kao da je kao pobednik zauzeo Kapitol, a ne kao poslanik zaštićen međunarodnim pravom, uzeo je reč i rekao: „Već je došlo vreme, Tite Manlije i oci senatori i dopisani, da s nama ne postupate kao oni koji imaju vrhovnu vlast, jer ste videli da je Lacij, uz božju pomoć, u procvatu i po vojnoj moći i po broju ljudi. Samnite je u ratu pobedio, Sidicini i Kampanci su mu postali saveznici, a nedavno su mu se priključili i Volsci. Čak su i neke vaše kolonije pretpostavile latinsku vlast rimskoj. No kako se vi niste odlučili da sami okončate svoju vlast koja je ostala bez moći, mi, premda i oružjem možemo vratiti Laciju slobodu, predlažemo mir pod istim uslovima za obe strane. Jer pošto bogovima godi da smo jednaki po snazi, treba birati jednog konzula iz Rima, a drugog iz Lacija, dok Senat treba da čini podjednak broj ljudi iz oba plemena. I da bi se stvorili jedan narod i jedna država koja bi imala jedno središte, i kako jedna strana uvek mora da popusti da bi svima bilo dobro, neka ovaj grad bude zajednička otadžbina i neka se svi zovemo Rimljani."

Slučajno je bilo da je i rimski konzul Tit Manlije imao istu neobuzdanost prirode kao i Anije. Njega obuze takav bes da je javno izjavio kako će, ako bi časne oce senatore i dopisane članove obuzelo takvo bezumlje da od čoveka iz Setije primaju zakone, on sam doći u Senat opasan mačem i sam će svakog Latina koga bude našao u Kuriji poseći svojom rukom. I okrenuvši se prema Jupiterovom hramu uzviknu: „Čuj, Jupitere, ove bezbožne reči, čujte, pravdo i zakoni – stranac konzul i stranci u Senatu! Videćeš i samog sebe u svom posvećenom hramu zarobljenog i savladanog, o Jupitere. Zar je to ugovor, Latini, koji je rimski kralj Tul sklopio s vašim precima Albanima? Ili onaj koji je potom s vama sklopio Lucije Tarkvinije? Zar vam

ne pada na um bitka kod Regilskog jezera? Zar ste zaboravili i svoj poraz i našu dobrotu prema vama?"[2]

6. Konzulovom govoru je usledilo opšte nezadovoljstvo senatora. Kod starih pisaca sam našao kako se nasuprot molitvama konzula, koji su prizivali višnje bogove za svedoke saveza, čuo glas Anija koji je prezirao svetost rimskog Jupitera. Kada je pokrenut gnevom izjurio iz predvorja hrama, pao je preko stepenika i teško povredio glavu. U stvari, tako je udario u kamen da je ostao bez svesti. U pisaca nisam našao podatak da je i izdahnuo, kao ni pouzdano svedočanstvo o tome da se zbog prizivanja bogova za svedoke da se krši ugovor, uz strašnu grmljavinu s neba sručila oluja. No bilo da je istina ili izmišljeno, dobro može da predstavi gnev bogova. A Torkvat, kada je poslat da otpusti poslanike, videvši Anija da leži, uzviknu tako da su ga mogli čuti i narod i Senat: „Dobro je ovako; pravični bogovi pokreću rat i ovo je znak s neba. Tu si, veliki Jupitere. Nismo ti uzalud, oče bogova i ljudi, posvetili ovo sedište. Zašto oklevate, Kviriti, i vi oci senatori? Zašto ne zgrabite oružje, predvođeni bogovima? Na isti način kako leži njihov poslanik biće oborene i njihove legije." Konzulov glas je imao takav odjek kod naroda i tako je zapalio žar u duhovima da su poslanici, koji su odlazili po naređenju konzula, morali biti zaštićeni od gneva i napada, pre autoritetom magistrata no međunarodnim pravom.

I Senat se saglasio da rat započne, pa su konzuli, pošto su ratovale dve vojske, krenuli preko zemlje Marsâ[3] i Peligna i pošto su ujedinili snage sa Samnitima, postavili su logor kod Kapue. Tu su već bili stigli Latini i njihovi saveznici. Ovde su, kako se priča, oba konzula istovremeno videla u gluvoj noći priliku čoveka, veću i gorostasniju no što je ljudska, koja im je rekla da se iz jedne vojske mora podzemnim bogovima i Majci Zemlji žrtvovati vojskovođa, a iz druge vojnici. Pobeda će biti na strani onog naroda čiji vojskovođa pre prinese na žrtvu neprijateljske legije i samog sebe. Konzuli su međusobno razgovarali o ponoćnoj utvari i odlučili da prinesu žrtvu da bi umirili srdžbu bogova, ali istovremeno da vide da li i utroba žrtvenih životinja pokazuje isto što se njima noću prikazalo. U tom slučaju treba da jedan

[2] O tome videti Livije, I, 24; 52.

[3] Marsi su narod u oblasti Fucinskog jezera.

ili drugi konzul ispune ono što je sudbina odredila. Haruspici su potvrdili ono pobožno uverenje koje im je već obuzelo dušu, te oni sazvaše sve legate i tribune i javno ih obavestiše o onome što bogovi nalažu. Da ne bi dobrovoljna konzulova smrt u bici prestrašila vojsku, dogovoriše se međusobno da se konzul žrtvuje za rimski narod i Kvirite na onom delu bojišta gde počne rimska vojska da se povlači. U ovom savetovanju takođe je odlučeno da se u vojsku vrati sva strogost stare discipline, jer sada je prilika za to više no ikada. Brigu je povećavala okolnost da se trebalo boriti protiv Latina, od kojih se nisu razlikovali ni po jeziku ni po običajima; slično im je bilo i naoružanje, a pre svega su im bile iste i vojne institucije: vojnici su odgovarali njihovim vojnicima, centurioni centurionima i tribuni tribunima. Braća po oružju, često su delili isti vojni logor, a često i iste manipule. Da bi se, kad je već to tako bilo, izbegle zabune naređeno je vojnicima da se niko ne bori protiv neprijatelja van svog stroja.

7. Slučajno se dogodilo da se među komandantima rimskih turmi, koje su bile poslate na sve strane u izvidnicu, nalazio i Tit Manlije, konzulov sin. On je odjahao na uzvišicu iznad neprijateljskog logora tako da je od njega bio udaljen jedva na domet koplja. Tu se nalazio konjički odred iz Tuskula. Komandovao mu je Gemin Mecije, slavan među svojima i po rodu i po delima. Kada ovaj prepoznade rimske konjanike i njihovog komandanta, konzulovog sina – oni su se međusobno znali kao ljudi visokog roda – uzviknu: „Rimljani, zar ćete se s jednom turmom suprotstaviti Latinima i njihovim saveznicima? Čime se u međuvremenu bave dva konzula i dve konzulske vojske?“ „Stići će oni na vreme“, odgovori Manlije, „a sa njima će stići i sam Jupiter, svedok vašeg kršenja ugovora, on koji je i moćniji i silniji od nas. Ako smo se kod Regilskog jezera borili protiv vas koliko smo hteli, ovde ćemo to isto učiniti tako da vam više ne padne na pamet da dignete oružje na nas.“ Na to će Gemin, koji je izjahao malo napred, ispred svojih: „Hoćeš li u međuvremenu, dok ne dođe taj dan kada ćete u velikom zamahu da pokrenete svoju vojsku, da se sam sa mnom ogledaš, da se već iz sukoba nas dvojice vidi koliko latinski konjanik nadmašuje rimskog?“ Mladićevo hrabro srce pokrenu srdžba ili stid da ne odbije borbu, ili pak neumoljiva snaga sudbine. On zaboravi, dakle, očevu zapovest i ono što su oba konzula naredila i pohrli

u ovu borbu, ne brinući o tome da li će biti pobednik ili pobeđen. Pošto su se drugi konjanici povukli, kao za neku predstavu, udno polja, oni krenuše ka sredini podbacajući konje jedan na drugoga. I tada pojuriše s uperenim kopljima. Manlijevo koplje prolete iznad šlema, a Mecijevo pored vrata konja. Okrenuše konje i kako se Manlije pre uspravio i spremio za nov udarac, on zabode vrh koplja između ušiju konja. Kada konj oseti udarac, prope se na prednje noge i velikom snagom, zatresavši grivom, zbaci konjanika sa sebe. Kada se ovaj, dočekavši se na koplje i štit, podiže posle ovog strašnog pada, Manlije ga obori ponovo na zemlju strašnim udarcem koplja, koje mu je prošlo kroz grlo i izašlo između rebara. Pošto je uzeo oružje sa njega, vratio se svojima i uz trijumfalno klicanje svoje turme krenuo ka logoru i komandantskom šatoru svoga oca, ne sluteći ni kakva mu je sudbina ni kakva budućnost, i da li ga čeka pohvala ili kazna.

„Sada svi mogu", reče, „oče, s pravom da kažu da sam tvoje krvi: izazvan na dvoboj donosim ti ovaj konjički plen sa ubijenog neprijatelja." Kada je konzul ovo čuo okrenuo je glavu od svog sina i naredio da se trubom sazove zbor. Kad su se svi sakupili, on reče: „Pošto si se ti, Tite Manlije, ne poštujući ni zapovest konzula ni dostojanstvo svoje otadžbine, uprkos našem naređenju borio s neprijateljem van bojnog poretka i svojom krivicom prekršio vojnu disciplinu, na kojoj rimska država počiva sve do današnjeg dana, doveo si me u težak položaj da ili zaboravim na državu ili na samog sebe. Pre ću kazniti tvoju grešku no što ću dozvoliti da država pretrpi štetu zbog naše krivice. Pružićemo potonjim pokolenjima žalostan, ali poučan primer.

Duboko sam dirnut kako zbog urođene sklonosti oca prema sinu tako i zbog primera hrabrosti koju je obmanula pogrešna predstava o slavi. Ako te kaznim smrću, time će biti osnažena vrhovna vlast konzula, ali ako to ne učinim, ona će zauvek ostati uništena. Smatram da nećeš odbiti da se povinuješ vojničkoj disciplini, koja je poljuljana tvojom krivicom. Doprinećeš da se ona ponovo uspostavi ako u tebi ima iole naše krvi. Idi, liktore, veži ga za stub."

Svi behu zapanjeni tako surovom zapovešću i svak se osećao kao da je na njega podignuta sekira. Svi su ostali nepomični iz straha, a ne zbog poslušnosti. Stajali su kao prikovani i u tišini, kao da im je dah stao od čuđenja. Zatim, kad se iz posečenog

vrata razli krv, iznenada se oslobodi žalost i podigoše glasovi kojima su podjednako grdili naređenje i proklinjali. Telo mladića beše pokriveno stečenim plenom i, podigavši lomaču van bedema, spališe ga uz počasti vojnog pogreba. Manlijevo naređenje je tada ne samo sve zastrašilo nego je i u potomstvu važilo za surov primer.

8. Ipak, ma kako surova, ova kazna je doprinela da vojska bude poslušnija prema vojskovođama. Ova strogost je doprinela ne samo tome da se posveti veća briga stražama i redu u predstražama nego i u samoj bici, kada su trupe sišle da se bore. Bitka je u stvari veoma ličila na sukob među građanima. Osim po duhu, Latini se ni po čemu nisu razlikovali od Rimljana.

Rimljani su ranije upotrebljavali male okrugle štitove. Potom kad su počeli da služe za platu, ove su zamenili ovalnim. Ranije su ulazili u bitku u bojnom poretku falange koja je bila slična makedonskoj, a kasnije su se postavljali u boj po manipulama, dok su se oni iza njih postavljali u više redova: prva linija su bili hastati[4] kojih je bilo 15 manipula,[5] a one su bile postavljene na malom međusobnom rastojanju. Manipulu je činilo 20 lako naoružanih vojnika, ostali su imali okrugle štitove. Lako naoružanima su smatrani oni koji su nosili samo dugo koplje i koplje za bacanje. Ovu prvu liniju fronta u bici činio je cvet omladine koja je tek stasala za borbu. Iza njih su sledili oni u zrelim godinama, raspoređeni u isto toliko manipula. Nazivani su principijima, nosili su štitove i isticali se po oružju. Ovih 30 manipula nazivane su antipilanima.[6] Iza zastava je bilo postrojeno još 15 redova, od kojih je svaki imao tri dela i svaki od njih se nazivao primipil,[7] svaki je imao tri zastave, ispod svake je išlo 60 bojnika, dva centuriona i jedan zastavnik, dok je cela grupa brojala 186 ljudi. Pod prvom zastavom marširali

[4] Naziv hastati potiče od naziva za dugo koplje, *hasta*, uobičajeno u ranom rimskom naoružanju; kasnije je uvedeno kratko koplje, *pilum*.

[5] Prvobitna rimska legija se delila na 10 manipula od po 120 ljudi, ili na 20 centurija po 60 ljudi. Manipule hastata bile su označene od prve (prima) do desete (decima).

[6] U ranoj rimskoj vojsci antipilani su oni koji su u bici išli ispred hastata, principija i trijarija.

[7] Primipili su bila oba centuriona (komandanta centurija) prve manipule trijarija; oni su imali najviši rang u kolegijumu centuriona.

su trijariji,[8] stari vojnici proverene hrabrosti; pod drugom su bili rorariji,[9] mladi i manjeg iskustva; treći su bili akcenzi[10] i predstavljali su snage u koje se najmanje moglo pouzdati. Stoga su i bili postavljeni kao poslednja linija.

Kad je vojska bila tako postrojena, u bitku su najpre ulazili hastati. Ako oni ne bi uspeli da potisnu neprijatelja, laganim korakom bi se povukli nazad i bili bi primljeni u redove principija, koji su sada preuzimali bitku, dok bi ih hastati sledili. Trijariji su sedeli pod zastavama, s ispruženom levom nogom, sa štitom naslonjenim na rame i uspravljenim kopljem čiji je vrh bio poboden u zemlju. Oni su se držali tako kao da je bitka, koja je besnela, bila od njih odvojena bedemom. Ako ne bi bio srećan ni ishod borbe principija, i oni bi se iz prvog bojnog reda neprimetno povukli među trijarije. Otuda poslovica kada stvar ne ide kako treba da se „stvar vraća trijarijima". Kada među svoje redove prime i hastate i principije, trijariji se dižu i odmah zbijaju svoje redove kao da zatvaraju put, pa u neprekidnoj liniji napadaju na neprijatelja. Pošto iza njih ne ostaje nikakva nada, neprijatelju je njihov napad najstrašniji. Naime, kada krenu da gone Rimljane, ispred njih se iznenada podiže nova bojna linija s mnogo većim brojem ljudi. Rimljani obično regrutuju po četiri legije, svaku od po 5.000 pešaka i 300 konjanika.

Ranije su vodili sa sobom isto toliku vojsku Latina. Ovog puta su im Latini bili neprijatelji i svoju borbenu liniju su uređivali na isti način. Znali su da će se, ako redovi ne budu poremećeni, sukobiti hastati s hastatima i principiji s principijima, a isto tako centurioni s centurionima. Među trijarijima je i na jednoj i na drugoj strani bio po jedan primipil. Onaj na rimskoj strani nije bio snažan telom, ali je u svemu ostalom bio krepak čovek i iskusan borac, dok je Latin bio snažan i vrstan borac. Znali su se

---

[8] Trijariiji su bili vojnici u trećem bojnom redu; najstariji po godinama, korišćeni su kao rezerva.

[9] Rorariji su vojnici koji su započinjali čarku bacanjem kamenja iz praćke. Prema Varonu i nekim drugim piscima, naziv potiče od reči *ros-ris*, rosa, jer je najpre rosa, pa onda kiša. Odgovaralo bi našoj reči čarkaši (V. Janković, usmeno).

[10] Akcenzi su, prema Festu, gramatičaru iz II veka pre n. e., bili obučeni, ali bez oružja i bili su zamena za prave vojnike. U rano oba rimske države činili su jednu centuriju. Služili su i kao administrativno osoblje u vojsci.

međusobno jer su dotad uvek vodili iste odrede. Pošto se rimski primipil nije pouzdavao u svoju snagu, konzuli su mu još u Rimu dozvolili da sebi izabere podoficira koga želi da bi ga štitio od onog čoveka koji mu je bio određen kao neprijatelj. Mladić koga je ovaj izabrao suprotstavio se u bici latinskom centurionu i odneo je pobedu nad njim. Borba je vođena nedaleko do planine Vezuvija,[11] na mestu gde je prolazio put za Vezeris.[12]

9. Rimski konzuli su prineli žrtve pre no što su krenuli u bitku. Kažu da je vrač pokazao Deciju kako je vrh jetre oštećen na prijateljskoj strani,[13] ali da su bogovi u svemu ostalom blagonaklono primili žrtvu i da je Manlijeva žrtva veoma povoljna. „Dobro je", reče Decije, „ako je moj kolega primio dobre znake." Pošto su uredili vojsku kako je napred rečeno krenuli su u boj. Manlije je komandovao na desnom, a Decije na levom krilu. U početku su i jedan i drugi komandovali s pojednakim snagama i sa istim žarom u duši. Potom su se rimski hastati na levom krilu, ne mogavši da odole pritisku Latina, povukli među principije. I usred nereda koji zbog toga nastade, konzul Decije glasno pozva Marka Valerija: „Potrebna nam je", reče, „pomoć bogova, Marko Valerije. Hajde, vrhovni svešteniče rimskog naroda, izgovori reči s kojima ću sebe prineti kao žrtvu za svoje legije." Sveštenik mu naredi da obuče togu pretekstu[14] i da pokrivene glave, s rukom ispod toge podignutom do brade, s oborenim kopljem pod svojim nogama izgovori ove reči: „Jane, Jupitere, Marsu, Kvirine, Belona, Lari, bogovi Novensili, bogovi Indigeti,[15] svi bogovi koji imate moć nad nama i neprijateljem, i vi, bogovi Mani, vas molim i vama odajem poštu i vama se molim da rimskom narodu Kvirita podarite milost, da mu date snagu da srećno pobedi i da na neprijatelje rimskog naroda Kvirita navučete

[11] Vezuv je poznati vulkanski breg u Kampaniji. Erupcija vulkana u noći između 24. i 25. avgusta 78. pre n. e. uništila je gradove Pompeji i Herkulanum u njegovom podnožju.

[12] Kod poznorimskog pisca Aurelija Viktora Vezeris se pominje kao reka; mogućno je da je postojao i istoimeni grad ili tvrđava.

[13] „Vrh" ili „glava" je gornji deo jetre žrtvene životinje; oštećenje na tom delu bilo je loš predznak i najavljivalo pogibiju konzula Decija.

[14] O togi preteksti videti Livije, II, nap. 86.

[15] Bogovi Indigeti su verovatno oni koji su pripadali određenom mestu, dok su Novensili oni koji su kao novi bili priključeni rimskom panteonu.

strah, grozu i smrt. I kao što to rečima izražavam, tako da se za spas države rimskog naroda Kvirita, za vojsku legija i pomoćnih odreda rimskog naroda Kvirita žrtvujem bogovima Manima i Zemlji zajedno s legijama i pomoćnim odredima neprijatelja."

Pomolivši se tako, naredi liktorima da odu Titu Manliju i da mu što pre jave da se njegov kolega zavetovao za spas vojske. A sam se opasavši na gabijski način,[16] skoči na konja i s oružjem u ruci jurnu usred neprijatelja, izložen pogledima i jedne i druge vojske. Izgledao je nešto viši od običnog čoveka, kao da je poslan sa neba da ispašta srdžbu bogova i da okrene propast od svoje vojske na neprijatelja. S njim sav strah i trepet biše preneti na neprijatelja; prvo je napao na bojne znake Latina, a strah se zatim raširi na sve bojne redove iza njih. Ovo se najbolje videlo kada bi okrenuo konja: tamo su neprijatelji padali kao da su pogođeni zloslutnom zvezdom. Kada se najzad srušio pogođen mnogim kopljima, sve latinske kohorte su već bile prestrašene i razbežale se na sve strane. Istovremeno su Rimljani, oslobođeni religijskog straha, krenuli i kao da je tek tada dat znak za borbu, ponovo su započeli bitku. I rorariji su se probili između antepilana i tako povećali snagu hastata i principija, a trijariji, kleknuvši na desno koleno, očekivali su naređenje konzula da se usprave.

10. Bitka je nastavljena, a na drugim tačkama nadvladali su Latini, kojih je bilo mnogo. Konzul Manlije, čuvši za sudbinu svog kolege, najpre je, kako je bio red i kako je pobožnost nalagala, suzama i pohvalama obeležio smrt tako dostojnu sećanja; zatim je malo oklevao, razmišljajući da li je vreme da se trijariji usprave. Potom, smatrajući da je ipak bolje da ih sačuva za krajnju nevolju, naredi akcenzima da krenu iz poslednjih redova do ispred zastava. Čim su ovi stigli u prve redove, neprijatelj je pokrenuo svoje trijarije, misleći da je neprijatelj učinio to isto. Ovi, pošto su se izvesno vreme borili vrlo oštro, zamorili su se, a koplja su ili slomili ili otupeli, ali su ipak uspeli da potisnu neprijatelja, smatrajući da su savladali poslednju liniju protivnika. Na to konzul naredi trijarijima: „Dižite se sada i nastupite odmorni protiv umornog neprijatelja, imajući pred očima otadžbinu, očeve, žene i decu, i sećajući se konzula, koji je svoj

[16] Gabijski način opasivanja toge dovodi se u vezu s određenim religijskim ritualom (videti Livije, V, 46).

život žrtvovao da bismo mi pobedili." Kada su se trijariji podigli, odmorni i sa sjajnim oružjem, bitka je ponovo započela. Između redova su primani i antepilani, te svi zajedno, uz uzvike, izazvaše nered u prvim redovima Latina. Snagu onih napred slomili su bacajući im koplja u lice, a preko drugih manipula su prešli kao da su nenaoružane; sami gotovo netaknuti, naneli su takve gubitke neprijatelju da ih je jedva jedna četvrtina pretekla. Samniti, postrojeni malo dalje u podnožju brda, takođe su unosili strah među Latine. Uostalom, i rimski građani i saveznici pripisivali su svu pohvalu za ovaj rat konzulima. Jedan od njih je okrenuo prema sebi sve pretnje bogova neba i podzemlja; drugi je u bici pokazao takvu hrabrost i mudrost da su svi oni koji su se kasnije sećali ove bitke, Rimljani i Latini, pokolenjima saglasno preneli da bi u svakom slučaju pobeda bila na onoj strani na kojoj je komandovao Tit Manlije. Latini u svom bekstvu stigoše do Minturna.[17] Posle bitke je zauzet i njihov logor. Mnogi koji su preživeli, naročito Kampanci, bili su tom prilikom pobijeni. Decijevo telo nije nađeno tog dana, a dalje traganje je sprečila noć. Sledećeg dana nađeno je na mestu gde je bilo najviše pobijenih neprijatelja i prekriveno strelama. Kolega mu je priredio pogreb koji je bio dostojan njegove smrti.

Čini se da treba dodati i ovo: da konzul, diktator ili pretor kada se zavetuju neprijateljske legije ne mora da zavetuje i samog sebe, nego bilo kog rimskog građanina koji je regrutovan u legiju. Pa ako taj čovek pogine, smatra se da je dobro učinjeno, a ako ne, onda se njegov kip, visok sedam stopa ili više, sahrani u zemlju i na grobu se priredi žrtva za izmirenje. Na mesto gde je kip pokopan zabranjeno je rimskom magistratu da stupi nogom. Ako, međutim, vojskovođa hoće sebe da zavetuje, kao što je to učinio Decije, te ako ne pogine, ne sme više vršiti nikakav religijski čin, državni ili privatni, niti sme prinositi žrtve niti bilo šta drugo što naumi. Onaj ko sebe žrtvuje ima pravo da svoje oružje posveti Vulkanu,[18] ili kome drugom bogu koga izabere.

[17] Minturne su grad na ušću reke Liris u Tirensko more; u gradu su se mešali auzonski, samnitski i latinski stanovnici.

[18] Vulkan je božanstvo poznato u Rimu po tradiciji još u vreme kraljeva Romula i Tita Tacija; na žrtvu mu je prinošena riba. Munjom je najavljivao proročanstva. U grčkom panteonu mu je odgovarao Hefest. Praznik Vulkana u Rimu bio je 23. maja.

Grehom se smatralo ako se neprijatelj dokopa koplja na koje se konzul oslanjao dok se molio. Ako se to dogodi, žrtva pokajnica su bili svinja, bik i ovca prineseni Marsu.[19]

11. Premda su svi ovi ljudski i božanski običaji iščezli iz sećanja, jer su novi i strani odneli prednost nad njima kao starim i nasleđenim od predaka, ipak sam smatrao da neću odvući pažnju od predmeta ako ovo ponovim rečima kako je nama preneto.

Bitka se već odigrala kada su Samniti došli u pomoć, pošto su najpre sačekali kakav će biti ishod, kako sam našao u nekih pisaca. S druge strane, Lavinij je poslao snage u pomoć Latinima nakon što je mnogo vremena izgubio u raspravljanju o tome. Kada su kroz kapije već izašle zastave i deo vojske, stigao je glasnik koji je javio o porazu Latina. Na to su okrenuli zastave i vratili se u grad. Priča se da je njihov pretor Milionije rekao da će za ovaj mali pređeni put morati Rimljanima mnogo da plate.

Latini koji su preživeli bitku rasturili su se u raznim pravcima. Kad su se ponovo sakupili, utočište im je bio grad Vescija.[20] Ovde je na skupštini koja je održana, njihov vojskovođa Numizije tvrdio da je ratna sreća bila ista i jednima i drugima, te da je pobeda samo formalno ostala na rimskoj strani, a u svemu ostalom su isto prošli kao da su pobeđeni. Komandni šator i jednog i drugog konzula poprskan je krvlju, jedan ubistvom sopstvenog sina, drugi krvlju konzula koji je sebe žrtvovao. Čitava vojska im je uništena, pobijeni su im i hastati i principiji, pokolj je izvršen i ispred zastava i iza njih; trijariji su tek na kraju spasli stvar. Premda su i latinske snage nastradale, ipak se one mogu pre nadoknaditi no kod Rimljana, i to regrutovanjem bilo u Laciju bilo među Volscima. I stoga, ako se oni slažu, on će brzo dići novu vojsku među omladinom Latina i volških plemena i vratiće se u Kapuu sa snagama spremnim za borbu. Rimljani, koji očekuju sve drugo pre no bitku, biće razbijeni pri ovom neočekivanom napadu. Pisma puna prevare bila su razaslata po Laciju i u zemlju Volska i oni koji nisu učestvovali u bici, lako su im poverovali. I tako je

[19] Suovetauralija, prinošenje žrtvenih životinja (svinje, ovna i bika: *sus, ovis, taurus*) Marsu pri lustrumu, svečanom očišćenju vojske.

[20] Vescija je bila grad Auzonaca na ušću reke Liris. Rimljani su je razorili 314. pre n. e. Sećanje na nju ostalo je jedino u nazivima *saltus* i *ager Vescinus* (Vescinska šuma i zemlja).

sa svih strana stigla u neredu na brzinu skupljena vojska. Ovoj vojsci izađe u susret konzul Torkvat kod mesta Trifana, koje se nalazi između Sinuese i Minturna. Pre no što je i izabrano mesto za vojni logor, i jedni i drugi su sakupili prtljag na gomilu; sukobiše se i bitka bi odmah okončana. Snage Latina su bile tako oslabljene da su se, videvši da konzul pobednik kreće da pustoši njihova polja, odmah predali, a u tome su ih sledili i Kampanci. Za kaznu, Latinima i Kapui je oduzeta zemlja. Latinska teritorija, kojoj je dodato i ono što je pripadalo Privernatima i Falernu – ovo su kampanski narodi sve do reke Volturna – podeljena je rimskim plebejcima. Svaki je dobio po dva jugera latinske zemlje, što je dopunjeno sa po tri četvrtine jugera na zemlji Privernata, ili po tri jugera u oblasti Falerna, a uz to još po jednom četvrtinom zbog udaljenosti ove oblasti. Od kazne koja je stigla Latine pošteđeni su samo Laurenti[21] i konjanici Kampanaca jer se nisu priključili pobuni. Odlučeno je da se ponovo sklopi ugovor i sa Laurentima, i on je potom svake godine obnavljan desetog dana posle Latinskog praznika. Kampanskim konjanicima je dato rimsko građansko pravo i odlučeno je da svedočanstvo o tome bude bronzana tabla postavljena u Kastorovom hramu[22] u Rimu. Kampanskom narodu je naređeno da svakom od njih, a njih je bilo 1.600, plaća godišnje 450 denara.[23]

12. Rat je tako završen i, pošto je prema svakom postupio po zasluzi, konzul Manlije se vratio u Rim. Poznato je da su mu pri dolasku izašli u susret samo stariji ljudi. Omladina ga se i tada i kasnije, sve do kraja njegova života, klonila jer je smatrala da je proklet.

Antijati su vršili upade na teritoriju Ostije, Ardeje i Solonija.[24] Konzul Manlije nije mogao komandovati u ovom ratu

[21] Laurenti su narod čiji je glavni grad bio Lavinij.

[22] Kastor i Poluks, blizanci Dioskuri, bili su u Rimu zaštitnici konjičkog staleža, pa je njihov hram izabran kao mesto za čuvanje ugovora o dodeljivanju rimskog građanskog prava latinskim konjanicima.

[23] Denar je rimski srebrni novac čija je vrednost bila 16 bronzanih asa. U vreme o kome je ovde reč, Rimljani još nisu kovali srebrni novac; prvi put su ga emitovali 268. pre n. e.

[24] Ostija je pristanište na ušću Tibra; Ardeja je grad Rutula na moru. Prema legendi, grad je osnovao sin Odiseja i Kirke. Solonijska zemlja (*ager Solonius*) nalazi se između Rima i Ostije.

zbog lošeg zdravlja. Stoga je imenovao za diktatora Lucija Papirija Krasa, koji je tada bio pretor. Ovaj uze sebi za komandanta konjice Lucija Papirija Kursora. U ratu protiv Antijata diktator nije izvršio ništa što bi bilo vredno pomena, premda je nekoliko meseci taborovao na njihovoj teritoriji. U godini koja je sledila ovu koja je bila tako značajna zbog pobede nad tolikim i tako moćnim neprijateljem, kao i po konzulima od kojih je jedan slavno poginuo, a drugi ostao u sećanju kako po strašnom tako i po slavnom vođstvu, stupili su na dužnost konzuli Tiberije Emilije Mamerk i Kvint Publilije Filon. Oni nisu zapamćeni po sličnim podvizima. Brinuli su se više za svoje i stranačke interese no za državne. Latine koji su se ponovo pobunili, ogorčeni zbog oduzimanja zemlje, razbili su na Fenektanskim poljima i isterali ih iz logora. Dok su se Latini, čija je omladina ovde izginula, predali Publiliju, pod čijom je komandom i auspicijama rat i vođen, Emilije je odveo vojsku na Pedum. Pedanima su pomagali narodi Tibura, Preneste i Velitra; stigla im je i pomoć od Lanuvija i Ancija. Premda su Rimljani unekoliko bili nadmoćniji u borbi, ovde je ipak predstojao napor oko zauzimanja samog grada Peduma kao i logora njegovih saveznika koji su mu se priključili. No konzul je iznenada napustio rat na vest da je njegovom kolegi dodeljen trijumf, vratio se u Rim i zahtevao trijumf za sebe pre pobede. Pošto su senatori, ozlojeđeni ovim postupkom, odbili da mu dodele trijumf dok se Pedum ne zauzme ili ne preda, Emilije je, udaljivši se od Senata, dalje vodio svoj konzulat slično buntovnom tribunatu. Premda je bio konzul, neprestano je pred narodom napadao patricije, a njegov kolega se nije tome suprotstavljao jer je i sam bio plebejac. Povod za optužbe pružilo mu je to što je zemlja u Laciju i Falernu bila tako škrto podeljena plebejcima. Najzad, kada je Senat odlučio da skrati vreme vlasti konzula i naredio da se imenuje diktator radi borbe s Latinima, Emilije, koji je tada držao fasces,[25] imenovao je svog kolegu za diktatora. On uze za komandanta konjice Junija Bruta. Ovaj diktator je služio interesima plebejaca i u govorima je napadao Senat. Doneo je tri zakona koji su bili veoma povoljni za plebejce, a protiv interesa

[25] Fasces su simbol najviše vlasti u Rimu; to su snopovi pruća sa sekirama koje nose dvanaestorica liktora.

nobiliteta: prvo, da odluke donete na skupovima plebejaca, takozvane plebiscita, obavezuju i sve Kvirite;[26] drugo, da zakone koje donose centurijatske komicije mora odobriti Senat pre no što budu izneti na glasanje; treće, da jedan od cenzora mora biti biran među plebejcima – stiglo se već dotle da se moglo dogoditi da obojica budu plebejci.

13. Sledeće godine za vreme konzula Lucija Furija Kamila i Gaja Menija, Senat je bučno zahtevao da se Pedum zauzme oružjem, napadom i svakom silom da bi to još jače istaklo propust Emilija, konzula iz prethodne godine, koji to nije učinio. Konzuli su bili prinuđeni da zapostave sve ostalo i da se posvete samo ovome. Lacij se nalazio u takvom stanju da nije mogao da izdrži ni rat ni mir. Za rat nisu Latini imali snage, a mir su prezirali uvređeni zbog oduzimanja zemlje. Činilo im se da se treba držati srednjeg puta i zatvoriti se u gradove da Rimljanima ne bi dali povoda za rat, a ako bi bilo javljeno da je neki grad opsednut, da se opsednutima dovede pomoć sa svih strana. Ipak je Pedanima uputio pomoć samo mali broj plemena. Do Peduma su stigli Tiburti i Prenestini, koji su im teritorijalno bili najbliži. Aricine, Lanuvine i Velitrane, kojima su se priključili i Antijati i Volsci, razbio je u iznenadnom napadu konzul Menije na reci Asturi.[27] Kamil se kod Peduma sukobio s Tiburtima i njihovom veoma moćnom vojskom u teškoj, ali i uspešnoj bici. Najveći nered je izazvala iznenadna provala onih iz grada za vreme borbe. Kamil, koji je deo vojske okrenuo protiv ovih, ne samo da ih je vratio među bedeme nego je istog dana, pošto je savladao i njih i njihove saveznike, pomoću lestava zauzeo grad. Odlučeno je sada, uz povećanu hrabrost i namere, da se od zauzimanja jednog grada krene s pobedničkom vojskom i zauzme ceo Lacij. I konzuli se nisu zaustavili dok nisu pokorili celu ovu oblast, neke gradove zauzimajući, a druge primajući na predaju. Pošto su ostavili garnizone u osvojenim gradovima, konzuli su otišli u Rim da bi proslavili trijumf koji im je bio dodeljen uz opšte odobravanje. Osim trijumfom, nagrađeni su i time što su im na Forumu podignute statue na konju – što je bila retka počast za ono vreme.

[26] Kviritima su nazivani punopravni rimski građani.

[27] Astura je rečica koja se uliva u Tirensko more južno od Ancija.

Pre no što je na skupštini postavljeno pitanje izbora konzula za sledeću godinu, Kamil je u Senatu podneo izveštaj o latinskim narodima: „Oci senatori i dopisani, rat koji smo morali oružjem da vodimo protiv Latina, okončan je uz božju pomoć i ljudsku hrabrost. Razbijena je neprijateljska vojska kod Peduma i kod Asture. Zauzeti su ili su se predali svi latinski gradovi, a od volških Ancij, dok su u nekima ostali vaši garnizoni da ih drže silom u pokornosti. Pošto nas često uznemiravaju pobunama, ostalo je da se odluči na koji način ćemo postići trajan mir. Besmrtni bogovi su nas učinili tako moćnima i predali su vama da odlučite da li će Lacija još biti ili neće. Tako vi možete obezbediti večni mir primenjujući bilo silu bilo praštanje. Da li ćete se odlučiti za surove mere prema onima koji su se predali i koji su pobeđeni? Ako donesete takvu odluku, onda treba uništiti Lacij i pretvoriti ga u prostranu pustinju, tu gde ste često sakupljali izvrsnu vojsku za mnoge, česte i velike ratove. Hoćete li, sledeći primer predaka, da povećate državu primajući u nju pobeđene, onda ovde imate priliku za to koja će vam doneti slavu. Bez sumnje je najčvršća vlast ona kojoj se ljudi dobrovoljno potčinjavaju. No bilo šta da odlučite, to treba brzo da učinite, jer tolike narode držite u neizvesnosti između straha i nade. Treba u isto vreme da se i vi oslobodite brige za njih i u strahu koji ih još uvek drži da ispunite njihova srca ili svešću o kazni ili o dobročinstvu. Mi smo postigli to da vi sada možete odlučivati o svemu; na vama je sada da odlučite ono što je najbolje i za vas i za državu."

14. Senatori su pohvalili izveštaj konzula o opštoj situaciji, ali su smatrali da kod svih naroda nije reč o istom; stoga su mislili da bi bilo bolje da se o svakom narodu posebno obaveste kako bi se odlučilo po zasluzi. Tako je o svakom posebno podnet izveštaj i doneta odluka: stanovnicima Lanuvija je dato rimsko građansko pravo i vraćene su im svetinje pod uslovom da sveti gaj Junone Sospite bude zajednički građanima Lanuvija i Rimljanima. Aricija, Nomentum i Pedum dobili su isti pravni status kao i Lanuvij. Stanovnici Tuskula su zadržali građansko pravo koje su imali. Oni su krivicu za pobunu prebacili na malobrojne kolovođe. Prema Velitrama, u kojima su živeli stari rimski građani, postupili su veoma strogo: bedeme su morali da poruše, senat im je ukinut i naređeno im je da se presele na drugu stranu Tibra. Ako neko od njih bude uhvaćen s ove

strane reke, biće kažnjen sa 1.000 funti u bronzi, a onaj ko ga uhvati ne sme mu skinuti okove pre no što kazna bude plaćena. Na zemlju njihovih senatora naseljeni su novi kolonisti i kada su ovi stigli, Velitre su ponovo dobile izgled gusto naseljenog grada. I u Ancij su upućeni novi kolonisti, uz uslov da se među njih može upisati i neko od Antijata ako želi. Gradu su oduzeti brodovi, a narodu Ancija je zabranjen izlaz na more, ali mu je dato građansko pravo. Tiburti i Prenestini su izgubili svoju teritoriju, ne toliko stoga što su se sada pridružili ostalim Latinima u pobuni, nego zato što su, mrzeći rimsku moć, nekada ujedinili oružje s Galima, koji su surov narod. Ostalim Latinima je zabranjeno međusobno sklapanje braka, trgovanje i zajednički skupovi.[28] Kampancima je dato građansko pravo, ali bez prava glasa,[29] iz počasti prema njihovim konjanicima koji nisu učestvovali u pobuni. Isto su dobili i građani Funda i Formija zato što je prolazak preko njihove teritorije uvek bio slobodan i siguran. Odlučeno je da se i građanima Kume i Suesule daju ista prava i isti status kao onima u Kapui. Brodovi Antijata su delom sprovedeni u rimsku luku, delom spaljeni. Doneta je odluka da se njihovim kljunovima ukrasi tribunal koji je izgrađen na Forumu. Ovo osvećeno mesto je dobilo naziv Rostra.[30]

15. Za vreme konzula Gaja Sulpicija Longa i Publija Elija Peta, dok je solidan mir održavan ne samo zbog rimske moći nego i zbog zahvalnosti onih kojima je učinjeno dobročinstvo, izbio je rat između Sidicina i Aurunka. Aurunci, koje je pokorio konzul Tit Manlije, nisu se dotad bunili i stoga su s više prava tražili sada pomoć od Rimljana. Ali pre no što su konzuli odveli vojsku iz Rima – Senat je naime odlučio da se brane Aurunci – stigao je glas da su ovi napustili svoje utvrđenje iz straha, da su izbegli sa ženama i decom i da su se utvrdili u Suesi, koja se danas naziva Aurunka.[31] Njihove bedeme i grad razorili su Sidicini. Ljut zbog ovoga na konzule, čije je oklevanje dovelo do

[28] To su privatna prava rimskih građana: *ius conubii*, pravo sklapanja pravno važećeg braka i *ius comercii*, pravo na sticanje imovine i zaštita imovine.

[29] Dakle, bez političkih prava i bez prava učešća u rimskim skupštinama.

[30] Rostra (od *rostra*, kljunovi), govornica na rimskom Forumu.

[31] Suesa Aurunka je tako nazvana da bi se razlikovala od grada Volska, Suesa Pomecije.

toga da se izdaju saveznici, Senat naredi da se izabere diktator. Izabran je Gaj Klaudije Regilensis koji za komandanta konjice uze Gaja Klaudija Hortatora. Ali onda se pojavi religijska teškoća u vezi sa izborom diktatora, jer su auguri izjavili da je učinjena greška pri njegovo imenovanju. Tako su diktator i njegov komandant konjice morali da se povuku s položaja. Iste godine je vestalka Minucija bila optužena najpre stoga što je sebi posvećivala više pažnje nego što je bilo propisano, a potom je optužena i kod vrhovnog sveštenika jer ju je rob potkazao. Bilo joj je naređeno da se odrekne svog religijskog položaja i da drži pod upravom svoje robove,[32] a zatim je osuđena i živa zakopana[33] u blizini Kolinskih vrata, desno od popločanog puta koji vodi u Polje zlodela, tako nazvano, verujem, zbog njenog prekršaja.

Ove godine je izabran Kvint Publilije Filon za pretora i bio je prvi plebejac na tom položaju, premda se tome protivio konzul Sulpicije, koji je odbio da ga prizna. Senat koji se toliko protivio dolasku plebejaca na najviše položaje, pri izboru pretora se pokazao pomirljivim.

16. Sledeću godinu u kojoj su konzuli bili Lucije Papirije Kras i Cezon Dulije obeležio je novi, ali ne i veliki rat protiv Auzonaca. Ovaj narod je živeo u gradu Kales.[34] Ujedinio se s oružjem sa susednim Sidicinima. Samo u jednoj bici, koja nije bila vredna da se zapamti, vojska oba ova naroda bila je razbijena. Blizina njihovog grada, koja ih je podstakla na bekstvo, pružila im je i spas. No briga Senata zbog ovog rata nije ovim prestala: Sidicini su već toliko puta ili sami kretali u rat, ili su pružali pomoć onima koji su ratovali protiv Rima, ili su bili uzrok rata. I stoga se potrudi da za konzula četvrti put bude izabran najveći vojskovođa tog vremena, Marko Valerije Korv. Za kolegu je dobio Marka Atilija Regula. I da ne bi slučajno došlo do zabune, traženo je da se oblast Sidicina dade kao polje akcije Korvu, bez odlučivanja kockom. Pošto je primio pobedničku vojsku od prethodnih konzula, Korv je krenuo na Kales, gde je rat i započeo. Kada je

[32] Da ih je oslobodila, oni ne bi smeli biti saslušavani pod mukama, to je bio postupak koji je u rimskoj državi bio dozvoljen jedino prema robovima.

[33] Vestalke koje su prekršile zavet čednosti bile su žive zakopavane.

[34] Kales je bio grad Aurunka ili Auzonaca; M. Valerije Korv je slavio trijumf za pobedu nad njima 335. pre n. e.

neprijatelja, koji se sećao i ranijih ratova, razbio u prvom napadu, krenuo je u napad na same bedeme. Vojska je u svom borbenom žaru htela odmah da krene s lestvama na bedeme s namerom da ih poruši. To je bio težak zadatak i Korv je želeo da ovo što je započeto završi tako da vojnike pre izloži naporu nego opasnosti. Stoga je podigao nasip, dovukao zaštitne krovove i primakao kule bedemima. Ali nije ih iskoristio jer se ukazala povoljnija prilika: jedan rimski zarobljenik, Marko Fabije, iskoristio je nemarnost auzonske straže za vreme nekog praznika i, oslobodivši se okova, pomoću konopca prikačenog na vrh bedema prebacio se preko zida na rimske opsadne sprave. Rimskog vojskovođu je nagovorio da napadne neprijatelje, mamurne od vina i gozbe. I tako su Auzonci zarobljeni zajedno sa svojim gradom, uz isto tako malo napora kao što su pobeđeni u bici.

Ratni plen je bio ogroman. Jedan garnizon je ostavljen u gradu, a legije su vraćene u Rim. Konzul je po odluci Senata proslavio trijumf, a da drugi konzul ne bi ostao bez slave odlučeno je da oba konzula krenu u rat protiv Sidicina. Pre toga su, po odluci Senata, imenovali za diktatora Lucija Emilija Mamerka radi održavanja izbora. Ovaj uze sebi za komandanta konjice Kvinta Publilija Filona. Na izborima, kojima je predsedavao diktator, izabrani su za konzule Tit Veturije i Spurije Postumije. Da bi izašli u susret želji plebejaca, oni su podneli zakonski predlog da se u Kales upute kolonisti, premda rat sa Sidicinima još nije bio okončan. Senat je odobrio da se za to upiše 2.500 ljudi i odredio je Cezona Duilija, Tita Kvinkcija i Marka Fabija za trijumvire koji će voditi koloniste.

17. Potom su novi konzuli preuzeli vojsku od starih i ušli na teritoriju neprijatelja. Pustošeći je, dospeli su do samih gradskih bedema. Kako se činilo da će se Sidicini boriti do poslednjeg daha, jer su pripremili ogromnu vojsku, a uz to je stigao i glas da se u Samnij naoružava, konzuli su po odluci Senata imenovali diktatora Publija Kornelija Rufina, kome je komandant konjice bio Marko Antonije. No kako je izbor bio izvršen uz religijski propust morali su da se odreknu svoje magistrature. Ovome su usledile boleštine, kao da su ovom greškom i auspicije dovedene u pitanje, pa je država vraćena na interegnum.

Tek za petog intereksa, Marka Valerija Korva, izabrani su konzuli Aul Kornelije drugi put i Gnej Domicije. Prilike su se tako smirile, ali na glas o galskom ratu nastade uzbuna zbog

koje je odlučeno da se izabere diktator. Izabran je Marko Papirije Kras, a za komandanta konjice Publije Valerije Publikola. Dok su oni vršili regrutovanje u većem obimu no kada su u pitanju ratovi protiv suseda, izviđači poslati kod Gala javili su da je tamo sve mirno. Verovalo se, međutim, da Samnij priprema pobunu jer su nemiri kod njih trajali već dve godine. Rimske vojne snage još nisu bile povučene iz zemlje Sidicina. No rat protiv Aleksandra iz Epira odveo je Samnite u Lukaniju. Ova dva naroda su krenula u boj protiv Aleksandra koji je u ovom ratu bio jači. Sklopio je sporazum s Rimljanima, mada je bilo neizvesno da li će ga se verno pridržavati ako i dalje bude imao uspeha.

Ove godine je u Rimu izvršen cenzus[35] i popisani su novi građani. Zbog njih su dodate dve nove tribe: Mecija i Skaptija. Dodali su ih cenzori Kvint Publilije Filon i Spurije Postumije. Po zakonu koji je predložio pretor Lucije Papirije, stanovnici Acera su postali rimski građani, ali bez prava glasa.[36] To bi bilo sve što se te godine događalo u ratu i miru.

18. Sledeća godina je bila teška, bilo zbog ćudi neba ili ljudskog zla. Konzuli su bili Marko Klaudije Marcel i Gaj Valerije. Za ovog poslednjeg našao sam različit kognomen u raznim izvorima: Flak i Potit. Uostalom, u ovom slučaju to i nije važno. Više bih voleo da je netačno – a u tome se ne slažu svi pisci – da su bili otrovani i da je njihova smrt učinila ovu godinu po zlu čuvenom. Ipak, da se ne bi učinila nepravda nijednom piscu treba izneti kako se u njih o tome govori: pošto su državni prvaci umirali od te iste bolesti i gotovo svi na isti način, jedna robinja se prijavila kod kurulnog edila Kvinta Fabija Maksima i izjavila da će otkriti razlog za ovaj opšti pomor. Fabije je o tome odmah obavestio konzule, a konzuli Senat i svi u Senatu su jednodušno poverovali svedoku. Tada se otkrilo da država trpi zbog ženske prevare i da su u stvari matrone pripremile otrov. Ako bi odmah

[35] Cenzus je sastavljanje lista građana s ciljem da se proceni imovina i da se stanovništvo razvrsta na imovinske klase. Svi punoletni rimski građani su bili dužni da na Marsovom polju pod zakletvom prijave svoju porodicu i svoju imovinu. Taj postupak je nazivan *professio censualis*. Cenzus su vodili cenzori.

[36] Acere su bile grad u Kampaniji koji su osnovali Sidicini, a kasnije su ga preuzeli Samniti. Godine 332. pre n. e. postali su rimski građani s polovičnim pravom, bez prava glasa (*sine suffragio*).

krenuli da istražuju, reče robinja, mogli bi ih uhvatiti na delu. Sledeći robinju, našli su neke žene kako kuvaju otrove i druge tajne napitke. Sve je to doneto na Forum, a glasnik je doveo i dvadeset matrona koje su u tome učestvovale. Dve od njih, Kornelija i Sergija, obe patricijskog roda, tvrdile su da su ovi napici lekoviti. Na to ih ona koja ih je potkazala pozva da ih popiju kako bi pred svima pokazale da je njeno svedočenje lažno. One zatražiše da im se ostavi vremena da se dogovore. Kada se narod povukao, one saopštiše ostalim matronama i sve se složiše da popiju otrovni napitak. Tako su i same bile žrtve svog zločinstva. Njihove sledbenice su odmah uhvaćene i one su odale veliki broj drugih matrona, pa ih je više od 170 izvedeno na sud. To je bilo prvo suđenje u Rimu zbog trovanja. Njihovo delo je smatrano za čudovišno, i na to se gledalo pre kao na ludilo nego kao na zločin. I kako se iz starih anala saznalo da je diktator pri secesiji plebejaca pričvrstio klin i tim činom vratio sebi neslogom otuđeni ljudski um, odlučeno je da se i ovom prilikom izabere diktator da bi to isto uradio. Izabran je Gnej Kvintilije koji sebi uze za komandanta konjice Lucija Valerija. Pošto je pričvrstio klin odrekao se diktature.

19. Za konzule su potom izabrani Lucije Papirije Kras i Lucije Plaucije Venoks. Početkom te godine stigli su u Rim poslanici Volska iz Fabraterije i poslanici Lukanaca[37] i zamolili da budu primljeni pod zaštitu: ako ih Rim oružjem odbrani od Samnita, oni će ostati pod rimskom vlašću verno i pokorno. Na to je Senat uputio poslanike Samnitima i poručio im da ne vrše nasilja na teritoriji ovih naroda. Poslanstvo je imalo uspeha ne toliko stoga što su Samniti želeli mir nego zato što nisu bili spremni za rat. Iste godine je započeo i rat protiv Priverna.[38]

Njihovi saveznici su bili Funđani,[39] a i vođa im je bio Funđanin, Vitruvije Vak, poznat ne samo u svojoj zemlji nego u Rimu. Imao je kuću na Palatinu, na mestu koje je kasnije nazvano Vakova poljana kad je kuća razrušena i zemlja konfiskovana.

[37] Lukanci su pleme u južnoj Italiji, u zaleđu Tarentinskog zaliva.

[38] Privern je bio latinski grad koji su Rimljani pobedili 357. pre n. e. i slavili trijumf nad njim i ponovo 329. pre n. e.

[39] Funđani su stanovnici grada Fundi na Apijevom putu, 74 milje od Rima.

Kada je ovaj krenuo u pljačku na teritoriju Setije, Norbe i Kore, protiv njega je krenuo Lucije Papirije i zaustavio se nedaleko od njegovog logora. Vitruvije nije imao dovoljno čvrstine duha i opreznosti da se drži bedema pred najmoćnijim neprijateljem, a ni dovoljno hrabrosti da bi se borio van svog logora. Jedva da je cela kolona izašla kroz kapije, a već je više mislila na bekstvo nego na neprijatelja i bitku. Bez hrabrosti i plana uđoše u bitku; poraz je bio brz i siguran, ali se on, koristeći malo rastojanje od logora, povuče nazad i tako spase vojsku teških gubitaka. U bici nije poginuo gotovo niko, ali su neki stradali kada su u gomili nagrnuli nazad u logor. Već u prvi sumrak krenuše prema Privernu užurbanim maršem i tako nađoše utočište među bedemima, koji su sigurniji zaklon od palisada logora. Drugi konzul, Plaucije, napusti Privern i pustošeći polja dovede vojsku na teritoriju Funda. Kada je stupio na njihovu zemlju, fundski senat mu izađe u susret. Rekoše da nisu došli da mole za Vitruvija i one koji su pošli za njim, nego za narod Funda. I sam Vitruvije je jasno pokazao da oni nisu učestvovali u ratu time što je utočište u bekstvu našao u Privernu, a ne u svojoj otadžbini. Privern stoga treba da bude kažnjen kao neprijatelj rimskog naroda; odmetnuo se istovremeno i od Rima i od Funda, zaboravljajući i na jednu i na drugu otadžbinu. U Fundima je mir, stanovnici su svom dušom za Rim i zahvalni su mu što im je dodeljeno rimsko građansko pravo.[40] Mole konzula da odustane od rata protiv nevinog naroda. U vlasti rimskog naroda su i njihov grad i njihova polja, njihove žene i deca, kao i oni sami, i tu će i ostati. Pošto je pohvalio Funđane, konzul je uputio pismo u Rim u kome je javio da su se oni potčinili, a zatim je okrenuo prema Privernu. Klaudije[41] piše da je konzul pre toga kaznio one koji su bili na čelu pobune i da je 350 zaverenika vezane uputio u Rim, ali da ovu predaju Senat nije prihvatio, jer je smatrao da Funđani žele da sačuvaju ceo narod na račun ovih bednih i jadnih građana.

[40] Oni su u stvari dobili polovično rimsko građansko pravo i bili su građani bez prava glasa, *cives sine suffragio*.

[41] Reč je o rimskom istoričaru Klaudiju Kvadrigariju, koji je kao i njegovi savremenici Sizena i Valerije Ancija pisao rimsku istoriju na latinskom, za razliku od starijih analista koji su pisali na grčkom. Njegovi *Anali* u 23 knjige obuhvatali su razdoblje od galskog osvajanja grada do Sulinog vremena, osamdesetih godina I veka pre n. e.

20. Dok su dve konzulske vojske opsedale Privern, jedan konzul je pozvan u Rim radi održavanja izbora. Ove godine su prvi put u Cirkusu sagrađene pregrade za trku konja.[42]

Dok Rimljani još behu zauzeti oko Priverna stiže strašan glas o pokretu Gala. Takvu opasnost nije Senat nikad potcenjivao. Odmah su oba novoizabrana konzula, Lucije Emilije Mamercin i Gaj Plaucije, već onog istog dana kada su stupili na dužnost, na julske kalende,[43] dobili naređenje da međusobno podele komandu za oblasti u kojima će ratovati. Mamercinu je dopao rat s Galima i naređeno mu je da vrši regrutovanje svih sposobnih za vojsku, bez ikakvog izuzetka. Kažu da su u vojsku uzete i zanatlije, ljudi koji su sedeći obavljali svoj posao i stoga najmanje pogodni za vojnu službu. Ogromna vojska je bila sakupljena u Vejima da bi odatle krenula u susret Galima. Odlučeno je da se ne ide dalje da ne bi neprijatelj, nastupajući drugim putem, stigao do Rima. Posle nekoliko dana, kada su se uverili da se Gali drže mirno, okrenuli su svu tu vojsku prema Privernu.

O daljem toku događaja postoje dve priče: neki pisci kažu da je grad zauzet na juriš, a Vitruvije živ zarobljen; po drugima, pre no što je došlo do odlučujućeg napada, sami građani su noseći glasnički štap[44] predali sebe i Vitruvija na milost i nemilost konzulu. Kada je Senat raspravljao o Privernu i Vitruviju, pozvao je konzula Plaucija da poruši bedeme grada, da ostavi jak garnizon u njemu i da se vrati u Rim da bi slavio trijumf. Naređeno je da se Vitruvije čuva u zatvoru dok se konzul ne vrati, a zatim da bude išiban i ubijen; da se njegova kuća na Palatinu poruši, a njegova dobra posvete Semonu Sanku.[45] Od novca koji je dobijen

[42] *Carceres*, pregrađeni prostor trkališta sa poprečnim pregradama koje su spuštane na početku trke kola.

[43] Prvi jun je bio uobičajen datum početka rimske zvanične godine od 391. pre n. e. do 153. pre n. e., kada je pomeren na 1. januar.

[44] *Caduceus* je u stvari glasnički štap; ovde je znak predaje i spremnosti da se pregovara.

[45] *Semo Sancus* ili *Sangus* jeste božanstvo nižeg reda u Rimu, poznato još u vreme Romula i Tita Tacija; od 466. pre n. e. imao je hram sa otvorenim krovom u blizini Sankovih vrata (*Porta Sangualis*). Naziv može biti volški, umbrijski ili sabinski. Semoni su bila i još neka božanstva u Rimu: Faun, Bona Dea, Prijap, Silvan itd. Njih prizivaju Fratres Arvales (svešteničkí kolegijum Arvalske braće) u svečanom ophodu oko grada Rima.

od njihove prodaje iskovana su dva bronzana diska koja su postavljena u svetilištu Sanka, nasuprot hrama Kvirinovog. Što se tiče senata u Privernu, odlučeno je da se svi senatori koji su ostali u gradu posle njegovog odmetanja od Rima moraju preseliti s one strane Tibra – kažnjeni na isti način kao oni iz Velitra. O Privernatima se nije raspravljalo sve do Plaucijevog trijumfa. Posle trijumfa, pošto je pogubio Vetruvija i njegove pristalice, smatrajući da je pravda zadovoljena kažnjavanjem onih koji su krivi i da sada može slobodno govoriti o Privernatima, konzul je rekao: „Oci senatori, sada kada su pokretači pobune dobili zasluženu kaznu i od besmrtnih bogova i od vas, šta treba po vašem mišljenju učiniti sa narodom koji je nedužan? Što se mene tiče, ja znam da treba pre da pitam druge za mišljenje no sam da ga dajem, ali ipak mislim da okolnost da su Privernati susedi Samnitima, s kojima nam je sada veoma nesiguran mir, treba da ostane što manje razloga za njihovo ogorčenje na nas."

21. Stvar je i sama po sebi bila sporna, a uz to je i svaki pojedinac, već prema svojoj prirodi, bio spreman na oštrije ili blaže mere od onih koje su predlagane. Stvar je učinio još zamršenijom jedan od poslanika iz Priverna. On je imao na umu više uslove u kojima je rođen nego nužnost trenutka. Kada ga je jedan od onih koji su bili za strože mere upitao kakvu kaznu, po njegovom mišljenju, zaslužuju Privernati, on je odgovorio: „Onu koju zaslužuju ljudi dostojni slobode." Kad je konzul video da ovaj hrabri odgovor pojačava neprijateljstvo i kod onih koji su bili za blaže mere, postavi dobronamerno pitanje da bi dobio blaži odgovor: „A ako se odreknemo svoga prava da vas kaznimo, kakvom se miru s vama možemo nadati u budućnosti?" „Ako nam date dobre uslove za mir, mi ćemo ih se držati verno i večno, a ako budu rđavi – mir neće biti dugotrajan." Dok su na to neki povikali da im ovaj Privernat preti i da nema sumnje u to da ovakvim govorom podstiče na pobunu pokorene narode, na umerenije članove Senata je ovaj odgovor učinio dobar utisak i rekoše da su čuli odgovor čoveka koji je slobodan; no da li se može verovati ijednom narodu ili čoveku da će ostati duže nego što mora u položaju u kome nije zadovoljan? Mir je pouzdan onda kada se dobrovoljno sklapa i ne treba se nadati vernosti tamo gde se uspostavlja ropstvo. Konzul je najviše doprineo tome da se prihvati blago rešenje i obraćajući se konzularima, koji su prvi glasali,

rekao je tako glasno da su ga i ostali mogli čuti: „Oni koji ne razmišljaju o drugom do o svojoj slobodi dostojni su da postanu rimski građani." Tako je pridobio Senat, a po ovlašćenju senatora predloženo je narodnoj skupštini da se Privernatima da sloboda.

Iste godine je upućeno 300 kolonista u Anksur; svaki od njih je dobio po dva jugera zemlje.

22. Usledila je godina u kojoj se nije dogodilo ništa značajno ni u spoljnoj ni u unutrašnjoj politici. Konzuli su bili Publije Plaucije Prokul i Publije Kornelije Skapula. Jedino je značajno to da su upućeni kolonisti u Fregele. Ovo je bila teritorija naroda Signije koja je potom pripala Volscima. Osim toga, Marko Flavije je narodu podelio meso povodom pogreba svoje majke. Neki su to tumačili tako da je pod prividom počasti preminuloj majci platio narodu ono što mu je dugovao jer ga je oslobodio kada je izveden na sud po optužbi edila da je obeščastio udatu ženu. Podela mesa kao nagrada za suđenje koje je prošlo donela mu je i nov položaj: na sledećim izborima za narodne tribune data mu je prednost nad drugim kandidatima, premda je bio odsutan.

Nekada se nedaleko od mesta gde je sada Neapolis nalazio Palepolis. Oba grada su imala isto stanovništvo koje je poticalo iz Kuma, a ovi su vodili poreklo iz eubejske Halkide.[46] Brodovi koji su ih doneli iz otadžbine bili su im glavna snaga na obali gde su se naselili. Stigli su najpre na ostrva Enariju i Pitekusu,[47] a onda su se odvažili da pređu na obalu. Ta zajednica, oslanjajući se na svoje snage i na savez sa Samnitima koji su izneverili Rim, počela je da se ponaša neprijateljski prema Rimljanima naseljenim na Kampanskom i Falernskom polju kad je čula da u Rimu vlada epidemija. Stoga su pod konzulima Lucijem Kornelijem Lentulom i Kvintom Publilijem Filonom upućeni fecijali u Palepolis da traže nazad ono što je opljačkano. Kada su Grci, pleme koje je hrabrije na rečima nego na delu, drsko odgovorili na ovaj zahtev, narodna skupština je po odobrenju Senata objavila rat građanima Palepolisa. Konzuli su u međuvremenu

[46] Kume su u Napuljskom zalivu osnovali Halkidani sa Eubeje sredinom VIII veka pre n. e. pod vođama Megastenom i Hipoklom. Palepolis je Starigrad, a Neapolis – Novigrad.

[47] To su ostrva u severnom delu Napuljskog zaliva. Izgleda da Livije pod Pitekusom podrazumeva grupu ostrva u kojoj su Pitekusa, Leukoteja i Sidonija.

podelili komandu, pa je komanda za rat protiv Grka dopala Publiliju. Kornelije je s drugom vojskom krenuo protiv Samnita da ih spreči ukoliko bi oni nešto preduzeli. Stigao je, naime, glas da će oni podići svoj logor ako se Kampanci povuku i stoga se Korneliju činilo najbolje da svoj logor postavi tu.

23. Oba konzula su uveravala Senat da je slaba nada da može biti mira sa Samnitima. Publilije je izvestio da je 2.000 vojnika iz Nole i 4.000 iz Samnija primljeno u Palepolis, pre na insistiranje Nolana no stoga što su to Grci hteli, a Kornelije je rekao da su magistrati u Samniju proglasili opštu mobilizaciju, da je dignuta na noge ne samo cela zemlja nego su se i susedni narodi u Privernu, Fundima i Formijama podstaknuti, nema nikakve sumnje, da im se pridruže. Odlučeno je da se pre no što objave rat Samnitima upute poslanici. Oni su, međutim, doneli prkosan odgovor; optuživali su Rimljane za nepravde, a sebe nisu nastojali da opravdaju za ono što im se zameralo: oni ne pomažu Grke zvanično, a Funđane i Formijce ne podstiču na pobunu, jer ako bi došlo do rata, oni se dovoljno uzdaju u svoje snage. Uostalom, ne mogu sakriti da je samnitska zajednica ozlojeđena time što Fregele,[48] koje su oni oduzeli od Volska i razorili, sada rimski narod obnavlja za sebe i šalje koloniste na samnitsku teritoriju, a koloniju naziva Fregele. Oni će ovu uvredu i nepravdu otkloniti svim svojim snagama ako je ne otklone oni koji su je učinili. Kada ih je rimski poslanik pozvao da o ovome raspravljaju kao saveznici i prijatelji, samnitski predstavnik je odgovorio: „Zašto tako uvijeno razgovaramo? Nisu potrebni pregovori ni poslanika ni pojedinaca; reč je o Kampanskom polju oko koga se treba boriti. O tome neka odluče oružje i bog Mars koji je zajednički i nama i vama. Stoga postavimo logore jedni nasuprot drugima, između Kapue i Suesule, i odlučimo o tome da li će u Italiji biti uspostavljena samnitska ili rimska vlast." Rimski poslanici odgovoriše da će ići tamo kuda ih budu vodili njihovi komandanti, a ne gde ih neprijatelj poziva [...][49]

[48] Fregele su grad Sidicina u blizini ušća reke Trer u Liris; kasnije su ga osvojili Volsci, potom Samniti.

[49] Na ovom mestu je u rukopisima izgubljen deo teksta. Verovatno je u njemu bilo reči o ishodu poslanstva, objavi rata i početku opsade Neapolisa.

Zauzevši povoljan položaj između Palepolisa i Neapolisa, Publilije je već oduzeo neprijatelju mogućnost da se udruži i uzajamno pomaže, što je ovaj uvek činio ako bi jedno ili drugo mesto bilo ugroženo. No približavao se dan izbora novih konzula, a država nije mogla da zvanično pozove natrag Publilija, koji je zapretio bedemima neprijatelja i svakog časa mogao da zauzme grad. Stoga je preko tribuna postignuto da se predloži narodu da Kvint Publilije Filon, i kad bude otišao s dužnosti konzula, vodi rat i dalje kao prokonzul sve dok Grci ne budu pokoreni.[50] Kako ne bi morali da pozovu nazad ni Kornelija, koji je već ušao u Samnij, pa bi morao da prekine napad, upućeno mu je pismo da imenuje diktatora koji će da sprovede izbore. Ovaj na to imenova Marka Klaudija Marcela, koji za komandanta konjice uze Spurija Postumija. Izbore ipak nije održao ovaj diktator, jer nije bio izabran po svim pravilima, tako da je izbor trebalo ispitati. Kada su auguri upitani, oni objaviše da je procedura izbora bila nepropisna. Ali tu odluku učiniše sumnjivom tribuni svojim napadima. Govorili su da se greška teško može otkriti već i stoga što je konzul, ustavši noću, u tišini imenovao diktatora, da konzul o tome nije pisao nikome, ni javno ni privatno, i da nema čoveka koji je video ili čuo šta je pri tome rekao i kakve su auspicije koje nije izvršio. Nisu ni auguri, sedeći u Rimu, mogli pogoditi šta je učinjeno u vojnom logoru konzula. Nisu li auguri videli grešku u tome što je diktator plebejac? Uzalud su tribuni ove i slične stvari iznosili: država se najzad okrenula interegnumu i izbori su ponovo odlagani pod raznim izgovorima. Najzad je četrnaesti intereks, Lucije Emilije, izabrao za konzule Gaja Petelija i Lucija Papirija Mugilana (u nekim analima sam našao da se zvao Kursor).

24. Zabeleženo je da je ove godine osnovana Aleksandrija u Egiptu[51] i da je Aleksandra, epirskog kralja, ubio jedan prognanik iz Lukanije. To je događaj koji je predvidelo proročište Jupitera u Dodoni. Kada su ga Tarentinci pozvali u Italiju u

[50] Ovo ne bi bio prvi poznat slučaj produžavanja konzulskih ovlašćenja posle isteka godine za koju su birani. Livije pominje da je konzul Tit Kvinkcije još 464. pre n. e. dobio konzulska ovlašćenja, iako nije bio konzul, da bi završio rat (videti Livije, III, 4, 10).

[51] Aleksandriju je osnovao Aleksandar Veliki 332–331. pre n. e. Livije daje pogrešnu godinu, pet godina kasnije, 326. pre n. e.

pomoć, bilo je prorokovano da treba da se čuva reke Aheronta i grada Pandozije,[52] jer će mu tu sudbina doneti kraj života. Zbog toga je i požurio da pređe u Italiju kako bi bio što dalje od grada Pandozije u Epiru i reke Aheronta koja je tekla iz zemlje Molosa prema Donjim močvarama, mešajući svoju vodu s Tesprotskim zalivom.[53] Ali kako se često događa kada se beži od sudbine, upravo je u nju upao. Kako je dosta puta pobeđivao legije Bruta i Lukanaca, od ovih poslednjih je oduzeo Herakleju, koloniju Tarentinaca, i Sipont od Apulaca,[54] a osim toga brutijske gradove Konsentiju i Terinu i neke gradove Mesapa[55] i Lukanaca. U Epir je poslao kao taoce 300 uglednih porodica. Nedaleko od grada Pandozije, koji se uzdizao na granici Lukanije i Brutije,[56] zauzeo je tri uzvišenja koja su se nalazila na malom međusobnom rastojanju i odatle je vršio upade na sve strane u neprijateljska polja. Kod sebe je držao 200 lukanskih izgnanika kojima je verovao. No kako je ćud u takvih ljudi prevrtljiva, oni su menjali svoju veru zajedno s promenom sreće.

Neprestane kiše su poplavile sva polja, tako da su se tri dela vojske na uzvišenjima našla izolovana, bez mogućnosti da jedan drugome pomognu. Dva garnizona je pritisnuo neočekivani napad neprijatelja. Pošto su ih potukli, neprijatelji su se okrenuli onome s kojim je bio kralj. Na to su lukanski begunci uputili glasnika svojima i poručili im da ako im omoguće povratak, oni će im predati kralja živog ili mrtvog. Međutim, kralj se s odabranom grupom odvažio na izvanredno delo i upavši usred neprijatelja ubio je vođu Lukanaca, koji mu je krenuo u susret. Sakupivši svoje ljude koji su se u bekstvu rasturili, stigao je do reke. Put su označavali ostaci mosta koji je voda odnela.

---

[52] Aheront se zvala i reka u donjem svetu i reka u Epiru. Pandozija je grad i u Epiru i u oblasti Kasapaja; druga Pandozija se nalazila u Brutiji u Italiji.

[53] Tesprotski zaliv se tako nazivao po Tesprotima, jednom od tri glavna epirska plemena, od reke Timis do Ambrakijskog zaliva.

[54] Grad Herakleja u Lukaniji, između reka Aciris i Siris; kod ove Herakleje Pir je pobedio Rimljane 280. pre n. e.; Sipont je luka na južnoj obali Gargana.

[55] Mesapi su pleme ilirskog porekla u Apuliji.

[56] Ova Pandozija u Brutiji bila je sedište kraljeva Oinotra. Još jedna Pandozija se nalazila u Lukaniji, zapadno od Herakleje.

Dok su prelazili reku preko nesigurnog plićaka, jedan vojnik, iznuren od straha i napora, grdeći reku doviknu njeno zastrašujuće ime: „S pravom te zovu Aheront." Kada kralj ovo ču, seti se proročanstva i zastade, kolebajući se da li da je pređe. Na to ga Sotim, jedan od dečaka u njegovoj pratnji, zapita zašto okleva u tako opasnoj situaciji i pokaza mu da Lukanci traže mesto za zasedu. Kad ih kralj ugleda kako dolaze izdaleka, formirajući grupu, izvuče mač i natera svog konja usred reke. I kada je već izlazio u plićak, jedan lukanski izgnanik baci koplje i probode ga. On pade, a njegovo beživotno telo probodeno kopljem donese reka do neprijateljske straže. Ovde je došlo do varvarskog rastrzanja tela: presekli su ga napola i jednu polovinu poslali u Konsentiju, a drugu zadržali radi poruge. Dok su ga gađali kamenjem i kopljima, jedna žena se umešala u gomilu, koja je besnela više no što se može verovati da ljudi čak i u velikoj mržnji mogu da čine, i zamolila ih da prestanu načas; reče da su joj muž i deca zarobljeni kod neprijatelja, pa se nada da bi telom kralja, ma kako da je osakaćeno, mogla da otkupi svoje. Ovo je učinilo kraj zlostavljanju, a u Konsentiji je ono što je ostalo bilo spaljeno, i to nastojanjem jedne žene, i poslato neprijatelju u Metapont.[57] Odatle je brodom preneto u Epir i predato kraljevoj ženi Kleopatri i sestri Olimpijadi, od kojih je prva bila sestra, a druga majka Aleksandra Velikog. Priča o žalosnom kraju Aleksandra iz Epira može se na ovom mestu pravdati time što je on, premda mu sudbina nije dodelila rat protiv Rimljana, ipak vodio rat u Italiji.

25. Ove godine je održan lektisternij u Rimu, peti od osnivanja grada, da bi se umilostivili bogovi, kao i ranije. Potom su novi konzuli po odluci naroda uputili ljude koji će Samnitima objaviti rat. U međuvremenu su se pripremali za rat mnogo temeljitije nego što su to činili za rat s Grcima. Neočekivano su prešli na njihovu stranu Lukanci i Apulci, s kojima do tog trenutka nisu imali nikakvog dodira, i stavili su se pod njihovu zaštitu uz obećanje da će dati oružje i ljude za rat. S njima je sklopljen ugovor i primljeni su za prijatelje rimskog naroda.

[57] Metapont je bio grčki grad u Lukaniji, u Tarentinskom zalivu; osnovali su ga stanovnici Pilosa sa Peloponeza u VIII veku pre n. e. Kasnije su se tu naselili i Ahajci koji su napustili prvo naselje u Sibarisu.

U isto vreme vođen je i uspešan rat u Samniju. Tri grada su došla pod rimsku vlast: Alife, Kalife i Rufrij, a sva ostala teritorija je opljačkana već pri prolasku konzula.

Ovaj rat je tako srećno započeo, a istovremeno se onaj koji je vođen protiv Grka približavao kraju. Neprijatelji, čije su komunikacije bile presečene i snage podeljene, imali su u bedemima da se plaše više od onoga što ih je čekalo van njih – kao da su sami sebe zarobili sopstvenim stražama. Trpeli su oskudicu u svemu i ponašali se nedostojno i prema ženama i deci, kao što se događa u zauzetom gradu. Uto im je stigao glas o pomoći od Samnija i Tarenta.[58] Što se tiče Samnita, smatrali su da ih u svojim bedemima imaju više no što je potrebno; ali Tarentinci, kao Grci u jednom grčkom gradu, mogli su im pre pomoći da se odupru Samnitima i Nolanima nego Rimljanima kao neprijateljima. Ipak im se na kraju činilo da će biti najmanje zlo ako se predaju Rimljanima. Tako su državni prvaci Harilaj i Numfije, pošto su se međusobno posavetovali, pristupili ostvarenju plana podelivši uloge: jedan će prebeći rimskom zapovedniku, a drugi će ostati u gradu da ga pripremi za predaju. Harilaj je došao Publiju Filonu i rekao da je došao da otvori vrata grada, na sreću i zadovoljstvo i Palepolitanaca i Rimljana. Kada ovo učini, pitanje je rimskog časnog držanja da li će se smatrati da je izdao svoju otadžbinu ili joj je služio. Za sebe se ne zalaže, niti šta traži. A za državu traži da ukoliko pregovori budu uspešni neka rimski narod misli pre na to uz kakvu su opasnost i trud povratili rimsko prijateljstvo, nego na to kakvom su ga ludošću i nepromišljenošću izgubili. Rimski komandant ga je pohvalio za ovo i dao mu 3.000 vojnika da zauzme onaj deo grada koji su držali Samniti. Ovim odredom je komandovao tribun Lucije Kvinkcije.

26. U isto vreme je i Nimfije vešto naterao samnitskog pretora da mu dozvoli da opremi flotu i da je dovede do teritorije koju drže Rimljani, te da pustoši ne samo obalu mora nego i samu okolinu grada, dok se rimska vojska nalazi i oko Palepolisa

[58] Tarent je bio grčka kolonija koju su osnovali Lakedemonjani na mestu na kome je ranije postojalo italsko-ilirsko naselje Japiga. Koloniste (*parthenoi*, sinovi devojaka) vodio je Spartanac Falantos. Tarent je posle opadanja Sirisa i Sibarisa postao najmoćniji grad u Tarentinskom zalivu.

i u Samniju. Ali da ne bi bili otkriveni trebalo je noću krenuti i odmah prevesti lađe. Da bi ovo bilo što pre izvršeno, na obalu je bila upućena sva samnitska omladina osim onih koji su ostali na straži u gradu. I dok je Nimfije ovde čekao u tami da prođe vreme i dok je masu koja je sama sebe ometala još više zbunjivao protivrečnim naredbama, Harilaja su po dogovoru primile njegove pristalice u grad i kada su najviši deo grada ispunili rimski vojnici, on je naredio da se uzvikne bojni poklič. Grci su na to, tajno opomenuti od svog vođe, ostali mirni, dok su Nolani krenuli na kapiju na suprotnoj strani i pobegli putem koji je vodio u Nolu. Samniti su, odsečeni od grada, krenuli u bekstvo i u početku im se činilo lako, a zatim i sramno pošto su izbegli opasnost; ostali su bez oružja jer su sve što su imali ostavili neprijatelju, pa su se izložili podsmehu i svojih i stranaca. Opljačkani i bedni vratili su se svojim kućama. Znam i za drugu priču, prema kojoj su izdaju izvršili Samniti, ali sam prednost ipak dao piscima koji su dostojniji poverenja. Osim toga postoji i ugovor s Neapolitancima (tamo su se, naime, preselili Grci), i to pokazuje da je pre s Grcima obnovljeno prijateljstvo. Publiju je dodeljen trijumf, jer se smatralo da je neprijatelj ponovo pokoren pošto je bio opsednut. Ovaj čovek je prvi među Rimljanima uživao dve posebne privilegije: produženje vrhovne komande, koje pre toga nije nikome bilo dozvoljeno, i trijumf pošto je već bio završio konzulat.

27. Ovom ratu je odmah usledio drugi s Tarentincima, Grcima na suprotnoj obali. Ovi su, pošto su neko vreme pothranjivali lažnu nadu Palepolitancima da će im pružiti pomoć, na vest da su Rimljani zauzeli grad počeli da grde Palepolitance kao da su ih ovi napustili, a ne oni njih. Bili su ogorčeni i na Rimljane i iz besa i iz zavisti, utoliko više kada su saznali da su se Lukanci i Apulci stavili pod njihovu zaštitu. Savez i sa jednima i sa drugima datira iz te godine. Kako su Rimljani bili gotovo stigli i do njih, to su smatrali da će morati da ih prihvate ili kao neprijatelje ili kao gospodare. Njihova sudbina će zavisiti od samnitskog rata i njegovog ishoda. Jedino je ostalo ovo pleme, ali i ono više nije bilo dovoljno moćno pošto su ga Lukanci izneverili. Smatrali su da ih mogu povratiti u svoj tabor i da ih mogu navesti na to da odbace savez s Rimljanima ako upotrebe veštinu sejanja razdora.

Ove namere Tarentinaca naišle su na odziv kod onih koji su želeli prevrat. Tako su neki mladi Lukanci, pridobijeni novcem i više poznati među sugrađanima no slavni, išibali jedni druge, a zatim su sakupljenim sugrađanima pokazali svoja naga tela, uzvikujući da su Rimljani u logoru naredili da budu išibani i da su ih gotovo pogubili sekirama kada su se usudili da uđu u logor. Stvar je sama po sebi izgledala ružno, a kad se tome doda i privid nepravde, masa je uzbuđeno uzvikivala i tražila od magistrata da sazovu senat. Neki od onih koji su opkolili skupštinu tražili su rat protiv Rimljana, a drugi su odjurili da pozovu seljake na oružje. Kako je nemir obuzeo i trezvene duhove, to i oni odlučiše da obnove savez sa Samnitima i uputiše poslanike da to i učine. Ova iznenadna odluka nije imala pravi razlog, pa prema tome ni ubedljivost, i kad su Samniti zatražili da daju taoce i prime njihove garnizone u utvrđena mesta, oni, zaslepljeni prevarom i gnevom, ništa nisu odbili. Uskoro je, međutim, prevara izašla na videlo kad su učesnici ovog zlodela otišli u Tarent. No kako su izgubili svoju moć, nije im ostalo drugo sem da se uzalud kaju.

28. Ove godine se rimski narod tako reći ponovo rodio jer je bilo ukinuto ropstvo za dug.[59] Do promene zakona je dovela izuzetna surovost jednog poverioca, koji je pokazao i veliku gramzivost. To je bio Lucije Papirije, kome se zbog očevog duga prodao u ropstvo Gaj Publilije. Njegova mladost i lepota, koje bi kod svakog izazvale sažaljenje, probudile su u srcu poverioca sramnu požudu. Smatrajući da je njegova mladost u cvetu dodatak dugu, najpre je pokušao da primami mladića grešnim nagovaranjem, a potom, kako je ovaj to s prezirom slušao, počeo je da ga zastrašuje pretnjama i istovremeno da ga podseća na njegov položaj. Najzad kad je video da ovaj ceni svoje slobodno poreklo i ne misli na svoj trenutni položaj, naredio je da ga svuku i išibaju. Sav izranavljen, mladić istrča na ulicu žaleći se na surovost poverioca. Na to se ogromna masa ljudi, podstaknuta i sažaljenjem prema njegovoj mladosti i nedostojnom nepravdom, a isto tako misleći i na svoj položaj i na svoju decu, sakupi na Forumu, a odatle se uputi u Kuriju. I kada su konzuli pod pritiskom

[59] Dionisije iz Halikarnasa, pisac Avgustovog vremena i Livijev savremenik, ukidanje ropstva za dug datuje u 321. pre n. e., a Livije u 326. pre n. e.

neprestanih nemira sazvali Senat, sakupljeni narod je pokazivao senatorima, koji su ulazili u Kuriju, išibana leđa mladića, padajući pred noge pojedinaca. I toga dana je zbog nepravde koju je učinio jedan moćnik raskinut strašan ropski lanac poverilaca. Konzuli su pozvani da narodu predlože zakon da se niko osim zločinaca ne drži u lancima ili okovima dok izdržava kaznu. Za neplaćene dugove, dužnik treba da odgovara poveriocu svojom imovinom, a ne svojim telom. Tako su oslobođeni oni koji su bili porobljeni, a zabranjeno je da se to čini u budućnosti.[60]

29. Iste godine, premda su već samnitski rat sam po sebi i pobuna Lukanaca, zajedno s Tarentincima kao podstrekačima pobune, značili događaje koji su bili dovoljni da drže senatore u napetosti, dodata je i pobuna Vestina[61] koji su se pridružili Samnitima. I dok se o ovome više raspravljalo u razgovorima nego na javnim mestima, sledeće godine je skupština pod konzulima Lucijem Furijem Kamilom, koji je na tom položaju bio drugi put, i Junijem Brutom Scevom odlučila da Senat o ovome treba da donese odluku kao o najhitnijoj i najvažnijoj stvari. I premda nije bila reč o nečemu što je dotad bilo nepoznato, senatori su bili u brizi i podjednako se plašili da se tim problemom bave kao i da ga zapostave da ne bi Vestini, ako bi ostali nekažnjeni, pobunili druge susedne narode, a ako bi bili kažnjeni ratom, da bi to izazvalo revolt i srdžbu suseda. Onda bi to bio rat jednak samnitskom: ako nešto preduzmu protiv Vestina imaće za neprijatelje Marse, Peligne i Marucine.[62] Najzad pobedi ona struja za koju se u tom trenutku činilo da ima više hrabrosti nego mudrosti. No događaji pokazaše da hrabrima i sreća pomaže.

---

[60] Konzuli 326. pre n. e. bili su P. Papirije Kursor i C. Petelije Libo, vodeći čovek plebejaca. Ovom poslednjem se u tradiciji pripisuje da je ukinuo *nexum* (ropstvo za dug).

[61] Vestini su bili narod južno od Picena; 326. pre n. e. bili u savezu sa Samnitima protiv Rimljana, od 306. pre n. e. u savezu sa Rimljanima.

[62] Marsi su bili narod u srednjoj Italiji, oko Fucinskog jezera. Peligni su živeli na srednjem toku reke Alterna, u planinskoj oblasti; glavni grad im je bio Korfinij, kasnije poznat kao sedište Latina u vreme ustanka protiv Rima 90. pre n. e. Na njihovoj teritoriji se nalazio i grad Sulmo, zavičaj pesnika Ovidija. U Rimu su se plašili veštica Peligna. Oni su bili mešavina ilirskog i sabinskog naroda. Marucini su bili sabelski narod na donjem toku reke Alterno; glavni grad im je bio Teate.

Po odobrenju Senata, narodna skupština je objavila rat Vestinima. Brutu je kockom dopala komanda protiv Vestina, a Kamilu protiv Samnija. Obojica su povela vojsku dok je neprijatelj bio sprečen da ujedini snage, jer je morao da čuva sopstvene granice. No jedan od konzula, Lucije Furije, na kome je bio veći teret rata, morao je da napusti bojište zbog teške bolesti. Bilo mu je stoga naloženo da imenuje diktatora koji će nastaviti rat i on je izabrao Lucija Papirija Kursora, najvećeg vojskovođu tog vremena. On uze za komandanta konjice Kvinta Fabija Maksima Rulijana.[63] Bili su obojica podjednako slavni po delima koja su izvršili dok su bili na položaju, a još poznatiji po svađi u kojoj su, boreći se, išli do krajnosti.

Drugi konzul je vodio rat protiv Vestina na mnogo strana, ali svuda s podjednakim uspehom. Pustošio im je polja i odnosio sa njih sve što su posejali. Paleći kuće neprijatelja, naterao ga je da prihvati borbu i onda kada nije želeo. Tako je samo u jednoj bici naneo takav udarac Vestinima, ne štedeći pri tome ni krv svojih vojnika, da su najpre pobegli u svoj logor, a potom su se, ne uzdajući se u nasipe i jarak, rasturili po utvrđenjima. Najzad konzul sam krenu da osvaja njihove gradove, na veliko ogorčenje svojih vojnika zbog rana koje su zadobili, jer gotovo niko nije neranjen izašao iz bitke. Najpre zauze Kutinu pomoću lestvica, potom Cingiliju. Plen iz oba grada predade vojnicima, jer ih nisu zaustavili ni bedemi ni kapije.

30. Na Samnij se krenulo uz neizvesne auspicije. Ovo se ipak nije odrazilo na rat, koji je srećno vođen, ali se pokazao kao bes i srdžba komandanata. Naime, kada je Papirije, koga su opomenuli čuvari svetih pilića,[64] krenuo u Rim da ponovo izvrši auspicije, pozvao je komandanta konjice da ga zamenjuje, ali da ništa ne preduzima protiv neprijatelja dok je on odsutan. Međutim, kad je Kvint Fabije posle diktatorovog odlaska saznao preko izvidnika da je neprijatelj posve bezbrižan kao da se više nijedan Rimljanin ne nalazi u Samniju, ovaj mladi čovek, bilo stoga što je smatrao da je ponižen time što je, kako mu se činilo, sva moć u rukama diktatora, ili stoga što je mislio da mu se pružila dobra

[63] Ovaj Rulijan je bio deda Fabija Kunktatora, rimskog vojskovođe iz vremena rata sa Halibalom.

[64] O svetim pilićima videti Livije, VI, nap. 50.

prilika za podvig, okupi vojsku i krenu na mesto koje se zvalo Imbrinij i sukobi se sa Samnitima. Bitka je vođena tako srećno da nije bilo ničega što i sam diktator ne bi učinio da je bio tu. Niti je vojniku nedostajao pravi komandant, ni komandantu vojnik. Konjica je bila pod komandom vojnog tribuna Lucija Kominija. Premda je više puta preduzimala napad, nije mogla da probije liniju neprijatelja. Najzad konjanici popustiše dizgine konjima i tako ih podbodoše mamuzama da ih više nikakva sila nije mogla zadržati. Pred njima se prostreše na sve strane i ljudi i oružje. Pešadija je sledila napad konjice i navalila na neprijatelja koji je bio u rasulu. Priča se da je tog dana poginulo 20.000 neprijateljskih vojnika. U nekih pisaca sam našao da su bila dva sukoba s neprijateljem dok je diktator bio odsutan i da je stvar oba puta bila izvrsno vođena. Ali se kod najstarijih pisaca pominje samo jedna bitka, a kod nekih analista izostavljen je čitav događaj.

Kako je posle takvog pokolja stekao ogroman plen, komandant konjice je sakupio oružje neprijatelja na ogromnu gomilu i u ognju ga sagoreo. To je učinio kao ispunjenje zaveta nekom bogu ili, ako se nekome dopada da veruje Fabiju,[65] da ne bi diktator ugrabio plod njegove slave i na oružju ispisao svoje ime ili ga kao plen nosio u svom trijumfu.

Pismo o tome da je bitka srećno okončana upućeno je Senatu a ne diktatoru, što takođe pokazuje da ni najmanje nije želeo da sa njim deli pohvale. Diktator je tako i razumeo stvar i dok su se ostali radovali pobedi, on je pokazivao samo srdžbu i nezadovoljstvo. Raspustivši naprečac Senat, izjurio je iz Kurije, uzvikujući da je komandant konjice pobedio legije neprijatelja isto toliko koliko i dostojanstvo vrhovnog zapovednika. I vojna disciplina će biti pobeđena i uništena ako njegovo preziranje vrhovne komande ostane nekažnjeno. I tako ispunjen besom, preteći je krenuo u vojni logor. I premda je prelazio put u najvećim dnevnim etapama, nije uspeo da spreči da glas o njegovom dolasku stigne pre njega. Naime, pre njega su krenuli iz grada oni koji su javljali da diktator dolazi željan osvete i neprestano hvalili postupak Tita Manlija.[66]

---

[65] Misli se na istoričara Fabija Piktora.

[66] Reč je o Titu Manliju koji je pogubio svog sina zbog njegove neposlušnosti u toku rata.

31. Na glas o tome, Fabije je hitno sazvao vojnike u skupštinu i zaklinjao ih da ga s onom istom hrabrošću s kojom su branili državu od najopasnijeg neprijatelja pod njegovim vodstvom i auspicijama, sada zaštite od neobuzdane surovosti diktatora. Ovaj stiže izbezumljen od zavisti, pobesneo zbog tuđe hrabrosti i sreće, besneći zbog toga što je u njegovom odsustvu stečena izvrsna pobeda. Da može izmeniti sreću, više bi voleo da je pobeda na strani Samnita no Rimljana. Govori o tome da je prezrena vrhovna komanda, kao da nije zabranio da se vodi borba iz istog onog razloga zbog koga sada žali što je došlo do bitke. Sada ga zavist sprečava da ceni tuđu hrabrost, a vojnicima koji najviše žele da se bore oduzeo bi oružje da ne bi krenuli u borbu dok je on odsutan. I sada njegova teška patnja i potiče otuda što vojnici u odsustvu Lucija Papirija nisu bili ni bez oružja ni sakati i što se Kvint Fabije držao kao komandant konjice, a ne kao sluga diktatora. Šta bi tek učinio da su Mars i ratna sreća doneli nesrećan ishod bitke kad sada, pošto je neprijatelj pobeđen, državni posao izvrsno vođen tako da ga nijedan drugi vojskovođa ne bi mogao voditi, preti pobediocu, komandantu konjice? On je isto toliko opasan i za vojne tribune i centurione, pa i za vojnike, koliko za komandanta konjice. Ako bude mogao, svoj će bes iskaliti na svima, a ako ne bude mogao, okrenuće se protiv jednog. Zavist, kao i oganj, upereni su prema vrhu: najpre će napasti glavu celog poduhvata i vođu. Ako mu pođe za rukom da njega, Fabija, uništi zajedno sa slavom ovog događaja, okrenuće se kao pobedilac prema vojsci kao da je pobeđena i usudiće se da i nad vojskom sprovede isto što i nad komandantom konjice. Stoga braneći njega, brane slobodu svih. Ako vidi da je sloga u vojsci, koja je vladala u bici, ostala ista i kada treba braniti slobodu, te da za spas jednog svi brinu zajedno, prikloniće se blažem rešenju. Najzad, on svoj život i sreću poverava njihovoj vernosti i hrabrosti.

32. U celoj skupštini se podiže žamor da se hrabro drži: niko mu ne sme naneti zlo dok je rimskih legija.

Uskoro je stigao diktator i odmah je trubom dat znak da se svi skupe na zbor. Pošto je nastala tišina, glasnik je pozvao Kvinta Fabija, komandanta konjice. Ovaj jedva da je stigao do tribunala, kad diktator započe: „Budući da postoji vrhovna vlast diktatora kojoj se pokoravaju i konzuli, premda su naslednici kraljevske moći, a isto tako i pretori, izabrani pod istim auspicijama

kao i konzuli, pitam te, Kvinte Fabije, smatraš li da njegove naredbe treba da sluša i komandant konjice ili ne treba? Znajući da sam krenuo iz Rima u pohod pod auspicijama koje nisu bile jasne, pitam te isto tako da li je trebalo da dovedem državu u opasnost s obzirom na religijsku nepravilnost, ili da ponovim obred auspicija kako ne bih učinio nešto što nije po volji bogovima? Ili komandant konjice misli da je oslobođen religijskih obzira ako diktator smatra da postoji religijska smetnja za vođenje rata? Ali zašto ja ovo pitam kada si ti, i da sam ćuteći otišao, morao u svojim postupcima da se držiš onoga što ja želim. Hajde odgovori da li sam ti naredio ili nisam da bilo šta preduzmeš dok sam ja odsutan, da li sam ti naredio ili nisam da kreneš na neprijatelja? U stvari, ti si se preziruć moja naređenja, pod nejasnim auspicijama, protivno religijskim pravilima, vojničkom običaju i disciplini nasleđenoj od predaka i protiv božanske volje usudio da sukobiš s neprijateljem. Odgovori na moja pitanja, pazi da tome ne dodaš nijednu reč. Pristupi, liktoru!"

Nije bilo lako odgovoriti na postavljena pitanja i Fabije se čas žalio na to da je onaj koji ga optužuje, u isti mah i sudija koji odlučuje o njegovom životu i smrti, čas je uzvikivao da ga pre može lišiti slobode nego slave za izvršena dela. I dok je naizmenično pravdao sebe i napadao diktatora, Papirije u ponovnom nastupu besa naredi da se skine odelo sa komandanta konjice i da se pripreme šibe i sekire. Fabije je plačući prizivao vernost vojnika i dok su liktori cepali odeću sa njega, povukao se među trijarije, koji su već unosili nered u skupštinu. Na to nastade vika na sve strane: na jednoj strani su se čule molbe, na drugoj pretnje. Oni koji su stajali bliže tribunalu i bili izloženi pogledu diktatora, te mogli biti prepoznati, molili su da se poštedi komandant konjice i da se zajedno s njim ne kažnjava i vojska; oni koji su stajali na kraju skupštine i gomila oko Fabija nemilosrdno su napadali diktatora, pa je pobuna bila na pomolu. Ni sam tribunal se nije mirno držao. Legati koji su stajali oko sedišta diktatora molili su ga da se stvar odloži do sledećeg dana, da se srdžba tako stiša i da se razmisli; govorili su da je mladi Fabije dovoljno kažnjen i da je dovoljno kompromitovana njegova pobeda; ne treba kaznu sprovesti do kraja, niti nanositi sramotu ovom jedinstvenom mladiću, njegovom veoma slavnom ocu i gensu Fabija. Kako su malo postigli molbama i razlozima skrenuše mu pažnju na skupštinu

koja je izgledala preteći: ne odgovara ni njegovim godinama ni njegovoj mudrosti da potpaljuje vatru kod već razgnevljenih vojnika, niti da daje povod pobuni. Za to niko neće okriviti Fabija, koji je samo molio da ga ne kazni, nego diktatora koji je zaslepljen gnevom pokrenuo razjareno mnoštvo protiv sebe u jednoj opasnoj borbi. Najzad rekoše, zaklinjući se, da sve ovo ne čine zbog Kvinta Fabija nego stoga što njegovo kažnjavanje ne odgovara interesima države u ovom trenutku.

33. Ovim rečima su legati u stvari više podstakli diktatora protiv sebe no što su ublažili njegovu srdžbu protiv komandanta konjice. Naredio im je da siđu s tribunala. Preko glasnika je zahtevao tišinu, ali usled buke i nereda nije se čuo ni glas diktatora ni njegovih službenika. Najzad, kao u nekoj bici, noć učini kraj sukobu.

Sledećeg dana diktator je naredio komandantu konjice da se pojavi. No kako su svi govorili da će Papirije postati još razdraženiji zato što je naišao na otpor, ovaj krišom pobeže iz logora u Rim. Na zahtev njegovog oca Marka Fabija, koji je već tri puta bio konzul i diktator, odmah je sazvan Senat. Upravo dok se žalio senatorima na nasilje i nepravdu diktatora, iznenada se pred Kurijom začula buka liktora koji su pravili prolaz, a zatim se pojavio i sam Papirije, spreman za borbu. Pošto je saznao da je Fabije otišao, sledio ga je s malim odredom konjice. Obnovljena je rasprava. Papirije je naredio da zgrabe Fabija. I kada je uprkos molbama prvaka Senata ostao uporan u onome što je započeo i bez milosti, Kvintov otac Marko Fabije mu reče: „Pošto za tebe nisu važni ni autoritet Senata ni moja starost, u koju si spreman da uneseš pustoš, ni hrabrost i plemenito poreklo komandanta konjice koga si sam imenovao, a ni molbe koje bi i neprijatelja smekšale, koje i srdžbu bogova ublažavaju, ja pozivam narodne tribune da apeluju na narod. Narod pozivam da ti bude sudija, tebi koji si prezreo sud svoje vojske i sud Senata; njegova moć je jedino veća od moći tvoje diktature i može više od nje. Videću da li ćeš ustuknuti pred autoritetom pred kojim se povukao i rimski kralj Tul Hostilije."[67]

[67] U pitanju je starinsko pravo pozivanja na narod (*ius provocationis*) protiv odluke najviše vlasti. Prvi slučaj koji Livije pominje u I knjizi jeste iz doba Tula Hostilija, kad je otac Horacija, pobednika nad Kurijacijima, molio da se poštedi život njegovom sinu koji je ubio sestru (videti Livije, I, 26).

Iz Kurije krenuše u skupštinu. Kada su se tamo popeli – diktator sa nekolicinom oko sebe, komandant konjice praćen čitavom četom uglednih ljudi – diktator naredi da Fabija odvedu sa tribunala na Rostrama na neko niže mesto. Otac, koji ga je pratio, na to primeti: „Dobro činiš", reče, „što naređuješ da nas odvedu na mesto odakle možemo govoriti i kao privatna lica." Isprva se nije čuo nijedan celovit govor, nego su svi između sebe izmenjivali ljutite reči. Najzad buku i tutnjavu nadjačaše glas i ogorčenje starog Fabija. Napadao je Papirijevu oholost i surovost. I on sam je, reče, bio diktator u Rimu, a nije nikoga povredio, čak ni plebejce, ni centuriona, ni običnog vojnika; Papirije traži pobedu i trijumf nad rimskim vojskovođom kao da je u pitanju neprijateljski. Kakva razlika između umerenosti predaka i sadašnje oholosti i surovosti! Kada je diktator Kvinkcije Cincinat izbavio konzula Lucija Minucija iz neprijateljske opsade, svoju ljutnju je izrazio jedino na taj način što ga je smenio sa položaja konzula i postavio ga za svog legata u vojsci; Marko Furije Kamil je u svojoj srdžbi na Lucija Furija, koji se prezrevši njegovu starost i autoritet upustio u borbu veoma sramnog ishoda, pokazao ne samo umerenost u tom trenutku, te nije ništa napisao ni rimskom Senatu ni narodu o svom kolegi, nego je i po povratku, kad mu je Senat dozvolio slobodan izbor kolege u vlasti, izabrao njega među svim konzularnim tribunima. A narod koji ima svu vlast nije nikad one koji su iz neznanja ili zbog nemarnosti izgubili vojsku kaznio drukčije osim novčanom kaznom. Smrtnu kaznu nije niko do danas zatražio ni za onoga ko je rđavo vodio rat, a sada se vojskovođama rimskog naroda koji su kao pobednici zaslužili trijumf preti šibama i sekirama, što nije dozvoljeno ni prema onima koji su u ratu pobeđeni. Šta bi se tek dogodilo njegovom sinu da je izgubio vojsku, da je bio razbijen, da je pobegao, da je bio izbačen iz svog vojnog logora? Šta je to što je izazvalo toliku srdžbu i nasilništvo Papirija da ga šiba i da ga pogubi? Kako se to može pomiriti jedno s drugim, da građani zbog pobede Kvinta Fabija radosno proslavljaju u molitvama zahvalnicima bogovima, a pobednika, zbog koga se otvaraju vrata božanskih svetilišta, sa žrtvenicima prepunim darova i ispunjenim dimom od prinetih žrtava, bez odeće šibama ranjavaju naočigled rimskog naroda, dok gleda na Kapitol i tvrđavu i bogove koje nije uzalud prizivao u pomoć

u dvema bitkama? Kako će ovo primiti vojska koja je pod njegovim vođstvom i auspicijama pobedila? Kakva će žalost nastupiti u rimskom taboru, kakva radost kod neprijatelja!

Ovako grdeći i žaleći se istovremeno, pozivao je za svedoke bogove i ljude, grleći sina, obliven suzama.

34. Imao je uza se dostojanstvo Senata i naklonost naroda, uz njega je i pomoć narodnih tribuna; i vojska koja nije bila tu, u mislima je bila na njegovoj strani. Tome nasuprot, protivnik je isticao nepobediv autoritet rimskog naroda, vojnu disciplinu i komandu diktatora, koja je uvek smatrana kao nešto što je dobijeno od bogova: pozivao ih je da se sete Manlijeve strogosti – on je ljubav prema sinu žrtvovao opštem dobru; tako je nekada postupio Lucije Brut, tvorac rimske slobode, prema svojim sinovima. „A sada", nastavio je diktator, „senatori su starci, ispunjeni milosrđem, koji olako uzimaju kršenje diktatorovog naređenja, kao da je u pitanju neka neznatna stvar, i praštaju mladima kada se ogluše o vojnu disciplinu!" No uprkos tome, on će istrajati u onom što je započeo i neće odustati od traženja pravične kazne za svakoga ko se suprotstavi njegovom naređenju i prezrevši religijske obzire stupi u borbu, premda auspicije nisu bile jasne. Da li je dostojanstvo rimske vrhovne vlasti važno ili nije, to nije u njegovoj moći da odlučuje. Lucije Papirije neće učiniti ništa što bi je umanjilo. On želi da tribunska vlast, sama nepovrediva, ne povredi svojom intercesijom vrhovnu vlast u Rimu i da narod, napadajući njega kao diktatora, ne uguši snagu i pravo diktature. Ako to učine, potomstvo neće optužiti Lucija Papirija nego narodne tribune i rđavu narodnu odluku, jer ako vojna disciplina bude jednom narušena, neće se više pokoravati ni vojnik centurionu, ni centurion tribunu, ni tribun legatu, ni legat konzulu, pa ni komandant konjice vrhovnoj vlasti diktatora. Niko više neće imati poštovanja ni za čoveka ni za bogove, neće se obazirati ni na naređenja vojskovođa, ni na auspicije; vojnici će bez dopusta lutati rastureni po savezničkoj i po neprijateljskoj teritoriji i, zaboravljajući na zakletvu, po sopstvenoj odluci i gde sami hoće napuštati vojnu službu; zastave će pustiti da padnu i ljudi se neće sakupljati pod zastavu na naredbu; boriće se ne razlikujući dan i noć, povoljno i nepovoljno mesto, bez obzira na to da li je komandant to naredio ili nije, neće se više držati ni svojih bojnih znakova ni svog ranga; biće samo slepa

i slučajno sakupljena gomila pljačkaša, umesto časne i svete vojske. „Za taj zločin vi ćete biti krivi kroz sva vremena, vi, narodni tribuni; pružite svoje otkrivene glave da plate za neposlušnost Kvinta Fabija."

35. Narodni tribuni behu zaprepašćeni i sada zabrinuti više za svoju sudbinu no za onoga za koga je tražena njihova pomoć. Oslobodi ih straha rimski narod, koji se složno okrete diktatoru s molbama i preklinjanjima da oprosti komandantu konjice. I narodni tribuni su sledili tok kojim je stvar krenula i usrdno molili diktatora da zaboravi ljudsku pogrešku i da oprosti mladosti Kvinta Fabija. On je već dovoljno kažnjen. Sada su i sam mladić i njegov otac Marko Fabije, zaboravivši na ogorčenje, pali na kolena i nastojali da molbama ublaže diktatorovu srdžbu. Najzad, kada je nastupila tišina, diktator reče: „Dobro je, Kviriti, pobedila je vojna disciplina, pobedilo je dostojanstvo vrhovne vlasti koja je bila u opasnosti, i ovaj dan neka učini kraj tome. Nije oslobođen krivice Kvint Fabije, koji je stupio u borbu ne slušajući naredbu komandanta, nego je kažnjen za svoj prekršaj; on svoj spas duguje rimskom narodu i duguje tribunskoj vlasti koja mu je pomogla ne po pravu no iz sažaljenja. Živi, Kvinte Fabije, i budi srećniji zbog opšte saglasnosti naroda da te spase nego zbog pobede zbog koje si se donedavno tako oholo ponašao; živi, premda si se usudio na zlo delo koje ti ne bi oprostio ni otac da je Lucije Papirije. Sa mnom ako želiš možeš i dalje biti u prijateljstvu, a rimskom narodu kome duguješ život, najbolje ćeš se odužiti ako te je ovaj dan naučio da se i u ratu i u miru pokoravaš zakonskoj vlasti." Kada je diktator najzad izjavio da komandanta konjice ništa ne zadržava da ode, ovaj je sišao sa tribunala na zadovoljstvo Senata, a još veće od naroda. Opkolili su ga i pratili, čestitajući na jednoj strani komandantu konjice, na drugoj diktaturu. Čini se da je najvišu vlast ojačala opasnost u kojoj se našao Kvint Fabije, ništa manje nego nekad tragična kazna mladog Manlija.

Slučajno se i sada dogodilo ono što se često događalo kad diktator ostavi vojsku: neprijatelj u Samniju se pokrenuo. Ali primer Kvinta Fabija predočio je legatu Marku Valeriju, koji je komandovao vojskom, da se pre treba plašiti strašnog diktatorovog gneva no neprijateljske sile. I tako, kad su oni koji su snabdevali vojsku bili ubijeni iz zasede jer nisu mogli da se

bore na nepovoljnom terenu, zavladalo je opšte uverenje da im je legat mogao doći u pomoć da nije bio zaplašen strogim diktatorovim naređenjem. Srdžba zbog ovoga udalji vojnike od diktatora. Oni su već pre toga bili uvređeni zato što je bio neumoljiv prema Kvintu Fabiju i što je rimskom narodu dozvolio ono što nije dozvolio na njihove molbe.

36. Diktator se vratio u logor pošto je u gradu kao zapovednika ostavio Lucija Papirija Krasa. Kvintu Fabiju, komandantu konjice, zabranio je da na bilo koji način odlučuje kao magistrat. Njegov dolazak u logor nije obradovao vojnike, niti je zadao strah neprijateljima. Oni su sledećeg dana, bilo stoga što nisu znali da se diktator vratio, ili što nisu smatrali da je važno je li on tu ili nije, uspostavili bojni poredak i krenuli prema rimskom logoru. Ipak je uticaj Lucija Papirija, jednog čoveka, bio tako velik da je van svake sumnje da bi se uspešno sukobili sa Samnitima istog dana da je savest vođe pratila odanost vojnika. I on postavi vojsku u bojni poredak tako što ga je obezbedio i dobrim položajem i rezervama i svakom vojnom veštinom. Pobeda je, međutim, odložena i zbog oklevanja vojnika i zbog nastojanja da se onemogući slava vojskovođi. Mnogo je Samnita palo, a još više Rimljana ranjeno. I iskusni rimski komandant je osetio šta je stajalo na putu rimskoj pobedi. Morao je da ukroti svoju narav i da ljubaznošću ublaži strogost. Stoga je u pratnji legata sam obilazio ranjene vojnike. Pomolivši glavu u šatore, pitao je pojedince kako im je, zovući ih po imenu, i prepuštao ih na brigu legatima, tribunima i prefektima. Ovaj postupak, sam po sebi popularan, izveo je tako vešto da je pre zalečio dušu vojnika nego telo, i ništa nije tako povoljno uticalo na njihov oporavak kao zahvalnost s kojom su primali ovu brigu. Sa oporavljenom vojskom sukobio se s neprijateljem, te kako ni on ni vojnici nisu sumnjali u uspeh, tako je razbio i rasturio Samnite da se posle ovog dana nisu više usudili da napadnu diktatora. Pobednička vojska je zatim krenula tamo kuda ju je vodila nada na plen. Prešli su preko neprijateljskih polja a da nisu naišli ni na kakav otpor, niti su bili izloženi napadu, ni otvorenom ni iz zasede. Spremnosti vojnika da se bore doprinelo je i to što je vojskovođa predao vojnicima celokupan plen. Tako su privatna dobit i javni interes pojačali mržnju na neprijatelja. Obeshrabreni porazom, Samniti su zatražili mir od

diktatora. S njim su sklopili sporazum da svakom vojniku daju po jedno odelo i godišnju platu. Upućeni pred Senat, izjavili su da će slediti diktatora i da svoju sudbinu predaju njemu uzdajući se u njegovu veru i čast. Na to je vojska napustila Samnij.

37. Diktator je u trijumfu ušao u Rim. Pre no što je abdicirao, Senat mu je naložio da imenuje konzule. Izabrani su Gaj Sulpicije Long, drugi put na ovom položaju, i Kvint Emilije Ceretan. Kako je još bilo dvoumljenja o uslovima mira sa Samnitima, on nije konačno sklopljen nego im je dato primirje na godinu dana. Ali oni nisu ni to poštovali i čim je Papirije otišao s vlasti, javljeno je da se pripremaju za rat.

Za vreme konzulata Gaja Sulpicija i Kvinta Emilija (prema nekim analima zvao se Aulije), odmetanje Samnita je dovelo do rata u Apuliji. Tamo su bile upućene obe vojske. Kockom je rat protiv Samnita dodeljen Sulpiciju, a protiv Apulaca Emiliju. Neki istoričari pišu da sa Apulcima nije vođen rat, nego da su štićeni saveznici ovog naroda od nasilja i nepravdi Samnita. No kako su Samniti u to vreme bili tako slabi da su jedva bili u mogućnosti da se brane, čini se malo verovatnim da su oni napali Apulce. Pre će biti da su Rimljani vodili rat istovremeno sa oba plemena. Uostalom, nije bilo ničeg vrednog sećanja. Opustošene su i zemlja Apulaca i zemlja Samnita, a da se pri tome nije naišlo na neprijatelja ni u jednoj ni u drugoj.

A u Rimu jedne noći strah iznenada probudi građane, koji su se tako užurbali kao da su Kapitol i tvrđava, bedemi i kapija puni neprijatelja. Svi strčaše sa svih strana i u svim delovima grada behu pozvani na oružje, ali sve do prve svetlosti ne pojaviše se ni onaj ko je izazvao strah ni ono što ga je prouzrokovalo.

Iste godine se na predlog Flavija sudilo građanima Tuskula. Naime, narodni tribun Marko Flavije predložio je narodu da kazni stanovnike Tuskula zato što su na njihov podstrek i uz njihovu pomoć Velitrani i Privernati zaratili protiv rimskog naroda. Građani Tuskula dođoše u Rim sa ženama i decom. Ovo mnoštvo ljudi u odeći za žalost i sa izgledom krivaca obilazilo je tribe i padalo na kolena pred svima. I tako je milosrđe doprinelo blagosti kazne više no što je vredeo razlog da se razjasni krivica. Sve tribe su glasale da se ništa ne preduzme osim tribe Polije, koja je tražila da se odrasli muškarci išibaju i pogube, a deca i žene da se prodaju pod

vencem[68] po ratnom pravu. Sećanje na predlagače tako okrutne kazne ostalo je sve do generacije naših otaca, pa kandidat iz tribe Polije nije nikad mogao dobiti glasove u tribi Papirija.[69]

38. Sledeće godine, za vreme konzula Kvinta Fabija i Lucija Fulvija, diktator Aul Kornelije Arvina i komandant konjice Marko Fabije Ambust, plašeći se rata sa Samnitima, izvršili su veliko regrutovanje i poveli tu izvrsnu vojsku protiv Samnita. Govorilo se, naime, da su Samniti sakupili najamničku vojsku kod susednih naroda. Rimski vojni logor je bio postavljen na neprijateljskoj teritoriji tako nemarno kao da je neprijatelj daleko. Samnitske legije su se pojavile iznenada i neustrašivo postavile svoj opkop sve do rimskih predstraža. Samo ih je noć koja se približavala sprečila da krenu na rimsko utvrđenje. Međutim, nisu prikrivali da će to učiniti čim svane.

Kada je diktator video da će doći do bitke pre nego što se nadao, izveo je legije na nepovoljan položaj da ne bi umanjio hrabrost vojnika, a na više mesta je ostavio zapaljene vatre kako bi zavarao neprijatelja. To mu, međutim, nije pošlo za rukom zbog male udaljenosti između oba tabora. Samnitska konjica, koja je odmah odvojena, stajala je uza samu kolonu, ali se nije usuđivala da napadne pre nego što svane, a njihova pešadija nije ni izašla iz logora pre svanuća. Najzad, u sam osvit, samnitska konjica se odvaži da napadne, i to uznemiravajući zadnje redove i na teškim prelazima. Tako je zadržala kolonu. U međuvremenu je i pešadija sledila konjicu, pa su sve snage Samnita krenule u napad. Na to diktator naredi da se ulogore na mestu na kome su se nalazili pošto se nije moglo napred. No kako ih je neprijateljska konjica opkoljavala sa svih strana, to nisu mogli da postave palisade ni da započnu utvrđivanje. Kada je diktator video da njegove snage ne mogu ići dalje niti ostati tu gde su, postavi ih u bojni poredak, prethodno uklonivši komoru. I neprijatelj se postavi za bitku, jednak po snagama i hrabrosti. Najviše ih je hrabrilo to što su mislili da se neprijatelj povukao zbog njih,

[68] Na glave ratnih zarobljenika koji su prodavani u roblje stavljan je venac, odatle i izraz *sub corona vendere*, prodavati pod vencem.

[69] Građani Tuskula su bili uvršteni u tribu Papirija i u njoj su glasali; očigledno su bili tako mnogobrojni da je od njih zavisio ishod glasanja u okviru tribe.

a ne zbog nepovoljnog terena. Verovali su da gone Rimljane koji beže u strahu. To je izvesno vreme održavalo ravnotežu u bici, jer su Samniti već duže bili odviknuti da slušaju poklič rimske vojske. I Herkula mi, kako kažu, bitka je toga dana ostala neodlučna od trećeg do osmog dnevnog sata. Niti se vojni poklič ponovo čuo posle prvog juriša, niti su zastave pomerene napred niti vraćene nazad, a nije ustukla ni jedna ni druga strana. Borili su se čvrsto stojeći, nadirali su sa štitovima bez predaha i nisu se osvrtali. Činilo se da će ujednačena buka i tutnjava bitke trajati do izmaka snaga, ili dok ne nastupi noć. Već je ljudima ponestajalo snage i oružju moći, kad iznenada samnitska konjica, predvođena jednim skvadronom, otkri da se rimska komora nalazi daleko od vojnih snaga i nezaštićena. Željni plena, Samniti napadoše na nju. Kad glasnik sav uplašen javi ovo diktatoru, on odgovori: „Ostavimo ih da se opterete plenom." A Samniti su pozivali jedni druge da grabe i nose, da pljačkaju vojničko blago. Tada diktator pozva komandanta konjice i reče mu: „Da li ti vidiš, Marko Fabije, da je neprijateljska konjica napustila bitku? Sada su se opteretili onim što je nas opterećivalo. Kreni na njih dok su, kao svaka vojska koja pljačka, rastureni u neredu. Malo ih je u sedlu, malo ih je s oružjem u ruci. Dok tovare konje plenom ubijaj ih nenaoružane, učini im plen krvavim. Ja ću se u bici pobrinuti za legije i pešadiju; tebi ostavljam konjicu da se proslaviš."

39. Konjički odred u savršenom poretku krenu u napad na rasturene i natovarene neprijatelje i sve ih poseče. Padali su između napuštenog plena preko koga su se saplitali oni koji su bežali između prestrašenih konja. Nisu mogli da beže ni da se bore. I kada je neprijateljska konjica bila gotovo uništena, Marko Fabije okrenu jedno krilo svoje konjice i krenu na samnitsku pešadiju s leđa. Začu se nov bojni poklič koji prestraši Samnite. Diktator ugleda kako se prvi redovi neprijatelja okreću nazad, vide zastave koje se u neredu kolebaju, kao i čitav bojni poredak Samnita, pa je čas pozivao vojnike, čas ih hrabrio, a tribune i komandante odreda je pozivao po imenu da sa njim ponovo krenu u bitku. Svojim pokličom su podigli zastave i ukoliko su više napredovali, utoliko je neprijatelj bio u sve većem rasulu. Već su prvi redovi mogli da prepoznaju rimsku konjicu u daljini, a Kornelije, okrenuvši se svojim manipulama, pokazivao je,

koliko je mogao i rukama i vikom, da prepoznaje i bojne znake i okrugle štitove svojih. Kada su rimski vojnici ovo čuli, a istovremeno i videli, sasvim su zaboravili na napor koji su podnosili celog dana, na rane koje su zadobili i navalili su na neprijatelja kao da su tog trenutka odmorno krenuli zastave iz utvrđenja. A Samniti nisu više mogli da izdrže ni strah od konjice, ni snagu pešadije. Jedan deo je na mestu izginuo, drugi su se dali u bekstvo. Konjica je napravila pokolj među beguncima. Među poginulima nalazio se i samnitski komandant. Ova poslednja bitka je slomila snagu Samnita. Na svim skupovima bučno su gunđali da nije čudo što nisu imali uspeha u jednom bezbožnom ratu, koji je preduzet pošto je bila prezrena zakletva ugovora; tako su se više zamerili bogovima no ljudima. Za to treba da ispaštaju dajući veliku ratnu odštetu i velikim kajanjem. Pitanje je bilo jedino to da li ovu veliku cenu treba da plate krvlju nekolicina ili nevina većina. Već su se čula imena pokretača rata. Najčešće je pominjano ime Brutula Papija, pa je i u horu uzvikivano. On je bio veoma moćan čovek aristokratskog porekla i bez sumnje onaj koji je prekršio ugovor s Rimom. Prinuđeni da o njemu izveste, samnitski pretori odlučiše da ga predaju Rimljanima. Doneta je i odluka da se s njim u Rim vrate i sav ratni plen, svi zarobljenici i sve ono što su fecijali tražili, kako je pravo i kako treba. Posle toga krenuli su njihovi fecijali u Rim, ali s mrtvim telom Brutula. On se, naime, dobrovoljnom smrću spasao poniženja i kazne. Odlučeno je da se zajedno s njegovim telom vrate Rimljanima i njihova dobra. No od svega toga Rimljani su prihvatili samo povraćaj zarobljenika i onoga što je priznato kao plen. Predaja ostaloga je odbijena. Diktator je po odluci Senata proslavio trijumf.

40. Neki pisci kažu da su ovaj rat vodili konzuli i da su oni trijumfovali za uspeh u ratu protiv Samnita. Prema Fabiju, Rimljani su napredovali i prema Apuliji i otuda doneli veliki plen. Ali svi se slažu u tome da je diktator bio Aul Kornelije. Neizvesno je, međutim, da li je bio izabran da bi vodio rat ili da bi dao znak rimskim kvadrigama i tako otvorio Rimske igre[70]

[70] Rimske igre (*Ludi Romani* ili *Ludi magni*) održavane su u čast Jupitera najvećeg i najmoćnijeg; u pitanju je davanje znaka kvadrigi (četvoropregu) na trkama.

jer se pretor Lucije Plaucije iznenada teško razboleo. Kad je to obavio, abdicirao je pošto nije bilo ničega drugog važnog da se uradi. Nije lako izabrati između ovih dveju stvari, ili dati prednost jednom piscu nad drugim. Smatram da je stvar iskrivljena preko pohvalnih posmrtnih beseda i lažnih natpisa na portretima pokojnika,[71] jer je svaka porodica nastojala da sebi lažno prisvoji slavu magistrature i pobede. Otuda i nastaju zabune u istoriji podviga pojedinaca i o događajima na javnim spomenicima. A ne postoji nijedan pisac koji bi bio savremenik događaja na koga bi se moglo pouzdano osloniti.

[71] To je pravo pripadnika senatorskog staleža na posmrtne portrete predaka sa natpisima u kojima su slavljena njihova junačka dela.

IX KNJIGA
321–304. godina pre n. e.

1. Usledila je godina poznata po tome što je u njoj došlo do Kaudijskog mira koji je bio posledica čuvenog rimskog poraza za vreme konzula Tita Veturija Kalvina i Spurija Postumija. Te godine je Samnite predvodio Gaj Pontije, sin Herenija. Otac mu je bio poznat kao mudar čovek, dok je on sam bio prvi kao ratnik i vojskovođa. Kada su se vratili poslanici koji su bili upućeni u Rim da predaju ono što je traženo, ne postigavši mir, on im je rekao: „Nemojte misliti da je ovo poslanstvo bilo uzaludno; njegovom misijom je sa nas skinuta mržnja bogova zbog kršenja ugovora. Pouzdano znam da bogovima, ma koliko da su želeli da se pokorimo i priznamo ono što je od nas ugovorom traženo, ipak nije po volji to što su Rimljani tako oholo prezreli naše ispaštanje stoga što smo prekršili ugovor. Šta bi se više moglo učiniti za umirenje bogova i za ublažavanje ljudi od onoga što mi činimo? Vratili smo im sve ono što smo kao plen zadobili i što se čini da nam pripada po ratnom pravu; vinovnike rata smo predali mrtve pošto nismo mogli žive; i njihovu imovinu smo poslali u Rim da ništa od tog zla ne bi ostalo kod nas. O, Rimljani, šta vam još dugujemo po ugovoru ili po volji bogova, koji su čuvari ugovora? Koga bih još mogao da prizovem kao sudije vaše srdžbe i našeg ispaštanja? Pri tome ne bih izostavio nijedan narod i nijednog pojedinca. Ali ako slabijem ne ostaje nikakva mogućnost da se poziva na ljudska prava u odnosu na moćnog, ja tražim zaštitu od bogova; oni kažnjavaju prekomernu oholost onih kojima nije dovoljno ni ono što im se vraća, niti ono što su tuđe pokupili; onih čiju srdžbu ne mogu ublažiti ni smrt onih koji su krivi, ni tela krivaca koji su preminuli, onih koji se neće smiriti dok im ne dozvolimo da našu krv proliju

i našu utrobu razderu. Pravičan rat je, Samniti, onaj koji je nužan, a sveto je oružje u onih kojima ono pruža jedini spas. Stoga, pošto je najvažnije u ljudskim stvarima to da li se nešto čini po odobrenju bogova ili protiv njihove volje, znajte da su vaši raniji ratovi vođeni pre protiv bogova nego protiv ljudi, a ovaj koji vam predstoji vodićete predvođeni samim bogovima."

2. Predskazujući ovo, koliko srećno toliko i istinito, izveo je vojsku i postavio svoj logor u blizini Kaudijskog klanca.[1] Odatle je u Kalaciju,[2] jer je čuo da se tu nalaze rimski konzuli i rimski logor, poslao deset vojnika preodevenih u pastire i naredio im da se pretvaraju da napasaju stado, rastureno na sve strane, u blizini rimskih predstraža. Isto tako im je naložio da svi pričaju isto: da su legije Samnita u Apuliji, da sa svim snagama opsedaju Luceriju[3] i kako malo nedostaje da je silom zauzmu. Ove glasine, već i ranije namerno širene, doprle su i do Rimljana. Zarobljenici su, međutm, najviše doprineli da se u njih i veruje pošto su svi tvrdili isto. Nije bilo nikakve sumnje u to da će Rimljani poći u pomoć Luceriji, dobrom i vernom savezniku. Time bi sprečili i otcepljenje Apulije pred sadašnjom opasnošću. Jedino o čemu se još raspravljalo bilo je to kojim putem da krenu.

Do Lucerije su vodila dva puta: jedan duž obale gornjeg mora,[4] otvoren i siguran, ali koliko je bio sigurniji toliko je bio i duži. Drugi, kraći, vodio je kroz Kaudijski klanac, mesto koje je izgledalo ovako: dve duboke klisure, uske i šumovite, a povezane neprekidnim planinskim lancem. Između njih se nalazila dosta prostrana zatvorena ravan, sa dovoljno trave i vode. Njenom sredinom je vodio put. Ali pre no što do nje stigneš, predstoji ti ulazak u prvi tesnac. Možeš se vratiti istim stopama, ali ako hoćeš dalje moraš ući u drugu klisuru koja je još uža i teža za prolaz. Rimljani su stigli na ovu ravan prvim prolazom, u koloni, ukopavajući put u steni. Kada su se uputili prema drugom tesnacu naišli su na prepreku koju je stvorilo oboreno drveće

[1] Ne zna se pouzdano gde se nalazio Kaudijski klanac (*Furculae Caudinae*). Kasnije je poznato samo mesto Kaudij kao stanica na Apijevom putu.

[2] Kalacija je grad u Kampaniji, na putu između Kapue i Beneventa.

[3] Lucerija se nalazila u Apuliji; od 321. pre n. e. bila je u savezu sa Rimom, a 314. pre n. e. primila je rimske koloniste.

[4] Jadransko more.

i obrušeno kamenje. Tek tu su otkrili neprijateljevu prevaru, a u isti mah su ugledali neprijatelja koji se stajao na vrhu klisure. Požurili su nazad u nameri da se dočepaju puta kojim su došli, ali je i on bio zatvoren neprijateljskim barikadama i oružjem. Zaustavili su se bez ičije komande; zaprepašćenje je zahvatilo sve duhove i neka obamrlost im je ukočila sve udove. Zagledali su se međusobno, pri čemu je svak verovao da onaj drugi više gospodari razumom i mišlju nego on sam, i dugo su ostali nepomični bez ijedne reči. Zatim, kad su videli da se podiže šator za konzula i da neki od ljudi iznose oruđe za utvrđivanje, svi su se bez ičije naredbe ili podstreka okrenuli utvrđivanju da ne bi nesreći dodali i grešku, premda su znali da je besmisleno da se utvrđuju u položaju koji je beznadežan, kad je sve izgubljeno. Logor su postavili pored vode. Dok ih je neprijatelj sa svih strana napadao, sami su svoj posao i uzaludan napor ismevali uz sažaljenje. Legati i tribuni su lično došli konzulima, koji u očajanju nisu nikog sazivali u savet, jer nije bilo ni mesta savetovanju niti spasa, dok su vojnici, okrenuti konzulskim šatorima, od vojskovođa tražili spas, koji jedva da su mogli i besmrtni bogovi da im donesu.

3. Noć ih zateče više u jadikovanju no u savetovanju. Svak je mrmljao, već prema svojoj naravi: „Krenimo preko prepreke na putu", govorili su jedni. „Krenimo preko planine, kud god možemo nositi oružje, samo da stignemo do neprijatelja koga pobeđujemo već trideset godina. Svako polje je za Rimljane ravno kad se bore protiv nevernih Samnita." Na to će drugi: „Kuda i kojim putem da idemo? Zar se spremamo da pomeramo planine iz njihovih ležišta? Dok se ovi planinski lanci uzdižu, kojim ćeš putem krenuti na neprijatelja? Naoružani ili bez oružja, hrabri ili kukavice, svi smo zajedno zarobljeni i poraženi; neprijatelj ne mora ni da potegne oružje na nas da bi nas dostojno pogubio – sedeći može da okonča rat." Noć su proveli u takvim razgovorima, ne misleći ni na hranu ni na san.

Ni kod Samnita, čak ni u tako povoljnim okolnostima, nije bilo čvrste odluke. Najzad su se svi složili u tome da pismom zatraže savet od Herenija Pontija, oca svog komandanta, šta treba raditi. Već u dubokoj starosti, on se povukao ne samo iz ratova nego i iz civilnih poslova. Ali u već oronulom telu, još se održavala snaga duha i uma. Kad je saznao da je rimska vojska

zatvorena u Kaudijskom klancu, između dve šumovite klisure, i kada ga je glasnik njegovog sina upitao za savet, odgovorio je najpre da smatra da ih sve treba pustiti da prođu bez napada. Kad je ovaj savet odbijen, on je glasniku, koji je ponovo došao da ga pita za savet, rekao da treba sve Rimljane pobiti. Pošto su u logor stigla dva tako međusobno različita odgovora, kao u nekom dvosmislenom proročanstvu, sin je među prvima posumnjao da je duh njegovog oca u oslabljenom telu ostario, ali je poslušao savet svih i pozvao ga da lično dođe na savetovanje. Stari čovek se nije bunio i, kako kažu, bio je dovezen kolima u savet. Dao je isti odgovor i nije ništa promenio u svom mišljenju, ali je dodao razloge: ako poslušaju prvi savet, koji on smatra za najbolji, ovim dobrim delom učvrstili bi večni mir i prijateljstvo s najmoćnijim narodom na svetu; poslušavši drugi savet odložili bi rat za mnoge generacije, jer se Rimljani ne bi lako oporavili izgubivši dve vojske. Trećeg saveta nema.

Kada ga je na to njegov sin, zajedno s drugim prvacima, upitao šta bi se dogodilo ako bi izabrali srednji put – da puste Rimljane zdrave i čitave i da im potom nametnu zakon pobeđenih, on reče: „Taj put niti stvara prijatelja, niti slabi neprijatelja. Postići ćete jedino to da ih takvim poniženjem razjarite: rimski narod je takav da ni pobeđen ne zna da miruje. U njihovim srcima ima nečega što trenutna nevolja samo raspaljuje; ne očekujte da će mirovati pre no što vam višestruko vrate kaznu koju su pretrpeli." Pošto ni prvi ni drugi njegov predlog nije prihvaćen, Herenije je vraćen iz logora kući.

4. A u rimskom logoru je posle mnogih neuspešnih pokušaja da se probiju nastala nestašica hrane. Pobeđeni nevoljom uputili su poslanike koji su najpre zatražili mir pod jednakim uslovima za obe strane. Ako im to ne pođe za rukom naloženo im je da izazovu neprijatelja na bitku. Pontije im je odgovorio da je rat završen i da su oni pobeđeni i zarobljeni. Pošto nisu svesni svog položaja poslaće ih da prođu ispod jarma[5] razoružani i samo u donjoj odeći. Ostali uslovi za mir biće ravnopravni za pobednike i pobeđene; ako se povuku sa samnitske teritorije i odvedu rimske koloniste, Rimljani i Samniti će živeti u ravnopravnom savezu, svaki po svojim zakonima. Pod tim uslovima

[5] Za „jaram" videti Livije VI, nap. 15.

je spreman da sklopi mir s konzulima. Ako bilo šta od ovog ne prihvate, on zabranjuje poslanicima da mu ponovo dođu. Kada poslanici ovo javiše, sa svih strana se podiže takva buka i nastade tolika žalost kod svih da se činilo da teže ne bi primili ni vest da svi moraju izginuti na ovom mestu.

Najzad, posle dužeg ćutanja – konzuli nisu mogli ništa da kažu ni za tako sraman sporazum, niti protiv tako nužnog ugovora – progovori Lucije Lentul, koji je zbog zasluga i počasti bio prvi među legatima: „Često sam, konzuli, slušao svog oca kako se u sećanjima vraća na to da je jedini odvraćao Senat od toga da zlatom otkupi državu od Gala, i to u situaciji kada nisu bili opkoljeni ni jarkom ni palisadama, od neprijatelja koji nije poznavao nikakvu veštinu opsedanja, kada su mogli i da se probiju, pa ako ne bez velike opasnosti, a ono ipak bez sigurne pogibije. I ako, kao što su Rimljani tada mogli s Kapitola da se obruše oružjem na neprijatelja, što često čine oni koji su opsađeni protiv onih koji ih opsedaju, i nama bude data prilika da se sukobimo s neprijateljem na povoljnom ili nepovoljnom terenu, ja neću izneveriti duh svoga oca u davanju saveta. Priznajem, predivno je umreti za otadžbinu i spreman sam da se žrtvujem za rimski narod i za rimske legije i da se bacim usred neprijatelja.

Ali ja otadžbinu vidim ovde, ovde gde su i rimske legije, pa osim ako one ne krenu u susret smrt da bi sebe odbranile, kome će onda koristiti njihova smrt? Neko će reći 'domovini i gradu' i 'bedemima i stanovnicima koji u njemu žive'. No, Herkula mi, ako ova vojska propadne, to će ih predati neprijatelju i neće ih spasiti. Ko će ih onda čuvati? Narod ne ratuje, on nije naoružan. Kako se tada, bogovi, branio od Gala? Zar nisu iz Veja traženi vojska i Kamil za vođu? Ovde su i sva snaga i sva nada; ako ih čuvamo, mi služimo otadžbini, a ako ih predamo smrti predajemo i otadžbinu i napuštamo je. Neko će na to reći da je predaja sramna i nečasna. Ali ljubav prema otadžbini je tako velika da ćemo joj služiti i po cenu sramote, pa i smrti ako je to potrebno. Podvrgnimo se ovom poniženju, ma kakvo da je, i budimo spremni na nužnost od koje ni sami bogovi nisu moćniji. Krenite, konzuli, i predajući oružje otkupite državu kao što su je vaši preci otkupili zlatom."

5. Krenuše Pontiju na razgovor. Kada pobedilac predloži ugovor, oni izjaviše da on ne može biti sklopljen bez odobrenja

naroda, bez fecijala i uobičajenog ceremonijala. I tako nije, kako narod obično misli, a Klaudije[6] i piše, Kaudijski mir sklopljen kao ugovor, nego je samo bio dogovor.[7] Ne bi bili potrebni jemci i taoci da je bio sklopljen ugovor, garantovan na religijski način: „Neka narod koji je odgovoran za svako odstupanje od dogovorenih uslova padne pod udarcima Jupitera kao žrtvena svinja pod udarcima fecijala."[8] Jemci su bili konzuli, legati, kvestori i vojni tribuni. Postoje i imena svih onih koji su garantovali mir. Da je u pitanju ugovor, nijedno drugo ime ne bi bilo poznato osim imena dvojice fecijala. Zbog neophodnog odlaganja da se sklopi ugovor, traženo je da 600 konjanika budu taoci koji će biti pogubljeni ako se ne bude držalo onoga što je bilo dogovoreno. Određeno je i vreme za predaju talaca i za raspuštanje i razoružavanje vojske.

Žalost je ponovo nastala kad su se konzuli vratili u logor. Vojnici su se jedva uzdržavali od napada na one čijom su nesmotrenošću dovedni na ovo mesto, na one zbog čijeg će kukavičluka izaći odavde još sramnije nego što su ušli. Nisu imali ni vodiča ni izvidnika, upali su u klopku kao slepe divlje zveri navedene u zamku. Gledali su jedni u druge, zagledali oružje koje će uskoro morati da predaju, svoje desnice koje će uskoro ostati bez oružja, svoja tela koja će predati na milost neprijatelju. Pred očima im je bio neprijateljski jaram, slušali su poruge neprijatelja i videli nadmena lica; već su videli i prolazak nenaoružanih kroz kordon naoružanih neprijatelja i sebe kako u sramnoj koloni slede svoj bedni put preko savezničkih gradova na povratku roditeljima, put kojim su se i oni sami, kao i njihovi preci, vraćali u trijumfu. Sada su oni bili pobeđeni bez rana, bez oružja, bez borbe. Nije im dozvoljeno da izvuku mačeve, niti da se sukobe s neprijateljem. Uzalud im je bilo dato oružje, uzalud snaga, uzalud hrabrost.

Uz ovakve jadikovke dočekaše čas poniženja koji će stvarnost učiniti još žalosnijom nego što su je oni sebi u duši predstavljali. Najpre im je bilo naređeno da samo u jednoj odeći i bez

[6] Rimski istoričar Klaudije Kvadrigarije (videti Livije, VIII, nap. 41).

[7] U pitanju je *sponsio*, usmeni dogovor ili zalog koji su dali komandanti.

[8] Videti Livije, I, 24.

oružja izađu iz logora; predati su taoci i odvedeni pod stražom. Potom je naređeno liktorima da ostave konzule, a ovima su skinuti ogrtači. To izazva sažaljenje i među onima koji su malo pre toga smatrali da konzule treba prokleti, predati i rastrgnuti. Svi su zaboravili na sopstveni položaj i od tako strašnog unižavanja dostojanstva okretali su oči kao od nekog grešnog prizora.

6. Najpre su konzuli, gotovo nagi, poslati pod jaram, a zatim je svaki niži od njih, već prema svom rangu, bio izložen tom poniženju; najzad su kroz to prošle jedna po jedna legija. Okolo su stajali neprijatelji pod oružjem, grdeći ih i ismevajući ih. Mnogi su potezali i mačeve, neke su i ranili, a neke i pogubili kad bi im na licima pročitali prezir prema pobediocu za ovako nedostojan postupak. Tako su svi prošli ispod jarma, i to, što je još gore, pred očima neprijatelja. Kada su najzad izašli iz klisure ličili su na ljude koji su se vratili iz pakla i prvi put ugledali svetlost dana. Ali je svetlost pokazala do koje je mere stanje vojske bilo ponižavajuće, pa im je bila nepodnošljivija od same smrti. I tako, premda su pre noći mogli da stignu u Kapuu, zaustavili su se ne zbog toga što se nisu pouzdavali u vernost saveznika, nego zato što ih je stid sprečavao da idu dalje, te su svoja umorna tela prostrli pored puta koji je vodio u grad. Kada je ovo javljeno u Kapuu, sažaljenje prema saveznicima pobedilo je urođenu oholost Kampanaca i oni su odmah poslali konzulima svoje insignije vlasti, a vojnicima oružje, odeću, konje i namirnice. A kad su Rimljani ušli u Kapuu, u susret su im izašli ceo senat i narod i pružili im svako gostoprimstvo, i javno i privatno. Pa ipak, ni predusretljivost, ni ljubazna lica, ni bilo šta drugo nije moglo da izmami nijednu reč; nisu mogli da ih navedu da podignu oči i pogledaju prijatelje koji su ih tešili. Pored žalosti, i stid ih je terao da beže od razgovora i skupova.

Sledećeg dana došli su mladići iz aristokratskih kuća da ih isprate do granica Kampanije. Kada su se ovi vratili u Kapuu i bili pozvani u senat, oni su na pitanja starijih kako su se držali, odgovorili da su bili još tužniji i još malodušniji. Kolona je koračala u tišini, kao da je nema; slomljen je poznati rimski duh, kao da su s oružjem izgubili i svaku srčanost: nisu odgovarali na pozdrav onima koji su ih pozdravljali, nisu odgovarali na pitanja. Od stida nije niko mogao da izusti nijednu reč, kao da su na svom vratu još nosili jaram kroz koji su morali da prođu;

držali su se kao da Samniti imaju ne samo slavnu nego i večnu pobedu; kao da su zauzeli ne Rim, kao nekad Gali, no rimsku vrlinu i hrabrost, za šta je bila potrebna mnogo veća ratna veština.

7. Dok su ovo pričali, a drugi slušali, i dok je rimsko ime gotovo oplakano na skupu vernih saveznika, kažu da je Aul Kavalije, Ovijev sin, slavan i po poreklu i po delima, a tada već u godinama koje su zasluživale poštovanje, izjavio da on gleda na stvar sasvim drugačije: to uporno ćutanje, oči oborene zemlji i uši gluve za svaku utehu, kao i stid da se gleda svetlost – sve je to izraz samo duboke srdžbe, iz dubine duše. Ili on ne poznaje dobro rimsku narav, ili će ovo ćutanje uskoro doneti Samnitima žalosne jauke i uzdisaje; sećanje na Kaudijski mir će ostati u žalosnijem sećanju Samnitima nego Rimljanima. Svak nosi svoj karakter svuda gde se nađe, a Samniti neće svuda naći Kaudijski klanac.

U Rim je već bio stigao glas o sramnom porazu. Najpre se čulo da su opkoljeni, zatim je javljeno o sramnom miru, što je bilo tužnije od vesti o opasnosti. Kad je stigla vest da su opkoljeni započelo je regrutovanje, ali su pripreme za slanje pomoći napuštene jer se saznalo da je izvršena tako sramna predaja. Odmah je, bez ikakve zvanične odluke, nastala opšta žalost. Radnje oko Foruma su bile zatvorene, a sudski poslovi i delatnost na Forumu obustavljeni su pre no što je to bilo naređeno. Ljudi su skinuli tunike s crvenim porubom i zlatno prstenje:[9] gotovo da je država bila tužnija od vojske. Prezirali su ne samo vojskovođe koje su sklopile ovaj sramni mir nego i nevine vojnike i smatrali da ih ne treba primiti ni u grad ni u kuću. Ali dolazak vojske u stanju koje je izazivalo sažaljenje, ublažio je to ogorčenje. Vojnici su ušli u grad ne kao oni koji su se vratili u otadžbinu, neočekivano spaseni iz opasnosti, nego sa izrazom i izgledom zarobljenika. Stigli su pozno u noći i odmah nestali u svojim kućama. Ni sledećih dana nije niko od njih poželeo da se pojavi na Forumu ili na drugim javnim mestima. Konzuli su se povukli i nisu obavljali nikakve zvanične poslove osim što su hitno zatražili senatsku odluku da se imenuje diktator koji će sprovesti izbore. Imenovan je Kvint Fabije Ambust,

[9] Tunika s crvenim porubom (*latus clavus*) znak je senatorskog dostojanstva. Zlatan prsten su u Rimu u doba rane republike nosili pripadnici senatorskog i konjičkog staleža, a kasnije samo konjičkog.

a za komandanta konjice Publije Elije Pet. Ali pošto nisu bili izabrani na propisan način, zamenili su ih Marko Emilije Pap kao diktator i Lucije Valerije Flak kao komandant konjice. Međutim, ni oni nisu održali izbornu skupštinu, pa kako je narod bio nezadovoljan svim magistratima te godine, država se vratila na interegnum. Intereksi su bili Kvint Fabije Maksim i Marko Valerije Korv. Ovaj poslednji je izabrao za konzule Kvinta Publilija Filona, koji je bio na tom položaju treći put, i Lucija Papirija Kursora, konzula drugi put, bez sumnje uz odobravanje naroda jer u to vreme nije bilo slavnijih vojskovođa od njih.

8. Istog dana kad su izabrani – tako odlučiše oci senatori – konzuli stupiše na dužnost. Pošto je izvršena senatska odluka o svečanom ritualu, odmah je postavljeno pitanje o Kaudijskom miru. Publije, u koga su bili fasces, reče: „Govori, Spurije Postumije." Ovaj se diže sa istim izrazem lica s kojim je bio poslan pod jaram i započe: „Znam, konzuli, da sam pozvan i da mi je naređeno da govorim kao prvi ne zbog počasti, no zbog krivice, delom za nesrećno vođen rat, delom za sraman mir. Ali pošto niste postavili pitanje ni naše krivice ni naše kazne, ja ću, zapostavljajući odbranu koja ne bi bila teška pred onima kojima ljudska nesreća i njena neminovnost nisu nepoznati, ukratko izložiti ono što ste tražili. Ovaj govor će pokazati da li sam štedeo sebe ili vaše legije kad sam se obavezao sramnim, ali nužnim ugovorom. Pošto je zaključen bez odobrenja rimskog naroda, on i ne obavezuje narod i po njemu ništa ne dugujemo Samnitima osim naših ličnosti. Neka nas stoga fecijali njima vrate, nage i vezane. Na taj način ćemo narod osloboditi religijske obaveze, ako smo ga uopše na nešto i obavezali, tako da na putu ne stoji ništa, ni ljudsko niti božansko, da se ponovo započne pravičan i sveti rat. U međuvremenu neka konzuli regrutuju vojsku, neka je naoružaju i neka je povedu, ali neka ne stupe nogom na neprijateljsku teritoriju dok sve ne bude završeno kako treba za našu predaju. A vi, bogovi besmrtni, molim vas i preklinjem, pošto vam već nije bilo na srcu da konzuli Spurije Postumije i Tit Veturije vode uspešan rat sa Samnitima, ako vam je dovoljno što ste videli kako su nas poslali pod jaram i kako smo se obavezali na sraman ugovor, kako se predajemo neprijatelju nagi i poraženi, primajući sav bes neprijatelja na svoju glavu, dajte da novi konzuli i rimske legije vode rat sa Samnitima tako kako su to činili svi konzuli pre nas."

Ovim govorom je izazvao takvo divljenje kod ljudi i sažaljenje prema sebi da se jedva moglo verovati da je to onaj isti Spurije Postumije koji je bio tvorac tako sramnog ugovora. Jedino su svi žalili što je jedan tako izuzetan čovek pretrpeo takvu kaznu od neprijatelja, koji je bio utoliko razjareniji što je video narušavanje mira. Dok su svi samo hvalili ovog čoveka i u svojim govorima se pridruživali njegovom mišljenju, narodni tribuni Lucije Livije i Kvint Melije pokušali su da se nakratko umešaju, protiveći se.[10] Rekoše da narod ne može biti oslobođen obaveze predajom konzula ako se Samnitima ne vrati sve ono što su pre Kaudija postigli i da konzuli ne zaslužuju nikakvu kaznu zbog toga što su sklopili mir služeći interesima rimskog naroda, niti mogu biti predati neprijatelju i kažnjeni, budući da su u religijskom smislu nepovredivi.

9. Na to Postumije odgovori: „Sada predajte nas koji nismo posvećeni, jer to možete a da ne povredite religijska pravila, pa posle toga možete predati ljude u religijskom pogledu nepovredive čim se povuku s položaja. Ali ako mene slušate, išibajte ih pre nego što ih predate, i to u skupštini, tako da već ovde budu unapred kažnjeni. Ko je taj ko toliko ne poznaje fecijalno pravo da ne bi video kako oni koji odriču da se našom predajom narod može osloboditi obaveze čine to stoga da sami ne bi bili predani, a ne stoga što je to stvarno tako? Neću ni ja odricati, oci senatori, da sporazum nije tako svet kao ugovor kod ljudi koji pored religije neguju i čast. No odričem da se bez odobrenja naroda može zaključiti bilo šta što bi narod obavezivalo. Da su nas Samniti sa istom onom surovošću s kojom su nas prinudili na kapitulaciju naterali da izgovorimo formulu predviđenu za pobeđene da predaju gradove, zar biste vi, tribuni, odlučili da se rimski narod i ovaj grad, s hramovima i svetim mestima, svojim granicama i vodama, preda Samnitima? Ali ostavimo po strani kapitulaciju, jer je sada reč o sporazumu. Šta bi bilo da smo se sporazumeli da rimski narod napusti ovaj grad? Da bude

[10] Lucije Livije i Kvint Melije su morali biti izabrani za narodne tribune posle bitke kod Kaudijskog klanca. Da su bili tribuni u godini kad se ona odigrala, ne bi mogli učestvovati u njoj pošto narodni tribuni nisu napuštali Rim. Dalji tekst pokazuje da su bili među onima koji su garantovali mir.

spaljen? Da u budućnosti nema ni magistrate, ni Senat, ni zakone? Da se pokorava kraljevima? Reći ćete da to bogovi ne bi dozvolili. Međutim, nedostojni uslovi ne pobijaju važnost sporazuma. Ako narod može da se obaveže u jednoj stvari, onda može u svemu. Nije važno, kako neki misle, da li se obavezao konzul, ili diktator, ili pretor. I Samniti su pokazali da misle tako, pa su, smatrajući da nije dovoljno što su sporazum garantovali konzuli, naterali i legate, kvestore i vojne tribune da se takođe obavežu.

Zar me niko neće pitati zašto sam garantovao za taj mir kad konzul nema takvo pravo? Kada im nisam mogao garantovati mir, jer to ne spada u moja ovlašćenja, a nisam to mogao da učinim ni u vaše ime kad mi vi to niste naložili? Kod Kaudija, oci senatori, nije se ništa odigralo po odluci čoveka; besmrtni bogovi su lišili razuma i vaše i neprijateljske vojskovođe. Mi u ratu nismo bili dovoljno oprezni, a oni su pobedu stečenu zlom izgubili rđavim držanjem. Kako se nisu dovoljno pouzdavali u mesto koje im je donelo pobedu, požurili su da oduzmu oružje ljudima koji su rođeni s oružjem. Da su bili pri zdravoj pameti, zar bi im bilo teško da pošalju izaslanike u Rim, dok su sebi pozvali starca na savetovanje? Da ovde razgovaraju sa Senatom i s narodom o miru; da su požurili mogli su stići za tri dana. U međuvremenu bi vladalo primirje dok poslanici ne bi iz Rima doneli ili sigurnu pobedu ili mir. Najzad, siguran je samo onaj ugovor na koji se obavežemo po volji naroda. Ali niti ste vi doneli tu odluku, niti smo se mi na nju obavezali. Nije bilo suđeno da se stvar drugačije završi no kao da su se poigrali u nekom snu, srećnijem nego što je njihov um mogao da shvati. Našu vojsku je oslobodila ona ista sreća koja ih je zarobila, a njihovu uzaludnu pobedu učinio je nevažećom još uzaludniji mir. Postignut je sporazum koji ne obavezuje nikoga osim one koji su garantovali za njega. Ima li ičega u njemu što bi se ticalo vas, oci senatori, ili rimskog naroda? Ko se na vas može pozvati, ko može reći da ste ga prevarili? Neprijatelj? Građani? Neprijatelju niste obećali ništa, a niste naredili ni nekom od građana da zaključi sporazum. Vi, dakle, nemate o čemu da raspravljate ni sa nama, jer nam niste ništa naložili, a ni sa Samnitima, s kojima niste pregovarali. Samnitima smo mi jemci, dovoljno pouzdani u onome čime možemo garantovati, a to su naša tela i naš duh, i to ćemo izložiti njihovoj srdžbi i njihovim mačevima, na tome

neka iskale svoj bes. A što se tiče tribuna, vi odlučite da li predaja treba da bude izvršena sada ili je treba odložiti. A mi, Tite Veturije i ostali, prinesimo naše prezrene glave kao otkup za sporazum i tom kaznom oslobodimo rimsko oružje."

10. Dirnuše senatore kako ove reči tako i govornik. Pored svih ostalih, i narodni tribuni rekoše da će se pokoravati Senatu. Konzuli su odmah razrešeni dužnosti i predani fecijalima da bi sa ostalima bili odvedeni u Kaudij. Kad je Senat doneo ovu odluku, videlo se kako nekakva svetlost obasjava grad. Svi su govorili o Postumiju, hvalili ga i uzdizali u nebo, upoređivali njegovo držanje sa požrtvovanjem Publija Decija[11] i sa drugim slavnim delima; govorilo se da će se država izvući iz ponižavajućeg mira zahvaljujući njegovom savetu i delu, da je sebe razapeo na krst i predao besu neprijatelja, da ispašta za rimski narod. Svi su sada mislili jedino na rat i na oružje; pitali su se da li će još ikad imati priliku da se sukobe sa Samnitima.

Dok su svi u državi plamteli od srdžbe i mržnje, izvršeno je regrutovanje i gotovo svi su se dobrovoljno prijavili. Isti vojnici su regrutovani za nove legije i vojska je odvedena prema Kaudiju. Fecijali su išli napred i kad su stigli do kapija neprijateljskog logora, naredili su tvorcima mira da skinu odeću, a onda su im vezali ruke na leđa. Kada je jedan od potčinjenih koji je to izvršavao, labavo vezao Postumija, ustručavajući se pred magistratom, ovaj je uzviknuo: „Zategni remen, neka bude prava predaja." Pošto su izašli pred skupštinu Samnita i pred tribunal Pontija, fecijal Aul Kornelije Arvina ovako je progovorio: „Pošto su ovi ljudi bez naredbe rimskog naroda i Kvirita garantovali da će biti sklopljen sporazum i time počinili grešku, predajemo vam ove ljude da bi rimski narod bio oslobođen te grešne krivice." Dok je fecijal ovo izgovarao, Postumije ga udari kolenom u butinu što je mogao jače i jasnim glasom izjavi da je on sada samnitski građanin, a ovaj je poslanik koga je on povredio, protivno svakom međunarodnom pravu, pa će Rimljani imati razlog da povedu pravičan rat.

11. Na to će Pontije: „Niti ja primam ovu predaju, niti će je Samniti smatrati važećom. A ti, Spurije Postumije, ako veruješ da ima bogova, zašto ovo činiš nevažećim i zašto se ne držiš

[11] O Publiju Deciju videti Livije, VIII, 6.

onog što je dogovoreno? Samnitskom narodu su dužni da se predaju svi koji su u njegovoj vlasti, ili mir umesto njih. Ali zašto se ja obraćam tebi, koji se držiš zadate reči vraćajući se kao zarobljenik pobediocu? Ja pozivam rimski narod da vrati legije u tesnac gde su bile opkoljene ako se stidi ugovora koji je dogovoren kod Kaudijskog klanca. Neka niko nikog ne prevari; neka sve bude kao da ništa nije okončano. Neka ponovo uzmu svoje oružje koje su ostavili pri predaji, neka se vrate u svoj logor; sve ono što su imali pre pregovora neka povrate. Neka se tada čvrsto odluče za rat, neka se odbaci i dogovor i mir. Vodićemo rat sa onom ratnom srećom i na onim mestima koja smo držali pre nego što se pregovaralo o miru, pa niti će rimski narod optuživati konzule za sporazum, niti ćemo mi smatrati Rimljane nevernima. Da li vam je ikada nedostajao izgovor za to što se i kao pobeđeni ne držite dogovorenog? Porsini ste dali taoce – prevarom ste ih doveli nazad; zlatom ste otkupili državu od Gala – ubijeni su dok su primali zlato; mir ste dogovorili s nama da bismo vam vratili zarobljene legije – taj mir ste učinili nevažećim. I uvek nekoj prevari dajete izgled prava. Rimski narod ne odobrava to što su legije spasene nečasnim mirom? Neka onda sebi zadrži mir, a zarobljene legije vrati pobedniku. To bi bilo časno i dostojno saveza i ceremonijala fecijala. Zar ti, Aule Kornelije, zar vi, fecijali, nazivate pravom da ti ono što tražiš dobiješ sporazumom – tolike građane koji su ostali nepovređeni – a da ja ne dobijem mir koji sam stekao puštajući ih?

Ja smatram da ne treba primiti one za koje se pretvarate da predajete, niti ih smatrati za predate, i neću se protiviti da se vrate u državu kao oni koji su se obavezali na izvršenje sporazuma, pa neka izazovu srdžbu bogova čiju su volju izigrali. Povedite rat pošto je Spurije Postumije upravo sada udario kolenom poslanika, tako da će bogovi poverovati kako je Postumije samnitski građanin a ne rimski, i da je prema tome samnitski građanin povredio rimskog poslanika. Na taj način ćete povesti pravičan rat protiv nas. Ne stidite se da pokažete na svetlosti dana ovo ismevanje religije i pod izgovorom koji jedva da dolikuje detetu; stari čovek i bivši konzul nastoji da izvrši prevaru. Kreni, liktoru, skini okove Rimljanima; niko neće biti zadržan da ne ode kuda hoće." I tako se ovi, oslobođeni onoga što je trebalo lično da učine, a možda i rimski narod, vratiše od Kaudija nepovređeni u rimski logor.

12. Kada su Samniti videli da se umesto mira, u kome bi oni bili nadmoćni, obnavlja rat, sve ono što će se zbiti nisu više imali u mašti, nego su to videli pred očima: kasno i uzalud hvalili su oba saveta starog Pontija. Oni su izabrali srednji put i menjali pobedu koju su već imali za nesiguran mir. Uz to, pošto su propustili priliku i za dobročinstvo i za zlo, boriće se sa onima koje su mogli da kao neprijatelje uklone za večna vremena, ili da ih učine prijateljima. I bez ikakve bitke koja bi dala prednost snagama jedne ili druge strane posle Kaudijskog mira, raspoloženje se toliko izmenilo da je Postumije postao slavniji u Rimu zbog predaje no što je Pontije bio kod Samnita posle pobede koja nije koštala njegove vojnike ni kapi krvi; i dok su Rimljani verovali da mogu voditi rat i pobediti, kod Samnita je zavladalo uverenje da su Rimljani, čim je počelo neprijateljstvo, već i pobedili.

U međuvremenu je Satrik prešao na stranu Samnita. Kolonija Fregele koju su Samniti neočekivano napali – znalo se da su i Satričani sa njima – zauzeta je u toku noći. Potom je uzajamni strah držao mirne i jedne i druge sve do zore. Kada se pojavila svetlost dana, započela je bitka koja je izvesno vreme bila neodlučna. Kako se borilo za žrtvenike i ognjišta i kako je mnoštvo onih koji nisu bili borci hrabrilo svoje sa krovova, Fregele su odolevale. Ali je podvala potom donela preokret; čuo se glas glasnika da će svakog ko položi oružje pustiti da ode nepovređen. Nada odvrati pažnju od bitke i na sve strane počeše da bacaju oružje. Oni koji su bili odlučniji provalili su kroz kapiju na suprotnoj strani, i tu se pokazalo da je bila sigurnija hrabrost ovih no neopravdan strah onih koji su poverovali neprijatelju. One koji su se predali, Samniti su opkolili u kućama te ih zapalili i tako su izgoreli uzalud prizivajući bogove i pozivajući se na zadatu veru.

Konzuli su u međuvremenu podelili provincije:[12] Papirije je krenuo u Apuliju ka Luceriji, gde su se pod stražom nalazili rimski konjanici dati kao taoci posle Kaudija, a Publilije se zaustavio u Samniju, okrenut prema legijama u Kaudiju. Ova

[12] U rimskom državnom uređenju, provincija je označavala osvojenu oblast van Italije; međutim, u vreme rane republike znači oblast u kojoj je vojskovođi dodeljeno pravo komande.

taktika je učinila Samnite neodlučnim, jer se nisu usuđivali da idu prema Luceriji da im neprijatelj ne bi udario s leđa, niti da ostanu, pa da Luceriju u međuvremenu izgube. Činilo im se najbolje da se stvar prepusti sreći i da se sukobe s Publilijem. I tako povedoše svoje snage u boj.

13. Pre no što će se sukobiti sa njima, Publilije je smatrao za potrebno da govori vojnicima, te naredi da se sazove zbor. Ali kako su dotrčali pred pretorij komandanta[13] uz veliku buku, jer su tražili da se uđe u bitku, to nisu čuli ohrabrenje komandanta. Svak je sebe hrabrio, osećajući još uvek poniženje u duši. Tako krenuše u borbu požurujući zastavnike. Da se u jurišu ne bi zadržavali bacanjem koplja pre no što potegnu mačeve, baciše koplja kao da je za to bio dat znak i sa isukanim mačevima krenuše na neprijatelja. Tako raspored po vojnim pravilima i postavljene rezerve nisu ništa značile: sve je odlučio bes vojnika u jednom gotovo mahnitom napadu. Neprijatelji su bili ne samo razbijeni nego se nisu usudili ni da se zadrže u svom logoru. U neredu su se rasturili i uputili ka Apuliji. Do Lucerije su ipak stigli u poretku koji je ponovo uspostavljen. A Rimljane je ona ista srdžba koja ih je bacila usred neprijatelja dovela i u njihov vojni logor. Ovde je proliveno više krvi i izvršen je veći masakr no u borbi, a veliki deo plena je u besu uništen.

Druga vojska, pod komandom konzula Papirija, morskom obalom je stigla do Arpa,[14] kroz oblast koja se držala mirno, više iz mržnje prema Samnitima i nepravdi koje su im pričinili, nego zbog nekog dobročinstva koje su im učinili Rimljani. Samniti su, naime, boraveći tada u planinama i po selima, pustošili mesta u ravnici i primorju, preziruć kao divlji gorštaci blagu prirodu stanovnika ovih krajeva, sličnu, kako često biva, mestima na kojima su živeli. Da je ova oblast bila na strani Samnita, ne bi dozvolila rimskoj vojsci prolazak do Arpa, nego bi je uništila lišavajući je neophodnih namirnica pošto je bila odsečena od snabdevanja. Kada su stigli do Lucerije, nestašica je podjednako pogađala i opsađene i one koji su opsedali. Arpi su snabdevali Rimljane,

[13] Pretorij je bio centar vojnog logora u kome su se nalazili komandatov šator, ratno veće i glavni štab.

[14] Arpi, grad u Apuliji, u zemlji Daunija; navodno ga je osnovao Diomed, junak iz Trojanskog rata.

ali u malim količinama. Vojnici su bili na straži ili u stanicama, ili pak zauzeti radovima na utvrđivanju, a hranu su u logor donosili konjanici u malim kožnim torbama koje su pri napadima neprijatelja bacali s konja da bi se borili. Oni koji su bili opkoljeni, dobijali su snabdevanje i pomoć iz samnitskih planina pre no što je stigao drugi konzul s pobedničkom vojskom. Dolaskom Publilija, ovo se smanjilo jer je on brigu oko opsedanja ostavio kolegi, a sam je slobodno krstario po poljima i ugrožavao snabdevanje neprijatelja. I kada su nestali svi izgledi da će opsađeni moći duže da izdrže oskudicu, Samniti, koji su imali logor kod Lucerije, sakupili su svoje snage i krenuli na Papirija.

14. I kada su i jedni i drugi bili spremni da se sukobe, umešali su se poslanici iz Tarenta pozivajući i Samnite i Rimljane da odustanu od borbe. Pretili su i jednima i drugima da će se protiv onoga ko se pokaže manje spreman da odustane od boja boriti na strani onog drugog. Kada je Papirije saslušao ovo poslanstvo, pretvarajući se da je dirnut onim što je čuo, odgovorio je da će se posavetovati s kolegom. Poslao je po njega, a u međuvremenu je vršio pripreme za bitku; posle razgovora s njim o stvari oko koje nije bilo nikakvog kolebanja, dao je znak za bitku. Dok su konzuli obavljali religijski ceremonijal i vršili pripreme neophodne za bitku, prišli su im tarentinski poslanici očekujući odgovor. Papirije im reče: „Auspicije su povoljne, Tarentinci, kako javlja čuvar svetih pilića.[15] Osim toga, i bogovi su veoma povoljno primili žrtve. Kao što vidite, s bogovima kao vođama krenućemo u borbu." Na to je naredio da se podignu bojni znaci i izveo vojne snage, rugajući se Tarentincima kao najlađem narodu koji, nemoćan u sopstvenoj kući zbog nesloge i pobuna, smatra da treba odlučivati šta da čine drugi u ratu i miru.

Na drugoj strani Samniti su potpuno prestali da se brinu o ratu, bilo stoga što su iskreno želeli mir ili su smatrali korisnim da se pretvaraju kako ga žele da bi pridobili Tarentince. Kada iznenada ugledaše Rimljane spremne za boj, uzviknuše da se drže odluke Tarentinaca i da neće izaći Rimljanima u susret, niti će izneti oružje van utvrđenja, da će radije primiti ono što slučaj donese no što će prezreti mirovnu misiju Tarentinaca. Konzuli

[15] Što znači da su „sveti pilići" kljucali zrnevlje koje je bilo prosuto za njih.

odgovoriše da su to primili kao znamenje, pa mole bogove da neprijatelja podrže u nameri da ne brani ni bedeme. Sami su, potom, podelili snage i prišli neprijateljskom utvrđenju. Krenuli su istovremeno iz dva pravca i dok je jedan deo vojske nasipao jarak, drugi su razvaljivali palisade i bacali ih u jarak. Podstrek da zauzmu i neprijateljski logor davala im je ne samo neobična hrabrost nego i srdžba i ogorčenje duhova ranjenih ponižen-jem. I svak je sebe podsećao da ovo nije ni klanac ni Kaudij, niti besputna šuma gde je lukavost odnela nadmoćnu pobedu nad zabludom, nego da je to rimska hrabrost, koju ne mogu zaustaviti ni bedemi ni jarak. Ubijali su podjednako one koji su pružali otpor i one koji su bežali, podjednako nenaoružane i one s oružjem, robove i slobodne, odrasle i decu, ljude i stoku. Čak ne bi ostala nijedna životinja da konjici nije bio dat znak za povlačenje, a vojnici žedni krvi isterani iz neprijateljskog logo-ra i naredbom i pretnjama. Pošto su se ljutili što im je oduzeto zadovoljstvo da iskale svoj gnev, konzuli su im održali govor da bi ih ubedili da ni oni ne zaostaju iza bilo kog vojnika u mr-žnji prema neprijatelju, i kao što su ih poveli u bitku, tako bi to učinili i u izvršenju nemilosrdne kazne kad ih u tome ne bi sprečavao obzir prema 600 konjanika koje kao taoce drže u Lu-ceriji i strah da ih neprijatelj, znajući da prema njemu neće biti milosti, ne bi pobio pre nego što i sam propadne. Vojnici su to rado prihvatili i bili srećni da se stalo na put njihovoj prevelikoj srdžbi. Govorili su kako su spremni da sve podnesu samo da bi spasili tolike prvake rimske omladine.

15. Pošto je raspuštena skupština vojnika, održan je savet da bi odlučili da li da krenu u opsadu Lucerije sa svim snaga-ma, ili da jedan konzul s jednom vojskom nastoji da pridobije Apulce u okolini – pleme čije je raspoloženje u ovom slučaju bilo neizvesno. Konzul Publilije krenu u obilaženje Apulije i naroda koji su u njoj živeli da ih u jednom pohodu ili silom po-kori, ili da ih pridobije za saveznike dajući im povoljne uslove. A Papiriju koji je ostao da opseda Luceriju, uskoro se ukazala prilika kojoj se nadao. Kako je bio zaposeo sve puteve kojima je neprijatelju moglo stići snabdevanje iz Samnija, Samniti koji su imali garnizon u Luceriji pobeđeni su glađu, pa su uputili po-slanike rimskom konzulu s predlogom da digne opsadu, a oni će pustiti konjanike koje su uzeli kao taoce u ratu. Papirije im

odgovori neka pitaju Pontija, Heranijevog sina, koji je Rimljane poslao pod jaram, za mišljenje o tome šta pobeđeni moraju da podnesu. Ali kako više vole da neprijatelj odluči o pravičnoj kazni za njih nego da to sami predlože, on im naređuje da jave u Luceriju da u bedemima ostave oružje, komoru, stoku i one koji nisu sposobni za borbu, a vojnike da pošalju pod jaram samo u jednoj odeći. Time im Rimljani neće naneti novo poniženje nego samo osvetiti staro. Samniti ništa nisu odbili: 7.000 njihovih vojnika je poslano pod jaram, a Rimljani su u Luceriji stekli ogroman plen. Vraćeni su im sve zastave i bojni znaci koje su izgubili kod Kaudija i, što je izazvalo najveću radost, dobili su i konjanike koje su kao taoce za mir predali Samnitima u Luceriji na čuvanje. Teško bi se mogla naći slavnija pobeda Rimljana od ove, osobito ako je tačno ono što sam našao kod nekih analista, naime da je Pontije, Herenijev sin, samnitski vojskovođa, zajedno sa ostalima poslan pod jaram. Uostalom, ne čudim se što je ostalo nepoznato da li se neprijateljski zapovednik predao, a zatim prošao kroz ovo poniženje; čudnija mi je neizvesnost o tome da li je ovu stvar kod Kaudija vodio Lucije Kornelije kao diktator, s Lucijem Papirijem Kursorom kao komandantom konjice, a zatim i kod Lucerije bio jedini osvetnik rimskog poniženja; ne znam da li je zbog toga trijumfovao kao najzaslužniji vojskovođa od vremena Furija Kamila do tada, ili je ta počast pripala konzulima, pre svih Papiriju. Toj neizvesnosti sledi još jedna: ne zna se da li je Papirije Kursor bio taj koji je na sledećim izborima biran ponovo za konzula zbog pobede kod Lucerije (kolega mu je bio Kvint Aul Ceretan), i tako zauzeo ovaj položaj treći put, ili je to bio Lucije Papirije Mugilan, a greška je u kognomenu.

16. Međutim, svi se slažu u tome da su sve ostalo u ovom ratu izvršili konzuli. Aul je u jednoj srećnoj bici pobedio Ferentince, primio predaju grada u koji se sklonila razbijena vojska i zahtevao taoce. Podjednako srećan bio je i drugi konzul u sukobu sa Satričanima koji su, premda rimski građani, posle Kaudija prešli na stranu Samnita i primili njihov garnizon u grad. Kad je grad uputio poslanike da izmole mir, konzul im je strogo odgovorio da mu se ne vraćaju ako ne pobiju samnitski garnizon ili ga ne predaju. Takvom porukom je izazvao veći strah kod kolonista no što bi to mogao učiniti oružjem. Pošto su poslanici

uporno tražili od konzula da odgovori na koji bi način oni, tako malobrojni i nemoćni, mogli na to da prinude tako moćan garnizon, on im je naložio da traže savet od onoga po čijem su nalogu primili stranu posadu u grad. Krenuše nazad, pošto su teškom mukom postigli dozvolu da se o tome posavetuju sa senatom i da ga potom obaveste. Tako se vratiše svojima. Senat u Satriku podeli se u dve stranke: jednu koju su predvodili oni koji su bili krivci za pobunu protiv rimskog naroda, i drugu u kojoj su bili građani verni Rimu. Ali i jedni i drugi su bili saglasni da se pridobije rimski konzul za to da se uspostavi mir. Kako se samnitska posada spremala da umakne sledeće noći, pošto nije bilo ništa pripremljeno da se izdrži opsada, jedna stranka je smatrala da je dovoljno da se javi konzulu u koji će noćni čas, na koju kapiju i kojim putem krenuti neprijatelj; drugi, koji su se i ranije protivili da se okrenu Samnitima, iste noći su otvorili kapiju konzulu i, ne obaveštavajući nikoga, krišom od Samnita primili naoružane vojnike u grad. Tako je samnitski garnizon bio neočekivano pritisnut ovom dvostrukom izdajom. Oni koji su se sakrili po šumovitim mestima napali su na Samnite, a istovremeno se i iz grada, punog neprijatelja, čuo ratni poklič. U toku jednog sata pobijeni su Samniti, a Satričani zarobljeni i sve je došlo pod vlast konzula. Kad im je postavio pitanje ko ih je nagovorio da se pobune i pošto je saznao ko su krivci, naredio je da ih išibaju i pogube sekirama. Potom je ostavio jaču posadu, a Satričanima je oduzeo oružje.

Oni istoričari koji pišu da je pod vođstvom Papirija Kursora ponovo zauzeta Lucerija, a Samniti poslani pod jaram, kažu da se potom vratio u Rim da bi slavio trijumf. A on je bio čovek dostojan svake pohvale kao vojnik, izvrstan ne samo snagom duha nego i telesnom snagom. Posebno je imao hitre noge, po čemu je i stekao nadimak.[16] Kažu da je bio pobednik u svim trkama svog vremena, koliko zahvaljujući snazi svojih nogu toliko i stalnim vežbama. Mogao je mnogo i da popije i da pojede. Kako mu je telo odolevalo svakom naporu, u vojsci nije bilo nikog oštrijeg od njega ni prema pešacima ni prema konjanicima. Kada su se konjanici jednom usudili da zatraže da ih zbog

[16] Njegov nadimak Kursor znači Trkač; nadimak je u ovom slučaju bio nasleđen: nosio ga je već njegov deda.

dobrog držanja oslobodi nekog posla, on je odgovorio: „Da ne biste rekli da nikad ništa ne dozvoljavam, dopuštam vam da ne istimarite leđa konjima kada siđete sa njih.“ Imao je sposobnost da zapoveda i građanima i saveznicima. Kada je prenestinski pretor bio iz straha nešto sporiji u dovođenju svojih snaga kao potpore prvom bojnom redu, Papirije je prošetao ispred njegovog šatora i zahtevao da ga pozovu, a liktoru naredio da pripremi sekiru. Čuvši ovo, Prenestinac pretrnu od straha, a Papirije reče liktoru: „Hajde preseci ovaj panj, smeta onima koji se šetaju.“ Pošto mu je izrekao novčanu kaznu, otpustio ga je ispunjenog strahom od najgore kazne. U to vreme, koje je kao nijedno drugo obilovalo primerima vrline, bez sumnje nije bilo čoveka u koga bi se rimska država mogla više pouzdati. Po sposobnostima vođe smatrali su da bi se mogao meriti s Aleksandrom Velikim da se ovaj posle pokoravanja Azije okrenuo Evropi.

17. Može se videti da sam od početka ovog dela izbegavao da se udaljavam od glavnog toka događaja i da nisam nastojao da raznim digresijama čitaocu pružim ugodno odvajanje od materije, a svom duhu predah. Ipak, pominjanje tako velikog kralja i vojskovođe, o kome sam često ćuteći razmišljao u sebi, vodilo me je do pitanja šta bi bilo da je rimska država morala da se bori s Aleksandrom.

Čini mi se da u ratu mogu mnogo da postignu veliki broj vojnika i njihova hrabrost, sposobnost vojskovođe i sreća, važna u svim ljudskim stvarima, a najviše u ratu. Sve ove stvari posmatrane i svaka za sebe i sve zajedno, lako daju da se zaključi kako rimska država ne bi bila ništa manje nepobediva za Aleksandra kao i za druge kraljeve i narode. Prvo, da počnem od vojskovođa: ne poričem da je Aleksandar bio izvrstan vojskovođa, ali još slavnijim ga je učinilo to što je on jedini vojskovođa koji je umro mlad, na vrhuncu slave, dok još nije bio iskusio i drugu stranu sreće. No da ostavim po strani druge slavne vojskovođe i kraljeve kao primere promenljivosti sreće i da se podsetimo Kira, koga Grci slave mnogim pohvalama: šta ga je drugo doli dug život izložilo tako promenljivoj sreći, kao u novije vreme Pompeja velikog? Pređimo na rimske vojskovođe, i to ne na sve ni iz svih epoha, nego samo na one konzule i diktatore sa kojima se Aleksandar mogao sukobiti da je bilo prilike: Marka Valerija Korva, Gaja Marcija Rutula, Gaja Sulpicija, Tita Manlija Torkvata,

Kvinta Publija Filona, Lucija Papirija Kursora, Kvinta Fabija Maksima, dvojicu Decija, Lucija Volumnija, Marka Kurcija. Bilo bi i drugih izvrsnih ljudi da se okrenuo najpre ratu s Kartaginom pre no što bi zaratio protiv Rima, budući da bi već bio u zrelijim godinama kada bi prešao u Italiju. Svaki od ovih koje sam pomenuo bio je podjednako obdaren i duhom i hrabrošću kao Aleksandar. Isto tako je i vojna veština, predavana s kolena na koleno od početka grada Rima, prerasla u pravu umetnost, uređenu po određenim načelima. To su načela po kojima su ratove vodili kraljevi, zatim i oni koji su proterali kraljeve, Juniji i Valeriji, potom Fabiji, Kvinkciji, Korneliji, a isto tako i Furije Kamil, koga bi mladići koji bi se borili s Aleksandrom, videli kao starca. Ali ako bi se Aleksandru suprotstavila veština vojnika – ona je Aleksandra učinila takođe slavnim – ustuknuo bi kad bi mu u susret izašli Manlije Torkvat i Valerije Korv, koji su se najpre istakli kao vojnici, a tek potom kao vojskovođe, ustuknuo bi i pred dvojicom Decija, koji su se obrušavali na neprijatelja ne štedeći ni sebe, kao i pred Papirijem Kursorom, čovekom onakve snage tela i duha. Zar bi pameću jednog mladića bio pobeđen ovaj Senat – da ne govorim o pojedincima u njemu – za koji je u pravu bio onaj koji ga je nazvao skupom kraljeva? Pretpostavljam da nema opasnosti da bi mudrije od bilo koga od ovih koje sam imenovao, izabrao pogodno mesto za logor, obezbedio snabdevanje, osigurao se od iznenađenja, izabrao pogodno mesto za bitku, postavio bojnu liniju i ojačao je rezervama. Bilo bi mu rečeno da to nije Darije, koji je sa sobom vodio žene i evnuhe, utonuo u purpur, opterećen zlatom i svojim bogatstvom i prema tome bio više plen nego protivnik. Njega je pobedio bez prolivanja krvi stoga što se usudio da prezre takvo šepurenje. Posve drugačije od Indije, preko koje je veselo tumarao u pijanoj koloni, učinila bi mu se Italija kad bi ugledao bregove Apulije i planine Lukanije, kao i sveže tragove pogibije svojih rođaka, mesto gde je njegov ujak Aleksandar iz Epira izgubio svoj život.

18. Govorili smo o Aleksandru usred srećnih okolnosti u kojima se niko nije gore ponašao od njega. A ako bismo ga posmatrali u svetlu nove sreće i, da tako kažem, u novom raspoloženju koje su stvorile nove pobede, došao bi u Italiju više sličan Dariju no Aleksandru. Doveo bi vojsku koja je zaboravila

Makedoniju i već bila izopačena po persijskim običajima. Neprijatno se osećam pišući o takvom kralju kako je promenio način odevanja i kako je tražio da mu laskaju prostrevši se po zemlji – to bi Makedoncima bilo teško i da su pobeđeni, a kamoli kao pobediocima – o surovim kaznama, o ubistvu prijatelja usled pijanke i gozbe, o razmetanju lažnih poreklom. Šta bi bilo ako bi ljubav prema vinu postajala svakog dana sve jača? Ili divlja i silna srdžba? Govorim o onome što pisci smatraju za sigurno. Da li možemo tvrditi da to ne bi nanelo nikakve štete vrlinama vojskovođe? Opasnost je bila u tome – kako neki od grčkih pisaca koji nisu mnogo značajni imaju običaj da kažu, ističući persijsku slavu nasuprot rimskoj – što rimski narod ne bi bio sposoban da podnese veličinu imena Aleksandrovog, premda mi se čini da ga ni po čuvenju nisu znali, i što se niko od rimskih aristokrata ne bi usudio da slobodno podigne glas protiv ovog čoveka, protiv koga su se Atinjani usudili da slobodno govore u skupštini, u državi koja je slomljena makedonskim oružjem, dok su gledali kako se diže dim s ruševina obližnje Tebe.

Ma kako da nam se Aleksandar čini velikim, to je ipak veličina jednog čoveka stvorena za nešto više od deset godina sreće. A oni koji kažu da je rimski narod, premda nepobediv u svim ratovima, ipak bio poražen u nekim bitkama, dok Aleksandar nije bio loše sreće ni u jednoj, zaboravljaju da upoređuju dela jednog čoveka, i to mladića, s delima jednog celog naroda koji ratuje već 400 godina. Zar je čudno ako vidimo da je u jednoj državi koja ima više generacija no druga godina, sreća promenljivija u tako dugom vremenskom periodu nego u jednoj vladavini od trinaest godina? Zašto se ne upoređuju čovek s čovekom i vojskovođa s vojskovođom u sreći? Koliko sam naveo rimskih vojskovođa koje ratna sreća nije nikad izneverila! Treba listati stranice u analima i spiskovima magistrata i svuda videti konzule i diktatore čije se hrabrosti i ratne sreće ne stidi rimski narod. Ono u čemu su dostojniji divljenja više no Aleksandar ili koji drugi kralj, to je činjenica da su neki diktatori bili na vlasti samo deset ili dvadeset dana, dok nijedan od konzula nije bio na položaju duže od godinu dana. Regrutovanje su često sprečavali narodni tribuni, kasno se odlazilo u rat, rano su pozivani nazad da bi izvršili izbore za sledeću godinu. Samo što bi pristupili poslu, godina bi već prošla. Isto tako, efikasnosti smetaju čas

brzopletost, čas zloba kolege; nasleđuju poslove koje su drugi rđavo vodili; često preuzimaju komandu u vojsci koju čine tek regrutovani ili nedisciplinovani vojnici. A kraljevi, tako mi Herkula, ne samo da su oslobođeni svih ovih teškoća nego su gospodari i prilika i svog vremena; sve vode kako sami hoće i u odlukama ne moraju da slede drugog. Aleksandar je, dakle, kao nepobediv vojskovođa vodio ratove protiv nepobedivih vojskovođa i isti zalog sreće unosio je i u opasne situacije. Većoj opasnosti bi se izlagao no oni, jer su Makedonci imali samo jednog Aleksandra. On se ne samo nalazio u opasnim situacijama nego im se i sam izlagao. Kod Rimljana bi se mnogi mogli meriti sa Aleksandrom i u slavi i u veličini podviga, ali je svaki od njih umirao kako mu je sudbina odredila, ne dovodeći državu u opasnost svojom smrću.

19. Ostaje da se uporedi vojska s vojskom, po broju i po vrsti vojnika ili po veličini pomoćnih trupa. U ovo vreme stanovništvo Rima je procenjeno na 250.000 glava. U vreme opšteg otpadništva saveznika, kada je regrutovanje bilo ograničeno samo na grad, moglo se regrutovati deset legija. U tim godinama se događalo da su po četiri i po pet vojski bile istovremeno angažovane u ratovima u Etruriji i Umbriji, gde su se kao neprijatelji pojavili Gali, u Samniju i protiv Lukanaca. Ceo Lacij, sa Sabinjanima, Volscima i Ekvima, i cela Kampanija, deo Umbrije i Etrurije, sa Picenima, Marsima i Pelignima, sa Vestinima i Apulcima, i cela obala donjeg mora, koje drže Grci od Turija sve do Neapolisa i Kuma, a Samniti odatle sve do Ostije i Ancija – sve ovo su mogli biti ili moćni prijatelji Rimljana, ili neprijatelji pobeđeni u ratu. A Aleksandar je mogao preći preko mora sam s makedonskim veteranima, ne više od 30.000 pešaka i 4.000 konjanika koji su većim delom Tesalci. To mu je bila glavnina snaga. Ako bi tome priključio Persijance i Induse i druga plemena, to bi ga više opterećivalo no što bi mu pomoglo. Dodaj tome da su Rimljani u svojoj zemlji mogli lako da popune gubitke, a Aleksandru bi se dogodilo isto što i kasnije Hanibalu; da mu se vojska iscrpljuje i smanjuje ratujući u tuđoj zemlji. Oružje njegovim vojnicima čine duguljast ovalan štit i sarise,[17] a Rimljanima četvorougli štit,

[17] Sarisa je dugo koplje (21 stopa) koje su nosili makedonski vojnici u falangi.

koji je dovoljno velik da pokriva čitavo telo, i koplje za bacanje za koje je potrebna drugačija veština no za kratko koplje; ono jače udara i lakše je za bacanje od kratkog. I jedna i druga vojska se bore u čvrstoj formaciji u kojoj se svaki vojnik drži svog reda. Ali na onoj strani je falanga[18] nepokretna i jedinstvena, dok je rimski vojni poredak otvoreniji i sastoji se iz više delova, koji se lakše odvajaju ako je neophodno i lakše se ponovo spajaju. A ko se u utvrđivanju može meriti s rimskim vojnikom, ko je u izdržljivosti bolji od njega? Ako bi bio pobeđen u jednoj bici, Aleksandar bi bio poražen u ratu, a koja je to bitka koja može uništiti rimskog vojnika ako ga nije slomio poraz kod Kaudija ili kod Kana?[19] Nije li se on često, premda je isprva sve išlo dobro, žalio na Persijance i Induse i na neratobornu Aziju, govoreći da je vodio rat sa ženama, kako kažu da je rekao epirski kralj Aleksandar, smrtno ranjen, kada je upoređivao svoju sudbinu sa onom s kojom je ratovao ovaj mladić u Aziji.[20]

Kada se setim da smo s Kartaginom ratovali 44 godine na moru, mislim da za to ne bi bio dovoljan ceo Aleksandrov život. A da se dogodilo da se rimska i kartaginska država ujedine u ratu, pošto su bile vezane starinskim ugovorom,[21] i da je strah od zajedničkog neprijatelja učinio da se dve najmoćnije države naoružaju i opreme ljude, Aleksandar bi bio slomljen u istovremenom ratu i protiv Rima i protiv Kartagine. Istina, Rimljani nisu bili u ratu s Makedonijom dok im je kralj bio Aleksandar i dok im je država bila moćna, ali su iskusili Makedoniju kao neprijatelja za vreme Antioha, Filipa i Perseja,[22] i to ne samo

[18] Falanga je zbijeni vojni poredak. Makedonska falanga je imala po 50 vojnika u širinu i 12 do 16 u dubinu, a svi su bili naoružani sarisama.

[19] Bitka između Rimljana i Hanibala kod Kana na reci Aufidu odigrala se 216. pre n. e., kad su Rimljani pretrpeli katastrofalan poraz.

[20] Prema jednom podatku kod Aula Gelija (II vek n. e.), kada je krenuo na Italiju, Aleksandar Epirski je rekao da ide protiv Rimljana, gde se živi na muški način, dok je Aleksandar Veliki išao protiv Persijanaca, gde se živi na način žena.

[21] Rimsko-kartaginski ugovori su bili sklopljeni 509, 348. i 272. pre n. e. Livije pominje još jedan.

[22] Sa Antiohom III, seleukidskim vladarom, Rimljani su ratovali 193–190. pre n. e., a sa Filipom i Persejem, vladarima helenističke Makedonije, vodili su tri rata: 215–205, 200–197. i 170–168. pre n. e.

bez ijednog poraza nego i bez ikakve opasnosti po sebe. Govoreći bez zle namere i izostavljajući građanske ratove: nikada nas nije potukla ni konjica ni pešadija neprijatelja, nikad nismo pobeđeni u otvorenoj bici, niti kada su obe strane bile u ravnopravnom položaju, a još manje na terenu povoljnom samo za nas; naši teško naoružani vojnici mogu s pravom strahovati od konjice ili strelaca, neprohodnih prolaza i oblasti bez puteva kojim bi se vojska snabdela. Ali oni su potukli na hiljade neprijatelja, opasnijih od Aleksandrove i makedonske vojske, i uvek će tako biti samo ako samo potraje ljubav prema miru i briga za građansku slogu.

20. Sledeće godine za konzule su bili izabrani Marko Folije Flacina i Lucije Plaucije Venoks. Te godine su predstavnici mnogih samnitskih naroda došli da traže mir od Senata. Prostrevši se po zemlji, dirnuli su neke senatore, ali kad su se pojavili pred narodnom skupštinom nisu naišli na odziv na svoju molbu i njihov mirovni predlog je odbačen. Međutim, pošto su nekoliko dana saletali pojedince svojim molbama, postigli su dvogodišnje primirje. Isto tako su stanovniciTeana i Kanuzija u Apuliji, iscrpljeni time što su im Rimljani pljačkali zemlju, dali taoce konzulu Luciju Plauciju i predali se. Ove godine su prvi put izabrani prefekti za Kapuu pošto im je pretor Lucije Furije dao zakone. I jedno i drugo su tražili sami Kapuanci kao lek za unutrašnje sukobe. Rimu su dodate dve nove tribe, Ufentina i Falerna.[23]

Pošto su stvari u Apuliji jednom krenule tim tokom, apulski Teati su takođe došli novim konzulima Gaju Juniju Bubulku i Kvintu Emiliju Barbuli da traže savez kao pokretači mira s rimskim narodom u celoj Apuliji. Sigurnost s kojom su ovo obećali učinila je da im se odobri savez, ali ne kao s jednakim partnerom nego pod uslovom da priznaju vlast rimskog naroda. Pošto je Apulija tako pokorena – Junije je pokorio i jaku tvrđavu Forent[24] – Rimljani su krenuli na Lukance. Ovde je zauzet Nerul iznenadnim napadom konzula Emilija. A kako je uspostavljanje mira u Kapui doprinelo širenje glasa kod rimskih saveznika

[23] Triba Ufentina nalazila se na teritoriji Priverna, na reci Ufeju koja se uliva u Tirensko more kod Taracina, a triba Falerna je bila na teritoriji Falerna u Kampaniji, između reke Volturno i *Mons Massicus.*

[24] Forent je grad u Apuliji u blizini Venuzije.

o rimskoj disciplini, Senat je Antijatima koji su se žalili da žive bez čvrstih zakona i bez magistrata odredio patrone kolonije da im daju zakone. I tako je ne samo rimsko oružje nego i rimsko pravo postalo moćno.

21. Konzuli Gaj Junije Bubulko i Kvint Emilije Barbula nisu predali legije na kraju godine novoizabranim konzulima Spuriju Nauciju i Marku Popiliju, nego diktatoru Luciju Emiliju. On je s komandantom konjice Lucijem Fulvijem krenuo u opsadu Satikule, što je Samnitima dalo povoda za pobunu. Ovo donese Rimljanima pretnju s dve strane: na jednoj su Samniti, skupivši veliku vojsku da bi saveznike oslobodili opsade, postavili svoj logor nedaleko od rimskog; na drugoj su Satikulani, otvorivši iznenada kapije, u velikoj masi napali neprijateljeve predstraže. Potom i jedna i druga neprijateljska vojska, uzdajući se više u pomoć drugog no u sopstvene snage, započeše pravu bitku u kojoj su Rimljani bili pritisnuti. I premda je bio napadnut na dve strane, diktator je ipak zadržao svoj front na obe jer je izabrao položaj koji je bilo teško opkoliti i rasporedio bojnu liniju licem prema jednoj i drugoj strani. Ipak je imao više uspeha protiv onih koji su navaljivali iz grada, pa ih je bez velikog napora naterao da se vrate u bedeme. Zatim je celokupnu vojsku okrenuo protiv Samnita. Ovde je bilo više borbe, te je pobeda postignuta tek kasno uveče, ali je bila sigurna i potpuna. Samniti se povukoše nazad u svoj logor i pogasivši vatre noću, napustiše ga. Pošto su napustili nadu da će spasiti Satikulu, opseli su Plistiku, koja je bila rimski saveznik, da bi neprijatelju vratili istom merom.

22. Pošto je godina protekla, vođenje rata je ponovo prešlo u ruke diktatora Kvinta Fabija. Novi konzuli, kao što je to bilo i s prethodnim, ostadoše u Rimu. Fabije stiže do Satikule s novim snagama da bi preuzeo vojsku od Emilija. Samniti nisu ostali kod Plistike, nego su dobivši nove trupe iz svoje zemlje postavili logor na istom mestu kao i ranije i, uzdajući se u svoju mnogobrojnost, nameravali su da Rimljane nateraju da dignu opsadu uznemirujući ih stalnom borbom. Na to se diktator s još većom energijom okrenuo neprijateljskim bedemima, vodeći ovaj rat samo zato da bi zauzeo grad. Samnite je zapostavio osim što im je suprotstavio straže da ne bi napali njegov logor. Utoliko su Samniti smelije dolazili do bedema ne dajući mu mira. I kada su već bili na kapijama logora, komandant konjice Kvint

Aulije Ceratan, ne pitajući diktatora, u velikom napadu sa svim konjičkim odredima otera neprijatelja. I tada u sukobu, koji nije vođen s velikom upornošću, sreća je pokazala svoju moć time što je donela velike gubitke obema stranama i pogreb vođama jedne i druge strane. Najpre je komandant Samnita, kome je teško palo to što su oterani s pozicije do koje su tako hrabro dojahali, stupio u bitku moleći i hrabreći svoje konjanike. Na to je rimski komandant konjice, koji se među svojima isticao nestrpljenjem, sa uperenim kopljem naterao konja na njega takvom brzinom da ga je jednim udarcem oborio s konja. No pad vojskovođe, kao što se često događa, više je razjario nego uplašio one koji su išli za njim. Oni iz njegove pratnje bacišе strele na Aula koji je nasumice dojahao u neprijateljski skvadron. Bogovi dadoše bratu samnitskog vojskovođe da ga osveti. On je rimskog komandanta konjice oborio s konja i ubio, a malo je nedostajalo da se Samniti dokopaju i njegovog tela pošto je pao između neprijateljskih turmi. No Rimljani su odmah sjahali, pa su i Samniti bili prinuđeni da učine isto. I tako započe pešadijska bitka i borba oko tela vojskovođe. Rimljani odneše nesumnjivu pobedu i dograbiše Aulovo telo vratiše se kao pobednici u logor, mešajući radost s tugom. A Samniti, pošto izgubiše vođu i učiniše šta se moglo u konjičkoj bici, izgubiše Satikulu uvidevši da je uzalud brane i vratiše se opsadi Plistike. Posle nekoliko dana, i Satikula se predala Rimljanima, a Samniti su se na juriš dokopali Plistike.

23. Nakon toga je pomereno mesto ratnih događaja. Legije su bile prebačene iz Samnija i Apulije u Soru,[25] koja je, pobivši rimske koloniste, prešla na stranu Samnita. Rimska vojska je posle dugog marša stigla najpre tu da bi osvetila ubistvo svojih građana i povratila koloniju. Izvidnici koji su bili poslani na sve puteve da prate kretanje samnitskih legija, jedan za drugim su javljali da neprijatelj nije daleko. Rimljani su krenuli na neprijatelja i jedna neodlučena bitka je vođena kod Lautule. Nije bila ni uništena ni naterana u bekstvo ni jedna ni druga vojska. Noć je prekinula bitku a da se nije znalo ko je pobednik, ko pobeđen. Kod nekih istoričara sam našao da je ova bitka bila nepovoljna za Rimljane i da je u njoj poginuo Kvint Aulije,

[25] Sora je grad na reci Liris. Rimljani su je zauzeli 345. pre n. e., 306. pre n. e. ponovo je samnitska, a Rimljani su je konačno osvojili 305. pre n. e.

komandant konjice. Na njegovo mesto je iz Rima došao s novom vojskom kao zamena za komandanta konjice Gaj Fabije. On je preko glasnika pitao diktatora gde da se zaustavi, u koje vreme i sa koje strane da napadne neprijatelja. Pošto je diktator dobio podrobna obaveštenja o njegovom planu, zadržao se na mestu gde je morao da sakrije svoju vojsku. A diktator je posle bitke zadržao nekoliko dana svoju vojsku iza palisada kao da je on opkoljen, a ne onaj koji opkoljava. Zatim je dao znak za borbu i, smatrajući da je bolje za podsticanje hrabrosti ljudi da se ne pouzdaju ni u kakvu drugu pomoć nego u same sebe, sakrio je od svojih vojnika dolazak komandanta konjice s novom vojskom. Kao da im jedini spas beše u probijanju, on reče vojnicima: „Uhvaćeni smo u tesnacu, vojnici, i nećemo imati izlaza ako ga pobedom ne otvorimo. Naš logor je siguran jer je utvrđen, ali ga oskudica čini nesigurnim pošto su se odmetnula sva okolna mesta odakle bi moglo da se doveze snabdevanje. No i kada bi ljudi bili na našoj strani, priroda mesta je protiv nas. I tako, neću vas zavaravati, treba da napustite ovaj logor u koji ste se vratili prethodnog dana kad je pobeda izostala. Utvrđenje treba čuvati oružjem, a ne oružje utvrđenjem. Logor drže i ponovo se vraćaju u njega oni koji imaju cilj da produže rat. A mi gledajmo da se lišimo svega osim izgleda na pobedu. Krenite na neprijatelja. Kad kolona bude van bedema, neka oni kojima to bude naređeno spale logor. Ono što time izgubite, nadoknadićete plenom kod naroda koji su se odmetnuli." I vojnici, postaknuti govorom diktatora koji im je ukazao na nužnost, krenuše na neprijatelja. Prizor logora koji je goreo nije ih ni najmanje uznemiravao, iako su plamenu bili predati najbliži šatori kako je diktator naredio. I tako, kao nošeni besom, već pri prvom napadu izazvaše paniku kod neprijatelja. U tom trenutku i komandant konjice, ugledavši u blizini logor koji je goreo – a to je bio ugovoreni znak – napade s leđa. Na taj način opkoljeni, Samniti su se razbežali na sve strane, kud je ko mogao. Ogroman broj onih koje je strah sabio u gomilu i koje je njihovo mnoštvo opterećivalo, stvarajući haos, bio je pobijen na mestu. Neprijateljev logor je zauzet i opljačkan, a diktator je vratio vojnike u logor opterećene plenom. Bili su srećni ne toliko zbog pobede koliko zbog toga što su logor našli gotovo neoštećen, jer je vatra zahvatila samo mali deo.

24. Rimljani su se potom vratili u Soru. A novi konzuli, Marko Petelije i Gaj Sulpicije, primili su od diktatora vojsku. Iz nje su otpustili veliki broj starih vojnika, a na njihovo mesto su dovođene nove kohorte. I dok su stajali pred gradom jer nisu znali kako da ga zauzmu pošto je ležao na nepristupačnom mestu, pa je pobeda mogla biti ili posle dužeg vremena, ili brza i opasna, potajno je stigao prebegar iz Sore. Kada je dospeo do rimskih straža, zatražio je da ga odmah odvedu pred konzule. Pošto je izveden pred njih, obećao je da će im predati grad. Na pitanje kako će to izvesti, pokazao je da je izvodljivo ono što je smislio. Ubedio ih je da rimski logor, koji se nalazio uza same bedeme, pomere na šest milja od grada tako da smanje budnost i dnevnih i noćnih straža koje čuvaju grad. Sledeće noći, dok je nekim kohortama zapovedeno da budu u zasedi na šumovitim mestima ispod grada, sam je preko strmih i gotovo neprohodnih mesta doveo deset izabranih vojnika u tvrđavu. Oni su poneli više kopalja za bacanje no što je bilo ljudi. Ovde je bilo dosta kamenja koje se tu slučajno nalazilo, kao što je to česta pojava na kamenitom terenu, ali i onog koje su sakupili stanovnici grada da bi utvrdili ovo mesto.

Kada je Rimljane doveo na to mesto, prebegar im je pokazao usku i strmu stazu koja se penjala iz grada u tvrđavu. „Na ovom prolazu", reče, „trojica naoružanih ljudi mogu sprečiti mnoštvo, ma kako veliko, da prođe. A vas je desetorica i, što je još važnije, Rimljani ste, i to najhrabriji među njima. Vi imate i povoljan položaj, a nastupiće i noć, pa će onima koji su uplašeni sve izgledati u mraku veće nego što je. Ja ću se već postarati da ih uplašim, a vi pažljivo motrite na tvrđavu." Zatim je odjurio dole uzvikujući: „Na oružje! Za svoj spas, građani! Tvrđavu je zauzeo neprijatelj, krenite da je branite!" Ovo je uzvikivao udarajući na vrata vođama, kao i svima koje je sreo, ili onima koji su bledi od straha istrčali na ulice. Uplašeni preko jednog čoveka, mnogi su dalje širili paniku po celom gradu. U velikom strahu prvaci pošalše izvidnike na tvrđavu; a kad su čuli da je drže naoružani ljudi, čiji je broj preuveličan, napustila ih je svaka nada da je mogu povratiti. Nastade bežanje na sve strane i kapije popustiše pred polusanjivim i većim delom nenaoružanim ljudima. Kroz jednu od kapija upade rimske predstraža privučena bukom i pobi mnoge koji su prestrašeni jurili ulicama. U osvit, kada su stigli konzuli,

Sora je već bila zauzeta. Primili su one koje je sreća spasila i od noćnog pokolja i od bekstva. Od ovih su izdvojeni njih 225, na koje su svi ukazivali kao na krivce i za strašan pokolj kolonista i za pobunu, te su ih vezane poslali u Rim. Ostale su razoružali i ostavili u Sori, koja je morala da primi i rimsku posadu. Svi oni koji su bili odvedeni u Rim, šibama su javno pretučeni na Forumu, a zatim posečeni sekirama, uz veliko odobravanje naroda koji je želeo da oni koji odlaze u koloniju budu bezbedni.

25. Konzuli su napustili Soru i preneli rat na teritoriju i gradove Auzonaca.[26] Sve je, naime, bilo poremećeno dolaskom Samnita kad je vođena bitka kod Lautule, a zavere su stvarane svuda po Kampaniji. Ni Kapua nije bila bez krivice. Istraga je stigla i do Rima i vođena je protiv nekih prvaka. No Auzonci su pokoreni pomoću izdaje u gradovima, kao što je bilo i u Sori. Iz Auzone, Minturne i Vescije došla su konzulima dvanaestorica mladića koji su pripadali aristokratiji. Oni su se dogovorili da izdaju svoje gradove. Otkrili su Rimljanima da su njihovi sugrađani već ranije želeli dolazak Samnita, a čuvši za bitku kod Lautule mislili su da su Rimljani pobeđeni, pa su pomogli Samnite i oružjem i ljudima. Pošto su se Samniti povukli živeli su u nesigurnom miru, ne zatvarajući svoje kapije pred Rimljanima, bojeći se da ih ne izazovu da ih napadnu, ali su ipak odlučili da ih zatvore ako se rimska vojska približi. I dok se ovako kolebaju mogu biti iznenađeni i savladani. Na njihov predlog, rimski logor je pomeren napred, a vojnici su neprestano slati da obilaze oko ova tri grada. Neki od njih su bili naoružani i skriveni u zasedi u blizini bedema; drugi koji su bili u togama, tako da su odećom skrivali oružje, ušli su u gradove u osvit dana kad su kapije otvorene, a onima koji su bili naoružani dat je znak da iskoče iz zasede. Potom su zauzete kapije i sva tri grada su pala u isto vreme i po istom planu. I kako je napad izvršen dok su vojskovođe još bile odsutne, to nije bilo mere u ubijanju, pa je auzonsko pleme, zato što se odmetnulo, bilo tako iskorenjeno kao da se borilo u ratu i izgubilo taj rat.

26. Iste godine je Lucerija prešla u ruke Samnita i predala im rimsku posadu. No ovi izdajnici nisu ostali dugo nekažnjeni:

[26] Auzonci su isto što i Aurunci, između reka Liris i Volturno. Rimljani su ih gotovo potpuno uništili u I veku pre n. e.

rimska vojska se nalazila nedaleko odatle, te je grad koji se nalazio u ravnici pao pri prvom jurišu. Lucerini i Samniti su pobijeni do poslednjeg. Mržnja je stigla i do Rima, pa kad je u Senatu raspravljano o slanju kolonista u Luceriju, mnogi su glasali za to da se grad razori. Osim mržnje koja je bila velika prema gradu koji su dvaput osvajali, takvom stavu je doprinelo i to što je grad bio udaljen i što je postojala bojazan da se građani šalju tako daleko od otadžbine, opkoljene takvim opasnim plemenom. Ipak je pobedilo mišljenje da se kolonisti pošalju, pa je u koloniju upućeno 2.500 kolonista.

Kako su u ovoj godini svi bili neverni Rimu, i u Kapui je bila skovana zavera prvaka. Kad je o tome javljeno Senatu, stvar nije nikako bila zanemarena: određen je sud i odlučeno da se izabere diktator koji će voditi istragu. Imenovan je Gaj Menije, a za komandanta konjice Marko Folije. Ova magistratura je izazvala veliki strah. Bilo da ih je na to naterao strah ili griža savesti, Kalaviji, Ovije i Novije, koji su stajali na čelu zavere, spasli su se od suda svojom smrću koju su bez sumnje sami izazvali.

Posle toga, pošto je stvar u Kapui bila rešena, preneta je u Rim da bi dobila svoje tumačenje jer je Senat naredio istragu, ali ne protiv pojedinaca u Kapui nego protiv svih koji su zajedno kovali zaveru protiv rimske države. Sastanci su održavani radi sticanja političkih položaja i stoga su antidržavni. Ispitivanje je dobilo široke razmere što se tiče krivice i ličnosti, dok je diktator tražio da njegovim ovlašćenjima ne budu postavljene nikakve granice. Izvedeni su na sud mnogo ugledni ljudi, a kad su se obratili narodnim tribunima za pomoć, nisu naišli ni na kakav odziv i ovi nisu sprečili da se njihova imena unesu na listu. Na to su aristokrati, ne samo oni koji su bili okrivljeni nego svi, odricali da su krivi jer je njima u svakom slučaju, ukoliko se tome ne ispreči prevara, put ka najvišim položajima otvoren. Okrivljivali su skorojeviće za sve to. Optuživali su i diktatora i komandanta konjice, smatrajući da su u tome pre oni koje treba optužiti no tužitelji i da će to shvatiti kada odu s vlasti.

Na to je Menije, koji je bio poznatiji po reputaciji nego po autoritetu, istupio u skupštini i rekao ovo: „Vi ste, Kviriti, svedoci mog proteklog života, a sama dužnost koja mi je poverena svedočanstvo je moje nevinosti. Jer i u drugim vremenima, kada je to situacija zahtevala, za sudiju je biran diktator, ali ne onaj koji

je u ratu bio najslavniji nego onaj koji se držao daleko od ovakvih zavera. A nobili – iz kog razloga, bolje je da vi procenite no ja kao magistrat da kažem nešto što nije provereno – najpre su svom snagom nastojali da izbegnu ova ispitivanja, a potom, kako za to nisu bili dovoljno moćni, stavili su se pod zaštitu protivnika, i premda su patriciji, zatražili su zaštitu od narodnih tribuna. Najzad, pošto su odbijeni i pošto su smatrali da je sve sigurnije sem da dokažu svoju nevinost, okomili su se na nas i nisu se stideli da kao privatna lica optuže diktatora kao krivca. Da bih svim ljudima i bogovima pokazao da će ovi sve pokušati radije nego da polože račun o svom životu, ja ću se izložiti njihovoj optužbi i ponudiću sebe kao krivca svojim neprijateljima. Stoga se odričem diktature. A vas, konzuli, molim da ukoliko vam Senat bude poverio tu dužnost, ispitivanje najpre primenite na meni, a zatim na komandantu konjice Marku Foliju kako bi naša nevinost jasno pokazala da nas položaj nije štitio od takvih optužbi." Na to se odrekao diktature, a to je učinio i Marko Folije, komandant konjice. Najpre su izašli pred konzule kojima je bila poverena istraga i bili oslobođeni uprkos nepovoljnom svedočenju nobila. Isto tako je bio optužen i Publilije Filon, koji se istakao mnogim podvizima u ratu i miru i mnogo puta bio na najvišim položajima, ali je oslobođen. No istraga je, kako se to često događa, bila stroga u početku i dok se ticala slavnih imena. Zatim je prešla na manje vredne glave, dok je najzad nisu ugušile tajne grupacije i tajna udruženja protiv kojih je i bila organizovana.

27. Glas o ovim događajima, a još više nada da će se pobuniti Kampanija, zbog koje je zavera i bila sklopljena, izazvali su Samnite i Apulce da se ponovo okupe u Kaudiju da bi Rimljanima oduzeli Kapuu ako im ovaj pokret pruži priliku. Tamo stigoše i konzuli s jakim vojnim snagama. Isprva su i jedan i drugi oklevali pred klisurom jer je put koji je vodio neprijatelju bio nesiguran. Samniti su u međuvremenu preko otvorenog prostora, pošto su napravili mali zaokret, odveli vojsku u ravnicu, u Kampanska polja, gde su Rimljani prvi put ugledali njihove logore. U lakim okršajima, češće konjice no pešadije, ogledali su se i jedni i drugi. Ali Rimljani nisu bili uznemireni ni njihovim dolaskom ni zadržavanjem koje je produžavalo rat. Međutim, samnitske vojskovođe su uvidele kako slabe svakodnevnim gubicima i kako im snaga jenjava zbog odugovlačenja rata. Rimljani

krenuše u bitku s konjicom na jednom i drugom krilu, naložili su joj da pazi više na logor, da ga štiti od svakog napada, nego na bitku: ona će cela biti na pešadiji. Konzul Sulpicije je stao na čelo desnog krila, Petelije levog. Desna strana je bila rastegnuta jer su joj nasuprot stajali Samniti u razređenim redovima, bilo stoga da bi opkolili neprijatelja, ili da ne bi sami bili opkoljeni. Redovi na levom krilu su bili gušći, a osim toga dodate su im nove snage na iznenadnu zapovest konzula Petelija. Naime, on je rezervne trupe, koje su čuvane za slučaj da se bitka produži, uputio u prve redove i sa svim snagama potisnuo neprijatelja već pri prvom napadu. Kad se povukla pešadijska linija Samnita nastupila je konjica. Međutim, kada je krenula napred i našla se između dve vojske, rimska konjica je podbola konje, napala tu poprečnu kolonu i tako pomešala redove konjice i pešadije da im je na toj strani potpuno poremetila bojnu liniju. Na ovom krilu je bio prisutan ne samo Petelije nego je stigao i Sulpicije da bi ohrabrio vojnike. On je ostavio svoje ljude koji još nisu stigli da se sukobe s neprijateljem, a došao je na levo krilo jer se borbeni poklič tu pre zaorio. Kad je video da je ovde pobeda sigurna, krenuo je na krilo koje je bilo pod njegovom komandom sa 1.200 ljudi i tu zatekao drugačiju situaciju: Rimljani su bili potisnuti sa svojih položaja, a neprijatelj je kao pobednik napadao njihove razbijene redove. No dolazak konzula je sve izmenio. Pred pogledom vojskovođe, vojnik povrati hrabrost, a ljudi koji su došli sa njim bili su veća pomoć nego što bi se od njihovog broja očekivalo. Kada su čuli da je na drugom krilu postignuta pobeda, koju su već gledali i kod sebe, ponovo su ušli u bitku. I uskoro su Rimljani pobeđivali na celom frontu, dok su Samniti, predajući bitku, bili ubijani i zarobljavani. Mali broj je pobegao u Malevent, koji se sada zove Benevent.[27] A priča se da je ubijeno ili zarobljeno 30.000 Samnita.

28. Posle ove sjajne pobede, konzuli dovedoše legije napred ka Bovijanu[28] da bi ga opseli. Ovde su i zimovali sve dok novi

[27] Malevent je grad Hirpina; naziv je verovatno ilirski i značio bi „planinski grad". Maleventum je u latinskom zvučalo kao „zli dolazak", pa su ga Rimljani *boni ominis gratia* promenili u Beneventum, „dobri dolazak".

[28] Bovijan je bio samnitski grad koji su Rimljani razorili 298. pre n. e. Naziv se dovodi u vezu sa bikom (*bos, bovis*), životinjom koja je bila posvećena Marsu.

konzuli, Lucije Papirije Kursor, biran peti put, i Gaj Junije Bubulko, biran drugi put, nisu imenovali diktatora Gaja Petelija s komandantom konjice Markom Folijem. Ovaj preuze vojsku. Kad saznade da su tvrđavu Fregele zauzeli Samniti, on ostavi Bovijan i krenu prema Fregelama. Pošto su Samniti pobegli u toku noći, ovde je zauzeo Fregele bez borbe i tu ostavio posadu. Potom je krenuo nazad u Kampaniju, najviše stoga da bi oružjem povratio Nolu.[29] Na vest o dolasku diktatora, ovde su svi Samniti i mnoštvo nolanskih seljaka potražili utočište među bedemima grada. Osmotrivši položaj grada, diktator je zapalio kuće onih koji su gusto zbijeni živeli uz bedeme da bi pristup gradu učinio lakšim. Uskoro je Nola zauzeta – ili ju je zauzeo diktator Petelije ili konzul Gaj Junije: u tradiciji se pominju i jedan i drugi. Oni koji tvrde da je čast da zauzme Nolu pripala konzulu, navode da je isti čovek zauzeo i Atinu i Kalaciju,[30] a da je Petelije izabran za diktatora da bi zakucao klin[31] jer je izbila epidemija.

Iste godine su osnovane kolonije Suesa i Pontija.[32] Suesa je pripadala Auruncima, a Pontiju, koja je bila ostrvo, naseljavali su Volsci kojima je pripadalo i kopno nasuprot njoj. Senat je takođe doneo odluku da se pošalju kolonisti i u Interamnu Sukasinu,[33] ali su konzuli Marko Valerije i Publije Decije tek sledeće godina izabrali trijumvire i poslali 4.000 kolonista.

29. Rat sa Samnitima se bližio kraju, ali pre nego što je Senat bio oslobođen ove brige, stigao je glas o ratu sa Etrurcima. U ovo vreme nije bilo plemena – ako se ostavi po strani pokret Gala – koje bi za Rim predstavljalo veću opasnost, ne samo zato

[29] Nola, „Novigrad", nalazila se severoistočno od Vezuva, na putu od Kapue prema Nuceri. Grad su navodno osnovali Halkiđani u VI veku pre n. e. U stvari je bio auzonski grad koji su kasnije zauzeli Samniti.

[30] Atina i Kalacija su gradovi u Kampaniji.

[31] O zakucavanju klina u svetilište Minerve u velikom hramu Jupitera na Kapitolu videti Livije, VII, 3. To je bila ceremonija „svetog klina".

[32] Ovde je posredi Suesa Numika, tako nazvana da bi se razlikovala od Suesa Pomecije; njen osnivač je Auzon. Razorili su je Sidicini 337. pre n. e. Novopodignuti grad se zvao Auzona; razorili su ga Rimljani 313. pre n. e., a 312. pre n. e. tamo su uputili svoje koloniste. Pontija je ostrvo kod Formija.

[33] Interamna Sukasina se nalazila na reci Liris; tako je nazvana da bi se razlikovala od druge dve Interamne.

što mu je zemlja bila tako blizu rimske nego i zbog mnogobrojnog stanovništva. I tako dok je jedan konzul završavao rat u Samniju, a drugi, Publije Decije, koji je bio teško bolestan, ostao u Rimu, na predlog Senata imenovan je diktator Gaj Sulpicije Long, koji je za komandanta konjice uzeo Gaja Junija Bubulka. S obzirom na veličinu opasnosti, Sulpicije je uzeo pod zakletvu sve mlađe ljude i sve je, prema prilikama, izvršio s najvećom brižljivošću. Ali i uz tako velike pripreme nije smerao da krene u ofanzivni rat, nego je nameravao da ostane mirno ako Etrurci s one strane ne budu krenuli. No iste namere su imali i Etrurci, te premda su bili spremni, uzdržavali su se od napada. I tako ni jedni ni drugi nisu prešli granicu.

Ova godina je bila slavna i po cenzuri Apija Klaudija i Gaja Plaucija. Ime Apija Klaudija imalo je više sreće da ostane u sećanju potomstva jer je on izgradio put i doveo vodu u grad.[34] To je sve sam izvršio zato što mu je kolega podneo ostavku jer nije mogao da s njim deli sramotu zbog pristrasnog načina na koji je revidirao spisak senatora. Apije, koji je posedovao tvrdoglavost, od starine poznatu u toj porodici, nastavio je da sam obavlja ovu dužnost. Na predlog ovog Apija, gens Poticija, koji su imali naslednu svešteničku dužnost Herkulovog kulta kod Velikog žrtvenika,[35] naučili su državne robove da obavljaju te svečanosti da bi im predali ovu dužnost. Priča se da se onda dogodilo nešto čudno, što je dovelo do toga da se obeshrabre novatori u kultnim i ritualnim stvarima: gens Poticija, koji je u to doba imao 12 porodica i 30 muškaraca u mladim godinama, potpuno je izumro i rod im se zatro. Ne samo da se ime Poticija ugasilo nego i cenzor oslepeo[36] da bi se trajno sećao srdžbe bogova.

30. Tako su se konzuli sledeće godine, Gaj Junije Bubulko (treći put) i Kvint Emilije Barbula (drugi put), žalili narodu početkom godine da je senatorski red degradiran izborom senatora, pri čemu su mimoiđeni neki bolji od onih koji su izabrani.

[34] Apijev put je isprva povezivao Rim i Kapuu, a kasnije je produžen preme Beneventu. Akva Klaudija je prvi vodovod u Rimu, od izvora u Prenestama, na oko 7 ili 9 milja. Nakon 39 godina, cenzor M. Kurije Dentat doveo je vodu u Rim iz okoline Tibura.

[35] O velikom Herkulovom žrtveniku videti Livije, I, 7.

[36] Apije Klaudije je nosio nadimak Cekus (*Caecus*), Slepi.

Odbili su da priznaju ovaj izbor u kome nije pravljena razlika između dobrih i rđavih, nego je izvršen po naklonosti i omiljenosti. Obnovili su listu senatora koji su na njoj bili pre cenzure Apija Klaudija i Gaja Plaucija. Ove godine je narod počeo da dodeljuje i dve vojne komande: prvo, predloženo je da 60 vojnih tribuna raspoređenih u četiri legije bira narod – njihov izbor je ranije bila nagrada koju su određivali diktator i konzuli, a narodu je bio ostavljen mali broj položaja na koje je mogao da bira svoje ljude; ovaj predlog su podneli narodni tribuni Lucije Atilije i Gaj Marcije; drugo, narod je isto tako mogao da bira dva pomorska oficira zadužena za opremu i opravku brodova. Predlagač ove odluke naroda bio je tribun Marko Decije.

Ima jedna stvar u ovoj godini koja jedva da je vredna pomena i ja bih je izostavio kada se ne bi ticala religije. Frulaši kojima su poslednji cenzori zabranili da obeduju u hramu Jupitera, ozbiljno su se naljutili i svi zajedno otišli u Tibur. Kako u gradu nije bilo više nikoga ko bi svirao pri žrtvovanju, a uznemiren zbog religijske strane ove stvari, Senat je poslao poslanike u Tibur s molbom da nagovore ove ljude da se vrate u Rim. Tiburti su se rado toga prihvatili i najpre su pozvali te ljude u kuriju i hrabrili ih da se vrate u Rim. Pošto nisu uspeli da ih nagovore pribegli su planu koji odgovara ljudskoj prirodi. Određenog dana su svakog od njih pozivali na gozbu pod izgovorom da proslavljaju uz muziku, pa kad su ovi otežali usled popijenog vina – na to je ova vrsta ljudi uvek bila pohlepna – uspavane i pobeđene snom strpali su ih u kola i odvezli u Rim. Osvestili su se kada ih je svetlost onako mamurne iznenadila u kolima koja su bila ostavljena na Forumu. Tada se narod okupio oko njih i nagovorio ih da ostanu. Dozvoljeno im je da svake godine tri dana prolaze gradom u svečanoj odeći, uz pesmu i raspušteno, u raspoloženju koje je sada postalo svečano. Vraćeno je i pravo obeda u svetilištu onima koji su svirali pri žrtvovanju.[37] Sve se ovo dogodilo dok su vršene pripreme za dva velika rata.

31. Konzuli su podelili komandu među sobom. Kockom je Junije dobio rat sa Samnitima, a Emilije rat sa Etrurcima.

[37] O ovome ima podataka i kod Ovidija, *Fasti* (VI, 651), i Plutarha, *Quaestiones Romanae*. Tri dana proslave, tzv. Mali Kvinkvatrus, 13, 14. i 15. jula, važila su kao praznik frulaša.

U Samniju je rimska posada u Kluvijima,[38] pošto nije mogla biti pobeđena, bila prinuđena glađu i opsadom da se preda Samnitima. Samniti su one koji su se predali pogubili, a pre toga su ih svirepo pretukli šibama. Razjaren ovom surovošću, smatrajući da ništa nije preče od zauzimanja Kluvija, konzul Junije ih je zauzeo istog dana kada je stigao, a sve mladiće je pobio. Odatle je kao pobednik odveo vojsku na Bovijan. To je bio centar Pentrijskih Samnita koji su bili najbogatiji i najmoćniji kako u oružju tako i u ljudima. Kako su vojnici ovamo krenuli podstaknuti ne samo srdžbom nego i nadom na plen, grad je bio zauzet. Prema neprijatelju nije pokazana velika oštrina, ali je iz Samnija odneto više plena nego ikada i sve je predato vojnicima.

Pošto nisu mogli da odole nadmoćnom rimskom oružju ni u jednoj bici, a logori i gradovi su se predavali jedni za drugima, samnitske vođe su svu pažnju usredsredile na to da nađu pogodno mesto za zasedu da bi tako opkolile ili zarobile rimsku vojsku, rasutu na sve strane radi pljačke. Neke izbeglice sa polja i zarobljenici, dospevši u ruke Rimljana bilo slučajno ili namerno, svi su isto izjavili konzulu zato što je to i bilo istinito: ogromno stado je naterano u besputnu šumu. Nagovarali su konzula da povede legije da bi ga odveo kao plen. U šumi je bila skrivena ogromna neprijateljska vojska koja je zaposela i puteve. Kada su videli da su Rimljani ušli u šumu, iznenada su krenuli i uz povike i buku napali neopreznog protivnika. Ovo je najpre izazvalo strah i nered, a onda su zgrabili oružje, i tovar doneli u sredinu. Pošto se svak rasteretio i opasao oružje, okupili su se svi oko zastava. Dugom vežbom je svak naučio gde mu je mesto i bez uputstva su sami formirali bojni poredak. Konzul dojaha tamo gde je bitka bila neizvesna, sjaha s konja i pozva Jupitera, Marsa i ostale bogove za svedoke da je stigao na ovo mesto ne tražeći slavu za sebe nego plen za vojnike. Njegova krivica je najviše u tome što je hteo bogat plen za vojnike. A ove sramote ga može spasiti jedino hrabrost vojnika. Stoga neka vojnici napregnu sve svoje snage i neka napadnu na neprijatelja, koji je u bici već poražen, izbačen iz svog logora i lišen gradova. Još poslednju nadu polaže u prevaru i zasede, uzdajući se u povoljan položaj, a ne u oružje. Ali koje je to mesto koje je neosvojivo

[38] Ne zna se gde su se nalazili Kluviji.

za rimsko oružje? Neka se sete i fregelanske tvrđave i soranske i svih drugih do kojih je prilaz bio nepristupačan.

Ovim govorom ohrabreni, vojnici su zaboravili na sve teškoće i krenuli na neprijateljsku bojnu liniju koja je bila postavljena iznad njih. Ovde je bilo nešto teže za borbu jer je kolona morala da se penje strmom padinom. Ali zatim, pošto su se prvi redovi dokopali zaravnjenog vrha i kad je ostatak kolone shvatio da već stoji na ravnom terenu, strah je prešao na one koji su bili u zasedi. U panici su bežali, bacajući oružje i tražeći ona ista mesta u kojima su se malo pre toga skrivali. No mesta koja je neprijatelj mogao teško da otkrije, sada su i same Samnite zbog sopstvene prevare uhvatila u zamku. I samo je mali broj otkrio skloništa. Ubijeno je oko 20.000 ljudi, a Rimljani su se sjurili prema stadima koja im je sam neprijatelj ponudio.

32. Dok se ovo događalo u Samniju, u Etruriji se svi osim Aretinjana[39] digoše na oružje da bi opseli Sutrij.[40] Ovaj grad je kao saveznik Rima predstavljao kapiju prema Etruriji. Tako započe veliki rat. Tamo stiže s vojskom drugi konzul Emilije da bi saveznike oslobodio opsade. Kada su Rimljani stigli do Sutrija, njegovi građani su dobrovoljno doneli snabdevanje u njihov logor. Prvi dan su Etrurci proveli u većanju o tome da li će rat voditi brzo ili će ga odugovlačiti. Pošto je vođama više odgovarao brz nego spor rat, sledećeg dana čim je granulo sunce dat je znak za borbu i Etrurci su pod punim oružjem krenuli napred. Kad je to javljeno konzulu, on je odmah zapovedio da se vojnicima izda hrana, a zatim kad su time ojačani, naredio je da uzmu oružje. Naređenje bi izvršeno. Kad konzul vide da su spremni i naoružani, on naredi da se zastave iznesu van bedema logora i postavi svoju bojnu liniju nedaleko od neprijatelja. Izvesno vreme su i jedni i drugi napregnuto stajali, očekujući da neprijatelj uzvikne poklič i krene u bitku. No već je i podne bilo tu, a ni na jednoj strani nije bilo bačeno koplje. Najzad Etrurci, da ne bi otišli ne učinivši ništa, pustiše bojni poklič, zatrubiše trube i krenuše u napad. Ali i Rimljani spremno odgovoriše. Neprijatelj

[39] Arecij je etrurski grad na gornjem toku reke Arno. Rod *Cilnii* kojima je pripadao Mecena, poznati zaštitnik umetnika u Rimu u Avgustovo vreme, imao je značajnu ulogu u gradu.

[40] Za Sutrij videti Livije, VI, nap. 14.

je Rimljane nadmašivao brojem, Rimljani neprijatelja hrabrošću. Bitka je bila neodlučna, odnela je mnoge sa jedne i druge strane, među njima i one najhrabrije, i stvar nije pretegla ni na jednu stranu sve dok druga borbena linija Rimljana nije došla u prve redove i zamenila umorne borce. A kako kod Etruraca rezerva nije pojačala prve redove, pali su pogođeni ispred zastava i oko njih. I ni u jednoj bici ne bi bilo ni veće pogibije ni većeg bekstva da noć nije pokrila Etrurce, koji su bili spremni da umru. Tako su pobednici pre odustali od dalje borbe nego pobeđeni. Po zalasku sunca dat je znak za povlačenje i tako su se i jedna i druga vojska vratile u svoj logor.

Posle toga se nije više ništa dogodilo kod Sutrija u ovoj godini, jer je neprijateljski prvi bojni red bio potpuno uništen u ovoj bici, a pretekle su samo rezervne trupe, što je bilo jedva dovoljno za posadu u logorima, dok je kod Rimljana bilo toliko ranjenih da ih je više umrlo od zadobijenih rana no što je poginulo u bici.

33. Kvint Fabije, konzul sledeće godine, dobio je da vodi rat kod Sutrija. Za kolegu je imao Gaja Marcija Rutula. Fabije je doveo zamenu vojsci iz Rima, a Etrurcima je nova vojska stigla od kuće.

Već je prošlo mnogo godina a da između patricijskih magistrata i plebejskih tribuna nije bilo nikakve borbe, kad je sukob izazvala porodica kojoj kao da je sudbina odredila da se uvek sukobljava s tribunima i plebejcima. Apije Klaudije je bio cenzor već 18 meseci, što je bio rok na koji je ograničena ta služba po Emilijevom zakonu.[41] Njegov kolega se već bio odrekao vlasti, ali on nije mogao biti nateran nikakvom silom da se povuče sa te funkcije.[42] Publije Sempronije je bio narodni tribun koji je započeo akciju da se cenzura završi u predviđenom roku. Ova akcija je bila isto toliko pravična koliko i popularna, a nije bila ništa manje draga masi nego nekom od aristokrata. Neprestano čitajući Emilijev zakon i hvaleći autora, diktatora Emilija Mamerka, što je cenzuru, koja je pre toga trajala pet godina i zbog

[41] Po Emilijevom zakonu (*lex Aemilia*) iz 366. pre n. e., cenzori su birani svake pete godine sa mandatom na 18 meseci.

[42] U slučaju smrti ili abdikacije jednog cenzora, i drugi je morao da napusti položaj. Funkciju cenzora je morao obavljati kolegijum.

svoje dužine postala despotska, ograničio na godinu dana i šest meseci, rekao je: „Kaži nam, Apije Klaudije, šta bi ti radio da si bio cenzor u vreme kad su cenzori bili Gaj Furije i Marko Geganije?“ Apije odgovori da pitanje tribuna nema posebnog značaja za njegov slučaj, jer se Emilijev zakon odnosio na one cenzore za čijeg je službovanja donet, a narod je izglasao zakon pošto su cenzori već bili izabrani. A ono što je poslednje izglasano, to ima snagu zakona. Međutim, ni on ni oni koji su izabrani posle ovog zakona nisu obavezni da postupe po njemu.[43]

34. Ovi Apijevi sofizmi ne naiđoše ni kod koga na odobravanje, pa Sempronije reče: „Nije li, Kviriti, ovaj Apije potomak onog koji je bio izabran za decemvira na jednu godinu, a sam je sebe izabrao za još jednu, dok treće godine niti je bio izabran niti je sam sebe izabrao, nego je kao privatno lice zadržao i fasces i vrhovnu vlast i nije odustao od tako produžene magistrature pre no što ga je srušila sama moć, iz zla rođena, rđavo vođena i nezakonito držana?[44] To je ona ista porodica, Kviriti, čije su vas moć i nepravda prinudile da napustite državu i da se preselite na Sveto brdo da bi ste joj se suprotstavili, njoj ste nasuprot izabrali kao zaštitu narodne tribune;[45] ona je ta zbog koje su dve vaše vojske logorovale na Aventinu;[46] to je porodica koja je napadala zakone o dugu; koja se uvek suprotstavljala agrarnim zakonima; ona je ukinula i brak između patricija i plebejaca, kao što je preprečila i put plebejcima ka najvišim magistraturama. Ime Apija je opasnije za vašu slobodu i od samih Tarkvinija. Tako, dakle, Apije Klaudije, već je sto godina kako je Emilije Mamerko bio diktator i od tolikih cenzora koji su svi bili plemeniti i sjajni ljudi, zar niko nije čitao Zakone XII tablica? Zar niko nije znao da je važeći zakon ono što narod poslednje izglasa? Svi su oni to znali, pa su se radije pokoravali Emilijevom zakonu no onom starinskom po kome su bili izabrani prvi cenzori, jer je ovaj poslednji izglasao narod, a kada su u pitanju dva zakona, uvek se stari zamenjuje novim.

[43] Oni koji su kasnije izabrani imali su vlast na 18 meseci pošto su docniji zakoni negirali Emilijev zakon.

[44] Za decemvire videti Livije, III, 33 i dalje.

[45] Videti Livije, II, 32 i dalje.

[46] Videti Livije, III, 1; 13 i dalje.

Ili hoćeš da kažeš, Apije, da se narod ne drži Emilijevog zakona? Ili da ga se narod drži, ali da si ti izuzet od zakona? Emilijev zakon je obavezivao i one silovite cenzore Gaja Furija i Marka Geganija, koji su pokazali kakvo zlo može ova magistratura naneti državi kad su u besu što im je magistratura skraćena Emilija Mamerka, prvaka toga vremena u ratu i miru, svrstali u najnižu kategoriju građana koji plaćaju porez. Toga zakona su se potom držali svi cenzori tokom vremena od sto godina; držao ga se i Gaj Plaucije, tvoj kolega koji je izabran pod istim auspicijama i po istom zakonu kao i ti. Zar njega nije izabrao narod da s punim pravom bude cenzor? Zar si ti jedini za koga važi neka izuzetna i posebna privilegija? Zar će žrtveni kralj[47] koga ćeš ti birati zaista i biti kralj jer nosi tu titulu i biran je po svim pravilima za izbor kralja? Kojeg diktatora smatraš zadovoljnim sa šest meseci vlasti, koga intereksa sa pet dana? Smatraš li za drskost da neko bude izabran za diktatora samo zato da bi zabio klin, ili da bi održao svečane igre? Kako se tebi čine budalasti i slaboumni oni koji su izvršivši velike zadatke za 20 dana, vratili diktatorska ovlašćenja, ili oni koji su izabrani na nepropisan način, pa napustili položaj. Zašto da navodim primere iz starine? Nije li se nedavno diktator Gaj Menije, kada je strože postupio nego što su neki moćni ljudi smatrali da je dobro za državu i kad su ga neki zlonamerni ljudi optužili da je on kriv za ono za šta je druge optuživao, sam odrekao diktature da bi kao privatno lice izašao na sud? Neću od tebe tražiti takvu skromnost da ne bi bio izrod u tako vlastoljubivoj i tako oholoj porodici, i ne tražim da odeš s vlasti nijedan dan, nijedan čas ranije no što je neophodno, nego jedino da ne pređeš vremensku granicu koja je određena. Cenzuri je dovoljno dodati jedan dan ili jedan mesec, a on kaže da je na tom položaju tri godine i šest meseci više no što određuje Emilijev zakon, i to sam bez kolege. To je već slično monarhiji.

Zar ćeš predložiti da ti se ponovo bira kolega – nešto što religija zabranjuje čak i u slučaju smrti jednog od cenzora? Nisi zadovoljan time što je služba najstarijoj svetinji prešla tvojom zaslugom iz ruku najuglednijih porodica u ruke robova, kao i kult koji je ustanovio sam bog; nije bilo dovoljno što je porodica, starija

[47] Za *rex sacrorum* videti Livije, VI, nap. 51.

i od samog početka grada, sveta već i po tome što je pružila gostoprimstvo besmrtnim bogovima, iskorenjena zahvaljujući tvojoj cenzuri u toku jedne godine? Ne, tebi je potrebno da celu državu baciš u greh čiji i znak već izaziva jezu u duši. Grad je bio zarobljen u onom lustrumu[48] kad je Lucije Papirije Kursor, da ne bi napustio položaj pošto mu je kolega Gaj Julije umro, zatražio njegovo mesto za kolegu Marka Kornelija Maluginensisa. A koliko je ova želja za vlašću bila skromnija od tvoje! Jer Lucije Papirije nije sam držao magistraturu, niti preko vremenskog roka određenog zakonom. Ali ni u tome nije bilo nikoga ko bi sledio njegov primer. Svi kasniji cenzori su abdicirali u slučaju smrti kolege. Tebe ne obuzdava ni to što su ti dani cenzure protekli, niti to što ti je kolega otišao s položaja, a ni zakon ni stid. Vrlina ti je u oholosti, u drskosti, u preziru bogova i ljudi.

A ja, o, Apije Klaudije, ne bih hteo zbog samog dostojanstva ove magistrature koju držiš i zbog strahopoštovanja prema njoj da te ne samo fizički povredim nego ni da te nekom grubom rečju nazovem. A i ovo što sam do sada rekao, na to me je nagnala tvoja tvrdoglavost. Ali ako se ne pokoriš Emilijevom zakonu narediću da te odvedu u zatvor. Kako su naši preci odredili da ako u izboru cenzora bilo koji od dvojice ne bi dobio broj glasova predviđen zakonom, ni drugi ne bi mogao biti proglašen, to ja neću trpeti da ti duže ostaneš cenzor pošto ne može biti izabran samo jedan."

Nakon što je i to i drugo slično tome rekao naredio je da zgrabe cenzora i da ga vode u zatvor. Dok su šestorica tribuna odobravala ovo što je činio, trojica su stala na stranu Apija, koji ih je pozivao u pomoć. I tako je, premda su svi staleži time bili nezadovoljni, sam nastavio da vodi cenzuru.

35. Dok se ovo događalo u Rimu, Etrurci su već bili opseli Sutrij, a konzulu Fabiju, koji je vodio svoju vojsku obroncima planina da bi pomogao saveznicima, napadajući usput neprijateljska utvrđenja gde god je to mogao, izašla je u susret neprijateljska vojska. Kad je ravnica koja se pružala ispod njega pokazala njihov ogroman broj, konzul je malo savio svoju liniju da bi tako, koristeći povoljan teren, sakrio mali broj svojih vojnika pri usponu na planinu – put je bio strm i kamenit. Zatim okrenu

[48] Za lustrum videti Livije, VI, nap. 38.

oružje na neprijatelja. A Etrurci su, ne videći ništa drugo osim svog mnoštva u koje su se i pouzdavali, ušli u borbu tako žurno i željno da su bacili koplja u želji da se što pre sukobe i, potegnuvši mačeve, jurnuli prema neprijatelju. Nasuprot tome, Rimljani su bacali na njih čas koplja čas kamenje kojim ih je ovo mesto dovoljno naoružavalo. Premda su tako pogađali štitove i kacige i premda niko nije bio ranjen, ipak je to izazvalo nered kod Etruraca, tako da nisu mogli lako prići da se bore izbliza, a više nisu imali koplja za borbu izdaleka. I tako su stajali i izlagali se udarcima pošto ih ništa više nije pokrivalo, pa su neki već okrenuli da beže. Na njihovu bojnu liniju, koja se i tako već kolebala i postala nesigurna, napali su rimski prvi i drugi bojni red sa uperenim mačevima, uz ponovljen bojni poklič. Ovaj napad nisu Etrurci izdržali i, okrenuvši bojne znake, krenuli su razbijeni nazad u svoj vojni logor. Ali kad su se rimski konjanici, koji su dojahali preko polja, suprotstavili beguncima, oni su sa puta ka logoru krenuli prema planinama. Ovde su u gotovo nenaoružanoj koloni, opterećenoj ranjenicima, stigli u Ciminsku šumu. Pošto su pobili mnoge hiljade Etruraca i pošto im je palo u ruke 38 etrurskih bojnih znakova, Rimljani su zauzeli i neprijateljev logor i tu stekli ogroman plen. I onda su počeli da razmatraju mogućnost da gone neprijatelja.

36. Ciminska šuma je bila još neprohodnija i još više je zastrašivala no što nas je nedavno zastrašivao germanski klanac.[49] Sve do ovog vremena nije u nju zašao ni slučajni putnik. U nju se ni sada nije niko usuđivao da uđe osim samog vojskovođe. Ostalima je još u živom sećanju bio poraz u Kaudijskom klancu. Od ostalih koji su se tu zadesili, konzulov brat, za koga neki pisci kažu da se zvao Cezon Fabije, a neki da je to bio Gaj Klaudije i da ga je rodila ista majka kao i Cezona, ponudio je da ode u izviđanje i da se ujutru vrati s pouzdanim obaveštenjima. On je stekao obrazovanje u Cerama, u kući prijatelja, i otud je znao etrursko pismo, a znao je dobro i etrurski jezik. Kod nekih pisaca sam našao da je tada bilo uobičajeno da mladi ljudi uče etrursko pismo kao što sada uče grčko. Ali je verovatnije da je

[49] Livije verovatno misli na Cezarov pohod na Germaniju 55. pre n. e.,ili Agripin pohod 38. pre n. e. Oba događaja su se odigrala u njegovo vreme.

u njemu bilo nečeg posebnog što ga je navelo da se umeša među neprijatelje, tako hrabro se pretvarajući. Kažu da mu je jedan rob bio jedini pratilac. On je odrastao sa njim i znao je etrurski jezik kao i njegov gospodar. Krenuli su ne znajući ništa drugo sem nekih opštih predstava o oblasti u koju je trebalo prodreti i imena onih koji su bili na čelu pojedinih naroda, tako da ne bi bili otkriveni ako bi oklevali u razgovoru o poznatim stvarima. Krenuli su odeveni kao pastiri i nosili oruđe seljaka, srpove i po dva koplja. Ali ni poznavanje jezika ni način na koji su bili naoružani nisu ih štitili toliko koliko opšte uverenje da se niko od stranaca ne bi usudio da uđe u Ciminski klanac. Kažu da su prodrli sve do Kamerina[50] u Umbriji. Ovde su se usudili da kažu da su Rimljani. Izvedeni pred senat vodili su razgovore u ime konzula o savezu i prijateljstvu. Bili su prijateljski prihvaćeni i bilo im je naloženo da jave Rimljanima da će im biti dostavljeno snabdevanje za vojsku za 30 dana ako zađu u ove oblasti i da će se mladići kamerinskih Umbra staviti pod njihovu komandu.

Kada je to javljeno konzulu, on je uveče kod prvih straža poslao komoru napred, a zatim je naredio legijama da krenu posle komore. On lično ih je sledio s konjicom. Kad je sledećeg dana svanulo projahao je pored neprijateljskih predstraža koje su bile postavljene ispred klanca. Pošto je tako držao neprijatelja dovoljno dugo u napetosti, povukao se u logor, a zatim je izašao na drugu kapiju logora i pre noći stigao kolonu.

Idućeg dana u osvit su već držali planinski lanac Ciminija. Odatle je konzul, gledajući na plodna polja Etrurije, poslao na njih vojnike. I već su se Rimljani s plenom vraćali, kad ih je presrela četa seljaka koju su njihove vođe na brzinu sakupile. No ovi osvetnici plena bili su tako neobučeni da su zamalo i sami postali plen. Pošto su ih pobili ili razjurili, Rimljani su se kao pobednici, pustošeći polja na sve strane, vratili u logor natovareni ogromnim plenom. I upravo tad stigoše petorica legata s dvojicom narodnih tribuna noseći Fabiju odluku Senata da ne prelazi Ciminski klanac. Pošto su, srećom, stigli suviše kasno da bi sprečili rat, vratili su se u Rim kao vesnici pobede.

37. Ovom ekspedicijom konzula, rat u stvari nije bio okončan nego proširen, jer je pustošenje zemlje u podnožju Ciminskih

[50] Kamerin, grad na izvoru reka Potence i Kjentija.

planina izazvalo nezadovoljstvo ne samo kod Etruraca nego i kod Umbra koji su se graničili sa njima. I tako pod Sutrij stiže vojska brojnija nego ikad dotle; i ne samo da su svoje logore pomerili napred, ispred šume, nego su iz želje da se što pre sukobe s Rimljanima postavili svoju bojnu liniju u polju. Pošto su to učinili, ostali su na svom mestu prepuštajući neprijatelju prostor nasuprot sebi. Potom kad su videli da Rimljani ne prihvataju borbu, stigli su do bedema. Pošto su ovde videli da su i neke predstraže povučene u utvrđeni prostor, počeli su da dovikuju vojskovođama da im se hrana za taj dan donese iz logora: oni će ostati pod oružjem i krenuće na neprijateljski logor ili u toku noći ili kad svane. A rimsku vojsku, koja nije bila ništa mirnija, zadržavao je vojskovođa. Već je bilo oko deset časova pre podne kad je naredio da vojnici uzmu sledovanje, da budu pod oružjem i spremni da odgovore na bojni znak u bilo koje doba dana ili noći. Vojnicima je uputio malo reči, veličajući uspehe u ratu sa Samnitima i potcenjujući Etrurce: jedan neprijatelj se ne može porediti s drugim, a ni njihov broj. Međutim, ima jedno tajno oružje i za njega će saznati kada za to dođe vreme. Dotle treba ćutati. Ovim zagonetnim rečima hteo je da probudi kod vojnika uverenje da je neprijatelj izdan kako bi im podigao duh jer su bili prestrašeni velikim brojem neprijatelja. A kako su Etrurci stajali bez utvrđenja, izgledalo je blizu istine ono što je on izmislio.

Pošto su uzeli hranu, predali su se snu. Oko četvrte straže bili su probuđeni bez buke i stavili oružje na sebe. Konjušarima su date motke da bi razorili bedem i ispunili jarak. Bojnu liniju su postavili ispred bedema, a odabrane kohorte su stajale na izlasku iz kapije. Na dati znak malo pre osvita, koji je u letnjim noćima trenutak najveće pospanosti, kolona izađe kroz razrušeni bedem i napade neprijatelja rasturenog po celom polju. Jedne su ubijali dok su ležali u snu, druge polupospane na njihovim ležajima, a najviše one koji su požurili ka oružju. Budući da su ovi ostali i bez bojnog znaka i bez vođa koje bi sledili, Rimljani ih razbiše i krenuše da ih gone. Jedni pođoše ka logoru, drugi prema šumi; šuma im je pružila utočište, dok je logor, postavljen usred polja, bio zauzet još istog dana. Naređeno je da se zaplenjeno zlato i srebro odnese konzulu, a ostalo je predato vojnicima. Tog dana je ubijeno ili zarobljeno 60.000 neprijateljskih vojnika.

Neki istoričari kažu da je ova slavna pobeda s one strane Ciminske šume stečena kod Peruzije[51] i da je stoga u rimskoj državi zavladao veliki strah da bi vojska mogla biti zatvorena u tako velikom klancu i opkoljena Etrurcima i Umbrima koji su mogli doći sa svih strana. Ali bez obzira na to gde je bitka vođena, Rimljani su bili pobednici. I tako se pojaviše poslanici iz gradova koji su mogli biti centri etrurskog naroda u to vreme, iz Peruzije, Arecija i Kortone, te zatražiše od Rimljana mir. Postigli su da se sklopi primirje na 30 godina.

38. Dok se ovo događalo u Etruriji, drugi konzul, Gaj Marcije Rutul, oduzeo je na juriš Alife od Samnita. Mnoge druge tvrđave i sela bili su ili razoreni, ili su neoštećeni pali pod rimsku vlast.

U isto vreme rimska flota pod komandom Publija Kornelija, koga je Senat odredio da nadgleda obalu, otplovila je u Kampaniju i stigla u Pompeje. Pomorski saveznici[52] krenuše da pljačkaju polja Nucerije. Pošto su brzo opustošili ona koja su bila blizu, pa je i povratak na brodove bio siguran, krenuli su dalje iz želje za plenom, kako se to često događa, izazivajući neprijateljstvo. Dok su bili rastureni po poljima nije im niko izašao u susret, premda su mogli biti uništeni. Kada su se neoprezno vraćali u koloni, seljaci koji su ih pratili napali su ih nedaleko od brodova, oduzeli im plen, a neke i ubili. Oni koji su umakli pogibiji bili su u neredu naterani nazad u brodove.

Dok je prelazak Kvinta Fabija preko Ciminskog klanca izazivao strahovanja u Rimu, kod Samnita je primljen kao radosna vest, kao da je rimska vojska u klancu zatvorena i opkoljena. Sećali su se Kaudijskog klanca i govorili da je ovaj narod sa istom neopreznošću iz želje da vidi šta je sa one strane, zaveden u besputan klanac i odsečen ne toliko zbog neprijatelja koliko teškim terenom. Već su s radošću mešali i zavist što je sreća u ratu s Rimljanima preneta sa Samnita na Etrurce. Stoga su žurili da sakupe sve svoje snage da bi slomili Gaja Marcija, drugog konzula. Požurili su da nađu put preko zemlje Marsa i Sabinjana u Etruriju ukoliko bi Marcije izbegao sukob. Vođena je surova

[51] Peruzia, jedan od najznačajnijih etrurskih gradova u unutrašnjosti, kod današnje Perudе.

[52] Pomorski saveznici (*socii navales*), narodi ili gradovi koji su Rimljanima davali brodove u slučaju rata.

bitka, pogubna za obe strane i s neizvesnim ishodom. A kako je bila nerešena, proneo se glas da su Rimljani pobeđeni, da su izgubili neke ljude konjičkog staleža i nekoliko tribuna, pa i jednog legata, a ono što je bilo najvažnije da je i sam konzul ranjen.

Kako se obično događa, glas o tome je preuveličavan i senatori su obuzeti strahom odlučili da imenuju diktatora. Niko nije sumnjao u to da treba izabrati Papirija Kursora, za koga se verovalo da je bio čovek najvećeg vojnog iskustva. Ali niti je glasnik mogao sigurno stići u Samnij, gde su svi bili neprijateljski raspoloženi prema Rimu, niti su bili sigurni da je konzul još u životu. Drugi konzul, Fabije, bio je u svađi s Papirijem. Smatrajući da privatna svađa ne bi trebalo da stoji na putu javnim interesima, Senat je odlučio da ovome uputi poslanike, izabrane među bivšim konzulima, koji će ga ne samo državnim nego i ličnim autoritetom naterati da zaboravi na neprijateljstvo radi dobra otadžbine. Kad su poslanici stigli Fabiju i predali mu senatsku odluku, uz reči koje su odgovarale onome što je naloženo, konzul se oborivši oči zemlji povukao, ostavljajući poslanike u neizvesnosti šta će učiniti. Zatim je u tišini noći koja je nastupila imenovao za diktatora Lucija Papirija, kao što je to bio običaj. Kada su mu poslanici zahvalili što je tako sjajno savladao svoja osećanja, naišli su na uporno ćutanje. Otpustio je poslanike bez odgovora ili objašnjenja za svoj postupak, a čini se da je jakom voljom savladao veliki bol.

Papirije je za komandanta konjice imenovao Gaja Junija Bubulka. Kada je od kurijatske skupštine zatražio da potvrdi njegov izbor,[53] to je bilo prekinuto lošim predznakom jer je kurija Faucija bila prva pri glasanju,[54] a bila je poznata po dva poraza: zauzimanju grada[55] i Kaudijskom miru. Oba su se dogodila u godinama kada je ova kurija imala pravo da se prva izjasni.

[53] Kurijatska skupština je postojala još u doba kraljeva u Rimu; to je bio skup muškaraca po kurijama. Kurija je bilo ukupno 30; po 10 u svakom od tri starinska plemena, Ticiji, Ramni i Luceri. U doba republike, centurijatska skupština preuzima političku funkciju, a kurijatska zadržava neke ceremonijalne dužnosti, na primer svečano dodeljivanje imperijuma (vrhovne vlasti) konzulima i pretorima. Ona je odobravala i adopciju u drugi gens.

[54] Pri glasanju, kurije su izvlačene kockom.

[55] Misli se na galsko zauzimanje Rima.

A Licinije Macer još jednom učini ovu kuriju zlosrećnom: porazom koji je pretrpeo kod Kremere.[56]

39. Sledećeg dana diktator je ponovio auspicije i sproveo zakon. I pod uticajem straha za vojsku prevedenu preko Ciminske šume krenu s legijama koje su nedavno bile regrutovane i stiže do Longule. Pošto je od Marcija primio stare vojnike poveo je vojsku u boj. Činilo se da i neprijateljstvo rado prihvata borbu. I jedni i drugi su se postrojili pod oružjem, ali je i noć nastupila, a oni nisu započeli bitku. Uzdajući se svaki u svoju snagu, ne potcenjujući neprijatelja, postavili su vojne logore na maloj udaljenosti jedni od drugih. Primenjujući sveti zakon,[57] Etrurci su sakupili vojsku tako da je svaki vojnik birao još jednog, i borili su se s tolikom hrabrošću i tolikim snagama kao nikad dotle ni u jednoj bici. Borba je vođena s toliko žara da ni sa jedne ni sa druge strane nije bilo bačeno nijedno koplje; bitka je vođena od samog početka samo mačevima i veoma oštro, a kako pobeda izvesno vreme nije pretegla ni na jednu stranu, to je bivala sve surovija. Činilo se da se ne bore sa već pobeđenim Etrurcima nego sa sasvim novim plemenom. Niko ni na jednoj strani nije krenuo u bekstvo. Padoše prvi redovi, oni koji su išli ispred zastava, a da zastavnici ne bi bili otkriveni, od drugog bojnog reda postade prvi. Zatim su dovedeni vojnici iz poslednjih rezervi. Napor i opasnost su bili tako veliki da su rimski konjanici sjahali s konja i krenuli na prve neprijateljske redove, suprotstavljajući im i oružje i svoja tela. Ovo kao da je uspostavilo novu bojnu liniju kod onih koji su već popuštali. To pokoleba etrurske zastave. Oni iza konjanika, premda su bili posustali, sledili su ih u napadu i tako su neprijateljski redovi bili razbijeni. Time se započela slamati etrurska upornost i neke manipule su se pokolebale; kada su ovi jednom okrenuli leđa, kod ostalih je nastalo bekstvo. Toga dana je ratna sreća prvi put slomila moć Etruraca, koji su dotle sve više živeli u izobilju. Sva njihova snaga bila je slomljena u bici; u istom napadu im je zauzet logor i opljačkan.

---

[56] Bitka se odigrala 477. pre n. e. i u njoj je izginuo ceo rod Fabija.

[57] Onoga ko povredi sveti zakon (*lex sacrata*) kažnjavali su bogovi. Oni koji su stupali u vojsku polagali su zakletvu po određenoj formuli (videti Livije, X, 28).

40. I rat u Samniju se uskoro izjednačio sa ovim i po opasnosti i po slavnom završetku. Pored drugih ratnih priprema, neprijatelj je zablistao svojim bojnim poretkom, s novim i sjajnim oružjem. Bile su dve vojske, od kojih je jedna imala štitove ukrašene srebrom, a druga zlatom. A štitovi su imali ovakav oblik: gore su bili širi da bi pokrili grudi i ramena, s ravnom gornjom ivicom, a dole su se završavali kao klin da bi se njima lako rukovalo. Panciri su im bili postavljeni sunđerom i štitili su im grudi, a leva noga je bila pokrivena. Na glavi su imali kacigu s perjanicom, koja im je i stas činila višim. Tunike „zlatnih" vojnika su bile raznobojne, a „srebrni" su nosili bele lanene. U ovih behu i korice za mač srebrne kao i pojasevi, a u prvih zlatni; pokrivači za konje behu zlatom izvezeni. Desno krilo beše ovima određeno, a drugima levo. Rimljanima su već bili poznati i ova oprema i sjajno oružje; njihov vojskovođa ih je, međutim, učio da vojnik mora biti hrabar, a ne pokriven zlatom i srebrom; gvožđem i hrabrošću treba da tutnji. Jer ovo je bio pre ratni plen no oružje, sijalo je pre bitke, a gubilo je sjaj u krvi i ranama. Naučili su da je hrabrost ukras vojnika, a sve ostalo sledi posle pobede; bogat neprijatelj je nagrada pobediocu, ma koliko da je sam siromašan.

Tako je Kursor poveo vojnike u borbu pošto ih je ohrabrio rečima. Sam je bio na desnom krilu, a levim je komandovao komandant konjice. Već pri prvom sudaru razvi se velika bitka s neprijateljem, ali i borba, ništa blaža, između diktatora i komandanta konjice oko toga na čijoj će strani biti pobeda. Slučajno se dogodilo da je Junije prvi potisnuo neprijatelja. S levim rimskim krilom suprotstavio se desnom samnitskom, gde su se po običaju Samnita nalazili oni koji su sami sebe žrtvovali, pa stoga bili u beloj odeći i nosili belo oružje. Govoreći da će ih žrtvovati Orku,[58] Junije krete na njih, poremeti im redove i nesumnjivo im razbi bojni poredak. Kada diktator to vide, on uzviknu: „Zar će pobeda biti na levom krilu? Zar će ono na desnoj strani, kojim komanduje diktator, slediti druge u napadu? Zar neće odneti najveći deo pobede?" Ohrabri vojnike tako da niti je pešadija prepuštala vođstvo konjici, niti su legati zaostajali

[58] Bog Ork (*Orcus*), grčki Pluton, bio je gospodar carstva mrtvih; nisu poznati ni njegov kult ni njegov hram.

u revnosti za vojskovođom. Marko Valerije na desnom krilu, Publije Decije na levom, obojica bivši konzuli, odjahaše konjici koja je bila postavljena na krilima, hrabreći je da s njima uzme deo slave i da izvrši juriš na neprijateljeve bočne strane koje su im stajale nasuprot. Ova nova opasnost opkolila je neprijateljsku liniju sa obe strane, pa kad su rimske legije na užas neprijatelja grunule dižući bojni znak, nastade bežanje neprijatelja. Polje uskoro prekriše pali vojnici i sjajno oružje. Samniti su se prvo dokopali svog vojnog logora, ali ni tu nisu mogli da se zadrže. Pošto je zauzet i opljačkan pre noći, predat je ognju.

Po odluci Senata, diktator je slavio trijumf kome je najveći sjaj dalo zaplenjeno oružje. Ono je izgledalo tako veličanstveno da je bilo razdeljeno vlasnicima radnji srebrom[59] da njime ukrase Forum. Kažu da je tada nastao običaj da edili ukrašavaju Forum kad preko njega prelaze tense.[60] I neki Rimljani su upotrebljavali ovo izuzetno oružje u čast bogova, dok su Kampanci, iz prezira i mržnje prema Samnitima, tim ukrasnim oružjem naoružavali gladijatore koji su ih zabavljali za vreme gozbe i koje su nazivali „Samnitima".[61]

Iste godine konzul Fabije je vodio borbu sa ostacima Etruraca kod Peruzije, a pobeda je bila sigurna i laka. Zauzeo bi i sam grad – kao pobednik je, naime, stigao do bedema – da nisu izašli poslanici i predali grad. Pošto je ostavio posadu u Peruziji, a poslanike iz Etrurije koji su tražili rimsko prijateljstvo poslao ispred sebe u Rim, ušao je u grad u trijumfu, slaveći još sjajniju pobedu nego diktator. Slava za pobedu nad Samnitima pripadala je velikim delom legatima Publiju Deciju i Marku Valeriju. Narod ih je na sledećim izborima jednoglasno izabrao, jednog za konzula, drugog za pretora.

41. Zbog slavne pobede nad Etrurcima, Fabiju je produžen konzulat, a Valerije je četvrti put bio biran za pretora. Konzuli

[59] *Argentarii* je kod Livija mogućno prevesti i kao „menjači srebrnog novca". U Rimu je počeo da se kuje srebrni novac oko 40 godina posle ovog događaja. Mogućno je da su menjali srebrni novac koji je stizao iz Etrurije i „Velike Grčke" (*Magna Graecia*) na jugu Italije.

[60] *Tensa*, kola na kojima su se kipovi kapitolskih bogova vozili u svečanoj procesiji od Kapitola do Cirkusa u vreme cirkuskih igara.

[61] Kampanci su, kao i Rimljani, primili gladijatorske igre verovatno od Etruraca.

su podelili komandu i Deciju je dopala Etrurija, a Fabiju Samnij. Ovaj poslednji krenu protiv Nucerije Alfaterne.[62] Pošto su opsađeni odbili ono što im je ponuđeno kad su zatražili mir, on je napadom prisilio grad da se preda. Sa Samnitima je vođena borba i oni su pobeđeni u beznačajnom okršaju. Ova borba ne bi bila ni zapamćena da se tada Marsi nisu prvi put sukobili s Rimljanima. I Peligni, koji su sledili Marse u pobuni, imali su istu sudbinu.

I drugi konzul, Decije, isto tako je imao sreće u ratu. Tarkvinjane je zastrašivanjem naterao da daju žito za vojsku i da traže primirje na 40 godina. Neka utvrđenja naroda Volsinija zauzeo je na juriš i razorio ih da ne bi služila kao skloništa neprijatelju. Pošto se rat proširio na sve strane nastao je takav strah da su svi oni koji su se smatrali Etrurcima zatražili mir od konzula. Međutim, to nisu postigli, ali im je dato primirje na godinu dana. Od neprijatelja je zatraženo da rimskoj vojsci da platu za godinu dana i po dve tunike – to je bila cena primirja.

Mir u Etruriji je narušila iznenadna pobuna Umbra, plemena koja su bila pošteđena od nevolja rata. Jedino su njihova polja osetila prolazak vojske. Oni pokrenuše svoju omladinu, a uz to i mnoge Etrurce da se pobune. Organizovali su toliku vojsku da su se hvalili, uzdižući sebe i prezirući Rimljane, kako će konzule ostaviti iza sebe u Etruriji, a da će sami krenuti u napad na Rim. Kad su konzula Decija obavestili o tome šta su ovi naumili, on je krenuo iz Etrurije ka Rimu ubrzanim maršem i zaustavio se u poljima koja su pripadala Pupiniji,[63] pažljivo osluškujući vesti o neprijatelju. Ni u Rimu nisu potcenili opasnost od rata sa Umbrima. I same pretnje su izazivale strah kod onih koji su u galskom ratu videli kako je grad u kome žive nezaštićen. Stoga su uputili poslanike konzulu Fabiju da hitno vodi vojsku u Etruriju ako ima predaha od rata sa Samnitima. Konzul se pokori naredbi i ubrzanim maršem krenu ka Mevaniji[64] gde su se tada nalazile etrurske snage.

---

[62] Nucerija Alfaterna je bila jedan od najznačajnijih gradova u Kampaniji, na raskršću puteva od Nole prema Beneventu; navodno je bila pelazgo-peloponeskog porekla.

[63] Pupinija se nalazila južno od reke Aniona, nedaleko od Gabija.

[64] Mevanija je grad u Umbriji, između Perudže i Asizija; u antici je bila poznata po gajenju stoke.

Iznenadna pojava drugog konzula, za koga se verovalo da je zauzet ratom u Samniju, daleko od Umbrije, tako je prestrašila Umbre da su jedni smatrali kako se treba povući u utvrđene gradove, a drugi da bi trebalo prekinuti rat. Ali ljudi iz jednog njihovog okruga, koji se nazivao Materina, ne samo da su ostale držali pod oružjem nego su ih odmah poveli u borbu. Napali su Fabija dok je utvrđivao svoj logor. Kada je konzul video kako bez čvrstog poretka napadaju na utvrđenje, pozvao je vojnike da napuste posao i postavio ih za bitku onako kako se moglo s obzirom na mesto i vreme. Hrabrio ih je istinskom pohvalom za slavu koju su stekli u ratu protiv Etruraca i u Samniju, i pozivao da ovaj beznačajan dodatak rata s Etrurcima uspešno završe i kazne ih za bezbožnu pretnju da će napasti Rim. Ovo su vojnici primili s takvim oduševljenjem da su spontanim bojnim pokličem prekinuli vojskovođin govor i pre no što je pala komanda, krenuli u širokom frontu na neprijatelja uz jednoglasne zvuke trube i rogova. Jurišali su kao da pred njima nisu bili ljudi i oružje. Čudesno je to reći, ali su najpre oteli zastave zastavnicima, a zastavnike odvukli do konzula; zatim su naoružane ljude gurali iz jednog bojnog reda u drugi. Gde su naišli na otpor, više su se borili štitovima no mačevima, udarajući neprijatelja i obarajući ga na zemlju. Više ljudi je zarobljeno nego pobijeno, a duž bojne linije čuo se samo jedan glas, onaj koji je naređivao da se položi oružje. I tako je usred bitke vršena predaja, i to onih koji su rat započeli. Toga i sledećeg dana predali su se i ostali umbrijski narodi. Stanovnici Okrikula[65] primljeni su za saveznike uz garanciju.

42. Fabije, pobednik na bojnom polju koje je kockom bilo dodeljeno drugom, vrati potom vojsku u svoju oblast. I kao što mu je narod u prethodnoj godini produžio konzulat, tako mu je sada Senat zbog uspešno vođenog rata produžio vojnu komandu i za sledeću godinu, u kojoj su konzuli bili Apije Klaudije i Lucije Volumnije, uz veliki otpor prvog. U nekim analima sam našao da je cenzor Apije Klaudije tražio konzulat, a da je njegov izbor osporavao narodni tribun Lucije Furije, tražeći da se najpre odrekne cenzure. Posle izbora, njegov kolega je određen

[65] Okrikul je umbrijski grad na ušću Nara u Tibar, na Flaminijevom putu, 44 milje severno od Rima.

da vodi novi rat sa Salentinima,[66] a Apije je ostao u gradu da u civilnim poslovima jača svoju moć pošto je sticanje ratne slave prepušteno drugima.

Volumnije je opravdao svoj izbor. Vodio je mnoge bitke i neke neprijateljske gradove je zauzeo na juriš. Bio je izdašan pri podeli plena, a svoju dobroćudnost, koja je sama po sebi prijatna, povećao je ljubaznošću. Na taj način, vojska je postala spremna da se izlaže opasnosti i naporu.

Kvint Fabije se kao prokonzul sukobio sa samnitskom vojskom kod Alifa. Ishod je bio siguran: neprijatelji su bili razbijeni i saterani u svoje logore. Ne bi zadržali ni logor da je dan potrajao duže. Ipak su opkoljeni pre mraka, a postavljene su i straže da niko ne bi umakao. Sledećeg dana, već pri pojavi prve svetlosti, počeli su da se predaju. Predaja onih koji su bili Samniti primana je pod uslovom da odu samo u jednoj tunici; svi su bili poslani pod jaram. Samnitski saveznici nisu bili zaštićeni nikakvom garancijom i 7.000 ih je predano u ropstvo. Oni koji su rekli da su Hernici držani su posebno pod stražom, a Fabije ih je sve poslao u Rim pred Senat. Pošto su im postavili pitanje da li su bili nasilno regrutovani ili su se dobrovoljno borili na samnitskoj strani protiv Rimljana, predani su Latinima da ih čuvaju, a novim konzulima Publiju Korneliju Arvini i Kvintu Marciju Tremulu – oni su u međuvremenu bili izabrani – naloženo je da o ovoj stvari ponovo iscrpno izveste Senat. Ovo su Hernici uzeli za zlo. Narod Anagnije[67] je sazvao skup svih naroda u cirkusu koji se nazivao Pomorski cirkus i u njemu su svi Hernici osim onih iz Alatrija, Ferentina i Verule[68] objavili rat Rimljanima.

43. Fabijev odlazak je izazvao nove nemire u Samniju. Kalacija i Sora su zajedno s rimskom posadom koja je ostavljena u njima bile zauzete, a sa zarobljenim vojnicima se sramno postupalo. Stoga je tamo upućen s vojskom Publije Kornelije. Marciju

[66] Salentini su pleme ilirskog porekla koje su Rimljani nazivali Mesapima; na njihovoj teritoriji se nalazio i grad Brundizij.

[67] Anagnija je bila grad Hernika u Laciju; njeni građani su od 306. pre n. e. bili u Rimu *cives sine suffragio* (građani sa privatnim pravima, ali bez prava glasa).

[68] Alatrij, Ferentin i Verula su bili gradovi Hernika u Laciju.

je pao u deo rat s novim neprijateljem – rat je bio objavljen Anagniji i ostalim Hernicima. Isprva su sva važna mesta između logora dvojice konzula zauzeli neprijatelji, tako da ni glasnici nisu mogli da se probiju. Stoga su nekoliko dana bili u potpunoj neizvesnosti o svemu što se događalo i svaki konzul je postupao samostalno, ne znajući ništa o onom drugom. I u Rimu je zavladao strah za njihovu sudbinu, pa su regrutovani i uzeti pod zakletvu svi odrasli muškarci, a pripremljene su i dve nove vojske za slučaj iznenadne opasnosti. Ovoliki strah, međutim, nije odgovarao pravoj opasnosti od sadašnjeg rata, a ni staroj slavi ovog plemena. Nisu se usudili na bilo šta važno i za nekoliko dana su izgubili tri logora na ovom prostoru. Sklopili su primirje na 30 dana i uputili poslanike u Rim. Pristali su da vojnicima daju platu za dva meseca, da im obezbede snabdevanje i da svakom vojniku dadu po tuniku. Senat je vratio poslanike Marciju, kome je dozvolio da postupi s Hernicima kako sam nađe za shodno. I on primi predaju ovog plemena.

I u Samniju je drugi konzul bio nadmoćniji od neprijatelja po snazi, ali je bio u nepovoljnijem položaju zbog terena. Sve puteve je držao neprijatelj, a zauzeo je i prirodni prolaz kroz klanac, u kojem nije bilo puta, tako da nije moglo biti dopremano snabdevanje. A konzulu nije pošlo za rukom da ih izazove na bitku, premda je svakog dana pružao priliku za to. Bilo je jasno da Samnitima nije odgovarala bitka, a Rimljanima odlaganje rata. Dolazak Marcija, koji je posle pokoravanja Hernika požurio kolegi u pomoć, na kraju je oduzeo neprijatelju mogućnost da odlaže bitku. Pošto su smatrali da nisu jednaki po snazi ni vojsci jednog konzula, shvatili su da im neće ostati nikakva nada za spas ako dozvole da se spoje dve konzulske vojske. Stoga u haotičnom maršu krenuše u susret Marciju. Ovaj smesta sakupi sav teret na sredinu i, koliko mu je to vreme dozvoljavalo, uredi vojsku za borbu. Najpre bojni poklič, a zatim i oblak prašine koji se u daljini video, izazvaše uzbunu u logoru drugog konzula, te on odmah naredi vojnicima da zgrabe oružje i da tog časa krenu u bitku. Napao je bok neprijateljske kolone, zauzete u drugom okršaju, uzvikujući da će biti neviđena sramota ako dozvole da druga vojska uživa obe pobede i ako ne potraže slavu u ratu koji sami vode. Tu gde je napao, razbio je neprijateljsku kolonu na dva dela i kroz sredinu krenuo na neprijateljski logor.

Kako je bio bez ljudi, zauzeo ga je i spalio. Kada Marcijevi vojnici ugledaše logor u plamenu, a i neprijateljski vojnici to isto videše, nastade bekstvo Samnita na sve strane. Ali smrt je na sve strane zatvarala put bekstvu i nije više bilo mesta gde bi se moglo naći utočište.

Već je oko 30.000 neprijateljskih vojnika bilo palo, kad je konzul dao znak da se povuku. I dok su sakupljali snage i međusobno jedni drugima čestitali, iznenada su u daljini ugledali nove neprijateljske kohorte koje su regrutovane kao pomoć. One izazvaše nov sukob. Pobednici krenuše na njih i ne čekajući naređenje konzula niti bojni znak za početak borbe, uz uzvike da će naučiti Samnite da su ovo regrutovanje izvršili sebi na zlo. Konzuli su popustili pred borbenim žarom legije, jer su dobro znali da novi neprijateljski vojnici neće ni pokušati da se bore kada se nađu među starima koji su u rasulu i bekstvu. I nisu se prevarili u očekivanju: sve samnitske snage, stare i nove, okrenuše u bekstvo i dograbiše se obližnjih planina. Tamo se uputi i rimska kolona, pa više nigde nije bilo sigurnog mesta za pobeđene. Oterani s planinskih lanaca kojih su se dokopali, svi su uglas tražili mir. Pošto su obećali da će dati žito za tri meseca, platu vojnicima za godinu i po jednu tuniku za svakog vojnika, ovi molioci za mir upućeni su Senatu.

Kornelije je bio ostavljen u Samniju, dok se Marcije vratio u Rim u trijumfu koji mu je bio dodeljen za pobedu nad Hernicima. Odlučeno je da mu se postavi statua na konju i ona se nalazila ispred Kastorovog hrama. Herničkim narodima iz Alatrija, Verula i Feretina vraćeni su njihovi zakoni, jer su više voleli to nego da steknu rimsko građansko pravo. Dato im je i pravo da međusobno sklapaju brakove. To je privilegija koju su izvesno vreme samo oni uživali među Hernicima. Narodu Anagnije i nekim drugima koji su se digli na oružje protiv Rimljana dato je građansko pravo, ali bez prava glasa. Oduzeto im je pravo na skupove i pravo braka sa drugim narodima, a zabranjeno im je i da biraju magistrate osim onih koji su se brinuli o religiji.

Ove godine je cenzor Gaj Junije Bubulko započeo građenje hrama Spasu.[69] Na to se bio zavetovao kao konzul za vreme

[69] Hram Spasa se nalazio na bregu Kvirinal.

samnitskog rata. On i njegov kolega Marko Valerije Maksim sagradili su puteve kroz zemlju o državnom trošku. Ove godine je bio obnovljen i ugovor s Kartaginom treći put, a njihovi poslanici koji su radi toga došli u Rim bili su bogato obdareni.

44. Iste ove godine, diktaturu je držao Publije Kornelije Scipion, s komandantom konjice Publijem Decijem Murom. Oni su održali skupštinu radi izbora konzula pošto nijedan konzul nije mogao da ostavi rat. Za konzula su izabrani Lucije Postumije i Tiberije Minucije. Pizon[70] stavlja ove konzule posle Kvinta Fabija i Publija Decija, izostavljajući dve godine u kojima su, kao što smo već izneli, konzuli bili Klaudije i Volumnije, te Kornelije s Marcijem. Ne zna se da li je to zaboravljeno pri redakciji Anala[71] ili su namerno izostavljena dva para konzula.

Ove godine su Samniti vršili upade na Stelatsko polje u Kampaniji. Stoga su oba konzula upućena u Samnij, ali u različite oblasti. Postumije se uputio u Tifern,[72] a Minucije u Bovijan. Borba je započela u Tifernu gde je komandovao Postumije. Jedni kažu da su Samniti bez sumnje bili pobeđeni i da je zarobljeno 20.000 ljudi, dok drugi tvrde da je bitka bila nerešena i da je Postumije, pretvarajući se da je uplašen, noću tajno povukao svoje trupe u planine. Neprijatelj ga je sledio i utaborio se na dve milje udaljenosti od njega. Da bi izgledalo kao da traži položaj koji je siguran i lako ga je snabdevati – kakav je zaista i bio – konzul je utvrdio logor i opremio ga u svemu, a onda je, ostavljajući pouzdanu posadu u njemu, s treće strane direktnim putem poveo legije svom kolegi, koji je takođe bio u vojnom logoru, prema drugom neprijatelju. Ovde je Minucije na Postumijev predlog krenuo u boj na neprijatelja. Kako se neodlučna bitka protegla na više dana, Postumije je s novim legijama iznenada napao već iznurenu neprijateljsku bojnu liniju. Pošto su ih umor i rane sprečavali da beže, neprijatelji su prosto bili uništeni, a zaplenjen je i 21 bojni znak. Zatim su Rimljani

[70] Lucije Kalpurnije Pizon Frugi je rimski istoričar analist; poznato je da je 133. pre n. e. bio konzul.

[71] Misli se na Velike anale (*Annales maximi*), koje je redigovao i u 80 knjiga izdao Publije Mucije Scevola oko 114–113. pre n. e.

[72] Na teritoriji Umbra nalazila su se dva grada sa nazivom Tifern: *Tifernum Tiburtinum*, danas Čita di Kastelo na Tibru, i *Tifernum Metaurensis*, danas Sant Anđelo in Vado na Metauru.

krenuli prema Postumijevom logoru. Ovde su obe pobedničke vojske krenule na neprijatelja, koji je već bio prestrašen čuvši za prethodnu bitku, razbile ga i rasule. Rimljanima je palo u ruke 26 bojnih znakova, zarobljeni su i samnitski zapovednik Stacije Gelije i mnogi drugi, a zauzeta su i oba neprijateljska logora. Sledećeg dana je započela opsada grada Bovijana. Za kratko vreme i on je zauzet, i konzuli su dobili trijumf za ova slavno izvršena dela. Ima pisaca koji kažu da je Minucije s teškom ranom prenet u logor u kome je i umro. Oni dodaju da je na njegovo mesto izabran za konzula Marko Fulvije i da je on, upućen da preuzme Minucijevu vojsku, zauzeo Bovijan.

Iste godine su od Samnita povraćeni Sora, Arpin i Cezenija, a Herkulu je postavljena i posvećena velika statua na Kapitolu.

45. Za vreme konzula Publija Sulpicija Saverija i Publija Sempronija Sofa, Samniti su uputili poslanike u Rim da traže ili kraj ili odlaganje rata. Na njihove ponizne molbe, Rimljani su odgovorili da Samniti nisu često tražili mir dok su pripremali rat, i da mir može biti sklopljen ubrzo posle obavljenih razgovora. No pošto reči mogu biti prazne, Rimljani će ostati kod činjenica i konzul Sempronije će s vojskom ostati izvesno vreme u Samniju. Njega ne mogu prevariti u tome da li raspoloženje u Samniju naginje ratu ili miru. Kada su bude lično u to uverio, izvestiće Senat. Poslanici mogu sačekati njegov povratak iz Samnija. Pošto je rimska vojska te godine, posle pobede u Samniju, dobrovoljno snabdevana, sa Samnitima je obnovljen stari savez.

Potom su Rimljani okrenuli oružje protiv Ekva,[73] starih neprijatelja, koji su se mnogo godina držali mirno, prividno poštujući sporazum kome u stvari nisu bili verni. Dok su Hernici bili nezavisni, oni su zajedno sa njima slali pomoć Samnitima, a posle pokoravanja Hernika, celo pleme je prešlo na stranu neprijatelja, ne skrivajući svoju politiku. Kada su im bili upućeni fecijali da traže nazad ono što su zaplenili, pošto je sa Samnitima sklopljen mir u Rimu, oni su odgovorili kako Rimljani pokušavaju uz pretnju ratom da ih nateraju da postanu rimski građani. A koliko je to stvar koju ne treba želeti pokazuje primer Hernika,

[73] Ekvi su narod u srednjoj Italiji, u neprijateljstvu sa Rimljanima još od V veka pre n. e. Rimljani su ih savladali 304. pre n. e.

jer su svi oni kojima je to bilo dozvoljeno više voleli da zadrže svoje zakone nego da dobiju rimsko građanstvo. A oni kojima nije bilo ostavljeno da biraju ono što žele, gledali su na davanje rimskog građanstva kao na kaznu. Pošto su ovo izneli javno na svojoj skupštini, rimski narod je odlučio da zarati protiv Ekva.

Oba konzula krenuše u ovaj novi rat i utvrdiše se na četvrtoj milji od neprijatelja.

Vojska Ekva, koji mnogo godina nisu samostalno vodili nijedan rat, bila je u paničnom strahu, bez dobrih vojskovođa i prave komande. Jedni su smatrali da treba prihvatiti borbu, drugi – da treba čuvati logor. Ono što ih je pokretalo bilo je to što su im polja mogla biti izložena pljačkanju i što su mogli biti razoreni gradovi, u kojima su ostavili malu posadu. I tako, kad se među mnogim mišljenjima čulo i to da treba napustiti opštu stvar i da se svak okrene sebi, da kod prvih straža napuste vojni logor da bi sve sa polja preneli u gradove, jer gradove štite bedemi, svi su prihvatili taj predlog uz opšte odobravanje. I dok je neprijatelj već u zoru bio rasturen po poljima, Rimljani su krenuli u boj. Kako im se niko nije suprotstavio, oni su ubrzanim maršom krenuli prema neprijateljskom logoru. Ali kad ovde nisu videli ni straže na ulazima niti bilo koga na opkopu, a nije bilo ni uobičajenog žamora u logoru, uznemireni ovom neobičnom tišinom, zaustavili su se iz straha od zasede. Prešavši zatim preko bedema, nađoše sve napušteno i krenuše stopama neprijatelja da ga gone. No tragovi su vodili na sve strane, kao da se vojska svuda rasturila, i to ih isprva zbuni. Potom kad su preko izvidnika saznali za namere neprijatelja, krenuli su da im opsedaju gradove. Za petnaest dana zauzeli su 31 grad, i to sve na juriš. Većinu su razorili i spalili, a narod Ekva su gotovo iskorenili. Za pobedu nad Ekvima se trijumfovalo. Opomenuti ovim primerom, plemena Marucina, Marsa, Peligna i Ferentina uputiše poslanike u Rim da traže mir i prijateljstvo. Sa ovim narodima je sklopljen savez koji su tražili.

46. Ove godine je Gnej Flavije, sin Gneja, državni pisar koji je poticao od oca oslobođenika i bio siromašan, ali mudar i rečit čovek, postao kurulni edil. U nekim analima sam našao da je, s obzirom na to da je služio kod edila, shvatio da bi ga tribe podržale kao edila, ali da je njegovo ime skinuto sa liste jer je služio kao zapisničar, pa je odložio tablice za pisanje i zakleo se

da neće dalje zapisivati.[74] Licinije Macer tvrdi da je on nešto ranije prestao da služi kao pisar i da je već bio tribun i dva puta trijumvir, jednom u komisiji za noćne straže, drugi put za naseljavanje kolonista. Međutim, ono u čemu se pisci slažu jeste njegova uporna borba protiv aristokratije, koja ga je prezirala zbog niskog porekla. On je objavio građanske zakone, skrivene u arhivama sveštenika, i učinio ih dostupnima narodu, a kalendar je izložio na Forumu na nabeljenim tablicama da bi se znalo kad može da se sudi. Posvetio je hram Slozi na prostoru koji je bio posvećen Vulkanu, uz veliki protest aristokratije. A Kornelije Barbat je kao vrhovni sveštenik morao, jer je narod tako jednoglasno odlučio, da izgovara svetu formulu pre njega, premda je tvrdio da po običaju predaka niko osim konzula ili onoga ko ima vrhovnu komandu ne može posvetiti hram. Po odluci Senata je tako predloženo u narodnoj skupštini da niko ne može posvetiti ni hram ni žrtvenik bez odluke Senata ili većine narodnih tribuna.

Sada ću ispričati događaj koji sam po sebi ne bi bio vredan pažnje kad ne bi predstavljao svedočanstvo o tome kako je narod branio svoju slobodu od oholosti aristokratije. Kada je Flavije došao da obiđe bolesnog kolegu, niko od mladih nobila koji su tu sedeli nije, po dogovoru, ustao; on je na to naredio da se donese kurulna stolica i sa tog zvaničnog sedišta gledao je svoje neprijatelje, pune zavisti na njegov počasni položaj. Flavija je u stvari izabrala za edila stranka s Foruma, ona koja je stekla moć za vreme cenzure Apija Klaudija. Ovaj je bio prvi koji je ponizio Senat tako što je među senatore primio sinove oslobođenika. Kako niko nije prihvatio ovaj njegov izbor i kako nije stekao uticaj u Kuriji, čemu je težio, on je one koji su bili niskog porekla razmestio u sve tribe i time poremetio i Forum i centurijatsku skupštinu.[75]

---

[74] Kao *apparitor* (niži činovnik) nije se mogao kandidovati za državne položaje, jer je to bila služba koju su obavljali državni robovi. Gnej Flavije je bio pisar Apija Klaudija Slepog, poznatog cenzora iz 312. pre n. e. Malo je verovatno da je zauzimao položaje koje navodi Livije. Objavio je *legis actiones* (sudski postupak), koji su dotad znali i čuvali pontifici. Ovaj tekst je u rimskom pravu nazivan *Ius civile Flavianu.*

[75] Na Forumu se sastajala tributska skupština, a na Marsovom polju centurijatska. Smatra se da je Gnej Flavije uveo u skupštinu siromašne trgovce i zanatlije i time ojačao demokratski element u njoj.

Izbor Flavija je smatran za tako nedostojan da su mnogi nobili ostavili svoj zlatni prsten[76] i odlikovanja. Od toga vremena država se podelila na dve stranke: na jednoj strani je bio zdrav deo naroda koji je štitio i negovao ono što je dobro, a na drugoj strani ulična stranka koja je težila suprotnom, sve do konzulata Decija i Fabija. Delom zbog uspostavljanja sloge, a delom i zato da skupština ne bi bila u rukama najnižeg staleža, Fabije je sakupio uličnu rulju i ponovo je razdelio u četiri tribe[77] koje je nazvao Gradskim tribama. Kažu da je ova stvar bila primljena s takvom zahvalnošću da mu je donela nadimak Veliki, koji je bio uskraćen mnogim vojskovođama. Kažu da je ovaj Fabije uveo i konjičku paradu na dan 15. jula.[78]

[76] Zlatan prsten je bio statusni simbol senatora, a kasnije i pripadnika drugog staleža u državi, konjanika. Ostali su nosili železni prsten.

[77] Četiri najstarije tribe (opštine) u Rimu obuhvatale su samo užu teritoriju grada; ta najstarija administrativna teritorijalna podela pripisuje se kralju Serviju Tuliju.

[78] O paradi konjanika u Rimu govori i Dionisije iz Halikarnasa (I vek pre n. e.). Prema podatku kod njega, to je bio dan rimske pobede kod Regilskog jezera u ratu protiv Latina. Konjanici su u svečanoj odeći i sa vencem od maslinovih grančica na glavi paradirali od Marsovog polja do Kapitola, podeljeni u eskadrone; parada se odvijala 15. jula.

X KNJIGA
303–292. godina pre n. e.

1. Za vreme konzula Lucija Genucija i Servija Kornelija, gotovo da nije spoljnih ratova. U Soru i Albu su upućeni kolonisti. Za Albu koja se nalazila na teritoriji Ekva bilo je upisano 6.000 kolonista.[1] Sora je bila na teritoriji Volska, ali su je držali Samniti; tamo je bilo poslato 4.000 ljudi. Ove iste godine dato je rimsko građansko pravo Arpinatima i Trebulanima.[2] Fruzinati[3] su kažnjeni tako što im je oduzeta jedna trećina zemlje jer se saznalo da su podbunili Hernike. Konzuli su ispitali ovu stvar po odluci Senata, a kolovođe zavere su potom bile išibane i sekirama pogubljene. Da godina ipak ne bi prošla sasvim bez rata, konzuli su poveli manju ekspediciju na Umbre jer je bilo javljeno da su neki naoružani ljudi, sakriveni u pećini, vršili prepade na polja. U ovu pećinu su prodrli sa zastavama, ali su u mraku zadobili mnoge rane, i to najviše od bačenog kamenja, sve dok nisu pronašli drugi izlaz – pećina je, naime, bila prolazna. Potom su na oba izlaza nabacali drveće i zapalili ga, pa su tako dimom i parom ugušili 2.000 naoružanih ljudi koji su se u nastojanju da se izbave bacali u plamen.

Pred konzulima Markom Livijem Denterom i Markom Emilijem obnovljen je rat sa Ekvima. Nezadovoljni osnivanjem kolonije koja je bila postavljena na njihovoj granici kao tvrđava

[1] U pitanju je Alba Fucens na teritoriji Ekva, na 1.000 m nadmorske visine. Rimljani su u nju uputili svoje koloniste 304. pre n. e.

[2] Stanovnici gradova Arpin i Trebula. Arpin je grad na strmom bregu iznad reke Liris. Rimljani su ga oduzeli Samnitima 305. pre n. e. Iz Arpina su poticali Gaj Marije i Ciceron. Trebula je čest toponim u srednjoj Italiji; ovde je verovatno u pitanju Trebula između Satikule i Suesule.

[3] Stanovnici grada Fruzina na reci Koza; pripadao je Volscima.

krenuli su u napad na nju s velikim ogorčenjem, ali su ih sami kolonisti oterali. Međutim, u Rimu je ovaj događaj izazvao veliki strah, jer se teško moglo poverovati da su se Ekvi odvažili na rat oslanjajući se jedino na svoje snage. Zbog ove uzbune, izabran je diktator Gaj Junije Bubulko. Zajedno s komandantom konjice Markom Titinijem, on krenu u rat i u prvom okršaju razbi Ekve. Kada se osmog dana od početka rata trijumfalno vratio u Rim, izvršio je osvećenje Hrama Spasa, koji je podigao kao cenzor ispunjavajući zavet koji je dao kao konzul.

2. Ove godine je grčka flota pod komandom Kleonima Lakedemonjanina[4] pristala na obalu Italije i zauzela Turije, grad koji se nalazio u oblasti Salentina.[5] Protiv ovog neprijatelja upućen je konzul Emilije, koji je postigao to da Grci bežeći potraže svoje brodove. Turije su vraćene onima koji su tu živeli, a na salentinskoj teritoriji je uspostavljen mir. U nekim analima sam našao da je na salentinsku teritoriju upućen diktator Junije Bubulko i da je Kleonim napustio Italiju pre sukoba s Rimljanima. Ploveći odatle oko rta kod Brundizija bio je zahvaćen olujom koja ga je bacila nasred Jadranskog mora, tako da je s leve strane imao italsku obalu bez luka, a sa desne Ilire, Liburne i Histre, divlja plemena i većinom poznata kao piratska.[6] Tako u strahu doplovi duboko do obale Veneta[7] i posla nekoliko ljudi da ispitaju tu oblast. Preko njih je saznao da je obala pred njima uska i kad se ona pređe, ostaju iza leđa baruštine i lagune

[4] Kleonim je Agijad, sin spartanskog kralja Kleomena II. Pri nasleđivanju prestola bio je mimoiđen i 304. pre n. e. poslan u Tarent da pomogne gradu u borbi protiv Lukanaca. Lukance je pobedio, ali je bio prinuđen da se vrati; 279–278. pre n. e. učestvovao u borbi protiv Antigona Gonate. Uz Pirovu pomoć došao je na presto.

[5] Grad Turije u zemlji Salentina nije poznat; grad sličnog naziva, *Thurii*, nalazio se u Tarentinskom zalivu. Bio je kolonija Atinjana osnovana 443. pre n. e.

[6] Liburni su bili ilirsko pleme u severnoj Dalmaciji, između reka *Titius* (Krka) i *Arsia* (Raša). Histri su bili pleme u današnjoj Istri.

[7] Veneti su bili pleme u severoistočnoj Italiji, oko Venecijanskog zaliva. Prema legendi koju prenose Livije (I, 1) i Vergilije (*Enejida*, I, 242 i dalje), to su bili Trojanci izmešani sa Paflagoncima koji su posle pada Troje dospeli svojim brodovima u severno Jadransko primorje, potisnuli Eugeneje, naselili se na njihovoj teritoriji i nazvali se Venetima. Oni su osnovali i Patavij (današnja Padova), Livijev rodni grad.

kojima prolaze morske struje, a u blizini su polja s bregovima koji se dižu iznad njih; tu je i ušće jedne preduboke reke – ime joj je bilo Meduak[8] u koju njihove lađe mogu uploviti kao u sigurnu luku. Kleonim naredi da brodovi uplove i krenu uz reku. Ali rečno korito nije bilo dovoljno duboko da primi i najteže lađe, pa stoga mnoštvo naoružanih ljudi pređe u lakše brodove. Tako stigoše u gusto naseljena polja triju patavijskih plemena koja su živela na obali reke. Iskrcavši se, ostavili su na brodovima samo malobrojnu stražu i napali sela, paleći kuće i pleneći stoku. Vođeni pohlepom da pljačkaju, sve su se više udaljavali od brodova.

Kada je o tome javljeno u Patavij,[9] gde su stanovnici uvek bili pod oružjem zbog blizine Gala, oni podeliše snage na dva dela: jedni su krenuli u oblast za koju je javljeno da su se po njoj rasturili pljačkaši, a drugi su, da ih pljačkaši ne bi presreli, krenuli drugim putem ka mestu gde su ostali brodovi. Ono je bilo udaljeno od utvrđenja 14 milja. Ovi su napali na brodove i pobili stražare koji nisu ni slutili šta se događa, a uplašene mornare su naterali da prebace brodove na drugu obalu reke. I na kopnu je isto tako vođena uspešna borba protiv rasturenih pljačkaša, dok su se Grcima koji su pobegli u pristanište suprotstavili Veneti. Tako su se našli u sredini između dve vojske i bili pobijeni. Oni koji su bili zarobljeni otkrili su da se kralj Kleonim s brodovima nalazi udaljen tri milje odatle. Posle toga, pošto su zarobljenici dati na čuvanje u obližnje selo, jedan deo nenaoružanih ljudi je ušao u rečne brodove koji su građeni s ravnim dnom i prilagođeni za plićake lagune, a drugi su zaposeli zarobljene brodove i zajedno se uputili prema floti, te opkolili brodove, čija se posada više plašila nepoznatog mesta no neprijatelja. Umesto da pruže otpor, oni se uputiše u dublje vode. Neprijatelj ih je sledio sve do ušća reke i pošto je neke brodove zarobio, a neke spalio jer su zabunom dospeli u plićake, vratio se kao pobednik. A Kleonim, koji je jedva uspeo da sačuva petinu brodova, otplovi je nemajući sreće ni u jednom

[8] Reka Meduak je današnja Brenta; račva se u dva rukavca, *Meduacus Maior* i *Meduacus Minor*, od kojih je jedan činio luku Patavija.

[9] *Patavium*, današnja Padova, Livijev zavičaj, stoga i ovi podaci zaslužuju poverenje jer potiču iz lokalne tradicije.

delu Jadranskog mora. Ima još živih ljudi koji su u Pataviju videli kljunove brodova i plen oduzet od Lakonaca, izložene u starom hramu Junone. Kao sećanje na ovu bitku, na dan kada se odigrala, svake godine se na reci koja teče kroz grad priređuje kao predstava sukob brodova.

3. Ove godine je s Vestinima,[10] koji su tražili prijateljstvo Rima, sklopljen savez. A zatim događaji na raznim mestima izazvaše strah: javiše da se Etrurija pobunila, izazvana pokretom u Areciju, gde su iz zavisti pokušali da oružjem oteraju bogati rod Cilnija.[11] Istovremeno su i Marsi pružili oružani otpor pri zauzimanju zemlje radi osnivanja kolonije Karseoli,[12] za koju je bilo već upisano 4.000 ljudi. I tako je zbog ovih uzbuna bio imenovan za diktatora Marko Valerije Maksim, koji je sebi uzeo za komandanta konjice Marka Emilija Paula. Ja pre verujem u to nego da je Kvint Fabije u ovim godinama i na ovom položaju bio potčinjen Valeriju. Ali ne odričem mogućnost da je do greške došlo zbog nadimka Maksim.[13] Krenuvši s vojskom, diktator razbi Marse u prvoj borbi. Pošto ih je oterao u utvrđene gradove, zauzeo je Milioniju, Plestinu i Freziliju u toku kratkog vremena i kaznivši Marse oduzimanjem dela teritorije, obnovio je savez sa njima. Zatim su snage okrenute protiv Etruraca. I kad je diktator otišao u Rim radi obnavljanja rituala auspicija, komandant konjice je krenuo u nabavku hrane i bio opkoljen iz zasede. Izgubio je više zastava i posle sramne pogibije i bekstva vojnika, nateran je nazad u logor. Ovaj poraz se nikako ne može pripisati Fabiju ne samo zato što je svoj nadimak stekao zbog vojne slave nego i stoga što se, sećajući se Papirijeve strogosti, ne bi usudio da izađe u bitku bez naređenja diktatora.[14]

4. Kada je o tom porazu stigla vest u Rim, ona je izazvala veći strah nego što je stvar sama po sebi zaslуživala. Sudovi su obustavili rad, kao da je vojska bila uništena, po ulicama su postavljene

[10] Za Vestine videti Livije, VIII, nap. 61.

[11] Tom rodu je pripadao Mecena, zaštitnik umetnika u Rimu u Avgustovo vreme.

[12] U pitanju je greška kod Livija zato što je kolonija Karseoli osnovana četiri godine kasnije.

[13] I Marko Valerije i Kvint Fabije Rulijan nosili su kognomen (nadimak) Maksim.

[14] Za priču o Papiriju i Fabiju videti Livije, VIII, 30–35.

noćne straže, a oružje i ostalo što se bacalo na neprijatelja bilo je sakupljeno na bedemima. Kad je diktator uzeo pod zakletvu sve mladiće i stigao u logor, našao je sve mirnije no što se nadao, jer je sve bilo dovedeno u red nastojanjem komandanta konjice: logor je bio pomeren na sigurnije mesto, kohorte koje su bile izgubile bojne znake zatekao je van bedema i bez šatora,[15] a vojska je bila spremna za boj da bi se što pre oslobodila krivice. Stoga on bez oklevanja krenu na teritoriju Rusela.[16] Sve do ovog mesta pratili su ga neprijatelji i premda su se nadali da će pobediti i u otvorenom sukobu posle uspeha koji su postigli, ipak su napadali iz zasede, u čemu su i pre toga uspevali. Nedaleko od rimskog logora nalazile su se polusrušene kuće sela koje je bilo spaljeno prilikom pustošenja polja. Sakrivši ovde naoružane ljude, isterali su stoku tako da je vide rimske predstraže kojima je komandovao legat Gnej Fulvije. Kako se na ovaj mamac nije niko ni pomerio s rimskog položaja, jedan od pastira, prišavši do samog utvrđenja, pozva ostale koji su oklevali da poteraju stada iz ruševina sela, pitajući ih zašto oklevaju kada mogu slobodno da prođu preko rimskog logora. Kad su tumači iz grada Cera preveli ovo legatu, nastalo je veliko nezadovoljstvo vojnika u svim manipulama, ali se ipak nisu usudili da krenu bez naredbe. Komandant naloži onima koji su znali jezik da obrate pažnju na to da li je taj jezik onaj koji se govori na selu, ili onaj iz grada. Kada ga ovi obavestiše da su i jezik i izgled ljudi, kao i izvesna uglađenost, finiji nego što se može očekivati kod pastira, on im reče: „Idite i recite im da otkriju uzalud postavljenu zasedu. Rimljani sve znaju, pa niti se mogu uhvatiti u zamku, niti se mogu pobediti oružjem." Pošto su ovo čuli i preneli onima koji su bili u zasedi, ovi su se odmah podigli iz skloništa i izneli zastave na otvoreno polje, tako da su se mogli odasvud videti. Legatu se učinilo da je vojska neprijatelja suviše velika da bi joj se mogao suprotstaviti sa svojim snagama i stoga je hitno uputio poziv diktatoru tražeći pomoć; čekajući na nju, sam se suprotstavio neprijatelju.

5. Čim je primio vest, diktator je naredio da se dignu zastave i da ih vojska pod oružjem sledi. No sve je teklo brže od

[15] To je bila kazna za kukavičluk.

[16] Rusele su bile etrurski grad u blizini ušća reke Umbro.

njegove komande. Odmah su zgrabili i zastave i oružje, pa je vojnike bilo teško zadržati od napada i juriša. Pokretala ih je koliko srdžba zbog nedavno pretrpljenog poraza toliko i povici koji su do njih dopirali jače što je bitka bila bliža. Jedni druge su požurivali i podstrekivali zastavnike da idu brže. A diktator ih je utoliko više zadržavao ukoliko je video da više žure i naređivao im da idu sporije. Suprotno tome, Etrurci su već na početku žurno krenuli u bitku, nastupajući sa svim svojim snagama. Jedna za drugom stizale su vesti da su sve etrurske legije stupile u borbu i on više nije mogao zadržavati svoje snage, a sa uzvišice na kojoj je stajao video je u kakvoj se opasnosti nalazi rimska predstraža. Uzdajući se da će legat izdržati u borbi i da se sam kao spasilac nalazi u blizini da pritekne u opasnosti, hteo je da zamori neprijatelja što više, a potom kad bude posustao, da ga napadne sa svim svojim snagama. Premda su Rimljani sporo napredovali, delilo ih je malo rastojanje i ostalo je malo mesta za napad, naročito konjici. Napred je išla pešadija sa zastavama da neprijatelj ne bi otkrio da je u pitanju zaseda ili nešto skriveno, ali je između pešadijskih redova ostavio dovoljno prostora da bi konji mogli da uđu. Istovremeno su legije pustile bojni poklič i konji u slobodnom trku naleteli na neprijatelja. Nepripremljenog za konjički napad, neprijatelja zahvati panika. Pošto je tako stigla pomoć, koja umalo nije zakasnila, oni koji su bili gotovo opkoljeni predahnuše. A zatim su, povrativši se, ponovo prihvatili borbu koja nije bila ni duga ni neizvesna. Razbijeni neprijatelji potražiše spas u utvrđenom logoru, a kada su se rimske zastave i tu pojavile, oni ustuknuše i skupiše se u najudaljeniji deo logora. Bežeći, zaglavili su se u uskim kapijama logora. Veliki deo vojnika se popeo na nasipe i bedeme da bi se branili s višeg mesta, ili da bi ih preskočili i tako se spasili. Iznenada se bedem, rđavo ispunjen na jednom mestu, sruši u jarak pod težinom onih koji su stajali na njemu. Preko ovog nasipa, koji kao da su im sami bogovi poslali, mnogi umakoše, ali više bez oružja no sa njim.

Kako su etrurske snage razbijene drugi put u ovoj bici, dogovoreno je da rimskim vojnicima daju godišnju platu i snabdevanje za dva meseca. Diktator im je dozvolio da upute poslanike u Rim radi razgovora o miru. Njihov mirovni predlog je odbijen, ali im je dato primirje na dve godine. Diktator se u trijumfu

vratio u Rim. Kod nekih istoričara sam našao da je diktator umirio Etruriju bez ijedne borbe vredne pomena, da je ustanak bio jedino kod Aretina i da je diktator pomirio rod Cilnija s plebejcima. Marko Valerije se odrekao diktature i bio izabran za konzula. Neki kažu da on to nije tražio i da je bio izabran u odsustvu, a da je izbor održao intereks. Jedino je nesumnjivo to da je bio konzul sa Apulejem Pansom.

6. Za vreme konzulata Marka Valerija i Kvinta Apuleja, odnosi s drugim državama bili su dosta sređeni. Etrurija se držala mirno zbog neuspešnog rata i zbog primirja. Samniti su bili pokoreni, trpeći poraze tokom mnogih godina, i bili zadovoljni nedavno sklopljenim savezom. I u Rimu se mnoštvo držalo mirno jer je grad bio rasterećen slanjem velikog broja ljudi u kolonije. Ipak, da ne bi vladao mir, došlo je do sukoba koji su započeli narodni tribuni Kvint i Gnej Ogulnije s prvacima države, bilo patricijima bilo plebejcima. Oni su tražili svaku priliku da kod plebejaca okrive patricije, a kako im to nije pošlo za rukom preduzeli su akciju koja je bila u interesu ne nižih slojeva plebejaca nego njihovih vrhova, onih koji su bili konzuli i koji su imali pravo na trijumf. Njima nije nedostajalo ništa drugo osim počasti najviših svešteničkih položaja, koji još nisu bili otvoreni za sve. Kako su u to vreme bila četvorica augura i četvorica pontifika,[17] oni su predložili zakon da se poveća broj svešteničkih položaja i da se dodaju još četvorica pontifika i petorica augura koje bi trebalo izabrati među plebejcima. Nisam mogao da otkrijem kako je taj kolegijum sveden na četvoricu augura osim ako do toga nije došlo smrću dvojice. Jer kao što je poznato, broj augura je trebalo da bude neparan, pošto je svako od tri starinska plemena, Ramni, Ticiji i Luceri, trebalo da ima svog augura; ako je bio potreban veći broj sveštenika, njihov broj se povećavao proporcionalno. Tako se broj povećao kada su na tu četvoricu dodata još petorica, pa da ih budu devetorica,

[17] Između augura i pontifika postoji izvesna razlika; auguri nisu tumačili volju bogova za budućnost, nego za preduzeti posao ili rat. Kako je bilo koji državni posao mogao biti preduzet jedino uz *auspicatio*, tj. uz povoljne znake, to je značaj augura u rimskoj državi bio veliki. Prvobitni broj tri odgovarao je broju plemena. Po Ogulnijevom zakonu iz 300. pre n. e. bilo ih je devet, od kojih su petorica bili plebejci. Pontifici su sveštenici čiji je kolegijum bio najviše sakralno telo u rimskoj državi.

na svako pleme trojica. No kako je kolegijumu trebalo dodati plebejce, patriciji su bili nezadovoljni, kao onda kad su videli da se konzulat otvara za sve. Pretvarali su se da je ovo stvar koja se ne tiče njih nego bogova i da će se sami bogovi pobrinuti za to da se služba posvećena njima ne skrnavi; oni se samo brinu da neka nesreća ne snađe državu. Ipak se neće suviše boriti protiv toga, jer su navikli da u borbi te vrste budu poraženi. A svoje protivnike neće sprečavati da i to postignu pošto su borbom stekli položaje kojima su se jedva mogli i nadati, a sada ih imaju, kao što su položaj konzulata na koji su mogli doći više puta, cenzura i pravo na trijumf.

7. Kažu da je najviše sukoba oko toga da li treba ovaj zakon prihvatiti ili odbaciti bilo između Apija Klaudija i Publija Decija Mura. Pošto su izneli gotovo iste argumente o pravima patricija i plebejaca koji su izneti u prilog ili protiv Licinijevog zakona kad su plebejci tražili konzulat, kažu da je Decije evocirao lik svoga oca, kao što su ga pamtili i mnogi koji su još sedeli u skupštini, kako opasuje svoju togu po gabijskom svetom običaju i stoji iznad svog oružja, zavetujući sebe za rimski narod i rimske legije:[18] tada je Publije Decije izgledao besmrtnim bogovima isto tako čist i pobožan kao i njegov kolega Tit Manlije kad se zavetovao. Zar ovaj Publije Decije, zapita ih, ne bi po zakonu mogao obaviti sveti ritual rimskog naroda? Zar postoji opasnost da bi bogovi manje spremno uslišili njegove molitve nego one koje bi im uputio Apije Klaudije? Zar Apije Klaudije iskrenije vrši svete obrede u svojoj kući i odaje poštu bogovima spremnije od njega? Ima li ikoga ko se kaje što su se za spas države javno zavetovali toliki plebejski konzuli ili toliki diktatori preuzimajući vojsku ili u toku rata? Neka izbroje vojskovođe u onim godinama koje su prošle otkako su pod plebejskim vođstvom i auspicijama započeti ratovi; neka se izbroje trijumfi; čak mi u nobilskim vrhovima nemaju plebejci za čim da zažale. Sasvim je sigurno da rimski narod i Senat neće ni u slučaju novog rata polagati više nade u patricije no u plebejske vojskovođe.

„Kada stvari tako stoje, kome se od bogova ili od ljudi može učiniti nedostojnim", uzviknu, „da oni ljudi koji su s pravom dobili počast na kurulna sedišta, pravo na togu s crvenim rubom,

[18] O Decijevom podvigu videti Livije, VIII, 6.

togu ukrašenu palmama i šarenu togu, na trijumfalnu krunu i lovorov venac,[19] oni čije ste domove videli da se ističu među drugima time što je na njih obešen ratni plen uzet od neprijatelja, da oni tome dodaju i insignije dostojanstva pontifika i augura? Zar onaj koji se odeven kao Jupiter najveći i najmoćniji popne na Kapitol, prošavši kroz grad u pozlaćenoj kočiji, ne može da se pokaže s posudama za žrtvovanje kako pokrivene glave i sa svešteničkim štapom prinosi žrtvu ili prima augurijum s Kapitola? Zar će onima koji u natpisima na posmrtnim maskama[20] takvih ljudi čitaju o njihovom konzulatu, cenzuri i trijumfu biti nepodnošljivo da pročitaju i o njihovom pontifikatu i auguratu? Stoga – neka mi bogovi oproste što ovo govorim – smatram da ćemo mi zahvaljujući rimskom narodu biti oni koji će dodati časti svešteničkog položaja svojim dostojanstvom isto toliko koliko smo i primili, i očekujemo, više zbog bogova nego zbog sebe, da onima kojima smo privatno odavali poštu, to isto učinimo i u ime države.

8. Ali zašto ja o ovome raspravljam kao da je to u potpunosti ostala privilegija patricija i kao da mi već nemamo nijedan od vrhovnih svešteničkih položaja? Već vidimo plebejce kao decemvire zadužene za obred žrtvovanja,[21] kao tumače Sibilinskih knjiga i sudbine celokupnog naroda,[22] kao one koji su nadzornici u ritualu Apolonu i drugim svetim obredima. Nije učinjena nikakva nepravda patricijima kada je broj duovira koji su se brinuli za svečane žrtve povećan zbog plebejaca; u stvari, sada ovaj hrabri čovek, odvažni tribun, predlaže dodavanje pet

[19] Za togu pretekstu videti Livije, II, nap. 86; *tunica palmata* je bila ukrašena vezenim palmovim lišćem, a šarenu togu (*toga picta*) izvezenu zlatnim nitima nosile su vojskovođe pri trijumfu. Oni su na glavi imali venac od lovorovog lišća, dok je rob na kočiji držao krunu iznad njihove glave.

[20] Reč je o natpisima (*tituli*) na posmrtnim likovima pripadnika senatorskog staleža u Rimu.

[21] *Decemviri sacris faciundis*, desetočlani kolegijum zadužen za obred žrtvovanja. Kolegijum su najpre činila trojica, zatim petorica i najzad desetorica članova. Po tradiciji, instituciju je uveo kralj Tarkvinije Stariji, a zadatak im je bio da tumače Sibilinske knjige.

[22] Sibilinske knjige nisu zbirka proročanstava nego ritualnih propisa grčkog porekla. Držane su u tajnosti i samo ih je po odluci Senata mogao čitati kolegijum koji je za to osnovan.

augurskih mesta i četiri pontifika da bi se na njih imenovali plebejci. To se ne čini, Apije, zato da bi vas patricije oterali s vaših mesta, nego da bi vam ljudi plebejskog staleža pomogli u upravljanju religijskim poslovima, kao što vam pomažu i u profanim stvarima, srazmerno svojoj snazi. Nemoj se stideti, Apije, da kao kolegu u sveštenićkom kolegijumu imaš onoga koji ti može biti kolega u cenzuri i kolonatu; mogućno je da on bude diktator, a ti kamandir konjice. Sabinskog došljaka, prvog u vašem rodu koji je pripadao nobilitetu – možeš ga zvati Acije Klaus ili Apije Klaudije[23] – primili su u svoj stalež stari patriciji. Stoga nemoj odbijati da nas primiš među sveštenike. Sa sobom ćemo doneti i slavu kojom se ponosimo; Lucije Sekstije je bio prvi plebejac koji je izabran za konzula, Gaj Licinije Stolo je postao prvi plebejski komandant konjice, Gaj Marcije Rutul je bio prvi diktator i cenzor, a Kvint Publije Filon je bio prvi pretor. Od vas smo uvek slušali isto; da auspicije pripadaju jedino vama, da ste vi jedini plemenitog roda, da je samo u vas prava vrhovna vlast i pravo na auspicije u ratu i miru. No potom su i vrhovna vlast i konsultovanje nebeskih znakova, zajednički i patricijima i plebejcima, bili podjednako srećni, a tako će biti i u budućnosti. Zar ste ikad čuli da su pali s neba oni koji su prvi bili patriciji? To su bili oni koji su mogli imenovati svoga oca, dakle oni koji su rođeni kao slobodni ljudi. Ali već ja mogu da navedem konzula kao svoga oca, a moj sin će imati konzula za dedu. Nije u pitanju ništa drugo, Kviriti, nego da steknemo ono što nam do sada bilo uskraćeno. A patriciji su ti koji traže sukob, a ne brinu za to kakav će imati ishod. A ja smatram da ovaj zakon, koji će biti na dobro i sreću i vama i državi, treba da usvojite onako kako je predložen."

9. Narod odluči da se tribe odmah pozovu da glasaju i činilo se da se zakon prihvata. Ali istog dana je ipak skinut sa dnevnog reda, jer je jedan od narodnih tribuna stavio veto. Sledećeg dana, međutim, tribuni su se uplašili i zakon je jednoglasno prihvaćen. Za pontifike su izabrani prvo predlagači zakona, Publije Decije Mur s Publijem Sempronijem Sofom, Gaj Marcije Rutul, Marko Livije Denter; bila su i petorica plebejaca među augurima;

[23] Po tradiciji, *Attius Claus* se doselio iz zemlje Sabinjana i u Rimu je bio rodonačelnik roda Klaudija.

Gaj Genucije, Publije Elije Pet, Marko Minucije Fes, Gaj Marcije i Tit Publilije. Tako je sada bilo osam pontifika i devet augura.

Iste godine je konzul Marko Valerije posle brižljive pripreme predložio zakon o prizivu na narod.[24] Ovo je bilo treće predlaganje posle isterivanja kraljeva, i uvek su ga predlagali ljudi iz iste porodice. Smatram da razlog za obnavljanje ovog zakona ne može biti drugo osim da je moć pojedinaca bila jača od slobode naroda. Porcijev zakon je donet, kako mi se čini, zato da bi se građani zaštitili od telesnih kazni, jer je predviđao tešku kaznu za onoga ko pretuče ili ubije rimskog građanina.[25] Valerijevom zakonu, kojim je zabranjeno da se onaj ko se pozove na narod pretuče batinama i pogubi sekirom, nije ništa drugo bilo dodato osim da je „rđavo postupio" onaj koji to ipak učini. Ovo je tada, kad je kod ljudi još postojao stid, verujem bila dovoljna garancija da će zakon biti poštovan; teško da bi danas neko ovakvu pretnju ozbiljno uzeo.

Ove godine je protiv pobunjenih Ekva vođen rat koji jedva da je vredan pažnje, jer njima osim nemirnog duha nije ostalo ništa drugo od stare sreće. Drugi konzul, Apulej, opseo je utvrđenje Nekvin u Umbriji. Mesto je bilo krševito, a sa jedne strane se strmo spuštalo, tu gde je sada Narnija, pa se nije moglo zauzeti ni na juriš ni opsadnim spravama. I tako su opsadu kao nezavršen posao preuzeli novi konzuli Marko Fulvije Pet i Tit Manlije Torkvat.

Licinije Macer i Tuberon[26] kažu da su se u ovoj godini sve centurije izjasnile za Kvinta Fabija, koji nije tražio konzulat, nego je zahtevao da mu se ta služba pomeri na godinu u kojoj će biti više ratova. Smatrao je da bi bilo korisnije za državu ako bi u ovoj godini vršio neku gradsku magistraturu. I tako, ne krijući šta ima na umu, ali i ne tražeći, bio je izabran za kurulnog edila zajedno s Papirijem Kursorom. Ovo ipak ne navodim kao sigurno zato što Pizon,[27] koji je kao pisac *Anala* stariji, navodi

[24] O ranijim primerima apelovanja na narod videti Livije, II, 8, 2, i III, 4, 4.

[25] Porcijev zakon (*lex Porcia*) donet je tek 198. pre n. e. kad je Katon Stariji bio pretor.

[26] O Liciniju Maceru videti Livije, VII, nap. 21; Elije Tuberon je Cezarov savremenik; napisao je delo *Historiae* u 14 knjiga.

[27] Za Kalpurnija Pizona videti Livije, IX, nap. 70.

da su ove godine kurulni edili bili Gnej Domicije Kalvin, sin Gnejev, i Spurije Karvilije Maksim, Kvintov sin. Verujem da je zbrku u listu edila uneo kognomen i da je priča potom usaglašena s greškom koja je nastala zbog toga što su pomešani izbori za edile sa onima za konzule. Ove godine je završen i lustrum pod cenzorima Publijem Sempronijem Sofom i Publijem Sulpicijem Saverijem i dodate su dve tribe, Anijensis i Terentina. To je ono što se dogodilo u Rimu.

10. Kako se opsada grada Nekvina otegla, u međuvremenu su dva čoveka iz utvrđenja, čije su se kuće nalazile uz bedem, prokopala tunel i ovim tajnim putem stigla do rimskih straža. Izvedeni potom pred konzula, potvrdili su da su spremni da prime u bedeme utvrđenja četu naoružanih vojnika. Činilo se da ovaj predlog ne treba prezreti, ali i da ga ne treba neoprezno prihvatiti. Dok je jedan od ove dvojice zadržan kao talac, sa drugim su upućena dva izvidnika da prođu kroz tunel. Pošto su ispitivanja pokazala da je sve pouzdano, upućeno je 300 ljudi pod vođstvom prebegara da zauzmu najbližu kapiju. Kad je ona nasilno otvorena, rimska vojska je predvođena konzulom zauzela grad bez borbe. Tako je Nekvin potpao pod rimsku vlast. U grad su upućeni rimski kolonisti da nadgledaju Umbre. Rimska kolonija je po reci Nar nazvana Narnija. Vojska se vratila u Rim s velikim plenom.

Iste godine su Etrurci pripremali rat protiv Rima, kršeći primirje. Ali dok su oni bili time zabavljeni, njihove granice je napala ogromna galska vojska, pa ih je to odvratilo od naumljenog. Potom su, pouzdavajući se u snagu novca kojim su mogli mnogo da postignu, nameravali da Gale od neprijatelja preobrate u saveznike i da, ujedinivši snage sa njima, zarate protiv Rima. Varvari nisu odbili savez sa Etrurcima; u pitanju je bila jedino cena za to. Kada je sve bilo ugovoreno i kad je novac primljen, a sve ostalo pripremljeno za rat, Etrurci su naredili Galima da ih slede. Međutim, Gali to odbiše, govoreći da primljeni novac nije nagrada za rat s Rimljanima; oni su ga primili za to da ne pustoše etrurska polja i da oružjem ne napadaju seljake. Ipak su spremni i da ratuju za njih ako to Etrurci žele, ali ni za kakvu drugu nagradu osim da dobiju deo etrurske teritorije kako bi se najzad zaustavili na određenim sedištima. Održano je nekoliko skupština etrurskih naroda na kojima se raspravljalo

o tome, ali nisu mogli ništa da odluče, i to ne iz straha da bi time smanjili svoju teritoriju, nego stoga što su se bojali da u zemlju prime ljude iz tako divljeg plemena. I tako su Gali pušteni da odu i odnesu ogroman novac koji su stekli bez napora. Međutim, glas o pokretu Gala izazvao je veliki strah u Rimu zato što je bio vezan s ratom protiv Etruraca. Stoga se požurilo da se sklopi savez s picenskim[28] narodom.

11. Komanda za rat u Etruriji bila je kockom dodeljena konzulu Titu Manliju. On jedva da je prešao granicu neprijateljske zemlje, kad je zbačen s konja u brzom trku dok je uvežbavao konjicu i umalo nije na mestu izdahnuo – preminuo je trećeg dana posle udesa. Uzimajući ovaj događaj kao predznak s neba, Etrurci su smatrali da bogovi započinju rat u njihovu korist i to im podiže hrabrost. U Rim stiže vest o konzulovoj smrti u tako nepovoljnom trenutku. Senatori bi imenovali diktatora da nisu održani izbori za zamenu konzula po odluci državnih prvaka; na njima su se sve centurije izjasnile za Marka Valerija, koga je Senat hteo da imenuje za diktatora. Naloženo mu je da odmah s legijama krene u Etruriju. Njegov dolazak je tako potisnuo Etrurce da se niko nije usuđivao da napusti utvrđenja, dok im je sopstveni strah stvarao osećanje da su opsađeni. Novi konzul nije uspeo da ih namami u bitku, iako im je pustošio polja i spaljivao kuće, iako se dim podizao sa spaljenih vila i mnogih sela. I tako, dok se rat ovde odvijao sporije no što je bilo zamišljeno, posredstvom Picena, novih saveznika, stigao je glas o drugom, za koji nije bez razloga smatrano da bi mogao biti strašan pošto je do tada u sukobima i na jednoj i na drugoj strani bilo mnogo gubitaka. Piceni su, naime, obavestili da Samniti nastoje da se naoružaju s namerom da dignu ustanak, te da su i njih na to podsticali. Picenima je izražena zahvalnost, a Senat se od Etruraca okrenuo Samnitima.

Oskudica u hrani takođe je izazivala zabrinutost države i, kako pišu oni kojima je bilo po volji što je ove godine edil bio Fabije Maksim, došlo bi do velike nevolje da nije bilo nastojanja ovog čoveka koji je u miru, brinući se za žito, za nabavku i dovoz hrane, pokazao istu sposobnost koju je imao i u mnogim ratnim olujama.

[28] Piceni su pleme na severoistoku Apeninskog poluostrva, između Jadranskog mora i Apenina. Na njihovoj teritoriji su bili gradovi Adrija, Ankona i mnogi drugi.

Ove godine se prešlo na interegnum – razlog za to se ne navodi. Intereksi su bili Apije Klaudije, potom Fabije Sulpicije. Ovaj poslednji je održao izbore za konzule, na kojima su izabrani Lucije Kornelije Scipion i Gnej Fulvije. Početkom godine su stigli lukanski poslanici da se novim konzulima žale na Samnite, koji su počeli da pustoše njihovu teritoriju, pošto nisu uspeli da ih pridobiju da stupe s njima u savez, da bi ih ratom naterali na rat. Obavestili su ih takođe da lukanski narod, koji je već ranije napustio put koji vodi dužnostima, sada odlučan i spreman da radije pretrpi sve drugo nego da ponovo uvredi rimsko ime; oni mole senatore da Lukance prime pod okrilje i da ih zaštite od nasilja i nepravdi koje im nanose Samniti; i premda su već samim tim što su započeli rat sa Samnitima dali neophodan zalog vernosti, sada su spremni da daju i taoce.

12. Savetovanje u Senatu je bilo kratko: svi senatori su se složili da se sklopi savez s Lukancima i da se traži satisfakcija od Samnita. Tako je Lukancima dat povoljan odgovor i sa njima sklopljen savez. Samnitima su upućeni fecijali da od njih zahtevaju da napuste teritoriju rimskih saveznika i odvedu vojsku s teritorije Lukanaca. Fecijalima su izašli u susret oni koji su nosili poruku Samnita da neće izaći nepovređeni ako dođu u samnitsku skupštinu. Kada je Rim o tome obavešten, Senat je predložio da se Samnitima objavi rat, a narod se složio sa tim.

Konzuli su međusobno podelili komandu tako da je Scipionu pripala Etrurija, a Fulviju Samniti, pa su obojica krenula u rat koji im je određen. Premda se očekivao spor rat, sličan onome iz prethodne godine, Scipionu je ipak kod Volatera[29] izašao u susret neprijatelj u bojnom poretku. Borili su se veći deo dana, uz velike gubitke na obe strane. I noć je nastupila, a nije se još znalo na čijoj je strani pobeda. Tek prva svetlost dana pokaza ko je pobednik, a ko pobeđen, jer su se Etrurci povukli i noću napustili logor. Rimljani krenuše u boj, a onda videše da im je neprijatelj, otišavši, prepustio pobedu. Krenuše ka etrurskom logoru i zauzeše ga, ali ga nađoše praznog, no s mnogo ratnog plena jer je to bio stalni logor koji je vojska napustila. Scipion je potom odveo vojsku na teritoriju Faliska i dok je

[29] Volatere su etrurski grad između reka Ere i Cecine, sa velikom teritorijom koja je dopirala do Tirenskog mora.

komoru ostavio u Falerijima s malom stražom, brzim maršom je krenuo na teritoriju neprijatelja da bi je opustošio. Ne samo da su je ostavili opustošenu nego su ognjem spalili i utvrđenja i sela. Konzul se uzdržao od napada na gradove u koje je strah oterao Etrurce.

Drugi konzul, Gnej Fulvije, izvojevao je slavnu bitku kod Bovijana u Samniju i stekao nesumnjivu pobedu. Zatim je napao i sam Bovijan i zauzeo ga na juriš, a uskoro zatim i Aufidenu.[30]

13. Iste godine je osnovana kolonija Karseoli na teritoriji Ekvikola.[31] Konzul Fulvije je proslavio trijumf za pobedu nad Samnitima. Kada su se već bližili izbori za konzule stigao je glas da Etrurci i Samniti regrutuju ogromnu vojsku. Pričalo se da su se njihovi prvaci na svim skupovima Etruraca žalili što nisu na bilo koji način uvukli Gale u rat; samnitske vođe su napadali što su vojsku pripremljenu za rat protiv Lukanaca suprotstavili Rimljanima, dok je neprijatelj krenuo u rat sa sopstvenim snagama i snagama svojih saveznika, pa su se tako sukobili pod nejednakim uslovima.

Premda su se za konzulat nadmetali i drugi slavni ljudi, strah od ovih ratova je učinio da se sve oči okrenu Kvintu Fabiju Maksimu koji se, prvo, nije ni kandidovao, a drugo, kad je video šta narod hoće, to je i odbio. „Zašto bi se", pitao je, „kao star čovek koji je već odslužio svoje uznemiravao i ratnim naporima i nagradama za napore?" Nije mu ni u duši ni u telu ostalo mnogo od ranije snage, a plaši se i prevrtljivosti sreće, da se nekom od bogova ne učini da je jači nego što oni žele kad su u pitanju ljudska bića. On je već doprineo slavi svojih predaka, a radovao bi se da se i drugi podignu do njegove sreće. Jer u Rimu ima i prilika za počasti najmoćnijih, a isto tako ima i hrabrih ljudi.

Ovom skromnošću je samo pojačao nastojanja svojih prijatelja, koja je i zasluživao. A Fabije, koji je smatrao da treba podsetiti na poštovanje zakona, naredi da se pročita zakon po kome nije bilo dozvoljeno da se isti čovek bira drugi put za

[30] Aufidena je samnitski grad na ušću reke Aufida.

[31] Za osnivanje kolonije Karseoli videti nap. 12; neslaganje u datumu osnivanja potiče verovatno otuda što je Livije koristio dva različita izvora. Ovom drugom se daje prednost jer se, prema njemu, grad nalazio na teritoriji Ekvikola; to je staro pleme od kojeg je Anko Marcije preuzeo ritual fecijala (videti Livije, I, 32).

konzula pre no što prođe deset godina.[32] Na to nastade takva galama da se čitanje zakona jedva čulo, a narodni tribuni rekoše da to u budućnosti neće predstavljati smetnju pošto će oni predložiti narodu da se on izuzme od dejstva ovog zakona. Ali Fabije je istrajao u odbijanju. „Od kakve je važnosti", pitao je, „donositi zakone ako ih krše oni koji ih donose? Zakoni ne vladaju, nego se po njima vlada." Bez obzira na sve to, narod je pristupio glasanju, pa kako je koja centurija prozivana, bez oklevanja se odlučivala za Fabija. Najzad je bio pobeđen saglasnošću cele države. „Neka su bogovi saglasni sa onim što radite, Kviriti. Ali pošto ću ja postupati po vašim željama, to tražim od vas da zahvalnost pokažete pri izboru mog kolege. Molim vas da za konzula koji će biti na vlasti zajedno sa mnom izaberete Publija Decija, čiju sam sposobnost upoznao kad smo zajedno vršili ovu dužnost; dostojan je i vas i svog oca." Smatrali su da je predlog dobar i sve ostale centurije su glasale za konzule Kvinta Fabija i Publija Decija.

Ove godine su edili izveli mnoge na sud pod optužbom da su imali više zemlje no što je bilo dozvoljeno.[33] Slabi su izgledi da se bilo ko od njih opravdao i tako je zauzdana preterana gramzivost.

14. Dok su novi konzuli, Kvint Fabije, koji je biran četvrti put, i Publije Decije Mur, biran treći put, većali među sobom da jedan uzme rat protiv Etruraca, a drugi protiv Samnita i kolike su snage potrebne za oba fronta, kao i o tome ko je pogodniji za koji rat, stigli su poslanici iz Sutrija, Nepeta i Falerija s vešću da su Etrurci na skupštini zaključili da se traži mir, pa se rat ovom težinom okrenuo protiv Samnita. Da bi lakše snabdevali vojsku i da bi neprijatelja držali u neizvesnosti odakle će vojska naići, konzul Fabije je krenuo preko teritorije Sore, a Decije preko zemlje Sidicina i tako su poveli legije na Samnij.

Kada su stigli do neprijateljske teritorije, konzuli su raširili svoju frontalnu liniju, pustošeći sve pred sobom. Pri tome su ipak više ispitivali teren no što su pljačkali. Tako su izbegli da

[32] U pitanju je zakon iz 342. pre n. e. koji je primenjivan na sve magistrature, ali je često zapostavljan. Zakon se nije mogao primeniti na Fabija pošto je on bio konzul deset godina ranije.

[33] Misli se na državnu zemlju (*ager publicus*) i zakon Licinija i Sekstija iz 367–366. pre n. e. kojim je predviđano da niko ne sme imati više od 500 jugera zemlje.

ih neprijatelj iznenadi iz zasede koju je postavio u skrivenoj dolini kod Tiferna, spreman da sa uzvišice krene na njih. Pošto je povukao komoru na sigurno mesto i ostavio male vojne snage da je čuvaju, Fabije je, upozorivši vojnike da predstoji bitka, krenuo u kvadratnom bojnom poretku ka mestu gde su se skrivali neprijatelji. Videvši da iznenađenje više nije mogućno i da mora doći do otvorenog sukoba, Samniti su i sami izabrali pravi bojni poredak. I tako su sišli u ravnicu i predali se ratnoj sreći, s više hrabrosti nego nade. I bilo stoga što su sakupili snage koliko god ih je bilo kod svih samnitskih naroda, bilo stoga što im je opasnost u kojoj su se našli pojačavala hrabrost, oni su izazvali strah kod Rimljana.

Kada je Fabije video da neprijatelja ne može pomeriti ni s jednog položaja, naredio je svom sinu Maksimu i Marku Valeriju, vojnim tribunima s kojima je dojurio do prve bojne linije, da najhitnije odu do konjanika i da ih ohrabre, pa ako se sećaju da je konjica ikad pomogla državi neka zablistaju toga dana i tako sačuvaju slavu ovog roda vojske. U pešadijskoj bici, neprijatelji su ostali na svojim pozicijama; svu nadu su, dakle, polagali u napad konjice. Obraćali su se mladićima po imenu, podjednako ljubazni i jedan i drugi, i obasipali ih čas pohvalama, čas obećanjima. Ali shvatajući da će imati slabu korist od toga, odlučiše da se pribegne lukavstvu kada se snagom ne može postići cilj. Stoga narediše svom legatu Scipionu da hastate prve legije povuče iz borbe i da ih u što većoj tajnosti odvede okolnim putem na bregove u blizini, da ih tamo na prilazu skrivenom od pogleda postavi u bojni poredak i da se iznenada pojave neprijatelju iza leđa.

A konjanici su pod vođstvom tribuna, kad su se iznenada pojavili ispred zastava, izazvali ne manju zabunu kod svojih no kod neprijatelja. Samnitska linija je ostala nepomična pred skvadronima u galopu i nije se dala ni oterati ni probiti ni na jednom delu. Kako je ovaj napad bio uzaludan, konjanici su se povukli iza zastava i napustili bitku. Ovo ohrabri neprijatelje, te oni u prvom redu ne bi izdržali dužu borbu i pojačanu snagu neprijatelja, kod koga se povratilo poverenje u sopstvene snage, da konzul nije naredio drugoj bojnoj liniji da stupi napred. Sveže snage sprečiše prodor neprijatelja napred. Ali znak koji se u tom trenutku pojavio na bregovima i poklič koji ga je sledio

nisu bili jedino što je ispunilo Samnite strahom. Fabije je uzviknuo da se njegov kolega Decije približava, pa su i vojnici u radosti i uzbuđenju kliktali da je tu i drugi konzul, tu su i legije. I ta prevara, dobrodošla Rimljanima u tom trenutku, ispuni Samnite strahom i nagna ih u bekstvo. Najviše ih je plašilo to da ih tako umorne ne savlada odmorna i sveža vojska. I pošto su se razbežali na sve strane, bilo ih je ubijeno manje nego što bi se očekivalo kod takve pobede: mrtvih je bilo 3.500, zarobljenih 830, a izgubili su i 23 bojna znaka.

15. Samnitima bi se priključili i Apulci pre bitke da im konzul Decije nije suprotstavio svoj logor kod Maleventa i da ih nije naterao u bitku i pobedio. I ovde je bilo više bekstva no pogibije: ubijeno je 2.000 Apulaca. Tako je Decije, prezrevši takvog neprijatelja, odveo legije u Samnij. Ovde su dve konzulske vojske, krenuvši u raznim pravcima, pet meseci pustošile svu zemlju. Decije je logorovao na 45 mesta, a drugi konzul na 86; za sobom nisu ostavili samo tragove bedema i jarkova nego i mnogo vidljivija svedočanstva u opustošenim i opljačkanim oblastima. Fabije je zauzeo i utvrđenje Cimetra. Ovde je zarobljeno 2.900 ratnika, a od onih koji su se borili bilo je ubijeno 930 ljudi.

Konzul je posle toga krenuo u Rim radi održavanja izbora, a žurio je da to obavi što pre. Pošto su centurije koje su prve bile prozvane, sve glasale za Kvinta Fabija, to je Apije Klaudije, koji je bio kandidat za taj položaj, čovek prodoran i ambiciozan, krenuo svom svojom snagom i snagom nobiliteta kome je pripadao da bude imenovan za konzula zajedno s Fabijem, ne samo zbog svog častoljublja nego i zato da patriciji povrate oba konzulska mesta. Fabije je to odbio za sebe, navodeći iste razloge kao i prethodne godine. Na to je ceo rimski nobilitet opkolio njegovo sedište; svi su ga molili da izvuče konzulat iz plebejskog blata i da mu vrati nekadašnje dostojanstvo, i to ne samo ovom položaju no i patricijskim rodovima. Kad su najzad zaćutali, Fabije je svojim umerenim govorom stišao uzbuđenje: reče da će im pomoći da dobiju dva patricijska imena kao konzule ako se potrude da nađu nekog drugog kandidata umesto njega. On neće staviti svoje ime na izbor, jer bi to bilo nezakonito i služilo bi kao loš primer. I tako se dogodilo da je plebejac Lucije Volumnije izabran za konzula zajedno sa Apijem Klaudijem, s kojim je već jednom držao konzulat. Nobili su zamerali Fabiju

da je namerno izbegao Apija kao kolegu pošto je i kao govornik i kao političar bio bez sumnje istaknutiji od njega.

16. Nakon što su izbori obavljeni i starim konzulima bilo naloženo da nastave da vode rat u Samniju, produžena im je i vlast na još šest meseci. I tako je u sledećoj godini, za vreme konzula Lucija Volumnija i Apija Klaudija, Publije Decije, kojeg je kolega ostavio kao konzula u Samniju, sada kao prokonzul nastavio da pustoši zemlju sve dok samnitsku vojsku, koju nikada nije sreo u boju, najzad nije isterao iz zemlje.

Isterani iz svoje zemlje, oni su krenuli u Etruriju, smatrajući da će ono što su često i uzalud pokušavali preko poslanika, sada postići kada se pojave s tolikim brojem ratnika. Dodajući molbama pretnje, zatražili su skup etrurskih prvaka. Kada se ovi skupiše, izložiše im koliko se dugo bore s Rimljanima za slobodu. Sve su pokušali, rekoše, ne bi li sopstvenim snagama podneli toliki teret rata; pokušali su i da dobiju pomoć susednih naroda, ali bez uspeha; pošto nisu mogli dalje izdržati rat, tražili su i mir s Rimljanima. No potom su se pobunili, jer im je bilo teže u miru kao porobljenima nego u ratu kao slobodnima. Etrurci su im još jedini ostali kao poslednja nada. Znaju da su oni pleme koje je u Italiji najbogatije u oružju, u ljudima i u novcu; imaju uza se i Gale, narod koji se rađa uz zveket oružja i koji ima ne samo ratničku sposobnost nego i osećanje neprijateljstva prema Rimljanima, hvaleći se, ne bez razloga, kako su ih pobedili, a zatim im dopustili da se otkupe zlatom. Ako je u Etruraca ostalo nešto od duha Porsine[34] i njihovih predaka, ništa im ne stoji na putu da oteraju Rimljane iz svih zemalja severno od Tibra i da ih nateraju da se bore, ne za vlast u Italiji koja je postala nepodnošljiva, nego za svoj spas. Samnitska vojska je za to spremna: naoružana, plaćena i odlučna da ih odmah sledi ako bi ih poveli da opsedaju i sam Rim.

17. Dok su se oni u Etruriji ovako hvalili i to predlagali, u njihovoj zemlji je plamteo rat s Rimljanima. Jer kada je Decije preko izvidnika saznao da je samnitska vojska otišla, sazvao je

[34] Porsina je bio kralj etrurskog grada Kluzija, osvojio je i Rim 507. pre n. e. i zabranio upotrebu gvožđa osim za plug. Rimljani su se oslobodili uz pomoć Kume. Za rat s Porsinom vezuju se legende o Horaciju Koklu, Muciju Scevoli i devojci Kleliji (videti Livije, II, 9–15).

ratni savet i rekao: „Zašto lutamo poljima i vodimo rat okolo po selima? Zašto ne krenemo da zauzimamo gradove i bedeme? U Samniju ne stražari više nikakva vojska; ona se povukla van granice i tako je sama sebe osudila na progonstvo." Uz opšte odobravanje poveo je vojsku u napad na Murganciju, koja je bila moćan grad. Oduševljenje vojnika je bilo veliko ne samo zbog omiljenosti vođe nego i zbog nade da će plen biti veći od onoga koji su stekli pljačkajući polja, i tako su za jedan dan silom i oružjem zauzeli grad. Tu je sve opkoljeno i zarobljeno 2.100 Samnita, a stečen je i ogroman plen. Da ne bi ovim suviše opteretili vojsku koja je u maršu, Decije ne naredio da se sakupe vojnici i rekao im ovo: „Da li ćete ovom jednom pobedom i ovim ratnim plenom biti zadovoljni i u budućnosti? Zar neće vaša hrabrost biti jednaka vašim nadama? Svi samnitski gradovi i sva dobra u njima prepušteni su vama sada kad ste njihove legije, razbijene u tolikim bitkama, najzad isterali iz njihove vlastite zemlje. Prodajte ovo i tako navedite trgovce da zbog koristi prate vojsku, a ja ću se potom pobrinuti da vam pružim priliku da steknete ono što ćete prodati. Sada krenimo na grad Romuleju[35] gde vas očekuju nevelik napor i ogroman plen.

Pošto su prodali plen, podsticali su zapovednika da ih vodi na Romuleju. I ovde su bez napora i bez sprava za bacanje, podigavši zastave, bez straha da će ih neko s bedema grada zaplašiti, postavili merdevine uz bedeme koji su bili najbliži i popeli se na zidine. Utvrđenje je zauzeto i opljačkano. Pri tome je ubijeno 2.300 ljudi i zarobljeno 6.000, a vojnici su stekli ogroman plen i bili prinuđeni, kao i pre, da ga prodaju. Odatle su odvedeni na Ferentin i premda im nije dozvoljeno da predahnu, išli su sa oduševljenjem. Ali ovde je bilo više i napora i opasnosti: bedemi su snažno branjeni, a i mesto je bilo obezbeđeno i prirodnim položajem i utvrđenjem. No sve su to vojnici savladali, već naviknuti na plen. Oko bedema je bilo ubijeno 3.000 ljudi, a plen je pripao vojnicima.

Kod nekih istoričara se slava za osvajanje ovih gradova pripisuje najvećim delom Maksimu. Navodi se da je Decije zauzeo Murganciju, a da je Fabije Maksim uzeo Ferentin i Romuleju.

[35] Romuleja je bila samnitski grad; na tom mestu je kasnije bila stanica na Apijevom putu pod imenom Subromula.

Ima i pisaca koji su slavu pripisuju novim konzulima, ali ne obojici nego samo starijem od njih, Luciju Volumniju, jer je njemu pripala komanda u Samniju.

18. Dok se ovo odigravalo u Samniju – bez obzira na to ko je imao komandu i auspicije – u Etruriji je pripreman veliki rat protiv Rimljana, i to od mnogih plemena koje je podstrekivao Gelije Egnacije iz Samnija. Gotovo svi Etrurci su se opredelili za rat; za to su bili pridobijeni i susedni umbrijski narodi, a dobijena je i galska pomoć za novac. Celo ovo mnoštvo stiže u samnitski tabor. Kada je o tim neočekivanim nemirima bilo javljeno u Rim, odlučeno je da Apije Klaudije krene što pre u Etruriju, jer je konzul Lucije Volumnije već bio otišao u Samnij s drugom i trećom legijom i sa 15.000 savezničkih vojnika. Sa Apijem su krenuli i dve legije, prva i četvrta, i 12.000 savezničkih vojnika. Utaborili su se nedaleko od neprijatelja.

Tu je više postignuto time što se krenulo na vreme, zbog čega su neki etrurski narodi, koji su već bili spremni na rat, morali da odustanu plašeći se više samog imena Rimljana nego Apijevog vođenja rata, koje nije odlikovala ni sposobnost ni ratna sreća. Vođene su mnoge borbe na nepovoljnom terenu i u nepovoljno vreme, tako da je neprijatelj svakim danom sticao sve više pouzdanja i postajao sve opasniji. Najzad je vojskovođa izgubio poverenje u vojnike i vojnici u vojskovođu. Kod tri istoričara našao sam podatak da je uputio pismo kolegi i tražio da dođe iz Samnija. Ipak nisam ovu stvar mogao tačno utvrditi, jer se u tome ne slažu konzuli koji su na ovom položaju bili drugi put zajedno: Apije je poricao da je pismo poslao, a Volumnije je tvrdio da ga je primio.

Volumnije je već bio zauzeo tri utvrđenja u Samniju i u njima pobio oko 3.000 vojnika, a oko polovinu tog broja je zarobio; ustanak u Lukaniji koji su podigle vođe plebejaca i siromašnih ugušio je uz opšte odobravanje optimata,[36] uputivši tamo Kvinta Fabija kao prokonzula sa starom vojskom. Ostavljajući Decija da pustoši neprijateljeva polja, Volumnije se uputio u Etruriju da se pridruži svom kolegi. Primili su ga s velikom radošću.

[36] Optimati su u poznoj republici bili politička struja čije su se vođe u svojoj politici oslanjale na senatorski stalež. Livije upotrebljava reč kao sinonim za senatorski stalež.

Apije se, međutim, držao prema tome kakva mu je bila savest: ako nije pisao, ljutio se s pravom, a nezahvalno i neplemenito ako mu je bila potrebna pomoć; sada se pretvarao da je nije tražio. Izašao mu je u susret i jedva da su se pozdravili, kad mu reče: „Da li si dobro, Lucije Volumnije? Kako stoje stvari u Samniju? Šta te je nateralo da napustiš oblast koja ti je kockom dodeljena da u njoj ratuješ?" Volumnije odgovori da se rat u Samniju srećno odvija i da je došao zato što ga je on pismom pozvao. Ako je ono bilo lažno, a njegov dolazak u Etruriju nekoristan, on će odmah okrenuti zastave i otići. Apije na to reče: „Ti svakako idi i niko te neće zadržavati; ni najmanje ti ne priliči što se, jedva izlazeći nakraj sa svojim ratom, dičiš time da si drugom doveo pomoć." Volumnije mu odgovori da moli Herkula da se ovo okrene na dobro: više bi voleo i da je učinio uzaludan napor nego da se dogodi nešto zbog čega u Etruriji ne bi bila dovoljna jedna konzulska vojska.

19. Konzuli su se već razilazili, kad se legati i tribuni iz Apijeve vojske okupiše oko njih. Neki su molili svog komandanta da pomoć kolege, koju je i trebalo tražiti, ne prezire sada kad je dobrovoljno stigla, drugi su nastojali da spreče Volumnija da ode. Preklinjali su ga da ne izda ono što je dobro za otadžbinu zbog beznačajnog sukoba s kolegom. Ako nastane neka nevolja, više će štete biti naneto onome ko odlazi nego onome ko je ostavljen. Došlo je dotle da su Luciju Volumniju pripisivali sve što će se odigrati u Etruriji, dobro i zlo: niko se neće pitati što je Apije rekao, nego kakva je bila sudbina vojske; njega je Apije otpustio, država i vojska ga zadržavaju; neka se povinuje volji vojske.

Ovako ih opominjući i suprotstavljajući im se, konzule koji su se opirali odvukli su u skupštinu. Ovde su držani dugi govori, ali se u suštini rekli isto ono što je pred nekolicinom već pre toga rečeno. I dok je Volumnije i branio jaču stvar i pokazao da nije manje rečit od svog izuzetno obdarenog kolege, Apije podrugljivo primeti da njemu treba pripisati u zaslugu što umesto mrtvog i nemog imaju sada rečitog konzula. Za vreme ranijeg konzulata, bar u prvim mesecima, nije znao ni reči da izusti, a sada već seje popularske govore. Na to Volumnije odgovori: „Kako bih voleo da ti od mene naučiš da odvažno postupaš kao što sam ja od tebe naučio da umešno govorim." Najzad postavi

uslov da se odluči ne ko je bolji govornik – naime, to nije stvar koju država traži – nego ko je od njih dvojice bolji komandant. Oblasti u kojima se ratuje su Etrurija i Samnij; neka izabere onu koju sam želi; on će se sa svojom vojskom ili povući u Samnij, ili ostati u Etruriji.

Na to se podiže graja među vojnicima koji su tražili da obojica zajedno povedu etrurski rat. Kad vide ovu jednodušnost, Volumnije reče: „Pošto sam se prevario u tumačenju volje mog kolege, to neću napraviti još jednu grešku i ostaviti kao nesigurno ono što vi želite: uzvicima pokažite da li želite da odem ili da ostanem." Na to su tako glasno uzvikivali da su izvukli neprijatelja iz logora. Apije je, kažu, oklevao jer je video da će pobeda pripasti njegovom kolegi bilo da se bori bilo da ostane po strani. Najzad, bojeći se da i njegove legije ne pođu za Volumnijevim, i sam dade znak svojima koji su postali nestrpljivi u želji da krenu.

Ni jedna ni druga strana nisu bile dobro postavljene za borbu. Samnitski komandant Gelije Egnacije otišao je sa nekoliko kohorti da obezbedi snabdevanje, pa su vojnici po sopstvenom osećanju ušli u borbu, a ne pod nečijom komandom; kod Rimljana nisu ni jedna ni druga vojska vođene na isti način, a nije bilo ni dovoljno vremena da se postave u bojni poredak. Najpre je krenuo Volumnije i stigao do neprijatelja, tako da je linija napada bila neravna. I kao da su kockom promenili neprijatelje na koje su navikli, tako Etrurci krenuše protiv Volumnija, dok su Samniti, malo oklevajući jer im je vođa bio odsutan, krenuli na Apija. Kažu da je Apije u odlučujućem trenutku bitke, podigavši ruke prema nebu i stojeći ispred prvih redova tako da su ga svi videli, ovako zamolio: „Belona,[37] ako nam danas daš pobedu zavetujem ti hram." Izgovarajući ovu molitvu, sam se izjednačio u hrabrosti s kolegom kao da ga je boginja obdarila, a vojska ga je sledila s jednakom hrabrošću. Sada su se komandanti ponašali kao pravi zapovednici, a vojska je pazila da pobeda ne počne najpre na drugoj strani. Tako su razbili i rasterali neprijatelja, koji nije mogao izdržati napad veće sile od one s kojom je bio navikao da se bori. Navaljujući na one koji su pali i goneći one koji su se razbežali stigli su do njihovog logora. Ovde je opet oživela borba jer se umešao Gelije sa sabelskim kohortama. Ali su

[37] Belona je boginja rata.

i ovi bili brzo razbijeni i pobednici su već napadali vojni logor. I dok je Volumnije sam prošao kroz kapiju sa zastavom, Apije je, slaveći Belonu koja donosi pobedu, podsticao duh vojnika da prodru preko jarka i bedema. Logor neprijatelja je zauzet i opljačkan; stečen je ogroman ratni plen i ustupljen vojnicima. Ubijeno je 7.800 neprijateljskih vojnika, a 2.120 zarobljeno.

20. Dok su oba konzula i sva rimska sila bili gotovo potpuno zauzeti ratom u Etruriji, u Samniju je podignuta nova vojska s namerom da se pustoši rimska teritorija. I prešavši preko zemlje Vescina u Kampaniju i na teritoriju Falerna stekli su ogroman plen i dok se Volumnije dugim maršem vraćao u Samnij – naime, već se bližio kraj produženoj vlasti Fabija i Decija – glas o samnitskoj vojsci i pustošenju kampanskih polja okrenu ga s puta i on pođe da štiti saveznike. Kad je stigao do Kalena, i sam je video tragove skorašnjeg pustošenja, a i Kalenjani su pričali da je neprijatelj odvukao toliki plen da se jedva mogao kretati u vojnom poretku; već su i samnitske vođe govorile da bi se trebalo uputiti odmah prema Samniju da se tamo ostavi ratni plen, a da se potom vrate u ekspediciju; govorili su otvoreno da tako natovarena kolona ne treba da ulazi u borbu. Premda je ovo moglo da se primi kao istinito, ipak je smatrao da je sigurnije da se stvar ispita i stoga je poslao konjanike koji su pohvatali pljačkaše rasturene po poljima. Ispitujući ih, saznao je da se neprijatelj zaustavio na reci Volturnu i da će odatle krenuti za treće straže – pravac je bio Samnij.

Pošto je ovo temeljno ispitao, krenuo je i zaustavio se na tolikom rastojanju od neprijatelja da njegov dolazak nije mogao biti primećen ako bi se približio, a mogao je sa druge strane iznenaditi neprijatelja ako bi krenuo iz logora. Nešto pre zore približio se neprijateljskom logoru i neke koji su poznavali osački jezik[38] poslao je u izvidnicu. Ovi su se pomešali s neprijateljem, što nije bilo teško u noćnoj užurbanosti, i saznali da su zastave krenule praćene malim brojem naoružanih ljudi, da su plen i njegovi čuvari izašli, ali da se kolona teško kreće jer je svaki čovek bio zauzet svojim poslom, da nema nikakvog dogovora među njima, niti dovoljno čvrste komande. Stoga se činilo da je povoljan trenutak da se krene, a već se i svetlost dana pojavljivala.

[38] Osački jezik se govorio kod Samnita.

I tako konzul naredi da se da znak za napad na neprijateljsku kolonu. Opterećeni plenom, Samniti su imali mali broj naoružanih vojnika. Jedan deo ubrza korak, terajući plen ispred sebe, a drugi su neodlučno stajali, ne znajući da li da krenu dalje ili da se vrate u logor. Dok su oni tako oklevali, Rimljani su ih napali i već su prelazili preko bedema, kad u logoru nastade pokolj i haos. Samnitska vojska je bila u rasulu ne samo zbog neprijateljskog napada nego i zbog bekstva zarobljenika. Neki od njih koji su uspeli da se oslobode oslobađali su one koji su bili vezani, a neki su grabili oružje koje se nalazilo u tovaru i tako stvarali nered, gori od same bitke. Pošto su se umešali u kolonu, izvršili su delo dostojno pamćenja napavši samnitskog vođu Staja Minacija dok je obilazio svoje vojnike hrabreći ih. Pošto su se konjanici u njegovoj pratnji bili rasturili, ovi su ga opkolili i zarobili dok se nalazio u sedlu na konju, a potom ga odveli rimskom konzulu. U gužvi koja je nastala, samnitske zastave su potisnute nazad, a borba koja je bila zamrla ponovo je oživela. Samniti nisu mogli dugo da izdrže. Ubijeno je 6.000, a zarobljeno 2.500 ljudi, među kojima i četiri vojna tribuna, uz to je zadobijeno 30 bojnih znakova i ono što je pobediocima bilo najdraže: povratili su 7.400 vojnika svojih saveznika koji su bili zarobljeni i ogroman ratni plen koji im je pripadao. Jednim proglasom su pozvani vlasnici ovih stvari da dođu određenog dana da ih prepoznaju i uzmu. One stvari za koje se nije našao gospodar predane su vojnicima, a oni su naterani da prodaju plen kako ne bi mislili na bilo šta drugo osim na oružje.

21. Ovo pljačkanje Kampanije izazvalo je u Rimu veliki nemir. Slučajno se dogodilo da je istog dana stigao i glas iz Etrurije da su Etrurci posle Voluminijevog odlaska ponovo digli oružje, da je samnitski vođa Gelije Egnacije pozvao i Umbre na ustanak, na šta je podstrekivao i Gale nudeći im veliki novac. Uplašen ovim vestima, Senat je naredio da sudovi obustave rad i da se regrutuju ljudi svih staleža. Pod zakletvu su pozvani ne samo slobodni ljudi i mladići nego su stvorene i kohorte starijih ljudi, a oslobođenici su svrstavani u centurije. Održavana su savetovanja o odbrani grada, a vrhovna komanda je data pretoru Publiju Semproniju. Ali pismo konzula Volumnija kojim je javljao da je pobio i rasterao pljačkaše Kampanije oslobodilo je Senat jedne brige. On odredi da se održe zahvalnice bogovima

za konzulove uspehe i da se sudovi koji su bili zatvoreni 18 dana ponovo otvore. Zahvalnice su protekle u velikom veselju.

Potom su započela savetovanja o tome kako da se zaštite oblasti koje su pustošili Samniti. Doneta je odluka da se osnuju dve kolonije, kod Vescina i na teritoriji Falerna, prva koja je nazvana Minturne, na ušću reke Liris, a druga u Vescinskoj šumi koja dopire do teritorije Falerna, na mestu gde je, kako kažu, bila grčka kolonija Sinope, koju su rimski kolonisti nazvali Sinuesa.[39] Narodnim tribunima je dato u zadatak da se plebiscitom odredi da pretor Publije Sempronije osnuje komisiju od tri člana koja će odvesti koloniste. Nije bilo lako naći one koji će se prijaviti, jer se smatralo da se kolonija osniva u nemirnoj oblasti kao straža, a ne kao naselje.

Pažnja Senata je bila odvraćena od ovih briga zbog toga što se opasnost od rata u Etruriji povećavala, kao i zato što je Apije u čestim pismima opominjao da se ne zapostave nemiri u oblasti pod njegovom komandom; četiri plemena: Etrurci, Samniti, Umbri i Gali ujedinili su oružje, već su i svoj logor morali da podele na dva pošto jedan nije mogao da primi toliko mnoštvo. Zbog toga, kao i zbog izbora koji su se približavali, pozvan je u Rim konzul Lucije Volumnije. Pre no što je pozvao centurije na glasanje, on je narodu okupljenom u skupštini govorio mnogo i dugo o veličini rata u Etruriji. Još dok je on bio tamo i zajedno s kolegom vodio stvar, rat je bio tako velik da ga jedan vojskovođa nije mogao voditi s jednom vojskom, potom su, kažu, uz to došli i Umbri i ogromna vojska Gala; neka imaju na umu da ovog dana treba da izaberu komandante koji će se boriti protiv četiri naroda, a kad ne bi bio ubeđen da će rimski narod jednodušno izabrati konzule koji su nesumnjivo prvi među vojskovođama, on bi odmah imenovao diktatora.

22. Niko nije sumnjao u to da će Fabije uz opštu saglasnost biti peti put izabran za konzula. Naime, njega su, zajedno s Lucijem Volumnijem, izabrale i prerogativne centurije[40] i one koje

[39] Sinuesa se nalazila na Apijevom putu, na 106 milja od Rima; u blizini su bile poznate termalne banje.

[40] *Praerogativae* su 18 konjičkih centurija koje su glasale pre ostalih pet klasa u centurijatskoj skupštini. Posle njih je prozivano 80 centurija prve klase. Zajedno uzete, sa 98 glasova čine većinu u skupštini.

su prve glasale. Fabije je držao govor kao i pre dve godine; zatim je, pošto je popustio pred jednodušnošću svih, završio time što je za kolegu zatražio Publija Decija; neka on bude potpora njegovoj starosti. Vršeći sa njim zajedno dužnost cenzora i dva puta konzulat, uverio se da je sloga među kolegama ono što najviše koristi državi. Njegov stari duh se teško može naviknuti na novog kolegu – sa onim čiji karakter poznaje biće mu lakše da deli dužnosti. Njegov govor je podržao i konzul, hvaleći Publija Decija kako je i zaslužio, podsećajući na to kako od sloge konzula dolazi dobro u upravljanju vojnim stvarima, a od nesloge samo zlo, kako je nedavno zamalo došlo do katastrofe zbog njegovog sukoba s kolegom; Decije i Fabije će živeti kao jedna duša i jedan um. Obojica su rođena da budu vojnici, veliki su na delima, nespretni na rečima i u verbalnim sukobima. A i prirodno su obdareni za konzule: promišljeni su i vešti, u pravu i govorima mudri, kao što je bio Apije Klaudije, bilo da predsedavaju u gradu i na Forumu, ili kao pretori izabrani da upravljaju sudstvom. Tako je u ovome protekao dan. Sledećeg dana, po naređenju konzula, izvršeni su izbori konzula i pretora. Za konzule su izabrani Kvint Fabije i Publije Decije, a Apije Klaudije za pretora – svi u odsustvu.[41] Luciju Volumniju je po senatskoj odluci i glasanju naroda produžena komanda za još jednu godinu.

23. U toj godini je bilo mnogo znamenja i da bi otklonio nesreću, Senat je naredio dvodnevne molitve. Država je za to dala vino i tamjan, a u molitvama su učestvovali mnogi ljudi i žene. Molitve su ostale u sećanju po tome što je došlo do sukoba među matronama u svetilištu Patricijske čednosti, koje se nalazilo na Volujskom trgu pored Herkulove rotonde.[42] Aulovu kćerku Verginiju matrone su isključile iz ceremonije zato što se kao patricijka udala za plebejca, konzula Lucija Volumnija. Svađa izbi iz kratke rasprave i ženske srdžbe, te se rasplamsa u žestoku raspravu. Verginija se s pravom dičila da je u hram išla

[41] Fabije i Decije su bili odsutni samo sa mesta glasanja, dok se Apije nalazio van Rima.

[42] *Pudicitia* (Čednost) sa hramom na Stočnom trgu (*Forum Boarium*) u tradiciji se meša sa *Fortuna Virgo* (Devica Sreća) koja je imala svetilište pored hrama Majke Matute; njoj su neveste poklanjale devojačke haljine. Livijeva priča treba da objasni epitet *plebeia* kod Pudicicije.

i kao patricijka i kao čedna žena, budući da se udala za čoveka kome je bila data kao devica, da se ne stidi ni muža ni njegovog položaja, a ni njegovih podviga. Zatim je svojim rečima dodala i postupak vredan svake pohvale: u Dugoj ulici, gde je živela, u delu svoje prostrane kuće odvojila je kapelu i tu postavila žrtvenik. Sazvala je potom plebejske žene i požalivši se na nepravdu patricijskih žena rekla im: „Ovaj žrtvenik posvećujem Plebejskoj čednosti da vas hrabri u čednosti, da se nadmećete u njoj kao što se muškarci u ovoj državi nadmeću u hrabrosti. Nastojmo da ovaj žrtvenik bude svetiji, ako je to mogućno, od onoga i neka ga neguju čednije žene." Ovom žrtveniku su služili u istom ritualu kao i u onom koji je bio stariji, a pravo da na njemu prinose žrtve imale su jedino žene proverene čednosti i one koje su se samo jednom udavale. Kasnije je dato pravo i nečistima da učestvuju u kultu, i to ne samo matronama nego ženama svih položaja, dok najzad nije pao u zaborav.

Iste godine su Gnej i Kvint Ogulnije kao kurulni edili izveli na sud one koji su davali novac na zajam uz kamatu. Kaznili su ih time što su im prodali imanja, a od onoga što je prispelo u državnu kasu postavili su bronzane pragove na Kapitolu, srebrno posuđe na tri stola u Jupiterovom svetilištu i statuu Jupitera s četvoropregom na krovu, a kod smokvinog drveta Ruminal statuu dece, osnivača grada, pod vučicom koja ih doji.[43] Uz to su i put od Kapenskih vrata do Marsovog hrama pojačali kvadratnim pločama. A plebejski edili Lucije Elije Pet i Gaj Fulvije Korv novcem koji su uzeli od stočara[44] priredili su javne igre i Cereri posvetili zlatne posude koje se upotrebljavaju pri žrtvovanju.

24. Potom je Kvint Fabije započeo svoj peti konzulat, a Publije Decije svoj četvrti. Kolege u tri konzulata i u cenzuri bili si slavni koliko po velikim podvizima toliko i po svojoj slozi. To što ona nije večno trajala smatram da je više bilo posledica sukoba staleža nego njihove međusobne borbe. Patriciji su nastojali da Fabije dobije komandu u Etruriji, ne poštujući pravilo da se komanda dodeljuje kockom, a plebejci su zahtevali od Decija

[43] Na tom mestu Tibar je izbacio na obalu korpu u kojoj su bili Romul i Rem; naziv *Ruminalis* se izvodi od *Romunalis*, a ovo od *Romulus*.

[44] Verovatno su bili u pitanju oni koji su napasali stoku na državnoj zemlji, a na nju nisu imali pravo.

da traži da se odluka kockom poštuje. O tome je raspravljano i u Senatu, a kako je Fabije tu bio moćniji, stvar je izneta pred narod. Govori u skupštini su bili kratki, kako dolikuje vojnicima i ljudima koji su više cenili dela od reči: Fabije je rekao da nije pravo da drugi skupljaju plodove s drveta koje je on posadio; on je otvori put kroz Ciminsku šumu, prodirući s rimskim oružjem kroz neprohodnu planinu; zašto se on, star kakav je, izložio naporu zbog toga ako će se rat sada voditi pod drugim komandantom? Prigovarao je da je sebi izabrao protivnika, a ne saradnika u komandi, da je Decije pokvario slogu koja je vladala u tri zajednički obavljane dužnosti; najzad, on ne traži drugo osim da mu daju ovu komandu ukoliko ga smatraju dostojnim nje; pokorio se odluci Senata, a pokoriće se i odluci naroda.

Publije Decije se žalio na nepravdu Senata: dokle god su mogli, senatori su sprečavali dolazak plebejaca na visoke položaje. A pošto su sopstvenom snagom pobedili i učinili da prava budu priznata svakom staležu, oni sada traže način na koji bi obezvredili ne samo odluku naroda nego i sud sreće da bi vlast sačuvali za mali broj ljudi. Svi konzuli su kockom međusobno određivali ko će dobiti koju komandu; sada bez kocke, Senat daje komandu Fabiju. Ako je to učinjeno da bi mu se ukazala počast, Fabijeve zasluge za državu, i za samog Publija, toliko su velike da je on spreman da prihvati isticanje Fabijeve slave, ali samo dotle dok to njemu ne nanosi štetu. Zar ima ikoga ko ne bi poverovao u to da ako se jedna težak i surov rat poverava bez kocke jednom konzulu, da se drugi ne smatra za suvišnog i nepotrebnog. Slavi se Fabije za podvige u Etruriji: i Publija Decija treba takođe da slave, jer će on ugasiti vatru koju je ovaj ostavio zapretenu tako da je neočekivano ponovo buknuo požar. Najzad, on će kolegi ustupiti i počasti i nagrade iz poštovanja prema njegovim godinama i ugledu, ali kada su u pitanju opasnost i borba, on niti je dosad od svoje volje ustuknuo niti će ustuknuti. No ako ništa drugo, ovim sukobom je dobio to da ono što pripada narodu, on to koristi kao pravo, a ne zahvaljuje Senatu za to. On moli Jupitera najvećeg i najmoćnijeg i ostale besmrtne bogove da njemu i njegovom kolegi daju istu sreću s kockom ukoliko su spremni da im daju i istu hrabrost i isti uspeh u vođenju rata. A sigurno je i po prirodi stvari pravo, a kao primer korisno, što doprinosi i ugledu rimskog naroda,

da su oba konzula takvi da koji god od njih bude izabran za rat može ga dobro voditi protiv Etruraca. Fabije je jedino molio rimski narod da pre no što tribe budu pozvane da glasaju, čuju pismo pretora Apija Klaudija koje je stiglo iz Etrurije. Zatim ode iz skupštine. Narod je isto tako jednodušno kao i Senat bio za to da se komanda za rat u Etruriji dodeli Fabiju bez bacanja kocke.

25. Sva omladina se potom okupila oko konzula i svak se upisivao u vojnike; toliko je bila jača želja da se vrši vojna služba pod ovim komandantom. Opkoljen velikim mnoštvom, on reče: „Nameravam da regrutujem 4.000 pešaka i 600 konjanika; one koje popišem u toku današnjeg i sutrašnjeg dana vodiću sa sobom. Više ću voditi računa o tome da one koje budem vodio vratim nepovređene nego da u rat vodim veliki broj vojnika." Sa spremnom vojskom koja je bila ispunjena poverenjem i nadom, jer nije bila mnogobrojna, krenuo je potom prema utvrđenju Aharna,[45] koje se nalazilo nedaleko od neprijatelja, i prema logoru pretora Apija. Na nekoliko milja od logora sreli su drvoseče koje su išle sa oružanom pratnjom. Kad su videli da napred idu liktori i shvatili da je to konzul Fabije, veseli i srećni zahvalili su bogovima i rimskom narodu što su im poslali njega za komandanta. Dok su ga okruživali i pozdravljali kao konzula, Fabije ih je pitao kuda su se uputili. Kad odgovoriše da idu po drva, on uzviknu: „Zar nemate logor ograđen palisadama?" Pošto mu odgovoriše da je logor utvrđen dvostrukim palisadama i jarkom i da su sada u samrtnom strahu, on im reče: „Dakle, imate dosta drva; vratite se i iščupajte palisade." Vratiše se u logor i čupajući palisade izazvaše veliki strah i kod vojnika koji su ostali u logoru i kod samog Apija. Na to su obavestili druge da to čine po naređenju konzula Fabija. Sledećeg dana je logor bio uklonjen, a Apije poslan u Rim. Otad Rimljani više nisu imali stalne logore, jer se smatralo da nije dobro da vojska ostaje na jednom mestu: marširanjem i promenom mesta, vojska je i pokretnija i zdravija. Marš je bio onakav kako je vreme dozvoljavalo pošto zima još nije bila prošla.

U rano proleće, ostavljajući drugu legiju u Kluziju koji se nekad zvao Kamars[46] i Lucija Scipiona kao zamenika pretora da

[45] Aharna, verovatno isto što i Arna, mesto u blizini Peruzije.

[46] *Clusium* je naziv etrurskog porekla, dok je *Camars* umbrijski naziv; to je etrurski grad, današnji Kjuzi.

komanduje u logoru, Fabije se vratio u Rim da bi se posavetovao o vođenju rata. To je učinio ili zato što je to sam odlučio pošto je u izgledu bio veći rat nego što je on očekivao, ili stoga što ga je Senat pozvao. I jedan i drugi razlog pominju se kod pisaca. Neki smatraju da ga je pretor Apije Klaudije naterao da se vrati zato što se i u Senatu i u skupštini pojačao strah od Etruraca. On je to u pismima uvek isticao, tvrdeći da za rat neće biti dovoljan jedan vojskovođa s jednom vojskom protiv četiri naroda. Bili su opasni bez obzira na to da li svi zajedno pritisnu jednog vojskovođu ili da razdvojeni vode rat, tako da jedan komandant ne može da se nađe svuda; on je u Etruriji ostavio dve legije, a sa Fabijem je stiglo manje od 5.000 pešaka i konjanika; njemu se čini kako bi bilo dobro da i konzul Decije što hitnije krene u Etruriju, a da se Luciju Volumniju poveri Samnij; a ako bi konzul više voleo da ide u oblast koja mu je dodeljena, onda da Volumnije krene konzulu u Etruriju s pravom konzulskom vojskom. Pretor je svojim govorom uticao na mnoge, dok je Publije Decije, kako kažu, smatrao da sve ovo treba prepustiti slobodnoj odluci Kvinta Fabija da lično, ukoliko zbog drugih državnih poslova bude dolazio u Rim, ili preko legata koje bi poslao, Senat obavesti kakav je rat u Etruriji, kolike su vojne snage i koliko vojskovođa je za to potrebno.

26. Kada se Fabije vratio u Rim održao je pred Senatom, kao i u skupštini, umeren govor: glasove o ratu ne treba ni preuveličavati ni potcenjivati; prihvatajući još jednog vojskovođu, to će učiniti pre da bi umirio strah drugih nego zbog opasnosti za sebe ili za državu. Uostalom, ako nameravaju da mu daju nekoga ko će mu pomoći i sa kim će deliti komandu, onda ne mogu zaboraviti konzula Publija Decija s kojim je stekao iskustva kroz tolike zajedničke službe. Ni s kim ne bi toliko želeo da podeli komandu kao sa njim. Kada je zajedno s Decijem, vojske će uvek biti dovoljno a neprijatelja nikad previše. Ali ako njegov kolega želi nešto drugo, neka mu kao pomoćnika daju Lucija Volumnija. Odluku su Senat i narod, kao i njegov kolega, prepustili Fabiju. I kada je i sam Publije Decije pokazao spremnost da krene ili u Samnij ili u Etruriju, nastalo je veliko veselje uz čestitanje kao da se u mislima već videla pobeda i činilo se da je konzulima dodeljen trijumf, a ne rat.

Kod nekih pisaca sam našao da su i Decije i Fabije odmah po prijemu konzulske dužnosti krenuli u Etruriju. Oni ne pominju

ni određivanje komande kockom ni sukob među kolegama koji sam izložio. A ima ih koji ne samo da pišu o tim sukobu nego dodaju i Apijeve optužbe kod naroda u Fabijevom odsustvu, pretorovu tvrdoglavost u njegovom prisustvu, kao i drugu svađu među kolegama izazvanu time što je Decije tražio da svaki preuzme komandu koja mu je kockom određena. Svi izvori se, međutim, slažu u prikazu događaja od trenutka kad su oba konzula krenula u rat.

Ali pre no što su konzuli stigli u Etruriju, galski Senoni[47] su u ogromnom broju prodrli do Kluzija i napali rimske legije i rimski logor. Scipion, koji je imao komandu u logoru, ocenivši da povoljnim položajem može nadoknaditi malobrojnost svoje vojske, postavi bojni red na bregu koji se nalazio između grada i logora. No kako se to često događa u slučaju iznenadne opasnosti, on nije dobro ispitao put i stoga je dospeo na planinski venac koji su neprijatelji već bili zauzeli, prispevši tamo sa druge strane. I tako je legija bila napadnut i sa leđa i spreda, te pritisnuta neprijateljem sa svih strana. Prema nekim piscima, legija je ovde bila uništena tako da nije pretekao niko, čak ni glasnik koji bi o tome javio, pa konzuli, koji se nisu više nalazili daleko od Kluzija, nisu ništa znali u vezi sa tim dok se pred njima nisu pojavili galski konjanici koji su na sapima konja ili na kopljima nosili glave pobijenih, slaveći to pesmom po svom običaju. Ima pisaca koji kažu da to nisu bili Gali nego Umbri, da poraz nije bio tako težak i da je nanesen onima koji su pod legatom Lucijem Manlijem Torkvatom lutali i bili opkoljeni. Scipion im je kao propretor[48] došao u pomoć iz logora, naneo poraz pobediocima Umbrima u obnovljenoj bici i oduzeo im i zarobljenike i plen. Ipak će pre biti da su ovaj poraz doživeli od Gala, ne od Umbra, jer kao što se često događalo i ranije, pokret Gala u ovoj godini je izazvao veliki strah u rimskoj državi. I stoga je osim dva konzula sa četiri legije i velikim odredom rimske konjice, u rat krenulo i 1.000 izabranih kampanskih konjanka, datih za ovaj pohod, te vojska saveznika i Latina, još veća od rimske. Još dve vojske su izašle protiv Etrurije

[47] Senoni su bili keltsko pleme koje je seobom u IV veku pre n. e. dospelo iz Galije u severnu Italiju i tu ostalo. Kasnije su Rimljani na njihovoj teritoriji osnovali kolonije Sena Galika, Arimin i Fanum Fortune.

[48] Propretor je vojni komandant koji je dobilo imperijum (vrhovnu komandu) kao da je pretor.

nedaleko od Rima: jedna na Fališkom polju, a druga na Vatikanskom. Gneju Fulviju i Luciju Postumiju Megelu, koji su bili propretori, naređeno je da postave stalne logore na ovim mestima.

27. Krenuvši na neprijatelja, konzuli su prešli Apenine, stigli na teritoriju Sentina[49] i tu postavili logore na rastojanju od četiri milje. Kod neprijatelja je održano savetovanje i odlučeno da ne logoruju svi zajedno i da ne stupe svi zajedno u borbu. Određen je i dan za bitku; odlučeno je da Samniti i Gali započnu borbu, a Etrurcima i Umbrima je naređeno da napadnu na rimski logor. Ali ove planove su pokvarila trojica prebegara iz Kluzija koji su potajno noću došli konzulu Fabiju. Pošto su izdali ono što je neprijatelj smerao, otpušteni su s poklonima, s tim da jave ako budu doznali da je odlučeno nešto novo. Konzuli su uputili pisma Fulviju da krene vojsku sa Fališkog polja, a Postumiju da krene s Vatikanskog u pravcu Kluzija i da s velikom vojskom opustoše neprijateljska polja. Glas o tome pustošenju odvuče Etrurce s teritorija Sentina i oni krenuše da brane svoja polja. A konzuli su nastojali da se bitka odigra dok su oni odsutni. Neprijatelja su uznemiravali u toku dva dana, ali nisu postigli ništa što bi bilo vredno pomena. Mali broj ljudi je izginuo na obe strane i nije došlo do odlučujućeg ishoda, ali je postignuto to da duhovi budu podstaknuti za pravu bitku. Trećeg dana su obe strane sišle u bojno polje sa svim svojim snagama.

Dok su tako stajali spremni za borbu, preko polja je između dve vojske protrčala jedna košuta koju je gonio vuk poteran s planine. Odavde su ove dve životinje krenule u različitim pravcima: košuta je krenula prema Galima, a vuk prema Rimljanima. I dok su Rimljani propustili vuka kroz svoje redove, Gali su proboli košutu. Na to je rimski vojnik, jedan od onih koji idu ispred zastave,[50] rekao: „Bekstvo i poraz će se okrenuti na onu stranu gde vidite da Dijanina životinja leži ubijena; a na ovoj strani Marsov vuk čitav i nepovređen podseća nas, Marsovo pleme, na našeg osnivača."[51]

---

[49] Sentin je umbrijski grad na putu od Sene prema Kamerinu; tu se odigrala znamenita bitka 296. pre n. e.

[50] Na latinskom se oni nazivaju *antesignani.*

[51] Misli se na vučicu koja je hranila Romula i Rema kada ih je Tibar izbacio na obalu.

Gali su stajali na desnom krilu, Samniti na levom. Kvint Fabije je prema Samnitima postavio prvu i treću legiju da čine desno krilo, a Decije je prema Galima rasporedio petu i šestu legiju; druga i četvrta su pod prokonzulom Lucijem Volumnijem vodile rat u Samniju. Pri prvom sudaru, snage na obe strane bile su izjednačene, tako da bi Rimljani pretrpeli poraz da su Etrurci i Umbri bili tu, bilo na bojnom polju, bilo u napadu na logor, gde god da bi se okrenuli.

28. Ali ma kako da je ratna sreća bila jednaka na obe strane i premda Fortuna nije pokazivala gde će se okrenuti, borba ipak nije bila ista na levom i desnom krilu. Kod Fabija su se Rimljani više branili nego što su napadali i on je bitku otezao dokle god je trajala svetlost dana. To je bilo stoga što je Rimljanima njihov vojskovođa savetovao da tako rade i da se Samnitima i Galima samo suprotstavljaju, jer su oni strašni jedino pri prvom napadu. Pri dužoj borbi, duh Samnita malaksava malo-pomalo, a i Gali teško podnose fizičke napore i splašnjava im borbeni žar, pa su im tako snage u početku veće no u običnih muškaraca, a na kraju manje nego u žena. Stoga snage vojnika treba čuvati za trenutak kad se neprijatelj može pobediti. A Decije, kome su godine i snaga duha davale odvažnost, angažovao je sve svoje snage već u prvom sukobu. I kad se činilo da pešadija posustaje, on je podstakao konjicu da uđe u bitku, a sam se umešao u skvadron najhrabrijih mladića. Bodrio je omladinske prvake da sa njim krenu u napad na neprijatelja: slava će im biti dvostruka ako pobeda krene od levog krila i od konjice. Dva puta su potisli galsku konjicu; drugi put ih je borba odvukla dalje i već su se našli usred pešadijske linije, kada ih prestraši nov način borbe; stojeći u bojnim i tovarnim kolima pod punim naoružanjem, neprijatelj je krenuo uz ogromnu buku koju su stvarali i galop konja i točkovi kola, plašeći time konje Rimljana. I tako konjanike pobedioce rasturi paničan strah i neočekivano ih natera u bekstvo. Pokolebaše se i zastave pešadije i mnogi u prvim redovima behu pregaženi u naletu neprijateljskih konja i kola. A galska pešadija koja ih je sledila videla je kako je neprijatelj prestrašen i nije mu dopustila ni da odahne ni da se povrati.

Vikao je Decije pitajući ih zašto beže i kakvu nadu polažu u bekstvo, sprečavao ih da napadaju i pozivao nazad one koji su bežali. I kad nikakvim naporom nije mogao da ih zaustavi,

prizvao je po imenu svog oca Publija Decija i rekao: „Zašto dalje da kočim hod sudbine naše porodice? Našem rodu je suđeno da bude žrtvovan radi odvraćanja opšte opasnosti i ja prinosim sebe zajedno s neprijateljskim legijama na žrtvu zemlji i podzemnim bogovima."

Ovo govoreći i naredivši sveštenику Marku Liviju da ga ne ostavlja, siđe na bojno polje. Zatim mu reče da izgovara reči prema kojima on sebe i neprijateljske legije zavetuje za spas rimskog naroda i Kvirita. Potom se zavetova uz istu molitvu i istim postupkom kao nekad njegov otac Publije Decije kod Vezerisa u ratu s Latinima. Svečanim molitvama je dodao da ispred sebe stavlja strah i bekstvo, propast i krv, srdžbu nebeskih i podzemnih bogova, da će smrtonosnim znamenjem pogoditi zastave, oružje i koplja neprijatelja, da će na istom mestu snaći propast i njega i neprijatelja, Gale i Samnite. Ovako izričući prokletstvo na sebe i neprijatelja potera konja tamo gde su neprijateljski redovi bili najgušći i pogibe izlažući se smrtonosnom oružju.

29. Činilo se da je bitka posle toga izmakla svakoj ljudskoj kontroli. Pošto izgubiše vođu – događaj koji bi trebalo da je izazvao strah – Rimljani zaustaviše povlačenje želeći da ponovo uspostave bojni red. Gali, sakupivši se gotovo svi oko konzulovog tela, kao da su bili lišeni svakog razuma bacali su koplja u prazno. Stajali su kao ukopani, ne odlučujući se ni da napadnu ni da se povuku. A na drugoj strani je sveštenik Livije, kome je Decije ostavio liktore i imenovao ga za propretora, uzvikivao da je pobeda rimska i da su konzulovom smrću oslobođeni opasnosti, da Gali i Samniti već pripadaju Majci zemlji i podzemnim bogovima, da Decije priziva sebi i grabi bojne redove koje je zajedno sa sobom zavetovao i da sada neprijatelja gone furije i strah. I dok su Rimljani ponovo započinjali borbu, stigli su im u pomoć Lucije Kornelije Scipion i Gaj Marcije, dovodeći svoje vojnike koji su po naređenju konzula Fabija bili upućeni Deciju u pomoć. Kada ovi čuše za sudbinu Publija Decija, to ih ohrabri da sve učine za otadžbinu. I dok su Gali, isturivši štitove ispred sebe, stajali u zbijenim redovima tako da se činilo da bitka neće biti laka izbliza, legati zapovediše da se sakupe koplja koja su ležala na zemlji između dve bojne linije i da se bace na „kornjače"[52]

[52] „Kornjača" (*testudo*), zaklon koji su vojnici pravili spajajući štitove.

neprijatelja. Ona su najpre padala na štitove, a poneko bi pogodilo i telo vojnika, pa je neprijateljska falanga bila razbijena. Mnogi su padali jer su ovim bili iznenađeni, tako da je ratna sreća na levom krilu počela da se menja.

Fabije je na desnoj strani, kao što je napred izloženo, najpre oklevao i razvlačio vreme. Potom kad je video da ni uzvici neprijatelja, ni njihov napad, a ni koplja koja su bacali nemaju više istu snagu, izdao je zapovest pešadiji da polako krene, pošto je prethodno naredio komandantima konjice da povedu svoje trupe oko samnitskog krila da bi ga na dati znak napali s boka velikom snagom i tako potisnuli neprijatelja. Kad su videli da oni ne pružaju otpor i da su bez sumnje umorni, on prikupi i odrede koje je držao u rezervi, pokrenu legije i dade znak konjici za napad na neprijatelja. Samniti nisu izdržali napad, a Gali, ostavljajući saveznika u borbi, krenuše u razbijenim redovima prema logoru. Tu su se svrstali u zbijene redove i načinili „kornjaču". Kada je Fabiju stigla vest da mu je kolega poginuo, on je naredio kampanskom odredu, od gotovo 500 konjanika, da izađe iz bojnog reda, zaobide bojnu liniju Gala i da ih napadne s leđa, a principijima treće legije zapovedio da ih slede. Pošto opazi da je bojni poredak neprijatelja poremećen napadom konjice, krenu da ih ubija tako prestrašene. On sam, pošto je zavetovao Jupiteru hram i *spolia opima*,[53] krenu na logor Samnita kuda se uputilo prestrašeno mnoštvo. Kako toliki broj ljudi nije mogao da prođe kroz kapiju, pokušali su da se bore pod samim bedemima, ali su bili ometani gomilom onih koji su išli za njima. Ovde pade samnitski komandant Gelije Egnacije. Zatim su Samniti naterani u bedeme logora koji je zauzet uz malu borbu, a Gali su bili opkoljeni s leđa. U ovom boju je ubijeno 25.000 neprijateljskih vojnika, a 8.000 je zarobljeno. I za Rimljane je ovo bila krvava bitka jer je ubijeno 7.000 Decijevih vojnika i 1.700 Fabijevih. Pošto je poslao ljude da traže telo njegovog kolege, Fabije je pokupio oružje s neprijatelja na gomilu i spalio ga u slavu Jupitera Pobednika. Tog dana nisu uspeli da pronađu telo drugog konzula jer je bilo zatrpano gomilom Gala koji su na njemu ležali. Tek sledećeg dana pronađeno je i doneto,

[53] *Spolia opima* je oružje skinuto sa ubijenog protivničkog vojskovođe kao plen.

a oplakalo ga je mnoštvo vojnika. Potom su odložili sve i Fabije je priredio pogreb kolege uz sve počasti i zaslužene pohvale.

30. U Etruriji je u isto vreme propretor Gnej Fulvije vodio uspešan rat. Pored toga što je opustošio neprijateljevu zemlju, uspešno se i borio protiv njega. Ubijeno je više od 3.000 vojnika iz Peruzije i Kluzija, i oduzeto 20 bojnih znakova od neprijatelja. Kako je samnitska vojska bežala preko teritorije Peligna, opkolili su ih i od njih 5.000 ubili oko 1.000 vojnika.

Slavan je bio dan kada je vođena bitka kod Sentina ukoliko se to primi za istinito. Jer da bi to učinili što uverljivijim, neki pisci navode da je u neprijateljskoj vojsci bilo 600.000 pešaka, 56.000 konjanika i 1.000 bornih kola. Premda tu uključuju i Umbre i Etrurce koji su učestvovali u bici, ipak preteruju. Da bi i rimske snage preuveličali, oni dodaju i prokonzula Lucija Volumnija kao komandanta zajedno s konzulima, a njegovu vojsku i legije dodaju konzulskoj. U nekim analima se govori da je ova pobeda bila zajednička dvojici konzula, da je Volumnije u isto vreme vodio rat u Samniju, da je samnitsku vojsku potisnuo u planine Tiferna i, ne plašeći se teškog terena, razbio je i rasturio.

Ostavljajući Decijevu vojsku kao posadu u Etruriji, Kvint Fabije je svoje legije odveo u Rim i tu je proslavio trijumf za pobedu nad Galima, Etrurcima i Samnitima. U trijumfu ga je pratila njegova vojska. U grubim vojničkim pesmama slavljena je isto toliko Fabijeva pobeda koliko i slavna Decijeva smrt; u pohvalama sinu oživljeno je sećanje na oca s kojim se on izjednačio u privatnom i javnom životu. Vojnicima su posle toga podeljeni po 82 bronzana asa iz plena, po ogrtač i tunika – vojnička nagrada koja u to vreme ipak nije prezirana.

31. Premda su postignute ove pobede nije bilo mira ni u Samniju ni u Etruriji. Naime, kada je konzul povukao vojsku izbila je pobuna koju su izazvali Peruzini, a Samniti su stigli na teritoriju Vescina i na polja Formija, te na drugoj strani i na teritoriju Aserije i u oblasti uz reku Volturno, pljačkajući sve uz put. Protiv njih je upućen pretor Apije Klaudije s Decijevom vojskom. Fabije je u pobunjenoj Etruriji ponovo pobio 4.500 Peruzina i oko 1.750 zarobio; ovi poslednji su otkupljeni po 310 asa svaki. Ostali plen je prepušten vojnicima. A Samniti, čiji je jedan deo pratio Apije Klaudije, a drugi Lucije Volumnije, stigli

su na teritoriju Stelate gde su se spojili. Oni se utvrdiše kod Kajacije,[54] a Apije i Volumnije takođe ujediniše svoje snage. Borba je bila ogorčena. Na jednoj strani je izazvalo srdžbu to što se bore protiv onih koji su se toliko puta bunili, a na drugoj je na hrabrost podsticala poslednja nada koju su polagali u ishod. Ubijeno je 13.600 Samnita, a zarobljeno 2.700; kod Rimljana je poginulo 2.700 vojnika.

Srećna u ratovima, godina je bila teška usled bolesti i uznemirujuća zbog znamenja koja su se ukazivala. Stigla su obaveštenja s mnogih strana da je u vidu kišc padala zemlja s neba i da su u vojsci Apija Klaudija mnogi pogođeni munjom. Zbog toga se okrenuše Sibilinskim knjigama za savet. Ove godine je i Kvint Fabije Gurges, konzulov sin, novčano kaznio neke matrone zbog preljube. Od novca koji je plaćen kao kazna dao je da se sagradi hram Venere, onaj koji je blizu Cirkusa.

Predstojali su dalji ratovi sa Samnitima, oni o kojima govorimo već u četiri knjige i koji traju već 46 godina, još od vremena konzula Marka Valerija i Aula Kornelija, koji su prvi ratovali protiv njih. I da sada ne ulazim u to koliki su gubici bili na jednoj i drugoj strani i koliko je napora uloženo u to da se slomi njihov ratnički duh; samo u godini koja je prošla, Samnite su na teritoriji Sentina, u zemlji Peligna kod Tiferna i na Stelatinskim poljima, bilo same sa njihovim legijama ili zajedno sa drugima, tukle četiri rimske vojske i protiv njih su ratovala četvorica rimskih vojskovođa; izgubili su najčuvenijeg vojskovođu svog plemena i gledali kako njihovi saveznici Etrurci, Umbri i Gali doživljavaju istu sudbinu kao i oni; videli su da ne mogu održati ni sopstvenim snagama niti pomognuti tuđim – a ipak nisu prestajali da ratuju. Nije ih zamorila ni neuspešna odbrana slobode; više su voleli da ponovo pokušaju da pobede i da budu pobeđeni nego da ne pokušaju. Koga onda može zamoriti da piše o ovim ratovima ili da čita o njima ako to nije umorilo one koji su ih vodili?

32. Posle Kvinta Fabija i Publija Decija usledili su konzuli Lucije Postumije Megel i Marko Atilije Regul. Obojici je dodeljen Samnij kao oblast u kojoj će ratovati pošto je stigao glas da je neprijatelj regrutovao tri vojske: s jednom je krenuo u Etruriju,

[54] Kajacija, grad na mestu gde je reka Volturno pravila veliku okuku.

sa drugom u Kampaniju, a treću je ostavio da čuva granice. Postumija zadrža loše zdravlje u Rimu. Atilije odmah krenu u Samnij – tako je odlučio Senat – da bi porazio neprijatelja pre no što izađe van granica. Neprijatelja je sreo, kao da je namerno tako planirao, na mestu gde Rimljanima nije dozvoljeno da pustoše samnitsku teritoriju, dok su sami sprečili Samnite da pređu na teritoriju koja je umirena, ili je pripadala rimskim saveznicima. Kada su postavili logore jedan prema drugom, Samniti su se usudili da učine ono što bi se teško usudili čak i Rimljani koji su mnogo puta bili pobedioci: napali su rimski logor, što se može objasniti jedino time da ih je beznadežan položaj naterao da učine krajnju ludost. I premda tako smeo poduhvat nije doveo do krajnjeg uspeha, ipak nije bio ni sasvim uzaludan. Magla je celog dana bila tako gusta da se nije ništa videlo; ne samo van bedema logora nego ni u samom logoru nisu ljudi na malom rastojanju videli jedni druge. Uzdali su se u maglu kao u zaklon za zasedu i dok se svetlost kroz nju jedva probijala, i to veoma oskudna, stigli su do rimske straže na kapiji koja nije bila dobro čuvana. Pri iznenadnom napadu nedostajali su i srčanost i snaga za otpor. Napad je izvršen sa zadnje strane logora, na dekumansku kapiju.[55] Potom je zauzet kvestorijum[56] i tu je ubijen kvestor Lucije Opimije Pansa. Na to je dat opšti poziv na oružje.

33. Probuđen vikom, konzul naredi dvema kohortama saveznika, onoj iz Lukanije i onoj iz Suese, koje su se nalazile u blizini, da čuvaju pretorijum.[57] Legijske manipule je poveo glavnim putem kroz logor. Čim su zgrabili oružje, vojnici su se odmah postrojili. Neprijatelje su otkrili po buci pre nego što su ih videli, pa nisu mogli da ocene koliko ih ima. Najpre su se povukli, ne znajući da li im je sreća naklonjena, ali kad je konzul počeo da uzvikuje pitajući ih da li će dozvoliti da ih neprijatelj izbaci iz logora i da ih napadne u sopstvenom logoru, oni su se uz bojni poklič najpre oduprli i suprotstavili, a zatim krenuli u napad i potisnuli neprijatelja. Kako je strah koji je do tada

[55] *Porta decumana* je južna kapija u rimskom vojnom logoru.

[56] Kvestorijum je šator kvestora koji je vodio finansije u toku vojnog pohoda; nalazio se između pretorijuma i južne kapije logora.

[57] Pretorijum je centar vojnog logora, sa boravištem komandanta i štabom.

držao njih, sada prešao na neprijatelja, oni ga isteraše iz bedema kroz kapiju. Dalje se nisu usudili da krenu i da ih slede, plašeći se zasede kojoj je naruku išla oskudna svetlost što se probijala kroz maglu. Zadovoljni time što su oslobodili svoj logor, vratili su se ubivši oko 300 neprijateljskih vojnika. Na rimskoj strani izginuli su oni koji su se nalazili na predstraži i oni koji su bili iznenađeni oko kvesture, ukupno oko 730 ljudi.

Ovaj hrabar pokušaj, koji je delom i srećno izveden, podiže duh Samnitima tako da Rimljanima ne samo što nisu dozvolili da izađu iz logora nego su i ih sprečavali da snabdevaju svoju vojsku sa okolnih polja. Morali su se vraćati na polja Sore koja su bila umirena da bi se snabdevali. Glas koji se o ovome širio izazvao je veću uznemirenost nego događaj sam po sebi. Kada stiže do Rima natera konzula Lucija Postumija, koji jedva da beše prezdravio, da krene iz Rima. Pre no što je napustio grad, naredio je da se vojnici sakupe u Sori, dok je on posvetio hram Pobedi[58] koji je sagradio kurulni edil od novca naplaćenog kao kazna. Potom krenu tamo gde se nalazila vojska; od Sore ode dalje prema logoru svog kolege. Pošto su Samniti uvideli da ne mogu odoleti dvema vojskama, oni su se povukli, a konzuli su se razdvojili da bi pustošili polja i napadali gradove.

34. Postumije je krenuo u napad na Milioniju. Pošto je jurišom malo postigao, okrenuo se veštini i ratnim spravama: primakao je zaštitni krov bedemima i zauzeo grad. U zauzetom gradu nastavljena je borba od četvrtog do osmog sata u gotovo svim njegovim delovima, uz svu neizvesnost u pogledu uspeha. Najzad Rimljani postadoše gospodari grada. Pri tome je ubijeno 3.200 Samnita, zarobljeno 4.700 i stečen i drugi plen.

Odatle odvedoše legije pod Feretrij. Stanovnici ovog grada su noću izmakli na zadnja vrata, odnoseći sve ono što su mogli da ponesu ili odvezu. Konzul je stigao tek onda kad je to mogao učiniti u punom bojnom poretku, očekujući isti otpor kao i kod Milionije. Međutim, kad ga je dočekala mukla tišina u gradu i kada nikoga nije video ni na kulama ni na bedemima, zadržao je vojsku, koja je htela da zauzme opustele zidine, da ne bi neoprezno uletela u skrivenu zamku. Naredio je kao prvo

[58] Hram se verovatno nalazio na Palatinu. Livije docnije pominje jednu kapelu Pobede (Viktorije) na tom bregu.

da dve turme saveznika Latina obiđu bedeme i da ih ispitaju. Konjanici su ispitali obe kapije koje su se nalazile na istoj strani utvrđenja na malom rastojanju jedna od druge, a na putevima koji su vodili od njih naišli su na tragove noćnog bekstva. Potom oprezno ujahaše kroz kapije i videvši da je grad siguran u svim pravcima kojima vode ulice, javiše konzulu da je sve napušteno. Nije bilo nikakve sumnje da je grad opusteo, što se videlo po tragovima bekstva i po razbacanim stvarima koje su u noćnoj žurbi ostavljene na sve strane. Saslušavši ovo, konzul je poveo kolonu kroz onu kapiju kuda su prošli konjanici. Pošto je nedaleko od kapije zaustavio čelo kolone, naredio je petorici konjanika da uđu u grad i kada pređu izvesno rastojanje, da trojica ostanu na tom mestu ako budu videli da je sve dotle sigurno, a dvojica da se vrate kako bi obavestili o onome što su videli. Kada su se ovi vratili i izvestili da su stigli do mesta odakle se vidi na sve strane, da je sve tiho i prazno, konzul je odmah uveo u grad kohorte s malim prtljagom, a ostalima naredio da istovremeno osiguraju logor. Vojnici koji su u gradu provalili u kuće naišli su samo na malobrojne starce i invalide, ostalo je jedino ono što se nije moglo poneti. I to je uzeto. Od zarobljenika se saznalo da se nekoliko okolnih gradova odlučilo na bekstvo po zajedničkom dogovoru; rekoše i to da su njihovi otišli u ranu zoru; veruju da će Rimljani naći i druge gradove isto tako prazne. Konzul je poverovao rečima zarobljenika i zauzeo napuštene gradove.

35. Drugom konzulu, Marku Atiliju, rat nije bio tako lak. Kada je krenuo s legijama prema Luceriji, za koju je javljeno da je napadaju Samniti, neprijatelj ga je sačekao na lucerskoj granici. Srdžba je tu izjednačila snage neprijatelja i snage Rima. Bitka je imala kolebljiv tok i neizvestan ishod. Ipak je na kraju bila nepovoljnija za Rimljane, najpre stoga što nisu bili naviknuti da budu tučeni, a drugo zato što su, povukavši se iz bitke, sagledali bolje nego dok je ona još trajala koliko je na njihovoj strani bilo više ranjenih i ubijenih. Tako nastade panika u logoru. Da ih je bila zahvatila dok su se borili, pretrpeli bi katastrofalan poraz. Noć su proveli nemirno u uverenju da će Samniti napasti logor, ili da će se već u samu zoru imati sukob s pobediocem.

Neprijatelj je imao manje gubitaka, ali je i njemu ponestalo hrabrosti. Čim se pojavila prva svetlost dana odlučili su da se povuku bez borbe. Međutim, postojao je samo jedan put za to

i on je vodio pored neprijatelja. Kada su krenuli njime izgledalo je kao da nameravaju napasti logor. Stoga konzul naredi vojnicima da zgrabe oružje i da sa njim izađu van bedema. Izdao je naređenja legatima, tribunima i zapovednicima savezničkih odreda šta ko od njih treba da radi. I dok su ovi svi potvrdili da će učiniti ono što se od njih zahteva, vojnici su ostali utučeni. Cele noći su bdeli zbog rana i ropca samrtnika. Da je neprijatelj slučajno stigao do logora pre zore, bojni znaci bi bili ostavljeni usled straha koji je zahvatio one u njemu. Samo ih je stid zadržavao od bekstva, a u svemu ostalom su se držali kao da su već pobeđeni.

Kad je konzul to video zaključio je da će biti najbolje da sam obiđe vojnike i da razgovara sa njima. Stigavši do onih koji su oklevali hrabrio ih je da uzmu oružje; zašto se povlače i okreću leđa? Neprijatelj će doći u logor ukoliko oni ne izađu van bedema i ne budu se borili za svoje šatore, ako već neće za palisade; ako budu uzeli oružje i borili se ne zna se čija će biti pobeda; a ako nenaoružani i bespomoćni čekaju neprijatelja, sasvim je izvesno, da neće izbeći ili smrt ili ropstvo. Na ove prekore i hrabrenje odgovarali su da su iscrpljeni bitkom prethodnog dana i da nemaju više ni snage ni krvi, a neprijatelj će se pojaviti sa još većim snagama no prethodnog dana.

U međuvremenu se kolona približavala i rastojanje je već bilo tako malo da su mogli da ih vide. Govorili su da Samniti sa sobom nose kočeve i da bez sumnje imaju nameru da logor opkole palisadama. Na to je konzul nestrpljivo uzviknuo da je nedostojno da se tako ponizno primi poraz od tako kukavnog neprijatelja. „Zar ćete dozvoliti da budete opkoljeni u svom logoru i biti spremni da pre nedostojno pomrete od gladi nego od oružja, ako to bude potrebno, hrabro se boreći?“ Bogovi neka im pomognu. Svak mora da postupi onako kako smatra da je za njega samog dostojno, a on, konzul Marko Atilije, sam će krenuti na neprijatelja ako niko ne pođe za njim i pre će pasti između neprijateljskih zastava, no što će gledati kako palisadama opkoljavaju rimski logor. Konzulov govor primiše sa odobravanjem i legati i tribuni i svi skvadroni konjice, kao i centurioni najvišeg ranga.

Na to su vojnici, pobeđeni stidom, počeli polako da se naoružavaju i da izlaze iz logora, u dugoj isprekidanoj koloni. Žalosni i gotovo pobeđeni krenuli su protiv neprijatelja koji ni

sam nije u duši bio bolji, niti se nadao boljem. Čim su ugledali rimske zastave, Samniti su pomislili da su Rimljani, kao što su se i bojali, izašli da im prepreče put; raširio se žamor da im nije ostavljen put ni za bekstvo, da će na ovom mestu izginuti ili će, razbivši neprijatelja, umaći preko njihovih tela.

36. Samniti su sakupili prtljag na sredinu; svak je pod oružjem zauzeo svoje mesto i tako su se svi postavili spremni za borbu. Rastojanje između jedne i druge bojne linije se smanjivalo. Stajali su očekujući da li će neprijatelj prvi uzviknuti bojni poklič. Ni jedni ni drugi nisu bili orni za borbu i razišli bi se zdravi i čitavi na razne strane da se nisu bojali da će oni drugi nastupiti ako oni odstupe. Tako sama od sebe započe borba između dva neprijatelja, od kojih je nijedan nije želeo, oba spremna da okrenu nazad; uz nesigurne i usamljene povike, niko se nije micao s mesta.

Na to konzul, da bi nekako oživeo borbu, odvoji nekoliko skvadrona konjanika i uputi ih van bojnog poretka da se umešaju u sukob. Kako je većina ovih sjahala s konja, a ostali stajali zbunjeni, Samniti su pritrčali iz svoje kolone da bi potisli one koji su pali s rimske strane i da bi zaštitili svoje. Tako je borba malo živnula. Ali su Samniti bili brži na oružju i dojurili u većem broju, a zbunjeni rimski konjanici su uplašenim konjima gazili sopstvene saborce. Tu započe povlačenje i to poremeti rimsku bojnu liniju. Samniti su već bili za petama beguncima, kad dojaha konzul na kapiju logora i tu postavi stražu od konjanika kojima je naredio da svakoga ko stigne do bedema, bilo da je Rimljanin ili Samnit, smatraju za neprijatelja. On sam se preteći postavi prema svojima koji su bežali u logor. „Kuda si krenuo, vojniče?", uzvikivao je. „Tu su i vojnici i oružje, pa dok sam ja kao konzul živ nećeš ući u logor osim kao pobednik. Izaberi, dakle, da li ćeš se boriti sa svojim sugrađanima ili s neprijateljem."

Dok je konzul to govorio, konjanici su obilazili oko pešadije sa uperenim kopljima i naređivali pešacima da se vrate u bitku. Najzad je pomogla konzulova hrabrost, a uz to i slučaj da Samniti nisu iskoristili prednost koju su stekli i tako su dali Rimljanima vremena da okrenu bojne znake. Potom se bojna linija okrenu od logora prema neprijatelju. Borci su hrabrili jedni druge da ponovo započnu bitku. Centurioni su zgrabili bojne znake od zastavnika i poneli ih napred, pokazujući vojnicima kako

neprijatelj dolazi i u malom broju i u rasturenom poretku. U međuvremenu je konzul digao ruke ka nebu i jasnim glasom da ga svi čuju zavetovao hram Jupiteru Statoru ako rimsku vojsku zaustavi u povlačenju. U obnovljenoj borbi potpuno je uništio samnitske legije. Sada su svi na sve strane nastojali da obnove bitku, kako vojskovođe tako i vojnici, konjičke snage isto kao i pešadijske. Činilo se da su sada i bogovi na rimskoj strani pošto je tako lako nastao preokret i neprijatelj odbijen od logora. Ubrzo je vraćen tamo gde je bitka započela. Ovde su se zaustavili jer im je na putu stajala gomila od prtljaga koji su prethodno sakupili na sredinu. Kad su je opkolili da ne bi bila opljačkana, s jedne strane ih pritisnu pešadija, a sa druge konjica. I tako uhvaćeni u sredinu, bili su ili poubijani ili zarobljeni. Zarobljeno je 7.800 vojnika i svi su bez odeće poslati pod jaram. Broj pobijenih je dostigao 4.800 ljudi. Ali pobeda nije bila vesela ni za Rimljane. Kada je konzul izračunao koliko je izgubljeno u dvodnevnoj borbi, broj se popeo na 7.800 ljudi.

Dok se ovo događalo u Apuliji, Samniti su s drugom vojskom nameravali da zauzmu Interarmnu, rimsku koloniju koja se nalazila na Latinskom putu, ali im to nije pošlo za rukom. Polja su opljačkali, no dok su odvodili plen zajedno sa stokom i zarobljenim seljacima, naleteli su na konzula, koji se kao pobednik vraćao iz Lucerije. Plen nisu ispuštali, a kako su se kretali u dugoj koloni bez reda, svi su izginuli. Konzul je stigao u Interamnu i pošto je pozvao građane da prepoznaju svoje stvari i da ih preuzmu ostavio je ovde vojsku i otišao u Rim da bi održao izbore. Tražio je trijumf, ali ga nije dobio; prvo zato što je izgubio toliko vojnika, drugo što je neprijatelja poslao pod jaram ne postavljajući mu nikakve uslove.

37. Drugi konzul, Postumije, premestio je vojsku u Etruriju pošto u Samniju nije više bilo rata, pa je najpre opustošio teritoriju Volsinija,[59] a zatim se nedaleko od bedema grada sukobio sa onima koji su izašli da bi ih u tome sprečili. Tu je ubijeno 2.800 Etruraca, a ostale je spaslo to što je grad bio u blizini. Vojska je zatim odvedena na teritoriju Rusela. Tu nije opustošena

[59] Volsiniji su jedan i najbogatijih i najmoćnijih etrurskih gradova. Nalazio se u šumovitim klancima na Volsinskom jezeru, na mestu starijeg preetrurskog naselja. Grad je imao bedeme još u VI veku pre n. e.

samo zemlja nego je i grad zauzet. Zarobljeno je 2.000 ljudi, a nešto manje od 2.000 je ubijeno pod bedemima grada. Ove godine je u Etruriji uspostavljen mir koji je bio i slavniji i veći od rata koji je vođen. Tri najmoćnija grada Etrurije, Volsiniji, Perudija i Arecij, tražila su mir. S konzulom su se dogovorili da daju odeću i žito vojnicima, a u zamenu im je dozvoljeno da pošalju u Rim poslanike, koji su potom dobili primirje na 40 godina; kao kaznu, gradovi su odmah morali da plate po 500.000 asa.

Zbog ovih podviga, konzul je od Senata zatražio trijumf, više po običaju no što se nadao da će ga dobiti, ali kada je video da su jedni protiv toga zato što je kasno napustio Rim, a drugi stoga što je bez naređenja Senata prešao iz Samnija u Etruriju, jedni kao njegovi neprijatelji, drugi kao prijatelji njegovog kolege, koga su tešili time da je i Postumije odbijen, rekao je: „Ja cenim vašu uzvišenost, oci senatori, ali ne toliko da bih zaboravio da sam konzul. Sa istim pravom s kojim sam vodio ratove tražiću trijumf za pokoravanje Samnija i Etrurije i za postizanje mira." S tim rečima napusti Senat. Posle toga nastade rasprava među narodnim tribunima: jedni su govorili da će iskoristiti svoje pravo da stave zabranu na sticanje trijumfa na ovaj dotad nepoznat način, drugi da će pomoći ovom konzulu da trijumfuje uprkos protivljenju svojih kolega. Tako stvar bi preneta u narodnu skupštinu. Konzul pozvan da govori reče da su konzuli Marko Horacije i Lucije Valerije, a isto tako i njegov otac Gaj Marcije Rutul, koji je potom bio cenzor, nekad trijumfovali ne po odluci Senata nego po naređenju naroda. Dodao je da bi i on preneo ovo pitanje na narod da nije bio svestan toga da će neki narodni tribuni, robovi aristokratije, sprečiti taj zakon. Ali volja i odobravanje naroda koji je jednodušan, sada je i biće uvek zakon za njega. Tako je sledećeg dana trijumfovao uz podršku trojice i protivljenje sedmorice narodnih tribuna, kao i uz protivljenje celog Senata i opšte oduševljenje naroda.

U stvari, tradicija nije sasvim pouzdana što se tiče događaja iz te godine. Prema Klaudiju,[60] pošto je u Samniju zauzeo nekoliko gradova, Postumije je bio razbijen u Apuliji i potom se i sam ranjen povukao s malim brojem pratilaca u Luceriju, a Atilije je vodio rat u Etruriji i za njega dobio trijumf; međutim,

[60] Istoričar Klaudije Kvadrigarije.

Fabije[61] piše da su oba konzula vodila rat u Samniju i kod Lucerije, a da je vojska potom prebačena u Etruriju – ne kaže da je to učinio konzul – dok je kod Lucerije izginulo mnogo ljudi na jednoj i na drugoj strani; u ovoj bici bi bio zavetovan i hram Jupiteru Statoru na isti način kako je to učinio i Romul, ali mu je dotada bio posvećen samo fanum,[62] to jest mesto namenjeno hramu. Senat je ipak naredio da se ove godine podigne hram, tako da je država sada drugi put primila obavezu zbog istog zaveta.

38. Sledeća godina je donela Rimu konzula Lucija Papirija Kursora, čuvenog i po očevoj i po ličnoj slavi zbog velikog rata sa Samnitima i pobedi kakvu niko nije stekao osim njegovog oca Lucija Papirija. Slučaj je hteo da su Samniti na isti način krenuli u rat, sa istom vojnom spremom i sjajnim oružjem, da su na isti način prizivali bogove, zaklevši vojnike po istom ritualu i istom starinskom zakletvom. Regrutovanje je izvršeno u celom Samniju po novom običaju: ako se mladi čovek ne odazove naredbi komandanta ili napusti vojsku bez njegovog odobrenja, glava mu se posvećuje Jupiteru. Kada je sve to obavljeno određeno je da se sva vojska sazove u Akviloniji.[63] Tu se sakupila celokupna snaga Samnija, ukupno 40.000 vojnika.

Negde u sredini logora je ograđeno jedno mesto, pokriveno prućem, granjem i platnom, oko 200 stopa u dužinu i širinu. Ovde su prema pravilima koja su čitali iz starih platnenih knjiga[64] prineli žrtvu. Sveštenik pri obredu bio je Ovije Pakcije, veoma star čovek koji je tvrdio da je ovaj ritual pronašao u staroj samnitskoj religiji; primenili su ga nekad njegovi preci kada su držali tajni savet kako da od Etruraca oduzmu Kapuu. Pošto je prinesena žrtva, komandant je naredio da se preko glasnika pozovu svi oni koji su poznati bilo po poreklu bilo po svojim delima. Dovedeni su jedan po jedan. Pored ostalih priprema, koje su mogle da ispune dušu religijskim strahom, tu je bio i ograđen prostor sa žrtvenikom u sredini oko koga su se nalazile žrtvovane životinje. Okolo su stajali centurioni sa isukanim mačevima.

---

[61] Istoričar Fabije Piktor.

[62] Fanum je posvećeno mesto, svetilište ili svetinja.

[63] Akvilonija je bila samnitski grad koji je razoren posle rimske pobede 293. pre n. e. Ne zna se tačno gde se nalazila.

[64] *Libri lintei*, stara hronika pisana na platnu.

Tu su ovi privedeni, više kao žrtve nego kao učesnici u ritualu, i naterani da se zakunu da o onome što će čuti i videti na ovom mestu neće nikom pričati. Potom su morali da se zakunu nekim surovim stihovima u kojima se priziva zlo na njihovu glavu, njihovu porodicu i rod ako ne odu u bitku kuda ih bude poveo vojskovođa, ili ako sami pobegnu ili ne ubiju onoga koga vide da beži. Oni koji bi odbili da se zakunu bili bi odmah poklani kraj žrtvenika i ležali pored žrtvenih životinja kao opomena drugima da ne odbiju zakletvu. Pošto su prvaci Samnita bili tako obavezani ovom zakletvom, komandant je imenovao desetoricu kojima je naređeno da svaki izabere po jednog čoveka, a svaki izabrani dalje po jednog dok se ne dođe do broja od 16.000 ljudi. Ovi su nazvani platnena legija po platnu koje je pokrivalo prostor na kome je izvršeno zaklinjanje aristokratije. Dati su im sjajno oružje i šlemovi s perjanicom da bi se isticali među drugima. Ostala vojska je brojala nešto više od 20.000 ljudi, ona nije bila gora ni po opremi ni po vrednosti ljudi od iz platnene legije. Ova nova vojska je u punom broju taborovala u Akviloniji.

39. Konzuli su krenuli iz Rima, najpre Spurije Karvilije kome su bile dodeljene stare legije, one koje je Marko Atilije, konzul prethodne godine, ostavio na teritoriji Interamne. Sa ovom vojskom je krenuo prema Samniju i dok je neprijatelj bio zauzet bezbožničkim ritualom i držao tajni savet, on je na juriš zauzeo samnitsko utvrđenje Amitern.[65] Ovde je ubijeno 2.800 i zarobljeno 4.270 ljudi. Papirije je regrutovao novu vojsku – tako je, naime, bilo odlučeno – i zauzeo na juriš Duroniju. Zarobio je manji broj neprijatelja nego njegov kolega, ali ih je nešto više pobio. I jedan i drugi konzul stekli su veliki plen. Potom su konzuli prokrstarili kroz samnitsku zemlju i najviše opustošili polja Atine. Zatim je Karvilije stigao u Komnij, a Papirije u Akviloniju, gde se nalazila glavna snaga Samnita. Ovde izvesno vreme nisu ni mirovali niti su se žestoko borili. Vreme su provodili izazivajući neprijatelja kad je mirovao i povlačeći se ako bi pružio otpor, više preteći nego napadajući. Bilo šta da su preduzimali, napadali ili se povlačili, javljali su odmah u drugi rimski logor bez

[65] Amitern je sabinski grad, 82 milje istočno od Rima, rodni grad istoričara Salustija. Rimljani su ga 293. pre n. e. oduzeli Samnitima. U blizini je Testrina za koju se verovalo da je zavičaj Sabinjana.

obzira na to o koliko je sitnim stvarima bila reč. Tako je drugi konzul Karvilije učestvovao u svemu, premda nije bio tu, i bio upućen u ono što se događalo kod Akvilonije, gde je opasnost bila veća nego u Kominiju, koji je on opsedao.

Već dovoljno spreman za borbu, Lucije Papirije uputi glasnika kolegi s vešću da namerava, ako situacija dozvoli, da se sledećeg dana sukobi s neprijateljem. Bilo bi stoga potrebno da i on što jače navali na Kominij kako ne bi bi Samnitima dozvolili nikakav predah i mogućnost da pošalju pomoć u Akviloniju. Glasniku je bio potreban jedan dan da bi stigao. Vratio se noću i potvrdio da Karvilije odobrava koleginu nameru. Čim je poslao glasnika, Papirije je sazvao vojnike u skupštinu. Govorio je mnogo o ovoj vrsti rata i o opremi neprijatelja koja je pre prazno pokazivanje nego prava opasnost. Reče im da perjanice ne stvaraju rane, da rimsko koplje probija i pozlaćene štitove, a odredi koji se sjaje u belim tunikama postaće krvavi kada se mačevi ukrste. Jednom je njegov otac potpuno uništio pozlaćenu i posrebrenu bojnu liniju Samnita, a srebro i zlato kao ratni plen više počasti donose pobediocu no što služe njima kao oružje. Suđeno je, reče, njegovom imenu i njegovoj porodici da se kao vojskovođe suprotstave najvećem napadu Samnita i da kući donesu ratni plen koji kao obeležje služi za ukrašavanje javnih mesta; besmrtni bogovi su tu da sude zbog ugovora koji je toliko puta tražen, a potom prekršen. Ako je uopšte moguće tumačiti misao bogova, onda se čini da nijednoj vojsci nisu bili manje naklonjeni nego ovoj koja, mešajući svetogrđe sa ubistvima, poprskana krvlju i ljudi i životinja, te dvostrukim zavetovanjem, s jedne strane ima bogove kao svedoke za zaključivanje saveza s Rimom, a sa druge, plašeći se prokletstva zbog položene zakletve protiv tog istog saveza, mrzi i zakletvu i istovremeno se plaši i bogova i svojih građana i neprijatelja.

40. O ovome strahu Papirije je saznao preko prebegara. I kada je o tome govorio svojim vojnicima, koji su već bili ogorčeni, oni su složnim povicima tražili borbu, ispunjeni nadom u bogove i ljude. Bili su nezadovoljni pomeranjem bitke za sledeći dan, a čekanje celu noć i ceo dan izazivalo je njihovu mrzovolju. Kada je za treće noćne straže primio pismo od kolege, Papirije je ustao usred noćne tišine i poslao čuvara svetih pilića da izvrši auspicije. Svi u logoru su goreli od želje da započnu boj – to su podjednako želeli svi, od najviših komandanta do običnih vojnika.

Vojskovođa je mogao videti borbeni žar kod vojnika, a vojnici kod vojskovođe. On se proširio i na one koji su vršili auspicije. Kako pilići nisu kljucali, njihov čuvar se usudio i na prevaru i javio konzulu da je dobio povoljan znak. Srećan zbog povoljnih auspicija, konzul objavi da će rat voditi onako kako to bogovi hoće. Već je kretao kad mu jedan prebegar slučajno javi da je gotovo 20 kohorti Samnita, svaka od po 400 ljudi, krenula prema Kominiju. Da njegov kolega ne bi ostao neobavešten o tome, odmah mu je uputio glasnika. Potom je naredio da brže pokrenu zastave. Odredio je rezerve koja će držati svoj položaj i dao im komandanta. Naredio je Luciju Volumniju da komanduje desnim krilom, a levo je poverio Luciju Scipionu; konjanike je stavio pod drugu komandu i poverio ih legatima Gaju Cediciju i Titu Treboniju; naredio je Spuriju Nauciju da sa tri konjaničke kohorte obilaznim putem odvede mazge, kojima su skinuti samari, na brdo koje se nalazilo u blizini i da se tu pokaže u toku bitke, dižući prašinu što više može.

Dok je komandant bio zauzet ovim nastala je svađa između čuvara pilića o auspicijama toga dana. Nju su čuli rimski konjanici, pa smatrajući da to nije stvar koju treba zataškati, obavestili su o tome Spurija Papirija, konzulovog nećaka. Mladić koji je bio rođen pre no što je nastalo učenje o preziranju bogova, najpre je ispitao da li je reč o lažnoj vesti, a zatim je o tome obavestio konzula. Na to će konzul: „Ti budi srećan zbog svog držanja i svoje revnosti. Uostalom, onaj ko je prisustvovao auspicijama i lažno objavio njihov ishod, sam je na sebe navukao prokletstvo. Meni je javljeno da su povoljne i to je bio sjajan znak za rimski narod i rimsku vojsku. Zatim je naredio centurionima da čuvare pilića stave u prvi borbeni red.

Krenuše i Samniti u boj. Nailazila je vojska, nakićena i naoružana tako da je i za neprijatelja predstavljala veličanstven prizor. I već pre nego što se zaorio bojni poklič i dve vojske jurnule jedna na drugu, jedno slučajno bačeno koplje pogodi čuvara pilića i on pogibe. Kada ovo javiše konzulu, on reče: „Bogovi prisustvuju bici; onaj ko je kriv, kažnjen je.“ Dok je konzul ovo govorio, ispred njega se pojavio gavran i zagraktao jasnim glasom. Srećan zbog ovog predznaka, konzul naredi da se zatrubi i pusti bojni poklič, govoreći da bogovi nisu nikad kao sada bili prisutni, učestvujući u ljudskim stvarima.

41. Vođena je oštra bitka. Po duhu su se, međutim, ove vojske međusobno veoma razlikovale. Rimljane, žedne neprijateljske krvi, u bitku su vodile srdžba, nada i želja da se bore; Samnite, koji su nerado ulazili u borbu, terale su i nužda i religijska obaveza; bili su spremni pre da se brane nego da napadaju i ne bi odoleli ni prvom napadu Rimljana, jer su već godinama bili navikli da trpe poraze, da ih od bekstva nije zadržao drugi strah koji se skrivao u srcima. Naime, pred očima im je lebdeo prizor tajnog rituala s naoružanim sveštenicima i pobijenim ljudima i životinjama, koji su zajedno ležali poprskani krvlju, kao i surove kletve izražene u strašnim stihovima koji nagoveštavaju propast i roda i porodice. Prikovani ovim lancima straha, stajali su plašeći se više svojih sugrađana nego neprijatelja. Rimljani su navalili sa oba krila i na centar, te ih obarali ukočene od straha od bogova i ljudi. Davali su otpor, ali slab, kao oni koje samo strah zadržava od bekstva.

Poraz se već bližio i samim zastavama, kad se na brdu pojavio oblak prašine kao da ga diže ogromna vojska. To je bio Spurije Naucije, ili kako neki pisci kažu Oktavije Mecije, s pomoćnim odredima. Podigli su veću prašinu no što je odgovaralo broju ljudi tako što su konjušari koji su jahali na mazgama vukli po zemlje lisnate grane. Najpre se u mutnoj svetlosti pojavilo oružje, zatim zastave. Potom veća i gušća prašina iza njih kao da je poticala od konjanika koji su štitili kolonu, i to prevari ne samo Samnite nego i Rimljane. I konzul je doprineo zabuni jer je uzvikivao u prvim redovima, tako da su ga i neprijatelji čuli, da je Kominij zauzet i da stiže njegov kolega kao pobednik; neka stoga nastoje da pobede dok ne stigne druga vojska da im oduzme slavu. Ovo je govorio iz sedla, naređujući i centurionima i tribunima da otvore put konjanicima. Pritom je upozorio Trebonija i Cedicija da usmere konje na neprijatelja punom snagom tamo gde budu videli i njegovo uspravljeno koplje kako se njiše. Sve se dogodilo kako je on želeo pošto je tako ranije planirano. Ostavljeni su prolazi između redova i kroz njih je proletela konjica sa uperenim kopljima i udarila u središte neprijateljskog fronta, razbijajući mu borbene redove kuda god bi se okrenula. Odmah potom nastupiše Volumnije i Scipion rušeći razbijene neprijatelje.

Najzad su bile pobeđene i rasturene i platnene kohorte, kako božanskom pomoći tako i ljudskom snagom. Sada su bežali

i oni koji su se zakleli i oni koji nisu, ne plašeći se više ničega osim neprijatelja. Ono što je od pešadije preživelo bilo je potisnuto u logor ili u Akviloniju. Aristokratija i konjanici su prebegli u Bovijan. Konjanike su progonili konjanici, a pešadiju pešaci. Krila rimske vojske krenula su u raznim pravcima; desno prema samnitskom logoru, levo prema gradu. Volumnije je nešto ranije zauzeo logor; kod grada je Scipion naišao na malo jači otpor, ne zato što je tu neprijatelj imao više hrabrosti, nego stoga što su bedemi grada bolje odbijali neprijateljski napad no nasip kod vojnog logora. Smatrajući da će napad na utvrđeni grad biti teži ako se stvar ne završi što pre, to jest pre no što se neprijatelj povrati od straha, glasno je upitao vojnike da li će mirno gledati kako drugo krilo zauzima logor, dok će oni, premda su pobeoci, biti oterani od gradskih kapija. Pošto su uglas odgovorili da neće, on prvi sa štitom nad glavom krenu prema kapiji. Sledili su ga ostali i načinivši „kornjaču" ušli su u grad, a bedeme su zauzeli tek pošto su razbili Samnite koji su stajali na kapijama. Nisu se usudili da uđu dublje u grad jer su bili malobrojni.

42. Konzul nije znao ništa o tome i stoga je imao nameru da povuče vojsku. Sunce se već klonilo zapadu i približavala se noć puna opasnosti, pa je i pobediocu sve izgledalo preteće i sumnjivo. Krećući dalje video je na desnoj strani zauzet samnitski vojni logor, dok su se na levoj strani mešali uzvici onih koji se bore sa uzvicima preplašenih protivnika. Slučajno se upravo tada odvijala borba kod kapije. Dojahavši bliže i videvši svoje ljude na bedemima, on shvati da je nepromišljenost ovog malog broja ljudi stvorila pravu priliku za njega. Stoga naredi da se pozovu svi oni koji su se povukli iz grada i da se ponovo krene. Ušli su u grad sa strane koja im je bila najbliža. I kako je naišaziła noć, oni se primiriše. U toku noći, neprijatelj je napustio grad.

Toga dana je kod Akvilonije ubijeno 20.340 Samnita, zarobljeno 3.870 i stečeno 97 bojnih znakova. Priča se da nije bilo komandanta koji bi bio veseliji u bici, da li zato što mu je bila takva narav, ili što je verovao da će se stvar dobro završiti. Ovom jačinom duha bi se moglo objasniti to što ga od bitke nisu mogli odvratiti ni nepovoljne auspicije. U časovima nevolje, kad se trebalo zavetovati besmrtnim bogovima, on se zavetovao Jupiteru Pobedniku da će mu ako razbije neprijateljske legije pokloniti

medovinu pre nego što sam popije čašu vina. Ovaj zavet se dopade bogovima i oni okrenuše auspicije na dobro.[66]

43. Dobra sreća je poslužila i drugog konzula u zbivanjima oko Kominija. Pristupivši gradu sa svim snagama u osvit dana, on ga opkoli i postavi ojačanja prema kapijama da neprijatelj ne bi kroz njih izvršio napad. Kada je već dao znak za napad, stigao mu je glasnik od kolege sa uznemirujućom vešću o dolasku 20 neprijateljskih kohorti. Ovo je odložilo napad i prinudilo konzula da opozove deo snaga koje već behu raspoređene i spremne za napad. Svom legatu Decimu Brutu Scevu naredi da s prvom legijom, sa deset pomoćnih kohorti i s konjicom krene protiv pojačanja koje je stizalo neprijatelju, da mu se suprotstavi ma na kom mestu da ga sretne, da ga zadrži, a ako situacija to bude zahtevala neka se i sukobi samo da onemogući da ove snage stignu do Kominija. Ostalima je naredio da merdevine prinesu bedemima na svim stranama grada, a sam je s „kornjačom" krenuo prema kapijama. Istovremeno je on razvalio kapiju i vojska napala na bedeme na svim stranama grada. Samniti koji su imali dovoljno hrabrosti da spreče neprijateljev pristup gradu pre nego što su na bedemima videli vojsku, sada kad bitka nije više vođena na rastojanju i bacanjem koplja nego prsa u prsa, i kad su oni kojima je bio težak pristup iz ravnice na bedeme, savladali ono čega su se najviše bojali, te se sada s lakoćom borili s neprijateljem na ravnom, napustiše kule i bedeme. Naterani na forum učinili su poslednji pokušaj da se bore, a zatim su položili oružje i predali se konzulu, ukupno 11.400 ljudi. Ubijeno je 4.880 vojnika.

Tako se ratovalo kod Kominija i Akvilonije. Na prostoru između dva grada, gde je očekivana treća bitka, nije se naišlo na neprijatelja. Kada su se udaljili sedam milja od Kominija pozvali su ih nazad njihovi komandanti, tako da nisu učestvovali ni u jednoj borbi. Kad su u sumrak ugledali svoj logor i Akviloniju, zadržali su ih povici koji su stizali sa obe strane. Potom se sa mesta gde se nalazio logor podigao plamen od požara jer su ga Rimljani zapalili; to je bio siguran znak poraza koji ih je zaustavio u daljem kretanju, pa su se na mestu gde su se slučajno

[66] *Temetum* je arhaičan naziv za vino; *mulsum* je vino s medom. Reč je o jednom od šaljivih zaveta u kome se aludira na superiornost boga u piću.

zatekli na sve strane prostrli na zemlju zajedno s oružjem. Tu su proveli nemirnu noć, očekujući svetlost dana koje su se istovremeno plašili. U zoru, ne znajući kuda da krenu, bili su iznenada naterani u bekstvo jer ih je ugledala rimska konjica; ona je gonila Samnite koji su noći pobegli iz grada. Konjanici su videli masu koju nisu štitili ni bedemi ni straža. Njih su sa bedema Akvilonije ugledale i legijske kohorte i krenule protiv njih. Ali dok pešadija nije uspela da ih goni, konjanici su u njihovim poslednjim redovima pobili gotovo 280 ljudi. U strahu su ostavili mnogo oružja i 18 zastava. Ostatak kolone je umakao bez gubitaka i bezbedno stigao u Bovijan.

44. Radost rimske vojske povećalo je i to što je rat srećno završen i na drugom mestu. Oba konzula su se složila da se zauzeti grad preda vojnicima da ga opljačkaju. I pošto su kuće opljačkali, predali su ih plamenu. Istog dana su Kominij i Akvilonija goreli u plamenu, konzuli su jedan drugom čestitali, a isto tako i legije koje su spojile svoje logore u jedan. U prisustvu obeju vojski, Karvilije je svakog vojnika po zasluzi pohvalio i odlikovao. A Papirije, koji je vodio više bitaka i oko logora i oko grada, odlikovao je Spurija Naucija i svog sinovca Spurija Papirija, četvoricu centuriona i manipulu hastata narukvicama i zlatnim vencem, i to Naucija zato što je izvršio prodor i zastrašio neprijatelja kao da je sa sobom imao velike vojne snage, mladog Papirija zbog izvanrednog postupka s konjicom i u borbi i u noći kad je sprečio bekstvo Samnita koji su potajno izašli iz Akvilonije, a centurione i vojnike zato što su prvi zauzeli kapije i popeli se na bedeme Akvilonije. Sve konjanike je odlikovao srebrnim rogovima i narukvicama zbog toga što su se istakli na mnogim mestima.[67]

Potom je održan savet na kome je raspravljano da li je već vreme da se vojske odvedu iz Samnija, ili obe ili samo jedna. Činilo se da je ipak najbolje da ukoliko su veću štetu naneli Samniju i ukoliko su više razbili Samnite, utoliko upornije i surovije treba stvar dalje voditi i nastojati da se konzulima koji ih naslede preda umireni Samnij.

[67] *Corona civica*, odlikovanje onih koji su se prvi popeli na bedeme neprijateljskog grada. Nosioci odlikovanja srebrnih roščića, zvani *cornicularii*, bili su pošteđeni uobičajenih poslova u vojnom logoru.

Kada više nije bilo nikakve neprijateljske vojske za koju bi se moglo reći da je sposobna da im se otvoreno suprotstavi, jedino je još ostalo da se osvoje gradovi. Vojsku je nada u bogat plen mogla podstaći da se bori za njihovo uništenje, a neprijatelja težnja da sačuva svoje svetinje i ognjišta. I tako su konzuli, pošto su pismima obavestili Senat i rimski narod o svojim podvizima, poveli legije u raznim pravcima: Papirije na Sepin, Karvilije na Veliju.[68]

45. Pisma konzula su pročitana u Senatu i to je izazvalo veliku radost i tu i u skupštini. Radost je našla izraza u tome što se četiri dana u molitvama privatno zahvaljivalo. Ovo je za rimski narod bila ne samo velika pobeda nego i događaj koji je došao u pravi čas, jer je upravo u to vreme javljeno da su se Etrurci pobunili. Pitali su se kako bi mogli da se odupru Etrurcima da su stvari u Samniju slučajno krenule naopako. Jer zavera protiv Rima u Samniju i angažovanje oba konzula sa celokupnom vojskom u ovoj zemlji, ohrabrila je druge neprijatelje, pa su iskoristili priliku da se pobune dok su Rimljani bili zauzeti na drugoj strani.

Poslanstva saveznika primio je u Senatu pretor Marko Atilije. Oni su se žalili da su pogranične oblasti prema Etruriji popaljene i opustošene zato što oni nisu hteli da prekinu veze sa rimskim narodom. Preklinjali su senatore da ih zaštite od nasilja i nepravde koju im nanosi zajednički neprijatelj. Senat im je odgovorio da će se pobrinuti da se rimski saveznici ne kaju u budućnosti za svoju vernost i da će uskoro i Etrurce zadesiti ista sudbina kao i Samnite. No problem sa Etrurcima ne bi ipak bio tako brzo razmatran da nije javljeno da su Falisci, koji su tokom mnogih godina bili u prijateljskim odnosima sa Rimom, sada ujedinili oružje sa Etrurcima. Okolnost da se ovaj narod nalazio blizu pojačala je brigu senatora, pa su odlučili da upute fecijale da traže ono što je opljačkano. Kako Falisci to nisu učinili, narod po odobrenju Senata odluči da im objavi rat, a konzulima naredi da jedan od njih napusti Samnij i pređe s vojskom u Etruriju.

Karvilije je od Samnita već bio oduzeo Veliju, Palumbin, Herkulanum. Velija je pala za nekoliko dana, a Palumbin istog dana kad se konzul približio njegovim bedemima. Kada je okrenuo

[68] Sepin je samnitski grad u blizini današnje Teravekije.

oružje prema Herkulanumu došlo je do bitke u kojoj su gubici na strani Rimljana bili veći nego neprijateljevi. Na to je postavio logor i zatvorio neprijatelja u njegove bedeme, tako je grad napadnut i zauzet. U ta tri grada zarobljeno je ili pobijeno 10.000 ljudi. Broj zarobljenika je bio nešto veći od broja poginulih. Potom kada je kockom određivana komanda u Etruriji, ona je dodeljena Karviliju. To je odgovaralo vojnicima koji su teško podnosili oštru zimu u Samniju. Za to vreme Papiriju se kod Sepina suprotstavila velika sila neprijatelja. Sukobili su se više puta, u bici ili pri napadu na kolonu, a često se borilo i oko grada protiv onih koji su jurišali. To nije bila opsada nego sukob jednakih po snazi. Potom su Rimljani neprestanom borbom naterali neprijatelja u grad i pristupili opsadi i opkoljavanju. Najzad zauzeše grad opsadnim spravama. Rasrđeni time pobili su mnoge kada je grad zauzet; ubijeno je 7.400, a zarobljeno 3.000 ljudi. Plen koji je bio ogroman, jer su Samniti stavili sve bogatstvo u mali broj gradova, bio je predat vojnicima.

46. Sneg je već bio pokrio sve i nije se moglo izdržati na otvorenom prostoru, pa je konzul odveo vojsku iz Samnija. Kada je stigao u Rim dodeljen mu je bio trijumf uz opštu saglasnost. Trijumfovao je dok je još bio na dužnosti, a trijumfalna povorka je bila sjajna prema prilikama onog vremena. Prolazili su pešaci i projahali konjanici okićeni odlikovanjima. Viđeni su mnogi zlatni venci[69] koji su dobijeni za osvajanje gradova, bedema i kapija; zagledano je oružje skinuto sa Samnita i upoređivano sa sjajem i lepotom onoga koje je stekao njegov otac. Ono im je bilo dobro poznato jer je krasilo javne građevine. U trijumfu su vođeni neki slavni zarobljenici, znameniti po svojim delima ili delima svojih predaka. Doneto je 2,533.00 libri teškog bakra.[70] Kažu da je ovaj bakar dobijen prodajom zarobljenika. Bilo je i 1.830 libri srebra koje je uzeto iz gradova. Sav bakar i srebro stavljeni su u državni trezor, pa vojnicima nije dato ništa od plena. Ovo je izazvalo nezadovoljstvo kod plebsa jer je bio

[69] To su *corona civica* i *corona muralis*. *Corona civica* je davana i onome ko u ratu spase rimskog građanina.

[70] *Aes grave*, „teški bakar", prvobitno rimski novac težak jednu funtu bakra. Taj starinski novac je tako nazvan kasnije, kada je aes ili ass postao sitan novac. Libra je težila jednu funtu.

sakupljan ratni porez za isplatu vojnika, ako je slava prezrena i novac stavljen u kasu, plen je trebalo dati vojnicima kao dar, a takođe im se mogla dati i plata. Papirije je posvetio hram Kvirinu. Nisam našao ni kod jednog pisca podatak da ga je zavetovao u toku rata, a ne verujem ni da je mogao biti sagrađen za tako kratko vreme. Njegov otac se u stvari na to zavetovao kao diktator, a sin ga je kao konzul posvetio i ukrasio plenom skinutim sa neprijatelja. Plena je bilo toliko da je njime ukrasio ne samo hram i Forum nego je ostatak podelio saveznicima i obližnjim kolonijama da njime ukraske hramove i javna mesta. Posle trijumfa je odveo vojsku na zimovanje u zemlju Vescina jer su je ugrožavali Samniti.

U međuvremenu je konzul Karvilije u Etruriji krenuo u napad na Troilum i dogovorio se sa 470 najbogatijih stanovnika grada da ih za veliku sumu novca pusti da odu kuda hoće. Ostalo mnoštvo je zajedno s gradom pokorio. Potom je zauzeo pet utvrđenja koja su se nalazila na nepristupačnim položajima. Ovde je ubijeno 2.400 ljudi, a nešto manje od 2.000 zarobljeno. Faliscima koji su tražili mir odobreno je jednogodišnje primirje. Dogovoreno je da plate 10.000 teških asa i da daju platu vojnicima za tu godinu. Pošto je to završio, konzul se vratio radi trijumfa, pa premda je bio manje slavan od svoga kolege, izjednačio se sa njim zbog rata sa Etrurcima. Od stečenih teških asa uneo je u državnu blagajnu 380.000 libri. Od ostatka ratnog plena je dao da se sagradi hram Moćne Sreće,[71] pored hrama ove boginje koji je nekada sagradio Servije Tulije. Iz ratnog plena podelio je svakom vojniku po 102 asa, a dva puta toliko je dao centurionima i konjanicima. Time je izazvao zahvalnost, koja je bila utoliko veća što je njegov kolega bio škrt. Omiljenost konzula je donela zaštitu njegovom legatu Luciju Postumiju. Naime, kad ga je optužio narodni tribun Marko Skantije, on je izbegao kaznu kako se priča, na taj način što je bio imenovan za legata. Tako je bilo lakše pretiti mu kaznom nego je i ostvariti.

47. Pošto je godina bila na izmaku, na dužnost su stupili novi narodni tribuni. Oni su posle pet dana zamenjeni drugima

[71] *Fors Fortuna* je bila jedan od najrasprostranjenijih kultova u Laciju i Rimu; u Rimu je imala dva hrama u Trasteverama, a oba su praznovana 24. juna.

jer pri izboru nisu bila poštovana pravila. Ove godine je izvršen i popis građana[72] za vreme cenzora Publija Kornelija Arvina i Gaja Marcija Rutula. Popisan je 262.321 čovek. Ovaj cenzorski par bio je dvadeset šesti od uvođenja te službe, a popis je bio devetnaesti po redu. Ove godine su prvi put prisustvovali Rimskim igrama s vencem na glavi i oni koji su uspešno vodili rat, a pobediocima su prvi put dodeljene palme po običaju koji je prenet iz Grčke. Iste godine je od kazne koju su kurulni edili kao priređivači ove igre naplatili stočarima bio popločan put od Marsovog hrama do Bovila.[73]

Konzularne izbore održao je Lucije Papirije. Izabrani su Kvint Fabije Gurges, sin Maksimov, i Decim Junije Brut Sceva, a sam Papirije je izabran za pretora.

Svi uspesi koji su se dogodili u ovoj godini, jedva mogu biti uteha za veliku nesreću, za bolest koja je najpre opustošila grad, a zatim i okolinu. Ovo je već slutilo na zlo i stoga su pitane Knjige[74] kad će mu doći kraj i koji će mu lek dati bogovi. Pronađeno je u Knjigama da Eskulap[75] treba da bude prenet iz Epidaura u Rim. Ali u ovoj godini nije ništa učinjeno da se to i ostvari, jer su konzuli bili zauzeti ratom. Jedino je održana jednostavna molitva za Eskulapa.

[72] Kod Livija stoji *lustrum*, što je u stvari završna svečanost posle izvršenog popisa građana.

[73] Bovile su latinski grad na Apijevom putu, na 11 milja od centra Rima; ovde je reč o popločavanju Apijevog puta.

[74] Misli se na Sibilinske knjige; videti nap. 22.

[75] Eskulap je grčki Asklepije, bog zdravlja i medicine.

INDEKS

Aborigini 30–32, 213, 424
Acere 486
Adriatsko more 333
Afrika 29
Agripa (kralj Alba Longe) 33
Aharna 603
Ahejski savez 18
Ahen 362
Aheront 494, 495
Ajnhart 362
Ajus Lokucijus 349, 352
Akcij 9, 11, 51
Akucije, Marko 309
Akvilije, Gaj 137; Lucije Korv 137, 370
Akviliji (patricijski rod) 99, 104
Akvilonija 619–621, 624–626
Alatrij 88, 566, 568
Alba 33, 36, 55, 61
Alba Longa (Duga Alba) 33, 48, 85, 87, 258, 413, 460
Albani 36, 55, 59, 61, 62, 64, 65, 68, 86, 314, 426, 469
Albanska dolina 169
Albanske planine (gore) 32, 33, 68, 84, 115, 127, 130, 135, 192, 193, 314, 316, 352, 441, 446
Albansko jezero 84, 314, 315, 318, 351, 352
Albansko polje 413, 460
Albin, Lucije 130, 340
Albinije, Marko 398
Albula 33
Aleksandar (epirski kralj) 534, 537
Aleksandar Veliki 493, 533–536
Aleksandrija 493
Alerija 364
Algid 88, 163, 164, 186, 188, 190, 192, 193, 199, 204, 209, 210, 221, 223, 224, 230, 262, 265, 280, 331
Alife 496, 559, 566
Alija 349, 353, 366, 367, 396, 397, 429
Alijen, Lucije 193
Alijski dan 367, 396
Aliment, Lucije Cincije 17, 418
Alpi 30, 32, 332–335,
Ambari 334
Ambigat 333, 334
Ameriola 74
Amitern 620
Amulije 33, 35
Anagnija 88, 566–568
Ancij 130, 159, 161, 162, 165–167, 173, 184–186, 253, 291, 292, 344, 376, 375, 399, 400, 441, 536
Ancije, Spurije 253

Andes 13
Andreas 364
Anhiz 29–31, 33
Anej, Lucije Seneka 22
Anijen 40, 61, 71, 73, 88, 113, 122, 128, 160, 220, 253, 254, 257, 338, 413, 424
Anijensis 585
Anksur 294, 295, 306, 308, 311, 312, 315, 460, 491
Antemnati 40, 42
Antenor 29
Antijati 130, 159, 371–374, 400, 401, 444, 465, 479–481, 483, 539
Antioh III 357, 537
Antistije, Aul 276, 279, 308; Tiberije 10, 100
Antonije, Kvint Merenda 277; Marko 8, 9, 13, 485; Tit Merenda 197, 204
Apenini 115, 333, 335, 586, 606
Apijev put 439, 460, 461, 487, 515, 548, 593, 599, 630
Apiole 71
Apolon 91, 92, 225, 260, 265, 312, 320, 323–325, 327, 437, 582
Apronije, Gaj 215
Apulci 495, 497, 509, 530, 536, 545, 591
Apulej, Kvint Pansa 580, 584; Lucije 332
Apulija 413, 416, 443, 494, 509, 512, 515, 527, 528, 530, 534, 538, 540, 617, 618
Ardeati 31, 233, 242, 243, 246, 247, 343
Ardeja 31, 32, 68, 92, 93, 95, 130, 233, 234, 242, 244, 245, 246, 247, 343, 344, 345, 346, 350, 479
Arecij 551, 559, 577, 618
Aretin 580
Aretinjani 551
Aricija 52, 79, 85, 86, 111, 122, 130, 233, 234, 482
Aricini 233, 481
Aristodem 118, 131
Aristotel 23
Arkadija 35
Arnijensis 371
Arpi 528, 574
Arpin 570, 574
Arpinati 574
Arsija 103
Artena 296, 297
Aruns 69, 76, 81, 91, 102, 111
Aruns iz Kluzija 332
Arverni 334
Aserija 610
Askanije 29, 31, 32, 33
Astura 481, 482
Aternije, Aul 193, 226
Atilije, Lucije 242, 312, 317, 549; Marko Regul 484, 611, 612, 614, 615, 618, 620, 627
Atina 194, 195, 547, 620
Atinjani 353, 575
Atis 33
Aufidena 588
Aulerci 334
Aulije, Kvint Ceretan 531
Aurunci 113, 114, 122, 445, 451, 483, 543, 547
Aurunka (Suesa) 113, 122, 125, 445, 483, 484
Auzona 478, 543, 547
Auzonci 477, 484, 485, 543
Aventin 30, 33, 36, 37, 51, 53, 68, 71, 79, 124, 129, 139, 193, 194, 211, 212, 215, 222, 229, 252, 322, 352, 387, 462, 463, 553
Aventin (kralj Alba Longe) 33

Azelije, Marko 276
Azija 29, 79, 533, 537

Bazel 24
Belona 475, 596, 597
Belovez 334, 335
Benevent 515, 546, 548, 564
Biturigi 333
Boji 335
Bokačo, Đovani (Giovanni Boccaccio) 362
Bole 284, 285
Bornek, Anri (Henri Bornecque) 26
Bovijan 546, 547, 550, 569, 570, 588, 624, 626
Bovila 630
Bren 337, 348
Briksija 335
Brundizi 566, 575
Brut, Decim 8; Junije 10, 13, 101–104, 480, 494, 506; Lucije 91–99, 113; v. i Junije Decim Sceva
Bruti 494
Brutija 494
Burk, Erih (Erich Burck) 26

Cecilije, Gaj 69; Kvint 252
Cedicije, Gaj 622, 623; Kvint 344; Marko 332
Celij 63, 68, 108, 439
Celije Antipatar 18, 19
Cenomani 335
Cenon 159
Cere 31, 32, 95, 340, 435–437
Cerera 139, 169, 216, 217, 601
Cezenija 570
Cilniji 577, 580
Ciminija 557
Ciminska šuma 556, 558, 559, 561, 602
Ciminski klanac 557, 559
Cincinat – v. Kvinkcije
Cingilija 500
Circeji 91, 135, 378, 379, 384, 388, 467
Cirkus 91, 127, 133, 139, 418, 489, 563, 611
Crvena stena 148

Dante Aligijeri (Dante Alighieri) 24, 362
Darije 534
Decije, Lucije 534; Marko 549; Publije 438, 453–458, 547, 548, 563, 564, 569, 573, 581, 589, 608; Publije Mus 467, 475, 477, 525; Publije Mur 569, 581, 583, 589, 591, 592–594, 597, 600, 601, 602, 604, 605, 607–611
Delfi 17, 38, 91, 314, 315, 325, 328
Demarat Korinćanin 69, 238
Dial (Jupiterov sveštenik) 52, 352, 412
Dijana 312, 606; Efeska 79, 80, 312, 606
Dionisije iz Halikarnasa 17, 30, 44, 83, 100, 130, 197, 284, 498, 573
Dodona 493
Domicije, Gnej 485; Gnej Kalvin 585
Donje (Tirensko) more 31, 32, 39, 287, 333, 443, 440, 477, 481, 538, 587
Donje močvare 494
Dori, T. A. (T. A. Dorey) 26
Duilije, Cezon 197; Gaj 438; Gnej 312; Marko 156, 158, 212, 213, 215, 217, 220, 225, 226, 431
Durij 334
Duronija 620

Ebucije, Lucije 168; Marko Helva 247; Postumije Kornicen Helva 247; Tit 247, 257

Ecetra 122, 165, 173, 294, 296, 399
Egerija 52, 54
Egerije 69, 73, 92
Egipat 50, 361, 493
Egnacije, Gelije 594, 596, 598, 609
Ekvi 66, 88–128, 137, 139, 140, 142, 144, 146, 147, 151, 156, 157, 159, 163–169, 171–173, 177,178,180, 182, 184–188, 190–193, 199, 204, 219, 221, 227–229, 232, 233, 235, 237, 242, 245, 260, 261, 262, 265, 271, 277, 278, 280–282, 284, 288, 290, 291, 315, 323, 328, 329, 331, 353, 354, 368, 370, 373, 447, 451, 536, 570, 571, 574, 575, 584
Ekvikoli 66, 588
Ekvimelijum 252
Elije, Lucije Pet 601; Publije 289; Publije Pet 18, 483, 522, 584
Emilije, Gaj Mamerk 325, 328, 331; Kvint Barbula 538, 539, 548, 549, 551; Kvint Ceretan (Aulije?) 509, 531; Lucije 139, 148, 366, 367, 371, 389, 400, 406, 434, 438, 493, 539; Lucije Mamerk 415, 418, 461, 465, 485, 552–554; Lucije Mamercin 489; Manije Mamerk 252, 253, 259, 266, 267, 268, 270, 276, 308, 311; Marko 288, 331; Marko Pap 522; Marko Paul 575, 577; Marko Mamerk 296, 298; Tiberije 438, 480; Tiberije Mamerk 438, 480, 481; Tit 466; Tit Mamerk 158, 162
Empul 434
Enario 491
Eneja 13, 15, 21, 29–33, 352, 359, 361
Eneti 8, 29, 30
Enije 19
Epidaur 630
Epir 446, 467, 486, 493, 494, 495, 534, 537
Eretum 188, 199, 204
Eskulap 630
Eskvilin 68, 79, 83, 229
Eskvilinska vrata 108, 168, 228, 229, 390
Etovije 335
Etrurci 31, 33, 39, 43, 47, 69, 79, 89, 103, 105, 107, 108, 111, 142–145, 148–151, 176, 254, 258, 259, 268, 269, 272, 287, 296, 303, 306, 314, 332–335, 344, 367–369, 372–376, 432, 436, 447, 451, 547–549, 551, 552, 555, 556, 558, 559, 561, 563–565, 579, 585–589, 592, 594, 596, 598, 599, 606, 607, 610, 611, 627, 629,
Etrurija 32, 64, 69, 77, 90, 95, 111, 131, 141, 146, 148, 248, 254, 256, 259– 261, 267, 294, 298, 299, 302–304, 306, 316, 336, 354, 369, 371, 374, 389, 416, 417, 427, 432, 433, 435, 536, 551, 557, 559, 563, 564, 577, 580, 586, 587, 592, 594–599, 601–605, 610, 611, 617–619, 627, 629
Etrursko more 287
Etrursko selo 112
Euander 35, 37–39, 346
Eubeja 491
Eugeneji 30, 575
Evropa 533
Ezis 335

Fabije, Cezon 139, 140, 144, 146; Gaj 139, 427, 431, 434, 541; Gaj Cezon 556, 560, 563, 565; Gaj Cezon Ambust 289, 308,

311, 323; Gaj Dorson 345, 351; Gnej Ambust 293, 294, 295; Kvint 139, 140, 144, 162, 163, 170–172, 203, 336, 500, 502, 593, 502, 503, 504, 507, 539, 552, 566, 573, 577, 589–591, 600–605, 607, 609, 610; Kvint Ambust 287, 436, 521; Kvint Gurges 611, 619, 630; Kvint Maksim 522, 586, 593, 599, 630; Kvint Maksim Rulijan 577; Kvint Vibulan 184, 185, 188, 191, 197, 284, 286; Marko 141, 143, 144, 402, 404, 405, 434, 435, 439, 467, 485, 486, 504, 507, 510, 511; Marko Ambust 390, 402, 433, 434, 435, 510; Marko Dorson 435; Marko Vibulan 247, 253, 255, 260, 264, 272, 274; Numerije Vibulan 277, 284, 293; Piktor 17, 79, 619
Fabijevci (patricijski rod) 144, 147, 148, 150, 539
Fabraterija 487
Faleriji 254, 256, 306, 308, 313, 326, 327, 343, 373, 432, 588, 589
Falern 272, 443, 479, 480, 538, 597, 599
Falisci 254, 257, 268, 306, 309, 315–318, 323, 326, 369, 432, 433, 627, 629
Fališko polje 606
Faustul 34, 36
Fenektanska polja 480
Ferentin 287, 291, 296, 423, 566, 571, 593
Ferentinci 531
Ferentinski gaj 84, 87, 442
Ferentinski izvor 86, 134
Feretrij 11, 42, 69, 255, 256, 258, 613
Feronija 64, 306
Fescenija 417
Fidene 46, 61, 63, 148, 204, 252 – 254, 258–261, 265–271, 276, 280, 296, 313, 315, 316, 354, 370, 371
Fidenjani 46, 47, 61, 253–255, 256–258, 267, 268, 270, 302, 306, 336
Fikane 68
Fikula 213
Fikulski put 213
Filip 537
Filipi 13
Firenca 25
Flaminijev cirkus 215
Flavije, Gnej 571–573; Marko 491, 509
Flavolej, Marko 143
Flumentanska vrata 387
Fokeja 334
Folije, Marko 260, 341, 538, 544, 545, 547; Marko Flacina 538
Forent 538
Formijci 492
Formije 483, 547, 610
Fortuna 489, 607
Forum 44, 45, 68, 71, 74, 82, 83, 94, 112, 119–121, 124, 125, 130, 134, 152, 153, 155, 173, 174, 176–180, 182, 189, 196, 198, 200, 205, 208–210, 213, 217, 219, 229, 240, 241, 245, 250, 253, 267, 287, 305, 327, 330, 341, 342, 355, 371, 379, 380, 402, 405, 408, 419, 421, 422, 435, 438, 460, 481, 483, 487, 498, 521, 543, 549, 563, 572, 600, 629
Foster, B. O. 25
Fregele 491, 492, 527, 547
Fretum 192

Frezilija 577
Fruzinati 574
Fucinsko jezero 292, 470, 499
Fufetije, Metije 55, 62
Fulvije, Gaj Korv 601; Gnej 578, 587, 588, 606, 610; Lucije 510, 539; Marko 570; Marko Pet 584
Fundi 483, 487, 488, 492
Funđani 487, 488, 492
Furije, Agripa 227, 331, 332; Fuzije 165; Gaj 267, 553, 554; Gaj Pakul 247, 258, 287; Kvint 214; Lucije 152, 390, 391, 393, 404, 445, 500, 505, 538, 565; Lucije Kamil 298, 308, 323, 388, 390, 441, 481, 499, 505, 531, 534; Lucije Medulin 260, 271, 279, 286, 287, 289, 293, 296, 311, 313, 315, 325; Marko Kamil 311, 313, 316, 318, 322, 325, 331, 332, 349, 365–367, 372, 373, 375, 376, 384, 390, 391, 393, 406, 407, 410, 413, 416, 431; Publije 154, 162; Sekst 136; Spurije 140, 165, 166, 175, 399; Spurije Kamil 415
Fuzije Spurije 165; Spurije Fusk 165

Gabiji 87–89, 95, 108, 168, 170, 349, 354, 389, 397, 564
Gabijski put 168
Gabinjani 88, 389
Gali 10, 19, 21, 298, 323, 332–338, 341–353, 360, 365, 366, 368, 371, 373, 376, 379, 380, 382, 383, 396, 397, 410, 413, 416, 424–431, 434, 436, 439, 440–443, 451, 483, 485, 486, 488, 489, 518, 521, 526, 536, 547, 560, 564, 576, 585, 586, 588, 589, 590, 592, 594, 598, 599, 605–611
Galija 8, 19, 332–335, 343, 605
Galsko spalište 347
Gaur 450
Geganije, Lucije 399; Marko 245, 263, 413, 553, 554; Marko Macerin 226, 243, 253, 258; Prokul Macerin 248; Tit Macerin 131
Geganiji (patricijski rod) 64
Gelije, Stacije 570
Genucije, Gaj 584; Gnej 152, 153, 312, 317, 418; Gnej Augurin Lucije 416, 419, 421, 463, 574; Marko Augurin 235; Tit 150, 195
Gerion 37
Gete, Johan Volfgang (Johann Wolfgang Goethe) 363
Gornje (Jadransko) more 29, 39, 515, 575, 577, 586
Grah Kloelije 187, 188, 191
Grci 17, 22, 29, 30, 106, 280, 301, 333, 334, 441, 491–493, 495–497, 533, 536, 575, 576
Grčka 8, 9, 17–19, 29, 31, 35, 37, 38, 40, 50, 61, 79, 91, 106, 117, 123, 139, 194, 220, 237, 260, 272, 276, 288, 294, 295, 314, 316, 325, 326, 337,417, 418, 441, 442, 444, 446, 477, 480, 495, 496, 535, 556, 562, 563, 575, 582, 599, 630

Hafter, Hajnc (Heinz Haffter) 26
Halkida 38, 106, 491
Hanibal 17, 361, 418, 536, 537
Harilaj 496, 497
Hatrija 333
Hatrijatsko more 333
Hedui 334
Hemina Kasija 18, 110
Herakleja 50, 494

Hercinijska gora 334
Herdonije 181, 182, 286; Apije 177–179, 181; Turno 85
Herenije 362, 514, 516, 517, 531
Herkul 29, 37, 38, 181, 182, 229, 300, 301, 304, 312, 334, 410, 419, 426, 447, 511, 518, 536, 570, 595
Herkulanum 475, 627, 528
Herkulova rotonda 38, 548, 600
Herminije, Spurije 107, 108, 112, 226; Tit Akvilin 108
Hernici 88, 118, 138, 151, 165, 166, 168, 170, 173, 228, 261, 265, 287, 291, 367, 372, 374, 378, 379, 384, 419, 421, 422, 423, 451, 566, 567, 568, 570
Herodot 22, 89
Hersilija 43
Hijeronim 7, 8
Histri 417, 575
Horacije, Gaj Pulvil 149, 194; Kvint Flak 12, 13; Kokle 106, 592; Lucije Barbat 243, 271; Lucije Pulvil 371; Marko 210–213, 215, 399, 419, 618; Marko Barbat 201; Marko Pulvil 104, 105, 192, 193, 201–203, 210–213, 215, 216; Publije 56, 58, 59, 60
Horacijev stub 60
Horaciji (patricijski rod) 56, 225
Hortenzije 216, 360
Hortenzije, Lucije 277
Hostilije, Tul 43, 44, 54, 504; Hostije 43, 44, 54
Hram Mira 276
Hram Moćne Sreće 629
Hram Nade 149
Hram Pobede 613
Hram Spasa 568, 575
Hram Ženskoj Sreći 137
Humbolt, Vilhelm fon (Wilhelm von Humboldt) 363

Icilije, Lucije (narodni tribun 456, 455. i 449. pre n. e.) 194, 197, 205–210, 212, 214; (narodni tribun 412. i 409. pre n. e.) 215, 225, 227, 236, 287; Spurije 156
Iciliji (plebejski rod; trojica s nepoznatim imenima izabrani su za narodne tribune 409. pre n. e.) 289–291
Iliri 575
Imbrinij 501
Indija 534
Indusi 536, 537
Inregil 113
Insubrij 334
Interamna 617, 620
Interamna Sukasina 547
Inuus 35
Italija 7–9, 13, 15, 16, 19, 25, 29–32, 35, 37, 38, 50, 64, 77, 87, 88, 106, 113, 117, 333–335, 352, 354, 360, 444, 446, 449, 458, 459, 467, 487, 492–495, 499, 527, 534, 537, 563, 570, 574, 575, 592, 605

Jadransko more 29, 39, 515, 575, 577, 586
Janikul 68, 70, 106, 107, 110–112, 149–151, 340, 410
Janus 11, 51, 412; Kvirin 43, 52, 66, 194, 257, 340, 352, 412, 475, 490, 629
Jelena 28, 29
Jugurta 19
Julije 32; Gaj 140, 195, 211, 226, 291, 331, 438, 555; Gaj Cezar 8, 10; Gaj Jul 296, 291, 292,

296, 438, 555; Gnej 262, 265; Lucije 252, 258, 262, 265, 315, 398; Lucije Jul 298, 308, 315, 370; Prokul 48; Sekst Jul 271; Vopisko 152
Julijevci (patricijski rod) 31, 32, 64
Junije, Brut 480; Decim Sceva 499, 500, 625, 630; Gaj 257, 275; Gaj Bubulko 538 , 539, 547–549; Gnej Menton 261; Kvint 252; Lucije Brut 91, 93, 95; Marko Brut 10; Sceva 499; Tiberije 10, 100; Tit 100
Juniji (plebejski rod) 101
Junona 320, 331, 346, 369, 577; Kraljica (Regina) 179, 320, 321–322, 352, 382; Moneta 20, 243, 256, 388, 445; Sospita 482
Jupiter 31, 52, 84, 87, 89, 104, 134, 143, 188, 216, 280, 322, 350, 470, 493; Domaći 32; Elicije 53, 65; Feretrije 11, 42, 69, 255, 256, 268; Imperator 398, Kapitolski (Kapitolin) 74, 383, 469, 574; Najveći i najmoćniji (*Optimus Maximus*) 44, 169, 179, 182, 219, 236, 349, 351, 382, 414, 418, 419, 429, 512, 582, 602; Pobednik 609, 624, Stator 44, 76, 617, 619
Jupiterov hram 104, 369, 549, 601, 609
Juventas 355

Kako (*Cacus*) 37, 38
Kalacija 515, 547, 566
Kalavije, Novije i Ovije 544
Kales 484, 485
Kalife 496
Kalpurnije, Lucije Pizon Frugi 18, 90, 129, 569, 584
Kalvije, Gaj Ciceron 193
Kamars (Kluzij) 603
Kamerija 74
Kamerin 557, 606
Kampanci 280, 446–451, 454, 458, 459, 466, 467, 469, 477, 479, 483, 492, 563
Kampanija 87, 150, 272, 418, 426, 446–448, 450, 459, 475, 486, 515, 520, 536, 538, 543, 545, 547, 559, 564, 569, 597, 598, 612
Kampanska polja 448, 450, 491, 492, 545, 597
Kana 537
Kanulej, Gaj 235–237, 241; Marko 279
Kanuzij 538
Kapena 306, 308, 313, 369
Kapenati 306, 307, 312, 313, 315, 316–318, 323, 327
Kapenska vrata 52, 59, 185, 439, 601
Kapet 33
Kapije 272
Kapis 33
Kapitol 24, 33, 42, 43, 68, 89, 90, 104, 106, 112, 119, 147, 177 –185, 192, 219, 229, 237, 243, 252, 255, 322, 330, 339, 341, 343, 345, 346, 348–355, 369, 370, 376, 379, 382, 383, 387, 388, 398, 410, 411, 421, 431, 458, 463, 469, 505, 509, 518, 547, 563, 570, 573, 582, 601
Kapitolske igre 349, 352
Kapua 235, 272, 287, 446–450, 457–459, 461, 470, 478, 479, 483, 492, 515, 520, 538, 543 –545, 547, 548, 619
Kapuanci 468, 538

Karlo Veliki 362
Karmenta 38, 346
Karmentalska vrata 147
Karmentska stena 346
Karnuti 234
Karseoli 577, 588
Kartagina 16, 19, 20, 29, 444, 534, 537, 569
Kartaginjani 30, 265, 446, 458
Karventum 288–291
Karvilije, Kvint 585; Spurije Maksim 585, 620, 621, 626–629
Kasije, Gaj 10; Spurije 114, 130, 138–140, 251, 383, 385
Kasiji (patricijski rod) 138, 139
Kastor 117, 139, 479
Kastorov hram 139, 479, 568
Kaudij 515, 523–627, 530, 531, 537, 545
Kaudijski klanac 362, 515, 517, 521, 523, 526, 556, 559
Kaudijski mir 514, 519, 521, 522, 527, 560
Keducije, Lucije 150
Kelti 333, 337
Kenin 40, 42
Keninenzi 40, 42
Kiprija (ulica u Rimu) 83
Kir 533
Kirka 30, 84, 479
Klaudija (triba) 113
Klaudije, Apije 24, 113, 118, 120, 124, 125, 141, 154, 156, 158, 195, 196, 200, 202–205, 210, 217, 218, 251, 283; Apije Kras 14, 271, 272, 283, 298, 300, 319, 386, 409, 410, 441, 548, 549, 552, 553, 555, 565, 569, 572, 581, 583, 587, 591, 592, 594, 600, 603, 604, 610, 611; car 12; Gaj 177, 181, 182, 184, 197, 201, 202, 219, 225, 241, 386, 556; Gaj Regilensis 484; Gaj Hortator 484; Kvadrigarije 18, 19, 410, 422, 442, 488, 519, 618; Marko Marcel 205, 207, 208, 220, 486, 493
Klaudijevci (patricijski rod) 219, 220, 238, 386, 409
Klaus, Acije 583
Klauzije, Acije 113
Klelija 110, 592
Klelije, Kvint Sikul (konzul 498. pre n. e.) 247; Tit Sikul 242; Tul 253
Kleonim Lakedemonjanin 575, 576
Kleopatra (epirska kraljica) 495
Klingner, Fridrih (Friedrich Klingner) 26
Kloakina 209
Kloelije, Publije 64, 187, 399
Kloeliji 64, 187, 191, 399
Kloc, Alfred (Alfred Klotz) 25
Kluilije 55, 56
Kluilije, Gaj 54
Kluilijev jarak 55
Kluviji 550
Kluzij 105, 106, 332, 333, 335–337, 592, 603, 605, 606, 610
Klužani 335, 336
Kolacija 69, 73, 92, 93, 94
Kolatinjanin, v. Tarkvinije Kolatinjanin
Kolinska vrata 108, 149, 160, 212, 257, 258, 267, 341, 396, 426, 484
Kolumen 186
Kominij 621–623, 625, 626
Kominije, Lucije 501; Postumije Aurunk 114, 130
Konsentija 494, 495
Konsualije 40

Kontenebra 370
Konvej, R. S. (R. S. Conway) 25, 364
Kora 113
Korbion 191–193, 228, 231
Korint 69, 81, 82, 89
Korioli 130, 135, 233
Korion 135
Kornelija 487
Kornelije Aul 186, 263, 404, 485, 611; Aul Arvin 510, 511, 512, 525, 526; Aul Kos 11, 254–256, 266–268, 286, 377, 381, 436, 443, 446, 450, 453; Barbat 572; Gaj 311, 371; Gaj Tacit 8, 10, 12, 16, 334, 431; Gnej Kos 284, 289, 293, 296; Lucije Lentul 491–493; Lucije Maluginensis 184–186, 202, 203, 294, 531; Lucije Scipion 437, 439, 587, 608; Marko 202, 204, 331, 404, 413; Marko Maluginensis 197, 256, 555; Nepot 19; Publije 323, 325, 376, 559, 566, 568; Publije Arvin 566, 630; Publije Kos 284, 291–293, 323; Publije Maluginensis 296, 315, 316, 336; Publije Rufin 485; Publije Skapula 491; Publije Scipion 318, 323, 331, 366, 415, 441, 569; Servije Maluginensis 139, 194, 371, 372, 384, 389, 395, 404, 406, 424, 574; Sizen 18
Kornikulum 73, 74, 238
Kortona 559
Kortuoza 370
Kosidije, Kvint 150
Kozje jezero 48
Kremera 17, 147, 148, 150, 162, 366, 561
Kremucije, Aul Kord 10
Kreusa 29, 31, 32
Kroton 50
Krustumer (grad) 40, 43, 74
Krustumerija (triba) 115, 204
Krustumini 40, 42, 43
Krustuminske gore, polja 160, 337
Kume (*Cumae* ili *Kyme*) 106, 111, 118, 260, 280, 287, 446
Kurcije, Marko 421, 534; Metije 44, 45, 421
Kurcijevo jezero 45, 421
Kures 41, 45, 50, 70, 113
Kurija 71, 72, 80, 82, 83, 120, 124, 128, 134, 147, 153, 178, 179, 199, 200, 201, 203, 229, 295, 305, 394, 422, 449, 469, 498, 499, 501, 504, 505, 572
Kurija Faucija 560
Kurija Hostilija 64, 355
Kurijaciji 56, 58–60, 64, 504
Kurijacije, Gaj 235, 242; Publije 194, 309
Kutina 500
Kvinkcije, Cezon 171; Gaj Cincinat 241, 276, 400, 505; Gnej Kapitolin 241, 276, 400, 415; Kvint 404; Kvint Cincinat 284, 296; Lucije 175, 181, 183, 184, 249, 250, 252, 372, 375, 401, 496; Lucije Cincinat 189, 191, 192, 197, 253, 271, 279, 371; Lucije Kapitolin 197; Marko Var 298; Tit 154–157, 160, 162–167, 176, 275, 276, 406, 426, 435, 460–463, 485, 493; Tit Cincinat 261–263, 265, 370, 371, 384, 396, 398; Tit Kapitolin 175, 187, 227, 228, 230–232, 235, 243, 246, 249, 253, 254, 277, 296, 376, 377, 378; Tit Kapitolin Barbat 243; Tit Pen 256, 266–270, 413, 424, 438; Tit Pen Cincinat 261

Kvinkcijeve livade 189
Kvinkciji (patricijski rod) 64, 187, 534
Kvinktilije, Sekst 194
Kvintilijan 8, 22
Kvintilije, Gnej 487
Kvirin 43, 52, 53, 66, 194, 257, 352, 425, 629
Kvirinal 68, 79, 108, 257, 345, 351, 568
Kviriti 45, 49, 57, 60, 67, 104, 120, 155, 174, 179, 182, 183, 228, 230, 237, 240, 285, 300, 301, 304, 310, 317, 351, 354, 380, 407, 409, 410, 463, 470, 471, 475, 476, 481, 507, 525, 544, 553, 583, 589, 608

Labikani 280, 282, 284, 389, 426
Labikanski put 108
Labike 135, 282, 284
Lacerije, Gaj 309
Lacij 30, 31, 52, 68, 69, 76, 87, 88, 130, 146, 191, 220, 287, 345, 373, 388, 426, 444, 445, 460, 468, 469, 478, 480–482, 536, 566, 629
Larcije, Spurije 108, 112; Tit 117
Lakonci 577
Lanuvij 192, 263, 388, 480, 482
Larencija 34
Lars Porsina 105
Lars Tolumno 252, 268, 293
Latin 30, 31
Latin Silvije 33
Latini 31–33, 36, 53, 66–68, 71, 73, 74, 79, 80, 85–87, 115–119, 126, 130, 138, 151, 163, 166–169, 182, 184, 188, 219, 221, 254, 261, 262, 265, 272, 288, 290, 318, 367, 371–373, 376–379, 381, 384, 395, 397, 400, 401, 427, 441, 442, 444, 445, 451, 458, 464, 466–471, 473–483, 499, 566, 573, 605, 608, 614
Latinije, Tit 133
Latinski praznici 316, 318, 479
Latinski put 135, 137, 163, 287, 617
Latinsko polje 227
Latona 312
Laurenti 30, 46, 479
Lautula 460, 463, 540, 543
Lavinij 30–32, 36, 46, 55, 99, 135, 352, 367, 478, 479
Lavinija 31, 32
Lelije, Kvint Sikul 117, 399
Letorije 154, 155
Letorije, Marko 123
Levi Liguri 335
Liber 216
Libera 216
Libui 335
Liburni 575
Licinije, Gaj 130, 403–405, 407–412, 433, 434, 437, 589; Gaj Kalv 423; Gal Stol 402, 404, 583; Gaj Stolon 416, 433; Marko Kras 11; Macer 18, 243, 256, 258, 424, 561, 572, 584; Publije Kalv 311, 312, 317, 319, 406; Spurije 141
Liciniji (plebejski rod) 18, 321
Likej 35
Liparska ostrva 327
Liris 87, 113, 130, 445, 477, 478, 492, 540, 543, 547, 574, 599
Livije Andronik 417
Livija 12, 15
Livije, Lucije 523; Marko 608; Marko Denter 574, 583
Longul 130, 135, 561
Lua Mater 465
Luceri 45, 72

Lucerija 515, 527–532, 543, 614, 617–619
Lucerini 544, 560, 580
Lukanci 487, 495, 497, 498, 538, 575, 587
Lukanija 486, 493–495, 534, 594, 612
Lukrecija 23, 92–94, 103, 205
Lukrecije, Hostije Tricipitan 265; Lucije 175, 186, 329, 331, 390, 401; Lucije Flav 329; Lucije Tricipitan 94, 170, 172, 370; Publije 112; Publije Tricipitan 280, 282; Spurije Tricipitan 94, 98, 104; Tit Tricipitan 105, 108, 113
Luperkalije 35
Lusignanus 364

Majka Matuta 318, 322, 401, 445, 600
Majka zemlja 354, 470
Makedonci 24, 535, 536
Makedonija 19, 30, 444, 535, 537
Makijaveli, Nikolo (Niccolò Machiavelli) 24, 25, 362
Malevent 546, 591
Mamilije, Lucije 180, 182, 192; Oktavije 84, 112, 114, 116, 117
Manije, Rabulej 197
Manlije, Aul 194, 195, 269, 306, 315, 327, 366, 367, 376, 388, 404; Aul Gaj Vulzon 152, 398, 463; Gnej 141, 143–145, 427; Gnej Kapitolin 445; Lucije Imperiozus 265, 418–420, 425, 432, 434, 436; Lucije Kapitolin 277; Lucije Torkvat 605; Marko Kapitolin 258, 279, 331, 346, 371, 376, 377, 379, 380–384, 386–388, 443, 445, 506; Nevije 439; Publije 311, 407, 408, 413; Sekst 212; Tit 413, 420, 425, 436, 469, 471–473, 475–477, 483, 501, 507, 581, 586; Tit Menenije 149–152; Tit Torkvat 443, 444, 446, 467, 533, 534, 584
Mantova 13
Marcelin, Amijan 17
Marcijal 8
Marcije 53
Marcije Anko 65, 588
Marcije, Gaj 432, 549, 559, 561, 584, 608; Gaj Rutul 433, 437, 439, 445, 459, 533, 552, 559, 583, 618, 630; Gnej 130, 132, 134–136, 152, 366; Gnej Koriolan 132; Kvint Tremul 566–569
Mars 20, 34, 52, 58, 100, 423, 457, 478; Gradiv 53, 143, 352
Marsi 470, 499, 536, 559, 564, 571, 577
Marsov hram 371, 439, 601, 630
Marsovo polje 48, 77, 78, 100, 172, 190, 215, 224, 225, 231, 258, 387, 415, 435, 486, 572, 573
Marucini 499, 571
Masilioti 334
Materina 565
Mecena, Gaj Cilnije 9, 13, 551, 577
Mecij 367
Mecija 486
Mecije, Gemin 471, 472; Oktavije 623
Mecilije, Lucije 156; Spurije 283
Mediolanum 334
Mediteran 18, 19, 35, 172
Meduak 576
Medulija 44, 68, 74
Megalopolj 18
Melije, Kvint 523; Publije Kapitolin 311; Spurije 248–252, 383–386; Spurije (narodni tribun 436. pre n. e.) 257

Menenije, Agripa 113, 129, 131, 247, 249; Agripa Lanat 280, 282; Gaj 194; Lucije 248, 371, 395, 399, 431; Marko 288, 289, 386; Tit Agripa 149–152, 386
Menije, Gaj 481, 544, 554; Publije 317
Merkur 118, 123, 312
Mesapi 494, 566
Mesec 52
Metapont 50, 495
Metilije, Marko 283, 309
Mevanija 564
Mezencije 31, 33
Mezija (šuma) 68
Milionija 577, 613
Milionije 478
Minacije, Staj 598
Minerva 179, 352, 355, 382, 418, 465
Minervin hram 398, 418, 547
Minturne 477, 479, 543, 599
Minucija 484
Minucije, Kvint 192, 193; Lucije 187, 188, 191, 192, 197, 204, 248–250, 252, 257, 505; Marko 117, 309; Marko Fes 584; Publije 131
Minucije, Tiberije 569, 570
Modena 8
Molosi 446, 494
Momzen, Teodor (Theodor Mommsen) 363
Monteskje, Šarl (Charles Montesquieu) 24, 363
Mucije, Gaj Scevola 108–110, 592, Publije Scevola 569; Scevola (sveštenik) 243
Murcija 68
Murgancija 593
Mutina 8, 9
Nar 565, 585
Narnija 584, 585
Naucije, Gaj Rutul 150, 151, 287; Lucije 187–189, 192; Spurije 136, 271, 539, 622, 623, 626; Spurije Rutul 280, 282, 296
Navije, Acije 72
Neapolis 401, 491–493, 536
Neapolitanci 497
Nekvin 584, 585
Nepesinsko polje 318
Nepet 318, 374–376, 388, 589
Neptun 40, 312; Konjički 40
Nerul 538
Nevijeva vrata 108
Nibur, Bartold Georg (Barthold Georg Niebuhr) 363
Nikomah Dekster 364
Nikomah Flavijan 364
Nimfije 496, 497
Nisen, Hajnrih (Heinrich Nissen) 16
Nola 547
Nolani 492, 496, 497
Nomentanski put 213, 258
Nomentum 68, 74, 258, 266, 268, 482
Norba 131, 464, 465, 488
Nove barake (mesto u Rimu) 209
Novi put 76
Novije 27, 220, 421, 533, 544
Nucerija 559
Nucerija Alfaterna 564
Numicije, Tit Prisk 159
Numik 31, 32, 547
Numitor 33, 35, 36
Numitorije, Lucije 156; Publije 206, 207, 209, 212, 215, 220
Numizije, Lucije 467, 478

Obsekvens, Julije 16
Odisej 29, 30, 84, 115, 417, 479

Ogilvi, R. M. (R. M. Ogilvy) 25, 175, 210, 219, 245, 316, 329
Ogulnije, Gnej Kvint 580, 601
Okrikul 565
Oksirinh 361
Oktavijan Avgust 9, 13, 84, 112, 114, 116, 256, 623
Olimpijada (majka Aleksandra Velikog) 495
Opija 140
Opije, Gaj 215; Marko 212; Spurije Kornicen 197, 204, 210, 211, 220
Opimije, Lucije Pansa 612
Ork 562
Ortona 140, 193
Osci 418
Ostija 69, 131, 249, 266, 479, 536
Ovije 521, 544

Padova 7, 8, 13, 575, 576
Paflagonija 29
Pakcije, Ovije 619
Palantij 35
Palatij 35, 81, 79
Palatin 35–37, 43, 44, 53, 68, 71, 76, 83, 103, 106, 112, 487, 489, 613
Palepolis 491–493, 496
Palepolitani 496, 497
Palor (božanstvo) 61
Palumbin 627
Pandozija 494
Papije, Brutul 512
Papirija 510
Papirije, Gaj Kras 384; Lucije 243, 244, 371, 389, 406, 480, 486, 488, 498, 502–509, 522, 527–530, 555, 560, 577, 619, 630; Lucije Kras 256, 265, 484, 487, 508; Lucije Kursor 376, 480, 499, 500, 531–534, 547, 555, 560, 584, 619–621, 626–629; Lucije Mugilan 243, 266, 493, 531; Marko 287; Marko Kras 247, 486; Marko Mugilan Atratin 266, 277, 278, 280, 282; Publije 395; Spurije 622
Patavij 7–9, 29, 30, 575–577
Pavor (božanstvo) 61
Pedum 135, 428, 480–482
Peligni 458, 468, 470, 499, 536, 564, 571, 610, 611
Peloponez 38, 172, 495
Penatej 35
Peninski Alpi 335
Pentrijski Samniti 550
Perizonije 24
Persej 537
Persijanci 137, 536, 537
Peruzija 559, 563, 603, 610, 618
Peruzini 610
Petelije, Gaj 444, 493, 547; Gaj Balb 426, 427, 431; C. Libo 499; Kvint 197, 203, 204; (narodni tribun 441. pre n. e.) 247; Marko 542, 546
Petelijski gaj 387, 463
Petrarka, Frančesko (Francesco Petrarca) 24, 362
Piceni 499, 536, 586
Pilemon 29
Pinarije, Lucije 154, 418, 442; Lucije Mamerk 260
Pinariji (patricijski rod) 38
Pir 446, 494, 575
Pitagora Samljanin 50
Pitekus 491
Pitija 91, 92, 314, 320
Plaucije, Gaj 427, 428, 431, 433, 444, 465, 489, 490, 538, 548, 549, 554; Lucije Venoks 487, 488, 513, 538; Publije Prokul 491
Plestina 577

Plinije, Gaj Stariji 8, 22, 40, 74, 130, 176
Plistika 539, 540
Plutarh 22, 98, 99, 321, 349, 549
Po 333–335
Polibije 16–20, 24, 304, 361
Polija (triba) 509, 510
Polion, Azinije 9, 13
Politorij 67, 68
Poluska 130, 135
Polje zlodela 484
Pomecija – v. Suesa Pomecija
Pomorski cirkus 566
Pompej, Gnej 10, 12
Pompeja 475, 533, 539
Pompejevac (*pompeianus*) 10, 12
Pompilije, Numa 11, 21, 50, 51, 65, 238; Sekst 279, 355
Pomponije, Kvint 329; Marko 215, 419, 420
Pomptin 131, 377, 431
Pomptinsko polje 422
Pontificije, Tiberije 141
Pontija 547
Pontije, Gaj 514, 531; Herenije 516–518, 525, 527; Komin 345
Popilije, Marko 427, 435, 539; Marko Lenat 433, 439, 441, 444
Porcije, Marko Katon Stariji Cenzorije 18, 584
Porsina 105–112, 118, 410, 526, 592
Posejdonije 20
Postumija 280
Postumije, Aul 115–117, 122, 165–167, 188, 265; Aul Alb Regilensis 315, 316; Aul Tubert 259, 262, 276; Ebucije Helv 257; Ebucije Kornicen 247; Kominije Aurunk 130, 139; Lucije Megel 606, 611–613, 617, 618; Lucije Regilensis 366, 390, 569, 570, 629; Marko Albin 298; Marko Regilensis 213, 284–286; Publije 112–114; Spurije 163, 195, 325, 328, 329, 395, 485, 486, 493, 514, 522, 523, 525–527; Spurije Alb 194, 231, 260, 264; Spurije Regilensis 395
Poticiji 38, 39, 548
Praznik Vere 54
Preneste 87, 115, 170, 389, 396–398, 401, 427, 428, 480, 548
Prenestini 389, 395–398, 481, 483, 533
Prisci Latini – v. Stari Latini
Privern 487–491, 538
Privernati 431, 432, 464, 465, 479, 490, 491, 509
Proka 33
Publije, Kvint 386; Lucije Volsk 311; Servilije 118, 120, 125, 168
Publilija 431, 480
Publilije, Gaj 498; Kvint 438; Kvint Filon 480, 484–486, 491–493, 522, 527–530, 545; Tit 584; Voleron 153, 154, 312
Punski ratovi 11, 16, 51, 149, 360, 361
Pupinija 564
Put soli 69, 424

Ramni 45, 72, 560, 580
Rea Silvija 34
Regil 113, 115, 219, 367
Regilsko jezero 115, 117, 118, 127, 183, 367, 397, 451, 470, 471, 573
Rem 17, 35–37, 227, 606
Rodos 9
Romilije, Tit 193, 195
Romul 17, 18, 21, 35–37, 39–48, 50–52, 54, 64, 66, 72, 75, 78, 84, 90, 97, 179, 201, 227, 238, 251,

255, 256, 268, 324, 349, 412, 416, 477, 489, 601, 606, 619
Romul, Silvije 33
Romular 34
Romuleja 593
Roscije, Lucije 253
Rostra 253, 483, 305
Rufrij 496
Ruminal 34, 601
Rusele 578, 617
Rutilije, Spurije Kras 282
Rutuli 31, 32, 92, 247

Sabatin 371
Sabinjani 41–45, 49, 50, 54, 64, 68–74, 80, 112–115, 119, 122, 123, 125–127, 134, 146, 151, 159, 160, 177, 178–180, 188, 192, 193, 199, 201, 203, 204, 212, 219, 223, 224, 233, 238, 239, 303, 424, 441, 451, 536, 359, 583, 620
Salentini 566, 575
Salin 433
Salonije, Publije 463
Salustije, Gaj Krisp 15, 18, 22, 620
Saluviji 335
Salvi 334
Samnij 450, 453, 461, 464, 485, 486, 492, 493, 496, 497, 500, 507, 509, 527, 530, 536, 540, 548, 550, 551, 560, 562, 564–570, 588, 589, 591–597, 604, 607, 610, 611, 617–620, 626–628
Samniti 272, 287, 418, 435, 446–454, 456–459, 461, 462, 465–470, 477, 478, 486, 487, 490–492, 495–499, 501, 502, 508–512, 514–517, 521–532, 536, 538–541, 543–547, 549–551, 558, 559, 562–564, 566–570, 574, 580, 586–594, 596–599, 606–617, 619–629
Sanktis, Gaetano de (Gaetano de Sanctis) 16
Sapinati 331, 332
Sasula 435
Satikula 450, 453, 539, 540, 574
Satikulani 530
Satričani 527, 531, 532
Satrik 135, 373, 374, 382, 389, 390, 395, 400, 401, 444, 445, 465, 527, 532
Saturn 12, 30, 117
Saturnalije 117
Savinji, Karl Fridrih fon (Friedrich Carl von Savigny) 363
Segovez 334
Sekstije, Lucije 403–405, 407–413, 415, 433, 434, 437, 583, 589; Marko 285, 360; Publije 285
Sekstilije, Gaj 398
Semon Sanko 489
Sempronije, Aul Atratin 117, 131, 242, 279, 282, 396, 397; Gaj Atratin 272, 273, 275, 277–280; Lucije Atratin 242, 244; Publije 552, 553, 598, 599; Publije Sof 570, 583, 585
Senoni 334, 335, 605
Sentin 606, 610, 611
Sepin 627, 628
Sergija 307, 309, 487
Sergije, Gaj 371, 376, 394, 487; Lucije Katilina 15, 19; Lucije Fidena 253, 260, 265, 266, 271, 280, 281, 315, 327; Manije Fidena 296, 306, 310–312; Marko 197, 204, 306, 307, 309
Servije Tulije (kralj Kornikuluma) 98, 193, 238, 297, 318, 401, 573, 629

Servije Tulije (kralj Rima) 74–78, 81–83, 95
Servije, Roman 297
Servilije, Gaj 148, 280, 587; Gaj Ahala 250, 252, 257, 266, 282, 291, 292, 294, 306, 307, 367, 381, 386; Kornelije 372; Kvint 160, 163, 164, 186, 257, 266, 281, 306, 323, 336, 389, 399, 404, 416, 419, 422, 426, 434, 439, 459; Kvint Ahala 434; Kvint Fidena 313, 316, 370, 371, 372; Kvint Prisk 262, 282, 283; Lucije Strukt 282; Publije Prisk 118, 120–126; Spurije Prisk (Strukt) 149, 150, 152, 399, 406; Sulpicije Ruf 370, 402
Serviliji (patricijski rod) 64
Sestije, Publije Kapitolin 194, 195
Sestrina gredica 60
Setija 398, 464, 465, 467, 469, 488
Sibila 35, 38
Sibilinske knjige 38, 173, 257, 260, 312, 313, 444, 582, 611, 630
Sicije, Gnej 156, 158; Lucije 204, 502, 212
Sicilija 29, 30, 32, 37, 131, 138, 260, 265, 288, 415, 424, 444
Sicinije, 128, 130, 132; Gaj 215; Lucije 371; Tit 137, 324
Sidicini 446–448, 450, 451, 454, 466, 468, 469, 483–486, 492, 547, 549
Sidicinska polja 446
Signija 91, 118, 423, 467, 491
Sikuli 30, 85, 87, 265
Sikul, Tit Klelije 247; Kvint Lelije 399
Sikulsko more 32
Silvan 103, 489
Silvije 33; Eneja Latin 33; Romul 33; Rea 34
Silviji 33
Simah, Kvint Aurelije 17, 363, 364
Sinopa 599
Sinuesa 479, 599
Sipont 494
Skantije, Marko 629
Skaptija (triba) 486
Skaptije, Publije 233, 234
Solane 344
Solon 194
Solonij (*ager Solonius*) 479
Sora 540, 543, 566, 570, 574
Sotim 495
Spurilije, Tiberije 276
Stacije, Tit 150
Stara Fikuleja 73
Stari Latini 33, 67, 68, 73, 74
Stelatin 371
Stelatinska polja 611
Stočni trg 106, 401, 600
Stridon 7
Sublicijski most 106, 340
Subura 175
Suesa Aurunka 483, 547, 612
Suesa Numika 547
Suesa Pomecija 76, 87, 90, 113, 114, 122, 260, 483, 547
Suesula 457, 458, 483, 492, 574
Sulpicije, Gaj 389, 422, 423, 428, 430, 431, 434, 438, 509, 533, 542, 546; Gaj Kamerin 395; Gaj Long 483, 484, 509, 548; Gaj Petik 416, 434–436; Kvint Kamerin Kornut 258, 263, 306, 313, 347, 348; Kvint Long 336; Publije Kamerin 194, 195, 211, 231, 232; Publije Saverije 570, 585; Servije 331, 332, 388, 400–402, 404, 406; Servilije 402; Servije Kamerin Kornut 329, 371, 445; Servije Ruf 370, 384;

Sulpicije 115, 169, 172, 367; Fabije 587
Sunce 52, 322
Sutrij 368, 369, 374, 375, 351, 551, 552, 555, 558, 589
Sutrijani 368, 369
Sveti put 111
Sveti zakon 130, 261, 309, 561
Sveto brdo 128, 130, 132, 156, 177, 213, 215, 222, 229

Španija 19, 37

Tacije, Tit 41–43, 45, 46, 49, 64, 70, 71, 90, 238, 355, 412, 421, 477, 489
Talas 41
Tanakvil 69, 70, 74–76, 82
Taracina 294, 460, 538
Tarent 417, 446, 496, 498, 529, 575
Tarentinci 493, 494, 496–499, 529
Tarkvinija 91
Tarkvinije, Aruns 69, 76, 81, 82, 102; Kolatinjanin 69, 92, 95, 98, 99, 103, 251; Lucije 76, 80, 189, 213, 238, 469; Lucije Oholi 81–86, 88, 89, 94, 95, 98, 582; Lucije Prisk 70, 72–76, 98, 100–102, 112, 116, 118, 132, 174, 201, 205; Sekst 87, 89, 92–95: Tit Prisk 333
Tarkviniji (grad) 69, 70, 102, 315, 435
Tarkviniji (rod) 91, 92, 98–100, 103, 105, 110, 112, 115, 131, 201, 553
Tarkvinjani 69, 238
Tarpej, Gaj Kalvije 193; Spurije 43, 211, 226
Tarpejska stena 43, 89, 383, 388, 425
Tascije Viktorijan 364
Taurinski prevoj 334
Tean 446, 538
Teati 449, 538
Telene 68
Tempanije, Sekst 273–277
Terentilije, Gaj Harsa 171, 172
Terentina (triba) 585
Terina 494
Termin 90, 355
Tesalci 536
Tesprotski zaliv 494
Tibar 33, 34, 37, 40, 46, 47, 54, 61, 74, 80, 101, 106, 107, 110, 131, 147, 149, 150, 248, 254, 255, 267, 284, 306, 337, 338, 354, 418, 432, 536, 601, 606
Tiberije (car) 10, 100
Tiberije Pontificije 141
Tiberin 33, 107
Tibur 220, 424, 426, 427, 428, 480, 548, 549
Tiburti 426, 427, 433, 434, 435, 481, 483, 549
Ticiji 45, 72, 560, 580
Ticin 334, 335
Ticinije, Lucije Sak 311, 317
Tifati 447
Tifern 569, 590, 610, 611
Timagen 19
Timasitej 327
Tirensko more 31, 32, 39, 287, 443, 460, 477, 481, 538, 587
Titinije, Marko 215, 575
Toskansko more 333
Trenkl, Herman (HermannTränkle) 25
Trankvil, Gaj Svetonije 12
Transpadanska Galija 8, 19
Trebij 135
Trebonije, Gnej 309; Lucije Asper 226; Marko 388; Tit 622
Trebulani 574
Trifan 479
Trigeminska kapija 252
Trikastini 334

Troilum 629
Troja 8, 15, 28–32, 55, 192, 352, 575
Trojanci 28–32, 55, 575
Trojansko selo 30
Tromentin 371
Tuberon, Elije 258, 584
Tukidid 16, 22
Tulija 80–83, 95, 220
Tulije, Acije 133–135, 137; Manije 115; Marko Ciceron 20, 24, 73, 83, 193, 239, 252, 415, 424, 574; Sekst 428–430, 432; Servije 50, 72, 74–78, 83, 95, 98, 193, 238, 297, 318, 401, 573, 629
Turije 536, 575
Turno 31, 85
Tuskul 84, 88, 112, 163, 169, 180, 181, 182, 185, 186, 192, 193, 202, 204, 246, 263, 280–282, 328, 329, 389, 393–395, 401, 402, 404, 436, 460, 471, 482, 509, 510

Ufentina (triba) 538
Umbri 77, 536, 557, 559, 564, 565, 584, 599, 605–607, 611
Umbrija 77, 536, 557, 564, 565, 584
Urbijska okuka 83
Utent 335

Vitfild, J. H. (J. H. Whitfield) 26
Vak, Vitruvije 487–489
Vakova poljana 487
Valerije, Ancije 18, 19, 167, 258, 404, 488; Gaj 486; Gaj Potit 284, 288, 293, 296; Lucije 139, 316, 388, 394, 487, 618; Lucije Flak 522, 563; Lucije Potit 200–203, 210, 213, 215, 216, 219, 221, 222, 225, 233, 241, 284, 293, 294, 298, 308, 311, 313, 331, 348, 371, 384; Lucije Publikola 325, 327, 366, 371; Manije 115, 126, 128; Marko 57, 112, 115, 116, 169, 187, 193, 428, 431, 442, 443, 457, 467, 475, 507, 547, 563; Marko Korv 443, 444, 446, 450, 461, 463, 484, 485, 507, 522, 533, 594; Marko Maksim 313, 323, 569, 577, 580, 584, 586, 590, 611; Marko Publikola 435, 436; Publije 93, 94, 99, 102–105, 108, 113, 150, 151, 158, 159, 166, 178–183, 371–373, 375, 394, 400, 404, 413, 437, 439, 451; Publije Publikola 112, 170, 177, 434, 446, 451, 486
Valeriji (patricijski rod) 18, 197, 534
Vatikansko polje 606
Vecilij 210
Vejani 47, 254–271, 293, 306, 313, 320, 336, 353
Veji 10, 47, 59, 61, 64, 110, 140–142, 146, 149, 150–152, 237, 242, 255, 254, 289, 266, 267, 278, 284, 293, 296–299, 301–306, 312–316, 318–324, 327–331, 338, 339, 343–346, 349–354, 366, 369, 374, 380, 489
Velija 83, 103, 104, 627
Velike (Rimske) igre 8, 9, 10, 15, 18, 23, 24, 27, 28, 40–43, 48, 49, 55, 56, 58
Veliki cirkus (*Circus Maximus*) 28, 37, 71
Veliki žrtvenik 38, 53, 66, 80, 109, 330, 527, 548, 572, 601, 619,620
Velitrani 431, 481, 509
Velitre 127, 131, 378, 379, 384, 388, 389, 395, 397, 404, 406, 408, 413, 431, 467, 480–483, 490, 509
Venera 31, 209, 611
Veneti 8, 29, 30, 33, 575, 576

Vergilije, Publije Maron 12, 13, 29, 575
Verginija 27
Verginija (Aulova kći) 600
Verginije, Aul 124, 149, 159, 162, 174, 176, 181, 187, 329; Lucije 205–212, 215, 217–220, 222, 257, 258, 306, 307, 309–312, 366; Opiter 114, 152; Prokul 138; Publije 125, 126; Spurije 193; Tit Celimontan 226; Tit Rutul 117, 124, 146, 169
Verona 30, 335, 363, 364
Verugina 235, 291, 293, 328
Verula 88, 566, 568
Vescija 478, 543
Vescini 597, 599, 610, 629
Vescinska šuma 478, 599
Vesta 34, 53
Vestin hram 27, 70, 177, 261, 277, 322, 340, 436, 460, 506, 508
Vestini 23, 50, 72, 74, 128, 140, 141, 181, 275, 279, 298, 332, 338, 454, 497, 499, 500, 518, 521, 534, 536, 537, 577, 613
Vetelija 135
Vetije 126
Vetije Mesije 264
Veturija 136
Veturije, Gaj 193, 194, 400, 404; Lucije 195, 406, 413; Marko 312; Tit Gemin 170, 485, 522, 525; Tit Kalvin 514
Vetusije, Gaj 115, 124, 128; Tit Gemin 170
Vezeris 475, 608
Vezuv 45, 59, 104, 113, 252, 272, 284, 297, 475, 476, 546, 547, 592
Vika Pota 104
Viko, Đambatista (Giambattista Vico) 24
Vilije, Apije 215
Viminal 68, 79
Vindicio 101
Vitelij 99, 100, 104, 329
Volatere 587
Voles 93, 126
Volsci 64, 76, 87, 88, 90, 106, 118–122, 125–127, 130, 131, 133–140, 146, 147, 149, 151, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 165, 168–173, 177, 178, 180, 182, 184–187, 219, 221, 227–229, 232, 233, 235, 237, 242, 245–247, 260–262, 264, 265, 272–277, 179, 287–297, 308, 311, 315, 323, 353, 354, 367, 368, 370, 373–379, 381, 382, 388–390, 392–394, 398–401, 424, 436, 443–445, 447, 451, 461, 462, 465, 467, 569, 478, 481, 483, 487, 491, 492, 536, 547, 574
Volscije, Marko Fiktor 175, 192
Volsiniji 331, 332, 418, 564, 617, 618
Volš, P. G. (P. G. Walsh) 10, 19 25
Volters, C. F. (C. F. Walters) 25, 364
Voltumna 259, 261, 296, 298, 316, 367
Volturno (*Volturnus*, reka) 113, 445, 479, 538, 543, 597, 610, 611
Volturnum (grad) 272
Volumija 136
Volumnije, Lucije 534, 565, 569, 591, 592, 594–600, 604, 607, 610, 611, 622–624; Publije 172, 180, 188
Vulkan 37, 73, 276, 477, 572

Zakoni XII tablica 186, 216, 219, 239, 366, 386, 431, 434, 553
Zama 361
Zla šuma 64

SADRŽAJ

PRVO PETOKNJIŽJE

Miroslava Mirković
Tit Livije i njegovo delo 7

I knjiga ([753]–509. godina pre n. e.) 27
II knjiga (508–468. godina pre n. e.) 96
III knjiga (467–446. godina pre n. e.) 162
IV knjiga (445–404. godina pre n. e.) 235
V knjiga (403–390. godina pre n. e.) 298

DRUGO PETOKNJIŽJE

Miroslava Mirković
Uz drugo petoknjižje Livijeve Istorije 359

VI knjiga (389–367. godina pre n. e.) 365
VII knjiga (366–342. godina pre n. e.) 415
VIII knjiga (341–322. godina pre n. e.) 465
IX knjiga (321–304. godina pre n. e.) 514
X knjiga (303–292. godina pre n. e.) 574

Indeks 631